Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SCL

XXXVIII

1

ianuarie-februarie

1987

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Adresa Consiliului de conducere : Adresse du Comité de rédaction :
Bucureşti 1, 79638 Spiru Haret 12, tel. 14 26 80 şi 15 74 30, int. 265

Colaboratorii sînt rugaţi să trimită manuscrisele la adresa de mai sus. Cărţile şi extrasele pentru recenzii, ca şi publicaţiile pentru schimb se primesc la aceeaşi adresă. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Les collaborateurs sont priés d'envoyer les manuscrits à l'adresse ci-dessus. Les livres et tiré à part pour comptes rendus, ainsi que les publications destinées à l'échange seront envoyés à la même adresse.

La revue « Studii şi cercetări lingvistice » paraît 6 fois par an. Toute commande de l'étranger sera adressée à ,,ROMPRESFILATELIA" — sectorul export-import presă, P.O. Box 12—201, telex 10376, prsfi r, 78104 Bucureşti, Calea Griviţei nr. 64—66.

Le prix d'un abonnement annuel est de $ 60.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
R 79717 Bucureşti, Calea Victoriei nr. 125

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA
REPUBLICII
SOCIALISTE
ROMÂNIA

BUCUREȘTI 1
SPIRU HARET 12

1—XXXVIII—1987
ianuarie — februarie

APARE DE 6 ORI PE AN

SUMAR

NOTE BIBLIOGRAFICE ŞI REVISTA REVISTELOR

NOȚIUNEA DE „SEMN" ȘI SEMIOTICILE NONLINGVISTICE

EMANUEL VASILIU

Se examinează dificultățile care apar în momentul în care noțiunea de ,,semn" în accepția lui Ch. Morris este extinsă asupra unor domenii nonlingvistice, în speță, în domeniul operelor de artă. O atenție specială este acordată dificultăților care apar în interpretarea operelor muzicale ca ,,semne estetice".

1. După cum se știe, ideea unei „științe generale a semnelor" este destul de veche; ea a fost formulată de F. de Saussure (care o numește *semiologie*) în 1916 [1] și de Ch. S. Peirce (care o numește *semiotică*), la începutul anilor 30 [2]. În 1938 Ch. Morris publică, în vol. I nr. 2 din *International Enciclopedy of Unified Science*, articolul intitulat "Foundations of the Theory of Signs" [3], unde se dezvoltă în mod sistematic principiile de bază ale semioticii, ca știință a semnelor, știință care nu se identifică cu lingvistica, ci care, așa cum anticipa F. de Saussure [4], o include. Morris observă că întreaga activitate umană este dominată de folosirea diverselor categorii de semne: "Human civilization is dependent upon signs and systems of signs and the human mind is inseparable from the functioning of signs — if indeed mentality is not to be identified with such functioning" [5]. Folosirea semnelor nu este specific umană, însă sistemele de semne folosite de om ating o complexitate și un grad de elaborare pe care cele folosite de către alte ființe nu le ating [6].

Ca știință generală a semnelor, semiotica oferă, după Ch. Morris, un fundament pentru oricare știință particulară a semnelor: lingvistica, logica, matematica, retorica și, cel puțin într-o anumită măsură, estetica [7].

F. de Saussure a realizat o primă generalizare a conceptului de *semn*, astfel încît în sfera conceptului generalizat să se poată include, în principiu, și alte semne decît cele strict lingvistice. O generalizare asemănătoare a fost realizată mai tîrziu și în mod independent de Ch. S. Peirce [8] fără ca noțiunea de *semn* definită de acesta din urmă să aibă claritatea celei introduse de F. de Saussure [9]. Mai tîrziu, în 1938, Ch. Morris, urmînd linia de gîndire a lui Peirce, realizează o rafinare a conceptului generalizat de *semn*, prin raportarea acestuia la noțiunea de *semioză* [10].

Deși atît pentru de Saussure, cît și, mai ales, pentru Peirce și Morris, generalizarea și clarificarea conceptului de semn reprezintă punctul de plecare pentru investigarea unei întregi varietăți de sisteme de semne, rezultatele abordării semiotice s-au dovedit pînă acum a fi semnificative și greu de contestat în special în cazul sistemelor de semne cu caracter de *limbaj* sau a ceea ce am putea numi *semioticile lingvistice* (limbajele logice, matematice, limbajele de programare, limbajul artistic).

Noțiunile de bază ale semioticii, cel puțin în forma în care se găsesc la Ch. Morris [11], par a fi însă insuficient de elaborate în momentul în care vrem să le aplicăm unor domenii care, conform cu vederile lui Ch. Morris, ar cădea sub incidența conceptului de *sistem de semne*.

În cele ce urmează ne vom opri asupra unor dificultăți legate de însăși definiția conceptului de *semn*.

2. După cum spuneam, Ch. Morris definește *semnul* în raport cu noțiunea de *semioză*. Aceasta din urmă este considerată a fi „procesul în care ceva funcționează ca semn"[12].

În procesul de semioză intervin trei (sau patru) factori : „acela care funcționează (engl. *acts*) ca semn, acela la care semnul se referă și acel efect asupra unui interpret (engl. *interpreter*), prin care (efect) lucrul în chestiune este un semn pentru interpret"[13]. Cei trei factori sînt numiți de Morris *vehicul-semn* (engl. *sign vehicle*), *designatum* și, respectiv, *interpretant* (engl. *interpretant*)[14]. Ceea ce Morris a numit *interpret* poate fi inclus ca al treilea factor (al semiozei). Raportul dintre *interpret* și *interpretant* pare a fi, în conformitate cu explicațiile lui Morris[15], raportul dintre cel care recepteazā (sau căruia îi este adresat semnul (=*interpret*)) și reacția specifică pe care interpretul o are la receptarea semnului și prin care ia în considerare (engl. *takes account of*) obiectul semnificat prin semn.

În ce privește *designatum*-ul, Ch. Morris observă : „Un semn trebuie să aibă un designatum, deși, evident, nu orice semn se referă de fapt la un obiect cu existență reală [engl. *every sign does not in fact refer to an actual existent object*] [...] Designatum-ul unui semn este felul de obiect [engl. *kind of object*] căruia semnul i se aplică, adică obiectele cu proprietățile pe care interpretul le ia în considerare prin intermediul prezenței unui vehicul-semn". Și luarea în considerație [engl.*taking-account of*] poate avea loc fără ca să existe în mod real obiecte sau situații cu caracteristicile despre care se ia cunoștință"[16].

Relația dintre *semn* și *obiectul* căruia semnul i se aplică reprezintă *dimensiunea semantică a semiozei*; relația dintre *semn* și *interpret* reprezintă *dimensiunea pragmatică a semiozei*, în timp ce relația dintre un semn și alt(e) semn(e) reprezintă *dimensiunea sintactică a semiozei*[17]. Cele trei dimensiuni constituie obiectul de studiu al *semanticii*, *pragmaticii* și, respectiv, *sintaxei*.

O categorie aparte de semne o constituie semnele *iconice*. Acestea se disting de semnele noniconice prin faptul că „sînt asemănătoare (adică au proprietăți în comun) cu ceea ce denotă"[18]. Regulile semantice care guvernează această categorie de semne constau în faptul că „ele denotă orice obiect care are proprietățile (în practică, o selecție din aceste proprietăți) pe care semnul însuși le are"[19]. Datorită acestei caracteristici, cînd interpretul percepe un semn iconic, percepe în același timp în mod direct ceea ce acest semn desemnează (*designatum*)[20].

3. În urma celor arătate pînă aici, putem examina în continuare ceea ce Ch. Morris înțelege prin *semn estetic* (engl. *esthetic sign*) : semnul estetic este un semn iconic al cărui designatum este o *valoare* (engl. *value property*)[21]. În ce privește noțiunea de *valoare*, aceasta este definită de Ch. Morris astfel : „o valoare este o proprietate a unui obiect sau a unei situații în raport cu un anumit interes — anume proprietatea de a satisface sau de a efectua un act care pentru a fi efectuat presupune un obiect cu o astfel de proprietate"[22]. De exemplu, un obiect are „valoare alimentară" (engl. *food value*) numai în relație cu senzația de foame[23].

Se observă că, pentru Ch. Morris, semnul estetic se caracterizează prin două trăsături : (a) caracterul *iconic* și (b) faptul că se referă la o *valoare*. Morris mai atrage atenția asupra faptului că iconicitatea semnului explică ideea destul de răspîndită că opera de artă își „încorporează" sensul sau că „sensul" operei de artă se află în ea însăși și nu „în afara" ei.

Nu ne vom opri aici asupra caracterului destul de vag al ideii de *valoare* ca referent al semnului estetic, întrucît pentru observațiile care urmează acest aspect îl socotim mai puțin relevant.

Prima observație pe care o facem este aceea că, independent de faptul dacă un semn este iconic sau noniconic, el este totdeauna *altceva* decît obiectul al cărui semn este și de care interpretul ia act prin *interpretant*. Prin semn, interpretul „ia în considerare" un obiect care este *altceva* decît semnul însuși. După cum s-a observat și observă chiar Ch. Morris, semnul *mediază* (prin *interpretant*) între interpret și obiect. Acest lucru este valabil și pentru semnele iconice: o hartă este altceva decît regiunea pe care o reprezintă; fotografia unei persoane este altceva decît persoana pe care o reprezintă.

Trebuie să admitem prin urmare, o dată cu ideea că opera de artă este un *semn iconic*, și ideea că „designatum-ul" operei de artă este *altceva* decît opera de artă însăși (eventual o „valoare", dacă este să adoptăm punctul de vedere al lui Ch. Morris). Ideea pare destul de ușor acceptabilă dacă avem în vedere, cel puțin în parte, artele plastice și literatura; putem accepta, de exemplu, ideea că un portret este semnul iconic al unei persoane (deși, în treacăt fie spus, identificarea persoanei reale nu prezintă nici un interes din punct de vedere estetic) sau că un roman este semnul iconic al unei suite de evenimente legate între ele într-un anumit fel (independent de faptul dacă evenimentele relatate sînt sau nu sînt reale).

Ideea devine însă inacceptabilă pentru operele muzicale: care este designatum-ul unei fugi de J. S. Bach sau al unei sonate de Mozart? Deci care este acel obiect exterior semnului muzical (= fuga sau sonata) pe care cel care o ascultă (=interpretul) „îl ia în considerare"? Mai departe: care sînt acele proprietăți pe care semnul iconic (=respectiva fugă sau sonată) le are în comun cu „obiectul"? Este adevărat că, atunci cînd se referă la semantica semnelor muzicale, Ch. Morris citează poemul simfonic *Prometeu* de Skrjabin. Se sugerează deci ideea că personajul legendar ar putea fi considerat în acest caz ca designatum al semnului iconic. Exemplele de acest fel se pot înmulți dacă avem în vedere așa-numita „muzică cu program". Întrebarea care se pune în mod firesc este dacă, în cazul acestei categorii de opere muzicale (=muzica „cu program"), putem într-adevăr vorbi de un *semn*, fie el și „iconic", prin intermediul căruia ascultătorul ajunge „să ia în considerație" un personaj sau un eveniment sau o stare de lucruri. Ne putem întreba, de exemplu, dacă cel care ascultă poemul simfonic *Don Juan* de Richard Strauss poate identifica personajul și evenimentele la care poemul se referă, așa cum, privind o hartă, cineva poate identifica o anumită regiune (căci opera muzicală, ca „semn estetic", este un semn iconic ca și o hartă). Răspunsul corect ni se pare a fi cel negativ. Mai mult: am putea spune că fără cunoașterea titlului, *Don Juan*, ascultătorul nu va putea pune în corelație nici una dintre „proprietățile" semnului (=poemul aici menționat) cu vreuna dintre proprietățile designatum-ului, chiar dacă înțelegem prin designatum (în acest caz și în cele asemănătoare) o anumită „imagine afectivă" destul de imprecis conturată pe care ascultătorul o deține cu privire la erou și la evenimentele la care el participă. Or, după cum am văzut mai sus (v. sfîrșitul § 2), iconicitatea unui semn ar presupune identificarea — fie și în linii mari — a obiectului de referință prin simpla asemănare a proprietăților semnului cu proprietățile obiectului.

Ca argument în favoarea ideii că operele muzicale ar avea caracter de semn (iconic) ar putea fi invocate acele compoziţii care parţial (sau, mai rar, în întregime) îşi propun *să imite* anumite fenomene sonore din natură (cîntecul păsărilor, zgomotul tunetului, zgomotul caracteristic al unui curs de apă, zgomotul vîntului etc.). Ne referim, spre exemplificare, la fragmentul din partea lentă (a doua) din simfonia a VI-a (*Pastorala*) de Beethoven, unde se imită în cîteva măsuri cîntecul privighetorii, al pitpalacului şi al cucului; la formula ritmică şi melodică susţinută de corzile grave care „acompaniază" fraza din prima secţiune din partea a doua a aceleiaşi simfonii şi care sugerează cursul apei unui pîrîu (partea la care ne referim se intitulează, de altfel, „Scenă la pîrîu"); la partea a IV-a, intitulată „Furtuna", din aceeaşi simfonie, în care se pot identifica zgomotele caracteristice unei furtuni (vîntul, căderea ploii, tunetul etc.); la un fragment din *Simfonia Alpilor* de Richard Strauss în care se evocă o furtună în Alpi tot prin „imitarea" orchestrală a zgomotelor caracteristice ale furtunii ş.a. Este evident că nu se poate contesta caracterul de *semne iconice* pentru nici unul dintre fragmentele amintite: ele sînt conforme cu „regula semantică" de utilizare a semnelor iconice pe care o dă Ch. Morris [24], anume aceea că ele denotă orice obiect care are proprietăţile semnului.

Trebuie să observăm însă în acelaşi timp că tocmai prin caracterul lor iconic (imitativ, deci), categoria de opere la care ne-am referit *contrastează* cu celelalte opere muzicale, care *nu sînt* imitative şi, prin urmare, nu pot fi subsumate conceptului de *semn iconic*. Există deci o deosebire fundamentală între partea a patra din Simfonia a VI-a şi, să spunem, simfonia a VIII-a a aceluiaşi compozitor: în timp ce anumite caracteristici ale materialului sonor din prima operă menţionată pot fi „regăsite" (cel puţin parţial) în „imaginea sonoră" pe care cineva o are despre furtună, nici una dintre caracteristicile materialului sonor din cea de a doua operă nu poate fi „regăsită" în vreo imagine (sonoră sau de alt fel) deţinută de ascultător sau în vreo anumită „stare" sau „dispoziţie" existentă în realitate independent de ascultător.

Evident, cineva ar putea obiecta celor afirmate aici arătînd că ascultarea simfoniei a VIII-a ar provoca auditorului o anumită „stare de spirit" caracterizată probabil prin seninătate, linişte, bună dispoziţie, eventual chiar prin bucurie explozivă, în anumite momente ale audiţiei. În legătură cu o astfel de posibilă replică, atragem atenţia asupra faptului că, în conformitate cu definiţiile din § 2., semantica unui semn (iconic sau noniconic) nu se determină prin „efectul" pe care semnul îl are asupra interpretului (acesta ar putea fi socotit interpretantul semnului), ci prin capacitatea semnului de a determina pe interpret să „ia în considerare", prin interpretant, un obiect situat, după cum am subliniat mai sus, *în afara semnului*. Or, „starea de spirit" rezultată din audierea operei este *a interpretului* (=auditor) şi nu ceva pe care acesta îl „ia în considerare". Altfel spus: în urma audiţiei simfoniei a VIII-a, ascultătorul nu „ia în considerare" „seninătatea", „liniştea", „bucuria explozivă", ci pur şi simplu *le trăieşte*, ca stări *ale sale*, nu ca stări obiective pe care „le ia în considerare". Pe lîngă aceasta, ne putem pune în mod justificat întrebarea: care sînt „proprietăţile" pe care materialul sonor şi construcţia simfoniei le au în comun cu „liniştea", „seninătatea" etc. Poate fi vorba aici cel mult de „starea de spirit" a ascultătorului care îl pune în situaţia de a „concepe" „seninătatea", „liniştea" etc.

O ultimă observaţie pe care vrem să o facem în această ordine de idei: operele muzicale parţial sau total imitative (deci iconice), deşi nu foarte rare, nu pot fi considerate totuşi *caracteristice* pentru ceea ce numim operă muzicală. Ni se pare deci greu de acceptat o caracterizare a muzicii în general pe baza proprietăţilor caracteristice pentru un număr restrîns de opere.

4. În legătură cu argumentele aduse aici sub § **3.** împotriva calităţii de „semn" a operelor muzicale se pot invoca cele spuse de Ch. Morris cu privire la „arta abstractă" [25]. Referindu-se la operele plastice nonfigurative, el le consideră ca semne al căror designatum sînt ele înseşi [26].

Pornind de aici cineva ar putea considera că denotatul unei opere muzicale (nonprogramatice și nonimitative) este opera însăși. Am putea spune deci că o sonată de Mozart sau o fugă de J. S. Bach „se denotă" pe ea însăși.

Există însă, credem, un pericol în adoptarea acestui punct de vedere. Pericolul constă în faptul că *orice obiect* poate fi considerat ca propriul său semn, căci oricine percepe (= interpret) efectiv un obiect (= semn). prin însuși actul de percepţie, „ia în considerare" obiectul respectiv (=designatum).

Cu un grad de generalitate atît de ridicat, conceptul de *semn*, ca și conceptul de *semioză*, de altfel, cu care este corelat, nu poate justifica existenţa unei ştiinţe speciale „a semnelor", întrucît orice act prin care lumea este percepută de către un subiect și/ sau o colectivitate ar putea cădea sub incidenţa conceptului de *semioză*.

5. Cele discutate în §§ **3.**, **4.** ne conduc la concluzia că dificultăţile întîmpinate în momentul în care se încearcă o generalizare a conceptului de *semn*, astfel încît acesta să poată fi aplicat și unei prezumtive „semiotici nelingvistice", cum este muzica, ajungem la următoarea alternativă: sau a) admitem ideea că operele muzicale nu pot fi tratate ca *semne* (estetice) sau b) revizuim în mod esenţial definiţia conceptului de *semn*, conferind acestui concept un grad de generalitate care îi pune sub semnul întrebării valoarea cognitivă.

Fără a fi insistat în rîndurile de mai sus asupra acestui aspect, am încercat să sugerăm totuși că dificultăţi de aceeași natură apar și în momentul în care încercăm o abordare semiotică a altor domenii ale artei. Am văzut, de exemplu, că operele plastice nonfigurative „rezistă" unei abordări semiotice în exact același fel în care „rezistă" unei astfel de interpretări și operele muzicale (nonimitative și nonprogramatice); am arătat că nu ni se pare indiscutabil caracterul *iconic* al operelor plastice figurative sau al prozei artistice narative și/ sau descriptive (v. § **3.**); am menţionat, de asemenea, faptul că noţiunea de „valoare" ca designatum al „semnului estetic" ni se pare insuficient de clar definită pentru a putea fi luată în consideraţie în caracterizarea „semnului estetic".

Toate cele arătate în acest paragraf conduc la ideea că abordarea semiotică a unor domenii nelingvistice face necesară o prealabilă „regîndire" a unor concepte semiotice fundamentale. Din punctul de vedere al metodei, primul pas se pare că ar trebui să-l constituie nu asumarea ca neproblematică a ideii că anumite fenomene din realitatea înconjurătoare *sînt* semne, ci tocmai determinarea cît mai exactă a măsurii în care fenomenele respective se dovedesc a satisface condiţiile pe care considerăm că un obiect trebuie să le îndeplinească pentru a putea fi considerat semn.

The Concept of "Sign" and the Non-linguistic Semiotic Systems

(Abstract)

The possibility of applying the concept of *sign* — as it has been defined by Ch. Morris — to the works of art is investigated. The main result of this investigation is that musical works can hardly be considered "aesthetic signs" in Morris' acception of the term. Since, according to Morris, "aesthetic signs" are *icons*, it is shown that, with relatively rare exceptions, musical works do not display common properties with any object situated outside music itself. The moral to be drawn is that the sign status of any object should not be taken for granted when a semiotic approach to this object is attempted.

Octombrie 1986

Facultatea de Filologie
Bucureşti, Edgar Quinet 5—7

NOTE

[1] Ferdinand de Saussure, *Cours de linguistique générale* publié par Charles Bally et Albert Sechehaye avec la collaboration de Albert Riedlinger, ed. 1, Paris, 1916; citatele se fac după ed. a 3-a, Paris, (Payot): p. 32—35; 100—101.

[2] Charles Sanders Peirce, *Collected Papers*, vol. I, 1931; vol. II, 1932; vol. IV, 1933; vol. V, 1936, Cambridge Mass.; ap. Charles Morris, *Writings on the General Theory of Signs*, The Hague — Paris, (Mouton), 1971, p. 389.

[3] Articolul este republicat în Charles Morris, *op. cit.* (v. nota 2), p. 17—69.

[4] F. de Saussure, *op. cit.*, p. 33.

[5] Ch. Morris, *op. cit.*, p. 17.

[6] Id. *ib.*, p. 17.

[7] Id. *ib.*, p. 17.

[8] V. nota 2.

[9] Ch. Morris, *op. cit.*, p. 337—340, atrage atenţia asupra unora dintre aceste neclarităţi.

[10] Id. *ib.*, p. 17—69, în articolul *Foundations of the Theory of Signs* (v. nota 3).

[11] Id. *ib.*, în articolul citat în nota precedentă.

[12] Id. *ib.*, p. 19.

[13] Id. *ib.*, p. 19.

[14] Id. *ib.*, p. 19.

[15] Id. *ib.*, p. 15.

[16] Id. *ib.*, p. 20.

[17] Id. *ib.*, p. 21—22.

[18] Id. *ib.*, p. 420.

[19] Id. *ib.*, p. 420.

[20] Id. *ib.*, p. 420.

[21] Id. *ib.*, p. 420.

[22] Id. *ib.*, p. 418.

[23] Id. *ib.*, p. 418.

[24] Id. *ib.*, p. 420.

[25] Id. *ib.*, p. 223—225.

[26] Id. *ib.*, p. 225.

COOPERARE, POLITEȚE, RAȚIONALITATE. LITOTA CA STRATEGIE DISCURSIVĂ

ANCA MĂGUREANU

Recuperarea litotei în perspectivă pragmatică o impune ca o strategie discursivă de implicitare caracterizată prin structuri lingvistice specifice; funcționarea strategiei litotice se bazează pe principiul general al raționalității comunicării și declanșează un mecanism interpretativ complex.

0. Considerațiile de față se înscriu în paradigma definită de teza caracterului social al comunicării concepută ca activitate guvernată de reguli; decurg următoarele subteze:

(i) comunicarea este spațiul de confruntare a două sau mai multe individualități;

(ii) această confruntare se desfășoară în zona de acțiune a unor convenții sociale, atît generale — care guvernează comportamentul social în ansamblul său —, cît și specifice comportamentului lingvistic;

(iii) comunicarea este astfel în același timp spațiul de confruntare între individual și social.

0.1. Obiectul demonstrației este litota, fenomen bine cunoscut în tradiția retorică, studiată acum ca rezultat al funcționării convențiilor/principiilor discursive.

0.2. Conceptul de *convenție* este utilizat cu sensul precis circumscris în domeniul logic de Lewis (1969/1974), care preia și prelucrează definiția lui Hume. Pentru acesta convenția este „conștiința generală a interesului comun pe care toți membrii unei societăți o exprimă unii față de alții și care face ca aceștia să-și regleze comportamentul pe baza unor reguli" (Hume, apud Lewis, 1969/1974, p. 14).

0.3. O bună înțelegere a conceptului de convenție implică și distincția între convențiile *constitutive* ale sistemului lingvistic și convențiile discursive, care au caracter *normativ* (Leech, 1983).

1. În perspectivă retorică, și îndeosebi în cea a noii retorici a grupului μ, alegerea litotei ca punct de plecare al unei discuții despre strategiile discursive poate surprinde, avînd în vedere interpretarea strict figurală (semantică) adoptată de aceste școli de cercetare; în ultimii ani, ea a fost însă recuperată de teoria pragmatică, care o promovează ca principiu/procedeu discursiv.

1.1. În cadrul teoriei figurilor, litota face parte din categoria *figurilor de expresie prin reflecție* (Fontanier, 1821/1977) sau a metalogismelor, în terminologia noii retorici, și se definește ca „a spune mai puțin pentru a spune mai mult, adică a considera datumul extralingvistic ca o cantitate din care pot fi eliminate, după bunul plac, unele părți" (Dubois et al., 1970, p. 133)[1].

Constatăm că, astfel înțeleasă, litota este un mod de a spune:

(i) care instituie o relație între două conținuturi;

(ii) care implică evaluarea unei proprietăţi cantitative — necesarmente gradabilă — a denotatului.

Litota este opusă hiperbolei, cu care se află în relaţie de simetrie speculară.

1.2. O a doua direcţie de abordare integrează litota printre procedeele discursive, căzînd sub incidenţa regulilor generale ale discursului. Fontanier anunţă această perspectivă, definind litota ca o variantă de *metalepsă*, de expresie indirectă pentru expresie directă [2], deci nu numai ca atenuare, diminuare a proprietăţii denotatului, ci şi ca mod de transmitere a conţinutului. Poate fi o *tehnică de argumentare* prin atenuare: litota, ca şi hiperbola, sînt utilizate ca procedeu de *depăşire (dépassement)*, sugerînd posibilitatea de a continua mişcarea gîndirii într-o anumită direcţie (Perelman, Olbrechts-Tyteca, 1958), şi al cărei efect scontat este producerea unei impresii favorabile de ponderaţie şi sinceritate. În teoria discursului, litota se înscrie ca o *strategie de implicitare*, oscilînd între statutul de principiu general al discursului şi cel de implicit conversaţional. O. Ducrot consideră că *legea litotei* funcţionează atunci cînd sub presiunea unor motive — ce ar putea fi sociale — locutorul va aserta cel mai puternic enunţ *care îi este permis* să-l producă într-o situaţie dată, iar receptorul va infera că emiţătorul a vrut să spună mai mult, dar nu a putut (Ducrot, 1972, p. 137). Grice (1967/1975) interpretează litota ca efect al nerespectării intenţionate a *principiului cooperării*, mai exact a *maximei calităţii*, iar Leech (1983, cap. 6.4), dezvoltînd o pragmatică retorică, adaugă principiului cooperării un principiu de rang secund, *principiul politeţii*, de care leagă interpretarea litotei.

Abordarea pragmatică a litotei, pornind de la postulatul iniţial al comunicării ca activitate guvernată de reguli:

— defineşte litota ca strategie discursivă;

— analizează efectul litotic ca un implicit conversaţional;

— consideră necesară pentru calcularea efectului litotei

  — cunoaşterea denotatului: pentru Grice, litota ca efect al nerespectării maximei calităţii este legată de o operaţie de evaluare a adecvării expresiei faţă de denotat;

  — cunoaşterea relaţiei interlocutive, guvernată de principiul politeţii;

— propune ca motivaţie a alegerii de către locutor a exprimării prin litotă raţiuni sociale;

— ca şi în cazul abordării retorice, litota este constant comparată cu hiperbola, ambele fiind ridicate la nivelul unor tendinţe generale ale funcţionării discursului.

Această descriere a litotei ca strategie de implicitare lărgeşte foarte mult extensiunea conceptului; căci orice procedeu de implicitare va putea fi caracterizat ca „a spune mai puţin pentru mai mult", conţinutul global produs de enunţare depăşind întotdeauna conţinutul explicit al enunţului.

Se impune deci o încercare de identificare mai precisă a litotei, pentru a evita riscul dizolvării ei într-un fenomen mai larg, dar mai puţin specific.

2. Încercarea pe care o facem ia în considerare:

(i) structurile litotei;

(ii) mecanismul sau mecanismele de calculare a implicaţiei conversaţionale a litotei;

(iii) convenţiile/ principiile discursive generatoare de efect ale litotei.

2.1. O primă observaţie pune în evidenţă faptul că litota apare ca procedeu de realizare a unor acte discursive din clasa actelor expresive (afective sau evaluative), care angajează locutorul în considerarea unei ierarhii de valori, individual sau social stabilită.

Pe de altă parte, în cazul acestor acte, nu se pune problema valorii de adevăr şi nici măcar a unei relaţii directe cu denotatul. De aici rezultă că refuzăm interpretarea litotei ca încălcare a maximei calităţii, subordonată principiului cooperării, maximă bazată pe raportul de adecvare sau inadecvare cu denotatul.

2.2. Unii autori (Ducrot, Perelman) acceptă ideea existenţei a *două clase de structuri ale litotei* : (1) litota *prin afirmare* : *Unele capitole ale lucrării sînt interesante*, *E destul de bună prăjitura*, şi (2) litota *prin negare* : *Unele capitole ale lucrării nu sînt rele*, *Nu e rea prăjitura* sau celebrul „*Va, je ne te hais point*”.

2.2.1. Structura pozitivă a litotei cuprinde un operator cantitativ cu funcţie restrictivă (determinant, predeterminant cantitativ, adverb de cantitate) ; enunţarea unei astfel de structuri frastice înseamnă asertarea restrictivă (atenuată) a unei proprietăţi a denotatului, ceea ce înseamnă că emiţătorul nu se angajează total în valorizarea pozitivă a denotatului.

Operatorii restrictivi *destul de*, *aproape*, *chiar* orientează interpretarea pe direcţia semantică în care se înscrie adjectivul (*interesant*, *bun*, din clasa adjectivelor cu semantism pozitiv sau *rău*, din clasa negativă). Avem :

E destul de bună prăjitura, *e chiar foarte bună*.

E destul de rea situaţia, *e chiar foarte rea*.

dar nu :

**E destul de bună prăjitura*, *e chiar nu prea rea*.

**E destul de rea situaţia*, *e chiar nu prea rea*.

Observaţii

— operatorul restrictiv (care declanşează interpretarea litotică) orientează interpretarea în sensul iniţiat de adjectivul conţinut de structura pozitivă ;

— distanţa semantică între conţinutul explicit şi cel implicit este foarte mică ;

— enunţurile de acest tip sînt ambigue, interpretarea literală (nelitotică) fiind totdeauna posibilă :

E destul de bună prăjitura, *dar nu foarte bună*.

E destul de rea situaţia, *dar nu foarte rea*.

Interpretarea litotică a acestei structuri cere existenţa în situaţie a unui *enunţ*$_3$ — implicit sau explicit — ce exprimă o judecată de valoare opusă şi în raport cu care actul evaluativ dobîndeşte funcţia polemică declanşatoare a interpretării litotice. Enunţul *E destul de bună prăjitura* poate fi interpretat ca litotă (supus principiului politeţii) numai dacă emiţătorul este identic cu cel care a făcut prăjitura ; adresat altcuiva, el este mai degrabă jignitor pentru că, aşa cum am spus, apariţia sa nu se justifică decît în raport cu un enunţ sau o aşteptare „X (= cel care a făcut prăjitura) nu face de obicei prăjituri bune”.

Sursa litotei de acest tip pare a fi, după cum susţine Leech, acţiunea principiului politeţii, conform căruia se impune în schimbul conversaţional

o atenuare a unei evaluări negative, nepoliticoase pentru receptor (sau eventual un terț).

Interpretarea litotică, spre deosebire de cea literală, se dezvoltă deci într-o *situație ternară* : emițătorul, receptorul și emițătorul, real sau posibil, al enunțului$_3$, și care poate fi identic fizic cu receptorul într-o situație dată.

2.2.2. *Structuri negative ale litotei.* Descriind mecanismul negației, Ducrot (1972, p. 138) remarca disimetria între :

NEGAȚIA termenului pozitiv	*NEGAȚIA termenului negativ* (dubla negație)
Tu n'es pas gentil → Tu es méchant	*Tu n'es pas méchant → Tu es gentil*
Ce n'est pas beau → C'est laid	*Ce n'est pas laid → C'est beau*
non A+ ≈ B—	non B— ≠ A+
● distanță semantică mică	● distanță semantică mare
Tu n'es pas gentil, **et** *tu es même méchant*	**Tu n'es pas méchant,* **et** *tu es même gentil*
Tu n'es pas gentil,* **au contraire *tu es méchant.*	*Tu n'es pas méchant,* **au contraire** *tu es gentil.*
● operator litotic cu acțiune „în aceeași direcție"	● operator litotic cu „inversare de direcție"

(1) Primul tip de structură cu operator litotic negativ se bazează pe un mecanism similar cu cel al litotei pozitive :
— este caracterizat de aceeași ambiguitate între sensul explicit (literal) și cel implicat conversațional (litotic) ;
— ca și litota pozitivă, litota cu o negație cade sub incidența principiului politeții : după opinia lui Leech (1983, cap. 4.5, 6.1.2) enunțul negativ este preferat celui pozitiv ca formă de atenuare a afirmării unei afectivități sau evaluări care ar putea valoriza emițătorul în detrimentul receptorului.
(2) Structura litotei cu dublă negație se constituie dintr-o negație „gramaticală" și una „lexicală" (lexem cu semantism negativ) : *Va, je ne te hais point, Il n'est pas sot, Ils n'ont pas démérité ;* operatorul dublu negativ, inversînd direcția de evaluare, produce distanța semantică mai mare între negarea termenului negativ și afirmarea termenului pozitiv.

Această structură, presupunînd un dublu act de negare, implică și ca prezența — explicită sau implicită — a unui enunț (și a unei terțe instanțe enunțiative) afirmativ : *Je te hais, Il est sot,* care la rîndul său neagă implicit enunțul afirmativ *Je t'aime, Il est intelligent.* Inferarea interpretării litotice reprezintă un calcul semantic complex (reflectînd distanța semantică mai mare) și explică caracterul mai indirect al actului de evaluare pozitivă.

După părerea noastră, aceasta este *structura litotică-tip* și singura căreia îi rezervăm denumirea de „litotă", pentru a o distinge de structurile de *atenuare*, generate de incidența principiului politeții : (i) *prin restricție* (structura pozitivă), sau (ii) *prin negare* (structura de negare a termenului pozitiv).

În această interpretare, litota nu este o „figură" și nici un mecanism discursiv de același tip cu hiperbola : efectul de exagerare al hiperbolei este resimțit ca o supraevaluare a denotatului, de sens opus atenuării ; hiperbola se înscrie în același plan cu structurile atenuative și nu cu struc-

tura litotică (cu dublă negație), în cazul căreia caracterul mai mult sau mai puțin adecvat al evaluării în raport cu denotatul nu joacă nici un rol.

2.3. În legătură cu *sursa generatoare* a efectului litotic, cei mai mulți autori recurg la ideea unor convenții sociale, subsumabile — după aceștia — principiului politeții, care reprezintă de altfel o condiție fundamentală a comunicării.

Dar exemplul clasic *Va, je ne te hais point*, ni se pare, ca de altfel și celelalte exemple, în contradicție cu această soluție : în raport cu principiul politeții, care cere o maximalizare a efectului de politețe, structurile cu dublă negație, care neagă indirect o asertare devalorizantă (*Je te hais*, *Tu es un sot*), nu par a fi cele mai adecvate sau eficace în raport cu această intenție.

În ipoteza noastră, litota este generată de un principiu general al comportamentului social, ***principiul raționalității*** (Kasher, 1976), care guvernează comunicarea ca *acțiune eficientă*, acționînd ca regulator al raportului scopuri — mijloace.

Aplicat la actele de tip evaluativ-afectiv, principiul raționalității, cu maxima sa „Nu întrebuința mijloacele de care dispui mai mult sau mai puțin decît e necesar", cere o evaluare pe cît posibil obiectivă, moderată sau, respectiv, o exprimare „obiectivă", moderată a afectivității : raționalitatea agentului îi interzice o angajare — evaluativă sau afectivă — riscantă, atacabilă.

Emițătorul unui act evaluativ sau expresiv afectiv, alegînd structura litotică, se construiește pe sine ca agent rațional, care asigură realizarea propriilor sale interese fără lezarea intereselor celorlalți, și aceasta cu minimum necesar de mijloace. El se propune astfel ca „obiectiv", ponderat, evitînd mijloacele mai puternice. Astfel, *Va, je ne te hais point* nu pentru pur și simplu *Je t'aime*, față de care ar fi costisitor, ci pentru *Je t'aime toujours autant* construiește personajul Chimenei ca ființă rațională, care își supune afectivitatea rațiunii. Litota apare astfel ca o strategie de autoapărare a locutorului.

3. Vorbind de caracterul social al limbii, Bally (1937, p. 239 și urm.) remarca deja raportul dialectic dintre ***pulsiunile afectivității individuale***, generatoare de tendințe de exagerare (hiperbola), și ***constrîngerea socială***, care impune rezervă. Instanța terță pe care am propus-o în interpretarea litotei apare astfel ca o posibilă ipostază a ego-ului public, a supraego-ului social. Să ne amintim de remarca lui Gide (1935) „le classicisme [...] tout entier tend vers la litote" și vom înțelege mai bine poate rațiunea frecvenței crescute în limba franceză a exprimărilor litotice, numărul ridicat de verbe cu prefix negativ, și care nu se mai opun antonimic verbului-bază (de tipul *démériter*, *déchanter*, *démordre*) ; căci, într-adevăr, principiul cartezian al evidenței nu este decît o variantă a principiului mai general al raționalității, care guvernează — printre celelalte activități sociale — și comunicarea.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

Bally, Ch., 1937, *Traité de stylistique française*, Heidelberg — Paris, Carl Winters Universitéts-Buchandlung, Libr. Klienksieck, 2e éd.
Brunot, F., 1965, *La pensée et la langue*, Paris, Masson & Cie Eds, 3e éd.
Cressot, M., 1969, *Le style et ses techniques*, Paris, PUF.
Dubois, J. et al, 1970, *Rhétorique générale*, Paris, Larousse.

Ducrot, O., 1972, *Dire et ne pas dire*, Paris, Hermann.
Ducrot, O., Todorov, Tz., 1972, *Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*, Paris, Editions du Seuil.
Fontanier, P., 1821/1977, *Les figures du langage*, trad. rom. *Figurile limbajului*, București, Editura Univers.
Gide, A., 1935, *Morceaux choisis*, Paris, Gallimard.
Grice, H. P., 1967/1975, *Logic and Conversation*, în P. Cole, J. L. Morgan (eds), *Syntax and Semantics*, vol. 3, *Speech Acts*, New York — San Francisco — London, Academic Press.
Kasher, A., 1976, *Conversational Maxims and Rationality*, în A. Kasher (ed), *Language in Focus; Foundations, Methods and Systems*, Dordrecht — Boston, D. Reidel Publ. Comp.
Leech, G., 1983, *Principles of Pragmatics*, London — New York, Longman.
Lewis, D. K., 1969/1974, *Convention*, trad. it. *La convenzione*, Milano, Bompiani.
Perelman, Ch., Olbrechts-Tyteca, L.,1958, *La nouvelle rhétorique. Traité de l'argumentation*, Paris, PUF.
Spitzer, L., 1931/1970, *L'effet de sourdine dans le style classique — Racine*, în *Etudes de style*, Paris, Gallimard, NRF.

Coopération, politesse, rationalité. La litote comme stratégie discursive

(Résumé)

Une approche pragmatique de la litote en fait une stratégie discursive d'implicitation. L'étude des structures recensées comme litotiques dans la bibliographie du sujet indique la parenté fonctionnelle de la structure affirmative atténuative et de la structure avec négation du terme positif, les deux soustendues par un même mécanisme interprétatif, et isole la litote par double négation, pour laquelle l'auteur propose de réserver le terme de litote; si les deux premières structures fonctionnent comme stratégies d'*atténuation*, régies par le principe discursif de la politesse, la structure litotique est une structure de *rationalisation* du discours, et finalement d'auto-défense du locuteur, impliquant le principe général de la rationalité.

Octombrie 1986

Facultatea de Filologie
București, Pilar Moș 7—13

NOTE

[1] A se vedea definiții similare în Ducrot, Todorov, 1972, p. 354, Cressot, 1969, Brunot 1965; de asemenea definițiile din marile dicționare și enciclopedii.

[2] Reamintim că pentru Fontanier (1821/1977, p. 107) „Metalepsa [...] constă în a substitui expresia directă prin expresia indirectă, adică în a face ca un lucru să fie înțeles prin alt lucru care-l precede, îl urmează sau îl însoțește".

CITATUL LITERAR – NORMĂ LINGVISTICĂ ȘI UZ

MARIANA NEȚ

Se propune o demonstrație parțială a tezei că limbajul literar fixează normele din limba naturală și îi stabilește condițiile uzului; în acest scop, sînt analizate, dintr-o perspectivă pragmatică, principalele caracteristici ale citatelor literare în afara spațiului discursului care le-a produs.

0. În paginile ce urmează vom încerca să trecem în revistă principalii factori lingvistici și pragmatici care fac posibilă circulația unor secvențe de discurs literar în afara spațiului literaturii și să urmărim modul în care funcționează acestea o dată ce au pătruns în uz. Demersul pe care îl redăm aici a fost inductiv și, cel puțin la început, empiric.

Așa cum o demonstrează la tot pasul practica culturală, fragmentele dintr-un discurs literar sînt preluate adesea în alte discursuri literare; asemenea situații ne-au interesat numai în măsura în care citatele au fost preluate nu direct din literatură, ci din uzul lingvistic curent, unde ele pătrunseseră și funcționau cvasiindependent de discursul-sursă într-o etapă anterioară momentului preluării și unde au continuat să funcționeze în același fel, independent de refuncționalizarea lor în discursul literar secund. În consecință, acestea din urmă ne interesează exclusiv ca fenomene de uz, ca discursuri care mimează limbajul curent. În acest context, citatele încetează de a mai fi în primul rînd vehicule ale intertextualității literare, funcția lor principală devenind aceea de a „garanta" caracterul „realist" al situației înfățișate în discursul secund. Un exemplu tipic în acest sens l-ar putea constitui, după părerea noastră, o exclamație a Olguței din partea inițială a volumului al II-lea din *La Medeleni* : „— Bre-bre ! Ce intrare senzațională ! În „marinel" !", în care termenul caragialesc reprezintă un citat de gradul al doilea ; din schița *Dl. Goe* termenul a pătruns întîi în uzul curent, de unde a fost preluat de Ionel Teodoreanu. În aceeași categorie intră și titlurile unor schițe de tipul *Groaznica sinucidere din strada Fidelității* sau *Înfiorătoarea și îngrozitoarea și oribila dramă din strada Uranus*, clișee de la rubrica „Faptului divers" sau din melodramele epocii, tratate ironic de Caragiale.

Se întîmplă de asemenea de multe ori ca și în primul discurs literar (cel pe care l-am numit aici discursul-sursă a citatului) secvențele care vor funcționa ulterior ca citate să fi pătruns tot din uzul curent în care urmează să revină (este cazul majorității secvențelor din opera lui Caragiale care au devenit citate), deci să fi fost selectate de uz pentru a doua oară tocmai pentru că discursul literar — care funcționează acum ca schemă — le-a preluat din vorbirea curentă, ridicînd astfel uzul inițial pe care îl reflectă la rangul de schemă.

1. O primă condiție pentru ca un citat literar să funcționeze în afara spațiului literaturii este capacitatea sa de a avea statutul de emblemă pentru o anumită situație co- sau contextuală, deci posibilitatea receptorului de a reconstitui automat, imediat ce ia contact cu o asemenea secvență (ca parte a unui enunț lingvistic oarecare), cotextul sau contextul său inițial.

În asemenea cazuri există, după părerea noastră, trei situații posibile :

1) Receptorul reconstituie un anumit context social, de exemplu „lumea de mahala" ; este cazul tipic al unor secvențe lingvistice cum ar fi *sticluța cu vitrion* în enunțul „Dă-mi, te rog, *sticluța cu vitrion* de pe masă", unde referentul este o sticlă cu cerneală, cu lapte sau cu orice altceva.

2) Receptorul poate reconstitui de asemenea un context restrîns, cotext și context în același timp, cum ar fi acela îndeobște denumit generic „lumea lui Caragiale". Este, de pildă, cazul unor citate ca : *Drăguță, dacă nu te superi, m-aș ruga ... încă un pahar cu apă*... Cînd aud acest citat, cînd interlocutorul li se adresează cu o astfel de formulă, puțini receptori știu că citatul provine din schița *Petițiune*, în care își are originea și citatul *La pensii, ca' vas' zică* etc., deci puțini receptori pot reconstitui cu precizie toate datele cotextului în care a apărut inițial secvența citată.

Vorbitorii cultivați de limbă română știu însă că sursa citatului este o schiță de I. L. Caragiale, în care, într-un birou de relații cu publicul, un cetățean este preocupat să își astîmpere setea în loc să încerce să-și rezolve afacerea pentru care venise și astfel îl exasperează pe funcționarul căruia îi adresează rugămintea citată mai sus. Aceste cunoștințe sînt suficiente pentru ca orice vorbitor de limbă română să aplice cu ușurință secvența *Drăguță, dacă nu te superi* [...] unei situații de discurs asemănătoare (cel puțin din unele puncte de vedere) situației inițiale.

3) Este posibil însă și ca receptorul să reconstituie cu exactitate cotextul inițial, dacă acesta este o operă literară de mare popularitate. În această situație se află, de exemplu, schița *Dl. Goe* ca sursă a citatului *Mam'mare, de ce nu vine? Eu vreau să vină!*

Din cele spuse pînă acum decurg următoarele concluzii :

1°. Citatul literar apare ca o zonă de tranziție între două lumi : lumea discursului literar și lumea extratextuală a agenților umani implicați în procesul de comunicare.

În acest scop, trebuie însă îndeplinite două condiții :

a) lumea mimată în discursul literar să fie o sublume cu coordonate particulare ușor recognoscibile, care să o diferențieze de celelalte sublumi ale lumii actuale, dar, în același timp, să aibă un corespondent într-o lume extratextuală cunoscută de receptor și

b) lumea extratextuală cunoscută de receptor să accepte cu ușurință să fie modelată prin secvența lingvistică preluată de vorbitor din discursul literar, deci ca aceasta din urmă să implice un oarecare grad de generalitate (condiție care derivă din precedenta).

2°. Procesul de cunoaștere pe care îl mijlocește citatul literar merge întotdeauna de la lumea mimată în discursul literar la lumea extratextuală ; aceasta din urmă, care reprezintă gradul zero în raport cu discursul literar, nu este niciodată în acest proces un „dat", ci un sistem reconstituibil pornind de la discursul literar.

3°. În procesul de funcționare a discursului literar, trecerea de la context la cotext și de la cotext la context este întotdeauna graduală, proiecțiile acestor două categorii interferîndu-se în proporții variate nu numai în spațiul discursului „real", al scriiturii, ci și în spațiul „discursului" reconstituit de receptorul-utilizator al citatului.

4°. Cotextul și contextul sînt, din punctul de vedere care ne interesează aici, categorii complementare; fiecare dintre ele reprezintă o „mască" pentru cealaltă, deci lumea mimată în discursul literar și limbajul acestuia sînt două sisteme izomorfe. Aceasta și permite limbajului care manifestă lumea creată într-un discurs literar (pentru care stă, emblematic, un citat) să modeleze și lumi extratextuale.

5°. O a cincea concluzie care vom constata că se impune la sfîrșitul acestei demonstrații este aceea că limbajul pe care îl manifestă discursurile literare reprezintă „gradul zero", „schema", „norma" lingvistică în raport cu limbajul uzual; așa cum vom vedea în continuare, acest fenomen se observă foarte bine, în mod paradoxal, atunci cînd se iau în considerare acele citate care sînt la rîndul lor deviante față de prescripțiile unei „gramatici academice", care nu se realizează niciodată ca atare.

2. Devin citate în uzul curent (cu sorți de a se transforma cu timpul în clișee de vorbire) secvențele de discurs literar care aparțin următoarelor categorii:

1) Secvențele repetate de multe ori în cadrul aceluiași discurs literar (deci așa-zisele „ticuri verbale"), de exemplu: *Nu mă-mpinge, c-amețesc* (I. L. Caragiale, *O scrisoare pierdută)* sau *Cum le știi dumneata, bobocule, mai rar cineva* (I. L. Caragiale, *Conu Leonida față cu reacțiunea)*.

2) Secvențele fixate în memoria receptorilor-utilizatori prin repetarea pînă la saturație a unui discurs (a unui tip de discurs) „la modă" într-o anumită epocă (inventarierea factorilor care determină „moda" nu ne-a preocupat aici); de exemplu, poeziile lui Coșbuc sau ale lui Eminescu devenite „romanțe". Trebuie remarcat că, într-o asemenea situație de comunicare, pentru categoria specială de utilizatori implicați într-un astfel de proces, poeziile lui Eminescu sînt echivalente funcțional cu poeziile lui Coșbuc. O concluzie importantă care decurge de aici este că, în afara spațiului literar care le-a produs, secvențele devenite citate încetează de a mai fi „poetice" din punctul de vedere al utilizatorului, dar pot fi creatoare de poeticitate o dată integrate într-un alt discurs.

3) Tind de asemenea să devină citate în uzul curent și secvențele lingvistice care apar o singură dată într-un discurs. În această situație se află trei tipuri de secvențe:

a) secvențele de tipul *Jună sînt, de nimeni nu depand* (I. L. Caragiale, *O noapte furtunoasă)*;

b) cele de tipul *sticluța cu vitrion* (I. L. Caragiale, *D-ale carnavalului)* și

c) secvențele pentru care un exemplu tipic îl reprezintă *Mam'mare, de ce nu vine? Eu vreau să vină.* (I. L. Caragiale, *Dl. Goe)*.

Toate aceste trei situații, cele mai importante, după părerea noastră, pentru discuția de față, vor fi analizate pe larg mai jos.

4) În ultima categorie intră secvențele care, atît din punctul de vedere al expresiei, cît și al conținutului, au valoare de maximă; un exemplu tipic în acest sens îl constituie versurile *Nu cerceta aceste legi / Căci este nebun cînd le-nțelegi* (G. Coșbuc, *Moartea lui Fulger)*. Atunci cînd pătrund în uzul curent, astfel de citate reprezintă o n o r m ă „m o r a l ă" i n s t i t u ț i o n a l i z a t ă, î n g h e ț a t ă î n t r - o s e c v e n ț ă l i n g v i s t i c ă. Deși le citează întotdeauna cu cea mai mare exactitate, utilizatorul se raportează la ele mai curînd ca la un precept

moral decît ca la o secvenţă lingvistică, deci acordă prioritate substanţei conţinutului. De aceea, ele nu sînt importante pentru discuţia pe care o propunem. Precizăm numai că citatele din această categorie pot fi folosite ironic dacă li se modifică un termen, discursul în care sînt integrate atunci devenind o p a r o d i e. Fenomenul este important de semnalat, deoarece constituie dovada cea mai sigură că secvenţele respective sînt reproduse (deci cunoscute) cu cea mai mare exactitate, altfel neputînd să apară parodia. Vom vedea că, dimpotrivă, citatele din categoriile 1) şi 3) nu se transformă în parodii prin schimbarea unui termen.

3. După cum se vede, exemplificăm posibilitatea unor citate literare de a deveni clişee de vorbire în primul rînd cu secvenţe din operele lui I. L. Caragiale (teatru, momente, schiţe), deci cu secvenţe care conotează atitudinea ironică a emiţătorului faţă de personajul căruia i le atribuie şi faţă de situaţia înfăţişată; receptorul-utilizator va folosi la rîndul său asemenea secvenţe cu scopul de a exprima ironia sau autoironia.

Folosirea în uzul curent a unor citate de acest tip este limitată la anumite registre stilistice, deci la anumite situaţii de comunicare care determină alegerea registrelor. Ele sînt excluse din stilul oficial, academic ş.a.m.d., dar şi din stilul vulgar, comun etc. Între participanţii la actul de comunicare trebuie să existe relaţii de „apropiere'' (chiar de „afecţiune''), care să permită folosirea registrului ironic (să permită, de la caz la caz, în anumite secţiuni ale discursului, fie ironizarea partenerului, fie ironizarea situaţiei de comunicare, fie autoironia). De asemenea, frecvenţa citatelor literare în uzul curent depinde de competenţa culturală a utilizatorilor (gradul scăzut de competenţă culturală a interlocutorului poate să ducă la eşecul actului de comunicare). Frecvenţa citatelor variază şi în funcţie de componenţa grupurilor de utilizatori; precizăm, în acest sens, că există şi citate care se limitează la idiolect.

Pe lîngă posibilitatea de a folosi secvenţa respectivă ironic sau autoironic în anumite situaţii de comunicare — exemplu tipic: *strașnic le tachinez!* (I. L. Caragiale, *D-ale carnavalului*) — caracteristicile menţionate pînă acum ale citatelor literare determină totodată anularea posibilităţii ca secvenţele lingvistice respective să apară în uzul curent pentru a transmite o informaţie marcată neutru; este deci imposibil ca acea secvenţă să aibă, din punctul de vedere al atitudinii propoziţionale a vorbitorului, un statut echivalent cu al celorlalte secvenţe din care şi-a compus discursul.

În uz, citatele au acelaşi „regim'' pragmatic ca şi discursurile literare propriu-zise. Sînt momente în care pătrund în uz, perioade în care sînt „la modă'', urmează perioade în care uzul este suprasaturat de (un tip de) citate şi apoi momente în care, din această cauză, citatele ies din uz (cu posibilitatea de a reintra după un timp).

De asemenea, se întîmplă adesea ca citatele care se integrează „normal'' în uz într-o anumită etapă să fie ironizate — vorbitorul ironizînd, prin intermediul lor, fie discursul literar căruia îi aparţin (contextul în sens restrîns), fie o „mentalitate'' pe care (vorbitorul consideră că) o exprimă acel citat, dovadă că citatele au statutul de emblemă sau că ele însele pot deveni ironice într-o etapă ulterioară (ceea ce demonstrează că citatele s-au integrat într-adevăr în uz, unde statutul lor este, în acest caz, echivalent cu cel al secvenţelor de discurs aparţinînd unor registre lingvistice „speciale'' — arhaic, regional, preţios, vulgar etc.).

4. Dacă examinăm mai îndeaproape un citat cum este *strașnic le tachinez !*, observăm că această secvență se poate declina și conjuga (și chiar se declină și se conjugă !) atunci cînd este integrată în uzul curent al limbii. În vorbirea obișnuită se spune adesea *strașnic le tachinezi*, *strașnic le tachinăm* etc. și chiar *strașnic te tachinez*, *strașnic îl tachinează* ș.a.m.d. Posibilitatea de a se declina și a se conjuga, ca și aceea de a fi dezvoltate, de a se „broda'' pe tema lor, dovedește că citatele literare au intrat definitiv în uz, unde statutul lor este același cu al cuvintelor și al sintagmelor obișnute ; ele se comportă ca niște cuvinte și sintagme oarecare.

Faptul că un citat de tipul *strașnic le tachinez!* se poate declina și conjuga în uz se justifică prin aceea că în multe discursuri literare numeroase expresii cu valoare de tic verbal se declină, se conjugă și se dezvoltă. Este, de pildă, cazul următoarei secvențe din schița *Amici : Uite, vezi, ăsta e cusurul tău — ești violent*, ce se repetă, cu mici variații, de cîteva ori pe parcursul schiței, pentru ca în final același personaj să spună : *Uite, vezi! ăsta e cusurul lui — e măgar! . . . și violent! . . . și n-are manieră!*

Modelul, norma din uzul lingvistic curent trebuie deci căutate în discursul literar, căci această secțiune a limbajului curent calchiază limbajul literar. Remarcăm deci încă o dată că discursul literar este acela care dă norma uzului.

4.1. Pentru a pătrunde în comunicarea curentă, pentru a funcționa ca niște cuvinte și sintagme uzuale, citatele literare trebuie de asemenea să fie scurte, ușor de reținut și de selectat din inventarul stocat în competența cultural-lingvistică a vorbitorilor.

4.2. O altă condiție importantă necesară pătrunderii citatelor literare în comunicarea curentă este ca ele să aibă prozodie. După cum se știe, prozodia îndeplinește îndeobște trei funcții, toate valabile și în situația pe care o discutăm aici :

1) are un rol mnemotehnic ;

2) detașează secvența pe care o subliniază de restul cotextului (unde prozodia este absentă sau insuficient marcată) și astfel

3) atrage atenția receptorului că lumea pe care o manifestă acea secvență de discurs este de alt tip decît lumea actuală, contingentă.

Prin aceste trei funcții, prozodia subliniază de fapt în comunicarea curentă statutul citatului literar de emblemă a unei sublumi (caracteristică pe care am menționat-o la începutul paginilor de față).

4.3. Revenind la citatele din a treia categorie, menționate în secțiunea **2.** a acestui articol, observăm că în cazul secvențelor a) *jună sînt, de nimeni nu depand* și b) *sticluța cu vitrion*, în afară de prozodie apare și o „distorsiune'', o deviere de la normă la nivel morfolexical.

Devierea de la unul din codurile în care se încadrează citatul funcționează ca semnal că ele pot modela mai multe sublumi. Aceasta este cauza pentru care citatele din această categorie pot fi folosite și în afara spațiului literar și aplicate unor situații de comunicare diferite de cele înfățișate în discursul literar, în timp ce citatele din categoria c) *Mam' mare, de ce nu vine ? Eu vreau să vină!*, care nu înregistrează nici o deviere față de vreunul din codurile lingvistice (ci doar de la codul pragmatic comportamental), nu pot fi folosite decît cu privire la o situație asemănătoare celei înfățișate în discursul literar.

5. Pentru ca un citat literar să pătrundă în vorbirea curentă, el trebuie deci să îndeplinească trei condiții esențiale: (1) să fie scurt (factor slab); (2) să fie subliniat de prozodie (factor tare) și (3) să devieze de la minimum unul dintre sistemele de semne în care se încadrează — sisteme lingvistice (factor tare) sau sisteme pragmatice (factor slab).

Valabilitatea acestor concluzii se poate testa încercînd să vedem ce se întîmplă în uz cu citatele literare — cu fragmentele de discurs literar — care nu îndeplinesc condițiile de mai sus. De pildă, *[...] tras revolver spart glob lampă centrul grădinii electrică* (I. L. Caragiale, *Telegrame*) este un citat prea lung, prea incoerent — deviază de prea multe ori de la norma sintactică —, nu are „muzicalitate" și nu are prozodie; în consecință, nu a pătruns în uz.

În schimb, *pupat toți piața endependenți*, din aceeași schiță, a intrat în competența vorbitorilor și în uzul curent al limbii române în calitate de clișeu verbal, pentru că îndeplinește toate cele trei condiții menționate mai înainte. Mai mult, precizăm că citatul circulă îndeobște ca *pupat toți piața* **independenței.** Aceasta se întîmplă pentru că ambiguitatea sintactică este un factor tare, care distrage atenția lectorului de la forma în care circula termenul *independenței* în secolul trecut. Lectorul are deci tendința să citească *piața independenței* și nu *piața endependenți*, pentru că mărcile unei pronunțări de tipul acesteia din urmă nu formează un sistem în discursul-sursă („erorile" la nivel fonetic sînt rare și puțin importante!), deci se estompează pînă la dispariție în momentul în care secvența citată iese din spațiul literaturii și intră într-un alt circuit.

Discursul lui Caragiale calchiază în acest caz un limbaj „incorect" din punctul de vedere al pătrunderii neologismelor în limba română și la fel face și vorbitorul contemporan care folosește citatul din *Telegrame* în forma în care apare în text. Tragem deci concluzia că s i s t e m u l d e a u t o r e g l a r e a l d i s c u r s u l u i l i t e r a r ș i s i s t e m u l d e a u t o r e g l a r e a l u z u l u i f u n c ț i o n e a z ă l a f e l î n p l a n u l l i m b a j u l u i.

6. Atunci cînd pătrund în uz, citatele literare pot fi de asemenea „adaptate", „parafrazate". Astfel, de exemplu, secvența — *Frate, e tîrziu?* (urmează intervențiile celorlalte personaje, apoi:) *Acuma sînt în gară la Titu; mănîncă gogoși la madam Mari.* (I. L. Caragiale, *C.F.R.*) circulă, de regulă, ca *Mița mea e la Titu* sau *Mița e cu șeful.* Deși inexactă în raport cu discursul-sursă, formula în care circulă pseudocitatul este totuși reprezentativă pentru universul operei lui Caragiale; pseudocitatul își păstrează deci statutul de emblemă, pentru că, imediat ce-l receptează, vorbitorul de limbă română poate reconstitui ceea ce la începutul acestui articol numeam context în sens restrins. Într-o situație asemănătoare se află și o secvență ca *De hatîrul mînckii, pe tine nu te las repekinke* (I. L. Caragiale, *Un pedagog de școală nouă)*, care circulă ca *De hatîrul mîne-tii, te trec.*

Acesta reprezintă un argument că citatele literare încetează de a fi „poetice" în afara spațiului literaturii, în afara contextului care le-a produs. Pentru că, după cum se știe, într-o secvență de discurs literar, orice modificare de limbaj antrenează modificarea mesajului; or, în cazul integrării pseudocitatelor în uz, ceea ce contează este ca ele să transmită o informație și să o transmită într-o formă a p r o p i a t ă de cea a contextului inițial (nu neapărat identică acesteia). Permisibilitatea de a modifica forma citatelor este și un indice pentru posibilitatea de a le aplica

și altor contexte situaționale decît cel înfățișat în discursul literar. Mai mult, precizăm că (pseudo)citatele literare urmează să devină catahreze sau figuri, în funcție de caracteristicile noului discurs în care sînt integrate.

De asemenea, observăm și de această dată că uzul lingvistic este un sistem prevăzut cu autoreglare (cu reglarea relațiilor dintre elementele componente la propriile sale norme), pentru că, atunci cînd citatelor literare li se modifică forma pentru a intra în uz, ele capătă prozodie, de care erau lipsite în forma „inițială" din discursul-sursă. Precizăm de asemenea că pot fi parafrazate pentru a intra în uz nu numai secvențele care nu aveau prozodie în discursul-sursă, ci și cele care nu prezentau o ambiguitate sintactică importantă și nici o deviere simptomatică față de unul din sistemele de semne din care făceau parte în cotextul inițial. Se confirmă astfel încă o dată importanța prozodiei și a ambiguității și/sau a devierii de la normă ca factori tari în circulația citatelor literare; după cum am văzut, dacă acești factori lipsesc din cotextul inițial, ei sînt totuși introduși de către uz.

7. În secțiunea **0.** semnalam existența în spațiul discursului literar a unor citate de gradul al doilea: cele care din literatură au pătruns în uz, și din uz au fost reintegrate într-un discurs literar. Precizăm că, dacă la a doua lor apariție în spațiul literaturii citatele au fost modificate — cum este cazul secvențelor *oneste bibere* sau *„scopul scuză mijloacele"*, *spunea nemuritorul Gambetta* (I. L. Caragiale, *O scrisoare pierdută*) —, ele nu mai pot fi în nici un caz modificate încă o dată atunci cînd pătrund din nou în uz, după cum nu mai pot fi modificate nici dacă, din uz, pătrund pentru a treia oară în literatură, transformîndu-se astfel în citate de gradul al treilea. Punem acest fenomen tot pe seama sistemului de autoreglare pe care îl conține uzul lingvistic curent, dar a cărui normă o dă textul literar.

8. Într-o situație din multe puncte de vedere asemănătoare cu cea a secvențelor de discurs literar care pătrund în uz și pot fi reintegrate în literatură se află și citatele de tipul *sticle goale, haine vechi* etc., preluate din folclorul străzii. Asemenea citate aparțin unui cod sociocultural bine stabilit, nu conțin, de regulă, nici o ambiguitate, dar au prozodie. Au de asemenea o pronunțare (o intonație) caracteristică, ce devine importantă în cazul în care lipsește ambiguitatea, dar al cărei caracter funcțional se estompează dacă ambiguitatea totuși există. Citatele de acest tip sînt formule „instituționalizate", circumscrise unui anumit context, emblematice pentru anumite situații de comunicare, pentru un anumit mediu etc. În general, ele nu funcționează ca figuri, ci au un statut asemănător cu al catahrezelor sau al proverbelor, cu care seamănă și din punct de vedere formal. Astfel de secvențe sînt importante pentru scopul pe care l-am urmărit aici și pentru că demonstrează intervenția reglajului social ca factor pragmatic important în circulația citatelor, factor ce funcționează de altfel și în cazul citatelor literare, dar e mai puțin vizibil.

9. Discuția pe care am propus-o în aceste pagini dovedește, după părerea noastră, necesitatea unor cunoștințe de sociologie, de istorie a limbii și de semiotică în abordarea literaturii, arată că studiul discursului literar „în sine" nu este întotdeauna suficient pentru studiul limbajului (literar), dar dovedește de asemenea necesitatea de a porni de la limbaj așa cum se manifestă el prin dis-

c u r s u r i (și în primul rînd prin discursuri l i t e r a r e) pentru a putea reconstitui norma lingvistică, gradul zero. Am văzut că limbajul literar manifestă gradul zero, schema, iar limbajul curent reprezintă uzul (în sens glosematic), care se raportează la această schemă. Intervenția unei multitudini de factori pragmatici în toate etapele procesului pe care l-am descris, departe de a impieta asupra concluziilor teoretice detaliate aici, ne pare a le confirma. Pentru că limbajul discursului literar v o r - b e ș t e d e s p r e toate nivelurile și planurile limbii naturale — semantică, gramatică, fonetică; sociolect, idiolect —, semnalează necesitatea unor studii enciclopedice pentru studiul limbajului etc.

The Literary Quotation – Linguistic Norm and Use

(A b s t r a c t)

A partial demonstration is put forward to the thesis that the literary language appoints the norms of the natural language and determines the circumstances of its use; to this end the main characteristics displayed by literary quotations outside the discourse which had engendered them are analyzed from a pragmatic perspective.

Iunie 1986

Institutul de Lingvistică
București, Spiru Haret 12

REPREZENTAREA ÎN SECVENȚA DESCRIPTIVĂ

RODICA ZAFIU

Se urmărește, în tipul de secvență textuală descriptivă, relația de reprezentare, văzută ca tensiune între două coduri — sisteme de tehnici convenționalizate — prin care acționează tendințele opuse de creare a imaginii, a unui efect de concret, figurativ — și de abstractizare.

1. Studierea raportului de reprezentare, a relației semiotice semnificant-referent, stabilite în cadrul textului de tip literar, care își instituie referentul imaginar, ar putea fi facilitată de restrîngerea la un tip particular de secvență textuală : cel descriptiv. Manifestare textuală identificabilă empiric printr-o îndelungată tradiție, dar încă neinterpretată coerent, neintegrată sistemelor de gramatici textuale moderne — care i-au atribuit un loc în structura de suprafață, amînînd astfel o mai riguroasă abordare semiotică a sa [1] — descrierea este în general definită prin dependența de un anumit tip de referent (realitate statică, prezență a raporturilor spațiale, lipsă a celor temporale) asociabil, la rîndul său, cu modul de reprezentare figurativă a artelor plastice. O întreagă serie de analogii poate lua astfel naștere. De interpretarea tradițională prin structura referentului se deosebește aceea care consideră descrierea o atitudine discursivă [2]. Nici dependentă exclusiv de referent, nici absolut autonomă, ea poate fi văzută ca o modalitate de transpunere în structura de suprafață a unor relații semiotice spațiotemporale care nu o impun cu necesitate, dar nici nu-i sînt indiferente, ci favorizează apariția sa.

Dacă în modelul triadic al semnului obiectul (referentul) este pus în relație cu reprezentamenul (semnificantul) doar prin intermediul interpretantului (semnificat), prezența celor trei entități fiind obligatorie și nedecompozabilă în relații diadice [3], la nivelul unei secvențe textuale (descriptive) nu vom putea vorbi de reprezentare sau de iconism (termen, în fond, metaforic în acest caz) decît implicînd interpretantul complex cu care este corelat referentul imaginar — cu legile sale generale de organizare care, constituindu-se într-un cod, într-un ansamblu de convenții culturale, structurează reprezentarea.

Considerăm că există două mari tipuri de convenții descriptive, fiecare dintre ele tinzînd să producă, la limita extremă, un anumit efect asupra receptorului : a) crearea „iluziei referențiale" [4] ; b) crearea unei configurații semantice „abstracte", prin tehnici de „*irealizare*", *devizualizare*. Cele două tendințe, în permanentă interrelație, compun un sistem dinamic, a cărui existență oferă o bază pentru tipurile de lecturi cu grade diferite de adecvare. Cadrul ideal pentru urmărirea tensiunii dintre cele două seturi de convenții ni se pare a fi tocmai secvența descriptivă. Setul R (= cel care urmărește producerea „efectului de real", a figurativului) separă, la un prim nivel, printr-o „*regulă de obiectualitate*", care statuează referentul ca marcat de categoriile : obiectiv + concret, descrierea propriu-zisă (D) de o variantă a textului argumentativ („descrierea" unei stări, a unei idei, a unei abstracțiuni fiind de domeniul acestuia din urmă) ; la nivelul următor, *regula vizualului* instituie o clasă descriptivă (Dv) în

care referentul este constituit printr-o serie de propoziţii relative la calitatea sa de a fi vizibil şi văzut — într-un mod specific care îi imprimă anumite particularităţi. Setul A (= cel care urmăreşte producerea efectului de sens, efect „abstract") defineşte la acest nivel tipul complementar de descriere predominant *conceptuală* (Dc), în care obiectul este postulat ca *ştiut*, indiferent de datele şi convenţiile vizualului. O regulă suplimentară din setul R, cea care identifică referentul cu totalitatea cîmpului vizual, postulînd şi explicitînd existenţa spaţiului, izolează un nucleu de maximă specificitate al descrierii figurative („iconice", la Greimas — Courtés [5], pentru care acest termen denumeşte realizarea în gradul cel mai înalt a iluziei referenţiale). Specia tradiţională a portretului sau descrierea limitată la un obiect suferă în mai mare măsură influenţa setului A, accentuînd asupra operaţiilor de selecţie şi a caracterului fragmentar şi de sediu al unor multiple virtualităţi al referentului obţinut.

Specificul celor două tipuri de convenţii descriptive se manifestă în structura de suprafaţă a textului : investigarea lor este astfel asociată cu o încercare de a „reabilita" planul discursului. Interpretarea semiotică a structurii de adîncime a textelor, în termeni de opoziţii fundamentale, categorii semantice, predicate de bază etc. trebuie, credem, continuată printr-una a manifestării discursive — stabilindu-se setul specific de convenţii care o structurează, în funcţie de categorii suplimentare : succesiune, relaţii de ordine. Codificarea performanţei, a modurilor de constituire a secvenţei ar putea fi interpretată în termeni de principii generale, reguli, tendinţe.

2. Reducînd de la început reprezentarea la statutul său semiotic, evitînd intrarea în domenii incontrolabile, eludînd astfel problema naturii psihologice a reprezentării mentale, a imaginii, observăm că fenomenul a putut fi explicat ca o relaţie în care predomină transparenţa sau opacitatea semnului, trimiterea către semnificant sau către referent. Tradiţionala considerare a efectului de concreteţe perceptuală a referentului ca specifică limbajului poetic — alături de opacizarea realizată prin funcţia poetică şi fără a intra în contradicţie cu ea [6] — conduce către stabilirea fără echivoc a tendinţei de creare a iluziei referenţiale şi în consecinţă a tipului descriptiv vizual (Dv) ca moduri ideale ale reprezentării în discursul de tip literar, poetic, la care ne vom referi în continuare. Pentru a putea justifica teoretic prezenţa masivă în secvenţa descriptivă a tendinţei de derealizare, de abstractizare, trebuie să admitem, chiar de la început, că relaţia de reprezentare din limbajul poetic trimite simultan către referent şi către semnificant, a cărui abstracţie nu constituie o piedică în calea efectului estetic ; dimpotrivă. „Ceea ce caracterizează discursul poetic e faptul că el nu vorbeşte despre lucruri. Poezia stă în întregime în cuvinte (forme şi sensuri)" [7].

Afirmaţia că discursul poetic construieşte o lume imaginară nu implică o judecată asupra caracterului mai mult sau mai puţin figurativ al acelei lumi. Se face de obicei o confuzie (provenită probabil din izolarea semantică a termenilor, consideraţi în afara enunţului) între abstract şi univoc : semnificatul nu e abstract în comunicarea uzuală şi înlocuit printr-o imagine concretă în cea poetică, ci univoc în primul caz, din raţiuni de economie a comunicării (cu funcţie predominantă de identificare, orientare), şi plurivalent prin contractarea de relaţii multiple şi prin ambiguizare — în cel de-al doilea.

Existența tendințelor opuse manifestate prin seturile A și R conduce spre două tipuri de receptare: unul, de extragere a schemei semantice abstracte, de observare analitică a modificărilor de sens, celălalt operînd prin asocieri de imagini concrete, dar nedeterminate decît parțial de text [8]. Probabilitatea adecvării pare mai mare în primul caz.

3. Convenția vizualului (setul R), cel mai simplu cadru de producere a „iluziei referențiale", instituie în Dv un observator al domeniului — punct de vedere unic, uneori și fix — și utilizează o regulă prin care succesiunea este interpretată ca traseu al privirii, rezultatul fiind o reprezentare relațională a spațiului — obținut ca globalitate dintr-un număr redus de elemente constituite într-o configurație simplă. Dimensiunea esențială a reprezentării „figurative" este raportarea la un cod cultural care stabilește regulile verosimilului. O serie de devieri față de acest cod — de pildă prezența trăsăturilor „neesențiale", respectiv a celor încă necuprinse în el — completează treptat paradigma, devenind noi convenții [9].

Organizarea neomogenă a spațiului — cu locuri privilegiate, axe de referință, dar mai ales tensiuni generate de relațiile între obiectele care îl compun — asociată cu pluralitatea de posibile modele ale traseului privirii conferă, chiar în cuprinsul „figurativului", un plus de semnificație *regulii de descriere* față de referentul creat, cu toate nivelele de interpretare semantico-simbolică pe care acesta le permite. Se poate face deci, chiar în Dv, trecerea de la o semiotică a categoriilor semantice fundamentale la una a regulilor de acțiune verbală care produc efecte de sens.

Din setul R fac parte și tehnicile de individualizare a obiectelor, indicarea unor raporturi de contiguitate între referenți, caracterul noncontradictoriu al lumii descrise și, eventual, gradul de izomorfism al acesteia cu ceea ce codul cultural în vigoare stabilește a fi lumea reală etc.

Setul de convenții și de tehnici A, prin care se manifestă tendința de devizualizare, de subminare a „iluziei referențiale", este chiar mai greu de observat decît cel căruia i se opune. Regula de impunere a unui referent ca real fiind foarte puternică (efectele ei se observă cel mai bine în analiza receptării: lecturile superficiale nu înregistrează o serie de modalizatori, transformînd de pildă dubitativul în certitudine), tendința de abstractizare și în același timp de ieșire din univocitate acționează subliminal, prin ambiguități, suprapuneri de planuri, modalizări, negații, enumerări etc.

Suprapunerile de planuri, obținute prin multiplicarea punctelor de vedere, prin simultaneitatea mai multor sisteme (spațio-temporale sau conceptual-simbolice) creează *ambiguități*: fundamentale pentru textul poetic [10], acestea permit ieșirea dintr-un „real" univoc, limitat, provocînd imaginația să lucreze la un nivel de abstracție mai înalt decît cel al clișeelor „figurative", „iconice". Jocul semiotic prin care sînt generate reprezentările specifice textului poetic este unul *de mimare și de simultană dinamitare a convenției referențiale*.

Modalizările, punerea unor propoziții ale textului sub semnul posibilului, ipoteticului, aparenței sau pur și simplu plasarea lor în viitor (prin moduri și timpuri verbale sau prin instrumente lexicale), acționează și ele — deși în mai mică măsură — împotriva figurativului. Accentul cade, tot mai mult, pe modul de a „vedea", adică de a construi o reprezentare, o lume imaginară, pe funcția descrierii *ca descriere* — purtătoare de semnificație prin însăși existența ei, devenind astfel semn — și tot mai puțin pe obiectul descris; formele sînt încărcate de semnificație.

O altă tehnică prin care conceptualul se insinuează în vizual este cea a *alternativelor* (de pildă a parantezelor) care oferă variante la o situaţie dată, negîndu-i astfel acesteia dreptul de a se considera, conform convenţiei figurative, unica posibilitate de configurare a realului la momentul dat. *Negaţia* — care produce şi ea variante la o descriere de tip „vizual", anulîndu-le însă de la bun început — constituie unul dintre cele mai clare argumente pentru dovedirea caracterului convenţional, codificat, al descriptivului : se neagă elemente din setul de aşteptări cel mai curent care ar putea asigura coerenţa textuală. *Enumerarea* se distanţează şi ea de convenţiile vizualului, fiind de obicei construită prin includerea termenilor săi într-o clasă supraordonată, operaţie de analiză logică şi nu de percepţie aleatorie ; de altfel, enumerarea însăşi, formă autonomă, funcţionează ca semn pentru : multitudine, varietate, armonie sau haos (în funcţie de compatibilitatea termenilor componenţi). *Figurile* pot fi considerate, de altfel, mai ales în cazul modificărilor semantice extreme, improprii reprezentării de tip figurativ, concret [11]. Formele de *generalizare* sînt foarte variate, apărînd şi în grade diferite, uneori abia sesizabile : numirea printr-un concept supraordonat, folosirea pluralului, lipsa determinării, extinderi în spaţiu sau în timp.

Este, fireşte, de prisos a mai preciza că tipurile Dv şi Dc nu apar în general în stare pură ; e însă surprinzător în ce măsură D este sistematic redusă, în teorii mai vechi sau mai noi, la Dv, Dc trecînd aproape neobservată [12].

4. Formele de manifestare ale descrierii pot fi puse în legătură cu funcţiile ei semiotice. La nivelul cel mai ridicat, există două posibilităţi de funcţionalizare a segmentelor textuale de acest tip : una mai frecventă astăzi, realizată prin subordonarea faţă de un model narativ, ale cărui opoziţii fundamentale le reprezintă într-o manieră proprie, şi alta, corespunzînd unor momente retorice anterioare, totuşi prezentă încă, mai ales în forme degradate : de (relativă) autonomie faţă de structura de adîncime a textului şi de subordonare faţă de un anumit sistem cultural acţionînd intertextual. În acest din urmă caz, descrierea, aparent suficientă sieşi, ar avea o funcţie „decorativă" şi o destul de slabă legătură cu textul care o cuprinde. Analiza pe care E. R. Curtius o face descrierilor medievale ale peisajului [13] subliniază convenţionalismul lor, intelectualizarea, tendinţa de a se transforma în „interludii de virtuozitate". Genette vorbeşte despre rolul „pur estetic" al tipului de descriere care apare „ca o pauză şi ca o recreaţie în cursul povestirii" [14]. Această autonomizare a descrierii, pe care astăzi o judecăm destul de aspru în temeiul hipertrofierii noţiunii de text, al unei poetici care valorizează coerenţa, unitatea, funcţionalizarea tuturor elementelor textuale, nu este nicidecum echivalentă cu o desemantizare a sa. Dimpotrivă : ca macrosemn, ea este purtătoarea unei semnificaţii globale de *valoare* (este descris ceea ce merită să fie descris), *cantitate* (lungimea descrierii e un elogiu adus referentului), *cunoaştere* (propunînd contemplării o hieroglifă, o structură cuprinzînd un model al lumii). Funcţia de reprezentare a descrierii este marcată, mai mult decît „pur estetic", *cognitiv* : ca text ezoteric despre structura lumii şi despre modul de a o cunoaşte („vedea"), ea opune naturii „etice" a opoziţiilor fundamentale narative un plan mai profund, „cosmic". Presiunea sistemului cultural (nu a obiectului-referent), mai mult sau mai puţin recognoscibilă, dar totdeauna prezentă, atribuie descrierii şi o funcţie de marcă, de semn al acestui sistem [15].

Recunoaşterea funcţiei (relativ) autonome a secvenţei D este implicit o justificare a tipului Dc şi poate contribui la explicarea rămînerii sale în planul secund. Fapt determinat, desigur, de asocierea imaginii concrete, a „perceptualului", cu literarul, de apropierea (aparentă) a Dc de descrierea ştiinţifică — dar şi de subordonarea faţă de naraţiune a D — care tinde spre reprezentare figurativă, deci spre tipul Dv. Funcţia „autonomă" a D poate uza la fel de bine de cele două tipuri, dar valoarea ei cognitivă şi libertatea (relativă) faţă de context o orientează cu precădere spre Dc : ieşirea din convenţia vizualului corespunde în general unei mai mari complexităţi a reprezentării.

În raport cu alte structuri textuale, cea descriptivă utilizează în mai mare măsură convenţia vizualului, a referenţialului perceptibil; derealizarea e sporită în narativul pur, găsindu-şi forma specifică în diferitele variante argumentative, în care acţiunea verbală operează în modul cel mai natural şi în proporţie mare cu sensuri abstracte.

Cele două sisteme de convenţii prezentate mai sus pot orienta cercetarea de tip semiotic în două mari direcţii :

— setul R — către stabilirea unui ansamblu de modele de construire şi de organizare a spaţiului (determinate, pînă la un punct, antropologic şi cultural) ;

— setul A — către identificarea principiilor şi a regulilor de acţiune discursivă prin care descrierea este plasată la un anumit nivel de abstracţie (neidentificabil cu structura de adîncime) şi este ambiguizată.

La représentation dans la séquence descriptive

(Résumé)

Le rapport sémiotique de représentation est observé au niveau textuel, dans la séquence descriptive. La représentation y apparaît comme le résultat d'une tension entre deux tendances qui visent : l'une, à produire l'illusion référentielle, l'autre, à détruire la convention du réel et du visuel en faveur d'une configuration sémantique plus abstraite, ambiguë et plurivalente. Quelques conventions et techniques (multiplication des points de vue, modalisations, négations, figures etc.) suggèrent la possibilité d'inventorier les règles d'action discursive qui ont le but de constituer la représentation et de réaliser les fonctions spécifiques de la séquence descriptive.

Octombrie 1986

Institutul de Lingvistică
Bucureşti, Spiru Haret 12

NOTE

[1] V. A. J. Greimas, J. Courtés, *Sémiotique. Dictionnaire raisonné de la théorie du langage*, Paris, Hachette, 1979, p. 93 : „On apelle aussi description, au niveau de l'organisation discursive, une séquence de surface que l'on oppose à dialogue, récit, tableau etc., en postulant implicitement que ses qualités formelles autorisent à la soumettre à l'analyse qualificative. Dans ce sens, description doit être considéré comme une dénomination provisoire d'un objet qui reste à définir".

[2] V., în „Cahiers roumains d'études littéraires" (1981), nr. 2, Anca Măgureanu, *Description [vs] narration : une remise en question*? (p. 42—48), şi Dolores Toma, *La description : nommer, dire* (p. 67—73).

[3] „O triadă nu poate fi analizată în diade" — Charles S. Peirce, ap. Gérard Deledalle, *Teoria şi practica semnului* (trad. : Daniela Rovenţa-Frumuşani), în vol. *Semnificaţie şi comu-*

nicare în lumea contemporană, prezentare, antologare și îngrijire de Solomon Marcus, București, Ed. Politică, 1985, p. 30.

[4] Definită de A. J. Greimas, J. Courtés, în *op. cit.*, ca „le résultat d'un ensemble de procédures mises en place pour produire l'effet de sens 'réalité' " (p. 178).

[5] *Op. cit.*, p. 148, 178.

[6] V. Tzvetan Todorov, *Littérature et signification*, Paris, Larousse, 1967, p. 116—118.

[7] Grupul µ, *Retorică generală* (trad. rom.), București, Ed. Univers, 1974, p. 32.

[8] Rudolf Arnheim, *Toward a Psychology of Art*, Univ. of California, 1966, p. 277 : „There are those who visualize the persons and places of a novel with photographic exactness. Others have no imagery at all. They do hardly more than acknowledge the meaning of the words, yet may be vividly touched by the expressive values of the text. Psychological studies have shown that imagination, far from portraying everything with the automatic faithfulness of the camera, *may dwell on any level of abstraction*" (s.n.).

[9] V. R. Jakobson, *Du réalisme artistique*, în *Théorie de la littérature*, Paris, Ed. du Seuil, 1965, p. 98—108 ; Gérard Genette, *Figuri* (trad. rom.), București, Ed. Univers, 1978, p. 166—191 ; M. Riffaterre, *Le poème comme représentation*, în „Poétique" (1970), nr. 4, p. 401—418 etc.

[10] V. Ion Coteanu, *Pentru o definire paradigmatică a literaturii*, în SCL (1985), nr. 5, p. 388—390.

[11] În contrast cu opinia tradițională, care apare foarte clar și la Jakobson *(op. cit.*, p. 101) : „Les tropes nous rendent l'objet plus sensible et nous aident à le voir". Studiile mai noi asupra figurilor s-au plasat însă mai ales la nivelul transformărilor semantice, fără a implica problema construcției „perceptuale" a referentului.

[12] Dintre numeroasele definiri ale descrierii prin efectul de vizualizare, alegem una, foarte clară, la Pierre Fontanier, în *Figurile limbajului* (trad. rom.), București, Ed. Univers, 1977, p. 381 : „Tot ceea ce vom spune despre descriere este că ea constă în a prezenta un obiect în fața ochilor (. . .)".

[13] *Literatura europeană și Evul Mediu Latin* (trad. rom.), București, Ed. Univers, 1970, p. 229.

[14] *Op. cit.*, p. 156.

[15] Pentru semnificația umană, antropologică, a unei semiotici a modelelor descriptive, v. Maria Carpov, *La sémiostylistique: une convergence nécessaire*, în *Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza" din Iași (serie nouă), Secțiunea III e. Lingvistică, 31*, 1985, p. 15—16.

PUNTOS COMUNES AL ESPAÑOL Y AL RUMANO. ESTADO ACTUAL

TAIGO ITO

0. Para caracterizar tanto las lenguas románicas como otras lenguas, pueden utilizarse diversos criterios metodológicos. Una presentación sucinta de ellos ha sido hecha por Mondéjar 1968. En nuestro caso, al comparar el español con el rumano, hemos elegido el criterio que tiene en cuenta el hecho de en qué medida las lenguas románicas son originales, innovadoras, o, por el contrario, conservadoras. Este método, siendo ilustrativo, ha sido aplicado hasta hoy día especialmente al estudio del vocabulario por M. Bartoli. Hemos elegido este criterio de análisis, porque queremos tratar también los hechos de otros dominios, especialmente los hechos del dominio sintáctico que, así como afirma también Mondéjar 1968, p. 317, ha sido descuidado hasta la fecha en las investigaciones de esta serie.

En lo que sigue presentamos en breves palabras los hechos fonéticos, morfológicos y léxicos discutidos en los estudios anteriores en los cuales el español y el rumano presentan estados de semejante evolución. Antes de pasar a la exposición de los hechos, es necesario precisar la distribución de los fenómenos en discusión. Estos fenómenos que vamos a exponer aquí se hallan no solamente en español y en rumano sino también en otras lenguas ibero-románicas (portugués y catalán), hecho que no cambia nunca la situación de los fenómenos hallados en las áreas laterales.

1. La fonética

1.1. El español y el rumano presentan el mismo tratamiento de la vocal acentuada latina *ĕ*, en el sentido de que en ambas lenguas la diptongación tiene lugar tanto en sílabas abiertas como en sílabas cerradas (lat. *sĕptem* > esp. *siete*, rum. *şapte*). En las demás lenguas románicas (exceptuándose el valón y el friulano, dialectos hallados en la periferia de la Romania), la diptongación tiene lugar solamente en sílabas abiertas. Son varias las explicaciones para esta situación. Sala 1976, pp. 34—35 partiendo de la explicación dada por Malmberg 1965, p. 132 para el español, cree que la diptongación en sílabas cerradas de estas dos lenguas se explica por la tendencia a abrir las sílabas que ha caracterizado la historia fonética románica. En español y en rumano, lenguas situadas en la periferia de la Romania, es decir, en las regiones en que la norma latina era más débil, se ha manifestado la tendencia popular hacia una estructura silábica más simple y por esta causa el elemento implosivo se ha relajado en cierta medida permitiendo la diptongación de la *ĕ* en *tĕnet*, aun en sílabas cerradas : *ĕ* en *septem* ha sufrido el mismo tratamiento que la *ĕ* en *tĕnet*. Se trata de una innovación frente al latín y a otras lenguas románicas. Tanto más como innovación se puede considerar este fenómeno cuanto más aceptamos la explicación dada por Straka 1959, p. 254. Según él, en español y en rumano el corte silábico ocurre delante de los grupos consonánticos y las consonantes geminadas (lat. *terra* > *te-rra* > esp *tierra*, rum. *ţară* ; lat. *septem* > *se-ptem* > esp. *siete*, rum. *şapte*), de modo que la *e* se hizo larga y se diptongó después.

En español la *ŏ* latina acentuada se diptonga en las mismas condiciones. Pero en rumano, por determinadas causas de la estructura del sistema vocálico de la Romanidad danubiana, la diptongación de la *ŏ* latina no se ha producido nunca.

1.2. Aceptando la explicación dada por Sala para la diptongación de la *ĕ* latina en silábas abiertas y cerradas, se pueden explicar una serie de fenómenos evolutivos idénticos o semejantes de las dos lenguas por la tendencia hacia la simplificación silábica, que supone junto a un relajamiento de cualquier elemento implosivo, que produce como resultado final su desaparición, también una reducción de las posibilidades distintivas frente a la posición explosiva; por otra parte, la misma estructura silábica implica una tendencia a reforzar los elementos iniciales de sílaba y especialmente los de la inicial de la palabra (Sala 1967, p. 441). En cuanto a la posición implosiva, el español y el rumano presentan, especialmente en sus variantes populares, numerosos casos de simplificaciones o de desapariciones de consonantes implosivas. Del mismo modo se puede explicar el tratamiento fuerte de las consonantes iniciales, en que, en el caso de la *r*, existe una identidad perfecta entre el español y el rumano (más exactamente, el rumano antiguo, en que la *r*- de las palabras latinas tiene el mismo tratamiento que las continuadoras geminadas -*rr*-, por lo tanto una *r*- fuerte). Ambos fenómenos, de las posiciones implosiva y explosiva, que son innovaciones, han sido ilustrados con ejemplos por Malmberg 1965 (para el español) y por Sala 1976 (para el rumano).

2. La morfología

2.0. En el dominio de la morfología hemos recogido unos fenómenos que son arcaísmos (*1.*) y otros que son innovaciones (*2.*).

2.1. El comparativo de los adjetivos y de los adverbios se realiza en español y en rumano por los continuadores latinos *magis* (> esp. *más*, rum. *mai*) que se conservan en las áreas laterales, mientras que en las áreas centrales se emplean los continuadores latinos *plus* (> fr. *plus*, it. *più*) que son innovaciones. Es uno de los ejemplos mencionados frecuentemente por Bartoli 1925, 1945. Es notable el hecho de que *plus* no haya sido desconocido en España. Las glosas del siglo X traducen *asperius* por *plus áspero más*, Glosas Emilianenses 105. Berceo emplea tanto *plus* como *más* (como en el portugués medieval y en el catalán actual). Unos ejemplos de esta serie no invalidan la preferencia general de las lenguas ibero-romances por *más*, cf. Lapesa 1980, pp. 93–94.

Ha sido considerada también como un arcaísmo la ausencia del artículo en una serie de construcciones en las cuales los objetos se presentan en su fase conceptual y no en su fase „individualizada": rum. *are casă*, esp. *tiene casa*, fr. *il a* une *maison*, it. *ha* una *casa*. En las áreas laterales el artículo – innovación románica – se ha desarrollado menos que en las áreas centrales (el francés y el italiano). Es normal que los puntos más „débiles" de este desarrollo sean en primer lugar los contextos en que no apareció la necesidad lógica de expresar la categoría de „determinación" y en consecuencia de emplear el artículo.

2.2. En el dominio de las innovaciones señalamos la situación de los tipos de conjugación verbal. Desde los más antiguos tiempos el español presentaba la tendencia a eliminar la conjugación en -*ĕre* en beneficio de las en -*ēre* y de -*īre*, reduciendo a tres los cuatro paradigmas

verbales (lat. *facĕre* > esp. *hacer*, lat. *scribĕre* > esp. *escribir)*, cf. Lapesa 1980, pp. 103 – 104. Este fenómeno no se observa hoy día y han vencido los verbos que pertenecían a la conjugación en *-ēre*, es decir, se ha impuesto la regla general del acento que requiere que las palabras terminadas en *-r* sean acentuadas en la última sílaba, Iordan 1964, pp. 25–26. El rumano moderno presenta un fenómeno semejante al del español en el sentido de que ha empezado a reducirse paulatinamente el número de los verbos de la conjugación en *-ēre*. Hoy día la gran mayoría de los verbos en *-ēre* han pasado o están en vías de pasar a la clase en *-ĕre*. Tanto en español como en rumano este fenómeno es una „innovación" y se debe a la analogía (la mayor parte de las formas son idénticas a las dos conjugaciones).

También una innovación, pero de importancia más pequeña, presenta el género de los sustantivos latinos. Las palabras *sal* y *mel* son femeninas en las lenguas periféricas, mientras que en francés y en italiano son masculinas, cf. Bartoli 1925, p. 19.

3. La síntaxis

3.0. Los más importantes hechos de la síntaxis son: objeto directo preposicional, redundancia de objetos directos e indirectos dativo posesivo y dativo ético que constituyera la materia de otro artículo.

Presentamos a continuación en breves palabras otros fenómenos sintácticos. Son innovaciones todos estos fenómenos que se tratan en esta contribución.

3.1. Para expresar los aspectos verbales, el español y el rumano emplean una serie de medios léxicos de los cuales forman parte las uniones con los verbos que expresan la idea de empezar, continuar o terminar las acciones. Sădeanu 1969, pp. 766–70, y Coseriu 1977, p. 77, han dado una serie de verbos que por causa de su sentido original, están destinados a cumplir este papel (rum. *a începe, a continua, a urma;* esp. *empezar, continuar, proseguir)*, cf. también Gili y Gaya 1970, p. 110. En esta situación están esp. *coger* y *tomar*, respectivamente, rum. *a prinde* y *a lua* para expresar el comienzo de una acción (esp. *coger a andar*, rum. *a prinde a merge)*, esp. *dar*, rum. *a da* para expresar el aspecto durativo junto con la idea de la intensidad de la acción. Estos son fenómenos de „innovación paralela" que se han desarrollado en el habla popular de América Hispánica (Kany 1951, p. 202) y en el habla popular rumano. A estos ejemplos podemas añadir otro: esp. *ponerse a + infinitivo*, rum. *a se pune + infinitivo* para expresar la idea de incoativo.

3.2. Iordan 1959, pp. 127–29, ha discutido una serie de construcciones sintácticas con *de* agrupadas en dos categorías: *de* causal (esp. *De tan frío que es*, rum. *De frig ce este)* y *de* en construcciones exclamativas *(adverbio + de + adjetivo :* esp. *¡Cómo está este hombre de lacónico!*, rum. *Cît este de zgîrcit la vorbă acest om!; pronombre relativo + de + sustantivo :* esp. *¡Qué de locuras!*, rum. *Ce de nebunii!; interjección + de + sustantivo o pronombre :* esp. *¡Ay de los vencidos!*, rum. *Vai de cei învinși!)*. Podemos mencionar también otras expresiones tales como esp. *¡Pobre de mí!*, rum. *Săracul de mine!*, para los cuales véase Tudorică 1967. Es muy posible que en muchos de estos casos se trate de la „innovación". No podemos aceptar la idea de que una expresión como esp. *¡Pobre de*

mí!, rum. *Săracul de mine!* se deba al contacto cultural entre Iberia y Dacia de hace dos milenios.

4. El léxico

4.0. En el dominio del léxico, las semejanzas entre el español y el rumano pueden ser divididas igualmente en dos grupos : la primera categoría comprende los arcaísmos conservados exclusivamente en las dos lenguas de la extremidad de la Romania y la segunda está representada por las innovaciones que existen igualmente sólo en las dos extremidades de la Romania. En ambos casos seguimos los fenómenos analizados al nivel de la expresión y del contenido (por consiguiente de las palabras) y al nivel del contenido (sentido especial de unas palabras latinas del español y del rumano).

4.1. Los arcaísmos léxicos han sido subrayados en diversos trabajos.

4.1.1. La idea de la conservación de unos hechos léxicos arcaicos en las zonas laterales de la Romania, en las antiguas provincias de Iberia y Dacia, es una de las ideas centrales de las teorías de M. Bartoli; son casos considerados ,,normales'' por M. Bartoli. Damos todos los ejemplos de Bartoli 1925 (como se ve, son relativamente poco numerosos).

Iberia	Galia	Italia	Dacia
angosto	*étroit*	*stretto*	*îngust*
cabeza	*tête*	*testa*	*cap*
cano	*gris*	*grigio*	*cărunt*
día	*jour*	*giorno*	*zi*
en	*dans*	*int-*	*în*
hervir	*bouillir*	*bollire*	*fierbe*
hurtar	*voler*	*involtare*	*fura*
ladrar	*aboyer*	*abbaiare*	*lătra*
mudar	*changer*	*cambiare*	*muta*
pisar	*piler*	*pilare*	*pisa*
silbar	*sifler*	*zufolare*	*şuiera*
yegua	*cavale*	*cavalla*	*iapă*

Por lo que se refiere a las palabras de la lista de Bartoli, hay que observar, como hace Iordan 1968, p. 28, que, por varios motivos, no todas las coincidencias léxicas respectivas tienen el mismo valor. En primer lugar, hay una serie de palabras no solamente en español y en rumano, sino también en otras lenguas románicas, por eso, hay que eliminarlas de esta lista. De este modo, *caput, dies, mutare* son palabras pan-románicas (REW 1968, 2632, 5784); hay que observar que *caput* está registrado en Bartoli por su derivado *(capitia)* que ha sustituido a *caput* en el latín vulgar hispánico, cf. Corominas DCELC, esp. ant. Una observación semejante sobre **canutus* (> rum. *cărunt*), un derivado de *canus* que es la base del español *cano* (y **canutus* tiene representantes en todas las lenguas románicas con excepción del portugués, REW 1622). Lat. *fervere* existe también en los dialectos meridionales de Italia, REW 3265, y *furare* existe también en italiano, sardo, francés antiguo y provenzal (REW 3591, donde falta esp. *hurtare* considerado por Corominas DCELC, esp. ant. *hurto* directamente derivado en el terreno español). En una situación semejante están *latrare, pi(n)sare* y *sibilare : latrare* se ha conservado también en italiano meridional, retorromano, provenzal,

REW 4928, *pi(n)sare* también en italiano meridional, retorromano, francés antiguo y provenzal, REW 2883. Las dos palabras *(caput* y *mutare)* las registra el mismo Bartoli 1925 en otra parte de su trabajo diciendo que existen también en italiano. Resulta que el único ejemplo que puede ser recogido como estar conservado exclusivamente en español y en rumano en la lista de Bartoli es *angosto← îngust*. En el segundo lugar, el español y el rumano, o aun ambas lenguas, tienen junto a las palabras de la lista mencionada también sinónimos que caracterizan las áreas centrales, como, por ejemplo, junto a lat. *caput* existen en español y en rumano también los descendientes de lat. *testa* (esp. *testa*, rum. *ţeastă)*, junto a lat. *angustus* los descendientes de lat. *strictus* (esp. *estrecho*, rum. *strîmt* < lat. **strinctus* < *strictus)* y junto a lat. *fervere* también los descendientes de lat. *bullire* (esp. *bullir)*. En fin, podemos dar ejemplos registrados aun en Bartoli 1925, p. 17, 18 también para casos en que el español y el rumano conservan las palabras comunes al francés o al italiano: *cuprum*, *aperire* (Iberia, Galia) — *aeramen*, *discludere* (Italia, Dacia), *avunculus*, *radicina* (Dacia, Galia) — *thius*, *radicem* (Iberia, Italia).

Recogiendo las ideas de M. Bartoli, uno de los neolingüistas actuales, G. Bonfante, ha añadido en Bonfante 1973, p. 96, 104, unos ejemplos:

Iberia	Galia	Italia	Dacia
hermoso	*beau*	*bello*	*frumos*
mesa	*table*	*tavola*	*masă*
poner	*mettre*	*mettere*	*pune*
oír	*entendre*	*sentire*	*auzi*

Hay observaciones sobre los arcaísmos conservados en español y en rumano también en las obras de Lapesa 1980, p. 80, 93 y de Silva Neto 1952, p. 127.

Iberia	Galia	Italia	Dacia	
arena	*sable*	*sabbia*	*arină*	Lapesa Silva Neto
hallar	*trouver*	*trovare*	*afla*	Lapesa Silva Neto
río	*fleuve*	*fiume*	*rîu*	Silva Neto
llegar	*arriver*	*arrivare*	*pleca*	Silva Neto

Esta vez también se puede observar el hecho de que ni un ejemplo puede ser recogido, porque todas las palabras en discusión se han observado también en otras lenguas románicas: *arena* existe también en sardo, francés antiguo, provenzal (REW 630), *aflare* también en dálmato, italiano meridional, retorromano (REW 261), *audire* es también pan-románico (REW 779), *formosus* también en italiano nórdico y provenzal (REW 3450), *mensa* también en dálmato, sardo, italiano dialectal, retorromano y francés (REW 6601, donde falta esp. *llegar)*, *ponere* es pan-románico (REW 6647), y *rivus* se ha conservado también en italiano, sardo, francés antiguo y provenzal (REW 7341).

En diversas contribuciones *(Concordances linguistiques entre le roumain et les parlers de la zone pyrénéenne*, Cluj, 1937; *Coïncidences, concordances entre le roumain et d'autres langues romanes*, en „Langue et ittérature" I, 1941, pp. 157—82; *Coincidenţe şi concordanţe între română*

şi alte limbi romanice II, en „Dacoromania" X, 1941, pp. 58–67; III, en „Langue et littérature" II, 1943, pp. 20–66 reunidas en Giuglea 1983 la mismo que el artículo escrito en colaboración (G. Giuglea et I. Stan, *Concordances lexicales entre les parlers ibéro-romans et roumains*, en „Revue de linguistique" VI, 1961, pp. 43–50), G. Giuglea ha discutido en una perspectiva neolingüística unas palabras que existirían solamente en español y en rumano. En esta situación se encuentran frecuentemente muchas palabras cuyas etimologías no están seguras (cf. esp. *miedo* – rum. *miață*, esp. *carnero* – rum. *cîrlan*, esp. *ramonear* – rum. *dărîma*) y que frecuentemente se apelan a etimologías no-atestiguadas (lat. **graccinare* > esp. *graznar*, rum. *grăcina*, lat. **ad-(ja)cilare* > esp. *yacijar*, rum. *(a se) aci(u)a)* difíciles de aceptar para ambas lenguas. De este modo, nosotros no podemos recogerlas para nuestro análisis.

Unas consideraciones interesantes respecto a las palabras latinas conservadas solamente en español y en rumano presenta Sădeanu 1958. A diferencia de otros trabajos semejantes, para estudiar las palabras y sus sentidos, tal como aparecen en los contextos, la autora no se ha limitado a los diccionarios, sino que ha basado sus investigaciones en un texto español, es decir, el texto literario más antiguo, „Cantar de Mío Cid". Ha procedido de este modo partiendo de la convicción de que las semejenzas entre las lenguas románicas son tanto más evidentes cuanto más se estudian las fases románicas más cercanas al latín. De su lista recogemos las palabras *rostrum* > esp. *rostro*, rum. *rost*, lat. **excarminare* > esp. *escarmenar*, rum. *scărmăna*.

Resulta que de los diversos ejemplos analizados arriba, solamente tres son las palabras latinas conservadas exclusivamente en las áreas laterales, Iberia y Dacia (*angustus*, ** excarminare*, *rostrum*). A estas tres palabras podemos añadir las siguientes, así como resulta de la consulta del diccionario de Meyer-Lübke: *aliubi* REW 347 (port. ant., esp. ant., rum.), *lucifer* REW 5141 (port., esp., cat. ant., rum.), *subire* REW 8364 (esp. ant., rum.), **assediare* REW 721 (port., esp., rum.), **trunculus* REW 8955 (esp., rum.). ¡ En total nada más que ocho palabras !

4.1.2. Entre las palabras latinas transmitidas a unas lenguas románicas se encuentran unas palabras que en español y en rumano tienen s e n t i d o s conservados en las áreas laterales. Se dan los ejemplos de esta clase en Sădeanu 1958, p. 768. De este modo, esp. *carta*, rum. *carte* son ejemplos de las únicas lenguas románicas que conservan el sentido de „scrisoare" del lat. *charta*; esp. ant. *cazar*, así como rum. *acăța* (cf. especialmente arrum., istrorrum. *cătuşa acață şoarecii*) del lat. **accaptiare* tienen el sentido de „a prinde, a pune mîna pe" (*cazar* no limita su sentido al de „a vîna" corriente en el español moderno). Igualmente port. *antão*, esp. ant. *entonces*, rum. *atunci* son los únicos descendientes del lat. *tunc* con sentido temporal.

4.2. Las innovaciones léxicas que han tenido lugar en las áreas laterales de la Romania, consideradas por M. Bartoli como casos „anormales", no han sido estudiadas profundamente, aunque el propio Bartoli 1925, p. 9 menciona sus existencias. El cita los ejemplos de lat. *passer* y *nux abellana*, innovaciones que existen en Iberia y en Dacia, en contraste con *avis* y *corulus* que se hallan en Galia y en Italia.

4.2.1. El paralelismo innovador más conocido es esp. *no más* –rum. *numai* con sentido de „solo" o „solamente". La expresión *no más* era,

al principio, un giro que se puso después de un sustantivo con la conjunción *y* antepuesta. La forma *y no más* era la primitiva como se lee en „El Conde Lucanor" (ejemplo XXXV) del siglo XIV. Este giro se transportó a la América Hispánica, donde se transformó en *nomás* perdiéndose la *y*, y se usa con más frecuencia que en España. Además, apareció la forma *noma* con la *-s* perdida según la tendencia general del español del Nuevo Mundo, y también la forma *nomasita*, forma análoga a *ahorita* (< ahora). La forma *noma* y las análogas pueden ponerse también delante de los adverbios y adjetivos como *numai* del rumano. Podemos afirmar, nosotros también que „no siempre la circunstancia de que un fenómeno lingüístico cualquiera se halla en más de una lengua románica constituye implícitamente la prueba de que aquel fenómeno habría existido también en la lengua latina, que está en la base de los idiomas neolatines. Un tal fenómeno podía surgir también independientemente, aparte, en cada una de esas lenguas neolatinas. Una coincidencia cualquiera, particularmente sintáctica, entre dos o más lenguas afines, puede muy bien ser debida igualmente al pensamiento humano común, no sola y absolutamente al origen común de las lenguas por medio de las cuales se expresa este pensamiento". („Filología" I, 1949, p. 40)

Hay otros ejemplos en Sădeanu 1958, de los cuales recogemos la situación de unos adverbios que en las lenguas ibero-románicas y en el rumano provienen de las formas consolidadas con *ad-* > *a-*. Es el caso de lat. *vix* „apenas" que en el esp. ant. *abés* y en rum *abia* se compone con *ad (ad vix)* REW 224. Igualmente port. *afora*, esp. *afuera*, rum. *afară* < lat. *ad foras* (García de Diego DEH, esp. ant., Corominas DCELC, esp. ant.), mientras que el resto de las lenguas románicas continúan empleando lat. *foras*. Hay que notar que lat. *foras* > rum. *fără* tiene otro sentido y otro valor gramatical que no tiene *afară*, lo mismo que port. *fora*, esp. *fuera* (de) „fără". En fin, si tenemos en cuenta las formas iberorrománicas, esp. *así* (port. *assim*, cat. *assi*) < lat. ad *sīc*, podemos considerar, junto con Sădeanu 1958, p. 766 que la misma preposición *ad* ha contribuido también a la formación de rum. *așa*. En cuanto a lat. *sic* se podría observar que las otras lenguas románicas que tienen las formas consolidadas con *sīc* emplean como partículas de refuerzo *in* (fr. *ainsi*) o *como* (it. *così*).

4.2.2. Giuglea 1983 y Sădeanu 1958 han investigado los sentidos nuevos y paralelos de unas palabras que existen solamente en español y en rumano. Giuglea 1983, pp. 228–29 da unos ejemplos tales como esp. *dolerse la cabeza* (sic), rum. *a-l durea capul*, esp. *ahumar*, rum. *a (se) afuma* „a se îmbăta", esp. *estado*, rum. *stat (de om)*. Sădeanu 1958, p. 770 presenta los siguientes ejemplos : esp. *caer*, rum. *a cădea* tienen, junto a los sentidos de diversas lenguas románicas, también el sentido de la expresión de *a-i cădea (ceva) greu (cuiva)* (se puede encontrar el mismo sentido también en español, en „Cantar de Mío Cid" 1270) ; rum. ant. *a scurta de cap* tiene su paralelo también en esp. ant. *cortar la cabeza* (Cid 2728), e esp. ant. *saludar* (Cid 2411) significa lo mismo que rum. *a săruta* (en esp. mod. esta palabra tiene el sentido de „a saluta", general en otras lenguas románicas y que existe también en el rumano antiguo). Como

existe este sentido en el español antiguo, no podemos aceptar la explicación para el rumano como calco del eslavo.

4.3. Scholz 1929 hace un análisis del léxico del español y del rumano sin tener en cuenta las innovaciones a los arcaísmos. Comparando 3523 palabras de uso corriente de las dos lenguas, comprueba que existen 287 palabras en ambas lenguas, 18, 79% solamente en rumano y 52,46% solamente en español.

4.4. Resulta de lo que se ha dado en **4.1.** y **4.2.** que también en el dominio del léxico existen tanto arcaïsmos como innovaciones comunes al español y al rumano.

5. Así como hemos señalado en breves palabras, de las investigaciones hechas hasta aquí resulta que el español y el rumano, lenguas situadas en la periferia de la Romania, tienen una serie de fenómenos comunes. Junto a una serie de arcaïsmos (*magis* frente a *plus*, la ausencia del artículo en una serie de construcciones o palabras) conservados en estas dos lenguas, existen, sin embargo, también una serie de innovaciones (la diptongación de la *ĕ* latina en sïlabas cerradas, la tendencia más fuerte hacia las sílabas abiertas, los tipos de conjugaciones, el género de unas palabras, los hechos sintácticos que se tratan en esta contribución y las otros mencionados en **3.0.**) que se pueden explicar en general por el debilitamiento de la norma latina en las áreas laterales de la Romania, hecho que ha permitido el desarrollo más libre de unos fenómenos. En cuanto a los arcaísmos, ellos pueden explicarse por el carácter conservador de las áreas laterales y no por la preponderancia de los soldados de Hispania, estacionados en Dacia como sostiene Mohl 1889, p. 263. Desde este punto de vista, es interesante la explicación dada por Wartburg 1934, p. 44, que manifiesta como lo que sigue : ,,Du reste on a l'impression que le caractère conservateur de l'Ibérie et celui de la Dacie ne procèdent pas de la même cause. L'Ibérie est restée en contact suivi avec le reste de l'Empire ; en se fermant aux mots nouveaux, elle a montré son goût pour la tradition ; elle a opposé une véritable résistance à l'invasion des mots trop vulgaires. Si la Roumanie a conservé tant d'anciens mots, c'est simplement parce que les innovations de Rome ne pouvaient plus arriver en Dacie, le contact étant perdu par suite des invasions.''

BIBLIOGRAFÍA

Bartoli, Matteo 1925 : *Introduzione alla Neolinguistica*, Genova — Firenze.

Bonfante, Giuliano 1973 : *Studii romeni*, Roma.

Coseriu, Eugenio 1977 : *Estudios de lingüística románica*, Madrid.

Gili y Gaya, Samuel 1970 : *Curso superior de sintaxis española, Barcelona.*

Giuglea, George 1983 : *Cuvinte românești și romanice*, București.

Iordan, Iorgu 1959 : *Quelques parallèles syntaxiques romanes*, en *Recueil d'études romanes*, Bucarest, pp. 103—124.

Iordan, Iorgu 1964 : *El rumano y el español, áreas laterales de la latinidad*, en *Dos estudios de lingüística románica*, Montevideo, pp. 21—31.

Kany, Charles 1951 : *American Spanish Syntax*, Chicago.

Lapesa, Rafel 1980 : *Historia de la lengua española*, Madrid.

Malmberg, Bertil 1965 : *Estudios de fonética hispánica*, Madrid.

Mohl, F. G. 1889 : *Introduction à la chronologie du latin vulgaire*, Paris.

Mondéjar, José 1968 : *La caracterización de las lenguas románicas*, en *Actas del XI Congreso Internacional de Lingüística y Filología Románicas*, Madrid, pp. 311—324.

Sala, Marius 1967 : *El rumano y el español, áreas laterales de la Romania, en Lengua, literatura, folklore, estudios dedicados a Rodolfo Oroz*, Santiago de Chile, pp. 439—447.

Sala, Marius 1976 : *Contributions à la phonétique historique du roumain*, Bucarest.

Sădeanu, Florența 1958 : *Paralele lexicale între limba română și limbile ibero-romanice*, en *Omagiu lui Iorgu Iordan cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, București, pp. 765—770.

Silva Neto, Serafim da 1952 : *História da lingua portuguêsa*, Rio de Janeiro.

Tudorică, Olga 1967 : *O paralelă sintactică româno-spaniolă* : **Săraca de mine! — ¡ pobre de mí!**, en SCL XVIII, Nr. 6, pp. 627—633.

Wartburg, W. von 1934 : *Evolution et structure de la langue française*, Leipzig — Berlin.

Octubre 1986

Universidad de Lenguas Extranjeras
Osaka

ASUPRA ETIMOLOGIEI VERBULUI *ACIRA*

DIOMID STRUNGARU

Verbul *acira* e atestat în două texte coresiene, în *Anonymus Caransebesiensis* (ms. circa 1660) și în alte cîteva exemple culese din graiul viu al poporului român din aceeași zonă geografică : Banatul, sud-estul Transilvaniei și Muntenia. Încercările specialiștilor de a clarifica această etimologie s-au soldat cu rezultate nesatisfăcătoare. Autorul prezentului studiu, beneficiind de o nouă orientare științifică în cercetarea etimologică, demonstrează că verbul *acira* este creația limbii române vechi, el fiind derivat din *aceră* „acvilă, vultur", al cărei etimon este lat. *aquila*.

1. Considerații introductive

1.0. Cuvîntul *acira* deschide seria celor 44 de „forme de origine obscură sau cu atestare dubioasă" relevate de Ovid Densusianu în DILR, II, p. 353–355, la care m-am referit în studiul apărut în SCL XXXV (1985), nr. 6, p. 546–549, unde au fost elucidate două dintre ele, verbele *chirdosi* și *presi*.

În cele ce urmează, ne propunem să scoatem verbul *acira* din rîndul celor patru „etimologii necunoscute" *(acira, olm, urșinic* și *zgău)*, singurele cuvinte dintre cele 44 de „forme" reținute în DEX.

1.1. Preocupările lingvistice destinate identificării etimologiei verbului *acira* pleacă de la renumiții lingviști români care și-au asumat, de-a lungul timpului, dificila sarcină a elaborării *Dicționarului limbii române*, marele dicționar istoric al limbii naționale, inițiat de vechea Academie Română curînd după înființarea ei, în 1867, din nefericire neîncheiat pînă astăzi.

1.1.1. A. T. Laurian și I. C. Massim, cunoscuții doctrinari ai latinității limbii române, au crezut că verbul intranzitiv *acíră*, din zicala *Cînd omul are al său nu acíră la mîna altuia* provine dintr-un *acirare*, pe care îl consideră o „vorbă... alterată din *aspirare*"[1].

1.1.2. B. P. Hasdeu a respins această etimologie iluzorie : „E peste putință a trage pe *acer* din lat. *aspiro*. Grupul fonetic *sp* nu trece la *č*" ; însă nu s-a dovedit întemeiată nici etimologia propusă de el : „Noi credem că *acer*" – declara Hasdeu – „nu poate fi decît o compozițiune curat românească din *a* = lat. *ad* și *cer* = lat. *quaero*" [2].

1.1.3. Sextil Pușcariu, în DA, s.v. *acera*, s-a limitat la enumerarea sensurilor atribuite verbului *acira :* 1. „a aștepta" ; 2. „a atîrna, a stîrmoci" (pe lîngă cineva) ; 3. „ich passe auf etwas" [3]. Referitor la originea cuvîntului *acira* ni se spune doar atît : „etimologie necunoscută".

1.2. Examinînd părerile predecesorilor săi, Ovid Densusianu, în DILR, II, p. 354, scrie următoarele :

acira „a căuta să..., a se strădui să..." : *vine Savel în Ierusalim și acira să se lipească ucenicilor*, CPr. 22 (în *Vulgata*, *Faptele Apostolilor*, IX, 26, *tentare*, și în originalul slav *okušati* „tentare") ; „a aștepta cu nerăbdare" : *cei ce aciră și așteaptă de ce-au lucrat pentru acea dulceață și viață ce va să fie*, CC², 522 ; pare să fie – continuă Densusianu – într-a-

devăr de origine latină, deoarece limbile slave sau altele nu cunosc o temă care să-l poată explica.

1.3. După opinia lui Al. Graur, *acira* din textele coresiene (**1.2.**) ar fi o formă „rotacizantă" a unui cuvînt „primitiv" *acina*, pe care l-a auzit, acum șapte decenii, în expresia *acină lună* „luna răsare la scurt timp după apusul soarelui" [4].

1.3.1. În baza acestor informații sumare, autorul a susținut că *acira*, variantă a „primitivului" *acina*, provine din lat. *acinari*, atestat în glosele *„acinari, tricari in parvo morari"* [5].

1.3.2. Patru decenii mai tîrziu, Al. Graur propune o altă explicație : *a acina* „a aștepta" din Ialomița „pare a fi același cuvînt" cu dial. *agina* din jud. Argeș [6], ceea ce nu este exclus, dar asta nu duce la elucidarea etimologiei verbului *acira*, etimologie asupra căreia autorul insistă și astăzi [7].

1.4. Întrucît nici Ovid Densusianu nu a putut afla cuvîntul „de origine latină" din care „pare" să provină *acira*, dicționarele curente (DLRLC, DLRM și DEX) înregistrează diferitele sensuri ale verbului *acira* : 1. „a avea nădejde la. . ., a aștepta să. . ., a tinde spre", 2. „a fi în așteptare, a pîndi", originea cuvîntului *acira* rămînînd printre „etimologiile necunoscute" (DEX).

2. Etimologia verbului a c i r a dintr-un nou punct de vedere

2.0. Rezultatele negative ale predecesorilor privind identificarea etimologiei verbului *acira* demonstrează, prin ele însesi, că rezolvarea acestei dificile probleme necesită reexaminarea ei aprofundată și, pe cît posibil, dintr-un nou punct de vedere. Sub semnul acestor căutări ne-am îndreptat atenția asupra unuia din principiile metodologice formulate de B. P. Hasdeu acum o sută de ani, cînd arăta :

„A face e t i m o l o g i e în sensul științific al cuvîntului, lămurind prin metoda comparativă, întrucît e cu putință, nu numai originea vorbelor române ca materie, ca formă, ca sens, ca propozițiune, dar totodată sorgintea credințelor sau obiceiurilor exprese prin acele vorbe" (HEM, I, p. LIX).

2.1. Căutînd, deci, explicația originii cuvîntului *acira* „ca materie, ca formă, ca sens. . .", observ la un moment dat că, sub aspectul m a t e r i e i și a l f o r m e i, verbul *acira* (cu varianta *acera*) nu diferă de s.f. *aceră* (cu varianta *aciră*) decît prin accentuarea silabei inițiale a cuvîntului din urmă. De aici, constatarea certă că s.f. *aceră* și vb. intr. la pers. 3 *aciră* aparțin aceleiași familii de cuvinte.

2.1.1. Intervin, totuși, unele aspecte contradictorii : cunoaștem originea cuvîntului *aceră* „acvilă, vultur" (< lat. *aquila*) ; nu avem însă un verb latin **aquilare*, din care să fi rezultat rom. *acira*. Situația se clarifică de la sine în sensul că verbul intranzitiv la pers. 3 *aciră* reprezintă o creație proprie a limbii române vechi.

2.1.2. Pătrundem, așadar, în îndepărtata epocă de formare a limbii române, cînd în vocabularul ei apare acea „categorie aparte foarte importantă" de cuvinte reprezentînd „creațiile proprii" limbii, cum sînt „interjecțiile, dar mai ales cuvintele formate din materialul deja existent . . . precum și creațiile în sens strict, cuvinte expresive . . . de felul lui *cucu*, *a bîzîi*" [8].

2.2. În această „categorie aparte foarte importantă" de cuvinte „creaţii proprii" ale limbii române vechi se încadrează şi verbul *acira*, el fiind format din „materialul deja existent" al vechiului cuvînt românesc *aceră* (< lat. *aquila*).

2.2.1. Într-adevăr, ştim că de la unele interjecţii — dintre acelea care „reprezintă lucruri fizice şi sînt onomatopeice", ca *bîz*, *cîr*, *mîr* şi altele[9] — au fost create, în limba română veche, verbe intranzitive la pers. 3 : *bîzîie* (despre insecte), *cîrîie* (despre unele păsări), *mîrîie* (despre cîini) etc.

2.2.2. Ştim, de asemenea, că interjecţia onomatopeică *cucu* — cuvînt care exprimă cîntecul cucului — redă concomitent numele şi acţiunea păsării în cauză. Aceeaşi legătură firească există între interjecţia *buh* (pronunţată : *bu-uh !*), onomatopeicul *buhă* şi verbul intranzitiv la pers. 3 *buhăie* : „Buha s t r i g ă, ţ i p ă, c î n t ă, b u h ă i e ş t e, b u h ă i e" (DA, s.v. *buhă*)[10].

2.2.3. Dacă despre *buhă* „bufniţă" s-a afirmat că s t r i g ă cînd „cîntă" (2.2.2.), cu atît mai firesc a fost să se spună despre *strigă* (tot „bufniţă") că . . . s t r i g ă, atunci cînd ea însăşi „cîntă". De aici rezultă că şi verbul intranzitiv la pers. 3 *strigă* este derivat din s.f. *strigă* (< lat. *striga*) „bufniţă"[11].

2.2.4. După cum s-a spus *buha buhăie*, *striga strigă*, tot astfel s-a spus, din alte motive, şi *acera aciră*, verbul *aciră* exprimînd, după cum vom vedea, modul specific de a acţiona *al acerei*. În consecinţă, de la cuvintele din limba veche *buhă*, *strigă*, *aceră* au fost create verbele intranzitive corespunzătoare la pers. 3 (întocmai ca verbele impersonale sau unipersonale) : *buhăie*, *strigă*, *aciră*. În acest context, originea cuvîntului *acira* (ca şi a lui *buhăi* şi *striga*) „ca materie, ca formă" îşi găseşte explicaţia cea mai convingătoare.

2.3. Clarificarea originii cuvîntului *acira* „ca materie, ca formă" nu este de ajuns pentru elucidarea etimologiei abordate. Pentru atingerea acestui scop este cu atît mai necesar să cunoaştem originea cuvîntului *acira* şi „ca sens", implicit „ca propoziţiune", spre a surprinde ceea ce Hasdeu numeşte „sorgintea" unor obiceiuri şi credinţe populare exprimate prin „vorba" *aciră*.

2.3.1. În această ordine de idei ne vom referi la alte cîteva verbe derivate de la numele unor vieţuitoare, pentru a observa că ele preiau (o dată cu „materia" şi „forma") şi „sensul" acţiunii lor de la numele din care derivă. Faptul în sine se explică prin aceea că de la caracterizarea numelui anumitor vieţuitoare s-a trecut la caracterizarea acţiunii numelui în cauză, deci la crearea sensului propriu-zis al respectivelor verbe.

2.3.2. Verbul *boura*, de exemplu, este „derivat din bour" < lat. *bubalus* (DA, s.v. *bouri*). Bourul, considerat drept cel mai puternic dintre bovine, transmite această caracteristică propriei sale acţiuni : *a boura* înseamnă a-şi manifesta puterea ţinînd coarnele „gata de atac" (cf. DA, *loc. cit.*). Tot astfel, verbul *flutura*, pers. 3 *flutură*, fiind derivat din flutur(e), posedă sensul care redă mişcările caracteristice fluturelui în zbor, după cum şi verbul *furnica*, pers. 3 *furnică* şi-a însuşit sensul „a umbla de colo pînă colo în mare număr, a se mişca în toate părţile ca furnicile"

(CADE, s.v. *furnică)*. De asemenea, verbul *șerpui*, derivat din șarpe, are înțelesul „a forma (în mișcare) o linie unduitoare ca mersul șarpelui" (DEX).

2.4. Exemplele de mai sus pun în evidență faptul că, pentru a sesiza s e n s u l verbului *acira* din exprimarea inițială *acera aciră*, este necesar să ne edificăm, în prealabil, asupra caracteristicii esențiale sub care a fost cunoscută, în trecutul îndepărtat, *acera* de poporul român.

2.4.1. Cuvînt străvechi, astăzi păstrat doar regional[12], *aceră* „acvilă, vultur" (< lat. *aquila*) este o „pasăre rapace din familia falconilor, pentru tăria și ageritatea sa numită și regina păsărilor"[13]. Distinsul ornitolog S. Fl. Marian, vorbind despre pajură (sau vultur), arată că „în România Mică" ea se numește *aciră* și că „după credința poporului român e o pasăre uriașă și năzdrăvană, care locuiește în c e a l a l t ă l u m e, în l u m e a n e a g r ă"[14]. Aceeași caracteristică se atribuie *acerei* și în dicționarele curente, judecînd după modul cum este definită *acvila*: „gen de păsări răpitoare de zi, mari din familia acvilidelor..." (DEX, s.v. *acvilă)*.

2.4.2. Așadar, în îndelungatul proces de cunoaștere a caracteristicii esențiale a păsărilor de către poporul român[15], *acera* „acvilă" a fost considerată „pasăre răpitoare". Din această trăsătură caracteristică *a acerei* emană principalul sens, cel e t i m o l o g i c, al verbului intranzitiv pers. 3 *aciră*. Cu alte cuvinte, atunci cînd, în trecutul îndepărtat, românii rosteau *acera aciră*, ei înțelegeau că această pasăre rapace „a ș t e a p t ă la pîndă", că „p î n d e ș t e" prada apărută în cale, urmărind cu agerime momentul oportun „să o vineze".

2.5. Pentru a ne convinge că acesta este sensul verbului *acira* în exemplele care îl atestă, trebuie să avem în vedere faptul că, dată fiind vechimea creării acestui cuvînt, sensul său inițial („*a acira* despre aceră") s-a extins asupra unor oameni, despre care s-a constatat, în baza comparației, că ei acționează în spiritul acerei. S-a creat astfel sensul f i g u r a t: *a acira* despre oameni, subînțelegîndu-se prin verbul *aciră* că aceștia, aidoma *acerei*, „așteaptă, pîndesc, doresc cu nerăbdare" să-și însușească un lucru pe care nu-l posedă (de unde și sensul ușor peiorativ al verbului în cauză).

2.5.1. Dezvoltarea, prin extindere, a sensului figurat al verbului *aciră* (despre oameni) nu afectează sensul e t i m o l o g i c, cel datorat trăsăturii caracteristice de „pasăre răpitoare" *a acerei*. Este o situație firească, bine cunoscută în lexicologia română. Așa cum de la a *bîzîi* (despre insecte) avem la figurat *a bîzîi* despre copii (DEX), ca și: *a boura*, *a flutura* (din cap), *a mîrîi*, *a striga* (cu glas tare, ca *striga)* despre oameni, tot astfel trebuie să ne explicăm și sensul figurat *a acira* despre oameni.

2.5.2. Nu ne surprinde nici faptul că, prin extinderea noului sens, exprimarea inițială *acera aciră* s-a restrîns tot mai mult, pînă la ieșirea ei din uz; exemplele care atestă verbul *a acira*, din secolul al XVI-lea pînă astăzi, se referă la *a acira* despre oameni.

3. Etimologia lui a c i r a prin prisma noilor constatări

3.0. Acum, cînd știm că verbul intranzitiv la pers. 3 *aciră* este derivat din *aceră*, că el și-a păstrat în esență „materia", „forma" și „sensul" originar atunci cînd de la sensul prim *a acira* (despre aceră) s-a trecut

la sensul figurat *a acira* (despre oameni), vom căuta să lămurim etimologia în lumina noilor constatări, procedînd la examinarea atentă a tuturor exemplelor care îl atestă. Vom încerca, totodată, să ne convingem în ce măsură afirmațiile predecesorilor se apropie sau nu de realitățile stabilite de noi.

3.1. În exemplul dat de Laurian și Massim: *Cînd omul are al său nu acиră la mîna altuia*, autorii, considerînd în mod arbitrar că *acirare* ar fi „o vorbă... alterată din *aspirare*" (**1.1.1.**), l-au inserat sub forma, inexistentă în realitate, a infinitivului lung: *acirare* v. *aspirare*, atribuindu-i sensurile acestuia din urmă: „a aspira, a aștepta sau a căuta, a îmbla să capete de la altul".

3.1.1. Evident, primul sens „a aspira" — sens impus de etimologia fantezistă preconizată (**1.1.2.**) — nu poate fi reținut. Al doilea sens „a aștepta sau a căuta, a îmbla să capete de la altul", sens desprins din context, corespunde realității. El își are originea în trăsătura caracteristică *a acerei* „pasăre răpitoare". Așadar, *acиră* din contextul (omul) *nu acиră la mîna altuia* înseamnă de fapt: „nu așteaptă (ca acera)" la mîna altuia.

3.2. În exemplul similar înregistrat de Sextil Pușcariu (în DA, s.v. *acera*): *Nu mai acira pe lîngă mine, că n-o să-ți tot dau ocol ca la oala cu borș*, se indică sensul „a atîrna, a stîrmoci" (pe lîngă cineva), sens completat prin „a sta pe lîngă altul, cu toate că e sfătuit să plece". Evident, avem de-a face tot cu un sens desprins cu aproximație din context. În interpretarea noastră, verbul *a acira* din propoziția negativă *nu mai acira pe lîngă mine* înseamnă: „nu mai aștepta (ca acera)" pe lîngă mine.

3.3. B. P. Hasdeu, în HEM, s.v. *acer (acerat, acerare)* s-a străduit să afle originea cuvîntului *acira* în baza atestărilor din textele românești vechi. Descoperind „conservarea" verbului *acira* în *Dicționarul român-latin* (ms. „circa 1660")[16], Hasdeu îl extrage pe **aczĕr** = *expecto* și pe derivatul acestuia **aczĕratul** = *expectatio*. Pentru prima dată a fost pus în lumină de Hasdeu, prin acești doi termeni, atestarea sensului „a aștepta" al verbului *a acira;* mai exact spus: „a aștepta (ca acera)".

3.3.1. Contrar așteptărilor, Hasdeu nu a observat că atît forma de pers. 1 sg. *acer*, cît și derivatul *aceratul* sînt forme artificial create de autorul citatului dicționar, care a întocmit lucrarea aplicînd normele lingvistice maghiare din epoca respectivă. Cuvîntul-titlu la verbe e reprezentat prin pers. 1 a ind. prez. *acer*[17], formă refăcută arbitrar după pers. 3 *acиră*, alături de care trece și participiul trecut, tot atît de arbitrar format, *aceratul*[18]. Forme în unica lor atestare, *acer* și *aceratul* nu au intrat în uzul limbii române, așa cum nu și-a găsit loc nici forma *acerare*, creată de cărturarii latiniști. Din nefericire, toate aceste trei forme inventate au fost tratate drept forme reale de B. P. Hasdeu: *acer (acerat, acerare)*, ceea ce a anihilat toate eforturile sale în stabilirea etimologiei verbului *acira*.

3.3.2. Fără rezultate pozitive s-au soldat eforturile lui Hasdeu și în încercarea sa de a clarifica etimologia verbului *acira* atestat în *Omiliarul*[19] lui Coresi din 1580, în contextul: *cei ce acиră și așteaptă de ce-au lucrat pentru acea dulceață și viață ce va să fie*. Examinînd forma *acиră* din fraza citată, Hasdeu a observat că secvenței *cei ce acиră și așteaptă*, în *Omiliarul* lui Petru Movilă, tipărit la Kiev în 1637, îi corespund e textul:

čekaiut na nego i ožidaiut. Întrucît știa că ucr. *cekati* (pol. *czekać*) e glosat prin e x p e c t a r e, Hasdeu a avut din nou prilejul să constate atestarea sensului „a aștepta" al verbului *a acira*. Totuși, necunoscînd sensul stabilit de noi : „a aștepta (ca acera)", Hasdeu s-a văzut nevoit să renunțe la tot ce întrezărise, oferindu-ne în cele din urmă o etimologie fundamental eronată, cum că *acer* ar fi un cuvînt compus „din *a* = lat. *ad* și *cer* = lat. *quaero* (**1.1.2.**).

3.4. O altă posibilitate favorabilă de a elucida etimologia verbului *acera* i-a scăpat lui Ovid Densusianu. Citînd din *Praxiul* lui Coresi : *vine Savel în Ierusalim și acira să se lipească ucenicilor*, Densusianu relevă că, în *Vulgata*, lui *acira* îi corespunde *tentare*, după cum și în originalul slav apare *okušati* „tentare" (v. **1.2.**). Este evident că *acira* din secvența *Savel . . . acira să se lipească ucenicilor* a fost înțeles de Coresi în sensul că Savel „era tentat", că el „aștepta", că „dorea cu nerăbdare" să se alăture celorlalți ucenici. Acesta fiind sensul lui *acira* în *Praxiul* lui Coresi din 1563, el nu putea fi altul în *Cazania* lui Coresi din anii 1580–1581.

3.4.1. Neintuind legătura semantică dintre forma *acira* și înțelesul său atestat „tentare", Ovid Densusianu nu a beneficiat din plin de prețioasa precizare din *Vulgata*, ci l-a explicat pe *acira* din *Praxiu* prin „a căuta să . . ., a se strădui să", iar pe cel din CC[2] prin „a aștepta cu nerăbdare" (v. **1.2.**), sens corespunzător lui „tentare". Subliniem, deci, că verbul *acira* din textele coresiene este folosit în sensul său firesc : *a acira* „a fi tentat, a aștepta, a dori cu nerăbdare" (cum e tentată, cum așteaptă, dorește cu nerăbdare *acera*).

3.5. Ne referim acum la încercarea ulterioară a lui Sextil Pușcariu de a face etimologia verbului *acira*, în „Dacoromania" II, p. 592–593, plecînd de la forma *aser* atestată la Rusca, în Banat, cu sensul „ich passe auf etwas" (v. **1.1.3**). După opinia sa, cuvîntul *asęr* „ar putea fi un împrumut foarte vechi" din alb. *k'eloń*, care are și înțelesul de 'gebe acht' (G. Mayer, *Alb. Wb.*), întocmai ca azi în Banat : „passe auf . . .", adică „stau la pîndă, pîndesc ceva". În continuare, o altă precizare : „Împrumutul [din albaneză] a trebuit să se facă pe cînd *k'* putea deveni *č* și *l* velar să treacă la *r*" (p. 593).

3.5.1. Al. Philippide a respins apropierea făcută de Pușcariu între rom. *acer* și alb. *tśătoi*, considerînd că „originea cuvîntului albanez este obscură" și că „foarte probabil între cuvintele român și albanez nu este nici o legătură" (*Originea românilor*, II, p. 695). În cele din urmă, Philippide a ajuns la concluzia că ambele cuvinte, rom. *acer* și alb. *tśătoi*, sînt „de origine obscură" (*ibid.*, p. 747).

3.5.2. Controversa dintre Pușcariu și Philippide oferă lui Ariton Vraciu posibilitatea să-l includă pe *acer* printre „elementele autohtone ale limbii române" [20].

3.5.3. În baza constatărilor noastre asupra etimologiei verbului *acira*, intervenim cu următoarele observații față de cele arătate, aici, de predecesori.

a) Ne însușim sensul „a sta la pîndă, a pîndi ceva" atribuit verbului *acira* atestat în Banat (**3.5.**), întrucît se identifică cu sensul e t i m o l o g i c determinat de noi : *acera* (pasăre „rapace"), „așteaptă la pîndă,

pîndește...” (v. **2.4.2.**), cu precizarea că avem de-a face cu sensul figurat, despre oameni (**2.5.**).

b) Ipoteza emisă de Pușcariu, că rom. *acira* „ar putea fi un împrumut foarte vechi” din albaneză nu este convingătoare. Fenomenele fonetice „foarte vechi” la care se referă (cînd $k' > \check{c}$ și $ł > r$) aparțin elementelor românești moștenite din latină, printre care se află și rom. *aceră* (din care derivă verbul *acira*) < lat. *aquila* [21], cuvînt moștenit în toate limbile romanice.

c) Atît părerea din urmă a lui Philippide, că *acira* ar avea „origine obscură”, cît și opinia lui Ariton Vraciu, că ar fi „autohton”, nu pot fi reținute, din același considerent: verbul *acira* este o creație proprie a limbii române vechi, ca derivat din s.f. *aceră* [22].

3.6. Cu sensul „a pîndi”, și tot în Banat, îl găsim pe *acira* în lucrarea lui Ion Sîrbu, *Istoria lui Mihai Vodă Viteazul, Domnul Țării Românești*, vol. I, 1904. Reproduc pasajul respectiv din ediția îngrijită de Damaschin Mioc, apărută în Editura Facla, Timișoara, 1974: „Mihai... fusese martor la batjocura adusă împăratului creștin, auzise cu urechile lui ‘cridele’ de război și zgomotul de bucurie la plecarea lui Sinan. Un suflet treaz ca al lui... nu putea să nu-i zică de-atunci ca sabia să-și scoată. De atunci el trebuia *să acere* (subl. n. D.S.) clipita cînd jugul greu să-l zvîrle” *(op. cit.*, p. 42).

3.6.1. Autorul ediției glosează, la p. 561: *a acera* = a pîndi, sens cunoscut lui Damaschin Mioc din cele arătate de Sextil Pușcariu (**3.5.**). Este sensul real, asupra căruia nu mai insistăm. În situația politică, atît de complicată, în care se găsesc Mihai vodă Viteazul, el trebuia *să acire* (adică „să stea la pîndă”, cu agerimea caracteristică acerei) momentul oportun pentru a se avînta în luptă.

3.7. Înregistrăm, în continuare, verbul *acira* din romanul ***Desculț*** de Zaharia Stancu: (Copiii) ***vin dimineața, pleacă seara aciră la masă*** (vezi DLRLC, s.v. *acira*). Ce anume a înțeles Zaharia Stancu prin cuvîntul *acira* din exemplul citat nu rezultă cu claritate din lectura pasajului respectiv din cuprinsul romanului său. Nu ne sînt de ajutor în această privință nici sensurile complicate ale verbului *acira*, date în DLRLC și reproduse în DLRM și DEX (v. **1.4.**). Potrivit interpretării noastre, verbul *acira* din propoziția (copiii) *aciră la masă* trebuie luat în sensul că ei „așteaptă cu nerăbdare (cu acera)” la masă, că ei „pîndesc (ca acera)” cu privirile îndreptate la bucatele puse pe masă.

3.8. Exemplul relevat de Zaharia Stancu este interesant și prin aceea că atestă prezența verbului *acira* în Muntenia, în timpurile noastre. O situație care devine cu atît mai interesantă, cu cît, în mod cu totul întîmplător, ea mi-a fost confirmată, în anii din urmă, de trei persoane din această provincie. Precizez mai întîi că interlocutorii mei, deși fac uz de cuvîntul *aciră*, ei nu posedă o idee cît de cît clară despre sensul acestui uvînt; nici unul dintre ei nu a fost în stare să găsească sinonimul lui *ciră*, ci toți mi l-au explicat apelînd la perifrazări.

3.8.1. H. O., din București (2 noiembrie 1978): „Am auzit cuvîntul *aciră* prin unele sate din jurul capitalei, cu ocazia culegerilor de folclor, dar, drept să-ți spun, nu-mi dau bine seama ce înseamnă. Cînd eu, de exemplu, stau la masă și unul se uită lacom la bucate, ar vrea și el din ele... Se zice că *aciră* la mîncarea mea”.

3.8.2. I.A., din comuna Dragoslavele, jud. Muscel (8 martie 1980): „Vede niște mere rumene în pom. Privește cu jind la ele.. *aciră* la ele, adică dorește să ia vreo cîteva...".

3.8.3. E.S., din satul Bumbuia, com. Gura-Foii, jud. Dîmbovița (6 februarie 1984): „Nicușor, ce-ai căutat la Marius *să aciri* la gura lui, cum mestecă el guma?"

— Ce-i vorba asta *să aciri?* Întreb pe noră-mea (care îmi dojenea nepoțelul în ziua cînd împlinea 7 ani).

— Mama ne certa așa. Zicea: *„Du-te, dragul mamei, la prietena ta, da' să nu stai să aciri acolo. Să vii repede acasă cînd vezi că ei se așază la masă. Nu acira la gura lor, că nu-i frumos"*.

— Numai despre oameni se spune în satul vostru că *acira?*

— Astă vară, cînd stăteam la masă, în curte, uneori se apropia și cîinele să aștepte. Lelea îl alunga: *„Marș, javră, ce aciri aici? Am să-ți dau și ție cîteva oase după ce strîng masa"*.

3.8.4. Exemplele înregistrate de subsemnatul vin, în completarea celui datorat lui Zaharia Stancu, să demonstreze că, în graiul de astăzi din Muntenia, verbul *a acira* despre oameni este folosit atunci cînd cei în cauză acționează, în situația dată, în spiritul deprinderilor caracteristice *acerei;* așadar, *a acira* „a aștepta, a pîndi, a dori, a răpi... (ca acera)". Un argument în plus în sprijinul elucidării etimologiei verbului *acira*.

ABREVIERI

BL „Bulletin Linguistique" publié par A. Rosetti, București, 1933–1948.
BPh „Buletinul Institutului de Filologie Română" « Alexandru Philippide », director Iorgu Iordan, Iași, 1934–1945.
CC[2] Coresi, *Cazania* (Evanghelia cu învățătură), Brașov, 1580–1581.
CPr Coresi, *Praxiu* (Faptele apostolilor), [1563].
DILR Ovid Densusianu, *Istoria limbii române*, II, București, 1961 (Ediția J. Byck).
HEM B. Petriceicu-Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae*, I, București, 1886.

Sur l'étymologie du verbe *acira*

(Résumé)

Le verbe *acira* „rester à attendre" est attesté dans deux travaux imprimés par Coresi: *Praxiu* (1563) et *Cazania* (1580–1581). Au siècle suivant, *acira* a été enregistre dans *Dicționarul român-latin* (ms. circa 1660, connu comme *Anonymus Caransebensiensis)* sous la forme créée arbitrairement par l'auteur du dicționnaire: **acžer** = e x p e c t o. La forme *acira* apparaît encore dans quelques exemples tirés du parler vivant du peuple roumain de la même zone géographique: le Banat, le sud-est de la Transylvanie et la Valachie.

Les efforts assidus de plusieurs linguistes roumains des plus éminents B. P. Hasdeu, Sextil Pușcariu, A. Philippide, Ovid Densusianu, A. Graur

etc.) destinés à rendre plus claire l'étymologie du verbe *acira* ont eu des résultats peu convaincants, l'étymologie du mot en cause ayant été déclarée ,,obscure".

Au terme d'un examen plus poussé des exemples attestant l'existence du verbe *acira*, l'auteur de la présente étude met à profit une orientation nouvelle dans l'élucidation des étymologies obscures et démontre que le mot en question est une création de la langue roumaine ancienne, à savoir un dérivé de *aceră* ,,aigle" dont l'étymon est lat. *aquila*, mot conservé dans toutes les langues romanes.

Septembrie 1986 *București, Pop de Băsești 49—51*

NOTE

[1] *Dicționarul limbii române*, București, 1871, p. 24.

[2] HEM, s.v. *acer (acerat, acerare)*.

[3] Vezi și completările din ,,Dacoromania" II (1921—1923), p. 592—593.

[4] Vezi BL, IV, 1936, p. 64 ; BPh, V, 1938, p. 158 ; ,,România literară" din 9 august 1973 (rubrica *Cronica limbii*), p. 12.

[5] Vezi amănunte în BL IV (1936), p. 64—65.

[6] Al. Graur, *Alte etimologii românești*, București, 1975, p. 23—24.

[7] În interviul acordat revistei ,,Flacăra", nr. 30, din 20 iulie 1985.

[8] Am citat de la p. 176 din articolul *Ce este etimologia*, de Iorgu Iordan, publicat în LR (1972), nr. 3, p. 176.

[9] Despre aceste interjecții, vezi Alexandru Philippide, *Gramatica elementară a limbii române*, Iași, 1987, p. 194—195.

[10] Să se facă distincție între verbul intranzitiv : *a buhăi*, derivat din *buhă*, și *a buhăi* ,,a țipa, a urla", derivat, incorect, din *buhăi*[1], iar acesta din ucr. *buhaj* ,,taur" (DLRM, s.v. *buhai*[2]). Incorect derivat, în primul rînd, pentru că buhaiul nu *buhăie*, ca *buha*, nici nu ,,țipă, urlă", ci, ca toate bovinele, el r a g e.

[11] În CADE, DLRM și DEX, verbul intranzitiv (despre ... păsări) *a striga* este derivat din lat. **strigare* ,,a striga ca o bufniță" <strix, *-igis* ,,bufniță". Opinez pentru renunțarea la această etimologie reconstituită.

[12] Prin unele localități din Banat, sud-estul Transilvaniei și în Muntenia.

[13] Vezi (s.v.) în menționatul dicționar al lui Laurian și Massim (nota 1).

[14] S. Fl. Marian, *Ornitologia poporană română*, I, Cernăuți, 1883, p. 137.

[15] Interesante amănunte, în această privință, aflăm în capitolul *Numele românești ale păsărilor*, din lucrarea prof. D. Macrea, *Lingvistică și cultură*, București, 1978, p. 61—63.

[16] Este dicționarul cunoscut sub numele de *Anonymus Caransebesiensis*.

[17] Vezi, *ibid.*, formele respective pentru alte două verbe : **adĕp** = *adaquo, poto* ; **adĕpĕturĕ** = *adaquatio, potus* ; **csĕrc** = *tento, probo* ; **csĕrcat** = *probatio*.

[18] Asupra formei artificiale *aceratul*, vezi și observația lui Pușcariu în DA, s.v. *acerát*.

[19] Este *Cazania* lui Coresi, tipărită la Brașov în anii 1580—1581 (vezi CC[2]).

[20] Ariton Vraciu, *Limba daco-geților*, Timișoara, 1980, p. 117.

[21] Al. Rosetti, în *Istoria limbii române de la origini pînă în secolul al XVII-lea*, București, 1968, relevînd trăsăturile comune *grupului lingvistic apenino-balcanic* — din care fac parte ,,româna ... albaneza și dialectele italiene centrale și meridionale ..." (p. 81) — se referă la ,,pierderea elementului labiovelar al consoanei" în română și calabreză, în cuvinte ca : *aceră, încet, singer*, respectiv (în calabreză) : *àcciulu, citu, sàucinu* (p. 82). Despre trecerea lui *l* velar la *r* în elementele latine, vezi *ibid.*, p. 125.

[22] Același argument îl opunem și opiniilor preconizate de Al. Graur în încercările sale de a afla etimologia verbului *acira* (v. **1.3.**, **1.3.1.** și **1.3.2**).

SEMIOTICA INDICATORILOR SOCIALI

Introducere

Studiile dedicate indicatorilor sociali se remarcă, pe de o parte, prin numărul lor mare, pe de altă parte, printr-o oarecare lipsă de varietate. Sînt abordate mai ales aspectele economice, monetare, demografice și mai puțin cele ale bunăstării. Or, în ultimii ani, un interes din ce în ce mai mare este arătat unor indicatori paneconomici cum sînt : nivelul de viață, calitatea vieții, dezvoltarea socială și umană, schimbarea socială. Din păcate, însă, această lărgire a ariei de interes nu a fost însoțită sau măcar urmată de o amplificare corespunzătoare a cercetărilor teoretice și metodologice cu privire la indicatori. Cele mai multe dintre date sînt disponibile numai sub formă statistică și deci se referă doar la aspecte cantitative. Dar statisticile, așa cum se știe prea bine în matematică, sînt deseori înșelătoare, derutante, pot deveni un instrument de manipulare. Cei mai mulți indicatori sînt produși în exclusivitate de către factori de decizie, de persoane sau organizații internaționale. Aceasta face ca o mare parte dintre indicatori să fie prezentați într-un jargon specific, într-o formă tehnică, uneori neinteligibilă pentru cei mai mulți nespecialiști. Astfel, indicatorii sociali ridică importante probleme de comunicare, care însă nu au fost niciodată abordate într-un mod sistematic, explicit. Mai mult chiar, în majoritatea cercetărilor din domeniul indicatorilor sociali se poate lesne observa o oarecare lipsă de generalitate, de perspectivă teoretică, de cadru metodologic. Eterogenitatea procedeelor, caracterul ad-hoc al multor investigații fac dificilă legarea diferitelor fapte individuale de unele ipoteze și concepte fundamentale, fac dificilă obținerea de evaluări comparative, precum și organizarea indicatorilor în diverse tipuri de sisteme.

În cele ce urmează ne propunem două obiective : a. încadrarea domeniului indicatorilor sociali în domeniul mai larg al semioticii ; b. crearea unor premise pentru aprofundarea și extinderea abordării matematice a indicatorilor. Această extindere ar putea oferi posibilitatea de a înțelege și de a utiliza nu numai indicatorii probabiliști, ci și pe cei deterministi, nu numai indicatorii cantitativi, ci și pe cei calitativi (logici, topologici etc.), nu numai indicatorii analitici, dar și pe cei sintetici și holistici, nu numai mulțimi de indicatori, ci și sisteme de indicatori.

Evident, nu vom nega importantele realizări deja obținute în cadrul cercetărilor legate de indicatorii sociali. Ar fi o greșeală să punem eșecurile în abordarea proceselor de dezvoltare doar pe seama defectelor indicatorilor existenți. Johan Galtung (*The true worlds. A transnational perspective*. New York, The Free Press, 1980) merge chiar mai departe, susținînd că indicatori există deja din abundență, problema constă în dorința de a-i folosi. Noi susținem doar că, în raport cu nivelul teoretic și metodologic ridicat din alte domenii de cercetare, domeniul indicatorilor sociali este mai puțin dezvoltat. Acest decalaj *poate* fi eliminat sau măcar redus.

Indicatorii sînt semne

Să ne amintim cîteva din definițiile date noțiunii de indicator (unele dintre ele sînt enumerate de M.S.V. Rao, K. Porwit, N. Baster (*Indicators of human and social development: Report on the state of the art.* The United Nations Univ., Programme document HSDPD-8/UNUP-10, Tokyo, 1978)). „Un indicator este ceva ce descrie altceva" (Mac Granaham). M.S.V. Rao (*Concepts, scope and methodology of development indicators*, în Rao—Porwit—Baster, *op. cit.*, p. 77—101) observă că, „deși termenul *indicator* este folosit de destul de mult timp, el nu pare a fi fost încă definit de o manieră precisă; nu are un loc în statistica teoretică, dar a fost deseori utilizat în practică pentru a denumi serii asociate tendințelor curente". Pentru R.A. Bauer, indicatorii sociali sînt „statistici, serii statistice și orice alte forme de înregistrare care ne dau posibilitatea să stabilim, în raport cu obiectivele noastre, unde ne aflăm și încotro ne îndreptăm", în timp ce scopul indicatorilor sociali este de a furniza „o bază de planificare pentru deciziile viitoare". Pentru A.D. Biderman, indicatorii sociali sînt simple date cantitative care servesc ca indici pentru aspectele sociale importante ale societății. Martin T. Kazman și Doris Holleb văd în indicatorii sociali măsuri ale fenomenelor sociale; Kenneth C. Land deosebește indicatorii descriptivi (definiți ca măsuri ale produselor finale ale proceselor sociale sau ale condițiilor sociale ale existenței umane și ale schimbărilor care au loc) de indicatorii analitici (definiți drept componente ale modelelor conceptuale explicite ale proceselor sociale din care rezultă valorile indicatorilor descriptivi de ieșire). Departamentul S.U.A. pentru Sănătate, Educație și Bunăstare definește indicatorii sociali ca o măsură directă a bunăstării, susceptibilă de a fi interpretată astfel: dacă un anumit lucru se schimbă în direcția dorită, în timp ce celelalte lucruri rămîn neschimbate, atunci lucrurile merg mai bine sau oamenii sînt mai mulțumiți. Astfel, statisticile cu privire la numărul de medici sau de polițiști nu pot fi indicatori sociali, în timp ce cifrele oglindind starea sănătății sau rata crimelor ar putea fi indicatori sociali. În Raportul Națiunilor Unite „Towards a System of Social and Demographic Statistics", indicatorii sociali sînt definiți drept constructe, întemeiate pe observații, avînd în general un caracter cantitativ și care descriu un aspect oarecare din viața socială sau schimbările care se produc în societate. Oficiul pentru Statistică al Națiunilor Unite definește indicatorii economici și sociali ca „serii de date relative la stocuri și fluxuri, desemnate să măsoare aspectele economice și sociale care intervin în momentul analizelor și luării de decizii". Rao subliniază faptul că un indicator este o mărime care, prin modificările sale, descrie modificările unor aspecte imposibil de măsurat direct sau de observat practic.

Elementele de mai sus sînt suficiente pentru a înțelege cît de strînsă este legătura dintre conceptul de *semn* și conceptul de *indicator social*. Să ne amintim doar că părintele semioticii, Charles Saunders Peirce (*Collected Papers*, Cambridge, Harward Univ. Press, 3 volume, 1931—1935; a se vedea și Umberto Eco, *Semiotics: A discipline or an interdisciplinary method?*, în *Sight, Sound and Sense*, ed. Th. A. Sebeok, Bloomington, Indiana Univ. Press, 1978, p. 73—83; A. Skidmore, *Peirce and semiotics; an introduction to Peirce's theory of signs*, în *Semiotic Themes*, ed. R.T. De George, Laurence, Univ. of Kansas Publ., 1981), a definit semnul ca „ceva care, pentru cineva, stă în loc de altceva, într-o anumită măsură și într-un anumit sens". Se vede imediat că noțiunea de indicator

Indicatorii sînt semne

Să ne amintim cîteva din definițiile date noțiunii de indicator (unele dintre ele sînt enumerate de M.S.V. Rao, K. Porwit, N. Baster (*Indicators of human and social development: Report on the state of the art.* The United Nations Univ., Programme document HSDPD-8/UNUP-10, Tokyo, 1978)). „Un indicator este ceva ce descrie altceva" (Mac Granaham). M.S.V. Rao (*Concepts, scope and methodology of development indicators*, în Rao–Porwit–Baster, *op. cit.*, p. 77–101) observă că, „deși termenul *indicator* este folosit de destul de mult timp, el nu pare a fi fost încă definit de o manieră precisă; nu are un loc în statistica teoretică, dar a fost deseori utilizat în practică pentru a denumi serii asociate tendințelor curente". Pentru R.A. Bauer, indicatorii sociali sînt „statistici, serii statistice și orice alte forme de înregistrare care ne dau posibilitatea să stabilim, în raport cu obiectivele noastre, unde ne aflăm și încotro ne îndreptăm", în timp ce scopul indicatorilor sociali este de a furniza „o bază de planificare pentru deciziile viitoare". Pentru A.D. Biderman, indicatorii sociali sînt simple date cantitative care servesc ca indici pentru aspectele sociale importante ale societății. Martin T. Kazman și Doris Holleb văd în indicatorii sociali măsuri ale fenomenelor sociale; Kenneth C. Land deosebește indicatorii descriptivi (definiți ca măsuri ale produselor finale ale proceselor sociale sau ale condițiilor sociale ale existenței umane și ale schimbărilor care au loc) de indicatorii analitici (definiți drept componente ale modelelor conceptuale explicite ale proceselor sociale din care rezultă valorile indicatorilor descriptivi de ieșire). Departamentul S.U.A. pentru Sănătate, Educație și Bunăstare definește indicatorii sociali ca o măsură directă a bunăstării, susceptibilă de a fi interpretată astfel: dacă un anumit lucru se schimbă în direcția dorită, în timp ce celelalte lucruri rămîn neschimbate, atunci lucrurile merg mai bine sau oamenii sînt mai mulțumiți. Astfel, statisticile cu privire la numărul de medici sau de polițiști nu pot fi indicatori sociali, în timp ce cifrele oglindind starea sănătății sau rata crimelor ar putea fi indicatori sociali. În Raportul Națiunilor Unite „Towards a System of Social and Demographic Statistics", indicatorii sociali sînt definiți drept constructe, întemeiate pe observații, avînd în general un caracter cantitativ și care descriu un aspect oarecare din viața socială sau schimbările care se produc în societate. Oficiul pentru Statistică al Națiunilor Unite definește indicatorii economici și sociali ca „serii de date relative la stocuri și fluxuri, desemnate să măsoare aspectele economice și sociale care intervin în momentul analizelor și luării de decizii". Rao subliniază faptul că un indicator este o mărime care, prin modificările sale, descrie modificările unor aspecte imposibil de măsurat direct sau de observat practic.

Elementele de mai sus sînt suficiente pentru a înțelege cît de strînsă este legătura dintre conceptul de *semn* și conceptul de *indicator social*. Să ne amintim doar că părintele semioticii, Charles Saunders Peirce (*Collected Papers*, Cambridge, Harward Univ. Press, 3 volume, 1931–1935; a se vedea și Umberto Eco, *Semiotics: A discipline or an interdisciplinary method?*, în *Sight, Sound and Sense*, ed. Th. A. Sebeok, Bloomington, Indiana Univ. Press, 1978, p. 73–83; A. Skidmore, *Peirce and semiotics; an introduction to Peirce's theory of signs*, în *Semiotic Themes*, ed. R.T. De George, Laurence, Univ. of Kansas Publ., 1981), a definit semnul ca „ceva care, pentru cineva, stă în loc de altceva, într-o anumită măsură și într-un anumit sens". Se vede imediat că noțiunea de indicator

este o formă particulară a noțiunii de semn; „cineva" poate însemna aici un factor de decizie, un guvern, o organizație internațională sau un cetățean oarecare. Semnul nu este, prin el însuși, atît o calitate a unui obiect oarecare cît mai degrabă o funcție pe care acesta o poate dobîndi. Funcția de semn a unui obiect este capacitatea de a reprezenta, de a înlocui ceva pentru cineva, într-un context natural sau social oarecare. Semnul este un triplet (R, I, O), unde R este *reprezentantul*, mereu disponibil, I este *interpretantul*, iar O este *obiectul*. De exemplu, cuvîntul *cal* este reprezentantul unui semn al cărui interpretant este noțiunea de cal și al cărui obiect este mulțimea tuturor cailor care au existat sau vor exista. O altă tradiție, al cărei reprezentant este Ferdinand de Saussure, este aceea de a adopta o reprezentare binară a semnului. „Die einfachste Version einer Zeichentheorie ist die, welche besagt, das Zeichen sei ein Ding, das für ein anderes Ding stehe: *aliquid stat pro aliquo*" (J. Trabant, *Elemente der Semiotik*, München, Verlag G. H. Beck, 1976).

Asemănarea dintre definiția dată de Mac Granahan indicatorului și forma binară a conceptului de semn este izbitoare. Și definiția dată de Rao este de natură semiotică. Dar, pentru a merge mai adînc în direcția pe care ne-am propus-o, sînt necesare noi fapte și distincții, atît din domeniul semioticii, cît și din cel al indicatorilor sociali.

O incursiune în semiotică

Instaurarea unui semn este un proces (numit *semiosis*) în care, la un anumit moment, ceva înlocuiește altceva. Reprezentantul (ceva) este numit, de obicei, printr-un abuz de limbaj, semn. Să-l cităm exact pe Peirce (*op. cit.*, vol. 2, p. 228): „Un semn sau reprezentant este ceva ce, pentru cineva, înlocuiește altceva, într-o măsură oarecare sau într-o privință oarecare. El se adresează cuiva, adică el creează în mintea unei persoane un semn echivalent sau poate un semn mai evoluat. Semnul acesta pe care el îl creează îl voi numi *interpretantul* primului semn. Semnul înlocuiește ceva, *obiectul* său. El înlocuiește acel obiect nu în raport cu orice, ci numai referitor la o anume idee, pe care am numit-o uneori baza reprezentantului". Deci baza este contextul sau sistemul de elemente în cadrul căruia semnul se leagă de interpretantul său.

Noi distincții sînt necesare. După Peirce (*op. cit.*, vol. 2, p. 274) „un semn sau un reprezentant este un *cel dintîi* (primul), care se află într-o asemenea relație triadică cu un *al doilea*, numit *obiectul* său, încît el este capabil să-l determine pe un *al treilea*, numit *interpretantul* său, să-și asume o aceeași relație triadică cu obiectul său în care să înlocuiască el însuși același *obiect*. Relația triadică este proprie, ireductibilă, în sensul că cei trei membri ai săi sînt corelați într-un mod care nu poate fi echivalat de nici un sistem de relații binare. „Cel de-al treilea" trebuie să fie o relație triadică de ordinul al doilea în care reprezentantul, sau mai degrabă acea relație a sa cu *obiectul* său, să fie chiar propriul său obiect și trebuie să fie capabil să determine un *al treilea* pentru această relație. Toate acestea trebuie să aibă loc și pentru *al treilea* al celui *de-al treilea* și așa mai departe, la infinit".

Putem da și o reprezentare grafică pentru a face lucrurile mai inteligibile. Relația triadică descrisă în prima dintre definițiile semnului citate mai sus poate fi figurată cu ajutorul unui triunghi avînd drept vîrfuri reprezentantul, obiectul și interpretantul.

Cuvintele *primul*, *al doilea*, *al treilea* din construcţia lui Peirce sînt legate de categoriile sale de „primul nivel", „al doilea nivel", „al treilea nivel". *Primul nivel* este un mod de a fi care constă în faptul că ceva este ceea ce este fără vreo referinţă la altceva, deci făcîndu-se abstracţie de relaţia sa cu alte lucruri. Este cazul proprietăţii de a fi frumos, de exemplu. „*Primul nivel* este atît de delicat încît nu-l poţi atinge fără a-l distruge" (Peirce, *op. cit.*, vol. 1, p. 358). Aşa cum arată J. K. Sheriff (*Charles S. Peirce and the semiotics of literature*, în *Semiotics Themes*, ed. E. T. De George, Laurence, Univ. of Kansas Publ., 1981, p. 51—74), atunci cînd vorbim despre *primul nivel*, transformăm semnul într-un interpretant şi astfel pierdem tocmai ceea ce căutăm să surprindem. *Al doilea nivel* este existenţa faptului propriu-zis, în timp ce *al treilea nivel* constă în acea tendinţă a lucrurilor de a se uni astfel încît să se conformeze unei reguli generale. Putem acum să dăm o tipologie generală a semnelor. Din punctul de vedere al relaţiei reprezentantului cu el însuşi un semn poate exprima o simplă calitate (qualisemn), o existenţă actuală (sinsemn) sau o lege generală (legisemn). Din punctul de vedere al relaţiei cu obiectul, semnul poate reprezenta o relaţie motivată, care la rîndul ei poate fi analogică (iconică) sau existenţială (indicială) sau o relaţie nemotivată (simbolică). Din punctul de vedere al relaţiei cu interpretantul, semnul poate exprima o posibilitate (rema), un fapt (semn dicent) sau o argumentare (argument).

Pentru a înţelege mai bine importanţa semiotică a numărului *trei*, să considerăm următoarele predicate logice : 1) A este roşu ; 2) A este după B ; 3) A îl reprezintă pe B pentru C ; 4) A vrea ca B să cumpere C de la D.

Putem construi mai departe alte predicate cu mai mult de patru variabile, dar Peirce afirmă că secvenţa de predicate logice de mai sus se încheie cu cel de-al treilea predicat. Aceasta înseamnă că predicatele logice cu mai mult de trei variabile pot fi reduse la sisteme de predicate logice cu trei variabile, dar că predicatele logice cu trei variabile nu pot fi la rîndul lor reduse în acelaşi mod la sisteme de predicate logice cu două sau cu o variabilă şi nici predicatele logice cu două variabile nu pot fi reduse la sisteme de predicate logice cu o variabilă. Astfel, există exact trei clase distincte, ireductibile, de predicate logice (vezi Skidmore, *op. cit.*, p. 38). Acum putem afirma că, dacă o relaţie este obiectul unui predicat, atunci există numai trei feluri de relaţii : monadice (corespunzătoare *întîiului nivel*), diadice (corespunzătoare *celui de-al doilea nivel*) şi triadice (corespunzătoare *celui de-al treilea nivel*).

Această tipologie a semnelor ne conduce la un sistem de zece clase de semne, reprezentate în 1945 de Weiss şi Burks printr-un tabel (reprodus de Thomas A. Sebeok în *Contributions to the doctrine of signs*, Lisse, Indiana Univ. Press, and the Peter de Ridder Press, 1976). Pentru a pune în evidenţă aceste zece posibilităţi realizabile, vom introduce în prealabil următoarea codificare : A_1 (qualisemn), A_2 (sinsemn), A_3 (legisemn); B_1 (icon), B_2 (index), B_3 (simbol); C_1 (rema), C_2 (dicent), C_3 (argument). Convenim ca o reprezentare de tipul a—b—c (unde a, b şi c sînt cifre de la 1 la 3) să fie înţeleasă în sensul Aa—Bb—Cc. Cele zece clase de semne realizabile sînt următoarele : 1—1—1 (qualisemn : senzaţia de roşu); 2—1—1 (sinsemn iconic : o diagramă individuală); 2—2—1 (sinsemn rematic indicial : un strigăt spontan); 2—2—2 (sinsemn dicent : girueta); 3—1—1 (legisemn iconic : o diagramă, la modul generic, deci fără indivi-

dualitatea sa factuală); 3—2—1 (legisemn rematic indicial : un pronume demonstrativ); 3—2—2 (legisemn dicent indicial : strigătul străzii); 3—3—1 (simbol rematic sau schemă simbolică : un substantiv comun); 3—3—2 (simbol dicent : o propoziție); 3—3—3 (argument : un silogism).

Indicatorii ca semne indiciale

Enumerarea celor zece clase de semne este interesantă nu numai prin ceea ce conține, ci și prin ceea ce lasă deoparte. Se poate observa că apar doar secvențe descrescătoare de numere. Astfel, dintre cele $3^3 = 27$ de combinații posibile sînt prezentate numai 10, celelalte 17 nu se produc. De exemplu, un qualisemn nu poate fi un indice sau un simbol, în timp ce un sinsemn nu poate fi un simbol. (Peirce folosește pe *sin* cu înțelesul de „există o singură dată", adică are loc totdeauna și în exclusivitate a doua transformare. În același timp, orice simbol este un legisemn — Sheriff, *op. cit.*, p. 61.)

Deoarece, așa cum am văzut, un indicator este un semn, restricțiile combinatorii semiotice de mai sus vor acționa și asupra indicatorilor. Vom obține deci 10 tipuri de indicatori. Dacă revenim asupra definițiilor indicatorului citate mai sus, observăm că cele mai multe dintre ele asimilează indicatorii cu semnele indiciale.

Să luăm mai întîi definiția dată de Mac Granahan : „Un indicator este ceva ce arată, indică altceva". Este suficient să înlocuim pe *arată* cu *înlocuiește* și obținem în esență definiția dată de Peirce pentru semn (vezi și J. Pelc, *Prolegomena zu einer Definition des Zeichenbegriffe*, în „Zeitschrift für Semiotic", vol. 3, 1981, nr. 1, p. 1—10). Dar deosebirea dintre *arată* și *înlocuiește* este tocmai deosebirea dintre semnul indicial și semnul general. Pentru a înțelege mai bine acest lucru ar trebui arătat că există mai multe tipuri de semne indiciale, cum ar fi simptomele, sindroamele, indicii. Un simptom este un semn coercitiv, automat, nearbitrar, astfel încît semnificantul (adică semnul) este cuplat cu semnificatul într-un mod natural. Un sindrom este o configurație de simptome. Ambii termeni au conotații medicale foarte puternice, dar nu exclusive. În acest sens s-a observat că denotațiile simptomelor și sindromelor nu sînt în general aceleași pentru adresant (pacient) și pentru destinatar (medic) ; de exemplu, febra este un simptom de boală. Indicii au proprietatea că semnificantul și semnificatul lor sînt adiacenți ; de exemplu : un ceas, categoriile lingvistice cunoscute sub numele de deictice, mai ales modificatorii (ar fi pronumele personale), „dansul" șerpuitor al albinei pe o suprafață orizontală (Sebeok, *op. cit.*, 1976, p. 43). *Deixis* înseamnă în grecește *a indica*. Astfel, din punct de vedere etimologic, indicatorii sînt elemente deictice (în lingvistică, elementele deictice sînt definite prin următoarea proprietate : în cadrul unei aserțiuni, ele se referă la : (1) situația în care aserțiunea a fost făcută, (2) momentul în care aserțiunea a fost făcută, (3) subiectul care o face).

Natura indicială a indicatorilor este cît se poate de explicită în definiția dată de J. Galtung, D. Poleszynski, A. Wirak : „Un indicator este tocmai aceasta : ceva ce arată ca un deget, un index arătîndu-ne direcția corectă". Într-adevăr, gesturile sînt semnele indiciale cele mai tipice. Semnele lingvistice devin semne indiciale numai relativ la nivelul pragmatic al comunicării (adresantul, destinatarul, locul și momentul în care are loc comunicarea, identitatea a două acte de vorbire — „L-am văzut pe Ion, se simte bine" — justificînd astfel rolul pronumelui). Semnele

lingvistice sînt toate simboluri, deoarece ele își reprezintă obiectele cu ajutorul convențiilor lingvistice și sînt cu toate legisemne (Skidmore, *op. cit.*, p. 44–45).

Putem spune că semnele indiciale se află într-o relație fizică cu obiectele lor. Porwit vorbește despre simptomele și atributele dezvoltării sociale și umane ale unei societăți; astfel de simptome și atribute ale dezvoltării ar trebui să fie relevante pentru un destinatar anumit și pentru scopuri anumite. Aceasta duce către o mai profundă înțelegere a rolului semnelor indiciale în dezvoltarea socială. Avem în vedere mai ales simptomele. Ele reprezintă calea prin care oamenii devin conștienți de situațiile ascunse sau care încă nu s-au manifestat direct. Z. Sadowski (*The concept of rationality and the macroindicators of goal attainment in socio-economic development*, Working Paper HSDRGPID-39/UNUP-153, 1980) utilizează indicatorul *eficiență*, care reprezintă raportul dintre suma beneficiilor produse de o activitate și suma costurilor necesare ei. Efectivitatea, eficiența sînt, în viziunea lui Sadowski, un simptom și o măsură a raționalității în activitatea economică, raportul dintre ele fiind de directă proporționalitate. Aici raționalitatea aproape că este definită cu ajutorul eficienței, exact așa cum în medicină o boală necunoscută este definită prin șirul simptomelor sale.

Un alt exemplu interesant poate fi obținut din modul în care C. A. Mallmann, O. Nudler și M. A. MaxNeef (*Quality of life oriented development and global social modelling*. Working Paper, under contract with UNESCO's Socio-Economic Analysis Division, 1980) identifică problemele majore ale umanității. Acestea sînt problemele „care sînt răspunzătoare de nivelul scăzut al satisfacerii nevoilor de întreținere, protecție, dragoste, înțelegere, participare și sens". Astfel, răspunderea pentru acest nivel scăzut este un simptom care anunță o problemă majoră a umanității, cu alte cuvinte, și aici ca și mai înainte, un fenomen este definit prin simptomul său. Metafora medicală a bolii, cu care debutează modelul matematic al nevoilor umane la C. A. Mallmann și S. Marcus (*Logical clarifications in the study of needs*, în „Human Needs", ed. K. Lederer, Cambridge, Mass., Oelgeschlager, Gunn & Hain Publ. Königstein, Verlag Anton Hain, 1979, p. 163–185), este încă un motiv pentru a acorda statutul de simptom oricărui semn care anunță un aspect patologic al satisfacerii nevoilor umane.

Dar poate că cel mai interesant exemplu este acela oferit de domeniul studiilor viitorului. Deoarece în spatele unui simptom se află o relație cauză-efect, cercetarea științifică este confruntată cu două situații de bază: (a) simptome aflate în căutarea obiectului și interpretantului lor și (b) obiecte și interpretanți aflați în căutarea simptomelor lor. Situația (a) este un fel de anticipare, deoarece efectul poate fi separat de cauza sa printr-un lung interval de timp. În acest sens, o situație tipică este cea conținută în titlul întîlnirii organizate de Academia R. P. Polone (5–8 decembrie 1981): „Identificarea timpurie a pericolelor iminente din viața socială; metodologie, experiență, indicatori". Astfel, transformarea unor lucruri care se petrec astăzi în simptome a ceea ce s-ar putea petrece mîine este una din sarcinile majore ale studiilor despre viitor. Un alt aspect al situației (a) este acela al transformării fenomenelor evidente în simptome ale fenomenelor ascunse. Un exemplu tipic în acest sens sînt lucrările Eleonorei Masini (*The non expressed visions*. Draft Paper presented for the meeting on „Early

identification of iminent dangers in social life; methodology, experience and indicators", by the Polish Acad. of Sciences, 1981). Rolul artelor este într-o mare măsură legat de această sarcină. Dar Masini cercetează încă două categorii umane implicate în aceste situații: femeile și copiii. Copiii foarte mici, ca și animalele, nu sînt în stare să se exprime, astfel încît trebuie să învățăm să le interpretăm și să le decodificăm manifestările, să le stimulăm viața emoțională. „Trebuie să căutăm viziunile neexprimate și să le aducem la lumină... Sînt viziuni care zac neexprimate în viața emoțională a copiilor. Acestea trebuie pur și simplu stimulate".

Un domeniu important al semnelor indiciale este acela al problemelor globale. B. Faskel (*Die Energiekreise. Eine Chance zur Erneuerung der Architektur*. Kodikas/Code, vol. 3, 1981, nr. 3, p. 261–269) analizează semnele indiciale care arată cum s-au manifestat în epocile anterioare atitudinile față de energie. Majoritatea semnelor crizei energetice sînt simptome asemănătoare acelora care au loc la stațiile de benzină, unde pot fi observate semne directe, ca prețuri în continuă creștere, raționalizări, rezervoare goale etc. Putem merge mai departe, citîndu-l pe Mihai Nadin (*Energy crisis – a topic for Semiotics?* Kodikas/Code, vol. 3, 1981, nr. 3, p. 195–198): „Criza, oriunde s-ar manifesta ea, se face cunoscută prin simptomele ei. Nimeni nu pretinde că o simptomatologie perfectă înseamnă vindecare, dar cel puțin ne ajută să nu aplicăm unei boli tratamentul adecvat alteia și care aplicat astfel în mod greșit ar putea avea consecințe dezastruoase". Același autor (*Sign and value in the energy crisis*. Kodikas/Code, vol. 3, 1981, nr. 3, p. 281–301) întreprinde o inventariere a inflației, șomajului, produsului național brut, concurenței, mișcărilor ecologice, de eliberare a femeilor, a minorităților, a semnelor recrudescenței fascismului (cu reacția antifascistă corespunzătoare), a mișcărilor contestatare, a apatiei, a militarismului etc. De fapt, în toate aceste cazuri, ca și în multe dintre cele precedente, nu avem de-a face cu semne deja confecționate, ci sîntem incitați să construim procese semiotice prin descoperirea interpretantului și obiectului corect pentru un simptom potențial. Cealaltă sarcină, de a descoperi simptome simple, disponibile ale unor procese complexe, este a doua latură, la fel de importantă, a cercetărilor în domeniul indicatorilor.

Indicatorii ca semne iconice

Cea mai răspîndită formă de iconicitate atunci cînd se lucrează cu indicatori este aceea de grafic. Să luăm de exemplu cartea editată de I. Miles și J. Irvine (*The poverty of progress. Changing ways of life in industrial societies*. Pergamon Press, Oxford, 1982), despre schimbarea modurilor de viață în societățile industriale. Sînt descriși numeroși indicatori ai modului de viață cu ajutorul cifrelor și tabelelor, dintre care majoritatea sînt forme particulare de grafice. Astfel, relația dintre dezvoltare umană și nivelul producției (p. 17) este prezentată cu ajutorul unei curbe într-un sistem bidimensional de coordonate, avînd pe axa orizontală consumul de satisfactori ai nevoilor și dezvoltarea umană (satisfacerea nevoilor) pe axa verticală. Utilarea tehnică a agriculturii Elveției (p. 111) în anii 1955, 1965, 1975 este descrisă cu ajutorul a trei dreptunghiuri a căror înălțime reprezintă tocmai nivelul acestei utilări

în cei trei ani menţionaţi. Tabelele şi matricele au în general formă de linii şi coloane; putem astfel imediat surprinde o multitudine de date, le putem compara, sintetiza. Iată, de exemplu, tabelul 5.19 (p. 163) referitor la adecvarea din punct de vedere nutritiv a hranei domestice (în medie, în Anglia, între 1953 şi 1971). O matrice cu 10 linii — corespunzătoare celor 10 tipuri de cerinţe : valoare energetică, proteine, calciu, fier... vitamina C, vitamina A, vitamina D — şi 4 coloane — corespunzătoare anilor 1951, 1960, 1970, 1973 — conţine cifre date sub formă de procente ale cantităţilor recomandate oficial. Se observă uşor o tendinţă generală de creştere a acestor cifre, exceptînd vitamina C, care a scăzut.

Esenţa iconicităţii este analogia dintre semn şi obiectul său. Se vede uşor că gradul de iconicitate este mai mare în cazul unei curbe sau a unei diagrame decît în cazul unei matrici sau a unei liste. Primele două dau o reprezentare analogică a evaluării unor parametri, în timp ce pentru ultimele analogia este mai săracă, referindu-se numai la ordinea unor evenimente, date, însuşiri.

Iconii şi indicii se provoacă unii pe alţii. Nu există un icon pur sau un indice pur. Orice semn neconvenţional (motivat) are şi o funcţie iconică şi una indicială, dar este posibil ca una dintre ele să fie predominantă. Un exemplu tipic de rivalitate între iconicitate şi indicialitate este discutat de D. Pignatari (*The contiguity illusion*, în *Sight, Sound and Sense*, ed. Th. A. Sebeok, Bloomington, Indiana Univ. Press, 1978, p. 87—97), care susţine că rolul indicialităţii a fost exagerat în culturile vest-europene, în timp ce iconicitatea nu a fost privită în adevărata sa valoare; „...iconul este semnul tuturor minciunilor posibile precum şi semnul tuturor descoperirilor... este semnul euristic, semnul deschis prin excelenţă".

Diagramele, curbele şi celelalte reprezentări grafice nu sînt cele mai tipice semne iconice, ele fac mai degrabă parte dintr-o iconicitate exterioară, legată de prezentare, a unor semne predominant indiciale. Informaţiile date de aceste curbe, diagrame, matrici şi chiar de liste sînt obţinute prin analiza şi prelucrarea unor observaţii empirice, prin urmare ele se bazează pe o relaţie de tipul cauză—efect, ipoteză—concluzie, întreg—parte, deci o situaţie tipic indicială.

Imaginile şi metaforele prezintă un grad de iconicitate mai ridicat. Imaginile domină din ce în ce mai mult mass-media (vezi avertismentele lansate de Marshall McLuhan). Sîntem înconjuraţi de imagini, iar pe cele mai multe dintre ele nu mai sîntem capabili să le recepţionăm şi să le prelucrăm. Astfel, un mare număr de indicatori potenţiali nu mai pot fi niciodată transformaţi în mesaje efective. Domeniul problemelor globale necesită, poate mai mult decît alte domenii, utilizarea imaginilor, a desenelor, deoarece mulţi dintre indicatorii legaţi de aceste probleme nu sînt inteligibili omului de pe stradă. Din păcate, folosirea imaginilor este încă foarte restrînsă. Există însă unele dovezi pozitive ale eficienţei lor. De exemplu, în domeniul crizei energetice, îi putem cita pe Blonsky (1981), B. Faskel (*op. cit.*) şi M. Nadin (*op. cit.*). Aceste lucrări se adresează specialiştilor; lucrarea lui C. Bienvenu (*Vous avez dit energie?* Paris, Sofedir, 1980) se adresează însă omului de pe stradă, demonstrînd imensele posibilităţi pe care le au semnele iconice şi mai ales imaginile şi desenele, de a implementa o mai ridicată conştiinţă publică în problemele globale ale umanităţii. Din păcate, nu vom putea reproduce nici una dintre ima-

ginile sale, care ne spun mai mult decît o pot face textele oricît de lungi și aceasta într-o formă sugestivă, ironică și foarte semnificativă. Un alt exemplu de același fel este datorat lui Yona Friedman (*Money makes poor*. Draft, GPID-UNU Project, 1979). Metoda sa constă în a asocia două secvențe: una de imagini (desene), așezate pe pagina din stînga, și alta de texte, așezate pe pagina din dreapta. Fiecare imagine are alăturat un scurt text care îi explicitează sensul și mesajul. Imaginile luate izolat nu au înțeles prea bogat; în schimb, dacă privim întreaga secvență de imagini putem reconstitui mesajul profund al textului. În acest fel, oricine poate constata cît de mare este forța contextului iconic capabil să-și construiască doar cu propriile sale mijloace o semantică a cărei exprimare ar necesita în mod obișnuit un aparat lingvistic complicat. Mesajul de bază al lui Y. Friedman este evidențierea crizei globale a resurselor, mutațiile unei ordini (sau dezordini?) economice internaționale în care cantitatea de bani este din ce în ce mai mare, în contradicție cu capacitatea redusă de satisfacere a nevoilor umane. Uneori, Y. Friedman combină imaginile și textele, adică semnele iconice cu cele simbolice. Astfel, în imaginile „de pe pagina stîngă" sînt inserate texte care devin parte componentă a desenului, în timp ce textele „de pe pagina din dreapta" capătă, printr-o segmentare specială, prin utilizarea unor anume tipuri de litere, prin însăși aranjarea lor, calități de imagine. Și astfel unele dintre aceste ingenioase asocieri evidențiază capacitatea semioticii de a valorifica eterogenitatea semnelor.

Motivația profundă a succesului acestui mod de abordare a indicatorilor sociali este legată de modul de funcționare a creierului nostru. Se știe că operațiile secvențiale sînt localizate în emisfera stîngă a creierului, în timp ce cele nesecvențiale sînt controlate de emisfera dreaptă. De exemplu, operațiile logice și lingvistice sînt „la stînga", iar intuițiile, emoțiile sînt „la dreapta". Pandantul semiotic al acestei situații constă în faptul că operațiile de contiguitate, de tipul celor care conduc la semne indiciale, sînt localizate mai ales la stînga, în timp ce operațiile analogice, de tipul celor care conduc la semne iconice, sînt localizate cu precădere la dreapta. Echilibrul vieții noastre spirituale reclamă stabilirea și menținerea unei balanțe și colaborări între activitățile celor două emisfere și, prin urmare, între indicialitate și iconicitate.

Dar iconicitatea nu înseamnă numai imagini și diagrame, ci și metafore, poate chiar în primul rînd metafore. Ele sînt fundamentale pentru orice tip de gîndire, fie ea științifică sau artistică. O metaforă fericit aleasă poate fi uneori un indicator mult mai bun decît orice șir — cît de lung — de date statistice. Evident, nu putem efectua calcule cu metafore, nu le putem utiliza în activitățile de planificare. În schimb, ele fac lumea mai plină de sens, stimulează înțelegerea și creativitatea, ele opun gîndirii analitice gîndirea holistică, surprind numitorul comun al unor lucruri aparent deosebite (chiar opuse uneori), ele sînt mai lesne înțelese de omul de pe stradă și conduc la rezultate mai bune atunci cînd se lucrează cu aspecte calitative, greu de cuantificat.

În ciuda acestor avantaje pe care le prezintă metaforele cu rol de indicatori, nu există încă o investigare explicită și sistematică în această direcție. Deși mulți autori merg și dincolo de indicatorii statistici ai as-

pectelor economice ale vieții sociale, căutînd indicatori calitativi (de exemplu, ordonări fără măsurători), precum și indicatori ai aspectelor neeconomice ale vieții sociale, nu există nici o încercare de a dezvolta indicatorii iconici și de a aprofunda semnificația lor. Aceasta ar satisface atît cerința obiectivă de echilibrare a exigențelor celor două emisfere ale creierului, cît și responsabilitatea socială de a democratiza politica indicatorilor, prin înlăturarea jargonului specific oamenilor de știință și factorilor de decizie și prin informarea categoriilor largi de cetățeni.

Octombrie 1986

SOLOMON MARCUS
Facultatea de Matematică
București, Academiei 14

STRATIFICAREA ÎN LIMBAJ CA TENSIUNE CENTRU – PERIFERIE

A. 1. Sursele noastre doctrinare – directe, esențiale și recente – sînt: Immanuel Wallerstein, *The Modern World-System*, 1974, consultat în versiunea franceză, *Le système du monde du XVe siècle à nos jours*, Paris, Flammarion, 1975; Fernand Braudel, *Le temps du monde*, Paris, Armand Colin, 1979; Ilie Bădescu, *Teoriile mondialiste și spațiul social*, în *Dialog și confruntare de idei în sociologia contemporană. Problematica dezvoltării*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984, p. 146–173. Aceste lucrări subliniază posibilitatea elaborării unor modele „fizice" – reprezentări ale polisistemului numit – pentru comoditatea exprimării – societate. Un exemplu de extrapolare a acestor modele este oferit, cam de un deceniu încoace, de un grup de cercetători de la universitatea din Tel-Aviv condus de Itamar Even-Zohar, autorul unei „teorii a polisistemului", a cărei sinteză a fost publicată în „Poetics Today" (1979), 1 : 1–2, p. 287–310.

Teoriile avansate de aceste lucrări ne-au ajutat să valorificăm lecturi mai vechi, de pildă unele studii ce emană de la semioticienii de la Tartu. Ne referim în special la cele ale lui Boris A. Uspenski, mai ales la cel intitulat *Les problèmes sémiotiques du style à la lumière de la linguistique*, în *Essays in Semiotics. Essais de Sémiotique*, ed. by Julia Kristeva, The Hague – Paris, Mouton, 1971, p. 447–466 – care, pentru ceea ce ne-am propus aici, ocupă, sub foarte multe aspecte, un loc exemplar.

2. Obiectul nostru de investigare este spațiul-timp al culturii franceze, reflectat cu deosebire în fenomenul lingvistic; *obiectivul* ar putea fi, cel puțin, extinderea ariei de validitate, ilustrarea principiului, nu o dată formulat, potrivit căruia stilul, ca și poeticul, este (sînt) comun(e) unei pluralități de ordine culturale.

3. Braudel este autoritatea de la care ne reclamăm în primul rînd: cele două concepte reunite în titlul nostru, *centru* și *periferie*, sînt, așadar, preluate în accepția pe care le-o atribuie acest ilustru reprezentant al „noii istorii". În plus, ca ghid pentru lectură și legitimare a propriului nostru demers, propunem următorul citat, de o importanță cu totul specială, deoarece lasă să se vadă că teoria polisistemului, elaborată în cadrul lingvisticii, reprezintă mai mult decît o extrapolare a acestuia, definit ca ansamblu într-un ansamblu sau ca ansamblu de ansambluri stratificate:

> „Oricît de puternică ar fi evidența dominantei economice, oricare ar fi consecințele ei, ar fi o greșeală să ne închipuim că ordinea economiei – lume guvernează, ea singură, celelalte ordini ale societății. *Căci există și alte ordini. O economie nu este niciodată izolată.* Terenul, spațiul ei sînt cele pe care se instalează și trăiesc și alte entități – cultura, socialul, politicul – care se amestecă într-una cu ea, ca s-o favorizeze sau, la fel de bine, s-o contracareze. (...) *Fiecare ansamblu particular, identificat din motive de inteligibilitate, este, în realitatea trăită, amestecat cu celelalte*" (*op. cit.*, p. 34; s.n.).

B. 1. Ca punct de plecare pentru cele cîteva notații ce urmează, susținem compatibilitatea de principiu între stil – ca una din manifes-

tările esenţiale ale manifestării lingvistice — şi abordarea semiotică; şi fiindcă este vorba de o ipoteză ce se vrea operaţională, am postula, cf. Boris A. Uspenski, că : a) noţiunea de stil este o noţiune direct semiotică, stilul fiind manifestat de toate practicile semnificante în măsura în care acestea funcţionează ca limbaje, oricare ar fi suportul substanţial; b) stilul angajează, „contaminează" (cf. Uspenski, *art. cit.)* semnul *ca întreg*, prin urmare stilul implică nu numai expresia, ci şi conţinutul *(conţinut*, cf. Frege, „Über Sinn und Bedeutung", teoria actelor de limbaj sau, să spunem, gramatica transformaţională) ; c) al treilea postulat, care decurge din sau rezumă pe cele două precedente, stilul, datorită omniprezenţei sale, este una din dimensiunile definitorii ale oricărei practici-limbaj : un sistem semiotic astilistic nu poate fi conceput. Este locul să spunem că, de vreme ce sistemul semiotic este fatalmente stilistic, manifestarea lui implică, tot fatal, modalitatea, stilul şi modalitatea constituind subansambluri în relaţie de implicare reciprocă în ansamblul practică semiotică în act.

2. Evocîndu-l pe Uspenski, avem în vedere cele două accepţii — cele mai — curente ale stilului, pe care semioticianul de la Tartu le adoptă fără a se opri asupra caracterului lor, în primul moment, contradictoriu (*art. cit.*, p. 447—448) : a) *stilul* ca *element comun*, consecinţă a inerenţei sale. În acest caz, stilul este *indice de apartenenţă*, el semnalează — dacă nu decide — subordonarea unui fenomen faţă de un anumit ansamblu, stilul fiind manifestarea unei structuri imanente aflată la baza unui text *(text* capătă aici sensul său semiotic larg : organizarea unui ansamblu de elemente) ; b) *stilul* ca *element particular*, *indice de specificitate*, de individual, zonal sau local, în cadrul ansamblului-sistem. Echivalenţa individualitate ~ originalitate, susţinută de Uspenski, ni se pare totuşi — cel puţin — discutabilă, dacă nu — serios — contestabilă. Însă rămîne real faptul că această specificitate devine act în interiorul alteia, cea care presupune sau impune prima accepţie a stilului : cele două manifestări sînt sistemice ; *specific* şi *comun* se întrepătrund, se conţin unul pe altul, se manifestă unul prin celălalt.

3. Cînd cercetarea trebuie să satisfacă exigenţele ce decurg din definirea stilului ca element comun polisistemului, traseul analitic merge de la acesta — un macrosistem — către manifestarea-eveniment, textul-ocurenţă, în cadrul marelui text al culturii (Kristeva) ; în acest caz, constatările nu au în vedere decît sistemul imanent (Uspenski, *art. cit.*, p. 448), care se semnalează prin simptome stilistice *(ibid.)* a căror înregistrare duce la rezultate asimilabile unei *re-cunoaşteri*, un *diagnostic* (cf. gr. *diagnostikos*, apt să recunoască). Stilul ar fi, deci, incompatibil cu judecăţile de valoare, scopul cercetării fiind, în esenţă, stabilirea unei „conformităţi" (cf. *re-cunoaştere)*.

A doua definiţie — stilul ca manifestare a particularului — impune, dimpotrivă, traseul de la text către sistem, de la regional la general ; rezultatul este o *cunoaştere*, o recoltare de elemente favorabile emiterii unor judecăţi de valoare şi chiar delimitării originalităţii.

Aceste două moduri de abordare a stilului — care dezvăluie, de fapt, două obiecte epistemice — pot, după părerea noastră, demonstra, în mod privilegiat, relaţia — dialectică ? — între *socializat* şi *privat*, felul în care aceste două *zone* — termen-cheie ! — ale polisistemului se susţin/resping reciproc datorită unei neîntrerupte comunicări. În această perspectivă, un program de cercetare ce nu are în vedere decît unul sau altul

dintre cele două stiluri operează o separare ce nu poate fi decît de ordin metodic, deoarece, în realitate, stilul care nu face obiectul analizei nu este niciodată absent : el este termenul de comparaţie, revelatorul care face posibilă analiza şi definirea în termeni clasici de „diferenţă" şi „similaritate". Ca să dăm un exemplu — unul din acelea puţin forţate, dar care funcţionează perfect pentru a ilustra o regulă —, stilul aseptic (?) preconizat, mai curînd decît realizat, de pontifii purismului francez din secolul clasic, este reprezentat de un Corneille, de pildă, *în felul său* şi semnalat *ca atare* de *Sentimentele Academiei* ..., într-o vreme cînd stratificarea era criteriu de valoare — sens etic — pentru mentalitatea situată în centrul sistemului social.

Cercetarea urmăreşte, poate chiar în primul rînd, examinarea cadrului înglobant, limba naţională, în mod cert un polisistem — rezultat al unei anumite optici caracterizată prin capacitatea de a reorganiza materia limbii. Acest polisistem-cadru revelă tipurile stilistice — aşanumitele stiluri funcţionale? — care fărîmiţează ansamblul, subliniindu-i eterogenitatea. Relaţiile între aceste tipuri, obiect al unui alt demers, ţin de un fel de sintaxă — definită extensional — care se sprijină pe observarea valorii — saussuriene, de astă dată — : identitatea fiecăruia din stilurile detectate este o valoare opozitivă, în cadrul polisistemului-limbă, însă poziţia, în raport cu norma-centru, într-o societate dată, la o epocă dată, ţine de o mentalitate — lingvistică sau de alt fel. Limba franceză din secolul al XVII-lea, despre care chiar şi cei mai severi purişti vor spune că ajunsese ca o apă limpede, ce-i drept, dar fără nici un gust, era expresia unei estetici pentru care principiul selecţiei opera în sensul „frumuseţii" şi, mai ales, al clarităţii semantice. Societatea puternic ierarhizată din vremea domniei regelui Soare cerea o diversificare lingvistică la scara stratificării ei. Stilul socializat — canonic —, propus şi impus ca model, constituia un indicator ideologic de prim ordin : celelalte stiluri coexistente sînt tot atîtea manifestări ale deviaţiei faţă de model, o deviaţie măsurabilă. Stabilirea „unităţii de măsură", în cazul special al societăţilor stratificate, ar putea fi obiectul unei cercetări asupra mentalităţilor. La acelaşi nivel, al mentalităţilor, se află desigur explicaţia constituirii unui cadru cultural ca acela, de pildă, în care Hugo democratiza „vechiul dicţionar" : democratizare, adică o re-centrare, stabilirea unui alt centru, pregătită de multă vreme de scriitorii de „raftul al doilea".

4. Varietatea stilistică presupune — în principiu — echivalenţa la nivelul conţinutului : conceptului de *conţinut* îi atribuim, cum menţionam şi mai înainte, accepţia fregeeană de *sens : gîndirea, principalul conţinut al comunicării*, fără legătură cu denotaţia şi valoarea de adevăr. Reprezentanţii şcolii semiotice de la Tartu introduc comparaţia — operativă — diversificare stilistică ~ poliglotism : stilurile ar fi, deci, subansambluri („microlimbaje") în cadrul unui ansamblu general („macrolimbaj"). Menţionăm această comparaţie mai ales pentru a sublinia că echivalenţa comportă un coeficient — variabil — de *diferenţă*, în care trebuie să vedem cel puţin motivaţia esenţială, dacă nu cumva raţiunea de existenţă a variaţiei stilistice. Reţinem *echivalenţă*, cu nuanţarea făcută de noi, întrucît introduce problematica „alegerii" ca act deliberat, deci a intenţionalităţii, expresie a individului, a subiectivităţii şi, mai general, a subiectului.

Nu insistăm asupra importanţei acestui principiu ce se află la baza transferurilor intralingvistice, dar şi a celor interlingvistice şi intersemio-

tice, în cadrul unui polisistem ce se constituie transgresînd frontierele limbilor „naturale"; în schimb, semnalăm, insistînd, productivitatea acestor transferuri ca exerciţii de stil. Să admitem ca exemplu situaţiile inventariate de Genette ca fenomene hipertextuale: în aceste cazuri, sensul se defineşte, evident, ca invariantă, cu rezervele la care obligă, repetăm, ideea de echivalenţă, de analogie etc. (cf. *supra*). Se produc mutaţii şi la nivelul sensului, „nota", „factura" discursului suferă modificări premeditate şi previzibile, înregistrate ca atare, ca modificări, la polul receptor. Adeseori, fenomenul este semnalat de agenţi de marcare ai forţei ilocuţionare, forţa perlocuţionară avînd, la rîndul ei, alţi indicatori de eficienţă a discursului. Variaţia stilistică urmăreşte/reuşeşte adesea tocmai aceste efecte: în acest sens înţelegem *stilul ca element de conţinut* (cf. Frege, repetăm). Ni se pare că această realitate este subliniată, o dată mai mult, de răspunsul dat de teoria actelor de limbaj la întrebarea — care trebuie să aibă vîrsta filozofiei limbajului — despre numărul modurilor în care poate fi utilizată limba — cinci, cf. Searle: asertiv, directiv, promisiv, expresiv, declarativ —, tot atîtea situaţii de discurs unde conţinutul este invarianta, iar organizarea semnificantului global — fără a socoti normele de coerenţă sintactică — ar fi variabila: cinci categorii de acte ilocuţionare, cinci tipuri de manifestare a sensului, cinci variante stilistice, straturi în ansamblul constituit de o limbă. Dispunerea lor într-o arhitectură ierarhică este, spuneam mai înainte, *introdusă* în sistem: realizatorul acestei atribuiri este un agent colectiv, o conjunctură complexă, şi ea un polisistem, unde elementul „pur" social stă alături de cel economic, politic, cultural, operînd în anumite spaţii-timp (cf. Braudel). Să luăm exemplul limbii franceze medievale din secolul al XIII-lea, mai precis, a doua jumătate a secolului al XIII-lea — începutul secolului al XIV-lea: avem de a face cu un conglomerat de dialecte — stiluri, dacă admitem echivalenţa pluralitate stilistică ~ poliglotism —, un polisistem ale cărui subansambluri, şi ele sisteme, sînt dialectele. Ştim că dialectul din Ile-de-France va dobîndi, treptat, statutul de limbă oficială a întregului regat, din motive exterioare lingvisticului: Capeţienii fixează capitala la Paris, oraşul acesta devine punct de încrucişare a drumurilor comerciale, devine focarul vieţii culturale. Din punct de vedere *cultural*, ceea ce constituise *centrul* (poli)sistemului, limba franceză, suferă o deplasare spectaculoasă: din *excentrica* Provenţă, a cărei limbă fusese expresia faimoasei *fine amour*, către un loc situat aproape de limita nordică a centrului geografic al ţării. Deşi literatura vremii este ilustrată foarte convingător şi de alte dialecte ale limbii „oïl", căci dialectele normand, picard sau cel din Champagne, de exemplu, ar fi putut pretinde cu perfectă legitimitate situaţia de model, dialectul „francien" triumfă din raţiuni, în primul rînd, politice: era, într-adevăr, limba celui mai puternic prinţ. Istoria, trecută sau contemporană, arată că nu întotdeauna şi pretutindeni cauzele formării centrelor culturale sînt aceleaşi (cf. Braudel); dar oricare ar fi natura acestor cauze, ea este fără îndoială factor de diversificare a identităţilor culturale. Politicul decide, totuşi, în unele cazuri, întrucît, printre altele, el îşi subordonează şi „politica" lingvistică. Efortul, care intră în faza conştientă poate chiar din timpul domniei lui Ludovic al XI-lea, de a face din idiomul vulgar limba naţională a regatului francez urmărea mai mult decît atît. Unul dintre scopurile acestei lupte a umaniştilor din veacul Renaşterii nu va fi atins decît atunci cînd motivaţia politică nu va mai fi o realitate: franceza va deveni limba diplomaţiei şi, în general, a Europei cultivate, într-o perioadă cînd Franţa începea să

nu mai fie *centrul* politic al Occidentului european : sfîrșitul penibil al domniei lui Ludovic al XIV-lea și regența, și mai penibilă, a lui Philippe d'Orléans. Acest exemplu ar putea contrazice afirmația noastră despre rolul factorului politic, însă simultaneitatea celor două ordine de fenomene nu este obligatorie : politicul poate fi doar o precondiție pentru formarea centrului cultural, după cum centrul politic sau economic și centrul cultural pot ocupa spații diferite. Exemplele pot fi foarte ușor găsite.

5. Comunitatea conținutului este, așadar, pentru subansamblurile variante stilistice, dialecte sau limbi particulare, condiția *sine qua non* a *transferului* — Lotman vorbește de *traducere* — ca formă particulară de bază a comunicării. Aceste subansambluri sînt variante ale realizării unui nivel mai general, care poate fi într-adevăr, așa cum am văzut mai înainte, polisistemul lingvistic, dar și un nivel *altul* decît cel lingvistic, nivelul gîndirii, de exemplu — poate doar nivel mediator — care ne duce la problematica faimosului paralelism logico-lingvistic, reactualizată, printre altele, de psihologia experimentală, în care vechea teorie și-a găsit noi — și mai puțin vulnerabile — argumente.

6. Folosirea unui anumit stil — aspect social, dialect, limbă — se supune unei anumite exigențe — întotdeauna — extralingvistice : ea trimite, în primul rînd, la subiectul actului semiotic, dar și la contextul situațional, exterior atît subiectului cît și stilului sau limbii. Alegerea în sine este, se știe, un act semnificant. Ea pune problema intenționalității, este *marcă*, *indicator* sau *indice*, situat la nivelul enunțării ; alegerea poate fi socotită ca figură — în sens hjelmslevian —, la nivelul enunțării, convertibilă în semn : un pre- sau hiposemn, inevitabil stilistic, locutorul fiind, prin urmare, implicat în fixarea apartenenței semnelor pe care le folosește.

Rezultă, din cele ce am spus pînă acum, că stilul nu poate fi decît o valoare — în sens saussurian, repet — relativă : acest lucru comportă cel puțin două stiluri-sisteme coexistente, două variante funcționale. Realitatea limbilor semnalează, de obicei, un număr ceva mai mare de astfel de variante : problema, în perspectiva tensiunii centru-periferie, este să putem preciza locul — pe orizontală ca și pe verticală — fiecăruia din aceste subansambluri în raport cu toate celelalte, în cadrul polisistemului comun și în cadrul manifestării idiolectale (cf. cele două definiții ale stilului, *supra*). S-ar putea, de pildă, căuta o explicație pentru menținerea — ba chiar înmulțirea — anglicismelor în franceza contemporană, în ciuda unor inițiative protecționiste incluse în programul politicii lingvistice a guvernelor franceze din ultimele zeci de ani. O perspectivă sociosemiotică ar putea oferi elementele de natură să elucideze un număr mare de fenomene culturale, de cauze ale unor mutații care marchează „timpii tari'' ai istoriei mentalităților, răsturnările, inversările de poziții — aparent inexplicabile sau cel puțin surprinzătoare — din istoria internă — sens saussurian — a limbilor, cînd, în foarte multe cazuri, atît de multe încît permit formularea unei reguli, fenomenul socotit periferic de o anumită mentalitate lingvistică devine semn prevestitor al manifestării centrale, iar norma, care pînă atunci deținuse această poziție, devine fenomen periferic : o schimbare a „condiției'' echivalează cu o resituare de ordin stilistic. În limba franceză, de exemplu, pronunția susținută, în secolele XVI—XVII, a diftongului *oi* [we] devine periferică față de pronunția [wa], pînă atunci proscrisă din „le beau langage'' ; tot în limba franceză, construcția frazei negative cu un singur adverb a fost multă

vreme indice al normei, al poziției centrale în polisistem, pentru a deveni, în franceza contemporană, caracteristică a abaterii de la normă etc. Această substituire între centru și periferie se înscrie într-un proces de „automatizare-dezautomatizare" care, pentru sistemele „autoevolutive", constituie o adevărată lege (cf. I. M. Lotman, *La réduction et le déploiement des systèmes sémiotiques (Introduction au problème : le freudisme et la culturologie sémiotique)*, în École de Tartu, *Travaux sur les systèmes de signes*, Bruxelles, Complexe, 1976, p. 44–51).

C.1. Studierea stilului, ca ansamblu de variante funcționale ale unui sistem conceput ca structură stratificată, ar fi concludentă atît pentru cercetarea pe axa succesivităților, cît și pe cea a simultaneităților. Stilul este semn în relație de reprezentare-explicare cu sistemul extralingvistic, un macrosistem în cadrul căruia limbajul este un subsistem. În această optică, extralingvisticul poate fi/este motivația — sens psihologic — limbii concepută ca pluralitate stilistică. Relația societate — limbă ar putea fi reexaminată ca relație între extralingvistic și manifestare — necesar, inevitabil — stilistică, o cercetare în care teoria subiectului și-ar dovedi pe deplin pertinența.

2. Textele, oricare le-ar fi natura, pot fi „întrebate" pentru a afla mai mult despre societățile trecute sau prezente : în stabilirea fizionomiei unei societăți, a unei epoci, limba, prin pluridimensionalitatea ei stilistică, este o sursă de informație cu nimic mai prejos decît celelalte aspecte care alcătuiesc polisistemul. Cercetarea asupra stilului poate deci contribui la cunoașterea a ceea ce Saussure numea istoria externă a unei limbi. Acuzînd caracterul pluridisciplinar al demersului, descrierea unei limbi — cu mijloacele etnologiei, sociologiei și istoriei, de exemplu — ar putea redobîndi dimensiuni ocultate de analizele care și-au interzis imixtiunea în sistemul social înglobant : extrasistemicul — care nu este, evident, nonsistemic, ci fapt(e) aparținînd unor sisteme *altele*, sisteme înglobante sau doar coexistente — apare ca explicație-metalimbaj pentru sistemul supus investigării.

Iunie 1986

MARIA CARPOV
Universitatea Iași
Str. 23 August 11

SEMN ŞI DIFERANŢĂ

I

„FIZICA" ŞI „METAFIZICA" SEMNULUI

Paginile acestui text cuprind un comentariu al opiniilor lui Jacques Derrida cu privire la natura „metafizică" a semnului lingvistic şi, în consecinţă, a semioticii înseşi, înţeleasă ca ontologie „regională". Acest comentariu reprezintă introducerea la o posibilă analiză a raportului dintre principalele categorii semiotice şi „conceptul" („care nu este concept") de „diferanţă" [1] ce concentrează în „fascicol" sensurile generale ale „gramatologiei" lui Derrida şi ale strategiei „deconstrucţiei" sistemelor metafizice elaborate de acesta.

Suspiciunea cu care semioticienii abordează categoria „referentului", adică „a acelor stări ale lumii presupuse a corespunde conţinutului funcţiei semnului" [2], are, în aparenţă, menirea profilactică de a izola o instanţă prin care considerentele ontologice se insinuează în domeniul epistemologiei, îl dezorganizează şi îi afectează „puritatea teoretică" [3].

În acest scop, spune Umberto Eco, semiotica a stabilit un „prag intern", o „limită empirică" între „condiţiile de semnificare", proprii unei „semantici intensionale", şi „condiţiile de adevăr" presupuse de „semantica extensională" [4]. În felul acesta este exorcizată „influenţa letală" pe care problema „referentului" o poate avea asupra „teoriei codurilor" şi este evitată „eroarea referenţială" sau „extensională" *(la fallacia estensionale)* [5] la care duce, în mod inevitabil, o „lectură îngustă" a studiului *Über Sinn und Bedeutung* (1892) al lui Frege şi o accepţie „strict extensională" a conceptului de *Bedeutung* (referent)[6]. Înţelegerea acestuia nu pur şi simplu ca „obiect real", ci drept „clasă a tuturor obiectelor posibile la care se referă semnul", adică interpretarea lui „intensională", permite anexarea lui unei „teorii a interpretanţilor" [7], în sensul peircian al noţiunii. „L'ideea di interpretante fa di una teoria della significazione una scienza rigorosa dei fenomeni culturali e la separa dalla metafisica del referente" [8]. Izolarea „teoriei codurilor" şi a „semanticii intensionale", pe care aceasta se întemeiază, de orice considerare a problemei extensiunii expresiei implică relegarea acesteia într-o „teorie a valorilor de adevăr" şi într-o „teorie a referentului sau a menţiunii" [9]. Această precauţie metodologică nu elimină ci doar circumscrie riscul intrinsec „metafizicii referentului". În mod paradoxal, semiotica legalizează acest risc şi i se expune exact în măsura în care îi delimitează domeniul legitim. Prin delimitare circumspectă, acest domeniu aparţine mai puţin semioticii: „limita empirică" ce separă „semantica intensională" de cea „extensională" nu este mai puţin un „prag interior". „Puritatea teoretică" a celei dintîi a fost dobîndită cu preţul legalizării „metafizicii" intrinseci celei de a doua. Clivajul care le separă le asociază; el este, deopotrivă, intrasemiotic şi intrametafizic. O sumară „psihanaliză" a „suspiciunii" faţă de „referent" ar interpreta exilul acestuia într-o „teorie a valorilor de adevăr" nu ca o eliminare a metafizicului, ci ca o purificare de orice element alogen esenţei metafizice a „laturii stîngi" a celebrelor „triunghiuri" semiotice, adică a relaţiei „semiotice" care asociază în economia semului „semnificantul" şi „semnificatul" (Saussure),

„Zeichen" și „Sinn" (Frege), „reprezentamen" și „interpretant" (Peirce), „simbolul" și „referința" (Ogden — Richards). Cu alte cuvinte, adevărata instanță metafizică în interiorul funcției semnului este nu atît *Bedeutung*, „definit, după cum recunoaște Eco, de către propriile *Sinn* și nu invers" [10], deci nu atît „extensia", reductibilă, așa cum am văzut, printr-o „lectură" de tip „intensional" la o „teorie a interpretanților", cît însăși categoria peirceiană de „interpretant", devenit, în perspectiva „semiozei nelimitate", miraj al „obiectului absolut" ca interpretant final și *Signum sui*. Este surprinzător că Eco, atît de zelos în a prezerva „puritatea" „teoriei codurilor" de orice ingerință metafizică, nu surprinde analogia dintre „obiectul absolut", autosemnificant, din teoria lui Peirce, și categoriile ontologiei metafizice: ființă, prezență, (a)propriație etc.

În concluzie, nu „referentul", ci „referința" (semnificat, interpretant, *Sinn*) este metafizică și, prin urmare, „semnul" ca atare prin chiar unul din elementele indispensabile instituirii funcției semiotice. A exorciza „referentul" nu înseamnă a „purifica" semnul de reminiscențe metafizice, ci a elibera esența metafizică a semnului de elementul care o implică în mod numai accidental și irelevant. Semiotica reprezintă, prin aceasta, o „regiune" strict delimitată a metafizicii tradiționale și „psihanaliza" fobiei de referent a semioticienilor confirmă din plin atît natura ingenuă și autoiluzorie a acestei fobii, cît și certitudinea „profundă" (adică inconștientă" a apartenenței amintite [11].

La această concluzie ajunge din perspectiva „gramatologiei" și cu ajutorul altei instrumentații Jacques Derrida, care afirmă, într-o notă din 1972 la eseul *La différance* (1968) :„Sans la réinscription déplacée de cette chaîne (être, présence, — propriation, etc.) on ne transformera jamais de façon rigoureuse et irréversible les rapports entre l'onto-logique, générale ou fondamentale, et ce qu'elle maîtrise ou se subordonne au titre d'ontologie régionale ou de science particulière : par exemple, l'économie politique, la psychanalyse, la sémiolinguistique, la rhétorique, dans lesquelles la valeur de *propriété* joue, plus qu'ailleurs, un rôle irréductible, mais aussi bien les métaphysiques spiritualistes ou matérialistes... Il va de soi, qu'une telle réinscription ne sera jamais contenue dans un discours philosophique théorique, ni en général dans un discours ou un écrit ; seulement sur la scène de ce que j'ai appelé ailleurs le texte général" [12].

Încă din *Force et signification* (1963), Derrida opunea optimismului soluției pe care structuralismul o dăduse „problemei" semnului, „neliniștea" unei „interogații asupra semnului" (la question sur le signe) extinsă asupra limbajului ca atare : „une inquiétude sur le langage, qui ne peut être qu'une inquiétude du langage et dans le langage lui-même" [13]. Rezultatul provizoriu al acestei interogații se limita atunci la a pune în chestiune „simpla natură de semn" a limbajului : „... Cette question... s'approche d'un point où la nature simplement significative du langage paraît bien incertaine, partielle ou inessentielle" [14].„Obsesia structuralistă" este una a „formei", adică a semnului sustras procesului în curs al „forței" și „semnificației" : „Comme nous vivons de la fécondité structuraliste, il est trop tôt pour fouetter notre rêve. Il faut songer en lui à ce qu'il *pourrait* signifier. On l'interprétera peut-être demain comme une détente, sinon un lapsus, dans l'attention à la *force*, qui est la tension de la force elle-même. La *forme* fascine quand on n'a plus la force de comprendre la force en son dedans. C'est-à-dire de créer" [15]. În cuplul *forme — force*,

Derrida nu identifică încă, așa cum va face fără excepție mai tîrziu, structura esențialmente „metafizică" a opoziției „dialectice" de contrarii, rezolvată prin „negativitatea speculativă" a mecanismului hegelian de *Aufhebung*, în „sinteza" care suspendă opoziția și conservă termenii ei; dar prin aceasta el anticipează un principiu fundamental al strategiei „deconstrucției", operînd din interiorul sistemului și utilizînd (acum încă în mod spontan, nedeliberat) instrumentele pe care acesta le pune la dispoziția „deconstructorului". Oricum, cuplul *forme — force* (sudat chiastic prin opoziție conceptuală și prin convergență paronomastică), deschide o perspectivă teoretică ce depășește problematica limitată la „simpla natură de semn a limbajului". „Fascinația" produsă de „formă" reprezintă, prin ea însăși, un simptom al semnificației metafizice a acestei „naturi". Ea indică, deopotrivă, o „absență" radicală și „obsesia" acesteia, proliferarea „scriiturii" și „absența Cărții" : „Ce n'est pas seulement savoir que le Livre n'existe pas et qu'à jamais il y a *des* livres où (se) brise, avant même d'avoir été un, le sens d'un monde impensé par un sujet absolu; que le non-écrit et le non-lu ne peuvent être repris au sans-fond par la négativité serviable de quelque dialectique et que, accâblés par le „trop d'écrits !", c'est l'absence du Livre que nous déplorons ainsi. Ce n'est pas seulement avoir perdu la certitude théologique de voir toute page se relier d'elle-même dans le texte unique de la vérité... manuscrit infini lu par un Dieu qui, de façon plus ou moins différée, nous eût prêté sa plume. Cette certitude perdue, cette absence de l'écriture divine... ne définit pas seulement et vaguement quelque chose comme la „modernité". En tant qu'absence et hantise du signe divin, elle commande toute l'esthétique et la critique modernes"[16]. „Obsesia structuralistă" și „obsesia semnului divin" sînt una și aceeași. „Semn" și „structură" reprezintă filozofeme ale metafizicii tradiționale.

În „*Genèse et structure*" *et la phénoménologie* (1959), Derrida introduce „semnul" în circularitatea narcisică a unui „logos" ce se manifestă în „istorie" ca „rațiune" care „se dezvăluie ea însăși". Această autodeterminare a „logosului" ca „istorie a rațiunii", prin care „el iese din sine" pentru a se „reapropria", are loc prin „ocolul unei *scriituri*" care expune „sensul" riscului unei pierderi de sine în „exteriorul semnului", adică în materialitatea semnificantului. „La raison, dit Husserl, est le *logos* qui se produit dans l'histoire. Il traverse l'être en vue de soi, en vue de s'apparaître à lui-même, c'est-à-dire, comme *logos*, de se dire et de s'entendre lui-même. Il est la parole comme auto-affection : le s'entendre parler. Il sort de soi pour se reprendre en soi, dans le „présent vivant" de sa présence à soi. Sortant de lui-même, le s'entendre parler se constitue en histoire de la raison par le détour d'une *écriture*. Il se diffère ainsi pour se réapproprier. *L'origine de la géométrie* [de Husserl] décrit la nécessité de cette exposition de la raison dans l'inscription mondaine. Exposition indispensable à la constitution de la vérité et de l'idéalité des objets mais aussi menace du sens par le dehors du signe. Dans le moment de l'écriture, le signe peut toujours se „vider", se dérober au réveil, à la „réactivation", il peut rester à jamais clos et muet"[17]. Abundența metaforelor textuale în opera lui Husserl confirmă funcția „semnului" în economia acestui „logos" care „se amînă" (și se distanțează de sine) în vederea unei „reapropieri" finale ca „prezență sieși". Tensiunea secretă dintre metafizica „sensului" și fizica „exteriorității semnului" nu prezintă încă o promisiune de eliberare a semnului din captivitatea lui ca „moment"

al autodeterminării „logosului". Apartenența fenomenologiei la sfera metafizicii este, de altfel, postulată de Husserl însuși în *Meditații carteziene :* „Fenomenologia... nu elimină decît metafizica naivă... dar ea nu exclude metafizica în general" [18].

În schimb, disjuncția *le sens — le dehors du signe* prefigurează, în gîndirea lui Derrida, acea „diferență" între elementul „fizic" și cel „metafizic", care instituie economia semnului ca intrinsecă circularității unui „logos absolut" și implicînd, în mod originar, riscul „căderii" „metafizicului" în exterioritatea „fizică" a semnului. Acest „model" epistemologic construit inițial pentru a descrie fenomenologia lui Husserl, devine în *De la grammatologie* (1967) (care dezvoltă două eseuri publicate în *Critique* în 1965) coextensiv domeniului lingvisticii și semioticii. „La „science" sémiologique ou, plus étroitement, linguistique, ne peut donc retenir la différence entre signifiant et signifié — l'idée même de signe — sans la différence entre le sensible et l'intelligible, certes, mais sans retenir aussi, du même coup, plus profondément et plus implicitement, la référence à un signifié, pouvant „avoir lieu", dans son intelligibilité, avant sa „chute", avant toute expulsion dans l'extériorité de l'ici-bas sensible" [19]. Anterioritatea constitutivă, tetică, a semnificatului „inteligibil", „exterioritatea" secundară a semnificantului „sensibil", precum și scenariul biblic paradoxal al „căderii" și „expulzării", care le separă asociindu-le în economia semnului fixează „teme" esențiale ale meditației lui Derrida și definesc climatul de patos lucid și de „agon" ludic propriu dificilei întreprinderi a „deconstrucției" metafizicii.

Dacă în 1959 Derrida se limita la a sugera o convergență simptomatică între proliferarea semnului în „scriitura" modernă și „absența și obsesia semnului divin", în 1965, el afirmă limpede „solidaritatea sistematică și istorică" dintre „semiotică" și „teologie" și participația „nemediată" a „inteligibilului" la esența „logosului absolut" : „En tant que face d'intelligibilité pure (le signifié) renvoie à un logos absolu auquel il est immédiatement uni. Ce logos absolu était dans la théologie médiévale une subjectivité créatrice infinie : la face intelligible du signe reste tournée du côté du verbe et de la face de Dieu... Le signe et la divinité ont le même lieu et le même temps de naissance. L'époque du signe est essentiellement théologique. Elle ne finira peut-être jamais. La clôture historique est pourtant dessinée" [19]. În ciuda virulenței ei, această denunțare fără echivoc a consubstanțialității semioticii cu teologia, deci cu „regiunea" cea mai elaborată și mai sistematică a metafizicii tradiționale, pare suspendată într-un climat teoretic de extremă ambiguitate : iar Derrida însuși pare, mai mult ca oricînd, expus riscului, clamat pînă la obsesie, care pîndește demersul „deconstructorului", acela de a rămîne prizonier în sistemul pe care pretinde a-l „deconstrui" din interior și cu ajutorul categoriilor acestuia.

Comentînd „rechizitoriul" lui Derrida din *Force et signification* împotriva exceselor formaliste ale „structuralismului critic" [20], Umberto Eco sublinia cu finețe în *La struttura assente* această ambiguitate funciară a demersului său : „... Qui l'analisi di Derrida è rivelativa, anche se può essere intesa *à rebours* — e cioè come giustificazione di un metodo e non come la sua confruntazione" [21].

Tot astfel, în pasajul citat din *De la grammatologie*, „co-incidența" în „timp" și „loc" a „semnului" și „divinității", narcisismul reciproc al „chipului lui Dumnezeu" și al „feței inteligibile a semnului" construiesc

scenariul dramatic al patimilor dublei naturi a „verbului" (inteligibil — sensibil), „expulzat" într-o „exterioritate" secundară și degradată în virtutea unui secret proiect soteriologic menit să recupereze și să „reaproprie" „exteriorul" (le dehors du signe), să-i anuleze consistența „fizică" și opacitatea semnificantă și să-l resoarbă în transparența purei „inteligibilități" a unui „semnificat" suprem vădit la sfîrșitul semiozei ca *Signum sui*. Iar această circularitate aporetică „ne finira peut-être jamais". De bună seamă, Derrida nu formulează în mod explicit această problematică; dar o analiză a ambivalenței „rechizitoriilor" lui și a imaginarului „deconstructorului" în genere poate articula într-o psihodramă coerentă „Pasiunea" de inspirație biblică a unui *Verbum-Signum* și orizontul metafizic în care ea se desfășoară [22].

Derrida nu ignoră, de altfel, ambiguitatea esențială a demersului său critic și, în genere, a întreprinderii de a „deconstrui" un sistem din lăuntrul lui și cu mijloacele pe care el însuși le oferă. Mai mult, el convertește acest „risc" intrinsec în strategia, ea însăși ambiguă, a „oblicității" sau a „mișcării oblice". Aceasta opune „logosului absolut", care este prin însăși natura lui, un „orthos logos", un „logos loxôs" — un „logos pieziș", „oblic", „indecidabil", destructurant printr-o „mișcare" a cărei supleţe îl face să semene uneori pînă la identitate cu ceea ce pretinde a „deconstrui". „Nous devons d'autant moins renoncer à ces concepts qu'ils nous sont indispensables pour ébranler aujourd'hui l'héritage dont ils font partie. A l'intérieur de la clôture, par un *mouvement oblique* et toujours périlleux, risquant sans cesse de retomber en-delà de ce qu'il déconstruit, il faut entourer les concepts critiqués d'un discours prudent et minutieux, marquer les conditions, le milieu et les limites, de leur efficacité, désigner rigoureusement leur appartenance à la machine qu'ils permettent de déconstituer; et du même coup la faille par laquelle se aisse entrevoir encore innommable, la lueur de l'outre-clôture" [23].

În mod paradoxal, toate precauțiile metodologice ale semioticienilor de a exorciza „influența letală" a metafizicului aparțin retoricii antifrazei: atunci cînd nu disimulează o ignorare deliberată a criticii radicale a „metafizicii" semnului, ele confirmă, în mod inconștient, ceea ce Derrida numește în *Le puits et la pyramide* (1971), eseul dedicat „semiologiei" lui Hegel, „le mythe rassurant d'un signifié transcendental" [24]. Această certitudine, asumată în mod explicit de semioticile „metafizice", dar obscură și neconștientizată în cazul celor ce pretind a izola riscul contagiunii în limitele unei „teorii a referentului", acest „mit" epistemologic reprezintă principalul obiectiv al strategiei „deconstrucției" întreprinse de Derrida. Ea presupune, în esență, dezarticularea solidarității conceptuale care asociază categoriilor de „logos absolut", „principiu", „centru", „origine" și, ceea ce reprezintă „forma lor matricială", „la détermination de l'être comme *présence* à tous les sens de ce mot" [25]. În instituirea semnului, „complicitatea metafizică" [26] nu reprezintă un accident care *survine*, ci condiția însăși a acestei instituiri. Semiotica lingvistică asumă toate presupozițiile teoretice ale lingvisticii, „une linguistique historiquement dominée par la métaphysique logocentrique, pour laquelle, en effet, il n'y a, il ne devrait y avoir, de sens que nommé — civilisation de l'écriture soi-disant phonétique, c'est-à-dire du logos où le sens de l'être est, en son *telos*, déterminé comme *parousie*" [27].

„Absența semnificatului transcendental", „descentrarea", adică negarea „prezenței teologice a unui centru" [28] și, prin aceasta, a „originii",

reprezintă obiective ale „deconstrucţiei" în realizarea cărora conceptul de „semn", cel mai apt să conteste „metafizica prezenţei", se vădeşte, în acelaşi timp, a fi captiv în „complicitatea" cu aceasta. Epuizînd resursele strategice ale acestei ambiguităţi constitutive, „deconstrucţia" va utiliza alte instrumente, precum „gramateme" („care nu sînt concepte") ca „diferanţa" (différance) — „joc" ce produce „diferenţele" ca „origine nonoriginară" — şi „urma" (trace) — „indecidabile" care nu „semnifică" o „prezenţă", ci reprezintă „simulacrul unei prezenţe" pe care „ştergerea" o instituie, „făcînd-o să dispară în chiar apariţia ei". „Gramatologia" lui Derrida substituie semioticii „metafizice" a semnului o semiotică a acelui „semn lipsit de adevăr prezent" [29] şi de „origine", care este însăşi „urma".

Octombrie 1986

CORNEL MIHAI IONESCU
Facultatea de Filologie
Bucureşti, Pitar Moş 7—13

NOTE

[1] Redau prin „diferanţă" termenul francez „différance". În limba franceză, precizează Derrida, „cette différence graphique (le *a* au lieu du *e*), cette différence marquée entre deux notations apparemment vocales, entre deux voyelles, reste purement graphique : elle s'écrit ou se lit, mais elle ne s'entend pas" *(La différance*, 1968), în *Marges de la philosophie* (1972), Paris, Les Éditions de Minuit, 1975, p. 4. În limba română, diferanţa între „cele două vocale" nu este exclusiv „grafică" : ea „se scrie sau se citeşte" şi „se aude". Un minus de ambiguitate care sporeşte inteligibilitatea discursului oral *(La différance* reprezintă textul unei conferinţe) dar diminuează, probabil, aspectul ludic al enunţării.

Cît priveşte riscul „inovaţiei" terminologice, mă limitez la a menţiona precauţiile pe care Derrida însuşi a crezut de cuviinţă să le ia : „Je rappelle donc, de façon toute préliminaire que cette discrète intervention graphique, qui n'est pas faite d'abord ni simplement pour le scandale du lecteur ou du grammairien, a été calculée dans le procès écrit d'une question sur l'écriture" *(ibid)* ; „... Le mot ou le concept de différance n'est... à la lettre, ni un mot ni un concept", *ibid*, p. 3 ; „... Nous désignerons par *différance* le mouvement selon lequel la langue, ou tout code, tout système de renvois en général se constitue „historiquement" comme tissu de différences", *ibid.,.*, p. 12 ; „Ce qui s'écrit *différance*, ce sera donc le mouvement de jeu qui „produit", par ce qui n'est pas simplement une activité, ces différences, ces effets de différence. Cela ne veut pas dire que la différance qui produit les différences soit avant elle, dans un présent simple et en soi immodifié, in-différent. La différance est l'„origine" non-pleine, non-simple, l'origine structurée et différante des différences. Le nom d'„origine" ne lui convient donc plus", *ibid* ; „Celle-ci (la différance) est à la fois espacement et temporisation", *ibid.*, p. 15.

[2] Umberto Eco, *Trattato di semiotica generale*, ediţia V-a, Milano, Bompiani, 1975 — 2.5.1. — *La Fallacia referenziale*, p. 88.

[3] *Ibid.*, 2.5.2., *Sinn e Bedeutung*, p. 91.

[4] *Ibid.*, 2.5.1., p. 89.

[5] *Ibid.*, 2.5.3., *La fallacia estensionale*, p. 93—97.

[6] *Ibid.*, 2.5.2., p. 90.

[7] *Ibid.*, p. 90—91.

[8] *Ibid.*, 2.7.2., *La varietà degli interpretanti*, p. 103.

[9] *Ibid.*, 2.5.1., p. 89.

[10] *Ibid.*, 2.5.2., p. 91.

[11] Pentru o psihanaliză a fobiei de „referent", v. J. Kristeva, *Pouvoirs de l'horreur. Essai sur l'abjection* (1980), Les Éditions du Seuil, 1983 : *Telle abjection — tel sacré*, p. 24—25 ; *Hors du sacré, l'abject s'écrit*, p. 25 ; *Le sacré bi-face*, p. 72—73, 246.

[12] J. Derrida, *La différance*, p. 28, n. 1. Textul lui Derrida, o conferinţă ţinută la Societatea franceză de filozofie (27 ianuarie 1968), a fost publicat simultan în *Bulletin de la Société française de philosophie* (iulie — septembrie 1968) şi în *Théorie d'ensemble*, Les Éditions du Seuil, Coll. Tel Quel, 1968. În acelaşi an a apărut cartea lui Umberto Eco, *La struttura assente. Introduzione alla ricerca semiologica*, Milano, Bompiani, care comentează amplu contribuţia lui Derrida la „lichidarea structuralismului" : D. *La struttura assente*, 5. *La struttura e*

l'assenza, VII. *La liquidazione dello strutturalismo (Derrida e Foucault)*, p. 343—350. În schimb, *Trattato di semiotica generale* (1974) trece sub tăcere opiniile lui Derrida privind natura metafizică a semnului și, în consecință, a întregii semiotici, limitîndu-se la a prescrie semioticii studiul „sistemelor gramatologice" (p. 22) cu referire la *De la grammatologie* (1967), adică la textul cel mai relevant al strategiei de „deconstrucție" a metafizicii. O astfel de omisiune este cel puțin paradoxală din partea celui care afectează atîta precauție în a apăra „puritatea teoretică" a semioticii de ingerința „metafizicului".

[13] J. Derrida, *Force et signification*, în *L'écriture et la différence*, Paris, Les Éditions du Seuil, Coll. Tel Quel, Paris, 1967, p. 9.

[14] *Ibid.*, p. 9—10.

[15] *Ibid.*, p. 11.

[16] *Ibid.*, p. 20—21.

[17] J. Derrida, „*Genèse et structure*" *et la phénoménologie*, în *L'écriture et la différence* p. 248.

[18] E. Husserl, *Meditații carteziene*, p. 60, 64, apud. *J. Derrida — Genèse et structure et la phénoménologie*, p. 249.

[19] J. Derrida, *De la grammatologie* (1967), Paris, Les Éditions de Minuit, 1974, I — *L'écriture avant la lettre*, ch: I — *La fin du livre et le commencement de l'écriture*, p. 25.

[20] Umberto Eco, *La struttura assente*, p. 278.

[21] Este surprinzător că *La struttura assente* (1968) utilizează, pentru a ilustra contribuția lui Derrida la „lichidarea structuralismului", numai *L'écriture et la différence* (1967) și nu *De la grammatologie*, apărută în același an și vădind un grad incomparabil mai mare de virulență și „sistematicitate" (și, implicit, de ambiguitate) în tentativa de „deconstrucție" a sistemelor metafizice, începînd cu structuralismul însuși, la a cărui „obsesie" Derrida a rămas imun printr-o inteligență rafinată și sceptică, în ciuda patosului aparent al „deconstrucției".

[22] Din punctul de vedere al „logicii" deconstrucției — o logică a „indecidabilelor" — proiectul acestei „psihanalize" a „deconstrucției" este, în același timp, imposibil și inevitabil. Imposibil, întrucît pretinde a „deconstrui" „deconstrucția" metafizicii cu instrumentele unei „științe" metafizice vizate de „deconstrucție". Inevitabil, întrucît „metafizica" are drepturi egale la „oblicitate" cu demersul care aspiră să o „deconstruiască". Ea poate, printr-o topică de tip chiastic, să acționeze cu mijloacele deconstrucției *din interiorul* acesteia, tocmai pentru că „deconstrucția", cel puțin în faza ei actuală, rămîne, în mod deliberat, intrametafizică. Metafizica poate „mima" deconstrucția dinlăuntrul acesteia cu atît mai ușor cu cît prima inscripție este a deconstrucției înlăuntrul metafizicii. „Mise en abyme" vertiginoasă și infinită care explică ambiguitatea strategiei „deconstrucției" și „indecidabilitatea" raportului ei cu metafizica. Tot ea permite conjectura că instrumentele „metafizice" cu care operează „deconstrucția" nu sînt alese în mod liber ci impuse de către metafizica însăși printr-o manipulare subtilă care transformă „deconstrucția" în cea mai recentă, dacă nu și mai rafinată manifestare istorică a metafizicii.

[23] J. Derrida, *De la grammatologie*, p. 215.

[24] J. Derrida, *Le puits et la pyramide. Introduction à la sémiologie de Hegel*, în *Marges de la philosophie*, p. 83.

[25] *La structure, le signe et le jeu dans le discours des sciences humaines* (1966), în *L'écriture et la différence*, p. 411.

[26] *Ibid.*, 413.

[27] J. Derrida, *De la grammatologie*, I, 2,

[28] J. Derrida, *Implications*, în *Positions*. Les Éditions de Minuit, Coll. Critique, 1972, p. 23.

[29] J. Derrida, *La différance*, p. 25. „La trace est en effet l'origine absolue du sens en général. Ce qui revient à dire, encore une fois, qu'il n'y a pas d'origine absolue du sens en général. La trace est la différance qui ouvre l'apparaître et la signification", *De la grammatologie*, I, 3, p. 95.

DEFINIRE ŞI FIGURARE

Procesul formării valorilor de sens conotative credem că trebuie examinat, pe de o parte, din perspectiva fenomenelor ce se petrec în interiorul unităţii semantice, şi, pe de altă parte, prin prisma interacţiunii dintre unitatea semantică şi sistemul vocabularului.

Conceptul de unitate semantică, pe care-l propunem, se întemeiază pe coeziunea ce există, după părerea noastră, între : fascicolul de trăsături distinctive specifice unei clase de obiecte ; setul de relaţii pe care clasa de obiecte le poate realiza ca element al vocabularului ; o expresie concentrată a celor două componente anterioare, care leagă unitatea semantică cu întreg sistemul vocabularului şi care este definiţia lexicografică. Prin componentele sale şi modul lor de structurare, definiţia lexicografică reprezintă (selectiv) fascicolul de trăsături caracteristic clasei de obiecte şi justifică, explicitează posibilităţile combinatorii curente ale unităţii semantice. În aceste condiţii credem că definiţia lexicografică poate fi folosită ca punct de pornire în investigarea proceselor semantice. De asemenea, considerăm că definiţia lexicografică este, datorită proprietăţilor exprimate mai sus, un punct de interfaţare al sintagmaticului cu paradigmaticul.

Vom încerca să justificăm afirmaţia de mai sus prin descrierea formei celei mai dezvoltate a definiţiei şi a modului său de funcţionare. Pentru a descrie structura definiţiei vom apela nu la o teorie, ci la forma cea mai utilizată în lexicografie. Iată palierele necesare unei definiri complete :

— Încadrarea definiendumului în două clase supraordonate pe baza unora dintre proprietăţile sale ; cele două clase sînt dispuse pe nivele diferite, prima putînd-o îngloba pe a doua, dar niciodată invers ; este posibil, de asemenea, ca cele două clase să fie total independente una de cealaltă. Primul nivel al definiţiei se numeşte, în practica lexicografică, gen proxim, iar al doilea, diferenţă specifică ; ele realizează, în cadrul definiţiei, o intersecţie care constituie mijlocul de racordare a fascicolului de trăsături prin care este reprezentată clasa de obiecte, la sistemul vocabularului, dar şi la structura lumii, aşa cum o reconstituie codul lingvistic. Înglobarea definiendumului în cele două clase are două consecinţe importante : (a) apartenenţa sa la acestea presupune că are trăsături comune cu ele, (b) se constituie o implicare potenţială reciprocă care poate fi oricînd actualizată sub presiunea contextului ;

— Al treilea nivel al definiţiei este format dintr-o selecţie de trăsături preluate din întregul fascicol specific clasei de obiecte ; şi prin acest nivel se realizează, pentru definiendum, un sistem de relaţii cu alte clase de obiecte, ceea ce duce la o posibilă implicare reciprocă între acestea ;

— Un ultim palier al definiţiei înregistrează funcţionalitatea cea mai frecvent întîlnită a definiendumului ; mai rar folosit în definiţiile tradiţionale, acest palier conduce la o mai bună identificare a clasei de obiecte şi contureaza încă un set de disponibilităţi combinatorii ale definiendumului la nivelul vocabularului.

Din cele de mai sus rezultă că al treilea palier este punctul de tensiune al definiţiei precum şi nucleul acesteia, deoarece nivelele unu şi doi

realizează o ordonare taxinomică a trăsăturilor clasei de obiecte, iar nivelul al patrulea este o evaluare pragmatică a acelorași trăsături.

Se constituie astfel un criteriu de valabilitate pentru orice definiție, care s-ar putea formula : dacă și numai dacă selecția de trăsături (prin care poate fi reprezentată o clasă de obiecte) este reunită cu același gen proxim și diferență specifică, se va obține definirea corectă a clasei de obiecte. Numai acestui nucleu i se poate aplica evaluarea pragmatică realizată de al patrulea palier. Această puternică intercondiționare dintre nivelele definiției nu poate fi modificată; orice schimbare duce în mod obligatoriu la o transformare a raporturilor și, implicit, la o nouă structură. Numai adăugarea de trăsături la al treilea palier nu produce o astfel de perturbare. După cum s-a observat, al treilea palier se situează între două categorii de evaluări : una taxinomică și una pragmatică. Asupra acestui nivel se exercită, deci, o dublă atracție.

Valorile de sens contextuale ale unei unități semantice prezintă așadar modificări nesemnificative în structură, ceea ce permite identificarea cu definiția invariantă a unității semantice. Pe măsură ce numărul modificărilor, față de definiția-bază, crește, se creează necesitatea raportării la aceasta pentru marcarea diferențelor. Această raportare se poate produce chiar la nivelul textului. Iată un exemplu : „— Asta este într-adevăr o găselniță ! — Ce înțelegi prin găselniță ? — Soluția care să ne scoată din încurcătură". După cum se poate observa, în text se produce o definire a unuia dintre termeni, definire care conține o referință implicită a sensului de bază de la care s-a format sensul contextual.

Dar tot exemplul de mai sus pune în evidență un fapt destul de important, și anume : între valorile de sens contextuale și cele din inventar există o permanentă interacțiune care poate avea, uneori, drept consecință crearea de noi valori invariabile. Dacă acceptăm că fiecare unitate semantică este reprezentată în conștiința vorbitorului printr-o expresie concentrată, aproximativ de tipul definiției, și că în cazuri asemănătoare celui discutat mai sus raportarea de care vorbeam este o restricție, înseamnă că avem de-a face cu prezența a două definiții într-un singur lexem. Aceste cazuri apar atunci cînd valorile de sens contextuale reprezintă o deviere simțitoare față de valoarea invariantă.

Este și cazul figurilor, care produc devieri în două unități semantice Și procesele semantice prin care se constituie figurile sînt declanșate și condiționate de contextele în care acestea funcționează, dar asupra acestei componente nu vom insista.

Pornind de la structura de suprafață, constatăm că în alcătuirea acesteia figura este reprezentată în primul rînd prin unitatea semantică prezentă în text; sub presiunea conexiunilor în care aceasta este implicată la diferite nivele textuale, valoarea semantică a lexemului prezent se schimbă. Deci, constituirea figurii este o procesualitate (ce se realizează pe diferite paliere ale textului) în etape.

Etapa la care ne vom referi este cea în care identificarea substituitului s-a realizat putîndu-se analiza relația acestuia cu substitutul său din structura de suprafață.

Deci, dacă abordăm în descriere perspectiva receptării, direcția procesului este dinspre SS către SA. În primele etape ale parcurgerii acestui traseu suportul figurii este unitatea semantică a substituției. Treptat se acumulează restricții, trăsături care conduc la conturarea

unității semantice substituite. Atît substitutul cît și substituitul sînt implicați în acest proces cu valori de sens contextuale, deci variante ale valorilor de sens-bază.

O dată cunoscuți atît substitutul cît și substituitul, se procedează la confruntarea lor. Această confruntare, alături de celelalte etape ale drumului de la *S la s*, face parte din sensul figurativ și vom încerca să explicăm de ce.

Confruntarea de care vorbeam mai sus va avea ca termen unitatea semantică substitut reprezentată printr-o variantă a definiției invariantă; aceasta va cuprinde mai ales acele trăsături ale clasei de obiecte care reies din text (aceasta ar fi o consecință a presiunii contextuale — selectarea din fascicolul de trăsături specific clasei de obiecte a unei serii diferite de cea prin care se recunoaște și se descrie în mod curent clasa); substituitul se află în aceeași situație, numai că pe baza setului de trăsături care se constituie treptat se ajunge la fascicolul de trăsături al clasei de obiecte și de aici la definiția textuală și, implicit, la cea invariantă.

Așadar ambele unități semantice converg una spre cealaltă printr-un sistem de variante ale definiției-bază, iar aceste variante includ, pe de o parte, trăsături ale claselor de obiecte, iar pe de altă parte, o categorie de trăsături rezultate din text.

Atît selecția de trăsături proprii claselor, cît și raportările în care acestea sînt implicate duc la configurarea unei componente a semnificației globale a textului, și anume o evaluare subiectivă a uneia din ipostazele posibile a clasei sau a unui segment al acesteia.

Deci în etapa în care are loc comparația între substituent și substituit, pentru fiecare din cei doi termeni se construiește cite un set de variante de definiții care tind să pună în evidență acele trăsături ale celor două clase de obiecte care permit analogia.

Ceea ce urmează este o operație de confruntare a celor două seturi de definiții din perspectiva echivalării propuse în text prin substituție. În urma acestei operații credem că se naște o a treia unitate semantică, și ea componentă a figurii, care are însă o constituție diferită de a celorlalte două. Dacă prin echivalarea propusă prin substituție un element sau un grup de elemente dintr-o clasă de obiecte este izolat și introdus în altă clasă de obiecte, prin aceasta i se atribuie un set de trăsături pe care nu le poate accepta. Această subclasă care se individualizează printr-o trăsătură proprie atribuită de o subiectivitate, în urma echivalării cu clasa substitutului va fi în acel context și numai în acela reprezentată printr-o nouă unitate semantică cu o structură diferită de cea a tipului de unități descrise mai sus. Definiția acestei unități va fi o confruntare a definițiilor invariantă a celor două clase substituit și substituent, care dovedește incompatibilitatea lor în afara contextului în care s-a produs substituția. Unitatea semantică nou creată va mai cuprinde însă și acel atribut prin care se produce izolarea elementului sau a subclasei și care este datorat subiectivității care a făcut substituția. Acest atribut funcționează ca unic criteriu de selecție pentru alegerea substituentului.

Actul selectării este desigur condiționat și de o presiune socioculturală implicită și în structura codului lingvistic prin ordonarea, de exemplu, a vocabularului în subsisteme cu distribuție funcțională diferită.

Unitatea semantică nou creată este însă doar suportul, semnul întregului proces semantic ce are loc la diferite nivele ale textului. După

părerea noastră, doar totalitatea etapelor acestui proces poate fi considerată o figură. Ceea ce am dorit să demonstrăm este doar că în structura figurii trebuie inclusă şi o raportare la structura codului tocmai prin implicarea în acest proces a definiţiilor celor doi termeni. Această a doua particularitate a figurii de a reuni două lumi într-o singură structură (deci nu e vorba de o înlocuire, ci de o reunire) are implicaţii complexe pe care nu le vom descrie aici. Menţionăm doar că reuniunea de mai sus poate fi locul de intersecţie a cel puţin două planuri de lectură sau poate pune în evidenţă o lectură care altfel ar rămîne nedepistată.

Octombrie 1986

CARMEN APOSTOLESCU
Institutul de Lingvistică
Bucureşti, Spiru Haret 12

ENUNȚAREA – REPERE SEMIOTICE

În mod paradoxal, dacă avem în vedere postulatul morrisian al triadei semiotice (sintaxă — semantică — pragmatică), semiotica și pragmatica au urmat timp de aproape două decenii căi de dezvoltare independente. Iată însă că în ultima vreme asistăm la o revizuire a conceptelor de bază ale pragmaticii și a rolului lor metodologic; una dintre direcțiile fundamentale ale acestei tentative ni se pare a conduce către o fericită întîlnire cu semiotica: este vorba de reconsiderarea teoriei enunțării, citată printre sursele sau componentele principale ale pragmaticii, la nivelul investigării procesului de semnificare însuși. Ne propunem, în cele ce urmează, să schițăm coordonatele generale ale acestei modificări de perspectivă.

După cum se știe, conceptul de enunțare s-a născut în ambianța generală a structuralismului lingvistic, fiind definit de la bun început sub semnul dinamismului, drept *act individual de utilizare a limbii* de către vorbitor (Émile Benveniste), *act de creație* a subiectului vorbitor (*Dictionnaire de linguistique*, Larousse 1973) sau *proces de convertire a limbii în discurs* prin intervenția vorbitorului. Dezvoltările recente ale teoriei lingvistice a enunțării (A. Culioli — P. Desclès) au în vedere *travaliul enunțiativ* ca ansamblu de operații sau de strategii care prezidează la punerea în discurs și ai căror protagoniști sînt *instanțele enunțiative* — *Enunțiator* (Locutor, definit prin raportare la triplul reper eu-aici-acum) și *Enunțiatar* (Receptor, presupus de operația de reconstrucție a enunțurilor.)

Semiotica, pe de altă parte, a evoluat la rîndul ei către crearea „unui spațiu epistemologic care să-i permită reconstituirea strategiilor enunțiative" (H. Parret, *La Mise en discours en tant que déictisation et modalisation*, în „Langages", 1983, nr. 70). Contactul între cele două cîmpuri conceptuale a devenit prin aceasta posibil, ba chiar, am spune, inevitabil. El implică reconsiderarea noțiunilor fundamentale ale teoriei enunțării, începînd cu însuși conceptul de enunțare.

Conceperea enunțării ca act sau activitate a subiectului vorbitor avea drept efect cantonarea ei în domeniul oralității, investigarea în principal a coordonatelor sale psihofiziologice și sociologice, determinate de contextul enunțiativ „real". Semiotica are meritul de a fi arătat că obiectul analizei lingvistice este totdeauna *enunțarea enunțată :* enunțarea și subiectul enunțării devin în această perspectivă „efecte de sens" ai căror indici sînt reperabili în enunț sau pot fi reconstituiți de către Enunțiatar în procesul de interpretare a enunțului. Enunțarea nu se confundă deci cu oralitatea. În același timp, enunțarea și enunțul constituie categorii distincte, care pot fi caracterizate prin trăsături de conținut specifice, independent de realizările lor superficiale. Raportul între aceste categorii poate fi descris drept acela dintre un element constitutiv — enunțarea — și un element caracterizant — enunțul (H. Parret, *op. cit.*).

Conceptul de enunțare desemnează, în diferitele sale accepții, trei categorii de fenomene, situate la trei nivele ierarhizate (fiecare element al primului nivel subsumează un element al nivelului secund, care la rîndul său subsumează un element al nivelului trei) :

1. Instanțele enunțiative
2. Enunțarea ca operație de punere în discurs

3. Enunţarea enunţată, respectiv „urmele" enunţării în enunţ, care formează un ansamblu coerent, un discurs cu statutul logic diferit de cel al restului enunţului.

Descrierea globală a enunţării implică în această perspectivă o analiză semiotică completă, la trei nivele:
1. nivelul de adîncime (al structurilor logice)
2. nivelul de suprafaţă (al structurilor actanţiale)
3. nivelul discursiv (al programelor, strategiilor şi performanţelor enunţiative care au drept efect modificarea raportului „juridic" sau „contractual" între instanţele enunţiative).

Se modifică în acelaşi timp, în perspectiva semioticii, modul de concepere a relaţiei între enunţare şi semnificaţie. Semnificaţia apare ca rezultatul punerii în relaţie a două instanţe, sensul şi subiectul, printr-un act semiotic generator care este actul de enunţare. Enunţarea nu mai este considerată ca un „adaos" la semnificaţie, ci ca fiind prezentă *în* semnificaţia enunţului în oricare punct al acestuia; ea face parte dintre condiţiile de posibilitate ale enunţului, fiind reconstituită printr-un efort de interpretare echivalent cu o activitate parafrastică[1].

Subiectul enunţării ca entitate semiotică beneficiază şi el de o nouă abordare. Diferit de locutorul real, el apare ca un efect de sens, construit prin raportare la categoriile de actorializare — spaţializare — temporalizare (corespunzătoare axei eu-aici-acum). De aici posibilitatea de a descrie subiectul enunţării în termenii unei gramatici semiolingvistice de tip narativ.

Această „narativizare" a enunţării are o dublă importanţă: pe de o parte, ea implică existenţa unor regularităţi de ordin sintactic şi modal, care determină atît structurarea enunţurilor, cît şi actul enunţării. Pe de altă parte, descendenţa gramaticii narative din teoria acţiunii permite joncţiunea între teoria enunţării şi teoria actelor de limbaj, ceea ce rezolvă una dintre disputele fundamentale ale pragmaticii. Luarea în considerare, în descrierea actelor de limbaj, a diferitelor tipuri de stări care apar ca efecte de transformare operate de actele respective (de exemplu, în domeniul competenţelor modale ale Enunţiatorului şi Enunţiatarului) permite definirea enunţării drept act de limbaj de mare generalitate, avînd drept efect *instaurarea unui subiect.* Enunţiatorul devine subiect al enunţării prin recunoaşterea de către Enunţiatar a unei noi stări, apărută ca urmare a intervenţiei Enunţiatorului.

O astfel de perspectivă implică între altele raportarea, în analiza condiţiilor de realizare a actelor de limbaj, la totalitatea elementelor *contextului semiotic*, a trăsăturilor pertinente pentru interpretarea semnificaţiei actului de limbaj. Între acestea se află şi trăsăturile de natură verbală, mimico-gestuală etc. care contribuie la formarea imaginii pe care instanţele enunţiative vor să şi-o impună reciproc, la definirea rolului pe care fiecare dintre ele şi-l asumă. Elementele acestea de *punere în scenă*, care pot fi descrise la nivelul de suprafaţă printr-o sintaxă interacţională, fac parte dintre condiţiile de producere ale oricărui tip de discurs, ajustarea lor reciprocă şi progresivă asigurînd comunitatea minimală de semnificaţie necesară comunicării.

Elementelor de punere în scenă li se adaugă, la cel de-al treilea nivel al analizei semiotice — nivelul discursiv — mecanismele de *punere în discurs*, de asumare a enunţării de către instanţele enunţiative. Punerea

în discurs transformă rolurile virtuale definite la nivelul actanţial în roluri reale, asumate de partenerii actului de comunicare.

Adoptarea unei perspective semiotice aduce, după cum am încercat să arătăm, clarificări şi nuanţări importante în abordarea termenilor fundamentali ai teoriei enunţării. Dar pragmatica nu se prezintă la întîlnirea cu semiotica doar în calitate de beneficiar pasiv. Dimpotrivă. Unele dintre achiziţiile sale recente — în consens, de altfel, cu cele ale semioticii — oferă sugestii de cea mai mare importanţă pentru dezvoltările teoretice şi metodologice în domeniul enunţării: avem în vedere conceperea enunţării ca *activitate intersubiectivă* (relaţională, interactanţială) exersată în comun de partenerii actului de comunicare, definiţi astfel drept *colocutori*. Semioza se instituie în urma activităţii comune a colocutorilor, care îşi împart iniţiativa semantică; ei utilizează limba pentru a-şi enunţa poziţia corelativă şi pentru a semnifica un raport comun faţă de lume. Enunţarea se defineşte în această perspectivă ca un eveniment cu structură dialogică, care comandă activităţile conjuncte de semnificare — înţelegere interpretare) ale colocutorilor şi regizează semantismul profund al enunţului. Enunţul capătă semnificaţie deplină numai atunci cînd este ,,pus în comun'' între instanţele enunţiative aflate în relaţie interlocutivă activă.

Dinamismul enunţiativ este determinat nu de un subiect enunţiator, ci de *comunitatea enunţiativă*, noţiune polimorfă a cărei tipologie corespunde, după Herman Parret *(op. cit.)*, unei ierarhii cuadripartite a nivelelor semiotice [2]:

1. nivelul distribuţional
2. nivelul propoziţional
3. nivelul ilocuţionar
4. nivelul axiologic.

La nivel distribuţional comunitatea enunţiativă este reprezentată de cuplul *Destinator — Destinatar*, aflat în relaţie de *copercepţie a codului* (comunitate de vorbire). La nivel propoziţional apare cuplul *Enunţiator — Enunţiatar*, relaţia fiind de *coverificare* pe fondul unui univers referenţial sau ontologic comun (comunitate de lume). Nivelul ilocuţionar este acela al *contractualităţii acţionale* (comunitate de acţiune), caracterizat prin relaţia de *coanaliză* a convenţiilor de producere şi interpretare a actelor de limbaj. În sfîrşit, la nivelul axiologic se manifestă comunitatea axiologică (erotetic-deontică), definită prin *coancorarea* în fondul comun erotetic-deontic, ce permite definirea instanţelor de enunţare.

Cele patru nivele semiotice (care corespund doar parţial tipologiei tripartite prezentate anterior) trebuie interpretate ca izotopii teoretice, între care se stabilesc relaţii de corespondenţă şi de incluziune (nivelul 4 include nivelul 3 ş.a.m.d.).

Astfel recentrată asupra unor fapte de natură relaţională, teoria enunţării (sau, după expresia Catherinei Kerbrat-Orecchioni, ,,lingvistica extinsă a enunţării'') îşi găseşte locul la confluenţa între o ,,pragmatică integrantă'' şi o ,,semiotică raţională'', într-un spaţiu epistemologic nou, ce rămîne a fi ilustrat prin cercetări ulterioare de detaliu.

REFERINŢE BIBLIOGRAFICE

1. Benveniste, É., 1966: *Problèmes de linguistique générale*, Gallimard.
2. Culioli A., 1979: *Valeurs modales et opérations énonciatives*, în *Modèles linguistiques*, PUL.

3. Greimas A.-J., Courtès, J., 1979 : *Sémiotique: dictionnaire raisonné de la théorie du langage*, Hachette.
4. Kerbrat-Orecchioni, C., 1980 : *L'Enonciation de la subjectivité dans le langage*, Armand Colin.
5. ,,Langages", 1970, nº 17, *L'Enonciation*.
6. ,,Langages", 1983, nº 70, *La Mise en discours*.

NOTE

[1] Acest mod de a concepe relația enunțare — semnificație nu poate rămîne fără urmări în ceea ce privește conceperea relației semantică — pragmatică : el infirmă așa-zisa ,,autonomie a semanticii".

[2] Conceptul de enunțare se scindează metodologic în două direcții : cea a deictizării și cea a modalizării, operații care sînt ierarhizabile ; enunțarea se închide în mod ideal prin modalizarea deicticului, ceea ce revine la reconstituirea instanței de enunțare în calitate de competență modalizatoare. Aceasta permite extinderea tipologiei modalităților la descrierea tipurilor de strategii enunțiative și a nivelelor semiotice.

Octombrie 1986

ANCA COSĂCEANU
Facultatea de Filologie
București, Pitar Moș 7—13

Analize de texte poetice. Antologie. Coordonator acad. I. Coteanu, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1986, 296 p.

Volumul cuprinde 35 de studii consacrate textului poetic, unele dintre ele deja publicate în reviste de specialitate, altele texte ale unor comunicări susținute în cadrul „Cercului de poetică" de la Facultatea de Filologie, iar altele inedite.

Chiar dacă — așa cum se arată în introducere — intenția coordonatorilor a fost prezentarea unor „puncte de vedere și metode diferite de interpretare a textului poetic", parcurgerea întregului volum lasă o impresie de remarcabilă unitate, rod probabil al unui efort comun de a stabili o bază teoretică și metodologică adecvată pentru interpretarea textului poetic.

Și poate cheia acestei unități se găsește în ampla introducere, intitulată simplu *Cum vorbim despre text*. Depășind etapa abordării structuraliste, imanente a textului poetic, autorul, acad. I. Coteanu, adoptă, vorbind despre text, punctul de vedere al receptării acestuia, iar studiul se constituie într-o adevărată *teorie a receptării*. Privit ca structură generatoare de semnificație, textul este re-construit în procesul continuu al receptării. Lectura este nu numai parcurgere a unui spațiu scris, ci înțelegere, *reacție* de interpretare a semnificației spațiului parcurs care construiește un spațiu de receptare ordonat de linii de forță direcționale atît dinspre receptor către operă — și de aici către intențiile autorului —, cît și dinspre operă spre receptor. Textul poetic, ca dat structural, va admite lecturi multiple, dar *în număr finit*. Ideea — susținută prin date experimentale — a existenței în structura textuală a unui nucleu de elemente constante, în raport cu care se poate stabili gradul de adecvare sau de inadecvare a unei lecturi, și care asigură convergența lecturilor, ni se pare deosebit de importantă. Lectura este dirijată de existența în text a unor „puncte de articulație, locurile în care se produc trecerile de la ce ne așteptăm la ce urmează, centrele de 'frustrare a așteptărilor' " (p. 13—14), care formează o grilă proiectată de receptare asupra textului, deschizînd astfel o cale de acces spre *blocurile sintactico-semantice* și structurarea acestora. Unități semiautonome, aceste blocuri configurează lumi textuale cu coordonate specifice spațio-temporale, în care se înscriu relațiile, cauzale sau modale, dintre niște entități date. Acest sistem de relații, vizualizat printr-o schemă sugestivă, stă la baza criteriilor de segmentare a textului poetic. În același timp însă, ca o ilustrare a ideii textului reconstruit prin receptare, schema figurează și un model al „deplasărilor generale de sens în trecerea lectorului de la lumea lui obișnuită la aceea din opera literară" (p. 20).

Acordînd lecturii o funcție constitutivă de semnificație, autorul se ocupă atent de etapele și mecanismele receptării, precum și de receptor ca protagonist al procesului. Există mai multe modalități de receptare, după cum există mai multe tipuri de receptori, în raport cu posibilitățile lor de a se implica în reconstruirea semnificației profunde a textului. În această perspectivă, o pedagogie a lecturii trebuie să vizeze formarea receptorului avizat, dacă nu chiar specializat (remarcăm preocuparea constantă a autorului pentru incidențele didactice ale considerațiilor teoretice avansate). Intervine aici și rolul criticii literare, înțeleasă nu ca un metalimbaj raportat la sistemul unei limbi-obiect, ci ca discurs interpretant despre funcționarea procesuală a textului ca semn complex. Rolul criticii este de a pune în valoare tehnicile de imaginare a unor situații, acțiuni, personaje, de creare a unor lumi textuale : relația lumea actuală — lumea fictională aduce în discuție din nou, dar altfel, problematica verosimilului, compararea diverselor tipuri de lumi textuale apare ca un mod de abordare a domeniului influențelor și numai astfel criticul va reintegra datele biografice pentru a plasa opera în contextul său sociocultural.

Lecturi diverse, aplicate aceluiași poem sau unor poeme diferite, analizate în singularitatea lor sau în context intertextual, ilustrează ideea centrală susținută în introducere, aceea a receptării generatoare de semnificație.

Nu este ușor să surprinzi în spațiul restrîns al unei recenzii contribuțiile teoretice și diversitatea interpretărilor propuse de cei 19 semnatari ai analizelor de text, pe care îi cităm în ordinea apariției lor în *Cuprins* : acad. I. Coteanu, N. Constantinescu, R. Michăescu, Al. Tudorică, Dana Manea, Miruna Runcan, M. Pop, Delia Radu, C. Tabarcea, Rodica Zafiu, Mariana Neț, Ecaterina Mihăilă, Smaranda Vultur, G. I. Tohăneanu, Irina Bădescu, R. Toma, A. Constantinescu, Carmen Apostolescu, Șt. A. Doinaș. Majoritatea cercetărilor își propun să identifice în text o matrice, o schemă sau un principiu producător de sens, urmărind funcționarea acestora fie la toate nivelele textuale : prozodic, (morfo)sintactic, lexico-semantic, pragmatic (N. Constantinescu, Al. Tudorică, G. I. Tohăneanu), fie limitînd investigația la unul sau

mai multe dintre aceste nivele. M. Pop, G. I. Tohăneanu și Mariana Neț sînt preocupați de raportul între schemă și uzaj prozodic ; cîteva studii vizează explicit nivelul pragmatic, arătînd dependența lecturii de identificarea/proiectarea în/asupra textului a unei matrici discursive (I. Coteanu, Rodica Zafiu, Mariana Neț) sau a unui principiu retoric (Al. Tudorică, Rodica Zafiu). Dincolo de aplicarea unor metode diferite (analiza componențială, semantică generativă) și de modul de expunere mai mult sau mai puțin formalizant, cele mai multe dintre analize se întîlnesc în căutarea constantelor textuale semantice : paradigme semantice (C. Tabarcea, Smaranda Vultur, R. Michăescu, Carmen Apostolescu), structuri semantice reflectate la alte nivele (E. Mihăilă, Mariana Neț, Irina Bădescu, R. Toma, A. Constantinescu), lumi textuale (Mariana Neț), structuri sintactico-semantice (actanțiale) (Dana Manea), structuri figurale (C. Tabarcea, M. Pop) sau simbolice (Delia Radu).

Pe lîngă contribuțiile fiecărui studiu în parte, antologia ni se pare importantă în ansamblul ei. Așa cum este organizată, reușește să demonstreze validitatea abordării textului poetic din perspectiva receptării sale : în relația lectorului cu textul o matrice semantico-sintactică găsindu-și izomorf reflectare la celelalte nivele, asigură coerența unor interpretări multiple — a se vedea nu numai lecturile diferite propuse pentru același poem, dar și lecturile multiple propuse într-unul și același studiu pentru un poem (cităm pe Șt. Aug. Doinaș interpretîndu-și propriul poem). Stabilirea în cursul receptării a relațiilor de intertextualitate între două sau mai multe texte ale aceluiași autor (E. Mihăilă) sau de autori diferiți (Delia Radu, Carmen Apostolescu, C. Tabarcea) ilustrează, propunînd uneori asocieri neașteptate, îmbogățirea înțelegerii textului prin lectură.

Aproape toate studiile pledează — după părerea noastră — pentru o abordare a textului poetic ca semn complex, a cărui funcționare nu poate fi dezvăluită fără mijloacele pe care teoria lingvistică le-a pus la îndemîna nu numai a lingvistului, dar și a poeticianului.

Volumul este însoțit de un *Glosar*. Cuprinzînd definiții pentru termeni mai frecvent recurenți în cursul analizelor sau în cîmpul mai larg al cercetărilor de poetică, *Glosarul* facilitează accesul spre lectura studiilor ; în același timp, prezența *Glosarului* marchează implicit și o intenție de a plasa întregul volum sub semnul unei omogenități teoretice. Volumul se constituie astfel și ca o ilustrare a rezultatelor cercetării unei școli de poetică.

Volumul va fi studiat cu deosebit profit de specialiști, de studenții filologi, și nu în ultimul rînd de profesorii de limba și literatura română, cei care sînt chemați să aplice rezultatele investigației teoretice în procesul de formare a receptorului de text poetic.

ANCA MĂGUREANU
Facultatea de Filologie
București, Pitar Moș 7—13

Octombrie 1986

MIHAI DINU, **Ritm și rimă în poezia românească,** București, Cartea Românească, 1986, 378 p.

În lunga serie de lucrări privind teoria versului românesc, cartea lui Mihai Dinu apare ca una dintre cele mai importante contribuții. După ce în ultimii ani au văzut lumina tiparului mai multe cărți care se ocupă de versificația românească, teoriile diferite au suscitat discuții cîteodată pătimașe în apărarea unuia sau altuia dintre punctele de vedere. Perspectiva lui Mihai Dinu este una generativă, care îi oferă un cadru teoretic larg și suplu, capabil să cuprindă în mod unitar un mare număr de chestiuni cruciale ale versului românesc.

Sistemul propus de Mihai Dinu are patru nivele (arhetipul ritmic, modelul ritmic, schema ritmică și realizarea ritmică), dispuse în ordine ierarhică și generîndu-se unul pe altul. Punctul de sprijin al teoriei este conceptul de ictus forte, în baza căruia se definesc nivelele superioare, precum și conceptul de cezură și tipurile metrice de vers românesc. În cadrul acestui sistem își găsesc o rezolvare unitară din punct de vedere teoretic problemele de tip metric propriu-zis (versul a- și catalectic), raportul între structura lexicală și cea metrico-ritmică a versului, definirea rimei ca element al versului marcat de accentul forte, definirea conceptului de picior și se introduce conceptul de factură ritmică, element esențial pentru stabilirea raportului între versul clasic românesc și versul liber. Întreaga demonstrație este sprijinită de un mare număr de exemple, precum și de un bogat și interesant aparat matematic, din păcate prea specializat pentru a folosi unui cititor nefamiliarizat cu un asemenea tip de abordare.

Ocupînd un loc oarecum separat în carte, capitolul ultim *(De la asonanța sistematică la un sistem al asonanțelor)* este consacrat în special *Psalmilor* lui Dosoftei și propune o operație absolut necesară în studierea rimei românești, anume o „fonologie" a rimei unui poet, operație care n-a mai fost încercată sistematic și ale cărei rezultate sînt deosebit de solide.

Reușind să supună unui sistem coerent atîtea probleme abordate de obicei separat sau contradictoriu, Mihai Dinu a scris, fără îndoială, cea mai bună carte despre versificația românească apărută pînă în prezent. El pune astfel bazele teoretice pentru o serie întreagă de studii care se vor dovedi, fără îndoială, fructuoase. E adevărat că volumele pe nedrept neglijate,

publicate de Universitatea din Timişoara (*Limbaj poetic şi versificaţie în secolul al XIX-lea*), au făcut o despuiere aproape exhaustivă a literaturii clasice versificate româneşti, ceea ce i-a asigurat lui Mihai Dinu un material de interpretat de la care a putut porni.

Unul dintre elementele de bază ale teoriei lui Mihai Dinu este ceea ce el numeşte *modul ritmic*. Cu ajutorul acestuia se rezolvă foarte elegant problema, probabil fundamentală din punct de vedere teoretic, a versificaţiei române, şi anume cuplarea principiului de tip metric cu cel de tip ritmic. Modulul ritmic ar mai putea servi şi pentru definirea versului liber românesc, dar aici demonstraţia este totuşi parţial neconvingătoare.

Ca orice studiu care deschide o cale nouă într-un domeniu, cartea lui Mihai Dinu are totuşi şi unele chestiuni discutabile. Printre acestea, un loc central în sistem îl ocupă conceptul de ictus forte, definit ca ultimul ictus care apare înainte de cezură sau înainte de finalul versului. Pornind de la ictusul forte se ajunge şi la definirea cezurii şi la construirea nivelului numit arhetip ritmic. Piatră de boltă a întregii teorii, ictusul forte are o existenţă în realitatea lingvistică cel puţin îndoielnică. De altfel, definirea reciprocă a cezurii şi a ictusului forte este de o evidentă circularitate. E greu de decis dacă Mihai Dinu obţine „din calcul" un concept operaţional sau dacă acest concept este numai un artificiu. Probabil că rezolvarea acestei probleme se poate găsi numai în studierea aprofundată a fenomenului accentuării în limba română, studiu în care implicaţiile teoriei versului să rămînă mereu în atenţie. Ca un exemplu în acest sens, se confundă sistematic în diferite studii accentul cu ceea ce unii foneticieni numesc emfaza, dar simpla cercetare a unei sonograme dovedeşte că aceasta e un fapt net diferit de accent. E deci probabil ca accentul să fie o valoare strict relativă în cadrul unităţii lexicale din care face parte, şi nu o valoare absolută, sau o valoare relativă în cadrul unităţii metrice numită vers. De altfel, statisticile Florei Şuteu privind lungimea silabelor unui vers ilustrează clar acest fapt. În aceste condiţii s-ar putea ca accentul forte să fie un concept nerealizat în realitatea lingvistică, iar dacă este aşa, sistemul propus pierde mult din consistenţă.

În aceeaşi clasă de probleme intră şi cea care ar constitui ultimul nivel al sistemului lui Mihai Dinu, dacă el şi-ar fi împins consecvent cercetarea pînă aici, şi anume realizarea propriu-zisă, performarea versurilor. Cu toate că nu îşi propune explicit să se ocupe de acest tip de probleme, Mihai Dinu recurge adeseori la trimiteri în direcţia performării versurilor. Pentru consistenţa sistemului, acest ultim nivel, ale cărui dificultăţi sînt imense, ar fi trebuit măcar postulat.

Şi o ultimă obiecţie : cu oarecare îndreptăţire, autorul respinge ideea de medie ritmică a unui text poetic, încercînd însă, cu valoare de exemplu, analize ritmice ale unor poeme complete. Aşa cum afirmă el însuşi, structura ritmică nu este decît unul dintre nivelele obiectului poetic şi concură împreună cu celelalte nivele la crearea semnificaţiei globale ale acestui obiect. Raporturile între nivelele unui text nu sînt o chestiune care să se poată rezolva în cadrele stricte ale unui studiu specializat. Ar fi fost poate necesar ca Mihai Dinu să-şi pună mai explicit această întrebare, eventual indicînd numai principial direcţiile în care structura din ce în ce mai abstractă a sistemului ritmic poate căpăta substanţa textului poetic.

Carte de pionierat plină de sugestii fertile, solid gîndită şi construită, atingînd şi dînd rezolvări unitare majorităţii punctelor-cheie din teoria versului românesc, *Ritm şi rimă în poezia românească* de Mihai Dinu va rămîne probabil mult timp o carte de referinţă în acest domeniu strict specializat, dar totodată actual al studiilor de poetică.

MIHAI POP
Octombrie 1986 *Facultatea de Filologie*
Bucureşti, Pitar Moş 7—13

JOHANNES KRAMER, **Glossaria bilinguia in papyris et membranis reperta.** Herausgegeben und kommentiert von J. K. Bonn, Habelt, 1983, 183 p. (= **Papyrologische Texte und Abhandlungen**, Band 30)

Cunoscut în aceeaşi măsură ca papirolog şi ca romanist, J. Kramer îşi utilizează în această foarte utilă ediţie dubla sa competenţă : cea de papirolog pentru stabilirea (şi întregirea) textelor, cea de romanist pentru alcătuirea comentariului şi exploatarea lingvistică a datelor oferite de glosare.

Volumul conţine 16 texte de mică întindere, transmise direct din Antichitate (înaintea anului 600 aşadar), fără copieri succesive medievale (acestea au fost editate între 1888 şi 1892 de G. Goetz în celebrul său *Corpus glossariorum Latinorum*, glosarele bilingve constituind volumele II şi III ale colecţiei) ; unul singur (nr. 11) este inedit, celelalte au beneficiat de ediţii anterioare ; aici însă toate sînt prevăzute cu comentarii filologice şi lingvistice, iar unele texte fuseseră reeditate de J. Kramer însuşi, cu comentarii, în „Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik". Semnalăm şi un text trilingv, un „ghid de conversaţie" (de utilizat în hanuri) latino-greco-copt. Volumul se încheie cu trei foarte utile indexuri : grec (cu lema dată în forma

corectă a cuvîntului, urmată de cea din text, și cu semnalarea *hapax*-urilor), latin (aceleași criterii) și copt.

Socotim util pentru cititorii revistei noastre, în rîndurile cărora filologii clasici constituie o minoritate, să ne oprim nu asupra tehnicii și indubitabilelor calități ale ediției, ci să scoatem în evidență cîteva caracteristici ale lexicografiei bilingve antice și aportul textelor reunite de J. Kramer la cunoașterea epocii tîrzii și a aspectului vorbit al celor două limbi clasice [1].

După cum se știe, antichitatea greacă, cu toate remarcabilele ei reușite în domeniul filologiei, n-a creat tipul de opere lexicografice cu care sîntem obișnuiți începînd din Renaștere, mărginindu-se la alcătuirea de glosare; acestea aveau de cele mai multe ori ca primă origine necesitatea explicării unor cuvinte rare din textele literare (γλῶσσαι 'cuvinte neuzitate și învechite'). Din aceeași necesitate inițială izvorăsc și operele lexicografice și glosografice latine, reprezentate în epoca clasică de Verrius Flaccus (sec. I î.e.n. — sec. I e.n.), cunoscut nouă numai prin rezumatul lui S. Pompeius Festus (sec. II e.n.), iar acesta, la rîndul său, în mare măsură prin rezumatul lui Paulus Diaconus (sec. IX); de altfel, marea majoritate a activității glosografice și lexicografice antice n-a ajuns pînă la noi decît sub forme abreviate, tîrzii.

Glosarele bilingve ocupă în ansamblul lexicografiei antice un loc aparte, atît datorită scopului lor, cît și publicului cărora le sînt destinate. Nu mai este vorba de explicarea unor cuvinte rare, ci, în Imperiul devenit bilingv, de a pune la îndemîna cititorului un instrument de învățare a uneia din cele două limbi sau măcar de a-i permite să facă față unor situații de moment: există glosare pe specialități (termeni juridici, nume de plante etc.), chiar și, cum am amintit mai sus, ghiduri de conversație, în afară, bineînțeles, de glosarele alfabetice. Lucrările glosografice sînt clasificate după tradiție în (1) *idiomata* (ἰδιώματα 'particularități'), un fel de dicționare confruntative, care scot în evidență particularitățile unei limbi (mai ales ale latinei) față de cealaltă: în latinește *honor* e masculin, în timp ce corespondentul grecesc τιμή e feminin (*cum dicimus* hic honor ἡ τιμή, *fit apud nos masculini, apud illos feminini generis*, Charisius, 379,8 Barwick); (2) *hermeneumata* (ἑρμηνεύματα 'interpretări, explicații'), traducerile propriu-zise. Dacă cele dintîi izvorăsc din preocupările gramaticilor culți (l-am citat mai sus pe Charisius), al doilea grup e deseori opera unor practicieni mărunți („nescio quis magistellus", după expresia lui Goetz).

Textele reunite de J. Kramer reprezintă de cele mai multe ori un nivel inferior al elaborării și se adresează unui public puțin cultivat. Limba de pornire se distinge în general de limba țintă prin utilizarea alfabetelor: din cele 16 texte cuprinse în volum, numai 5 au textul latin scris cu litere latine și cel grec cu litere grecești; 10 sînt notate în întregime în alfabetul grecesc și 1 în alfabetul latin. Se poate deduce interesul pentru lingviști al acestui procedeu (trebuie totuși adăugat că grecii, chiar și scriitorii greci, transcriau totdeauna cu caractere grecești cuvintele latine citate).

Semnalăm mai jos cîteva fapte care ne-au părut demne de a fi scoase în evidență.

1. Echivalențe lexicale greco-latine privind noțiunile abstracte. Importanța acestora trebuie privită în perspectiva mai largă a constituirii unei culturi unice greco-romane (în măsura în care o asemenea unitate, transgresînd frontierele lingvistice, este posibilă); în domeniul lexical unificarea se manifestă atît prin împrumuturi, în ambele direcții — dar mai ales dinspre greci spre romani —, cît și prin treptata stabilire a unor echivalențe între cele două limbi. Situația ideală — niciodată atinsă — pentru limbajul filozofiei, al științelor, al administrației chiar, este corespondența biunivocă: un singur cuvînt latin ar trebui să redea sensurile unui cuvînt grec, iar acesta din urmă să corespundă unui singur cuvînt latin. Investigarea acestui lent și nedesăvîrșit proces presupune căi numeroase (mărturiile autorilor înșiși, compararea traducerilor etc.); opinia anticilor cu privire la aceste echivalențe se reflectă și în lucrările lexicografice; de aceea compararea lor cu celelalte surse prezintă un interes cert. Pentru textele discutate aici recolta e, cum ne putem aștepta, puțin bogată, chiar dacă extindem sfera „abstractului": φύσις — *ingenium* (ἰνγενιομ, 1,58 [2]), ἐπιθυμία — *desiderium* (16,88), ἀνάγκη — *necessitas*. (νεκεσσιτας, 15,135), καταφρονέω — *contemno* (2, 107), πτῶσις — *casus* (2, 112) și neobișnuitul *dictio* (la pl. δικτιῶνης, 1, 3; cf. Kramer, p. 25), ἄθεος ἄνθρωπος — *sine dibus* (sau *deibus*; formă cunoscută din inscripții și din Petroniu, 44, 17) *(h)omo* (σινε δειβους ομο, 1, 118; Cicero folosește împrumutul *atheus* sau alte perifraze), φιλοπονέω — *studeo* (2, 137).

2. Cuvinte neatestate în alte texte:

(a) Latine (mai importante, relativ, decît cele grecești, deoarece noile descoperiri de inscripții și de papirusuri oferă mereu cuvinte grecești noi, datorită posibilităților mai mari de derivare și, mai ales, de compunere ale limbii grecești): *adhabito* ('a locui aproape', calc după gr. παροικέω care-l traduce, 4 W, 79), *apeps* (απεψ, latinizare a gr. ἄπεπτος 'necopt, indigest', pe care-l traduce, după toate probabilitățile — redactarea acestui glosar vechi, sec. I î.e.n., este foarte neclară —; 1, 125), *cubicellum* (cu schimbare de sufix pentru *cubiculum*, luat drept diminutiv, cf. *uitulus* — *uitellus*, traducînd un κοιτω[νάριον], cuvînt grecesc necunoscut din altă parte, dar cu elementele de formație clare, κοίτη 'pat' sau κοιτών 'dormitor', cu sufixul diminutival atic și tardiv -άριον; justificarea completării nu este oferită de editor; există și alte diminutive, atestate: κοιτώνιον, κοιτωνισκος; 2, 54), *depriuatus* (traduce, alături de *deriuatus*, participiul verbului grecesc παράγω 'a îndrepta în altă direcție etc.'; trebuie citit

deprauatus?, 4 W, 61), *garriosus* (cu schimbare de sufix pentru *garrulus* 'flecar', deşi *-osus* nu e în mod obişnuit un sufix deverbativ ; cf. totuşi formaţia glumeaţă *bibosus* a lui Laberius, 80 R ; 4, 38), *inprodest* (ιμπροδεστ, cu sensul neprecizat, 1, 117), *obuarico* (traduce trei sinonime greceşti, παφεγχειρέω 'a întreprinde un lucru nepotrivit', παρέλκω 'a trage la o parte, a devia de la drumul drept', tradus mai jos, 34, cu *extraho*, παραλλάσσω 'a schimba, a alterna, a devia etc.' ; există, pe de altă parte, o glosă a lui Festus, 212, 6—7 L, la numele de agent *obuaricator: obuaricator dicebatur, qui cuipiam occurrebat quo minus rectum iter conficeret* 'se numea *obuaricator* cel care ieşea în calea cuiva spre a face un drum mai puţin drept = spre a-l abate de la drumul drept' ; verbul pare aşadar să însemne 'a abate, a devia' ; 4 W, 27), *posthabitus* (traduce, alături de *postpositus*, participiul grecesc παρεκτιθείς al verbului παρεκτίθημι 'a expune; a aşeza alături' ; este vorba, probabil, de un calc ocazional, destinat clarificării explicaţiei ; 4 W, 28), *praeteritorie* (adverb, traduce, alături de *translaticie*, şi de ablativul *praeteritione*, gr. παροδικῶς 'în trecere', 4 W, 76), *rabilis* (lipsind corespondentul grecesc, nu se poate stabili sensul ; probabil o greşeală de transcriere sau un fragment de cuvînt, din *reparabilis*, de exemplu ; cf. Kramer, p. 53 ; 4 H, 1), *rubrio* (ρ]ουβριωνη[ς, pl., într-o listă de peşti, fără conservarea corespondentului grecesc ; există şi denumirea *rubellio*, atestată la Plinius, Apicius şi cu cîteva rînduri mai jos, 30, a unui peşte neidentificat ; cf. Kramer, p. 65, E. de Saint-Denis, *Le vocabulaire des animaux marins en latin classique*, Paris, 1947, p. 96 ; 6, 27), *subinsanus* (traduce două cuvinte greceşti de asemenea neatestate, παρεμμανής şi παρακεκακωμένος, dar, avînd date drept sinonime *cerritus* 'posedat de Ceres, ţicnit' şi mai sus discutatul *garriosus*, ca şi datorită clarităţii analizei, *sub-*, prefix atenuativ, şi *insanus* 'nebun', sensul este neîndoielnic, 'ţicnit' ; 4 W, 37), *uactis* (traducînd un cuvînt grecesc necunoscut, παρατηστον, poate o eroare de transcriere ; cf. Kramer, p. 56 ; 4 W, 7).

(b) greceşti (nu vom da lista completă) : ζυτοπώλης (în grafia *sutipola* — fără îndoială citită corect de Kramer, faţă de *satipola*, *sagirola* din alte ediţii — într-un text în care şi cuvintele greceşti sînt scrise cu litere latine ; corespondentul este *cinido* = *cinaedus* 'pervertit' ; cuvîntul trebuie inclus mai degrabă printre „noutăţile" latine decît printre cele greceşti, nu numai fiindcă ζυτοπώλης există în alt papirus, din sec. IV, LSJ, s.u., ci fiindcă *sutipola* este o formă latinizată de dată mai veche, cu echivalenţele ζ = *s*, υ = *u*, cu vocala de compunere *-i-* faţă de gr. *-o-* şi cu adaptarea morfologică la decl. I latină, în timp ce *cinido* redă gr. κίναιδος mai degrabă decît lat. *cinaedus* ; la prima vedere, echivalenţa semantică este ciudată, *sutipola* însemnînd 'vînzător de bere' ; explicaţia lui J. Kramer e convingătoare, p. 95 : „die Gleichsetzung mit dem 'Lustknaben' wird nicht wunder nehmen, wenn man etwa bedenkt, welche Funktionen Kellnerinnen in Bars heute noch oft haben" ; 14, 23, din jurul anului 600), σαλπίστρια (unica atestare a femininului numelui de agent σαλπιγτής 'trompetist' cu sufixul atic -τρια, întregind seria ψάλτρια, κιθαρίστρια ; sufixul este fără îndoială popular, cum pare a o dovedi hibridul petronian *lupatria*, 37, 6 ; cauza rarităţii cuvîntului rezidă în realitatea materială, salpinxul fiind trompeta militară ; cf. J. Chailley, *La musique grecque antique*, Paris, 1979, p. 71, 214 ; 2, 8).

3. Elemente de latină vulgară (lăsăm la o parte numeroasele fonetisme, bine cunoscute din alte texte şi discutate de J. Kramer, p. 15—17) : *hibernus* (ειβερνος, glosat χιμον = χειμών 'iarnă', substantivare a adjectivului, care înlocuieşte în toate limbile romanice substantivul *hiems* ; REW 4126, Väänänen, *Introduction*, p. 82 ; 13, 8), *buca* (pentru *bucca*, glosat *istoma* = στόμα 'gură' cu *i-* protetic latin şi cu sensul panromanic, cu excepţia românei, care conservă vechiul sens 'obraz', REW 1357 ; cf. Kramer, p. 94 ; 14, 20), *clamo* (κ[λα]μα, imperativ, glosat καλεσον = κάλησον 'cheamă', cu sensul atenuat 'appello', faţă de cel obişnuit 'a striga', REW 1961 ; 15, 72), *infantes et parentes* (ινφαντης ετ παρεντης, glosat τὰ βρέφη καὶ οἱ γονεῖς 'copiii şi părinţii', cu sensul tardiv şi romanic 'puer', REW 4393 ; 15, 92—94) etc.

4. Elemente de *koinè* vorbită, precursoare a etapelor istorice ulterioare (spicuim cîteva fapte, omiţînd de asemenea pe cele fonetice, prezentate de J. Kramer, p. 14—15) : ψωμί(ο)ν (notat *oxomin* — discuţia grafiei la p. 91 —, traduce lat. *pane* ; este diminutivul, atestat începînd cu sec. II î.e.n., al substantivului ψωμός 'bucată (de carne etc., mai ales de pîine)' şi înlocuieşte gr. ἄρτος 'pîine', gr. mod. ψωμί ; cf. evoluţia semantică a rom. *codru*, *bucate* ; 14, 2), νηρό(ν) (notat *nero*, traduce lat. *aqua* ; este forma contrasă a adj. substantivat νεαρός 'proaspăt, rece' şi înlocuieşte gr. ὕδωρ, gr. mod. νερό, Kramer, p. 92 ; 14, 8), ὀψαρι(ο)ν (notat *opxarin*, traduce lat. *pisce* ; este diminutivul subst. ὄψον 'provizii alimentare' — traducere aproximativă — şi se referă în special la peşte ; înlocuieşte vechiul ἰχθῦς, gr. mod. ψάρι ; 14, 4) ; ultimul exemplu aminteşte de extinderea sufixului complex diminutival -άριον, gr. mod. -άρι : ἀξινάριον (notat *axnari* 'secure', 14, 27), οἰνάριον (notat *enari* 'vin', 14, 2), παρθενισκάριον ('fecioară', 4 W, 68), στιχάριον (notat *isticarin* 'tunică' ; forma simplă, στίχη, e aproape neatestată, cf. LSJ, *Suppl.*, care trimite la Edictul lui Diocleţian, 22, 9, şi, probabil, 7, 56 ; 14, 22).

5. Nu putem încheia fără a cita cîteva pasaje din „ghidul de conversaţie" latino-greco-copt, 15, mai ales pentru savoarea unei latine vorbite, atît de depărtate de modelul literar : *terge mensam, adponite in medium candelabras et accendite lucernas* (transcris τεργε μενσαμ αδπωνιτε ιν μεδιουμ κανδελαβρας ετ ακκεντιδε λουκερνας ; femininul *candelabra* e atestat şi

în alte glosare, Kramer, p. 104), *bene nos accipisti et regaliter — ut tibi decet* (transcris βενε νως ακκιπιστι ετ ρεγαλιτερ ουτ τιβι δεκετ; de semnalat notarea cu *i* a vocalei *ē*), *libenter te uideo — et ego te, domine — et nos uos* (transcris [λιβεντε]ρ τη βιδεω ετ εγω δη δομινε ετ νως βως), *quis ostium pulsat? — exito cito foras et disce quis est* (transcris κοις οστι{σ}ουμ πουλσατ εξιειτο κιτω φορας ετ δισκε [κο]ις εστ), *quid est, puer? quid nuntias? — omnia bene, Maximus te uul(t) salutare — ubi est? — foras stat — ueniat intro — bene uenisti* (transcris κοιδ εστ πουερ κοιδ νουτιας [ο]μνια βενε Μαξιμους τη βουλ σαλουταρε ουβι εστ φορας στατ βενιατ ιντρο βενε βενιστι{ς}; de remarcat, în afara greșelilor de scriere, denotînd o slabă cunoaștere a limbii latine, din partea copistului: omisiunea lui *-t* în *uult*, *foras* pentru *foris* pentru starea pe loc, confuzie banală).

Din toate cele de mai sus rezultă cu claritate, sperăm, dreptul la gratitudinea filologilor clasici și a romaniștilor, pe care și l-a cîștigat J. Kramer, punîndu-le la dispoziție documente de valoarea celor editate în volumul discutat aici.

Octombrie 1986

I. FISCHER
Facultatea de Filologie
București, Edgar Quinet 7

NOTE

[1] O parte a textului de față are ca punct de pornire comunicarea *Lexicografia bilingvă greco-latină în antichitate*, prezentată la sesiunea pe țară a Societății de Studii Clasice, Timișoara, octombrie 1985.

[2] Prima cifră trimite la numărul de ordine al textului, a doua la numărul rîndului; la textul nr. 4, compus din două fragmente păstrate în biblioteci diferite și numerotate separat, se adaugă siglele H (= Fragmenta Helmstadiensia, Göttingen) și W (= Folium Wallraffianum, Köln).

ENRICO ARCAINI, **Analisi linguistica e traduzione**, Bologna, Pàtron Editore, 1986, 248 p.

În lucrarea sa apărută în 1986 la Bologna, prima din noua serie „le scienze del linguaggio", inaugurată de editura Pàtron, Enrico Arcaini, profesor de lingvistică la Universitatea din Bologna și la Universitatea din Roma — La Sapienza, urmărește să reunească într-o tratare mai amplă diversele aspecte ale comunicării lingvistice, probleme care au făcut obiectul articolelor și studiilor sale apărute între 1973 și 1984 în numeroase publicații de specialitate italienești și străine.

Lucrarea este departe de a avea caracterul prescriptiv-didacticist al unui îndrumător pentru traducători, așa cum s-ar putea crede. După cum sugerează și ordinea cuvintelor din titlu (nu „traducere și analiză lingvistică", ci viceversa), lucrarea are în vedere în primul rînd procesul de investigație a mecanismelor limbii, demers necesar și prioritar față de orice act de traducere.

O idee importantă a acestei cărți este formulată încă de pe prima pagină astfel: „la traduzione ha l'inevitabile necessità di essere scienza proprio perché è un problema di lettura" (p. 11). Premisele acestei abordări științifice a actului traducerii sînt formulate cu precădere în primele două capitole, mai marcat teoretice, *Tensione discorsiva e analisi linguistica* și *Traduzione come lettura e trasposizione omologica*, iar soluțiile practice adoptate în urma confruntării diferitelor structuri lingvistice sînt bogat ilustrate în cel de-al treilea capitol, dedicat comparației interlingvistice.

Dacă „limba este mai mult o acțiune decît o reprezentare" (p. 29), atunci actul traducerii va fi cu atît mai mult o acțiune, un proces dinamic de transformare, și nu doar o operație de „echivalare prin strategii « surogative »". În diferitele pasaje în care se teoretizează problema traducerii, autorul stăruie asupra procesului de „reconstruire" a semnificației inițiale pe care trebuie să-l urmeze lectorul-traducător pe baza lexicalizărilor echivalente proprii limbii-țintă. „A traduce înseamnă a fi parcurs, în generarea sa dinamică, actul comunicativ, al cărui enunț este o formă cristalizată de reprezentare" (p. 159). Trebuie deci refăcut traseul dinamic al constituirii semnificației prin „demontarea mecanismelor și urmărirea fazelor 'montajului' pînă în punctul cel mai îndepărtat posibil față de produsul finit care este secvența de suprafață" (p. 236).

Pentru o lectură cît mai nuanțată (o lectură „polifonică", după cum spune Arcaini), textul trebuie să se dezvăluie traducătorului nu ca proiecție plană a unei realități strict lingvistice, ci ca „ecuație semantică a patru variabile: SEMN (fenomenele și cunoașterea acestora;

reguli, strategii, norme; implicarea vorbitorului), CULTURĂ (istorie; relaţii contextuale), PERSONALITATE (condiţii psihologice) şi STRUCTURĂ (competenţă lingvistică; sistem sintactico-semantic)". Această definiţie a textului (asupra căreia autorul revine cu insistenţă pe parcursul diferitelor capitole) trimite la o altă idee recurentă a lucrării, referitoare la nevoia şi utilitatea interdisciplinarităţii în decodificarea semnificaţiei. Sprijin sau soluţie în dezambiguizarea unui text pot oferi la ora actuală nu numai domeniile la care lingvistica a apelat în mod tradiţional (sociologia, psihologia, istoria, etnografia, antropologia), ci şi noile date ale teoriei informaţiei, ale teoriei generale a sistemelor şi mai ales ale teoriei comunicării şi receptării în legătură cu care Arcaini dezvoltă cîteva subcapitole (v. *Entropia e ricerca* şi *Metodologia dell'analisi*).

Indiferent însă de nevoia de rigoare pe care o sugerează abila dispunere a materialului, întregul efort teoretic al acestei cărţi se concentrează în jurul aceleiaşi probleme: căile de acces către mecanismele semantice. Cu alte cuvinte nu atît „ce este sensul?" (întrebare evitată cu dibăcie), cît „unde este sensul?" şi „cum se ajunge la el?".

Arcaini localizează cu generozitate semnificaţia la confluenţa dintre „folosirea dinamică a semnului", incidenţa contextului, dimensiunea pragmatică, convenţia codificată şi intenţionalitatea comunicativă. Dintre toţi aceşti parametri, ţesătura intenţională a mesajului, care de cele mai multe ori implică şi raportul locutorului cu destinatarul, stă permanent în centrul analizei.

Autorul adînceşte studiul prezenţei intenţionale a vorbitorului în procesul comunicării[1] (problemă care a preocupat de altfel în ultimul deceniu şi pe lingvişti ca P. F. Strawson sau H. P. Grice) prin analiza şi exemplificarea nu numai a formelor lexicalizate de manifestare (de pildă verbul la diverse moduri), dar şi a celor nonlexicalizate (elipsă, suspensie, pauză etc.) şi „metacomunicate", în reperarea şi interpretarea cărora trebuie să intre în funcţiune „competenţa compensativă" a receptorului şi deci şi a traducătorului.

Preocupat de căutarea unor procedee de depistare şi „cuantificare" a încărcăturii intenţionale a unui mesaj, lingvistul italian ne propune o clasificare a straturilor de limbă în funcţie de trei parametri: cod (simplu sau elaborat), mesaj (generic sau specific) şi registru (grad 0 sau marcat), prin care reuşeşte să ordoneze 16 niveluri lingvistice, de la limbaj familiar comun, la anunţuri economice, limbaj umoristic, poezie dialectală, limbaj radio, cronică sportivă sau limbaj literar specializat.

Aceeaşi problemă teoretică nu este abandonată nici în elaborarea unui sistem formalizat de analiză propus de grupul de cercetări PACEFI (Projet d'Analyse Contrastive Espagnol-Français-Italien), la care participă din anii 1972—1973 cercetători din mai multe ţări, în frunte cu Enrico Arcaini, J.-P. Borel, E. Roulet şi B. Py. Proiectul urmăreşte analiza sintactico- şi semantico-lexicală (după metode inspirate din gramatica generativă şi transformaţională şi din cea a cazurilor) a segmentului lingvistic (verbul), a frazei cu diferitele sale tipuri de ambiguităţi şi a textului ca interacţiune discursivă. Este important de relevat faptul că tot acest studiu contrastiv menit să ilustreze dificultăţile traducerii se bazează pe exemple aparţinînd aproape în exclusivitate limbajului uzual, colocvial, sau în orice caz nemarcat poetic.

Partea de teorie care deschide ultimul capitol aduce ca idee nouă analiza etapelor reconstruirii semnificaţiei pe care le presupune transpunerea într-o altă limbă şi care sînt în ordine: traducerea *endolingvistică* (reconstruirea fazei de conceptualizare a enunţului), traducerea *intralingvistică* (lectura „în negativ" a posibilelor opţiuni paralele la toate nivelurile) şi abia ca o ultimă etapă traducerea *interlingvistică*.

Valoroase din punct de vedere al puterii de exemplificare sînt subcapitolele *Problemi di trasposizione omologica* şi *La comparazione interlinguistica*, în care sînt analizate contrastiv în italiană, franceză, latină, engleză probleme de sintaxă, lexic, topicalizare, semantică paradigmatică (de exemplu: construcţii ergative şi auxiliarele; forme pasive; comportamentul contextual al fr. *doux* faţă de corespondentul it. *dolce*; distribuţia semantică a lui *work*, *labour*, *job* din perspectivă istorică etc.), precum şi structuri aparent echivalente care să se preteze la lecturi diferite din punct de vedere al intenţionalităţii comunicative (p. 172—181). Nu scapă atenţiei lingvistului nici exemple de contexte în cazul cărora semnificaţia reală este „bruiată" sau „atenuată" de apariţia unor convenţii codificate, a unor stereotipii verbale, a unor elemente cu valoare metacomunicativă, fenomene care în parte au preocupat şi sociolingvistica deceniului 8 (E. Goffman, 1974; M. A. K. Halliday, 1978).

Întrucît şi în această ultimă parte a studiului său Arcaini se arată consecvent în alegerea, spre exemplificare, a unor structuri care nu depăşesc registrul comun, colocvial al limbii, ar fi poate interesant de văzut în ce măsură problemele pe care le pune în discuţie rămîn aceleaşi în cazul traducerii textelor ieşite de sub incidenţa oralităţii şi a contextualităţii extralingvistice, cum sînt cele literare, de pildă.

În ciuda structurii sale fragmentare, datorate reluării, aproape prin juxtapunere, a unor articole publicate anterior, şi în ciuda recurenţei poate prea evidente a unor idei, *Analisi linguistica e traduzione* impresionează prin fermitatea cu care pledează pentru caracterul ştiinţific al traducerii şi pentru solida pregătire lingvistică a traducătorului.

Grație aportului teoretic și practic al specialiștilor în lingvistică contrastivă, printre care se numără fără îndoială și Enrico Arcaini, traducerea, „eliberată de empiria necesității practice" devine, așadar, obiect teoretic de studiu, „și ca atare dobîndește statutul care-i revine de disciplină universitară complexă".

Octombrie 1986

OANA SĂLIȘTEANU
Institutul de Lingvistică
București, Spiru Haret 12

Post da rumantsch grischun da la Lia rumantscha sut la direcziun da GEORGES DARMS, **Pledari rumantsch grischun — tudestg, tudestg — rumantsch grischun e Grammatica elementara dal rumantsch grischun**, Cuira, 1985, 634 p.

Existența a cinci variante locale „literare" de expresie romanșă, pe de o parte, a împiedicat mult în decursul istoriei recunoașterea acestui idiom vorbit în Elveția drept limbă oficială, alături de germană, franceză și italiană, iar, pe de altă parte, a îngreunat și înăsprit raporturile dintre populația romanșă și instituțiile statale și cantonale. Condițiile istorice, economice și politice au adîncit nu numai diversificarea lingvistică, ci și contradicțiile diverse dintre grupurile de vorbitori romanși, ceea ce a făcut imposibilă impunerea unui grai local drept limbă literară unică. Pericolul de dispariție a romanșei datorită germanizării treptate a populației a determinat o nouă „deșteptare", mai ales la nivel cultural, soldată, printre altele, cu inițiativa societății Liga Romanșă de a se crea o limbă standard, care să unifice și să sistematizeze materialul lingvistic din variantele locale, necesară mai cu seamă în raporturile oficiale. Punctul de plecare pentru fundamentarea noului koiné (numit rumantsch grischun, prescurtat RG) îl constituie așa-numitele „directive teoretice", elaborate de prof. dr. Heinrich Schmid de la Universitatea din Zürich și apărute în 1982.

Prezenta lucrare normativă este cea mai extinsă din cele apărute pînă în prezent cu privire la RG. Lozinca sub care Liga Romanșă pune la dispoziția celor interesați o asemenea operă este „întărirea unității în diversitatea ei". Conform concepției generale asupra RG, autorii au luat în considerare, la alegerea materialului, trei din cele cinci idiomuri locale : ladin vallader, surmiran și sursilvan. Graiul ladin puter, azi cu un număr relativ mic de vorbitori, prezintă multe asemănări cu cel vallader, iar graiul din Sutselva derivă la origine și este foarte puțin diferit de idiomul sursilvan. Pentru RG s-a ales acel cuvînt a cărui formă există în minimum două graiuri. Cînd toate cele trei graiuri avute în vedere prezintă soluții divergente, s-a apelat la celelalte două, puter și sutsilvan, pentru a decide forma-tip. În acest fel, RG impune formele cele mai răspîndite în vorbire. Proporția cuvintelor dificil de identificat sau total necunoscute într-o anumită regiune nu depășește astfel 5%.

După cum se vede din titlu, lucrarea de față este structurată în două mari secțiuni de proporții inegale : vocabularul (în două părți : romanș grizon — german și german — romanș grizon), care cuprinde, cum e și firesc, partea cea mai mare (p. 29—573), și gramatica (p. 577—634).

După un scurt cuvînt introductiv semnat de Toni Cantieni (președintele Ligii Romanșe) și de Bernard Cathomas (secretar) și o listă de abrevieri, urmează prefața lucrării, aparținînd redactorului responsabil, Georges Darms, în care se schițează o scurtă istorie a studiilor privitoare la RG, care au servit, în parte, drept fundament al operei de față, și se face o trecere în revistă a inițiativelor legate de nașterea și aplicarea în practică a acestei „limbi" literare.

În continuare, o introducere la vocabular precizează natura fondului lexical selectat și oferă o serie de detalii tehnice (referitoare la modul de dispunere a articolelor, la trimiteri etc.), valabile atît pentru prima parte (romanș grizon — german), cît și pentru cea de a doua (german — romanș grizon).

Prima parte a vocabularului se bazează în esență pe lista de cuvinte conținută în cele două cunoscute dicționare : al lui O. Peer (*Dicziunari rumantsch-ladin — tudais-ch*, 1982) și al lui R. Vieli și A. Decurtins (*Vocabulari romontsch sursilvan — tudestg*, 1962). Corpusul lexical are circa 22000 de unități, dintre care o parte importantă provine din traducerile făcute în ultimii ani din germană în RG. Dată fiind bogăția de cuvinte compuse din germană, traductibile în RG prin îmbinări libere (tipul *Bundesamt* = uffizi federal), se înțelege că partea german-romanșă este mai dezvoltată (cuprinde un corpus de 267 p., față de cel de numai 236 p. din prima parte).

Fiecare din cele două subdiviziuni ale vocabularului se încheie cu cîte două anexe : o listă de nume de instituții publice elvețiene și de organisme internaționale (ca Organizația Mondială a Sănătății, Organizația Națiunilor Unite etc.) și o listă de abrevieri generale (*chap. = chapitel, Kapitel ⟨Kap.⟩* ; *etc. = et cetera, und so weiter* ⟨usw.⟩ ; ISSA = *Institut svizzer da segiranza d'accidents, Schweizerische Unfallversicherungsanstalt ⟨SUVA⟩* etc.). Între cele două părți

este intercalată, de asemenea, o listă de cuvinte din RG mai dificil de înţeles pentru vorbitorii celor trei idiomuri locale avute în vedere, listă organizată în trei subdiviziuni, corespunzătoare celor trei idiomuri (ladin, surmiran, sursilvan), după principiile unui glosar. De pildă, sînt explicate în ladină cuvinte din RG ca : *adatg* = *a t t e n z i u n*, *aug* = *b a r b a* (m.), *brev* = *c h a r t a*, *maletg* = *p u r t r e t*, *ventscher* = *f i n i r* etc.

Mai trebuie adăugat faptul că fondul lexical german se bazează pe dicţionarul lui G. Wahrig, *Deutsches Wörterbuch*, München, 1980.

Dacă, în principiu, structura vocabularului nu ridică cititorului probleme deosebite, deşi este vorba de o limbă standard creată artificial, alcătuirea unei gramatici, ca o sinteză a gramaticii graiurilor locale, nu este o întreprindere la fel de simplă.

O gramatică a unei limbi literare trebuie să indice norme clare, neechivoce şi unitare şi să descrie în detaliu toate aspectele de ordin gramatical, ceea ce nu este posibil, din capul locului, în cazul unei gramatici „elementare", aşa cum recunoaşte, de altfel, în prefaţă chiar autoarea, Anna-Alice Dazzi.

În lipsa unor studii preliminare care să dezvolte şi alte aspecte fără de care o descriere ştiinţifică a unei structuri gramaticale nu se poate întreprinde, autoarea a fost nevoită să facă, în capitolul I intitulat „Preliminarii şi fonetică" (p. 581—585), o prezentare a sunetelor din RG, a alfabetului şi a ortografiei. Începînd cu capitolul al doilea materia este structurată în esenţă ca o morfologie, după părţile de vorbire. Foarte puţinele noţiuni de sintaxă sînt strecurate în acest cadru : II „Articolul", III „Substantivul", IV „Adjectivul şi adverbul", V „Numeralul", VI „Pronumele", VII „Cuvinte invariabile", VIII „Verbul". Reţinem, din distribuirea materiei, tratarea adjectivului la un loc cu adverbul, probabil datorită faptului că cele mai multe adverbe provin din adjective şi că cele două părţi de vorbire au în comun categoria gramaticală a gradelor de comparaţie. Mai puţin justificată ni se pare tratarea negaţiei în cadrul cuvintelor invariabile (A. „Prepoziţia", B. „Conjuncţia", C. „Negaţia"). Clasificarea aceasta nu este pe acelaşi plan. Negaţia şi-ar fi avut locul la adverb, unde trebuia tratată şi afirmaţia (despre care nu ni se spune nimic însă), sau în capitole speciale. De asemenea, nu se pomeneşte nimic despre interjecţie, deşi, fiind mai curînd un fapt de vorbire, omisiunea ei poate fi înţeleasă. Relativ superficial este subcapitolul 3 din cadrul numeralului : *Las fracziuns ed auters numerals* (p. 597). Aici drept „alte numerale" sînt descrise, fără a fi numite, pe lîngă numeralele multiplicative *dubel*, *tripel*, *quadripel* etc., cîteva numerale adverbiale *(ina giada, trais giadas* etc.) şi formule de înmulţire de tipul 3 × 3 = 9 *(trais gia⟨das⟩ trais fa⟨n⟩ nov)*. Tot aşa la adverbe, după o clasificare formală, urmează un paragraf intitulat „Alte adverbe".

Dar părţile cele mai puţin reuşite ale descrierii gramaticale ni se par negaţia şi pronumele atone. La negaţie se arată că ea se construieşte cu *na* + verbul + *betg* (o particulă de întărire corespunzătoare lui *pas* din franceză) ; acest *betg* este facultativ şi în unele cazuri nerecomandabil. La pronume, se spune că pronumele neaccentuat dublu în funcţie de obiect apare în RG, ca şi în idiomurile locale, dar e mai bine să fie evitat. În acest punct apare nedumerirea : de ce e necesar să se introducă într-o limbă „creată" fapte nerecomandabile sau mult prea complicate ?

La pronumele reflexiv sînt incluse nu numai formele proprii de persoana a III-a *sa*, *s'*, *sai* etc., ci şi formele de persoana I şi a II-a *ma*, *ta* etc., care de fapt sînt pronume personale, fără să se menţioneze acest lucru. În plus, o construcţie ca *el scriva* **a mai** e tratată la pronumele personal, iar în *jeu lavur* **per mai**, *per mai* e socotit pronume reflexiv şi discutat la acesta. Construcţia prepoziţională a pronumelui accentuat este mai rar atrasă în întrebuinţările reflexivului.

La verb, ca şi la adjectiv de altfel, remarcăm o reducere substanţială a alternanţelor fonetice, ceea ce este, după opinia noastră, un punct cîştigat în asimilarea mai uşoară a RG. La p. 613 se spune că în formarea cuvintelor alternanţele sînt mai numeroase decît în flexiune *(duvrar, dovra, diever)*, dar cititorul nu poate găsi nicăieri noţiunile elementare de formare a cuvintelor.

Revenind la ortografie, o recomandare mai puţin riguroasă este scrierea cu sau fără majusculă a adjectivelor în numele proprii. De obicei acestea se scriu cu literă mică : *Mar mediterran*, *Engiadina bassa*, dar în hărţi şi inscripţii se admite scrierea cu literă mare : *Mar Mediterran* etc.

Întocmirea gramaticii unei limbi standard artificiale, pe baza materialului atît de variat din graiurile romanşe, este o întreprindere extrem de anevoioasă. Ea implică studii preliminare detaliate pentru diferitele probleme de ordin gramatical. Sîntem convinşi că o nouă ediţie va aduce numeroase precizări şi îndreptări normative, absolut necesare pentru cei doritori să-şi însuşească acest koiné.

Octombrie 1986

MAGDALENA POPESCU-MARIN
Institutul de Lingvistică
Bucureşti, Spiru Haret 12

WILHELM PÖTTERS, **Chi era Laura? — Strutture linguistiche e matematiche nelle** *Rime* **di Francesco Petrarca**, în *Atti della Accademia delle Scienze di Torino*, vol. 118 (1984), p. 165—180

În cele mai bine de șase secole de exegeză a operei lui Francesco Petrarca, problema „construcției" *Canțonierului*, chiar dacă este adesea invocată, este aproape stereotip „clasată" prin locuri comune de tipul: „nevoia de echilibru", „gustul pentru structuri simetrice și repetitive" etc.

Teza lui Wilhelm Pötters, succint reluată în Actele Academiei de Științe din Torino, este o spectaculoasă argumentație pe marginea rațiunilor adînci, de ordin nonestetic, care ar guverna întreaga „arhitectură" a *Canțonierului*. Rezultatele cercetărilor conduc spre ideea existenței unei oculte structuri numerologice de profunzime, care, printr-un rafinat mecanism de translație semiotică, se transpune la suprafață în cod poetic.

Poate că intuițiile lui W. Pötters în legătură cu o posibilă încifrare a unui mesaj nonpoetic ar fi rămas izolate și difuze, dacă cercetătorul german nu ar fi sesizat interdependența dintre problema identității Laurei și cea a structurii riguros planificate a întregului ciclu de 366 de poezii. Semnale ale „căilor de acces" în universul matematic subteran al textului poetic sînt tocmai așa-zisele date cronologice legate de biografia (imaginată) a Laurei, care, prin reluarea rituală a acelorași cifre, se dovedesc a fi „cheia numerică a unei determinate redactări de ansamblu a *Rimelor*".

Prin argumente bine dozate, autorul, amin'ind de structurile „diametrale" (antitetice) și „ciclice" ale sonetelor, de care critica tradițională vorbește atît de des, lansează teza sa fundamentală conform căreia „diametrul" și „cercul", departe de a fi o simplă metaforă pentru opera lui Petrarca, constituie nucleul ascunselor preocupări ale poetului trecentist, urmărit de misterul cercului ca esență matematică măsurabilă pe baza valorii π și ca esență filozofică asimilată ideii de perfecțiune și de cunoaștere.

Prin abile grupări și regrupări de calcule pe baza numărului total de silabe și versuri ale *Canțonierului*, W. Pötters ne pune în fața evidenței unor repetate coincidențe dintre două lumi: una matematică și alta formal poetică.

Concluziile (foarte simplificate) ale acestui studiu sînt tulburătoare: sonetul (elementul predominant al operei) echivalează prin schema sa numerică datele cercului fundamental al lui Arhimede, a cărui formulă este $\frac{22}{7} = \pi$; întregul ciclu de poezii, printr-o neîntîmplătoare numerotare a versurilor-cheie, codifică eforturile „poetului-matematician" de a dezlega misterul valorii iraționale a lui π (pe care îl și calculează cu nu mai puțin de cinci zecimale exacte!) și deci, în mod metaforic, misterul cunoașterii; Laura nu există decît ca întrupare a esenței spirituale, ca simbol al setei poetului de a accede la adevăr.

Evident, surprinzătoarea noutate a unei asemenea ipoteze ne face să nu putem încă decide dacă este vorba de o simplă speculație (e adevărat, bine susținută) sau de o genială descoperire. Numărul prea mare de concordanțe numerice, evidența unui proiect „arhitectonic" inițial și gustul medieval pentru mesaj ocult și încifrare ar putea fi elemente care să sporească verosimilitatea tezei unui Petrarca matematician.

În orice caz, fie și numai pentru „curajul" asumării unei asemenea demonstrații, pentru suplețea argumentației și inteligenta gradare a analizei, lucrarea prof. Wilhelm Pötters este o contribuție originală la studiile petrarchești, pe care ne bucură să o semnalăm.

Octombrie 1986

OANA SĂLIȘTEANU
Institutul de Lingvistică
București, Spiru Haret 12

UMBERTO ECO, **Semiotics and Philosophy of Language,** The MacMillan Press Ltd, 1984, 242 p.

Mai mult chiar decît *Tratatul de semiotică generală* din 1976, din a cărui introducere preluăm calificativul, recentul volum publicat de Eco este o ,,carte provizorie", în sensul că reia şi adînceşte o serie din problemele deja puse în discuţie în publicaţiile anterioare fără a ajunge însă la formulări şi nici la concluzii ,,definitive". Cele şapte capitole ale sale *(Semnele, Dicţionar vs Enciclopedie, Metafora, Simbolul, Codul, Izotopia* şi *Oglinzi)* au fost iniţial publicate în *Enciclopedia Einaudi, Philosophy and Social Criticism, Poetics Today* etc., iar problematica lor a făcut, pare-se, obiectul unor comunicări la congrese internaţionale şi al unor cursuri ţinute de Eco în Italia ori Statele Unite. Pariul pe care cartea ar vrea să-l cîştige este dovedirea justeţei afirmaţiei făcute de autorul ei la Congresul al II-lea al AISS de la Viena (1979), conform căreia o semiotică generală nu este altceva decît o filozofie a limbajului (de aici şi titlul lucrării). Scopul explicit este spulberarea iluziei că noţiunile de semn şi de semioză sînt incompatibile : ,,semnul este originea procesului semiotic şi nu există opoziţie între 'nomadismul' semiozei (ori al activităţii interpretative) şi pretinsa rigiditate ori imobilitate a semnului. Conceptul de semn trebuie deosebit de identificarea trivială cu ideea de echivalenţă codificată şi de identitate ; procesul semiotic de interpretare e prezent în însuşi miezul conceptului de semn" (p. 1). Împlinirea celor două ţeluri se face simultan, căci, ,,revizitînd" principalii *topoi* ai semioticii, Eco ,,revizitează" principalele poziţii ale filozofiilor limbajului.

Exemplar în această din urmă privinţă este capitolul intitulat *Dicţionar vs Enciclopedie*. Întrebîndu-se dacă o definiţie este o interpretare (şi ştim că, pe urmele lui Peirce, Eco gîndeşte că un semn este nu numai ceva care stă pentru altceva, ci şi ceva care trebuie interpretat), autorul retrasează istoria ideii de dicţionar (pe care i-o atribuie lui Hjelmslev), constată că e aceeaşi cu cea care a generat faimosul ,,arbore al lui Porfir" şi, pe baza analizei acestuia şi mai cu seamă a dificultăţilor pe care le ridică, bine puse în lumină, conchide : ,,Arborele genurilor şi speciilor, arborele substanţelor explodează într-o puzderie de diferenţe, într-un vîrtej de accidente, într-o reţea neierarhizată de *qualia*. Dicţionarul s-a dizolvat într-o galaxie neordonată şi nelimitată de fragmente de cunoştinţe despre lume. Dicţionarul a devenit astfel o enciclopedie, pentru că era de fapt o *enciclopedie deghizată*" (p. 60). Cu alte cuvinte, într-un loc comun al filozofiei — definiţia, în cazul de faţă — Eco găseşte argumente în defavoarea uneia din opţiunile semioticii de azi (reprezentarea semantică sub formă de arbore) şi raţiuni extrem de favorabile *enciclopediei*, văzută ca o reţea al cărei fiecare punct este conectat cu oricare alt punct şi în care ,,conexiunile nu sînt desemnate, ci (. . .) imaginabile şi desemnabile" (p. 81). Să remarcăm, în trecere, înrudirea (semnalată de însuşi Eco) cu *rizomul* propus de Deleuze — Guattari în 1976 şi dezvoltat în *Mille plateaux*, cartea lor din 1980.

Se impune o scurtă prezentare a diverselor capitole. După o trecere în revistă a elementelor ce au condus la criza conceptului de semn, primul reafirmă şi argumentează natura inferenţială, abductivă a acestuia şi subliniază importanţa criteriului interpretabilităţii, lucruri prezente şi în *Tratatul* din 1976. *Oglinzi*, ultimul capitol, sprijinindu-se între altele pe semiotica stoicilor, arată că imaginea reflectată de suprafaţa oglinzii *nu* este un semn pentru că : referentul ei nu poate fi absent ; nu poate fi produsă în absenţa obiectului la care referă ; nu poate fi folosită pentru a minţi ; nu poate fi corelată cu un conţinut ; nu stabileşte legături între *types*, ci între *tokens* ; nu e independentă de canal ; nu poate fi interpretată. Capitolele centrale, consacrate metaforei, simbolului, codului şi izotopiei, se plasează în cadrul ,,semiozei nelimitate". Primul dintre ele propune cinci reguli de interpretare cotextuală a metaforei şi dă seama de posibilităţile de revigorare a catacrezelor etc. Capitolul consacrat simbolului refuză acestuia statutul de semn. Departe de a fi o categorie particulară de semne ori o modalitate particulară de producere de semne, aceasta ar fi ,,o *modalitate textuală*, o cale de a produce şi a interpreta aspectele unui text" (p. 162). Capitolul 5, *Codul*, opune concepţiei dominante în anii '50 şi '60, concepţie acreditată între alţii de Lévi-Strauss şi, mai tîrziu, de Barthes, imaginea de enciclopedie-labirint în care există, desigur, ,,o regulă care controlează, dar care în acelaşi timp îngăduie, permite invenţia plecînd de la ea însăşi, prin găsirea de noi drumuri, de noi combinaţii în interiorul reţelei" (p. 187).

Studiile reunite de Umberto Eco în acest volum constituie o figură paradoxală : făcînd (din nou !) un pas înapoi, către temeiurile semioticii, repunîndu-i în discuţie principalele poziţii şi concepte, o face, de fapt, să mai înainteze un pas, căci poziţiile şi conceptele acestea se văd ceva mai clarificate şi mai fortificate. Semiotica traversează realmente în momentul de faţă o

etapă dificilă, datorită îndeosebi „crizei semnului". Propunerile lui Eco — și mai cu seamă cea privitoare la „reînnodarea" cu preocupările legate de limbaj ale filozofiei — par să indice calea depășirii ei.

RADU TOMA

„Studii clasice" XXIV (1985), București, Societatea de Studii Clasice, 186 p.

Încercînd să prezentăm cititorilor noștri, cum am făcut-o și pentru volumele precedente, contribuțiile lingvistice din tomul apărut, la Editura Academiei, în august 1986, ne-am lovit de o dificultate: volumul este tematic, iar temele (istoria, cu științele ei auxiliare, și istoria ideilor) nu includ lingvistica. Un prilej sărbătoresc a determinat atît caracterul tematic al volumului, cît și alegerea temelor: a 80-a aniversare a profesorului D. M. Pippidi, fondatorul, alături de Al. Graur, al „Studiilor clasice"; domeniile alese sînt cele pe care le-a ilustrat în îndelungata și fecunda sa carieră. Cu toate acestea, lingvistica este prezentă și în acest volum; sărbătoritul însuși atrăsese atenția epigrafiștilor asupra faptului că nu trebuie să se „răzlețească nici o clipă" de gramatică (StCl, 9, 1967, p. 22).

Vom semnala așadar implicațiile lingvistice ale contribuțiilor.

Georgi Mihailov, *Une fois encore sur Kikôn* (p. 19—24), demonstrează că antroponimul Κίκων nu e de origine tracă, ci grecească; corectează, de asemenea, o traducere a fragmentului 5 al poetului Hipponax: ἄμμορος καύηξ trebuie citit ἄμμορος καύης și tradus, în consecință, 'profet mincinos', și nu 'pescăruș nefericit'.

Zoe Petre, *Le décret des* Suppliantes *d'Eschyle* (p. 25—32), include în argumentare discutarea vocabularului politic și a sintaxei decretelor ateniene, surse ale pasajului discutat (*Suppl.*, 600—624).

Fanoula Papazoglou, Δρακτῷ, δρακτοῖς (p. 85—88), reia dosarul cuvîntului din titlu, atestat la dativ singular și plural în cîteva inscripții referitoare la distribuția de untdelemn în gimnazii; ajunge la concluzia că este vorba de denumirea unei măsuri de capacitate.

András Mócsy, *Onomastische Bemerkungen zu Aelius Triccianus* (p. 149—153), discută raportul dintre numele *Triccianus* și localitatea panonică *Tricciana*; referindu-se la răspîndirea sufixului *-ianus* în cognomen-ele latine provinciale și la specializarea panonică a sufixului toponimic *-iana* (de origine celtică), autorul conclude că numele personajului din titlu (guvernator al Pannoniei la începutul secolului al III-lea), originar din Noricum, n-are nici o legătură cu localitatea amintită.

Lellia Cracco Ruggini, *Scrittura e raffigurazione: due strani casi di fruizione alternativa* (p. 165—173), atrage atenția asupra rolului de „limbaj figural", pentru uzul analfabeților, a unor forme de ilustrare plastică a istoriei sacre.

Volumul, foarte bogat în articole, nu cuprinde recenzii, rubrica informativă reducîndu-se la cronica sumară a ședințelor Societății de Studii Clasice (p. 185—186).

I.F.

„Versus", Quaderni di studi semiotici (1984), nr. 38/39 (maggio—dicembre), 208 p.; (1985), nr. 40 (gennaio - aprile), 128 p.

Prin publicarea de trei ori pe an a revistei de studii semiotice „Versus", editura italiană Bompiani nu își dezminte lunga tradiție de seriozitate și competență. Ținuta științifică a articolelor, diversitatea ariilor de investigație și mai ales prospețimea informației fac din revista condusă de Umberto Eco una dintre cele mai autorizate publicații de semiotică la ora actuală. Prin calitatea textelor pe care le publică, revista „Versus" militează nu numai pentru noutatea informației, dar și pentru imaginea unei puternice școli italiene de semiotică, din ce în ce mai compactă ca forță și resurse persuasive.

Un exemplu în acest sens este numărul 38/39 al revistei pe anul 1984 dedicat în exclusivitate studiilor de semiotică medievală, care, tocmai prin riguroasa circumscriere a unui teritoriu prea puțin explorat, pune și mai mult în valoare omogenitatea „echipei" de semioticieni italieni.

Numărul se deschide cu studiul *On Animal Language in the Medieval Classification of Signs*, inițiat de U. Eco în colaborare cu Roberto Lambertini, Costantino Marmo și Andrea

Tabarroni la Istituto di Discipline della Comunicazione de pe lîngă Universitatea din Bologna. Pornind de la ideea că un sistem filozofic este mai ușor „atacabil" și deci analizabil dinspre periferie decît din centrul său și luînd ca pretext de analiză problema voit marginală a modului în care limbajul animalelor este comentat în tratatele medievale, cei patru autori sînt în fond interesați să pună în discuție coerențele și incoerențele diferitelor clasificări ale semnelor, așa cum rezultă din scrierile filozofilor și logicienilor secolelor XII—XIII. Este vorba în fond de încercarea de a descrie evoluția unei „conștiințe semiotice" de la Aristotel și Boethius la Toma de Aquino, Priscianus, Ammonius, Abelardus, Augustin și Roger Bacon.

Pe măsură ce analiza adîncește o anumită idee, manifestă sau implicită textului medieval, care și-ar putea găsi o dezvoltare, o echivalare sau o anulare în teoriile moderne despre semn și comunicare, articolele capătă proporțiile și densitatea unor adevărate studii de filozofie, logică, gnoseologie, teorie a limbajului. Este cazul studiului *Tommaso d'Aquino: semiotica naturale e processo gnoseologico* al lui Roberto Pellerey (p. 39—61) sau al celor două articole dedicate personalității lui William of Ockham : *Segno mentale e teoria della rappresentazione in Ockham* și *Guglielmo di Ockham e il significato delle proposizioni*, semnate de Andrea Tabarroni și, respectiv, Costantino Marmo. În urma atentei explorări semantice a terminologiei celor doi gînditori din secolul al XIII-lea, susținute cu numeroase citate latine și cu ample note și comentarii de text, autorii acestor studii decodifică și transpun (uneori prea formalizat) vechile concepte în termenii teoriilor moderne ale limbajului, recunoscînd uneori în intuițiile logicienilor medievali germenii pozițiilor teoretice actuale.

În articolul *L'origine è la meta. Percorsi dell'interpretazione contemporanea dei modisti*, Roberto Lambertini discută meritele și/sau viciile încercărilor moderne de interpretare (de pildă în cheie chomskiană) a teoriilor acelor *modistae* ai secolelor XIII—XIV, preocupați de ideea unei gramatici universale pe baza unui unic *modus significandi*.

Ultimul articol al acestui număr este semnat de Maurizio Colmegna care, pornind de la taxonomiile scolastice ale tipurilor de enunț, încearcă să formuleze o gramatică a logicii modalităților.

Revista se încheie cu o rubrică de știri, semnalări și recenzii (dintre care ne atrage atenția cea care anunță apariția în 1983 a volumului de eseuri și texte originale *Linguistica Medievale: Anselmo d'Aosta, Abelardo, Tommaso d'Aquino, Pietro Ispano, Gentile da Cingoli, Occam* sub îngrijirea lui Francesco Corvino) și cu un scurt capitol cu rezumatele în engleză ale articolelor (p. 203—207).

Numărul 40 al revistei (ianuarie—aprilie 1985) reînscrie publicația pe coordonatele ei firești : diversitate de tratare, policromie tematică, colaborări din partea unor cercetători străini.

Primul articol, *Utterance Tricks in (Reporting) Political Discourse* : *Who Said What, to Whom?*, aparține Claudiei Caffi și Flaviei Ravazzoli și analizează în amănunt cîteva dintre strategiile pragmalingvistice ale discursului politic, pornind de la textul unui articol din *Corriere della Sera*.

În continuare, M. L. Dalla Chiara și G. Toraldo di Francia ne propun, în amplul articol *Individuals, Kinds and Names in Physics*, o considerare a problemei „desemnării" prin nume a obiectelor din astrofizică și mai ales din microfizică și teoria particulelor. Autorii introduc conceptul de *quaset* pentru o colecție de elemente din lumea „anonimă" a particulelor, după care dezvoltă o abordare formală a unei semantici teoretice *quaset* pentru microfizică.

Propuneri de noi concepte vom întîlni de altfel și în următoarele două studii.

Massimo A. Bonfantini, în *Pragmatique et abduction* (p. 51—56), preia și rafinează noțiunea de *abduction* de la Peirce într-o viziune tripartită a sensului pragmatic care implică l'*aspect illocutoire* (imediat), l'*aspect dialocutoire* (dinamic) și l'*aspect perlocutoire* (final).

Proiectul teoretic (destul de ambițios) al lui Manuel Sito Alba de a găsi o unitate fundamentală a teatrului reprezentat *(Il mimema, unità aperta e globale della teatralità)* și concretizat, în cele din urmă, într-o inovare de ordin mai degrabă terminologic decît conceptual, este interesant mai ales în prima sa parte în care autorul face o trecere în revistă a celor mai importante lucrări de semiotică a teatrului, printre care ne bucură să întîlnim citate și comentate contribuțiile românești ale lui Mihai Dinu și Solomon Marcus.

Continuînd linia „semioticii pasiunilor" inaugurată de Greimas în *Du Sens II* (1983), Isabella Pezzini încearcă, în ultimul articol al acestui număr, *Attente, patience: esquisse d'analyse pathémique*, o descriere în termenii unui *sujet d'état/sujet de faire* a stării de așteptare, răbdare, neliniște, recunoștință etc.

Nu mai puțin interesantă este ultima rubrică a revistei, în care sînt semnalate lucrări de gramatică modală, semiotică a mass-mediei, poetică și retorică, apărute în 1984.

OANA SĂLIȘTEANU

„Semiotische Berichte" (1986), nr. 1–2

Emanaţie a Asociaţiei de Semiotică din Austria (Osterreichische Gesellschaft für Semiotik), revista „Semiotische Berichte" (Relatări semiotice) vizează promovarea cercetării semiotice în general şi a celei interdisciplinare în special, schimbul fertil de informaţii şi dialogul de idei între semioticienii austrieci şi cei din alte ţări, circumscrierea unei sfere cît mai vaste de preocupări (cităm fără pretenţie de exhaustivitate semiotica biologiei evolutive— Th. Sebeok în S.B. (1985), nr. 1–2, semiotică/vs/semiologie în S.B. (1985), nr. 1–2, lingvistică şi analiză de film în S.B. (1985), nr. 4 etc.).

Numărul 1 –2/1986 al revistei, intitulat *Lingvistică interdisciplinară*, ilustrează spectrul larg de preocupări programatic anunţat în *Avant-propos*: de la informaţii bibliografice de ultimă oră şi stringentă actualitate, rapoarte privind congresele şi întrunirile lingvistice şi semiotice, recenzii, la cercetări aprofundate de semiotică fundamentală şi aplicată.

Rubrica *Informaţii* prezintă lectorilor cîteva întruniri semiotice semnificative ale anului 1986, cum ar fi: „Teoria conştiinţei şi fundamentul semantic" (simpozion organizat de Institutul de Filozofie al Universităţii vieneze — 20–22 iunie), „Lege şi semiotică" (conferinţă a Universităţii Kent din Canterbury — 28–31 iulie), „Actul de la Helsinki 1975" (congres internaţional privind comunicarea politică, organizat de Universitatea din Triest — 9–11 mai), „Descrierea — abordări semiotice şi discursive" (colocviu al Asociaţiei Elveţiene de Semiotică— 20–21 iunie, Universitatea Fribourg), „Al IV-lea Colocviu Internaţional de Sociologie şi Antropologie Vizuală" (Bielefeld, 19–22 iunie), „Prima Conferinţă Internaţională de Marketing şi Semiotică" (Evanston Illinois, 10–12 iulie), „Căi şi deschideri ale semioticii" (omagiu Greimas) — colocviu organizat între 26 şi 28 mai la Lisabona.

Într-o rubrică simetrică (orientată însă retrospectiv) sînt semnalate şi comentate reuniunile semiotice reprezentative ale anului 1985: „Al II-lea Congres al Asociaţiei Braziliene de Semiotică" (2–6 septembrie) dedicat semioticii şi ştiinţei (masă rotundă condusă de Andrea Bonomi), semioticii arhitecturii, semioticii comunicării şi culturii (animator Roland Posner), „Simpozionul de istoria semioticii" organizat de Universitatea din Essen (19–20 noiembrie) şi focalizat asupra semeionului în filozofia aristotelică, epicureică şi sceptică, asupra schemei bühleriene a comunicării şi anticipînd prin masa rotundă consacrată creativităţii cel de-al cincilea colocviu al Asociaţiei germane de semiotică (Essen 1987), colocviul „Metaforă şi artă" (Viena, 13–15 decembrie).

Rubrica dedicată recentelor apariţii editoriale semnalează noi publicaţii internaţionale de semiotică, precum „International Semiotic Spectrum" (editat de Cercul de Semiotică din Toronto), „Luoghi comuni — semestrale di semiotica e linguistica" (serie bianuală care completează bine cunoscutele Working Papers ale Centrului Internaţional de Semiotică şi Lingvistică de la Urbino), „Formes sémiotiques" (colecţie dirijată de Anne Hénault şi consacrată publicării lucrărilor semiotice importante: de la marii clasici — Hjelmslev, Jakobson, Greimas — la lucrările cele mai recente), „Collection Actes Sémiotiques" (editori: E. Landowski, P. Fabbri, H. Parret) — continuare şi extindere tematică şi metodologică a publicaţiilor grupului de cercetări semiolingvistice ale „Şcolii de la Paris" (Actes Sémiotiques" şi „Documents").

În secţiunea *Berichte* (Dări de seamă) sînt expuse pe larg liniile directoare şi baza teoretică a cîtorva reuniuni internaţionale interdisciplinare însemnate, cum ar fi: „Imaginile istorice. Asupra metodologiei izvoarelor vizuale" (Salzburg, 15–16 noiembrie 1985 — referent Hans Petschar), „Teoria evoluţionistă a cunoaşterii" (Univ. din Viena, 18–20 aprilie 1986, care a beneficiat de participarea unor Karl Popper şi Konrad Lorenz şi a reunit contribuţii din domeniul biologiei teoretice, psihologiei percepţiei, antropologiei, neuropsihologiei, filozofiei, semioticii („Problema apriorismului" — K. Lorenz, „Poziţia teoretică a cunoaşterii în teoria evoluţionistă a cunoaşterii" — K. Popper, „Empirism—raţionalism şi teoria evoluţionistă a cunoaşterii" — C. Radnitzky, „Teoria evoluţionistă a cunoaşterii şi ştiinţa"— G. Vollmer etc.), „Istoriografia semioticii" (referenţi Jeff Bernard şi Gloria Withalm). Reprezentînd a VIII-a întîlnire de lucru a cercului de semiotică din Münster, această reuniune a debutat *in medias res* cu „Întrebări şi metode ale istoriografiei semiotice" (Klaus Dutz), cum ar fi: Poate contribui istoriografia semioticii la precizarea statutului acestei atît de controversate discipline? Cum trebuie concepută istoria semioticii etc. şi „Progres. Despre o categorie interpretativă contestată în descrierea istorică a lingvisticii şi semioticii" (Peter Schmitter), axată pe partiţia cronică (colecţie de fapte)/istoriografie (înlănţuire de fapte)/metaistoriografie (aceasta din urmă cu caracter speculativ şi normativ funcţionînd ca ipoteză euristică). Majoritatea contribuţiilor au circumscris în diacronie concepte fundamentale ale cercetării semiotice: conceptul medieval de reprezentare şi gramatică, baza semiotică a gramaticii de la Port Royal, conceptul de semn la Locke şi Leibniz, metafora şi analogia la Saussure şi concepţii esenţiale ale istoriei semioticii (teoria semiotică materialist dialectică a lui Rossi-Landi, estetica lui Jan Mukarovsky, contrastată cu semiotica barthesiană etc.).

În pregătirea celui de-al patrulea congres internaţional al IASS/AIS care va avea loc în 1989 la Perpignan s-a desfăşurat în această localitate un colocviu internaţional consacrat Baze

lor semioticii" (20—22 martie 1986, animator Gérard Deledalle) şi axat prioritar pe contribuţia peirciană la constituirea şi dezvoltarea semioticii (Max Bense s-a ocupat de elucidarea şi formalizarea categoriilor de primaritate, secundaritate, terţiaritate, Robert Marty a precizat raportul între aceste categorii universale şi configuraţiile perceptive ale colectivităţilor de indivizi, V. Castanares a propus înlocuirea conceptului static de semn cu cel procesual de semioză, Elisabeth Walter a evidenţiat relaţia între concept, propoziţie, silogism, pe de o parte, ca elemente logice, şi posibilitate, realitate, necesitate, ca elemente ontologice, pe de altă parte).

Jonathan Evans prezintă imaginea semioticii americane în a doua decadă de existenţă, mai exact un raport privind cea de-a zecea întîlnire anuală a societăţii americane de semiotică (24—27 octombrie 1985, Reading, Pennsylvania, coordonator Roberta Kevelson). Secţiunea dedicată „Aplicaţiilor semioticii peirciene" (organizator Michael Shapiro) a relevat pertinenţa conceptului de semioză în mitologie, lexicologie, poetică, fonologie, în vreme ce dezbaterea consacrată „figurilor uitate" ale semioticii (organizator John Deely) a reinterpretat contribuţiile semiotice ale unor gînditori de marcă ai culturii, precum Hegel, Jaspers, Bachelard, Quine ; au fost examinate de asemenea „Semiotica şi narativitatea în evul mediu" (J. Evans), „Semiotica şi reconstrucţia" (tentativă de a relaţiona conceptul de semioză nelimitată cu cel de deconstrucţie), „Legea şi semiotica" (R. Kevelson), „Semiotica empirică" (cu accent pe impactul semioticii în marketing), „Nondecidabilitatea" (discutată între alţii de M. Riffaterre şi definită drept constrîngere hermeneutică legată de ficţionalitate, genuri culturale etc.), precum şi „Semiotica — fundament al educaţiei". Reuniunea a beneficiat şi de participarea lui J. Hintikka, care a lansat prin dialogurile întrebare—răspuns „o nouă paradigmă pentru teoria limbajului".

Dimensiunea „indicială" temporală a revistei este dublată şi de o perspectivă spaţială extinsă, fiecare număr consacrînd o rubrică specială prezentării activităţii semiotice din diverse arii geografice. Numărul prezent include o succintă circumscriere a semioticii braziliene (realizată de Maria Lucia Santaella Braga — preşedinte a Societăţii Braziliene de Semiotică) şi o prezentare a semioticii din România (Mariana Neţ), însoţită de o bibliografie la zi a cercetării româneşti de semiotică (elaborată de Irina Bădescu şi Mariana Neţ), menită să completeze imaginea despre şcoala românească furnizată de capitolul profesorului Solomon Marcus din „Le champ sémiologique" (1979, Ed. Complexe, editor André Helbo), de bibliografia Irinei Bădescu apărută în Actes Sémiotiques VII, 1984 etc.

O deosebit de interesantă perspectivă asupra viitorului necesarmente interdisciplinar al cercetării semiotice ne este oferită de interviul cu profesorul Roland Posner (preşedintele Asociaţiei germane de semiotică şi vicepreşedinte al IASS/AIS), interviu realizat de Peter Stockinger şi intitulat programatic „Semiotică, pragmalingvistică şi inteligenţă artificială". Sînt evidenţiate cîteva arii ale cercetării pragmatice care au contribuit în mod decisiv la dezvoltarea semioticii generale : presupoziţia în perspectivă pragmatică (Strawson în special), forţa ilocuţionară şi efectul perlocuţionar (Austin, Searle), distincţia sistematică între conţinut propoziţional şi enunţare (Bar Hillel, Benveniste, Grice) sau între semnificaţia semnului şi utilizarea sa în comunicare (Posner, Parret etc.). Deşi în genere se admite că pragmatica este orientată precumpănitor filozofic iar semiotica prioritar lingvistic, există anumite convergenţe (analizate de un Eco şi Sebeok) : distincţiile între semn „type" şi semn „token", între cod şi discurs, între indice şi semn la Buyssens, Mounin, Prieto, ultima comparabilă cu dihotomia semnificaţie naturală /vs/ semnificaţie nonnaturală (cf. Grice, Searle), „care vor conduce mai devreme sau mai tîrziu la reintegrarea semioticii semnificării în semiotica comunicării" (R. Posner, p. 100). Dintre numeroasele probleme ale cercetării semiotice actuale sînt reţinute ca piste prioritare de investigare : 1. problematica biologică a dezvoltării (cu accent pe producerea/receptarea de semne şi semnale şi utilizarea „deviată" a semnelor în comunicarea indirectă), 2. conlucrarea interdisciplinară fiziologie/neurologie/psihologie genetică/sociologie şi interferenţa explicare conceptuală pe baza logicii acţiunii şi deciziei/simulare pe calculator şi 3. rafinarea instrumentarului semiotic.

Rubrica *Texte* debutează cu o lectură semiotică a caricaturii : „Care este rolul scrierii în imagine? Pentru o lectură semiologică a caricaturii" (Severin Heinisch), în care sînt examinate pe rînd similitudinile între rebus şi caricatură (ca decriptare pe fragmente/vs/decriptare intuitivă globală), asimilabile cuplului ghicitoare/glumă, jocul între cifrare şi descifrare (cf. R. Barthes, *L'obvie et l'obtus*, Seuil, 1982), apropierea glumă/caricatură pe baza semnificaţiei derivate, induse prin activitatea reconstructivă a lectorului/privitorului (semnificaţie ce „dispare" la tentativa traducerii în cuvinte sau a explicării — p. 111).

Claude Morier vizează în „Peirce şi universaliile narative" o extrapolare a categoriei narativităţii care să nu se limiteze la arta povestirii din retorică şi din teoria literară (cf. Ducrot, Todorov etc.) sau la teoria imaginarului (în sens sartrian), ci să reprezinte o linearizare a existenţei în general. Pornind de la distincţii categoriale ontologice (existenţă pasivă/existenţă reactivă/conştiinţă sintetică) şi logice (conceptele de calitate, relaţie şi mediere) se încearcă o reinterpretare a narativului ca legisemn argumental simbolic ; din păcate programul anunţat rămîne în stadiul de proiect (insuficient detaşat de sursele bibliografice), iar aplicarea la studiul literaturii o sarcină amînată sau eludată.

În „Bahtin și Peirce : similarități și diferențe", Maria Lucia Santaella Braga stabilește o interesantă corespondență între dialogismul bahtinian și teoria peirciană dialogică a semnului. Ambele concepții pulverizează eul cartezian individual, evidențiind natura esențialmente socială a limbajului, cu diferențe în natura diadică, respectiv triadică a semiozei. Dialogismul bahtinian este considerat un „dialogism aplicat" (p. 139), o actualizare lingvistică și literară a teoriei peirciene generale, abstracte, „sinteză originală a epistemologiei și fenomenologiei", „bază metodologică" (p. 138) aptă să explice orice tip de dialogism.

Rubrica tematică „Lingvistică interdisciplinară" include o contribuție sociosemiotică „Teoria limbii și critica ideologiei" (Wolfgang Pollak), care pledează pentru reintegrarea socialului ca infrastructură a sistemului limbii conform postulatului saussurian al inerenței naturii sale sociale *(Cours de linguistique générale*, p. 105). Semiotica, ca instrument al unei critici ideologice, implică imersiunea semnelor în procese interacționale social condiționate (p. 189), deoarece producerea/interpretarea de semne reprezintă un moment al praxisului (așa cum afirma și Freud în *Introducerea în psihanaliză* : în viața individului apare regulat și celălalt ca model, ca obiect, ca partener sau ca opozant și de aceea psihologia individuală este de la bun început psihologie socială în sensul larg al cuvîntului). În opoziție cu mult discutata scientizare a lumii moderne se propune aici o „mundanizare" a științei concepută ca instanță de sens și control, ca instrument sociopolitic de emancipare și raționalizare a existenței (p. 196).

Asimilînd și adaptînd terminologia peirciană putem aprecia caracterul indicial (de semnalare precisă de elemente și evenimente semiotice) al revistei, precum și valoroasa sa deschidere interdisciplinară.

DANIELA ROVENȚA-FRUMUȘANI

LUCRĂRI RECENT APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI

Academia Republicii Socialiste România. Institutul de Lingvistică al Universității din București. **Îndreptar ortografic, ortoepic și de punctuație.** Ediția a IV-a, 1983, 286 p., 16,50 lei.

Memoriile Secției de științe filologice, literatură și arte, seria IV, tom III **(1981)**, 1983, 238 p. 19,50 lei; tom IV **(1982—1983)**, 1984, 192 p., 16,50 lei; tom V **(1983—1984)**, 1984, 182 p., 15 lei; tom VI **(1984)**, 1985, 176 p., 15 lei.

AL. PHILIPPIDE, **Opere alese**, 1984, 436 p., 48 lei.

Academia Republicii Socialiste România. **Dicționarul limbii române** (DLR). Serie nouă. Redactori responsabili: Iorgu Iordan, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Alexandru Graur, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Ion Coteanu, membru al Academiei Republicii Socialiste România. Tomul VIII. Partea a 5-a. Litera **P (Presin — Puzzolană)**. Redactori responsabili ai tomului VIII (partea a 5-a): Ion Coteanu, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Mircea Seche, doctor în filologie, șeful Sectorului de lexicologie de la Institutul de Lingvistică din București, 1984, p. 1343—1866, 100 lei; Tomul X. Partea 1. Litera **S (S—Sclabuc)**. Redactori responsabili ai tomului X (partea 1): Ion Coteanu, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Mircea Seche, doctor în filologie, șeful Sectorului de lexicologie de la Institutul de Lingvistică din București, 1986, 400 p., 79 lei.

Academia Republicii Socialiste România. Institutul de Lingvistică al Universității din București. **Dicționarul explicativ al limbii române** (DEX), 1984, 1050 p., 250 lei.

Studii clasice, tom XXIII, 1985, 160 p., 15,50 lei.

I. COTEANU, **Stilistica funcțională a limbii române. Limbajul poeziei culte,** 1985, 176 p., 17 lei.

MIOARA AVRAM, **Gramatica pentru toți,** 1986, 416 p., 35 lei.

Analize de texte poetice. Antologie (coordonator Ion Coteanu), 1986, 296 p., 28 lei.

LUCRĂRI RECENT APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI

Academia Republicii Socialiste România, Institutul de Lingvistică al Universității din București, Îndreptar ortografic, ortoepic și de punctuație, Ediția a IV-a, 1983, 356 p., 16,50 lei.

Memoriile Secției de științe filologice, literatură și arte, seria IV, tom III (1981), 1983, 208 p., 13,50 lei; tom IV (1982–1983), 1984, 162 p., 10,70 lei; tom V (1983–1984), 1984, 152 p., 13 lei; tom VI (1984), 1985, 178 p., 15 lei.

AL. PHILIPPIDE, Opere alese, 1984, 536 p., 48 lei.

Academia Republicii Socialiste România, Dicționarul limbii române (DLR). Serie nouă. Redactori responsabili: Iorgu Iordan, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Alexandru Graur, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Ion Coteanu, membru al Academiei Republicii Socialiste România. Tomul VIII. Partea a 5-a: Litera **P (Presin – Puzzolană)**. Redactori responsabili ai tomului VIII (partea a 5-a): Ion Coteanu, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Mircea Seche, doctor în filologie, șeful Sectorului de lexicologie de la Institutul de Lingvistică din București, 1984, p. [illegible]–1066, [illegible] lei; Tomul X. Partea a 4-a: Litera S [illegible]. Redactori responsabili ai tomului X (partea a 4-a): Ion Coteanu, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Mircea Seche, doctor în filologie, șeful Sectorului de lexicologie de la Institutul de Lingvistică din București, 1986, 400 p., 70 lei.

Academia Republicii Socialiste România, Institutul de Lingvistică al Universității din București, Dicționarul explicativ al limbii române (DEX), 1984, 1050 p., 125 lei.

Studii clasice, tom XXIII, 1985, 160 p., [illegible] lei.

I. COTEANU, Stilistica funcțională a limbii române. Limbajul poeziei culte, 1985, 176 p., 17 lei.

MIOARA AVRAM, Gramatica pentru toți, 1986, 412 p., 25 lei.

Analize de texte poetice. Antologie coordonată de Ion Coteanu, 1986, 220 p., 28 lei.

DIN SUMARUL REVISTEI PE ANUL 1986 (XXXVII)

RM — ISSN 0039 — 405X

c. 2760 I. P. INFORMAŢIA

LEI 30

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA
REPUBLICII
SOCIALISTE
ROMÂNIA

SCL

XXXVIII
2
martie-aprilie
1987

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Adresa Consiliului de conducere: Adresse du Comité de rédaction: Bucureşti 1, 79638 Spiru Haret 12, tel. 14.26.80 şi 15.74.30, int. 265

Colaboratorii sînt rugaţi să trimită manuscrisele la adresa de mai sus. Cărţile şi extrasele pentru recenzii, ca şi publicaţiile pentru schimb se primesc la aceeaşi adresă. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Les collaborateurs sont priés d'envoyer les manuscrits à l'adresse ci-dessus. Les livres et tirés-à-part pour compte rendu, ainsi que les publications destinées à l'échange seront envoyés à la même adresse.

La revue « Studii şi cercetări lingvistice » paraît 6 fois par an.

Toute commande de l'étranger sera adressée à „ROMPRESFILATELIA" — sectorul export-import presă, P.O.Box 12—201, telex 10376, prsfi r, 78104 Bucureşti, Calea Griviţei nr. 64—66.

Le prix d'un abonnement annuel est de $ 60.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
79717 Calea Victoriei nr. 125, sectorul I, Bucureşti

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

BUCUREȘTI 1 — *2 – XXXVIII – 1987*

SPIRU HARET 12 — *martie–aprilie* — APARE DE 6 ORI PE AN

SUMAR

MISCELLANEA

IMPLICAȚII SEMANTICE ÎN RECONSTRUCȚIA ETIMONULUI INDO-EUROPEAN

(ASPECTE METODOLOGICE)

LUCIA WALD

În articol sînt prezentate principalele dificultăți în cercetările care urmăresc stabilirea unei cronologii relative a sensurilor termenilor atestați în limbile indo-europene vechi și în reconstrucția semantismului etimonului indo-european; se pune în discuție valabilitatea criteriilor la care se face apel pentru rezolvarea lor.

1. Recursul la un etimon reconstruit, necesar uneori și pentru termenii unui idiom cu o limbă-bază atestată, devine procedura obligatorie în cazul limbilor indo-europene vechi, a căror sursă comună neatestată a fost postulată acum două secole[1] și a cărei reconstituire a fost întreprinsă, pentru prima oară, de către Aug. Schleicher în celebrul său *Compendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen* (Weimar, 1861—1862). De atunci și pînă în vremea noastră, reprezentarea unităților din inventarul lexical al limbii-bază indo-europene, adică a prototipurilor din care derivă cea mai mare parte a vocabularului comun din limbile indo-europene vechi, a suferit frecvente remanieri, pe măsura descoperirii de noi idiomuri indo-europene și prin perfecționarea metodei — remanieri tinzînd la aproximarea, într-un grad cît mai înalt, a formelor reale ale idiomului cu existență reală, vorbit în urmă cu șase-șapte milenii.

2. Dacă, așa cum bine se știe, stabilirea unei etimologii corecte este îndeobște un proces complicat, cu soluții adesea controversate sau îndoielnice, în cazul limbilor indo-europene vechi acest proces comportă dificultăți suplimentare, care sporesc gradul de nesiguranță al rezultatelor. Trebuie avut în vedere că o perioadă de peste două milenii separă ultima fază a limbii comune de cele mai vechi mărturii ale dialectelor care derivă din ea, că elementele comune din limbile indo-europene nu provin, toate, din limba-bază, că atestările acestor limbi se situează la mari distanțe cronologice (din mileniul al doilea î.e.n. hitita sau greaca miceniană față de secolul al XV-lea e.n. letona și lituaniana), că sistemele grafice în care ele au fost notate — în marea lor majoritate împrumutate — nu redau deloc sau redau imperfect pronunțarea etc.

3. În reconstrucția inventarului de morfeme lexicale și gramaticale, cele două planuri — al conținutului și al expresiei — pun probleme diferite. Reconstrucția fonologică este mai ușoară (datorită inventarului redus de foneme, cu evoluție regulată, permițînd stabilirea de formule de corespondență și de substituție) și totodată ea comportă mai puține riscuri, în sensul că are mai puține implicații extralingvistice. Semnificantul sonor al unui etimon indo-european este o abstracție, un model, o succesiune de foneme a cărei pronunțare nu o cunoaștem, uneori fiind și greu de imaginat.

Reconstrucția semantică a unui etimon indo-european este mai dificilă, ea nu se pretează la aplicarea unor reguli formale sau a unor principii mecanice, din cauza specificului acestui nivel al limbii. Este fapt

cunoscut că în semantică nu se pot stabili corespondențe regulate, căci numai în rare cazuri există coincidență a modificărilor de sens la cuvinte din același cîmp semantic; schimbările semantice nu au caracter regulat[2]; evoluția sensului se produce uneori de la concret spre abstract sau invers; în cursul istoriei lor unele cuvinte își lărgesc sensul, altele și-l îngustează; transferurile semantice sînt cîteodată insolite sau greu explicabile logic; adesea metafora nu mai este inteligibilă sau dispare veriga intermediară dintre sensuri; în cadrul aceluiași lexem sensul vechi poate coexista o vreme îndelungată alături de cel nou etc.

În timp ce în reconstrucția fonologică cercetătorii pleacă de la un sistem de foneme corelative, postulînd secvențe sonore și arhetipuri verificabile tipologic, în reconstrucția semantică ei sînt lipsiți de criterii sigure pentru stabilirea semantemelor din faza limbii comune. De aceea, în multe cazuri nici nu se poate afirma că s-a ajuns la reconstrucția sensului real al unui lexem indo-european, comparația permițînd doar formularea unei ipoteze capabile să explice valorile semantice particulare ale termenilor derivați din același prototip. S-a afirmat chiar (Benveniste, 1954, p. 257) că sensul unei forme reconstruite trebuie definit ca descriere a folosirii ei, a distribuției ei contextuale.

Situații clare de monosemie și de similitudine de sens la cuvinte înrudite întîlnim numai la o parte din termenii proveniți din lexicul limbii comune indo-europene, majoritatea aflați în nucleul fondului principal (cum sînt numeralele, numele de rudenii sau de părți ale corpului, verbe desemnînd acțiuni fundamentale) sau în inventarul de morfeme gramaticale.

În numeroase cazuri, însă, diferențele semantice constatate la termeni proveniți din același etimon indo-european fac dificilă determinarea sensului primar prin stabilirea prealabilă a unei cronologii relative a sensurilor atestate.

Mai trebuie adăugat că, spre deosebire de latura fonetică, reconstrucția semantică implică numeroase riscuri și răspunderi, nepermițînd interpretări subiective, presupuneri nefundate sau prezumții. Căci, după cum se știe, pe baza sensurilor termenilor reconstruiți au fost formulate, în mod frecvent, concluzii de ordin extralingvistic. În indo-europenistică, metoda „paleontologiei lingvistice”[3], reprezentînd demersul „von Wörtern zu Sachen”, a fost și continuă să fie aplicată pentru obținerea de informații privitoare la viața materială și spirituală a comunității lingvistice indo-europene; pe baza termenilor referitori la forme de relief, climă, faună și floră s-au emis variate ipoteze despre locul patriei primitive indo-europene. Și, din păcate, tocmai în aceste sfere lexicale (probabil și ca efect al migrației triburilor indo-europene pe un teritoriu foarte întins) diferențele semantice sînt destul de frecvente: cînd un cuvînt înseamnă în cîteva limbi (germanice, baltice, slave) „somon”, iar în alta (toharica) „pește”, etimonul i.-e. **lak-* desemna genul sau specia? Cuvîntul a avut sensul primar de „somon”, modificat de triburile care au migrat în ținuturi în care nu existau somoni sau, dimpotrivă (Devoto, p. 284), sensul generic „pește” a fost modificat în zona europeană de N-V de către triburile pentru care somonul reprezenta peștele prin excelență?

Pe baza atestărilor lat. *equus* „cal”, gr. ἵππος, gall. *epo-*, toh. B *yakwe*, skr. *áśvas*, av. *aspa* se reconstituie etimonul indo-european **ek^{w}os*, care desemna „calul”, nu știm însă dacă pe cel sălbatic sau pe cel domes-

tic. Există, cum se vede, riscul atribuirii prototipului reconstruit a unui sens apărut ulterior, după scindarea limbii comune[4].

De asemenea, cînd constatăm că termenii lat. *fagus*, v.g.s. *buohha*, v. nord. *bōk* au sensul „fag", iar gr. φηγός denumea o specie de stejar, putem fi siguri că i.-e. **bhāgos* însemna „fag" și că, deci, așa cum s-a afirmat uneori, patria primitivă a indo-europenilor era situată în zona fagului ?

4. Față de situațiile frecvente de neidentitate semantică a cuvintelor înrudite, autorii de dicționare etimologice indo-europene au recurs la variate soluții. Astfel, uneori s-a atribuit prototipului reconstruit un sens vag, larg cuprinzător, compatibil cu toate sensurile termenilor atestați. Un astfel de semantem putea corespunde unor noțiuni sincretice sau unor termeni care prezintă ulterior polarizare semantică, de exemplu pentru rădăcina i.-e. din care derivă verbul cu sensul „a da" în latină *(dare)*, greacă, sanscrită, slavă veche, iar în hitită „a lua" sau pentru cele din care provin verbe cu sensul „a plînge" și „a rîde"[5]. Dar, așa cum atrăgea atenția A. Meillet (1934, p. 382), lexicul indo-european trebuie să fi fost alcătuit, în cea mai mare parte, din termeni cu sens concret și care notau detalii ale obiectelor, stare întîlnită în orice idiom tribal și încă detectabilă în fazele arhaice ale limbilor indo-europene.

S-a adoptat adesea și principiul de a se atribui etimonului indo-european toate sensurile cuvintelor care derivă din el. Într-un dicționar etimologic ca cel al lui A. Walde—J. Pokorny (*Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen*, vol. I—III, ed. I, Berlin—Leipzig, 1928—1932), lexicul indo-european apare predominant polisemantic, ca rezultat al proiectării retrospective, pe același plan cronologic, a unei evoluții semantice de milenii.

5. În încercările de reconstituire a sensului primar cercetătorii s-au bazat pe cîteva criterii, a căror aplicare variază de la caz la caz. Căci este evident vorba de un domeniu în care sînt posibile modificări analoage, dar nu cu caracter regulat.

A fost adus astfel în discuție criteriul *statistic* : după părerea unora (Hirt, p. 239), atunci cînd un sens este atestat în mai multe limbi i.-e., el poate fi atribuit și etimonului reconstruit ; principiul este valabil în unele cazuri (de exemplu, în cazul termenilor lat. *sal*, gr. ἅλς, v. sl. *solĭ*, let. *sāls*, arm. *at*, toh. A *sale*, toți însemnînd „sare", se poate atribui acest sens și prototipului i.-e. **sal*, cîtă vreme numai în lituaniană cuvîntul a ajuns să însemneze „plăcut la gust"). Dar așa cum s-a observat (Thieme, p. 590), nu în toate cazurile sensul mai răspîndit este și cel mai vechi.

În forme explicite sau implicite s-a făcut frecvent apel la criteriul *logic*, care presupune evoluții semantice în acord cu progresul general al gîndirii, de la concret la abstract, de la noțiuni particulare la noțiuni generale ; el este justificat în numeroase cazuri, mai ales atunci cînd ipoteza este sprijinită și de alte argumente.

a) Apare evident că, față de atestările : lat. *figulus* „olar", *fingo* „a modela din lut, a crea, a imagina" (cf. *fictio*, *fictiosus*), gr. τεῖχος „zid" (din lut), pers. *dīda* „fortăreață", av. *pairidaeza*[6] „împrejmuire", trac. -διζος, -διζα, etimonului i.-e. **dheigh-* i se poate atribui sensul concret și particular „a modela din lut".

b) Argumentul logic poate fi corelat cu cel *mitologic*. Astfel, pentru rădăcina i.-e. din care provin lat. *anima*, *animus* „suflu vital, suflet", gr. ἄνεμος „vînt", v. irl. *ānal* „suflu", *animm* „suflet", v. nord. *qnd*

„suflare, viață, suflet", skr. *ánilas* „adiere, suflu", se poate admite sensul primar „suflu, suflare", întrucît în poemele homerice și în alte texte vechi sufletul este reprezentat ca un suflu sau ca un abur care, la moarte, părăsește corpul [7]; o evoluție semantică similară găsim și în gr. θυμός „suflet", înrudit cu lat. *fūmus*, skr. *dhūmás* „fum, abur", precum și în formații ulterioare din istoria multor limbi.

c) Considerente de ordin *istoric* se adaugă celor logice în încercările de ordonare cronologică a sensurilor, după schema : material — obiect făcut din acel material, ca în cazul rădăcinii i.-e. din care s-au format gr. ἄκμων „piatră, nicovală", v. sl. *kamy*, skr. *áśman* „piatră", lit. *akmū̃o* „piatră" și *ašmū̃o* „daltă", let. *asmens* „tăiș, daltă", v. nord. *hamarr* „unealtă din piatră, ciocan".

d) Este de presupus, de asemeni, că o serie de verbe din limba comună i.-e. și-au restrîns sensul, pentru a denumi acțiuni specializate; astfel, **sei-* „a arunca", a lăsa să cadă" ajunge să însemne „a semăna", în vocabularul de N-V : lat. *sero, semen*, v.sl. *sěti*, got. *sajan*, v.g.s. *sāmo*; verbele cu sensul „a domestici" din limbile indo-europene vechi provin, probabil, din rădăcini cu sensul „a merge împrejur" **kʷel-* sau „a lega" **dm̥-* (lat. *domō*, gr. δαμάω, v.g.s. *zamōn*, skr. *dāmyáti*).

Argumentul istoric confirmă cronologia relativă a sensurilor în grupul de verbe : lat. *scribo*, v. irl. *scribaim*, v.g.s. *scriban* „a scrie", provenite dintr-un etimon i.-e. cu sensul „a zgîria, a face incizii pe vase" (cf. lit. *screpti* „a lăsa urme"). O modificare semantică similară a avut loc la rădăcina din care derivă gr. γράφω ~ v.g.s. *kerban* „a cresta". Alte idiomuri indo-europene atestă evoluția sensului de la „a împodobi (vasele), a orna" la „a scrie"; astfel, din etimonul i.-e. **peig-* provin lat. *pingo, pictor*, lit. *pěšti* „a picta, a trasa linii", toh. A *pekant* „pictor", dar și toh. B *pikam* „scrie", v. prus. *peisāi*, v.sl. *pĭsati* „a scrie". În același timp însăși istoria scrierii atestă trecerea de la desen la scriere.

e) Cronologia relativă a sensurilor, stabilită pe baza unui criteriu logic, este uneori sprijinită de criterii lingvistice : prezența unor transformări semantice similare sau analoage în istoria altor limbi și verificarea în cadrul unui cîmp lexical (evidență cumulativă). Corelarea acestor criterii apare necesară, de exemplu, în cazul stabilirii sensului etimonului i.-e. **mari-*, din care s-au creat unii termeni cu sensul „mare" : lat. *mare*, v. irl. *muir*, got. *marei*, lit. *mãrės*, v.sl. *morje*, dar și v. sax. *meri* „iaz, șanț", v. sax. *mōr*, v.g.s. *muor* „mlaștină", v. friz. *mar* „iaz", v. prus. *mary* „golf" — situație care a dus la ipoteze contradictorii privind sensul primar al rădăcinii și posibilitatea ca, în faza comunității lor, triburile indo-europene să fi locuit lîngă mare [8]. Afirmația potrivit căreia sensul primar al rădăcinii **mari-* a fost acela de „baltă, apă stătătoare" are o justificare logică : un termen cu sensul „mare" nu putea denumi „balta" sau „mlaștina", în timp ce trecerea inversă (marea denumită „balta cea mare") este admisibilă, iar o evoluție semantică analoagă a fost observată și în alte limbi (Devoto, p. 43—45); această ipoteză e sprijinită și de alte argumente : marea este o realitate geografică mai rar întîlnită decît apele stătătoare continentale; sensul „mare" e singurul atestat la celți, latini și slavi — populații indo-europene care au cunoscut marea mai tîrziu sau indirect; varietatea denumirilor pentru „mare", multe metaforice sau împrumutate (de ex. gr. θάλασσα), se explică tocmai prin absența unui termen i.-e. moștenit — absență corelată cu sărăcia lexemelor indo-europene din același cîmp semantic (navigație, faună marină).

6. Trebuie menționat totodată că aplicarea criteriului logic nu este motivată întotdeauna, iar evoluția de la sensuri concrete la sensuri abstracte nu urmează în toate cazurile o schemă identică. La unele cuvinte etimonul i.-e. a putut avea un sens „mediu" care, într-un grup dialectal, a evoluat spre o semnificație mai concretă și/sau mai îngustă, iar în altul — spre una mai abstractă sau spre valori metaforice. Un exemplu de acest fel a adus în discuție E. Benveniste (1954, p. 257—259): față de atestările din gr. δρῦς „stejar", δόρυ „lemn, lance (din lemn)", v. irl. *dáur* „stejar", got. *triu* „arbore, lemn", v. sl. *drěvo* „arbore", lit. *dervà* „lemn de pin", skr. *daru*, *dru*, av. *dru* „arbore", hit. *taru* „arbore", în arealul germanic găsim: got. *trauan* „a fi încrezător", v.g.s. *truwen* „a avea încredere", *triuwa* „fidelitate", v. isl. *trū* „respect", *trur* „fidel", *traust* „încredere". După părerea neogramaticului H. Osthoff, evoluția sensului ar fi fost următoarea: stejar → arbore → lemn → tare (sub aspect fizic și moral). E. Benveniste demonstrează însă că termenii atestați își au originea în temele i.-e. I **der-w*, II *dr-ew* cu sensul „a fi solid, tare", apoi „puternic, sănătos", din care provin skr. *dhruva*, av. *drva*, lit. *drutis* „ferm", v. prus. *druwis* „credință", v. sl. *sŭ-dravŭ* (rus zdorovyi). În argumentarea sa, lingvistul francez ține seama și de distribuția sensurilor, precum și de corelații similare din alte limbi.

7. O cerință metodologică importantă în cercetările care urmăresc stabilirea cronologiei relative a sensurilor atestate, prin care să se poată determina sensul primar, este aceea ca materialul lexical supus comparației să nu fie limitat numai la dicționare, ci să fie extras și din texte, cu specificarea nuanțelor contextuale ale termenilor. Ilustrativ în această privință este un exemplu citat tot de E. Benveniste (1954, p. 256—257). Prin compararea termenilor: lat. *pons* „pod", gr. πόντος „mare", πάτος „route frayée", v. prus. *pintis*, v. sl. *pǫtĭ* (rus. putĭ) „drum", arm. *hun* „vad", skr. *pánthās*, av. *pantā*, v. pers. *páθō* „drum" s-a considerat că etimonul lor, i.-e. **pent-*, ar fi avut sensul „drum", cu specializări sau modificări ulterioare, în funcție de condițiile de relief și de ocupații. Analiza în context a termenilor arată însă că în vedică *pánthās* însemna „drum (pe apă sau pe uscat) cu obstacole, riscuri sau pericole", sensul lui exact fiind acela de „trecere, străbatere (fr. franchissement) printr-o regiune necunoscută sau ostilă"; în greacă πόντος a însemnat inițial „trecere peste un braț de mare" (cf. Hellespont), apoi „întindere de apă servind ca trecere, mare". Vedica pare să fi păstrat mai bine sensul arhaic, în latină și armeană el a evoluat spre „trecere peste o apă sau o depresiune"; toate sensurile atestate apar ca variații ale unei semnificații comune mai vechi.

8. Important este să se țină seama și de semantismul termenilor derivați, care uneori păstrează o fază mai veche decît cea reflectată în temele simple din care provin. Astfel, față de sensul „ogor" din lat. *ager*, gr. ἀγρός, got. *akrs*, în sanscrită termenul înrudit *ájras* înseamnă „cîmpie"; totodată, textele homerice pun în lumină sensul mai vechi de „pășune", sens păstrat în derivatele ἄγραυλος „care-și petrece noaptea pe pășune" (cf. ποιμὴν ἀγρῷ, *Iliada*, 5, 137, ποιμένες ἄγραυλοι, *Iliada*, 18, 162), și ἀγραυλέω „a dormi sub cerul liber"; în latină sensul mai arhaic e consemnat în *agrestis*, „necultivat", adjectiv corespunzînd gr. ἄγριος „necultivat, sălbatic". De aici s-a dedus (Thieme, p. 590—591) că semnificația primară a i.-e. **ag'ro-* a fost aceea de „teren necultivat, pășune", care a evoluat spre sensul „ținut în jurul așezării", apoi, în

unele idiomuri, la acela de „ogor". Tema i.-e. **ag'ro-* a putut astfel fi pusă în legătură cu rădăcina **ag'* „a mîna turmele" (cf. lat. *agere tauros*, gr. ἀγέλη „ceea ce-i mînat, turmă").

În aceeași ordine de idei E. Benveniste (1969, 1, p. 47–61) a propus reinterpretarea raportului semantic dintre lat. *pecus* și derivatul său *pecunia*, considerat a fi însemnat inițial „avere în vite", apoi „avere în bani". Dicționarele etimologice latine postulează, de regulă, o temă i.-e. *pek'u-* „vite", de la rădăcina **pek'-* „a tunde", cu evoluția : „oaia ca animal purtător de lînă", apoi „turmă de oi", „turmă de vite". Dar analiza în context a termenilor înrudiți din diverse limbi indo-europene vechi nu confirmă această succesiune. În vedică *paśu* = avere în animale și oameni, avere mobiliară a unei societăți pastorale ; în avestică sintagma *pasu vīra* = animale [și] oameni (sclavi, slugi), indo-iraniana atestînd restrîngerea sensului de la „avere mobiliară a crescătorilor de vite" la acela de „vite". În arealul germanic apar ambele semnificații : v.g.s. *fihu* „turmă", got. *faíhu* „bani, avere" (de aici *ga-faíhon* „a se îmbogăți"), v. eng. *feoh* „bunuri mobile, avere, bani". În latină *pecu* = vite, turmă, iar *pecus* = animale, oi, turmă ; dar derivatul *pecunia* are, de la cele mai vechi atestări, numai sensul de „avere, *copia nummorum*" și niciodată pe acela de „avere în vite", ceea ce înseamnă că el s-a format într-o epocă mai veche, în care *pecu* desemna o valoare economică generică, sens restrîns ulterior la acela de „vite" ca principala avere. Concluzia autorului este că ne aflăm în fața unei evoluții semantice ireversibile și caracteristice : o denumire generică și-a restrîns înțelesul prin aplicarea ei la un domeniu specific [9] ; un transfer semantic similar e observabil în evoluția de la lat. *capitale* „parte principală a averii" la v. fr. *chetel*, din sec. 17–18 *cheptel* „turmă de vite".

9. Polisemie și omonimie. Se știe că și în cazul limbilor cu istorie cunoscută, uneori (în absența verigii intermediare) este greu de decis dacă ne aflăm în prezența a două sensuri ale unui cuvînt polisemantic sau a două omonime. Situații de acest gen se întîlnesc și la termenii reconstruiți, a căror proiectare pe același plan cronologic face investigația și mai dificilă.

În unele cazuri relația dintre sensurile a două prototipuri omofone poate fi clarificată prin analiza termenilor în context și prin descoperirea de relații semantice analoage în istoria altor limbi.

Un exemplu ilustrativ în acest sens este cel al semnificantului sonor i.-e.**dwei-* care este, pe de o parte, etimon al termenilor gr. δέος „teamă", δείδω „a se teme", av. *dvaēda* „amenințare", pe de alta, a numeralului „doi" : lat. *duo*, gr. hom. δύω, ion.-att. δύο, v. prus. *dwai*, got. *twai*, skr. M. *dvắu*, *dvā* etc. La prima vedere s-ar părea că este vorba de cuvinte omonime. Dar E. Benveniste (1954, p. 254) a remarcat că, în unele texte vechi, „teama" este legată de „îndoială, nesiguranță, incertitudine", ca de ex. la Homer : δείδιμεν ἐν δοιῇ δὲ σαωσέμεν ἢ ἀπολέσθαι νῆας *Iliada* 9, 230 (cf. și fr. *douter* → *redouter)*, iar „îndoiala" este derivată de la „doi" (δοιῇ, ion. δοιά de la δοιός-α-ον „dublu"). Aceeași evoluție semantică se întîlnește în latină : *duo* → *dubius* → *dubitare* și în germană : *zwei* „doi" → *zweifeln* „a se îndoi".

10. La antonimie se face apel, în procesul reconstrucției, pentru postularea unui termen dispărut fără urme (în cazul noțiunilor corelative) sau pentru stabilirea sensului mai vechi al unui etimon indo-european. Astfel, pe baza comparației termenilor : gr. ἐλεύθερος „liber", lat. *liber*,

v.g.s. *liut*, v. sax. *lēod* „popor", lit. *liaudis*, v. sl. *ljudĭje* „oameni" se reconstituie rădăcina i.-e. **leudh-*, al cărei sens nu putea fi acela de „liber", în absența unui termen corelativ cu sensul „sclav" (aceștia apar mai tîrziu și separat în istoria diverselor limbi indo-europene), ci acela de „neam, popor". Și întrucît lexemele care au dobîndit ulterior sensul de „sclav" au desemnat inițial fie pe prinșii de război (de ex. v. irl. *cacht*, corespunzînd lat. *captiuus*), fie pe străini, pe cei de alt neam (de ex. în *Rig-veda dásavarna*, semnificînd în cînturile mai vechi „cei de altă limbă, străinii, necredincioșii", iar în altele mai recente, „supușii, sclavii", în opoziție cu *áryavarna* „cei de neam arian, stăpînii"), fie că au fost împrumutate din alte limbi, este logic să se presupună că evoluția semantică a termenului corelativ opus trebuie să fi fost de la sensul „cei de același neam" la acela de „liber" (ca rezultat al inducției antonimice).

Am consemnat, în cele de mai sus, cîteva dintre dificultățile reconstrucției semantice a termenilor indo-europeni și permanentele corectări la care ea este supusă. Dacă luăm în considerare și modificările aduse semnificantului sonor (e suficient să ne referim la schimbările produse de teoria laringală), nu ne va mai părea paradoxală afirmația cercetătorului irlandez Bergin : „no language has changed so much in the last 50 years as Indo-European".

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1) Benveniste, Emile, 1954, *Problèmes sémantiques de la reconstruction*, Word, X, 2—3, p. 251—264.

2) Benveniste, Emile, 1969, *Le vocabulaire des institutions indo-européennes*, 1—2, Paris.

3) Devoto, Giacomo, 1962, *Origini indeuropee*, Florența, p. 195—340.

4) Hirt, Hermann, 1905, *Die Indogermanen, ihre Verbreitung, ihre Urheimat und ihre Kultur*, Strassburg.

5) Meillet, Antoine, 1921, *Comment les mots changent de sens*, în vol. *Linguistique historique et linguistique générale*, Paris, I, p. 230—271.

6) Meillet, Antoine, 1934, *Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes*, ed. a VII-a, Paris.

7) Schrader, Otto, 1906, *Sprachvergleichung und Urgeschichte. Linguistisch-historische Beiträge zur Erforschung des Indogermanischen Altertums*, ed. a III-a, Jena.

8) Thieme, Paul, 1964, *The Comparative Method for Reconstruction in Linguistics*, în vol. *Language in Culture and Society*, Londra, p. 585—598.

9) Wald, Lucia, 1963, *Quelques noms d'esclaves dans les langues indo-européennes*, în „Linguistique balkanique" VI, p. 133—138.

10) Wald, Lucia, 1978, *Linguistic Reconstruction and History*, în vol. *Approaches to Language. Anthropological Issues*, Haga—Paris, p. 391—398.

Semantic implications in the reconstruction of an Indo-European etymon

Abstract

The semantic reconstruction of an Indo-European etymon is, in contrast with the phonetic one, much more difficult (on account of the differences among the meanings of the compared terms) and at the same time it entails more risks for extralinguistic inferences.

The statistical criterion, requiring the assigning to the reconstructed etymon of the prevalent meaning recorded in the old Indo-European languages cannot be accepted as a rule in all the occurrences.

The logical criterion, often taken into consideration, explicitly or implicitly, by all the researchers, though not always applicable, is justified in many cases, especially when it can be correlated with mythological, historical or linguistic arguments.

The investigation of the compared terms in their environment in old texts proves always to be necessary, in order to grasp their various connotations. One should also take into account the meaning of the derived words, which sometimes preserve an older semantic stage.

In the last pages the author expresses some remarks concerning the implications raised by homonymy and antonymy.

NOTE

[1] La 2 februarie 1786, într-o comunicare prezentată la Asiatick Society din Calcutta, de către William Jones.

[2] Cf. îndelungata discuție privitoare la posibilitatea formulării unor legi semantice în istoria limbilor.

[3] ,,Ainsi le nom de paléontologie linguistique conviendrait-il parfaitement à la science que nous avons en vue; car elle se propose pour but de faire revivre, en quelque sorte, les faits, les choses et les idées d'un monde enfoui dans les tenèbres du passé". Adolphe Pictet, *Les origines indo-européennes ou les Aryas primitifs*, vol. I, Paris, 1859, p. 7.

[4] Pericolul modernizării semantemului este, desigur, mai mare în cazul noțiunilor abstracte.

[5] Nicolae Marinescu, *Lachen, weinen und Verwandles im Indogermanischen. Ein semasiologisch-etymologische Untersuchung*, București, 1946.

[6] Din care provine gr. παράδεισος, trecut în latină în forma *paradīsus*.

[7] Cf. ,,Ergo dissolui quoque conuenit omnem animai/naturam ceu fumus in altas aëris auras", Lucrețiu, *De rerum natura*, III, p. 455—456.

[8] Cf ,,En présence de ces rapprochements multipliés on ne saurait se refuser à conclure que les anciens Aryas ont habité dans la proximité de quelque mer", A. Picte , *op. cit.*, ed. 1877, p. 143—144; ,,Aus sprachlichen Gleichungen lässt nicht aber die Vertrautheit des Urvolks oder einzelner seiner Teilstämme mit dem Meer nicht beweisen", S. Feist, *Kultur, Ausbreitung und Herkunft der Indogermanen*, Berlin, 1915, p. 505; ,,Den in ihrer Urzeit haben die Griechen und die Indogermanen überhaupt... das Meer nicht gekannt", H. Krahe, *Sprache und Vorzeit*, Heidelberg, 1954, p. 508; ,,Il mare non è infatti che una conoscenza tardiva"; ca le-ar fi apărut ca ,,la grande laguna" sau ,,laguna per eccelenza" (G. Devoto, p. 237); ,,The wide distribution shows the existence of the word in the IE period but cannot in itself determine whether what was denoted by it in that period was an ocean or an inland sea like the Euxine or Caspian or even a fresh-water lake", C. D. Buck, *A Dictionary of selected synonyms in the principal indo-european languages. A contribution to the history of ideas*, Chicago, 1949, p. 36.

[9] Cf. și A. Meillet (1921) referitor la îngustarea sensurilor unor termeni trecuți din uzul comun în acela al unor grupuri sociale mai restrînse.

Facultatea de Filologie
București, Edgar Quinet 5—7

Decembrie 1986

ÎMPRUMUTAT SAU MOȘTENIT? DESPRE ÎMPRUMUTURILE LATINEȘTI ÎN LIMBILE ROMANICE OCCIDENTALE

OANA SĂLIȘTEANU

Pornind de la observația că, pentru aceleași etimoane latinești, soluțiile etimologice romanice propuse de diferitele dicționare sînt adesea contradictorii, este luată în discuție categoria cuvintelor ambigue din punctul de vedere al statutului lor de element moștenit sau element împrumutat din latină. În sprijinul unei mai întemeiate opțiuni între împrumut cult din latină și cuvînt moștenit se propune introducerea unor criterii suplimentare de analiză.

Observațiile ce urmează s-au născut din lucrul cu dicționarele în pregătirea unei noi lucrări a colectivului de romanistică al Institutului de Lingvistică bucureștean în colaborare cu cadre universitare de la catedra de lingvistică romanică a Facultății de Filologie a Universității din București. Este vorba despre proiectul fără precedent al unui *Dicționar al elementelor latinești savante în limbile romanice*, gîndit ca o completare a dicționarului etimologic al limbilor romanice al lui Meyer-Lübke, care să reunească principalele împrumuturi culte de diferite epoci din latină în diversele idiomuri ale Romaniei.

Dacă inventarul elementelor moștenite ale unei limbi poate fi identificat și izolat cu o oarecare aproximație pe baza unor criterii relativ sigure, corpusul împrumuturilor culte ar trebui să poată fi delimitat de restul vocabularului în urma unei operații mai simple, dat fiind faptul că ne aflăm pe terenul sigur al atestărilor cărturărești și nu pe cel al reconstrucției și supozițiilor. Vom constata însă cu surprindere că soluțiile și interpretările etimologice oferite pentru același etimon latin de diferitele dicționare [1] sînt adesea contradictorii, iar uneori nejustificate. În toate aceste cazuri ar fi poate oportună reconsiderarea dicționarelor mai degrabă ca instrumente *orientative*, decît ca ,,voci auctoriale''.

Oscilațiile înregistrate de dicționare între diversele interpretări etimologice ale aceluiași cuvînt pot părea de mai mică importanță atunci cînd se fac, de pildă, mențiuni în legătură cu acea perioadă de evoluție a latinei din care a fost preluat termenul respectiv (de exemplu fr. *complice* este după NDE un împrumut din latinescul medieval *complex*, iar după BW același etimon aparține latinei tîrzii ; în cazul fr. *cohabitation* BW indică împrumut din latina tîrzie, iar NDE, prin lipsa unor mențiuni suplimentare, sugerează că sursa acestui termen ar fi latina clasică).

Mai derutante sînt oscilațiile dintre soluțiile care pledează pentru o altă limbă de cultură (greaca, ebraica, araba) ca sursă directă a împrumutului și cele conform cărora pentru aceste preluări latina a funcționat ca filieră. Este cazul unor cuvinte ca fr. *anémie* (după BW împrumut din ,,latina modernă'', după NDE din greacă) sau it. *embrione* (după DELI împrumut din greacă, după DEI din latina tîrzie).

Incertitudini apar și în legătură cu calea de pătrundere a lexemelor, care poate fi directă sau printr-un intermediar romanic[2]. Spre exemplu,

problema unei posibile filiere franceze în cazul it. *apparato* sau *audizione* este susţinută de DEI şi neglijată de DELI.

Numeroşii derivaţi şi compuşi, datînd mai ales din latinitatea tîrzie şi medievală, ridică o a patra problemă dificilă, cea a deciziei între împrumut latinesc şi creaţie pe teren romanic (şi aici exemplele sînt numeroase : fr. *amputation*, it. *circonvoluzione*, *agrimensura* etc.).

Dar chestiunea cea mai delicată, asupra căreia am dori să stăruim tocmai pentru că este fundamentală pentru cercetarea noastră, este fără îndoială cea a verdictului : cuvînt moştenit sau cuvînt împrumutat.

Un număr deloc neglijabil de cazuri par să confirme existenţa, în fiecare dintre limbile romanice, a unei aşa-zise „zone de mijloc" între cei doi poli ; o zonă a cuvintelor cu statut ambiguu, incert, dintre care face parte acea categorie numită în lingvistica spaniolă *semicultismos*, în cea franceză *mots demi-savants*, iar în cea italiană *voci semidotte o semipopolari* [3].

Fireşte că aceste „semicultisme" nu trebuie în nici un caz înţelese mecanic, ca o a treia formă, hibridă, de fiinţare în vocabularul unei limbi, întrucît şi acestea, ca şi toate celelalte elemente lexicale, sînt :

— fie cuvinte *împrumutate*, de obicei dintr-o perioadă foarte timpurie, care au suferit adaptări fonetice parţiale sub influenţa vorbirii populare (de pildă sp. *afición*, dubletul semipopular din secolul al XV-lea al împrumutului cult *afección* sau forma italiană *avoltero*, care a circulat în secolul al XIII-lea şi al XIV-lea, ca parţială adaptare fonetică a latinismului *adulterio*) ;

— fie cuvinte *moştenite*, în cazul cărora a triumfat reacţia savantă de menţinere sau restituire a trăsăturilor fonetice iniţiale [4], fenomen mai uşor de urmărit pentru franceză şi spaniolă, de exemplu, unde evoluţiile fonetice sînt mai evidente. Este cazul fr. *esprit* (cu proteză, dar cu menţinerea lui *s* în grupul consonantic *-sp-*) sau al sp. *espíritu* (printre altele cu conservarea lui *u* final).

După cum observau B. Migliorini şi M. Alvar — S. Mariner, majoritatea acestor exemple aparţin unei clase destul de bine reprezentate şi destul de omogene, cea a cuvintelor din limbajul eclezic fundamental al primelor secole ale creştinătăţii, iar forma lor, mai apropiată de forma etimonului, s-ar putea explica tocmai prin contactul lor mult mai îndelungat cu latina bisericii. Din aceeaşi clasă a „semicultismelor" latineşti creştine fac parte descendenţii romanici ai lat. *angelus*, *apostolus*, *diabolus*, *episcopus*, *diaconus*, *virgo* etc. Ceea ce este comun formaţiilor „semiculte" este evidenta şi derutanta lor „deghizare" a formei, fie cu tendinţa de a se identifica cu fonetismul cuvintelor din fondul moştenit, fie, sub influenţa înnobilantă a latinei, cu tendinţa de a rezista erodării fonetice fireşti.

Fapt recunoscut sau nu de etimologi, zona cuvintelor disputabile şi discutabile ca statut este de fapt mult mai întinsă, clasa „semicultismelor" din latina ecleziastică fiind doar un caz particular al său. Întrucît aceasta este categoria de cuvinte în legătură cu care informaţiile dicţionarelor sînt derutante, nu ne rămîne decît să verificăm statutul acestor termeni pe baza unor teste.

Cel dintîi şi cel mai puternic criteriu de departajare a cuvintelor împrumutate de cele moştenite este, fără îndoială, cel **fonetic**. Pe baza lui putem, de cele mai multe ori, pune în evidenţă distanţa formală dintre

continuatorii populari și împrumuturi, foarte marcată în dubletele etimologice de tipul fr. *étroit* — *strict*, it. *befana* — *epifania*, sp. *ancho* — *amplio*. Dar, după cum se știe, pentru limba italiană acest criteriu este mult mai puțin elocvent decît pentru restul Romaniei, întrucît nu rare sînt cazurile în care nu există diferențe pe planul expresiei între cuvintele moștenite și cele împrumutate. It. *arena*, de exemplu, în sensul de „nisip", este descendentul popular al termenului latin, dar în sensul de „arenă" este o preluare cultă. Așadar, pentru italiană (v. de pildă *canoro*, *atto*, *cassare*, *bidente*, *apro* și atîtea altele), simpla aplicare a criteriului fonetic nu este concludentă.

Un al doilea criteriu ar fi cel **semantic**, întrucît apartenența la anumite domenii semantice și registre stilistice, o anumită capacitate de abstractizare sau o anumită specializare semantică pot fi puse în legătură cu calea de pătrundere a cuvintelor în limbă. Chiar și fără să recurgem la „autoritatea" dicționarului, este manifestă diferența de statut funcțional dintre un cuvînt ca it. *pane* și unul ca *nomenclatura*. Dar atunci cum ar putea fi interpretat un termen ca it. *alga*? Drept termen științific specializat (așa cum ni-l prezintă DEI) sau drept denumirea lipsită de pretenții a unei realități cît se poate de comune pentru o țară înconjurată de mări cum e Italia (așa cum ar sugera DELI prin verdictul de cuvînt moștenit)?

Criteriul istoric (al datării primelor atestări) este un criteriu mai nesigur, la care se poate recurge dacă celelalte două nu sînt suficient de concludente. Conform acestuia, un termen atestat pentru prima oară relativ tîrziu (cum ar fi it. *controverso*, datînd din 1565, cf. DELI) are în general mult mai multe șanse să fie o noutate pentru limba respectivă decît un cuvînt care și-a continuat evoluția neîntrerupt, și care numai printr-un accident nu a fost consemnat pînă la acea dată (ca în cazul termenilor conservați mai cu seamă în mediul rustic, cum ar fi fr. *ficelle* „sfoară", înregistrat în scris după cinci secole de la prima atestare a limbii franceze, cf. BW, sau it. *endice* „ou lăsat ca semn în cuibar", atestat, cf. DELI, abia în 1640!). Dar dacă vechimea atestării poate interveni ca indiciu discriminatoriu în stabilirea celor două categorii etimologice fundamentale, atunci rezultă oare cu necesitate că un termen ca it. *contenere* (din lat. tîrziu *contenēre*), prin faptul că apare încă de la prima atestare a limbii italiene (*Carta capuana*, 960), este un cuvînt moștenit, așa cum sugerează doar DEI și DLI?

Iată deci că pentru această categorie de cuvinte criteriile de identificare prin teste fonetice, semantice și istorice, aplicate singure sau conjugat, nu sînt întotdeauna edificatoare, iar interpretările etimologice divergente ale acelorași lexeme se pot probabil explica prin accentuarea diferențiată a rolului unuia sau altuia dintre cele trei aspecte. Întrucît pentru fiecare împrumut în parte este dificil accesul la primele lor atestări — singurele care ar putea să ne lămurească asupra sensurilor inerente și contextuale ale termenului și mai ales asupra statutului său funcțional —, ar trebui poate adoptate criterii suplimentare de verificare.

Unul dintre ele, care ar putea să pună sub semnul întrebării statutul de cuvînt împrumutat pe cale savantă ar fi cel al **prezenței unor continuatori la nivel dialectal.** Ar fi cazul it. *alga*, pentru care aplicarea criteriului fonetic este neconcludentă (grupul consonantic *-lg-* este rar

şi netipic pentru fonetismul italian, dar pe de altă parte apare în formele de conjunctiv prezent ale unor verbe moştenite ca *salire* sau *cogliere*), iar a celui semantic sugerează (după cum s-a arătat) două căi de pătrundere posibile în aceeaşi măsură. Cuvîntul este atestat pentru prima oară, ca şi în franceză — unde totul pledează pentru forma lui împrumutată — la mijlocul veacului al XVI-lea, adică relativ tîrziu în raport cu alte atestări italieneşti. La o reevaluare a statutului acestui cuvînt în limbă ne îndeamnă însă informaţiile în legătură cu reflexele napolitane, veneţiano-triestine şi genoveze ale termenului (cf., de exemplu, REW, DEI), precum şi forma paralelă învechită *aliga* (înregistrată de DEI şi REW ca moştenită), care probabil că abia mai tîrziu a fuzionat cu forma ulterior împrumutată, *alga*.

În fine, în cazurile incerte, opţiunea între cuvînt împrumutat şi cuvînt moştenit într-o limbă neolatină nu se poate face în afara unei **perspective romanice asupra fenomenului.** De foarte multe ori împrumuturile din latină au istorii paralele, adesea verificîndu-se similitudini de epocă şi uz. De exemplu, sp. *auxiliar* este atestat, cf. DCELC, din 1490, it. *ausiliare* din 1513—1515, cf. DELI, iar fr. *auxiliaire* din 1512, cf. NDE. Compararea romanică poate fi infructuoasă şi chiar inutilă în cazul unor cuvinte ca lat. *abbreviare*, *cultivare*, *bestia*, *abhorrēre* şi cîte altele care au evoluat imprevizibil şi neuniform în fiecare limbă în parte. Dar studiul contrastiv romanic poate fi deosebit de util pentru o serie de alţi termeni. Este de pildă cazul lat. *bruma* sau *desiderare*, moştenite în tot restul Romaniei, după opiniile BW, NDE, DCELC şi REW, pe care numai (şi tocmai !) limba italiană le-ar fi împrumutat (aşa cum se pronunţă DEI, VLI, AEI, DLI şi, respectiv, DELI, VLI şi DLI), dacă ar fi să dăm crezare şi să acceptăm fără discernămînt soluţii tributare, poate, unei gîndiri lingvistice clasicizante.

Poate că asemenea filtre, tot mai fine, de delimitare a celor două categorii etimologice complementare ar putea reduce aria echivocului care subzistă în cercetarea etimologică a latinismelor şi ar putea dezambiguiza statutul multor cuvinte, cum ar fi cele preluate din latina tîrzie sau cele reactivate în limbă prin relatinizări succesive.

Voce ereditaria o voce dotta? Sui prestiti dotti dal latino nelle lingue romanze occidentali

(Riassunto)

Partendo dall'osservazione che, per gli stessi etimi latini, le soluzioni etimologiche romanze proposte dai vari dizionari sono spesse volte contradditorie, l'articolo si propone una riconsiderazione di quella categoria di voci ambigue dal punto di vista del loro statuto di elemento ereditario o di prestito dotto, la cui area oltrepassa di gran lunga quella delle cosiddette „voci semidotte". A favorire una più fine differenziazione fra continuatori popolari e prestiti dal latino vengono proposti (oltre il criterio fonetico, semantico e storico) criteri discriminanti supplementari, come quello della presenza o assenza di riflessi al livello dialettale o quello della prospettiva contrastiva romanza.

NOTE

[1] Ne referim acum în mod special la următoarele dicţionare etimologice şi explicative ale limbii italiene : C. Battisti–G. Alessio, *Dizionario etimologico italiano* (DEI), 5 vol., Florenţa, 1950–1957, M. Cortelazzo–P. Zolli, *Dizionario etimologico della lingua italiana* (DELI), din care au apărut primele patru volume, Bologna, 1984 [6], G. Devoto, *Avviamento alla etimologia italiana* (AEI), Florenţa, 1970, S. Battaglia, *Grande dizionario della lingua italiana* (GDLI), Torino, 1961, N. Zingarelli, *Vocabolario della lingua italiana* (VLI), Bologna, 1971, G. Devoto–C. Oli, *Dizionario della lingua italiana* (DLI), Florenţa, 1975, la J. Corominas, *Diccionario critico etimológico de la lengua castellana* (DCELC), 4 vol., Berna–Madrid, 1954–1957, pentru limba spaniolă şi la următoarele dicţionare etimologice ale limbii franceze : O. Bloch–W. von Wartburg, *Dictionnaire étymologique de la langue française*, (BW), 2 vol., Paris, 1932, şi A. Dauzat –J. Dubois–H. Mitterand, *Nouveau dictionnaire étymologique et historique* (NDE), Paris, 1964.

[2] Fenomenul filierei romanice în cazul împrumuturilor din latină, destul de pregnant în Renaştere, se accelerează în epocă barocă şi iluministă o dată cu lărgirea dialogului cultural internaţional şi cu decăderea treptată a latinei din rangul de limbă a superstratului cultural european. V. în acest sens Artur Greive, *Contributions méthodologiques à la lexicologie des mots savants*, în *Actes du XIIIe Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes* (Québec, 1971), Québec, 1976, p. 615–625.

[3] V. pentru problemele ,,semicultismelor'', între altele : B. Migliorini, *Storia della lingua italiana*, Florenţa, Sansoni, 1961, p. 41–43, 165, 167 ; M. Alvar–S. Mariner, *Latinismos*, în *Enciclopedia lingüística hispanica*, vol. II, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Cientificas, 1967, p. 7–8 ; François de La Chaussée, *Noms demisavants en ancien francais*, lucrare policopiată, Toulouse, 107 p. ; Roger Wright, *Semicultismo*, în ,,Archivum Linguisticum'' III (1976), p. 13–28.

[4] V. M. Alvar–S. Mariner, *op. cit.*, p. 7.

Decembrie 1986

Institutul de Lingvistică
Bucureşti, Spiru Haret 12

CUVINTE DE ORIGINE FRANCEZĂ?

SANDA REINHEIMER RÎPEANU

Este combătută originea franceză atribuită de ultimele dicționare românești unor cuvinte recente în limba română.

În absența unui dicționar etimologic al limbii române, dicționarele explicative încearcă să suplinească informația pe care acesta ar trebui s-o cuprindă, indicînd proveniența unităților lexicale. Nu e nevoie să spunem că această informație este insuficientă, spațiul destinat etimologiei într-un dicționar de tip explicativ nepermițînd prezentarea propriu-zisă a istoriei cuvîntului, nici a diverselor soluții oferite în legătură cu un cuvînt sau cu altul.

Unul dintre straturile diacronice ale vocabularului românesc — înțelegînd prin strat diacronic acel inventar de termeni pe care limba i-a acceptat într-un răstimp anumit, indiferent de originea lor — pare însă a îngădui doar indicarea sursei, fără a pretinde punerea în discuție a unor controverse etimologice : e vorba de cuvintele nou intrate în limbă, mai ales de cele pe care limba română le-a acceptat aproximativ în ultima jumătate de secol. Multe dintre ele sînt cuprinse în dicționare doar de circa treizeci de ani, începînd cu DLRC și cu DM, altele mai tîrziu, anume în DN, DEX și MDE — explicația fiind mai ales ospitalitatea cu totul deosebită cu care a fost primită în ultimul timp în dicționarele noastre terminologia tehnico-științifică. Și totuși, și pentru unii dintre acești termeni, aparținînd stratului diacronic menționat, dicționarele oferă etimologii contradictorii : pentru *cord* cu sensul „țesătură specială", DEX dă drept etimologie fr. *corde*, DN[2] — engl. *Cord* (DN[3] engl. *cord)*, nume comercial, iar MDE îl consideră provenind din franceză și germană ; pentru rom. *imagistic*, DEX indică drept etimon — la fel cu DN[2] — un fr. *imagistique* (pe care nu l-am întîlnit nici în dicționarele franțuzești, nici în alte surse), DN[3] trimite la engl. *imagistic* și la fr. *imagistique*, MDE îl consideră format pe teren românesc din *imagine*.

Unul dintre motivele care ar putea să explice, cel puțin parțial, atari divergențe este tendința pe care o continuă dicționarele românești de a supraevalua influența franceză [1], de a explica prin franceză ceea ce a putut intra în limba noastră dintr-o altă limbă, modernă sau nu, sau ceea ce s-a putut eventual forma pe teren românesc. Deficiențele unora dintre etimologiile franceze propuse pot fi determinate doar de neconcordanțele pe planul semnificației dintre etimonul francez și cuvîntul împrumutat [2], neconcordanțe care infirmă soluția etimologică oferită, sau pot fi generate de chiar absența din dicționarele franțuzești [3] a termenului la care s-a recurs ca etimon.

Prezentăm aici cîteva dintre neologismele pe care DN, DEX sau MDE le consideră „franțuzisme" [4] sau pentru care ele oferă rezolvări etimologice contradictorii (dintre care cel puțin una optează pentru o origine franceză a termenului), încercînd fie să propunem soluții noi, fie să susținem una dintre cele deja sugerate.

1. Etimonul ar putea fi găsit într-o altă limbă decît franceza:

Axilă este folosit ca termen anatomic pentru „subsuoară" și ca termen botanic pentru a denumi „locul unde se împreună ramura cu trunchiul unei plante sau frunza cu ramura". Pentru aceste două sensuri franceza folosește *aisselle* (< lat. *axilla*), cuvînt moștenit, paralel cu un adjectiv *axillaire* „relatif à l'aisselle", derivat savant pe teren francez din lat. *axilla*, constituind împreună o pereche substantiv—adjectiv, eterogenă din punct de vedere etimologic, dar cît se poate de banală pentru lexicul francez. Rom. *axilă* are drept etimon în DEX fr. *axile* (sic!), MDE trimite la franceză și latină, în DN găsim doar: cf. lat. *axilla*, fr. *axile* (sic!). Fr. *axille* există în dicționarele franțuzești, dar limitat la terminologia zoologică — GL [5]: „(ornith.) partie inférieure de l'aile, au point où elle s'insère à la poitrine", ceea ce face preferabilă pentru română o etimologie latină a termenului, preluarea lui fiind poate în legătură cu împrumutarea de către română, de data aceasta din franceză, a derivatului adjectival *axilar*.

Burat „aparat format dintr-o sită centrifugă pentru cernerea făinii din cereale" este considerat de DEX și DN ca provenind din fr. *burat* „étoffe de laine pure, plus forte que l'étamine" (GL ne arată că „le burat est utilisé pour la confection de robes de magistrats ou vêtements de deuil et d'habit pour des religieux"); dicționarul român-francez echivalează rom. *burat* cu un termen generic franțuzesc *tamis*, în timp ce în dicționarele tehnice bilingve sau poliglote este tradus prin termeni specializați: *bluteau*, *blutoir*. O altă explicație etimologică oferă DM și MDE, care îl consideră derivat din rom. *a bura*. Chiar dacă presupunem că *a bura* se folosește în vocabularul tehnic pentru *a cerne*, în sensul său propriu, explicația e greu de acceptat dat fiind că sufixul *-at* nu este productiv în română pentru a forma nume de instrumente de la verbe. O soluție ar putea s-o constituie it. *buratto*, care are nu numai sensul banal de „sită": „arnese che serve a separare la crusca della farina", ci și pe acela de „genericamente, macchina con moto oscillante per setacciare" (VILI), întrebuințată în industria alimentară.

Cord „țesătură specială care este formată din fire de urzeală bine răsucite și foarte rezistente, iar firele de bătătură sînt subțiri și rare; țesătură folosită pentru fabricarea anvelopelor" nu poate proveni din fr. *corde* care înseamnă „frînghie, funie, coardă etc.", cu atît mai mult cu cît în terminologia internațională a domeniului textilelor există un termen specializat cu înțelesul din română: germ. *Kord*, engl. *cord (-fabric)*, it. *cord*, inclusiv fr. *cord*.

Crenat, folosit ca termen botanic referitor la o frunză „cu marginile dințate", este considerat în DEX ca provenind dintr-un fr. *créné*. Edițiile succesive ale DN îl consideră provenind tot dintr-un fr. *créné*, pentru care trimit însă la un lat. *crinatus* (sic!; totuși DN[3] *crenatus*). *Créné* există în franceză ca participiu trecut al verbului *créner* „(arts graphiques) marquer d'un cran, d'une entaille, la tige d'une lettre, d'une interligne", iar pentru sensul specific terminologiei botanice se întrebuințează *crénelé*, care include și sensul rom. *crenelat* „cu creneluri". Un termen apropiat ca formă și ca sens de cel românesc există însă în italiană: *crenato* „di filloma o del suo margine che presenti crenature" (VILI) și în latina științifică: *crenatus*, de unde l-a putut prelua terminologia botanică românească [6].

Criptic este pus în legătură în DEX cu fr. *cryptique*, prezent în *Lexis* și în marile dicționare Larousse, dar neînregistrat de *Petit Larousse* și de dicționarele Robert. În ciuda coincidenței de formă, sensul „ascuns, secret", exploatat în sintagma *limbaj criptic* „limbaj obscur, sibilinic, greu accesibil", nu poate fi echivalat cu cel al termenului francez *cryptique* (format pe teren francez de la *crypte* „criptă" sau împrumutat din lat. *crypticus* „subteran") „qui repose, qui vit dans les cryptes". Cuvîntul românesc poate fi pus direct în legătură cu rădăcina grecească, cea care, ca element de compunere, a furnizat în limbajul internațional termeni de tipul *criptogamă*, *criptogramă* etc., și care are sensul „ascuns", iar semnificația cuvîntului românesc se regăsește în limbile moderne de circulație în adjectivul engl. *cryptic* „neînțeles, enigmatic, misterios, ascuns, tainic, ocult".

Detailist „persoană care vinde cu amănuntul" este explicat prin fr. *détailliste*, atestat doar în GL XX, cu observația „se dit de l'écrivain, de l'artiste qui excelle dans les détails", în timp ce sensul cuvîntului românesc este acoperit în franceză de *détailleur*. Exploatarea în derivați și compuși a semantismului pe care-l presupune sintagma fr. *(vente) en détail* „(vînzare) cu amănuntul" s-a produs și pe terenul limbii germane, unde există compuși de tipul *Detailgeschäft*, *Detailhandel*, *Detailhändler* etc. și derivatul *Detaillist* „negustor (care vinde) cu amănuntul". Termenul românesc era deja înregistrat de CADE, care îl explica tot printr-un etimon francez. Doar MDE trimite la germană, ceea ce pare a fi mai aproape de realitate.

Digitație „tehnica repartizării degetelor pe clape" provine din fr. *digitation* după DM, DN, DEX și MDE, dar sensul cuvîntului francez la care se face trimiterea este limitat la terminologia anatomică : „faisceaux musculaires dont la disposition les fait ressembler à des doigts" și la cea botanică : „découpure des feuilles digitées", în timp ce semnificația termenului românesc este acoperită în franceză de *doigté*. Există însă în italiană un *digitazione*, care, pe lîngă alte sensuri specializate, îl are și pe cel de „portamento della mana sulla tastiera" (VLI), cu care poate fi pus în legătură cuvîntul românesc.

Eremit provine după DEX din fr. *érémite*, inexistent în dicționarele franțuzești, unde forma substantivului este *ermite*, căruia îi corespunde un adjectiv *érémitique*. Fonetismul cuvîntului românesc a putut fi influențat de forma adjectivului, dar mai curînd de aceea a termenilor it. *eremita*, lat. *eremita* sau chiar gr. *eremites*, la care trimite de altfel DN.

Eseistic este privit de DN și DEX ca un împrumut din fr. *essayistique*, pe care nu-l înregistrează nici un dicționar al limbii franceze ; doar MDE trimite la germană, unde există într-adevăr adjectivul *essayistisch*.

Estiv „estival" este privit de DEX ca provenind din fr. *estive*, atestat cu patru intrări în GL XX, toate substantive feminine, care nu se pretează cîtuși de puțin la o legătură etimologică cu adjectivul românesc. Ipoteza propusă de DN : lat. *aestiuus* este plauzibilă ; i se poate adăuga însă și it. *estivo*, ca etimologie posibilă : „compresso nei termini dell'estate ; caratteristico dell'estate" (VLI).

Motoretă este în mod unanim atribuit de dicționarele noastre, inclusiv de DLR, unui fr. *motorette*, neînregistrat în nici unul dintre dicționarele consultate ale limbii franceze, unde sensul termenului românesc este acoperit de *cyclomoteur* sau de *vélomoteur*. *Motoretta* este însă folosit în italiană pentru a desemna același tip de vehicul „motociclo con motore

di piccola cilindrata" (VILI), de unde un transfer ar fi putut fi posibil, dacă nu cumva termenul e format pe teren românesc cu sufixul *-etă*, productiv pentru a forma nume de vehicule în limba română [7].

2. Termenul presupus franţuzesc ar putea fi un derivat pe terenul limbii române [8]. Se ştie că atestarea unui derivat francez — pentru care există un termen românesc asemănător — nu dovedeşte neapărat împrumutarea lui de către română, după cum absenţa din dicţionarele franţuzeşti a cuvîntului derivat presupus drept etimon al termenului românesc nu înseamnă neapărat că el nu există în limba franceză şi că deci n-a putut fi împrumutat de română. Fr. *élogier*, de pildă, e atestat doar în GL XX, unde apare cu indicaţia „peu usité". Fără a fi un franţuzism aparent, aşa cum îl consideră Th. Hristea, *a elogia* provine cu adevărat din franceză, aşa cum îl consideră DM sau DEX (sau din italiană, aşa cum ni-l prezintă MDE sau DN), sau este o formaţie românească de tipul lui *a omagia* < *omagiu?* Pe de altă parte, *dialectologique*, prezentat drept etimon al rom. *dialectologic*, nu e atestat în nici unul dintre dicţionarele limbii franceze pe care le-am consultat, dar e folosit în studii de specialitate scrise de autori francezi şi editate în Franţa. Cuvîntul a fost folosit în română ca urmare a unei influenţe sau a fost creat pe teren românesc? Într-o situaţie asemănătoare par să se afle derivate ca *deplasabil*, *eruptivism*, *lunatism*, pentru care se oferă etimoane franţuzeşti: *déplaçable*, *éruptivisme*, *lunatisme*, neînregistrate în nici unul dintre dicţionarele franţuzeşti pe care le-am consultat şi asupra cărora nu este uşor să te pronunţi. Putem totuşi presupune că un termen ca rom. **buclaj** „totalitatea buclelor de pe pielea unui miel; forma, mărimea şi structura buclelor unei pielicele de miel" nu trebuie pus în legătură cu fr. *bouclage*, folosit ca nume de acţiune alături de verbul *boucler*, în diverse domenii de specialitate: căi ferate, coafură, armată, pescuit, tehnologie (cf. GL). *Buclaj* ar putea fi considerat, aşa cum face MDE, un derivat românesc de la *buclă*, cu sufixul *-aj*, care poate forma în română derivate cu sens colectiv.

Consumabil este prezentat drept un împrumut din fr. *consumable*, fără să se ţină seama că acesta din urmă, fiind derivat de la verbul *consumer* „détruire, anéantir, fig. épuiser, tourmenter", are cu totul alt sens decît cel al cuvîntului românesc. Termenul franţuzesc echivalent ca sens rom. *consumabil* este *consommable*, derivat din *consommer*. Dacă ar fi neîndoielnică o dependenţă oarecare a adjectivului românesc de un termen franţuzesc, n-am putea trimite decît la fr. *consommable*, şi aceasta doar pentru a-l prezenta drept un model după care s-a format rom. *consumabil*.

3. Cuvîntul există în limba franceză, dar cu o altă formă decît cea pe care o indică DEX. Se pomeneşte astfel un fr. *oblicité* ca bază pentru rom. *oblicitate*, cînd forma corectă a termenului franţuzesc, pe care o aflăm de fapt în MDE şi DN, este *obliquité*. Adjectivul rom. *costier* primeşte drept etimon un fr. *costière* (subst. f.?), cînd de fapt termenul este fr. *côtier* (după cum indică DN), modificat sub influenţa rom. *coastă*. Pentru *busc* s-a creat un inexistent cuvînt fr. *bousque*, atunci cînd fr. *busc* corespunde şi ca formă şi ca sens termenului românesc.

O mai atentă examinare a etimoanelor care se propun, dar şi o mai bună cunoaştere a primelor atestări ale neologismelor intrate recent în limbă, a contactelor lingvistice şi extralingvistice care le-au favorizat întrebuinţarea pot crea premisele stabilirii unei etimologii corecte. În

ceea ce privește termenii specializați, nu este suficientă consultarea dicționarelor explicative ale limbii franceze și nici a dicționarelor de specialitate. Examinarea vocabularului fiecărei științe în parte din punctul de vedere al evoluției ei în ultima jumătate de secol, precum și o incursiune în lexicul tehnico-științific internațional ne pot instrui în ceea ce privește etimologia termenilor. Asemenea investigații ar fi evitat ca rom. *palee* ,,înveliș floral al plantelor graminee, alcătuit din două frunzișoare care se află pe axa spiculețului, la baza fiecărei flori" să fie explicat printr-un germ. *Pale* (cuvînt regional, cu sensul ,,coajă, păstaie, teacă") sau să fie prezentat ,,cu etimologie necunoscută" în DLR. O simplă incursiune în terminologia botanică a țărilor de limbă romanică, și nu numai a lor, ar fi depistat, în zona de semnificație echivalentă termenului românesc, it. *palea* sau fr. *palea*, ambele împrumuturi tîrzii din lat. *palea*.

Emprunts roumains au français?

(Résumé)

On réfute les étymons français proposés par les dictionnaires pour quelques mots récemment entrés en roumain et on propose de nouvelles solutions étymologiques.

NOTE

[1] V. Th. Hristea, *Probleme de etimologie*, București, 1968, p. 108–113.

[2] Lăsînd bineînțeles deoparte acei termeni care au suferit schimbări de sens pe teren românesc.

[3] Este cazul franțuzismelor aparente, dintre care fac parte și pseudofranțuzismele, prezentate de Th. Hristea în LR XXVIII (1979), p. 491–503.

[4] Folosit în cursul acestor pagini cu sensul ,,cuvinte de origine franceză".

[5] Dăm aici doar siglele acelor dicționare franțuzești sau italienești pe care le-am citat, lista celor consultate fiind mult mai lungă : GL : *Grand Larousse encyclopédique*, 10 vol., Paris, 1960–1964; GL XX: *Grand Larousse du XXe siècle*, 6 vol., Paris, 1928–1933; VLI : N. Zingarelli, *Vocabolario della lingua italiana*, Bologna, 1968; VILI : G. Devoto–G. C. Oli, *Vocabolario illustrato della lingua italiana*, Milano, 1967.

[6] Este cu atît mai surprinzătoare explicația etimologică dată, cu cît pentru cuvinte din aceeași zonă semantică se dă o etimologie multiplă, din care nu lipsesc latina și italiana ; cf. *pelat* < lat. *pellatus*, fr. *pellé*, it. *pellato*.

[7] V. Al. Graur, *Sufixul* **-etă**, în SMFC IV (1967), p. 86.

[8] V. și Th. Hristea, *Contribuții la studiul etimologic al neologismelor românești*, în LR XXII (1973), nr. 1, p. 3–17.

Noiembrie 1986

Facultatea de Filologie
București, Edgar Quinet 5–7

ROM. *ŢARĂ* ÎN CONTEXTUL ROMANIC

Evoluţia semantică a lat. *terra* în limba română a fost mult discutată, fiind interpretată ca divergentă în contextul romanic general.

Lucrările comparative privitoare la limbile romanice prezintă limba noastră ca avînd un loc aparte în evoluţia cuvîntului amintit. Astfel, după REW se deduce că numai rom. **ţară** are sensul „Land", în timp ce toate celelalte limbi romanice păstrează sensul „Erde" : vegl. *t(y)ara*, it., log., engad. *terra*, friul. *tiere*, fr. *terre*, prov., cat. *terra*, sp. *tierra*, pg. *terra* [1]. ILR II menţionează la p. 143 că *terra* este cuvînt panromanic cu sensul „pămînt" (fiind clasificat onomaseologic sub „Pămîntul", alături de *pavimentum*), iar la p. 307 că s-a moştenit în toate dialectele româneşti, cu excepţia istroromânei [2]. Johannes Kramer, în *Etymologisches Wörterbuch des Gadertalischen* [3], s.v. *tèra*, notează numai în dreptul corespondentului românesc sensul „Land", pentru toate celelalte limbi romanice, inclusiv pentru variantele retoromane vorbite în Elveţia, este dat numai sensul „Erde".

Lucrările care discută în mod special situaţia rom. *ţară* au mai mult sau mai puţin aceeaşi orientare. Astfel, A. Cioranescu [4], în dicţionarul său etimologic român, după ce enumeră principalele sensuri ale rom. *ţară*, trimite pentru evoluţia semantică „izolată" (evolución aislada) a cuvîntului în limba noastră la o lucrare a lui A. Balotă din 1937 şi la cunoscuta *Încercare asupra semaseologiei limbei române* [5] a lui Lazăr Şăineanu.

În studiul *Un témoignage historique* : *terra* > *ţară* [6], Anton Balotă, discutînd trecerea de la sensul „pămînt" la cel de „regiune, ţară, stat" ca o evoluţie semantică pe teren românesc, afirmă : „Aucune autre langue, à l'exception du slave et de l'albanais, n'a concentré en un seul mot originairement signifiant „terre", les notions : *contrée, region* et *terre;* aucun peuple, à l'exception des seuls Albanais, ne reflète dans sa langue un sémantisme qui montre que le mot commun pour les notions *terre* et *contrée* a évolué vers de nouvelles valeurs : *patrie, État*, comme le mot *ţară* chez les Roumains" (p. 20). Autorul îşi fundamentează concluzia pe faptul că în celelalte limbi romanice sensurile rom. *ţară* sînt redate de urmaşii lat. *pagus* „sat" (fr. *pays*, it. *paese*, sp., port. *pais* etc.), de cei ai lui *patria* şi *status* (participiul lui *stare*) şi de derivatele lui *rex* (şi ale verbului *regnare*, pentru fr. *royaume* „regat", it. *regno*) etc., iar că alte limbi, cum sînt germana, maghiara etc., nu concentrează toate sensurile pe care le are rom. *ţară* într-un singur cuvînt.

Acad. Ion Coteanu, în *Originile limbii române* [7], după ce analizează minuţios sensurile lui *ţară* în limba română, constată că în evul mediu, în partea de răsărit a Europei, *terra*, земля şi *ţară* exprimau ideea de teritorii organizate şi, implicit, de comunităţi umane care le ocupă, le stăpînesc şi le cultivă. Subliniem, ca importantă pentru discuţia noastră de mai departe, afirmaţia că şi lat. *terra* avea sensurile enumerate mai sus. Din această cauză, credem, autorul se exprimă cu multă prudenţă în ceea ce priveşte o eventuală legătură dintre sensurile cuvîntului românesc

și ale celui slav : „*Indiferent care din aceste cuvinte a influențat pe celelalte* [subl. ns.], afirmă acad. I. Coteanu, întrebuințarea lor în accepția arătată duce la concluzia că și atunci cînd se spune *terra Blaccorum*, aceasta înseamnă « ținutul, regiunea, statul » aflat în stăpînirea vlahilor (Blaccorum)" (p. 61).

Examinînd structura semantică a urmașului lat. *terra* în limba română, așa cum apare ea descrisă în dicționarele noastre curente și în alte lucrări [8], ajungem la concluzia că cele două sensuri fundamentale „Erde" și „Land" sînt prezente încă din româna comună. Sensul „pămînt, țărînă" este propriu dialectului aromân [9] și apare sporadic în dialectul dacoromân în unele texte din secolul al XVI-lea (Psaltirea Scheiană și Psaltirea lui Coresi din 1577), după cum arată Densusianu [10]. Sensul „Land" este propriu atît dacoromânei, cît și meglenoromânei [11], argument pentru a-l considera foarte vechi. Cuvîntul *țară* s-a pierdut în istroromână, fiind înlocuit cu corespondentul său croat, iar sensul „regiune, stat" a fost preluat de *pemint*, care înseamnă și „terre, globe" [12].

În afară de sensul pierdut „pămînt, țărînă", dacoromâna înregistrează și următoarele sensuri : 1. Teritoriu reprezentat ca o unitate, locuit de o comunitate de oameni, stat : *Țara Românească*, *ungurească*, *nemțească*, *țara Moldovei*, *Țara de Jos*, *~ de Sus* etc. ; 2. regiune, ținut, teritoriu ; 3. patrie *(țara mea, m-am întors în țară)* ; 4. (în opoziție cu oraș) în sintagma *la țară* (sat) ; 5. cîmp, șes, platou ; 6. (înv.) comunitate umană, grup social format din boierime, oameni de curte și cler *(s-au ridicat țara ; boierii și țara)* [13].

Sensurile esențiale ale cuvîntului românesc *țară* se găsesc atît în latină, cît și în majoritatea limbilor romanice. Lat. *terra* a dezvoltat două serii de sensuri [14] : pe de o parte, cele legate de noțiunea de „pămînt" (pămîntul în opoziție cu cerul, marea etc., globul terestru, lumea, universul, solul, țărîna), și, pe de alta, cele legate de noțiunea „întindere de pămînt" (provincie, regiune, ținut, teren, țară în sens geografic). Aceste sensuri din urmă au fost moștenite și dezvoltate de limba română, dar și de alte limbi romanice. Sensurile din grupa a doua sînt ilustrate în dicționarele latinești prin exemple culese din clasici. La Freund găsim : *Hic in nostra terra in Apulia* (Plaut) ; *terra mea*, *terra tua* „patrie" (Ovidiu) ; *ex usu terrae Galliae* (Cezar) ; *in terra Italia esset* (T. Liviu) ; cf. și *terra Africa*, *terra Hispania*, *Terra Sancta* „Palestina" etc. La Quicherat s.v. *terre* : *Dic quibus in terris . . . = dis-moi dans quel pays . . . ; Ausonia terra = la terre d'Ausonie ; in terra hostili = sur une terre ennemie* etc. Mai concludente ni se par următoarele citate din *Oxford Latin Dictionary*, 1982 : *Advecti ad Arabiam terram sumus* (Plaut) „am fost aduși în țara Arabia" ; *terra multarum urbium* (Cicero) „o țară cu multe orașe" ; *in media hostium terra* (T. Livius) „în mijlocul țării dușmanilor" ; cf. și îmbinările cu adjective : *Pontica terra*, *Attica terra*. (Se înțelege că în latină *terra* denumea o întindere de pămînt în sens geografic, deoarece noțiunea de „organizare statală" a evoluat în timp. Pentru romani statul era *respublica*, *civitas*, *imperium* etc.)

Din acest motiv, ni se pare că Lazăr Șăineanu [15] și, după el, G. Ivănescu aveau dreptate să susțină că în cazul dacoromânului *țară* avem a face cu o restrîngere semantică față de latină. Șăineanu *(loc. cit.)* îl tratează pe țară în capitolul „Cuvinte latine specializate românește". Din cauză că *pavimentum* „teren pavat, pardosit ; pavaj, mozaic" a ajuns să însemne

în latina populară din Dacia pur și simplu „pămînt", datorită rusticizării vieții – prin plecarea administrației romane –, *terra* a pierdut sensul „pămînt", rămînînd cu sensul „țară"[16].

Majoritatea limbilor romanice au moștenit ambele grupuri de sensuri ale lui *terra* – și cele legate de „pămînt" și cele legate de „regiune, teritoriu, țară" –, dezvoltînd cu precădere pe cele dintîi. După Zingarelli[17], în italiană există sensul „teritoriu, regiune, țară", ca o extensiune mai mult sau mai puțin largă și determinată a suprafeței solide a globului terestru, în îmbinări ca : *terre artiche, australi, boreali* etc. și *~ (in)ospitale, ~ selvaggio* (ținut) etc. ; *nostalgia della propria terra, terra natale, mia terra* (patrie) ; *Terra Santa, ~ promessa, ~ di nessuno* (țară). Remarcăm și sensurile „campi, la campagna" (cîmp, țară – în opoziție cu oraș), „possedimento rurale, tenuta, fondo" (teren, moșie) și, mai noi, de „città, borgata, luogo abitato". Franceza, spaniola și portugheza au, pe lîngă sensurile legate de „pămînt", și pe cele de „ținut, zonă, provincie, teritoriu" și chiar de „țară", mai ales în denumirea existentă și în latină *Terra Sancta* (Palestina) : cf. fr. *Terre Sainte, Terre promise*, sp. *Tierra Santa*, dar și *Tierra de Sevilla, Tierra de los duendes* „țara zînelor"[18]. În portugheză sînt înregistrate și sensurile „patrie ; locuitori ai unei provincii ; cîmpie, teren plan", care ne sugerează înrudirea cu alte sensuri mai vechi și secundare ale rom. *țară* „comunitate umană" și „șes" (*Jos la țară cade rouă* TDRG). Cf. pentru acest ultim sens și it. „campi".

Dar termenul curent, în toate cele patru limbi romanice discutate, pentru „stat, țară" este un urmaș al lat. *pagus*[19].

Am lăsat la urmă prezentarea situației din retoromană, ca un argument în favoarea tezei că evoluția semantică a dr. *țară* trebuie explicată drept un fenomen intern, în strînsă corelație cu latina și cu lumea romanică, și în nici un caz ca o influență externă, indiferent din ce parte ar veni ea, sau ca o inovație.

După sursele noastre, cuvîntul *pagus* nu a fost moștenit nici în română și nici într-o serie de variante locale retoromane. El există în engadineză (*pajais* „țară") și în friulană (*pais*). Sutsilvanul *pajis*[20] ar putea fi un împrumut, dată fiind absența cuvîntului în sursilvană (cu care sutsilvana a constituit pînă nu demult o unitate). În ladina dolomitică, *paiš* este un împrumut din dialectele nord-italiene, după cum arată J. Kramer[21]. Sursilvana și surmirana nu au un cuvînt provenit din *pagus*.

Idiomurile retoromane vorbite în Italia păstrează la urmașii lat. *terra* numai sensul „pămînt"[22].

În romanșă însă, și mai ales în romanșa sursilvană, evoluția sensurilor lat. *terra* seamănă mult cu cea din română, cu mențiunea că în aceste idiomuri s-a păstrat și sensul „pămînt", care în limba noastră actuală s-a pierdut.

În sursilvană, sutsilvană și surmirană *tiara*, respectiv *teara, tera* sînt cuvintele curente pentru noțiunea de „țară", în sens geografic și politic.

Pentru *pămînt*, în sursilvană, de pildă, se folosesc și cuvintele *terratsch, tratsch, terren, plaun*, cu sensuri apropiate și *sulom, tschespet*.

La urmașii lui *terra*, sensul „ținut, regiune, țară" apare în textele vechi romanșe : La Jacob Bundi, autor sursilvan (a. 1591–1592) : *in jesuiter che era della* **tiara Tudescha** (*Crestomație romanică*[23], vol. al II-lea, p. 501) ; într-un document din 1610 scris în graiul vallader (Enga-

dina de Jos): *Balthisar Planta, da quel temp tscharnü, et ordina Mastral da la* **Terra suot Valthasna** *(ib.*, p. 436; *Suot-Valtasna* era o circumscripție judiciară, cuprinzînd comunele *Scuol*, *Sent* și *Ftan*, un fel de „plasă", iar *mastral*, *mistral* un gen de subprefect de plasă); la Joan Pitschen Saluz, din aceeași regiune (cca 1597—1662): *miss in la usitada lingua da la honorada* **terra da d'Engadina Bassa** *traas Joan Pitschen Saluz* (Crest. II 445); în același text: *stù mütschar sur cuolms, vadrets, munts, vals in & our* **d'nossa terra**, *da dij e d'nott (ib.*, p. 447) „a trebuit să ocolească pe culmi... înăuntrul și în afara țării noastre, ziua și noaptea"; *honorada* **terra da Engadina bassa** (p. 447; de remarcat în acest fragment numai prepoziția *da*, nu și *de* ca mai sus: *terra da d'Engadina)*. La acest autor engadinez *terra* alternează cu *pajais*, tot în construcție prepozițională: *Et vain à murir iminchia prüm naschü, in* **ilg pajais d'Egípta** *(ib.*, p. 448).

O construcție interesantă, care amintește de rom. *țara lui Litovoi*, *Bogdan* etc. este cea întîlnită într-o poezie a lui Luzi Gabriel (autor sursilvan de la mijlocul secolului al XVII-lea):

Igl losch Pivun quel ei sgulaus,
En **terra d'igl Steinbuke** (Crest. II, p. 493; „mîndrul păun care a zburat în țara lui S.).

În dicționarul sursilvan-german al lui Ramun Vieli și Alexi Decurtins [24] sînt înregistrate, pe lîngă sensurile „pămînt, planetă, teren" etc., și cele de: „țară" (în opoziție cu oraș: vezi, de pildă, pentru toponimicul *Basel*, *Basilea — Marcau / Basilea — Tiara)*; „țară (politic), patrie": *tiaras jastras* „țări străine", *tiara inimitga* „dușmană", *Tiara Sontga* „Palestina", *~ da cunfin* „de graniță", *Tiara dall'empermischun* „țara făgăduinței", *~ d'origin*, *explorar ina ~*, *percuorer ina ~* „a explora, a străbate o țară".

Numele curent al Germaniei este și azi *Tiara tudestga (orientala* și *occidentala)*, alături de *Germania*, iar pentru patria romanșă: *Tiara romontscha* (cf. un articol din „Pelegrin" 67, 1966, p. 122—124: *Tiara romontscha e mund modern)*.

În poezia *Nossa tiara* „Țara noastră" a lui Sep Modest Nay [25] există și îmbinarea *nossa tiara grischa* (adjectiv din componența cuvîntului *Grischun*, numele cantonului Graubünden; cf. și *Ligia grischa* „liga grizonă"). *Terra Grischuna* și *Tera banadeida* (surm.) sînt nume de publicații. Cu *tiara* sînt formate și toponimele *Engheltiara*, *Tiara nova*. Un platou unde urcă animalele la păscut în timpul verii, numit *Greina*, este tot „tiara" în romanul lui Toni Halter, *Cavalè della Greina* (Mustér, 1960): **Tiara** *survivida che semia dil vargau!* (p. 5) sau titlul unui capitol: *Greina* — **tiara** *nova!* (p. 72). P. Lansel, în poezia dedicată patriei lui, *A L'Elvetia*, o numește *terra d'las muntognas*. Încheiem șirul exemplelor cu cîteva citate dintr-un număr al publicației *Gasetta Romontscha* (Crest. III): *representants de nossa tiara; teorias naschidas en tiara jastra* (p. 1315); mai concludent pentru ideea de stat, țară cu sens politic: **nossa tiara** *formava in agen stat miez suveran sut il domini dils uestgs de Cuera* (p. 1330).

Așadar, în idiomurile retoromane vorbite în Elveția, mai cu seamă în cel sursilvan, evoluția lat. *terra* a urmat în esență aceleași căi ca și în limba noastră. În plus, majoritatea limbilor romanice au în urmașii lui *terra* și sensul „ținut, regiune", adesea „patrie" și chiar „stat", iar unele sensuri secundare, cum ar fi „colectivitate umană" sau „cîmpie, platou",

se găsesc cel puțin în două limbi romanice. Această situație infirmă părerile asupra evoluției semantice izolate a cuvîntului românesc *țară* și, implicit, face inutilă explicarea sensului ,,regiune, stat'' prin alte limbi balcanice, care l-ar fi putut influența.

NOTE

[1] Meyer—Lübke, *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1972.
[2] *Istoria limbii române*. Volumul II. București, Editura Academiei, 1969.
[3] Köln, 1974.
[4] Alejandro Cioranescu, *Diccionario Etimológico Rumano*, Bibleoteca Filológica, 1961.
[5] Studie istorice. Despre transițiunea sensurilor. București, Tipografia Academiei Române, 1887.
[6] Reprodus în volumul *Le problème de la continuité — Contributions linguistique* — București, ,,Tiparul Universitar'', 1941.
[7] București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981, p. 60—64.
[8] Cf. TDRG, CADE, DEX, DLRLC, Coteanu, *loc. cit.*
[9] Cf. G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea, 1980, p. 171 ; T. Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*, ediția a doua augmentată, București, Editura Academiei, 1974, s.v. *țară*, TDRG s.v. *țară*.
[10] DHLR II, p. 484.
[11] Cf. *Tratat de dialectologie românească*, coordonator V. Rusu, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1984, p. 545.
[12] Cf. August Kovačec, *Descrierea istroromânei actuale*, București, Editura Academiei, 1971, p. 225.
[13] Cf. Ion Coteanu, *Țară în secolul al XVII-lea*, în ,,Cum vorbim'', Anul I, 1949, nr. 2, p. 11—12. Pentru sensul de ,,șes'', cf. Dimitrie I. Oancea, *Despre țară și țări*, în ,,Studii și cercetări de geologie, geofizică, geografie'' XXVI (1979), p. 3—12.
[14] Cf. Guill. Freund, *Grand dictionnaire de la langue latine*, Paris, 1865 ; L. Quicherat, *Dictionnaire français-latin*, Paris, 1868 ; *Oxford Latin Dictionary*, 1982 etc.
[15] *Lucr. cit.*, p. 162, 184.
[16] *Lucr. cit.*, p. 171.
[17] Nicola Zingarelli, *Vocabulario della lingua italiana*. Decima edizione. Milano, 1970, s.v. *terra*.
[18] *Le petit Robert. Dictionnaire alphabétique & analogique de la langue française*, Paris, 1973, s.v. *terre ; New Revised Velásquez Spanish and English Dictionary*, Chicago, 1965 ; Real Academia Española, *Diccionario de la lengua española*. Madrid, 1970, s v. *tierra ;* J. Mesquita de Carvalho, *Diccionário prático da lingua nacional*, São Paulo, 1968, s.v. *terra*.
[19] Cf. A. Balotă, *lucr. cit.*, p. 14, I. Coteanu, *lucr. cit.*, p 60.
[20] Curo Mani, *Pledari sutsilvan. Rumantsch-tudestg, tudestg-rumantsch*. Cuira, 1977.
[21] *Lucr. cit.*, s.v. *paiš*.
[22] Giulio Andrea Pirona, Ercole Carletti, Giov. Batt. Gorgnali, *Il nuovo Pirona. Vocabulario Friulano*. Ed. a II-a, Udine, 1967, s.v. *tiare ;* Kramer, *lucr. cit.*, s.v. *tèra*.
[23] București, Editura Academiei, 1965.
[24] *Vocabulari romontsch sursilvan-tudestg*, Cuera, 1962, s.v. *tiara*.
[25] Cf. Augustin Maissen, Magdalena Popescu-Marin, *Antologie de poezie romanșă*, București, Editura Academiei, 1980, p. 136.

MAGDALENA POPESCU-MARIN

Decembrie 1986

Institutul de Lingvistică
București, Spiru Haret 12

ETIMOLOGIA CUVÎNTULUI *MĂLAI* ȘI O PROBLEMĂ DE FONETICĂ ISTORICĂ A LIMBII ROMÂNE

Aproape toate explicațiile mai vechi date cuvîntului **mălai** sînt menționate în articolul cu acest titlu (nr. 5028) din Alejandro Cioranescu, *Diccionario etimológico rumano*, La Laguna, 1958–1966. Le vom prezenta, făcînd cîteva observații asupra lor, în cele ce urmează.

După B. P. Hasdeu am avea a face cu un cuvînt de origine dacă; părerea aceasta n-a fost însă acceptată de lingviștii care s-au ocupat, ulterior, de problema elementelor autohtone ale vocabularului limbii române.

Legătura dintre *mălai* și v. sl. *mlěti* „a măcina" (vezi, de exemplu, TDRG: „*Et.* Dunkel, Zshg. mit lat. *milium* (rum. *mĕïu*) unwarsch., eher zu ksl. *mlěti, melja*" « mahlen »") nu a fost demonstrată. Ipoteza potrivit căreia același radical, *mal-*, ar fi prezent în cuvîntul românesc și în diverse cuvinte cu sensurile „a măcina" sau „a treiera" din unele limbi slave și germanice, precum și în lituanianul *malnos* „mei, adică « pisat », apoi « pîsat, pasat »" (SDLR) nu este susținută cu argumente.

Referindu-se la explicația propusă de G. Weigand (JIRS XVI, 1910, p. 78: „aus altem *mel' laĭŭ* wurde natürlich *melaĭŭ* und daraus . . . *mălaĭŭ*"), V. Bogrea, DR IV, 1924–1926, partea a 2-a, p. 831, scrie: „rut. *melai*, dublet al lui *malai*, idem, . . . — evident reflex din românește — ar vorbi în favoarea acestei explicații". Credem însă că — dacă nu cumva este echivalentul unui [ă] din română — [e] din cuvîntul ucrainean poate dovedi cel mult prezența aceleiași vocale în prima silabă a prototipului românesc, nu și identitatea originară a silabei următoare cu adjectivul *lai*. Obiecția formulată de George Giuglea, *Cuvinte românești și romanice. Studii de istoria limbii, etimologie, toponimie.* Ediție îngrijită, introducere, bibliografie, note și indice de Florența Sădeanu, București, 1983, p. 158, și întemeiată pe nepotrivirea dintre sensurile lui *mălai* și cel al compusului *mei lai* ni se pare valabilă: „explicația dată de Weigand din *mei* + *lai*, adică « mei negru », nu se poate susține nici formal nici mai ales semantic, căci meiul este galbin, și deloc negru".

Asupra părerii lui G. Giuglea — căruia i se datorează cea mai amănunțită cercetare asupra originii lui *mălai* — vom reveni mai departe. Prezentăm, înainte de aceasta, ipoteza lui A. Cioranescu, *loc. cit.* După ce menționează că termenul care ne interesează este de origine necunoscută („origen desconocido"), autorul scrie: „Si se trata de una formación interior y expresiva, se podría pensar en una forma primitiva **mămălaie*, con la misma reduplicación de *mămăligă* y con suf. expresivo variado, cf. *hărmălaie*, *hărăbaie*, *vîlvătaie*, etc. La base expresiva sería, en tal caso, la reduplicación *m-m*, con el sentido de « alimento », como en *mamă* y *mămăligă*; y la forma actual, *mălai*, sería reconstituida sobre el pl. *mălaie*, con pérdida de la reduplicación como en *măligă*". Ipoteza suferă, după părerea noastră, de mai multe neajunsuri: 1° se sprijină, în parte, pe cazul lui *mămăligă*, cuvînt a cărui etimologie este, ea însăși, obiect de discuție; 2° *mămăligă* este o formă curentă, iar *măligă* una accidentală, în timp ce **mămălaie* (din care s-ar fi ajuns la *mălaie* prin „pierderea reduplicării") este o formă neatestată; 3° este extrem de puțin probabil ca de la un cuvînt cu sensul de „aliment" și format de la o bază cu

caracter expresiv (datorat reduplicării) să se fi ajuns la numele unor cereale („mei" și, apoi, „porumb").

Conform explicației propuse de G. Giuglea (DR III, 1922–1923, p. 599–603; reprodusă la p. 156–159 din volumul citat mai sus, la care vom trimite în continuare), din lat. *amylum* (< gr. ἄμυλος „non moulu; gâteau de farine" sau gr. ἄμυλον „gâteau; amidon") s-a format, cu sufixul *-alia*, derivatul **amylalia*, devenit, în română, *[măral'e] și, apoi, *mălaie*, „cu asimilarea lui *-r-* < -l- înainte de dispariția lui *-l'* înmuiat" (p. 158). Autorul menționează, în plus, un eventual derivat latin vulgar **myllalia* „măciniș" (legat de verbul gr. μύλλω „zerreibe, zermalme, mahle") și, în cele din urmă, admite și posibilitatea existenței unui derivat cu [a] la inițială, ca **amylalia*, dar cu geminată: „Realitatea legată de sensurile rom. *mălai* « făină », « turtă » (propriu « mîncare, pastă »), « cereale cu boabe mărunte » duce cred destul de evident la un **amyl(l)alia* legat de μύλλω sau de *amylum*, care sînt identice ca sens și origine" (p. 159; *amȳlum* este glosat în REW, nr. 437, „Kraftmehl; Stärke"; G. Giuglea menționează, la p. 158, și sensul de „polenta" al variantei *amulum*).

Referindu-se la **amylalia*, același lingvist scrie (p. 159): „Ca sens am porni astfel de la ideea de « făină », apoi « pîne, turtă », « cereale [cu] boabe mărunte » (comp. și rom. *pîne*, *pîni* cu sensul de « grîu, grîne »)". În ce privește termenul românesc, autorul crede că „sensul primitiv al lui *mălai*, (pl. *mălaie*), reiese că a putut să fie cel de « boabe mărunte », « măciniș mai mare », boabe zdrobite, mai puțin mărunt decît făina de grîu și de mei, cereale cu boabe mărunte, cum e meiul. Avînd pentru această plantă în rom. numirile lat. *mei* < *milium* și *păring* < *panĭcum*, *mălai* se arată a fi fost nu un termin propriu pentru acestea ci un colectiv cu sensul generic de « boabe mărunte, măcinătură, uruială măruntă »" (p. 157).

Din pasajele reproduse mai sus rezultă că explicația propusă de G. Giuglea constă din mai multe ipoteze, iar relațiile dintre acestea nu sînt ușor de stabilit, din cauza unor neclarități ale expunerii. Lăsînd la o parte presupusele sensuri ale lat. **amylalia* (sau **myllalia* sau **amyllalia*), observăm că în ceea ce autorul numește „sensul primitiv al lui *mălai*" sînt incluse, de fapt, două sensuri, căci „boabe mărunte" nu e totuna cu „măciniș mai mare". După părerea noastră, este greu de crezut că de la sensul de „măciniș" s-a ajuns la cel de „mei". O evoluție semantică de la „boabe mărunte (în general)" la „(boabe de) mei" poate fi mai ușor admisă, dar, cum vom încerca să arătăm, ipoteza cea mai plauzibilă este aceea conform căreia sensul „mei" a fost prezent de la început în conținutul semantic al lui *mălai*. De reținut din ipotezele lui G. Giuglea e doar faptul că *mălai* este o formă refăcută din *mălaie* (p. 159; am văzut că A. Ciorănescu este de aceeași părere).

În ce privește aspectul fonetic al chestiunii, nu este cazul să insistăm asupra constatării că două dintre prototipurile latinești reconstruite de G. Giuglea conțin un [a] inițial care nu se regăsește în cuvîntul românesc (pentru dispariția unei astfel de vocale cf. *nămaie* < lat. *animalia*). Vom spune, totuși, că ni se pare, în principiu, preferabilă o explicație în care nu apare o asemenea neconcordanță între *mălai* și presupusul etimon.

Deși **myllalia* și **amyllalia* conțin o geminată care, în română, ar fi devenit [l] în mod normal, G. Giuglea consideră că nu aceste forme (cu punctul de plecare în verbul grecesc μύλλω; vezi mai sus), ci **amylalia* trebuie avut în vedere: „Cum însă gr. μύλλω e mai rar atestat, și cum

amylum e mai bine cunoscut în lat. și e trecut și în it., e mai firesc să pornim de la acesta, întrucît fonetic se poate explica tot așa de bine ca și din verb, care are, e drept, un *-ll-* intervocalic, păstrat nealterat în românește" (p. 159). Acceptînd această justificare, vom lua deci în considerație derivatul **amylalia*, al cărui [l] din silaba accentuată a trebuit să devină [r].

Teoretic vorbind, asimilarea (parțială) presupusă de G. Giuglea — *[măral'e] > *[măla'e] (vezi mai sus) — nu este de neconceput. Explicația care invocă o asemenea asimilare ne apare însă ca neplauzibilă dacă ținem seamă de următoarele lucruri: întîi, existența unor derivate ca *apăraie*, *fumăraie* pare a dovedi că *[măral'e] ar fi putut să devină foarte bine **măraie*, cu menținerea lui [r]; în al doilea rînd, în timp ce pentru asimilarea [r] ...[l'] > [l]...[l'] nu poate fi citat, după cîte știm, nici un alt exemplu în afara celui, ipotetic, dat de G. Giuglea (sau, cel puțin, nu pot fi date astfel de exemple pentru contextul vocalic și accentual din forma în discuție), putem cita un caz care ilustrează fenomenul o p u s: cum a arătat S. Pușcariu, DR VIII, 1934—1935, p. 123, de la *jegăl* „piroză, arsuri pe gît" (< bg. *žeglo* „arșiță") s-a format derivatul* [jegălal'e], devenit *jigăraie* „arsuri pe gît", prin disimilarea [l]...[l']> [r]...[l'] (cuvîntul, „analizat de simțul actual al limbii ca *jig* + *ăraie*", este derivat cu *-aie*, respectiv, -[al'e] < lat. *-alia*). Credem deci că din lat. **amylalia* ar fi fost de așteptat să rezulte, în română, o formă de plural **măraie* (și un singular refăcut **mărai*).

În dicționarul lui A. Cioranescu nu este menționată etimologia propusă de Alexandru Resmeriță, *Dicționarul etimologico-semantic al limbei române...*, Craiova, 1924: „lat. *milium*, mei — prin forma *milialiu*, abrev. *milia(l)iu* = de mei". După cum se poate constata, autorul citat aici nu încearcă să explice cum a putut să se păstreze ca atare primul [l] din presupusul etimon al lui *mălai* și ce s-a întîmplat cu sunetul următor ([i] > [i̯]), iar cu privire la soarta celei de a doua lichide recurge la o explicație — dispariția lui [l] prin abreviere (?) — evident greșită. Considerăm însă că A. Resmeriță are dreptate cînd admite existența unei legături între lat. *milium* și rom. *mălai*.

După părerea noastră, la originea lui *mălai* se află un derivat — substantival, nu adjectival, cum crede A. Resmeriță — de la lat. *milium* „mei", anume **milialia*, format cu același sufix ca, de exemplu, *victualia* „Lebensmittel" (cf. *victus* „Lebensunterhalt"; vezi REW, nr. 9314, respectiv, 9315). Probabil că **milialia* a însemnat mai întîi „boabe de mei", avînd deci sensul unui colectiv; la acest sens s-a adăugat, apoi, cel de „mei (numele plantei)". Faptul că s-a ajuns la un raport de sinonimie între **milialia* (derivatul) și *milium* (baza derivatului) nu poate fi considerat surprinzător; același raport există și între **roralia* „Tau" (REW, nr. 7373) și *ros* (vezi și *carnalia* „viande", menționat de G. Giuglea, la p. 159 a volumului citat). Spre deosebire de G. Giuglea, care consideră că sensul „măciniș mai mare" făcea parte din conținutul semantic originar al lui *mălai*, credem că sensurile primitive ale acestui cuvînt au fost cele ale lat. **milialia*: „boabe de mei" și „mei (numele plantei)"; de la acestea s-a ajuns la sensurile „făină de mei" și „turtă de mei" (mai recent, și „făină de porumb", „turtă făcută din făină de porumb"). De notat că „mei" este sensul cu cea mai veche atestare al lui *mălai* (într-un text din 1588; vezi DLR).

Din punct de vedere semantic etimologia propusă aici nu întîmpină nici o dificultate. Urmează să explicăm forma cuvîntului în discuţie.

Prin evoluţie fonetică regulată, *milialia a trebuit să devină *[mel'al'e]. În această formă s-a produs disimilarea [l']...[l'] >[l]...[l'] — *[mel'al'e] > *[melal'e] — şi, astfel, vocala [e] din prima silabă a ajuns într-un context care, în dacoromână, a provocat transformarea ei în [ă] : *[melal'e] > *[mălal'e] > *mălaie*. Din forma de plural *mălaie* a fost refăcut singularul *mălai*.

Se poate constata că şi în explicaţia dată de noi se face apel la un accident fonetic. De remarcat însă că ipoteza noastră (înlocuirea printr-un sunet nepalatal a uneia dintre cele două consoane palatale din *[melale]) poate fi susţinută prin trimiterea la unele fenomene asemănătoare petrecute în alte cuvinte (şi în alte limbi), ceea ce nu este cazul cu ipoteza emisă de G. Giuglea (asimilarea parţială [r]...[l'] > [l]...[l']).

Menţionăm, mai întîi, un exemplu dat de Maurice Grammont, în capitolul consacrat disimilării din al său *Traité de phonétique*, Paris, 1933, p. 311 : it. **Fogligno* (< lat. *Fulginium*) > *Foligno* (se păstrează palatala nazală, [ń], iar palatala laterală este înlocuită cu [l]). Mai interesante sînt unele dintre exemplele de disimilare date de Sextil Puşcariu, *Limba română*. Vol. II. *Rostirea*, [Bucureşti], 1959, p. 110 : ar. [yiŋglă] (< [kliŋgă] „chingă") > [yinglă] (înlocuirea lui [l'] cu [l] în vecinătatea unei fricative palatale) ; ar. [okl'il'i] > [oklil'i] (disimilarea [l']...[l'] > [l]...[l']).

Pe de altă parte, este uşor de observat că formelor 1° *[meral'e] sau *[măral'e] ; 2° *[melal'e] sau *[mălal'e] ; 3° *[mel'al'e] le corespund, în ordine descrescîndă, trei grade diferite de concordanţă cu tendinţa de a se evita pronunţarea la mică distanţă una de alta a două consoane identice sau foarte asemănătoare care fac parte (cum a arătat S. Puşcariu, în volumul precitat, p. 107—110) din categoria celor mai expuse disimilării. Or, asimilarea (parţială) presupusă de G. Giuglea (*[măral'e] > *[mălal'e]) implică trecerea la o pronunţare nouă mai puţin „comodă" decît precedenta, pe cînd disimilarea presupusă de noi (*[mel'al'e] > *[melal'e]) reprezintă o transformare în sens contrar.

Pe baza faptelor expuse mai sus, se poate afirma, credem, că explicaţia potrivit căreia la *mălaie* s-a ajuns de la **milialia*, printr-o succesiune de fenomene incluzînd, alături de unele schimbări fonetice cu caracter de lege, d i s i m i l a r e a [l']...[l'] > [l]...[l'], are toate şansele de a corespunde realităţii.

Dacă explicaţia noastră este justă, apare într-o nouă lumină o problemă de fonetică istorică pusă de tratamentul consoanei iniţiale din lat. *leo*.

După cum se arată în DA, s. v. *leu*, „raportul dintre *leu* românesc şi *leo*, *-onem* latin nu este lămurit deplin"; explicaţia dată, în continuare, prezenţei lui [l] la iniţiala cuvîntului românesc este următoarea : „s-ar putea ca *leu* — care nu corespunde, din punct de vedere formal, slavului *lĭvŭ* — să fie continuarea formei latine de nominativ *leo* (cu *e* închis, ca în *leonem*, păstrat, poate, în numele topic *Lăune*)" (vezi şi S. Puşcariu, DR II, 1921—1922, p. 699, nota : „Dar cine poate spune cu siguranţă, care a fost calitatea lui *e* în acest cuvînt?"). De observat însă că în dicţionarul său etimologic din 1905 (PEW, nr. 966), S. Puşcariu indicase ca etimon al lui *leu* forma latinească clasică *lĕo*, cu *ĕ*.

La aceeaşi formă cu *ĕ* trimite şi G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iaşi, 1980, p. 205, nota 1 : „Substantivul rom. *leu̯* provine din *lĕo*, care

a dat *l'eu* și deci se confunda cu forma verbală: *l'eu* « iau » (< *levo*), *l'ei* « iei » [tipărit, greșit, « ia » — *n. n.*] (< *levis*). S-a recurs atunci la forma de astăzi, cu *l*, ca să se evite omofonia. Forma cu *l* era impusă și de pronunția greacă, pe care românii o auzeau din cînd în cînd". Ni se pare însă greu de crezut că omofonia formelor [l'eu̯], [l'ei̯] ale substantivului cu unele forme ale verbului *a lua* a fost într-un grad atît de mare intolerabilă încît a putut să constituie cauza înlocuirii, în cele dintîi, a palatalei [l'] cu dentala corespunzătoare. Pe de altă parte, admițîndu-se, totuși, că înlocuirea lui [l'] cu [l] se datorează dorinței vorbitorilor de a elimina o omofonie, se pune întrebarea de ce schimbarea nu s-a produs în formele cu [l'] ale verbului, în paradigma căruia acestea coexistau cu formele, mult mai numeroase, avînd un [l] inițial (*luăm*, *luat*, *luînd* etc.). Improbabilă ni se pare și intervenția unei influențe a pronunțării grecești, pe care românii ar fi auzit-o „din cînd în cînd".

O influență grecească, dar nu asupra românei, ci asupra latinei, invocă și Const. C. Diculescu, DR IV, 1924—1926, partea 1, p. 425—426. Referindu-se la *leu* și la *pepene*, autorul scrie: „Forma românească a acestor cuvinte reflectează pronunțarea greacă din secolul II și III d. Chr. a lui ε accentuat grecesc ca *ē* latin".

Vom încerca să arătăm că ipoteza conform căreia prototipul rom. *leu* este o formă latinească cu *ē* (respectiv, [ẹ]), în locul lui *ĕ* (respectiv, [ę]), nu este necesară. După părerea noastră, nu este cazul să facem apel nici la o influență grecească, nici să presupunem că forma provenită din lat. *leo* a suferit o modificare datorată unei forme care descinde din lat. *leonem* (cu [l] menținut ca atare, în mod normal; alături de toponimul *Lăune* — menționat în DA ca reflex probabil al lat. *leonem*; vezi mai sus —, ar putea fi citată aici forma *leun* „leu" întîlnită în *Psaltirea* din 1697 a lui Ioan Viski, formă semnalată de N. Drăganu, DR IV, 1924—1926, partea 1, p. 116, a cărei autenticitate nu este însă certă). Adăugăm, în treacăt, că nici pentru *pepene* nu credem că este nevoie să invocăm intervenția unei influențe grecești asupra pronunțării (în REW, nr. 6395, cuvîntul este, mai întîi, considerat de origine latină, dar, apoi, se admite posibilitatea provenienței lui din ngr. *peponi*; cea de a doua explicație este respinsă de A. Graur, BL V, 1937, p. 109). Faptul că, atît în acest cuvînt, cît și în *leu*, evoluția lat. *ĕ* accentuat a fost (sau pare a fi fost) diferită de cea normală (cu privire la cel dintîi vezi CDDE, nr. 1366: „forma *pepene* în loc de **piepene* nu e explicată") nu ne obligă însă să presupunem existența unui paralelism desăvîrșit în tratamentul vocalei accentuate din lat. **pepinem*, pe de o parte, și din lat. *leo*, pe de altă parte. Rămîne de văzut de ce diftongarea n u s-a p r o d u s în primul cuvînt (sînt și alte cuvinte caracterizate prin absența diftongării lat. *ĕ* accentuat, în condiții în care ar fi fost de așteptat ca fenomenul să aibă loc; vezi Rodney Sampson, RRL XXX, 1985, 4, p. 335—339); după opinia noastră (care concordă cu cea a lui G. Ivănescu), diftongarea s-a p r o d u s însă în *leo*.

Natura sunetului inițial din *leu* i-a determinat pe unii cercetători să considere că acest cuvînt nu este moștenit în română din latină. *Leu* nu figurează în CDDE, iar A. Cioranescu, în dicționarul citat (nr. 4799), susține că avem a face cu un „préstamo cultural, probabl. del s. XVII" și că „la der. inmediata del lat. ... no parece posible fonéticamente (*lĕo* habría dado **ieu*, como *lĕporem* > *iepure*)" (vezi și CADE, unde se afirmă că *leu* provine din lat. *leo* „pătruns pe cale cărturărească"). Cuvîntul este însă atestat în mai multe texte din secolul al XVI-lea și posedă trăsă-

turi care n-ar putea fi explicate dacă el n-ar fi moștenit (a se vedea în DA tipurile de texte, compusele și expresiile în care apar *leu* și derivatele lui). Singura problemă care se pune este cea a aparentei absențe a diftongării lat. *ĕ*, respectiv, cea a aparentei mențineri a lui [l] inițial din lat. *leo* : de ce avem o laterală dentală în *leu*, pe cînd în alte cuvinte aceeași laterală, în contexte practic identice, a devenit palatală (și, apoi, în dacoromână, s-a transformat în semiconsoană)?

După părerea noastră, soluția problemei ne este oferită de constatarea că, printre cuvintele românești moștenite din latină în care, la origine, [l] inițial era urmat de vocalele *ĕ* sau *ī* accentuate, *leu* este singurul în a cărui paradigmă a existat, la un moment dat, o formă caracterizată prin faptul că [l′] din radical — rezultat al unei evoluții fonetice normale (ca în [l′epure] < lat. *leporem*, [l′in(u)] < lat. *linum* etc.) — se găsea în vecinătatea unui alt [l′]. Este vorba despre forma de plural articulat *[l′e(i̯)il′i], care prezenta condiții favorabile producerii unei disimilări : [l′]...[l′] > [l]...[l′]. Credem deci că *[l′e(i̯)il′i] a devenit [le(i̯)il′i], iar, apoi, fonetismul nou, cu [l] în locul mai vechiului [l′] inițial, s-a generalizat în paradigmă.

Am afirmat mai sus că ținîndu-se seamă de cele arătate cu privire la etimologia lui *mălai* se clarifică problema de fonetică istorică pusă de corespondența lat. *l* + *ĕ* accentuat : rom. [l] + [e] (nu [i̯] + [e]), ilustrată de formele lat. *leo* și rom. *leu*. Considerăm că este valabilă și reciproca acestei afirmații : dacă *leu* se explică în modul arătat în rîndurile precedente, înseamnă că dispunem de un argument suplimentar în favoarea părerii conform căreia *mălai(e)* provine din lat. **milialia*, prin intermediul formei *[mel′al′e], în care s-a produs o disimilare.

ANDREI AVRAM

Decembrie 1986

Institutul de Cercetări Etnologice și Dialectologice
București, Nikos Beloiannis 25

CONCORDANȚE ETIMOLOGICE ȘI LEXICALE ROMÂNO-ALBANEZE (*BEARCĂ*, *BUȘ* 'PUMN', *URDORI*, *COCOBARZĂ*, *CORCODUȘĂ*)

După cum se știe, studierea elementelor preromane în română întîmpină numeroase greutăți, determinate de necunoașterea sau de cunoașterea în măsură cu totul redusă a idiomului (idiomurilor) vorbit(e) de populațiile care, în urma stăpînirii romane, și-au însușit limba latină. La aceasta se adaugă posibilitățile limitate de raportare la fenomene lingvistice din alte limbi, singurul termen sigur de comparație rămînînd, pînă în prezent, albaneza [1]. În sfîrșit, în ceea ce privește stabilirea etimonului, mai amintim dificultățile de natură fonetică (reconstituirea formelor primare pe baza schimbărilor de sunete), ca și pe cele de ordin gramatical, stilistic și semantic (insuficienta cunoaștere a elementelor de derivare, a contextului lingvistic și extralingvistic care a determinat înlocuirea sau abandonarea termenilor autohtoni, calcurile, restrîngerile și extinderile de sens etc.).

Ne vom ocupa, în cele ce urmează, de cîteva cuvinte românești — b e a r c ă (b e r c), b u ș, u r d o r i, c o c o b a r z ă, c o r c o d u ș ă —, pentru care s-au propus diverse etimologii, fără a se lua întotdeauna în considerație posibilitatea raportării la termeni sau formații asemănătoare din albaneză [2]. Așa cum vom avea prilejul să constatăm, este vorba, în general, de termeni dialectali sau cu circulație regională (limitată la graiurile nordice și vestice ale dacoromânei), unii dintre ei preluați în limba literară.

BEARCĂ (BERCĂ); BERC

Cuvîntul este notat în dicționare ca substantiv feminin și ca adjectiv (uneori substantivat) :

bércă (bắrcă, bîrcă), pl. **bérce (bắrce, bîrce)** s.f. (Transilvania) 1. Oaie cu lîna creață și mică; var. *bîrcă* (Banat). 2. P. ext. Lîna acestor oi, de obicei boită. Adăugăm folosirea cu valoare adverbială a formei ***bîrcă***, în expresia *a ține bîrcă la ceva* 'a ține cu încăpățînare la ceva, a nu se lăsa abătut de la părerea sa', notată în DA, cu întrebuințare izolată (Brașov).

berc, beárcă (bércă), pl— **berci, bérce** adj. 1. (Despre animale) Cu coada scurtă sau scurtată; fără coadă [3]. 2. (Despre căciuli) Fără vîrf, fără țugui, teșită. — (Substantivat) Nume de cîini ciobănești și de vînat [4].

În timp ce, ca adjectiv, termenul pare să aibă o răspîndire generală (nu se fac, în dicționare, precizări restrictive în acest sens), ca substantiv cuvîntul cunoaște o circulație regională, limitată la Transilvania, Maramureș și Banat.

Laurian—Massim, Tiktin, Scriban și dicționarele recente (DM, DEX) înregistrează termenul numai ca adjectiv (dintre acestea, Tiktin și DEX menționează : „etimologia necunoscută”, iar Laurian—Massim și DM nu fac nici o precizare privind originea cuvîntului). La fel procedează Cihac și Cioranescu, care iau, însă, în considerație și valoarea de substantiv. Cuvintele sînt înregistrate separat numai în CADE și în DA

(singurul dicționar care consemnează și folosirea adverbială a substantivului; vezi mai sus)[5].

În DA, CADE și la Cioranescu apar și unele substantive derivate: **bărcáce** s.f. (Banat) Oaie care nu prea mănîncă orice, care umblă numai după mîncare bună (CADE); **bărcár** s.m. (Transilvania, Sălaj) Păstorul oilor numite *berce (bărce)* (DA, CADE); **bărcăríe** s.f. (Sălaj) Staulul în care se adăpostesc oile numite *berce (bărce)* (DA); **bercúș (bircúș)** s.m. Nume de cîine ciobănesc, probabil: cu coada scurtă (DA); **bîrcáci** Păstor (Cioranescu). După cum se poate observa, cu excepția lui *bercuș (bircuș)*, care, după sens, provine de la adjectivul *berc*, celelalte forme sînt derivate de la substantivul *bercă (bărcă)*.

DA și CADE înregistrează și un substantiv *berc* (pl. *berci)* s.m. (mai ales la plural: *bercii nasului)* 'partea cărnoasă dintre nările nasului; punticica nasului', cu răspîndire regională, după DA, în nordul Transilvaniei și în Bucovina. În timp ce CADE nu stabilește originea cuvîntului, DA menționează: „etimologia necunoscută" și face referiri la magh. *berke* 'mugur' („prin Sătmar") și la sl. *bъrkъ* 'vîrf, mugur'. Termenul românesc poate fi raportat la alb. *berk* 'membrană mai subțire între membranele mai groase din scoarța copacului; diafragmă; pielița (coaja) unei răni' (Çabej II, 201, 480; cf. și alb. *berkë* 'partea exterioară sau scoarța copacului'), despre care Çabej afirmă că ar putea fi un împrumut regional din slava meridională, corespondentul rus. *obërtka* 'învelitoare'. Ținînd seamă de aceste precizări și de răspîndirea cuvîntului românesc (nordul Transilvaniei, Bucovina), credem că trebuie să se renunțe la raportarea, propusă de DA, la magh. *berke* și sl. **bьrkъ* (nu **bъrkъ*, cum apare în DA; cf. Barneker 119: „*bьrkъ*, nicht **bъrkъ*"), și să admitem că este vorba, și în cazul românei, de un termen împrumutat din slavă (nepăstrat în limbile slave sub forma în care s-a menținut în albaneză și în română), avînd, însă, nu înțelesul de 'vîrf, mugur', ci pe acela de 'membrană (despărțitoare); diafragmă; pieliță, coajă'.

Cel dintîi care a propus o etimologie pentru termenii în discuție a fost Cihac, II, 481, s.v. *berc* 'sans queue, qui a une courte queue'. Cihac, care, după cum rezultă din glosare, are în vedere adjectivul, încadrează cuvîntul la împrumuturile din maghiară, făcînd, însă, referiri la forme substantivale, atît din limba de origine (magh. *birka* 'brebis avec la laine courte et crépue'), cît și la limbile slave: scr. *birka* 'espèce de brebis', pol. *biera, bierka* 'brebis turque ou valaque à queue courte', ceh. *bira, birka* 'brebis ordinaire, stérile' (autorul nu arată cum s-a ajuns, ca înțeles și formă, de la substantivul din maghiară la adjectivul din română). Este de observat că sensul termenilor în limbile menționate concordă mai degrabă cu cel al substantivului românesc *bercă* (neluat în considerație de Cihac) decît cu cel al adjectivului *berc*, avut în vedere de autor. Ținînd, însă, seamă de anumite note caracteristice cuprinse în sensul cuvintelor în unele din aceste limbi (cf., de exemplu, termenii polonezi, unde se precizează că este vorba de 'brebis turque ou *valaque*', subl. n.), trebuie să admitem că, mai degrabă, cuvîntul provine în aceste limbi din română. (Cihac nu stabilește, de altfel, dacă, în limbile slave menționate de el, cuvîntul a pătruns din maghiară sau din română.)

Ținînd seamă de sensul termenilor avuți în vedere, DA plasează discuția etimologică la forma substantivală : s.v. *bercă* s.f. 'oaie cu lîna creață și mică'. Preluînd formele menționate de Cihac pentru maghiară și limbile slave, DA precizează în continuare : „extensiunea aceasta pare a pleda pentru răspîndirea cuvîntului prin ciobani români". Fără să accepte originea maghiară a termenului, propusă de Cihac, DA adaugă : „În cazul acesta, există poate o înrudire cu francezul (în Normandia) *berk* 'oaie rea, ordinară'. Posibilă e și o legătură a acestui cuvînt cu adjectivul *berc* (cfr. forma polonă) ; nota comună ar putea fi : 'scurt' (în coadă s. în lînă)". În afară de apropierea de forma dialectală din franceză, DA consideră, așadar, posibilă o legătură între substantivul *bercă* și adjectivul *berc*, fără să stabilească filiația termenilor. Pentru *berc (bearcă)* adj. 'cu coada scurtă sau scurtată; fără coadă', DA s.v. nu menționează nici un etimon, considerînd probabil lămuritoare precizarea etimologică făcută s.v. *bercă* s.f. (vezi mai sus).

Etimonul propus de Cihac reapare în CADE (cuvîntul românesc ar proveni din maghiarul *birka)*, unde termenul e tratat, însă, ca substantiv (la fel ca în DA) : s.v. *bărcă (bîrcă)* s.f. 'oaie cu lîna creață și mică'. Pentru *berc (bearcă)* adj. 'fără coadă; cu coada tăiată sau ciuntită', CADE nu precizează originea cuvîntului.

O etimologie diferită propune Scriban, s.v. *berc, bearcă* adj. 'fără coadă', care, luînd în seamă numai forma adjectivală, consideră că provine dintr-un substantiv vechi german : „d. vgerm. *brecha*, ngerm. *bruch* 'frîntură, sfărămătură', de unde vine și pv. *brec* și *berc* 'știrb', *berco* 'oaie știrbă', *berca* 'crestătură', cat. *bercar* 'a micșora', it. *breccia*, fr. *brèche*, sp. pg. *brecha* 'spărtură, frîntură'. Evoluțiunea înțelesului e : « micșorat, scurtat, berc »". Din referințele făcute de Scriban (care nu menționează formele din maghiară și din limbile slave) este de reținut larga răspîndire a termenului în limbile romanice.

Etimologia propusă de Scriban este reluată de Cioranescu, s.v. *berc (bearcă)* adj. 'rabón, colin, reculo', care o consideră, însă, numai probabilă : „Probablemente aal. *brecha* (>al. *Bruch* 'fragmento', fr. *brèche*, de donde esp. *brecha)*, por mediación de una palabra esl. que no nos consta ; cf. sb. bg. *birka* 'oveja con la lana crespa', cheh. *birka* 'oveja común', pol. *bierka* 'oveja rabona' (CIHAC II, 481), que podrian proceder del rum. (DAR)". Observăm că, spre deosebire de Scriban, Cioranescu (care nu amintește forma din maghiară) crede că termenul vechi german a pătruns în română nu direct, ci printr-o formă slavă, dar menționează (după DA) și posibilitatea ca, în limbile slave, cuvîntul să provină din română. Rezultă că, deși se ocupă de adjectivul *berc*, Cioranescu are, implicit, în vedere și substantivul *bercă*, fără să precizeze filiația formelor și a sensului.

Menționăm că, pentru termenii în cauză, s-au propus și alte etimologii, nereținute în dicționare. Astfel, ocupîndu-se de adjectivul *berc*, V. Bogrea considera că „înțelesul « scurt de coadă » (cf. recitativul copilăresc : « melc, melc, *codobelc* » = **codoberc*, după *codolat*, *codalb*, *codoroș*, *codobatură ;* mr. *scurtabec* = **scurtaberc?* v. Dalametra) concordă foarte bine cu lat. *brevis (brevi coda)*, iar, supt raportul formal, dintr-un lat. **brevicus* (cf. *breviculus)* am putea avea rom. *berc* (pro **brec)*, după cum dintr-un lat **scrobula* avem *scorbură* (pro **scrobură)*" [6]. Semnalăm exemplele găsite de V. Bogrea în literatura populară, unde adj. *berci* (var. *belgi)* pl. are sensul de 'albi' : *berbecii de-aceia berci* (Păsculescu, *Lit. pop.*

rom., Glosar) și *berbeci belgi* (G. Giuglea, G. Vâlsan, *De la românii din Serbia. Culegere de literatură populară*, București, 1913, p. 283 și Glosar) [7].

Într-o cu totul altă direcție a căutat originea cuvîntului Const. C. Diculescu, care, luînd în discuție substantivul *bîrcă*, l-a încadrat printre elementele vechi grecești din română : „Ca formă și sens *bîrcă* ne amintește de gr. πύρρικα [πρόβατα] 'Art Schafe in Epirus'. *B* inițial în loc de *p* ne conduce la acele dialecte vechi grecești, în care π se preface în β și din care și latina a făcut o serie de împrumuturi" [8].

După cum rezultă din expunerea de mai sus, etimologia termenului (termenilor) în discuție este controversată. Ceea ce caracterizează propunerile etimologice este faptul că au avut în vedere, de obicei, fie forma adjectivală (*berc*), fie forma substantivală (*bercă*), raportarea uneia din forme la cealaltă nefăcîndu-se întotdeauna explicit. Chiar atunci cînd s-a admis o legătură între cei doi termeni, filiația formelor și a sensului nu a fost expusă clar.

Considerăm că, pentru explicarea formelor în discuție, trebuie să admitem o legătură cu *bîr* 'strigătul cu care ciobanul cheamă, îndeamnă, mînă sau alungă oile' [9] și a acestui din urmă termen cu alb. *berr* 'brebis, mouton'. Un raport între interjecția din română și cuvîntul albanez a stabilit, printre alții, Al. Philippide [10] : „rom. *bîr*, interjecție cu care se mînă oile; alb. *berr* 'Schaf' [...]. Românul *bîr* este < **ber*. Radicalul *ber-*, *bar-* cu înțelesul 'oaie' se mai găsește în diferite dialecte romanice, în special din Italia nordică, apoi în unele limbi slave [...]. Cuvintele român și albanez sînt sigur ambele băștinașe" [11].

Această opinie poate fi susținută prin constatarea, cunoscută, că există un raport între cuvintele cu care sînt chemate (alungate) animalele și numele acestora. În legătură cu alb. *berr* 'oaie', E. Çabej menționează, în acest sens, observația făcută de G. Rohlfs : „il y a là au fond un mot issu de l'appel qu'on fait au bétail" [12].

Raportul poate fi, însă, și invers. Referindu-se la rom. *bîr-bîr*, Th. Capidan afirmă că „strigătele întrebuințate pentru animale de cele mai multe ori reprezintă nume mutilate" [13]. În același sens s-a pronunțat și S. Pușcariu, care, ocupîndu-se de cuvintele cu care sînt chemate sau alungate animalele, menționează informația primită de la V. Bogrea că „cele mai multe din strigătele de acest soi sînt înseși numele animalelor respective la popoarele vecine" [14].

Aceste afirmații pot fi sprijinite cu materialul lingvistic oferit de dicționare și, îndeosebi, de cercetările dialectale, unde *bîr* 'strigăt cu care se cheamă (alungă) oile' apare fie singur, fie însoțit de numele animalului.

Astfel, în DA, s.v. *bîr*, se menționează forme ca : *bîr, oaie; bîr, oiță; bîr, bucălaie; bîr, ciolo; bîr, laie; bîr, țintato* etc.; de reținut este forma *bîrcabîr* [15] (după Simion Florea Marian), în a cărei componență apare cuvîntul *bîrcă*.

Ilustrative sînt, în același sens, datele din ALR s.n. II, hărțile 385 și 386, care redau răspunsuri la întrebări privind strigătul cu care se cheamă (se alungă) oile. Astfel, în localități din vestul și nordul țării, răspunsul la întrebarea „cum chemi oile?" (cf. harta 385) cuprinde numele animalului : *bîrcă* ~ (pct. 157, Transilvania), *bîr oiță, bîr bîr* (pct. 172, Transilvania), *brî oaie brî* (pct. 228, Transilvania), *bîrîț* (pct. 310, Crișana), *brică bri* (pct. 365, Bucovina). În alte localități au fost notate forme ca *br̥*, *bř* etc. De asemenea, răspunsurile la întrebarea „cum alungi

oile?" (cf. harta 386) cuprind forma bîr *(br̥, br̄* etc.) în localităţi răspîndite pe întreg cuprinsul ţării (cu excepţia, în general, a vestului). Este evidentă, în forme de acest fel (unde *oaie (oiță)* apare ca sinonim al lui *bîr*, pe care îl „traduce"), legătura dintre strigătul cu care chemi (alungi) oaia şi numele acesteia [16].

Acceptînd legătura dintre alb. *berr* (cu *r* expresiv, dintr-un mai vechi *ber*; cf. Çabej II, 203, 481) şi rom. *bîr* (dintr-un mai vechi **ber*; vezi mai sus), devine evident, pe baza exemplelor date, raportul între *bîr* şi *bîrcă (bărcă, bercă)*, cuvinte care, la origine, sînt denumiri pentru 'oaie'.

Un raport asemănător celui din română există în albaneză între **berr**, termenul general cunoscut pentru 'oaie', şi **berkth** s.m. *(berkthe* s.f.) 'miel (oaie) cu lîna complet albă' [17]. În albaneză, **berkth (berkthe)** este un diminutiv format cu sufixul *-th* de la **berk**, acest din urmă termen fiind, la rîndul său, alcătuit din **berr** 'oaie' cu formantul *-k* [18]. Este cunoscută existenţa, în albaneză, a sufixului diminutival *-th*, care apare şi în alte cuvinte : **mikth** (de la *mik* 'prieten'), **zokth** (de la *zog* 'pasăre') [19], *baqth* (de la **bark** 'burtă') [20].

Corespondentul alb. **berkth (berkthe)** este, în română, **berc (bercă, bărcă, bîrcă)** subst., termen care, asemenea celui albanez, poate fi considerat o veche formaţie diminutivală de la **bîr (*ber)** [21] (pentru folosirea formei diminutivale, cf. construcţiile de tipul **bîr** *oiță*, unde apare *oiță*, diminutiv de la *oaie*, la fel ca în **bîrcabîr**, care cuprinde pe **bîrcă** 'oiţă', diminutiv de la *bîr*). În ceea ce priveşte sensul cuvîntului albanez **berkth (berkthe)** 'miel (oaie) cu lîna complet albă', reamintim că dr. **berc** adj. a fost înregistrat şi el, regional, cu sensul 'alb' *(berbeci berci*; vezi mai sus).

Termenii din dacoromână ar putea proveni dintr-o formă mai veche **berce** [22] *(bîrce* etc., variantă atestată în Maramureş [23]), de la care s-a format singularul **bercă (bîrcă, bărcă)** şi, mai departe, **berc**; de la **berc** s-a refăcut forma de fem. sg. **bearcă**. Corespondenţa fonetică rom. *č* : alb. *th (s)* apare şi în alte cuvinte comune românei şi albanezei [24]. Pentru vechimea termenului românesc ar pleda fonetismul unor variante, ca **bărcă** etc., cu *ă* < *e* după labială.

Berc adj. 'cu coada scurtă sau scurtată etc.' prezintă o evoluţie de sens ulterioară, derivată din **bercă** subst. 'oaie cu lîna scurtă şi creaţă'.

Circulaţia termenului ca substantiv feminin — *bercă (bîrcă, bărcă)* — în Transilvania, Maramureş, Banat explică prezenţa lui în maghiară [25] şi în limbile slave (ucraineană, polonă, cehă, slovacă, sîrbocroată), unde a pătruns din română şi a dezvoltat chiar unele derivate, fiind răspîndit prin păstori (cuvîntul apare şi în graiul vlahilor din Moravia) [26].

BUŞ 'pumn'

În dicţionarele recente (DM, DEX), **buş** s.m. (şi s.n.) este înregistrat numai cu forma de pl. *buşi*, în expresia *în patru buşi* 'în patru labe' (folosită cu referire la persoane) ; se menţionează, de asemenea, „forma gramaticală" **búşilea** în expresia *de-a buşilea* 'pe brînci'. În ceea ce priveşte originea cuvîntului, DM trimite, spre comparaţie, la bg. *buša* 'a lovi cu pumnul', în timp ce DEX îl derivă din verbul *buşí* 'a lovi (cu pumnul), a izbi ; a împinge pe cineva cu putere ; a îmbrînci, a trînti', acesta prove-

nind „din bg. *bușa*, scr. *bušiti*"; în DM raportul între *buși* s.m.pl. și verbul *buși* este invers, în sensul că verbul este derivat de la substantiv. De la verbul *buși* s-a format *bușeálă* 'lovitură înfundată (cu pumnul); izbitură'.

Buș apare, de asemenea, în aromână și meglenoromână, fiind, în aceste dialecte, termenul general cunoscut cu sensul de 'pumn':

ar. *bușŭ* s.m. și s.n., pl. *buși* și *búșe*, *búșuri* 'pumn; lovitură dată cu pumnul'; (adverbial, figurat) 'adunat ghem, ghemuit'; var. *búșur* s.m., pl. *búșuri* 'pumn; lovitură de pumn'; derivate: *bușulíe* s.f. 'con de pin'; *ambușilédzŭ (ambușulédzŭ)* 'merg de-a bușilea, în patru labe' verb (care a trecut din aromână în dialectul grecesc din Epir, întîlnindu-se, de asemenea, la saracaceani [aromâni păstori grecizați]) [27];

megl. *buș* s.n. 'pumn' („cuvîntul există, de asemenea, în bg. *bušnica* id." [28]).

Tache Papahagi nu precizează originea cuvîntului în aromână (punînd semn de întrebare la etimologie), iar Th. Capidan menționează, în ceea ce privește termenul din meglenoromână, „etimologia nu e clară" [29]. Ocupîndu-se de ar. *bușulie* 'con de pin', Tache Papahagi adaugă: „cf. și alb. *bush* 'bosso' [merișor]" [30], dar la originea cuvîntului aromânesc pune din nou semn de întrebare, ceea ce înseamnă că nu asociază pe *bușulie* cu *buș* (considerînd, probabil, că sînt cuvinte etimologic diferite).

Menționăm că, în cele două dialecte sud-dunărene, există și cuvîntul ar. *púlmu*, megl. *pulm* < lat. *pugnus* 'pumn', care înseamnă, însă, 'cantitatea cuprinsă într-o palmă sau, mai ales, în căușul format din cele două palme împreunate' (ar. *beau apă cu pulmul* 'beau apă cu căușul palmelor'; cf. dr. *un pumn de galbeni, un pumn de făină* etc.). Acest sens nu îl au ar., megl. *buș*.

Buș se întîlnește, în dacoromâna actuală, numai în expresii: *a merge (a umbla) de-a bușile(a), de-a bușa; a cădea în buși;* cu sensul 'lovitură de pumn' este atestat la Dosoftei [31]. Toate dicționarele sînt de acord că atît acest sens, cît și expresiile menționate provin de la *buș* 'pumn'.

G. Giuglea a mai atestat, dialectal, o formă *buș* 'ciorap gros de lînă, care se lucrează de regulă cu un singur cîrlig' (Săcele — Brașov); *buș* 'ciorap' („în părțile Brețcului"); cu sensul 'tureci (jambiere de lînă)' (Vîlcea) [32], a cărei origine o identifică în lat. **bysseus* (derivat din *byssus* 'o specie de in'; gr. βύσσος), devenit *buș* „prin trecerea regulată a lui *y* la *u*" [33] (aceeași etimologie în REW s.v. *byssus*). Termenul a fost preluat în DA, care a acceptat etimonul latin pentru *buș* 'ciorap', cuvînt considerat diferit de *buș* 'pumn' (ulterior cele două cuvinte au fost asociate, de exemplu de Cioranescu; vezi mai jos).

Etimologia lui *buș* este disputată.

Laurian și Massim înregistrează cuvîntul în *Glosar*, considerîndu-l, așadar, de origine străină sau „îndoioasă"; cu toate acestea, se întreabă: „să fie acest cuvînt tras din *pug*, rădăcina lui *pugnus* = pumnu, și anume din o formă *pugiu*, strămutată în *bugiu* și apoi în *bușiu*? sau vine din aceeași rădăcină cu *butu*, *butire* etc.? (vezi *botu*)" [34].

Nici unul din aceste posibile etimoane latinești nu a fost reținut în lucrările lexicografice ulterioare.

Cihac, care înregistrează cuvîntul sub forma *bușă*, numai în expresia *a umbla de-a bușa, de-a bușele* 'a merge, a se tîrî în patru labe' (și pentru care trimite la pol. *na baluku*, ceh. *na baluku* 'în patru labe', din pol. *baluch* 'zgomot', *baluszyć*, ceh. *balušiti* 'a face zgomot'), îl derivă din

verbul *buşi*, pe care îl încadrează la „elementele slave" [35]. În ceea ce priveşte verbul românesc (la care adaugă pe *năbuşi* şi *prăbuşi)*, Cihac face o serie de raportări la forme verbale din limbile slave : scr. *bušiti* 'a se arunca de la înălţime, a cădea cu zgomot', *nabušiti* 'a se umfla, a fi umflat', *nabuhnuti* 'a se umfla' ; pol. *buchać*, *buchić* 'a ieşi cu impetuozitate ; a sufla cu violenţă', *nabuchać się* 'a se îmbuiba' ; ceh. *bušiti*, *boucati* 'a bate, a lovi', *bušak* 'baros' ; cf. bg. *bušnicŭ* 'pumn' [36].

Tiktin derivă substantivul *buş* 'lovitură (de pumn)' de la interjecţia *buf;* nu precizează de unde provine verbul *buşi*.

Ocupîndu-se de originea cuvîntului *buş* 'pumn' *(de-a buşa* 'în patru labe'), ar. *buş* 'pumn', G. Weigand respinge etimologia stabilită de Tiktin (interjecţia *buf)* şi consideră că termenul românesc provine din bulgară : bg. *buša* 'lovesc cu pumnul', care derivă, la rîndul său, din *buham* 'lovesc, izbesc' ; Weigand precizează în continuare : „un bg. *buš* 'pumn' nu mai există, dar există *bušnik* şi *bušnica* 'pumn', care, trebuie — mai degrabă — derivate de la **buš*, decît să fie considerate derivate postverbale de la *bušam*" [37].

DA separă substantivul *buş* de verbul *buşi*. În timp ce, pentru verb, acceptă originea bulgărească („din bulg. *bušъ* 'lovesc cu pumnul' (sîrb. *bušiti* 'a lovi, a izbi, a se nărui') ; cf. *năbuşi*, *prăbuşi*" [38]), la substanivul *buş* notează : „etimologia necunoscută", după care urmează comenariul : „Deşi avem bulgăreşte paralela *bušъ* 'lovesc cu pumnul', *bušnica* pumn', e greu de admis ca *buş* să fie un derivat postverbal din *buşi*, căci analogia lui *pumn*, *palmă*, *brînci* etc. ne arată că înţelesul 2 ['lovitură (puternică) cu pumnul'] trebuie să derive din 1 ['pumn'], iar nu invers" [39]. În ceea ce-l priveşte pe *buş* 'ciorap gros de lînă', DA preia exemplul, atestarea şi etimologia din contribuţia lui G. Giuglea : lat. *byssus* 'in'.

Acest mod de a prezenta raportul între substantivul *buş* şi verbul *buşi* apare şi în CADE, unde verbul este derivat de la substantiv, dar se trimite, spre comparaţie, la bg. *bušŭ*, sb., slov. *bušiti* 'a lovi cu pumnul, a izbi' [40]. În ceea ce priveşte substantivul *buş*, nu se face nici o precizare privind etimologia. Acceptă, în schimb, originea latină pentru *buş* 'ciorap gros de lînă' (sg. refăcut din pl. *buşi)*, sg. **bus* < lat. *byssus* [41].

Scriban îl derivă, totuşi, pe *búşă* (din expresia *de-a buşile* 'în brînci, în patru labe', pe care o localizează în sudul ţării [42]) din verbul *buşi*, în legătură cu care menţionează formele din limbile slave semnalate de Cihac (inclusiv referirile la *înăbuşi* şi *prăbuşi)* [43].

La fel procedează Cioranescu, care îl consideră pe *buş* derivat de la verbul *buşi*, căruia îi stabileşte o origine slavă (după Cihac), cu menţiunea : „sl. *bušiti* pare să postuleze un **buši*, neconfirmat de texte" [44]. Spre deosebire de autorii anteriori, Cioranescu admite aceeaşi origine şi pentru *buş* 'ciorap de lînă' (deci, nu lat. *byssus* 'in'), despre care spune : „pare să fi desemnat, iniţial, mănuşile făcute în casă, fără degete, în care caz ar fi acelaşi cuvînt cu cel anterior [*buş* 'pumn']" [45].

În legătură cu formele româneşti, pot fi aduse în discuţie următoarele cuvinte din albaneză [46] :

mbush (bush) vb. 'a umple', (refl.) 'a se umfla, a se îngrăşa' ; *mbúshje* s.f. 'umplutură ; încărcătură' ; *mbushullím* s.m. 'abundenţă, bogăţie, belşug' ; *mbushullón* vb. 'a da din abundenţă ; a îngrămădi' ; *mbúshur (i)*

adj. 'plin, umplut', 'gras, umflat', 'durduliu, rotofei' (*domate të mbushura* 'roșii umplute'), ca și :

bushíq adj. 'dolofan, durduliu' (ca substantiv : 'balon umflat cu gura'), tosc. *bushák* adj. 'cu fața lată și rotundă' (ca substantiv : 'ghiveci de flori') ; *bushlíqe* s.f. 'bășică formată din arsură ; fructul ulmului' etc., forme dialectale pe care E. Çabej le derivă de la *bush (mbush)*, *mbushur* 'plin, gras' [47].

Referitor la aceste forme, E. Çabej se întreabă dacă se poate face o legătură cu ar. *bușŭ* 'ghemuit, adunat ghem', rămas fără etimologie în dicționarul lui Tache Papahagi.

Credem că această corespondență cu termenii din albaneză ne poate ajuta la stabilirea originii cuvîntului românesc.

În albaneză, *mbush (bush)* provine dintr-un radical i.-e. **b(e)u-*, **bh(e)ŭ-* 'a umfla suflînd, [despre falca bombată prin suflare] a se umfla ; a umple', cu formantul *s*, care se regăsește, de exemplu, în mhd. *būs* 'abundență prin umflare', nhd. *Busen* 'sîn', mhd. *būsch* 'umflătură ; coc ; ghemotoc', cu corespondențe în numeroase alte limbi, inclusiv cele slave [48]. În legătură cu radicalul indo-european, J. Pokorny precizează : „Din noțiunea de 'falcă umflată prin suflare' se dezvoltă sensul 'umflătură rotundă, apoi : umflătură de orice fel', ca și sensurile 'a umfla, a îndopa', 'a sufla' etc." [49].

În ceea ce privește limbile slave, informații ample găsim în recentul *Dicționar comparat al limbilor slave* [50], unde se arată că termenii în cauză (la care au fost raportați cei românești, în special verbul *buși)* provin (ca și alb. *mbush, bush)* din radicalul i.-e. **bh(e)u-* 'a umfla, a umfla prin suflare'. Se respinge derivarea formelor slave din interjecții, ca și din radicali, care ar avea sensul de 'a lovi, a izbi' (cum apare la alți autori : Berneker, Slawski, Vasmer) [51]. Adăugăm că, de exemplu, în bulgară, toți termenii care pot fi puși în legătură cu verbul românesc *buși* — bg. *búša,* derivate : bg. *nabúša*, *probúša* — au astăzi o circulație regională foarte restrînsă [52].

Așadar, la originea cuvîntului românesc *buș* 'pumn' trebuie să vedem un termen care, la fel ca alb. *mbush*, *bush*, avea sensul de 'umplut, plin ; umflat', apoi : 'umflătură (de formă rotundă)' ; cf. și alb. *mbushje* s.f. 'umplutură', germ. *Busen* 'sîn' etc.

Forma *buș* ar putea fi un singular refăcut de la pluralul **bușe* (cf. ar. *búșe* pl. și alb. *mbushje* s.f.), de același fel ca sg. *moș*, format de la *moașă*, pl. *moașe* (cf. alb. *moshë)*.

Substantivul *buș* 'pumn' nu provine de la verbul *buși*, care apare în dacoromână, dar nu există în aromână și meglenoromână (unde e cunoscut numai substantivul). Există, în schimb, o legătură între sensul de 'pumn' și cel de 'călțun ; ciorap' al substantivului *buș*, în sensul că cel de-al doilea derivă din cel dintîi.

URDOARE ; URDORI

Originea cuvîntului *urdori* pl. (*urdoáre* sg.) este încă nelămurită. În cea mai recentă sinteză consacrată vocabularului autohton al limbii române, Grigore Brâncuș, ocupîndu-se de *urdă*, se întreabă : „tot aici *urdoare*, pl. *urdori?*" [53].

Încadrînd termenul în discuție printre elementele de origine slavă, Cihac l-a derivat de la verbul *urdina*, pentru **ultina*, care ar proveni din vsl. *lijati* — *leja*, *liti* 'topi'[54] (rom. *urdina* este, însă, după cum se știe, de origine latină : lat. *ordinare)*.

Din *urdinare* 'scursoare', pe care îl consideră, însă, de origine dacică, a fost înclinat să-l derive și Hasdeu pe *urdoare (urdori)* 'curgerea ochilor' (cf. fr. *cours de ventre)* și chiar pe *urdă* 'fromage blanc' (cf. lat. *serum* 'zer' = sl. сырь 'brînză' = sanscr. *saram* 'apă', de la *sar* 'curgere')[55]; Hasdeu a admis, însă, și posibilitatea ca *urdoare* „să derive d-a dreptul din *urdă*"[56]. Apropierea între *urdoare* și *urdă*, făcută pentru prima oară de Hasdeu, va apărea ulterior și în alte contribuții, indiferent de originea propusă pentru *urdă*.

Lăsînd la o parte dicționarul Candrea—Adamescu, unde nu se propune nici o etimologie, celelalte dicționare indică drept sursă a cuvîntului românesc forme, atestate sau neatestate, din latină.

Cel dintîi s-a pronunțat în acest sens S. Pușcariu, care consideră că *urdoare* provine din lat. **horr[ĭ]dor*, *-ōrem*, de la *horrĭdus* : it. *ordo*, v. lomb. *orrio*, v. prov. *ort*, prov. *orre*, fr. *ord* 'murdar', sensul originar fiind, așadar, cel de 'murdărie' (cf. fr. *ordure*, it. *cacca d'occhi)*. Autorul stabilește între **horr[ĭ]dor* și *horror* un raport de felul celui existent între *caldor* (din *cal[ĭ]dus)* și *calor*[57]. Anterior, S. Pușcariu respinsese legătura între *urdă* și *urdoare*, pe motiv că derivarea acestui din urmă termen de la *urdă*, cu sufixul *-oare*, ar fi inadmisibilă din punct de vedere morfologic[58].

Întrebarea dacă există o apropiere între *urdă* și *urdoare* și-a pus-o totuși, din nou, G. Giuglea. Ocupîndu-se de originea lui *urdă*, G. Giuglea consideră că cuvîntul românesc provine din gr. οὐρώδης (< οὖρος 'zer', 'serum') : a) fie direct (prin înlocuirea sufixului grecesc cu sufixul latinesc *-ĭdus)*, b) fie ca postverbal de la **urdá* < **ur(o)dare* 'a lucra zerul' (cf. *lăptări*, *smîntîni)*, format, la rîndul său, pe baza termenului de origine greacă[59]. După ce propune această etimologie, G. Giuglea se întreabă : „Să fie oare și rom. *urdori* 'Augenbutter' (adică 'zeama urdoasă de la ochi') din aceeași bază? Cuvîntul germ. ar indica aceasta, precum și expresia *are caș la gură*, despre copii mici, în compar. cu puii de păsări cari au un fel de materie albă la cioc, la care expresia e aplicată propriu"[60].

Referindu-se la contribuția lui G. Giuglea, S. Pușcariu, care respinsese anterior legătura între *urdă* și *urdoare* (vezi mai sus), crede că „*urdoare* ar putea fi un derivat din *urdă* numai dacă acest cuvînt ar fi el însuși la origine un adj. substantivat în *-ĭdus*"[61]. Acest lucru nu i se mai pare exclus lingvistului clujean, care, în locul etimonului grecesc propus de G. Giuglea, consideră — pe baza analogiei stabilite de acesta cu it. *ricotta* 'zer fiert', cf. rom. *(urdă) răscoaptă* '(urdă) bine fiartă' — că „este mai probabil ca vorba noastră *[urdă]* să continue un [lat.] **urĭda* (femininul lui **urĭdus)* de la *uro*, *-ĕre* « ard »"[62]; numai în acest caz, „adăugarea sufixului *-or*, *-orem* ar fi explicabilă"[63].

Considerînd că legătura între rom. *urdă* și gr. ὀρώδης e „incontestabilă", Const. C. Diculescu admite prima din posibilitățile de pătrundere a cuvîntului grecesc în română propusă de G. Giuglea, adică prin înlocuirea sufixului grecesc *-ώδης* cu sufixul latinesc *-ida*, ipoteză pe care o sprijină cu noi argumente[64]. Observăm că, în acest caz, adăugarea sufixului latinesc *-or*, *-orem*, presupusă de S. Pușcariu, devine perfect posibilă.

Întemeindu-se pe forma dialectală *udoare* (de la care ar proveni *urdoare*, cu *r* propagat), semnalată de Şt. Paşca [65], S. Puşcariu a propus ulterior un alt etimos latinesc: „tot atît de « regulat » ar fi însă un derivat latin **udor*, *-orem*, cu înţelesul germanului 'Nässe'. Trecerea semantică la 'Augentriefen' ar fi destul de lesne de înţeles, dat fiind că urdorile, înainte de a deveni solide, apar în colţurile ochilor ca o zeamă groasă şi că oamenilor urduroşi le lăcrimează ochii" [66]. Socotind pe *urdă* cuvînt autohton [67], iar pe *urdoare* termen de origine latină (vezi mai sus), S. Puşcariu nu putea să admită o legătură, sub raportul derivării, între cei doi termeni, deşi poziţia sa a devenit, ulterior, mai puţin fermă: *urdoare* „*nu pare* [subl. n.] a fi un derivat din *urdă*" [68].

Asupra originii cuvîntului în discuţie s-a pronunţat şi Scriban, care acceptă, în general, punctul de vedere al lui S. Puşcariu: la baza cuvîntului românesc *urdoare* ar sta lat. **hordor* (cf. *caldor*, în loc de *calor*, de la *cálidus)*. Din aceeaşi familie ar proveni şi *urdă* < lat. *hórrida*, fem. de la *hŏrridus* « 'zbîrlit, urît, uscat', adică 'brînză uscată', faţă de brînza obişnuită; fr. *ord*, *orde* 'murdar', de unde *ordures* 'murdării' »; forma intermediară ar fi fost **horda* (precum **hordor*, de la **horrĭdor*; vezi mai sus) [69]. Fixînd originea ambilor termeni în latină, Scriban admite, aşadar, o legătură între *urdă* şi *urdoare*, fără a-l deriva pe unul din celălalt, aşa cum înclinaseră s-o facă, înaintea sa, Hasdeu şi G. Giuglea.

Pentru Cioranescu, *urdoare* are o „origine nesigură": « Parece ser el lat. *odōrem*, con *r* propagada, como el calabr. *orduri* 'olor'; el sentido primitivo de 'fetides' se habrá confundido con el de 'suciedad' » [70]. Cioranescu respinge etimonul propus de S. Puşcariu şi preluat de alte dicţionare: lat. **horrĭdōrem*, pe care îl consideră un derivat „poco convincente". După acest autor, „fr. *ordure*, it. *ordura* no pueden representar la misma forma" [71]. După ce respinge, pe bună dreptate, şi soluţia etimologică propusă de Cihac („la relación con *urdina* 'andar corriente' no es posible" [72]), Cioranescu admite o legătură între *urdoare* şi *urdă* (cuvînt, de asemenea, cu „origine nesigură", pe care înclină să-l derive din tc. *hurde* 'desecho'), pentru a explica fonetismul lui *urdă*, care nu este clar: „se debe admitir una influencia de *urdoare* 'legaña', con que es fácil asociarla (cf. su nombre al., *Augenbutter)*" [73].

Rezultă, din expunerea de mai sus, că pentru *urdori* (sg. *urdoare)* nu s-a găsit, pînă în prezent, o soluţie etimologică satisfăcătoare. Explicaţia prin slavă, dată de Cihac, nu corespunde nici din punct de vedere fonetic, nici din punct de vedere semantic. Celelalte încercări, de a căuta originea termenului în latină sau în greacă, pun la baza cuvîntului românesc forme, reconstruite sau atestate, avînd în limbile de provenienţă sensuri dintre cele mai diferite: 'murdărie', 'miros urît', 'scursură', 'umezeală', 'ars, copt', 'urît; uscat' etc.

Din discuţiile etimologice prezentate este de reţinut legătura dintre *urdoare* şi *urdă*, stabilită, pentru prima oară, de Hasdeu. Propunînd, cel dintîi, un etimon latin pentru *urdoare*, S. Puşcariu a respins această legătură, pe motiv că un derivat cu sufixul *-oare* de la *urdă* (termen pe care îl considera, ca şi Hasdeu, autohton) este inadmisibil, în română, din punct de vedere morfologic. (Lingvistul clujean a admis, ca posibilă, derivarea cuvîntului în latină, cu sufixul *-or*, *-orem*, de la **urĭda;* vezi mai sus.)

Ulterior, însă, chiar S. Pușcariu a relevat, pe baza ALR, forme ca *papoară*, *papă* și *zgîrboare*, cu sensul de 'urdoare' [74], de unde rezultă că în română sînt posibile derivate cu sufixul *-oare* de la o temă substantivală. Putem adăuga, pentru a ilustra același tip de formație, pe *mîzgoare* (derivat de la *mîzgă)*, termen regional, folosit mai ales la plural *(mîzgori;* ca *urdori)*, cu sensul de 'murdărie, necurățenie; (în special) materie cleioasă, mucoasă' [75]. Derivatele de acest fel au putut avea un „model" și un sprijin în perechi de cuvinte de tipul *muc* (< lat. *mūcus)* — *mucoare* (< lat. *mucor*, *-oris)*, între care vorbitorii au stabilit un raport de natură nu etimologică, ci derivațională, considerînd termenul al doilea *(mucoare)* derivat din cel dintîi *(muc)* [76].

Propunînd legătura cu *urdă*, Hasdeu a raportat forma din dacoromână, *urdoare*, în ceea ce privește sensul, la termeni din germană, din franceză și, de asemenea, la ar. *țalpă* 'urdoare' și la alb. *gjalpë* 'unt': „Cît pentru *urdoáre*, cuvîntul poate să derive și d-a dreptul din *urdă*, întocmai ca germanul *Augenbutter* 'urdoare', din *Butter* 'unt', ca macedoromânul *țalpă* 'urdoare' (cu *ț* din *ǵ* după consonantismul macedo-român = alban. *ghĭalpă* 'unt', sau ca — după Grandgagnage — francezul *chaisse* 'urdoare', din lat. *caseus* 'brînză' " [77].

Putem considera că în aromână s-a stabilit un raport între noțiunile de 'unt' și 'urdoare (urdori)', noțiunea din urmă fiind denumită, la un moment dat, prin termenul moștenit avînd înțelesul de 'unt': *țalpă*. Dat fiind aspectul fonetic, ar. *țalpă* nu poate fi socotit un împrumut din albaneză *(gjalpë)*: ambele cuvinte provin dintr-o rădăcină i.-e. *selp-* 'Fett (Butter, Schmalz)' [78]. Căpătînd sensul derivat de 'urdori', ar. *țalpă* l-a pierdut pe cel primar, păstrat de alb. *gjalpë* 'unt', care a fost preluat de *úmtu* (< lat. *ŭnctum)*.

Confirmînd presupunerea făcută de Hasdeu, considerăm că *urdoare* (pl. *urdori)* provine din *urdă*. Din punct de vedere derivațional, *urdoare* își găsește un suport în formații similare din română *(mîzgoare*, *duhoare*, *zgîrboare* etc.), care sînt sprijinite de forme moștenite din latină, ca *mucoare*, *putoare* etc. Din punct de vedere semantic, evoluții similare se regăsesc în aromână, în albaneză (și în alte limbi).

COCOBARZĂ 'barză'

Spre deosebire de *cocostîrc*, înregistrat în toate dicționarele, cu sensul de 'barză' [79], sinonimul *cocobárză* apare numai în DA și la Cioranescu, avînd atestări cu totul izolate [80].

În ceea ce privește originea cuvîntului, DA s.v. *cocobarză* (var. *cocobardă* [81]) s.f. consideră că termenul a apărut în urma contaminării între *cocostîrc* și *barză* *(cocostîrc* fiind format, la rîndul său, din *cocor* și *stîrc)*. În legătură cu *cocobarză* și *cocostîrc*, ca exemple de contaminare, amintim opinia lui S. Pușcariu: „Cînd zic *cocor*, în mintea mea se pot ivi cuvintele *barză* și *stîrc*. Urmarea e forma născută din fuziunea celor doi termeni: *cocobarză* (care are un caracter mai mult sau mai puțin glumeț) sau *cocostîrc* (care e numele curent al unui soi de păsări)" [82].

Cioranescu, s.v. *cocor*, menționează la compuse pe *cocobarză* s.f., Transilvania (compus cu *barză)* și pe *cocostîrc* s.m. (compus cu *stîrc)*, făcînd referire la alb. *stërkok* (care ar proveni din sl. *strŭkŭ* [83]).

După cum se observă, *cocobarză* a fost explicat, în general, în același fel cu *cocostîrc*. Cît privește acest din urmă termen, dicționarele îl consideră compus din *cocor* și *stîrc* (a fost atestată și varianta *cocorstîrc*[84]), indiferent de originea stabilită pentru aceste două cuvinte[85], etimologie considerată de Tiktin (în 1903) nesigură: „*anscheinend* [= aparent, s-ar părea; subl. n.] *cocor* + *stîrc*”[86].

Această etimologie nu a fost, însă, admisă unanim, fiind respinsă, de exemplu, încă din 1906, de M. Hiecke, care s-a referit la albaneză: „*cocostîrc*, *cocobarză* ‘Storch’ sind nicht Verschmelzungen von *stîrc* und *barză* mit *cocor* ‘Kranich’, sondern *coco-* ist ein albanesisches Element. Wohl aber ist die Form *cocostîrc* an *cocor* ‘Kranich’ angelehnt”[87]. Mai explicit se exprimă, în același sens, R. Weidelt: „Besonders zu erwähnen ist das Wort *cocostîrc* = *cocobarză* ‘Storch’, das nicht, wie Tiktin angibt, aus *cocor* ‘Kranich’ + *stîrc*, resp. *barză* ‘Storch’ zusammengesetzt ist; höchstens sind Nebenformen wie *cocostîrc* unter Anlehnung an *cocor* entstanden. *coco* geht vielmehr zurück auf albanesisch *kokă* ‘etwas Kleines, Rundes’, dann als Kosewort: ‘lieb’. *cocostîrc* heißt also eigentlich ‘lieber Storch’ (Weigand)”[88].

Din explicația preluată de cei doi autori de la G. Weigand[89] este de reținut raportarea la albaneză, nu și glosarea lui *cocostîrc* prin ‘barză drăguță, drăgălașă’ (*coco* ar însemna ‘drăguț, drăgălaș’, evoluție semantică de la ‘ceva mic, rotund’).

În albaneză există, însă, cuvîntul *kokëbardhë* adj. ‘weißhaarig’[90] [= cu părul alb], compus cu *bardhë* adj. ‘alb’, la care poate fi raportat direct rom. *cocobarză*, var. *cocobardă*. Pentru a înțelege mai bine această raportare, adăugăm că DA și Cioranescu menționează, s.v. *cocor*, forma *cocoară* s.f. cu sensul ‘pană, penaj’, care confirmă înțelesul lui *cocobarză* (*cocobardă*) ‘cu penajul alb’, foarte apropiat de cel al termenului albanez *kokëbardhë* (cf. *barză* s.f., la origine adjectiv avînd sensul ‘alb’). Ca tip de compus amintim numeroasele formații în care substantivele *barză*, *stîrc*, *cocostîrc* apar determinate de adjective denumind culorile *alb*, *negru* și, uneori, *cenușiu*: *barză albă*, *barză neagră*, *cocostîrc alb*, *cocostîrc negru*, *stîrc alb*, *stîrc cenușiu* etc.[91].

Cocobarză (varianta *cocobardă* este mai veche; cf. forma albaneză) a devenit, la un moment dat, cuvînt analizabil, prin raportare la *cocor* (pătruns mai tîrziu în limbă), care, în urma asocierii cu *stîrc*, a dat naștere formei *cocostîrc*.

CORCODUȘĂ

Termenul românesc, care apare în dicționare fără indicație etimologică sau cu mențiunea „etimologia necunoscută”, poate fi raportat la alb. *kokërrdúçe* ‘Gallapfel’[92] [= gală, umflătură, protuberanță dezvoltată pe frunza unor arbori], unde se recunoaște cuvîntul *kokërr* ‘boabă (bob); gală; bilă, sferă; fruct de formă rotundă’.

ABREVIERI

ALR I — *Atlasul lingvistic român. Partea I*, de Sever Pop, vol. I, Cluj, 1938 [h. 1–150]; vol. II, Sibiu, Leipzig, 1942 [h. 151–302].

ALR II — *Atlasul lingvistic român. Partea II*, de Emil Petrovici, vol. I, Sibiu, Leipzig, 1940 [h. 1–296]

ALR s.n. — *Atlasul lingvistic român. Serie nouă*, vol. I—VII, Bucureşti, 1956—1972.
ALRM I — *Micul Atlas lingvistic român. Partea I*, de Sever Pop, vol. I, Cluj, 1938 [h. 1—208]; vol. II, Sibiu, Leipzig, 1942 [h. 209—424].
ALRM II — *Micul Atlas lingvistic român. Partea II*, de Emil Petrovici, vol. I, Sibiu, Leipzig, 1940 [h. 1—416].
ALRM s.n. — *Micul Atlas lingvistic român. Serie nouă*, vol. I—IV, Bucureşti, 1956—1981.
BER — *Bălgarski etimologičen rečnik*, vol. I (A—Z), Sofia, 1971.
Berneker — Erich Berneker, *Slavisches etymologisches Wörterbuch*, erster Band (A—L), Heidelberg, 1913.
Brâncuş — Grigore Brâncuş, *Vocabularul autohton al limbii române*, Bucureşti, 1983.
Çabej I, II — Eqrem Çabej, *Studime etimologjike në fushë të shqipes*, Tirana, I, 1982; II (A—B), 1976.
Capidan — Th. Capidan, *Meglenoromânii, III. Dicţionar meglenoromân*, Bucureşti, 1935.
DDA — Tache Papahagi, *Dicţionarul dialectului aromân, general şi etimologic*, ediţia a II-a, Bucureşti, 1974.
Fjalor — *Fjalor i gjuhës shqipe*, Tirana, 1954.
Giuglea — George Giuglea, *Cuvinte româneşti şi romanice*, Bucureşti, 1983, p. 23—40 (*Cercetări lexicografice. Elemente latine în limba română*, Bucureşti, 1909, 27 p.); 119—172 (*Crîmpeie de limbă şi viaţă străveche românească. Elemente autohtone (preromane), greco-latine, v. germane*, în DR III (1924), p. 561—628); 231—236 (*Éléments préromans en rhétoroman et en roumain*, în „Langue et littérature" I (1941), nr. 2, p. 215—221).
Hasdeu — B. Petriceicu-Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, vol. I, Bucureşti, 1878.
Meyer — Gustav Meyer, *Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache*, Strassburg, 1891.
Pokorny — Julius Pokorny, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, Bern und München, 1959.
Puşcariu — Sextil Puşcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache, I. Lateinisches Element*, Heidelberg, 1905.
Sadnik — Aitzetmüller — Linda Sadnik, Rudolf Aitzetmüller, *Vergleichendes Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Lieferung 2, Wiesbaden, 1964.
TDRG I—III — H. Tiktin, *Dicţionar român-german*, Bucureşti, I (1903), II (1911), III (1925).
WAD — Oda Buchholz, Wilfried Fiedler, Gerda Uhlisch, *Wörterbuch Albanisch-Deutsch*, Leipzig, 1977.

NOTE

[1] Cf., recent, Grigore Brâncuş, *Vocabularul autohton al limbii române*, Bucureşti, 1983, p. 5, 10, şi studiul anterior al aceluiaşi autor, *Albano-romanica, I. Metoda comparaţiei româno-albaneze*, în SCL XXII (1971), 4, p. 411—416.

[2] Contribuţia noastră se înscrie pe linia încercărilor făcute în ultima vreme de a stabili etimologia unor cuvinte româneşti cu origine controversată sau necunoscută, prin raportare la termeni corespondenţi din albaneză. Vezi, în acest sens, îndeosebi Gr. Brâncuş, *Albano-romanica, II. Cuvinte autohtone probabile*, în SCL XXIII (1972), 3, p. 299—306 (termenii au fost ulterior incluşi, cu puţine excepţii, în capitolul *Cuvinte autohtone probabile* din cartea autorului menţionată mai sus, în nota 1).

[3] DA s.v. *coadă* mai menţionează următoarele forme lexicale: *codoberc*, *-bearcă* adj. = berc de coadă (din *coadă* şi *berc*), *codobelc*, *cotobelciu* şi *codomelc*, *cotomelc* adj. masc. (din *codoberc* + *melc* sau *melciu*, în formulele copilăreşti prin care se îndeamnă melcul să iasă din casa lui; cf. *cubelc*, *cucumelc*, *comelc*, *comelciu* şi alb. *kəθmili* 'melc sucit'). Cf., în acelaşi sens, Giuglea 235: „În a doua parte a cuvîntului *codobelc*, *culbec* etc. se regăseşte clar baza *berc* în care, prin contaminare cu *melc*, *r* s-a transformat în *l*".

[4] Există şi alţi termeni, cu forme identice sau asemănătoare, care nu intră în discuţia de faţă. Astfel este *berc (bărc)*, pl. *bercuri (bărcuri)* s.n. (dim. *bercuţ* s.n.), cu sensul de 'pădurice; tufiş; dumbravă; zăvoi', rar folosit, avînd o răspîndire limitată (prin Transilvania, dar şi în Moldova), care provine din magh. *berek* (cf. şi scr. *berak*); aici trebuie încadrat, probabil, şi *berc (bercar)* 'îngrăditură de vreascuri aduse de apă', 'desiş de rugi, spini, curpeni etc., în care nu poţi pătrunde', notat în Munţii Apuseni (Şt. Paşca, *Contribuţii toponomastice*, în DR XI (1948), p. 75—76), ca şi *bercar* 'pădurar' (Laurian—Massim s.v.).

[5] Menţionăm aici şi cuvîntul *bîrc* (pl. *bîrcuri*) s.n. 'crestătură pe harag (instrumentul cu care se măsoară laptele)', înregistrat în DA (pentru localitatea Bouţari, Haţeg; după Viciu, *Glosar*), fără vreo indicaţie etimologică (V. Bogrea consideră că este « acelaşi cuvînt cu rus. *birka* 'Krebstock' », DR IV, 2 (1927), p. 792); vezi, totuşi, mai jos, în text, corespondenţele stabilite de Scriban (de exemplu, prov. *berca* 'crestătură').

[6] V. Bogrea, *Elemente latine*, în DR I (1921), p. 257; vezi și nota 3.

[7] *Ibidem*, p. 258. V. Bogrea consideră că, în aceste exemple, „ar putea fi alt cuvînt (slav)", *ibidem*. În ceea ce privește varianta *belgi*, de aceeași părere este și Th. Capidan, care crede că „de fapt, cuvîntul ar fi trebuit să fie transcris *belci*" (*Românii nomazi*, în DR IV, 1 (1927), p. 348). Th. Capidan apropie forma din dacoromână de ar. *beče* (la Capidan: *beča*), care ar proveni din *belče*, „cu căderea lui *l*, greu de explicat" (*ibidem*); observăm, însă, că o formă *belče* nu e atestată în aromână (cf. DDA).

[8] Const. C. Diculescu, *Elementele vechi grecești din limba română*, în DR IV, 1 (1927), p. 438. În ceea ce privește varianta *bircă*, autorul consideră că „nu e normală și rămîne de explicat. Dacă latinul *birrica* 'vestis ex lana caprarum valde delicata' și *birrus, brirrus, byrrhus*, a cărui origine nu este lămurită, e împrumutat din grecește, cum par a arăta ultimele două forme, atunci și rom. *bircă* e un dublet moștenit a[l] lui *bircă*" (*op. cit.*, p. 439).

[9] Pentru glosare și diferitele înțelesuri ale termenului, cf. DA s.v. *bîr*; Sextil Pușcariu, *Din perspectiva dicționarului*, în DR I (1921), p. 84—89 (și în: Sextil Pușcariu, *Cercetări și studii*, București, 1974, p. 174—179). Cf. și Serghie Șutu, *Strigătele animalelor*, în DR II (1922), p. 85—174.

[10] Cf., înaintea lui, Meyer 33 și B. P. Hasdeu, *Etimologicum Magnum Romaniae*, III, București, 1895 (ediție îngrijită de Grigore Brâncuș, București, 1976, p. 636). De asemenea, Tiktin menționase anterior, în legătură cu rom. *bîr*, forma *bri* din dialectul țaconian al limbii grecești (după Deffner; cf. TDRG I, s.v. *bîr*).

[11] Alexandru Philippide, *Originea românilor*, II, Iași, 1928, p. 700. Cf., în același sens, Çabej II,202—204, 481, s.v. *berr*; opinie acceptată de Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, București, 1968, p. 266.

[12] Çabej II, 481 (cf. și Çabej I, 196). Alb. *berr* 'oaie' provine dintr-un cuvînt care redă vocea animalului (Çabej I, 71, 194).

[13] DR I (1921), p. 519, în recenzia consacrată studiului lui St. Wedkiewicz, *Le quelques emprunts du slave occidental au roumain* („Revue Slavistique", Cracovia, 1915), în care autorul polonez punea în legătură ucr. *bir-bir* cu rom. *bîr-bîr*.

[14] S. Pușcariu, *op. cit.*, p. 89. Precizarea „la popoarele vecine" nu este valabilă în cazul lui *bir*, care, cu excepția polonezei, unde termenul a pătruns din română (vezi nota precedentă), nu se regăsește în limbile popoarelor vecine; de altfel, S. Pușcariu nici nu dă exemple cu *bîr* (vezi și nota 16).

[15] Menționată și de S. Pușcariu, *op. cit.*, *loc. cit.*

[16] În sprijinul considerațiilor de mai sus pot fi aduse răspunsurile la întrebările „cum chemi (alungi) caprele?" (cf. ALR s.n. II, hărțile 388 și 389), care cuprind, în numeroase localități de pe tot întinsul țării (cu excepția, în general, a Banatului și a Olteniei), termenul *țigă*, *țîgă* (*țică*, *țîcă*) etc. V. Bogrea (și, după el, S Pușcariu) raportează aceste forme la radicalul *Zieg* din germ. *Ziege* 'capră'. Dată fiind, însă, răspîndirea formelor, care nu se limitează la zonele, de altfel, foarte restrînse, unde cuvîntul german ar putea fi cunoscut de către români, ne-am putea gîndi, mai degrabă, la o legătură între *țigă* (*țîgă*) și *țigaie*, chiar dacă astăzi acest din urmă termen se referă nu la capre, ci la oi (și *bri*, la rîndul său, apare, rar, ca strigăt cu care se cheamă (alungă) caprele; cf. hărțile din ALR citate mai sus; cf. și Serghie Șutu, *op. cit.*, p. 101—104 și *indicele*: oile și caprele au numeroase strigăte comune). Cf., de asemenea, alb. *cikë* 'capră', în limbajul copiilor (Çabej I, 71, 194).

[17] Çabej II, 201, 480: termenul are o circulație regională (graiul din Lumë).

[18] *Ibidem*. Alb. *berk* apare, dialectal (graiul din Shkodra), în expresia *era berk* 'odeur de bouc, mauvaise odeur' (Çabej II, 480); pentru o evoluție semantică asemănătoare, cf. gr. πρητσιά 'odeur de bouc non chatré' (cf. DDA s.v. *pîrčîu* 'bouc qui n'est pas chatré').

[19] Cf. Liviu Franga, *Suffixes daco-roumains de substrat en perspective comparée indo-européenne*, în „Revue des études sud-est européennes" XX (1982), 3, p. 303 (exemple preluate de la G. Meyer, G. Pekmezi, E. Çabej).

[20] Çabej II, 155, 167—168, 468—469.

[21] Cf. Liviu Franga, *op. cit.*, p. 301, pentru productivitatea elementelor sufixale în dentală în dacoromână.

[22] O formă de același tip este ar. *béče* 'oaie cu lîna complet albă', pe care Çabej o raportează la alb. *bec* s.m. 'petit agneau, agnelet' (diminutiv în *-c* de la alb. *berr* 'brebis, mouton', etimologie propusă de N. Jokl; apud Çabej II, 188, 474); cf. și DDA s.v. *bečîû*, unde nu se face referire la termenul albanez, cuvîntul aromânesc fiind considerat de origine necunoscută. Observăm însă că, după sens, ar. *béče* se apropie de alb. *berkthe* 'oaie cu lîna complet albă', cele două cuvinte avînd același înțeles. Th. Capidan consideră că ar. *beče* provine din *belče* (termen necunoscut; vezi nota 7), formă derivată din *bel* 'alb'; este vorba, în realitate, de două cuvinte diferite în aromână: *beče* și, respectiv, *bel* (< sl. *bělŭ*). O interjecție *béčă*, imitînd 'zbieretul oilor sau al caprelor' apare în DA s.v., fiind considerată „neobișnuită". O formă *beci-beci* (strigăt cu care chemi berbecii) se întîlnește în nordul Olteniei, localitatea Peștișani, județul Gorj (pct. 836 din ALR II) (comunicare primită de la Grigore Brâncuș).

[23] Tache Papahagi, *Graiul și folklorul Maramureșului*, București, 1925, p. 215: *oaie bîrce* (Săpînța).

[24] Cf. Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 262–263: rom. *ciump* – alb. *thump*, rom. *cioară* – alb. *sorrë*; Grigore Brâncuș, *Vocabularul autohton al limbii române*, București, 1983, p. 13–14.

[25] Acceptarea etimonului maghiar *birka* lasă neexplicată schimbarea fonetică *i* > *e* (*ă, î*) sub accent în formele românești.

[26] Sextil Pușcariu, *Studii istroromâne*, II, București, 1926, p. 279; Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 432; Silvia Niță-Armaș ș.a., *L'influence roumaine sur le lexique des langues slaves*, în „Romanoslavica" XVI (1968), p. 75; Elena Mihăilă-Scărlătoiu, *Emprunts roumains dans le lexique serbo-croate*, în „Revue des études sud-est européennes" X (1972), 1, p. 105. În ucraineană apare și *bir-bir* (strigăt cu care sînt chemate oile), care provine din rom. *bîr-bîr* (vezi, mai sus, nota 13).

[27] DDA s.v. *bușă, búșur, bușulíe, abúș(e)ala, abușilédză*; Th. Capidan, *Sărăcăcianii. Studiu asupra unei populațiuni românești grecizate*, în DR IV, 2 (1927), p. 956 (μπουσουλῶ 'marcher à quatre pattes') și recenzia lui Tache Papahagi la Carsten Höeg, *Les Saracatsans.* (Paris–Copenhaga, I, 1925; II, 1926), în GS III, 1 (1927), p. 267 (se citează același termen).

[28] Capidan s.v. *buș*.

[29] *Ibidem*.

[30] DDA s.v. *bușulie*, termen atestat la aromânii din Albania (după Al. Rosetti, *Cercetări asupra graiului românilor din Albania, II. Glosar*, în GS IV, 2 (1930), p. 378), ceea ce sprijină apropierea lui de cuvîntul albanez.

[31] DA s.v. *buș*.

[32] Giuglea 23–24, 163.

[33] Giuglea 24.

[34] Laurian–Massim III, 108 (s.v. *busiu*).

[35] Cihac II, 35.

[36] Cihac II, 35–36.

[37] Gustav Weigand, *Etymologien*, în „Jahresbericht" XIX–XX (1913), p. 135.

[38] DA s.v. *bușí*.

[39] DA s.v. *buș*.

[40] CADE s.v. *bușí*.

[41] CADE s.v. *buș²*.

[42] Cf. ALR I/II, h. 240 (și ALRM I/II, h. 328) „Copilul umblă de-a bușilea", de unde rezultă că aria de răspîndire a expresiei e mai mare, cuprinzînd Muntenia, Dobrogea, Banatul și puncte izolate din Oltenia, Transilvania și Crișana; expresia se întîlnește, de asemenea, în aromână (*la búșala*; cf. și DDA s.v. *abúș(e)ala*).

[43] Scriban s.v. *bușésc*.

[44] Cioranescu s.v. *bușí*.

[45] *Ibidem*.

[46] Formele apar în Fjalor, Çabej II, WAD s.v.

[47] Çabej II, 393–394, 542–543.

[48] Pokorny 98–101, Meyer 267.

[49] Pokorny 98.

[50] Sadnik–Aitzetmüller 81.

[51] *Ibidem*.

[52] BER 95.

[53] Brâncuș 125.

[54] Cihac II, s.v. *urdin*.

[55] Hasdeu 307–308.

[56] Hasdeu 308.

[57] Pușcariu s.v. *urdoare*.

[58] În „Convorbiri literare" XXXIX (1905), p. 303–304; cf. și S. Pușcariu, *Note*, în DR III (1924), p. 777–778.

[59] Giuglea 142–144, 235.

[60] Giuglea 144, nota 2.

[61] S. Pușcariu, *Note*, în DR III (1924), p. 787.

[62] *Ibidem*.

[63] S. Pușcariu, *Scramură, urdoare*, în DR V (1929), p. 411.

[64] Const. C. Diculescu, *Elemente vechi grecești din limba română*, în DR IV, 1 (1927), p. 454: „În ceea ce privește însă schimbul, sufixul grec. -ώδης a putut cu atît mai vîrtos fi înlocuit prin lat. *-ida* cu cît amîndouă sînt oarecum corespondente, d. ex. καπν-ώδης din καπνός 'fum' are același înțeles cu lat. *fum-idus* din *fumus* 'fum' etc. [...]. Ceea ce confirmă pe deplin această etimologie subt raportul ei formal, căci subt cel semantic este evidentă, e faptul că mai avem în românește un cuvînt de origine greacă în care suf. -ώδης se reflectează tot ca *-ida*. E *léurdă*, pronunțat după localități *leúrdă*, care însemnează 'usturoi sălbatic' [...]".

[65] Cf. și ALR I/I, h. 15 „Urdori" : forma *udóri* a fost notată în șase localități din Crișana.
[66] S. Pușcariu, *op. cit., loc. cit.* Mai tîrziu, S. Pușcariu a renunțat la această etimologie : „*urdori* a devenit, prin disimilare totală, *udori* [...] printr-o apropiere etimologică de *ud*" *(Pe marginea cărților (VI)*, în DR IX (1938), p. 426).
[67] Sextil Pușcariu, *Pe marginea cărților (V)*, în DR VIII (1936), p. 298.
[68] Sextil Pușcariu, *Pe marginea cărților (VI)*, în DR IX (1938), p. 427.
[69] Scriban s.v. *urdă.*
[70] Cioranescu s.v. *urdoare.*
[71] *Op. cit., loc. cit.*
[72] *Ibidem.*
[73] Cioranescu s.v. *urdă.*
[74] Sextil Pușcariu, *op. cit.*, p. 421 : „Precum *duhoare* e rezultatul unei contaminări între *duh* și *putoare*, găsim, cu înțelesul de *urdoare*, afară de *papă*, și forma *papoară (papâră)*; tot astfel *zgîrboare*". Menționăm că, pentru *duhoare*, nu e necesar să invocăm contaminarea cu *putoare*, termenul în discuție putînd fi un derivat direct de la *duh* cu sufixul *-oare* (cf., în acest sens, Cioranescu s.v. *duh)*.
[75] DLR VI, fasc. 10–11, s.v. *mizgoare.*
[76] Cf. varianta regională *mucáre* 'capăt de luminare', folosită mai ales la plural : *mucări* (de la *muc)*; DLR VI, fasc. 12–13, s.v. *mucár.*
[77] Hasdeu 308.
[78] Pokorny 901. Probabil din aceeași rădăcină : alb. *glepë* 'urdori'.
[79] *Cocostîrc* 'barză' are răspîndire regională, întîlnindu-se în graiurile dacoromâne nord-vestice : jumătatea de nord a Moldovei, Bucovina, Maramureș, Crișana, Banat, Transilvania (cu excepția părții sud-estice); în restul teritoriului dacoromân se întîlnește termenul *barză;* cf. ALR s.n. III, h. 694 (și ALRM s.n. II, h. 507) „Barză" (nu a fost notat termenul *coco*barză).
[80] Cf. „Jahresbericht" V (1898), p. 189; XII (1906), p. 163; XIX–XX (1913), p. 9, 53; cf. și N. Drăganu, *Cocor (cucor)*, în DR V (1929), p. 343.
[81] Varianta *cocobardă* s.f., atestată regional, în sud-estul Transilvaniei, este considerată de N. Drăganu, *op. cit., loc. cit.*, „singular reconstituit din pluralul *cocoberze*"; ea este, însă, mai veche decît *cocobarză* (vezi mai departe).
[82] Sextil Pușcariu, *Limba română*, I, București, 1940, p. 22 (opinie exprimată anterior în DR VI (1931), p. 310).
[83] Etimologia, dată de Meyer s.v. *sterkok* (< vsl. *stьrk* 'barză'), nu poate fi considerată sigură : reflexul termenului vechi slav este alb. *shtërg* 'barză', o formă * *stërq* nefiind atestată în albaneză. Alb. *stërqokë* 'stăncuță' ar putea fi un termen compus, avînd la bază pe *qokë* 'Glucke' sau *qok* 'cucuvea' (cu adjectivul *sterrë* 'finster, dunkel, schwarz'?).
[84] Cf. TDRG s.v. *cocostîrc;* DA s.v. *cocostîrc* (și var. *cocîrstîrc)*; N. Drăganu, *op. cit.*, p. 343 (după Simion Florea Marian).
[85] Cf. Laurian–Massim III *(Glosar)*, s.v. *cocostercu;* CADE, Scriban s.v. *cocostîrc.*
[86] TDRG s.v. *cocostîrc* (în dicționar nu apare *cocobarză)*.
[87] M. Hiecke, *Die Neubildung der rumänischen Tiernamen*, în „Jahresbericht" XII (1906), p. 163.
[88] Rudolf Weidelt, *Die Nominalkomposition im Rumänischen*, în „Jahresbericht" XIX–XX (1913), p. 9.
[89] „Jahresbericht" V (1898), p. 189.
[90] WAD s.v. *kokëbardhë.*
[91] Cf. Simion Florea Marian, *Ornitologia poporană română*, II, Cernăuți, 1883, p. 310, 323, 333; cf. și CADE s.v. *barză* și *stîrc.*
[92] WAD s.v. *kokërrduçe.*

Decembrie 1986

NICOLAE SARAMANDU
Institutul de Cercetări Etnologice și Dialectologice
București, Nikos Beloiannis 25

NOTE ETIMOLOGICE PRIVITOARE LA UNELE ÎMPRUMUTURI DIN LIMBA TURCĂ (III) *

Cuvintelor (de origine turcă) discutate mai jos nu li s-au dat pînă în prezent explicații etimologice satisfăcătoare.

afuz-alí „soi de viță de vie originar din Asia Mică" este înregistrat în DEX, care îl explică din numele propriu tc. *Afuz-Ali*. Provine, de fapt, din substantivul comun tc. *hafızali*, (înv.) *hafuzali*, care are același sens ca în română.

altalíc apare în COMAN, GL **, cu sensul „monedă turcească". Nu este înregistrat în alte lucrări lexicografice. Provine din tc. *altılık* „monedă în valoare de șase piaștri".

angará, folosit mai ales la plural *(angarale)* cu sensul „sarcini, belele, griji", este explicat în dicționare din ngr. ἀγγαρεία; acesta nu justifică însă etimologic, din motive de ordin formal (accentul paroxiton), decît variantele învechite și regionale *angaríe, angăríe*. Credem că *angará* și variantele (reg.) *angareá, hangăreá* (cu accent oxiton) provin din tc. *angarya, angarye* „idem".

baargíc „bucata de lemn de deasupra osiei dinainte a carului, formînd, împreună cu osia, corpul în care intră gruiul și inima carului" apare în DAMÉ, T. 9, 14, cu varianta *bairgíc*, ambele forme fiind atestate din Dobrogea. ȘIO II/1 îl înregistrează la p. 395, dar nu îl explică etimologic, iar DA reproduce, sub semnul întrebării, etimologia (nesatisfăcătoare din punct de vedere formal și semantic) propusă în LÖBEL, C. 9 : tc. *barçak* „bucata de protecție de deasupra unui mîner de sabie". Credem că poate fi admis ca etimon termenul tc. *bağırcık*, neatestat cu sensul din limba română, dar plauzibil, ca diminutiv (cu suf. *-cık)* al lui *bağır* „piept; parte din mijloc (a curburii unui arc, a unui munte etc.)".

baigúș, cu varianta *boicúș*, este numele popular și regional a două specii de păsări : „pițigoiul pungaș" și „aușelul". Atestat în BĂCESCU, PĂS., 338 și în C. Pîrvu, S. Godeanu, L. Stroe, *Călăuză în lumea plantelor și animalelor*, București, 1985, p. 62, este înregistrat fără etimologie în DA. Provine din tc. *baykuș* „bufniță, cucuvea".

baltalíc apare în ROTARU, 5, cu sensul „pădure obștească, pădure comunală". Nu este înregistrat în alte lucrări lexicografice. Provine din tc. *baltalık* „idem".

baschíu este un termen auzit personal, în 1980, la ciobanii gorjeni, în sintagma *caș baschiu* „un fel de caș preparat în formă de calup rotund". Nu este înregistrat în dicționare. Are la bază cuvîntul tc. *baskı* „presă; calup" (probabil dintr-o sintagmă de tipul *baskı peyniri*, cu același sens ca în română).

* Primele două părți ale acestor note etimologice au apărut în LR XXIX (1980), 5, p. 551–554, și XXX (1981), 5, p. 547–549.

** Pentru siglele și abrevierile utilizate în articolul de față, v. DLR, tomul VI, fasc. O, cu excepția celor arhicunoscute (DA, DLR, DM, DEX etc.) și a următoarelor sigle: PORUCIC = T. Porucic, *Lexiconul termenilor entopici din limba română în Basarabia*, Chișinău, 1931 ; ROTARU = Petre V. Rotaru, George A. Oprescu, *Lexicon toponimic*, București, 1943.

bulmeá „perete etanş care separă compartimentele unei nave de transport, cloason" este folosit în limbajul marinăresc, fiind înregistrat în *Dicţionarul tehnic român-englez*, Bucureşti, 1970, şi în I. Manole, Gh. Ionescu, *Dicţionar marinăresc*, Bucureşti, 1982, fără explicaţie etimologică. Provine din tc. *bölme* „idem".

burlán. Lazăr Şăineanu nu a crezut în originea turcică a acestui bine cunoscut termen românesc, de aceea nu l-a inclus în a sa *Influenţă orientală* şi l-a considerat cu etimologie necunoscută în DU. Alte dicţionare, precum DA, DM şi DEX, îl compară cu tc. *boru* „ţeavă, conductă, tub", care, singur, nu explică formal termenul românesc. Sugerăm o ipoteză încă neadusă în discuţie : contaminarea dintre acest cuvînt turcesc ori, mai degrabă, dintre termenul cuman sau peceneg **buri* şi rom. *olan*, sinonim parţial avînd sensul „tub de argilă arsă din care se fac canale de scurgere a apei, coşuri pentru fum etc.". Dacă această explicaţie este corectă, înseamnă că termenii *burloi*, *burlui* şi *burlinc*, desemnînd obiecte asemănătoare burlanului, sînt formaţii secundare din *burlan*, a cărui terminaţie a fost interpretată drept suf. *-an* şi înlocuită prin sufixele *-oi*, *-ui*, *-inc*.

buzlúc este atestat din Dobrogea în PORUCIC, 60, şi în ROTARU, 8, cu sensul „teren într-o pădure defrişată". Provine din tc. *bozluk* „teren necultivat, nelucrat, nedefrişat".

cambúr apare într-un document slavo-român din anul 1501 (v. D. BOGDAN, GL. 138), în antroponimul *Cambur*, supravieţuind pînă astăzi în antroponimele *Camburu*, *Cambureanu* şi în toponimul *Camburul* (v. Iorgu Iordan, *Dicţionar al numelor de familie româneşti*, Bucureşti, 1983). Provine din tc. *kambur* „cocoşat".

carapelít şi **cazălpelít** sînt termeni desemnînd două varietăţi de stejar, fiind atestaţi din Dobrogea (în H.) şi înregistraţi în DA, care nu recunoaşte decît primul element al celor două compuse : tc. *kara* „negru", respectiv *kızıl* „roşu". Al doilea element este tc. *pelit* „stejar", iar compusele înseşi există în turcă, avînd acelaşi sens ca în română.

chiocéşte este înregistrat în DA, unde se precizează : „se zice despre un fel de dans în Dobrogea", fiind considerat derivat adverbial de la *chiocec* „un dans turcesc". Cuvîntul provine, de fapt, din tc. *köçekçe* „numele unui dans popular", forma românească fiind influenţată, desigur, de sufixul adverbial *-eşte*.

ciubúc. Sensurile etimologice ale acestui termen de origine turcă *(çubuk)* sînt „baghetă, vergea, bastonaş" şi „pipă orientală, lulea". Un sens nou, apărut pe terenul limbii române şi atestat abia din secolul al XX-lea, este acela de „bacşiş, şperţ; cîştig ilicit, sumă de bani cîştigată în mod ilicit". Care este logica acestei evoluţii semantice? În timpul domniilor fanariote, musafirii erau serviţi, după obiceiul otoman, cu ciubuc („lulea") şi cafea. Credem că sensul „şperţ" s-a dezvoltat din sintagme (de altfel, atestate) de tipul *a servi* (sau *a cinsti) cu ciubuc (şi cafea)*, *a da cuiva ciubuc (şi cafea)*, de unde *a da ciubuc* „a servi", „a da ceva contra unui serviciu", „a da bacşiş".

cîr „luncă inundabilă, mlăştinoasă", atestat în PORUCIC, 38, 43, 49, şi în ROTARU, 9, neînregistrat în alte lucrări lexicografice, provine din tc. *kır* „cîmp, şes, teren necultivat".

cîríntii, s.n.pl., este un cuvînt pe care l-am auzit personal în comuna Rasova, jud. Constanţa, cu sensul „resturi (de mîncare)". Nu este atestat în dicţionare. Provine din tc. *kırıntı* „idem".

cîrmóg înseamnă, în Moldova, „ciocul leucii", iar în nordul Munteniei, „o unealtă de pescuit (nedefinită mai îndeaproape)". Şăineanu, DU şi DA îl explică din *cîrmă*, *a cîrmi*, cu care nu pare însă a avea nici o legătură semantică. Credem că are la bază tc. *karmuk* „cîrlig mare, cange", care justifică ambele sensuri din română şi care a fost adaptat, din punct de vedere formal, după suf. *-og*, şi adus în relaţie, prin etimologie populară, cu *cîrmă*.

crîmleán însemna, în limba română veche, „locuitor al Crimeei, tătar din Crimeea". ŞIO II/2 îl înregistrează la p. 43 ca derivat românesc de la toponimul *Crîm*, vechiul nume al Crimeei; dacă aşa ar sta lucrurile, ar fi rezultat, desigur, **crîmean*. Este, de fapt, derivat cu suf. *-ean* de la tc. *Kırımlı* „locuitor al Crimeei".

daiác „fiecare dintre stîlpii pe care se reazemă, în partea dinspre apă, schela pescărească" este atestat în ANTIPA, P. 382, şi înregistrat în DA, unde este comparat cu bg. *dalian*, scr. *daljan* „o unealtă de pescuit". Provine, în realitate, din tc. *dayak* „proptea (de lemn), stîlp de susţinere".

dălgíci este atestat din Dobrogea în H. şi înregistrat în DA cu sensul „numele unei păsări de culoare neagră, care se hrăneşte cu peşte", probabil „cufundar", fiind comparat cu tc. *dalgıç* „scafandru". Etimonul corect este tc. *dalgıç* [*kuşu*] „nume generic al păsărilor acvatice care se hrănesc cu peşte, de genul cormoranului şi cufundarului".

gelbereá însemna, în secolul trecut, în Moldova şi estul Munteniei, „brîu, cingătoare de bumbac". Este înregistrat în DA cu etimologia necunoscută şi cu varianta *ghelbereá*. Provine, foarte probabil, din tc. *celbur* „cureaua frîului", adaptat prin asimilare vocalică şi prin derivare cu suf. *-ea*.

ghiustureá este atestat din Muntenia în H., cu sensul „unealtă de dulgherie (nedefinită mai îndeaproape)", şi înregistrat în DA, care trimite pentru etimologie la *custură*. Provine, în realitate, din tc. *küstere* „rindea lungă", sens pe care îl are, probabil, şi termenul românesc.

Noiembrie 1986

EMIL SUCIU
Bucureşti, Estacadei 12

ORIGINEA DROM. FAM. *FERCHEȘ*

Adjectivul **fercheș**, convertibil și în substantiv, este — după DEX — un cuvînt p o p u l a r și f a m i l i a r, cu referire la oameni.

Sensul lui este îndeajuns de bine cunoscut. DEX îl redă astfel: „Care are un aspect îngrijit; care se îmbracă cu grijă, elegant; gătit, dichisit", iar DA — ceea ce revine, în fond, la același lucru — prin „De o înfățișare plăcută și elegantă", comparîndu-l s e m a n t i c cu adjectivele *curățel*, *spălățel*, *sclivisit* și fiind mai restrictiv în privința uzajului: „Fam., cu deosebire despre bărbați".

Primele dicționare mai cuprinzătoare ale lexicului românesc, BOBB și LEXICONUL BUDAN, nu menționează cuvîntul, după cum nu-l înregistrează nici POLIZU (1857), PONTBRIANT (1862) și LAURIAN—MASSIM (1871). CIHAC (1879) înregistrează numai verbul *a ferchezui*.

Prima atestare lexicografică a adj. *fercheș* pare să aparțină lui DAMÉ (1894), care-l traduce prin „propre, tiré à quatre épingles". După aceea, cuvîntul se regăsește la ȘĂINEANU („dichisit, scos din cutie"), TIKTIN („FAM. der feine Toilette gemacht hat: f e i n, e l e g a n t, s c h m u c k, f e s c h"), RESMERIȚĂ ("1) Gătit frumos; 2) curat și îngrijit; 3) elegant; 4) prezentabil...", dar se adaugă și „...5) curajos...", cu totul fals, și, ceea ce e posibil să însemne cuvîntul, cel puțin în anumite contexte: „...6) fudul"), în CADE (cu definiția preluată în DA), la SCRIBAN („*Fam.* Elegant, cochet, curățel, sclivisit, bine îmbrăcat", mai adăugîndu-se și: „Galant, galantom, gentil, amabil" — sens secund la care dicționarele ulterioare au renunțat pe bună dreptate —, ca și uzajul adverbial, în propoziția *s-a purtat fercheș)* și în celelalte dicționare, mai noi, cum era și firesc: DLRC (cu o definiție apropiată de aceea din DA, dar cu o specificație completată în privința uzajului: „Familiar, adesea ironic, mai ales despre bărbați"), DM, CIORANESCU („Mono, elegante, atildado") și, bineînțeles, DEX, de la care am pornit.

DAMÉ nu se referă la originea cuvîntului, dicționarul respectiv nefiind și etimologic. Lăsînd la o parte tentativa etimologică tardiv latinizantă a lui RESMERIȚĂ („lat. *ferox*, *ferocis*"*!)*, însoțită și de o glosare *sui generis* („mândru, fudul, curajos"), căreia lexicograful — cu atîtea sugestii utile și intuiții interesante uneori — îi cade victimă, de data aceasta, și în privința semantismului, introducînd pe lîngă lexemul românesc nejustificatul sens al cincilea, o încercare științifică de stabilire a etimonului aparține lui SCRIBAN. Lexicograful ieșean propunea ca etimon magh. *felékes*, pe care îl considera ca avînd același înțeles cu adjectivul românesc în chestiune. El este urmat într-o direcție similară (origine străină) de către CIORANESCU: magh. *fehérkés* „blancuzco", după DRĂGANU 1929. CIORANESCU adaugă explicația: „se había dicho al principio de los petimetres que solían empolvarse" și contestarea propunerii lui SCRIBAN pentru că „el fonetismo no es claro". Dar dacă fonetismul etimonului propus de el însuși, după DRĂGANU, ar putea fi acceptat *in extremis*, semantismul acestuia opune totuși rezistență, adjectivul românesc referindu-se la ținuta vestimentară, nu la machiaj. Celelalte dicționare mai vechi, cu indicații etimologice,

sînt mai timide, dacă nu mai prudente. TIKTIN se rezumă la pura comparaţie internă: pentru *fercheş* — „Et. Ausscheinend verwandt mit *a ferchezui*", iar pentru verb — „Et. Auscheinend verwandt mit *fércheş*". Cît despre *a ferchezui*, după CIHAC, de la care se inspiră ŞĂINEANU, SCRIBAN, şi a cărui idee o menţionează şi CIORANESCU, ar avea ca etimon magh. *felkendeni*, cu varianta *felkendözni* „farder", ceea ce nu l-a convins pe TIKTIN. ŞĂINEANU şi CADE nu menţionează nici un etimon pentru *fercheş*. În această situaţie nu poate fi decît înţeleasă şi pe deplin acceptată atitudinea DA, primul care specifică „Etimologia necunoscută", atitudine urmată, tacit, în DM şi, explicit, în DEX („Et. nec."), dar dicţionarul academic păstrează totuşi, şi pe drept cuvînt, comparaţia cu *a ferchezui*, după TIKTIN.

Este limpede că un etimon maghiar, fie acesta *felékes* (SCRIBAN), fie *fehérkés* (DRĂGANU, după care CIORANESCU), nu poate fi acceptat. Primul, din cauza dificultăţilor fonetice: accidentul sincopării vocalei din silaba mediană ar fi dat naştere grupului intervocalic **-lk-*, despre care nu ştim cum s-ar fi putut transforma în *-rch-*. Celălalt, din cauza dificultăţilor mai ales semantice. Dacă dispariţia lui *-h-* şi sincoparea vocalei din silaba a doua ar fi dat un complex sonor identic cu al adjectivului românesc, nu se vede cum s-ar fi putut trece de la sensul „albicios" la sensul „gătit" al drom. *fercheş*. DRĂGANU comentează astfel presupusa evoluţie semantică: „*Fercheş* poate fi element popular introdus în vechiul regat prin coloniile de ceangăi şi secui aşezate acolo şi însemnînd pe cel „îmbrăcat în albituri" sau „veşminte curate", „primenit", „schimbat", în urmă „gătit frumos", „dichisit", „sclivisit", ori orăşenesc, introdus prin bărbieri, şi să însemneze „pudrat", „sulemenit", „gătit frumos", „sclivisit"..." (p. 352—353). Observăm că straiele albe sînt specifice costumului p o p u l a r românesc, or *fercheş*, rămînînd familiar, este un cuvînt cu deosebire c i t a d i n; mai adăugăm că el nu se referă la lenjerie, ci la vestimentaţia exterioară. Nici alternativa la care concedă în ultima parte a comentariului său lingvistul clujean nu se poate accepta, pentru că — după cum am notat mai sus — adjectivul românesc nu se referă la machiaj; pe de altă parte, „pudrat" şi „sulemenit" nu fac serie semantică comună cu „gătit frumos", „sclivisit".

Ceea ce ne pare însă mai grav este că atît **felékes*, cît şi **fehérkés* n u e x i s t ă î n l i m b a m a g h i a r ă. Primul este numai un fragment din tema verbală *fel/ekesít-*, formată din *ekesít(ni)* „a împodobi", cu prefixul *fel-*, care nu se mai întîlneşte în alte formaţii adjectivale maghiare. În privinţa celuilalt, este de arătat că DRĂGANU 1929, descoperă la SZINNYEI cuvîntul *fehérke*, derivat din magh. *fehér* „alb", cu alomorful „palatal", postulat de armonia vocalică, al sufixului diminutival *-ke/-ka*, dar nu dă explicaţii, nici nu face trimitere la alte surse relativ la consoana finală din *fehérkés*, lăsîndu-şi astfel neîncheiată ipoteza chiar sub aspect fonetic.

Dicţionarele maghiare, atît ediţii academice, cît şi lucrări lexicografice dialectale, nu menţionează nicăieri semnificantul **fehérkés;* a se vedea, în această privinţă: MTSz, MNESz 1959—1962, MNESz 1965—1966, MNTESz, SAMU şi SZABÓ. Nici TAMÁS nu oferă vreun punct de sprijin în favoarea „ipotezei maghiare" referitoare la originea drom. *ferches*. Mai observăm că, la SZINNYEI, apare de fapt doar forma dialectală magh. *fejérke* şi numai cu sensul „ezüst tízkrajcáros" (rom. „monedă

de argint de zece crăițari"). TAMÁS înclină în mod evident spre ipoteza lui DRĂGANU, dar are îndoieli în privința bazei *fehérkés* : „Obgleich im Ung. auch *fehérkés* 'weisslich' vorkommt (vgl. z.B. in M á r t o n, Lex, NagySz), kann an die Übernahme dieser sehr selten vorkommenden Form kaum gedacht werden (vgl. dazu D r ă g a n u : Dacor V, 352—353)". Vrînd să controlăm atestarea magh. **fehérkés* după trimiterile lui TAMÁS, am constatat că indicației M á r t o n, Lex nu-i corespunde nimic în lista de sigle bibliografice, cît despre NagySz, acesta fiind „Handschriftliche Materialen des Thesaurus der Ungarischen Sprache (Sprachwissenschaftliches Institut der Ung. Akademie der Wissenschaften)", nu ne-a stat la îndemînă. Ipoteza lui TAMÁS, referitoare la tendința românei de a atașa un *-ș* la adjective de origine maghiară, probabil reală în cazul exemplelor date de el (cf. *gingaș* < *gyenge*, *nialcoș* < *nyalka*, *tistaș* < *tiszta*), nu se poate susține în cazul în discuție, în primul rînd pentru că nici forma *fehérke* nu există ca atare (în afara numelui compus *Hófehérke* „Albă ca zăpada" *), apoi pentru că realizarea regională *fejérke* (SZINNYEI), este substantiv și are un sens cu totul aparte.

Originea cuvîntului românesc trebuie căutată — după cîte socotim — totuși în Transilvania. Dar nu în limba maghiară și dialectele ei. Ne gîndim la un etimon german, în variantă dialectală săsească. Avem în vedere adjectivul germ. *fertig*, cu sensul fundamental „gata" (SSWb glosează latinește : „paratus"), care în pronunțarea săsească sună *[färtich]*, cu terminația puternic palatalizată, pînă la șuierare, încît românii transilvăneni, primii care au receptat-o, preluînd-o apoi, s-au putut afla în prezența unei imagini acustice transcriptibile ca **[fertiș]*, cu e d e s c h i s în prima silabă, accentul păstrîndu-și locul, iar disilabicitatea originară neadmițînd aici vreo sincopă. De notat că s-a înregistrat și varianta săsească, cu puternică palatalizare a inițialei, *[fi^{a}rtich]* (SSWb).

Prezentăm mai jos, după dicționarul graiurilor săsești din Transilvania, cîteva mostre de uzaj ale adj. săs. *[färtich]*, mostre despre care credem că pledează din perspectivă semantică în favoarea soluției etimologice propuse aici. Mai întîi, două sintagme din care reiese referirea la vestimentație : *Färtich Klîder* „haine de gata", ~ *Schägen* „pantofi de gata". Sintagma săs. *E färtich Mänsch* are sensul „un om întreg / realizat" (SSWb glosează în germana literară : „hat eine Lebensstellung", adică „are o situație asigurată"). În afara uzajului atributiv, același adjectiv are, ca de altfel și echivalentul lui din germana literară, un uzaj predicativ, cu sensurile : a) 'bereit', b) 'zu Ende', în contexte referitoare la p r e g ă t i r e a d e p l e c a r e într-o vizită, pentru a participa la o ceremonie etc., ceea ce antrenează atenția deosebită asupra ținutei vestimentare. Iată, în această privință, un scurt dialog în dialect săsesc, extras din același SSWb : „Auf die Frage des Kindes : *Wonni gô mer ne^{a}*, unwillige Antwort : *Won ich färtich bä, glech!*" (trad. rom. : „La întrebarea [desigur, nerăbdătoare, n.n.] a copilului : *Cînd plecăm odată?*, răspunsul plictisit : *De îndată ce sînt* **gata** !", subl.n.).

Din construcția germ. **fertig** *sein*, în varianta săsească, a putut proveni rom. *a fi* **fercheș**, printr-un calc sintactic parțial. Cf., de altfel, și relația semantică dintre rom. *a fi* **gata** și *a fi* **gătit, -ă**, pe de o parte, și dintre adv. **gata** și formele verbale *a (se) (pre)***găti**, part. *(pre)***gătit, -ă**, pe de alta.

* Comunicat de colegul Iosif Nagy (Institutul Politehnic din București).

În germana literară medie *vertec*, în vechea germană literară *fartîg* aveau sensul 'bereit zur Fahrt' (SSWb), păstrat regional și în germana modernă: 'zum Fahren bereit' (cf. KALTSCHMIDT, s.v. *Fertig (fartic, fertic, faric)*, fără specificarea expresă a regiunii în care mai circulă sensul), ceea ce înseamnă „pregătit, -ă de drum / de călătorie", situație implicînd de asemenea atenția deosebită acordată vestimentației. În germana literară actuală, pe lîngă uzajul și sensul adverbial „perfect", cf. *fertig deutsch sprechen* (POP, s.v. *fe'rtig (fa̰'rtix))*, ceea ce ar explica uzajul adverbial al drom. *ferches*, înregistrat de SCRIBAN, cuvîntul contribuie la compunerea verbului *sich* fertig*machen* (POP, s.v. *fe'rtig/machen)*, cu sensul „a se găti", ceea ce este foarte concludent pentru soluția etimologică propusă acum. Nicolae Saramandu ne atrage atenția asupra expresiei germ. *fix und fertig* „gata" și a expresiilor drom. fam. „(îmbrăcat) *la* [mare] *fix*, „(pus) *la șpiț*", tangente la cîmpul semantic al vestimentației, cu posibile modele germane (cf. germ. *Spitze* „dantelă").

Dacă relația semantică dintre săs. *[färtich]* și drom. *fercheș* s-a putut observa cu relativă ușurință, nici din punct de vedere fonetic nu apar obstacole mari în calea acestei soluții etimologice. Tranziția de la intermediarul **[fertiș]* la drom. *fercheș* se poate explica, la fel de ușor, prin două accidente fonetice : 1) palatalizarea mai avansată a dentalei *t*, în stadiu redus observabilă chiar în rostirea săsească [färtich]; 2) hipercorectitudinea, în modificarea terminației **-iș* la *-eș*, ca reacție la fenomenul regional al închiderii vocalei *e* p o s t t o n i c e (cf. rom. *fireș / hiriș*, *hameș / hamiș* ș.a.). Recursul la explicația prin al doilea accident s-ar putea elimina, dacă, după cum observă Sanda Rîpeanu, este posibilă și o rostire săsească cu *-i-* r e l a x a t, perceptibil de către receptorii români ca un *-e-*, transcrierea *färtich* din SSWb fiind poate ancilară față de grafia germ. lit. *fertig* (cf., de altfel, germ. med. lit. *vertec*, SSWb).

Dacă așa stau lucrurile, este evident că între adj. *fercheș* și verbul *a ferchezui* „(Fam.) A găti frumos, a dichisi, a împodobi (pe cineva), a-l face să fie fercheș" (cf. DA) există o relație etimologică, după cum presupusese încă TIKTIN. Rămîne însă de explicat corelația fonetică ș (din *fercheș*) : z (din *ferchezui)*. Aici ar fi putut interveni verbul magh. *felkendözni*, la care se gîndise CIHAC, dacă nu se poate presupune adaptarea la română a vreunei variante de rostire săsească, pe care nu o cunoaștem, a verbului *färtijen* „zu Ende bringen" (SSWb), cu referire la desăvîrșirea toaletei vestimentare. TAMÁS însuși contestă apropierea făcută de CIHAC, cu magh. *felkendözni*, *felkendeni*, considerînd-o „unrichtig"; soluția pe care o propune lexicologul maghiar merită, de data aceasta, atenție: „Vielleicht erklärt sich *ferchezui* durch Suffixwechsel aus *fercheșui* (...), wobei besonders in den Verba finita *te fercheșuești*, *se fercheșuește* eine durch die Endung der Zeitwörter auf *-ezui*, *-zui* unterstützte Dissimilation eintreten konnte". Cît despre *fercheșui*, este o formă menționată de ALEXI. Terminația verbului românesc nu ne poate îndrepta exclusiv spre maghiară, din moment ce și alte verbe românești în *-ui*, ca *abțigui* (cf. GRAUR 1975, p. 23), se explică prin etimon german. În privința corelației fonetice menționate, Mihai Mitu ne sugerează și eventualitatea unei rostiri **fercheji* (pl.), după care să se fi refăcut un singular **ferehez* (prin analogie cu adj. *treaz*, pl. *treji*; *breaz*, pl. *breji*), acesta din urmă putînd sta la baza verbului; că verbul este atestat mai devreme decît adjectivul poate fi un simplu accident lexicografic. Reținînd această sugestie, notăm și

eventualitatea „sigmatizării", cum numeşte MĂRTINAŞ 1985 rostirea *[s]* pentru *[š]* şi *[z]* pentru *[ž]* în graiul unora dintre românii transilvăneni.

Dicţionarele româneşti mai vechi oferă mostre de uzaj ale adj. *ferches* din Vlahuţă (TIKTIN, CADE) şi din Basarabescu (CADE), singurul care citează un scriitor transilvănean, pe Rebreanu, fiind DLRC: „Un general bătrîn, înconjurat de o droaie de ofiţeraşi *fercheşi*, a venit să-i agaţe pe piept medalia de aur" (subl. n.); aluzie la mediul cazon se face şi în citatul din Basarabescu: „Toţi care mă văd aşa *fercheş*, galant, delicat, dansator... se miră cum de nu sînt eu la cavalerie" (cf. CADE şi DA; subl. n.). Credem, de acord cu dicţionarele ulterioare, că SCRIBAN greşeşte glosînd adjectivul şi prin „Galant, galantom, gentil, amabil" (sens secund), căci o astfel de interpretare porneşte de la lectura superficială a pasajului din Basarabescu, poate şi a unuia din Vlahuţă: „*Fercheş*, amabil, începu să ceară scuze c-a îndrăznit să mă deranjeze" (cf. DLRC; subl.n.; TIKTIN şi CADE reproduc citate variate din Vlahuţă): textele respective nu înşiră sinonime, ci referiri la aspecte diferite ale ţinutei (nu numai vestimentare) a personajelor.

În ceea ce priveşte verbul *a ferchezui*, el apare de timpuriu cu sensul „a îmbrăca frumos": în forma de participiu, la Negruzzi: „m-am ocupat însămi de toaleta lor; şi aşa *ferchezuite*... le-am dat drumul" (cf. DLRC); la Creangă: „I-au *ferchezuit* frumos şi i-au îmbrăcat la fel..." (cf. ŞĂINEANU, CADE, DA şi DLRC) — aici observîndu-se o deplasare semantică; la Ispirescu: „După ce o văzu boierul curăţică şi *ferchezuită* ca o mireasă etc." (cf. ŞĂINEANU, TIKTIN, CADE, DLRC), dar şi la Rebreanu, într-o formă predicativă: „Se îmbrăcă tacticos în hainele cele mai bune, *se ferchezui* ca o păpuşă" (cf. DLRC). Dacă în citatul din Creangă, verbul, opunîndu-se lui *au îmbrăcat*, se poate referi la aspectul igienic (bărbierit, eventual pudrare, a doua eventualitate fiind totuşi puţin probabilă, din moment ce personajele sînt deputaţii-ţ ă r a n i în Divanul ad-hoc), este limpede că la Ispirescu, prin opoziţia faţă de *curăţică*, şi mai ales la Rebreanu, acelaşi verb se referă la vestimentaţie, exclusiv; se ştie bine că Rebreanu, în ciuda stilului său aparent incolor, îşi „cîntărea" îndelung frazele, înainte de a le aşterne pe hîrtie: a doua propoziţie a frazei citate aici este apoziţională sau cel puţin sinonimă în raport cu prima, căci — dacă s-ar referi la aspectul igienic — fraza ar fi defectuoasă din punct de vedere referenţial (pragmatic), din moment ce pregătirea igienică o precedă pe aceea vestimentară, nu invers.

Sensul „a bate" al acestui verb (cf. DA, DLRC, CIORANESCU) nu este explicabil numai prin confuzia formală cu reg. *fercheteu* „prăjină" (< magh. *fergetü*, cf. CIHAC, după care CIORANESCU), ci şi — poate în primul rînd — în interiorul limbii române, printr-o ironie, subînţelegîndu-se o „împodobire" cu vînătăi şi cucuie (cf. şi, fig., *a aranja (pe cineva)*).

Concluzie posibilă: *fercheş* şi *a ferchezui* sînt î m p r u m u t u r i s ă s e ş t i t î r z i i, pătrunse în limba română — după toate probabilităţile — n u m a i d e v r e m e d e s f î r ş i t u l p r i m e i j u m ă t ă ţ i a s e c o l u l u i a l X I X-l e a.

BIBLIOGRAFIE

ALEXI Teochar Alexi, *Dicţionar româno-german de...*, A doua ediţiune prelucrată şi complectată, Braşov, 1906.

BOBB *Dicţiunariu rumanesc, latinesc şi unguresc*, dein orenduiala excellentii sale preosfintitului Ioan Bobb vladicul Fagarasului asediat şi cu venitu cassi clerului typarit in doao tomuri, tom. I, A—L. In Clus, . . . Stephan Török, 1822.
DRĂGANU 1929 Nicolae Drăganu, *Etimologii*, în „Dacoromania. Buletinul « Muzeului limbii române » condus de Sextil Puşcariu", Anul V, 1927—1928, Cluj, 1929.
GRAUR 1975 Al. Graur, *Alte etimologii româneşti*, Ed. Academiei R. S. România, Bucureşti, 1975.
KALTSCHMIDT *Vollständiges stamm- und sinnverwandtschaftliches Gesamt-Wörterbuch der Deutschen Sprache* aus allen ihren Mundarten und mit allen Fremdwörtern. Ein Hausschatz der Muttersprache für alle Stände des Deutschen Volkes worin außer allen einfachen und zusammengesetzen Wörtern der hochdeutschen Schriftsprache, auch alle derselben fehlenden Wörter der norddeutschen, d.h. der westphälischen, bremischen, hamburgischen, holsteinischen, ditmarsischen, meklenburgischen, pommerschen, lief- und ehstländischen, und die Wörter der süddeutschen d.h. der bayerischen, schwäbischen, schweitzerischen und österreichischen Mundarten in schriftgerrechter Schreibart verzeiehnext und erklärt sind von Dr. Jakob Heinrich Kaltschmidt, Professor. Vierte, wohlfeile Stereotyp-Ausgabe, Nördlingen, Druck und Verlag der C. H. Beck'schen Buchhandlung, 1854.
MĂRTINAŞ 1985 Dumitru Mărtinaş, *Originea ceangăilor din Moldova*, Text revizuit şi îngrijit de Ion Coja şi V. M. Ungureanu. . ., Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1985.
MNESz 1959—1962 *A magyar nyelv értelmező szótára*, Második kötet, Akademiai kiadó, Budapesta, 1960.
MNESz 1965—1966 *A magyar nyelv értelmező szótára*. Barczi Géza és Országh László vezetésével szerkesztették. . ., Második kötet, E-Gy, Akademiai kiadó, Budapesta, 1966.
MNTESz *A magyar nyelv történeti-etimologiai szótára*. Főszerkesztő Benkö Loránd, Első kötet, A-Gy, Akademiai kiadó, Budapesta, 1967.
MTSz *Magyar tájszótár*, kiadta a Magyar Tudós Társaság, Buda, A M. Kir. Egyetem betüivel, 1838.
POLIZU *Vocabular româno-german* compus şi întocmit cu privire la trebuinţele vieţei practice de G. A. Polizu, doctor de medicină, înavuţit şi cores de G. Bariţ. . ., Braşov, Römner şi Kamner, 1857.
PONTBRIANT *Dicţionariu româno-francesu* de Raoul de Pontbriant, Bucureşti şi Göttinge[n], Paris, Leipzig, 1862.
POP *Taschenwörterbuch der rumänischen und deutschen Sprache*. Mit Angabe der Aussprache nach dem phonetischen System der Methode Toussaint-Langenscheidt. Zweiter Teil, *Deutsch-rumänisch* von Prof. Dr. Ghiţă Pop, Berlin—Schöneberg [1935?].
RESMERIŢĂ Alexandru Resmeriţă, *Dicţionarul etimologico-semantic al limbei române*. . ., Craiova, 1924.
SAMU Samu Imre, *Felsőőri tájszótár*, Akademiai kiadó, Budapesta, 1973.
SSWb *Siebenbürgisch-sächsisches Wörterbuch* mit Benüztung der Sammlung Johann Wolffs herausgegeben vom Ausschus des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. Zweiter Band, bearbeitet von Georg Kentzel (D), Adolf Schullerus (E) und Friedrich Hofstädter (F), Berlin şi Leipzig, Walter de Gruyter & Co (f.a.); cf. ediţia mai veche: . . ., Zweiter Band: Dritte Lieferung, bearbeitet von Friedrich Hofstädter (Fätzštaeken—Fretterei), Strassburg, Verlag von Karl J. Trübner, Druck von W. Kraffts, Hermanstadt (= Sibiu), 1912.
SZABÓ Szabó T. Attila, *Erdélyi magyar szótörténeti tár*. . ., *Dicţionar istoric al lexicului maghiar din Transilvania. Thesaurus der siebenbürgisch-ungarischer Sprache*, III kötet, Elt—Felsz, Kriterion könyvkiadó, Bucureşti, 1982.
SZINNYEI *Magyar tájszótár*. A M. Tud. Akademia megbizáságból, szerkesztette Szinnyei József, egyetemi profeszor, Első kötet, Kiadja Hornyánszky Viktor könyvkereskedése, Budapesta, 1893.
TAMÁS Tamás Lajos, *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarische Elemente im Rumänischen* (Unter Berücksichtigung der Mundartwörter), Mounton & Co., Londra. Haga, Paris, 1967.

Decembrie 1986

CONSTANTIN DOMINTE
*Facultatea de Filologie
Bucureşti, Edgar Quinet 5—7*

OBSERVAȚII ASUPRA UNOR OPINII DESPRE ADVERB

0. Cartea Georgetei Ciompec despre adverbul românesc [1] este primul studiu de amploare dedicat acestei părți de vorbire.

Întrucît adverbul constituie, poate, cea mai controversată parte de vorbire [2], se impune examinarea principalelor teze ale autoarei, atît a celor originale, cît și a celor acceptate după alți cercetători.

Articolul de față nu-și propune să evidențieze meritele cărții în discuție [3], ci să prezinte unele observații critice pe marginea acestui studiu [4].

1.1. Definiția contextuală a unei paradigme ia forma unui c o n t e x t d i a g n o s t i c (un context în care pot figura numai membrii paradigmei în cauză [5]) sau — în cazul în care nu poate fi formulat un context diagnostic — a unui s i s t e m d i a g n o s t i c d e c o n t e x t e (un grup de contexte care îndeplinesc următoarele două condiții : (i) nici unul nu este specific paradigmei respective în totalitatea ei, (ii) numai membri ai acestei paradigme pot fi întîlniți în fiecare dintre ele) [6].

Ca urmare a raporturilor dintre analiza paradigmatică și cea sintagmatică, într-o asemenea definiție contextuală se apelează numai la entități aparținînd nivelului de analiză (fonologic, morfologic, sintactic) în care se încadrează paradigma în cauză [7], în afară de cazul în care o astfel de entitate subsumează mai multe entități aparținînd nivelului de analiză (făcînd, deci, ca definiția să fie —cel puțin în aparență—mai scurtă)[8].

1.2. După cum rezultă și din afirmația „*contextul general*, comun pentru toate adverbele, este *verbul*" (p. 16) (vezi și (p. 26)), GC acordă termenului c o n t e x t o accepție care este nu numai diferită de cea consacrată [9], dar și mult prea vagă pentru a putea avea vreo utilitate : practic orice lexem poate fi actualizat în vecinătatea unui constituent verbal [10] !

Nu trebuie, de aceea, să ne surprindă că GC nu face distincție între c o n t e x t d i a g n o s t i c și s i s t e m d i a g n o s t i c d e c o n t e x t e : „O definiție strict sintactică (sic !) a adverbului, pe baza analizei distribuționale, impune găsirea c o n t e x t u l u i d i a g n o s t i c (caracteristic) adică a poziției (sau a pozițiilor (sic !)) în care este admisă numai ocurența acestei părți de vorbire" (p. 26). Așa se explică de ce, deși vorbește de „contextul diagnostic" (p. 28, 30, 34, 37) și „contextul caracteristic" (p. 33) al adverbului, autoarea propune în realitate un sistem diagnostic de contexte : în concepția ei, un adverb trebuie să figureze în limitele gramaticalității în cel puțin unul din contextele (1)—(3) :

(1) *(nu)—se* Vb—X

(2) X—*(nu)—se* Vb

(3) *(nu)—se*—X—Vb

unde *se Vb* este „constituent verbal reflexiv impersonal", iar *X* este determinant al lui *se Vb* (p. 27—28)

și să nu poată figura în limitele gramaticalității ca determinant al lui *așa* sau *astfel* în contextul (4) :

(4) X— $\left\{\begin{array}{l} \textit{așa} \\ \textit{astfel} \end{array}\right\}$ (p. 29)

1·3. Contextul (3) este indiscutabil diagnostic pentru o parte din morfemele pe care GC le numește „semiadverbe" :

(5a) **Se mult călătorește.*

(5b) **Se excelent călătorește.*

(5c) **Se repede călătorește.*

(5d) **Se mereu călătorește.*

(5e) **Se acolo călătorește.*

(6a) *Se tot călătorește.*

(6b) *Se mai călătorește.*

(6c) *Se cam călătorește.*

(6d) *Nu se mai călătorește.*

(6e) *Nu se cam călătorește.*

(6f) *Nu se prea călătorește.*

Din cauza aceasta, contextele (1)—(3) pot figura într-o definiție contextuală a adverbului numai dacă contextele (1) și (2) alcătuiesc un minisistem diagnostic pentru adverbele propriu-zise și celelalte „semiadverbe".

1.4. Este ușor de constatat că aceste două contexte nu îndeplinesc condiția menționată — în amîndouă pot fi întîlnite sintagme nominale prepoziționale :

(7) *Se călătorește cu trenul;*

(8) *Nu se călătorește cu trenul;*

sintagme verbale gerunziale :

(9) *Se călătorește stînd pe scaun;*

(10) *Nu se călătorește stînd pe scaun;*

conjuncții :

(11) *Se călătorește însă în timpul nopții.*

(12) *Nu se călătorește însă în timpul nopții.*

(13) *Dar se călătorește.*

(14) *Căci nu se călătorește noaptea.*

(15) *Că se călătorește e limpede.*

(16) *Că nu se călătorește e limpede;*

și propoziții [11] :

(17) *Se călătorește, zice Nicu, mai mult noaptea.*

(18) *Nu se călătorește, decretează Rodica, cu bagaj mult.*

(19) *Cum zice Nicu, se călătorește mai mult noaptea.*

(20) *Așa cum decretează Rodica, nu se călătorește cu bagaj mult.*

De aceea, aceste două contexte pot fi utilizate într-o definiție contextuală a adverbului numai dacă le sînt atașate condiții suplimentare care exclud tipurile de constituenți prezentați mai sus [12].

Excluderea propozițiilor din aceste contexte nu ridică nici un fel de probleme, pentru că urmărim să delimităm o clasă de lexeme, iar propozițiile care pot figura în contextele (1) și (2) nu sînt interpretabile ca actualizări ale vreunui lexem [13]. Mai rămîne, deci, să se stabilească o condiție sau condiții care să elimine din aceste două contexte sintagmele

nominale şi sintagmele gerunziale, gerunziile şi conjuncţiile. După cum am arătat, autoarea apelează la două restricţii sintactice : (i) *X* determină forma verbală, (ii) în contextul (4) *X* nu este determinat de *aşa* ori de *astfel*. Restricţiile acestea nu sînt însă suficiente : sintagmele nominale prepoziţionale nu numai că apar în contextele (1) şi (2) ca determinanţi ai constituentului verbal reflexiv, dar în contextul (4) nu sînt determinate de constituentul adverbial. Prin urmare, contextele (1)—(4) pot fi incluse într-o definiţie contextuală a adverbului numai dacă sînt însoţite şi de o condiţie care exclude sintagmele nominale prepoziţionale din contextele (1) şi (2)[14] ; această condiţie va primi o formulare de genul „*X* nu are structura PREPOZIŢIE — (DETERMINANT NOMINAL) — FORMĂ SUBSTANTIVALĂ — (DETERMINANT NOMINAL)" ori „*X* nu prezintă nici o categorie morfologică specifică flexiunii nominale".

În orice caz, a adopta definiţia contextuală propusă de GC înseamnă a susţine că adverbul este un lexem care poate fi actualizat în limitele gramaticalităţii în cel puţin unul din contextele (1)—(3) şi nu este nici conjuncţie, nici verb, nici substantiv.

1.5.1. În concluzie, autoarea nu formulează în realitate un context diagnostic ori un sistem diagnostic de contexte al adverbului : contextele (1) şi (2) nu sînt specifice adverbului (vezi **1.4.**), iar contextul (3) este diagnostic doar pentru unele „semiadverbe" (vezi **1.3.**).

1.5.2. Oricum, definiţia contextuală a adverbului propusă de GC nu poate fi considerată satisfăcătoare pentru simplul motiv că în contextele (1)—(4) intervin constituenţi care actualizează lexeme pe care autoarea le include în rîndul adverbelor : mai precis, în contextele (1) şi (2) apare cîte o actualizare a lui *nu*, încadrat în clasa „semiadverbelor" (p. 34, 238)[15], iar în contextul (4) figurează cîte o actualizare a lexemelor *aşa* şi *astfel*. Altfel spus, GC defineşte adverbul recurgînd la adverbe, adică la ceea ce intenţionează să definească.

1.5.3. Deşi are menirea să delimiteze o parte de vorbire (adică o clasă morfologică), definiţia lui GC nu este morfologică — ci morfologico-sintactică[16]. Deoarece sistemele diagnostice de contexte şi contextele diagnostice propuse pînă în prezent nu au apelat la categorii aparţinînd unui nivel de analiză diferit de cel căruia îi aparţine clasa definită, iar autoarea nu demonstrează că nu se poate formula o definiţie contextuală morfologică a adverbului, introducerea restricţiilor sintactice în definiţiile contextuale ale părţilor de vorbire ni se pare prematură.

1.6. După cum arată şi GC (p. 35—37), morfemele pe care ea le numeşte „semiadverbe" nu numai că alcătuiesc o clasă eterogenă, dar au proprietăţi distribuţionale şi semantice diferite de acelea ale celorlalte morfeme pe care autoarea le include în clasa adverbului ; în plus, actualizările lor nu au funcţie sintactică, ci apar în părţi de propoziţie simple — din care cauză despre ele se poate afirma cel puţin la fel de bine că sînt morfeme gramaticale, nu lexicale[17].

Argumentul principal adus de GC în favoarea includerii acestor morfeme în rîndul adverbelor este faptul că pot figura „în contextul (sic !) diagnostic al adverbului" (p. 37). Întrucît contextele (1) şi (2) nu sînt specifice adverbului, iar contextul (4) este diagnostic numai pentru o parte din „semiadverbe", rezultă că ipoteza care susţine că „semiadverbele" sînt morfeme gramaticale este — pînă la proba contrară — mai plauzibilă decît cea conform căreia ele ar fi adverbe (morfeme lexicale)[18].

2.1. C o n v e r s i u n e a constă fie în transformarea unui lexem, a unei forme a unui lexem ori a unei construcţii mai mult sau mai puţin complexe într-un lexem aparţinînd altei părţi de vorbire, fie în introducerea în vocabular a unui lexem nou care e identic din punct de vedere fonetic şi, eventual, ortografic cu un alt lexem sau cu o formă a unui alt lexem existent, cu care coexistă (aşa se face că conversiunea este o sursă de omonimie — cf. p. 74). Lexemele obţinute prin conversiune fac parte din vocabularul limbii în cauză — ele nu sînt create de fiecare generaţie de vorbitori în procesul învăţării limbii respective ori de fiecare vorbitor ori de cîte ori le foloseşte, tot aşa cum nici declinarea, nici conjugarea nu sînt creaţia fiecărei generaţii de vorbitori.

Autoarea vorbeşte însă despre „cazul lui *aproape* care în dubla sa calitate, de adverb „propriu-zis" (de loc) şi de semiadverb, se comportă diferit" (p. 35—36) (este vorba de fapt de două morfeme diferite, unul lexical şi celălalt gramatical), despre „folosirea adverbială a substantivelor denumind unităţi de timp" (p. 100) (în asemenea cazuri avem de-a face, în cel mai bun caz, cu adverbe omonime cu anumite forme substantivale)[19], susţine că „atunci cînd un adverb modal este raportat la un nume, el îşi modifică statutul devenind adjectiv" (p. 209) (în realitate, în contextele de genul acesta nu sînt actualizate adverbe, ci adjective omonime cu adverbele modale în cauză) şi că adjectivele *firesc* şi *nefiresc* pot fi „folosite şi adverbial" (p. 105) şi declară că „limba română nu a adus nimic nou, adverbializînd aceleaşi substantive şi în aceleaşi condiţii ca în limba veche" (p. 100).

2.2. GC nu operează cu distincţia p o t e n ţ i a l — a c t u a l i z a t, care presupune că în v o r b i r e nu se poate actualiza decît ceea ce figurează ca potenţial în l i m b ă. De aceea, ea afirmă că adverbele topologice ale anteriorităţii şi posteriorităţii apar în secvenţe gramaticale „în combinaţie cu timpuri verbale cu care, teoretic, sînt incompatibile" (p. 259, 281) şi că un asemenea adverb „este cel care precizează sau modifică timpul verbal" (p. 261—262); or timpurile verbale respective au valori multiple[20], dintre care în vorbire este actualizată de fiecare dată una singură (aşa se explică utilizarea şi interpretarea lor sistematică), adverbul temporal facilitînd decodificarea enunţului, deoarece îl ajută pe receptor să-şi dea seama cu ce valoare este folosită forma verbală în cauză în contextul dat[21].

2.3. Autoarea pune semnul egalităţii între s i n t a c t i c şi d i s t r i b u ţ i o n a l (p. 29). Or în morfologie analiza distribuţională nu evidenţiază raporturile sintactice din cadrul contextelor, ci stabileşte relaţii de coocurenţă, iar aceste relaţii nu sînt delimitate numai între constituenţi cu funcţii sintactice, ci şi în interiorul acestora, între actualizarea unui lexem şi actualizările morfemelor gramaticale specifice flexiunii acestui lexem (de exemplu, între actualizarea unui adverb compatibil cu comparaţia şi actualizarea morfemului unui grad de comparaţie).

2.4. La un moment dat GC susţine că „în enunţurile : *s-a dus* **la bibliotecă** *fiindcă* **acolo** *găseşte revistele indicate* şi *a plecat* **în Franţa** *fiind profesor* **acolo**, adverbul *acolo*, care, izolat, nu are un înţeles precis, desemnează un loc sau altul în funcţie de indicaţia semantică oferită de elementul cu care se corelează şi pe care îl substituie" (p. 24). În realitate, asemenea oricărui lexem deictic, un adverb deictic are s e n s bine definit, dar nu are nici un referent fix — numai actualizările lui sînt

asociate cu un referent, care depinde de coordonatele situației avute în vedere de emițător [22].

3.1. GC este de părere că în propoziții de genul (21)—(27):

(21) *S-a dezvoltat armonios ca intelect.*

(22) *Se comportă excelent sub raport moral.*

(23) *I-am simțit aproape din punct de vedere sufletesc.*

(24) *S-a exprimat nefavorabil relativ la venirea lor aici.*

(25) *A procedat corect în privința distribuirii cărților.*

(26) *Pare a fi de aici după grai.*

(27) *S-a prezentat bine la matematică, dar mai puțin bine la fizică.*

sintagma nominală prepozițională este subordonată constituentului adverbial care o precede (p. 269—270).

În ceea ce ne privește, considerăm că sintagma nominală prepozițională determină mai degrabă sintagma alcătuită din constituentul verbal și constituentul adverbial, întrucît (i) sintagma nominală este interpretabilă ca răspuns la o întrebare pusă pe baza enunțului inițial în vederea identificării complementului de relație — întrebare din care lipsește față de enunțul inițial tocmai sintagma nominală cu funcția de complement de relație:

(28) *În ce privință s-a dezvoltat armonios?*

(29) *În ce privință se comportă excelent?*

(30) *Din ce punct de vedere i-am simțit aproape?*

(31) *În ce privință a procedat corect?*

(32a) *La ce materie s-a prezentat bine?*

(32b) *La ce materie s-a prezentat mai puțin bine?*

(ii) sintagma nominală prepozițională poate fi plasată și la începutul enunțului, în care caz este evident că ea determină de fapt nu constituentul adverbial, ci restul sintagmei verbale (din care acesta face parte) cu funcția de predicat în structura de suprafață [23].

(33) *Ca intelect, s-a dezvoltat armonios.*

(34) *Sub raport moral se comportă excelent.*

(35) *Din punct de vedere sufletesc i-am simțit aproape.*

(36) *Relativ la venirea lor s-a exprimat nefavorabil.*

(37) *În privința distribuirii cărților a procedat corect.*

(38) *După grai pare a fi de aici.*

(39) *La matematică s-a prezentat bine, dar la fizică mai puțin bine.*

De altfel, în (21) este vorba de *dezvoltare intelectuală armonioasă*, în (22) de *comportare morală excelentă* sau *comportament moral excelent*, iar (26) are un sens foarte apropiat de cel al enunțului (40): *Dacă ne luăm după grai, pare a fi de aici* [24].

4.1. Potrivit lui GC, adverbe ca *astăzi*, *mîine*, *deseară*, *ieri*, *aseară* sînt utilizate pentru a desemna „momentul ∅ (momentul enunțării, prezent)" (p. 199). Această afirmație este evident incorectă: chiar și atunci cînd actualizările lor desemnează un „moment al enunțării":

(41) *Astăzi Voicu îi va spune Mihaelei totul.*

(42) *Astăzi Voicu îi spune Mihaelei totul.*

(43) *Mîine îl vom anunța pe Dan că trebuie să plece.*

(44) *Desearä îți spun ce să faci.*

(45) *Ieri am fost întrebați ce avem de gînd.*,

aceste adverbe sînt asociate cu o enunțare secundă, o enunțare la care se face referire prin intermediul enunțării al cărei produs este enunțul în care apare actualizarea adverbului respectiv — mai exact, este vorba de vorbire indirectă.

În realitate, adverbe ca *mîine*, *deseară* sau *ieri* nu desemnează niciodată prezentul; prezentul propriu-zis, „momentul enunțării", poate fi desemnat numai de *acum* și de *în momentul de față*, *în clipa de față* [25].

4.2. Cînd scrie „O particularitate morfologică a adverbelor românești (...) este posibilitatea unora dintre ele de a se combina cu particule adverbiale, ca: *-a* (...), *-le* (...), *-și* (...), *-i* (...), *-re* (...)" (p. 111), GC abandonează distincția diacronie — sincronie, căci menționează adverbe în care asemenea „particule" figurează ca „formanți obligatorii" (p. 112) — *totuși*, *tocmai*, *aiurea* etc. (p. 111, 113—114); în limba română literară contemporană morfemele respective nu mai sînt analizabile din punct de vedere morfologic.

4.3.1. Despre superlativul absolut se admite că exprimă „intensitatea maximă a unei însușiri, privită în raport cu ea însăși, în sine" (p. 136), „fără termen de comparație" (p. 144) și „nu este o valoare relațională, în sensul că nu exprimă o comparație" (p. 141).

Totuși, acest grad de comparație are caracter relațional, trăsătură evidențiată de faptul că sensul constituentului adverbial la gradul superlativ absolut depinde de constituenții substantivali cu care apare asociat. Astfel, în enunțurile (46) și (47):

(46) *Ghepardul aleargă foarte repede.*

(47) *Carl Lewis aleargă foarte repede.*,

deși este vorba de una și aceeași acțiune (alergare), *foarte repede* nu poate fi interpretat ca exprimînd „intensitatea maximă" a alergării „privită în raport cu ea însăși, în sine", adică la modul absolut: ghepardul atinge uneori în alergare viteza de 70 km/h, în timp ce Carl Lewis — deținătorul recordului mondial la viteză — nu a depășit încă viteza de 40 km/h; în primul enunț se subînțelege comparația cu celelalte animale (ghepardul aleargă foarte repede pentru un animal), iar în cel de-al doilea comparația cu ceilalți oameni (Carl Lewis aleargă foarte repede pentru un om) [26]. Comparați și enunțurile (48) și (49):

(48) *Rîndunica zboară foarte repede.*

(49) *Avionul supersonic zboară foarte repede.*

Nu este adevărat nici că superlativul absolut ar exprima „intensitatea maximă a unei însușiri". De pildă, din enunțul (46) nu reiese nicidecum că ghepardul ar fi cel mai rapid animal din lume (sau, ceea ce este același lucru, că ghepardul ar fi singurul animal din lume care aleargă foarte repede), tot așa cum din enunțul (47) nu rezultă defel că Carl Lewis ar fi cel mai rapid om din lume (sau că Carl Lewis ar fi singurul om din lume care aleargă foarte repede); asemenea informații sînt furnizate numai de așa-numitul superlativ relativ [27]:

(50) *Ghepardul aleargă cel mai repede dintre toate animalele.*

(51) *Carl Lewis aleargă cel mai repede dintre toți oamenii.*

Comparați, de asemenea, enunțurile (52) și (54) cu secvențele (53) și, respectiv, (55):

(52) *Ghepardul aleargă foarte repede, dar jaguarul aleargă și mai repede.*

(53) **Ghepardul aleargă cel mai repede dintre toate animalele, dar jaguarul aleargă și mai repede.*

(54) *Carl Lewis aleargă foarte repede, dar Tommy Smith aleargă și mai repede.*

(55) **Carl Lewis aleargă cel mai repede dintre toți oamenii, dar Tommy Smith aleargă și mai repede.*

4.3.2. Autoarea afirmă despre superlativul relativ că se deosebește de comparativul de superioritate în ceea ce privește ,,natura referinței: în primul caz, termenul comparat este inclus în grupa termenului cu care se compară (cf. *Ion învață cel mai bine dintre elevi*, *Ion învață cel mai bine din clasă)*, în cel de al doilea caz, termenul comparat este exclus din termenul la care se referă, indiferent că referința este simplă (cf. *Ion învață mai bine decît Dan)* sau multiplă, generalizată *(Ion învață mai bine decît ceilalți*)'' (p. 136).

De fapt, și într-un caz și în celălalt, referentul lui *Ion* este membru al unei mulțimi (lucru absolut normal, întrucît orice referent este membru al unei mulțimi), iar emițătorul comunică faptul că referentul lui *Ion* se deosebește de referentul (referenții) celuilalt constituent nominal în privința învățăturii. De altfel enunțul *Ion învață mai bine decît ceilalți* îndeplinește aceleași condiții de adevăr ca și enunțurile *Ion învață cel mai bine dintre elevi* și *Ion învață cel mai bine din clasă* (dacă este adevărat că elevul Ion învață cel mai bine din clasa respectivă, atunci în mod necesar este adevărat că el învață mai bine decît ceilalți elevi și viceversa: dacă este adevărat că elevul Ion învață mai bine decît ceilalți elevi din clasă, atunci în mod necesar este adevărat că el învață cel mai bine din clasa respectivă). Prin urmare, din punctul de vedere al relației dintre referenții celor doi constituenți nominali din asemenea enunțuri, superlativul relativ și comparativul de superioritate sînt de fapt similare și nicidecum deosebite.

4.3.3. Pe baza exemplelor (56)–(59):

(56) *A scris mai mult decît toți ceilalți teoreticieni.* (p. 177)

(57) *A cîntat mai frumos decît oricînd.*

(58) *Dintre toate versiunile, cea din Moldova se apropie mai mult.*

(59) *Care vine mai repede dintre voi.* (p. 178)

autoarea formulează ipoteza că sistemul adverbial din limba română contemporană se caracterizează prin utilizarea frecventă a comparativului de superioritate în locul superlativului relativ (p. 177–178).

Se observă imediat că, în timp ce în enunțuri de genul (58) și (59) aceste două grade de comparație par a fi într-adevăr în variație liberă — comparați (58) și (59) cu (60) și, respectiv, (61):

(60) *Dintre toate versiunile, cea din Moldova se apropie cel mai mult.*

(61) *Care vine cel mai repede dintre voi.* —,

în (56) și (57) nu poate fi vorba de întrebuințarea superlativului relativ în locul comparativului de superioritate:

(62a) **A scris cel mai mult decît toți ceilalți teoreticieni.*

(62b) **A scris cel mai mult dintre toți ceilalți teoreticieni.*

(63) **A cîntat cel mai frumos decît oricînd.*

Situațiile la care se referă enunțurile (56) și (57) pot fi, desigur, descrise la fel de bine apelînd la superlativul relativ — cu condiția, bineînțeles, să fie utilizat un complement comparativ adecvat ori să fie eliminat complementul comparativ inițial (adică să nu apară nici un complement comparativ):

(64) *A scris cel mai mult dintre toți teoreticienii.*

(65) *Atunci a cîntat cel mai frumos.*

În concluzie, generalizarea referitoare la aceste două grade de comparație poate fi formulată astfel: comparativul de superioritate și superlativul relativ sînt în variație liberă dacă și numai dacă constituentul (adverbial ori adjectival) care ilustrează comparativul de superioritate nu este însoțit de un complement comparativ [28].

5. Observațiile de mai sus au urmărit, pe de o parte, să arate că definirea și examinarea adverbului ridică probleme mai dificile decît s-a crezut, iar, pe de altă parte, să faciliteze studiul lexemelor incluse în mod obișnuit în această parte de vorbire, preîntîmpinînd comiterea unor erori neobservate pînă în prezent ori care ar putea trece neobservate de acum înainte.

NOTE

[1] Georgeta Ciompec, *Morfosintaxa adverbului românesc. Sincronie și diacronie*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985.

[2] Vezi John Lyons, *Semantics*, Cambridge, London, New York, Melbourne, Cambridge University Press, 1977, p. 450.

[3] Acestea sînt prezentate pe larg în recenziile Marinei Rădulescu — SCL XXXVII (1986), nr. 1, p. 66—67 — și, respectiv, Cameliei Stan — LR XXXVI (1986), nr. 2, p. 150—151; vezi și recenzia noastră din RRL XXXI (1986), nr. 4, p. 381—382.

[4] Din recenziile menționate în nota 3 am reluat numai acele observații pe care le-am putut încorpora într-o idee mai generală.

[5] Vezi Valeria Guțu-Romalo, *Distribuția*, în Ion Coteanu (redactor coordonator), *Elemente de lingvistică structurală*, București, Editura Științifică, 1967, p. 38—39.

[6] Vezi Solomon Marcus, *Analiza contextelor și studiul limbilor naturale*, în Solomon Marcus (redactor coordonator), *Metode distribuționale algebrice în lingvistică*, București, Editura Academiei, 1977, p. 14, 17.

[7] Această condiție este implicită în toate lucrările în care se vorbește despre analiza distribuțională.

[8] De exemplu, formele verbelor de acțiune sînt însoțite de un complement circumstanțial de timp exprimat printr-un adverb, o sintagmă nominală ori o propoziție temporală; întrucît aceste trei tipuri de constituenți au aceeași distribuție, într-un posibil context diagnostic al verbului de acțiune putem introduce pur și simplu COMPLEMENT CIRCUMSTANȚIAL DE TIMP — cu condiția să precizăm că acest complement este rescris {ADVERB DE TIMP, SINTAGMĂ NOMINALĂ TEMPORALĂ, PROPOZIȚIE COMPLETIVĂ TEMPORALĂ}.

[9] Vezi V. Guțu-Romalo, *lucr. cit.*, p. 39.

[10] De acest lucru și-a dat seama și autoarea: „Contextul verbal, general pentru adverbe (...), este comun și altor părți de vorbire, ca substantivul, pronumele, numeralul, adjectivul, verbul" (p. 26).

[11] GC a sesizat că în aceste contexte pot fi întîlnite actualizările unor sintagme nominale, gerunzii și conjuncții (p. 28); ea nu pomenește însă nimic despre propoziții.

[12] Cf. M. Rădulescu, *lucr. cit.*, p. 68.

[13] Propozițiile sînt excluse în realitate din aceste contexte, întrucît ele sînt întotdeauna încadrate de semne de punctuație, iar contextele (1) și (2) nu conțin informații despre punctuație.

[14] O asemenea condiție pare să fie implicită în analiza lui GC; autoarea nu o formulează ca atare nicăieri.

[15] Vezi M. Rădulescu, *lucr. cit.*, p. 68.

[16] Definiția nu este nici pur sintactică, cum pretinde autoarea (p. 29), deoarece în ea intervin entități morfologice (vezi și M. Rădulescu, *lucr. cit.*, p. 68).

[17] Vezi Petru Zugun, *Cuvîntul. Studiu gramatical*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983, capitolele *Preliminarii* și *Noțiunea de cuvînt*.

[18] Erorile semnalate în **1.2.–1.6.** pot fi întîlnite și în Georgeta Ciompec, *Încercare de definire contextuală a adverbului românesc*, în SCL XXV (1974), nr. 1, și Georgeta Ciompec, Constantin Dominte, Valeria Guțu-Romalo, *Morfologia*, în *Limba română contemporană*, vol. I, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1974, p. 273–274.

[19] Vezi Marina Rădulescu, *Observații asupra unor adverbe de timp provenite din substantive în limba română*, SCL XXXVI (1985), nr. 3, p. 246–250.

[20] Se poate vorbi fie de forme verbale cu cel puțin două valori (soluția preferată în momentul de față), fie de forme verbale omonime cu valori temporale diferite.

[21] Comparați enunțurile *Mă uit la televizor* (care fie se referă la prezent — *Ce faci în momentul de față?* — ori la viitor — *Ce faci mîine seară?* —, fie exprimă o generalizare referitoare la trecut, prezent și viitor — *Ce faci tu de obicei seara?*), *În momentul de față mă uit la televizor*, *Mîine seară mă uit la televizor* și, respectiv, *De obicei seara mă uit la televizor*.

[22] Pentru distincția s e n s — r e f e r e n t, vezi, de pildă, Oswald Ducrot, Tzvetan Todorov, *Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*, Paris, Éditions du Seuil, 1972, p. 133.

[23] Autoarea susține că „În toate cazurile subordonarea față de adverb este clară cînd circumstanțialul de relație este postpus acestuia ; modificînd topica, relația devine, uneori, ambiguă" (p. 270). În ceea ce ne privește, considerăm că relația sintactică dintre constituentul adverbial și regentul său este la fel de evidentă (și de ușor de evidențiat) în ambele cazuri.

[24] Camelia Stan e de părere că în enunțul (26) *după grai* determină constituentul verbal *pare* — vezi *lucr. cit.*, p. 152.

[25] Spre deosebire de *acum* (care are și alte valori și poate fi de aceea actualizat pe lîngă un constituent verbal la timpul viitor), *în clipa de față* și *în momentul de față* sînt compatibili numai cu un singur timp al indicativului : prezentul ; comparați enunțurile (1a) și (2a) cu secvențele (1b) și, respectiv, (2b) :

(1a) *În clipa de față înot.*
(1b) **În clipa de față voi înota.*
(2a) *În momentul de față citesc.*
(2b) **În momentul de față voi citi.*

[26] Există, de altfel, adjective și adverbe care presupun o comparație chiar și atunci cînd sînt actualizate la gradul pozitiv — vezi Geoffrey Leech, *Semantics*, Penguin Books, 1974, p. 109–110.

[27] După cum se vede, denumirile celor două superlative sînt inadecvate, întrucît amîndouă sînt relative (presupun referirea la o anumită clasă).

[28] Această generalizare se bazează pe cea enunțată în **4.3.2.**

Octombrie 1986

IOAN N. BÎTEA
Timișoara, Abrud 18

WILHELM PÖTTERS, ANNEGRET ALSDORF-BOLLÉE, **Sprachwissenschaftlicher Grundkurs für Studienanfänger Französisch. Materialien zur Einführung in die französische Sprachwissenschaft**, Gunter Narr Verlag Tübingen, 5. völlig neu bearbeitete Auflage, 1983, 200 p. (= **Tübinger Beiträge zur Linguistik**, 19)

Spre deosebire de alte lucrări parțial similare (datorate regretatului G. Rohlfs, lui P. Ronge, R. și E. Martin, G. Ineichen ș.a.), prezenta ,,introducere în studiul lingvisticii franceze"—a cărei primă ediție a apărut în 1973—are un scop didactic precis delimitat încă din titlu, așa cum arată de altfel înșiși autorii în ,,Cuvîntul înainte" la prima și la ultima ediție (p. VII—IX): el este destinat pregătirii de către studenți, sub îndrumarea conducătorului de seminar, a seminariilor din primul semestru de studiu. Prin concepția, structura și realizarea sa, acest curs este util însă nu numai începătorilor în acest domeniu și celor care le îndrumă primii pași, ci oricăror cititori doritori să regăsească rapid informațiile de bază la zi, sistematizate pe diferitele domenii ale lingvisticii franceze.

Volumul are 5 secțiuni principale: Introducere în tehnica muncii științifice (p. 1—12), cu recomandări practice pentru întocmirea lucrărilor de seminar, Noțiuni de lingvistică generală și de istorie a lingvisticii (p. 13—30), Noțiuni de lingvistică romanică generală (p. 31—40), cu referiri la împărțirea lingvistică a Romaniei, Privire generală asupra compartimentelor lingvisticii franceze și, mai puțin, a metodelor utilizate —firește, capitolul cel mai întins (p. 41—163), care constituie nucleul lucrării — și Raportul dintre lingvistică, învățarea limbilor și psihologie (p. 164—177), cu referiri concrete la metode de predare a francezei ca limbă străină. Volumul se încheie cu o bibliografie generală de peste 300 de titluri incluzînd, de regulă, versiunea originală și traducerea germană (cînd există)(p. 178 — 193), cuprinzînd și explicarea siglelor uzuale pentru revistele și lucrările de bază, și cu un indice de materii (p. 194—200).

Secțiunea a 4-a are, la rîndul ei, 9 capitole, într-o ordonare pe alocuri diferită de cea tradițională (Studiul laturii sonore: fonetică (inclusiv fonetica cuvîntului și fonetică sintactică) — fonologie — ortoepie — ortografie (descrierea sunetelor, sisteme de transcriere fonetică, sistemul fonologic al limbii franceze, trăsăturile distinctive ale fonemelor și opozițiile fonologice); Studiul cuvîntului (inclusiv morfologie — formarea cuvintelor — lexicografie și lexicologie — semantică — etimologie); Studiul îmbinărilor de cuvinte (morfosintaxă — sintaxă — ,,macrosintaxă" (sintaxa textului)); Studiul textului (retorică— stilistică — lingvistică textuală); Lingvistică tipologică (caracterizarea tipologică a limbii franceze); Istoria limbii: periodizarea evoluției limbii franceze; Geografie lingvistică și dialectologie: împărțirea lingvistică a Franței (lipsesc însă varietățile francezei din afara Franței); Sociologia limbii și sociolingvistica: diferențierile condiționate social ale limbii franceze; Lingvistică și traducere).

Structura capitolelor (respectiv a subcapitolelor) este unitară: fiecare cuprinde, de regulă, 4 părți: explicații terminologice concise legate de noțiunile de bază din domeniul respectiv, indicații bibliografice minimale (manualele cele mai importante, contribuțiile mai noi, sugestii pentru o bibliotecă uzuală personală), unul sau mai multe texte, de dimensiuni mai mici sau mai mari, extrase din lucrări de bază asupra unor probleme de lingvistică generală (prin aceasta cartea fiind în același timp și o introducere în lingvistica generală) sau aplicată la limba franceză — texte care urmează să fie comentate de conducătorul de seminar —, și, în încheiere, o listă de întrebări și aplicații pe care studenții sînt îndemnați să încerce să le rezolve prin muncă independentă, pe baza cunoștințelor dobîndite în capitolul respectiv.

Prin această structură, volumul face în același timp serviciul de mic lexicon terminologic, de ghid bibliografic și de crestomație de ,,lecturi lingvistice" mai mult sau mai puțin accesibile altfel, din care cea mai mare parte sînt în limba franceză, iar unele reprezintă chiar reproducerea unor mostre în facsimil (inclusiv scheme, hărți) din sursele fundamentale recomandate.

Decembrie 1986

IOANA VINTILĂ-RĂDULESCU

Institutul de Lingvistică

București, Spiru Haret 12

Dictionnaire du français québécois. Volume de présentation. Sainte-Foy, Les presses de l'Université Laval, 1985, 167 p.

În vederea redactării unui „Dicționar al francezei din Québec" (DFQ), autorii au întocmit un volum de prezentare cu scopul mărturisit de a supune discuției conținutul și metoda folosită. Apărută sub conducerea lui Claude Poirier, lucrarea poartă subtitlul *Description et histoire des régionalismes en usage au Québec depuis l'époque de la Nouvelle-France jusqu'à nos jours incluant un aperçu de leur extension dans les provinces canadiennes limitrophes.* Redactori principali sînt Lionel Boisvert, Marcel Juneau, Claude Poirier și Claude Verreault, cu colaborarea lui Micheline Massicotte.

Volumul cuprinde un cuvînt-înainte (p. IX—X), o introducere (p. XI—XXVII), principii de transcriere fonetică și tabloul semnelor fonetice (XXIX—XXXI), semne convenționale și abrevieri (p. XXXII—XXXVIII), două hărți (prima reprezentînd principalele regiuni dialectale ale Franței și a doua diviziuni de recensămînt din Québec), apoi cuvintele tratate (p. 1—138), bibliografia (p. 139—159) și un index de cuvinte (p. 161—167).

În „cuvîntul-înainte" se face un scurt istoric al preocupărilor lexicologice și al lucrărilor lexicografice privind lexicul francezei din Québec, de fapt un scurt istoric al dicționarului prezentat, precum și al celui pe care îl au în vedere, *Trésor de la langue française du Québec.*

Potrivit scopului propus, în „Introducere" autorii au expus pe larg atît principiile teoretice, cît și modul de organizare a materialului. Pentru descrierea lexicografică a francezei din Québec redactorii au ajuns la concluzia că trebuie să studieze în primul rînd acea parte a lexicului care diferă de franceza standard, formată din ceea ce ei au numit regionalisme. Dar acestea sînt, în același timp, și cuvinte, sensuri sau expresii care aparțin (sau au aparținut) uzului curent. Dicționarul urmărește deci să facă o primă investigație asupra lexicului din Québec pornind de la cuvintele care caracterizează vorbirea locuitorilor de aici. Pentru clarificarea termenului de *regional*, redactorii explică pe larg atît terminologia folosită, cît și criteriile de selectare a elementelor supuse cercetării în condițiile specifice din Québec. Cuvintele reținute sînt cele care prezintă diferențe de ordin formal, semantic sau distribuțional, precum și cele al căror registru sau domeniu de folosire este diferit în franceza din Québec față de franceza standard. Vor fi incluse în dicționar și cuvinte din secolele al XVII-lea — al XVIII-lea în măsura în care ele sînt implantate în Québec și au cunoscut aici o evoluție diferită de aceea din franceza standard. Dar, cum în descrierea unui subansamblu al lexicului nu se poate face abstracție de restul vocabularului, vor fi aduse în discuție și acele cuvinte din franceza standard care sînt în relație cu regionalismele (cuvinte din aceeași familie, sinonime, omonime). Privitor la limitele dicționarului, printre alte categorii de cuvinte sînt menționate cuvintele tehnice, adică necunoscute în afara unui mediu specializat dat.

DFQ are un caracter istoric și etimologic. Caracterul istoric este relevat sub două aspecte: a) prin realizarea istoriei regionalismelor folosite astăzi și b) prin înregistrarea cuvintelor (sau sensurilor) cu circulație în trecut, ieșite acum din uz. Cum luarea în considerație a regionalismelor epocii vechi implică o mai bună definire a francezei care servește de comparație, autorii au introdus conceptul de *franceză de referință*, compusă din ansamblul surselor în care este descrisă franceza de altădată și de astăzi (deci un corpus diacronic) și care nu se confundă cu franceza cultivată, de care ține seama dicționarul și gramatica, și nici cu *franceza standard*, însemnînd uzul normativ al unei epoci date (corpus sincronic).

Pentru a reliefa aspectul *diferențial* al dicționarului se fac numeroase precizări referitoare la interferențele dintre franceza standard și regionalismul tratat în dicționar. Autorii au un punct de vedere diferit de cel tradițional asupra dicționarului diferențial (numit în general glosar). Cu toate că dicționarul diferențial prezintă inconvenientul că nu conține anumite cuvinte susceptibile de a fi folosite în definiție, redactorii consideră că această dificultate poate fi depășită de lexicograf prin alegerea unor termeni bine cunoscuți publicului căruia i se adresează. Pornind de la această premisă, autorii și-au propus să abandoneze definiția prin simple echivalențe, așa cum se procedează de obicei în glosare. Metodologia pe care ei o redau dezvoltat se poate rezuma astfel: să descrie cît mai bine posibil fiecare cuvînt inclus în dicționar; să-l introducă în ansamblurile morfosemantice din care face parte prin prezentarea vocabularului pe familii de cuvinte; să ilustreze fiecare cuvînt prin numeroase exemple; să înregistreze valorile standard pe care le cunosc în vorbirea din Québec.

Un spațiu larg este consacrat descrierii amănunțite a ariei geografice din care au fost selectate cuvintele tratate în dicționar.

Sursele folosite de redactori pot fi grupate în două mari categorii: un *corpus lingvistic*, compus din documente care acoperă perioada dintre secolele al XVII-lea și al XX-lea, periodice, texte literare, lucrări științifice, anchete și înregistrări sonore, și un *corpus metalingvistic* compus din glosare, liste de cuvinte, articole, cronici de limbă etc. Materialul extras a fost inclus într-o listă informatizată, numită *index lexicologic*.

DFQ nu are scopuri normative. Obiectivul său este să spună ce este, nu ce ar trebui să fie. Dar în măsura în care își propune să răspundă problemelor pe care le ridică limba din Québec, el va furniza informațiile necesare pentru facilitarea alegerii.

Organizarea cuvintelor va fi făcută pe familii lexicale. Se vor forma deci mici grupuri în cadrul ordinii alfabetice obișnuite. ,,Acest procedeu — se spune în ,,Introducere" — comportă fără îndoială unele inconveniente pentru consultarea dicționarului, dar el permite să se pună în evidență anumite aspecte ale lexicului și să situeze cuvintele într-un cadru explicativ. Organizarea nomenclaturii devine astfel cheia dicționarului". Prin urmare, autorii au considerat că regruparea cuvintelor pe familii lexicale este în mod deosebit indicată în acest dicționar care, prin orientarea istorică, este destinat să reliefeze relațiile dintre cuvinte.

Cuvîntul-titlu este cel considerat cuvînt-bază al procesului de derivare. Urmează derivatele ordonate conform criteriului logico-istoric. Același criteriu determină și organizarea sensurilor. ,,Indexul" de la sfîrșitul volumului permite reperarea cuvintelor subsumate.

Dar cum metoda regrupării ar putea duce la articole foarte mari dacă principiul înrudirii etimologice ar fi interpretat într-o manieră prea largă, autorii au introdus două restricții principale : să nu se țină seama de legăturile etimologice pierdute și să fie tratate în articole separate formele aceleiași familii cînd dezvoltarea semantică și formală a dat loc unor serii paralele. Deci regruparea se realizează pe familii etimologice simple, constituind ansambluri morfosemantice coerente.

Articolele sînt formate din două părți principale : o parte *descriptivă* și o parte *istorică*. Structura articolelor este totdeauna aceeași : cuvîntul-titlu, pronunțarea și grafia, definiția, exemplele, comentarii și bibliografia. Secțiunea de comentarii completează analiza lingvistică (sintagme, sinonime, derivate etc.) și aduce informații de ordin enciclopedic. La bibliografie s-a considerat util, pentru anumite cuvinte, să se adauge și referiri privitoare la obiectul desemnat. Ele sînt reunite într-o subdiviziune intitulată enciclopedică. Partea istorică este dezvoltată. Ea conține proveniența sensurilor în ordinea în care apar în articol. Pentru fiecare cuvînt-titlu se indică numărul de ocurențe de care redactorii dispun pentru analiză. La sfîrșitul acestei părți este semnalată prezența în alte limbi (franceza din Statele Unite, engleza nord-americană, de exemplu) a regionalismelor studiate.

Autorii consideră că importanța acordată exemplelor este caracteristica cea mai importantă a dicționarului. Prin urmare se dau explicații amănunțite privind folosirea edițiilor, precum și numeroase precizări referitoare la redarea fidelă a citatelor.

Volumul de prezentare conține 74 de articole (în care sînt incluse 300 de cuvinte) selectate în așa fel, încît să ofere o cît mai bună imagine a ceea ce va cuprinde lucrarea definitivă.

DFQ se adresează publicului cultivat din Québec, publicului canadian și francofon în general, dar el nu este menit să înlocuiască dicționarele de limbă folosite acum.

Autorii își exprimă convingerea că elaborarea DFQ va determina o mai bună analiză a lexicului din Québec și în lucrări separate, așa cum s-a întîmplat și în perioadele redactării marilor dicționare ale altor limbi.

LUCREȚIA MAREȘ

LORENZO RENZI, **Nuova introduzione alla filologia romanza.** Con la collaborazione di Giampaolo Salvi, Bologna, il Mulino, 1985, 445 p.

Nuova introduzione alla filologia romanza reprezintă o reelaborare a manualului *Introdsuzione alla filologia romanza* (Bologna, 1976[1]; 1978[2]; 1981[3]), tradus în germană (1980) și spaniolă (1982). În afară de îmbogățirea cu noi detalii, mai ales de natură bibliografică, de diu;irei sau rescrierea unor paragrafe ori capitole — unele elaborate de colaboratori, contribuția cea mai însemnată avînd-o Giampaolo Salvi —, *Nuova introduzione* își justifică titlul în primul rînd prin includerea unei noi secțiuni *(Parte terza)*, consacrată începuturilor formării limbilor romanice scrise.

În actuala sa formă, manualul de filologie romanică al lui Lorenzo Renzi, alcătuit din trei părți, este precedat de *Premessa* (care cuprinde, printre altele, numele colaboratorilor și precizări despre paragrafele/capitolele realizate de către aceștia), o listă de *Trascrizioni fonetiche* și de o *Introduzione*, foarte frumos scrisă, despre accepțiile termenului *filologie* și despre obiectul de studiu al *filologiei romanice*. Un număr de 12 hărți lingvistice și *Bibliografia* sînt compartimentele prin care se încheie acest manual cu o structură și un conținut ce reflectă stadiul actual și direcțiile generale în cercetarea limbilor romanice.

Prima secțiune *(Parte prima)* are cinci capitole de istorie a filologiei și a lingvisticii romanice, prezentată într-o perspectivă mai amplă decît în alte lucrări similare. Apar aici,

în ordine cronologică, idei, gramatici, curente, metode, reprezentanți, descrieri ale unor fenomene, teorii, explicate în strînsă relație cu epoca în care sînt puse în circulație și cu implicațiile pe care le au în cercetarea lingvistică în general.

Parte seconda încorporează tot cinci capitole (VI—X), primul dintre ele fiind o prezentare tipologică a latinei vulgare. Urmează VII. *Il dominio romanzo*, în care repartizarea pe teren a limbilor și a dialectelor romanice este făcută după un criteriu geografic, de la vest spre est, și însoțită de date extralingvistice și lingvistice ; ultimele sînt selectate prin raportare la situația din latină sau prin compararea diferitelor sisteme neolatine între ele, insistîndu-se asupra particularităților fiecărui ansamblu romanic.

În capitolul VIII. *Caratteri delle lingue romanze* sînt inventariate diferite caracteristici gramaticale, mai ales morfologice, ale limbilor romanice, descrierea fiind orientată cu precădere spre inovațiile care separă domeniul neolatin de latină sau idiomurile romanice între ele. Capitolul se încheie cu cîteva considerații cu caracter general privitoare la locul italienei printre idiomurile neolatine. Cea mai interesantă dintre opinii este aceea că ,,i dialetti italiani appaiono con tutta evidenza come coordinati al toscano, dunque all'italiano, non subordinati : dialetti del latino, non dialetti (varietà) dell'italiano".

Apelul frecvent la date dialectale și selectarea faptelor de limbă dintr-o perspectivă unitară constituie reperele originalității în alcătuirea acestui compendiu de gramatică comparată a limbilor romanice.

Ultimele două capitole din secțiunea centrală a manualului lui Lorenzo Renzi sînt IX. *La semantica* și, respectiv, X. *La fonologia*. Primul paragraf din capitolul consacrat semanticii reprezintă o aplicare a gramaticii generativ-transformaționale a lui Chomsky la limba italiană. Celelalte paragrafe se ocupă de relațiile dintre lexeme, de analiza componențială și de statutul componentelor semantice. Aceste pagini, care pot fi incluse și într-un manual de lingvistică generală — cu ilustrări din limbile romanice —, nu și-ar găsi poate o explicație logică în structura capitolului despre semantică dacă n-ar constitui de fapt o introducere la *È possibile una caratterizzazione del lessico romanzo?* Răspunsul autorului e afirmativ și se bazează pe ,,ideea de familie lingvistică". Orice cercetare a caracteristicilor lexicului romanic, mai ales prin raportare la vocabularul idiomurilor nonromanice, dobîndește o valoare tipologică. Pentru exemplificare, sînt analizate două cazuri : *lingua* (,,organ anatomic" și ,,idiom") și *tempo* (în sens cronologic și atmosferic).

Capitolul *La fonologia* oferă o descriere modernă a sistemelor fonologice ale limbilor portugheză, spaniolă, franceză și română, cu o prezentare a trăsăturilor cu care se operează în analiza fonologică a școlii structuraliste clasice și a celei generativ-transformaționale.

Partea a treia a lucrării lui Lorenzo Renzi, care se deschide cu cap. XI. *Quando e perché si sono cominciate a scrivere le lingue romanze*, reprezintă o noutate nu numai pentru actuala ediție, prin raportare la cea din 1976, ci chiar pentru manualele de profil cunoscute de noi.

Investigația autorului pornește de la latina medievală, cu bogate tradiții lingvistice, al cărei scop ,,pareva essere quello di diminuire la distanza tra latino e volgare". Interesantă ni se pare observația autorului privitoare la această situație de diglosie, care inhiba ,,l'espressione scritta del volgare romanzo". Starea de inhibiție dispare însă cu timpul, datorită mai multor factori, de natură internă (sporirea diferențelor dintre latină și idiomurile romanice ,,in fieri") și de natură socioculturală : reforma carolingiană și formarea de grupuri și clase sociale care dezvoltă o cultură independentă de tradițiile latine și de influența bisericii. Lorenzo Renzi propune o clasificare a diferitelor texte romanice vechi și consideră urmările dispozițiilor Conciliului de la Tours ca reacție firească la renașterea carolingiană și mai ales la reintroducerea latinei clasice, care era cu totul ininteligibilă pentru publicul larg, în raport cu latina merovingiană. Eliminarea latinei a fost însă mult mai tîrzie în stilul științific. Primul pas se face de-abia în secolul al XIII-lea, în catalană ; Dante își elaborează lucrările teoretice în latină ; în franceză, întîia mare lucrare cu caracter științific este *Institution de la religion chrétienne* (1541) a lui Calvin, publicată însă anterior în latină, la 1536.

În capitolul despre limbile neolatine medievale, se disting, prin densitate și mai ales prin sugestiile pentru viitoare cercetări de detaliu, observațiile referitoare la propozițiile principale și subordonate în texte romanice vechi, accentul punîndu-se cu precădere asupra topicii. Exemplele sînt culese din scrieri italienești, franțuzești, provensale, spaniole și românești.

Capitolul XIII. *L'edizione dei testi antichi* completează cu noi informații și considerații primul capitol din *Parte terza*, oferind date despre istoria lingvistică, culturală și filologică a unor vechi texte italienești. Iar în ultimul capitol al volumului XIV. *Scampoli dal latino e dal romanzo*, care este și cel mai amplu dintre toate, autorul analizează fragmente de texte latinești și romanice — din diferite epoci —, din punct de vedere grafic, gramatical, fonetic și lexical. Cuprinzînd elemente din istoria limbilor literare romanice, această finală este concepută ca o prelungire a capitolului consacrat exclusiv idiomurilor neolatine scrise.

Comparînd *Nuova introduzione* a lui Lorenzo Renzi cu alte lucrări de specialitate cunoscute de noi, manualul profesorului de la Padova se distinge prin originalitatea concepției și prin

aria vastă de aspecte puse în discuție : istoria internă a idiomurilor romanice capătă o pondere deosebită — multe date fiind oferite prin analize de text —, iar problema formării limbilor neolatine scrise este abordată pentru prima oară într-o asemenea perspectivă, într-o lucrare de lingvistică comparată. Între anumite limite, *Nuova introduzione alla filologia romanza* se apropie de manualul lui Carlo Tagliavini, *Originile limbilor neolatine*, prin capitolul consacrat istoriei lingvisticii romanice, depășindu-l însă prin spațiul rezervat metodelor moderne de cercetare a limbilor și a dialectelor neolatine. Față de diferitele gramatici istorice elaborate pentru o limbă neolatină ori alta sau față de *Manualul de lingvistică romanică* redactat, în mai multe volume, de un colectiv de la Universitatea din București, lucrarea lui Lorenzo Renzi se distinge prin accentul pus pe inovațiile romanice de natură gramaticală și pe faptele care diferențiază între ele ansamblurile lingvistice ale Romaniei.

Privit în ansamblul său, prin structura pe care o are, prin aspectele discutate și prin metodologia abordării acestora, manualul lui Lorenzo Renzi se constituie și ca o nouă dezvoltare teoretică a complexității cercetării actuale în domeniul romanic.

COMAN LUPU

AUGUSTO PONZIO, **Interpretazione e scrittura. Scienza dei segni ed eccedenza letteraria**, Verona, Bertani editore, 1986, 186 p.

Profesorul Augusto Ponzio predă filozofia limbajului la Facultatea de Limbi și Literaturi Străine a Universității din Bari. În afară de lucrările sale personale, el a editat multe cărți traduse din literatura de specialitate și conduce, între altele, colecția „Segni di segni" (la Editura Adriatica din Bari).

Cartea de față („Interpretare și scriitură. Știința semnelor și excedentul literar") cuprinde șase eseuri, dintre care menționăm: „Semiotica între Peirce și Bahtin", „Dupin, jocurile, analiza, abducția", „Specificitatea cuvîntului literar: Note asupra lui Bahtin", „Scriitură și alteritate: Emmanuel Lévinas". Aceste eseuri — precizează autorul încă din prefață — explorează aspecte care transced, „ies în afara" semioticii înțelese ca știință, considerînd-o drept filozofie a limbajului, după cum depășesc și „scriitura" în sens obișnuit, referindu-se la „scriitura literară". Firul conducător al celor șase eseuri îl constituie deci conceptul de „interpretare" și cel de „scriitură". „Interpretarea", în sensul derivat din concepția lui Peirce și depășind semiotica saussuriană, a codului : „trimitere" de la semn la semn, înțelegere, iar nu simplă „traducere fidelă" ori comentariu ; ea intră, astfel, în domeniul științei. „Scriitura", așa cum a fost înțeleasă de Bahtin, Barthes și alții, este „scriitura literară", intrînd, deci, în domeniul literaturii ; ea conține „ceva în plus", „excedent în mod ireductibil *altceva*" (p. 10). Scriitura sfidează interpretarea, iar interpretarea derivă, de fapt, din scriitură. A. Ponzio este, adesea, influențat de idei fundamentale ale lui Bahtin : de pildă, tema „dialogului polifonic" ca „dialog literar", literatura permițînd să se realizeze, prin limbaj, ceea ce nu este posibil în afara literaturii, cuvintele personajelor „excedînd, dezinteresat", schimbul comunicativ din afara literaturii (p. 104). Reflectarea asupra limbajului, care poate contribui la studierea specificității textului literar, este numită de Bahtin „metalingvistică", deoarece nu se ocupă de relația dintre limbă-cod și text, ci de relațiile dialogice interne ale aceluiași text (p. 109). Literatura permite să se vadă, în limbaj, ceea ce nu permite lingvistica comunicării obișnuite : *alt* cuvînt, „alte voci", un dialog interior, dialectic, intertextual (p. 127). În literatură nu întîlnim „cuvinte pure", directe, ale autorului doar (ca în afara literaturii), ci „stilurile și vorbirea diverselor personaje" (p. 135). Tema „alterității literaturii" este, de altfel, alt leit-motiv din eseurile sugestive ale lui A. Ponzio.

TATIANA SLAMA-CAZACU

EZEQUIEL CORNEJO, MOISES ROMERO CASTILLO, MANUEL OROPEZA, **Diez Mexicanos marginados por no hablar castellano**, Mexico Tenochtitlán, Instituto de Investigaciones Sociales de la U.N.A.M., 1986, 232 p.

La Institutul de Cercetări Sociale al Universității Naționale Autonome din Mexic desfășoară o bogată activitate grupul de cercetători în domeniul sociolingvisticii coordonat de prof.

Oscar Uribe Villegas. Recent a fost publicat, sub îngrijirea sa, volumul „Zece mexicani marginalizați deoarece nu vorbesc limba spaniolă", cu subtitlul „Interviuri în nahuatl, maya și totonaco". În prefață, O. Uribe Villegas prezintă activitatea grupului, care se ocupă, încă din 1966, de „Proiectul de sociolingvistică" și, în acest cadru, de interviurile cu „indigeni" bi- și monolingvi care vorbesc una dintre limbile indigene mexicane ca limbă maternă. După cum menționează prof. Villegas, se prezintă aici „un material minim" față de numărul mare de mexicani care „trăiesc marginalizați în propria lor țară, numai pentru că vorbesc una dintre limbile indigene" (p. 7), și se văd limitați, dramatic, la viața într-o „atmosferă asfixiantă mental", deși în aceste limbi se pot exprima idei și sentimente rafinate.

Volumul cuprinde *numai transcrierea* (cu o sumară redare în alfabet fonetic), în limba indigenă și în spaniolă, a interviurilor cu trei femei nahuatl (de 70, 80 și 85 de ani), analfabete, patru bărbați maya (de 17, 21, 25 și 27 de ani), cu studii elementare, și doi bărbați (de 54 și 57 de ani) și o femeie (de 43 de ani) totomaci, analfabeți. Persoanele tinere afirmă că vorbesc și spaniola (dar interviurile decurg în limba „indigenă"); cele mai vîrstnice sînt considerate „monolingve" (deși par să înțeleagă spaniola și, în orice caz, presară, în răspunsuri, cuvinte spaniole, îndeosebi pentru conceptele care lipsesc în limba lor maternă — *escuela, castellano* — sau pentru care se utilizează frecvent clișee spaniole, ca *igual, pero, fiesta*, exprimarea vîrstei etc.). Îndeosebi pentru nahuatl se dau, la început, detalii asupra situației în care au loc anchetele, asupra subiecților, a celor care fac înregistrarea etc. O deficiență a transcrierilor constă în faptul că foarte rar se menționează intervențiile nonverbale (gesturi, mimică, elemente paralingvistice); se notează totuși „risul", dar rareori. De asemenea, uneori se intercalează intervenții ale altor persoane („otra" sau „hija"), despre care nu s-a menționat, la început, că asistă la înregistrări.

Volumul nu conține și comentarii sau o discuție asupra corpusului. Din prefață și din motoul cărții s-ar presupune că se deplînge îndeosebi faptul „marginalizării" (implicit „pentru că limbile respective nu sînt predate în școli, nu sînt utilizate oficial", iar nu pentru că ar fi de dorit o realizare a bilingvismului și a unei școlarizări a acestor persoane în ambele limbi). Merită însă să fie semnalată această direcție — și metodologia — de cercetare care a fost introdusă recent la institutul respectiv (în anul 1974 autoarea prezentării de față făcea primele înregistrări de acest tip, în mediul rural mexican, cu „indigeni"). Cercetarea și înregistrările cuprinse în volum sînt deosebit de interesante; desigur că o continuare a unor asemenea înregistrări, dar și studierea lor aprofundată vor aduce contribuții de mare interes pentru sociolingvistică și pentru lingvistică, în general.

TATIANA SLAMA-CAZACU

,,Géolinguistique''. Bulletin du Centre de Dialectologie, Université des Langues et Lettres de Grenoble. I (1984), II (1986)

Cu cele două volume apărute pînă în prezent din ,,Géolinguistique'', școala dialectologică franceză, de data aceasta prin Centrul de Dialectologie din Grenoble, lansează o nouă inițiativă constînd din publicarea rezultatelor unor cercetări întreprinse atît de dialectologii francezi, cît și de alți romaniști, sub egida ,,Atlasului Limbilor Europei'' (ALE).

Cele două numere ale noii reviste reunesc o serie de contribuții prezentate în parte în reuniuni periodice ale colaboratorilor ALE pentru domeniul romanic.

Primul volum, caracterizat printr-o unitate remarcabilă, însumează șapte contribuții de tipul ,,denumiri pentru noțiunea x în dialectele romanice'', semnate de cinci cercetători. Astfel, G. Tuaillon are mai multe capitole privind denumirile romanice pentru noțiunile ,,fourmi'', ,,fourmilière'', ,,poisson'' și, în colaborare cu R. Stiers, pentru ,,grenouille'' și ,,crapaud'', M. Contini, denumiri pentru noțiunea ,,papillon'', iar A. M. Martins și G. Vitorino pentru ,,hirondelle''.

Volumul al II-lea își modifică într-un anumit fel aria de preocupări, în sensul că pe lîngă cercetări de tipul celor din primul volum (M.Contini cu denumiri pentru noțiunea ,,plantain''), apar o serie de contribuții de tipul ,,denumiri galoromanice pentru noțiunea x'' (G. Tuaillon și R. Stiers pentru ,,têtard'', Jeanine-Elisa Medelice — ,,la coccinelle'', G. Tuaillon — ,,berceau'', ,,cochon'', Hélène Franconie — ,,la taupe''), restrîngînd cercetarea la domeniul galoroman sau la o parte a acestuia (P. Brausseur, *Étude géolinguistique des noms du canard en Normandie).* Alți autori se referă la domenii ca greaca modernă (N. Contossopoulos, *Les noms de l'arc-en-ciel dans les dialectes et patois grecs modernes*, Olga Profili, *L'emploi particulier du verbe* ἵστημν *dans un parler des Pouilles : un processus de romanisation en cours)* sau portugheză (João Saramago, *Différenciation lexicale (un essai dialectométrique appliqué aux matériaux portugais de l'ALE).* Ultimul articol face notă separată și prin încercarea de a aplica metodele dialectometriei, mai puțin folosite în dialectologie, dar de dată foarte recentă, în urmărirea diferențierii lexicale a portughezei și în stabilirea configurației dialectale a teritoriului galego-portughez, pornind de la un corpus de date oferite tot de anchetele ALE. Studiul semnat de Olga Profili privitor la greaca modernă este interesant și pentru lingvistica generală; el demonstrează cum o limbă folosită de o minoritate își pierde autonomia și stabilitatea, căpătînd structuri apropiate sau paralele din limbi de origini diferite care le înconjoară (în cazul de față romanice).

,,Prefața'' la primul volum din ,,Géolinguistique'', semnată de G. Tuaillon, este edificatoare pentru scopul urmărit de editorii noii publicații și pentru modul cum au luat naștere aceste cercetări numite de Tuaillon ,,sinteze romanice''. Toate aceste contribuții sînt, așadar, rezultatul documentării unui grup mare de dialectologi romaniști, asociați în vasta lucrare *Atlas Linguarum Europae (ALE)*, operă de mari proporții și de un deosebit interes științific.

După cum se știe [1], atlasul a fost inițiat cu 20 de ani în urmă, cu prilejul celui de Al II-lea Congres Internațional de Dialectologie (Marburg, 1965), din necesitatea de a îmbrățișa domenii mult mai vaste decît cele abordate în etapele anterioare de atlasele lingvistice naționale sau ale unor grupuri de limbi înrudite și de a oferi specialiștilor posibilitatea studierii diferitelor fenomene din domeniul lexicului — onomasiologie, semantică —, foneticii și fonologiei, morfologiei și sintaxei proprii principalelor familii și grupări de limbi europene. Atlasul european va aduce date edificatoare pentru studierea contactului dintre limbi, mișcărilor demografice, etnice și culturale europene, pentru urmărirea în diverse idiomuri a unor elemente de substrat, de adstrat sau de superstrat.

Sintezele de față constituie un anumit moment al vastei activități pe care au desfășurat-o în decursul mai multor ani comitetele naționale angrenate în elaborarea atlasului, moment care urmează primelor etape în care s-a elaborat chestionarul, s-a fixat rețeaua de localități, s-au făcut anchete de tip lexical, s-a completat documentarea pe marginea faptelor adunate în vederea întocmirii hărților, a legendelor acestora și a comentariilor însoțitoare.

Cele două volume din ,,Géolinguistique'' conțin, cu cîteva excepții, contribuțiile dialectologilor francezi asupra unui material dialectal referitor îndeosebi la domeniul galoromanic sau romanic, din considerentul, exprimat de G. Tuaillon în ,,Prefața'' la primul volum, că modalitatea cea mai potrivită de a reuși în analizele comparative următoare pentru întregul domeniu european este aceea de a încredința specialiștilor fiecărui domeniu lingvistic sarcina operațiilor preliminare, documentarea dialectală, stabilirea etimologiilor, urmărirea motivațiilor semantice etc. Fiecare articol dintre cele publicate aici se susține prin el însuși și atestă un anumit stadiu,

cît de cît finit sau destul de avansat, ca să poată fi util viitoarelor analize la nivel romanic sau european. În aceeași „Prefață", Tuaillon subliniază spiritul de colaborare care s-a instaurat în departamentul romanic al Atlasului Europei între specialiștii în diverse limbi, pe de o parte, și între institutele specializate în dialectologie romanică, pe de altă parte, în activitatea de culegere, documentare și interpretare a imensului material de fapte dialectale.

Constatînd încă o dată unitatea tematică a contribuțiilor — inegale, totuși, ca întindere — incluse în aceste prime două volume ale noii publicații franceze, subliniem valoarea lor științifică rezultată din seriozitatea și competența cu care autorii încearcă să explice materialul dialectal romanic, de la sine înțeles foarte bogat și variat, din punctul de vedere al genezei, al evoluției și al difuzării lui în spațiul romanic. Pornind în general de la elementul latin care stă la baza denumirilor urmărite la nivel romanic, se studiază, în cele mai mici amănunte, elemente de evoluție internă, modificări de radical, schimbări de declinare, de gen, derivare cu sufixe sau alte tipuri de transformări. Se acordă atenția cuvenită tuturor factorilor extralingvistici care au urmări în evoluția termenilor sau în răspîndirea lor teritorială. Se încearcă cele mai potrivite soluții în explicarea diferitelor fenomene și, adesea, se ridică semne de întrebare în legătură cu o formă sau alta.

Nu ne propunem o analiză a tuturor contribuțiilor și situațiilor discutate de autorii articolelor din cele două culegeri, destul de variate, de altfel, atît din punctul de vedere al materialului, cît și din cel al metodologiei aplicate în interpretarea acestuia. Ne vom opri numai asupra cîtorva cazuri mai interesante și ne vom permite o serie de observații în legătură cu materialul oferit de domeniul dialectal românesc, care, în general, este bine cunoscut și interpretat cu competență.

Astfel, în primul studiu *(Les désignations de la FOURMI dans les parlers romans)*, G. Tuaillon constată că dialectele din cea mai mare parte a Romaniei denumesc noțiunea cu ajutorul unui cuvînt care continuă mai mult sau mai puțin direct subst. fem. latin *formīca*. Faptul acesta denotă o coerență foarte puternică a Romaniei în jurul cuvîntului latin, în ciuda unor inovații care constau în crearea, în domeniul galoromanic, a unor forme cu schimbări de gen sau de declinare sau a unor derivate — îndeosebi diminutivale — în Franța și Italia. Fără a indica soluții definitive, autorul prezintă și unele inovații lexicale cu motivațiile lor semantice (sub forma unor împrumuturi în special din superstratul germanic sau datorate unor metafore, comparații etc.), din domeniile friulan, occitan, francoprovensal sau valon.

Interesant ni se pare faptul că autorul acordă o atenție deosebită urmașilor cuvîntului lat. *formīca* sub forma unui radical FORN-, elemente proprii domeniului românesc (unde cuvîntul *furnică* este general, în dacoromână, inclusiv în subdialectul moldovenesc din R.S.S. Moldovenească), unor arii din catalană [furn'iγA] sau din domeniul occitan [furn'igo], [furn'*idz*e]. Deschiderea acestei discuții privind radicalul FORN- este făcută cu bună știință de autor, care urmărește să atragă atenția asupra modului corect de a se pune problemele, fapt mai important în etapa actuală a discuției chiar decît acela de a căuta soluții mai mult sau mai puțin acceptabile. Autorului i se pare, pe bună dreptate, important fenomenul și pune romaniștilor întrebări care trebuie rezolvate : a) un simplu accident fonetic (disimilarea labialității : *f...m* > *f...n*)[2] poate avea o extindere spațială atît de însemnată în Romania? ; b) la ce dată trebuie plasat acest radical FORN- pentru a putea explica prezența sa actuală în zone atît de diverse ale Romaniei? ; c) pot fi invocate atracții paronimice cu alte cuvinte care ar putea fi implicate în această evoluție și care sînt aceste cuvinte?

În articolul următor privind denumirile pentru noțiunea „fourmilière", G. Tuaillon distinge două mari categorii de termeni, după cum numele adăpostului derivă sau nu din numele animalului *(fourmi-fourmilière* în comparație cu *abeille-ruche*, de exemplu). Studiul său este conceput, de aceea, în primul rînd ca o cercetare de morfologie lexicală.

În cazul derivatelor cu sufixul *-arius*, autorul constată că între domeniul românesc și restul Romaniei este o diferență semnificativă, graiurile românești recurgînd puțin la sufixare. Explicația trebuie să constea, după părerea noastră, în marea unitate a limbii române, care în cazul acestui cuvînt nu cunoaște o varietate lexicală deosebită, *furnicar* (neutru și nu masculin, cum notează autorul la p. 33) fiind termenul predominant. În legătură cu ceilalți termeni care mai apar în graiurile noastre, cel mai răspîndit este *mușuroi*, cu diferite variante fonetice, între care autorul menționează și o formă [murmuʃ'oj] necunoscută dicționarelor. Considerăm că asemenea variante (bănuim izolate) nu trebuie să rețină prea mult atenția cercetătorului preocupat de zone foarte vaste. Rom. *mușuroi* < lat. *mus araneus* „cîrtiță" are ca motivație semantică „grămada de pămînt" făcută de cîrtiță, care a ajuns să denumească, prin atracție, și adăpostul furnicilor. În denumirea aceluiași concept mai pot fi notați și alți termeni, avînd ca motivație semantică alte elemente. Astfel, *mișină* (despre care nu știm din materialul ALE aflat la dispoziția autorului cît este de răspîndit în graiurile românești) pornește de la „rezervele de hrană" făcute de unele viețăți, de exemplu, rozătoarele, șoarecii de cîmp (v. DLR s.v., care, pentru etimologie, compară cu rus. *mișina)* ; se mai notează *grămăjoară de furnici* în R.S.S. Moldovenească, de la ideea de „tas". Este interesant faptul că denumirile de acest tip pot fi întîlnite în diferite zone și situații. Astfel, Tuaillon înregistrează în diverse puncte ale Roma-

niei formații care au la bază ideea de ,,casă", ,,cuib", ,,adăpost", ,,scorbură", ,,grămadă". În graiurile oltenești au fost notate, în cîteva localități, pe lîngă denumirile curente *furnicar* sau *mușuroi*, și cîteva formații asemănătoare celor din Romania : *cuib de furnici, cuibar ~, casă ~, roi ~* (v. NALR — *Olt.* III, MN pl. 95).

G. Tuaillon și R. Stiers semnează împreună două articole privitoare la denumirile romanice pentru ,,grenouille" și ,,crapaud". Nu intrăm în amănunte pentru a analiza foarte interesantele situații create în diferite părți ale Romaniei de urmașii cuvintelor latine care stau la baza denumirilor respective, ci vom constata că domeniul românesc este acoperit de un singur termen de bază (lat. **broscus, -a)* pentru ambele specii [3], cu specificarea că pentru ,,crapaud" cuvîntul românesc este însoțit adesea de un determinativ, rezultînd numeroase compuse de felul : *broască rîioasă, ~ răpănoasă ~ pucioasă, ~ verde, ~ de pămînt, ~ de cîmp, ~ de iarbă, ~ cu ningei* etc., la care se adaugă o serie de derivate ca : *broscoi, broștiței* (notat de autori [broʃt''its'ĕl], o formație care ni se pare curioasă, ca și [broʃt'ik bubós] de la p. 111), *broatec* care, după dicționarele limbii române, are altă etimologie *(< brotac <* lat. pop**brotacus* < gr. βάτραχος — CADE sau < gr., lat. *brotachus* — DA ; cf. Meyer-Lübke REW 1331).

În paragrafele consacrate motivațiilor semantice ale unor denumiri, autorii mai notează pentru română [rĕt'its'ĕlu], în care recunoaștem pe *răchițel*, pus în legătură cu *răchita* sau, probabil, o contaminare între *răcănel* și *răchită* — DA, [rĕkĕn'el] de la onomatopeea *rac*, cu verbul însemnînd ,,a orăcăi", [strigw'aje] de la verbul românesc *a striga* (!).

Mai întîi se impune observația că o parte dintre denumiri *(răcănel, broștițel, broatec, răchițel)* acoperă noțiunea ,,rainette" și gruparea lor pentru ,,crapaud" este greșită. Cele cîteva răspunsuri cu semnificația ,,rainette", obținute în rețeaua românească, se datorează confuziei făcute de vorbitori, fenomen obișnuit în cazul denumirilor de plante și animale. Este semnificativ în acest sens și faptul că în română nu avem termeni diferiți pentru ,,grenouille" și ,,crapaud". Pe de altă parte, între cele două noțiuni există și în alte zone romanice alunecări de sens pe care le menționează și autorii celor două articole.

Răspunsurile care folosesc o sintagmă în care cel de al doilea element este un atribut adjectival (61 de cazuri) ridică mai multe probleme legate de modul în care autorii au stabilit motivațiile semantice. Astfel, unele determinative sînt simple variante fonetice [brw'askĕ'rîjw'a], [br'ǫskĕ rj'osĕ], [~rin'ǫsĕ], care nu justifică cele două glosări diferite : ,,grenouille à pustules" și ,,~ galeuse" ; [brw'askĕ puʃw'asĕ] nu trebuie glosat prin ,,grenouille sulfureuse", ci ,,~ puante".

O motivație semantică de corectat este și cea legată de explicația dată de autori (cu semn de întrebare) pentru formația [bro'aska ku nindz'ej], rămasă neglosată în lista compuselor (p. 111) dar pentru care autorii fac o legătură între determinantul *nindʒej* și verbul *a ninge* (p. 112). Negăsind o verigă plauzibilă între ,,broască" și ,,a ninge", autorii presupun o credință populară despre prevestirea timpului, considerînd totodată bine venite orice completări ulterioare în informație. În virtutea acestui îndemn, menționăm că determinantul *nindʒ'ej* reprezintă de fapt forma de plural a subst. *neg, negel*, element caracteristic în denumirea ,,broaștei rîioase" *(Bufo vulgaris)*, așa cum rezultă din dicționarele limbii române (vezi, de ex., CADE s.v. *broască*, unde se dau compusele *broască rîioasă, ~ buboasă* cu explicația ,,soi de broască greoaie, urîcioasă, cu pielea acoperită cu negi").

O altă legătură semantică greșită se face în cazul termenului [strigw'aje], derivat de autori de la verbul *a striga* (p. 120, 125). Explicația justă ne-o dă același dicționar, CADE, unde *strigoaie* (cu variante ca *sterigoaie, stirigoaie, șteregoaie, știrigoaie)* denumește o plantă veninoasă din familia liliaceelor *(Veratrum album, ~ nigrum)*, pe care poporul o întrebuințează pentru stîrpirea insectelor și la vindecarea rîiei.

Subliniind încă o dată importanța celor două volume ale noii publicații inițiate de școala dialectologică franceză ca prime rezultate ale unei bogate activități de documentare și de interpretare a materialului dialectal romanic din fondul *Atlasului Limbilor Europei*, considerăm necesar să menționăm în încheiere că și în lingvistica românească s-a remarcat, în ultimii ani, în paralel, dar și în strînsă colaborare cu celelalte comitete naționale ALE, o activitate susținută a grupului de specialiști reuniți în Comitetul Național Român pentru ALE. În afara lucrului efectiv depus în conformitate cu cerințele programului ALE (elaborarea chestionarelor, stabilirea rețelei naționale de anchetă, desfășurarea anchetelor pentru culegeri de material dialectal inedit, prelucrarea acestuia în vederea elaborării hărților atlasului), subliniem informarea promptă a cercurilor științifice prin note, dări de seamă etc. ale activității generale în cadrul atlasului și în diferitele reuniuni internaționale periodice.

Dar cel mai important aspect care trebuie subliniat este faptul că membrii grupului român pentru ALE au elaborat, la rîndul lor, o serie de lucrări de tipul celor oferite de dialectologii francezi, sub forma unor comunicări la diferite reuniuni științifice sau a unor studii publicate în revistele noastre de specialitate, fie ca interpretări cu caracter general european, fie restrînse la domeniul unei limbi (de obicei, româna) sau al unor familii de limbi, a bogatului material dialectal oferit de anchetele ALE. Astfel, au stat în atenția lingviștilor români conceptele : ,,il danse" (B. Cazacu), ,,le bois", ,,la forêt" cu sensurile ,,mlaștină" sau ,,munte",

,,cigogne" (V. Arvinte), ,,beau temps", ,,tournesol" (N. Saramandu), ,,mauvais temps" (Liliana Ionescu-Ruxăndoiu), ,,prunellier" (N. Saramandu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Cristina Călărașu)[4].

NOTE

[1] Amănunte despre inițierea acestei vaste opere la B. Cazacu, *Atlasul Lingvistic al Europei (Atlas Linguarum Europae* ALE), în ,,Progresele științei", IX, (1973), nr. 7, p. 329–330.

[2] Fenomenul este explicat în același mod de istoricii limbii române (vezi, de ex., O. Densusianu, ILR, p. 34, S. Pușcariu, LR II, *Rostirea*, p. 109 etc.).

[3] De altfel, autorii înșiși afirmă (p. 112) că din cele 96 de puncte ale rețelei Romaniei orientale s-au înregistrat 83 de răspunsuri cu termenul *broască*, deci un comportament atît de asemănător încît formează un ansamblu foarte coerent.

[4] O prezentare a contribuției lingviștilor români la interpretarea datelor ALE face, recent, B. Cazacu în ,,Anuar de Lingvistică și Istorie Literară", Iași, XXX (1985), A. *Lingvistică*, p. 61–64.

ION IONICĂ

,,Versus". Quaderni di studi semiotici 41 (maggio–agosto 1985), Milano, Bompiani, 128 p.

În ultimii zece ani, aproape fiecare număr al celei mai prestigioase reviste de semiotică editate în Italia — ,,Versus". *Quaderni di studi semiotici*, director responsabil Umberto Eco — conține minimum un articol în care sînt abordate dintr-o perspectivă semiotică fie textul dramatic (văzut în genere ca discurs, deci ca mulțime ierarhizată de reguli ce au ca rezultat o modalitate particulară de expresie lingvistică), fie actul de emitere—receptare a spectacolului (de teatru propriu-zis, de operă, de circ, de sunet și lumină etc.) și taxinomia codurilor verbale și nonverbale a căror acțiune dă naștere semnului dramatic, permițînd totodată elaborarea a diferite sisteme de segmentare a acestuia în unități minimale.

După nr. 11 (1975), cu o bibliografie cvasicompletă a cercetărilor de semiotică teatrală întreprinse pînă în acel moment, căruia nr. 21 (1978), număr tematic intitulat *Teatro e semiotica* și coordonat de Marco de Marinis, le era dedicat în întregime, ne reține atenția relativ recentul nr. 41 (1985), ale cărui articole sînt grupate sub titlul generic *Semiotica della recezione teatrale* și care apare, de asemenea, sub coordonarea lui Marco de Marinis.

Toate cele șase articole din acest număr constată în primul rînd cotitura marcată în ultimii ani (în ceea ce privește atît obiectivele propuse, cît și metodologia) de studiile de semiotică a spectacolului, în raport cu ceea ce a și început să se numească semiotica teatrală ,,clasică", adică cercetările semiotice de spectacologie ale anilor '60 și '70. În timp ce acestea își propuneau, mai înainte de orice, o analiză a textului spectacolului sau, mai precis, elaborarea unei metodologii de analiză, studiile mai recente încearcă să explice procesele prin care spectacolele sînt receptate de subiecți (spectatori), abordînd din diverse puncte de vedere modalitățile în care aceștia interpretează un spectacol, îl reevaluează și reacționează cognitiv și emoțional la mesajul primit. În acest sens, autorii subliniază însă că ipoteza — de sorginte structuralistă — a biunivocității între textul dramatic și spectacol a fost infirmată de practica actuală, care a dovedit că, deși textul dramatic își păstrează o funcție coercitivă, neputînd exista spectacol dramatic în absența piesei, punerea în scenă poate fi considerată totuși un obiect autonom, ce nu derivă în mod necesar din cercetările întreprinse asupra textului. Cu toate că precizarea lipsește din majoritatea studiilor cuprinse în acest număr (caracterizate, de altfel, printr-o deosebită concentrare, uneori chiar ,,încifrare" a metalimbajului, trăsătură care face adesea dificil accesul cititorului, chiar avizat, la teorie), presupoziția afirmației de mai sus ne pare a fi aceea că punerea în scenă poate face abstracție de acele cercetări care *au precedat* contactul regizorului — real sau virtual — cu piesa de teatru căreia urmează să-i confere o reprezentare, căci aceasta din urmă nu poate exista nici chiar în stadiu de proiect altfel decît pornind de la o analiză temeinică a textului, elaborată (indiferent de metodologie) de regizor.

Toți autorii articolelor precizează, de asemenea, că trăsătura principală a spectacolului este caracterul său tranzitoriu, faptul că declanșează emoții efemere, produce coduri în continuă mutație, construiește funcții în cadrul cărora se constituie simultan în subiect și obiect. De aceea, ca și toate cercetările asupra științelor limbii și limbajului, spectacologia actuală

este dominată de pragmatică : analiza codului este în mare parte înlocuită de analiza contextului și de analiza producerii sensului ca urmare a unor interacțiuni semnificative.

Astfel, în articolul *Toward a Cognitive Semiotic of Theatrical Emotions* (p. 5—20), Marco de Marinis arată necesitatea ca o teorie ,,cognitiv-semiotică" a experienței teatrale — care ar trebui, după părerea sa, să ia în considerare mai ales relația dintre interpretare și emoție — să țină seama de faptul că aspectele emotive și cognitive ale experienței teatrale nu pot fi privite ca o dihotomie ; experiența teatrală se dovedește a fi o mulțime complexă de procese perceptive, interpretative, emotive, evaluative și de memorare, care se interferează permanent. Pe de altă parte, se arată în continuare în articol, ca în orice altă experiență estetică, în experiența teatrală, emoțiile au o funcție cognitivă, mai întîi deoarece ele contribuie în mod decisiv la înțelegerea conceptuală a spectacolului și apoi pentru că sînt determinate, la rîndul lor, fie și parțial, de procesele cognitive (evaluare, interpretare etc.) care au loc în cursul receptării spectacolului. Astfel, ipoteza în legătură cu funcția cognitivă a emoțiilor teatrale nu implică în mod necesar, după părerea lui Marco de Marinis, reducerea experienței estetice la o activitate strict cerebrală, la o clasificare și o decodare exclusiv ,,la rece" a textului (ne întrebăm însă cum altfel ar putea o decodare să fie obiectivă, după cum ne întrebăm și în ce scop este readus în discuție — chiar dacă sub alte nume — impresionismul, a cărui lipsă de productivitate a fost demult demonstrată), deși, recunoaște autorul, aceasta este o parte constitutivă a unei astfel de experiențe. Teoria avansată de cercetătorul italian nu ar justifica, după părerea noastră, nici supralicitarea factorului psihologic (nici chiar în varianta sa psiholingvistică) în elaborarea unui model al receptării (așa cum se face în articolul pe care-l prezentăm aici), căci, oricît ar porni de la o intuiție sau de la o impresie, receptorul nu poate să decodeze în mod adecvat mesajul și să-l integreze în complexul circuit sociocultural, decît dacă-și obiectivează propria relație cu textul și și-o controlează, confruntînd-o permanent cu sistemul mărcilor lingvistice și semiotice ale acestuia. Autorul își continuă demersul arătînd că modelul receptării teatrale bazat pe interacțiunea dintre procesele cognitive și cele emoționale implică existența unui număr de subprocese, între care, pe lîngă interpretare, evaluare și emoție, propune să fie incluse și percepția și memoria. Articolul precizează apoi că în receptarea teatrală pot avea loc procese emotive datorită strategiilor de frustrare a așteptării, în planul expresiei sau în planul conținutului, la nivel micro- sau macrostructural, și detaliază operațiile intelectuale care se interferează cu relațiile emotive ale spectatorului în procesul receptării, și anume : a) compararea impulsurilor senzoriale care-și au originea în spectacol (și au fost deja filtrate prin atenția selectivă) cu datele recuperate ad-hoc din memoria de lungă durată (ce fac parte din așa-numita competență textuală), ce determină orizontul de așteptare al spectatorului, stimulîndu-l să formuleze ipoteze cu privire la desfășurarea ulterioară a spectacolului ; b) ipoteze în legătură cu intenția emițătorilor, cu situația pragmatică în care este implicat spectatorul, cu reacțiile altor spectatori etc. Concluzia principală care ne pare că decurge dintr-o examinare fie și sumară a acestor procese este aceea a controlului permanent exercitat de text (concluzie asupra căreia cercetătorul totuși nu insistă).

Este propus apoi conceptul de ,,mediere (sau comparare) interpretativă", ce numește acel proces prin care spectatorul încearcă să elaboreze un model cît mai coerent de structurare a propriei sale experiențe de receptare. Specificînd că în teatru emoțiile sînt rezultatul interpretării altor emoții, autorul ajunge apoi, pe bună dreptate, să discute conceptul de ,,metainterpretare", adică evaluarea critică pe care o face spectatorul cu privire la propriile sale reacții (interpretări) la ceea ce vede pe scenă. Dacă emoția este primul pas, empiric și intuitiv, în receptarea textului artistic, ,,metainterpretarea" ar constitui, după părerea noastră, cea de a doua etapă, controlată rațional, care ar face trecerea spre demersul teoretic riguros.

Franco Ruffini, care semnează, în același număr, articolul *Testo/scena : drammaturgia dello spettacolo e dello spettatore* (p. 21—40), își începe argumentația combătînd premisa, clasică în toate cercetările de specialitate, că textul dramatic este o ,,punere în scenă implicită" sau ,,virtuală", reprezentările sale ,,reale" fiind doar variante ale acesteia. Dimpotrivă, autorul menționat arată că problema reală nu este dacă textul dramatic își conține punerea în scenă sau dacă punerea în scenă își conține textul, ci aceea de a lua în considerare faptul că acești doi factori sînt ,,parteneri într-un raport de colaborare" și de a analiza consecințele ce decurg de aici (în plan sincronic și diacronic). Articolul precizează în continuare că o abordare ca aceea pe care o propune, a raportului dintre text și scenă, va trebui să considere textul ,,sărac" (flexibil, variat), rezervînd ,,bogăția" scenei. Dacă acceptăm această premisă, ca și pe aceea că în acest raport textul are rol determinant, decurg, după cum specifică Franco Ruffini, două aparente paradoxuri. Primul este că atunci cînd textul subordonează total scena, spectacolul (semnul) rezultat nu exprimă ,,bogăția" textului, ci ,,austeritatea", intransigența acestuia. Cel de al doilea este că, după cum a dovedit-o istoria culturii, ori de cîte ori scena a vrut să-și exprime propria bogăție, încercînd să pună între paranteze rezistența pe care o opunea textul, această bogăție a scenei s-a transformat în propria ei parodie : haosul a luat locul dezordinii, iar varietatea a fost înlocuită de un proteism nediscriminat.

Această idee, pe cît de inedită pe atît de bine argumentată, este urmată de aceea că cercetările întreprinse pînă acum în domeniul semioticii teatrale au condus la concluzia că există

un ,,text" și o ,,scenă" ale textului (dramatic) și un ,,text" și o ,,scenă" ale scenei (adică ale spectacolului), ceea ce conduce la necesitatea de a reexamina noțiunea de ,,dramaturgie", înțeleasă aici în sensul etimologic de interacțiune. Tot făcînd apel la argumente din domeniul etimologiei (,,text"=,,textură"), este argumentată ipoteza că nu poate exista spectacol fără text.

În partea centrală a articolului sînt analizate (cu un grad mai scăzut de claritate decît acela care caracteriza demonstrația pînă acum) relațiile contractate de ,,textul" și de ,,scena" textului, pe de o parte, și de ,,textul" și de ,,scena" scenei, pe de altă parte. Din punctul de vedere al compoziției semnului, textul dramatic scoate în evidență numai (sau, mai ales) componenta ,,text", în timp ce scena acordă prioritate (și uneori absolutizează) componenta ,,scenă". Conceptele propuse de cercetătorul italian și modalitățile de intersecție a lor pe care le indică ne-au amintit distincția glosematică dintre forma și substanța expresiei și forma și substanța conținutului, categorii generice în raport cu care acelea ale lui Franco Ruffini ar reprezenta, după părerea noastră, variante, particularizări (de altfel, bine venite) la domeniul spectacologiei.

Secțiunea finală a articolului se referă la posibilități de receptare adecvată și inadecvată a mesajului spectacolului în funcție de decupajul semnelor operat de emițător și receptor, arătîndu-se limitele autonomiei fiecăruia dintre acești doi actanți. Autorul scoate în evidență faptul că dramaturgia văzută ca interacțiune a ,,textului" cu ,,scena" (în planul textului și în cel al scenei) permite explicarea caracterului ,,viabil" al spectacolului și a reacțiilor complexe ale spectatorului. Demersul întreprins de Franco Ruffini în acest număr al revistei se încheie cu constatarea că, așa cum spectacolul nu produce lucruri, ci evenimente și situații, nici studiul acestuia nu e un studiu al obiectelor de care se servește în construirea semnificației, ci unul al evenimentelor și al situațiilor. În ultimele paragrafe, e schițată o descriere sociologică a teatrului pornind de la aceste baze.

În articolul său, *Approches de la réception. Quelques problèmes* (p. 41—48), André Helbo începe prin a arăta că, contrar unei păreri destul de răspîndite, semiotica nu se ocupă cu studiul semnelor în teatru (activitatea de identificare și de izolare a semnelor ține, după părerea autorului, de istorie), ci abordează activitatea teatrală pornind de la sisteme de semne gata constituite, organizate într-un anumit mod în mulțimi semnificative. Privit astfel, se arată în continuare, demersul semiotic e dublu, pentru că are în vedere atît funcționarea obiectului pe care-l studiază, cît și circulația sistemelor de semne în rețeaua socioculturală ; în ambele cazuri, semiotica pune în discuție modalitatea de construire a obiectului-spectacol și colaborează în acest scop cu alte discipline, cărora le pune în valoare pertinența. Autorul amintește în acest sens o afirmație din 1974 a lui Umberto Eco, conform căreia ,,semiotica e o știință-vampir, care se hrănește din sîngele celorlalte [...]". O face în așa măsură, precizează André Helbo, încît unii dramaturgi pretind că se inspiră din semiotică atunci cînd își elaborează operele. Precizarea ne pare însă valabilă nu numai pentru cercetările de semiotică teatrală, care influențează configurația textelor dramatice și intenționalitatea declarată a autorilor și nu numai pentru studiile de semiotică în general, de care textele-obiect, deci emițătorii acestora, nu mai pot face abstracție. Interdependența dintre metodă și obiect e dialectică și nu o dată teoreticieni din diverse domenii (de la lingvistică generală, pînă la poetică și teoria textului) au mărturisit că și-au rafinat demersul, că au putut chiar să-l ducă mai departe ca urmare a indicațiilor metatextuale cuprinse în textul-obiect.

Cercetătorul belgian argumentează în continuare necesitatea demersului pragmatic — care consideră limbajul un act generator de comportamente — în domeniul spectacologiei, deoarece pragmatica măsoară la adevăratele dimensiuni faptul că teatrul scoate în evidență, demontează sau contestă în germene strategiile discursive, pe care le disociază atît de eficacitatea lor cotidiană, cît și de conținutul lor. Propunîndu-și să considere teatrul simultan ca ficțiune și ca performanță, cercetările pragmatice nu scot practica textuală din cîmpul științific, ci demonstrează doar că aceasta este o imagine a vorbirii active și analizează relațiile dintre aceasta și reprezentare.

Obiectivul principal pe care și-l propune André Helbo este o comparație a semioticii vizuale (privite generic) cu semiotica receptării spectacolului. Verbalizarea apare ca un criteriu important în stabilirea divergenței dintre spectacol și tablou : cititorul tabloului, constrîns de determinările enunțului, diferă de spectatorul de teatru, căruia i se cere permanent să deconstruiască enunțul premeditat emis pe scenă. Dacă privitorul tabloului se identifică total cu punctul de vedere al emițătorului, spectatorul își investește limba și cultura într-un spațiu mobil, supus variațiilor de volum și de durată. Pe parcursul desfășurării, spectacolul își modifică punctele de stație și posibilitățile de segmentare, schimbînd raportul cantitativ între opozițiile penumbră/lumină, sală/scenă, bidimensionalitate/profunzime, instanță/durată etc. De asemenea, spectacolul schimbă două ordini simbolice : orizontul de lectură individual și inserția dialogică a acestuia într-o trăire colectivă, cea a publicului. Astfel, spectatorul de teatru trăiește o experiență dublă : de *negare* a performanței și de *adeziune* la ficțiune, deci la imaginea iluzorie (pe care și-o creează singur, pornind de la performanță).

Cea de a doua parte a articolului este dedicată instrumentelor de investigare a spectacolului. Primul tip are în vedere regulile de percepere a mesajului și modalitatea de funcționare

a imaginii ; este linia (inaugurată cu două decenii în urmă de Roland Barthes și de Umberto Eco) care-și propune să fundamenteze o posibilă retorică a vizualului. O a doua serie de studii, precizează autorul (studii întreprinse de Louis Marin, Robert Damisch, Christian Metz etc.), analizează relațiile între structurile lingvistice și cele iconice, între procesele primare și cele secundare. Aici se înscrie semiotica semnificației, care neglijează semnul perceput în favoarea textului produs și în favoarea procesului de analiză (modelului de discurs rezultat din combinarea mai multor structuri și coduri, indiferent de suportul lor de manifestare sau de referent). Polaritatea metodologică cea mai fecundă atît pentru analiza imaginii picturale, cît și pentru aceea a spectacolului este, în opinia lui André Helbo, diada lizibil/vizibil, așa cum se manifestă la nivelul producerii și al receptării, pentru că încearcă să se îndepărteze de opozițiile elastice între mesajul lingvistic și cel iconic, definit ca analogic, scoțînd, dimpotrivă, în evidență, existența unui plan lingvistic dedesubtul, în interiorul sau în spatele imaginii și prezența unui nivel de premanifestare tradus prin vizual. Problema receptării/lexicalizării unei imagini figurative pune astfel în evidență existența unei activități lingvistice în spațiul iconicului și demonstrează că ceea ce reprezintă un tablou nu e același lucru cu ceea ce figurează acesta. Precizarea aceasta ne pare a implica echivalența dintre „ceea ce reprezintă'' un tablou și semnificația din structura sa de adîncime, la care trebuie să ajungă receptorul și, desigur, credem că putem asimila „ceea ce figurează'' un tablou cu structura sa de suprafață.

Dintre concluziile articolului, cea mai importantă ni se pare aceea conform căreia „corpul actorului'' (ipostazele actorului pe scenă) reflectă simultan un discurs *al actorului* și un discurs *despre actor*. Este o afirmație implicită că dimensiunea metatextuală este permanent prezentă în textul spectacolului. De asemenea, pe urmele Cercului de la Praga, autorul precizează că însăși „prezența'' fizică a obiectelor (piese de decor, actori etc.) pe scenă se constituie în semn și de aceea este „artificializată''. Textul (al spectacolului, dar și cel artistic în general !) se supune prin urmare propriilor sale legi, modificînd raportul receptorului cu lumea pe care i-o actualizează (și care diferă de cea contingentă, chiar dacă împărtășește unele dintre caracteristicile acesteia). Sînt propuse apoi o serie de reguli ale coerenței ce funcționează în actul de emitere-receptare a spectacolului, insuficient rafinate, credem, chiar și pentru o trecere sumară în revistă. Autorul atrage, în sfîrșit, atenția că trebuie analizat în profunzime raportul între „plăcerea'' spectatorului și activitatea sa de cunoaștere, pentru că plăcerea teatrală nu poate fi separată de o strategie cognitivă : o convenție arbitrară, marcată de trecerea de la lumea naturală la un univers de discurs care mai întîi exclude „lumea naturală'', pentru a o introduce apoi în „iluzie''. Observația, ca majoritatea celor cuprinse în acest articol (de o extremă densitate), ne pare perfect valabilă, dar credem că demonstrația ar fi avut de cîștigat dacă ar fi folosit un metalimbaj denotativ și o terminologie neutră, lipsită de încărcătura impresionistă prealabilă.

În studiul „*Much Ado About Speech Acts*'' : *atti, fatti, effetti ed affetti nella rappresentazione drammatica* (p. 48—67), Keir Elam consideră că piesa lui William Shakespeare *Mult zgomot pentru nimic* ilustrează cu mijloace artistice dimensiunea acțională a limbajului, faptul că limbajul provoacă „acțiuni'' și „efecte'', la fel ca orice alt tip de activitate, din acest punct de vedere piesa putînd fi considerată o dramatizare a problemelor legate de condițiile „esențiale'' și „de sinceritate'', ce conduc la „reușita'' sau „eșecul'' unui act de limbaj. Exemplul tipic ales de autor pentru a ilustra această teză este că, în comedia menționată, vorbele lui Claudio o „ucid'' pe Hero. Absența acestor condiții, deci imposibilitatea de a verifica adevărul enunțului este implicată, specifică cercetătorul, prin prezența termenului „nimic'' în titlul piesei lui Shakespeare. Pledoaria în favoarea utilității analizei discursului dramatic cu ajutorul instrumentelor pe care le oferă teoria actelor de limbaj este explicată în textul lui Keir Elam, principalul argument — extrem de convingător, după părerea noastră — fiind acela că discursul dramatic este, prin definiție, o „acțiune vorbită''. Cercetătorul atrage însă atenția și asupra faptului că o abordare de acest tip implică pericolul de a transforma întreaga structură a unei piese de teatru într-un act ilocuționar, ceea ce ar duce la o concepție reductiv pozitivistă sau utilitaristă.

În partea a doua a articolului, se propune un inventar al relațiilor posibile care apar în comunicarea dramatică. Prima este aceea între dramaturg și text, pentru descrierea căreia autorul face un istoric al noțiunii de text dramatic și al concepției conform căreia compoziția sa este o modalitate de acțiune simbolică. În acest sens, autorul precizează că regulile de transformare a iterativului în performativ cu scopul construirii unei lumi ficționale nu sînt cuprinse numai în didascalii, cu atît mai mult cu cît în piesele lui Shakespeare, de pildă, acestea se reduc cel mai adesea la *exeunt* și *manent*. „Cu alte cuvinte — se subliniază în continuare — orice regizor demn de acest nume va încerca să considere indicațiile dramaturgului nu ca pe niște directive, ci ca pe niște informații pseudonarative, pe care le poate folosi sau neglija, în funcție de scopul urmărit'' (p. 55). Dacă prin aceasta autorul a înțeles că intenționalitatea este a textului și nu a autorului, nu putem să fim decît de acord. O asemenea ipoteză este însă infirmată de faptul că autorul își construiește teoria cu ajutorul instrumentelor pe care i le furnizează actele de limbaj (în care intenționalitatea presupusă a emițătorului și contextul sociocultural în care are loc comunicarea joacă rolul principal). Astfel încît propoziția citată ar trebui inter-

pretată mai curînd ca pledoarie în favoarea unei autonomii depline a spectacolului în raport cu textul, cu atît mai mult cu cît cea de a doua relație ce apare, conform inventarului schițat aici de Keir Elam, în comunicarea dramatică, e aceea generată de poziția autorului față de propriile acte ficționale. Autorul subliniază în acest sens cît de util e studiul reacțiilor receptorilor, întreprins în ultimii ani, pentru că orice mesaj (artistic) pleacă implicit de la premisa că urmează a fi interpretat. Reacțiile receptorilor sînt însă dirijate implicit de retorica pe care o folosește orice text. De aceea, dintre cele două tendințe ale cercetării actuale menționate, de pe o poziție aparent neutră, de Keir Elam — și anume (1) faptul că interacțiunea dintre public și scenă nu e atît o problemă de cunoaștere, cît una de persuasiune directă, deci de praxis și (2) că, după alți cercetători, în acest raport primează, dimpotrivă, gnosisul, funcția principală a spectatorului fiind una de cunoaștere —, ne pare mai productivă cea dintîi, sau, mai exact, credem că aceasta o determină, o generează pe cea de a doua, ambele etape fiind parcurse cu necesitate în circuitul textului spre spectator și apoi spre idiolect și sociolect.

Cercetătorul amintește apoi că pragmatica spectacolului, așa cum s-a dezvoltat ea în ultimii ani, exclude „pathosul" din receptarea teatrală, deși acest concept are un sinonim cvasi-perfect în teoria actelor de limbaj, în ceea ce Austin numește „efect perlocuționar". „Teatrul e un act esențialmente perlocuționar, indiferent dacă scopul și motivațiile sale sînt persuasiunea, plăcerea, catarsisul sau didactica. Ceea ce se schimbă o dată cu condițiile istorice și cu principiile ideologice sînt tocmai obiectivele perlocuționare și, natural, mijloacele de realizare a acestora" (p. 61). În finalul articolului, autorul rezumă într-un tabel (p. 62—63) unele dintre cele mai importante modele perlocuționare ale reprezentării dramatice care au funcționat în diacronie (la autori al căror șir începe cu Aristotel și se încheie cu Artaud și Beckett), specificînd pe scurt și implicațiile acestora într-o posibilă sistematică a receptării.

Cel mai interesant din seria de șase articole (pentru că teoria — în mare parte inedită — pe care o propune este solid și clar argumentată și are un grad ridicat de aplicabilitate în multe domenii) ni s-a părut acela al lui Patrice Pavis : *Réception du texte dramatique et spectaculaire: les processus de fictionnalisation et d'idéologisation* (p. 69—94), în care autorul își propune să explice mecanismul de producere a ficțiunii textuale și scenice (deci a lumii imaginate) și modalitățile în care acest mecanism organizează materia narativă într-o fabulă și într-o iluzie de fiecare dată nouă. Interesează deci, după cum precizează autorul încă de la început, procesul de creare a unui „efect de ficțiune" pornind de la un efect de discurs, deci regulile care fac ca ceea ce percepem noi pornind de la un text dramatic sau de la un spectacol să aibă un caracter ficțional. Pentru a evita să punem problema mimesisului literar ca exprimare a lumii „reale", producerea ficțiunii trebuie considerată, argumentează articolul, în termeni de teorie a textului, din logica lumilor posibile. În acest scop, „universul imaginar al regizorului" (concept propus cu cîțiva ani în urmă de Anne Ubersfeld), văzut ca „raport între diversele universuri de referință și ficționale", trebuie reanalizat avînd grijă să considerăm textul dramatic și spectacolul relațional, confruntarea lor intertextuală fiind, după părerea lui Patrice Pavis (la care nu putem, desigur, decît să subscriem), singura posibilitate de a le compara.

E luată apoi în discuție teoria lui John Searle (din *Sens et expression*, Paris, Minuit, 1982), conform căreia caracterul ficțional este atribuit discursului de intenția ilocuționară a autorului, iar discursurile „realiste" conțin mai multe referințe „adevărate" (la persoane, locuri sau evenimente „reale") decît discursurile ficționale din alte categorii. Patrice Pavis arată însă, pe bună dreptate, că referințele „realiste" pot fi reconstituite și în discursurile asumat „ficționale", funcția receptorului fiind, am spune noi, tocmai aceea de a recompune universul extratextual pornind de la mărcile sale în text (considerat grad zero). Problema raportului „realist"/„ficțional" se complică însă și mai mult, se precizează în continuare în articol, dacă se ia în discuție teatrul, unde referințele realiste sînt reconstituite nu numai prin discurs, ci și prin spațiul scenic și obiectele de pe scenă și prin durata de desfășurare a spectacolului.

La baza teoriei propuse în acest articol de autorul canadian se află existența unui univers ficțional, ce mediază trecerea de la ceea ce se spune în textul dramatic la ceea ce este reprezentat pe scenă. Acest univers ficțional mental este o funcție a universului ficțional al textului pronunțat pe scenă și determinat de situația de enunțare, pe de o parte, și a unei semnificații posibile, ce poate fi în orice moment contrazisă și deconstruită „din interior" în spațiul universului spectacolului, pe de altă parte. Intersecția acestor două universuri ficționale într-un posibil „spațiu" imaginar fixează și accentuează „iluzia" spectatorului că se află într-o lume ficțională străină, în așa măsură, încît chiar ceea ce vede în fața sa (un actor, un efect de lumină sau de sunet) îi pare că există în altă parte, pe o „altă" scenă (p. 75). Sarcina regizorului constă deci în a pune de acord regimuri ficționale diferite, în a decupa spațiul scenic conform regulilor optice care ghidează percepția scontată a spectatorilor.

În acest mod, textul lingvistic pronunțat pe scenă semnifică „absența unei prezențe" (p. 76), propune adică o realitate fictivă, căreia-i conferă caracterul unei prezențe reale, în timp ce în spațiul scenic este asumată prezența imediată a ceea ce de fapt este doar „o absență și confuzie a semnificantului și referentului".

Astfel, acest univers ficțional intermediar este „locul de trecere și de schimb între lectura textului și practica semnificantă a scenei" (p. 76). „Construirea unui univers ficțional posibil [...] este etapa necesară și intermediară între lectura textului și creația scenică; nu o curea de transmisie pe scenă a ceea ce propune textul, ci un cîmp operațional între două moduri ficționale. [...] universul ficțional nu este invarianta textului, elementul său inalterabil [...], pentru că poate fi concretizat în lecturi și reprezentări diverse. Steen Jansen are dreptate să considere această „structurare a universului ficțional" punctul de legătură și de mediere între lectura textului și reprezentarea sa pe scenă, dar ar fi trebuit să precizeze că această structurare nu este nici imuabilă și nici previzibilă *ad vitam aeternam*" (p. 77).

Partea a doua a articolului analizează modul în care se infiltrează ideologia în text și raportul dintre aceste două categorii, arătînd, pe bună dreptate, că în acest scop trebuie confruntate teoria textului și normele textuale, teoria normelor sociale și teoria discursului și a formațiilor discursive. Și dacă se ia în considerare ideologia unui text, autorul demonstrează că există un raport dialectic între producere și receptare, care nu permite absolutizarea sau măcar privilegierea vreunuia dintre cei doi poli. Deși a fost considerată în mod tradițional ca preexistentă textului, construit pe baza ei, ideologia aparține textului ca spațiu în care se intersectează actele emițătorului cu cele ale receptorului; astfel, cercetătorul canadian argumentează în mod convingător că ideologia unei epoci, a unui curent sau a unui autor poate fi reconstituită pornind de la modalitățile sale de manifestare discursivă.

Producerea și receptarea textului ar fi deci, conform teoriei propuse în acest articol, o dialectică, o tensiune între *autotextual* — structura pe care o afișează textul — și *ideologic* — conținutul încă „nesedimentat" (deci materia textului „prelexicalizată", „premanifestată", dacă putem spune astfel) —, nivele extreme între care mediază *intertextualul*. Trăsătura minimală a nivelului ideologic este *ideologemul*, definit ca „intersecție și unitate comună a ceea ce în text e susceptibil de „a se precipita" (sau de „a se sedimenta") într-o unitate ce poate corespunde pentru receptor unei unități din cîmpul ideologic extratextual; aceasta din urmă fiind sau putînd fi concretizată, în cîmpul extratextual, într-o unitate narativă sau tematică pertinentă. Ideologemul ține deci de intertextualitate, pentru că nu poate să apară decît în raportu dintre două texte" (p. 89).

Ultimul articol aparține Giuliei Ceriani și se intitulează *Dal sincretico al sinestesico. Ragionamento sulla critica teatrale* (p. 95—114). Autoarea pornește de la premisa, care ni se pare hazardată și insuficient argumentată, că textul dramatic și textul de critică au un statut semiotic identic, pentru că nici unul din ele nu poate avea consistență diegetică decît atunci cînd este memorat (cînd receptorul și-l reamintește), adică în calitate de abstracție, judecată de valoare și „spectacol". Aceasta înseamnă, după cum se vede, să conferim conceptului de „spectacol" o accepție cu totul inedită, pe care, de altfel, cercetătoarea italiană nu o nuanțează.

Textul reprezentat pe scenă, se precizează în articol, e un exemplu de „semiotică sincretică", enunțul sincretic fiind „un tip de strategie comunicațională complexă și stratificată, în care se intersectează enunțări lingvistice și nonlingvistice: linearitatea discursivă conține ocurențe spațio-temporale care nu sînt în mod necesar omogene [...]" (p. 96).

Este introdus apoi conceptul de *text-memorie*, categorie ce facilitează transformarea „textului sincretic" în „text sinestezic", și sînt analizate relațiile subiectului cunoscător cu obiectul în actul de comunicare estetică, acesta din urmă fiind considerat o „subiectivizare a valorilor virtuale", care implică deci actul aperceptiv. Distingînd între „receptarea critică" și „receptarea generică" a obiectelor estetice, în ultima parte a articolului autoarea propune un model „logic" de tip greimasian, cu ajutorul căruia să fie analizată receptarea teatrală.

Ca un merit în plus al acestui număr din revista *Versus*, remarcăm că la rubrica „Segnalazioni e recensioni" sînt comentate exclusiv cărți din domeniul semioticii spectacolului.

După cum s-a văzut și din această lungă prezentare — care a trebuit să lase totuși de o parte o serie de aspecte deosebit de semnificative, oprindu-se numai asupra cîtorva—, în numărul 41 al publicației lui Umberto Eco, dedicat semioticii receptării teatrale, „prin caracterul specific al obiectelor investigate, prin lipsa de omogenitate (uneori vizibilă) a instrumentelor folosite și prin varietatea propunerilor avansate, toate articolele din acest fascicol îl ajută pe cititor [...] să identifice principalele trăsături distinctive ale unei *noi* semiotici a teatrului: să-i delimiteze profilul posibil în anii viitori observînd *o serie de convergențe fundamentale* [...]. Portretul robot al acestei noi semiotici a teatrului, pe lîngă faptul că situează în centrul atenției problemele spectatorului [...], atrage atenția că perspectiva pragmatică în studiul spectacolului este, pe de o parte, un fenomen de semnificare-comunicare și demonstrează, pe de altă parte, că *practica teatrală* și patrimoniul de cunoștințe științifice (implicite și explicite) ale cercetătorului trebuie să stea la baza oricărui demers semiotic". Cu aceste observații pertinente se încheie introducerea lui Marco de Marinis, coordonatorul numărului.

MARIANA NEȚ

„Langue française" (1984), nr. 63, 124 p.

Numărul din septembrie al revistei „Langue française", intitulat „Vers une histoire sociale de la linguistique", a fost alcătuit de către Jean-Claude Chevalier şi Pierre Encrevé.

Aşa cum se specifică în mod explicit şi în *Présentation* (p. 3—6), lucrările reunite în acest volum îşi propun să deschidă o direcţie nouă în cercetarea istorică asupra fenomenului lingvistic. Pornind de la premisa că o istorie autentică a ştiinţelor trebuie să îmbine analiza aspectelor imanente domeniului respectiv cu raportarea lor la condiţiile sociale ale epocii, autorii întreprind studii de istorie socială a lingvisticii franceze, prin care se vizează descrierea structurii şi a modului de funcţionare a „cîmpului ştiinţific", văzut ca univers concret al practicii savantului.

Cele patru articole reunite în prezentul volum realizează analiza parţială sau de ansamblu a cîmpului lingvistic francez, îmbrăţişînd o perioadă de mai bine de un secol: de la 1870 pînă în zilele noastre.

Avînd în vedere o epocă mai îndepărtată, primele două contribuţii adoptă metodologia anchetelor istorice.

Într-un articol care a presupus o foarte vastă documentaţie, *La science du langage en France de 1870 à 1885: du marché civil au marché étatique* (p. 7—41), Gabriel Bergonioux[1] surprinde mişcarea de constituire a lingvisticii franceze, ca disciplină ştiinţifică autonomă, în jurul anului 1870. Este un moment de ruptură cu tradiţia cercurilor intelectuale mondene, stimulat de avîntul lingvisticii germane, în speţă al gramaticii comparate. Cu o exuberanţă a detaliilor semnificative îmbinată cu o admirabilă viziune sintetică, autorul reconstituie situaţia socială, instituţională şi ştiinţifică din Franţa perioadei evocate, insistînd asupra multiplelor consecinţe pozitive ale creării unei „École pratique des Hautes-Études". Una dintre secţiile sale — „Sciences historiques et philologiques" — reunea profesori aparţinînd unei generaţii tinere şi novatoare, dintre care G. Paris, P. Meyer, M. Bréal (toţi cu studii în Germania), promotori ai comparatismului în Franţa. Urmărind concurenţa îndîrjită pe plan ştiinţific dintre diversele grupări create (orientalişti — romanişti, parizieni — meridionali), G. Bergonioux evidenţiază marele salt înfăptuit de lingvistica franceză în perioada analizată şi, implicit, perfecţionarea cadrului instituţional aferent.

Domeniul mai restrîns al studiului limbilor creole în Franţa este abordat de Alain Khim în articolul *Les difficiles débuts des études créoles en France—1870—1920* (p. 42—56). Constatînd dezinteresul lingviştilor profesionişti francezi din epocă faţă de această problemă, autorul încearcă să explicitezе cauzele care au determinat caracterul sporadic al cercetărilor de acest tip, rămase mult timp apanajul amatorilor. Concomitent este evidenţiată contribuţia lui Lucien Adam (magistrat de profesie), autor al unor studii bine fundamentate ştiinţific asupra creolelor franceze, considerat a fi precursor în acest domeniu, dar şi precursor al unor teze lingvistice de tip saussurian. Articolul se vrea un fel de reabilitare a lui L. Adam, „marginal" neîncadrat în instituţia universitară, dar beneficiind de o libertate de gîndire şi creaţie care i-au permis să depăşească anumite limite ideologice caracteristice epocii sale (îndeosebi concepţiile retrograde rasiste, el susţinînd autonomia lingvisticii faţă de antropologie).

Ultimele două articole îmbrăţişează unele aspecte ale cercetării lingvistice din perioada contemporană.

Martori sau protagonişti ai evenimentelor relatate, J.-Cl. Chevalier şi P. Encrevé reconstituie în articolul *La création des revues dans les années 60: matériaux pour l'histoire récente de la linguistique en France* (p. 57—102) o vastă panoramă a lingvisticii franceze între anii 1930 şi 1960. Autorii urmăresc istoria creării a şapte reviste de specialitate de largă audienţă naţională şi internaţională, nu ca scop în sine, ci pentru a pune în lumină ansamblul mutaţiilor survenite în acest spaţiu. Complexitatea aspectelor unei istorii încă recente este ilustrată prin intermediul unor anchete realizate cu o seamă de personalităţi ale lingvisticii franceze (dintre care nu-i menţionăm decît pe J. Dubois, A. Greimas, A. Martinet, B. Pottier), creatori şi animatori ai revistelor nou create. Lectura acestui articol ne face beneficiari ai unei informaţii inedite şi captivante privind relaţiile dintre persoane, instituţii şi circulaţia ideilor în intervalul de timp analizat.

Domeniul sociolingvisticii franceze este abordat prin procedee pozitivist-cantitative de către Bernard Laks, în articolul *Le champ de la sociolinguistique française de 1968 à 1983, production et fonctionnement* (p. 103—124). Autorul îşi fundamentează studiul pe o bază largă de date, cuprinzînd corpusul de lucrări, de autori, de instituţii, de echipe de cercetare din domeniul sociolingvisticii. Analizînd aceste date, B. Laks stabileşte 14 poli organizatori care structurează cîmpul studiat. Se evidenţiază astfel, printre altele, dezvoltarea cantitativă a producţiilor din acest domeniu (cu deosebire între anii 1975 şi 1983), precum şi eterogenitatea cîmpului

sociolingvisticii franceze. Grupele ce se pot delimita, efecte ale relaţiilor specifice pe care polii organizatori le întreţin cu discipline conexe (lingvistică, sociologie, etnologie, psihologie, istorie etc.), dovedesc că autonomia sociolingvisticii este doar relativă. Laks construieşte sociolingvistica franceză ca un subcîmp (dominat) al lingvisticii.

Numărul acesta al revistei ,,Langue française" pledează în favoarea ideii că înscrierea unei lucrări în cadrul istoriei sale sociale este absolut indispensabilă pentru exegeţii ei. Chiar dacă metodologiile propuse diferă substanţial de la un articol la altul, dincolo de divergenţe se regăseşte unitatea punctului de vedere sociologic adoptat.

NOTE

[1] G. Bergounioux este autorul unei *Histoire sociale de la linguistique en France*, thèse de 3e cycle, Paris, VIII, 1981, considerată a fi cea mai bună sursă actuală de documentare asupra mediului lingvistic francez din secolul XIX.

GABRIELA SCURTU

,,Études créoles. *Culture, langue, société*" VIII (1985), nr. 1—2, 291 p.

Această revistă semestrială de studii creole, care apare în limba franceză (director : Robert Chaudenson, redactor responsabil : Jean Benoist), este editată de Comitetul Internaţional de Studii Creole, al cărui preşedinte este R. Chaudenson ; ea este tipărită în Canada (în excelente condiţii grafice) sub egida AUPELF (Association des Universités partiellement ou entièrement de Langue Française) şi a ACCT (Agence de Coopération Culturelle et Technique).

Scopul programatic al publicaţiei — care apare începînd din 1978 — este acela, exprimat printr-o metaforă inspirată din situaţia geografică a teritoriilor creolofone, de a deveni ,,o insuliţă care să servească drept loc de întîlnire şi de dialog". Această revistă interdisciplinară, cum o arată şi subtitlul (dar care este preponderent lingvistică), are drept obiectiv să faciliteze contactele între creoliştii risipiţi în diverse zone şi să vehiculeze informaţia în domeniul studiilor consacrate în special regiunii creolofone a Caraibilor şi a Oceanului Indian, dar şi altor teritorii care pun probleme mai mult sau mai puţin asemănătoare (cum ar fi zona francezei din Africa) ; în practică predomină în general studiile consacrate ariilor în care se vorbeşte creola franceză.

Numărul dublu pe 1985 urmează o formulă mixtă, îmbinînd o primă parte tematică, dedicată basmelor creole (p. 6—126) — şi apropiindu-se prin aceasta de caracterul numerelor speciale intrate în tradiţia revistei[1] —, cu un grupaj de articole diverse (p. 127—246), urmat de obişnuitele recenzii (p. 247—281) şi liste de periodice, cărţi şi broşuri recente din domeniul creol (p. 283—289).

Grupajul privind basmele — gen literar tipic pentru folclorul creol tradiţional — se deschide cu un editorial semnat de Jean-Pierre Jardel (p. 9—11), redactor responsabil al secţiunii şi autor al uneia din cele 8 contribuţii, ce reflectă diversele tendinţe ale cercetării în acest domeniu. Articolele privesc fie aspecte teoretice, fie probleme generale sau particulare ale basmelor creole franceze în primul rînd din Haiti, dar şi din Réunion şi Seychelles. Este de remarcat orientarea actuală generală în domeniul poeticii poveştilor populare, cel puţin, care constă în a surprinde basmul, abordat adesea pluridisciplinar, în dinamica lui situaţională, nemailimitîndu-l la textul ,,spus", ci asociindu-i povestitorul şi povestirea, cu toate aspectele ,,performanţei" — gestual, intonaţional, ritm, rîs, melodie, cîntec — şi incluzînd şi reacţia auditoriului.

Cele 7 studii lingvistice cuprinse în prezentul volum abordează o problematică variată. Într-un articol cu caracter mai general (p. 129—143), Gabriel Manessy (Nisa) studiază pluralizarea numelui în creolă şi în limbile africane atît la nivelul categoriilor gramaticalizate, cît şi în ce priveşte natura procedeelor morfologice utilizate pentru exprimarea lor. Acest domeniu prezintă concordanţe remarcabile în diverse creole cu bază lexicală franceză sau engleză, în care opoziţia de număr este concepută numai în combinaţie cu exprimarea individualizării, ca şi în limbi nonbantu (mande) din Africa Occidentală. Atît în creolele în cauză, cît şi în domeniul mande, distincţia dintre unicitate şi pluralitate este limitată la elemente al căror caracter discret a fost pus în evidenţă într-un mod sau altul, asemănare care nu este probabil întîmplătoare. Cît priveşte folosirea pronumelui personal de persoana a III-a plural ca morfem de pluralizare a numelui, ea este comună diferitelor creole cu bază lexicală franceză, engleză, olandeză sau iberică. G. Manessy arată că acest procedeu nu se regăseşte însă, aşa cum s-a afirmat, în ,,numeroase" limbi nonbantu din Africa Occidentală sau Orientală, ci

doar în yoruba. Pe această bază, el emite ipoteza că yorubă ar fi stat la baza unei limbi vehiculare africane de comunicare interetnică, utilizată pe litoralul Golfului Guineei (din Ghana pînă în Camerun), unde erau concentrate principalele surse de aprovizionare ale comerțului cu sclavi, ce au furnizat, direct sau indirect, cele mai mari contingente de mînă de lucru plantațiilor din Lumea Nouă. Această limbă vehiculară folosea probabil procedeul în discuție ce și-a putut lăsa astfel amprenta în structura unor idiomuri creole cărora le-ar fi stat la bază.

La rîndul său, Morgan Dalphinis (p. 226—246) își expune ipotezele în legătură cu bazele istorice și consecințele sociale și lingvistice actuale ale dezvoltării creolei franceze *(patwa)* din Saint Lucia, în condițiile unui amplu fenomen de „marronnage", ale aportului creol francez repetat în special din Guadelupa și al conservării unei componente africane; în legătură cu aceasta din urmă se fac referiri și la mult discutata teorie a formării diferitelor creole prin relexificarea unei creole portugheze inițiale.

Robert Damoiseau (Haiti) propune (p. 144—160) o clasificare a predicatelor din creola franceză vorbită în Haiti și, respectiv, în Martinica bazată pe relația dintre semantismul predicatelor și comportamentul lor sintactic privitor la sistemul aspecto-temporal atît de dezvoltat în creolă.

Nicole Gueunier (Tours) studiază (p. 161—174) în ce măsură variațiile individuale la aceiași subiecți vorbitori de creolă franceză din sudul insulei Réunion pot fi puse în legătură acu apartenența etnică și lingvistică a anchetatorilor — o vorbitoare de franceză standard metropolitană (autoarea) și, respectiv, un cercetător creolofon originar din insulă. Ea ajunge la concluzia că într-o astfel de comunitate lingvistică ce se caracterizează prin coexistența dintre *diglosie* și *continuum*, factorul studiat nu este determinant, ci este doar unul din elementele care contribuie la definirea tipului de comunicare.

Marie-Christine Hazaël-Massieux (Aix-en-Provence) cercetează (p. 183—212) în ce măsură faptele ce țin de intonație pot fi considerate indicii ale trecerii în comunicare de la franceza regională la creolă în Guadelupa sau sînt înainte de toate factori de unificare pentru comunicarea din această arie, ce apare și ea observatorului străin ca diglosică. Subliniind că o creolă este o limbă prin excelență orală, caracterizată prin recurgerea constantă la mărcile intonaționale, autoarea arată că elaborarea unei forme scrise a acesteia implică înlocuirea mărcilor orale prin altele, proprii codului scris.

Jean-Pierre Jardel (Nisa) studiază (p. 213—225) împrumuturile și analogiile pe care le prezintă fabulele în creola franceză ale diferiților autori din secolul al XIX-lea, inspirate din cele ale lui La Fontaine, și care deveniseră un gen literar tipic pentru literatura creolă incipientă. Succesul modei imitațiilor în lanț și circulația acestor fabule atît în zona Oceanului Indian, cît și în aria antilo-guyaneză fac necesară o interpretare filologică atentă, pentru a discerne între caracteristicile lingvistice reale ale unei zone sau alteia și elementele împrumutate.

În fine, în singura contribuție din acest număr consacrată în exclusivitate unei creole nonfranceze — și anume idiomului *krio* (creolă engleză din Sierra Leone și din alte regiuni din Africa Occidentală) —, Dudley K.Nylander (Grenoble/Alberta) oferă (p. 175—182) o descriere generativistă a formării a 2 tipuri de substantive compuse, care se disting de sintagmele adjectivale corespunzătoare prin modificări tonale (*krio* fiind o limbă tonală—trăsătură foarte rară în limbi creole cu bază lexicală indo-europeană).

NOTE

[1] Cf. *Analyse de la variation des créoles: diglossies et continuums* — 1/1981, *Écologie des espaces restreints à la Réunion* — 2/1981, *Créole et éducation* — 1-2/1984.

IOANA VINTILĂ-RĂDULESCU

SESIUNEA ŞTIINŢIFICĂ „PROBLEME DE ETIMOLOGIE"

(Bucureşti, 26—27 noiembrie 1986)

După începerea lucrărilor la *Dicţionarul etimologic al limbii române*, Institutul de Lingvistică din Bucureşti a organizat anual sesiuni ştiinţifice în care au fost dezbătute probleme de etimologie, cu privire specială la elemente ale lexicului limbii române. Lucrările sesiunii de anul acesta, organizată în cadrul Secţiei de Ştiinţe Filologice, Literatură şi Arte a Academiei R. S. România, au fost conduse de acad. Al. Graur şi acad. I. Coteanu.

Cîteva intervenţii cu caracter general, metodologic, au deschis dezbaterile. Acad. Al. Graur a vorbit *despre contaminare*. Dacă arbitrarul semnului lingvistic, a arătat Domnia sa, a făcut posibilă studierea înrudirii limbilor, a istoriei şi evoluţiei lor, ţinîndu-se seama de legile interne ale fiecărei limbi, contaminarea este un fenomen care nu se supune nici unei legi. De cele mai multe ori nici nu se poate vorbi cu certitudine de contaminare, ci se consideră că e vorba „probabil" sau „posibil" de o contaminare.

În comunicarea *Implicaţii semantice în reconstrucţia etimonului indo-european*, Lucia Wald s-a referit la aspectele metodologice ale problemei abordate. Autoarea a semnalat unele dintre dificultăţile reconstrucţiei semantice a termenilor indo-europeni. Cum în semantică nu se pot stabili concordanţe regulate (ca în fonologie), pentru reconstrucţia sensului primar cercetătorii s-au bazat pe anumite criterii, dar acestea nu pot fi aplicate mecanic. În majoritatea cazurilor s-a apelat la criteriul logic, corelat cu cel istoric ; este însă necesar să se urmărească valorile semantice ale termenilor şi în context, să se analizeze şi sensurile termenilor derivaţi ; probleme speciale se pun în distingerea cuvintelor polisemantice de cele omonime. Un punct de sprijin în reconstrucţia semantică îl reprezintă şi apelul la antonimie.

Marius Sala, în comunicarea *Din problematica etimologiei elementului latin moştenit*, deosebeşte patru categorii de cuvinte care prezintă dificultăţi în stabilirea corectă a etimologiei : a) cuvinte moştenite pentru care s-au indicat etimoane diferite ; b) cuvinte considerate de unii specialişti de origine latină, iar de alţii formate pe teren românesc ; c) cuvinte moştenite sau împrumuturi savante ; d) cuvinte pentru care s-a propus un etimon latin, dar şi alte origini. Cu toate că pentru clarificarea acestor situaţii s-au folosit criterii diferite (pe lîngă respectarea aspectului fonetic şi semantic s-au avut în vedere şi statutul funcţional al cuvîntului-bază, vechimea, existenţa lui în dialectele sud-dunărene ş.a.), autorul vede în comparaţia cu situaţia din limbile romanice un criteriu important pentru toate cazurile discutate.

Cele mai multe comunicări au fost consacrate elementelor de origine latină. Andrei Avram, după o analiză detaliată a părerilor exprimate pînă acum în legătură cu provenienţa cuvîntului *mălai*, propune ca etimon pentru acest termen lat. *milialia*, arătînd că nu numai din punct de vedere semantic, ci şi pe plan fonetic evoluţia este normală pentru limba română *(Etimologia cuvîntului* **mălai** *şi o problemă de fonetică istorică a limbii române)*. Jana Balacciu-Matei şi-a intitulat comunicarea **Poamă** *şi* **rod**. *Structură semantică şi etimologică*. De fapt, prin analiza cuvîntului *poamă* în perspectivă romanică, autoarea exemplifică o problemă teoretică : dacă totalitatea sensurilor unei limbi reprezintă o structură care funcţionează pe bază de opoziţii şi dacă fiecare limbă are un mod propriu de reflectare a extralingvisticului, atunci în ce măsură împrumuturile slave au putut modifica structura semantică a limbii române faţă de cea latină, deci în ce măsură aceste împrumuturi au depărtat limba română de celelalte limbi romanice? Autoarea conchide că în acest caz limba română se dovedeşte mai apropiată structural de latină şi de celelalte limbi romanice. Despre *articolul invariabil* **alde** a vorbit Al. Ionaşcu. Pînă acum se considera că *alde* este compus din *al* + *de*, dar această etimologie nu explică nici valoarea de plural pe care o are în textele vechi şi populare, şi nici pe aceea de genitiv-dativ. Analiza valorilor semantice, ca şi analiza variantelor articolului *alde* (de exemplu, *ale* folosit regional în nordul şi sudul Dunării) îi permit autorului să-l considere ca făcînd parte din seria articolelor hotărîte proclitice şi provenind din forma atonă a lui *ille (illis)* ; la fel *(a)lu (< ad illo)* din dacoromână şi din dialectele sud-dunărene sau *(a)le (< ad illae)* din aromână şi istroromână. Magdalena Marin a urmărit evoluţia semantică a cuvîntului *ţară* „patrie", în comparaţie cu termenii proveniţi din acelaşi etimon latin, *terra* „pămînt", în limbile romanice. Asemănările constatate în structura semantică a acestor cuvinte (cu referire specială la anumite graiuri retoromane) infirmă părerile exprimate pînă acum asupra evoluţiei semantice izolate a cuvîntului din limba română, consideră autoarea. O analiză a cuvintelor româneşti descendente din

lat. *orare*, *precare* şi *rogare* a realizat Mona Musca. Situaţia din limba română a fost comparată cu aceea din limbile romanice în ce priveşte reflexele acestor verbe. La verbele *ura* şi *ruga* din limba română s-a produs o redistribuire a sensurilor din latină (referitor la opoziţia religios/laic), dar la indicarea etimologiei verbului *ruga* (< lat. *rogare*) ar trebui să se ţină seama şi de valorile semantice ale lat. *orare* şi *precare*. Maria Sitaru (Timişoara) s-a ocupat de sensurile şi etimologia verbului românesc regional *slorî (slurî)*, pe care îl consideră continuator al lat. *exlorrēre*. Atragerea în discuţie a substantivului *slur* ,,zgură''şi a adjectivului *slur* ,,împietrit, uscat de tot'', cărora le propune ca etimon formele latineşti reconstruite **exlorris* şi, respectiv, **exlorrus*, constituie argumente în plus în favoarea etimonului propus pentru verb. Prezentarea derivatelor lui *slorî*, *slorenie* şi *sloraină*, termeni neînregistraţi pînă acum în dicţionare, oferă imaginea completă asupra familiei de cuvinte a acestui arhaism lexical păstrat în graiurile din Banat, Oltenia şi Haţeg. La domeniul romanic s-a referit şi comunicarea Sandei Rîpeanu, *Despre cuvintele româneşti de origine franceză*. Autoarea a discutat felul cum este indicată etimologia franceză în dicţionarele mai noi pentru cuvintele pătrunse în română în ultima jumătate de secol. Au fost relevate nu numai neconcordanţe semantice între cuvintele din română şi cele din franceză indicate ca etimon (*bural*, *digitaţie*, *buclaj* etc.), dar chiar şi cuvinte pentru care se indică un etimon francez inexistent (*elogia*, *dramatism*, *imagistic* etc.). Rămîne în domeniul romanic şi comunicarea Oanei Sălişteanu, *O problemă privind împrumuturile latineşti în limba italiană*.

Alte comunicări s-au referit la elementul slav şi la împrumuturile din limbile slave învecinate. G. Mihăilă, în urma lecturii unor manuscrise din DLR, propune noi etimologii pentru mai multe cuvinte (cu deosebire de origine slavă). Cîteva exemple : pentru *sanie* şi *scrînti* propune reconstruirea formelor din slava veche ; *sădelcă*, *sădilă*, *săgni* şi alte elemente regionale sudice provin din bulgară, iar *silfă* şi *silfe* din ucraineană. Pentru *sîmbătă*, considerat de origine slavă, se propune forma latină *sambata* (atestări din mai multe limbi romanice dovedesc răspîndirea ei) ; şi în slavă provine din latină, deci cuvîntul aparţine latinei balcanice. În urma analizei amănunţite a denumirilor pentru *valah* şi a provenienţei fiecăreia, se recomandă tratarea lor independentă în dicţionar (*vlah*, *vloh*, *voloh*). Menţionăm şi propunerea privitoare la terminologia folosită pentru indicarea etimologiilor de origine slavă în DLR : păstrarea denumirii ,,veche slavă'' pentru împrumuturile populare şi introducerea termenului ,,slavon'' pentru cele culte (din terminologia militară, administrativă etc.). Pandele Olteanu propune etimologii pentru unele cuvinte rare din cele mai vechi pravile româneşti, multe neînregistrate pînă acum în dicţionare. Dorin Gămulescu, în comunicarea *Împrumuturi vechi sud-slave occidentale în limba română*, analizează etimologiile propuse pînă acum pentru cuvintele omonime *război* şi sugerează ca mai sigură (referindu-se, îndeosebi, la structura semantică), provenienţa lor dintr-un singur etimon sîrbocroat. Mihai Mitu, în *Polonisme în opera lui Gh. Asachi*, semnalează cuvinte şi expresii frazeologice, cele mai multe neologisme cu etimologie multiplă, care ar putea fi, la Gh. Asachi, şi de origine poloneză. Ion Robciuc stabileşte etimon ucrainean pentru *anghir*, *berezină*, *repuc* şi *şablie* (înregistrat în DLR ca variantă a lui *sabie)*, cuvinte regionale, cunoscute în partea de nord a ţării. *(I)zvarniţă*, atestat în Maramureş, ar putea fi un împrumut sud-slav, preluat din română de limbile ucraineană şi polonă.

Elementul autohton a fost adus în discuţie de Nicolae Saramandu, care s-a referit la unele *coincidenţe lexicale şi etimologice româno-albaneze*. Din această perspectivă a cercetat etimologia cuvîntului dacoromân *buş* ,,pumn'' care, înregistrat în dicţionare în forma de plural *buşi*, este folosit în limba actuală numai în expresii. *Buş*, cunoscut în albaneză, apare şi în dialectele sud-dunărene (aromân şi meglenoromân) cu acelaşi sens. Autorul consideră că rom. *buş*, la fel cu cel din albaneză, este un singular refăcut după pluralul *buşe* sau *buşuri* şi, prin urmare, nu derivă din verbul *buşi*, aşa cum indică dicţionarele, verb inexistent în dialectele sud-dunărene amintite mai sus.

Cîteva comunicări au avut în vedere împrumuturi din alte limbi. Aurelia Mihailovici aduce un punct de vedere nou asupra etimologiei cuvîntului *oraş*. Autoarea nu este de acord cu originea maghiară (unanim acceptată acum) şi propune, cu argumente semantice şi istorice, un etimon grecesc care ar sta la baza cuvîntului în cele două limbi (română şi maghiară). Emil Suciu propune etimologii din limba turcă pentru cuvintele *angara*, *ceaciîe*, *cîrmog*, *ghiusturea* (căruia îi precizează în felul acesta şi sensul) ş.a. ; pentru *burlan* sugerează o contaminare între un cuvînt turcesc şi rom. *olan*. C. Dominte a argumentat convingător provenienţa cuvîntului dacoromân *ferches*, folosit în limbajul familiar, dintr-un etimon german (săsesc), *fertig*.

Atît comunicările prezentate, cît şi discuţiile care au urmat au dovedit — aşa cum a arătat acad. Ion Coteanu în încheierea lucrărilor — existenţa unui interes deosebit pentru problemele de etimologie. Ele au dat idei şi sugestii şi au demonstrat că se impune acum o mai mare rigoare în stabilirea etimologiei cuvintelor limbii române.

Decembrie 1986

LUCREŢIA MAREŞ
Institutul de Lingvistică
Bucureşti, Spiru Haret 12

LUCRĂRI RECENT APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI

Academia Republicii Socialiste România. Institutul de Lingvistică al Universității din București. **Îndreptar ortografie, ortoepie și de punctuație.** Ediția a IV-a, 1983, 286 p., 16,50 lei.

Memoriile Secției de științe filologice, literatură și arte, seria IV, tom III **(1981)**, 1983, 238 p., 19,50 lei ; tom IV **(1982—1983)**, 1984, 192 p., 16,50 lei ; tom V **(1983—1984)**, 1984, 182 p., 15 lei ; tom VI **(1984)**, 1985, 176 p., 15 lei ; tom VII **(1985)**, 1986, 224 p., 19 lei

AL. PHILIPPIDE, **Opere alese,** 1984, 436 p., 48 lei.

Academia Republicii Socialiste România. **Dicționarul limbii române** (DLR). Serie nouă. Redactori responsabili : Iorgu Iordan, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Alexandru Graur, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Ion Coteanu, membru al Academiei Republicii Socialiste România. Tomul VIII. Partea a 5-a. Litera **P** (**Presin** — **Puzzolană**). Redactori responsabili ai tomului VIII (partea a 5-a) : Ion Coteanu, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Mircea Seche, doctor în filologie, șeful Sectorului de lexicologie de la Institutul de Lingvistică din București, 1984, p. 1343—1866, 100 lei ; Tomul X. Partea 1. Litera **S** (**S** — **Sclabuc**). Redactori responsabili ai tomului X (partea 1) : Ion Coteanu, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Mircea Seche, doctor în filologie, șeful Sectorului de lexicologie de la Institutul de Lingvistică din București, 1986, 400 p., 79 lei.

Academia Republicii Socialiste România. Institutul de Lingvistică al Universității din București. **Dicționarul explicativ al limbii române** (DEX), 1984, 1050 p., 250 lei.

Studii clasice, tom XXIII, 1985, 160 p., 15,50 lei ; tom XXIV, 1986, 186 p., 17 lei.

ION COTEANU, **Stilistica funcțională a limbii române. Limbajul poeziei culte,** 1985, 176 p., 17 lei.

MIOARA AVRAM, **Gramatica pentru toți,** 1986, 416 p., 35 lei.

Analize de texte poetice. Antologie (coordonator Ion Coteanu), 1986, 296 p., 28 lei.

DIN SUMARUL REVISTEI PE ANUL 1986 (XXXVII)

3

MARIUS SALA, ALEXANDRA NICOLESCU, Statutul funcțional al cuvintelor și etimologia; JANA BALACCIU-MATEI, Etimologie și semantică structurală; MONA MUSCA, Rom. *turna* din perspectivă latino-romanică; MIOARA AVRAM, Note etimologice: 1. *tas, tasă;* 2. *neagă, neaga-rea, nagara;* MIHAI MITU, Între bibliografie și lingvistică; ALEXANDRA MORARU, Note etimologice.

★

MARIANA NEȚ, Textul poetic — o proiecție a gramaticii; ANDREI BANTAȘ, Noțiunea de colocabilitate și aplicațiile ei lexicografice; LAURENȚIA DASCĂLU, Asupra intonației graiului din Bihor; LIVIU ONU, Concordanțe lingvistice în traducerile spătarului N. Milescu; JOVANKA RADIĆ, MILE TOMICI, Toponimia localității Strižilo din nordul Serbiei.

4

P. SWIGGERS, Fonction du langage et typologie linguistique chez Humbold; ANDREI AVRAM, Despre tratamentul consoanelor [t'] și [d'] în împrumuturile românești din maghiară; MARIA TEODORESCU, Africatele prepalatale în graiurile dacoromâne. Teste de audiție; GIUSEPPE PICCILLO, TERESA FERRO, Le postille di Matteo Bartoli all' *Etymologisches Wörterbuch der Rumänischen Sprache* di Sextil Pușcariu.

5

ANCA MĂGUREANU, A nara — a povesti sau a mima; ANCA COSĂCEANU, Narativ și liric — nivele de incidență; RODICA ZAFIU, Modele narative din perspectiva textului; MARIANA NEȚ, Arte poetice — narativ și liric; OLIMPIA BERCA, Stilistica antroponimelor în *Țiganiada*.

★

VASILE FRĂȚILĂ, *Padeș* (Istoria unui cuvînt); MARIA PURDELA SITARU, Despre *așteamăt(u)* adv. și *șteámăt, -ă* s.n., s.f.

6

AL. ROSETTI, Despre vocalele nazalizate și consoanele nazale în textele românești din secolul al XVI-lea; LIA BRAD-CHISACOF, Asupra unor împrumuturi lexicale neogrecești din română; MILENA MORAROVA-VELINOVA, Determinarea nominală în legătură cu verbul în limbile bulgară și română; FULVIA CIOBANU, Adjectivarea substantivelor în limba română; CAMELIA STAN, Asupra structurii de adîncime a unor sintagme cu verbe „reflexive"; GABRIELA DUDA, Simbol și simbolizare în poezia lui George Bacovia; DANIELA FRUMUȘANI, Context și convenție în producerea/receptarea glumei.

RM—ISSN 0039—405X

I.P. Informația c. 1061

Lei 30

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SCL

XXXVIII

3
mai-iunie
1987

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Adresa Consiliului de conducere : Adresse du Comité de rédaction :
Bucureşti 1, 79638 Spiru Haret 12, tel. 14 26 80 şi 15 74 30, int. 265

Colaboratorii sînt rugaţi să trimită manuscrisele la adresa de mai sus. Cărţile şi extrasele pentru recenzii, ca şi publicaţiile pentru schimb se primesc la aceeaşi adresă. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Les collaborateurs sont priés d'envoyer les manuscrits à l'adresse ci-dessus. Les livres et tiré à part pour comptes rendus, ainsi que les publications destinées à l'échange seront envoyés à la même adresse.

La revue « Studii şi cercetări lingvistice » paraît 6 fois par an. Toute commande de l'étranger sera adresse à « ROMPRESFILATELIA » — sectorul export-import presă, P.O. Box 12—2[illegible]1, telex 10376, prsfi r, 78104 Bucureşti, Calea Griviţei nr. 64—66.

Le prix d'un abonnement annuel est de $ 60.

Pentru a vă asigura colecţia completă şi primirea la timp a revistei, reînnoiţi abonamentele dv.

În ţară, revistele se pot procura prin poştă, pe bază de abonamente.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
R-79717 Bucureşti, Calea Victoriei nr. 125

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

BUCUREȘTI 1
ȘPIRU HARET 12

3—XXXVIII—1987
mai—iunie

APARE DE 6 ORI PE AN

SUMAR

MISCELLANEA

RECENZII

NOTE BIBLIOGRAFICE şi REVISTA REVISTELOR

CRONICĂ

IN MEMORIAM

DESPRE NOTAREA UNOR INOVAȚII FONETICE ÎN SECOLUL AL XVI-LEA

AL. ROSETTI

Articolul prezintă regulile stabilite de o presupusă „școală" din nordul Transilvaniei, pentru redarea unor particularități fonetice caracteristice graiului local.

Primele traduceri românești de cărți religioase, provenind din nordul Transilvaniei, Maramureș și regiunile vecine, dimpreună cu documentele de arhivă din secolul al XVI-lea, cuprind unele inovații fonetice care nu apar în alte regiuni, și conferă limbii textelor amintite particularități bine caracterizate.

Trăsăturile particulare ale limbii acestor texte sînt următoarele :

1. În vocalism, notarea nazalității cu un semn special (↑), inovație a textelor din nordul domeniului dacoromânesc (R, p. 406–407, 734–736);

2. rotacismul (R, p. 474–477);

3. prezența lui *r* apical vibrant *(r̄*, R, p. 480).

Fiecare din aceste particularități au fost studiate amănunțit și bine evidențiate.

Existența unei „școli", care ar fi stabilit regulile de notare ale acestor trăsături caracteristice, trebuie deci presupusă.

O știre din 1532 menționează prezența unui savant, cunoscînd limba polonă și latină, venit din Moldova la Wittemberg, pentru a mijloci tipărirea unei traduceri a Evangheliilor și Epistolelor lui Pavel în românește, polonă și germană (R, p. 676–678).

O cercetare atentă a depozitelor de documente din Polonia ar putea aduce la iveală știri noi în această privință.

În starea actuală a informației, activitatea unor savanți din regiunea amintită, preocupați de redarea exactă a sunetelor vorbite, impune o apreciere excepțională a activității lor.

În acest colț nordic al Transilvaniei, izvor permanent al românismului, care ne-a dat primele traduceri românești de cărți religioase, putem deci presupune că a existat în secolul al XVI-lea un centru, în care cîțiva bărbați învățați s-au preocupat de notarea exactă a unor particularități fonetice ale limbii locale.

Este o concluzie care se impune, în baza faptelor concrete înfățișate în documente scrise.

Această activitate literară se încadrează bine în preocupările societății feudale românești ale voievodatului Maramureșului, studiat de istoricii noștri (v. Radu Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București, 1970, și Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, Cluj, 1972, passim).

Abrevieri **: R = Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, I, ed. 1987.**

Sur la notation de quelques innovations phonétiques au XVIe siècle

(Résumé)

L'article présente les règles établies par une ,,école'' supposée du nord de la Transylvanie, pour rendre quelques particularités phonétiques caractéristiques du parler local.

Februarie 1987 *Academia R.S.R.*

București, Calea Victoriei 125

CONTRIBUŢII LA ELABORAREA UNEI TIPOLOGII A TEXTELOR POETICE

MIRCEA BORCILĂ

Lucrarea îşi propune să prezinte liniile mari ale unei soluţii teoretice în problema tipologizării textelor poetice şi să ilustreze, foarte succint, aplicabilitatea unei astfel de soluţii la domeniul particular al textelor poetice româneşti moderne.

I. Premise generale

1. O clasificare generală a textelor 'poetice' (în sens larg) presupune, în primul rînd, delimitarea clară a domeniului şi a nivelului discursiv textual în interiorul căruia să fie definit setul omogen de criterii de tipologizare. Analiza discursului şi/sau lingvistica textului nu a(u) reuşit să ajungă, însă, pînă în prezent, la o încadrare şi, în acelaşi timp, delimitare teoretică satisfăcătoare a domeniului specific al textualităţii poetice. Din această cauză, elaborarea unei tipologii adecvate acestei zone textuale rămîne confruntată cu o serie de probleme fundamentale, de principiu[1].

1.1. Majoritatea soluţiilor propuse pînă acum urmăresc stabilirea unor categorii tipologice valabile pentru întreaga arie a textualităţii. Cele mai multe din aceste propuneri — de la cele promovate de P. Hartmann şi colaboratorii săi (cf. de ex. Schmidt, 1978, 52—56) şi pînă la unele „speculaţii'' din şcoala „pragmatică'' italiană (cf. Giuliani et al., 1979, 176—177 ş.a.) se orientează spre identificarea unui set de criterii primordial funcţionale, vizînd nu atît caracteristicile structurale ale textului, cît relaţia dintre text şi context sau finalitatea procesului textual global. Asemenea propuneri se izbesc, însă, de dificultăţi insurmontabile în încercarea de definire a unor parametri funcţionali suficient de flexibili pentru a putea integra, într-o noţiune unitară de 'text', domeniile discursive pragmatice şi nonpragmatice şi a-şi putea păstra, în acelaşi timp, relevanţa şi forţa operaţională în sfera textualităţii poetice (cf. Bertinetto, 1979, 153—155 ; M.-L. Ryan, 1979, 315—316 ; Segre, 1979, 78, 86 ; Titzman, 1979, 112—113 ; Beaugrande, & Dressler, 1981, 182—186 ; Dressler, 1982, 638—641 ; Vlad, 1982, 70). Soluţiile de tipologizare propuse în această direcţie — ex. 'descriptiv' vs. 'narativ' vs. 'argumentativ' (Beaugrande & Dressler, 1981, 184) — se situează, evident, la un nivel de relevanţă redusă pentru funcţionalitatea culturală a textelor literare.

1.2. Dintr-o perspectivă diferită, propunerile de tipologizare care pornesc de la o delimitare prealabilă a specificului textelor poetice sînt confruntate, în primul rînd, cu dificultatea de a se înscrie între parametrii funcţionali mai generali ai textualităţii. De cele mai multe ori, cercetările promovate în această direcţie se mulţumesc să încerce o recuperare a clasificărilor tradiţionale pe „genuri'' literare — ex. 'cîntec' vs. 'poveste' (Stankiewicz, 1974, 651—653 ; 1977) sau „liric'' vs. „epic'' vs. „dramatic'' (Martinez-Bonati, 1981 ; M.-L. Ryan, 1981 ; García-Berrio, 1982, 488—490). Asemenea soluţii se articulează, însă, evident, la un nivel discursiv mai

superficial al structurării sau *supra*structurării formale, ceea ce nu permite conectarea cu procesele cognitive profunde ale funcționalității textual-culturale.

2. Abordarea pe care o schițăm aici pornește de la o încadrare mai largă și, în același timp, mai laxă a textului literar în categoria acelor texte „culturale'' care pot fi definite printr-un proces fundamental de creație de sens sau a de 'poesis discursiv'. Întemeindu-se pe valorificarea unor sugestii din semiotica culturii, stilistica funcțională și semantica integrațională, această concepție situează procesul de creație a sensului, în parcursul semiozei discursive, la nivelul profund și în momentul primar al construirii 'lumii' textului (nu numai în textele literar-artistice, ci și în textele creative din discursul filozofic și cel științific[2]). Situarea la acest nivel discursiv permite corelarea atît cu funcționalitatea culturală generală a textelor, cît și cu dimensiunea caracteristică a procesualizării semantice în textul literar-artistic.

2.1. Elaborarea unei tipologii a textelor poetice în acest cadru oferă, în primul rînd, posibilitatea de a ancora criteriile distinctive la un nivel suficient de adînc încît să poată capta mecanismele fundamentale ale creației de sens cultural. Dacă acceptăm că în orice text de acest gen avem de-a face cu „generarea unei imagini a lumii prin derivarea dintr-un nucleu referențial'' (Coteanu, 1985, 28), atunci diferențierea primordială a principiilor funcționale poate fi căutată și înscrisă chiar în modul de constituire a acestui nucleu generativ. Într-o formulare mai dinamică, acest nucleu poate fi definit — mai mult decît „totalitatea elementelor implicate în acțiunea de închipuire a lumii textului'' (Coteanu, 1985, 29)— ca un complex de 'strategii semantice' elementare pe baza cărora se constituie *coerența nucleară* la acest nivel primar, 'prototextual' (în sensul de stadiu originar în generarea textului). Spre deosebire de unele aproximări paralele din analiza discursului (cf. van Dijk, 1979, 154—155 ; 1985, II, 118—122), concepem, însă, aceste „strategii'' ca momente sau acte ale unui proces 'metaforic' primordial : ne imaginăm procesul de constituire a coerenței nucleare, la nivel prototextual, după modelul minimal al creației de sens ilustrat de *metaforă* (comp. cu Lotman, 1979, 504—505 ; Ricœur, 1975 ș.a.). Distincția tipologică primară va trebui să se înrădăcineze, așadar, în diferențe reperabile la nivelul acestui proces metaforic sau (con)-figurativ fundamental. Setul de criterii distinctive definite la acest nivel urmează să fie elaborat, apoi, succesiv, în funcție de specificul textului literar artistic, la nivelele ulterioare ale creației de sens, concepute, în termenii semanticii integraționale, ca articulări multiple ale unor 'cîmpuri interne de referință' (cf. Hrushovski, 1984_a ; 1984_b).

2.2. Strategiile semantic-figurative (sau 'metaforice') delimitate în acest fel vor putea fi înscrise, în același timp, în funcționalitatea culturală a textelor, pe baza corelării unei tipologii funcționale a proceselor metaforice (de acest gen) cu o tipologie a modelelor semiotice ale culturilor particulare. Această corelare este realizabilă, în principiu, pornind de la unele premise generale de semiotică a culturii : (a) funcția 'poetică' a textelor poate fi definită, într-un plan semiotic mai abstract, ca funcție culturală, în termenii teoriei informației, prin rolul de structurare și transmitere a 'informației' pe care îl îndeplinește orice 'text'; (b) acest rol poate fi precizat, la rîndul lui, prin încadrarea textelor în anumite 'coduri culturale', care constituie tot atîtea sisteme de comunicare și/sau

'modele ale lumii'; (c) funcția poetică a textelor se manifestă diferit în diverse sisteme culturale și chiar în interiorul aceluiași sistem, prin modalități specifice, ce pot fi descrise cu ajutorul unui număr restrîns de categorii funcțional-tipologice fundamentale; (d) modalitățile categoriale specifice pot fi definite prin seturi precise de principii de construcție a sensului care stau la baza structurii de adîncime a fiecărui text (comp. cu Uspenski et al., 1973; Lotman, 1970/1974, 27, 80–115; Lotman 1971/1977; Lotman, 1973/1976)[3].

3. Soluția pe care o propunem pentru definirea unui asemenea set de criterii funcțional-tipologice reprezintă, de fapt, o construcție teoretică fondată pe integrarea, în perspectiva unei poetici funcționale, a două componente fundamentale: (1) o versiune, reconstruită cu mijloace actuale, a teoriei blagiene a funcțiilor primordiale ale procesului metaforic; (2) teoria lotmaniană a categoriilor elementare de 'semnificație' care stau la baza codurilor culturale sau a diverselor tipuri de culturi.

3.1. Teoria blagiană a celor două funcții elementare ale metaforei a fost reconstruită de noi prin elaborarea unei disocieri radicale între: (a) planul opoziției între metafora I și metafora II, opoziție în care ne interesează numai metafora II, deoarece această metaforă se înscrie, în teoretizarea lui Blaga, în domeniul propriu al textelor culturale; (b) distincția, în interiorul metaforei II, a două funcții culturale fundamentale ale metaforei, pe care Blaga le ilustrează, inconsecvent, prin exemple (din propria sa creație) de metafore „plasticizante'' (la noi 'funcție A') și metafore „revelatoare'' (la noi, 'funcție B')[4]. Mecanismele sau strategiile semantice caracteristice metaforei II au fost definite ca reprezentînd o dimensiune fundamentală a procesului de 'poesis discursiv'. Formula definitorie a lui Blaga : $(a + x) = b$ devine, în consecință, $(a + b) = x$, unde a și b reprezintă cei doi termeni primari, iar x — cîmpul intern de referință constituit pentru a realiza depășirea incompatibilității semantice a termenilor în cadrele referențiale date. În cazul metaforei *A* („plasticizante''), acest cîmp va fi construit după un model concret, al lumii fenomenale (sau concret-senzoriale); în cazul metaforei *B* („revelatoare''), acest cîmp va fi construit după un model abstract, al unor lumi 'ideale' (sau 'numenale').

3.2. Cele două tipuri funcționale primare de procese metaforice delimitate în acest fel vor fi reinterpretate, apoi, ca tipuri fundamentale de funcții culturale ale textelor poetice, prin raportarea lor la categoriile elementare de 'semnificație' ('sintactică' vs. 'semantică') postulate de I. M. Lotman (în special 1970/1974, 28) la baza definirii „apriorice'' a codurilor culturale. Cu toate diferențele considerabile între cele două sisteme conceptuale (vezi, între altele, și teoretizarea metaforei la Lotman, 1971/1977, 79–90, 205–208), credem că putem transpune distincția semiotic-culturală 'sintactic' vs. 'semantic' între coordonatele teoriei generalizate a procesului metaforic-cultural (*supra*, **3.1.**), în disocierea funcțională : proces metaforic *A* ('plasticizant') vs. proces metaforic *B* ('revelator'). Procesul metaforic *A* va defini și ilustra, așadar, un cod semiotic cultural de tip ***sintactic***, întrucît posibilitatea funcționării lui se bazează pe un model al lumii analog lumii fenomenale. Pe de altă parte, procesul metaforic *B* implică, evident, un cod semiotic cultural de tip ***semantic***, în măsura în care funcționarea acestuia presupune un model al unor lumi multiplu semiotizate și axiologic ierarhizate.

II. Criterii primare

Pe baza premiselor generale astfel schiţate devine posibilă definirea unui prim set de criterii de tipologizare, cu ajutorul căruia să se poată opera disocierea unor categorii funcţional-tipologice fundamentale în domeniul textelor poetice. Aceste criterii primare sînt : (1) 'orientarea' sau 'intenţia generală' a procesului de poesis discursiv ; (2) principiul 'existenţial-axiologic' care guvernează acest proces ; (3) modelul 'construcţiei referenţiale' (sau modelul de construcţie a cîmpurilor interne de referinţă). Vom încerca o circumscriere sumară şi nontehnică a fiecăruia din aceste criterii, exploatînd în mare măsură, în această perspectivă, un număr de observaţii anterioare bazate pe sugestiile preţioase din poetica explicită şi implicită a unor texte lirice româneşti moderne[5].

1. Criteriul 'orientării' sau 'intenţiei generale' a procesului de poesis discursiv se găseşte, în parte, anticipat prin noţiunea de ,,intenţie generală a textului'' din semiotica culturii (cf. Uspenski et al., 1973, 16), precum şi prin conceptul de ,,orientare'' (ca ,,motivaţie globală a emiţătorului în producerea textului''), propus drept criteriu tipologic principal de M.-L. Ryan (1979, 316). În contextul nostru teoretic, criteriul la care ne referim este menit să repereze finalitatea primordială a procesului metaforic constitutiv, nuclear. În acord cu dihotomia schiţată anterior, am putut distinge, conform acestui criteriu : (1) finalitatea 'plasticizantă' (sau 'expresivă') ; (2) finalitatea 'revelatoare'.

1.1. Finalitatea 'plasticizantă' sau 'expresivă' se ilustrează foarte clar prin poetica explicită şi implicită a majorităţii textelor lirice ale lui Arghezi şi ale unor poeţi avangardişti. Procesul metaforic ce stă la baza construcţiei sensului în aceste texte se defineşte, în primul rînd, printr-o strategie semantică ce presupune asumarea rolului sau finalităţii acestui proces ca *intensificare a percepţiei* sau, în termenii acestor poeţi, ca ,,revirginizare'' ori ,,revoluţionare'' a sensibilităţii. Această finalitate presupune : (a) atragerea, în procesul metaforic nuclear, a unor termeni concreţi (*a* şi *b*) aparţinînd unor cadre de referinţă din sfera lumii fenomenale (în special din contextul natural, empiric sau ocazional — cf. Coseriu, 1967, 315—316 ; 1981, 96—97) ; (b) caracterul cît mai disparat sau eterogen al termenilor atraşi în procesul nuclear, i.e. o ,,distanţă paradigmatică'' cf. Dascălu, 1986, 81) relativ mare între termeni şi/sau între contextele designaţionale cărora termenii le aparţin ; (c) incompatibilitatea semantică marcată şi imposibilitatea 'conjugării' termenilor în afara procesului metaforic ; (d) rezolvarea acestei incompatibilităţi prin *desemantizare* şi sporire a ,,conţinutului imaginar-intuitiv'' în procesul de construcţie a unor cîmpuri interne de referinţă după modelul lumii fenomenale.

1.2. Finalitatea 'revelatoare' poate fi ilustrată cel mai pregnant prin poetica explicită şi implicită a majorităţii textelor lirice ale lui Blaga şi Barbu. Procesul metaforic ce stă la baza construcţiei sensului în aceste texte se defineşte, în primul rînd, printr-o strategie semantică ce presupune asumarea rolului sau finalităţii acestui proces ca ,,revelare'' (Blaga) sau ,,re-prezentare'' (Barbu) a unor ,,esenţe ale lumii'', obscurizate de diversitatea ei fenomenală. În mod simetric în raport cu 'orientarea' plasticizantă, această finalitate a procesului discursiv-textual presupune : (a) prezenţa în procesul metaforic nuclear a cel puţin unui termen 'abstract' (de obicei *a*), aparţinînd unor cadre de referinţă din sfera contextelor culturale şi/sau mitologice (cf. Coseriu, 1967 ; 1981) ; (b) o distanţă paradigma-

tică relativ mică între termeni și/sau contextele designaționale cărora termenii le aparțin ; (c) caracterul nemarcat al incompatibilității semantice și posibilitatea reducerii acestei incompatibilități în afara procesului metaforic, în contextele culturale și/sau mitologice ; (d) rezolvarea conflației termenilor prin *resemantizare* și diminuare a conținutului imaginar-intuitiv în procesul de construcție a unor cîmpuri interne de referință după modele abstracte, ideale.

2. Criteriul 'principiului existențial-axiologic' care guvernează procesul de poesis discursiv este, în mare parte, anticipat în teoretizările din semiotica culturii (cf., în special, Lotman, 1970/1974, 28—29). În contextul nostru teoretic, acest criteriu este menit să definească situarea procesului poetic în raport cu elementele din planul designației, precum și modul în care este asumat statutul semantic specific al cadrelor și cîmpurilor referențiale ce se construiesc în text în raport cu planul ontologic real. În acord cu acest criteriu și păstrînd terminologia lotmaniană, vom distinge : (1) un principiu existențial-axiologic sintactic ; (2) un principiu existențial-axiologic *semantic*.

2.1. Conform principiului sintactic, elementele designate din lumea fenomenală, atrase în procesul metaforic nuclear, nu posedă *semnificație poetică* prin ele însele ; ele sînt utilizate ca simple materiale de construcție și numai combinarea sau relaționarea lor le conferă, în planul constructiv-textual, un *sens poetic*. Ilustrarea poetică, explicită și implicită, a acestui principiu se poate realiza, iarăși, prin referire la textele lirice argheziene și avangardiste. „Revoluționarea sensibilității" și, implicit, „revoluția limbajului poetic" vizate de aceste texte presupun eliminarea discriminării dintre elementele (marcate prin tradiție ca) „poetice" și cele „nonpoetice", atrase în procesul creației sensului, iar aceasta înseamnă, în ultimă instanță, neutralizarea „valorii" poetice în planul designației și situarea ei exclusiv în planul construcției textuale. Este adevărat că, în cele mai multe din „teoretizările" acestor poeți, acest principiu apare disimulat prin orientarea polemică spre negarea principiului opus (cel *semantic*). Bine cunoscutele declarații, mereu repetate, după care „poezia este însăși viața", „pretutindeni și în toate este poezie" (Arghezi), „la poésie est partout [. . .] répandue sur la surface des choses et des êtres" (Tzara), „poezia se găsește pretutindeni" (Vinea) etc. trebuie interpretate, din unghiul abordării de față, ca o negare polemică a existenței unor zone designaționale privilegiate poetic și, implicit, ca o afirmare a caracterului neutru al planului „existențelor reale" în raport cu procesul poetic. Această atitudine apare net exprimată în unele formulări lucide ale acestor poeți — cf. „orice e *susceptibil de a deveni* poetic" (Fundoianu ; subl. n.) — și demonstrată convingător de cei mai avizați exegeți ai poeticii avangardiste (cf. Marino, 1977, 53 ș.a.).

2.2. Principiul existențial-axiologic *semantic* se bazează, dimpotrivă, pe presupoziția că anumite fenomene reperabile în planul designațional al lumii date posedă o *semnificație* prin ele însele, i.e. înaintea și în afara procesului de construcție a sensului, în măsura în care aceste fenomene (se) referă, ca atare, la ceva care le 'transcende' pe un plan ontologic mai profund al 'esențelor' și axiologic superior al 'valorilor'. Avem a face, așadar, în acest caz, cu zone sau cîmpuri externe de referință care, prin natura lor, impun selectarea elementelor pe care le cuprind ca termeni ai procesului de poesis. Acest principiu apare ilustrat, într-o formă tipică, în poetica explicită și implicită a textelor lirice ale lui Blaga și Barbu.

Aceste texte se bazează, cum se știe, pe presupoziția existenței a două planuri ontologice diferite : un „orizont" (Blaga) sau „univers" (Barbu) al „lumii imediate" sau al lumii fenomenale și un „orizont" sau „univers" mediat sau „secund" (denumit de Blaga „orizont al misterului" sau „fond ontologic absolut" și de Barbu „univers" al unor „veleități de viață", „virtualități" sau „potențe pure"). Dincolo de implicațiile filozofice ale acestei disocieri, important pentru noi, aici, este că ea presupune prezența, în planul fenomenal, a unor „zone", „puncte" sau „căi" de acces („punți de salt") spre planul ontologic secund. Termenii care desemnează aceste zone privilegiate se impun a fi selectați în procesul de poesis discursiv, întrucît ei contribuie decisiv, prin conținutul lor de „mister", la rezolvarea incompatibilității semantice nucleare, în sensul schematizării cîmpului referențial intern după modele abstracte („culturale").

3. **Criteriul modelului de construcție referențială** urmărește să surprindă principiile elementare care guvernează construirea cîmpurilor interne de referință în cadrul procesului de poesis discursiv. Definirea acestor principii se bazează pe premisa că raporturile ce se constituie între termenii acestui proces nuclear trebuie concepute ca avînd aceeași natură cu relațiile semiotice fundamentale. Presupunem, așadar, că se poate distinge, pe baza acestui criteriu : (1) un model de construcție *diagramatic*; (2) un model de construcție *simbolic*.

3.1. Modelul de construcție diagramatic poate fi ilustrat, din nou, în modul cel mai pregnant, prin textele lirice ale lui Arghezi și ale unor poeți avangardiști. La baza acestor texte stă principiul construirii unei „imagini concrete", „suverane", de cele mai multe ori „vizualizate", ceea ce presupune o „refacere" a concretului experiențial în planul construcției textuale. Această reconstituire cu mijloace discursive a dimensiunii concret-senzoriale a experienței nu se poate realiza, însă, cum am văzut, decît printr-o orientare 'plasticizantă' sau 'expresivă' a procesului de poesis *(supra)*, i.e. prin integrarea în acest proces a unor termeni cît mai diverși, situați în incompatibilitate semantică marcată, exigență care impune, la rîndul său, necesitatea atragerii în construcția textuală a unor designații mereu noi (elemente din „seria interminabilă a lucrurilor" rămase „în afară de literatură" — Balotă, 1979, 486). Principiul (**2**), după care „orice este susceptibil de a deveni" poezie poate fi precizat și specificat, acum, în sensul preferinței sau privilegiului acordat cîmpurilor referențiale anterior neexplorate — ceea ce ar corespunde, în termenii lui Lotman, unui principiu constructiv *metonimic* (Lotman, 1973/1976, 21). Numai că 'adiționarea' și 'concatenarea' de elemente cît mai diverse și mereu noi este subordonată, cum am văzut, în procesul metaforic nuclear, finalității de a reconstrui sau reflecta în plan verbal configurația elementelor concret-senzoriale din planul experiențial. În termeni mai riguroși, sintaxa textuală metonimică este subordonată construirii unui cîmp intern de referință analog cîmpurilor externe ale concretului senzorial, i.e. este guvernată de un principiu semantic iconic, mai exact : diagramatic.

3.2. Modelul de construcție simbolic poate fi ilustrat, pe de altă parte, la fel de clar, prin textele lirice ale lui Blaga și Barbu. La baza acestor texte stă, cum am văzut, o orientare 'revelatoare' a procesului de poesis, ceea ce presupune o dedublare a planului designațional (ontologic) și o disparitate radicală între cele două nivele ale acestui plan (nivelul 'fenomenal' și cel al 'esențelor'). Deși am remarcat, conform pricipiului

existențial-axiologic semantic, presupoziția existenței, în acest tip de poesis, a unor elemente designaționale din planul 'imediat' care (se) *referă* la planul ontologic mai profund al 'esențelor' și axiologic superior al 'valorilor', trebuie precizat acum că acest raport referențial *nu* se bazează pe un principiu semiotic iconic sau diagramatic. În termenii acestor poeți, „revelarea" sau „reprezentarea" acelor „esențe" ale lumii (obscurizate de diversitatea ei fenomenală) nu înseamnă o simplă „oglindire" sau o „revelație dobîndită", în sens mistic, a unui fond absolut și generator al acestei diversități. Acele „zone" privilegiate care sînt selectate drept „căi de acces" spre planul ontologic secund nu reprezintă, de fapt, o reflectare a esenței, ci o simplă semnalare, prin conținutul lor de „mister", a existenței acestuia. Nici procesul de poesis (proto)textual, care se bazează pe (și depășește) acești termeni, nu urmărește o „reproducere" (iconică sau diagramatică) a „naturii interne" a planului secund — ceea ce ar fi, conform acestei poetici, imposibil. Blaga teoretizează acest proces prin conceptul său de „metaforă revelatorie", înțelegînd prin aceasta o 'strategie' prin care „misterul" dobîndește doar „formă" în anumite „tipare stilistice", dar în care „misterul" nu ni se „revelează" ca atare, în *conținutul* său. La rîndul lui, Barbu conceptualizează procesul în discuție ca 're-prezentare' prin „construcție simbolică" a unor „forme posibile de existență" sau, mai clar, ca „efort de integrare (conștient sau subliminar) chemat să corecteze ceea ce viața cuprinde în ea, de diferențiator și schematic" prin „prelungirea" acestor „veleități de viață" într-un „plan de exigență imaginar" (cf. Borcilă, 1981, 23). În termenii noștri, acești poeți practică (implicit) și propun (explicit) un mod de construcție referențială ce se bazează pe instituirea în text a unor cîmpuri interne de referință „dizanalogice" în raport cu cîmpurile externe (ale lumii fenomenale) și care să „semnaleze" sau să „indice" doar, prin natura lor abstractă, existența misterului ireductibil într-un plan presupus al „esențelor" lumii. Principiul care guvernează construcția acestor cîmpuri interne de referință trebuie definit, așadar, în termenii lui Peirce, ca un principiu 'indicial' sau, mai general, '*simbolic*'.

III. Criterii secundare

Setul omogen de criterii generale delimitate și ilustrate sumar în secțiunea anterioară trebuie complinit cu un al doilea set, care să cuprindă criterii cu o mai mare putere de specificare. Aceste criterii secundare pot fi concepute ca o reluare și particularizare a celor anterioare și, în primul rînd, a modelului de construcție referențială. Formularea provizorie pe care o propunem aici urmărește izolarea unor criterii pe baza cărora să se poată opera cîte o distincție fundamentală de principiu (1) în interiorul modelului diagramatic ; (2) în interiorul modelului simbolic. Aceste criterii sînt aproximate, în același timp, în așa fel încît să poată da seama de distincția empirică particulară din interiorul celor două grupuri de texte lirice românești pe care am ilustrat criteriile primare.

1. Modelul diagramatic poate fi diferențiat în două (sub)tipuri funcționale, după gradul de *desemantizare* implicat în construcția cîmpurilor interne de referință. Reconstruirea în și prin procesul de poesis discursiv a dimensiunii concret-senzoriale a experienței, definitorie pentru categoria funcțional-tipologică A, poate fi dezvoltată în două direcții diferite : (1)

construirea unei imagini concret-senzoriale în cadrul sau prin menținerea unei coerențe semantice; (2) construirea imaginii concret-senzoriale în afara sau prin distrugerea coerenței semantice discursive.

1.1. Construirea imaginii (sau a cîmpurilor interne de referință) concret-senzoriale prin menținerea coerenței semantice poate fi ilustrată, tipic, în textele lirice ale lui Arghezi. Conform orientării generale plasticizante și principiului sintactic, aceste texte urmăresc să „exprime simțiri neobișnuite" și să producă „lărgirea" și „intensificarea sentimentului". Cum am remarcat, deja, această finalitate poate fi realizată numai în dauna conținutului logic-conceptual, abstract, al elementelor discursive (ceea ce am numit *desemantizare* și prin sporirea „conținutului imaginar-intuitiv sub unghiul semnificației" *(supra)*. Aceasta implică, evident, „primenirea limbii", prin „înnoirea necontenită a vocabularului" și distrugerea „clișeelor" sintactice. Cu toate acestea, efortul de înnoire și de plasticizare nu conduce niciodată, la Arghezi, pînă la desemantizarea totală, iar coerența semantică discursivă, cel puțin la nivelele de adîncime, rămîne, de regulă, nepericlitată (cf. Parpală, 1984).

1.2. Tendința desemantizării totale și a distrugerii coerenței discursive apare, însă, ca dominantă, în unele texte avangardiste. În manifestările lui extreme, acest (sub)tip poetic nu urmărește decît să „șocheze" sensibilitatea și să distrugă „automatismele" perceptuale, fără să mai țintească spre coerența unor cîmpuri interne de referință. Procesul de poesis vizează acum ceva, care, în termenii lui Bogza, „să nu fie aport, ci bulversare", iar principiul constructiv se reduce, în aceste cazuri, la „o înlănțuire arbitrară de imagini" (Tzara; apud Marino, 1977, 57).

2. Modelul simbolic poate fi diferențiat și el în două (sub)tipuri funcționale, după modul de *resemantizare* implicat în construcția cîmpurilor interne de referință. Principiul simbolic, caracteristic categoriei funcțional-tipologice B, al construirii „dizanalogice" (în raport cu cîmpurile externe), pe baza unor modele (culturale) semiotizate, se poate realiza în două direcții sensibil diferite: (1) într-o direcție simbolic-mitică, prin înscrierea în cîmpurile semantice caracteristice contextelor mitologice ale culturii respective; (2) într-o direcție simbolic-'matematică', prin înscrierea într-un sistem de simboluri abstracte, universale.

2.1. Principiul funcțional simbolic-mitic apare ilustrat, prin excelență, în textele lirice ale lui Blaga. Caracteristică acestor texte este încercarea de construire a unor cîmpuri interne de referință care să se integreze unei „viziuni metafizice" conforme cu „matricea stilistică" a subconștientului colectiv. Această „viziune" este presupusă ca implicită în corpusul mitologic al culturii naționale, iar procesul de poesis discursiv este înțeles ca reiterînd și prelungind, în textul poetic, demersurile definitorii ale „gîndirii mitice". În esență, „metoda de creație" poetică preconizată în acest sens ar impune: (a) exploatarea structurii semantice „primitive" a unor lexeme („simboluri") din fondul tradițional al limbii (sau, în termenii poetului, a „sarcinii mitice a cuvintelor"); (b) schematizarea unor cîmpuri interne de referință pe baza unor operații tipice de 'mediere' a unor opoziții semice (la nivel referențial primar), de 'omologie' (la nivel secundar) și de construcție a unei spațiotemporalități mitice (descriptibile pe baza unor modele 'cronotopice' caracteristice textualității mitice — cf. Borcilă, 1980).

2.2. Principiul simbolic-matematic apare ilustrat, prin excelență în textele lirice ale lui Ion Barbu. Pentru acest poet, „funcțiunea poetică" nu poate fi apropiată de cea a „gîndirii mitice", ci ea apare „învecinată cu cea a cercetării matematice majore", urmărind „întărirea unei moralități eterne". Poeții de astăzi, contemporani ai lui Einstein, trebuie să-l „concureze" și ei pe Euclid în „imaginarea de universuri abstracte", iar aceasta este posibil numai pe baza unui principiu similar cu cel al „construcției geometrice euclidiene": (a) „epurarea" conținutului (conotațiilor) specific cultural(e) al(e) simbolurilor, care devin simple semne lingvistice sau simboluri abstracte de genul celor matematice — selectate frecvent și acestea în procesul de poesis; (b) operarea sistematică cu aceste semne, pe baza unui „sistem de axiome", conform unei „arte a teoremei": cu un minim de „substanță" și de „formule oarbe" se urmărește realizarea unui maxim de „figurație" (în sens dinamic de „transformare, liberă permutare în domeniul aceluiași grup" — cf. Alexandrescu, 1968, 186; Borcilă, 1981, 29—30).

IV. Concluzii

Contribuțiile prezentate în lucrarea de față conturează, credem, cîteva coordonate mai generale în interiorul cărora apare, deja, posibilă elaborarea unei tipologii a textelor poetice, care să depășească dificultățile întîmpinate pînă acum în această privință.

1. Această propunere de tipologizare se situează, în cadrul procesului de poesis discursiv, la un nivel mult mai adînc decît cel al clasificărilor tradiționale pe „genuri" literare și realizează, în același timp, o strînsă corelare cu planul funcționalității semiotic-culturale.

2. Prin delimitarea și aplicarea convergentă și omogenă a unui set primar de criterii de tipologizare s-a putut ajunge la delimitarea a două categorii funcțional-tipologice fundamentale în textele poetice: (1) categoria A, definită prin orientare plasticizantă, principiu existențial-axiologic sintactic și model constructiv diagramatic; (2) categoria B, definită prin orientare revelatoare, principiu existențial-axiologic semantic și model constructiv simbolic. Deși exemplificările noastre sumare s-au referit exclusiv la două grupuri de texte din lirica română modernă (A — Arghezi și avangardiștii; B — Blaga și Barbu), considerăm că setul unitar de criterii primare propuse trebuie să aibă o aplicabilitate universală în cîmpul textelor poetice și îndrăznim să credem că cele două categorii funcțional-tipologice, definite pe baza lor, ilustrează distincția tipologică cea mai generală la nivelul procesului de poesis discursiv.

3. Formularea provizorie a unui set de criterii secundare, menite să contribuie la specificarea distincției fundamentale, poate servi ca ipoteză de lucru pentru definirea a patru categorii funcțional-tipologice principale în cîmpul textelor poetice românești moderne.

BIBLIOGRAFIE

Alexandrescu, S., 1968: *Le strutture sintattiche nella poesia di Ion Barbu*, în *Lingua e stile*, 3, 181—193.
Allén, S. (ed.), 1982: *Text Processing*, Nobel Symposium 51, Stockholm, Almqvist & Wiskell.
Balotă, N., 1979: *Opera lui Tudor Arghezi*, București, Editura Eminescu.

Beaugrande, R. de, & Dressler, W., 1981 : *Introduction to text linguistics*, London, Longman.
Bertinetto, P. M., 1979 : *Can we give a unique definition of the concept 'text'? Reflexions on the status of text linguistics*, în Petöfi (ed.), 143—159.
Borcilă, M., 1980 : *Introducere în poetica lui Blaga*, Cluj -Napoca (teză de doctorat).
— 1981 : *Types sémiotique dans la poésie roumaine moderne*, în Miclău, Marcus (ed.), 19—35.
— 1987_a : *Probleme actuale ale analizei discursului*, în „Cercetări de lingvistică", 1987, 1.
— 1987_b : *Despre procesul de poesis discursiv*, în vol. *Studii de poetică și semiotică* (în pregătire).
Coseriu, E., 1967 : *Teoria del lenguaje y lingüística general*, Madrid, Gredos.
— 1981 : *Textlinguistik: Eine Einführung*, Tübingen, Narr.
Coteanu, I., 1985 : *Stilistica funcțională a limbii române. Limbajul poeziei culte*, București, Editura Academiei.
Dascălu, C., 1986 : *Dialectica limbajului poetic*, Timișoara, Facla.
Dressler, W. (ed.) 1978 : *Current trends in text linguistics*, Berlin, de Gruyter.
Dressler, W., 1982 : *Aspects of text typology and attribution*, în Allén (ed.), 637—649.
García-Berrio, „A., 1979 : *A text-tipology of the classical sonets*, în „Poetics" 8, 435—458.
— 1982 : *Textual Typology and Universals of Discourse*, în Allén (ed.), 487—496.
Giuliani, M. V., Ciliberti, A., Camboni, M., 1979 : *Speculations on text as a linguistic cultural construct*, în Petöfi (ed.), 170—180.
Hrushovski B., 1984_a : *Poetic Metaphor and Frames of Reference*, în "Poetics Today", 5, 1, 5—44.
Hrushovski, (Harsaw), B., 1984_b : *Fictionality and Fields of Rerefence*, în "Poetics Today", 5, 2, 227—252.
Lotman, I. M., 1970/1974 : *Studii de tipologie a culturii* (trad. Radu Nicolau), București, Univers.
— 1971/1977 : *The Structure of the Artistic Text* (transl. G. Lenhoff & R. Vroon), Ann Arbor, of University of Michigan.
— 1973/1976 : *Analysis of the Poetic Text* (transl. D. Barton Johnson), Ann Arbor, Ardis.
— 1979 : *The future for structural poetics*, în „Poetics", 8, 501—507.
Marino, A., 1977 : *L'avant-garde, la poésie et l'image poétique*, în „Cahiers intérnationaux de symbolisme", nr. 33—34, 49—59.
Martinez-Bonati, F., 1981 : *Fictive Discourse and the Structures of Literature*, Cornell, Univ. Press.
Miclău, P., & Marcus, S., (ed.) 1981 : *Sémiotique roumaine*, București (Université de Bucarest).
Parpală, E., 1984 : *Poetica lui Tudor Arghezi. Modele semiotice și tipuri de text*, București, Minerva.
Petöfi, J. S. (ed.), 1979 : *Text vs. sentence : Basic questions in text linguistics*, Hamburg, Buske.
Ricœur, P., 1975 : *La métaphore vive*, Paris, Seuil.
— 1979 : „The Metaphorical Process as Cognition, Imagination and Feeling", în S. Sachs (ed.), *On Metaphor*, Chicago, Univ. Press.
Ryan, M.-L., 1979 : *Toward a competence theory of genres"* ; în *Poetics*, 8, 307—337.
— 1981 : *On the why, what and how of generic taxonomy, Poetics*, 10, 109—126.
Schmidt, S., 1978 : *Some problems of communicative text theories*, în Dressler (ed.), 47—60.
Segre, C., 1979 : *The nature of text*, în Petöfi (ed.), 77—78.
— 1986. *Istorie, cultură, critică*, București, Univers.
Stankiewicz, E., 1974 : *Structural Poetics and Linguistics*, în „Curent Trends in Linguistics", 12, 629—659.
— 1977 : *Poetics and Verbal Art*, în T. Sebeok (ed.), *A Perfusion of Signs*, Bloomington, 54—76.
Titzmann, M., 1979 : *Text vs. sentence (with a view towards a unified theory of pragmatics and semantics)*, în Petöfi (ed.), 101—122.
Todoran, E., 1983 : *Lucian Blaga. Mitul poetic, II*, Timișoara, Facla.
Uspenski, B. A., V. V. Ivan, V. N. Toporov, A. M. Piatigorski, I. M. Lotman, 1973 : *Theses on the Semiotic Study of Culture (as Applied to Slavic Texts)*, în *Structure of Texts and Semiotics of Culture*, Paris — The Hague, Mouton.
van Dijk, T. A., 1979 : *Cognitive processing of literary discourse*, în *Poetics Today*, I, 1—2, 143—153.
van Dijk, T. A. (ed.), 1985 : *Handbook of Discourse Analysis*, I—IV, London, Academic Press.
Vlad, C., 1982 : *Semiotica criticii literare*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.

Towards a typology of poetic texts

(Abstract)

The paper aims to sketch a preliminary theoretical framework for a functional typology of poetic texts, based primarily on some fundamental concepts provided by semiotics of culture, functional stylistics, and integrational semantics. The main parameters of the proposed typology are identified, at a deeper level than those of the usual taxonomies of literary 'genres', as : the 'general intention' or 'orientation' of the textual process, the 'existential-axiologic' principle of the sign-text, and the schematic model for the construction of Internal Fields of Reference. Using these parameters, the author defines two fundamental typological categories, subsequently elaborated and illustrated through four major types of modern Romanian poetic texts.

NOTE

[1] O dezbatere asupra unor probleme actuale ale analizei discursului am încercat în 1987_a. În pofida eforturilor de pînă acum, ni se pare că tipologia textuală se află, încă, în acest domeniu, în stadiul unui „modest început" (cf. Beaugrande & Dressler, 1981, 186) și că, în esență, „obiectivul primordial al studierii tipologice a literaturii și culturii" rămîne, și astăzi, cel de „elaborare a unui metalimbaj pentru descrierea lor" (Lotman, 1970/1974, 104).

[2] Am prezentat conceptul de 'poesis discursiv' în 1987_b. Între teoriile tipologice discutate aici, premisele noastre generale își găsesc unele puncte de contact doar cu E. Stankiewicz (1974 ; 1977) și A. García-Berrio (1979).

[3] Am prezentat aceste premise generale în 1980, dar raporturile abordării propuse aici cu semiotica culturii ar necesita, desigur, elaborări mult mai aprofundate.

[4] Reconstrucția teoriei blagiene a metaforei apare schițată, în linii mari, în Borcilă 1980 și 1987_b.

[5] Reluăm, în acest sens, din unghiul de abordare și cu aparatul conceptual propus în lucrarea de față, teza generală precum și o serie de observații particulare din 1981 (în special 23–24, 29–31). Menționăm că, în ciuda imperfecțiunilor de formulare și de fundamentare teoretică, soluția semiotică de tipologizare a textelor poetice românești avansată în comunicarea noastră din 1981 a fost preluată și aprofundată, în investigații temeinice asupra poeziei lui Arghezi și Blaga, de E. Todoran (1983, în special 247–250) și E. Parpală (1984, în special 89–92).

TIPARE DE GÎNDIRE UMANĂ (PE BAZA TERMINOLOGIEI LATINO-ROMANICE A STUPIDITĂȚII)

FLORICA BECHET

Analizînd inventarul termenilor care desemnează prostia în limba latină, articolul își propune detectarea tiparelor de gîndire care stau la baza acestora. Cu ajutorul acestor tipare se încearcă explicarea pierderii celor mai mulți termeni latini și refacerea vocabularului care exprimă sfera semantică studiată, în mod independent, în cadrul fiecărei limbi romanice în parte.

0. Lucrarea de față își propune studierea termenilor latini și romanici care desemnează prostia. Avem în vedere adjectivele de calificare cu sensul „prost", „netot", „nerod", „nătîng", „năuc" etc. și substantivele-metafore ale omului prost („tufă", „dobitoc") [1].

0.1. Analiza etimologică a acestui vocabular pune în evidență următoarele :

toți termenii care beneficiază de o etimologie cunoscută sînt metaforici, deci figurați (chiar dacă, la un moment dat, metafora nu mai e simțită), și motivați relativ, deci analizabili [2] ;

majoritatea termenilor romanici, deși tot metaforici, n u s î n t u r m a ș i i celor latini.

Lăsînd la o parte împrumuturile din latină, tîrzii și literare, ca și împrumuturile de la o limbă romanică la alta, în cadrul fiecărei limbi neolatine ne aflăm în fața unei terminologii proprii, create în condiții și cu mijloace specifice.

0.2. Situația rezultată din coroborarea acestor date ne conduce la următoarele presupuneri :

(1) Valoarea metaforică a termenilor latini desemnînd prostia nu era bine fixată în limbă (cel puțin pentru termenii moșteniți de limbile romanice numai cu sensul propriu).

(2) Valoarea afectivă a metaforelor s-a tocit și s-a pierdut încă din latină și, prin derivare sinonimică, acestea au fost înlocuite de alți termeni figurați, moșteniți ca atare de limbile romanice [3].

(3) Valoarea figurată a termenilor respectivi se realizează, în toate aceste limbi, pe baza unor mecanisme metaforice asemănătoare, a unor tipare de gîndire reperabile în latină și transmise limbilor romanice, tipare pe baza cărora aceste limbi și-au format, cu ajutorul unor cuvinte de proveniență diferită, terminologia prostiei.

Vom dezvolta pe rînd aceste presupuneri.

1.0. În latină prostia, mai precis calitatea de om prost, este desemnată prin :

1.0.1. Compararea și identificarea omului cu obiecte din universul înconjurător (pietre, metale, lemne, tufe), **cu următoarele caracteristici f i z i c e :**

a) mărime, greutate, nemișcare, insensibilitate, aspect butucănos, necioplit : *herma*, *lapideus*, *lapis (silex)*, *saxeus*, *saxum; plumbeus; caudex*, *ligneus*, *stipes*, *truncus*, *uacerra; frutex*, *stolidus*, *stultus* (apărute, probabil, în contexte comparative) ;

b) lipsă de vîrf, de ascuțiș, aspect teșit : *hebes*, *obtusus*, *retusus*;

c) lipsă de gust : *bliteus*, *fatuus* [4], *insipidus*, *insulsus* [5].

1.0.1.1. Se realizează astfel o proiectare a inanimatului asupra animatului, a nonumanului asupra umanului, a fizicului asupra intelectului, mintea, capul însuși fiind văzut ca obiect greoi, înțepenit, insensibil, grosolan, fad (dovadă faptul că, inițial, adjectivele au apărut în sintagmă cu substantive ca *animus*, *cor*, *ingenium*, *mens*, *pectus*, apoi, cînd sensul figurat s-a fixat, au căpătat un statut independent).

1.0.2. Compararea și identificarea omului cu animale caracterizate prin defecte umane, fizice și comportamentale, semne ale prostiei :

a) cap mic în comparație cu corpul, frunte îngustă, cap tare, încetineală, lipsa voinței : *camelus* [6], *mufrius* [7], *ouis*, *pecus*, *ueruex* [8];

b) cap mare în comparație cu corpul, încăpățînare : *asellus*, *asininus*, *asinus* [9], *burdubasta* [10], *cantherius* [11], *iumentum*, *mulinus*, *mulus* [12].

1.0.2.1. Și în acest caz se realizează o contopire a umanului și nonumanului, dar numai în sfera animatului, defectele fiind comune omului și animalelor, care au înfățișare și comportamente identice. Însă fizicul nu mai este o descriere, cu un s e m n al intelectului.

1.0.3. Compararea activității intelectului cu activitatea diverselor organe ale corpului omenesc, prostia apărînd ca insanitate sau mutilare, datorate :

a) lipsei, totale sau parțiale, a văzului : *caecus* [13], *luscitiosus* [14], *nebulo* [15];

b) lipsei auzului, a urechii muzicale, lucru care duce la discordanțe : *absurdus*, *surdus*;

c) lipsei gustului : *insipiens* [16];

d) lipsei, totale sau parțiale, a capacității de articulare a organelor articulatorii : *barginus*, *bargus* [17], *edentulus*, *elinguis*, *mutus*;

e) lipsei minții, deci smintelii, nebuniei : *amens*, *demens*, *delirans*, *delirus*, *insaniens*, *insanus*, *malesanus*, *mattus*, *morio*, *moro*, *morosus*, *uacerrosus*, *uesanus* [18];

f) lipsei inimii, ca sediu al spiritului : *excors*, *socors*, *uecors*.

1.0.3.1. Se observă că desemnarea prostiei se realizează, în aceste situații, strict în limitele umanului, acest defect al intelectului fiind pus în legătură cu simțurile ca un tot unitar, cu integralitatea organismului.

1.0.4. Contiguitate logică cu defecte umane, fizice sau comportamentale, asociate prostiei :

a) lene, încetineală, moliciune, nemișcare [19], stîngăcie [20] : *attonitus*, *baceolus*, *baro* [21], *bardus*, *blax*, *brutus*, *cuculus* [22], *gurdus*, *ignauus*, *ineptus*, *iners*, *prauus*, *stupidus*, *supinus*, *tardus*;

b) flecăreală, vorbărie excesivă : *babulus*, *baburrus* [23], *balatro*, *blaterator*, *blatero*, *blato* [24], *bucco* [25], *garrulus*, *gerro*, *linguax*, *lingulaca*, *nugax*, *nugator*, *nugatorius*, *nugo* [26];

c) înfumurare, semeție excesivă : *barridus* [27];

d) salivație excesivă : *babiger*, *blennus*;

e) apetit excesiv : *maccus*, *uruca* [28].

1.0.4.1. Rămînînd în limitele umanului, desemnarea prostiei se realizează în aceste serii prin relații metonimice : cauză/ efect, principal/ complementar.

1.0.5. Contiguitate logică cu defecte umane de natură culturală asociate prostiei (maniere grosolane, simplitate, incultură [29]) : *agrestis*,

barbarus, *ceparius*[30], *idiota*, *idioticus*, *ignarus*, *ignotus*, *imperitus*, *imprudens*, *indocilis*, *indoctus*, *inscitus*, *morus*, *opicus*, *rudis*, *rusticanus*, *rusticus*.

1.0.5.1. În acest ultim caz, omul este văzut ca individ social, apartenența la o pătură socială necaracterizată prin *urbanitas*, cu tot ce implică acest concept, fiind semnul prostiei.

1.1. Acestea sînt tiparele de gîndire prin care se desemnează în limba latină prostia [31]. Termenii care le reflectă au sensul figurat mai mult sau mai puțin fixat, instituționalizat.

1.1.1. Nu ne propunem să discutăm situația adjectivelor, deoarece acestea, prin natura lor, sînt explicite, utilizarea figurată impunîndu-se repede în limbă (prin mijlocirea construcțiilor) și fiind foarte frecventă. Cele mai multe se bucură de atestări numeroase, pe toată durata latinității. Majoritatea nu și-au pierdut sensul metaforic, dar au intrat în limbile romanice mai degrabă ca împrumuturi tîrzii, ceea ce socotim că se explică prin utilizarea lor în latina literară. În latina vorbită funcționa un alt vocabular, desigur mai plastic, neatestat de textele literare decît sporadic. Acestui vocabular par să-i aparțină termenii cu multe glose. Faptul că aceștia nu sînt izolați, ci se încadrează unei familii, unei serii lexicale sau unui cîmp semantic în care intră și formulări mai largi, definitorii pentru noțiunea „prost", dovedește că și sensul figurat al acestor termeni era bine fixat în limbă (cei mai mulți sînt atestați doar cu sensul figurat).

1.1.2. Ne interesează în mai mare măsură situația substantivelor. Aproape toți acești termeni par să fie instituționalizați ca metafore ale prostiei, și nu creații individuale ale autorilor. Ne îndreptățesc să facem această afirmație următoarele argumente :

1.1.2.1. Abstractizarea și „gramaticalizarea" metaforelor în limbă și capacitatea lor de a crea o familie în care sensul figurat apare la toți membrii, ca o „genă" specifică, ereditară. Astfel, *asininus*, *lapideus*, *mulinus*, *saxeus*, *uacerrosus* implică funcția predicativă a metaforelor *asinus*, *lapis*, *mulus*, *saxum*, *uacerra*, așa cum, poate, *stolidus* și *stultus* o implică pe cea a lui *stolo*, de care s-au desprins complet. La fel, *plumbeus*, *ligneus*, *bliteus*.

1.1.2.2. Atestarea timpurie a sensului figurat al acestor metafore. Deja Liuius Andronicus utilizează cu sensul figurat de „buștean, om prost" termenul *uacerra* „par gros, stîlp", deschizînd seria *caudex*, *stipes*, *truncus* și oferind o soluție pentru etimologia lui *stolidus* și *stultus*. Faptul că instituționalizarea celor mai multe capete de serie este veche îl dovedește și Terențiu, care-și permite să gloseze ironic : *in me quiduis harum rerum conuenit, / quae sunt dicta in stulto : caudex, stipes, asinus, plumbeus;/ in illum nil potest : exsuperat eius stultitia haec omnia* „La mine, oricum i-ai zice unui prost : /Butuc, buștean, greoi ca plumbul, asin — grozav se potrivește. / La el — nimic ; căci fără nume și unică-i e neghiobia" *(Haut.*, 876—878, trad. N. Teică).

1.1.2.3. Raportarea termenului la context. Metaforele prostiei apar în următoarele tipuri de contexte :

I. C O N T E X T E C O M P A R A T I V E : 1) *simple* a) de tip A s t u l t i o r B : *tu es lapide silice stultior* „tu, tu ești mai prost decît lespedea de cremene" Pl., *Poen.*, 291 ; *nullum est hoc stolidius saxum* „nici un bolovan nu e mai căpățînos ca el" Pl., *Mil.*, 1024 ; b) de tip A s i m i l i s B : *tu . . . truncoque simillimus hermae* „tu . . . întru totul aidoma unui trunchi de Hermes" Iuu., *Sat.*, 8, 52 ; *illum ipsum hermam stolidissimum*

„el însuși cea mai tîmpă piatră de hotar" Sidon., *Epist.*, 4, 12, 3) și 2) *complexe* a) de tip A stultior B : *neque habet plus sapientiae quam lapis* „n-are mai multă minte decît un pietroi" Pl., *Mil.*, 236 ; b) de tip A similis B : *cum hoc homine, an cum stipite Aethiope si in foro contitisses, nihil crederes interesse* „de-ai fi stat în for cu omul ăsta sau cu un buștean de etiopian, te-ai fi încredințat că nu-i deosebește nimic" Cic., *post red. in sen.*, 6, 14)[32].

II. CONTEXTE ANTONIMICE: a) de tip non A, sed B *(ego me credidi/ homini docto rem mandar⟨e⟩, is lapidi mando maxumo* „crezui și eu că-mi dau afacerea pe mîna unui om cu cap, cînd colo o dădui unui cogeamite bolovan" Pl., *Merc.*, 631–632); b) de tip (non) V, nisi stultus essem unde V este, în expresie afirmativă, un verb *sentiendi*, iar în expresie negativă, un verb deliberativ sau cu sensul „a greși" *(quot res dedere, ubi possem persentiscere, / ni essem lapis!* „cîte prilejuri mi-au dat, din care-aș fi putut pricepe, de n-aș fi fost ca bolovanul!" Ter., *Haut.*, 916–917 ; *in animi autem cognitione, dubitare non possumus, nisi plane in physicis plumbei sumus* „în privința cunoașterii sufletului, nu putem avea îndoieli, decît numai dacă nu sîntem complet tufă la fizică" Cic., *Tusc.*, 1, 29, 71).

III. CONTEXTE OXYMORONICE: *qui potest esse in eiusmodi trunco sapientia?* „ce înțelepciune poate fi într-un astfel de buștean?" Cic., *nat. deor.*, 1, 30, 86.

IV. CONTEXTE EXPLICATIVE : a) de tip reluare (adjectiv cu sens propriu ⇄ adjectiv / substantiv cu sens figurat : metafora din Iuu., *Sat.*, 8, 52 reia, nominalizînd, un *nobilis indoctus* anterior, v. 48); b) de tip descriere (metaforă a prostiei explicată printr-o caracterizare amănunțită : metafora din Cic., *post red. in sen.*, 6, 14 este descrisă prin : *sine sensu, sine sapore, elingue, tardum, inhumanum negotium* „fără înțelegere, fără judecată, mutălău, greu de cap, un lucru necioplit"); c) de tip predicație explicativă: *Mule, nihil sentis* „Dobitocule, nu pricepi nimic" Catull., 83, 3 ; *quid nunc te, asine, litteras doceam? non opus est uerbis, sed fustibus* „ce, acum să te-nvăț literele, măgarule? nu-i nevoie de cuvinte, ci de ciomege" Cic., *Pis.*, 30, 73 ; *nos barones stupemus* „noi, prostovanii, rămînem cu gura căscată" Cic., *Fin.*, 2, 76.

V. CONTEXTE NEPREDICTIBILE, în care apar sau nu contraste sau antiteze : *ego istius pecudis ac putidae carnis consilio scilicet, aut praesidio niti uolebam?* „adică pe sfatul acestui dobitoc și pe ajutorul acestui hoit voiam eu să mă sprijin?" Cic., *Pis.*, 9, 19 ; *apud Patronem et reliquos barones te in maxima gratia posui* „am făcut să te bucuri de cea mai mare trecere în ochii lui Patro și ai celorlalți prostovani" Cic., *Att.*, 5, 11, 6 ; *at ille stips, dum fratri suo irascitur, nescio cui terrae filio patrimonium elegauit* „iar ăla, cap de lemn, supărîndu-se pe frate-său, a lăsat averea unui te miri cine" Petron. *Sat.*, 43, 5.

1.1.2.3.1. În timp ce primele patru tipuri de contexte oferă și cheia metaforei, frazele aparținînd celui de-al cincelea, cele mai numeroase, nu ar putea fi înțelese dacă termenii-metafore ale prostiei nu ar fi instituționalizați ca atare.

1.1.2.4. Intrarea termenului-metaforă în formule, de tipul A, non B (unde A este totdeauna un axiologic pozitiv sau negativ, iar B este totdeauna *homo* sau un substitut al acestuia) : *Te inquam mulier, quae*

me omnino lapidem, non hominem putas „Despre tine e vorba, femeie, tu, care mă socoţi cu totul şi cu totul bolovan, nu om" Ter., *Hec.*, 214 ; *codex, non mulier* „buturugă, nu femeie" Petron., *Sat.*, 74, 13 ; *mufrius, non magister* „dobitoc, nu profesor" *ibid.*, 58, 13. Formula este reperabilă la nivelul limbii populare sau familiare.

1.1.2.5. Posibilitatea schimbării categoriei gramaticale. Unele substantive-metafore funcţionează ca adjective, căpătînd grade de comparaţie *(Neque homines magis asinos umquam uidi* „Nici că mi-a fost dat să văd vreodată oameni mai dobitoci decît ăştia" Pl., *Pseud.*, 136) sau construindu-se cu adverbul *tam*.

1.1.2.6. Crearea, prin compunere sau derivare cu sufixe, de calificative hazlii, avînd la bază elemente aparţinînd seriilor amintite, precum : *burdubasta* (cu baza *burdo (-us)*, din seria „catîrilor" [33]), *mufrius* (cu baza *mufro*, din seria „oilor").

1.1.2.6.1. Efectul hazliu nu s-ar fi realizat, dacă părţile componente ale acestor compuşi sau, cel puţin, seria sinonimică nu ar fi avut sensul figurat bine fixat.

1.1.2.6.2. Acelaşi lucru se poate spune şi despre *morio*, *moro*, *morosus*, *morus*, cu care autori din epoci diferite realizează variate jocuri de cuvinte.

1.2. Rezultă că valoarea metaforică a termenilor desemnînd prostia era bine fixată în limbă. Chiar şi despre cele cîteva creaţii individuale *(burdubasta, camelus, cantherius, herma, mufrius, uacerra)* şi despre termenii cunoscuţi doar dintr-o singură atestare se poate spune că, prin simplul fapt că se încadrează într-o serie bine reprezentată în aria prostiei, îşi asigură o bună fixare a sensului figurat.

2.0. Tocirea valorii afective a metaforelor, în timp, este un lucru care nu mai trebuie demonstrat şi o „lege" a limbii, în care, ca în orice sistem supus devenirii, elementele, a căror funcţie se reduce sau dispare, se atrofiază şi pier. Metaforele prostiei nu fac excepţie de la această regulă.

2.0.1. Textele relevă preferinţa unui autor pentru o anume metaforă (Plaut — *lapis*, Cicero — *stipes*). Credem însă că avem de-a face, mai degrabă, cu preferinţa unei epoci pentru un termen sau altul *(lapis* apare tot atît de frecvent la Plaut şi Terenţiu, fiind un posibil calc al gr. λίθος). Însăşi autoritatea unui autor sau popularitatea unui gen literar poate conduce la tocirea unei metafore.

2.0.2. Înlocuirea unui termen metaforic uzat cu un altul nou nu trebuie căutată neapărat în perioada de trecere de la latină la limbile romanice. Ea poate fi pusă în evidenţă şi din observarea comparativă a diverselor perioade ale limbii latine, de pildă a latinei clasice şi a celei din epoca imperială. Astfel, pînă în epoca clasică, atît *stipes*, cît şi *lapis* desemnează, în mod curent, ceea ce, cu un termen tehnic, se numeşte *herma* (cf. Tibul, I, 1, 10—11). Iată de ce, poate, acest din urmă termen nu apare cu valoare figurată înainte de Iuvenal. *Fatuus*, a cărui valoare figurată nu mai era simţită, golit de afectivitate, a fost înlocuit, în latina tîrzie, de *insipidus*, a cărui legătură cu *sapere* era evidentă.

Nu ne rămîne, deci, decît să semnalăm categoriile de metafore care au rezistat pînă în limbile romanice.

2.1. Examinînd extrem de puţinii termeni desemnînd prostia moşteniţi de limbile romanice constatăm că s-au păstrat mult mai multe substantive decît adjective.

2.1.1. Așa cum, probabil, este de așteptat, acestea aparțin, în marea lor majoritate, universului rustic : *asinus*, *cuculus*, *cucurbita*, *iumentum*, *mula (-us)*, *ouis*, *tuber*.

Terminologia prostiei devine o emanație a acestei lumi rurale. Din acest motiv, credem, se pierde seria de termeni latini bazată pe *rusticitas* (**1.0.5.**), caracterizată prin simplitate, grosolănie, incultură. Această serie se reface apoi, în timp, în cadrul fiecărei limbi romanice.

2.2. Socotim că mai rezistente au fost metaforele cu un grad mai mare de generalitate. Fenomenul poate fi observat la nivelul limbii literare și privește termeni care nu s-au moștenit în limbile romanice. Astfel, *insipidus*, apărut în latina tîrzie, cu o sferă mai largă de aplicabilitate, s-a impus în dauna lui *bliteus*, care, pentru orice vorbitor, rămînea legat de *blitum* „specie de spanac de calitate inferioară" [34]. În plus, era analizabil ca axiologic negativ și cu corp fonetic mai mare. Tot în latina tîrzie, *insensibilis* cîștigă teren în defavoarea tuturor adjectivelor desemnînd defecte ale simțurilor particulare : *caecus* [35], *insipiens*, *(ab)surdus*. Moștenirea romanică probează însă existența aceluiași fenomen și la nivelul latinei populare. *Balbus*, neatestat în șirul metaforelor prostiei, dar cu un sens mai general decît *elinguis* și celelalte, a dat unul din principalii termeni proprii desemnînd prostia în spaniolă *(bobo)*. *Bestia* „animal", mai cuprinzător și mai neutru din punct de vedere semantic decît *pecus* „animal (domestic) de turmă sau cireadă, vită", stă la originea franțuzescului *bête* [36].

2.2.1. În schimb, termenii care au căpătat accepții speciale au ieșit din sfera semantică a prostiei. Este cazul lui *lapis*, care s-a specializat fie pentru noțiunea de „lespede", fie pentru desemnarea unor diverse obiecte din piatră (cupe, pahare, ghizduri de fîntînă etc.) — oricum, obiecte șlefuite. De asemenea, toți termenii legați de minte și inimă, ca sediu al ei, și cei care implicau ideea de boală s-au specializat pentru desemnarea nebuniei.

2.2.1.1. În general, termenii cu pletoră semantică fie au dispărut, datorită fărîmițării semantice care crea ambiguitate, fie și-au restrîns sfera semantică și s-au specializat.

2.2.2. Nu este exclus ca rezistența unei metafore să fi depins și de moștenirea bazei metaforice, respectiv a cuvîntului de la care se formează termenul-metaforă, baza funcționînd în continuare și cu valoarea figurată. Ne gîndim că acesta poate fi cazul lui *insulsus*, care nu a încetat să însemne „nesărat" și pe care vorbitorul l-a putut pune permanent în legătură cu *sal* „sare", dar și „spirit, inteligență" (inclusiv în scrierile creștine).

2.3. În sfîrșit, nu este de neglijat importanța acestor texte în înzestrarea cu valoare metaforică și trăinicie a unor termeni desemnînd prostia (ca și în proscrierea unor metafore „păgîne"). Opinăm că, pe de o parte, metafore cu autoritate literară, preferate mai cu seamă de Cicero, se reimpun prin reluarea de către autorii creștini — deci, pentru latina literară, scrierile creștine au rol reactivant —, pe de altă parte, autorii cei mai înzestrați în arta scrierii, ca Ieronim, introduc în seria metaforelor prostiei noi sinonime, după model antic (uneori calcuri grecești). Dintre termenii noi, unii se regăsesc cu aceeași valoare metaforică în limbile romanice. Pentru aceștia putem presupune, în egală măsură, fie că au pătruns în limba populară prin repetarea lor în limbajul religios curent,

în diversele ocazii ale practicii creștine, fie că aparțineau limbii populare, limbă folosită de propagatorii noii religii în fața oamenilor simpli cărora li se adresau. Deci, pentru latina populară, scrierile creștine reprezintă, în același timp, sursă și matcă. Totodată, însă, metaforele și parabolele biblice contribuie la pierderea unor sensuri ale metaforelor din limbajul comun, metafora „sacră" prevalînd asupra celei seculare.

2.4. În ceea ce privește derivarea sinonimică, nu avem nici o certitudine. Nu știm dacă termenii romanici care funcționează în cîmpul semantic al prostiei nu au avut această valoare figurată și în limba din care provin. De pildă, oare *pepo*, din interogația lui Tertulian *(anim.*, 32, 1) : *Empedocles* ... *„thamnus et piscis fui"*, *inquit*; *cur non magis et pepo*, *tam insulsus*, *et chamaeleon*, *tam inflatus?* (Empedocle zice ... „Am fost tufă și pește" ; de ce nu chiar mai mult : și pepene, atît e de insipid, și cameleon, atît e de îngîmfat?), n-ar putea avea semnificația „prost", ca și *cucurbita?*

În plus, prin reconstrucții nu cunoaștem decît o parte infimă din inventarul de termeni desemnînd prostia în latina vorbită.

2.5. Numai că, examinînd originea termenilor romanici din sfera semantică analizată, constatăm că nu aportul latinei este cel mai important și că derivarea sinonimică a funcționat mai degrabă în cadrul fiecărei limbi în parte, decît de la latină la limbile romanice.

3.0. Am inventariat tiparele de gîndire care stau la baza metaforelor prostiei în limba latină. Termenii din limbile romanice relevă raționamente identice, mergînd pînă la a desemna aceleași obiecte și însușiri.

3.0.1. Mai mult, atît în latină, cît și în limbile romanice, există și expresii de tipul sintagmelor cu *animus*, *cor* etc., amintite mai sus, și expresii formate pe baza adjectivelor *inops*, *egens*, *orbus (mentis*, *rationis*, *consilii).*

3.1. Dar, spre deosebire de latină, în limbile romanice există expresii care indică prostia fără să conțină vreun termen propriu pentru desemnarea acesteia sau vreo metaforă aparținînd categoriilor mai sus stabilite. Aceste expresii nu fac decît să decodeze metafora, explicitînd raționamentele pe baza cărora un anumit obiect sau animal a ajuns să ilustreze prostia. Astfel, expresiile românești, cu echivalente în celelalte limbi romanice : *greu de cap*, *tare de cap*, *cap pătrat*, *cap sec*, *lovit (bătut*, *pălit*, *trăsnit) cu leuca (în cap)*, *a fi strîmt (îngust*, *puțin) la minte*, *orb de minte*, *slab de minte* [37] dau seama de toate însușirile pe care se bazează mecanismul metaforic în cazul termenilor figurați (cf. **1.0.1.**, **1.0.2.**, **1.0.3.**, **1.0.4.**).

3.1.1. În plus, asemenea expresii explicitează și o serie de termeni latini și romanici a căror utilizare pentru desemnarea prostiei este greu motivată. De pildă, termenul latin *fungus* desemnează prostia [38]. Dar ciuperca nu are nici una din caracteristicile enunțate mai sus, nu intră în nici una din seriile sinonimice stabilite. Este mică, ușoară, cu imobilitate relativă, fără asperități, mai puțin gustoasă decît mînătarca *(boletus)*, dar nu fadă. D. M. Paschall vede în ea o metaforă a capului. I. Opelt *(op. cit.*, p. 240, n. 8) consideră friabilitatea ciupercii, datorată putreziciunii, drept trăsătura care o plasează printre obiectele caracterizate prin lipsă de reacție, precum *lapis*, *caudex*, *stipes*, *plumbeus*. Numai că numele obiectelor friabile : *alga*, *ciccum*, *cortex*, *floccus*, *folium*, *naucus*,

nugae, *pilus*, *pluma*, *quisquiliae* desemnează, singure sau în expresii, lipsa de caracter. La fel obiectele putrezite și găunoase : *fungus putidus* (Pl., *Bacch.*, 821), *cassa nux* (Pl., *Pseud.*, 371), *uitiosa nux* (Pl., *Mil.*, 316). Toate acestea sînt ușoare și seci. Ciuperca este ușoară și u m e d ă, este un cap plin cu apă. Explicația ni se pare a se găsi în expresiile românești *a avea apă la cap*, *a avea igrasie la cap*.

3.1.2. Umiditatea obiectului-metaforă, semn al conținutului inert, deci negînditor, este o caracteristică ce aduce o motivație în plus *bostanului* [39], ca metaforă a prostiei — pe deasupra mare, greu și gol — și, mai ales, rudelor acestuia, dovlecelul, castravetele, pepenele etc., utilizate cu același sens în limbile romanice.

3.2. Sensul îndoielnic al unui termen latin capătă un plus de certitudine prin existența într-o limbă romanică a unui termen similar. De pildă, sensul injuriei *terrae tuber* (Petron., *Sat.*, 58, 4) se poate deduce prin comparația, pe de o parte, cu *fungus*, pe de alta, cu franțuzescul *truffe* și napolitanul *tartufolo* [40].

3.3. Mai mult. Dacă, în cazul lui *fungus*, textele antice indică și sensul figurat („prost") [41], iar *tuber* beneficiază de un sinonim, în cazul altor termeni utilizați ca injurii acest sens nu poate fi nici măcar bănuit, în condițiile în care cercetarea se menține în limitele limbii latine. Este o situație în care studiul contrastiv al latinei și limbilor romanice aduce soluții, dacă nu sigure, cel puțin cu un procent foarte mare de probabilitate. Astfel, nu se cunoaște sensul termenului *matella*, utilizat ca injurie în *Satyricon* (45, 8) [42]. Comparația cu fr. *cruche*, *bête comme un pot* îl plasează printre modalitățile de desemnare a prostiei, intrînd în serie și cu *bota* și *tigva*, termeni ce apar cu același sens figurat în română și în alte limbi romanice.

3.4. Considerăm că, în această analiză, este utilă nu numai compararea din punct de vedere semantic a termenilor studiați, ci și cercetarea tipului de „derivare" a acestora.

3.4.1. În latină se pot distinge următoarele situații :

a) substantiv cu sens propriu → adjectiv cu sens propriu (*mens* „minte" → *amens* „smintit") ;

b) substantiv cu sens propriu → adjectiv cu sens figurat (*plumbum* „plumb" → *plumbeus* „greu de cap") ;

c) substantiv cu sens propriu → substantiv cu sens figurat (*saxum* „bolovan" → *saxum* „tare de cap") ;

d) substantiv cu sens figurat → adjectiv cu sens figurat (*mulus* „catîr" → *mulinus* „dobitoc") ;

e) adjectiv cu sens propriu → adjectiv cu sens figurat (*rudis* „necioplit" → *rudis* „din butuci") ;

f) adjectiv cu sens figurat → adjectiv cu sens figurat (*salsus* „deștept" → *insulsus* „neghiob") ;

g) verb cu sens propriu → adjectiv cu sens propriu (*nugari* „a flecări" → *nugator* „nătărău") ;

h) verb cu sens figurat → adjectiv cu sens figurat (*delirare* „a aiura" → *delirus* „aiurit").

3.4.2. Toate aceste situații, care au la bază operații mentale, pot funcționa și între latină și limbile romanice.

3.5. Din exemplele analizate, exemple ce implică tipare de gîndire identice în latină și în limbile cărora aceasta le-a dat naștere, putem

trage concluzia că orice termen injurios latin, cu înțeles obscur și care se poate încadra într-una din seriile stabilite sau își găsește echivalent în vocabularul prostiei dintr-o limbă romanică, ilustrînd un anume tipar de gîndire, poate să desemneze prostia.

4.0. Deci toate tiparele antice se regăsesc în limbile romanice, bineînțeles cu adaosuri și nuanțări. Așa cum par s-o dovedească similitudinile puse în evidență în această lucrare, acestea au fost moștenite din latină.

4.1. Cercetînd însă originea termenilor latini, se poate constata că o bună parte dintre aceștia sînt împrumuturi grecești, iar în greacă funcționau cu aceeași valoare figurată și aparțineau unor categorii semantice similare celor din latină : *apirocalus* (gr. ἀπειρόκαλος), *baceolus* (gr. βάκηλος), *bardus* (gr. βραδύς), *barosus* (gr. σόβαρος), *blax* (gr. βλάξ), *blennus* (gr. βλέννος), *bliteus* (gr. βλίτον), *cantherius* (gr. κανθήλιος), *idiota* (gr. ἰδιώτης), *idioticus* (gr. ἰδιωτικός), *morus* (gr. μωρός), *opicus* (gr. 'Oπικός)[43].

4.1.1. Credem că, dacă nu ar fi ilustrat tipare de gîndire identice, acești termeni nu ar fi pătruns în latină, la nivelul limbii populare, și nu s-ar fi păstrat în limbile romanice.

Deci în greacă existau aceleași tipare de gîndire. Dar, în acest caz, nu mai putem vorbi de moștenire.

4.2. Coroborăm situația din cele două limbi antice cu faptul că și alte limbi decît cele romanice utilizează pentru desemnarea prostiei termeni metaforici ilustrînd aceeași bază de gîndire. Acest fapt ne conduce la concluzia că nu ne aflăm în fața moștenirii unui tip de raționament — așa cum am presupus inițial — , ci în fața unor tipare de gîndire general umană, a unor universalii sociolingvistice.

The Terminology of Foolishness—General Human Thinking Patterns

(Abstract)

Starting from the observation that most Latin terms which stand for foolishness are not to be found in the Romance languages, we intended to establish the patterns which these terms rely on. By analysing these patterns we make clear, on the one hand, their similitude in Latin and in the neo-Latin languages, which explains the loss of the analysed terms, and, on the other hand, we prove that these patterns exceed the Romance area, being used in different languages and epochs. Thus we can account for the fact that the terminology of foolishness was built up under conditions and by means which are specific to each Romance language, being in fact a reflection of some general human thinking patterns.

NOTE

[1] Nu ne propunem o analiză semantică propriu-zisă. De altfel, s-a constatat că nu este posibilă separarea diverselor nuanțe ale prostiei, așa încît luăm în considerare toți termenii care au ca trăsătură distinctivă de bază [+ intelect deficitar], ignorînd voluntar semele secundare : [+ moliciune] — prezentă în seria ,,nătîng'', ,,bleg'', [+ aiureală] — prezentă în seria ,,năuc'', ,,zăpăcit'', [+ credulitate] — seria ,,fraier'', ,,fleț'',[+ infirmitate] — seria

netot'', [+ inutilitate] — seria ,,nerod'', [+ platitudine] — seria ,,insipid'', [+ imobilitate] — seria ,,trăznit'', [+ stupiditate] — seria ,,tîmp'', [+ încăpățînare] — seria ,,catîr'', ,,dobitoc'', [+ incultură] — seria ,,tufă'', [+ simplitate] — seria ,,om din butuci'' etc.

[2] Grupăm la un loc adjective *(amens, insulsus, stultus)* și substantive *(asinus, baro, lapis)* fără să ținem seama de situația gramaticală și stilistică diferită a acestor termeni. Pentru noi contează faptul că, din punct de vedere etimologic, *stolidus* (derivat posibil al lui *stolo* ,,lăstar, gătej'') are aceeași valoare cu *stipes* ,,buștean'', adjectivul demonstrînd ,,gramaticalizarea'' și abstractizarea metaforei, trecerea de la o valoare figurată la una proprie, de la o construcție sintactică la o parte de vorbire gramatical determinată, materializarea unei operații mentale (comparația) într-un cuvînt capabil să creeze o familie.

[3] Avem nevoie de o permanentă comparație cu limbile romanice, deoarece acestea oferă, de mai multe ori, soluții pentru stabilirea sensului necunoscut sau incert al unor termeni latini (v. **3.1.1.**, **3.2.**, **3.3.**). Deoarece cauzele pierderii complete a unor termeni de la latină la limbile romanice reprezintă o problemă mult mai generală decît cea care face obiectul studiului nostru, în privința valorii afective vom lua în considerație numai termenii moșteniți de limbile romanice, indiferent de sens.

[4] Înserierea, intrarea lui *fatuus* într-o serie sinonimică, dă un plus de siguranță etimologiei probabile *(fatuus* ,,fad, insipid, fără gust'', cf. A. Ernout — A. Meillet, D.E.L., s.u. *fatuus)*. Observația este valabilă pentru toți termenii cu etimologie nesigură. Etimologia propusă în Th.L.L., s.u. *fatuus (si primo hiantem significauit, conferri potest c. fatiscere fatis* ,,dacă la început a însemnat ,,care se cască'', poate fi apropiat de ,,a se căsca'', ,,crăpătură'') nu anulează principiul înserierii, ci oferă o treaptă mai veche a metaforei : ,,căscat, căscăund'', ,,bleg, slab'', ,,cu simțurile reduse (inclusiv gustul)''. Ca orice derivat în *-uo-*, *fatuus* poate avea, în același timp, valoare activă și pasivă.

[5] La A. Gellius (18, 8, 1) apare, din aceeași serie, *apirocalus*.

[6] Cf. Pompon *Atell.* 112, Hier., *Adu. Helu.* 18 [Pl 25, 202/A]. La fixarea sensului figurat a contribuit, probabil, si sintagma, devenită ,,izolare'', *camelus saltitans*, cu trimitere la Esop 147. Pentru lipsa de armonie v. **1.0.3.** b).

[7] În legătură cu sensul ,,oaie'', ,,dobitoc'' al termenului *mufrius*, vezi D. M. Paschall, *The Vocabulary of Mental Aberration in Roman Comedy and Petronius*, Baltimore Ling., Soc. Am., 1939, *apud* I. Opelt, *Die lateinischen Schimpfwörter und verwandte sprachliche Erscheinungen. Eine Typologie*, Heidelberg, 1965, p. 86, și D.E.L., s.u. *mufrius, musmo*.

[8] Termenii din această serie, ca și cei din seria următoare, au și un sens obscen, cf. A. Otto. *Die Sprichwörter und sprichwörtlichen Redensarten der Römer*, Leipzig, 1890 = Hildesheim, 1965, s.u. *ouis* 1., *ueruex* (situație în care se află și alți termeni desemnînd prostia). În acest sens, opinăm că cele mai multe din injuriile utilizate în cap. 57 și 58 din *Satyriconul* lui Petroniu ,,joacă'' permanent între domeniul prostiei și cel al sexualității.

[9] Această valoare a lui *asinus* îi permite lui Plaut să utilizeze perifraza *homines clitellarii (Most.*, 781), în care adjectivul, format de la *clitellae* ,,samar'', transferă lui *homo* valoarea lui *asinus*. Procedeul este exploatat și de latina vorbită (gr. σάγμα > lat. *sauma* ,,samar''; lat. *saumarius* > it. *somaro* ,,asin, măgar''; fig. ,,tîmpit, dobitoc'').

[10] *Burdubasta* ,,prostănac'', cf. A. Marbach, *Wortbildung. Wortwahl und Wortbedeutung als Mittel der Charakterzeichnung bei Petron*, Diss. Giessen 1931, p. 110, *apud* I. Opelt, *op. cit.*, p. 123, n. 47, și D.E.L., s.u. *burdus*.

[11] În legătură cu sensul ,,catîr'', ,,om prost'' al termenului *cantherius*, vezi I. Opelt, *op. cit.*, p. 123, n. 36 și p. 236, n. 77. Lărgind seria ,,măgarilor'', Ieronim adaptează termenul *onasus (epist.* 27, 40).

[12] Nu este exclus ca, în subsidiar, la aceste două categorii de termeni să existe și comparația dintre animale și obiectele aparținînd categoriilor anterioare, înzestrate cu caracteristici asemănătoare.

[13] Și *caecus*, ca și alți termeni desemnînd defecte ale simțurilor, apare mai întîi utilizat cu substantivele *animus, cor, ingenium, mens, pectus*. Prin extensie, ca o metaforă de gradul al II-lea, apar în latina tîrzie (Ieronim) nume ale unor animale ,,oarbe'' desemnînd prostia : *bubo, talpa*.

[14] Cf. I. Opelt, *op. cit.*, p. 81.

[15] În legătură cu sensul ,,prost'' al lui *nebulo* (pe care îl socotim o derivare a sensului ,,cu capul în nori'' înregistrat de D.E.L., s.u. *nebulo)* vezi I. Opelt, *op. cit.*, p. 211 ; 232, n. 59.

[16] De bună seamă, este vorba de aceeași calitate manifestată, în cazul lui *bliteus, insipidus* etc., la nivelul stimulilor și, în cazul lui *insipiens*, la nivelul receptorului.

[17] *Bargus* se află, probabil, la baza termenului *barcala*, prezent la Petroniu *(Sat.*, 67, 7) : ,,*Videtis*'', *inquit*, ,,*mulieris compedes : sic nos barcalae despoliamur. Sex pondo et selibram debet habere.*'' ,,Vedeți — zice — lanțurile femeii : așa sîntem jumuliți noi, netoții. Trebuie să aibă șase livre și jumătate'' (cf. Bücheler, *Rhein. Mus.*, 35 (1880), p. 71).

[18] Prostia și nebunia, ca afecțiuni ale minții, sînt desemnate, de multe ori, prin aceiași termeni. Contextul este cel care selectează sensul ,,prost'' sau sensul ,,nebun'', deoarece ambele noțiuni pot fi definite, ca lipsuri, prin [+ care nu are minte] sau [+ care nu are mintea întreagă, zdravănă]. Acest lucru se poate observa mai bine în cadrul limbii unui singur autor (a se vedea, de pildă, sensul termenilor desemnînd prostia la Horațiu). Imposibilitatea stabilirii unei linii de demarcație ferme între prostie și nebunie impune tratarea împreună a vocabularului celor două defecte ale minții (cf. titlul lucrării citate a lui D. M. Paschall). Credem că singurii care depășesc sfera prostiei sînt termenii care înregistrează trăsătura [+ violență].

[19] Caracteristică reperabilă și în primele două categorii (obiecte și animale).

[20] Stîngăcia, văzută ca inadaptare, nepotrivire, este echivalentul, la nivel uman, al caracteristicii ,,necioplit'', implicată de obiecte ca bolovanul, bușteanul, tufa și al discordanței, la nivelul sunetului, indicată de *absurdus*.

[21] La *baceolus* și *baro* trimit o serie de termeni din sfera prostiei care apar în glose : *bacerus* ,,baro factus'', *barbo*, *barosus*, *baruneulus*.

[22] Metaforă a lenei, cf. Porph. *ad* Hor., *Sat.*, 1, 7, 31 *solent de uia rustici circum uiam arbusta uindemiantes a uiatoribus cuculi appellari* ,,se obișnuiește ca țăranii care culeg via în preajma drumului să fie numiți de trecătorii de pe drum ,,cuci''. Explicația se referă la lucrătorii leneși, aflați în întîrziere cu muncile agricole.

[23] Termenii din rădăcina *bab-* implică și semele [+ pronunție defectuoasă] și [+ bază de articulație infantilă], prezente la **1.3.** d).

[24] Nu întîmplător termenii formați de la verbe care redau sunetele scoase de animale nu sînt derivați decît de la cele care se referă la animalele indicate la **1.0.2.** a) și **1.0.2.** b) : *camelus (blatire) ; ouis, ueruex (balare)*.

[25] Tipul vorbărețului pretențios în atelane.

[26] Din șirul termenilor cu semnificația ,,vorbăreț'' intră în sfera prostiei numai cei care conțin trăsătura [+ care spune prostii, flecar]. Lipsa de substanță a spuselor acestei categorii de limbuți este semnificată, pe de o parte, de baza termenilor : onomatopeică *(blato, garrulus)*, cu mod de elaborare interjecțional infantil *(babulus)*, cu semnificația ,,fleacuri, prostii'' *(gerrae, nugae)*, pe de alta, de sufixul popular *(-aca, -ax)*, uneori cu valoare augmentativ-peiorativă *(-o, -onis)*.

[27] Și alți termeni din sfera prostiei înregistrează sensul ,,orgolios, înfumurat, fudul''.

[28] Maccus — mîncăul imbecil în atelane ; Uruca — prostul din mimi (cf. Friedländer *ad* Iuu., 6, 276 pe baza scholiei *mimologi stupidi nomen)*.

[29] Corespondentul uman al calităților obiectelor necioplite ; cf. și Th.L.L., s.u. *indoctus*.

[30] *Ceparius*, glosat ,,mîncător de ceapă'', relevă o apreciere relativă, culturală, de tipul celor din Plaut, *Poen.*, 1313—1314 *(plenior / alli ulpicique quam Romani remiges* ,,mai îmbibat de usturoi și praz decît vîslașii romani'') și *Most.*, 39—41 (*⟨fufae⟩ oboluisti alium, / germana inluuies, †rusticus, hircus, hara sui⟨s⟩, /† canem capram commixtam* ,,pfui ! puți a usturoi, jeg curat, țărane, țap puturos, cocină de porci, corcitură de capră cu cîine''), valabilă într-o epocă în care ceapa și usturoiul erau alimentele omului de la țară și nu pătrunseseră încă printre condimentele bucătăriei selecte. Îndrăznim să asociem acestui epitet injuria *cepa cirrata* (Petron., *Sat.*, 58, 2), Giton fiind pentru Hermeros doar un mămăligar cu pretenții, o ,,viță încălțată''.

[31] De bună seamă, există interferențe între categoriile stabilite, aceeași caracteristică aparținînd mai multor categorii, același termen putînd fi înscris în mai multe serii. De fapt, tocmai acest lucru îi face să fie sinonimi. Unul și același cuvînt apare glosat prin termeni aparținînd diverselor categorii stabilite de noi și avînd, deci, sensuri proprii diferite. Nici contextul nu impune, de multe ori, diferențieri, dovadă corespondentele diferite ale aceluiași termen grecesc în *Itala* și *Vulgata*. Teoretic, actualizarea în același timp a sensului propriu (acolo unde nu s-a pierdut) și a celui figurat conduce la distingerea diferitelor nuanțe ale prostiei. Practic, de cele mai multe ori, sensul propriu este ignorat, iar sensul figurat se realizează prin luarea în considerație a trăsăturii distinctive comune, a semului de bază [+ intelect deficitar].

[32] Prin aceste comparații se realizează forme mai expresive de superlativ. Același efect îl are asocierea metaforelor prostiei cu adjective ca *germanus, merus : scio . . . me asinum germanum fuisse* ,,știu . . . c-am fost măgar sadea'' (Cic., *Att.*, 4, 4, 3) ; *rus merum* ,,curat mocîrțan'' (Pl., *Truc.*, 269).

[33] Cea de-a doua parte a compusului, pusă în legătură cu *basterna* ,,lectică'', intră, în felul său, în seria patrupedelor, dar a celor de lemn, precum capra de tăiat lemne, șevaletul, căpriorii casei etc., ale căror nume în limbile romanice sînt, de multe ori, identice cu termeni desemnînd prostia (fr. *baudet* ,,măgar, catîr'' ; ,,capră de tăiat lemne'' ; ,,prost'' ; sp. *burro* ,,măgar'' ; ,,capră de tăiat lemne'' ; ,,dobitoc'').

[34] Alături de spanac, sfecla pare să fi avut și ea un rol în desemnarea prostiei (cf. *betizare* ,,a fi lînced, bleg''). Ne întrebăm dacă sensul figurat comun nu a favorizat combinarea celor două nume în it. *bietola* ,,sfeclă'' (din *beta* + *blitum)* și *bietolóne* ,,lobodă'', ,,nătărău''.

[35] *Caecus*, moștenit în Romania de apus, își restrînge pletora sensurilor figurate la ,,orbit'' (de mînie, ură, furie, pasiune).

[36] Fiecare limbă selectează cu preponderență un termen (sau doi), cel mai curent, cel mai folosit, dar, din această cauză, cel mai puțin colorat (franceza preferă comparația cu animalele : *bête* ; în italiană prevalează insanitatea ca nonintegralitate : *scemo*, *sciocco*) ; la fel în spaniolă : *bobo* ; în română, la originea valorii figurate a cuvîntului *prost* stă o anumită optică socială). Astfel de cuvinte au devenit termenii proprii pentru desemnarea prostiei. Prin utilizare foarte frecventă, ei și-au pierdut coloratura afectivă, s-au neutralizat, au pierdut legătura cu sensul propriu (a se vedea și fr. *sot* și sp. *tonto*, cu etimologie necunoscută). Aceștia sînt termenii care au nevoie de un context colorat, care să funcționeze ca o întărire, formînd expresii de factură superlativă, ca rom. *prost ca bita / o ciubotă / o cizmă / oaia / noaptea*, *prost de dă în gropi*, *prost făcut grămadă (îngrămădit)*, *prost și jumătate*, *prost fără pereche*, *prost de-a binelea*, *prostul-proștilor*. Niciodată însă nu se întăresc astfel termeni ca *netot*, *nerod*, *nătîng*, *tîmpit* etc.

[37] Cf. *Dicționar analogic și de sinonime al limbii române*, București, 1978, s.u. *prostie*, *ignoranță*.

[38] Pl., *Bacch.*, 283 : *Adeon me fuisse fungum, ut qui illi crederem* ,,Pînă-ntr-atît am fost de neghiob, încît să-i dau crezare ăstuia'', cf. D.E.L., s.u. *fungus* ; A. Otto, *op. cit.*, s.u. *fungus*.

[39] Cf. Petron., *Sat.*, 39, 12 *in aquario copones et cucurbitae* ,,în Vărsător se nasc circiumarii și capetele seci'' ; Apul., *Met.*, 1, 15 *nos cucurbitae caput non habemus ut pro te moriamur* ,,noi n-avem cap de bostan ca să murim pentru tine''.

[40] Cf. L. Friedländer, *Petronii Cena Trimalchionis*, Leipzig, 1906, p. 300 ; Martin S. Smith. *Petronii Arbitri Cena Trimalchionis*, Oxford, 1975, p. 161.

[41] Cf. Pl., *Bacch.*, 1087—1089 *Quicumque ubi sunt, qui fuerunt, quique futuri sunt posthac/ stulti, stolidi, fatui, fungi, bardi, blenni, buccones, / solus ego omnis longe antideo stultitia et moribus indoctis* ,,Pe toți neghiobii de pe lume, trecuți, prezenți și viitori, / pe toți netoții, tonții, proștii, pe toți zevzecii și nătîngii, / pe toți, pe toți i-ntrec eu singur în nerozie și prostie'' (trad. N. Teică).

[42] Vezi și Pl., *Pers.*, 533 *Numquam ego te tam esse matulam credidi* ,,Nu mi-a trecut niciodată prin cap că ești atît de găgăuță''.

[43] Cf. A Bailly, *Dictionnaire grec-français*, s.u. ἀπειρόκαλος ,,qui n'a pas le sentiment de ce qui est beau et bien, qui n'a pas de goût, grossier'', ἀπειροκάλως ,,grossièrement, sottement'' ; βάκηλος ,,eunuque consacré au service de Cybèle'', homme efféminé'' ; βραδύς ,,lent, tranquille, indolent'' ; σόβαρος ,,qui se meut vivement, impêtueux, rapide, violent'' ,,qui s'avance d'un pas rapide et fier, fier, hautain, arrogant'' ; βλάξ ,,mou, indolent, paresseux, lâche'', ,,paresseux d'esprit, inintelligent, sot'', ,,qui prend des airs dédaigneux, orgueilleux'' ; βλέννος ,,qui bave'', ,,idiot'' ; βλίτον ,,blette'', βλιτάς ,,vieille femme de rien'''' ; κανθήλιος ,,âne'', ,,âne bâté, sot, lourdaud'' ; ἰδιώτης ,,simple particulier'', ,,homme privé'', ,,tout homme de condition modeste, simple citoyen, homme du peuple, plébéien'', ,,homme étranger à tel ou tel métier'', ,,homme sans éducation, ignorant'' ; ἰδιοτικός ,,d'homme privé, de simple particulier, de simple citoyen'', ,,qui concerne les gens du commun, les ignorants, trivial, vulgaire'' ; μωρός ,,émoussé, hébété, fade, insipide'', ,,sot, fou, insensé'' ; 'Οπικός ,,du pays des Opiques'', ,,barbare'', grossier''.

Ianuarie 1987

Universitatea din Craiova
Al. Cuza 13

ETIMOLOGIA DROM. *ARNICI*

AL. IONAŞCU

Se argumentează ideea că avem a face cu pluralul lui *arnic* 'miel', moştenit din latină, unde se formase din tema cuvîntului v. gr. ἀρνός (cu acelaşi înţeles) prin contactul nemijlocit care a existat între graiurile latineşti şi vechi greceşti din sudul Italiei.

Provenienţa lui *arnici* (s.n. 'bumbac răsucit într-un singur fir şi vopsit în diferite culori, întrebuinţat la cusutul înfloriturilor pe cămăşi, pe ştergare etc.' — DEX; pl. *arniciuri* 'diferite soiuri de arnici, arnici de diferite culori' — DA) este considerată în DA şi TDRG necunoscută. CADE şi SCRIBAN îl compară pe *arnici* cu scr. *jarenica*, sugestie preluată în DM şi DEX. Dar din sensul cuvîntului sîrbocroat ('lînă de miel') nu se deduce uşor 'arnici', iar transformarea fonetică este greu de explicat. Probabil din această cauză MIHĂILĂ *(Împrumuturi vechi sud-slave în limba română*, Studiu lexico-semantic, Bucureşti, Editura Academiei R.P.R., 1960) nu-l reţine în lista sa.

Mai recent, CIORANESCU, considerînd şi el nereuşită apropierea făcută de Candrea şi de Scriban, sugerează o altă soluţie : „(cuvîntul) pare o deformare populară a lui *urşinic* 'catifea' ". Dar *urşinic*, el însuşi cu origine nesigură (explicat de Cioranescu, după Tiktin, prin mgr. ὁλοσηρικός 'de mătase', însă considerat în DEX cu „etimologia necunoscută"), este depărtat de *arnici* atît ca înţeles, cît şi, mai ales, ca formă, ceea ce exclude o apropiere etimologică.

Arnici a pătruns şi în dialecte ale limbilor bulgară şi maghiară. În bulgară a fost înregistrat în forma *arnič*, cu două sensuri apropiate : 1. 'Tort subţire de bumbac (colorat în) roşu, galben, albastru' (GEROV, *Supliment*; vezi şi CAPIDAN, *Raporturile lingvistice slavo-române*, DR III, 220) şi 2. 'Tort de lînă colorat' *(Bălgarski etimologičeski rečnik* — prescurtat BER). Nici una din aceste surse nu indică aria de răspîndire ; în BER găsim însă o sugetie etimologică interesantă : „*Arnič*, dial., 'tort de lînă colorat'. Cf. rom. *arnici*. Probabil din ngr. ἀρνήσιος 'de miel', derivat de la ἀρνί 'miel' ". În maghiară a fost semnalat mai întîi de CANDREA în varianta, notată cu ortografie românească, *arninci* („Noua revistă română", I, 406) şi apoi de DRĂGANU, în forma *árnics* (DR I, 133). În lucrarea recentă *Împrumuturile româneşti ale dialectelor maghiare*, de Márton Gyula, Péntek Jozsef şi Vöő Istvan, este inserat şi *árnics*, glosat în maghiară 'színes gyapotfonal, fejtő', în română 'arnici', iar în germană 'farbiges baumwollenes Stickgarn'. El are şi : variante în care lui *n* îi corespunde *ny* (árnyics etc.), explicabile, după cum arată şi autorii, prin faptul că graiurile româneşti din care au fost împrumutate aceste variante palatalizează pe *n* înainte de *i*; variante (ca cea pe care o nota Candrea) cuprinzînd un al doilea *n*, epentetic, înaintea consoanei finale *(árnincs, árnyincs)* — epenteză produsă după intrarea cuvîntului în graiurile maghiare ; o variantă cu *m* în loc de *n* şi cu *ǧ* final în loc de *č (ármidzs)*, la care ne vom referi mai departe. Datele din lingvistica

maghiară ne ajută și la corectarea primei datări a lui *arnici*. În DA, cea mai veche atestare era din 1779 (după GCR II, 118/40). Ulterior, s-a remarcat în lingvistica noastră (referință pierdută de noi) că *arnici* figurează și într-un document din 1747 (IORGA, SD XII, 45). În maghiară se cunoaște o atestare și mai veche : „*árnicsos* 'szines gyapotszálas', 'cu arnici', 'aus farbigen Baumwollfaden'. 1728 : *Egj gjolcs kendö kék árnicsos* ('o năframă de giulgiu cu arnici albastru')" (Szabó T. Attila, *Dicționarul istoric al lexicului maghiar din Transilvania*, vol. I). Atestarea derivatului *árnicsos* probează existența prealabilă nu numai a primitivului maghiar, ci și a etimonului românesc.

Întorcîndu-ne la etimologia lui *arníci*, remarcăm că nici sugestia din BER, care trimite la neogreacă, nu este, în această formă, acceptabilă. Pe de o parte ea nu explică pe *č* final din română și bulgară, iar pe de altă parte nu se potrivește cu caracterul literar și cvasigeneral al lui *arnici* în română și situația marginală a corespondentului său din bulgară : originea neogreacă ar presupune răspîndirea cuvîntului în primul rînd în limba bulgară și numai după aceea în graiurile dacoromâne (și nu neapărat în toate). De aceea trebuie să dăm dreptate lui Capidan, care în studiul citat considera că bg. *arnič* provine din (daco)română. Asemănarea incontestabilă a cuvîntului românesc cu formațiile avînd sensul 'miel' din greaca veche și nouă ne îndreaptă atenția spre perioada în care limba strămoșilor noștri a fost în contact nemijlocit cu greaca : epoca latină.

O cercetare în acest sens asupra unui termen care, după părerea noastră, reprezintă un dublet etimologic al lui *arnici* a întreprins Gh. GIUGLEA, într-un studiu consacrat elementelor vechi grecești moștenite de română din latină (publicat în DR, X, partea II). Este vorba de drom. *(h)armíg* 'armăsar', răspîndit în Banat — Hunedoara, Crișana și vestul Transilvaniei, și avînd, pe valea Crișului Alb și în zona orașului Brad, varianta *armíc*. Autorul se întemeiază pe teza, admisă de majoritatea cercetătorilor, că între graiurile latinești din sudul Italiei și latina transplantată în Dacia a existat o strînsă legătură istorică și genetică și pornește de la faptul că, în sudul Italiei, se păstrează pînă în epoca noastră reflexe ale v. gr. ἀρνός și ale derivatului său *arniskos* (însemnînd toate 'miel', 'oaie tînără'), atît în graiurile neogrecești actuale, cît și în cele romanice. Din acestea din urmă, în REW, s. v. *arniskos* (griech.) 'junges Lamm', sînt citate calabr. *arniska*, sic. *riniska*, dar și (cu sufix latinesc) it. *arnecchio*, ceea ce probează că influența grecească a mers în acest caz și mai la nord. „Apropierea (prototipului lui *armic*/ *armig*) de forma v. greacă se impune prin înțelesul de 'mâle', care este aproape sinonim cu 'armăsar'. Grec. ἀρνός înseamnă 'miel (parte bărbătească)' ", dar, fiind născut din ἀρσήν 'mâle', el mai păstra probabil și ceva din înțelesul acestuia din urmă și „s-a putut aplica și la cal, alături de lat. *admissarius* 'armăsar' ". Forma primitivă a lui *armíc* trebuie să fi fost *arníc*, dar interacțiunea acestuia cu *admissarius* a dus și la o contaminare fonetică : „* *arnic* a devenit *armic*, iar la celălalt s-a propagat un *r* înaintea lui *m*, care nu s-a putut explica pînă acum". Este evident că, în acest context, * *arnic* reprezintă la Giuglea o inadvertență redacțională. Ar fi trebuit să noteze cel mult * *arnicus* > *arnic*, deoarece știa că această contaminare formală, cel puțin sub raportul schimbării *(d)m* > *rm* la *a(d)missarius*, se produsese încă în latină (*armissarius* fiind, de altfel, atestat) : „Zona cuprinsă de formele cu *rm* ale lui *admissarius*" — spune el — „arată

posibilitatea venirii fenomenului din Italia sudică, căci el a lăsat urme în română, albaneză și sardă". Acestea sînt argumentele lui Giuglea în ce privește originea lui *armíc/armíg* din v. grec. ἀρνός, prin intermediul unei formații latinești cu sufixul diminutival *-ícus* > *-íc*.

În ce privește schimbarea lui *n* în *m* la **arnicus* > *arnic*, sîntem de părere că ea s-a putut petrece și în epoca latină, concomitent cu schimbarea lui *a(d)missarius* în *armissarius*, dar și mai tîrziu, după ce latina de pe teritoriul de formare a limbii române începuse să evolueze independent de latina din alte teritorii. În primul caz româna a moștenit din latină formele *arníc* și *armíc*, în cel de al doilea numai pe *arníc*, care, ulterior, prin continuarea interacțiunii cu *armăsár*, s-a transformat într-o anumită regiune în *armíc*, rezultînd pînă la urmă tot formele *armíc* și *arníc*.

A fost firesc ca sensul 'armăsar' să se dezvolte în special la *armíc*, în timp ce la *arníc*, care a păstrat vechiul consonantism al rădăcinii, să se păstreze cu precădere sensul inițial 'miel'. La un moment dat, *arníc* a dezvoltat un sens metaforic, care a evoluat spre semnificația actuală a lui *arnici*, probabil după schema : 1. 'miel' ; 2. 'motiv decorativ cusut cu tort de lînă sau (mai tîrziu și) de bumbac pe haine, cojoace, cămăși etc.' ; 3. 'fir(e) de tort colorat(e) cu care se cos motivele respective' ; 4. 'bumbac răsucit într-un singur fir și vopsit în diferite culori, întrebuințat la cusutul înfloriturilor pe cămăși, pe ștergare etc.'. Posibilitatea folosirii figurate era inerentă semnificației 'miel'. Astfel, pl. *mielușei* are, prin Banat și Transilvania, și sensul 'ninsoare în formă de mici particule sferice' (vezi DLR, s.v. *mielușel*, cu trimitere la ALR s.n. III, h. 797 și citate din Agârbiceanu), iar prin Mehedinți (inclusiv în graiul nostru natal) 'nourași albi, revărsați (sau îngrămădiți) pe cerul senin'. Ultima metaforă există ca sens figurat și la it. *pecorèlla* 'oiță, mielușea' folosit la plural, de pildă în proverbul *Cielo a pecorelle, acqua a catinelle* 'Dacă cerul e acoperit cu nori mici și albi, va ploua cu găleata', literal 'cer cu mielușele, apă cu lighenașe', cuvîntul din urmă fiind extras din expresia *piovere a catinelle* 'a ploua cu găleata'. În DLR, s. v. *miel*, este inserat chiar un sens foarte apropiat de cel presupus de noi ca primă accepție figurată a lui *arníc* : „II.1. (Regional, în sintagma) *Miel negru* = motiv decorativ cusut cu lînă neagră pe gulerul și pe mînecile cojocului. *Pe guler se coase mielul negru din lînă măruntă* (PĂCALĂ, MR, 513). *Tot cu miel negru și cu umplutură se provăd și brațele și mînecile* (id., *ib.*)". În sensul notat de noi cu 2, *arníc* s-a putut folosi atît la singular, cît și la plural : 'motiv(e) decorativ(e) cusut(e)...'. Cînd a ajuns însă să desemneze tortul de lînă sau de bumbac (sensurile notate cu 3 și 4), el a început să fie folosit cu precădere la plural, în forma *arníci*, care a putut pentru un timp să desemneze, de pildă în expresia *cămașă cusută cu arnici*, și 'cusută cu motive decorative' și 'cusută cu fire de tort colorate', 'cu tort colorat'. Pe măsura slăbirii și dispariției sensului 'motiv(e) decorativ(e)...', singularul a dispărut treptat, iar pluralul *arníci*, care desemna un anumit fel de tort, a devenit un nume de materie înțeles ca neutru singular, de la care se poate crea la nevoie un plural în *-uri*, *arníciuri* ('diferite soiuri de arnici, arnici de diferite culori'). Noi nu l-am notat pe *arníc* cu asterisc, deoarece în DA s.v. *arníci* este înregistrată și o formă de singular, *arníc* (sau *arnig?*) cu sensul actual, atestată în lucrarea lui Andreas Clemens, *Kleines walachisch-deutsches und deutsch-walachisches Wörterbuch*, Sibiu, 1823, ed. a 2-a, revăzută, 1837. Cuvîntul respectiv este, în ambele ediții,

scris арминк cu slove chirilice și *armigu* cu litere latine, fiind glosat '*türkisches Garn*'. Această unică atestare nu este foarte sigură. Ea ar putea fi și o simplă reconstituire a formei de singular de la un plural aparent, datorată unui autor care nu era prea stăpîn pe folosirea limbii române, dar poate reprezenta și păstrarea (în regiunea în care Clemens își însușise limba română) a vechii forme de singular, care desemna, eventual, un singur fir de arnici.

În ce privește latura fonetică, remarcăm că alternanța k/g (respectiv č/ğ) caracterizează atît variantele lui *armic*, cît și pe acelea ale lui *arnici*, acesta din urmă avînd, pe lîngă variantele notate în DA *(harníci* și *arníc)*, și o variantă *arnígi*, singura folosită în graiul nostru natal din Mehedinți. Va mai fi existat (sau poate chiar va mai fi existînd și azi) prin Ardeal și o variantă *armígi*, de vreme ce în graiurile maghiare este atestată, după cum am arătat mai sus, și forma *ármidzs* (pronunțată *ármiğ)*. Toate aceste fapte sprijină presupunerea că, inițial, *arníc* și *armíc* erau variante ale unuia și aceluiași cuvînt, moștenit din latină, **arnicus*, care era format cu un sufix latinesc de la rădăcina cuvîntului v.gr. ἀρνός 'miel (parte bărbătească)', eventual și 'mascul', și a apărut datorită contactului nemijlocit care a existat în sudul Italiei între graiurile latinești și cele grecești.

The etymology of the D. Rom. *arnici*

(Abstract)

Arnici is explained by Old Greek ἀρνός, through Lat. * *arnicus*, formed in Latin in South Italy, whence it also entered the Latin spoken in Dacia. The meaning of *arnic* evolved from "lamb" to "decorative motif(s) sewn on clothes, sheepskin vests, shirts and blouses, etc.", then to "thread(s) with which the respective motifs ar sewn". The word has lived on its last-mentioned sense, only in the former plural form, turned into neuter singular, noun of material *(arnici)*. *Arnici* is an etymological doublet of *armic (armig)* "steed", explained by G. Giuglea also as derived from ἀρνός, through Lat. *arnicus* (in DR X p. II).

Ianuarie 1987

Institutul de Lingvistică
București, Spiru Haret 12

SIMBOLISMUL FONETIC ÎN LIMBILE IRANIENE CONTEMPORANE

VIOREL BAGEACU

Consideraţiile de faţă îşi propun încercarea de evidenţiere a simbolismului fonetic al unor sunete din limbile iraniene contemporane, folosind, în acelaşi timp, şi unele date existente în studii publicate, dintre care o parte se referă îndeosebi la limba română.

I. VALOAREA SIMBOLICĂ A UNOR SUNETE DIN LIMBILE IRANIENE[1]

1. Consoana postlinguală *k* în poziţia finală a unei onomatopee sau teme onomatopeice sugerează:

a. în onomatopeele cu structură trifonematică, reduplicate sau nu, căderea picăturii sau mişcarea rapidă

pers. *tak-tak*—1. onom. „tic-tac"; 2. subst. „ticăire"; „*tik-tāk* — 1. onom. „tic-tac"; 2. „sunetul ceasului"; *tik-tik*— „sunet repetat (ceas, mecanism)"; *čāk-čāk* / *čāk-ā-čāk* / *čak-ā-čak* / *čak-ā-čāk* / *čāk-čak* / *čak-čāk* — „sunetul produs de lovirea a două obiecte de metal (arme albe)"; *ček* — „sunetul produs de căderea unei picături"; *čak-čak* —1. onom. „pic-pic"; 2. subst. „picurare"; *sok-sok* — „sunetul paşilor"; *šak-šak* / *šak-ā-šak* — „tropăit";

dari *tak* — colocv. „foc (împuşcătură)"; *tak-tak* — I. onom. 1. „cioc-cioc"; 2. „tic-tac"; II. subst. 1. „ciocănitură"; 2. „tic-tacul ceasului"; *čak* — „picătură"; *čak-čak* — I. onom. „pic-pic"; II. subst. 1. „picurare"; 2. „aplauze"; *čakak* — „picurare", „picătură"; *čakaki* — „picături (doctorie)"; *čakla* — „picătură"; *čakidan* — 1. „a picura"; 2. „a se prelinge"; „a curge"; „a se infiltra"; *dak* — parte nominală în verbul *dak xurdan* — „a se lovi neintenţionat"; reduplicat, cu verbul auxiliar *kardan* — „a face" — *dok-dok kardan* — colocv. „a bate puternic (inima)";

tadj. *чак* — „picătură"; *чакида* — subst. „picătură" — cu acelaşi complex sonor „ciakida" — narcotic pregătit din sucul capsulelor de mac neajunse la maturitate; *чакидан* — verb 1. „a picura"; 2. colocv. „a lăsa să treacă un lichid" — *боми хона мечакад* — „acoperişul casei curge"; *чакидахӯр* — „narcoman care foloseşte *ciakida*"; *чакон(и)дан* — „a picura"; *чакочак* / *чакочок* — 1. „sunet de metal"; 2. înv. „sunetul săbiilor, suliţelor"; *чакра* — „picătură; *чакрарез* — „pipetă"; *чак — чак* — adv. colocv. „pic-pic", „cîte o picătură" — *оби борон аз лаби бом чак-чак мечакид* — „apa de ploaie picura (pic-pic) de pe acoperişul casei"; *чик-чик* — onom. 1. „sunetul picăturii care cade"; 2. „tic-tacul ceasului";

pash. *ṭak* — 1. onom. „ciocănitură", „lovitură (cînd se bat cuie)"; 2. onom. „sunetul împuşcăturii"; 3. subst. „împuşcătură"; 4. fig. „critică"; „învinuire"; *ṭakṭakāna*—subst. 1. „ciocănitoare" (pasăre)"; 2. „mai (la moară)"; *ṭak-u-ṭuk* — subst. 1. „schimb de focuri"; „canonadă"; 2. „ciocănit"; „bătaie cu degetul (în uşă)";

vah. *čak-čak* — 1. „discuţie", „convorbire"; 2. pash. „aplauze"; *čuk- : čukt-* — 1. „a ciocăni", „a bate", „a pisa"; „a împlînta", „a bate

(cui)" — *wúz-əm mix čuktəy* — „eu am bătut (un) cui"; *δim-i kынəн, yáw-i wыzmən, čúkən yáw-əy* — „sapă lut de olărit, îl aduc și îl bat"; 2. „a bate (dărăci)"; „a scărmăna (lîna)"; *ыс-ыс* — onom. „zgomotul, trosnitul (copacilor în pădure)";

tal. *mək* — rad. verb *məke* / *məkue* — 1. „a crăpa", „a plesni" — *нəлбəки тəкjə* — „farfurioara a crăpat"; fig. *чымы дыл тəкедə* — „îmi crapă inima"; 2. „a făta" — *сыпə тəкəj* — „cățeaua a fătat"; *тəк-тук* — „pîrîitură"; *тык-тык* — 1. onom. „ciocănitură"; 2. subst. „ciugulire (păsări)"; *чек-чек* / *чеке-чеке* — „trosnet";

sar. *čak* : *čakt* — „a lovi", „a bate" — *woδ i lɛwr max čakin* — „ei bat un cui mare"; *čakon* — „picătură".

b. în poziția finală a onomatopeei sau a temei onomatopeice consoana postlinguală *k* este înlocuită cu uvulara *q* (în scrierea arabă *qaf* sau *qain* — care este o consoană faringală), utilizarea rămînînd aceeași:

pers. *taq-taq* — 1. „sunetul produs de lovirea a două corpuri"; 2. „zgomotul produs de lovirea metalului în timpul prelucrării"; *taq* — 1. „sunetul produs de lovirea a două corpuri"; 2. „zgomotul căderii unui corp greu pe pămînt" și care mai este prim component în onomatopeele reduplicate *taq-o-puq* — „sunetul produs de săgeată (la atingerea țintei)", *taq-o-tuq* — „zgomotul produs de meșteșugari cînd prelucrează metalul"; *taq-taq* / *daq-daq* — 1. „tic-tac"; 2. „bătaie", „lovitură"; *tāq-tāq* — 1. „sunetul produs de potcoavă"; 2. „sunetul produs de lovitura ciocanului"; același complex sonor, în altă grafie — „sunetul produs de lovitura sabiei"; *taq-taq* / *taq-o-tuq* — 1. onom. „poc-poc"; 2. subst. „bătaie", „tropot (copită)";

dari *taq* — subst. „ciocănit"; „izbitură"; „plesnitură"; *taq-taq* — I. onom. 1. „cioc-cioc"; 2. „tic-tac"; II. subst. 1. „ciocănitură"; 2. „tic-tacul ceasului";

tadj. *тақ-тақ* — onom. „bătaie", „ciocănit" — *тақ-тақи дар* — „ciocănit în ușă"; *тиқ-тиқ* — 1. onom. „ciocănitură" — *тиқ-тиқи дари* — „ciocănitură în ușă"; 2. subst. „tic-tacul ceasului"; *шақ-шақ* — onom. 1. „bătaia toacei"; 2. „cîriitul coțofenei (*шақшақа* — „coțofană"); 3. fig. „flecăreală";

kurd. *çeq-çeq* / *çeqe-çeq* / *çex-çex* — „bătaie"; „scrîșnet"; „scîrțîit"; „trosnet"; „țăcăneală"; *çeqareq* — 1. „izbitură"; 2. „lovitură"; 3. „tropot"; *çaqin* — „lovitură"; „scrîșnet"; „scîrțîit"; „trosnet", „pocnitură"; „bătaie din palme"; „împușcătură"; *leqe-leq* — 1. „lovitură"; 2. „zgomot"; *şeqe-şeq* — „pocnet", „trosnet"; „lovitură"; „scîrțîit"; *şeq* — rad. verbului *şeqandin* — 1. „a bate"; „a ciocăni"; 2. „a mînui sabia";

vah. *t̥oq* — „cioc"; *toq-* : *toqt-* (de asemenea *t̥oq-* : *t̥oqt-*, *t̥aq-* : *t̥aqt-*) — „a ciocăni", „a bate" — *wuz səndúq sár-i šúx carəm, d-əm sar tóqəm* — „eu închid capacul cufărului și bat (ciocănesc) în el"; *toq-toq* / *t̥oq-t̥oq* / *t̥aq-t̥aq* — „ciocănitură";

yazg. *taq-táq* — „cioc-cioc";

ishk. *t̥ъq-t̥ъq* — „cioc-cioc"; „bătaie";

shug. *taq-taq* — „bătaie".

c. vibranta *r* mai ales, în onomatopeele cu structură pentafonematică, sugerează o mișcare cu durată mai lungă sau zgomotul unei căderi, izbituri care propagă un sunet mai prelung, indiferent dacă în poziția finală a onomatopeei va fi *k* sau *q*:

pers. *tārāq-o-turuq* (în două variante grafice) — „sunetul emis de lovirea a două obiecte și care îl neliniștește pe om”; *tarak* (în două variante grafice) / *tarāk* / *tarāq* (în două variante grafice) — 1. „sunetul emis la crăpare”; 2. „tunet”; 3. „trosnet”;

dari *taraq* — I. onom. „buf”; „poc”; II. subst. 1. „bătaie din palme”; 2. „ciocănitură”; „trosnet”; 3. colocv. „căldură insuportabilă”, „zăpușeală”; *taraq-o-toroq* — 1. „bubuitură”, „tunet”, „huruit”; 2. „bătaie”, „trosnet”; *čereq-čereq* / *čeraq-čeraq* — 1. „ciripit”; 2. „bătaie”, „trosnet”;

tadj. *тараққос* și *тараққо — туруқ* — „bubuitură”, „huruit”, „tunet”, „duruitură”; „izbitură”; *чарақ-чарақ* — „lovitura inelului de fier fixat în poartă”; *шарақ-шарақ* și *шараққос* — 1. „pîrîit”; „trosnet”; 2. „zăngănit”, „zdrăngănit”;

gil. *tarak* / *tərək* — „crăpătură” — *divar tərək usádə (buxórdə)* — „ușa s-a crăpat”;

vah. *təráx-tərax* — parte nominală cu auxiliarul *zeen* — „a bate cu zgomot”; „a trosni”„ „a pocni”; *šəráx-šurux* — onom. „zgomotul ploii” [2].

Din exemplele în limbile citate mai sus se constată că în onomatopeele cu structură pentafonematică consoanele sînt întotdeauna despărțite între ele de vocale. În alte limbi iraniene această regulă nu se mai respectă (vahana făcînd excepție). Astfel, în limba pashto există un grup consonantic inițial *pr* sau *tr* : *praq* — 1. „trosnet”, „trosnitură”; 2. „lovitură”, „plesnitură”; 3. „pălmuire”, dar și *praq-praq*, cu un sens depărtat — „foșnet (de mătase etc.)”; *trāk* — 1. „crăpătură”; 2. „trosnet”, „zgomot”; *trak* — 1. „bătaie”, „lovitură”; 2. „tropot” sau în vahană, al doilea component din combinația *prink-prak* — „trosnet (la prăjitul cărnii sau la ruperea pîinii uscate)”, *prink-prox* — „tunet” sau *prak* — „a pocni din degete”. Sînt situații cînd lipsește a doua vocală: pash. *tark* — 1. „crăpătură”; 2. „trosnet”; „zgomot”; kurd. *terk* — subst. 1. „crăpătură”; 2. „trosnet”; *terk-terkî* — adj. „crăpat”; *terke-terk* — subst. „bătaie”; „ciocănit”; „trosnet”; *terkîn* — 1. „explozie”; 2. „trosnet”; „pocnet”; 3. „împușcătură”; *șerqe-șerq* sinonim cu *șeqe-șeq;* gil. *darx* în combinația *dárx-durx*, parte nominală în verbul „a bate din toate puterile”; *tərkanen* / *tarkanen* cu rad. *tərkan* / *tarkan* — 1. „a rupe”, „a se rupe”; 2. „a exploda”; *tərkəstən* / *tarkəstən* cu rad. *tərk* / *tark* — „a plesni”, „a se sparge”, „a exploda” — *in ʃ́ədər buxórdə, de tərkəstən dərə* — „el așa (atît) a mîncat, încît în curînd va plesni”.

d. consoana postlinguală *k* poate fi schimbată în poziția finală a onomatopeei trifonematice cu consoana bilabială *p*, cu menținerea sensului:

pers. *tāp* — onom. „sunetul căderii unui corp” și *tāp-tāp* — onom. „sunetul bătăii cu palma pe spatele cuiva sau pe suprafața unui obiect”; *tapeš* — subst. „bătaie”, „pulsație (a inimii)”;

dari *tap* — subst. 1. „bătaie din palme”; 2. „ciocănitură”; „tropăit” și *tap-tap* — colocv. „poc-poc”; *tapeš* — 1. „bătaia (inimii)”, „pulsație”; 2. „zbatere”;

tadj. *mun-mun* — onom. „sunet înfundat”; „tropot”, „tropăit”; *тапидан* — 1. „a bate”; „a se zbate”; „a ciocăni” — *дилам аз шоди тапидан гирифт* — „de bucurie inima a început să-mi bată”; 2. „a fremăta”, „a tremura” — *бодбон аз заниши бод метапид* — „pînza

(corăbiei) a fremătat de la vînt"; *manuu* — 1. „bătaia (inimii)"; 2. „freamăt", „neliniște";

pash. *ṭap* — I. subst. 1. „bătaie din palme"; 2. „ciocănitură"; „tropot"; 3. „lovitură"; „plesnitură"; 4. „pălmuire"; II. onom. „poc"; „pleosc"; *ṭap-ṭap* / *ṭapahār* — 1. „zgomot"; „ciocănitură (produsă de lovirea a două obiecte)"; 2. fig. „amenințare"; *ṭap-u-ṭap* — „bătaie din palme"; *ṭapavəl* — „a ciocăni", „a bate";

kurd. *çep-çep* și *çeple* — „bătaie din palme", „aplauze"; *çepok* — „plesnitură", „pălmuire"; *tepe-tep* — „lovitura copitei", „tropăitul picioarelor"; *tepîn* — 1. „tropot"; „tropăit"; 2. „sunetul înfundat la căderea unui obiect";

gil. *šəpəlaɣ* — „sunetul pălmuirii"; *tàp-táp* — parte nominală în verbul *tàp-táp zeen* — „a bate puternic (inima)" — *úni dil tàp-táp zéyi* — „lui i-a bătut (puternic) inima"; *təp* — rad. prez. al verbului *təpəstən* — „a se bate", „a se zbate", „a bate (inima)" — *həto ki úna bidem, miɣəlb bətəpə́stə* — „cum l-am văzut, a început să-mi bată inima (puternic)"; *čapəla* — „bătaie din palme", „aplauze";

vah. *čap*: *čap di-* — „a rupe", „a tăia"; *šыp-*: — rad. verbului „a bate" — *wúz-əm yáw-i šə́vdəy* — „eu l-am bătut";

tal. *man*/ *man-man*/ *маны-маны* / *many-маны* / *many-myny* — „sunetul căderii"; *mən* — rad. verbului *məne* / *мыне* — „a se rupe", „a plesni" — *áхтə сырə́дə бим, кам манд бə тəне* — „așa am rîs (că) era gata să plesnesc".

Și în onomatopeele sau temele onomatopeice pentafonematice postlinguala *k* poate fi înlocuită cu consoana bilabială *p*, tot cu menținerea sensului:

pash. *xrap* / *xrapā* — 1. „trosnet"; 2. „pîrîit", „scîrțîit"; *xṛap* — 1. „trosnet"; „pîrîit", „scîrțîit"; 2. „tropot"; *xrapəhār* — 1. „trosnet"; 2. „lovitură"; „pîrîit"; 3. „clănțănit (din dinți)"; *xṛapáy* — „tropot"; *xṛap-u-xṛup* — „pocnituri", „trosnituri", „pîrîituri"; *šṛap* / *šṛap-u-šṛup* — I. subst. 1. „plescăitură (val, apă curgătoare)"; 2. „trosnet"; II. onom. „pleosc"; *šṛapahār* / *šṛapáy* — cu sensurile de mai sus;

kurd. *terpe-terp* — 1. „tropăit", „tropot înfundat"; „zgomotul căderii unui obiect"; 2. subst. „tropăit", „tropot"; 3. „bătaia (inimii)"; *terpîn* — 1. „tropot"; 2. „plesnitură".

2. Fricativa anterolinguală laterală *l* sugerează în onomatopee sau temă onomatopeică prezența unui lichid, fie în mișcare continuă (plescăit, susur mai puternic, curgere), fie în mișcare de durată mai scurtă (lipăit, gîlgîit), mergînd printr-o apropiere fonică pînă la plescăit din limbă, sărut sau tîrșîitul încălțărilor. Sugerarea acustică se face prin lungimea formației.

În structura onomatopeei sau temei onomatopeice consoana *l* poate ocupa poziția:

a. medială, în cazul onomatopeelor pentafonematice, a doua silabă începînd cu ea:

pers. *boloq* — „plescăitul apei (la aruncarea unei pietre)"; *poloq-poloq* (în două variante grafice) — „sunetul fierberii unui lichid vîscos"; *čelep-čelep* / *čalap-čalap* / *čelep-o-čolup* — 1. „lip-lip"; 2. „lipăire" sau onom. „sunetul produs de mînă sau obiect la contactul brusc cu apa"; *čelek-čelek* — „tîrșîitul încălțărilor"; *šelep* — 1. „pălmuire"; 2. „sărut" / *šelep-o-šolup* — „sunetul produs de agitarea apei cu mîinile sau picioarele"; *meleč-meleč* / *malač-o-molič* / *molič-molič* — „plescăit (din limbă)";

qolop-qolop — „sunetul care se produce cînd omul bea apă"; „gîlgîit";

tadj. *чалап-чалап* | *чалаппас* | *чалаппос* — onom. colocv. „plescăitură"; „plesnitură"; *шалап-шалап* | *шалаппас* — „plescăit" — *шалаппаси об* — „lovitura valului de mal";

yazg. *bəlůqást* — (reproducerea gîlgîitului, clocotului) — „gîl-gîl" — *čaxmá-da bəlůqást nəmóxst* — „apa (curge din) izvor cu zgomot"; *bilaq-bilaq* — onom. „clocot la fierbere"; *čalapak* — „valuri mici la mal"; *čələ́p-čəláp* — parte nominală în verbul „a clefăi"; *čilap* — rad. prezent al verbului „a clipoci (apa sub picioare)" — *xéx-ta čilápt* — „apa clipocește sub picioare".

b. cînd onomatopeea sau tema onomatopeică este disilabică și are șase foneme, consoana *l* se va afla în finalul primei silabe; utilizările nu se modifică:

tadj. *шалдар-шалдар* — „susurul apei curgătoare sau al apei care cade"; *шилдир-шилдир*| *шилдиррос* | *шилдирросзанӣ* — 1. „zgomotul produs de curgerea repede a apei"; 2. „zăngănit", „zornăit (produs de obiecte mărunte de metal sau sticlă)"; *ҷилдир-ҷилдир* | *ҷилдиррос* | *ҷилдирросзанӣ* — „plescăit ușor"; „susur".

c. ca și în cazul discutat deja la consoana *r*, nu întotdeauna consoanele dintr-o onomatopee sau temă onomatopeică sînt despărțite de vocale; în cazul absenței uneia se obține o formațiune tetrafonematică cu grup consonantic:

kurd. *çelq* — subst. 1. „val"; 2. „stropi"; „picături"; *çelq* — rad. prezent al verbului *çelqîn* — 1. „a se agita", „a se clăti"; „a se amesteca"; 2. „a plescăi", „a împroșca (cu lichide)"; *çelqîn* — rad. prezent al verbului *çelqandin* — 1. „a clăti"; 2. „a agita"; „a amesteca"; 3. „a plescăi"; „a împroșca (cu lichid)" *çelpe-çelp* — 1. „clefăire"; 2. „lipăire"; 3. „plescăire"; *çelpîn* — 1. „foșnet", „fîșîit"; „plesnitură"; 2. „agitare (a unui lichid)"; 3. „plescăire"; „împroșcare (cu lichid)"; *çelp* — rad. prezent al verbului *çelpîn* — 1. „a agita (un lichid)"; 2. „a împroșca (cu lichid)"; *șelpe-șelp* — 1. „plescăit", „clipocit"; „plesnitură"; 2. „clefăire"; 3. „lipăire"; *șelpîn* — cu sensurile de mai sus;

vah. *čilpów* — „plescăit", „clipocit"; *člap* — rad. prezent al verbului „a plescăi", „a împroșca cu apă" — *tiz mə́-rəč, ti yupk-əš ar-á čə́lək člapt* — „nu merge repede, în găleata ta apa plescăie".

Interesant ni se pare exemplul tadj. *шалпас* — „plescăire", dat fiind că absența vocalei interconsonantice la acest tip de onomatopee nu a mai fost întîlnită. De asemenea, din aceeași limbă am extras și exemplul, menționat deja, *лаппас*, tot cu sensul „plescăire", din care lipsește prima silabă (*ча* sau mai sigur *ша*).

3. Fricativele anterolinguale necerebrale *z* și *j* în poziția finală a unei onomatopee sau a unei teme onomatopeice sugerează un sunet ascuțit cu durată mai lungă:

pers. *ǰez* | *ǰez-ǰez* — 1. „sunetul emis la contactul apei cu focul sau cu fierul încins"; 2. „sunetul emis la călirea unui obiect de metal în ulei"; reduplicat e și parte nominală a verbului *ǰez-ǰez zadan* — colocv. „a geme"; *qej(j)* — „șuieratul glonțului", reduplicat *qej-qej* — „scîrțîit (de pantof)"; *qîj* — „sunetul prelung și ascuțit produs de frecarea cu aerul a unui corp greu aruncat"; *māj-o-muj* — „sunetul emis de șoarece în momentul cînd vede pisica sau e prins de șarpe";

dari *ǰez* — 1. subst. „arsură", „durere (de la înțepătură, arsură)"; 2. sinonim cu *ǰez-ǰez* — „sunetul emis de un lichid care fierbe sau sfîrîitul grăsimii în tigaie"; *qej-qej* — „sforăit", „horăit";

tadj. *виҷҷос* — „bîzîit"; *виззос* — 1. „bîzîit"; 2. „șuier (de vînt)"; 3. „mîncărime"; *ғаҷ-ғаҷ* și *ғаҷҷас* — „scîrțîit"; „sunet produs de tăierea lemnului cu fierăstrăul sau la tăierea unui obiect (de metal)"; *ғиҷ-ғиҷ* și *ғиҷҷас* — „scîrțîit (de pantof, ușă)"; *ғиззас* / *ғиззос* — „fluierat" — *ғиззаси шамол* — „vuietul vîntului", *ғиззаси тир* — „șuieratul glonțului"; *ҷаз* — subst. „prăjală", „resturi de grăsime rămase după topire";

pash. *buz* — 1. „bîzîit"; „zumzet (de insecte)"; 2. „trosnet" și *buzbuzəka* / *buzbuzay* — 1. sensul lui *buz*; 2. „mîrîit", „mormăit"; *xəj* / *xəja* în combinația *xəj-au-pəj* — „horăit în plămîni";

vah. *γižmát* — onom. „sunetul produs de frecarea a două pietre"; *viz-viz* — parte nominală în verbul *viz-viz car-* — „a bîzîi"; „a șuiera (apa în ceainic în momentul clocotului)"; *vizvizak* — „bărzăun", „bondar"; „viespe";

tal. *выж-выж* — „vuiet (de vînt, apă); *выз-выз* / *вуз-вуз* / *выззə* — 1. „bîzîit (de albine); „șuierat (de vînt); *мыз-мыз* — 1. „mîrîit", „bombănit", „ghiorăit (de stomac)"; 2. scîrțîit"

yazg. *piγ* — „șuieratul glonțului"

4. Consoana fricativă uvulară *x* la începutul unei onomatopee monosilabice trifonematice, împreună cu vibranta *r* în final, redă în opt limbi iraniene sugestia de „sforăit", „horăit", „zgomot în plămîni".

Față de onomatopeele de tipul *x-r*, care reproduc deci un zgomot profund, alte onomatopee, care încep cu consoana fricativă labiodentală *f*, sugerează nu numai „sforăit", „horăit", dar și sunete mai stridente, mai prelungi sau abrupte (în funcție și de a doua consoană sau — mai rar — a treia), obținute, ca și în procesele fiziologice — acolo unde le reproduce — printr-o expulzare a aerului pe gură sau nas.

Intensitatea sau timbrul sforăitului se va reda astfel cu mai mare precizie.

De remarcat, de asemenea, polisemia onomatopeelor care au în poziția inițială fricativa *x*.

pers. *xor-xor* / *xar-xar* / *xar-ā-xar* / *xarāk* / *xorxore* / *xarxare* — „sforăit", „horăit", „zgomot în plămîni la om și animale"; *xarnās* / *xornās* / *xornāse* — „sforăit", „horăit (de obicei la animale)"; *xor-o-pof* — colocv. „sforăit"; *xor-xor* — cu sensurile de la primele onomatopee, la care se adaugă și „torsul pisicii";

tadj. *хир-хир* — „sforăit", „horăit" — *хир-хир карда нафас кашидан* — „a respira cu zgomot"; *хирросзани*, *хир-хиркуни*, *хир-рос* — „sforăit"; *хур-хур* onom. „sforăit" *хуррок* / *хуррос* — subst. „sforăit";

pash. *xer* — 1. „sforăit"; 2. „horăit"; *xərahā́r*, *xornās*, *xrəṛār*, *xrəṛā́ray* — reg. „sforăit"; *xurkáy* — subst. 1. „sforăit"; 2. „horăit"; 3. „torsul pisicii"; *xor-xor* — „grohăit";

gil. *xåbxornə* / *xå̀b-u-xornə* — „sforăit", în care *xab* — „somn";

vah. *xər-xər* — parte nominală a verbului „a toarce (pisica)"; *xor-xor* — parte nominală a verbului 1. „a roade (șoarecele)"; 2. „a toarce (pisica)"; *xərəsə́k* — „horăit în gît", „anghină"; *xərыf* — „sforăit"; *xrыf* — rad. verbului *xrыft-*, *xrы-* — rad. verbului *xrost-* și *xord-* — rad. verbului „a sforăi";

yazg. *xar(r)ást* — onom. „sforăit"; *xərd* — rad. verbului „a sforăi" — *way galów-da xərd* — „el sforăie" (ad. litt. „gîtul lui sforăie"); sar. *xurak* — „sforăit";
tal. *xop-xəp* / *xoppə* — „sforăit", „horăit".

După cum se constată din exemplele de mai sus, toate onomatopeele sau cuvintele noționale cu temă onomatopeică, în general, au o structură trifonematică cu un *x* inițial și cu *r* final. Totuși, există și variante fonetice, cum ar fi vah. *γər* — rad. verbului „a mirîi", „a sforăi" (comparat cu ishk. *γər(n)-* și yazg. *γárn-*) sau *kor* — rad. verbului „a sforăi" — *wuz də yinək kórəm* — „eu sforăi în somn"

În afară de acestea, alte onomatopee sau teme onomatopeice au consoana inițială *f*, care este caracteristică pentru reproducerea sonoră a eliberării cu greu a aerului, și întîlnită în formațiuni care redau șuieratul sau fluieratul. Sforăitul poate fi receptat și ca un șuier, de aici și exemplele următoare pentru comparație:

tadj. *фах-фах* — parte nominală a verbului „a sforăi (la animale)"; *фаххас* — parte nominală a verbului 1. „a sfîrîi (băutura gazoasă)"; 2. „a sforăi (la cal)"; *фирқ-фирқ* — „sforăit (la animal)"; *фиш* — *фиш* — „sforăit"; kurd. *fîre-fîr* — 1. „șuierat (de vînt)"; 2. „sforăit", „fornăit"; *fîșe-fîș* — „șuierat", „sîsîit"; „sforăit"; „fluierat"; *fire-fir* — 1. „zgomotul produs de fîlfîitul unui steag desfășurat"; 2. „șuieratul vîntului"; 3. „sforăit (la cal)"; 4. „plescăit (din buze)"; vah. *fis(-fis)* — parte nominală a verbului „a sforăi"; *fis* — rad. verbului „a sforăi", „a-și sufla nasul"; *foq* — rad. verbului „a sforăi"; „a smiorcăi"; *foqas* — parte nominală a verbului *foqas kar-* cu sensurile de mai sus; *fošás* — „sforăit", „respirație grea (la animale)"; *foš-foš* — parte nominală a verbului „a sforăi (la animale)"; *frəx* — rad. verbului „a sforăi (la om și animale)"; *fəq-fəq* — „sforăit (la cal)" — se compară cu yazg. *fəq-fəq* / *fəqafə́q* — onom. „scîncet", „plîns"; „plîns cu sughițuri", „sughiț" — *xex braz, ti fəqafəq-ta bayd* — „bea apă, (și) îți trece sughițul";

kurd. *fîke-fîk* — 1. „suflare puternică"; 2. „fluierat"; 3. „șuierat"; „sîsîit"; *fîș* — „fluierat"; *fîtfîtok* — „cel care fluieră"; *fișe-fiș* / *fișke-fișk* — 1. „șuierat", „sîsîit"; „fluierat"; 2. „plîns cu sughițuri"; *fize-fiz* — 1. „țipăt ascuțit"; 2. „fluierat"; 3. „șuierat", „sîsîit"; *fure-fur* — 1. „suflare"; 2. „răsuflare"; 3. „zbuciumare", „agitație (de apă, vînt)"; 4. fig. „luptă aprigă"; vah. *fəršak* — „fluierat"; *firș* — rad. verbului „a fluiera".

II. VALOAREA SIMBOLICĂ A UNOR GRUPURI DE SUNETE (CONSONANTICE) DIN LIMBILE IRANIENE

Lingvistul afgan Ravan Farhâdi este singurul iranist care a remarcat existența a două grupuri de sunete cu simbolism fonetic în limba farsi-kabuli: grupul *-ang* / *-eng*, care redă zgomote (sau ecou) cu durată lungă în timp, și grupul *-ara-* din onomatopeele care reproduc zgomote mai puternice și mai prelungi; această ultimă formație în onomatopeele disilabice trece în *-ar+ra-*, iar în situația în care sunetul este și mai „adînc", elementul *-ara-* trece în *-oru-* [3].

Exemplele date din limba farsi-kabuli (dari) corespund, în general, majorității limbilor iraniene, cu următoarele precizări pe care le facem, oferind în continuare date mai numeroase:

— grupul *-ang / eng* a fost reținut de noi ca fiind caracteristic (ca grup consonantic *ng* în poziție finală în unele onomatopee sau teme onomatopeice, nemenținîndu-se însă numai vocalele *a / e*);

— grupul *-ara-*, la nivelul limbilor iraniene, nu se poate admite ca atare, deoarece contextul vocalic este prea divers, iar în alte limbi, în onomatopee, nu apare intervocalic (pashto, vahană, yazgulemă, gilană); rolul vibrantei *r* este infinit mai larg, ca și în alte limbi [4].

Grupul consonantic *ng*

În poziție finală în onomatopee sau temă onomatopeică îl considerăm caracteristic pentru reproducerea unor zgomote de la slabă intensitate pînă la zgomote mai puternice [5].

1. În onomatopeele monosilabice tetrafonematice, consoana inițială poate fi : oclusiva nenazală labială *b*, oclusivele anterolinguale *t*, *d*, africatele anterolinguale *č*, *ǰ*, fricativa anterolinguală *z*, vibranta *r*.

	b—ng	t—ng	d—ng	č—ng	ǰ — ng	q—ng	z—ng	r—ng
persana			+		+		+	
dari			+				+	
tadjika							+	
pashto	+	+	+			+	+	
kurda			+	+			+	
vahana	+		+					+
gilana							+	
yazgulema			+				+	
talîșa							+	
larestana			+					

2. a. În onomatopeele sau temele onomatopeice disilabice hexafonematice în care apare vibranta *r* (inițială în a doua silabă), se intenționează reproducerea unui zgomot mai lung ca durată, în care apare și sugerarea unei vibrații. Consoanele inițiale sînt două perechi : oclusivele anterolinguale *t*, *d* și africatele anterolinguale *č*, *ǰ*.

	t-r-ng	d-r-ng	č-r-ng	ǰ -r-ng
persana	+		+	+
dari	+			
tadjika		+		
gilana				+

b. Numai în limba persană, iar în larestană, probabil sub influența persanei, consoana vibrantă *r* este înlocuită cu consoana fricativă anterolinguală *l*, fără schimbări importante în privința sensului. Fricativa *l* a fost deja menționată și s-a făcut observația că prezența ei sugerează fie existența unui lichid, fie o mișcare continuă a lui (plescăit, susur mai puternic, curgere) și care, la rîndul ei, sugerează vibrația.

În două din patru cazuri înlocuirea este făcută cu menținerea consoanei inițiale

t-r-ng t-l-ng
d-r-ng d-l-ng

în alte două, consoanele inițiale nu mai corespund

z-l-ng
k-l-ng

c. În limbile pashto și vahană există variante ale onomatopeelor disilabice, hexafonematice de tipul *t-r-ng*, în care vocala din prima silabă lipsește, avînd în acest fel un grup consonantic inițial și altul final, deci două nuclee consonantice despărțite de o vocală. În următoarele două exemple, din limba pashto, se constată corespondentul onomatopeei hexafonematice cu consoana vibrantă *r* :

t-r-ng tr-ng
d-r-ng dr-ng

Tot în limba pashto există o onomatopee cu corespondent în varianta cu fricativa anterolinguală *l* :

k-l-ng kr-ng

În limba vahană nucleul consonantic inițial nu are corespondențe în alte limbi : bilabiala *p* și consoana africată anterolinguală ʒ :

pr-ng
ʒr-ng

În acest fel, se pot stabili corespondențele :

b-ng			
t-ng	t-r-ng	t-l-ng	tr-ng
d-ng	d-r-ng	d-l-ng	dr-ng
č-ng	č-r-ng		
ǰ-ng	ǰ-r-ng		
q-ng			
z-ng		z-l-ng	
r-ng			
		k-l-ng	kr-ng
			ʒr-ng
			pr-ng

3. O altă serie, numeroasă, de onomatopee sau teme onomatopeice păstrează o structură asemănătoare cu cele care includ grupul consonantic *ng*. Astfel :

a. Onomatopee monosilabice trifonematice încep cu una din consoanele anterolinguale *t* sau *d* sau cu consoana africată anterolinguală *č*, avînd consoane finale postlingualele *k* sau *g*, sau uvulara *q*

	d-ng	d-k	d-q	d-g	t-ng	t-q	č-ng	č-k	č-q
persana	+		+			+		+	
dari	+	+							
tadjika									
pashto	+				+				
kurda	+						+		+
vahana	+		+			+			
yazgulema	+		+			+			
yagnoba				+					
ishkashima						+			
shugnana						+			

b. În mare, structura disilabică se păstrează cu consoana *r* intervocalică (și niciodată înlocuită cu *l*, cum am văzut mai sus), iar prin schimbarea grupului *ng* cu o singură consoană, onomatopeele devin pentafonematice. Grupul *ng* poate fi înlocuit de diferite consoane care, la rîndul lor, imprimă și ele unele nuanțe simbolismului fonetic. Exemplele sînt date alături de corespondentele cu grupul *ng* în structură

t-r-ng   t-r-k
t-r-q
t-r-x
č-r-ng   č-r-k
p-r-x [6]

c. Onomatopeele sau temele onomatopeice disilabice pentafonematice în limbile pashto (majoritatea cazurilor) și yazgulemă păstrează caracterul arhaic al grupului consonantic

t-r-x   tr-x
t-r-k   tr-k
t-r-q   tr-q
č-r-q
p-r-x
tr-p
pr-q
qr-z

d. În unele exemple, din limbile pashto și gilană, se constată lipsa vocalei din a doua silabă, deci în final se găsește un grup consonantic

t-rk d-rx

e. De asemenea, se observă și metateza în trei exemple din limba tadjikă, enumerate cu corespondentele respective :

t-r-k t-k-r

t-r-q t-q-r

d-k-r

f. O altă constatare se poate face la cîteva formații din limba pashto, care au consoană inițială *d* sau *q*, absentă din formațiile complete bisilabice

dr-m dr-z

dr-g qr-z

g. O observație se poate face asupra consoanei finale *m*, prezentă și în combinația trifonematică *d-m*, pe care înclinăm să o considerăm ca provenind din grupul consonantic *mb*, caracteristic redării emisiunilor fonice mai puternice. De altfel, din punct de vedere semantic, am încadrat aici combinații cu acest grup, cum ar fi : dari, pash. *d-mb*, tadj. pash. *d-mb-r* (disilabică, hexafonematică) sau formația cu grupul alterat : dari *d-nb*.

h. Tot ca grup necaracteristic, alături de *ng* apare și *nd* în pash. *d-nd* și vah. *b-nd*.

O raritate este formația *d-f* cu exemple din limbile vahană și yazgulemă.

Ca un caz particular, în cadrul acestor formații care redau zgomote de mai mică intensitate, apare și o combinație complexă în limba tadjică : *d-k+d-ng*

pers. *tărāq-o-turuq* (în două variante grafice) — „zgomotul produs de lovirea a două obiecte"; *tarak* / *tarāk* / *tarāq* — „zgomotul produs la rupere, crăpare sau lovitură"; *ǰax-ā-ǰax* / *čak-ā-čāk* / *čaq-ā-čāq* / *čaq-ā-čaq* / *čāk* / *čāk-čāk* / *čāk-ā-čāk* / *čak-ā-čak* / *čak-čāk* / *čax-ā-čax* — „zgomotul produs de lovirea a două obiecte (în special săbii)"; *šak-šak* / *šak-ā-šak* — „zgomotul provenit de la tropăit"; *tarāq-ā-tarāq* / *tarāqe* — „zgomotul produs de lovirea a două obiecte"; *tarang* — „vibrația corzii de la arc sau a strunei instrumentului muzical"; *tarang-ā-tarang* — cu sensurile de mai sus, plus „sunetul săgeții" și verbul *tarangānidan*; *ǰerang* / *ǰereng* / *ǰereng-ǰereng* / *ǰering* / *ǰiring-ǰiring* / *ǰing-ǰing* (numai colocvial) cu adjectivul *ǰerangi* și *ǰiringi* — 1. onom. „zăngănit", „zornăit"; „sunet emis la lovirea a două obiecte de metal sau sticlă"; 2. subst. „zăngănit"; *čarang* — 1. „sunetul emis la lovirea lamei de sabie"; 2. „vibrația unei corzi"; 3. „sunetul emis de spargerea unui cristal"; 4. „ecou"; *dang* / *deng* / *dang-dang* / *deng-deng* — I. 1. „zăngănit", „zdrăngănit", „zornăit", „sunet metalic ascuțit"; 2. „sunetul emis de lovirea a două pietre"; 3. „sunet în urechi"; II.1. „asurzitor"; 2. „uluit"; „înfrînt"; 3. „smintit"; „dement"; 4. „necumpătat"; „netrebnic"; *daq(q)* / *daq(q)-daq(q)* — „lovitură", „bătaie"; *delang* / *deleng* — colocv. 1. onom. „zdrang-zdrang (instrument muzical)"; 2. „zdrăngănit"; *zang* — „clopoțel", „sonerie";

zangule — „clopoțel"; *zeleng-o-zeleng* cu *rāh andāxtan* în expresia colocvială „a bubui", „a zdrăngăni (muzica)"; *teleng* — „reproducerea bătăii în tobă" și *talangor* / *talangur* — „bobîrnac", „lovitură dată cu degetul"; *taq-taq* / *taq-o-tuq* — I. onom. „cioc-cioc"; II.1. „bătaie", „lovitură", „ciocănitură"; 2. „tropot (de copite)";

dari *taraq* — 1. onom. „buf!", „poc!"; 2. subst. „bătaie din palme"; „ciocănitură"; „trosnet"; *taraq-o-toroq* — 1. „bubuitură", „tunet", „huruit"; 2. „bătaie", „trosnet"; *tarang* — „zgomotul produs de lovirea vaselor de bucătărie (metalice)", „zbîrnîitul (corzii)"; *tarangāndan* — 1. „a face să sune"; 2. „a zăngăni", „a zdrăngăni (la instrumente muzicale)"; *tarang-o-torong* — „zăngănit", „zdrăngănit"; *ǰarang* — cu sensurile de mai sus; *ǰerengas* — „clinchet"; *dok-dok* — ca parte nominală a verbului *dok-dok kardan* — colocv. „a bate tare (inima)"; *dam-dam* — „sunetul tobei"; *dang* — 1. „sunet", „zdrăngănit", „bătaie (într-un obiect metalic)", „bum!", „zdrang!"; 2. reduplicat *dang-dang* — „sunetul clopoțelului"; „sunetul tobei" și colocvial „gălăgie", „discuții"; *d̊ambak* — „tamburină"; *d̊ambura* / *danbura* — „instrument de percuție"; *zang* și *zangula* — „clopoțel";

tadj. *дакаданг* — 1. „ritmul bătut la tobă"; 2. „zgomotul roților"; *дакар-дакар* — „zgomotul pașilor într-un mers grăbit sau tropăit"; *дамбар-дамбар* — „bum-bum" și *дамдама* — „zgomot"; „bătaia tobei"; *диринг-диринг* — „imitarea unui instrument muzical cu coarde"; „sunetul coardelor"; *дукур-дукур* — „lovitura (copitei)", „tropot", „sunetul pașilor"; *думбур-думбур* — „bătaia tobei"; *дум-дум* — „bum-bum", „bătaia tobei"; *занг* — 1. „clopoțel"; „sonerie"; 2. „sunet"; *тараққос* / *тараққо-туруқ* / *тақаррос* / *тақар-тақар* / *тақар-туқур* — „bubuitură", „huruitură"; *чарақ-чарақ* — „zgomotul produs de lovirea porții cu inelul fixat în ea";

pash. *trāx* / *trap* / *tr̥āk* / *tr̥ap* / *tr̥aq* / *tr̥ak* / *tr̥up* — „poc"; *tarāq — tarāq* — „poc"; *pr̥āq* — 1. „trosnet", „zgomot"; 2. „bătaie"; *pr̥aq* — 1. „trosnet"; 2. „plesnitură"; „lovitură"; 3. „palmă (lovitură)"[7]; *trāk* 1. „bătaie", „lovitură"; 2. „tropot"; *tark* — 1. „crăpătură"; 2. „trosnet", „zgomot"; *tr̥apəhā́r* — 1. „tropot (la animale)"; 2. „lovitură", „bătaie"; *trəng* — 1. „zdrăngăneală", „zăngăneală", „cîntec (la *rabab* — instrument cu coarde)"; 2. „lovitură", „bătaie"; „trosnet"; *trang* — „bătaie (de gong)"; „bătaie (de ceas)"; *t̥ang* / *t̥əng* — 1. „ciocănitură"; 2. „sunet emis la lovirea unor vase de bucătărie metalice"; 3. „zăngănit"; *t̥angt̥ung* — 1. „lovitură (de ciocan)"; 2. „zdrăngănit (la un instrument muzical cu coarde)"; 3. „zăngănit (de tacîmuri, vase de bucătărie)"; *t̥angā*, *t̥angār* și *t̥anghā́r* — cu aceleași sensuri; *t̥ang-t̥əkor* — „sunetul (muzicii)"; *t̥angsāl* — „monetărie"; *t̥angavə́l* și *t̥angedə́l* — 1. „a suna", „a lovi"; 2. „a zdrăngăni"; 3. „a cînta (la un instrument)"; *kr̥ang* / *kr̥anghā́r* — „lovitură", „zăngănit (de vase de bucătărie)"; *drag-drug* / *drag-u-drug* — „tropăit"; *dambura* — „instrument de percuție"; *dəmahā́r*, *dund*, *dandukā́r* — „bubuit (de armă)", „tunet"; *dandá* — 1. „băț", „crosă", „ciocan de crichet"; 2. „spiță (la bicicletă)"; *d̥am* / *d̥am-d̥um* — „bătaia tobei"; *d̥amama* — „tobă"; *d̥umbak* — „tobă"; *d̥umbakáy* — „tobă de mici dimensiuni"; *d̥ambəhā́r* — „sunetul tobei"; *d̥əng* — 1. „sunet produs la lovirea unui obiect metalic"; 2. „sunet (muzical)";

d̥angā și *d̥əngəhar* — cu sensurile de mai sus; *d̥ang-və-d̥ung* — „sunetele muzicii și ale cîntecului"; *d̥angavəl* — 1. „a bate toba"; 2. „a anunța (bătînd toba)"; 3. „a cînta (la *rabab*)"; *d̥angedəl* — „a bubui (muzica)"; *draz* / *drəz* — 1. „buf!", „bum!"; 2. „bubuitură"; *draz-druz* — 1. „tunet", „bubuit", „huruit"; 2. „trosnet"; *drazahấr*, *drazā* și *drazay* — 1. „tropot"; 2. „bubuitură"; *drazavəl* — 1. „a bate cu putere (în tobă)"; 2. „a tropăi (cu picioarele)"; 3. „a ciocăni (la ușă)"; *drazedəl* — 1. „a bubui"; 2. fig. „a se chinui"; *drang* — 1. „zgomot", „zdrăngănit"; 2. „lovitură"; *drang-drung* — „zăngănit"; *drangā*, *drangahār* și *drangáy* — „zgomot"; *drangavəl* — „a scoate sunete, zgomote"; *drangedəl* — „a suna", „a produce sunete (muzicale)"; *drum* — 1. „răget (de tigru)"; 2. „bubuitură (de armă)"; *zang* — 1. „sonerie"; 2. „clopoțel", „castaniete de bronz"; *zangulá* / *zangolá* — „clopoțel", „castaniete de bronz"; *zangulé* / *zangolé* — cu sensurile de mai sus; *zangedəl* — „a suna"; *q̥əng* — 1. „sunetul produs de lovirea unui obiect metalic"; 2. „ecou"; *q̥əngấ* — „ecou"; *q̥əngəhār* — 1. „dangăt de clopot"; „zgomotul produs de lovituri, bătăi, ciocănituri"; 2. „ecou"; *q̥raz* — „zgomotul produs de căderea unui obiect"; „trăsnet"; „bubuitură"; *q̥rəzā* și *q̥rəzahār* — „sunetul produs de căderea unui obiect"; *bəng* / *bung* — 1. „bîzîit", „zumzet (de insecte)"; 2. „zăngănit", „zdrăngănit"; 3. „șoaptă"; *bungay* — cu primele două sensuri de mai sus; *bəngvəl* / *bungavəl* — 1. „a face să zumzăie"; „a face să sune"; 2. „a face să zdrăngăne"; *bungedəl* — 1. „a zumzăi", „a bîzîi"; 2. „a zăngăni";

kurd. *çex-çex*, *çeq-çeq*, *çeqe-çeq* — „bătaie", „lovitură", „trosnet"; „scîrțîit", „scrîșnet"; *çeqareq* — 1. „izbitură"; 2. „lovitură"; 3. „tropot"; *çeqin* — „lovitură", „trosnet", „pocnitură"; bătaie din palme"; „zgomotul împușcăturii"; *çinge-çing* — „zgomot", „zăngănit", „zornăit (de metal)"; *deng* — 1. „glas", „sunet"; 2. „cuvînt"; 3. „zgomot"; „țipăt"; 4. „împușcătură"; *ding-ding* / *dinge-ding* / *ding-u-ding* — „sunet", „rezonanță"; „zornăit", „zdrăngănit"; bubuitură", „huruitură"; *zeng* — 1. „ecou", „sunet"; 2. „sonerie", „clopoțel"; „clopot"; *zengil* — „clopot", „sonerie", „tobă mică";

gil. *zəng* — 1. „sonerie"; „clopoțel"; 2. „zgomot" și *zəngulə* — „sonerie", „clopoțel"; *zangarak* — „instalație sonoră pentru gonirea porcilor de pe semănături"; *ǰərə́ng-ǰərəng* — „zăngănit"; *təráx-təráx* — parte nominală a verbului compus „a bate producînd zgomot"; „a scutura", „a zgîlții"; *dənbək* — „tobă"; *darx* în combinația *darx-dúrx* ca parte nominală a verbului „a bate din toate puterile";

vah. *bandali* — „bobîrnac dat pe cap sau lovitură cu pumnul în spinare (în jocul de copii)"; *band* — „băț scurt (pentru bătut)"; *bangas(t)* — onom. „zgomotul produs de lemn cînd arde"; *daf* — „tamburină"; *ding* — persoana a III-a singular, timpul prezent 1. „a bate", „a lovi"; 2. „a se bate", „a se lupta"; 3. „a pune"; 4. „a cădea"; *duq-d̥uq* / *luq-luq* — parte nominală a verbului compus „a zdruncina (călărețul pe măgar)"; *rax-ring* — „lovitură", „bătaie"; „sunet emis de un vas gol cînd este lovit"; *ring-rax* — cu aceleași sensuri de mai sus; *ṭoq* — „a bate"; *ṭoq-ṭoq* / *toq-toq* — „lovitură"; *zang* — „sonerie", „clopoțel"; *ʒring-pring*, *ʒring-ʒrang* — „sunetul emis la lovirea sticlei", *ʒring* — rad. verbului „a suna"; *ʒingə́k* — denumirea unei coarde de instrument muzical (de ton înalt); *žax* : *žil-ət žax* — „zăngănit", „zdrăngănit", „sunătoare (jucărie)";

yazg. *taq-táq* — parte nominală a verbului compus „a bate"; *tərəx-pərəx* — „tîrşiitul pantofilor"; *təroxxás*, *trax* — „lovitură"; *dangál* — „băţ"; *duf* — „tamburină"; *duq-duq* — parte nominală a verbului „a merge la trap (cal)"; *zang* — „gong"; *zangula* — „tamburină", „clopoţel";

tal. *занг* — „sonerie"; *зангул* — „clopoţel";

ishk. *ţыq-ţыq* — „bătaie", „lovitură";

shug. *taq-taq* — cu sensurile de mai sus;

yagn. *dagdagá* — „băţ de la vibrarea căruia boabele cad la piatra de moară"; şi element într-o compunere ca parte nominală a verbului *biž-bang dih-* — „a bate din palme";

lar. *dang* — „sunetul emis la lovirea unui metal"; *dang-o-dang* — „sunet emis la lovirea a două obiecte metalice"; *kalang-kolong* — „sunet emis la lovirea a două vase metalice"; *zang* — „clopoţel"; *kaleng* — „vas mic în care se prinde iaurtul".

Grupul consonantic *mb*

Reţinînd numai onomatopeele sau temele onomatopeice care reproduc zgomote puternice ca intensitate, cum ar fi bubuiturile sau tunetele, cărora li se adaugă şi bătaia tobei (de mari dimensiuni), se constată:

1. prezenţa grupului consonantic *mb* (rar *nb*)

2. toate formaţiile, indiferent dacă în structură cuprind sau nu grupul *mb*, au consoana iniţială o oclusivă: postlinguala *g* sau uvulara *q*

1. a. Grupul consonantic *mb* se găseşte atît în onomatopeele tetrafonematice, cît şi în cele hexafonematice. În cazul limbii pashto, şi în formaţia cu grup iniţial consonantic

q-mb q-r-mb qr-mb
g-mb g-r-mb

b. De reţinut că grupul *mb* ocupă poziţia finală în afară de un singur caz, în care se produce o schimbare de poziţie. Exemplul este dat paralel cu poziţia considerată de noi „normală"

g-r-mb g-mb-r

c. Acestui exemplu din limba tadjikă i se mai poate adăuga un altul, în care grupul *mb* în poziţie medială este substituit cu *ld*

g-mb-r g-ld-r

d. Existenţa unor grupuri consonantice în finalul onomatopeei monosilabice (excluzînd grupul discutat mb)

q-rs g-r(s)
q-rz
q-rp
g-rm

e. Celelalte consoane finale, izolate (precedate de vocale) sînt fie vibranta *r*, prezentă în majoritatea onomatopeelor, indiferent de structura lor, fie una din oclusivele bilabiale *m* sau *b*, componente ale grupului *mb*

q-r g-r(s) qr-b gr-b
g-m(m) qr-m

Există o singură excepţie : *gr-ž*

2.a. Cercetînd structura onomatopeei care include grupul *ng* s-a remarcat absenţa primei vocale, constituindu-se, astfel, un grup iniţial consonantic. Acelaşi fenomen se constată şi de această dată, împreună cu pierderea, la alte onomatopee, a vocalei care precede consoana finală.

b. Ca o excepţie la observaţia noastră asupra consoanei iniţiale, remarcăm onomatopeea din limba talîşă cu structura consonantică *t-r*, caracteristică reprezentării unui zgomot de mai mică intensitate.

c. Caz unic, în limba pashto există o onomatopee care are grup iniţial triconsonantic : *qvr-m*.

pers. *qoromb* / *qoronb* — 1. „bubuitură", „tunet"; 2. „zgomotul produs de căderea unui corp greu în apă sau cel produs de lovirea a două corpuri grele"; 3. „sunetul emis de evacuarea gazelor pe esofag"; *qarr-o-qor* — „tunet"; *goromb* / *goromb-ā-goromb* / *goronb-ā-goronb* — „sunetul emis la lovituri puternice"; *qoromb-ā-qoromb* / *qoronb-ā-qoronb* — 1. „bubuitură"; 2. „lovirea a două corpuri grele"; *qoronbidan* / *qoronbide* — „relativ la bubuit, tunet";

dari *qor-qor* — 1. „sunet înfundat"; „vuiet", „tunet"; 2. „clocot", „vuiet (de apă)"; 3. „ghiorăit (de stomac)"; 4. „mîrîit"; „bombănit";

tadj. *гулдур-гулдур* şi *гулдуррос* — „tunet", „bubuit"; *гумб* — „trosnet"; „bubuitură"; „lovitură"; *гумбур* — „gălăgie"; „trosnet"; *гумбур-гумбур* — 1. „bătaia tobei"; 2. „bubuitură" şi *гумбурри* — colocv. „trosnitură", „bubuitură"; *гум* şi *гум-гум* — „bubuitură", „lovitură"; *гумгурс* — parte nominală la verbul auxiliar *афтодан* — „a se prăbuşi cu zgomot"; *гумбуррос* — „bubuitură", „zgomot produs de lovitura cu un obiect greu sau la căderea unui obiect greu"; *гумм* — „trosnet", „bubuitură"; „lovitură"; *гурсос* şi *гурунбос* — „bubuitură"; „lovitură"; ca excepţie *гурс-гурс* — „zgomotul paşilor";

pash. *qer* — 1. „zgomot (produs de transport)"; 2. „zgomot, huruit (de perete care se prăbuşeşte)"; 3. „urlet (de cîine)" şi *qarā́* — „bubuitură", „tunet"; „bufnitură"; *qrab* şi *qrabəhā́r* — „bătaia tobei"; „bubuitură (la căderea unui obiect)" cu verbele *qrabavəl* şi *qrabedəl*; *qarpeṛ* — „zgomot", „gălăgie"; *qərzay* — 1. „urlet (de cîine)"; 2. „pocnet (de puşcă)"; „bubuitură (de tun)" cu *qrazedəl* — 1. „a fi bătut"; 2. „a bubui"; „a face zgomot (despre mijloacele de transport)" şi *qrazedə* — 1. „a fi bătut"; 2. „a bubui", „a face zgomot, a hurui (despre mijloacele de transport)"; *qərəhā́r* — 1. „tunet", „trăsnet", „bubuitură"; 2. „huruitură (de avion)"; 3. fig. „flecăreală"; *qṛumbārā́y* — „zgomot", „larmă"; *qṛəmbay* — „bubuitură (de armă de foc)", „huruitură", „larmă"; *qṛambədəl* — 1. „a face zgomot", „a vui", „a face gălăgie", „a urla"; 2. „a ţipa (într-o stare nervoasă)"; *quṛumbedəl* — „a tuna"; *qṛum* — 1. „răget (de tigru, leu)"; 2. „bubuitură (de armă)"; 3. „bubuitură (de tunet)"; 4. „plescăitură (produsă de căderea bolovanului în apă)"; *qṛumbəhā́r* şi *qṛumbáy* — cu sensurile de mai sus ; *qṛumbedəl* — 1. „a rage (tigru, leu)"; 2. „a bubui (o armă)"; 3. „a tuna"; *qrumbedəna* — cu cele patru sensuri ale lui *qṛum*; *qur* — 1. „tunet"; 2. „răget (de cămilă)"; *qvṛam* — 1. „bubuitură (de armă)"; 2. „răget (de tigru)"; *qumbārá* — 1. „tun de tip vechi"; 2. „cucui", „umflătură (de la o lovitură sau muşcătură)"; *gər* — 1. „zgomot produs de sfîşierea unei ţesături"; 2. „huruitură (de căruţă)"; *gərāv-goṛ* — „ghiorăit în stomac"; *gərahā́r* — 1. „zgomot produs la sfîşierea

unei țesături"; 2. „zgomot, uruit provocat de cutremur"; *grab* — 1. „tunet", „bubuitură"; „trîntire", „izbire (de ușă)"; 2. „zgomot"; „larmă"; 3. „înghițitură"; 4. „dispută"; „contrazicere"; *grab-grub* — 1. „flecăreală", „pălăvrăgeală"; 2. „trîntire (de ușă)"; *gərbər* — 1. „flecăreală", „pălăvrăgeală"; „discuție", „convorbire"; 2. „harababură", „forfotă"; *gurhār* — 1. „tunet", „trăsnet", „bubuitură"; 2. „tropăială"; 3. „răcnet", „răget", „urlet"; 4. „mustrări", „reproșuri";

kurd. *gime-gim* și *gimîn* — „tunet", „trăsnet", „bubuitură"; *giregir* și *girgire* — „tunet", „bubuitură"; *girgirandin* și *girgirîn* — „a tuna", „a bubui"; *girgirok* — 1. „tunător", „bubuitor"; 2. „caleașcă"; *girgiroki* — „tunător", „bubuitor"; *girme, girme-girm* și *girmîn* — „tunet", „bubuitură", „bubuit"; „larmă", „zgomot"; „bătaie", „lovitură"; *gure-gur* — 1. „tunet", „detunătură"; 2. „ropot", „murmur"; *gur-gur* — 1. „mormăială"; „mîrîit"; 2. „hărmălaie", „larmă", „zarvă"; *gurgure* — „cascadă"; *gurgurk* — 1. „sunătoare (morișcă)"; 2. „zarvă", „tărăboi"; 3. „tunet", „bubuitură"; *gurîn* și *gurmîn* — „tunet", „bubuitură"; *gurm* — „buf!"; *gurmîni* — 1. „tunet", „bubuitură"; 2. „bătaia tobei";

gil. numai în două cuvinte compuse : *āsmān-gorgor* — „tunet" și *gorxanə* — „tunet";

sar. *gъm* = *gъm* / *gum-gum* — „tunet", „bubuitură";

yazg. *gərəmbast* — „bubuitură", „zgomot"; *γarrást* — „bubuitură la căderea unui corp"; *qomb-a-qóm(b)* — „bum-bum"; „bătaia tobei"; *qars* / *qors* și *qorsast* — „împușcătură"

tal. *гур-гур* — „tunet", „huruit"; *гуррə* — „tunet"; *тыр-тыр*: — „a tuna", „a bubui";

vah. *rim(b)-(ət)-rom(b)* / *γring-γrop* — „zgomotul provocat de curgerea grohotișului pe o pantă"; *γərras* — „zgomot", „trosnet";

lar. *goromb-goromb* — „sunetul produs de o tobă mare"; *q'orešt* — „sunetul produs de tunet".

Le symbolisme phonétique dans les langues iraniennes contemporaines

(*Résumé*)

Cette tentative de mise en évidence du symbolisme phonétique est faite sur la base des données fournies par l'étude de l'onomatopée ou du thème onomatopéïque. Le matériel lexicographique a été recueilli uniquement de sources imprimées.

Dans le présent travail sont analysés six consonnes et les groupes consonantiques *ng* — considéré comme caractéristique pour la reproduction de certains bruits à intensités variables, et *mb* — caractéristique pour la reproduction des bruits forts.

NOTE

[1] Acestea au fost abreviate : pers. — limba persană ; dari — limba dari, cunoscută și ca farsi-kabuli ; tadj. — limba tadjikă ; pash. — limba pashto ; vah. — limba vahană ; tal. — limba talîșă ; sar. — limba sarikolă ; kurd. — limba kurdă ; yazg. — limba yazgulemă ; ishk. — limba ishkashimă ; shug. — limba shugnană ; gil. — limba gilană ; lar. — graiul larestani ; yagn. — limba yagnobă.

[2] Consoana x în aceste exemple, ca și în cele următoare din limbile gilană și vahană, provine dintr-un *k*.

[3] R. Farhâdi, *Le persan parlé en Afghanistan, Grammaire du kâboli*, Paris, 1955, tradusă în limba rusă, cu numeroase modificări: *Razgovornyj farsi v Afganistane*, Moscova, 1974.

[4] Pentru limba română cităm: S. Pușcariu, *Din perspectiva dicționarului*, în *Dacoromania*, I, 1920–1921, p. 85; Al. Graur, *Grupuri simbolice în fonetismul românesc*, în SCL X (1959), nr. 2, p. 205–211; I. Iordan, *Stilistica limbii române*, București, 1975, p. 81; P. Miclău, *Semiotica lingvistică*, Timișoara, 1977, p. 183–185.

[5] În materialul ilustrativ au fost incluse și onomatopeele fără această formație consonantică și care au aceeași semnificație semantică, exemple din care unele au fost citate atunci cînd s-a examinat simbolismul postlingualei *k* în finalul onomatopeei.

[6] Apariția în partea finală a onomatopeelor a consoanei fricative uvulare x nu este întîmplătoare, fiindcă exemplele în care substituie consoana postlinguală *k* sînt numeroase; astfel avem pers. kurd. *č-x*, pers. *ǰ-x*, vah. *z-x*.

[7] Forma reduplicată *pṛaq-pṛaq* – „foșnet (de mătase)".

Februarie 1987

Facultatea de Filologie
București, Edgar Quinet 5–7

CONSIDERAȚII ASUPRA EVOLUȚIEI SINTAGMEI CU DUBLU OBIECT ÎN LIMBA CHINEZĂ

FLORENTINA VIȘAN

Se prezintă pe scurt evoluția unui caz particular de sintaxă care permite interesante raportări la principiile și legitățile generale ale transformărilor lingvistice în cadrul evoluției limbilor.
Evoluția acestei sintagme include un set de transformări complexe privind raporturile sintactice, prin specializarea unei prepoziții. Se verifică astfel teza lui Wundt conform căreia limbile pot trece direct de la stadiul izolant la cel analitic, fără stadiul sintetismului.

1. Inventarierea modalităților de exprimare a „dativului" în limba chineză contemporană are drept rezultat tabloul a cinci structuri sinonime :

(i) *V + obiect indirect + obiect direct*
Ex. : *Wǒ jiè tā yī běn shū* („Îi împrumut o carte")
(ii) *V + prep. obiect indirect + obiect direct*
Ex. : *Wǒ sòng gěi tā yī xiē huā* („Îi trimit niște flori")
(iii) *V + obiect direct + prep. obiect indirect*
Ex. : *Wǒ jì yī gè bāo gěi tā* („Îi expediez un pachet")
(iv) *prep. obiect indirect + V + obiect direct*
Ex. : *Wǒ gěi tā mǎi yī liàng chē* („Îi cumpăr o mașină")
(v) *prep. obiect direct + V + prep. obiect indirect*
Ex. : *Wǒ bǎ nǐ dè xìn jiāo gěi tā* („Îi transmit scrisoarea ta")

Termenul de „dativ" pe care îl folosim aici se referă, în plan sintactic, la obiectul indirect din structurile generate de verbele cu dativ lexical din clasa Va, împărțite în subclasele Va_1 „de dare" *(mài* „a vinde", *sòng* „a trimite" etc.) și Va_2 „de primire" *(mǎi* „a cumpăra", *tōu* „a fura" etc.), precum și de verbele cu dativ extins din clasa Vb (*(xiě* „a scrie", *huà* „a picta" etc.).

Sintagmele care au drept centru aceste verbe sînt asemănătoare construcțiilor cu obiect dublu din alte limbi, de exemplu cu tipul specific limbilor flexionare format din complement indirect (dativ persoană) și obiect direct (acuzativ lucru).

În limba chineză, sintagmele cu obiect dublu presupun, în mod obligatoriu, alături de obiectul indirect prezența obiectului direct, căci toate verbele care se construiesc cu dativul fac parte din grupa mai largă a verbelor cu „regim" direct obligatoriu.

Existența în limba chineză contemporană a unui număr mare de structuri care exprimă același sens gramatical, dativul în cazul nostru, poate fi explicată dacă se analizează evoluția sintagmei cu obiect dublu de la chineza textelor clasice (secolele V–III î.e.n.) pînă la chineza din zilele noastre. Pentru aceasta este necesar ca mai întîi să comparăm tabloul variantelor acestui tip de sintagmă din limba contemporană cu

cel ce se poate degaja din textele clasice. Acesta din urmă are următoarea configurație :

(a) *V + obiect indirect + obiect direct*

(b) *V + obiect direct +* **yú** *obiect indirect*

(c) **yi** *obiect direct + V + obiect indirect*

(d) *V + obiect direct + obiect indirect*

Se observă astfel că doar unul din aceste tipuri poate fi regăsit în chineza contemporană în forma lui inițială *(a = i)*, iar celelalte sînt variante ale unui tip inexistent în textele clasice. Apariția acestui tip nou de sintagmă poate fi reperată începînd cu secolul I e.n. și evoluția lui pînă la o formulă stabilă are loc într-o perioadă îndelungată, cuprinsă între sec. I și sec. X e.n.

2. Studiul apariției și evoluției acestui nou tip de sintagmă cu dublu obiect ne pune în fața unui caz particular, dar ne permite interesante raportări la principiile și legitățile generale ale transformărilor lingvistice în cadrul evoluției limbii.

O primă întrebare în acest sens este chiar aceea pe care ne-o provoacă numărul mare de structuri sinonime ale acestei sintagme cu obiect dublu în limba chineză contemporană : această abundență cantitativă corespunde oare unei nuanțări calitative, este ea în avantajul eficienței și deci a progresului limbii?

2.1. Cercetătorului care întreprinde investigația necesară îi este greu să se sustragă tentației de a considera sintagmele cu obiect dublu din limba chineză contemporană drept transformări ale tipurilor existente în textele clasice, în operele lui Confucius, Mengzi sau Han Feizi. Tentația este cu atît mai puternică cu cît tipul (b) *V + ob. dir. +* **yú** *ob. indir.* folosește ca instrument gramatical morfemul *yú*, care funcționa în chineza veche ca marcator multispecializat al relației verbului cu grupul nominal postpus și care pare corespondentul prepoziției *gěi* din limba chineză contemporană. S-ar putea trage ușor concluzia falsă că tipul (ii) al sintagmei cu dublu obiect din limba chineză contemporană, cel cu prepoziția *gěi*, reprezintă o preluare a vechiului tip cu yú (ieșit din uz), în care s-a produs doar o înlocuire lexicală, iar în ceea ce privește celelalte variante ale sintagmei, doar simple repoziționări.

2.2. Urmărind însă mai atent prezența sintagmelor cu dublu obiect în textele clasice, vom constata că în timpul dinastiei Han (secolul I e.n.), de exemplu în scrierile istoricului Sima Qian, alături de structurile repertoriate (a), (b), (c), (d), poate fi reperată o structură nouă (e). Aceasta nu reprezintă o configurație nouă a uneia din vechile structuri, ci este evident o inovație sintactică ce folosește un nou element verbal :

(e) $V_1 + V_2 +$ *obiect indirect + obiect direct*

Acest nou tip al sintagmei cu obiect dublu prezintă următoarele caracteristici : poziția V_1 nu selectează decît verbe de tip Va_1, în poziția V_2 nu apar decît trei verbe sinonime al căror sens este „a da" : verbele *yŭ*, *yù* și *wèi*, care reiau sensul gramatical al lui V_1 într-un soi de întărire redundantă, din nevoia de a se sublinia semantica verbului.

2.3. Apariția acestui tip de sintagmă, neanunțată în textele de dinainte de secolul I e.n., poate avea mai multe interpretări.

Cea mai comodă explicație ar fi aceea că sintagma nouă circula ca variantă în vorbire și a pătruns în limba literară (limba textelor). Dar o astfel de explicație pare puțin plauzibilă, dacă ținem cont de destinul cu

totul autonom al limbii chineze culte, de felul în care aceasta și-a apărat cu străşnicie integritatea secole de-a rîndul. Chiar admiţînd această ipoteză nu putem explica de ce sintagmele de acest tip apar în număr mare și cu o frecvență ridicată *la un moment dat* și nu pot fi detectate nici măcar sporadic în texte anterioare, căci penetraţia din limba vorbită nu se putea produce decît treptat.

Modul în care se interceptează această sintagmă ar putea justifica o interpretare din perspectiva teoriei catastrofei (cf. R. THOM, 1983), în ideea că sistemul limbii, ca orice sistem, poate admite în evoluţia sa globală salturi bruşte care marchează succesiunea transformărilor calitative. S-ar putea de asemenea apela la teoria lui D. Lightfoot (1979), conform căreia în procesul modificărilor sistemului gramatical pot să apară transformări bruşte ca rezultat al unor fenomene de „reanaliză". Opţiunea pentru această din urmă teorie se justifică dacă cercetăm fundalul posibilelor fenomene de reanaliză din perioada apariţiei noului tip de sintagmă. Vom constata astfel că acesta nu e un fenomen izolat, că în limba chineză se produceau o serie întreagă de fenomene importante favorabile noii transformări : bisilabizarea, construirea sintagmelor din verbe înlănţuite, ca predicate complexe, cu verbe copulative sau cu verbe de direcţie. Combinarea lui V_1 cu V_2 poate fi privită astfel ca rezultat al unui fenomen de analogie cu sintagmele cu predicat complex. El se încadrează în tendinţa mai generală spre clarificare, explicitare, analicitate. Acest mod de interpretare se impune potrivit unei viziuni sistemice în care fenomenul particular de limbă nu poate fi explicat decît în urma perspectivei generale, globale a fenomenelor în totalitatea şi conexiunea lor.

2.4. Descrierea în continuare a evoluţiei noului tip de sintagmă cu obiect dublu ne permite să observăm o transformare mult mai lentă şi care poate fi urmărită pe etape de această dată : limitarea treptată a lui V_2 la un singur verb, verbul *yŭ*, în condiţiile în care V_1 este un Va_1, apoi trecerea acestuia în prepoziţie. Ordinea secvenţială a sintagmei suportă o transformare de repoziţionare a cărei cauză pare să fie tot un fenomen de imitare a unei structuri deja existente în limbă. Secvenţa V_2 (yŭ) + *obiect indirect* trece după V_1 + *obiect direct*, devenind V_1 + *obiect direct* + V yŭ + *obiect indirect*, după modelul structurii V_1 + *obiect direct* + V_2 + *complement de direcţie.*

Din perioada dinastiei Tang (secolele VII—X) şi pînă la sfîrşitul dinastiei Song (secolele X — XIII) are loc procesul de vidare noţională a verbului *yŭ*. Acesta pierde sensul de „a da", marcînd doar obiectul indirect, căci prin folosirea sinonimică $V_1 = V_2$, verbul V_2 se transformă în prepoziţie, deplasînd explicitarea de la V la obiectul indirect :

$V_1 + V_2 \rightarrow V$ + prep. obiect indirect

Pierderea valorii lexical-noţionale a verbului *yŭ* se realizează în condiţiile menţinerii restricţiei pentru V_1 ca Va_1.

O dată *yŭ* transformat în prepoziţie, printr-o nouă transformare poziţională, după modelul structurilor prepoziţionale, asistăm la constituirea definitivă a sintagmei cu dublu obiect :

prep. yŭ *obiect indirect* + *V* + *obiect direct*

2.5. După definitivarea structurală a acestui tip de sintagmă, treptat, în timpul dinastiei Yuan (secolele XIII — XIV), sfera lui V începe să se extindă, admiţînd şi Va_2 şi Vb. Pe o mare perioadă de timp, pînă la dinastia Qing (secolele XVII—XX), nu se mai produc nici un fel de

modificări de structură, dar în secolul al XV-lea începe procesul de înlocuire lexicală a prepoziției *yŭ* cu prepoziția *gĕi*, marca actuală a obiectului indirect în limba chineză. Sintagma cu dublu obiect capătă astfel forma finală a tipului (iv). Noua prepoziție înlocuiește prepoziția *yŭ* și în variantele structurale păstrate din etapele mai vechi, neieșite din uz, actualele tipuri (ii) și (iii).

3. În urma acestei succinte investigații putem răspunde întrebării pe care ne-am propus s-o rezolvăm. Evoluția sintagmei cu obiect dublu în limba chineză reprezintă o mutație calitativă în sensul precizării și nuanțării raporturilor gramaticale existente între V și grupurile nominale postpuse. Ea reprezintă trecerea de la marcarea implicită, prin topică, la marcarea explicită, cu ajutorul prepoziției. Analizînd schema evoluției istorice a sintagmei constatăm că, de la tipul de sintagmă (i), preluat în limba chineză contemporană ca tip (a), și care este rar folosit datorită ambiguității sale, pînă la tipul de sintagmă (v), creație a chinezei contemporane, traiectoria devenirii sintagmei a atins formula maximei explicitări, permițînd o topică mai liberă. Acest tip reprezintă efortul limbii de a distinge rolurile grupului nominal în frază, pacientul fiind, ca și beneficiarul, marcat printr-o prepoziție specifică.

Existența celor cinci tipuri de sintagmă în limba chineză contemporană se explică prin menținerea în uzaj a variantelor structurale mai vechi alături de cele noi. Varietatea exprimării, prin cele cinci formule structurale, nu este condiționată de semantica verbului și/ sau a numelui obiect.

Procesul evoluției sintagmei cu dublu obiect în limba chineză ne demonstrează că nu ne aflăm în fața unei simple transformări lineare, ci în fața unui set de transformări mai complexe, care pun în discuție întreaga sintaxă a verbului pivot. Acest proces de explicitare a raportului sintactic, de precizare a lui prin specializarea unei prepoziții, avînd ca rezultat stabilitatea organizatorică a frazei, verifică teza lui Wundt, preluată de V. Tauli (1963), conform căreia limbile pot trece direct de la stadiul izolant la cel analitic fără stadiul sintetismului.

NOTĂ BIBLIOGRAFICĂ

Lightfoot, D., 1979 — *Principles of Diacronic Syntax*, Cambridge.

Peyraube, A., 1986 — *Shuang bing yu jiegou cong Handai zhi Tang dai de lishi fazhan*, în „Zhongguo yuwen”, 3, p. 204—217.

Paris, M. C., 1982 — *Sens et don en mandarin : une approche de „gei” en sémantique grammaticale*, în Modèles linguistiques, IV—2, p. 69—88.

Tauli, V., 1963 — *Trend of the structural change of languages*, în „Orbis”, XII, 1, p. 5—18.

Thom, R., 1983 — *Paraboles et catastrophes. Entretiens sur les mathématiques, la science et la philosophie*, Paris, Flammarion.

Wald, Lucia, 1969 — *Progresul în limbă*, București, Editura Științifică.

Wang, Li, 1981 — *Gudai Hanyu*, Beijing.

Considérations sur l'évolution du syntagme à double objet en chinois

(Résumé)

Cet article présente brièvement l'évolution du syntagme à double objet en chinois. L'analyse de ce phénomène linguistique, quoique particulier, permet néanmoins de tirer des conclusions intéressantes concer-

nant les lois et les principes généraux qui régissent les changements linguistiques dans le cadre de l'évolution des langues.

Il est à constater que le processus du devenir de ce syntagme ne représente pas une simple transformation linéaire, mais un ensemble de transformations complexes allant dans le sens de l'explicitation du rapport syntaxique par la spécialisation d'une préposition. On vérifie ainsi la thèse de Wundt conformément à laquelle une langue peut passer directement du stade de langue isolante à celui de langue analytique, sans connaître l'étape du synthétisme.

Februarie 1987

Facultatea de Filologie
București, Edgar Quinet 5–7

ELEMENTE LEXICALE VECHI GRECEȘTI *ȘI* REFLEXUL LOR ÎN LIMBA ROMÂNĂ MATERIALE PENTRU *DICȚIONARUL ETIMOLOGIC AL LIMBII ROMÂNE**

Prezentăm în continuare cinci termeni românești al căror etimon este un cuvînt latin de origine greacă.

IV. rom. *căsca* **< lat.** **c(h)ascare* **< gr.** χάσκω.

1. Situația din greacă. Verbul (cu sufix de prezent *-sk-)* e atestat numai la prezent și imperfect (pentru celelalte timpuri se folosesc forme cu alt grad vocalic și fără sufixul *-sk-)*, începînd cu Anacreon (sec. al VI-lea î.e.n.), cu două sensuri principale : 'a se deschide, a se întredeschide' și 'a sta cu gura căscată (de plictiseală sau de admirație, în așteptare etc.), a căsca'. Bine reprezentat în tot cursul istoriei limbii grecești, se păstrează în greaca modernă cu sensul 'a căsca gura' (cf. O. Masson, în Chantraine DÉLG, s.u. χαίνω ; LSJ, Bailly).

2. Situația din latină. Cuvîntul nu a apărut pînă acum în nici un text.

3. Difuzarea romanică. Se păstrează numai în română și în sarda logudoreză *(kaskare* 'căsca', cf. REW 1733). Concordanța dintre română și sardă dovedește vechimea împrumutului, confirmată de derivatul cu sufix latin **c(h)ascabundus* > rom. *căscăund* 'neghiob' (REW 1732). Vechiul cuvînt latin pentru 'căsca' = 'bailler', *oscitare*, păstrat în rom. *ușta* și în cîteva forme, contaminate cu alte verbe, din italiană, logudoreză, friulană, franceză dialectală etc. (REW 6111), are aproape exclusiv sensul fiziologic (pe care îl preiau și onomatopeele *bat(t)āre* și *batā(c)ulare*, bine reprezentate în limbile romanice, REW 986, 988), în timp ce **chascāre* are, după mărturia limbii române, toate sensurile etimonului grecesc (cf. DA, s.u.).

V. arom. *căstîn'e* **< lat.** *castanea,* **< gr.** καστανέα.

1. Situația din greacă. Numele fructului avea în grecește formele : κάστανα (n. pl., atestat la medicul Mnesitheus, sec. III î.e.n.), καστανίαι (masculin sau feminin plural la Dioscorides, sec. I e.n.), καστάναια (neutru plural, epigrafic), καστάνεια (neutru plural, Heracleon din Efes, gramatic necunoscut, citat de Athenaios, sec. II—III e.n.) ; numele arborelui are formele : καστανέα (feminin, în *Geoponica)*, κάστανος (feminin, la Hesychius), κάστανον (neutru în *Geoponica)*.

2. Situația din latină. Forma principală latină a numelui atît al arborelui, cît și al fructului, *castanea*, pare să provină din numele grecesc al arborelui, καστανέα. Nu este exclusă însă nici proveniența din formele substantivate ale unor adjective (Th. l.L., Ernout-Meillet) καστάνεια, καστάναια, cu scurtarea vocalei $\bar{e}$ (< gr. ει) înaintea altei vocale.

Vom discuta separat numele fructului de cel al arborelui, pornind de la cel dintîi, mai important pentru descendența romanică.

(1) Cea mai veche atestare a substantivului provine de la Varro : *intra maceriem iacere oportet glandem et castaneam* [1] *(rust.*, 3,

* Pentru prima parte a acestui articol vezi SCL XXXVII (1986), 3, p. 250—259.

15, 1 ; cf. *ib.* 3, 15, 2). Forma e garantată de atestările poetice clasice : *sunt nobis mitia poma, / castaneae molles* [2] (Verg., *ecl.*, 1, 80–81) ; *nec tibi castaneae* (...) *deerunt* [3] (Ov., *met.*, 13, 819). Atestările continuă pînă la sfîrșitul latinității (Pliniu, Edictul lui Diocleţian, Hieronim, Augustin etc. Cf. Stadler, Th.l.L., III, 524).

Există, cu aproape aceeași vechime, utilizarea adjectivală, determinînd substantivul *nux* : *ipse ego cana legam tenera lanugine mala / castaneasque nuces* [4] (Verg., *ecl.*, 2, 51–52). Numeroase atestări (Ovidiu, *Copa*, Calpurnius, Serenus Sammonicus, Macrobius ; cf. Th. l. L., *ib.*).

(2) Numele arborelui are aceeași formă și e atestat începînd cu Vergilius : *pars* (...) *posito surgunt de semine, ut altae / castaneae* [5] (Verg., *georg.*, 2, 14–15) ; *inter Nonas et Idus Martias* (...) *castaneam serere oportet* [6] (Colum., 5, 10, 14) ; *montes et ualles diligit abies, robur, castaneae, tilia* [7] (Plin., *nat.*, 16, 74) ; relativ numeroase atestări (Marțial, Gargilius Martialis, Ambrosius, Macrobius, Gregorius din Tours etc.).

3. Difuzarea romanică. Cuvîntul este panromanic și desemnează mai ales fructul ; numele arborelui se formează separat în fiecare limbă (REW 1742, cu indicarea greșită a formei aromâne drept (daco)română) ; despre cele două variante fonetice (*castanea* și *castinea*) va fi vorba mai jos.

4. Probleme formale. Pe lîngă forma principală, *castanea*, menținută în limbile romanice, apar în texte și cîteva variante fonomorfologice, cele mai multe raportabile la forme grecești ; una dintre acestea, *castania*, omonimă, în perioada tîrzie, cu *castanea*, apare în manuscrise („passim in codd." Th. l. L.) ; un neutru *castanum*, corespunzînd gr. κάστανον, e atestat în diverse texte tîrzii ; o formă feminină de plural *castanae* (Edictul lui Diocleţian, 6, 49) nu pare să aibă corespondent grecesc. O formă cu închiderea vocalei *ă* din a doua silabă apare extrem de rar : *castina* într-o glosă (III, 192, 6) și *castenea* la Oribasius Lat. (apud Ernout-Meillet, s.u. ; REW nu prevede cu asterisc varianta *castinea*, dar sursa atestării nu e indicată). Limbile romanice prezintă descendenți din *castanea* și *castinea* (în dialecte italiene) ; a doua formă stă la baza împrumuturilor din limbile germanice (v.g.s. *chestinna* ; cf. și glosa V, 353, 31 *cistimbeam*, formă veche engleză a numelui arborelui, cu primul element provenit din *castinea*), celtice (britt. *cesten*) ; cf. Ernout-Meillet, s.u.

VI. rom. *cir* **< lat.** *chȳlos* **< gr.** χυλός.

1. Situația din greacă. Atestat începînd de la Platon (*Critias* 115a), are sensul general 'suc', cu cîteva specializări : 'suc de plante' (Platon, *loc. cit.*, Aristotel, *HA*, 596b 15 etc., Theofrast etc.), 'decoct' (Dioscoride, *Eup.* 1, 55), 'suc de carne animală' (Hipocrate, *Alim.*, 11, 14, Aristotel, *Col.*, 794a 21), 'suc produs de digestia alimentelor' (termen tehnic medical, Galenus, *VP* 4, 3) și 'fiertură de orz' ; un al doilea sens, pe care-l împarte cu varianta χυμός (legăturile etimologice nu sînt clare), este 'gust' (de la Gorgias) ; există texte (Galenus, 11, 450) care disting cele două variante, rezervînd pe χυλός pentru 'suc' și pe χυμός pentru 'gust' (LSJ s.u.).

Cuvîntul are numeroase derivate și compuse (vezi J. L. Perpillou, în Chantraine DÉLG, s.u.).

2. Situația din latină. Cuvîntul e atestat cu flexiune grecească în cîteva texte medicale tîrzii : *ut chylon faciant* [8] (Pelag., 85 ; cf. și un context identic, Veg., *Mulom.*, 2, 102 ; 2, 130, 2 ;) ; *cum uino ipso confricas quasi chylon* [9] (Pelag. 188).

E atestat în latină și compusul *diachylon*, aparent cu același sens; în grecește, διάχυλος este adjectiv 'suculent', aplicat cărnii (σάρξ, Aristotel, *HA* 603b 20). Cf. Probst, Th. l. L. III, 1034.

3. Difuzarea romanică. Limba română pare să fie singura care a moștenit cuvîntul latin (REW nu-l înregistrează, FEW semnalează numai termenul savant, atestat în franceză începînd din sec. XV). Etimologia latină a fost propusă de E. Petrovici, DR X (1941), p. 26—32 și acceptată de ILR II, p. 138; cf. și I. Fischer, RRL XIX (1974), 6, p. 511. Cioranescu, DER, îl consideră de origine dubioasă, iar DA îl socotește de origine ucraineană.

Din punctul de vedere al sensului ('zeamă scoasă cînd fierbe mămăliga'), sensul (3) din DA, etimologia latină este verosimilă. Din punctul de vedere al formei, tratamentul grecescului υ > rom. *i* pare să denote un împrumut tîrziu (în general gr. υ > *u* sau, după velară, *-iu-*). Răspîndirea geografică cuprinde aproape întreaga țară, ceea ce permite acceptarea etimologiei latine.

VII. rom. *ciumă* 'umflătură' < **lat.** *cȳma, -ae* < **gr.** κῦμα,-ατος.

1. Situația din greacă. Cuvîntul, abstract derivat din rădăcina verbului κυέω 'a rămîne însărcinată', este atestat începînd de la Homer cu două sensuri principale, provenite din cel general de 'umflătură' (fără ca acesta să fie atestat ca atare): (1) 'val' (al mării sau al rîurilor), cu numeroase sensuri figurate: κῦμα θαλάσσης[10] (Homer, *Il.*, 2, 209); κῦμα χερσαῖον στρατοῦ[11] (Eschil, *Th.*, 64); κακῶν(...) κῦμα[12] (Euripide, *Ion*, 937); (2) termen tehnic în arhitectură, 'bordură'; (3) 'embrion, rod': γέμουσαν κύματος θεοσπόρου[13] (Euripide, fr. 106) κῦμα λαμβάνειν[14] (Eschil, *Ch.*, 128); (4) 'mugure, lăstar' (Theophrast, *HP*, 1, 6, 9).

2. Situația din latină. Atestările din latinește, puțin numeroase, dar vechi (începînd de la Lucilius) se referă aproape exclusiv la ultimul sens grecesc, cel botanic 'mugure', de unde 'vîrf' (cf. explicația *summitas olerum uel arborum*[15] Isid., *Orig.*, 17, 10, 4): *asparagi molles et uiride cyma*[16] (Lucil. 945); se observă chiar o specializare neatestată în greacă: mugurii care apar primăvara pe tija unei anumite specii de varză *(Brassica oleracea asparagoides)* și care erau apreciați, sub diverse forme de preparare, în alimentația romană (cf. J. André, *L'alimentation et la cuisine à Rome*, Paris, 1961, p. 23—24); în acest sens, atestările sînt mai numeroase: *(terra) frigoribus caules et ueri cymata mittit*[17] (Colum. 10, 129); *cyma* (...) *est* (...) *ipsorum caulium delicatior teneriorque cauliculus*[18] (Plin., *nat.*, 19, 137); *ex omnibus brassicae generibus suauissima et cyma*[19] (id., *ibid.*, 20, 90) etc. (lista atestărilor la Mertel, Th. l.L. IV, p. 1587).

3. Difuzarea romanică. Cuvîntul se păstrează în toate limbile romanice, cu sensuri diferite. Româna ocupînd un loc aparte, ne oprim mai întîi asupra celorlalte limbi romanice: în sarda logudoreză și în unele graiuri franceze are sensul 'mugure, lăstar' (sensul (4) din greacă și principalul sens atestat în latinește); în majoritatea celorlalte limbi are sensul 'vîrf, culme', care ar putea fi un derivat al celui precedent (deși răspîndirea sa largă pledează în favoarea unei evoluții vechi, mai degrabă decît a unei dezvoltări paralele în fiecare limbă). Cu toate acestea, sensuri secundare, bazîndu-se pe cel vechi, apar și în alte limbi: în vechea spaniolă înseamnă 'ramură' și, de aici, 'vîrful catargului' (după REW, ar însemna și 'mugure de scaiete').

Poziția deosebită a limbii române se datorează faptului că unele sensuri pornesc (sau par să pornească) de la sensul grecesc primitiv, 'umflătură'. Astfel, sensul 'umflătură' stă la baza celor două sensuri principale din dacoromână : 'boală contagioasă manifestată prin apariția unor umflături albicioase (și negre în secțiune)' și 'tăciunele porumbului'. Sensul 'culme' din limbile occidentale apare în aromână (dacă interpretarea dată de Papahagi DDA, s.u. *čiumă*, unor toponime e corectă); aromâna cunoaște și sensul 'umflătură' (ca boală) și un sens derivat 'moț de lînă', prezent și în meglenoromână (cf. basc *kima* 'coamă'). Explicația acestei situații poate rezida în contactul prelungit al latinei dunărene cu greaca.

4. Probleme formale. Faptul trecerii de la genul neutru (de declinarea a III-a) a etimonului grecesc la feminin (decl. I) în latinește, banal în împrumuturile populare, începînd din epoca arhaică : *glaucuma*, *schema*, *syrma* (cf. J. André, *Emprunts et suffixes nominaux en latin*, Paris, 1971, p. 19—20). Genul neutru apare în primele atestări (Lucilius), femininul începînd de la Celsus (și de la un poet obscur L. Volumnius Eutrapelus, din epoca ciceroniană ; atribuirea fragmentului în care apare gen. *cymae* este nesigură, cf. K. Büchner, *Fragmenta poetarum latinorum*, Leipzig, 1982, p. 119). A doua problemă privește tratamentul vocalei grecești υ : se păstrează sub formă de *i* în toate limbile occidentale (inclusiv în dialectele Italiei meridionale ; cf. Rohlfs, LGII, s.u. κῦμα) ; româna prezintă descendenții sunetului *(ü)* sau ai unei pronunțări aproximative a acestuia : (i̯u), ca în γῦρος > *giur*. Și acest detaliu fonetic pledează în favoarea contactului direct al latinei dunărene cu greaca în teritoriile elenofone din Balcani.

VIII. rom. *coamă* < **lat.** *coma* < **gr.** κόμη.

1. Situația din greacă. Atestat începînd de la Homer, are sensul principal 'plete', 'părul de pe cap' și e folosit mai ales la singular, dar și la plural : ἡ δέ νυ μήτηρ / τίλλε κόμην[20] *(Il.*, 22, 405—406) ; κὰδ δὲ κάρητος οὔλας ἧκη κόμας[21] *(Od.*, 6, 231—232).

Sensurile secundare atestate clar în texte se referă la părul bărbii (un singur exemplu la LSJ din Arrian, *Epict.*, 4, 8, 4) sau la branhiile unor pești (Aristotel, *HA*, 550b 18 etc.). Folosirile metaforice au ca obiect coroana arborilor (începînd cu *Odiseea*, 23, 195 : καὶ τότ' ἔπειτ' ἀπέκοψα κόμην τανυφύλλου ἐλαίης κόμη [22]), sau frunzișul unor plante.

În sfîrșit, denumește „coada'' cometelor (Aristotel, *Mete.*, 343^a 1 etc.). Trebuie subliniat că, împotriva mențiunii din dicționarele Frisk și Chantraine, nu par să existe texte în care κόμη să desemneze 'coama' animalelor (cf. I. Fischer, SCL XXXI (1980), 4, p. 394—395) ; singura indicație asupra existenței eventuale a acestui sens se află în adjectivul ἱππόκομος 'împodobit cu păr de cal', referindu-se la panașul coifurilor (dar părul poate proveni și din coada, nu numai din coama calului).

2. Situația din latină. Cel puțin într-o primă perioadă (pînă în secolul II e.n.), cuvîntul este un împrumut literar, folosit mai frecvent în poezie decît în proză ; este atestat începînd de la Ennius, dar lipsește la Plaut, Terențiu, Cato. Cf. Leissner, Th. l.L. III, 1746. Sensul principal este cel din greacă 'plete (umane)' ; spre deosebire de greacă, e folosit mai ales la plural : *aegro corde, comis passis* [23] (Ennius, *Ann.*, 349) ; singu-

larul nu lipsește, însă, nici din autorii vechi : *agite, ite, euoluite, rapite, coma tractate*[24] (Pacuv., *Trag.*, 350). Termenul se folosește atît pentru părul bărbaților, cît și pentru cel al femeilor. Folosirile din proza epocii clasice se referă la părul aranjat cu o grijă exagerată și au o valoare peiorativă ; două din cele trei pasaje se găsesc la Cicero și servesc la caracterizarea unor adversari : *uini, somni, stupri plenus, madenti coma, composito capillo*[25] (Cicero, *sen.*, 13) ; *alter, unguentis adfluens, calamistrata coma*[26] (Cicero, *Sest.*, 18) ; al treilea pasaj, din Titus Livius, se referă la aspectul exterior al galilor din Orient : *procera corpora, promissae et rutilatae comae, uasta scuta, praelongi gladii*[27] (Titus Livius 38, 17, 3).

Predominarea utilizării poetice continuă și în secolele următoare (Th. l. L. citează numeroase pasaje din tragediile lui Seneca, din Lucan, Calpurnius, Valerius Flaccus, Silius Italicus, Statius) ; nuanța peiorativă se menține paralel cu valoarea poetică : *cuius olet toto pinguis coma Marcelliano*[28] (Marțial, 2, 29, 5) ; *comam semper in gradus formatam*[29] (Suet., *Nero*, 51, 2).

Vom examina în continuare pasajele referitoare la părul (blana sau coama) animalelor, pentru a determina originea sensului din românește. Citatul cel mai vechi provine din Accius și denumește 'blana' mielului cu lîna de aur : *agnum inter pecudes aurea clarum coma*[30] (Acc., *Trag.*, 211) ; următorul e din Vergilius și se referă, de data aceasta, la 'coama' leului : *leo* (...), *si forte fugacem / conspexit capream* (...) *gaudet* (...) *comasque arrexit*[31] (Verg., *Aen.*, 10, 723—726).

Și în pasajele din poeții contemporani cu Vergilius sau de după el, *coma* se folosește pentru orice fel de păr al animalelor, fie 'blană', fie 'coamă' (de altfel, Leissner, Th. l. L. III, 1746, traduce 'uellus, saeta, pilus', fără să pomenească posibilitatea de a traduce prin *iuba*, numele latin al 'coamei')[32] ; pentru 'coamă' se pot cita : *creditur hic* (= Pegasus) *caesae grauida ceruice Medusae sanguine respersis prosiluisse comis*[33] (Ov., *Fast.*, 3, 452) ; interpretarea nu e absolut certă : nu numai coama, ci corpul întreg, ieșit din grumazul Meduzei, era plin de sînge ; cu toate acestea, manuscrisul *V* înlocuiește pe *comis* prin *iubis*, lecțiunea din urmă fiind desigur o glosă ; de asemenea, nesigură este interpretarea pasajului din Solinus (sec. II—III e.n.), 27, 13 : *(leones) longiores et coma simplici acres magis*[34] ; fiind vorba de lei, sensul 'coamă' e de așteptat, iar adjectivul *simplex* 'unic' (opus lui *duplex, multiplex* etc.) pare mai potrivit ca determinant al substantivului 'coamă' decît al substantivului 'blană, păr'.

Atestările certe ale sensului 'coamă' nu apar decît în epoca tîrzie, după secolul IV e.n. Leissner nu oferă decît două citate : cel dintîi, într-o epistolă a lui Sidonius Apollinaris (aprox. 430—486) : *flammeus cocco, rutilus auro, lacteus serico, tum cultui tanto coma rubore cute concolor*[35] (*Ep.*, 4, 20, 1) ; al doilea exemplu provine din Legile vizigote (8, 4, 3 tit.) : *Si caballi aut cuiusquamque animalis coma uel cauda turpetur*[36]. La exemplele din Th. l. L. se poate adăuga, din Forcellini, un text din agronomul Palladius (sec. V) : *pulchritudinis partes haec sunt, ut sic exiguum caput et siccum pelle propemodum solis ossibus adhaerente, aures breues et argutae, oculi magni, nares patulae, coma et cauda profusior, ungularum solida et fixa rotunditas*[37] (4, 13, 2). Din cele trei exemple citate, două asociază *coma* cu *cauda;* nu este exclus (cf. I. Fischer, SCL XXXI (1980), 4, p. 398) ca paronimia celor două cuvinte să fi atras specializarea cu-

vîntului *coma*: 'coama' și 'coada' sînt cele două furnizoare ale părului de cal, utilizat în diverse activități artizanale.

Folosirile metaforice ale cuvîntului interesează mai puțin evoluția romanică; ele par să reproducă modelul grecesc și se referă (cf. Leissner, Th. l. L. III, 1752) la razele luminoase (ale stelelor, ale soarelui, ale cometelor, ale unei flăcări), la coroana arborilor etc. Toate pornesc de la sensul 'plete'.

3. Difuzarea romanică. Cuvîntul se păstrează în toate limbile romanice, avînd fie sensul 'plete', fie sensul 'coamă', fie, în sfîrșit, ambele sensuri; cea mai apropiată de latină este sarda, care păstrează, pentru 'coamă', vechiul *iuba* (> *yúva*, M. L. Wagner, DES, s.u., și REW, 4595), în timp ce *coma* continuă numai unul din sensurile figurate, 'coroana arborilor'. Numai it. *chioma* pare să continue cele două sensuri ale etimonului. Faptul că sensul 'coamă' este moștenit în cel puțin două limbi romanice (la care se adaugă și sursa latinismelor din albaneză) confirmă ideea apariției în latinește, fără influența modelului grecesc [38], a unicei accepțiuni conservate în românește.

NOTE

1 'Înăuntrul împrejmuirii trebuie să se arunce ghindă și castană'.

2 'Avem fructe coapte, castane moi'.

3 'Și nu-ți vor lipsi castanele'.

4 'Eu însumi voi culege mere albicioase cu puf moale și castane [prin *nux* se înțeleg toate fructele cu coaja tare]'.

5 'O parte din sămînța căzută se ridică precum înalții castani'.

6 'Între nonele și idele lui Martie se cuvine să se semene castanii'.

7 'Munții și văile sînt îndrăgite de brad, stejar, castani, tei'.

8 'Să facă un suc'.

9 'Să-l amesteci (prin frecare) cu un vin, ca pe un suc'.

10 'Valul mării'.

11 'Puhoiul pămîntesc al armatei'.

12 'Valul nenorocirilor'.

13 'Purtînd un făt din sămînța divină'.

14 'A culege rodul'.

15 'Vîrful legumelor și al arborilor'.

16 'Sparanghelul moale și mugurele verde'.

17 '[Pămîntul] aduce iernii verzele, iar primăverii ,,cymele''.

18 '« Cyma » este verzișoara mai delicată și mai fragedă a verzelor înseși'.

19 'Din toate genurile de varză, cea mai dulce e « cyma »'.

20 'Atunci mama își smulgea părul'.

21 'Lasă să se reverse pletele bogate ale capului'.

22 'Și atunci a tăiat coroana măslinului cu lungi frunze'.

23 'Cu inima îndurerată, cu părul despletit'.

24 'Haideți, mergeți, rostgoliți[-l], luați[-l], tîrîți[-l] de păr'.

25 'Umflat de vin, de somn, de desfrîu, cu pletele unsuroase, cu părul aranjat'.

26 'Celălalt, îmbibat de parfumuri, cu pletele încrețite cu fierul'.

27 'Trupuri înalte, părul lung și blond, scuturi uriașe, săbii foarte lungi'.

28 'Ale cărui plete unsuroase parfumează întregul teatru al lui Marcellus'.

29 'Plete aranjate întotdeauna în etaje'.

30 'Mielul vestit între turme pentru lîna lui de aur'.

31 'Leul [...] dacă zărește din întîmplare o căprioară fugind [...] se bucură [...] și-și zbîrlește coama'.

32 Recentul OLD traduce *coma* și prin 'mane' în citatul din Vergilius, dat mai sus, și Seneca, *Herc. F.*, 739.

33 'Se crede că el a sărit din grumazul umflat al Meduzei ucise cu părul plin de sînge'.

34 '[Leii] mai mari și mai aprigi datorită unei coame (?) unice'.

[35] '[Calul] stacojiu de cîrmîz, strălucitor de aur, alb de mătase, pentru [a obține] o eleganță aleasă, coama avea aceeași culoare roșie ca pielea'.

[36] 'Dacă coama sau coada unui cal sau a oricărui animal s-ar vătăma'.

[37] 'Elementele frumuseții sînt acestea : capul să fie mic și slab, pielea aproape lipindu-se numai de oase, urechile scurte și ascuțite, ochii mari, nările răsfrînte, coama și coada bogată, rotunjimea copitelor puternică și bine fixată'.

[38] Pentru eventualitatea moștenirii în italiană a unui ,,model grecesc'', limbă în care, cu excepția tocmai a lui κόμη, toate denumirile 'coamei' χαίτη, ἔθειραι și φόβη se pot folosi și pentru 'plete', cf. I. Fischer, art. *cit.*, SCL XXXI (1980), 4, p. 393–398.

Februarie 1987

SEBASTIANA POPESCU-FISCHER
Institutul de Lingvistică
București, Spiru Haret 12

STILISTICA FUNCȚIONALĂ ȘI POETICA*

1. Principala idee care străbate conținutul lucrării lui I. Coteanu, de la un capăt la altul, este de a arăta, pe de o parte, *ce* este stilistica funcțională (I, 9), iar, pe de altă parte, că o stilistică — dacă există ca domeniu distinct — poate fi numai funcțională (I,8). Ambele precizări sînt foarte necesare chiar și astăzi, la aproape optzeci de ani de stilistică „instituționalizată”, ca să zicem așa, punctul de reper fiind desigur *Traité de stylistique française* al lui Ch. Bally, din 1909, tocmai pentru că actul de naștere al stilisticii moderne a introdus în același timp o delimitare foarte severă a stilisticii limbii de stilistica literaturii sau, pur și simplu, de „stil” (cf. și Munteanu, 1972, p. 41), delimitare preluată la noi într-o analiză mai amplă, după cum se știe, de către I. Iordan, în *Stilistica limbii române*.

Tăind legăturile stilisticii cu retorica — operație de altfel foarte necesară la vremea respectivă —, Bally excludea în același timp limbajul poetic din aria de preocupări inaugurată, ceea ce — nu mai este nevoie să fie demonstrat, evoluția ulterioară a stilisticii ilustrînd acest fapt (cf. Munteanu, 1972) — s-a dovedit curînd o exagerare (de exemplu, chiar dacă sînt considerate fapte „preluate” din limba vorbită, multe din elementele analizate de I. Iordan aparțin evident scriitorilor, fiind deci „creații de autor”).

Interesant este că, după un drum sinuos, stilistica actuală, din care s-a desprins, mai nou, *poetica* (cf. II, 10), simte nevoia de a se întoarce către retorică (cf. II, 9), fie ea și o retorică „rearanjată”, ca, bunăoară, cea a „Grupului de la Liège”.

2. În cele două volume ale SFLR, I. Coteanu caută tocmai o bază științifică solidă pe care să poată construi o teorie stilistică neexclusivă și noncontradictorie, ținînd seama de evoluția conceptelor și metodelor de pînă acum. Anticipate în lucrări mai vechi (cf. Coteanu, 1962, 1967), elemente ale acestei baze sînt înglobate în SFLR, uneori fără a mai fi reluate în amănunt, dar adăugîndu-li-se o seamă de date noi.

Conceptul de *funcție*, de pildă, este fundamental pentru înțelegerea determinantului decisiv al stilisticii edificate de I. Coteanu. Funcția nu trebuie confundată nici cu „rolul”, nici cu „destinația”, nici cu „capacitatea” mesajului, ci, analog matematicii, de unde termenul a fost preluat, trebuie să rămînă un *raport* între două mărimi, respectiv între mesaj și un factor corelat (cf. I, 69); orice modificare a uneia atrage o modificare a celeilalte, așa cum înțelegem în matematică formula $y = f(x)$ (cf. Coteanu, 1967).

Atît mesajul, cît și stilul, ca realizări ale limbii, pot fi gîndite ca „mărimi”, deoarece ele reprezintă ansambluri de fapte lingvistice: ele ocupă poziția termenului y. Variabila x este *factorul social-cultural* manifestat în limbă — deci identificabil prin „fapte” —, factor care trebuie

* Note pe marginea *Stilisticii funcționale a limbii române* de I. Coteanu, București, Editura Academiei R. S. România, vol. I: *Stil, stilistică, limbaj*, 1973; vol. II: *Limbajul poeziei culte*, 1985.

În notele care urmează, vom utiliza următoarele sigle: SFLR = *Stilistica funcțională a limbii române*, în general; între paranteze, cifra romană indică volumul, cifra arabă — pagina din SFLR; pentru celelalte, a se vedea *Bibliografia* de la sfîrșit.

și el gîndit ca un ansamblu, deoarece grupează un număr însemnat de cauze, de natură diferită, dar intercondiționate.

3. Factorul social-cultural determină modelul *ierarhiei stilistice a limbii* (cf. Coteanu, 1967 ; I, 50), un alt concept fundamental în SFLR, prezent implicit de-a lungul întregii expuneri, pentru că numai raportarea variantei alese la celelalte variante ale limbii poate revela specificul ei. *Comparația* devine deci o metodă absolut necesară stilisticii funcționale și tocmai datorită ei *statistica* (cf. Coteanu, 1967) poate aduce date importante pentru interpretarea variantelor funcționale ale limbii. Studiul stilului „în sine" nu corespunde, de altfel, nici perspectivei retorice contemporane, care instituie și ea variante comparabile, chiar dacă mesajul individual este privit încă izolat.

4. Desigur, punctul forte al SFLR îl reprezintă teoria semnului și simbolului verbal (cf. I, 18 –24), din care se vor desprinde metodele înseși de analiză concretă a mesajelor realizate în diferite stiluri. Originalitatea punctului de vedere al lui I. Coteanu constă aici în luarea în considerare a *obiectului desemnat* și a *obiectului-suport*, termeni care — prezenți implicit în teorii anterioare — au fost în general neglijați la constituirea metodologiilor.

Dar, cum o stilistică *funcțională* nu poate evita analiza limbajului poetic (din punctul acesta de vedere, o variantă a limbii ca oricare alta) și cum în limbajul poetic expresivitatea poate fi obținută din modificări pe care poetul le produce nu doar în imaginea obiectului-suport (cuvîntul), ci chiar pe obiectul-suport (aspectul grafic, material al cuvîntului ; cf. II, 159 –164), iar modificările semnului antrenează cel puțin „rearanjarea" obiectului desemnat într-o lume nouă, diferită de cea contingentă, acești termeni nu pot lipsi din teoria semnului.

Pe de altă parte, *obiectul desemnat* este necesar și pentru a se delimita mai bine noțiunea de *referent* (cf. II, 29), ca și pentru a se explicita conceptul „lumilor posibile" (cf. II, 12), în care „o simplă redistribuire a rolului obiectelor" (II, 12) poate duce la generarea expresivității poetice și deci la o manifestare a funcției poetice.

5. Conceptul de *funcție poetică* se așază, de asemenea, la baza teoretică a SFLR. Conform delimitării laturilor semnului, la care ne-am referit mai sus, determinarea funcției poetice suferă și ea corective esențiale din perspectiva aleasă de I. Coteanu, față de unele teorii anterioare examinate critic (I,71). Atenția acordată funcției poetice nu înseamnă că stilistica funcțională devine totuși, în cele din urmă, o stilistică „poetică", pentru că, la baza ei, I. Coteanu pune două valori ale semnului, *denotația* și *conotația*, prezente în oricare dintre variantele ierarhiei stilistice, a limbii. De aici și necesitatea unui „punct de referință stilistică" (I, 48), necesitate provenită din aceeași conștiință a necesității metodei comparației în domeniul stilisticii ; tratări anterioare ale problemei, transformînd aprecierile cantitative în aprecieri calitative, indicau nevoia unei perspective lingvistice asupra acestei probleme (cf. Marcus, 1970).

6. Am încercat, pînă aici, să conturăm — în limitele unui spațiu pe care ni l-am propus cît mai redus — bazele teoretice ale SFLR, pentru a ajunge în cele din urmă la chestiunea fundamentală a limbajului poetic (adjectivul „fundamentală" este justificat chiar de faptul că SFLR II are ca subtitlu *Limbajul poeziei culte*).

Nu numai în virtutea tradiției limbajul poetic trebuie să formeze centrul preocupărilor stilisticii, ci și datorită faptului că aici sînt de fapt *valorificate* la maximum și în modul cel mai complex toate trăsăturile limbii, de la toate nivelele.

Analizele de text incluse în SFLR II demonstrează cu prisosință că principiul metodei analitice propuse este activarea întregului aparat lingvistic pe care poeticianul îl posedă, cu prioritate firească acordată semanticii. Mai mult decît atît, dacă în SFLR I trăsăturile limbajului popular sînt argumentate lingvistic (în sensul general al termenului), în SFLR II se încearcă o „schiță de gramatică a limbajului poetic românesc", în termenii proprii nivelului invocat. Descrierea obținută astfel de către I. Coteanu este, desigur, o modelare (alte modele fiind posibile), oferind însă avantajul rigorii și al accesibilității, în măsura în care cititorul este familiarizat cu metodele gramaticii. Calitatea pe care o capătă în felul acesta SFLR ni se pare demnă de remarcat, mai ales prin comparație cu o serie de lucrări în care metodele ajung uneori să devină mai importante decît obiectul, deși scopul ar fi tot descrierea limbajului poetic.

7. Teza fundamentală a lui I. Coteanu este că limbajul poetic, a cărui principală funcție este cea *estetică*, creează imagini ale unor *lumi* care sînt „imaginate", dar permanent corelate cu *lumea contingentă* (cf. II, 10; II, 16). Literatura este deci „procesul conștient și consecvent organizat cu scopul modificării estetice a formei conținutului (în sensul lui Hjelmslev) prin limbaj verbal" (II, 16).

Dacă în această definiție nu ar figura termenul „estetic", de altfel destul de vag, după cum arată chiar autorul, am putea spune însă că ea este valabilă și pentru alte domenii de activitate spirituală a omului, respectiv și pentru alte limbaje. Nu creează și diversele tipuri de logică „lumi imaginate" (nu ne referim doar la limbajele lor simbolice)? Nu creează și matematica o „lume imaginată"? Dar, luînd de exemplu paleontologia — știință care se sprijină pe probe materiale și numai pe ele —, „lumea" creată de ea, în sensul stabilirii raporturilor dintre fapte, altfel neputînd fi vorba de o „lume", nu este, în cele din urmă, imaginată? Orice probă nouă în paleontologie are șansa de a modifica radical modelul stabilit.

Ieșirea din dilema provocată de asemenea întrebări este oferită de I. Coteanu prin sublinierea paradoxului specific limbajului poetic, care „tinde să acumuleze o cît mai mare cantitate de informație în cît mai puține elemente de limbă" (II, 26). Într-adevăr, situația aceasta nu se mai întîlnește în nici o altă variantă a limbii, iar paradoxul relevat amintește de anecdota cu cel care cere să i se recomande o carte bună pe care n-a citit-o și, sfătuit de cineva să ia cartea de telefon, va răspunde, cînd este întrebat dacă i-a plăcut: „Un roman foarte interesant, doar că are cam multe personaje!" Cartea de telefon poate fi interpretată ca un roman dacă o conotăm, respectiv, dacă vedem în spatele fiecărui nume o „istorie", după cum un roman poate deveni o carte de telefon dacă îl denotăm, respectiv, dacă îl reducem la un repertoriu de personaje.

8. În SFLR II, I. Coteanu va căuta să descifreze principalele mecanisme conotative care activează limbajul poetic cult românesc, cu precădere cel al poeziei contemporane. Funcționarea lor este descrisă într-un model de o remarcabilă coerență, din care cititorul poate avea — grație și expunerii deosebit de clare — o imagine explicită a obiectului analizat.

În *Încheiere* (SFLR II), autorul își precizează limpede limitele pe care și le-a impus, dar, pe de altă parte, sugerarea unor direcții posibile pe baza analizei limbajului poetic formează o altă calitate majoră a lucrării. Ne vom opri numai asupra uneia dintre acestea, avansată în II, 14, interpretarea literaturii ca *act de limbaj*, și vom încerca să sugerăm o platformă teoretică în care actele de vorbire să se coreleze cu analiza limbajului poetic. „Istoria" acestei idei, cu toate argumentele *pro* și *contra*, a fost excelent expusă de M. Borcilă (cf. Borcilă, 1981), care încearcă să indice și posibilitățile de „salvare" a ei, în ciuda faptului că însuși întemeietorul teoriei ilocuționare a limbii, J. L. Austin, o respingea hotărît. Există și un studiu sintetic al problemei (cf. Ohmann, 1971), accesibil cititorului român, astfel încît nu vom relua idei deja formulate, ci vom încerca să adăugăm altele.

9. Dacă interpretăm textul poetic din cele trei perspective propuse de Austin : ca produs al unui act *locuționar*, *ilocuționar* ori *perlocuționar* (cf. Austin, 1962), vom constata — ajungînd la analiza structurii textului — că, indiferent de latura adoptată, avem nevoie în cele din urmă de o descriere în termeni lingvistici, deoarece caracterul oricărui act de vorbire se concretizează într-un anume enunț manifestat. Există deci anumite elemente ale sistemului limbii care sînt utilizate pentru realizarea actului. O clasificare este prin urmare posibilă. Se poate presupune că actul perlocuționar (o promisiune, de exemplu) necesită emfaza anumitor forme de limbă pentru a-și îndeplini rolul (acela de a trezi speranța receptorului) și că aceste forme nu sînt necesare sau sînt redundante pentru actul ilocuționar ilustrat de același enunț. Jakobson nu gîndea altfel cînd spunea că imperativul ar putea fi considerat ca specific funcției conative (cf. Jakobson, 1960).

Care ar fi, de exemplu, rolul, ca act, al inversiunii posesivului în GN ? I. Coteanu face o observație pe deplin valabilă : „S-ar părea chiar că inversiunea posesivului se consideră un indice de poeticitate și mai puternic decît așezarea adjectivului calificativ înainte de substantiv" (II, 65). Dar, dacă vorbim despre un „indice de poeticitate", care poate fi desigur mai mare sau mai mic, interpretarea ca act de vorbire se deschide de la sine (ilocuționar : „a face cu bună știință poezie" ; perlocuționar : „a crea efecte de tip estetic"). O anume formă a limbii poate avea aceeași semnificație pentru emițător și pentru receptor și sîntem cu totul de partea lui M. Borcilă care scrie : „Un model adecvat pentru 'producerea' sensului — și, în speță, a celui literar — ar trebui să pornească, deci, după convingerea noastră, de la conceperea actului de limbaj ca 'dialog', în care semnificația nu aparține vorbitorului, ci interacțiunii vorbitor-ascultător" (Borcilă, 1981, p. 86).

10. În SFLR II, I. Coteanu acordă o atenție specială unui procedeu poetic pe care îl numește „despicarea cuvîntului" (II, 159–166). În manifestarea sa extremă, acest procedeu ajunge pînă la mutilarea cuvîntului ca obiect-suport, în pura sa materialitate grafică (poezia contemporană universală ne furnizează multe asemenea exemple), ceea ce îl înscrie, după părerea noastră, întru totul în domeniul actelor de limbaj, ba chiar al actelor practice proprii domeniilor de activitate materială a omului („despicarea" nu este doar o metaforă !), ceea ce aduce în sensul propriu răspîndita metaforă a poetului „meșteșugar". Acțiunea practică este însă transpusă în limbaj, altfel nefiind posibilă reiterarea ei în raport

cu receptori absenţi. Nu se poate identifica aici caracterul ilocuţionar sau perlocuţionar al actului?

Desigur, corelarea teoriei ilocuţionare cu stilistica funcţională ar necesita o rafinare a analizei în punctele de conexiune, lucru care ni se pare posibil. Oricum, „pregătirea" stilisticii pentru o astfel de operaţie trece obligatoriu prin faza tratării ei funcţionale.

11. La baza unei interpretări a poeziei ca act de vorbire s-ar aşeza, însă, chiar teza poeziei ca „lume posibilă" sau „imaginată". „Levin postulează existenţa, în 'structura de adîncime' a fiecărui text poetic, a unui „enunţ performativ supraordonat", de tipul *I imagine myself in and invite you to conceive a world in which... (Mă imaginez pe mine însumi şi te invit pe tine să-ţi închipui o lume în care...)* enunţ care este apoi suprimat pe parcursul generativ spre structura de suprafaţă" (Borcilă, 1981, p. 80). Prin aceasta, însă, poetul nu se rezumă la *a spune*, el are conştiinţa că şi *face* ceva. Ohmann scrie: „Invitîndu-l pe cititor să-i coreleze enunţurile cu acte de vorbire, opera literară îi cere să participe la construcţia imaginară a lumii — sau, cel puţin, i-o cere în măsura necesară consolidării actelor de vorbire" (Ohmann, 1971, p. 197). Cu alte cuvinte, poetul îl invită pe cititor în atelierul său, prezentîndu-i, prin limbaj, tehnicile proprii de prelucrare.

Impresia dominantă pe care ne-a lăsat-o SFLR — şi, mai cu seamă, volumul al II-lea — este tocmai strădania de a descoperi *cum* reuşeşte poetul să creeze o lume posibilă, imaginată şi, prin aceasta, lucrarea academicianului I. Coteanu devine fundamentală şi, desigur, deschizătoare de drumuri în stilistica şi poetica românească.

BIBLIOGRAFIE

Austin, 1962, J. L. Austin, *How to Do Things with Words*, London, Oxford University Press.

Borcilă, 1981, Mircea Borcilă, *Noi orizonturi în poetica americană*, în *Poetica americană*, Cluj-Napoca, Editura Dacia.

Coteanu, 1962, I. Coteanu, *Consideraţii asupra structurii stilistice a limbii*, în *Probleme de lingvistică generală*, IV, Bucureşti, Editura Academiei.

Coteanu, 1967, I. Coteanu, *Structura stilistică a limbii*, în *Elemente de lingvistică structurală*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică.

Jakobson, 1960, Roman Jakobson, *Linguistics and Poetics*, în *Style in Language*, Cambridge, Mass., 1960 [trad. rom. în *Probleme de stilistică*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1964].

Marcus, 1970, Solomon Marcus, *Poetica matematică*, Bucureşti, Editura Academiei.

Munteanu, 1972, Ştefan Munteanu, *Stil şi expresivitate poetică*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică.

Ohmann, 1971, Richard Ohmann, *Speech Acts and the Definition of Literature*, în *Philosophy and Rhetoric*, IV, 1971 [trad. rom. în *Poetica americană*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1981].

Februarie 1987

CEZAR TABARCEA
Facultatea de Filologie
Bucureşti, Edgar Quinet 7—9

Trends in Romance Linguistics and Philology, edited by Rebecca Posner, John N. Green, Mouton Publishers, Haga — Paris — New York, vol. III, 1982, VIII + 478 p., vol. IV, 1982, 331 p.

Cele două volume cărora le sînt consacrate comentariile de mai jos încheie ,,seria'' dedicată, în cadrul cunoscutei colecţii *Trends in Linguistics*, lingvisticii şi filologiei romanice şi menită să contribuie la examinarea stadiului actual al cercetărilor din acest domeniu, din punctul de vedere al rezultatelor, obiectivelor, metodologiei, perspectivelor[1].

Vol. III, *Language and Philology in Romance*, cuprinde 11 studii grupate în trei secţiuni : *Romance linguistics and philology (Introduction, Stylistics and poetics, The semiologies of literary texts, Romance folk literature), The 'minor' languages (Occitan, Rhaeto-Friulian, Sardinian, Catalan), Non-metropolitan Romance (French outside France, Spanish outside Spain, Portuguese in Brazil).* Vol. IV, *National and Regional Trends in Romance Linguistics and Philology*, cuprinde 10 studii grupate în patru secţiuni : *Romance-speaking areas (Favoured approaches among Romance-speaking nations, Romance studies in Switzerland, Romance studies in Belgium), English-speaking areas (Romance studies in North America, Romance studies in Great Britain), Germanic-speaking areas (Romance linguistics in Germany and Austria : a paradigmatic survey, Romance studies in the Netherlands, Romance studies in Scandinavia), Slavonic-speaking areas (and Hungary) (Romance studies in Eastern Europe, Romance linguistics in the Soviet Union (1945 to the present day)).*

Fiecare articol este însoţit de o bogată bibliografie, cu excepţia celui semnat de H. Lüdtke, referitor la studiile de romanistică din Germania şi Austria, realizat chiar sub forma unei bibliografii amplu comentate.

Absenţa unor secţiuni consacrate limbilor romanice europene majore — franceza, italiana, spaniola, portugheza — se justifică nu numai prin existenţa de surse bibliografice uşor accesibile, ci şi prin faptul că aspectele semnificative ale cercetărilor din aceste domenii sînt relevate în alte capitole ale volumelor anterioare (fonetică şi fonologie, gramatică, lexicologie etc.). Aceleaşi motive au determinat, probabil, pe editori ca în volumul IV să nu acorde spaţii independente tendinţelor ,,naţionale'' ale cercetărilor de lingvistică şi filologie romanică din ţările europene corespunzătoare. Acestora li se adaugă faptul că în respectivele cazuri au prioritate studiile consacrate limbilor native, alte aspecte caracteristice fiind succint surprinse de Rebecca Posner în articolul *Favoured approaches among Romance-speaking nations* (vol. IV, p. 4—8).

Apelul la specialişti recunoscuţi pentru fiecare domeniu abordat constituie o garanţie a calităţii volumelor la care ne referim, a acurateţei cu care sînt înfăţişate problemele specifice. În acelaşi timp însă opţiunile individuale, inerente, nu au putut rămîne fără repercusiuni asupra unităţii şi uniformităţii informaţiilor oferite. Astfel, în secţiunea consacrată limbilor minore, Pierre Bec a făcut mai degrabă o prezentare a propriilor puncte de vedere asupra problemelor occitanei decît prezentarea stadiului cercetărilor, iar articolul semnat de Joseph Gulsoy, de altfel foarte interesant, reprezintă în fapt o istorie concentrată a lingvisticii şi filologiei catalane. Exemplar, în cadrul acestei secţiuni, ni se pare articolul consacrat retoromanei (vol. III, p. 131—169), semnat de unul dintre cercetătorii cei mai autorizaţi ai friulanei, Giuseppe Francescato, care, fără a elimina referinţele la literatura mai veche (Ascoli, Gartner), examinează o bogată bibliografie din deceniile postbelice din punctul de vedere al contribuţiei aduse la elucidarea problemelor celor mai importante ale acestui cîmp de investigaţie, în primul rînd privitoare la unitatea şi independenţa respectivului grup de idiomuri. Sînt aduse în discuţie, în acest sens, nu numai lucrări consacrate nemijlocit acestora, ci şi unele cu privire generală asupra Romaniei, precum clasificările limbilor romanice, mai recente şi bazate pe criterii mai riguroase, propuse de Ž. Muljačić şi M. Iliescu. O ipoteză ce pare a fi confirmată de cercetările mai noi este aceea a unui statut aparte, independent în cadrul familiei romanice, pentru friulană (semnificativ, în această privinţă, este şi numele de *Rheto-Friulian*, folosit de autor pentru ansamblul dialectal avut în vedere).

În cadrul secţiunii consacrate limbilor romanice ,,nonmetropolitane'', de o examinare detaliată beneficiază spaniola (Maria Beatriz Fontanella de Weinberg, vol. III, p. 319—411), cu un spaţiu larg acordat aspectelor structurale controversate ale spaniolei americane şi cu evaluarea critică a surselor disponibile şi a rezultatelor obţinute în studiul spaniolei din Insulele Canare şi Filipine, al iudeo-spaniolei şi al creolelor cu bază spaniolă. Auguste Viatte (vol. III, p. 299—317) face o succintă prezentare a lucrărilor consacrate francezei vorbite în Belgia, Elveţia, Canada, S.U.A. şi creolelor franceze. În schimb, paginile consacrate portughezei non-

metropolitane, limitate, după cum arată titlul, doar la portugheza din Brazilia (Anthony J. Naro, vol. III, p. 413—478), conturează evoluţia studiilor de lingvistică şi filologie din această ţară şi nu stadiul actual al cercetărilor consacrate problemelor particulare ale acestui idiom. Din punctul de vedere al obiectivelor volumelor referitoare la ,,trends in Romance linguistics and philology'', ar fi fost poate mai util o evaluare critică a rezultatelor obţinute în acest domeniu decît, de exemplu, prezentarea, relativ detaliată, a ,,gramaticii constructurale'' braziliene, desigur nu lipsită de interes, dar în afara problematicii aşteptate.

Deosebit de instructive din perspectiva actului de introspecţie pe care romaniştii şi l-au propus în volumele de care ne ocupăm ni se par articolele cuprinse în volumul IV, care sintetizează tendinţele naţionale şi regionale din perioada postbelică în lingvistica şi filologia romanică, în ciuda diferenţelor de optică în fixarea cadrului (pentru Elveţia, de exemplu, se iau în considerare atît cercetătorii — nativi sau nu — care îşi desfăşoară activitatea aici, cît şi cei de origine elveţiană din alte zone, în timp ce articolele consacrate Belgiei sau Marii Britanii — doar cercetătorii, indiferent de origine, din aceste ţări).

Întrebarea Rebeccăi Posner, ''how far can we really discern national trends in the study of Romance linguistics and philology'' (vol. IV, p. 3), este pe deplin întemeiată pentru epoca avută în vedere. Răspunsul pe care volumul pare a-l oferi este, mai degrabă, existenţa şi persistenţa unor *tradiţii* naţionale şi/ sau regionale (ale căror cauze sînt diferite) şi care constau, în primul rînd, în preferinţa pentru anumite problematici : studiile romanice comparative în cercetările germane, fidelitatea pentru dialectologie în Belgia sau Elveţia etc.

Despre *tendinţe* în sensul de ,,direcţii, orientări'' specifice perioadei supuse analizei se poate vorbi poate cu mai multă îndreptăţire în cazul Americii, locul de naştere al gramaticii generativ-transformaţionale şi al sociolingvisticii, ambele cu o prezenţă compactă în romanistică şi, de altfel, actualmente cu un puternic impact asupra cercetărilor europene (cu excepţia Franţei, mai rezistentă la impulsurile internaţionale, ''with even its transformationalists, like Maurice Gross, retaining a reserve in face of Chomskian trends'', Rebecca Posner, vol. IV, p. 4). Este vorba despre acele zone care au asimilat deja experienţa structuralistă, căci, aşa cum rezultă din lucrare, pînă în anii '70 aceasta constituia încă semnul ,,înnoirii'' pentru cercetările din ţări ca Belgia, Olanda, Marea Britanie.

Marele merit al volumelor editate de Rebecca Posner şi John N. Green constă, după părerea noastră, dincolo de furnizarea unei bogate bibliografii comentate din toate domeniile lingvisticii şi filologiei romanice, în sugerarea nevoii febrile de modernizare simţite în toate ariile şi centrele cu asemenea preocupări, în lipsa de prejudecăţi cu care romaniştii examinează limitele cercetărilor de pînă acum şi evaluează eficienţa noilor metodologii. Eficienţă care, în cazul romanisticii, nu poate eluda dimensiunile istorică şi comparativă ; ele aparţin nu numai tradiţiei disciplinei, ci şi viitorului ei, conferindu-i capacitatea de a oferi teoriei lingvistice ,,some contribution that cannot equally well be made by using non-Romance data'' (Noel Corbett, vol. IV, p. 98—99).

Un avertisment, din acest punct de vedere, pentru romanistica europeană, care priveşte cu încredere posibilităţile de înnoire oferite de gramatica generativ-transformaţională, îl poate constitui experienţa americană, insatisfacţia faţă de rezultatele metodologiei implicate de această teorie : ''...it must be conceded that the theory wich has reached such an advanced state of sophistication in its application to synchronic data remains relatively undeveloped in precisely those respects wich would be most useful for historical linguistics. That is not to say that no progress has been made. But the fact remains that the application of generative grammar to a body of diachronic data seems to yield results wich are descriptive and organizational in character'' (*ibidem*, p. 99).

Soluţia ce pare a se degaja în faţa unei asemenea stări de lucruri ar putea fi implicarea mai directă a romanisticii în problemele teoretice pe care şi le pune lingvistica în general, transformarea ei dintr-un ,,test-ground'' al diverselor teorii într-o disciplină teoretico-istorică.

Reflecţii asemănătoare sugerează şi secţiunea consacrată raporturilor dintre lingvistica şi filologia romanică. Introducerea semnată de Karl D. Uitti este o pledoarie pentru înnoirea filologiei romanice, pentru sincronizarea ei cu noile orientări din lingvistică. Calea preconizată de autor ar fi participarea filologiei — prin concentrarea asupra specificităţii textului literar (textele medievale în primul rînd, centrale pentru activitatea romanistului) la crearea unei ,,fenomenologii literare''. Articolele consacrate stilisticii şi poeticii (Jean-Marie Klinkenberg, vol. III, p. 45—78) şi semiologiilor textelor literare (Georges Mounin, vol III, p. 79—96) pot ridica însă semne de întrebare asupra apartenenţei la romanistică a lucrărilor şi preocupărilor supuse comentariului. În ce măsură, dincolo de coordonatele geografice şi de materialul romanic folosit, sînt ele semnificative din şi în perspectiva romanisticii? În ce măsură studiile lui R. Barthes, U. Eco., C. Brémond sau A. J. Greimas pot fi integrate filologiei *romanice*, cel puţin în etapa ei actuală? Asemenea întrebări nu ascund o imputare : în fond, unul din obiectivele declarate ale întregii serii consacrate de *Trends in Linguistics* domeniului romanic a fost acela

de a arăta ,,that there still remain exciting things to be done, building on the impressive achievements of the past'' (Rebecca Possner, vol. I, p. 6).

Ca şi în cazul primelor volume prezentate, nu putem încheia reflecţiile prilejuite de ultimele două volume ale acestei serii fără a sublinia prezenţa prestigioasă a cercetătorilor români în toate domeniile romanisticii avute aici în vedere ; aprecierea Rebeccăi Posner, ''Rumania has an impressive record, especially in comparative studies and in dialectology'' (vol. IV, p. 6), este pe deplin susţinută de bogata bibliografie românească, comentată şi evaluată corespunzător de diverşii autori.

NOTĂ

[1] Pentru recenzia primelor două volume, vezi SCL XXXIV (1983), nr. 3, p. 264—267.

Februarie 1987

JANA BALACCIU-MATEI
Institutul de Lingvistică
Bucureşti, Spiru Haret 12

PIERRE SWIGGERS et WILLY VAN HOECKE (eds.), **Mots et parties du discours. Word and Word Classes. Wort und Wortarten**, Paris, Peeters Leuven, Leuven University Press, 1986, 103 p.

Volumul *Mots et parties du discours. Word and Word Classes. Wort und Wortarten*, coordonat de Pierre Swiggers şi Willy Van Hoecke, inaugurează seria intitulată ,,La pensée linguistique'', propusă lingviştilor de editura Peeters Leuven — Paris, Leuven University Press începînd din anul 1986.

,,Introducerea'' (p. 5—8), semnată de coordonatorii antologiei, anunţă că aceasta este dedicată unei probleme esenţiale de lingvistică generală : definirea *cuvîntului* şi a raportului său, mai mult sau mai puţin explicit, cu părţile discursului. Acestea, se specifică, în continuare, sînt noţiuni complexe, insuficient definite şi adesea impropriu folosite, în primul rînd pentru că nu sînt situate într-o perspectivă diacronică adecvată, dar noţiunea de ,,parte a discursului'' are un înţeles diferit de la un articol la altul, însemnînd fie ,,parte de vorbire'', fie ,,parte de propoziţie'', fie ,,constituent al frazei''.

În continuare, ,,Introducerea'' schiţează un istoric al teoriilor care au stat la baza definirii cuvîntului, arătînd că în antichitate autorii erau preocupaţi mai puţin de statutul descriptiv al cuvîntului şi mai mult de clasele în care apar tipurile de cuvinte. Sistemul se păstrează şi în evul mediu, cînd savanţii acceptă cele opt părţi de vorbire propuse de gramaticii latini, acordînd prioritate substantivelor şi verbelor, din combinarea cărora considerau că apare propoziţia. Meritul principal al ,,modiştilor'', subliniază Pierre Swiggers şi Willy Van Hoecke, a fost de a explica sistemul părţilor de vorbire în funcţie de percepţia noastră intelectivă a lumii. Această constatare adecvată se opreşte însă aici. Autorii ,,Introducerii'' nu scot în evidenţă trecerea — explicită în evul mediu şi productivă pînă astăzi — de la gramatică la retorică, de la dependenţa claselor de cuvinte de percepţia intelectivă a lumii realizată de subiecţi la teoretizarea relaţiei dintre *res* şi *verba*.

După o trecere sumară în revistă a evoluţiei analizei relaţiilor dintre cuvînt şi ansambul în care este integrat, ,,Introducerea'' se încheie subliniind, pe bună dreptate, necesitatea ca numărul şi proprietăţile claselor de cuvinte să fie stabilite în funcţie de un sistem de parametri (fonologici, morfologici, sintactici, semantico-pragmatici), pe care lingvistul trebuie să-l explice şi să-l argumenteze.

Primul articol din volum, ''*The Technē Grammatikē'' of Dionysius Thrax in its Historical Perspective : the evolution of the traditional word class systems* (p. 9—37), care îi aparţine lui R. H. Robins, analizează gramatica limbii eline cunoscută din sec. 1 î.e.n. şi atribuită, în mod unanim, lui Dionysius Thrax ; este vorba de un studiu de 15 pagini (urmat de 326 de pagini de note ulterioare), împărţit în 25 de secţiuni şi considerat, timp de multe secole, prima gramatică a unei limbi europene.

După ce stabileşte locul studiilor de gramatică şi de lingvistică în lumea elină şi elenistică şi în evul mediu timpuriu — permanent influenţate de filozofie, ele serveau la elaborarea comentariilor critice şi la elucidarea textelor clasice —, articolul reproduce definiţia detaliată a obiectului gramaticii, care inaugurează lucrarea lui Dionysius Thrax, considerînd că aceasta este prima încercare cunoscută în Europa de a defini gramatica şi lingvistica, în general, şi de a-i acorda un loc bine definit în universul cunoaşterii.

Cu limitele inerente, definiţia ne pare că poate fi oricînd reevaluată dintr-o perspectivă actuală transpusă în termeni moderni. O reproducem de aceea aici, însoţind-o de cîteva comentarii, absente (poate, pe bună dreptate) din articolul lui R. H. Robins :

,,Gramatica este cunoaşterea empirică a limbii folosite de poeţi şi prozatori. Are şase părţi : mai întîi, citirea corectă (cu voce tare), ţinînd cont de prozodie . . .''. Observăm că această

primă parte a definiției scoate în evidență importanța studierii textului literar pentru elaborarea studiilor de lingvistică, știut fiind că textul literar ipostaziază un anumit stadiu de evoluție a limbii, permițînd reconstituirea normelor acesteia, a sistemului pe care se bazează. Definiția lui Dionysius Thrax atrage atenția și asupra importanței intonației în construirea semnificației textului și se apropie de cercetările moderne care consideră că originea componentei intonaționale se află în structura de adîncime a textului.

,,...apoi explicarea expresiilor literare din texte; în al treilea rînd, elaborarea unor note asupra vocabularului și a subiectului tratat;...''. Semantica apare deci ca o parte constitutivă a gramaticii; este implicată de asemenea o legătură necesară între semantica textului (subiectul tratat) și înțelesul termenilor folosiți.

,,... în al patrulea rînd, descoperirea etimologiilor''. Ceea ce nu precizează însă Dionysius Thrax și nici mulți dintre urmașii săi este importanța pe care o are adesea etimologia pentru determinarea corectă a semnificației textului, ca, de altfel, și pentru evoluția morfosemantică a termenilor luați izolat.

,,... în al cincilea rînd, sistematizarea regularităților din limbă;...'', adică a paradigmelor morfosintactice și semantice.

,,... în al șaselea rînd, aprecierea critică a compozițiilor literare, ceea ce reprezintă partea cea mai elevată a științei gramaticii''. Criteriile pe baza cărora se poate face această apreciere sînt însă lăsate deoparte, deși cîteva dintre ele figurează totuși în cărțile lui Aristotel, anterioare lui Dionysius.

Totuși, așa cum precizează, pe bună dreptate, R.H. Robins, în ciuda faptului că anunță o problematică atît de vastă, gramatica lui Dionysius se limitează la ceea ce numim astăzi fonologie și morfologie. Definiția aparent simplă dată gramaticii lui Dionysius, arată în continuare autorul articolului, a dat naștere la multiple comentarii și dispute în perioada scolastică, tocmai datorită multitudinii de presupoziții și implicații pe care le cuprinde. O altă cauză este aceea că, după cum este știut, scolastica încadrează gramatica — orice gramatică — într-un context mai larg, legînd-o și, totodată, diferențiind-o de dialectică și de retorică. Tot scolasticii sînt aceia, remarcă R. H. Robins, care au observat că în antichitatea greacă termenul ,,gramatică'' avea două accepții, în funcție de scopurile pe care le urmărea: (1) gramatica în sens restrîns se ocupa doar cu voce tare, cu scrierea și cu valoarea fonetică a cuvintelor; (2) gramatica în sensul mai larg sau modern își propunea învățarea corectă a unei limbi, un stil scris îngrijit și studiul literaturii.

Critica scolastică a lui Dionysius Thrax — observă R. H. Robins —, este o manifestare timpurie a spiritului critic care a guvernat întotdeauna gîndirea lingvistică, una dintre manifestările sale cele mai recente fiind obiecțiile formulate de adepții lui Chomsky la adresa ,,empirismului îngust'' al structuraliștilor de origine bloomfieldiană.

Descrierea influențelor și a dezvoltărilor ulterioare ale gramaticii lui Dionysius Thrax este întrețesută în continuare cu comentarii referitoare la diferite părți ale acesteia. Ne atrage, de pildă, atenția observația pertinentă a lui R. H. Robins că definiția cuvîntului, așa cum apare ea la Dionysius Thrax, este compatibilă din multe puncte de vedere cu definiția fonemului dată de Trubețkoi: ,,cea mai mică unitate distinctivă dintr-o limbă''. Ni se amintește, de asemenea, că gramatica lui Dionysius Thrax furnizează ceea ce va deveni inventarul clasic al alfabetului grecesc, adică mulțimea literelor folosite și valorile lor fonetice. Totuși, în articolul pe care îl discutăm, nici fonetica limbii eline, nici aceea a limbii latine nu sînt considerate productive pentru studiile moderne în acest domeniu, în comparație cu cercetările similare întreprinse în antichitate asupra sanscritei și, mai tîrziu, asupra limbii arabe. Cauza este că acestea din urmă descriu sistemul de articulare a sunetelor, astfel încît particularitățile fonetice ale acestor limbi pot fi reconstituite cu ușurință, în timp ce cele dintîi folosesc pentru descrierea sunetelor particularitățile lor acustice. La rîndul său, cuvîntul este definit la Dionysius Thrax ca ceea ce s-ar putea numi unitatea minimală a structurii sintactice, iar propoziția este considerată o construcție ce exprimă o gîndire completă. Acest model de definire a propoziției, arată R. H. Robins, a persistat pînă la structuraliștii de sorginte bloomfieldiană, care au exclus cu hotărîre orice terminologie ,,mentalistă'' în stabilirea categoriilor lingvistice.

În ultimele 12 secțiuni, tratatul lui Dionysius Thrax se ocupă de cele opt clase de cuvinte ce vor deveni tradiționale în gramaticile ulterioare (substantivul, verbul, participiul, articolul, pronumele, prepoziția, adverbul, conjuncția). Definițiile sînt scurte și concise, ceea ce, consideră R. H. Robins, dovedește maturitatea științifică a autorului. Tratatul lui Dionysius pune o examinare critică a gramaticilor din perioada clasicistă, adică din epoca în care studiul Thrax se dovedește, deci, superior unor gramatici ulterioare ale elinei și latinei, pentru că el oferă un cadru de clasificare în care pot fi incluse toate unitățile lexicale, fără ambiguități sau suprapuneri; carența principală a tratatului, specifică, pe bună dreptate, R. H. Robins, este de a nu menționa nici o formă neregulată, deși acestea există în număr mare în limba elină. Firește, diferența cea mai importantă între gramatica lui Dionysius Thrax și gramaticile moderne ale limbii eline constă în faptul că cea dintîi consideră participiul o parte de vorbire aparte, iar adjectivul o subclasă a numelui, în loc ca acesta să fie considerat o clasă de sine

stătătoare. De asemenea, din tratatul lui Dionysius lipsește interjecția, pe care o vor introduce gramaticile din antichitate referitoare la latină. Lipsește, în același timp, orice referire la sintaxa limbii eline; aceasta va începe să fie descrisă abia două secole și jumătate mai tîrziu, continuînd în perioada scolastică. Comentariile și adăugirile scolasticilor la tratatul lui Dionysius Thrax sînt, de asemenea, trecute în revistă. În finalul articolului, autorul precizează că multe dintre calitățile și defectele gramaticii lui Dionysius Thrax se explică și prin influența gîndirii aristotelice, influență ce atingea punctul maxim în perioada în care a fost elaborat tratatul.

Cel de al doilea articol este semnat de Pierre Swiggers și intitulat *Mot et partie du discours dans la grammaire française au XVII*^{e} *et XVIII*^{e} *siècles* (p. 38—74). Autorul își propune o examinare critică a gramaticilor din perioada clasicistă, adică din epoca în care studiul limbilor ,,vernaculare'' se eliberează de sub dominația latinei, în care este recunoscută varietatea și diversitatea idiomurilor. Ca un prim efect al acestei tendințe, studiul sintaxei limbii franceze devine autonom, cercetătorii propunîndu-și organizarea gramaticii conform unor principii cognitive. Modelul latin se păstrează totuși în domeniul morfosintactic, dar este integrat în contextul global al analizei filozofice a părților de vorbire. Aceasta ne-ar face să ne așteptăm la o definiție a cuvîntului în calitate de unitate lingvistică, ceea ce, observă Pierre Swiggers, de fapt nu se întîmplă; în rarele cazuri în care este totuși definit, cuvîntul este considerat o categorie filozofică și/ sau semiotică. Astfel, articolul trece în revistă definițiile date cuvîntului începînd cu ,,Gramatica de la Port Royal'' și terminînd cu ,,Enciclopedia'', peste tot acesta fiind considerat drept semn al gîndirii noastre. În acest sens, enciclopediștii fac un pas înainte, căci în modelul lor gramatical lexicologia este o ramură de sine stătătoare. Aceasta nu-i conduce însă spre o definire a cuvîntului în termeni gramaticali; dimpotrivă, enciclopediștii se limitează doar la precizarea că există trei modalități posibile de a aborda cuvîntul: fie ca o unitate purtătoare de sens, fie ca o formă gramaticală, fie, în sfîrșit, ca un element istoric în evoluția limbilor; el trebuie considerat sub trei aspecte: material, etimologic și acela al valorii.

Totuși, precizează în continuare Pierre Swiggers, faptul că definiția cuvîntului din punct de vedere lingvistic nu a înregistrat nici un progres timp de aproape două secole nu trebuie să ne facă să pierdem din vedere că abordarea descriptivă a cuvîntului își lărgește cadrul incluzînd și etimologia; totodată funcția cuvîntului de semn al gîndirii devine din ce în ce mai explicită. Căci, dacă cercetătorii de la Port-Royal considerau cuvîntul mai ales la nivelul producerii și al constituirii sale, deci limitau studiul acestuia la perspectiva locutorului care articulează o mulțime de sunete distincte, enciclopediștii scot în evidență o serie de alte condiții indispensabile pentru funcționarea discursivă a cuvîntului-semn. Astfel, cuvîntul trebuie considerat expresia lingvistică a unei idei ,,totale'' (semn al acestei idei), putînd să fie perceput și înțeles ca un întreg; nu există prin urmare semn în afara receptorului. De asemenea, în ciuda stagnării aspectului gramatical în definiția cuvîntului, clasele de cuvinte sînt delimitate și descrise din ce în ce mai bine. Se ține cont din ce în ce mai mult de categoria gramaticală și de funcția sintactică a cuvintelor, clasificate tot mai rar după conținutul lor semantic. Astfel, gramaticile din secolul al XVII-lea sînt construite, ca și acelea de la 1500, în jurul unei scheme a părților de vorbire ce include numele (substantiv și adjectiv), pronumele, verbul, adverbul, participiul (asupra calității acestuia ca parte de vorbire există totuși controverse), prepoziția, conjuncția, interjecția și, foarte adesea, articolul. Gramaticile sînt cel mai adesea precedate de o secțiune fonetică și ortografică. Secțiunea morfologică definește sensul fiecărei părți de vorbire — chiar și subdiviziunile unei clase de cuvinte au la bază un criteriu semantic — și descrie ,,accidentele'' fiecărei părți de vorbire (genul, numărul și cazul pentru substantiv; modul, timpul, diateza, numărul și persoana verbului). Nu se face nici o diferență, observă cu finețe autorul articolului, între caracteristicile morfologice intrinseci ale părților de vorbire și acelea ce rezultă dintr-o incidență sintactică (de exemplu, folosirea timpurilor și a modurilor). Cu toate acestea, comentariile asupra acestui aspect vor conduce mai tîrziu, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, la un rudiment de sintaxă, ce va lua în considerare mai ales fenomenul acordului și al recțiunii.

În acest context, continuă autorul articolului, ,,Gramatica de la Port-Royal'' ocupă un loc aparte, pentru că sistematizează schema părților de vorbire, raportînd-o la o teorie a operațiilor mentale, ceea ce implică o analiză dialectică, bazată pe principiile retoricii renascentiste. Astfel, operațiile mentale se situează la trei nivele: concepția, judecata și raționamentul. Urmează o analiză detaliată a celebrei lucrări, cu sublinierea calităților și limitelor acesteia. O parte dintre acestea din urmă sînt explicate prin tradiția latinizantă care a dominat gîndirea lingvistică medievală, cei doi poli ai gramaticii scolastice fiind categoriile categorematice și cele sincategorematice. Deși definește aceste categorii și scoate în evidență valabilitatea lor (cu mici modificări) și astăzi, autorul pierde din vedere apropierea, uneori, aproape suprapunerea lor cu categoriile de temă/ rhemă, topic/ comment etc. din gramatica contemporană.

Continuarea articolului trece în revistă gramaticile ulterioare celei de la Port-Royal, ce oscilează între abordarea semantică și cea formalistă a claselor de cuvinte. De pildă, gramatica lui Buffier, deși continuă să considere că între gîndire și vorbire este o legătură dialectică, optează pentru principii mai curînd empirice în definirea claselor de cuvinte, căci, în timp

ce pentru „Gramatica de la Port-Royal" logica constituie principiul explicativ al fenomenelor gramaticale, iar uzul se consideră că trebuie să se adapteze legilor gîndirii, Buffier afirmă că „gramatica este aceea care trebuie să se adapteze limbilor pentru care e făcută şi pentru care reprezintă o mărturie şi furnizează instrumentele necesare analizei".

În final este analizat în detaliu articolul „Mot", redactat de Beauzée pentru „Enciclopedie", remarcînd că, în sistemul său teoretic, autorul introduce în primul rînd un criteriu semiotic : necesitatea de a stabili tipul de unitate extralingvistică căruia-i corespunde cuvîntul. O primă dihotomie se consideră a apărea între cuvintele cu valoare afectivă şi cele enunţiative. La rîndul lor, acestea din urmă pot fi subîmpărţite conform posibilităţii declinării în substantive, pronume, adjective şi verbe, verbul şi adjectivul fiind considerate secundare în raport cu substantivul şi pronumele. Subliniind caracterul modern al definiţiei lui Beauzée, Pierre Swiggers nu remarcă totuşi diferenţa fundamentală între enciclopedişti, pentru care, după cum se observă, argumentele primează asupra predicaţiei, şi tratatele moderne care, din 1970, de la „Semantica" lui Leech, pun în unanimitate accent pe predicaţie.

În concluzie, Pierre Swiggers observă că în perioada pe care a examinat-o trăsătura dominantă a gramaticilor este aceea de a scoate în evidenţă nu atît semnificaţia unui termen, cît modalitatea acestuia de a se integra într-un discurs. Pe de altă parte, multe dintre aspectele eludate de cercetătorii francezi în secolele XVII şi XVIII nu au putut fi rezolvate satisfăcător nici astăzi.

Articolul lui André Martinet, intitulat *Que faire du „mot" ?* (p.75—84), începe printr-o analiză critică a definiţiei termenului „mot" din ediţia din 1972 a dicţionarului *Petit Larousse illustré :* „un sunet sau un grup de sunete care servesc la desemnarea unei fiinţe sau idei ; o literă sau o mulţime de litere delimitate de două pauze tipografice, reprezentînd acel sunet sau acel grup de sunete". Defectul principal al unei definiţii de acest tip este de a nu putea explica polisemia, condiţie sine qua non a folosirii limbajului uman, astfel încît, din lipsa unor instrumente adecvate, vocabularul trebuie adaptat necesităţilor fiecărui context, iar sensul termenilor este atribuit, mai mult sau mai puţin, pe baza competenţei lingvistice a ascultătorului sau cititorului.

De fapt, arată însă autorul, problema cea mai grea care se pune este imposibilitatea de a defini exact, pe de o parte, ceea ce reprezintă un cuvînt sau un grup de cuvinte în lanţul sintagmatic al discursului şi, pe de altă parte, rolul unuia sau al mai multor cuvinte în lexic, adică în paradigmă. Limitele oricărei definiţii elaborate în termeni semantici, demonstrează André Martinet, este de a nu-i permite vorbitorului să se pronunţe într-o situaţie dată, în afara cazului în care ar face apel la implicaţiile pe care le conţine definiţia ; atunci aceasta ar înceta însă de a fi exclusiv semantică, căci ar face apel şi la pragmatică.

În modelul pragmatic propus aici de Martinet pentru a sta la baza atribuirii statutului de cuvînt unui termen sau grup de termeni este posibilitatea de a avea sens în context zero, deci în absenţa oricărei determinări. De asemenea, consideră în continuare autorul, un alt impediment în definirea adecvată a termenului „mot" este faptul că acesta se referă nu numai la desemnarea unei „fiinţe" sau a unei „idei" ci, foarte adesea, şi la raporturile dintre entitatea în discuţie şi celelalte elemente ce fac parte din experienţa locutorului : dovadă, cazurile oblice în limbile flexionare.

O a doua problemă care apare în definirea adecvată a cuvîntului este aceea a statutului său prozodic, chestiune dificilă şi controversată în limba franceză, unde accentul este invariabil. Din toate aceste motive, în lucrarea *La grammaire fonctionnelle du français* (A. Martinet et al., Paris, Crédif-Didier, 1979) nu este definit decît cuvîntul grafic, unitatea semnificativă de plecare fiind monemul, adică semnul minim, unitatea de discurs în care coincid un sens distinct şi o diferenţă formală pentru a da naştere unei unităţi de sens nonanalizabilă în subunităţi. Combinaţiile de moneme care au acelaşi comportament sintactic ca şi monemele dintr-o clasă dată (deci derivatele, cuvintele compuse şi expresiile fixe) se numesc sinteme.

Pe de altă parte, arată André Martinet în continuare, dacă lăsăm deoparte abordarea sintactică a „cuvîntului" şi ne concentrăm asupra celei semantice, atît definiţia, cît şi uzul trebuie să rezolve problema omonimiei, deci şi de această dată dicţionarul trebuie să semnaleze contexte diagnostice, cu atît mai mult cu cît examinarea diacroniei unui termen, chiar şi etimologiştii sînt adesea în dilemă atunci cînd se pune problema să stabilească originea semantică comună sau, dimpotrivă, diferită a doi termeni formal identici. Practica demonstrează că soluţiile tuturor acestor probleme sînt multiple, toate, însă, parţiale. Autorul articolului nu optează pentru nici una din ele, însă recomandă lexicologiei şi lexicografiei rigoare ştiinţifică şi detaşare critică.

Ultimul studiu din volum îi aparţine lui W. P. Schmid şi se intitulează *Eine revidierte Skizze einer allgemeinen Theorie der Wortarten* (p. 85—99). În paginile articolului, autorul analizează critic şi face propuneri de îmbunătăţire a unei schiţe privind o teorie globală a claselor de cuvinte, elaborată în 1970 la Academia de Ştiinţe şi Literatură de la Mainz. Teoria încearcă să combine o viziune semiotică asupra claselor de cuvinte cu una de tip structural-generativist.

Cuvintele şi clasele în care se ordonează acestea sînt definite pe baza a patru criterii, desemnate prin siglele [± SEM], [± SYN], [± PRAG] şi [± AUT], care se referă la constituentul semantic, la categoria sintactică, la contextul în care pot fi integrate şi la posibilitatea lor de a construi propoziţii şi părţi de propoziţii. După cum se vede, graniţa dintre constituentul [± SYN] şi constituentul [± PRAG] nu este clar delimitată, cu toate că autorul articolului nu pare conştient de acest lucru. Din combinaţiile posibile ale acestor patru constituenţi de bază rezultă 32 de clase de cuvinte. Cea mai mare parte a articolului analizează cîte un exemplu din fiecare clasă ; analiza nu a reuşit însă să ne convingă de caracterul oportun şi productiv al unei astfel de clasificări.

Volumul se încheie cu o bibliografie selectivă, alcătuită de Pierre Swiggers şi Willy Van Hoecke. Printre cele 33 de studii (cărţi şi articole) dedicate problematicii cuvîntului, remarcăm lucrarea acad. Al. Rosetti *Le mot. Esquisse d'une théorie générale*. Deuxième édition, revue et augmentée. Copenhague : E. Munksgaard ; Bucureşti : Institutul de Lingvistică română ; 1947.

Februarie 1987

MARIANA NEŢ
Institutul de Lingvistică
Bucureşti, Spiru Haret 12

GIULIANO BONFANTE — LARISSA BONFANTE, **Lingua e cultura degli Etruschi**, Roma, Editori Riuniti, 1985, 214 p.

Limba şi cultura cea enigmatică a etruscilor nu încetează să exercite o nespusă fascinaţie asupra omului modern. După importantele sinteze cultural-lingvistice date de M. Pallotino (1936 şi 1968), A. J. Pfiffig (1969) şi M. Cristofani (1973), privirea de ansamblu întreprinsă de renumitul lingvist G. Bonfante şi de fiica sa, arheoloaga L. Bonfante doreşte să ofere publicului cititor ,,o descriere a etruscei concisă, dar rezonabil de completă şi de adusă la zi'' (p. 7), căutînd să fie o lucrare de largă popularizare, dar nu lipsită de ipoteze proprii asupra subiectului.

Această clară, accesibilă şi succintă prezentare sintetică îl pune pe cititor în gardă în ,,Introducerea'' ei (p. 11—14) asupra conceptului de ,,uniune lingvistică'' (în sensul lui R. Jakobson), care uneşte etrusca de limbile italice indo-europene (latina, umbriana, osca) şi asupra originalităţii culturii etrusce.

Prima parte a volumului, închinată ,,Limbii şi culturii'', este deschisă de o ,,Premisă istorică'' (datorată Larissei Bonfante, p. 18—56), în care se înfăţişează formarea *in situ*, italică, a culturii etrusce, cu evitarea discutatei şi discutabilei ipoteze asupra obîrşiei externe (egeene?) a etruscilor ; învăţaţii italieni preferă azi să ,,postpună'' problema originilor nebuloase (cert neindo-europene, dar cu influenţe vechi IE) a limbii etrusce, în favoarea cercetării istoriei palpabile a oraşelor etrusce, cu moştenirea lor arheologică ce iese zi de zi la iveală. Cele două zone distincte etrusce, cea sudică (cu Tarquinia, Caere, Veii, Vulci etc.) şi cea nordică (Populonia, Volaterrae, Arretium, Volsinii, Clusium etc.), sînt detaliate într-o expunere plină de interes, care sfîrşeşte prin pomenirea — poate prea scurtă — a Romei ca oraş aflat cîndva sub stăpînirea etruscă. Înfloritoare în sec. VII—VI î.e.n., scăzînd apoi treptat (sec. V—I), puterea şi cultura acestui popor dominator, dar nu cu adevărat imperial, a marcat profund — mai adînc decît o mărturiseşte, refractar, tradiţia istorică ulterioară — soarta ulterioară a Romei, *caput rerum*.

Mult mai amplă, partea referitoare la limbă (redactată de G. Bonfante) are o ,,Introducere'' proprie (p. 56—73), unde se află descrisă răspîndirea graiului etrusc — în nord spre Reţia, în sud spre Campania — pornind de la nucleul primar dintre Arno şi Tibru. Prezentarea originilor greceşti (occidentale) ale alfabetului etrusc (cu variantele sale locale), înşiruirea tipurilor de texte păstrate şi atacarea prudentă a încă neelucidatei chestiuni a stelei (etruscoide) din Lemnos dau o imagine plastică asupra complexităţii întrebărilor care îi frămîntă încă pe etruscologi. ,,Studiul limbii etrusce'' (p. 75—86), un scurt istoric al cercetărilor, ridică discuţia în plan metodologic, expunînd bazele examinării ştiinţifice — de preferinţă combinatorie şi nu etimologică — a precarelor rămăşiţe, toate neliterare, ale limbii etrusce : în peste 13 000 de inscripţii, glose şi alte texte apar doar cca 300 de forme-bază (cu cca 1 200 de forme derivate ale apelativelor), dintre care destule sînt neelucidate încă în mod satisfăcător.

Capitolul despre ,,Pronunţarea etruscei'' (p. 87—97) îmbină prezentarea notării ei grafice (în mare, fonetice) cu cea a concluziilor de ordin fonetic şi fonologic ce pot fi extrase din lungul şir de inscripţii, care se întind pe nu mai puţin de 7 secole (de pildă, sistem vocalic *a/ e/ i/ u*, opoziţia între oclusive surde şi surde aspirate, tip *p/ ph*, dar lipsa sonorelor, accent de intensitate iniţial, cu puternic efect secundar de sincopare). ,,Gramatica'' etruscă (p. 98—128) este

înfățișată în elementele ei fundamentale, după tiparul unei limbi socotită a fi flexionară și nu aglutinantă, deci pe părți de vorbire și categorii gramaticale specifice acestora : substantiv (cu numele proprii, foarte frecvente în inscripții, majoritatea funerare), pronume, numeral, adjectiv, apoi verbul și elementele de legătură. Unele noțiuni — prin forța lucrurilor și profilul cărții — sumare asupra sintaxei și a vocabularului sînt menite să orienteze cititorul în parcurgerea celei de a doua părți a volumului [1], închinată unor ,,Texte și materiale'' cît mai reprezentative (p. 137—206). Alese cu pricepere și minunat ilustrate, cele 58 de texte și fragmente de texte au darul de a da cititorului o imagine vie asupra relicvelor lumii etrusce : inscripții votive, funerare, religioase ; mai ales atît de specificele oglinzi metalice ornamentate și legendele frescelor tombale etrusce vor lăsa fiecăruia o impresie de neuitat. La rîndul lor, ,,materialele'' ajutătoare sînt de o deosebită utilitate, ele cuprinzînd tabele de comparații de cuvinte [2], de abrevieri, de nume ale lunilor anului, ale cetăților etrusce și ale figurilor mitologice ; un ,,Vocabular'' ușurează controlul sensurilor și orientarea în volum (ca și ,,Indicele analitic'' de la fine), iar ,,Bibliografia'' selectivă finală întregește bogatele note care susțin cu armătura lor fiecare capitol al lucrării. În sfîrșit, ca un adaos de farmec, 8 planșe fotografice îi aduc cititorului și mai aproape unele inscripții, statui votive și obiecte casnice sau de cult de cea mai mare importanță, completînd desele schițe, reproduceri în peniță și hărți sau scheme dinlăuntrul volumului.

O carte atît de savantă și de plăcută deopotrivă nu poate să nu îndemne la o meditație critică, cu gîndul la ziua cînd am putea-o avea în românește. Iată deci unele observații de amănunt :

— Numele antic al insulei Ischia, atestat în tradiția epică latină începînd cu Vergiliu, era *Īnarimē* (cf. *Aen.*, IX, 716) și deriva, după cum ne-o arată și traducerea grecească *Pithekoussai*, de la etr. *árim-* ,,maimuță'' (cunoscut de glosatori), dar nu putea fi denumirea etruscă originară (p. 81 și 177), ci doar răstălmăcirea, în reluare poetică, a denumirii homerice *ein Arimois* (*Il.*, II, 783) drept *Einarimois ;* acest nume nu poate fi despărțit de toponimul etr. *Arimna*, lat. *Aríminum*, it. *Rimini* (așezare etruscă).

— *Avil* ,,epocă, vîrstă, an'', avînd o situație aparte ca participiu nedeclinabil (cf. A. J. Pfiffig, *Die etruskische Sprache*, Graz, 1969, p. 145), afirmația că ,,il nome che va con il numerale è sempre identice al singolare'' (p. 98) este șubredă și se ciocnește de exemplul *ci clenar* citat la p. 99 (,,trei fii'', pl. / *clan* ,,fiu'', sg., cf. TLE 98 și 169) ; rămîne să explicăm *śa śuthi* ,,4 morminte'', cu *śuthi* indeclinabil (obiect colectiv?).

— La p. 111 avem de corectat eroarea mecanică din formularea ,,il numerale 20 è *zathrum* (connesso con *śa* ,,due'')'' în ,,con *zal (es(a)l)* ,,due'')'', *śa* fiind numeralul pentru ,,patru''.

— Datorită lucrului în colectiv și în etape, uneori se strecoară o interpretare neconcordantă cu restul volumului : de pildă, la p. 122, *cver/cvil*, tradus *passim* (inclusiv în ,,Vocabular'', p. 187) prin ,,dono, offerta'' (tălmăcirea ,,clasică''), este luat — o singură dată — cu înțelesul propus de Pfiffig *(op. cit.*, p. 264—267) de ,,ragazzo'', fără vreo explicație suplimentară.

— Interpretarea prin ,,la caduta di una *l*'' în secvența *larthia⟨l⟩niniеś* ,,di Larth Ninie'' face caducă o interpretare alternativă de tipul ,,di Larth Aninie'' (text 13, p. 142).

— Pe o frumoasă oglindă incizată (TLE, 752, aici text 27, p. 148), lîngă cuplul *Turan* (,,Venus'') — *Atunis* (,,Adonis'') apar pe laturi nu ,,una ancella seduta e Minerva'', ci **Hera** și Minerva, identificabile, alături de Venus, după atributele respective ale zeițelor celor trei funcțiuni : în stînga Hera șezîndă (și ea cu diademă divină și podoabe bogate), cu toiagul stăpînirii în mînă, în dreapta Minerva cu egida-i războinică, la mijloc Venus, zeița dragostei, cu paredrul ei.

— În sfîrșit, *Celi huthiś zathrumiś* înseamnă, desigur, ,,(în) septembrie douăzeci și șase'' și nu ,,nel mese di Celi (settembre), nel ventiseiesimo *anno*'' (s.n.) (text 57 — mumia din Zagreb, VIII, 3, la p. 175) ; cf., de altfel, imediat mai jos, din același text (XI, 15), *huthiś zathrumiś*, interpretat corect drept ,,nel ventiseiesimo (giorno)''.

Atari mărunte imperfecțiuni sînt, se vede, un efect secundar al amplificării cărții față de ediția engleză mai restrînsă, *The Etruscan Language. An Introduction*, Manchester, Manchester University Press, 1983.

NOTE

[1] Prima parte mai conține un scurt capitol care susține teoria îndrăgită a lui G. Bonfante asupra originii etrusce a runelor germanice (împrumutate, se spune, prin sec. IV î.e.n. în zona Alpilor, pînă la care se întinseseră puterea etruscilor și comerțul lor).

[2] Comparațiile au rolul de a ilustra contrastul funciar dintre limba etruscă și limbile IE ca latina, greaca sau sanscrita, în vocabularul lor fundamental.

Februarie 1987

DAN SLUȘANSCHI
Facultatea de Filologie
București, Edgar Quinet 5—7

NADIA ANGHELESCU, **Limbaj și cultură în civilizația arabă**, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986, 167 p.

Cercetarea raporturilor dintre Islam și Occident este o preocupare persistentă, datînd de cel puțin cinci decenii : în 1935 apărea volumul cu acest titlu, publicat de *Cahiers du Sud*, culegere de contribuții eteroclite, urmată de alt volum în 1947. S-au înmulțit apoi casele de editură și colecțiile consacrate acestor raporturi, de la *Sindbad* și *Karthala* pînă la seriile „Présence du Monde Arabe'' (Albin Michel), „Bibliothèque Arabe'', „Bibliothèque de l'Islam'' etc. Acestui demers al lumii intelectuale apusene i s-a adăugat în ultimii ani mereu mai activa participare a unor cărturari musulmani ca Mohammed Aziza, Sliman Zeghidur etc., prin care orientalistica s-a îmbogățit cu o nouă optică, pornită din interior, asupra civilizației arabe și musulmane (se știe că pînă în 1955 nouăzeci și nouă la sută din lucrările privitoare la Islam au fost scrise de cercetători occidentali). Dar este vorba de intelectuali care, deși atașați tradițiilor și valorilor Islamului, nu sînt mai puțin influențați de educația lor occidentală, așa încît dificultatea unor răspunsuri nepărtinitoare la problema enunțată mai sus persistă. Este cunoscut faptul că însuși Arnold Toynbee încercase, spre sfîrșitul vieții, să scrie o carte obiectivă despre istoria omenirii, în care fiecărui popor, fiecărei civilizații să i se acorde o atenție egală. În prefața acestei cărți (apărută postum), care poartă titlul *Mankind and Mother Earth*, autorul își declară însă incapacitatea de a se sustrage prejudecăților datorate originii și educației sale, imposibilității de a uita că aparține culturii anglo-saxone, marcat fiind de rigori victoriene și intoleranțe religioase.

Să fie oare cu neputință considerarea valorilor Islamului dintr-o perspectivă neviciată de europo-centrism? Prin recenta sa lucrare, *Limbaj și cultură în civilizația arabă*, Nadia Anghelescu încearcă să dovedească faptul că o asemenea tentativă poate fi încununată de succes. Aparent lucrare de strictă specialitate, adresată arabiștilor, cartea abordează aspecte atît de diverse ale tradiției, civilizației și culturii arabo-islamice, încît ea interesează deopotrivă pe istoricii relațiilor culturale și ai ideilor, ca și pe iubitorii de cultură, în general.

Se cunosc încercările de studiere comparată a concepțiilor umaniste mediteraneene proprii fiecărei tradiții abrahamice. În 1943, Louis Massignon își punea problema modului în care poate fi așezat pe o bază comună studiul culturii arabe și al culturii greco-latine *(Parole donée*, Paris, 1962, p. 330—351). Demersul Nadiei Anghelescu este radical, amintind reflecția lui Massignon pe marginea unei definiții a lui Al-Hallāğ : „Pentru a-l înțelege pe celălalt nu trebuie să-l anexezi, ci să devii oaspetele său'' *(ibid.*, p. 364). Cu alte cuvinte, plecînd de la evidența relației esențiale dintre idee, cuvînt și arta cuvintelor (literatura), Nadia Anghelescu socotește că punctul de plecare pentru înțelegerea culturii și civilizației arabe în autenticitatea lor este limba : „Nu este nimic nou în a spune că limba unui popor este o cale ideală de pătrundere în universul său spiritual : știm de multă vreme că diversele limbi contribuie, fiecare în chip specific, la structurarea unei viziuni despre lume, a unei mentalități, a unui tipar'' (p. 7). Autoarea cunoaște riscurile abordării „lăuntrice'' a unei tradiții de gîndire cînd nu îi aparții și trebuie să lupți cu un întreg bagaj de idei primite. Totuși, ea atacă subiectul cu seninătate și încredere.

Structurată pe cinci capitole, lucrarea Nadiei Anghelescu se deschide prin prezentarea, în primul capitol („Limbaj și antropologie culturală : preliminarii''), a rolului deosebit pe care îl deține limba arabă în conștiința vorbitorilor ei, care socotesc axul întregii lor civilizații și temelia identității lor ca grup uman. Oprindu-se asupra problemei diglosiei (confruntarea între limba cultă și idiomurile vorbite), autoarea pledează pentru considerarea limbii arabe literare drept punctul de plecare ideal în cercetările de lingvistică arabă.

În capitolul al II-lea („Limba arabă și literatura arabă'') se abordează problema oralității în cultura arabă, pentru a ne introduce apoi în lumea fermecătoare a scrierii arabe, animată de dragostea pentru carte, această întruchipare a gîndului a cărui frumusețe o oglindește, desăvîrșind-o. Plecînd de la fascinația pe care o exercită cuvîntul asupra vechilor arabi, autoarea cercetează raportul dintre sacralitatea atribuită textului coranic, ghid prin excelență al întregii comunități musulmane, și evoluția ulterioară a acestei societăți. Ea trece în revistă diversele teorii cu privire la originea și autenticitatea poeziei arabe preislamice, problemă controversată care i-a preocupat pe cei mai de seamă arabiști. Concluzia analizei, așa cum apare ea formulată în lucrarea lui J. T. Monroe consacrată compoziției orale în poezia preislamică *(Oral Composition in Pre-Islamic Poetry*, 1972), este că această poezie poate fi considerată autentică prin caracterul ei de imagine potențială a spuselor marilor poeți, dacă nu se exagerează importanța descoperirii unui „text original'' — obsesie a cercetătorilor moderni care, după cum scria Denis de Rougemont în lucrarea sa *L'Amour et l'Occident* (Paris, ed. revăzută, 1972), nu știu absolut nimic despre geneza poetică și despre psihologia operei create: „Ei nu cred decît în ceea ce este atestat. Iar poezia nu este niciodată atestată'' (p. 409).

Enumerînd cauzele probabile ale apariției tîrzii a scrierii în sfera literaturii arabe, Nadia Anghelescu abordează în continuare subiectul simbolisticii acestei scrieri, a cărei proprietate aproape unică de a ascunde și totodată a dezvălui semnificația cuvintelor este atît de puțin înțeleasă de cei din afara spațiului arab, încît au emis propunerea fantezistă de a se înlocui alfabetul arab cu cel latin. O nouă mărturie despre atitudinea europo-centristă, care afectează în mod negativ nu numai buna înțelegere de către europeni a culturii și civilizației arabe, dar și opinia pe care intelectualii arabi și-ar putea-o forma în legătură cu mentalitatea europeană.

Autoarea înfățișează pe larg concepția despre carte a marelui gînditor Al-Ğāḥiẓ, figură marcantă a literaturii și filozofiei arabe din secolul al IX-lea, concepție expusă în cartea sa *Kitābu l-ḥayawān* („Cartea animalelor"). Dezvăluindu-ne numeroase nestemate ale minții și talentului scriitoricesc al acestuia, reprezentative pentru bogăția spirituală a învățaților arabi, ni se oferă șansa rară de a ne desfăta cugetul cu gîndirile lui pline de înțelepciune, atît de proaspete încă după ce au trecut peste ele mai bine de unsprezece veacuri. Nadia Anghelescu subliniază, de asemenea, contribuția lui Al-Ğāḥiẓ la demitizarea limbii, la desacralizarea cuvintelor care, în dauna bogăției lor semantice, sînt reduse treptat la funcția de „instrumente servind unui scop anume, care este exactitatea sau firescul". Interesant exemplu de modernism în gîndirea arabă timpurie, opus, firește, curentului tradiționalist în care se vor situa încă, timp de secole, creațiile culturii arabe.

În continuare, autoarea tratează problema studiilor lingvistice la arabi (capitolul al III-lea), cercetînd condițiile apariției lor, rolul normativ al gramaticii în societatea musulmană, relația gramatică — *fiqh* (drept canonic) — *kalām* (doctrină religioasă), precum și pe aceea dintre gramatică și logică, metodele specifice folosite de gramaticii arabi în abordarea problemelor de limbă, originalitatea modelului de analiză propus de ei. În acest capitol, Nadia Anghelescu pune în lumină faptul că gîndirea arabă a făcut dovada unor disponibilități deosebite pentru domeniul lingvistic, pentru metalimbaj, elaborînd, începînd din secolul al XII-lea, sub influența logicii, o teorie formală a limbii și propunînd tipuri de explicație de certă inspirație filozofică, nu întotdeauna apreciate la justa lor valoare de arabiștii europeni.

Fenomenul fusese observat încă din secolul trecut de Silvestre de Sacy, care atrăgea atenția asupra meritului gramaticilor arabi de a pătrunde „cu multă inteligență toate subtilitățile metafizicii limbajului", reproșînd criticilor săi lipsa lor de comprehensiune sau incapacitatea de „a depăși greutățile pe care le prezintă aceste studii". Ar fi de remarcat, însă, că această atitudine ostilă metaforei, în numele unui spirit „științific" rău înțeles, dăinuie și astăzi. M. G. Carter, studiind influența lucrărilor de *fiqh* asupra gramaticii, distinge în structura acesteia relații sociale, desigur metaforice (elementele analoage sînt „surori", ele au o „mamă" etc.). Mai mult chiar, el remarcă existența unor simpatii și antipatii reciproce între elementele limbii, ceea ce duce la situații curioase, de neînțeles în afara acestui sistem de referință afectiv, și de aceea „privite cu jenă sau chiar cu iritare, azi, de către unii, în numele unui „spirit științific" care refuză metafora".

Critica lui Carter se justifică, după opinia autoarei noastre, avînd în vedere atitudinea negativă a lingviștilor contemporani. Se știe că „a devenit aproape unicul mod de valorizare a unei tradiții lingvistice faptul că ea conține „în germene" idei sau metode proprii secolului nostru (...). Cei care vorbesc despre asemenea înrudiri (între structuralism, teoria transformațională și gramatica arabă — n.n.) nu vor să spună că gîndirea lingvistică modernă s-ar fi inspirat de la arabi, ci că demersul gramaticilor arabi se justifică din perspectiva „modernă". Aceasta ar putea însemna, cîteodată, și că sîntem prizonieri ai unor concepții create de secolul nostru, care au intrat într-atît în obișnuințele noastre de gîndire încît orice interpretare înseamnă traducerea în acest sistem de concept — cu toate riscurile pe care o asemenea traducere le implică" (p. 98).

Autoarea propune o abordare mai obiectivă a ideilor lingviștilor arabi, printr-o declarație emblematică pentru întreaga lucrare : „Vom spune, deci, că originalitatea modelului de analiză propus de gramaticii arabi, și, implicit, importanța acestuia pentru istoria gîndirii lingvistice constă în construcția teoretică pe care o edifică, interesantă în sine, ca formă posibilă de abordare a limbii, și nu neapărat prin raportarea la ceva preexistent, concomitent sau ulterior" (p. 99).

În capitolul al IV-lea („Atitudinea față de limbă și dimensiunile ei culturale"), cititorul are prilejul de a pătrunde în tainele relației dintre mit și limbaj, regăsind cîteva teorii asupra motivării în limbă. Tot aici, revenind la chestiunea importanței pe care o deține limba arabă în conștiința vorbitorilor ei și la structura armonioasă a acesteia, autoarea prezintă pe larg, din perspectiva motivării, categoria genului în limba arabă. Capitolul mai cuprinde considerații asupra valorii istorice a proverbelor arabe și asupra imaginii mitice a beduinului ideal.

Ultimul capitol („Limbaj și civilizație : variabile și constante") reia în detaliu probleme enunțate la începutul cărții : fenomenul diglosiei și influența reciprocă ce se exercită între limba

arabă literară și dialecte. Abordînd problema mijloacelor de modernizare a lexicului arab, Nadia Anghelescu amintește faptul că în epoca modernă se manifestă mai mult o influență a limbilor europene asupra arabei, situație inversă față de cea din evul mediu, dar se ridică împotriva părerii lui J. Stetkevych, care consideră că limba arabă se va apropia tot mai mult de „vasta familie supragenealogică a limbilor culturilor occidentale". „Nu știm prea bine", scrie Nadia Anghelescu, „ce va fi însemnînd această nobilă familie „supragenealogică", dar este de sperat că limba arabă va rămîne, modest, în familia semitică, în care s-a situat dintotdeauna" (p. 150). Împărtășim această speranță, fără a ne ascunde teama că ravagiile împrumutului masiv de termeni din limbile europene își vor pune amprenta și asupra limbii arabe.

Asociind atitudinea deschisă, comprehensivă, față de un univers în care se pătrunde cu greu, uneori după eforturi de o viață, cu interesul sincer pentru valorizarea cît se poate de corectă și de completă a ideilor originale emise de învățații arabi de-a lungul veacurilor, valorizare care implică renunțarea la obiceiul de a compara și de a subordona orice fenomen cultural arab la situația existentă în Europa, cartea Nadiei Anghelescu trebuie privită drept o lucrare de referință. Ea este rodul unui efort de sinteză între cea mai autentică tradiție a gîndirii lingvisticii arabe și interpretările specialiștilor contemporani, parcurse printr-o bogată bibliografie. Interesului manifestat de autoare pentru tema abordată i se adaugă pasiunea dascălului, preocuparea expunerii clare și convingătoare a fenomenelor și ideilor, proprie cursurilor universitare în cadrul cărora s-a cristalizat prima formă a acestei cărți. Contribuție importantă la arabistica europeană, lucrarea Nadiei Anghelescu este în același timp model și amplu subiect de reflecție pentru tinerii orientaliști de la noi.

Februarie 1987

IOANA CÂNDEA-MARINESCU
București, Venerei 10

FRANCISC KIRÁLY, **Din istoricul ortografiei românești (Secolul al XVII-lea)**, Timișoara, Tipografia Universității, 1986, 67 p. (multigrafiat)

Din istoricul ortografiei românești (cuprinzînd 42 p. de text, 20 p. extrase din *Dictionarium valachico-latinum* și 3 facsimile din aceeași operă) reprezintă un studiu consacrat scrierii cu litere latine și cu ortografie maghiară din *Anonymus Caransebesiensis (Dictionarium valachico-latinum)*. Concluziile la care ajunge lingvistul timișorean și bogata informație pe care o oferă specialistului sînt rezultatul unor cercetări de aproape 15 ani asupra cunoscutului manuscris descoperit și aflat în posesia bibliotecii Universității din Budapesta. Deși Francisc Király constata, încă din primul său articol consacrat amintitei opere lexicografice (în „Orizont" XXV (1974), nr. 9 (312), p. 6), că studiile referitoare la ea s-au concentrat pe ideea identificării autorului și mai puțin pe aceea a relevării materialului lexical înregistrat și glosat acolo, nici el nu a putut ocoli, pînă la urmă și, s-ar putea spune, în chip firesc, chestiunea paternității acestui prim dicționar cu limba de bază româna. (Problema localizării fusese rezolvată deja de Gr. Crețu.)

În studiul *Mihail Halici (Contribuție la istoria culturală românească din secolul XVII)*, publicat în „Dacoromania" IV_1 (1927), p. 77—168, N. Drăganu emitea ipoteza că *Dictionarium valachico-latinum* ar fi fost scris de Mihail Halici-fiul. Documentația, cu adevărat bogată, dar nu întotdeauna concludentă, nu-l va împiedica pe lingvistul clujean ca, în finalul articolului, să exprime următoarele rezerve: „Am îngrămădit atîtea argumente pentru posibilitatea identității lui Halici [fiul] cu Anonimul din Caransebeș. Totuși pînă la siguranță mai plutește o mică umbră de îndoială din pricină că n-am putut identifica definitiv scrisoarea, iar dintre orașele în care și-a petrecut Halici [fiul] tinerețea, în cadrele Dicționarului nu se pomenește decît Sibiul și Caransebeșul. Aiudul și Orăștia lipsesc. Să fie o simplă întîmplare ori să fie aceeași pricină pentru care Aiudul a fost uitat și din testamentul lui Halici?" (p. 162). Rezervele lui N. Drăganu sînt considerate pe deplin întemeiate de Musnai László, Dani János și Engel Károly, care, în studiul lor *Date noi privitoare la Mihail Halici*, publicat în „Studii de istorie literară și folclor", Cluj, 1964 (varianta în limba maghiară a apărut în „Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények", IV (1960), nr. 1), afirmă, pe baza cercetării cărților rămase din biblioteca familiei Halici, specificate de Mihail Halici-fiul, în *Regestrum librorum*, înaintea plecării lui în străinătate, că „este foarte probabil că dicționarul român-latin păstrat la Biblioteca Universității din Budapesta a fost întocmit de Mihail Halici-tatăl" (p. 91). Reluînd întreaga problemă, Francisc Király ajunge, coroborînd informațiile biografice avute la dispoziție cu faptele de limbă din dicționar (în special cele privind ortografia), la concluzia, care

poate fi socotită definitivă, că autorul manuscrisului intitulat *Dictionarium valachico-latinum* este, de fapt, Mihail Halici-tatăl (cf. ,,Orizont'', XXVI (1975), nr. 9 (365), p. 6, și SCL, XXXII (1981), nr. 3, p. 299–301).

Interpretarea materialului lingvistic încorporat în *Dicționar* s-a dovedit a fi o întreprindere la fel de dificilă ca și aceea a identificării autorului. Principala dificultate o reprezintă ortografia, ,,o ortografie aparte, deloc obișnuită'', care a pus probleme aproape de nerezolvat primilor editori ai acestei opere lexicografice, B. P. Hasdeu (numai pînă la litera P) și Gr. Crețu. Fără a tăgădui meritele acestora, Francisc Király evidențiază, mai ales în cazul lui Gr. Crețu, numeroase inadvertențe în citirea manuscrisului : omiterea, totală sau parțială a unor articole, schimbarea (probabil și cu ,,ajutorul'' tipografiei) a ortografiei lui Halici, neputința descifrării unor cuvinte-titlu sau a unor sensuri etc. (,,Orizont'', XXV (1974), nr. 9 (312), p. 6). Ca atare, problema-cheie în interpretarea corectă a articolelor lexicografice rămînea clarificarea ortografiei autorului. Acestei chestiuni Francisc Király i-a consacrat trei studii : *Scrierea limbii române cu litere latine și ortografie ,,maghiară'' în secolul al XVII-lea, cu privire specială la Dictionarium valachico-latinum* (I), în AUT, 1982, p. 11–21 ; (II. *Grafemele*, 1), în ,,Filologie XXV. 1. Lingvistică'', Timișoara, 1982, p. 57–68) și (III. *Grafemele*, 2), în AUT, 1983, p. 21–31. Acestea, reunite, fac materia volumului recenzat aici. În aceeași ordine de idei mai trebuie amintit și articolul *Dictionarium valachico-latinum (Probleme de lecțiune și atestare)*, în ,,Anuar de etnologie—artă—istorie—lingvistică'', I, 1981, Timișoara, p. 98–119, în care autorul atrage atenția ,,asupra cazurilor concrete în care Gr. Crețu a deviat de la textul manuscrisului'' (p. 100). Sînt făcute, cu această ocazie, corecturile necesare în ceea ce privește *atestarea* unor cuvinte, *forma* lor exactă din manuscris și, mai ales, *respectarea ortografiei* din text.

În studiul asupra ortografiei din *Dictionarium valachico-latinum*, Francisc Király pornește de la premisa că ,,descifrarea'' scrierii cu litere latine în sistem ortografic maghiar folosite de Mihail Halici presupune o temeinică cunoaștere a ortografiei diacronice maghiare. În acest sens, ,,detectarea sistemului ortografic maghiar concret, care a servit drept model, și a epocii exacte în care acesta era în vigoare impune o cercetare comparativă a ortografiei lui Halici cu ortografiile maghiare din diferitele epoci'' (p. 1). O atare analiză pune în evidență ceea ce a preluat Halici din ortografia maghiară și ceea ce a inventat el pentru a putea reda fonetismele specifice limbii române și, acolo unde era cazul, pe cele ale graiurilor din Banat. Lingvistul timișorean ajunge la concluzia că Halici a luat ,,ca punct de plecare'' una din variantele ortografiei maghiare vechi, anume aceea care era pe punctul de a se impune ,,la întîlnirea dintre secolele al XVI-lea și al XVII-lea'' (p. 2). Fiind vorba de o ortografie ,,în devenire'', este firesc să întîlnim în textul dicționarului litere cu valori multiple, altele cu valori încă nespecializate și chiar grafii arhaice, tot acest amalgam ortografic sfîrșind prin a pune cercetătorului numeroase probleme de descifrare, unele ,,aproape de nebiruit''. În acest context, cercetarea realizată de Francisc Király, în deplină cunoștință a problemei sub ambele sale aspecte, grafia românească și cea maghiară, prezintă o importanță cu totul aparte.

Neconcordanța fonematică dintre română și maghiară și, ca un corolar al acesteia, lipsa unor litere prin care sunetele specifice limbii române să poată fi redate în ortografie maghiară l-au obligat pe Mihail Halici la diverse adaptări ale sistemului ortografic maghiar la realitățile fonetice românești și chiar la inovații personale. În acest sens, Francisc Király constată că autorul dicționarului n-a urmat cu consecvență nici ortografia maghiară și nici sistemele ortografice româno-latine folosite în textele anterioare epocii lui. ,,Sistemul său este o sinteză de prelucrare și inovație, reușită în ansamblu, mai puțin inspirată în unele cazuri particulare''(p. 4).

Procedînd la descrierea și la stabilirea valorii grafemelor din opera lui Halici, Francisc Király delimitează ortografia folosită de acesta de ,,ortografiile'' celor care, ulterior, au completat materialul dicționarului, operație pe care cercetătorii anteriori nu o făcuseră, ceea ce explică, în bună măsură, erorile de interpretare, precum și numeroasele inexactități de transcriere din lucrările lexicografice actuale în care sînt citate cuvinte din ,,Anonymus''.

Chiar în cadrul prezentării literei *a* se face următoarea constatare prin care se elucidează modul cum a înțeles Halici să selecteze literele specifice din ortografia maghiară : ,,Halici *nu scrie ungurește românește*. El selectează dintr-o perspectivă latino-română literele din (orto)-grafia maghiară'' (p. 12). Într-adevăr, pentru a reda sunetul românesc *a*, Halici recurge la litera *a*, care în maghiară ,,reflectă'', de fapt, sunetul *å*, și nu la *á* prin care maghiara ,,reprezintă'' un sunet (aproape) identic cu românescul *a*. ,,În concluzie, precizează Francisc Király, autorul nu preia *á*, ci *a* și-i dă valoarea pe care o avea și în latină !'' (p. 13).

Francisc Király extinde cercetarea, ori de cîte ori este cazul, și la probleme care privesc istoria ortografiei românești cu litere latine. Este semnalată astfel folosirea digrafului *ea* pentru redarea diftongului *ę̯a*, cu precizarea că ,,în ortografia românească notarea *ea* se va impune mult mai tîrziu'' (p. 21). Interpretarea grafemelor îi prilejuiește autorului și constatări de fonetică istorică, cum sînt transformările $\acute{c} > \acute{s}$ și $\acute{g} > \acute{z}$ în graiurile din Banat. Notarea cu con-

secvență de către Halici a unor fonetisme regionale ca *dz*, *ń*, *cl'* etc. și lipsa unor grafeme din care să se degajeze fonetismele *ś* și *ź* îl duc pe Francisc Király la concluzia că „în perioada respectivă acestea din urmă încă nu existau sau nu erau încă evidente" (p. 28).

Faptele relevate aici probează, credem, cu claritate, valoarea cercetării efectuate de lingvistul timișorean. Prin elementele de ortografie diacronică aduse în discuție, ea depășește, evident, cadrul restrîns al operei lexicografice analizate, interesînd, de fapt, istoria ortografiei românești cu litere latine.

Spuneam mai înainte că lucrarea lui Francisc Király prezintă o importanță aparte. Într-adevăr, prin depășirea obstacolului impus de interpretarea (orto)grafiei, ea pune bazele unei ediții cu adevărat critice a operei lui Mihail Halici-tatăl, *Dictionarium valachico-latinum*.

Februarie 1987

SERGIU DRINCU

Centrul de Științe Sociale
Timișoara, Vasile Pârvan 4

JOSÉ POLO, **Epistemología del lenguaje e historia de la lingüística. Momentos de su desarrollo bibliográfico en el ámbito hispanohablante**, Madrid, Ed. Gredos, 1986, 179 p.

Recenta lucrare a lingvistului spaniol José Polo, profesor la Universitatea Autonomă din Madrid — apărută la editura Gredos, în prestigioasa colecţie ,,Biblioteca Románica Hispánica'', condusă de Dámaso Alonso — îşi propune, aşa cum arată subtitlul, să fixeze momente ale evoluţiei ştiinţei cunoaşterii limbajului şi a istoriei lingvisticii în contextul hispanic, pe baza unor referiri bibliografice semnificative.

Ne aflăm în faţa unei încercări originale, realizate cu rigoare şi minuţiozitate, de recuperare bibliografică, ce urmăreşte să ilustreze relaţiile între materialele de epistemologie a limbajului şi cele de istorie a lingvisticii, întemeiată pe teza care susţine necesitatea conlucrării între diferitele domenii ale lingvisticii: acestea se cuvin a fi abordate într-o viziune dinamică, de permanentă întrepătrundere şi înrîurire între ele.

Scopul autorului este, după cum precizează în succinta prefaţă, cel de a fixa unele jaloane care să permită conturarea unui cadru adecvat pentru o istorie ,,ideală'' a lingvisticii spaniole, plecînd de la epistemologie şi urmărind diferite lucrări de lingvistică generală care înglobează studii legate direct sau indirect de limba spaniolă. Într-adevăr, subliniază J. Polo, în stadiul actual al dezvoltării ştiinţei limbii, pe de o parte, este greu şi nerecomandabil să se cerceteze istoria lingvisticii hispanice ruptă de contextul istoriei lingvisticii generale şi, pe de alta, ,,este de dorit ca numeroasele lucrări de istorie a lingvisticii spaniole să fie prezente în mod sistematic în marile integrări conceptuale ale acestui ansamblu ştiinţific pe care tind să-l realizeze astăzi forurile internaţionale''.

Lucrarea este structurată în patru părţi. Prima, ,,De la teoria limbajului la epistemologia lingvistică'', comentează diferite poziţii ştiinţifice adoptate faţă de faptele studiului limbii. Se prezintă la început, selectiv, materialul bibliografic, sub forma unei liste ce cuprinde 64 de lucrări care, completate cu altele 45, incluse în alte capitole şi menţionate aici cu numărul respectiv, formează un total de 109 titluri de referinţă pe marginea epistemologiei limbajului. Figurează în continuare o scurtă antologie de texte care, împărţite în patru categorii, ilustrează cîteva idei fundamentale din aceste opere, şi anume: 1. ,,Atitudinea analitică şi cea sintetică, schematism şi cazuistică'', 2. ,,Unele idei de bază despre ştiinţă'', 3. ,,Unele concepte ce servesc ca tranziţie între ştiinţă în general şi lingvistică'' şi 4. ,,Exactitatea în ştiinţele fizice şi cele umanistice''.

Partea a doua a lucrării lui J. Polo, ,,De la epistemologia limbajului la istoria lingvisticii'', se axează pe prezentarea activităţii unei importante societăţi lingvistice din domeniul hispanic (din motive de spaţiu autorul se rezumă doar la enumerarea altor societăţi similare din Spania şi din America Latină), şi anume ,,Societatea Spaniolă de Lingvistică'' (înfiinţată în 1970, la Madrid). Se dau informaţii bogate legate de structura şi funcţionarea societăţii, de revista pe care o publică, precum şi de simpozioanele pe care le-a organizat şi, în sfîrşit, de actele acestora.

Se include în continuare un capitol unde sînt reunite unele reflecţii asupra conceptului ,,hispanic'' pe plan lingvistic internaţional. Urmează capitolul bibliografic, alcătuit din 150 de titluri de lucrări de istorie a lingvisticii publicate în ,,Revista spaniolă de lingvistică'', în cele 12 volume apărute între 1971 şi 1982.

Cel de al XII-lea simpozion al Societăţii Spaniole de Lingvistică, ţinut în 1982 şi dedicat istoriei lingvisticii, constituie obiectul de analiză al părţii a treia a lucrării. Sînt înregistrate aici 60 de comunicări; cele mai importante sînt însoţite de indicarea pe scurt a conţinutului şi de comentarii, uneori ample, ale lui J. Polo.

Ultima parte este consacrată prezentării unei figuri însemnate a lingvisticii hispanice, Guillermo Guitarte, ale cărui studii de istorie a limbii — consemnate exhaustiv, în ordine cronologică — pot avea valoare de model.

Lucrarea se încheie printr-un indice de autori citaţi.

Ruta bibliografică presupusă de cercetarea lui José Polo, realizată cu spirit critic şi remarcabilă capacitate de sistematizare, se dovedeşte o abordare interesantă, dintr-o perspectivă sociologică foarte actuală, a unor probleme fundamentale de lingvistică generală, urmărite în reflectarea lor dinamică în realitatea lingvistică hispanică.

TUDORA ŞANDRU OLTEANU

T. V. GAMKRELIDZE, V.V. IVANOV, Indoevropejskij jazyk i indoevropejcy, Tbilisi, Izdatel'stvo Tbilisskogo Universiteta, 1984, I—II, XCVI + 1 328 p.

În domeniul studiilor indo-europene — dar nu numai aici — sînt tot mai rare sintezele clasice, menite să dea cititorului o sumă a rezultatelor și a ipostazelor la care ar subscrie cea mai mare parte a cercetătorilor contemporani. Urmînd, mai degrabă, calea lui H. Hirt sau a lui Vl. Georgiev decît aceea lui a A. Meillet sau O. Szemerényi, profesorii Gamkrelidze și Ivanov au alcătuit, după mai bine de zece ani de strădanii, o sinteză de mari proporții, deschizătoare de noi, nebănuite și tulburătoare perspective.

Problemele teoretice fundamentale ale reconstrucției lingvistice sînt tratate într-o succintă ,,Introducere" (p. LXXIII—XCVI), care urmează prezentării izvoarelor scrise privitoare la limbile indo-europene (mai jos IE) și neIE tratate în volum, laolaltă cu regulile transliterării lor în alfabet latin.

În domeniul reconstrucției consonantismului IE, autorii sînt bine cunoscuți partizani ai teoriei glotaliste (lansată de către A. Martinet încă din anii '50 și adoptată de ei după 1970). Atît spre a explica extrema raritate (și așa îndoielnică) a restituirii unui *b clasic IE, cît și din rațiuni de credibilitate tipologică, ei preferă să apeleze la un sistem inițial de tip $*t^{(h)}/*d^{(h)}/*t'$, decît la unul tradițional de tip *t/*dh/*d. Moștenitoarele cele mai apropiate ale vechii stări care cunoaște o serie de oclusive glotalizate ar fi — în această perspectivă — grupul germanic și cel armean, alături de cel anatolian (p. 35—45). Țelul acestei reconsiderări a sistemului oclusivelor IE se dezvăluie mai bine în urma legării lui, pe de o parte de cel caucazian, pe de alta de cel protosemitic (p. 135—139). Cît despre seriile velare IE, se revine la mai vechea teorie a **trei** serii (palatală/velară/labiovelară) caracteristice IE comune (p. 85—116).

Sistemul vocalic IE comun este văzut drept o continuare a unuia protoIE de tip **i*/**a*/**u*: o dată cu ralierea lui **i* și **u* la sistemul sonantelor, din vocala unică de tip **a* s-ar fi desprins — prin colorare fonetică secundară (sub influența accentului, văzut implicit ca intensiv, cf. p. 153 și 191) — timbrele opozitive caracteristice apofoniei **e*/**o*/*0, utilizate morfologic (p. 152—214).

Adoptarea ipotezei sonantelor laringale (anterioară/medială/posterioară), capabile să coloreze timbrul vocalelor învecinate, se face o dată cu postularea neutralizării secundare a opoziției inițiale dintre ele, într-o laringală unică (notată **H*), susceptibilă de vocalizare ulterioară (p. 160—167, 170—172, 195—210).

În privința ,,teoriei rădăcinii" autorii nu împărtășesc vederile lui E. Benveniste asupra rolului laringalelor inițiale și finale în rădăcinile de tip **əeC-* și **Ceə-*, ci, trecînd cu vederea faptul că reflexele laringalei anterioare (de tip $ə_1$) sînt rarisime în hitită, admit posibilitatea unor radicale **primare** de tip **CV-* sau **VC-*, ba chiar de tip **C-* (ca **es-/s-* ,,a fi", sau **et'/t'-* ,,a mînca"). Această procedură duce la ștergerea diferențierii fundamentale dintre rădăcini și afixe, esențială în cadrul teoriei lui Benveniste (p. 215—252).

Și în domeniul gramaticii propriu-zise comparația tipologică le impune autorilor o seamă de paralele caucaziene, în special kartvelice (georgiene). *Analiza structurii gramaticale a IE comune* (p. 267—364) este deci redactată sub semnul implicațiilor ei tipologice, întreaga structură gramaticală a IE comune fiind văzută sub semnul ,,binarismului", urmărit ca subiacent tuturor categoriilor gramaticale (clasă activă/clasă inactivă la genul nominal și la diateza verbală, singular/plural la număr, exclusiv/inclusiv la pronume etc.). Sub raport sintactic, sînt analizate în special consecințele preferării tipului SOV, precum și corelațiile tipologice ale acestuia (p. 320—356); structura propoziției IE simple primește doar o scurtă prezentare (p. 358—368), iar subordonarea în frază este pomenită doar în trecere.

O privire de ansamblu asupra *Structurilor areale ale IE comune* (p. 371—420), pe baza celor mai de seamă izoglose fonologice, morfologice și lexicale, duce la un șir de ipoteze proprii privitoare la despărțirea succesivă a dialectelor IE (cu scheme evolutive de tip *Stammbaum*), cea mai izbitoare noutate părînd a fi aceea a izolării timpurii a unui grup italo-celto-iliric de cel germano-balto-slav, încă din prima fază a ruperii IE comune primitive — ceea ce ,,volatilizează" ,,grupul IE de NV" al tradiției clasice.

Al doilea tom al lucrării, separat pentru comoditatea cititorului, conține un amplu dicționar — alcătuit pe criterii semantice — al cuvintelor reconstruite pentru IE comună (firește, după regulile morfonologice susținute în tomul I): o scurtă introducere teoretică (p. 457—463) precedă prezentarea ,,lumii vii" (zei, oameni, animale sălbatice și domestice, plante), a ,,lumii înconjurătoare", a ,,casei și gospodăriei", a ,,organizării sociale" IE, cu feluritele lor aspecte (p. 465—831). Această pasionantă reconstruire pe baze lingvistice a lumii IE (însemnat pas înainte față de utilul, dar formalul și schematicul *Dicționar etimologic* al lui J. Pokorny) se încheie cu *Reconstrucția unor fragmente de texte IE*, anume a unor frag-

mente ale limbii poetice, a unor scheme metrice IE, a sistemului numerației și simbolicii cifrelor (p. 832–855).

Ultima parte a lucrării tratează, ca o încununare a acestei impunătoare contribuții la indo-europenistica actuală, despre cronologia evoluției limbii IE, despre problema patriei primitive și a rutelor urmate de triburile IE către patriile lor istorice ulterioare (p. 859–957). Nu puțini indo-europeniști vor fi frapați de ipoteza unei patrii primitive IE microasiatice (între grupul caucazian și cel semitic), de ideea intrării grecilor în peninsula lor venind din Asia Mică peste Bosfor, de presupunerea unei călătorii a purtătorilor dialectelor europene IE peste Caucaz și prin stepele nord-pontice. Nu totul este lesne de acceptat în această prezentare diacronică ori, în ansamblu, în întreaga lucrare. Totul invită însă la o constructivă și vie regîndire a ceea ce G. Devoto a numit „originile indo-europene".

O amplă *Bibliografie* generală (peste 100 de pagini) și un șir de foarte utili *Indici* (de cuvinte, de nume proprii, de materii, de citate – ba chiar și un *Index* al indicilor, în total peste 200 p.) încheie, ca o facilitate în plus adusă cititorului, acest *magnum opus* fără de care cu greu se va mai putea lucra cu folos în domeniul studiilor indo-europene.

DAN SLUȘANSCHI

„Cahiers de lexicologie". Revue internationale de lexicologie et lexicographie, XLII 1983–I, 128 p.

Primul articol din cele șase incluse în sumarul acestui volum aparține lui D. Dugast și este intitulat *Définition des notions de répartition et de localisation de vocables dans le discours*, cu subtitlul *Pour une réhabilitation de la loi de Poisson. Essai de sémantique quantitative* (p.3–27). Pentru o mai bună înțelegere a cercetării s-a impus definirea termenilor folosiți (vezi p. 23). *Cuvintele* pot fi o unitate de măsură a lungimii unui text, iar *vocabulele* sînt o identitate. Este posibil ca mai multe cuvinte să aparțină aceleiași vocabule (de exemplu, formele flexionare ale unui verb dat, inclusiv cele cu marca zero). Autorul a numit *ocurență* aparițiile unei forme (flexionare sau nu) ale unei vocabule într-un text, cu precizarea că termenul nu poate fi folosit decît pentru formele aceleiași vocabule. Deci un text este compus din cuvinte, care sînt suma ocurențelor unui anumit număr de vocabule. El întrebuințează termenul de *item* pentru a desemna tot ce nu este cuvînt sau vocabulă (silabă, fonem și tot ce poate face obiectul unei numărări într-un sens, mai larg decît în lexicometrie) și numește *formă* sau *formă lexicală* unitatea brută limitată de două blancuri în textul scris, de exemplu, înaintea oricărei operații de clasificare în vocabule. Articolul studiază distribuția cuvintelor din două puncte de vedere. Din punctul de vedere al utilității pentru investigarea temelor, se dovedește că termenii care desemnează tema unui text (deci cuvintele-cheie) nu sînt în mod necesar cei mai frecvenți: în unele cazuri ei pot chiar să lipsească. Din punctul de vedere al aplicațiilor care permit definirea trăsăturilor de distribuție și de localizare, se insistă asupra legii lui Poisson, cu ajutorul căreia se poate realiza îndeosebi examinarea frecvenței și repartiției în tranșe de text de lungime inegală (între capitolele unui roman, actele sau scenele unei piese de teatru ș.a.). În aceasta constă superioritatea legii lui Poisson față de legea hipergeometrică. În sprijinul demonstrației sînt aduse numeroase exemple (valori succesive ale variației bogăției lexicale în mai multe texte, un grafic menit să ilustreze repartiția unor substantive dintr-un text analizat, *Ruy Blas* de Victor Hugo etc.). Dar, în încheierea acestei foarte scurte prezentări, se cuvine să cităm părerea autorului: „Le plus important reste à faire: le saut du quantitatif au qualitatif. C'est là que l'intelligence et la sensibilité, l'intuition aussi de l'homme entre en lice. Elles le portent très vraisemblablement à une constatation qui est encore une question: il y a un chemin qui, passant par les nombres, mène à la sémantique".

Cu articolul semnat de F. Marcotorchino și I. Warnesson, *Pertinence synonymique. Recherche algorithmique par agrégation de similarités* (p. 28–62), se trece la reliefarea anumitor aspecte ale vocabularului pe baza și pentru îmbunătățirea unor tipuri de dicționare. Se propune un nou mod de elaborare a dicționarelor de sinonime, în conformitate cu cerințele actuale ale lingvisticii și matematicii. Drept corpus pentru testarea metodei a fost ales un dicționar de sinonime existent, dicționarul lui Chazaud (1971). Pentru motivarea alegerii se realizează nu numai un scurt istoric al dicționarelor de sinonime ale limbii franceze, dar și o caracterizare a lor. Autorii au urmărit: să definească relația de sinonimie; să transforme dicționarul de bază într-o suită de matrice de sinonimie; să verifice, cu ajutorul algoritmului propus, dacă relațiile dintre cuvintele date ca sinonime sînt într-adevăr de natură sinonimică. Se consideră că relația sinonimică este o relație simetrică și tranzitivă, ceea ce corespunde în matematică relației de echivalență. În consecință, într-o primă etapă a analizei, s-a făcut apel la teoria grafurilor. Ilustrarea metodologiei (explicată la p. 40–48) s-a realizat pe baza primului sens

al cuvîntului *maison* din Petit Robert. Prin urmare, au fost inventariate sinonimele indicate pentru acest sens de Chazaud, apoi fiecare dintre ele a fost considerat o nouă sursă sinonimică din care a generat o nouă listă de sinonime. Procesul a continuat pînă la epuizarea cuvintelor-titlu și la închiderea seriei sau la ceea ce autorii au numit ,,composante connexe'' (vezi p. 48—57). Articolul este însoțit de bibliografie (p. 58) și de patru anexe (p. 59—62).

Apariția aproape concomitentă a trei dicționare de neologisme *(Dictionnaire des Mots Contemporains* de P. Gilbert, 1980 ; *Dictionnaire des Anglicismes* de J. Rey-Debove și G. Gagnon, 1980 și 1982 ; *Dictionnaire des Anglicismes* de M. Höfler, 1982) l-a determinat pe P. Trescases să încerce, pe baza lor, evaluarea influenței limbii engleze asupra francezei contemporane, în articolul *Aspects du mouvement d'emprunt à l'anglais reflétés par trois dictionnaires de néologismes* (p. 86—101). O succintă caracterizare a dicționarelor folosite a relevat lipsa de coerență în indicarea etimologiei cuvintelor, provenită, în parte, și din înțelegerea diferită a noțiunii de ,,împrumut''. Dar de aici a reieșit, fapt remarcat de autor, marea dificultate a sarcinii lexicografului. Pe baza materialului extras din sursele amintite, sînt analizate : pseudoanglicismele, formațiile verbale hibride, sufixele (cele mai productive sînt *-ing* și *-er)*, compusele, clasele de cuvinte (cele mai multe cuvinte împrumutate sînt substantive, apoi adjective, dar și o prepoziție, adverbe folosite și ca adjective invariabile, interjecții, locuțiuni adverbiale, verbale sau nominale ; se remarcă numărul mare de adjective și de verbe formate de la substantive împrumutate), evaluarea influenței engleze în morfologie și sintaxă (referitor, mai ales, la ordinea cuvintelor). Atît rezultatul acestei investigații, cît și compararea edițiilor din 1960 și 1979 ale dicționarului Petit Larousse ar părea să indice o încetinire a procesului de anglicizare. Dar această concluzie, precizează autorul, privește numai lexicul comun, nu și vocabularul științific și tehnic, unde situația este diferită.

De limbajul tehnic specific tricotajului s-a ocupat F. Perdrizet în articolul *Les structures morphologiques du vocabulaire de la bonneterie* (p. 72—85). Vocabularul bogat al acestui domeniu este determinat de specificul respectivei industrii, în care numărul materialelor și, cu deosebire, al produselor este foarte mare. Termenii care denumesc dispozitive, operații, contexturi, defecte etc. sînt formați prin derivare sau prin compunere. Cercetarea termenilor derivați cu sufixe a pus în evidență atît frecvența suf. *-age, -eur, -euse*, cît și prezența unor sufixe mai puțin productive în vocabularul general, ca *-ard, -oir, -ure* (ele ar putea reprezenta fie caracterul conservator propriu terminologiei cercetate, fie o dovadă a dispariției lor treptate). S-a constatat, în același timp, absența termenilor formați cu sufixe noi. Dintre cuvintele compuse, unele sînt formate din două elemente unite prin cratimă, aparținînd vocabularului tradițional, și altele sînt compuse sintetice. Sintagmele apar frecvent în vocabularul tricotajului. Analiza structurilor morfologice arată că vocabularul cercetat urmează procesul de formare obișnuit al unui vocabular tehnic : derivarea cu sufixe permite realizarea unor serii apte să denumească acțiuni, agenți etc., iar folosirea compunerii sintagmatice este mai frecventă decît în vocabularul general. Autorul consideră, alături de A. Phal, că lexicografii ezită în a cita în dicționare exemple de acest fel, considerîndu-le realizări efemere ale discursului, destinate să se fragmenteze foarte repede în elementele lor componente. Nu același este însă punctul de vedere al specialistului, pentru care ele au coerență și stabilitate, ca *chemin de fer*, de exemplu. Trebuie notat, în sfîrșit, că folosirea acestui tip de compunere este considerată în acord cu originalitatea obiectelor denumite. Deci lexicul folosit în industria tricotajului este adecvat mediului pe care îl reprezintă.

Alt aspect al îmbogățirii vocabularului prin derivare este tratat de M. Van Willigen, în articolul *Remarque sur la dérivation des adverbes en* **-ment** *en français moderne* (p. 63—71). Deoarece studiile consacrate adverbelor în *-ment* nu dau indicații suficiente, precise și detaliate asupra restricțiilor care operează în formarea acestor adverbe, autorul își propune reluarea problemei. Studiul se bazează pe adjectivele (de la care s-au format sau nu adverbe în *-ment)* extrase din primele 450 de pagini ale volumului *Dictionnaire du français contemporain*. Metoda folosită este expusă la p. 64—66. Se constată că trei clase de adjective nu pot fi adverbializate : adjectivele care pot fi folosite și ca substantive în franceza modernă *(psychologue, démocrate, artiste* etc. ; ele nu au grade de comparație și nu au terminații distincte pentru feminin) ; adjectivele compuse *(aigre-doux) ;* adjectivele urmate obligatoriu de un complement *(attentoire à)*. Restricțiile care operează asupra celorlalte adjective sînt de natură sintactică sau morfologică. În concluzie, se consideră posibilă întocmirea unui tabel de ansamblu al condițiilor sintactice și morfologice de care depinde adverbializarea adjectivului. Dar din acest tabel reies mai multe probleme ,,de cel mai înalt interes'', la care autorul nu poate să răspundă încă.

Articolul semnat de U. Bäcklund, *As-clauses and ''call''-words* (p. 102 — 128), este un studiu preliminar al unei lucrări de mai mari proporții, în care, pe baza a cca 4 000 de exemple, se realizează o cercetare exhaustivă a lui *as*.

LUCREȚIA MAREȘ

"Catalan Review", International Journal of Catalan Culture, I (1986), nr. 1

Începînd din anul 1986, surselor bibliografice disponibile pentru cercetările de catalană li se adaugă un foarte promițător titlu : "Catalan Review. International Journal". North American Catalan Society, organizație a oamenilor de știință, scriitorilor, artiștilor și a altor „devotees of Catalan culture and values", în special din S.U.A. și Canada, asigură patronajul acestei publicații bianuale al cărei obiectiv este de a face cunoscută în lume cultura catalană, considerată a fi fost "for too long the missing piece of the puzzle in Western culture". Audiența internațională vizată de editori (Manuel Duran, Yale University, și Joseph Roca-Pons, Indiana University, cărora li se adaugă, ca „associate editor", Nathaniel Smith, Boston University) explică folosirea cu predilecție, în redactarea revistei, a limbii engleze, spre deosebire de periodicele anterioare consacrate domeniului catalan, editate, în cea mai mare parte, dacă nu exclusiv, în catalană.

Așa cum rezultă din cuvîntul-înainte al primului număr, în paginile revistei își vor găsi loc articole de lingvistică, antropologie, sociologie, muzică, filozofie, principalele arii de interes fiind literatura, filologia și istoria. Printre realizatorii acestei publicații se află nume prestigioase în domeniul lingvisticii catalane : Joan Corominas, R. Aramon i Serra, A. Badia Margarit, Joseph Gulsoy, Joan Solà-Solé, o garanție a calității studiilor ce vor putea fi consultate aici.

Primul număr al celui dintîi volum are o structură aparte față de aparițiile obișnuite. El este dedicat lui J. V. Foix (n. 1893), cel mai important poet al literaturii catalane moderne, "revered and respected in Catalonia not only as a writer, but as a symbol and guardian of Catalan literature, a tangible link from past to future" (p. 13), astfel încît cea mai mare parte a volumului (p. 13—329) este consacrată creației și activității poetului, incluzînd și o selecție din poemele sale (în care textului originar îi este alăturată traducerea engleză).

Foarte utile, în primul rînd ca surse bibliografice, sînt ultimele două rubrici (probabil permanente) ale revistei : *Cultural information from Catalan speaking lands*, o succintă trecere în revistă a manifestărilor și lucrărilor reprezentative din anul (anii) precedent (precedenți) din domeniul istoriei, lingvisticii, literaturii, muzicii, artelor vizuale, și *Reviews*, care cuprinde în numărul de față patru recenzii ale unor lucrări recente de istorie, literatură, lingvistică.

Așa cum este concepută, "Catalan Review" se anunță a fi o generoasă sursă de informare pentru catalaniști.

JANA BALACCIU-MATEI

AL IV-LEA SIMPOZION NAȚIONAL DE STILISTICĂ–POETICĂ–SEMIOTICĂ „TEXT ȘI TEXTUALITATE"

(Cluj-Napoca, 14–15 noiembrie 1986)

Simpozionul național de Stilistică—Poetică—Semiotică, organizat de Facultatea de Filologie a Universității din Cluj-Napoca și de Societatea de Științe Filologice, în toamna anului 1986, la Cluj-Napoca, a prilejuit un interesant și fertil schimb de idei.

Cercetători și cadre didactice din mai multe centre universitare au prezentat comunicări în care au folosit modalități de investigare diferită, ce au abordat aspecte particulare din cele trei domenii. S-au conturat cîteva probleme mari, care au polarizat atenția participanților.

Masa rotundă cu care a început simpozionul, condusă de acad. Ion Coteanu, și-a propus să stabilească modalitățile esențiale în care se poate vorbi de existența figurilor în textul poetic modern. Din discuții au rezultat următoarele concluzii: modul de folosire a figurii și chiar tipul de figură utilizat ilustrează un tip de cunoaștere, un tip de implicare a acesteia în textul poetic; interacțiunea figură-context este determinată pentru ambii termeni; prin presiunea textului asupra unor structuri, acestea pot dobîndi statutul de figură; se pune așadar problema redefinirii conceptului de figură, al cărui conținut pare să se fi schimbat substanțial în epoca modernă și contemporană: de asemenea, s-a pus în evidență faptul că textul modern renunță tot mai mult la tipul clasic de figură și tinde să transfere locul figurii la alte nivele ale textului; existența figurii rămîne o condiție determinantă pentru textul poetic.

Comunicările prezentate în cele patru secții, Semiotică teoretică, Poetică teoretică, Semiotică aplicată, Poetică aplicată), pornind fie de la cazuri particulare, fie de la un sistem teoretic constituit, au încercat să pună în evidență modul în care diverse modele ale textului contribuiei la configurarea semnificației globale. În intervenții cu un pronunțat caracter teoretic, mai mulți cercetători și-au desfășurat demonstrațiile pe o dihotomie formată, pe de o parte, din text, textualitate, teoria textului și, pe de altă parte, din nivelele textului, analizate ca tip de concepte integrate structurii codului la nivelul modelelor de combinare a inventarelor.

Comunicarea *Gramaticalitate și text*, susținută de Emanuel Vasiliu, a investigat modul în care rigoarea structurilor gramaticale și semnificația lor aproximativ fixă pot asigura coerența sau o pot anula, păstrînd sau dinamitînd textualitatea pe care vorbitorul o înțelege ca pe o proprietate de care depinde abordarea discursului.

Acad. I. Coteanu, în comunicarea intitulată *Retorica și teoria textului*, a demonstrat că, pornind de la premisa conform căreia retorica este o pragmatică a emițătorului, ceea ce se generează cu ajutorul ei nu poate fi decît un text și, în acest caz, retorica poate fi considerată o teorie a textului.

Propunîndu-și o discuție asupra conceptului de textualitate, Carmen Vlad a ajuns la o serie de parametri în funcție de care aceasta se poate defini: coeziune, coerență, intenționalitate, acceptabilitate, intertextualitate, globalitate. Ipoteza de definiție a textualității, avansată de cercetătoarea clujeană, este că aceasta poate fi considerată un proces plurinivelar și pluridimensional de producere a relației generatoare de sens prin intermediul unui limbaj analitic. Au fost analizate apoi operațiile generatoare de sens ale textualității verbale.

Comunicarea Marianei Neț s-a ocupat de o clasă de texte care se individualizează prin aceea că mimesisul artistic are ca obiect o lume imaginară, cunoscută atît de emițător, cît și de receptor. În aceste condiții, emițătorul poate face referință la această lume doar printr-un set de mărci specifice, iar receptorul va recunoaște mărcile și va sesiza evocarea lumii respective.

Analizînd conceptul de *poesis discursiv,* Mircea Borcilă îl definește ca unitatea dintre creație și înlănțuirea sintagmatică — procese considerate ca antonimice. Individualizarea discursului literar decurge din multiplicarea momentului metaforic inițial.

Cercetătorul Szabo Zoltan consideră stilul literar o categorie supratextuală, a cărei reevaluare diacronică poate conduce la depistarea de posibile raportări, categorii, modele de semnificare identificabile doar în această perspectivă.

O altă serie de comunicări a investigat mecanisme specifice textului poetic sau preluate de acesta și exploatate în mod particular.

Demersul lui Paul Miclău pune în evidență modul în care utilizarea categoriei fantasticului[1] în textura unui roman realist contemporan, de factură modernă, creează o componentă importantă a semnificației textului — o evaluare a lumii acestuia.

O altă dimensiune a textului luată în discuție de Mariana Tuțescu este argumentarea. Procesualitate materializată într-o succesiune și amalgamare de strategii discursive, argumentarea este, după părerea autoarei, unul din parametrii textuali ce asigură coerența.

Maria Iosza a descris modul de funcționare a stilemului, pe care l-a definit drept un microcontext stilistic expandat care fuzionează cu un alt context.

Interpretînd factura unor intertextualități din poezia românească și modul în care acestea au fost implicate în diferite tipuri de contexte, G. Tohăneanu a demonstrat că există o „etimologie" a valorilor metaforice și a tipurilor de contexte favorabile metaforizării unui cuvînt. Boris Cazacu a propus o analiză structurală a poeziei lui Topîrceanu *În jurul unui divorț*.

Mihaela Mancaș s-a ocupat în comunicarea sa de raportul dintre categorile persoanei ca parametru al coerenței, în proza interbelică. Autoarea constată o tendință mai largă, la mai mulți autori, de a schimba persoana *vocii narative* și deci relațiile stabilite pînă la un anumit punct al textului. Coerența narativă va face astfel uz de alți parametri ai textului și nu va conta pe categoria persoanei.

Rodica Zafiu a studiat ironia ca model textual (din punct de vedere pragmatic), care mizează pe colaborarea dintre emițător și receptor ; acest model textual generează o serie de figuri particulare în interiorul textului.

Dimensiunea semantică a textului a fost abordată, de asemenea, într-o serie de comunicări.

În *Convenție și devenire semantică în poezie*, Carmen Apostolescu propune conceptul de *sintaxă semantică*; se avansează ideea că este posibilă ierarhizarea relațiilor semantice din text în afara sintaxei de suprafață a textului, ținînd seama doar de circuitele prin care se elaborează semnificația textuală a fiecărui lexem. În anumite texte, sintaxa semantică poate constitui figura de adîncime a textului.

Relația dintre o artă poetică oarecare și textele generate de ea a preocupat-o pe Oana Sălișteanu. Ea a demonstrat că structura fixă a poeziei lasă libertatea în planul semantic și al sintaxei, nivele la care se manifestă din plin inovația, prin exploatări inedite ale modelelor de generare specifice unui cod natural.

Procesul de metamorfoză a modului de implicare a figurii în text a preocupat-o și pe Ioana Petrescu, care a demonstrat că metaforizarea devine principiul constitutiv al textului poetic.

În aceeași perspectivă se înscrie și comunicarea Smarandei Vultur, care pledează pentru formarea valorii simbolice a cuvîntului, în textul poetic, prin repetarea sa în structuri semantice identice și prin lanțul asociativ constant pe care acesta îl declanșează. În acest proces limitele ferme ale sensului tind să se șteargă, lăsînd acestuia posibilitatea să dezvolte o energie de semnificare contextuală mult mai mare.

O altă direcție care s-a conturat este investigarea fenomenului teatral fie din perspectivă semiotică, așa cum au făcut-o Maria Vodă Căpușan, care s-a referit la semnificația spațiului teatral și a convenției ce s-a instituit în acest spațiu (convenție care s-a modificat în funcție de codul sociocultural în care se integra) sau M. Morariu, care a încercat o analiză analoagă celei semantice a gestului scenic, fie din perspectiva actelor de limbaj, cum și-a propus Doina Modola, care a analizat capacitatea de concentrare semantică a replicii de teatru (datorată contextului care exercită o presiune, dar funcționează și drept cheie de dezambiguizare).

Stilul indirect poate fi funcționalizat, după opinia lui Ștefan Olteanu, ca un cadru de interpretare a planurilor narative și deci ar putea fi considerat un mod de corelare referențială.

Pe o coordonată comună au evoluat comunicările prezentate de Liana Pop și Ionel Pop. Ambii cercetători au uzat de teoria actelor de limbaj, investigînd însă fapte diferite. Cercetătoarea clujeană a descris dialogul cu replici scurte formate mai ales din adverbe interogative sau dubitative sau din alte lexeme cu ambitus semantic larg. S-a putut vedea că implicația în acest tip de dialog este foarte mare, iar dezambiguizarea contează mult pe contextul extralingvistic. Ionel Pop s-a ocupat de modificările semantice suferite de anumite lexeme datorită contextelor comune cu altele, ceea ce duce la schimbarea încărcăturii ilocuționare a primelor.

S-au prezentat și cîteva cercetări cu caracter interdisciplinar. Cercetarea întreprinsă de E. Dragoș și A. Ștefan a încercat să demonstreze analogia dintre discursul muzical și cel literar, prin tipurile de polifonie care le caracterizează pe fiecare.

În comunicarea prezentată de C. Apostolescu și D. Șeuleanu, autorii au făcut o descriere a categoriei interviului, obținută prin aplicarea une grile de criterii caracteristice tipului de comunicare mass-media.

Caracteristici deosebite ale textului poetic sînt puse în evidență de operația de traducere sau de depistare a sensului unui text poetic tradus prin investigarea textului de bază sau a celor de tranziție. Acesta este scopul în care F. Șerban s-a ocupat de *reconstituirea semnificației în textul tradus*. Această relație a dus-o pe autoare la o adîncire a semnificației textului investigat, precum și la ideea teoretică în conformitate cu care lumile în care se fac traducerile și deci codurile lor lingvistice își pun amprenta pe lumea textului.

Regretăm că nu am putut asista la toate comunicările, dar modalitatea de desfășurare a simpozionului a făcut lucrul acesta imposibil. Așa se explică faptul că ne-a rămas necunoscut cuprinsul unor comunicări, aspect regretabil pentru noi, în primul rînd. Sperăm că acest neajuns va fi recuperat prin publicarea comunicărilor.

CARMEN APOSTOLESCU

Ianuarie 1987

Institutul de Lingvistică
București, Spiru Haret 12

GEORGES DUMÉZIL

(1898–1986)

La 12 octombrie 1986 a murit, la Paris, Georges Dumézil, personalitate științifică de renume mondial, unul dintre cei mai prestigioși cercetători în domeniul filologiei și mai ales al mitologiei comparate a popoarelor indo-europene.

S-a născut la Paris, la 4 martie 1898. După obținerea licenței în litere, este numit profesor la liceul din Beauvais. Pasiunea lui pentru acest domeniu de studiu va continua să se manifeste în tot cursul vieții : ajunsese să cunoască aproximativ patruzeci de limbi. Formația sa de filolog își va pune de altfel amprenta asupra întregii sale activități ulterioare, imprimîndu-i acea rigoare metodologică ce îl va face să dea statut de știință mitologiei comparate, domeniu care ajunsese în impas datorită unor încercări empirice anterioare.

Cei peste zece ani pe care și i-a petrecut ca profesor de limba franceză la universități din mai multe țări (la Varșovia în 1922, apoi la Istanbul între 1925 și 1931 și la Uppsala între 1931 și 1933) îi înlesnesc contactul cu mitologiile vechilor populații indo-europene, momentul cel mai important fiind, poate, descoperirea valorii deosebite a folclorului oset ca purtător al unor elemente arhaice ale mitologiei iranice. Preocuparea pentru acest domeniu se manifestase, de altfel, încă din tezele sale de doctorat, publicate în 1924 : *Le festin d'immortalité* și *Le crime des Lemniennes*.

O bibliografie completă ar depăși cu mult spațiul unei astfel de rememorări : lista lucrărilor sale cuprinde 60 de volume și cîteva sute de articole. Amintim doar cîteva titluri, mai mult *exempli gratia : Mythes et dieux des Germains* (1939), *Mitra-Varuna. Essai sur deux représentations indo-européennes de la souveraineté* (1940), *Iupiter Mars Quirinus. Essai sur la conception indo-européenne de la société et sur les origines de Rome* (1941), *Horace et les Curiaces* (1942), *Servius et la Fortune. Essai sur la fonction sociale de louange et de blâme* (1943), *Naissance de Rome (Iupiter Mars Quirinus II)* (1944), urmată de *Naissance d'archanges (Iupiter Mars Quirinus III)*, *L'héritage indo-européen à Rome* (1949), *Aspects de la fonction guerrière chez les Indo-européens* (1956), *L'idéologie tripartite des Indo-européens* (1958), *La religion romaine archaïque* (1967), *Heur et malheur du guerrier* (1969), *Mythe et épopée* I, II, III (1968 – 1973).

O operă atît de vastă, presupunînd cunoștințe din sfere variate, nu putea să nu întîmpine și opoziții și, la un moment dat, chiar denigrări. Acestea nu au împiedicat însă recunoașterea meritelor lui Georges Dumézil în lumea culturii. Pentru a aminti doar cîteva aspecte : la École pratique des Hautes Études a fost instituită, special pentru el, în 1935, catedra de „Mitologie comparată a popoarelor indo-europene"; în 1948 a fost numit profesor la Collège de France ; numeroase universități europene și americane l-au invitat să țină cursuri speciale, iar în 1978 a fost ales membru al Academiei Franceze.

Este greu de sintetizat în cîteva rînduri contribuția lui Georges Dumézil la evoluția științei. Să amintim doar valorificarea în profunzime a mitologiei ca reflectare fundamentală a spiritului uman ; reconstituirea, printr-o comparație supusă tuturor rigorilor metodologice, a unor „mitologeme" databile din perioada indo-europeană comună, cu tot ceea ce implică pentru aprecierea semnificației acestor elemente, de pildă în raportul dintre religie și istorie. Poate cea mai cunoscută în acest sens este „schema tripartită" privind existența atît în lumea divină, cît și — ca reflectare a ei — în lumea oamenilor, a trei tipuri de personaje reprezentînd : suveranitatea sacră, forța războinică și capacitatea producătoare.

Merită în mod deosebit subliniată și exemplara probitate intelectuală a lui Georges Dumézil, care l-a făcut să reflecteze îndelung înainte de a scrie (*Mythe et épopée*, de pildă, este rezultatul a zece ani de studii și de încercări parțiale), să revină asupra unor păreri exprimate anterior, perfecționîndu-le sau corectîndu-le deschis, și chiar, în scrierile sale, să-și ceară scuze, cu simplitate și eleganță, pentru vreo apreciere prea aspră la adresa scrierilor altora.

Moartea lui Georges Dumézil, la capătul unei bătrîneți senine și rodnice, lasă desigur un mare gol în lumea științei, a culturii, a gîndirii. Ne rămîn însă imaginea sa exemplară în materie de etică profesională, profunzimea fundamentării unei metode de cercetare a spiritului uman, ca și, în vastitatea operei sale, nenumărate sugestii și invitații pentru continuarea studiului.

Februarie 1987

MARIA-FRANCISCA BĂLTĂCEANU
Facultatea de Filologie
București, Edgar Quinet 5—7

LUCRĂRI RECENT APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI

Academia Republicii Socialiste România. Institutul de Lingvistică al Universității din București. **Îndreptar ortografic, ortoepic și de punctuație.** Ediția a IV-a, 1983, 286 p., 16,50 lei ·

Memoriile Secției de științe filologice, literatură și arte, seria IV, tom III (**1981**), 1983, 238 p.· 19,50 lei ; tom IV (**1982–1983**), 1984, 192 p., 16,50 lei ; tom V (**1983–1984**), 1984, 182 p., 15 lei ; tom VI (**1984**), 1985, 176 p., 15 lei ; tom VII (**1985**), 1986, 224 p., 19 lei.

AL. PHILIPPIDE, **Opere alese**, 1984, 436 p., 48 lei.

Academia Republicii Socialiste România. **Dicționarul limbii române** (DLR). Serie nouă. Redactori responsabili : Iorgu Iordan, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Alexandru Graur, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Ion Coteanu, membru al Academiei Republicii Socialiste România. Tomul VIII. Partea a 5-a. Litera **P (Presin — Puzzolană)**. Redactori responsabili ai tomului VIII (partea a 5-a) : Ion Coteanu, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Mircea Seche, doctor în filologie, șeful Sectorului de lexicologie de la Institutul de Lingvistică din București, 1984, p. 1343–1866, 100 lei ; Tomul X. Partea 1. Litera **S (S — Sclabuc)**. Redactori responsabili ai tomului X (partea 1) : Ion Coteanu, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Mircea Seche, doctor în filologie, șeful Sectorului de lexicologie de la Institutul de Lingvistică din București, 1956, 400 p., 79 lei.

Academia Republicii Socialiste România. Institutul de Lingvistică al Universității din București. **Dicționarul explicativ al limbii române** (DEX), 1984, 1060 p., 250 lei.

Studii clasice, tom XXIII, 1985, 160 p., 15,50 lei ; tom XXIV, 1986, 186 p., 17 lei.

I. COTEANU, **Stilistica funcțională a limbii române. Limbajul poeziei culte**, 1985, 176 p., 17 lei.

MIOARA AVRAM, **Gramatica pentru toți**, 1986, 416 p., 35 lei.

Analize de texte poetice. Antologie (coordonator Ion Coteanu), 1986, 296 p., 28 lei.

DIN SUMARUL REVISTEI PE ANUL 1986 (XXXVII)

4

P. SWIGGERS, Fonction du langage et typologie linguistique chez Humbold; ANDREI AVRAM, Despre tratamentul consoanelor [t'] şi [d'] în împrumuturile româneşti din maghiară; MARIA TEODORESCU, Africatele prepalatale în graiurile dacoromâne. Teste de audiţie; GIUSEPPE PICCILLO, TERESA FERRO, Le postille di Matteo Bartoli all' *Etymologisches Wörterbuch der Rumänischen Sprache* di Sextil Puşcariu.

5

ANCA MĂGUREANU, A nara — a povesti sau a mima; ANCA COSĂCEANU, Narativ şi liric — nivele de incidenţă; RODICA ZAFIU, Modele narative din perspectiva textului; MARIANA NEŢ, Arte poetice — narativ şi liric; OLIMPIA BERCA, Stilistica antroponimelor în *Ţiganiada*.

★

VASILE FRĂŢILĂ, *Padeş* (Istoria unui cuvînt); MARIA PURDELA SITARU, Despre *aşteámăt(u)* adv. şi *şteámăt, -ă* s.n., s.f.

6

AL. ROSETTI, Despre vocalele nazalizate şi consoanele nazale în textele româneşti din secolul al XVI-lea; LIA BRAD-CHISACOV, Asupra unor împrumuturi lexicale neogreceşti din română; MILENA MORAROVA-VELINOVA, Determinarea nominală în legătură cu verbul în limbile bulgară şi română; FULVIA CIOBANU, Adjectivarea substantivelor în limba română; CAMELIA STAN, Asupra structurii de adîncime a unor sintagme cu verbe ,,reflexive"; GABRIELA DUDA, Simbol şi simbolizare în poezia lui George Bacovia; DANIELA FRUMUŞANI, Context şi convenţie în producerea / receptarea glumei.

DIN SUMARUL REVISTEI PE ANUL 1987 (XXXVIII)

1

EMANUEL VASILIU, Noţiunea de ,,semn" şi semioticile nonlingvistice; ANCA MĂGUREANU, Cooperare, politeţe, raţionalitate. Litota ca strategie discursivă; MARIANA NEŢ, Citatul literar — normă lingvistică şi uz; RODICA ZAFIU, Reprezentarea în secvenţa descriptivă.

★

TAIGO ITO, Puntos comunes al español y al rumano.Estado actual; DIOMID STRUNGARU, Asupra etimologiei verbului *acira*.

2

LUCIA WALD, Implicaţii semantice în reconstrucţia etimonului indo-european (Aspecte metodologice); OANA SĂLIŞTEANU, Împrumut sau moştenit? Despre împrumuturile latineşti în limbile romanice occidentale; SANDA REINHEIMER RÎPEANU, Cuvinte de origine franceză?

RM — ISSN 0039 — 405X

I.P. Informaţia c. 1188

Lei 30

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SCL

XXXVIII

4

iulie-august

1987

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Adresa Consiliului de conducere : Adresse du Comité de rédaction : Bucureşti 1, 79638 Spiru Haret 12, tel. 14 26 80 şi 15 74 30, int. 265

Colaboratorii sînt rugaţi să trimită manuscrisele la adresa de mai sus. Cărţile şi extrasele pentru recenzii, ca şi publicaţiile pentru schimb se primesc la aceeaşi adresă. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Les collaborateurs sont priés d'envoyer les manuscrits à l'adresse ci-dessus. Les livres et tirés-à-part pour comptes rendus, ainsi que les publications destinées à l'échange seront envoyés à la même adresse.

La revue « Studii şi cercetări lingvistice » parait 6 fois par an. Toute commande de l'étranger sera adressée à ,,ROMPRESFILATELIA'' — sectorul export-import presă, P.O. Box 12—201, telex 10376, prsfi r, 78104, Bucureşti, Calea Griviţei nr. 64—66.

Le prix d'un abonnement annuel est de $ 60.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

R—79 717 Bucureşti, Calea Victoriei nr. 125

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

București 1 | 4 — XXXVIII — 1987 |
SPIRU HARET 12 | iulie — august | APARE DE 6 ORI PE AN

SUMAR

MISCELLANEA

RECENZII

FAPTE DE LIMBĂ ÎN TOPONIMIA ȚĂRII LĂPUȘULUI

MIRCEA HOMORODEAN

Articolul relevă cîteva fapte mai puțin cunoscute sau mai puțin obișnuite, de ordin lexical, gramatical și fonetic, reflectate în numele de locuri din Țara Lăpușului.

1. LEXIC

1.1. Ceea ce caracterizează toponimia acestei regiuni este, între altele, frecvența apreciabilă a toponimelor *Jgheabul*, *Obcinal (Opcina)* și *Piciorul*, nume de locuri care, în același timp, se regăsesc într-un număr destul de mare în Țara Oașului, Maramureș, Năsăud și pe valea Bistriței moldovenești.

1.2. De unele din toponimele amintite se leagă, ca fapte de ordin istorico-social, modalitatea trasării hotarelor dintre satele regiunii.

Ca și în alte regiuni muntoase ale țării, teritoriile economice ale satelor sînt situate în depresiunea cursului de apă principal (în cazul nostru, Rîul Lăpușului) sau în depresiunile afluenților acestuia. De aceea linia hotarului dintre sate urmează, de regulă, culmile care constituie cumpăna apelor. Aceste culmi sînt de obicei transversale și mai rar radiale. În cazurile — mai rare — cînd linia despărțitoare a teritoriilor economice ale satelor trece de-a lungul unui curs de apă, el se numește, invariabil, *Valea Hotarului* (Lăp R, Răz, Suc Jos).

Pe unele porțiuni, culmile — cumpene ale apelor —, pe unde trec și hotarele, se numesc *obcine (opcine)*. Este vorba de porțiuni considerate mai importante, prin faptul că, adeseori, ele sînt mai apropiate de vetrele a două sate vecine și constituie, în același timp, locuri de trecere. Sugestive în această privință sînt și variatele definiții date de informatori pentru apelativul *obcină (opcină)* : „coamă de deal lungă'' (Ct I); „graniță între hotare pe culme" (DNI; sf. SJ I); „un deal mai mare și mai separat de celelalte, între două văi, care are drum deasupra, chiar pe vîrf" (LR I) etc. Din cele peste 20 de nume de acest fel înregistrate în regiune, cităm unele ca : *Obcina* (Cost; Larga; Lăp R; Stoic), *Pe Obcină* (Cupș), *Obcina Bradului* (Groși), *Obcina Dealului* (Suc Jos), *Obcina Frăsineilor*, *Obcina Lespezii* (Groși), *Obcina Leșului* (Cost), *Obcina Păltinoaii*, *Obcina Runcului* (Suc Jos), *Obcina Turcoaiei*, *Obcina Vidinoii* (Suc Sus). După cum arată Iorgu Iordan (T., p. 522—523), termenul *opcină* (mai vechi *obcină)* provine din v. sl. *obĭština* „comunitate", sensul lui primordial fiind deci cel de „proprietate comună, devălmășie". Menținerea termenului și a numelui în cauză în regiunile muntoase ale Țării Lăpușului, Maramureșului și Moldovei se explică prin faptul că în atare regiuni s-a putut păstra timp îndelungat și proprietatea devălmașă.

Culmile — cumpene ale apelor, de-a lungul cărora sînt situate obcinele și trec hotarele —, constituie părți mai înalte ale unor dealuri; cf. *Dealul Bozghii* (Larga), *Dealul cel Drept* (Dumbr N), *Dealul Nodișenilor* (Cost), *Dealul Onului* (Cuf), *Dealul li Pătru* (Roh), *Dealul Poieniții*, *Dealul lui Vortolomei* (Larga) etc.

Pe linia culmilor sau a dealurilor se situează ridicături de dimensiuni și forme variate. Astfel sînt, mai întîi, ridicăturile în plan vertical, numite în general *vîrf (vîrv)* : *Vîrful Bodii* (Roh), *Vîrful Carpenului* (Suc Jos), *Vîrvul Costenilor* (Cupș), *Vîrful Cupșeniului* (Cost), *Vîrvul Dealului* (LăpR), *Vîrvul Găurii* (Lib), *Vîrful Hudinului* (Groși), *Vîrful Stînișoarei* (Suc Sus), *Vîrful Ulmilor* (Cupș), *Vîrful Ursoiului* (Roh; Tg Lăp) etc. sau desemnate cu termeni speciali, precum *corn* : *Cornul Dealului* (Cuf), *Cornul Rîpii* (Larga); *oușor* : *Oușoru* (Groși); *pic (picoi)* : *Vîrful Picului* (Cupș), *Picoi* (Suc Jos); *țic (țiclu, țiclău)* : *Vîrful Țicului* (Lib), *La Țiclu* (Cupș), *Vîrful Țiclăuli* (Cost). Alte ridicături sînt ascuțite în plan orizontal *(grui)* : *Gruiu* (Lib), *Gruimanu* (Groși), *Gruiul Poienii* (Lib), *Gruiul Tîrgului* (Lăp R) sau, în sfîrșit, sînt de formă trapezoidală sau ovoidală *(măgură)* : *Măgura* (Cost, Groși, Lăp R, Stoic), *Măgura Ciorilor* (Stoic), *Măguricea* (Cost), *Măgurița* (Groși) sau *(șatră)* : *Șatra* sau *Șatra Pintii* (Cost, Cupș), *Șetrița* (Cost, Cupș, Groși); pentru *Șatra*, *Șetrița*, vezi mai jos.

Pe alocuri, hotarele au fost marcate prin diferite semne; cf. *ciuhă* „stîlp de hotar" (cf. DA) : *La Ciuhă* (Tg Lăp; Stoic), *Vîrful Ciuhii* sau *zleamăn* „semn de hotar alcătuit dintr-o movilă (de vreascuri, de pietre etc.)" : *Zgleamăn* (Groși), *Zglemine* (Cost). *Zgleamăna* (Suc Jos), *Zglemenele* (Stoic); asupra acestui toponim vezi lucrarea noastră, *Vechea vatră*, p. 178–181.

În sfîrșit, alteori, în special pe ridicături mai mari (unde se întîlneau hotarele mai multor sate), se construiau fortificații primitive, alcătuite din șanțuri și palisade (numite *prisăci*) : cf. *Vîrful Prisăcii* (Stoic); asupra toponimului, vezi, de asemenea, *Vechea vatră*, p. 53, 86–87, 108.

Numeroasele ramificații care se desfac din culmile principale și care, adeseori, sînt cuprinse între două văi sau pîraie, se numesc (la sg.) *picior*; cf., dintre cele peste 60 de nume de acest fel, unele ca : *Piciorul*, *Piciorul lu Belei* (Groși), *Piciorul cu Brazii* (Poi Bot), *Piciorul Calului* (Lăp R; Roh; Stoic; Ung; fapt interesant, această metaforă e relativ frecventă și pe valea Bistriței moldovenești), *Piciorul Dealuli*, *Piciorul Fundăturii* (Lăp R), *Piciorul Gliganului* (Groși; *gligan* „porc mistreț" DA), *Piciorul Hotarului* (Stoic), *Piciorul Jgheabuli* (Fînt), *Piciorul Lat* (Dobr; Stoic), *Piciorul (cel) Lung* (Groși, Ung), *Piciorul Măgurii* (Groși), *Piciorul Mesii* (Cupș), *Piciorul Mesteacănuli* (Roh), *Piciorul Movilii* (Ung), *Piciorul Plaiuli* (Cupș), *Piciorul cel Scurt* (Roh; Suc Jos), *Piciorul Șetrii* (Cupș), *Piciorul Tarniții* (Suc Sus), *Valea Piciorului* (Răz), *Piciorașu* (Fînt) etc.

În lungul acestor picioare urcă spre obcini numeroase drumuri *(plaiuri)* : *Plaiul cel Bătrîn* (Groși; Lăp R), *Plaiul Bîrnelor* (Groși), *Plaiul Borenașilor* (Răz), *Plaiul Hudinului* (Groși), *Plaiul Meselor* (Lăp R), *Plaiul Moroșenilor*, *Plaiul Vadurilor*, *Plaiul Vădurele* (Groși), *Piciorul Plaiuli* (Cupș), *Valea Plaiului* (Groși) etc.; *Plăiuț* (Groși; Larga; Suc Jos; Suc Sus; Ung), *Gura Plăiuțului* (Suc Jos) etc.

În sfîrșit, pe versante (uneori pe versantele picioarelor) se găsesc, din loc în loc, ușoare depresiuni în formă de „U", care nu o dată marchează începutul obîrșiilor unor văi sau pîraie, depresiuni numite *jgheaburi* (sg. *jgheab*). De notat că în regiune, alături de semnificația metaforică amintită, termenul *jgheab* se întîlnește frecvent și cu sensuri primordiale, ca „jlip, uluc" (DNI), „halău" (PB II) „covată pentru spălat sau pentru

adăpatul vitelor" (RI) etc. Iată cîteva exemple din cele peste 60 de nume topice de acest fel : *Jgheabul* (Fînt ; Groși ; Lăp R ; Roh), *Jgheabul Buzelor* (Larga), *Jgheabul cu Cărarea* (Cost), *Jgheabul Largii* (Larga), *Jgheabu Luncuții* (Groși), *Jgheabul cel cu Piatră* (Cupș), *Jgheabul cu Ponoarele* (Ung), *Jgheabul Sec* (Groși), *Jgheabul cel Sterp* (Cost), *Jgheabul Ulmilor* (Cupș), *Fîntîna Jgheabului* (Răz), *Gura Jgheabului* (Ung), *Izvorul Jgheabului* (Stoic), *Piciorul Jgheabului* (Fînt), *Valea Jgheabului* (Cupș ; Groși), *Părăul Jgheaburilor* (Dumbr N) etc.

Cele de pînă acum demonstrează, cu plasticitate, un aspect important al viziunii geografice a localnicilor, viziune identică, în fond, cu cea a locuitorilor din zonele Năsăudului, Țării Oașului, Maramureșului și a văii Bistriței moldovenești.

1.3. *Bulbuc*, fînaț și loc arător, cu o fîntînă cu izvor țîșnitor (Cost), tot acolo și *Izvorul Bulbucului ; La Bulbuc*, alte două izvoare țîșnitoare (Cupș, Stoic) ; *Fîntîna de la Bulbuc* (Lib), *La Piatra Bulbucului* (Poi Bot). — După *bulbuc* „bășică de apă", aici cu sensul, neatestat, de „izvor care țîșnește (făcînd bulbuci)".

Cheiul Babii (Tg Lăp), *Cheiul Borcutului* (Bor), *Cheiul Cufoii* (Cuf) ; *Cheiul Babii* se mai numește (ofic.) și *Cheile Babii ;* toate locurile numite astfel sînt strîmtori situate de-a lungul unor văi *(Valea Babii, Valea Borcutului, Valea Cufoii)*. Forma *Cheiu* se explică prin substantivul neutru *cheĭ* (pl. *cheiuri)* „strîmtoare de-a lungul unei văi ; cheie", atestat de asemenea în regiune : „*Cheiul Turzii* [= Cheile Turzii !] sînt niște c h e i u r i grozave, închise" (CI). Prin aspectul său fonetic, acest substantiv constituie o dovadă clară că provine din pl. lat. *clavi* (sg. *clavus* „cui"), el însemnînd la început „vale îngustă de forma unui unghi (colț) în plan vertical (răsturnat)" (cf. Homorodean, *Vechea vatră*, p. 155—162).

Chiuz, teren alungit, cuprins între Rîul Lăpușului și un canal care vine de la moară (Răz) ; *Chiuzul lui Copil*, insulă în Rîul Lăpușului (Răz). — După *chiuz*, aici cu sensul de „peninsulă ; insulă" (< magh. *köz* „de mijloc, loc situat la mijloc" cf. DA, s.v. c h i u z).

Ciulinari (La ~), poieni cu ocoale (= locuri îngrădite), unde oamenii semănau c i u l i n e (= cartofi). — După *ciulinar* „loc unde se cultivă cartofi" (Răz : com. Cornelia Filip).

Cîmpul li Căsîian (Roh), *Cîmpul Coșerelor* (Cost), *Cîmpul Gruiumanilor* (Lăp R), *Cîmpul Stoiceanuli* (Roh), *Cîmpul Țiganilor* (Lăp R), *Cîmpii cei Lungi* (Ung), *Cîmpii Vidinoaii* (Suc Jos), poieni cu fînațuri, pășuni și terenuri arabile. — După *cîmp* (pl. *cîmpi)* „loc în pădure, de unde s-au tăiat copacii ; poiană" (DNI, G I, RI, SJ I) ; „după ce s-au tăiat copacii, întîi se face s e c ă t u r ă, apoi poiană" (DNI) ; cf. și *cîmpî* „a face o poiană, o c î m p i t u r ă, curățind locul de tufișuri" (U I). Sensul de „poiană" al termenului *cîmp* apare și în Munții Apuseni (cf. StUBB, 1967, fasc 1, p. 107).

Comandă (La ~), pășune și fînaț ; „vîrf de deal mai important" (Suc Jos : com. Samfira Lucaci). — După *comandă* „punct trigonometric" : *în Vîrful Măgurii e o comandă ori c i u h ă* (U III) ; un sens întrucîtva similar îl are cuvîntul în Valea Jiului, unde numele *Comanda* (Jieț) și *Piatra Comenzii* (Uricani) indică locuri pe fosta frontieră, unde au fost posturi de grăniceri sau de vamă.

Cotroape (Groși), „lanț de dealuri situat în vecinătatea satului, unde se observă urmele unor alunecări de teren" ; *Cotroape*, „locuri rele, cu gropi, mișcate de ploi" (Suc Sus : SI) ; *Cotroape*, teren lunecos, nepro-

ductiv (Lăp R); *Cotroapele*, „loc urît, cu spini, loc urnit, h î i t [= surpat], c u t r o p i t, la capătul locului *La Muncei*" (Suc Jos : SJ I); *Cotropină*, „pășune, teren mai mic decît *Cotroapele*, dar tot gropos" (Suc J : com. Samfira Lucaci). — După *cotroapă* „alunecare de teren", postverbal de la *cutropi (cotropi)* „(despre teren) a aluneca, a se surpa" (cf. SJ I).

Fătăciune „loc unde o stat oile două-trei veri dupăolaltă" (Dobr : Db I); *Fătăciune*, „două locuri cu adăposturi și staule pentru iernat pentru oi, capre și vite" (Groși, Larga : com. Viorel Cozma); *La Fătăciuni* „locul unde fătau oile; este în apropiere de *La Comarnici*" (Cupș : com. Florica Filip) — După *fătăciune* „loc unde fată oile sau alte animale" (com. Florica Filip; cf. DA, Iordan, T., p. 510).

Șatra sau *Șatra Pintii*, munte (1041 m) de formă trapezoidală (a unei măguri) (Cost, Cupș, Stoic : Posea, Ț.L., p. 18, 21, 23, 30, 75); aici ar fi stat ascuns haiducul Pintea (com. Florica Filip); *Coasta Șătrii*, *Cornul Șătrii*, *Izvorul Șătrii*, *Piciorul Șătrii*, *Rîul Șătrii*, *Vîrvul Șătrii* (Cupș). Un deal situat la est de *Șatra*, care are o formă asemănătoare cu acesta, se cheamă *Șetrița* (Cost, Cupș, Groși). Toponimul constituie o formație metaforică, după *șatră*, care, în graiul local, înseamnă „tarabă, masă pe care negustorii își expun și își vînd mărfurile în piețe" (cf. St I). Faptul că o ramificație a muntelui Șatra se cheamă *Piciorul Mesii* (com. Florica Filip) ar putea demonstra că numele său mai vechi va fi fost *Masa*, întîlnit, de altfel, și în alte părți ale regiunii; cf. *Izvorul Meselor* (Poi Bot), *Plaiul Meselor* (Lăp R).

Poposeala [Poposála G I, LI], „un m i e z [= bucățică] de pămînt, jos lîngă apă" (Groși : G I); *Poposeala*, loc de popas pe drumul către Tg. Lăpuș (Lib) — Cf. *popas*, *poposi*.

Puruli (Valea ~), vale (Rogoz). — *Pur* „buruiană ce se face prin grădini; are gust de usturoi; i se mai zice și *ai pur* sau a i c i o r ă s c" (RI); cf. lat. *porrum* (DEX).

Troian sau (prin etimologie populară) *Trăian*, *Pódu Cocod'iţî*, *Șesul (lui Troian)*, teren neted, șes, odinioară împădurit, acum e pășune și loc arător, cu vestigii arheologice (Groși, Suc Sus); *Buza Troianului*, teren în pantă, unind cele două terase ale Șesului și Troianului (Groși). Ținînd seama de configurația terenului, numele se poate explica prin *troian* (de origine preromană), cu sensul fundamental de „drum, cărare", aici probabil „teren viran" sau, eventual, „val de apărare" (azi nivelat) (cf. articolul nostru *Corrispondenze toponomastiche romeno-italiane. Il toponimo TROIAN*, în „Annali della Facoltà di Lettere e Filosofia dell'Università di Napoli", XII (1981—1982), p. 238).

Țîțîna Pintii, stîncă mare, lîngă *Blidul Pintii*, care are în vîrf o adîncitură; stînca este așezată într-un loc strîmt între dealuri, pe unde trece o cărare spre satul Răzoare (Cuf : com. Cornelia Filip). *Pîrîul Țîțînilor*, afluent al Văii Dobrului (Roh) — Cf. *țîțînă* „urmă slabă de apă mijită din pămînt și care se pierde repede în pămînt, fără să aibă curs"; „loc mlăștinos de unde chiftește apa care, la o depărtare de cîțiva metri, dispare în pămînt" (DLR ms.).

Vinului (Dealul ~), „c î m p [= poiană], unde se măsurau oile mai demult" (Poi Bot : PB II). — După *vin* „apă acră, apă minerală"; cf. Drăganu (*Top. ist.*, p. 68), care socotește termenul drept o formație românească (cf. și *Valea Vinului*, *Lunca Vinului*, *Dealul Vinului*, în

părțile Năsăudului; *Izvorul Zinului*, *Dealul Zinului*, *Valea Zinului*, în Maramureș etc.), chiar magh. *borkút* și *borvíz* fiind calcuri după românescul mai vechi *vin*.

1.4. Compunere. Numele compuse discutate aici prezintă suduri ale elementelor componente. La nivelul părților sudate, au avut loc diverse accidente fonetice (sincope, asimilări, disimilări etc.). În legătură cu atare fapte, vezi Iordan (T., p. 491—495), Graur (N.L., p. 73—82); cf. și Homorodean (*Vechea vatră*, p. 203—205). Din punct de vedere morfologic, numele care urmează sînt compuse din substantiv + prepoziție + substantiv și substantiv + adjectiv.

Valea Cufoii sau *Cufoaia*, vale și sat. După cum am mai arătat (vezi *Din toponimia Țării Lăpușului*, în CL, 1987, nr. 1, p. 50—55), forma *Cufoii* (*Valea* ~) se explică prin aglutinarea prepoziției *cu* la substantivul *foi* (pl. lui *foi* s.m., variantă a substantivului *foale* (< lat. *follis*) „aparat care servește la comprimarea și la suflarea aerului cu ajutorul unei camere cu burduf de piele cu pereți plisați, acționată prin mînere sau prin sistem de pîrghii" DEX). Astfel de aglutinări sînt destul de obișnuite în toponimia țării noastre: cf. *Jgheabul Coloniș* < *Jgheabul cu Aluniș*, *Jgheabul Corinii* < *Jgheabul cu Arinii*, *Muchea Cucuților* sau *Muchea cu Cuțile* etc. (cf. StUBB, 1964, fasc. 2, p. 129). Forma *Cufoaia* a luat naștere prin acord în gen cu determinatul feminin *Valea*.

Trecufoi(le). Numele *Cufoaia*, dat văii și apoi satului, a mai fost dat, prin extensiune, și altor locuri de pe traseul văii. Astfel, *Trecufoi(le)* este o poiană situată la confluența Văii Tălhăroaia cu Valea cea Mare, văi din a căror unire ia naștere Valea Cufoii. Forma *Trecufoi(le)* derivă, printr-o falsă analiză, din *(În)tre Cufoi*, ultimul element rezultînd dintr-un „supranume" dat prin extensiune celor doi afluenți dinspre izvor ai văii Cufoaia.

Trecărări, *Valea Trecărări*, luncă, fînaț și pîrîu (Dumbr), a luat naștere în mod similar dintr-o formă *Între Cărări*: lunca numită astfel e străbătută de mai multe cărări.

Buzantrezăr (< *Buza între Iezere*), culme de deal situată între două locuri mlăștinoase (din care izvorăsc Izvorul Ulmilor și Izvorul Zăpozii) (Cupș: com. Florica Filip). În graiul local, *buză* înseamnă „culme de deal" (com. Florica Filip); pentru *iezer* cu sensul de „loc băltos, mlăștinos", vezi DA.

Valea Chilatii, vale care curge pe lîngă C a l e a L a t ă (Cupș), rezultă, după cum ușor se poate observa, dintr-un *Valea Căii Late*.

1.5. Locuțiuni, expresii. *Leagă Roata*, drum abrupt, unde, la coborîre, carele trebuie împiedicate prin l e g a r e a u n e i r o ț i; terenul din jurul acestui loc (Cuf.) < *a lega* + *roată*.

Valea între Pămînt [Vál'a întră Pămînt CI], vale ale cărei izvoare (trei la număr), după ce curg puțin la suprafață, dispar sub pămînt, pentru a reapărea mai jos la locul numit P o n o a r e (Cuf.) Numele provine din construcția *Valea întră (untră) în Pămînt*, prin asimilarea ei la toponime formate cu prep. *între* (pron. *întră*); vezi mai sus *Trecufoile* și *Valea Trecărări*.

După cum se știe, formații de acest fel sînt mai frecvente în toponimia altor țări romanice (de ex., în Franța: cf. Charles Rostaing, *Les noms de lieux*, Paris, 1969, p. 95—96; Nègre, *Top. Rab.*, p. 170—178; pentru toponimia românească, cf. Iordan, T., p. 495).

2. GRAMATICĂ

2.1. Fenomenul proclizei articolului la substantive proprii, nume de persoană masculine, feminine sau asimilate acestora (dar și la substantive feminine c o m u n e, întîlnit și în alte părți ale țării; cf., între altele, *Istoria limbii române*, București, 1978, p. 235–237) apare cu destulă regularitate în toponimia regiunii; cf. *Dealul i Rujii* (Răz), *Gaura i Tomoaii* (Fînt), *Gruiul i Manii* (pentru *Gruiul lui Manea* — Lăp R), *Jgheabul i Lupoaie* (Ung), *Moina i Dăncioaie* (Cupș), *Poiana i Anuță* (Ung), *Părăul i Bozdoaie* (Roh), *Poiana i Floare* (Ung), *Săcătura i Marică* (Cupș), *Valea i Paraschii* (Suc Sus), *Valea i Rujă* (Răz), dar și *D'ālu‿i‿Zīie* (Roh : RI, adică *Dealul Viei)*, cf., de altfel, și *Valea i Scradii* (Drăganu, *Rom.*, p. 395) : *scradă* „un fel de iarbă care crește la munte, prin păduri și locuri umbroase și care, menținîndu-se verde și în timpul iernii, servește ca hrană oilor și caprelor'' (DM; cf. PB I).

Forme ca *Dealul i Rujii*, *Gaura i Tomoaii*, *Valea i Paraschii* etc., dublu articulate, cu articolul proclitic, dar și cu cel enclitic (sub influența formelor generale din limba română), sînt, fără îndoială, mai noi în raport cu cele care prezintă doar articolul proclitic (cf. *Jgheabul i Lupoaie*, *Poiana i Anuță*, *Săcătura i Marică*, *Valea i Rujă* etc.).

2.2. Numele discutate aici prezintă forme de număr și gen mai puțin obișnuite, aberante chiar în raport cu limba curentă.

Număr. *Coasta Părinciuli* (Roh), *Dealul Părinciuli* (Bor; Roh), *Valea Părinciuli* (Roh). Forma (de genitiv sg. art.) *Părinciuli* prezintă trecerea la singular a pluralului *părinci* (de la *părinc*, nume de plantă). Să se vadă și alte nume, în care acest fenomen n-a mai avut loc : *Dealul Părincilor* (Bor; Tg. Lăp) și *Valea Părincilor* (Bor).

Suciuri, nume generic pentru cele două sate învecinate, *Suciul de Jos* și *Suciul de Sus*.

Gen. O schimbare de gen se întîlnește în *Dealul Usoii* (Răz) și *Poiana Usoii* (Răz) : *usoi* „versant nordic de deal'' (cf. bg. *osoj*, id.; Petrovici, *Studii*, p. 176); cf. și diminutivul *Orsoița*, versant nordic de deal (unde a intervenit și contaminarea cu termenul *urs)*.

3. FONETICĂ

Sînătoarea, afluent al văii Rioaia (Lăp R); *Sunătoarea*, pășune (Fînt); *Drumul Sunătorii*, drum care însoțește pe o anumită porțiune V a l e a S ă n ă t o r i i (Răz); *Gura Sînătorii*, locul unde S î n ă t o a r e a se varsă în Rîoaia (Lăp R); *Podul Sînătorii*, pod peste V a l e a S ă n ă t o r i i (Răz); *Valea Sănătorii*, afluent pe dreapta a Rîului Lăpușului (Răz) : *sunătoare (sănătoare, sînătoare)* „plantă erbacee cu flori galbene-aurii din care se prepară unguente și ceaiuri medicinale'' (< lat. *(herba) sanatoria*, prin apropiere de *sunător*; cf. DM). Atît toponimele, cît și termenul comun păstrează variante fonetice vechi (cf. *sănătoare, sînătoare)*, mai apropiate de etimon.

ABREVIERI

Lucrări

Drăganu, Rom. — Nicolae Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomasticei*, București, 1933.

Drăganu, *Top. ist.* — Nicolae Drăganu, *Toponimie și istorie*, Cluj, 1928.

Graur, N. L. — Al. Graur, *Nume de locuri*, București, 1972.

Homorodean, *Vechea vatră* — Mircea Homorodean, *Vechea vatră a Sarmizegetusei în lumina toponimiei*, Cluj-Napoca, 1980.

Iordan, T. — Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, 1963.

Nègre, *Top. Rab.* — Ernest Nègre, *Toponymie du canton de Rabastens (Tarn)*, Paris, 1959.

Petrovici, *Studii* — Emil Petrovici, *Studii de dialectologie și toponimie*, volum îngrijit de I. Pătruț, B. Kelemen și I. Mării, București, 1970.

Posea, Ț. L. — Grigore Posea, *Țara Lăpușului. Studiu de geomorfologie*, București, 1962.

Localități anchetate

1. Bor = Borcut; 2. Cost = Costeni; 3. Cuf = Cufoaia; 4. Cupș = Cupșeni; 5. Dobr = Dobric; 6. Dumbr. = Dumbrava (fost Dobriținaș); 7. Dumbr. N = Dumbrava Nouă (fost Boiereni); 8. Fînt = Fîntînele; 9. Groși = Groși (sau Groșii Țibleșului); 10. Larga = Larga; 11. Lăp R = Lăpușu Românesc; 12. Lib = Libotin; 13. Poi Bot = Poiana Botizii; 14. Răz = Răzoare; 15. Rogoz=Rogoz; 16. Roh = Rohia; 17. Stoic = Stoiceni; 18. Suc Jos = Suciu de Jos; 19. Suc Sus = Suciu de Sus; 20. Tg Lăp = Tîrgu Lăpuș; 21. Ung. = Ungureni.

Informatori

CI: Cufoaia. Bel Alexandru, agricultor, 59 de ani, 7 clase primare (1966).
Ct I: Costeni. Tira Flaviu, agricultor, 90 de ani, 4 clase primare și o clasă de liceu (1968).
Db I: Dobric. Leșa Alexandru, agricultor, 63 de ani, 4 clase primare (1975).
DNI: Dumbrava Nouă. Petruț Ștefan, agricultor, 71 de ani, 4 clase primare (1965).
G I: Groși. Borodi Constantin, cioban, 61 de ani, (1967).
LR I: Lăpușu Românesc. Coman Ion, agricultor, 67 de ani, 7 clase primare (1975).
PB I: Poiana Botizii. Mîț Partin, pădurar, 87 de ani, 4 clase primare (1967);
PB II: Poiana Botizii. Mîț Gheorghe al lui Găvrilă, lucrător la pădure, 94 de ani (1967).
Rz I: Răzoare. Velea Andrei, agricultor și paznic de cîmp, 71 de ani, știe carte (1966).
RI: Rohia. Pop Condrate, agricultor, 61 de ani, 4 clase primare (1965).
SJ I: Suciu de Jos. Nechita Gheorghe, agricultor, 70 de ani, știe carte (1967).
St I: Stoiceni. Anton Trofin, agricultor, 60 de ani, 3 clase primare (1966).
U I: Ungureni. Buda Ion, agricultor, 78 de ani, 4 clase primare (1968).
UII I: Ungureni. Buda Vasile, paznic de cîmp, 45 de ani, 4 clase primare (1968).

Faits de linguistique dans la toponymie de Țara Lăpușului

(Résumé)

L'article relève quelques faits de linguistique moins connus ou moins communs, concernant le lexique, la grammaire et la phonétique, reflétés dans les noms de lieux de la région de Țara Lăpușului. Parmi d'autres, on remarque des termes (cf. *jgheab*, *obcină*, *picior* etc.), qui expriment la mentalité géographique des indigènes, mentalité commune aussi aux habitants des alentours (surtout de Moldavie), ou la proclise de l'article dans la construction du cas génitif des noms féminins (cf. *Poiana i Floare*, *Săcătura i Marică*, *D'ălu‿i‿Zîie* pour le roumain commun *Poiana Florii*, *Săcătura Maricăi*, *Dealul Viei* etc.).

Februarie 1987

Facultatea de Filologie
Cluj-Napoca, Horea 31

CONTINUITATE FORMALĂ ÎN EVOLUȚIA DIALECTELOR LIMBII ROMÂNE

DORIN URIȚESCU

Articolul urmărește felul în care cuvintele de diferite origini (în special slavă) se conformează, în diversele subdialecte dacoromâne, regulilor fonotactice referitoare la secvențele de consoane (stabilite de autor pentru româna comună pe baza inventarului grupurilor consonantice din elementele de origine latină și autohtonă), considerînd că adaptarea împrumuturilor reprezintă un semn al productivității acestor reguli și, prin urmare, al continuității la nivel fonotactic al formei limbii.

Din punct de vedere teoretic, lucrarea de față se bazează pe atribuirea unei valori diferite distincției dintre formal și natural în evoluția fonologică (vezi Urițescu 1986a : 229 ș.u.) : prin ,,formal'' se înțelege ceea ce este în legătură cu forma limbii (implicînd relații funcționale în sistem și relații formale la nivelul normei [1]), iar prin ,,natural'', ceea ce ține de motivarea ,,mecanică'', articulatorie și/ sau perceptuală, ca atare, de motivarea nonlingvistică a proceselor fonologice [2].

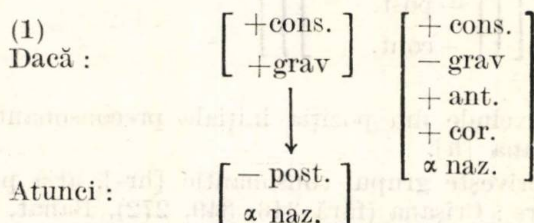
Norma presupune determinări sociale și culturale și reprezintă o parte a formei limbii, dar acea parte a formei prin care sistemul este realizat. Ca urmare, norma constă din reguli de implementare și reguli fonotactice, pe cînd vorbirea presupune reguli alofonice (corespunzătoare, în general, regulilor din vorbirea obișnuită — ,,casual speech'').

Relațiile sistematice și relațiile de la nivelul normei asigură continuitatea formală a evoluției fonologice și, prin selectare și implementare, continuitatea naturală [3]. Fără a insista aici asupra acestor probleme, trebuie să precizăm că atît continuitatea formală, cît și continuitatea naturală nu pot avea decît o valoare relativă : creșterea ambiguității la nivelul sistemului, de pildă, poate duce la reanalizarea relațiilor sistematice (cf. Coseriu 1973 : 114 ș.u. ; Andersen 1973), fapt care, la rîndul lui, poate influența caracterul proceselor naturale acceptate la nivel de normă și, prin aceasta, continuitatea naturală.

În cele ce urmează vom analiza un aspect al continuității formale în subdialectele dacoromâne, anume continuitatea la nivel fonotactic, adică la nivelul regulilor care guvernează combinarea sunetelor în secvențe, nivel care, după cum am arătat, trebuie considerat ca parte integrantă a normei [4]. Regulile fonotactice reprezintă un tip de generalizări despre structura fonologică extrase direct din realizările caracteristice normei. Aceste reguli definesc noțiunea de ,,pronunțabilitate'' într-o anumită limbă, ,,pronunțabilitate'' care însă nu se referă la ceea ce vorbitorii pot pronunța din punct de vedere fizic. Este vorba atît de ceea ce Derwing (1973 : 215) credea : regulile fonotactice sînt generalizări ,,... representing a set of articulatory habits which speakers of a language have acquired, over time, as a result of constant practice'' [5], cît și, mai ales, de ceea ce este acceptat drept ,,corect'' la nivel social și cultural, adică la nivelul normei. Aceste reguli guvernează nu numai rezultatul operațiilor morfologice (în care se includ și procesele morfofonologice), ci și adaptarea cuvintelor

străine, forma acestora din urmă putînd, ca urmare, să fie folosită în testarea continuității sau discontinuității la nivel fonotactic.

În analiza noastră, pornim de la un set de reguli fonotactice referitoare la secvențele de consoane pe care le-am stabilit pentru româna comună pe baza inventarului grupurilor consonantice din elementele de origine latină și autohtonă, urmărind felul în care cuvintele de alte origini (în special de origine slavă) se conformează acestora în diferite subdialecte dacoromâne [6]. Adaptarea împrumuturilor la regulile fonotactice caracteristice românei comune reprezintă un semn al productivității acestor reguli și, prin urmare, al continuității la acest nivel al formei limbii.

Cum am încercat să demonstrăm în altă parte (Uriţescu 1986b), regula (1) caracteriza probabil și limba traco-dacă și limba de bază a albanezei (într-o variantă puţin diferită, întrucît albaneza avea un grup consonantic [ft]). După perioada românei comune, regula (1) explică și evoluţia grupului consonantic [ht] din cuvintele de origine slavă la [ft] în română.

În ceea ce privește grupurile consonantice de tipul [kt], [ks] putem considera că regula (1) este continuată pînă tîrziu în toate subdialectele dacoromâne, întrucît aceste grupuri consonantice sînt recente în limba română populară, în care au pătruns prin împrumuturi tîrzii din germană, maghiară, slavă și prin neologisme intrate din limba română literară : cf. [o buctát] ,,a dat faliment'' (,,nu a reușit''), în care [kt] s-a impus în Crișana, Maramureș, Banat ; forma cu [pt] — [o buptát^{ŭ}] — apare numai în pct. 95 (*ALR s.n.* IV/1011) ; [lictár^{i}] ,,magiun'' apare în graiuri din Maramureș și din Transilvania, dar nu în Crișana, unde avem [litár^{i}] (310) sau — în 95 — [liptár^{iŭ}] (*ALR s.n.* IV/1082 ; cf. și Teaha 1961 : 239) ; formele de tipul [dóptor], pentru *doctor*, se grupează și ele în Crișana și vestul Transilvaniei — ALR I,I/108 —, fapt care garantează originea lor populară, *doftor* putînd fi o formă pătrunsă din limba literară — cf. Dumistrăcel 1978 : 287 — etc.[7] Grupul consonantic [gn] ([kn]) nu s-a impus însă în nord-vestul dacoromânei decît foarte tîrziu, pe cînd în celelalte subdialecte dacoromâne el a fost păstrat în elementele vechi de origine slavă și, paralel, în formații românești de tipul *pocni*. În Crișana, vestul Transilvaniei și, izolat, în Banat și nord-vestul Olteniei, [gn] ([kn]) a fost transformat în [mn] : cf. [zămnátă] pentru *zăgneată*, aceasta din urmă formă fiind înregistrată în Maramureș, Moldova, estul Munteniei, Dobrogea, Transilvania (fără partea de sud-vest ; *ALR s.n.* IV/1061) [8] ; *pomnește*, pentru *pocnește*, în Crișana (*NALR—Cr.*, ms.) ; *ocnă* ([ógnă]), în Moldova, Muntenia, sudul Transilvaniei, dar [u̯ómńĕ] în 836 (*ALR s.n.* IV/939), [ómnă], [omnáș] etc. în Bihor (Șandru 1936 : 131 ; Teaha 1961 : 73).

Putem conchide, așadar, că regula (1) a fost continuată ca atare numai în nord-vestul dacoromânei.

(2) Dacă: $\# \; [+\text{cons.}] \; [+\text{cons.}]$

$$\downarrow$$

Atunci: $$\begin{bmatrix} -\text{sonant} \\ \left\{ \begin{matrix} \begin{bmatrix} -\text{post.} \\ \alpha\ \text{cont.} \\ \alpha\ \text{expl. înt.} \end{bmatrix} \\ \begin{bmatrix} +\text{post.} \\ -\text{cont.} \end{bmatrix} \end{matrix} \right\} \end{bmatrix}$$

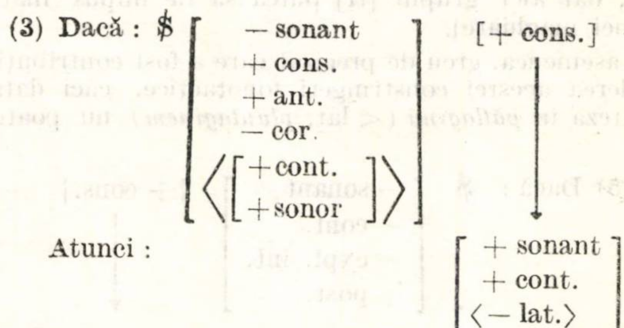
Regula (2) exclude din poziția inițială preconsonantică sonantele, africatele și consoana [h].

În ceea ce privește grupul consonantic [hr-], aria păstrării regulii este destul de mare: Crișana (fără 346, 349, 272), Banat, sudul Transilvaniei, unele graiuri din Muntenia și un grai din Moldova [9]. Grupul consonantic inițial [hr] s-a impus însă în Moldova, nordul Transilvaniei, Maramureș și, parțial, în Oltenia și Muntenia *(ALR s.n.* VII/2104; cf. și *ALR s.n.* IV/951); nordul Banatului cunoaște forma [să blizą̌șćĕ] (atestată de noi în graiul din Fibiș, jud. Timiș) pentru *se hlizește*, iar în Crișana și nordul Transilvaniei au fost notate formele [lizą̌șt″e], hilīzăsc], față de [hlinḑăsc] din nordul Moldovei *(ALR* II/34, 35); cf. și *rișcaș*, în Crișana, față de *hrișcaș* în 349, 272, 284, 260, 253 *(ALR s.n.* IV/1135); [hri̯ápcă] „cîrlig la coasă", în 414 *(ALR s.n.* I/52); *hiribă*, pentru *hrib*, în Crișana *(NALR—Cr.*, ms.); *hărană*, *hărăni*, *Hiristos*, în Transilvania (Frățilă 1982 : 98).

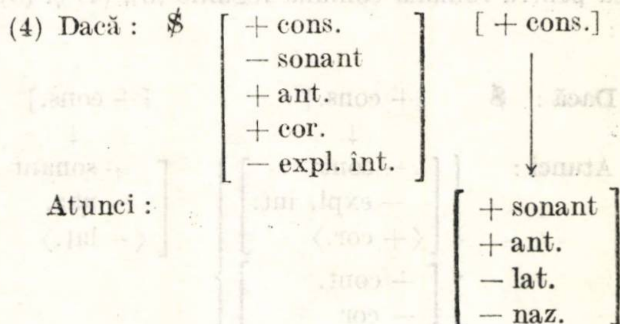
Grupurile consonantice inițiale formate dintr-o nazală și o oclusivă s-au impus numai în aromână (situația din meglenoromână este clarificată acum de Atanasov (1984 : 502)), dar ele nu au caracterizat, după părerea noastră, și nu caracterizează *norma* dacoromânei (vom reveni asupra problemei într-o altă lucrare) [10].

O situație puțin diferită au în dacoromână grupurile consonantice inițiale [ml], [mr]: grupul [ml] s-a impus, în forme de tipul *mladă*, *mlădiță*, de exemplu, în Banat, Moldova, Maramureș, Transilvania (inclusiv punctul 349), dar nu pare să fi fost acceptat în Crișana (cf. [smed″íță], în 284; vezi *ALR s.n.* I/219; cf. și *ALR s.n.* II/584, 585; Teaha 1961 : 283 [11]). Nici grupul inițial [mr] nu s-a impus în Crișana și unele graiuri din nordul Transilvaniei: [umbrᵉę̌jĕ] (334), [umbrę̌jă] (260; cf. și 365, alături de [mrę̣ę̌jâ]), [merę̌jĕ] (64), [m̥brę̌jă] (53), dar [mréjâ], [mri̯ájă] (605 — Moldova, 76 — Banat, 105 — sud-vestul Transilvaniei), [m̥mrę̌jă] (228; *ALR s.n.* III/741); pentru Banat și sud-vestul Transilvaniei, cf. și [mli̯áscăi̯ĕ] (76), [mli̯oscot″ę̌șt″i] (95) „clefăiește" *(ALR* II/37).

Aşadar, regula (2) a fost păstrată întocmai numai în nord-vestul dacoromânei şi unele graiuri din Transilvania şi a fost modificată în celelalte regiuni datorită influenţei slave. În Crişana şi Transilvania, regula (2) a fost totuşi transformată după restructurarea regulii fonologice al cărei rezultat a fost aşa-numita „palatalizare" a labialelor : cf. formele de tipul [mńel], [mńală] etc. Fenomenul este, probabil, destul de tîrziu.

Regula (3) admite grupuri consonantice iniţiale de silabă formate din labiale urmate de [l, r], cu excepţia grupului [vl]. Introducerea grupului [vl] la iniţială de silabă în limba română a reprezentat în fapt o simplificare a regulii fonotactice (3) [12]. Regula (3) a fost însă modificată în nord-vestul dacoromânei datorită unor factori interni : restructurarea regulii fonologice a „palatalizării" labialelor, fenomen [13] în urma căruia au apărut grupurile consonantice [pt''], [bd''] : [pt''ẹle], [bd''íńĕ] etc. Ca urmare a acestui fapt, pentru graiurile din nord-vest primul segment trebuie specificat ca [+continuu] [14] (fără relaţia exprimată de parantezele unghiulare).

Regula (4) exclude grupurile consonantice [tl], [dl] de la iniţiala de silabă (cf. *viclean* < ung. *hitlén*; *ciaclău* etc.; Philippide 1927 : 153). Cu toate că este destul de dificil de stabilit aria în care această constrîngere fonotactică a fost păstrată, se pot face unele aprecieri generale. După formele înregistrate pentru *potlog, cotlon, pătlagină* (cf. *ALR s.n.* IV/1189 ; *ALR* II/283 ; *ALR s.n.* III/650 ; *NALR–Olt.* III/537), este evident că regula (4) a dispărut în Moldova, estul şi sudul Munteniei, Dobrogea, o

parte din Maramureş, graiurile din Banat şi în multe graiuri din Transilvania (cf. punctele 228, 182, 260 ; cf. însă forma *poclog*, în Nepos ; Istrate 1937 : 72) şi este păstrată mai bine în Oltenia şi jumătatea de nord a Crişanei (în această din urmă arie a fost înregistrat şi [cotrón], pentru *cotlon ;* cf. şi forma [porlóg], în 310, 284, 272, 349 ; în punctele 316, 64, 334 din Crişana a fost înregistrată totuşi forma [cotlán] ([cătlán]), pentru *cotlon*, dar aici grupul [tl] putea să fie impus mai tîrziu, sub influenţa formei maghiare).

Este, de asemenea, greu de precizat care a fost contribuţia influenţei slave la pierderea acestei constrîngeri fonotactice, căci data la care a avut loc metateza în *pătlagină* (< lat. *plantaginem)* nu poate fi stabilită.

$$\text{(5) Dacă: } \$ \begin{bmatrix} -\text{sonant} \\ -\text{cont.} \\ -\text{expl. int.} \\ +\text{post.} \end{bmatrix} [+\text{cons.}] \quad \downarrow \quad \text{Atunci: } \begin{bmatrix} +\text{sonant} \\ +\text{cont.} \\ \alpha\ \text{lat.} \\ \alpha\ \text{palatal} \end{bmatrix}$$

Regula (5) (care admite numai [r] şi [l'] după [k, g] iniţiale de silabă) a fost modificată în toate subdialectele dacoromâne prin pierderea relaţiei $\begin{bmatrix} \alpha\ \text{lat.} \\ \alpha\ \text{palatal} \end{bmatrix}$, fapt care reprezintă o simplificare. Schimbarea a fost în parte determinată şi de influenţa limbii slave, din care au pătruns formele vechi cu grupuri consonantice de tipul [kl], [gl].

Notăm că pentru româna comună regulile (3), (4) şi (5) pot fi unite în regula (5') :

$$\text{(5') Dacă: } \$ \quad [+\text{cons.}] \quad [+\text{cons.}]$$
$$\downarrow \qquad\qquad \downarrow$$
$$\text{Atunci: } \left\{ \begin{array}{l} \begin{bmatrix} -\text{cont.} \\ -\text{expl. int.} \\ \langle +\text{cor.} \rangle \end{bmatrix} \\ \begin{bmatrix} +\text{cont.} \\ -\text{cor} \\ -\text{post.} \\ \langle +\text{sonor} \rangle \end{bmatrix} \end{array} \right\} \begin{bmatrix} +\text{sonant} \\ -\text{naz.} \\ \langle -\text{lat.} \rangle \end{bmatrix}$$

care este identică cu o constrîngere fonotactică a vechii franceze (regula (8) în Walker 1981 : 15). Caracterul palatal al lui [l] în grupurile consonantice [kl'], [gl'] putea fi asigurat de o regulă fonologică în prima fază a românei comune şi de o regulă fonotactică în faza a doua a aceleiaşi perioade.

(6) Dacă : $\# \begin{bmatrix} + \text{cons.} \\ - \text{sonant} \\ + \text{cont.} \\ + \text{ant.} \\ + \text{cor.} \end{bmatrix} \quad [+ \text{cons.}]$

Atunci : $\qquad \downarrow$

$$\left\{ \begin{bmatrix} - \text{sonant} \\ + \text{ant.} \\ - \text{cor.} \end{bmatrix} \\ \begin{bmatrix} - \text{sonant} \\ + \text{post.} \\ - \text{cont.} \end{bmatrix} \\ \begin{bmatrix} + \text{sonant} \\ + \text{naz.} \\ - \text{cor.} \end{bmatrix} \\ \begin{bmatrix} - \text{sonant} \\ + \text{ant.} \\ + \text{cor} \\ - \text{expl. înt.} \\ - \text{sonor} \end{bmatrix} \right\}$$

Regula (6) admite grupuri consonantice inițiale de cuvînt avînd ca prim element pe /s/ ([z]) și ca al doilea element consoanele /p, b, f, v/, /k, g/, /m/, respectiv /t/. Singura parte modificată prin influența slavă se referă la sonante ([+ sonant]). Prima modificare, generală în limba română, este o simplificare : prin introducerea grupului consonantic [sn] ([zn]), $\begin{bmatrix} + \text{sonant} \\ + \text{naz.} \\ - \text{cor.} \end{bmatrix}$ se reduce la $\begin{bmatrix} + \text{sonant} \\ + \text{naz.} \end{bmatrix}$. A doua schimbare, determinată tot de influența slavă, are loc numai în anumite subdialecte dacoromâne și este o urmare a introducerii grupului consonantic [sl] : *slab, slobozi* etc. Fenomenul nu s-a petrecut însă în nord-vestul dacoromânei (cea mai mare parte a Crișanei și o parte din vestul Transilvaniei ; cf., de exemplu, *ALR s.n.* VII/2109, 2140) unde, fapt bine cunoscut, apare un [k] epentetic : *sclab, sclobozi* etc. [15] O formă ca *zglobiu* dovedește însă, fără putință de tăgadă, că regula (6) a fost, într-o perioadă mai veche, generală.

(7) Singurele grupuri consonantice de trei consoane acceptate la inițială de cuvînt erau [str, spr, skr, ʃ'kl'] :

Dacă : $\# \quad [+ \text{cons.}] \quad [+ \text{cons.}] \quad [+ \text{cons.}]$

$$\downarrow \qquad \downarrow \qquad \downarrow$$

Atunci : $\begin{bmatrix} - \text{sonant} \\ + \text{cont.} \\ + \text{cor.} \\ - \text{sonor} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} - \text{sonant} \\ - \text{cont.} \\ - \text{expl. înt.} \\ - \text{sonor} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} + \text{sonant} \\ - \text{naz.} \end{bmatrix}$

Dintre grupurile consonantice apărute mai tîrziu, numai [sfr] (cu varianta [sfl]) se abate de la această constrîngere fonotactică, dar acest grup consonantic nu s-a impus în nord-vestul dacoromânei: pentru *sfredel*, în Crișana au fost înregistrate (cu excepția sudului și a punctului 316) formele *scleder*, *stredel*, *sleder*, aceasta din urmă fiind notată și în cîteva graiuri din nordul Transilvaniei (*ALR s.n.* II/559; cf. și Teaha 1961 : 74; Șandru 1936 : 131).

Celelalte grupuri consonantice ([skl, ʃkl, ʃpl, ʃkr, ʃpr, zbl, zdr, ʒdr, zgr]), dintre care unele sînt rare și nepopulare [16], introduc în regulă o schimbare neesențială ([−sonor] devine [α sonor] [α sonor]), mai ales că sonoritatea în grupurile consonantice este stabilită de o altă regulă fonotactică (vezi *infra*).

(8) În poziție finală de silabă (cînd după limita silabică urmează alte consoane — singura poziție implozivă ocurentă în româna comună și, ca atare, ilustrativă pentru cercetarea noastră) apar următoarele consoane: /s ([z]), l, l', r, m, n, ʃ', p, b/: *ascundu*, *albu*, *a'tu*, *[ul'táre], *urca*, *domnu*, *vîntu*, *[aʃ'téptu], *luptă*, *rabdă* etc.

$$\text{(8) Dacă: } \quad [+\text{cons.}] \quad \$$$
$$\downarrow$$
$$\text{Atunci: } \left\{ \begin{array}{l} \begin{bmatrix} +\text{sonant} \\ -\text{forte} \end{bmatrix} \\ \begin{bmatrix} -\text{sonant} \\ +\text{cont.} \\ +\text{cor.} \end{bmatrix} \\ \begin{bmatrix} -\text{sonant} \\ +\text{ant.} \\ -\text{cor.} \\ -\text{cont.} \end{bmatrix} \end{array} \right\}$$

Se poate observa în primul rînd că, în româna comună, dintre consoanele linguale numai sonantele și consoanele caracterizate prin trăsătura [+ continuu] erau acceptate în poziție implozivă, ceea ce poate sprijini ipoteza formulată de M. Sala (1976 : 22 ș.u.) cu privire la existența unei tendințe naturale spre silabe deschise (fapt constatat și în alte limbi romanice). Dar schimbările suferite de consoane în poziție implozivă după această perioadă se explică în primul rînd *formal*, prin constrîngerile fonotactice caracteristice normei limbii române, caracterul natural al acestor reguli fonotactice fiind secundar (cf. și Linell 1979 : 206—207) [17].

Regula (8) a fost modificată în toate subdialectele dacoromâne, prin introducerea în poziție implozivă a consoanelor /f, v, t, d, k, g, h, ʒ [18]/ și, mai rar, /ț/, /č/ și prin dispariția trăsăturii distinctive [forte]. În ceea ce privește consoanele amintite, ele nu s-au impus în aceeași măsură în toate graiurile, faptul fiind condiționat fie formal, fie natural. Diferențierea dialectală depinde însă și de natura consoanei următoare.

Consoana /f/ s-a impus înainte de dentale (*poftă*, *pofti*), poziție în care era susținută și de regula (1) (vezi *supra*). Este de observat însă că, cel puțin în anumite graiuri din nord-vestul dacoromânei, grupul consonantic [ft] s-a impus tîrziu, căci Șandru (1936 : 131) înregistrează încă în Bihor formele [póptă], [poptí] pentru *poftă*, *pofti* (cf. și Teaha 1961 :

75 ; forme de acest fel am înregistrat și noi la vorbitorii în vîrstă din loc. Fibiș, jud. Timiș — nordul Banatului), semn că regula (1) a fost interpretată ca avînd în *output* trăsătura [-continuu] (trăsătură care nu este necesară în româna comună).

Înainte de /n/, consoana /v/ (/f/) s-a impus însă pe arii mai restrînse, datorită aceleiași reguli (1) care, dintre consoanele grave, impunea /m/ înainte de /n/. Ca atare, grupul consonantic /vn/ presupunea două dislocări în normă, fapt care explică înlocuirea lui cu /mn/, /m/, /ʒn] (în Oltenia, Crișana, sud-vestul Transilvaniei și graiuri din Moldova) și, pe arii mici, cu /lm/, /hn/, /gn/, ultimele două forme mai ales în nordul Moldovei, nordul Crișanei și Maramureș (vezi, de exemplu, formele cuvîntului *pivniță ;* ALR II/I, MN, p. 127, întreb. 3825, 3847, 3850 ; *NALR—Olt.* II/204, 205 ; DLR, s.v. *pivniță ; ALRR—Mar.* II/270 ; Istrate 1937 : 71 ; Rusu 1971 : 74 ; Frățilă 1982 : 60, 97 ; *NALR—Cr.*, ms.).

O situație similară are /h/ urmat de /n/ sau /t/ : cf. formele *odinesc*, *hodinesc* (formele de tipul *odihnesc* apar numai în punctele 899, din sudul Munteniei, 182, din sud-estul Transilvaniei, 987, din sudul Dobrogei, și 520, din Moldova ; *ALR* II/I, MN, p. 102, întreb. 2294, 2295).

O evoluție aparte au consoanele /t, d/, care s-au impus în toate subdialectele înainte de /k, g/ (cf. *potcoavă*, *matcă ; ALR s.n.* I/268 ; cf. și *ALR s.n.* II/368 ; cf. însă, sporadic, *preapcă*, *preașcă*, *treaptă*, pentru *pretcă ; ALR s.n.* I/269 ; cf. și *plapcă*, *preapcă*, pentru *platcă*, în punctele 876, 791 ; *ALR s.n.* IV/1165) [19] și pe arii mai restrînse înainte de /v/ (cf. *privor*, *privar*, pentru *pridvor* — *pridvar* apare numai în punctul 141 —, în sudul Transilvaniei ; *ALR* II, I/234 ; cf. și formele *arvocat* — punctele 95, 353, 235, 102, 172, 2, 574, 228 —, *aducat* — nordul Moldovei —, pentru *advocat*, care apare în graiuri din Moldova, Crișana, Banat, Muntenia ; *ALR s.n.* IV/928) și de /n/ (cf. *logornă*, *logonă*, *logonnă*, *logondă*, pentru *logodnă*, în Oltenia, vestul și nordul Munteniei ; formele de tipul *logodnă* s-au impus în Moldova, estul Transilvaniei, Dobrogea și sud-estul Munteniei ; *ALR* II, I/158 ; cf. și Rusu 1971 : 84 ; *pomnojie*, *ponojie*, *pornogi*, *ponoj*, *ponnoj*, pentru *podnojie*, în Țara Oașului, Maramureș, Oltenia, sudul Munteniei, sud-estul Transilvaniei ; grupul consonantic /dn/ (/tn/) s-a impus în acest cuvînt numai în Dobrogea, estul Munteniei și un punct din sud-estul Transilvaniei ; *ALR s.n.* II/481 ; *răsalniță*, pentru *răsadniță* (punctul 537), apare în Muntenia, Maramureș, Moldova, iar în Banat a fost înregistrat *răsáńiță ; ALR s.n.* I/188 ; *NALR—Olt.* III/467 ; Rusu 1971 : 84 ; etc.).

Cum ierarhizarea grupurilor consonantice /tk/, /dv/, /dn/ nu se poate face din punctul de vedere al relațiilor formale (toate aceste trei tipuri afectau numai constrîngerea fonotactică (8)), este probabil că diferența dintre ele în ceea ce privește gradul de adaptare la normă se datorește intervenției unor factori naturali și sociolingvistici. Cu privire la diferențierea naturală, notăm faptul că /dg/, /tk/ sînt grupuri heterorganice cu același mod de articulație, /tf/, /dv/ sînt grupuri heterorganice cu moduri diferite de articulație, iar /dn/ este un grup consonantic homorganic, care tinde spre o articulație continuă (cf. formele de tipul *logonnă*, *logonă ; ponnoj*, *ponoj ;* cf. și [tădăúna], [todẹaúna], generale în dacoromână — *ALR s.n.* V/1497 ; pentru tendințele articulatorii ale acestor tipuri de grupuri consonantice, vezi Catford 1977 : 217 ș.u.).

În sfîrșit, /k, g/ în poziție implozivă sînt mai puternic constrînse, impunerea lor afectînd atît regula (1) (înainte de /t, d, n/), cît și regula (8). Influența regulii (1) este, de altfel, dovedită de formele de tipul *bopșă*, pentru *bucșă (ALR s.n.* II/342, pct. 95), și de înlocuirea grupului consonantic /km/ ([gm]) cu /mn/ [20]. Fenomenul din urmă caracterizează, în fapt, mai ales graiurile în care /kn/ ([gn]) evoluează la /mn/ (Crișana, vestul Transilvaniei și unele graiuri din nord-vestul Olteniei și Maramureș, numai sporadic în alte regiuni ; cf. formele de tipul *tomni* pentru *tocmi*, *tomna* pentru *tocmai* etc. ; *ALR s.n.* V/1317, 1337, 1342, 1344 ; *ALR s.n.* II/398) [21]. Dacă avem în vedere acest fapt, putem spune că și regula (8) este mai bine continuată în Crișana și vestul Transilvaniei decît în alte regiuni.

(9) În poziție inițială de silabă, cînd silaba precedentă se termină în consoană, româna comună prezintă următoarele consoane : /k, g, t, d, m, n, č, ğ, s, l, ț, ḑ, ʃ′, p, b, f, v/ (/r/ apare numai după limită morfemică : *înrăitu*, *înroși* etc.) : *amurgu*, *[muʃ′ka], *lungu*, *alunga*, *mormîntu*, *asculta*, *blîndă*, *adulmeca*, *ulmu*, *plînge*, *mulge*, *adînci*, *arceriu*, *arsă*, *arsură*, *urlu*, *cărțile*, [árḑă], [várḑă], *[árʃ′u], *[plînʃ′u], *bărbatu*, *corbu*, *împăratu*, *învăța*, *înfla*, *gînfa* etc.

Constrîngerea fonotactică poate fi descrisă cu următoarea regulă :

$$\text{(9) Dacă :}\quad [+\text{cons.}]\ \$\ \underset{\downarrow}{[+\text{cons.}]}$$

$$\text{Atunci :}\quad \left\{\begin{array}{l}\begin{bmatrix}-\text{sonant}\\ \left\{\begin{array}{l}[-\text{cont.}]\\ [+\text{ant.}]\\ [+\text{cor.}]\end{array}\right\}\end{bmatrix}\\ \begin{bmatrix}-\text{forte}\\ \left\{\begin{array}{l}[+\text{naz.}]\\ [+\text{lat.}]\end{array}\right\}\end{bmatrix}\end{array}\right\}$$

Regula (9) a dispărut din toate graiurile prin introducerea lui /h/ în această poziție : *tîlhar (ALR s.n.* IV/983), *tarhon*, *horhăie (ALR* II, I/34), *corhaz (ALR* II, I/113) etc. (formele de acest fel sînt însă destul de rare și, cele mai multe, tîrzii ; cf., de altfel, în Bihor : *firoangă*, *firloangă*, pentru *firhoangă* — Teaha 1961 : 224 ; forma *firhoangă* este înregistrată de autor la un singur informator).

Regulile fonotactice (8) și (9) pot fi completate cu o altă regulă, referitoare la faptul că /l/ poate fi precedat numai de /r/ imploziv (excluse fiind situațiile în care limita silabică coincide cu limita morfemică [22]) (tipul *urlu) :*

$$\text{(10) Dacă :}\quad \underset{\downarrow}{[+\text{cons.}]}\ \$\ \begin{bmatrix}+\text{cons.}\\ +\text{lat.}\end{bmatrix}$$

$$\text{Atunci :}\quad \begin{bmatrix}+\text{sonant}\\ -\text{naz.}\\ -\text{lat.}\end{bmatrix}$$

Regulile (8), (9) și (10) exclud și combinațiile mediale de tipul /ml mr, nr, lr, sr, zr/, care nu sînt admise nici în alte limbi romanice (pentru vechea franceză, vezi Walker 1981 : 19, regula (17)). Ca și în franceză, de altfel, aceste grupuri consonantice sînt eliminate prin epenteză (mai rar prin schimbarea unei consoane sau prin metateză) : *cumblău (ALR s.n.* IV/1065, pct. 316), *jimblă (jamblă)* în pct. 310, 284, 325, 272, 876, 705, 102, 130, 182, 192, *jamnă* în 349, 219, 235, 365 și în Maramureș, pentru *jimlă (jamlă)*, cu grupul /ml/ impus numai într-un grai din sudul Crișanei (53), un grai din Moldova (574) și cîteva graiuri din Transilvania (105, 141, 250, 260) ; *umbrejă* și [m̥brẹjă] în vestul și nordul dacoromânei (334, 260, 53, 365) (vezi *ALR s.n.* IV/1070 ; III/741)[23]. Constrîngerea fonotactică la care ne referim pare să fie deci continuată de cele mai multe graiuri dacoromâne (cf. și forma *îmblăti* < sl. *mlatiti*, în care epenteza lui /b/ este aproape generală ; vezi *ALR s.n.* I/75, 76 ; Pușcariu 1922 : 599 ; Petrovici 1930 : 55).

Consoanele nazale se acordă în ceea ce privește locul de articulație cu consoanele nonsonante următoare :

$$\text{(11) Dacă : } \begin{bmatrix} +\text{cons.} \\ +\text{naz.} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} -\text{sonant} \\ \alpha\ \text{ant.} \\ \beta\ \text{cor.} \end{bmatrix}$$

$$\downarrow$$

$$\text{Atunci : } \begin{bmatrix} \alpha\ \text{ant.} \\ \beta\ \text{cor.} \end{bmatrix}$$

Regula (11) există și în alte limbi romanice (pentru vechea franceză, vezi Walker 1981 : 18, regula (14)) și este o urmare a unei evoluții care a avut loc în latina arhaică : cf. lat. *centum* < i.-e. **k'mtóm*, lat. *conventus* < i.-e **gʷémtu-*, lat. *tundō, iungō, rumpō, relinquō, membrum* etc. (Hamp 1981 : 406) [24]. Prin evoluția grupului /kt/ la /pt/ în grupuri consonantice de tipul /nkt/ și apoi prin reducerea grupului /mpt/ la /mt/, regula (11) este pierdută de aromână și cele mai multe subdialecte dacoromâne. În alternanța dintre /mt/, /nt/ și, probabil, /mpt/ [25], apărută în procesul impunerii în normă a formelor de tipul /mt/, a fost atras și grupul consonantic /nt/ [26] (în aromână și /pt/, fapt care explică formele de tipul *alumtu* < lat. *lucto)*. Ca urmare a acestui fapt, în cele mai multe subdialecte dacoromâne au apărut forme ca *simt (ALR s.n.* VII/1953, 1954), *strîmt, sîmt* ,,sfînt" (cf. *Sîmtămărie ; ALR* II, I/206), chiar *sîmt* ,,sînt" *(ALR s.n.* IV/1043 ; VII/2156, 2157). Numărul acestor forme crește prin împrumuturi din alte limbi *(neamț* < sl. *němьcь)* sau prin transformarea lui /n/ în /m/ : *zdramță, zdreamță*, pentru *zdreanță*, în graiuri din Transilvania, Moldova, sudul Crișanei, [rómțîi̯ě] ,,trosnește în dinți" *(ALR s.n.* IV/1069, 1154) etc.

Singurele graiuri românești care păstrează constrîngerea fonotactică originară sînt cele din nord-vestul dacoromânei (istroromâna are *strint* și *strimt*, pentru *strîmt*, dar *nimți* ,,nemți" ; Petrovici 1930 : 30 ; Kovačec 1971 : 64, 68) : *asînt, sînțesc* etc. ,,simt" *(ALR s.n.* VII/1953, 1954 ; *NALR–Cr.*, ms.), [s-o strîntorítî̦] ,,s-a pripit (grîul)", [strîntă] *(ALR s.n.* I/44 ; Șandru 1936 : 131), [mńěnț] ,,nemți" (înregistrat de noi în localitatea Roșia, Bihor ; Teaha (1961 : 246) notează pe valea Crișului Negru formele *nemțișori, nemți* ,,un soi de bureți", dar în aceeași arie înregistrează numai forme cu [mt], [mț] de la verbul *a simți* ; p. 35, 41, 95).

În partea de nord a acestei arii, grupul [mț] apare ca urmare a unor procese morfofonologice și fonologice : extinderea morfofonologică a lui /ț/ la forme de tipul [rumpț] (pentru [rumpt' ′] „rupi", rezultat al „palatalizării" lui /p/) și reducerea grupului consonantic /mpț/ la [mț], printr-un proces fonologic care, după părerea noastră, este productiv *la nivelul vorbirii* [27] (cf. și Uritescu 1984 : 296, pentru labialele precedate de alte sonante) : [rumț] „rupi". Cum însă regula (11) este productivă *la nivelul normei*, ea nu este afectată de procesul fonologic la care ne referim [28]. De altfel, acolo unde formele de tipul [rumț] tind să pătrundă în normă, acestea sînt realizate ca [runț] (atestat de *NALR–Cr.*, ms., în punctul 206 (349 în *ALR* II)), regula (11) rămînînd intactă [29].

În grupuri consonantice, consoanele nonsonante prezintă aceeași valoare a trăsăturii distinctive [sonor], fenomen care se întîlnește și în alte limbi romanice (pentru vechea franceză, vezi Walker 1981 : 17, regula (13)). Dacă avem în vedere forme de tipul [supțíre], [supsuu̯ără], *sfînt*, *sfîrc (sfîlc)*, *zvîrc (zvîlc)* „sfirc" etc. (cf. și Avram 1961 : 89, 81 ș.u.), regula trebuie scrisă în felul următor :

(12) Dacă : [−sonant] [−sonant]
↓ ↓
Atunci : [α sonor] [α sonor]

Regula (12) nu precizează direcția schimbării, dar ea era foarte probabil dublată de o regulă fonologică de tipul :

(13) $[-\text{sonant}] \longrightarrow [\alpha\,\text{sonor}]\ /\ \underline{\quad} + \begin{bmatrix} -\text{sonant} \\ \alpha\,\text{sonor} \end{bmatrix}$

care s-a putut generaliza în unele graiuri la :

(13′) $[-\text{sonant}] \longrightarrow [\alpha\,\text{sonor}]\ /\ \underline{\quad} + \begin{bmatrix} +\text{cons.} \\ \alpha\,\text{sonor} \end{bmatrix}$

și la alte forme.

Fără a analiza aici acest fenomen (foarte complex în limba română), vom spune doar că în sprijinul realității psihologice a regulilor (13) și (13′) în unele graiuri dacoromâne pledează situația diferită a lui /s/ în *dezlega, dezmierda* etc., față de /s/ în *slab, smîntînă, sminti, snop* etc. (cf. *ALR* I, II/236 ; *ALR* II, I/15 ; *ALR s.n.* I/54 ; cf., recent, și Hreapcă (1983–1984), care însă nu diferențiază cele două tipuri de contexte).

Regula (12) este păstrată de toate subdialectele dacoromâne.

Româna comună nu poseda grupuri consonantice formate din [s] urmat de o consoană palatală (Uritescu 1986a) :

(14) Dacă : $\begin{bmatrix} -\text{sonant} \\ +\text{ant.} \\ +\text{cor.} \\ +\text{cont.} \end{bmatrix}$ [− sonant]
↓
Atunci : [− palatal]

Regula (14) a fost păstrată în graiurile din centrul Crişanei, nord-estul şi sud-vestul Transilvaniei (în care se includ şi graiurile în care se pronunţă [şte̜a], [co̜áşte] etc. pentru *stea, coaste*; vezi Todoran 1984 : 62 ş.u. ; Frăţilă 1976 : 209 ş.u. ; Uriţescu 1986a : 234, nota 14) şi din Banat. În celelalte graiuri dacoromâne, regula (14) a dispărut datorită unor evoluţii interne (cf. formele de tipul [sḱináre], [st''ináre], [s^{ĉ}t'ináre] în nord-vestul, centrul şi sud-estul Transilvaniei, Maramureş, nordul Crişanei (cu excepţia Ţării Oaşului ; cf. Uriţescu 1986a : 232, 235 ş.u.), Moldova (cf. *ALR* I, I/40) ; [diskídi], [dăsḱíde] etc., în Moldova, Muntenia şi sudul Crişanei (unde trebuie să fie recente ; *ALR* II/248) ; [sḱintéi̯] (*NALR–Olt.* III/pl. 27) etc.) [30].

Concluzii. Din cele treisprezece reguli fonotactice relevante analizate, două ((10) şi (12)) sînt (sau au fost pînă tîrziu) continuate de toate subdialectele dacoromâne. Alte două reguli au dispărut sau au fost modificate în toate subdialectele ((5) şi (9)).

Graiurile din nord-vestul dacoromânei se dovedesc a fi cele mai conservatoare la nivelul normei : acestea continuă (fără schimbări sau cu schimbări mai puţin numeroase decît în celelalte graiuri) opt reguli fonotactice referitoare la secvenţele consonantice : (1), (2) (modificată parţial), (4) (împreună cu graiurile olteneşti), (6), (7), (8) (parţial), (11) şi (14) (cu subdialectul bănăţean şi graiurile din sud-vestul şi nord-estul Transilvaniei) [31]. Cinci dintre aceste reguli ((1), (2), (6), (7) şi (8)) au fost schimbate în celelalte graiuri sub influenţa slavă (în unele cazuri – (2), (7) –, probabil printr-o influenţă slavă mai tîrzie).

Constatările noastre pot dovedi, aşadar, nu numai conservatismul graiurilor din nord-vestul dacoromânei în ceea ce priveşte un nivel formal (norma), ci şi o anumită specificitate referitoare la influenţa slavă (timpurie) în această arie. Acest specific pare a fi în legătură atît cu natura sociolingvistică a influenţei slave (dacă avem în vedere faptul că această influenţă nu a afectat decît în mică măsură norma, ajungem la concluzia că ea trebuie să fi fost în această regiune preponderent populară [32]), cît şi cu intensitatea mai mică a acestei influenţe în aria la care ne referim [33].

BIBLIOGRAFIE

ALRR – Mar. – P. Neiescu, Gr. Rusu, I. Stan, *Atlasul lingvistic român pe regiuni, Maramureş*, vol. I–III, Bucureşti, Editura Academiei, 1969–1973.

Andersen, H., 1973, *Abductive and Deductive Change*, în „Language", 48, p. 567–593.

Atanasov, P., 1984, *Meglenoromâna*, în V. Rusu (coord.), p. 476–550.

Avram, A., 1961, *Cercetări asupra sonorităţii în limba română*, Bucureşti, Editura Academiei.

Avram, A., 1971, *Le principe de la continuité en phonologie diachronique*, în vol. *Recherches sur la philosophie des sciences*, Bucarest, Éditions de l'Académie, p. 441–450.

Avram, A., 1985, *Sur les nasales initiales préconsonantiques en roumain et en albanais*, în vol. *Mélanges de linguistique dédiés à la mémoire de Petar Skok (1881–1956)*, Zagreb, p. 33–43.

Catford, J. C., 1977, *Fundamental Problems in Phonetics*, Bloomington, Indiana University Press.

Coseriu, E., 1973, *Sincronia, diacronia e historia*, Madrid, Gredos.

Darden, B. J., 1983, *A Critical Look at Natural Phonology*, în *Chicago Linguistic Society. Papers from the Regional Meeting* (CLS), 19, p. 95–109.

Darden, B. J., 1985, *Explanation and Reality in Phonology*, în CLS 21/1, p. 40–64.

Derwing, B. L., 1973, *Transformational Grammar as a Theory of Language Acquisition*, Cambridge, University Press.

Dumistrăcel, S., 1978, *Influența limbii literare asupra graiurilor dacoromâne. Fonetica neologismului*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.

Frățilă, V., 1976, *Un fenomen fonetic dialectal : s > ș și z > j*, în LR 2, p. 209—213.

Frățilă, V., 1982, *Probleme speciale de dialectologie. Graiul de pe valea inferioară a Tîrnavelor*, Timișoara, Tipografia Universității din Timișoara.

Graur, A. și Rosetti A., 1938, *Esquisse d'une phonologie du roumain*, în BL VI, p. 5—29.

Hamp, Eric P., 1977, *On XVIth century* **tomni**, în SCL 2, p. 197.

Hamp, Eric P., 1981, *The Chronology of a Cluster Type in Romanian*, în RRL 5, p. 405—409.

Hreapcă, Doina, 1983—1984, *Sonorizarea fricativelor și oclusivelor surde* **(s, ș, f ; c, t, p)** *urmate de sonanta nazală* **n**, *o tendință activă în graiurile dacoromâne*, în *Anuar de lingvistică și istorie literară. A. Lingvistică*, XXIX, p. 175—215.

Ionescu, Liliana, 1965, *Observații asupra originii grupurilor consonantice inițiale din limba română*, în *Omagiu lui Alexandru Rosetti la 70 de ani*, București, Editura Academiei, p. 399—401.

Istrate, G., 1937, *Graiul satului Nepos (jud. Năsăud)*, în BIFR IV, p. 50—97.

Ivănescu, G., 1980, *Istoria limbii române*, Iași, Junimea.

Kovačec, A., 1971, *Descrierea istroromânei actuale*, București, Editura Academiei.

Labov, W., 1972, *Sociolinguistic Patterns*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press.

Linell, Per., 1979, *Psychological Reality in Phonology : a Theoretical Study*, Cambridge, University Press.

Meillet, A., 1964, *Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes*. Preface by George C. Buck, Alabama, University of Alabama Press.

NALR — Cr. — I. Stan și D. Urițescu, *Noul atlas lingvistic român pe regiuni. Crișana*, ms.

NALR — Olt. — *Noul atlas lingvistic român pe regiuni. Oltenia*, vol. I — III. Întocmit sub conducerea lui Boris Cazacu ... de Teofil Teaha, Ion Ionică și Valeriu Rusu ; vol. IV—V de Teofil Teaha, Ion Ionică și Valeriu Rusu. București, Editura Academiei, 1967—1986.

Petrovici, E., 1930, *De la nasalité en roumain. Recherches expérimentales*, Cluj.

Petrovici, E., 1943, *Daco-slava*, în DR X_2, p. 233—277.

Petrovici, E., 1944, *La population de la Transylvanie au XI*^{e} *siècle*, în „Revue de Transylvanie" X, 1—2, p. 71—99.

Philippide, A., 1927, *Originea românilor. II. Ce spun limbile română și albaneză*, Iași.

Pușcariu, S., 1922, *Etimologii*, în DR II, p. 592—610.

Pușcariu, S., 1959, *Limba română. II. Rostirea*, București.

Rosetti, Al., 1974, *Pseudopalatalizarea lui* **m** *în secolul al XVI-lea*, în SCL 6, p. 617.

Rusu, V., 1971, *Graiul din nord-vestul Olteniei. Fonetică. Considerații fonologice*, București, Editura Academiei.

Rusu, V., (coord.), 1984, *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, Scrisul Românesc.

Sala, M., 1955, *Cîteva probleme de fonetică sintactică în „Texte dialectale" culese de E. Petrovici*, în SCL 3—4, p. 223—238.

Sala, M., 1976, *Contributions à la phonétique historique du roumain*, Paris, Klincksieck.

Șandru, D., 1936, *Enquêtes linguistiques du Laboratoire de phonétique expérimentale de la Faculté des Lettres de Bucarest, IV. Le Bihor*, în BL IV, p. 120—179.

Teaha, T., 1961, *Graiul din valea Crișului Negru*, București, Editura Academiei.

Thurneysen, R., 1980, *A Grammar of Old Irish*, Dublin, The Dublin Institute for Advanced Studies (First printed 1946).

Todoran, E., 1984, *Contribuții de dialectologie română*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.

Urițescu, D., 1984, *Subdialectul crișean*, în V. Rusu (coord.), p. 184—320.

Urițescu, D., 1986 a, *Theoretical Problems of Phonological Change and the History of Romanian Phonology*, în RRL 3, p. 227—243.

Urițescu D., 1986 b, recenzie la Paolo di Giovane, *Il gruppo* **ct** *latino in albanese*, Università di Roma, 1982, în SCL 3, p. 263—268.

Urițescu D. și Bill J. Darden, 1984, *Mid/Low Vowel Alternations in Romanian*. MS Paper given at the Slavic Linguistics Colloquium, The University of Chicago.

Vasiliu, Em., 1965, *Fonologia limbii române*, București, Editura Științifică.

Walker, D. C., 1981, *An Introduction to Old French Morphophonology*, Ottawa, Didier.

Continuité formelle dans l'évolution des dialectes de la langue roumaine

(Résumé)

L'article se propose d'analyser les moyens par lesquels les mots d'origines différentes (surtout slave) se conforment dans les divers sous-dialectes dacoroumains aux règles phonotactiques touchant la séquence des consonnes (établies par l'auteur pour le roumain commun en se fondant sur l'inventaire des groupes consonantiques des éléments d'origine latine et autochtone), tenant compte que l'adaptation des emprunts n'est qu'un signe de leur productivité et, partant, de la continuité au niveau phonotactique de la forme de la langue.

Mai 1987

DORIN URIȚESCU
Universitatea din Timișoara
Centrul de Științe Sociale
Timișoara, V. Pârvan 4

NOTE

[1] Pentru rediscutarea distincției tripartite făcute de Coseriu (sistem, normă, vorbire), vezi Urițescu 1986a.

[2] O definiție asemănătoare a ,,naturalului" găsim în Linell (1979 : 206) : ,,A 'natural' phonological rule is a rule which in its main features (direction and change effected) reflects the nature of some natural phonetic (articulatory and perhaps perceptual) process".

[3] Vezi și Avram (1971 : 442 ș.u.), care vorbește de continuitate în evoluția fonologică.

[4] După unii cercetători, regulile fonotactice caracterizează vorbirea îngrijită (,,careful speech" ; Linell 1979 : 120), dar în fapt această vorbire îngrijită nu este altceva decît vorbirea în care se păstrează relațiile existente la nivelul normei (cf. și conceptul de « vorbire neutră » — ,,neutral speech" ; Darden 1983). Am putea spune că atît ,,vorbirea îngrijită", cît și ,,vorbirea neutră" reprezintă concepte unilaterale, întrucît ele se referă la un nivel de abstractizare care are în vedere numai perspectiva cercetătorului.

[5] ,,... reprezentînd un set de obișnuințe articulatorii pe care vorbitorii unei limbi le-au dobîndit, peste timp, ca un rezultat al practicii constante" (trad. n. — D.U.).

[6] Pentru grupurile consonantice inițiale din sec. al XVI-lea, vezi Ionescu 1965 ; pentru limba contemporană, vezi Graur — Rosetti 1938 ; Vasiliu 1965.

Profesorul Emanuel Vasiliu, referentul revistei SCL, căruia îi mulțumim pe această cale pentru sugestii, propune să formulăm explicit raportul dintre împrumut și dispariția regulilor fonotactice : împrumuturile modifică regula sau ele sînt acceptate pentru că regula a dispărut? Cum reiese în mod implicit din soluțiile oferite diverselor schimbări particulare, răspunsul la această întrebare nu poate fi tranșant : regulile fonotactice pot să fie schimbate (sau pot dispărea) fie prin evoluție internă, fie prin interferență, fie, în sfîrșit, prin intervenția ambelor tipuri de factori (interni și externi). Este posibil, pe de altă parte, să se construiască o ierarhie referitoare la gradul de acceptabilitate a diverselor secvențe (noi), ierarhie care trebuie să aibă în vedere atît factorii formali (referindu-se, adică, la numărul de dislocări pe care secvența respectivă le produce în normă), cît și factorii naturali (cf. *infra*, soluția oferită la regula (8)). În cazul interferenței, ni se pare că efectul acesteia asupra normei depinde atît de intensitatea influenței (referitoare, în ceea ce privește limbile populare, la natura și extensiunea fenomenului de bilingvism), cît și de natura sociolingvistică a influenței (prioritate avînd, fără îndoială, influența de sus, care presupune intervenția prestigiului ; cf., de exemplu, caracterizarea schimbărilor sociolingvistice de sus în Labov 1972 : 313—314 și *passim* ; pentru complexitatea statutului sociolingvistic al împrumuturilor slave în limba română, cf. considerațiile lui Ivănescu (1980 : 273 ș. u., 376 ș.u.) ; pentru efectul acestui statut sociolingvistic al influenței slave asupra unei reguli fonologice în limba română, cf. Urițescu și Darden 1984).

Am adăuga că, de fapt, regulile fonotactice se aseamănă în această privință cu regulile morfofonologice și regulile fonologice nonnaturale (care își pierd motivația naturală, fiind integrate la un nivel formal al limbii) : ele se aplică împrumuturilor, dar nu sînt impenetrabile pentru influențe (pentru regulile morfofonologice, vezi Darden 1985 : 42 ș.u. ; pentru regulile fonologice nonnaturale, vezi Urițescu și Darden 1984). În ultimă instanță, penetrabilitatea lor la

interferență ni se pare dependentă de gradul de conștientizare (pentru situația regulilor fonotactice din acest punct de vedere, vezi Linell 1979 : 204—205).

În ceea ce privește metodologia, se poate formula un principiu mai general (pe care îl aplicăm în lucrare) : dacă nu dispunem de indicii referitoare la cauze interne, iar schimbarea apare numai în împrumuturi, discontinuitatea formală poate fi pusă pe seama interferenței lingvistice. Ceea ce nu înseamnă că situațiile ambigue vor lipsi.

[7] Pentru unele variații înregistrate în adaptarea tîrzie a grupurilor consonantice [kt], [ks], vezi Dumistrăcel 1978 : 284 ș.u. Cum reiese din principiile teoretice formulate mai sus, nu putem accepta părerea lui Dumistrăcel (1978 : 286) că asemenea oscilații ar dovedi ,,greutatea articulării lui *c* în grupuri consonantice''. Schimbările la care ne referim sînt determinate de factori formali, nu de factori naturali. Cel puțin în nord-vestul dacoromânei, grupurile consonantice [kt], [ks] s-au impus (pînă la începutul secolului nostru) numai într-un anumit nivel al normei. Formele de tipul [trăcsáre], pentru *tresare*, și [frácsin], pentru *frasin*, sînt și ele tîrzii. Prima apare în sudul Crișanei, pînă pe valea Crișului Alb, izolat și într-un punct din Țara Oașului *(NALR — Cr.*, ms.), în graiuri din Banat (am înregistrat-o în graiuri din nordul Banatului, jud. Timiș) și, izolat, în două graiuri din Oltenia *(NALR — Olt.* II/170, pct. 965, 903) și pare să fie o contaminare între *tresări* și *tricni* (notăm faptul că în cîteva graiuri de pe valea Crișului Alb, la limita dintre ariile [trăcsărí] și *tresări* — pct. 120—122 din *NALR — Cr.* —, apar forme cu [ps] pentru [ks]). Formele de tipul [frácsîn] apar într-un grai din vestul Transilvaniei *(ALR s.n.* II/599), într-o arie din nord-vestul Crișanei și, izolat, pe Mureș și în nord-estul Crișanei *(NALR — Cr*, ms.) și par să reprezinte forme hipercorecte recente (este semnificativ faptul că în Crișana forma [frácsîn] apare în vecinătatea graiurilor care prezintă [frápsîn] și a celor care au [frásin], aria din nord-vest fiind mărginită înspre vest de o arie în care frasinul nu este cunoscut; *NALR — Cr.*, ms.).

[8] În punctele 325, 334, 346, 349 din Crișana, [gn] s-ar putea să fi fost reîntărit prin influență ucraineană.

[9] Trebuie să observăm însă că formele de tipul *rănește, rinește*, poate și *arănește, arinește* din Banat, Oltenia și Muntenia se pot datora căderii tîrzii a lui /h/. Faptul se poate vedea și din situația lui *hrean*, căci formele de tipul *hrean, rean*, [rîián] (ultimele două, cu dispariția lui /h/) formează arie compactă în Muntenia. Banatul prezîntă însă forme de tipul [iriàn], [eriàn], comparabile cu *herean, hirean* din Crișana, vestul și centrul Transilvaniei *(ALR s.n.* I/191).

[10] Pentru o altă interpretare, vezi Avram 1985.

[11] Este interesantă configurația Crișanei în ceea ce privește termenii pentru ,,mlădiță'' înregistrați în *NALR—Cr.*, ms. (întrebarea 1309). Ariile conservatoare de pe valea Crișului Negru și valea Crișului Alb se caracterizează prin termenul dominant *smădiță*, formă care apare și în centrul Crișanei, pe valea Crișului Repede și pe valea Barcăului. Sudul Crișanei prezintă termenul *lăstar*, iar Țara Oașului *odraslă* (termen care, în diverse forme, apare și în alte graiuri din Crișana). Formele *mlădiță, mladă* apar numai în nord-estul Crișanei (unde *mladă* a fost înregistrat și de Petrovici — pct. 349 din *ALR* II ; vezi *supra)* și pe o fîșie îngustă între Arad și Oradea, către granița cu Ungaria (cu sporadice prelungiri spre est ; înregistrăm aici și termenul *smlădiță*, care poate fi rezultatul unei contaminări). În două puncte, 169, în nord-est, și 192, în nord-vest, apare *vlădiță*, o posibilă contaminare între *mlădiță* și *vlăstar* (și el înregistrat sporadic în nord și nord-est). În cîteva puncte din nord și într-un grai din sud apar formele *nădiță* și *snădiță*, care ar putea fi puse în legătură cu *nadă* (sau *nuia?)*. În sfîrșit, în punctul 196 (335 din *ALR* I) s-a înregistrat *îmblădiță*, care nu pare o formație ad-hoc dacă ne gîndim că Petrovici a înregistrat într-un grai vecin — 334 (195 în *NALR — Cr.)* — *mblădiță* (vezi *DLR*, s.v. *mlădiță)* și care ne amintește, poate, de forma *flaștină*, pentru *mlaștină*, notată de Șandru (1936 : 139) în localitatea Budureasa de pe valea Crișului Negru (o posibilă, semnificativă, formație ad-hoc de la *mlaștină*, cu toate că Șandru se îndoiește că informatorul a înțeles întrebarea ; de notat că forma *mlaștină* este înregistrată de Șandru numai în două localități, la două informatoare relativ tinere, pentru această noțiune folosindu-se în rest alți termeni).

[12] Am exclus din discuție grupul consonantic [fs] din *fsat*, al cărui caracter popular nu a fost demonstrat (cf. Ionescu 1965 : 399 și urm.).

[13] De fapt, în toate graiurile palatalizante, această regulă fonologică a devenit regulă morfofonologică.

[14] În graiurile oltenești care au forme de tipul [fker], [vǵer] *(NALR — Olt.* III/422 ; p. 245, pl. 98) trăsătura [continuu] are valoare negativă.

[15] Grupul [sl] s-a impus recent și în Crișana, prin cuvinte maghiare (cf. [ĉorózlă], dar [ĉorósclu] (64) — *ALR s.n.* I/19 ; [ĉumuzlésc], [ĉumuzlăụ] — *ALR* s.n. I/232, 233), dar sub forma [zl], fapt care presupune intervenția altei reguli fonotactice, recente (cf. și Teaha 1961 : 213 — *ciurusclan, cioroschan ; cioroslan* apare la un singur informator).

[16] Am exclus din discuție numai grupul consonantic [smr] din *smredui*, care ni se pare cu totul izolat.

[17] Am putea spune că schimbările motivate de constrîngerile fonotactice pot fi naturale în limitele relațiilor formale specifice.

[18] Aceasta din urmă, fără urmări în structura regulii. Același lucru se poate spune și despre [ŝ], [ẑ] în graiurile din Banat.

[19] Trebuie observat și în acest caz că, în anumite graiuri, grupurile consonantice mediale de tipul /tk/ sînt foarte recente; în Bihor, de pildă, Teaha (1961 : 74) înregistrează [porcǫ́vă], [porcovâsc], [pərcovít] pentru *potcoavă*, *potcovesc*, *potcovit*.

[20] Pentru o altă explicație, vezi Pușcariu 1959 : 393; Rosetti 1974; Hamp 1977. Schimbările fonotactice nu sînt însă graduale (cf. și Linell 1979 : 188 ș.u.).

[21] În nord-estul Transilvaniei apare /m/ pentru /km/ (*tomală* etc.; Istrate 1937 : 72).

[22] Pentru relevanța limitei morfemice în fonotactică, vezi Linell 1979 : 169, 180.

[23] În Valcăul de Sus, jud. Sălaj, un informator ne povestea că mulți oameni din satul lor au lucrat în [cómbloș^{u}], referindu-se la localitatea Comloșul Mare, din jud. Timiș.

[24] După cum se vede, regula nu exista în indo-europeană, dar inovația la care ne referim apare și în alte limbi indo-europene (cf. Meillet 1964 : 116). Asimilarea nazalei la oclusiva nonsonantă următoare, din punctul de vedere al locului articulației, s-a petrecut și în celtă. În vechea irlandeză regula a dispărut ca urmare a unui alt proces — sincopa vocalelor interioare (Thurneysen 1980 : 126 ș.u.; cf. și 67, 109).

[25] Grupul [mpt] este încă atestat în unele graiuri din sud-vestul dacoromânei și în textele dacoromâne vechi (Petrovici 1930 : 29—30; *ALR* I, I/104).

[26] Explicația aparține lui E. Petrovici (1930 : 29—30). O foarte interesantă explicație, diferită de cea propusă în această lucrare, formulează cunoscutul lingvist american Eric P. Hamp (1981 : 406—408). Autorul nu are însă în vedere formele de tipul *frimpt*, chiar *simpt* (existent pînă azi în unele graiuri; vezi *supra*), și formele aromâne de tipul *alumtă*, *alumtu*.

[27] Este interesant că acest proces repetă procesul fonologic la care ne-am referit mai sus (*strimpt* → *strimt*). Pentru alte exemple de acest fel, vezi Hamp 1981.

[28] Menționăm că nici existența unor forme de tipul *simt*, [*zdrę́amță*], *strimt* nu exclude apariția, la nivelul vorbirii, a unui proces de adaptare a nazalei la consoanele următoare: [m-an‿dus] etc. (cf. Petrovici 1930 : 27—29; Sala 1955 : 233). Dar afirmația lui Petrovici (1930 : 29): „La tendance à l'accommodation des consonnes nasales suivies d'occlusives est aujourd'hui générale en roumain et semble ne pas admettre d'exception" nu se poate susține, căci *strimt* nu apare în vorbire ca [strînt] în graiurile care au în normă prima formă. Procesul care duce la apariția formelor de tipul [m-an‿dus] este caracteristic vorbirii și presupune existența unei limite de cuvînt între [-m] și [d-]. Notăm și faptul că formele de tipul [cumsăcád''ĕ], care există și în Crișana (*ALR s.n.* V/1237), au o situație similară (limita de cuvînt n-a dispărut).

[29] Procesul în urma căruia iau naștere formele de tipul [runț] este diferit de cel al cărui rezultat este [n] în [an‿dat]: primul reprezintă o regulă fonotactică, al doilea una fonologică. Notăm și faptul că forma [runț] este în contradicție cu ipoteza lui Linell (1979 : 181) referitoare la posibilitatea ca regulile fonotactice să dezvolte excepții de tip morfologic sau lexical. Am adăuga aici și un alt exemplu: cuvîntul *zimț*, care, după părerea noastră, presupune un [m] originar, fiind, din punct de vedere etimologic, în legătură cu v. sl. зѫбъ, a fost înregistrat în sudul Crișanei (pînă pe valea Crișului Alb). În zona în care [mt] apare în [simt] „simt" etc., *zimț* prezintă forme cu [mț], pe cînd în cele două graiuri din aria lui [nt], [nț] în [sînt], [sînțăsc] „simt", în care a fost notat, cuvîntul la care ne referim apare cu [nț] ([zînț] — punctele 110 și 123; *NALR — Cr.*, ms., întreb. 1026; în punctul 110, *NALR — Cr.*, ms., întreb. 281, înregistrează formele [sîmt], [sîmțăsc], care trebuie însă să fie recente (apărute sub influența limbii literare și a graiurilor din sud) căci, în perioada anchetelor pentru ALR, graiul se integra în aria lui [sînțăsc]; cf. *ALR* I, I/104, punctul 59, aflat la est de punctul 110 din *NALR — Cr.*).

[30] Este probabil că schimbarea din normă, cel puțin în graiuri din Moldova și Muntenia, a fost întărită și de împrumuturi de tipul *schit*, *schingiui* etc. (cf. *ALR* II/187). De notat că formele de tipul [trăjńet], [trăjńéșt'e] din Bihor (Teaha 1961 : 68) atestă acțiunea regulii (14) și în cazul sonantelor (cf. și Urițescu 1986a : 233).

[31] O singură regulă ((3)) a fost modificată în nord-vest (prin evoluție internă) și păstrată în celelalte arii dacoromâne.

[32] Cf. Ivănescu 1980 : 273: „... feudalismul se instaurează la români în secolul al X-lea [...] și deci influența slavă veche asupra limbii române de pînă în acest secol trebuie explicată prin contactul de la popor la popor, adică prin influența maselor slave asupra maselor române".

[33] Cf. și cele spuse de Petrovici (1944 : 91 ș.u.) cu privire la preponderența toponimiei românești în bazinurile celor trei Crișuri. Cf. și constatările aceluiași autor în legătură cu granița dinspre vest a toponimiei slave de tip bulgar (1943 : 269 ș.u.; vezi și Ivănescu 1980 : 271 ș.u.). Menționăm însă că pentru nuanțarea acestor considerații ar fi necesară, pentru toate dialectele, o cronologie exactă a elementelor slave relevante, fapt pe care nu ni l-am propus în această lucrare și care, de altfel, ni se pare imposibil de realizat, datorită, în primul rînd, numeroaselor fenomene de interferență dialectală.

STORÎ (STURÎ), STORÉNIE, STORÁINĂ

SENSURI ȘI ETIMOLOGIE

MARIA PURDELA SITARU

Autoarea prezintă rezultatele cercetării întreprinse cu privire la sensurile și etimologia vb. rom. *stori (sturi)*, pe care îl consideră (după CADE și SCRIBAN și spre deosebire de CIORANESCU) continuator al lat. *extorrere*. Atragerea în discuție și a termenilor *stur* subst. ,,zgură'' și *stur* adj. ,,împietrit, uscat de tot'', cărora le propune etimoanele reconstruite **extorris*, respectiv **extorrus* (cf. lat. *torris* subst. ,,tăciune'' și *torrus* adj. ,,uscat, pîrjolit din pricina secetei''), constituie argumente în plus în favoarea etimologiei propuse verbului. Prezentarea derivatelor abstracte verbale *storenie (storanie)* și *storaină* (termeni neînregistrați pînă acum în dicționare) oferă o imagine completă asupra familiei de cuvinte a lui *stori (sturi)*, arhaism ce caracterizează graiurile din Banat, Oltenia și Hațeg.

1. Dintre dicționarele noastre, singurele care înregistrează vb. rom. *storî (sturî)* sînt CADE, SCRIBAN și CIORANESCU. Între timp, diverse lucrări și culegeri de lexic dialectal au adus noi atestări. Să adăugăm la acestea și materialul lexical obținut prin anchete pentru *Dicționarul subdialectului bănățean*. Pe baza fișierului astfel îmbogățit, am putut constata întrebuințarea verbului în graiurile din Banat, Oltenia și Hațeg.

1.1. Cele mai vechi atestări pentru *storî (sturî)* provin din documente de limbă scrisă apărute la începutul secolului al XIX-lea : *Pre numidi bătu și-i* **storî** la STOICA DE HAȚEG (ediția 1981), 78, unde termenul apare cu sensul ,,a ucide, a omorî'', și la ȚICHINDEAL, ap. CADE : *din vremile cele de demult* **s-au storît** *și pînă astăzi să pătimesc*. Candrea îl explică prin ,,a se prăpădi, a pieri, a se istovi''. Atestări ulterioare confirmă aceste două sensuri, uneori ele ajungînd chiar să se suprapună : astfel, Emil Petrovici glosează pe *storî* ,,a prăpădi'', echivalent într-unul din contexte chiar cu ,,a omorî'' : *Atunś să năcăjắsće că* **l-o storît** *pră fraće-so* AAF III, text 73, 86 ; *Acú la múnće Dumnidzắu o pus* **s-o storáscă** [pe baba Dochia] *undi tăt o făcút rịạle, ploáie și vînt și ńauă*, *ibid.*, text 93, 93. Cu înțelesul ,,a omorî'' e glosat *storî* și în CĂTANĂ, P.B.P., 272. Tot în Banat, dar și în zona limitrofă din Oltenia, cuvîntul apare întrebuințat și cu sens figurat : *M-a lovit la deget de m-a* **storît** (Mehed.) AAR XXXV, 103. De aici expresia **a storî** *în bătaie pe cineva* = a snopi în bătaie, menționată în același loc și tot pentru Mehedinți ; expresia este cunoscută pe o arie largă și în Banat (cf. IONIȚĂ, M. 88). Folosită frecvent, ea a conferit verbului singur sensul ,,a snopi în bătaie'', dovadă atestarea termenului, cu acest înțeles, în graiurile oltene : **sturî** vb. = *a nimici, a zdrobi, a bate rău pe cineva* (Brabeți, Dăbuleni, Mîrșeni, jud. Dolj) LEX. REG. I, 43 ; *storî* = *a snopi în bătaie* (jud. Vîlcea) *ibid.*, II. 31. Tot un sens figurat, ,,a omorî cu privirea (cruntă, încruntînd din sprîncene)'', apare într-o poezie populară din SDB I 60 : *Ochișorii mei* **Mîncă** *boii tăi, Sprîncenele mele* **Storăsc** *oile tale*.

Atestări din Hațeg și Oltenia glosează termenul ,,a nimici, a distruge'' : cea dintîi aparține lui M. Gregorian și reprezintă interpretarea dată de el pentru *sturî* din texte dialectale culese din Clopotiva : *Așẹ or*

rumas hoț, până i-o **sturît** *lẹ́źẹa ungur'ẹáscă* Gr S VII 180 ; *După śe s-o sturît hoțî, să pọatśe să fie ș'acuma bańi pîn stînśi, ibid.*, 180. **Storî** = *a distruge* mai este semnalat pentru com. Bistrița, jud. Mehedinți, în LEX. REG. I, 50.

1.1.1. DENSUSIANU, Ț.H. 335, înregistrează pe *sturî* refl. „a se prăpădi, a muri" în graiul din Băuțari. Un înțeles apropiat, „a dispărea", prezintă termenul într-o atestare din NALR – BAN.I.h. 19, p.c. 69 ⁺ : *acu s*-**or sturît** *păduchii, nu măi ịest.*

Cu sensul „a muri", verbul acoperă o arie mai întinsă care cuprinde zona Caransebeșului (Blv, Brl, Dom, Iz, Ml, O-B, Obj, V Bolv, Vr, VT, Zv), zona Almăjului (Bz, Iabl, Prg, ȘV, Mh) și zona Reșiței (BR). Tot aici apare și expresia *a i se sturî cuiva neamul/ vița* = a nu mai avea urmași, a i se stinge neamul, a pieri : **s-or sturît** *ćiligóni*, „*nu mai e nimeni din* **neamul** *respectiv*" Bz ; **s-o sturît neamu** Prg ; **ńamu** *lu ăśca/ vița lu ăia* **s-o sturît**, *nu măị ịe ńíme* R. Mai întîlnim verbul *sturî* în locuțiuni verbale pentru „a se sinucide" : *a se sturî cu mîna lui* (**s-o sturît cu mîna lui**, *sturănie*, **ș-o** *făcut* **cu mîna** *lui să moară* Vr), *a se sturî de voia lui* (**s-o sturît** *ịel dă voia lui* Zv) și **a se sturî singur** (Blv).

1.1.2. Ceea ce au comun toate situațiile prezentate pînă acum este faptul că subiectul acțiunii e întotdeauna reprezentat de o ființă (de obicei omul, cu o singură excepție, cînd acestuia i se substituie legea, puterea legislativă), de o vietate (animal, insectă etc.). Procesul acesta de „personificare" cuprinde însă și categoria plantelor ; utilizat în legătură cu acestea din urmă, verbul prezintă sensul „a se usca, a se ofili" : *floarea s*-**o sturît** LM ; **s-o storît**, *o murit, o floarea s-o uscat* ȘV ; *floarea s*-**o sturît**, *s-o zgîrśit* Prg.

1.1.3. De asemenea, în majoritatea situațiilor anterior expuse, verbul e întrebuințat cu valoare intranzitivă și reflexivă. Cu valoare tranzitivă, îl întîlnim numai în cazul lui *storî (sturî)* „a omorî, a ucide" (atît subiectul cît și obiectul acțiunii rămîne omul sau un substitut al acestuia). Există și alte împrejurări în care acțiunea verbului se poate răsfrînge în mod direct, de data aceasta însă asupra unor obiecte concrete (mîncarea, averea), situații în care verbul poate fi glosat prin „a risipi, a toca, a potopi", cu actualizările : „(despre mîncare) a potopi, a prăpădi, a mînca tot" : *Acest flămînd* **a sturît** *tot*, ap. SCRIBAN ; vezi și OANCEA, A, 150 (cf. *infra*, § **1.2.**) ; și „(despre avere, bani etc.) a risipi, a împrăștia, a rămîne fără nimic ; a sărăci" : **a sturît** *tot ce-o avut* MN ; **am sturît** *oile* „*le-am vîndut*" Brl ; **ș-o sturît** *oile* Blv ; *Mă afanisesc, mă prăpădesc, rămîn fără nimic ;* **m-am sturît** *cu atîtea cheltuieli*, ap. SCRIBAN.

1.1.4. În graiurile din Oltenia obiectul concret al acțiunii verbului are un grad mai mare de generalizare, în sensul că poate fi orice (omul încetează de a mai fi subiectul acțiunii). Se află în această situație *storî* glosat „a se scoroji, a se preface în scrum" (com. Brabeți, Dăbuleni, Mîrșeni, jud. Dolj) LEX. REG. I 43, și *storî* „a se solidifica" (PLOPȘOR, C. 125, ap. SCRIBAN ; vezi și *infra*, § **2.1.**, nota 2).

1.2. În lucrările consultate am mai întîlnit glosarea verbului *storî (sturî)* cu sensurile „a-i fi urît de cineva" și „a stoarce", cel dintîi suspect, celălalt inexistent. Vom arăta în continuare de ce.

Prima glosare se datorează lui SCRIBAN, în dicționarul căruia apare : **sturî**, *a fi sătul (plictisit) pînă în gît :* „*mi* **s-a sturît** *cu ăsta*". Trimiterea dată însă de SCRIBAN pentru sensul respectiv este Gr S,

VII, 180 și 191, unde se află de fapt numai *sturî* „a nimici", semnalat de Gregorian în graiul din Clopotiva (vezi *supra*, § **1.1.**).

Sensul „a stoarce" al termenului este indicat de culegători de lexic dialectal din zona Reșiței: Octavian Răuț și Ioan Bettisch, în LEX. REG. II 38: **storî, storăsc** vb. intranz. = a guberi (Bocșa-Română, jud. Caraș-Severin (**guberi** = *a stoarce bani*, **a storî** (cf. *ibid.*, 36), și de V. Ioniță, *Glosar* la antologia scrierilor lui P. E. Oancea. Ulterior, IONIȚĂ, M. 88, nota 83, îndreaptă eroarea strecurată în glosar, arătînd că, în contextul respectiv, este vorba de *storî* „a face de petrecanie": *Neamțul ne dă pită neagră cu unt și trei lubenițe... Numaidecît „storăsc" una și mă apuc de a doua*, OANCEA, A. 150. La fel ar trebui rectificată și glosarea anterioară, „a guberi, a stoarce bani" pentru *storî*, din LEX. REG. II 38; verbul, admițînd în context minimal substantivul concret *bani*, este posibil să circule aici și cu înțelesul „a risipi" (vezi *supra*, § **1.1.3.**).

1.3. În ciuda multiplelor glosări existente în izvoare cu privire la semantismul vb. rom. *storî (sturî)*, acestea adeseori sînt substituibile sau integrabile unui semantism comun. Ca atare, avem a face numai cu următoarele sensuri de bază:

I. refl. și intranz. a) (Ban.; despre plante) A se usca, a se ofili; (Olt.; despre pămînt) a se usca foarte tare, a se întări din pricina căldurii, secetei; *p. gener.* a se solidifica (cf. *infra*, § **2.1.**, nota 2).

b) (Olt.). A se scoroji, a se face scrum.

II. A se prăpădi, a se distruge, a (se) nimici; a face să dispară; a dispărea;

a) Tranz. (Ban., Olt., Hațeg; despre oameni) A omorî, a ucide. (Ban., Olt.; în expresia) *a sturî pe cineva în bătaie* = a snopi în bătaie. (Fig.; Ban.) A omorî pe cineva cu privirea. Refl. (Ban.; Hațeg) A se prăpădi, a muri. (Ban.; în expresiile) *a se sturî cu mîna lui /singur/ de voia lui* = a se sinucide.

b) Tranz. (Hațeg; despre puterea legislativă) A executa în numele legii o condamnare (la moarte).

c) Refl. și intranz. A face să dispară, a dispărea; a muri. În expr. *a se sturî neamul/ vița cuiva* = a nu avea urmași, a i se stinge cuiva neamul.

d) Tranz. (Ban.; Olt.; despre obiecte concrete: mîncare, avere, bani etc.) A risipi, a toca, a potopi.

2. Unele dintre dicționarele care se ocupă de vb. rom. *storî (sturî)* consideră că acesta este continuatorul lat. **extorrēre* (CADE, SCRIBAN). CIORANESCU, 8219, amintește etimonul propus inițial de I. A. Candrea, dar consideră termenul de „origen dudoso".

Forma reconstruită de Candrea, lat. **extorrēre* „a arde tare, a pîrli, a prăji de tot", o găsim atestată de diverși cercetători la Celsus (cf. QUICHERAT, 521; ERNOUT – MEILLET, 696; GUȚU, L–R 451) și are continuatori în unele limbi romanice (v. fr. *esturri*, astur. *esturrir*, salm. *esturar*, cf. REW 3094 a). Verbul latinesc *torreo* (termen vechi, uzual și clasic) avea sensul de bază „faire sécher, dessécher", dar cuvîntul a fost frecvent întrebuințat cu sensul derivat „dessécher au feu, brûler, consumer (sens physique et moral)" (ERNOUT – MEILLET, 696). Acest înțeles a trecut și asupra derivatului verbal cu *ex-*, *extorrēre*,

formă care justifică fonetic și semantic rom. *storî (sturî)*. Trăsăturile de bază caracteristice semantismului originar, *uscăciunea* și *arderea*, se regăsesc în rom. *storî (sturî)* cu sensurile „a se usca, a se scoroji, a se preface în scrum” *(supra*, I. a și b).

La sensul derivat „a se prăpădi, a se nimici, a se distruge; a dispărea” *(supra* II.) s-a putut ajunge pornindu-se de la *nimicirea* inițial prin *ardere* în sens fizic, apoi și psihic, *arderea* (pînă la capăt) devenind în cele din urmă sinonimă cu *stingerea* (unui neam), cu *moartea*. Pe terenul limbii române, prin extindere semantică s-a ajuns la folosirea vb. *storî (sturî)* și pentru denumirea acțiunilor de distrugere, nimicire (a unei stări vechi și înlocuire a ei cu alta nouă) datorate nu numai *uscăciunii și arderii*, ci și altor motive: *bătaia*, *foamea*, *risipa*, *intemperiile* etc.

2.1. Atît semantismul etimologic cît și cel derivat al vb. *storî (sturî)* pot fi identificate și în adjectivul de origine participială *sturît*, înregistrat, de asemenea, în graiurile din vestul țării. Cu semantismul originar, termenul apare în graiurile din Oltenia: **sturît, -ă,** *adj.* = *împietrit*, **uscat de tot** *(s.n.)* (com. Boureni, jud. Dolj) LEX. REG. I 31.

Prezența adj. *sturît* cu sensul etimologic în zona menționată permite, de asemenea, postularea existenței aici și a vb. **storî (sturî)* cu înțelesul „(despre pămînt) a se întări din pricina căldurii; a se usca de tot”[1] și prin generalizare semantică a lui *storî (sturî)* „a se solidifica (din diverse pricini, inclusiv *înghețul*)”[2].

Mai consemnăm în graiurile din Banat și Oltenia prezența lui *sturît* în expresia *sturît în bătaie* (IONIȚĂ, M. 88; Mehed., com. Rodica Sufle-țel). Numai în aria lexicală bănățeană apare *sturît* „dispărut” Gb și *sturît* „sărac, sărman”, acesta din urmă în expresia *sturîtu de el!* (se spune „în zeflemea” despre cineva) Blv.

2.2. Alături de adj. *sturît* cu sensul etimologic „împietrit, *uscat de tot*” (s.n.), în Oltenia mai există și adj. *stur* cu exact aceeași glosare (LEX. REG. I 31). În zona lingvistică respectivă SUFLEȚEL, M. semnalează pentru Gorj și existența unui subst. *stur* „teren *foarte tare*, durificat”. Este greu de precizat apartenența morfologică a lui *stur* din expresia *a se face* **stur** = *a se usca* **cu desăvîrșire** (s.n.), amintită de I. Boceanu, pentru Mehedinți, în AAR, XXXV, 103. Textul este reprodus, cu unele precizări suplimentare, de SCRIBAN (s.v. *stur* s.m.), unde întîlnim formularea: *(Boceanu) A se face stur*, **a se face sfarog, a se usca de tot (a se înțepeni ca țurțurii de gheață)”** (s.n.). Numai *a se face sfarog (sfarog* = lucru *uscat*, întărit din cauza *căldurii* sau vechimii, cf. DEX) și *a se usca de tot* corespund glosării lui Boceanu.

Sinteza datelor despre adjectivul *stur* s-ar putea prezenta astfel: *stur* adj. (Olt.; despre pămînt) „împietrit, uscat de tot”. Cu această valoare cuvîntul apare și în expresia *a se face stur* = a se usca de tot. Datorită întrebuințării termenului numai în legătură cu aspectul terenului, al pămîntului, prin substantivizare s-a ajuns la *stur* „teren foarte tare, durificat”. Constatăm, de asemenea, că glosările mai largi care cuprind referiri la cauzele ce pot determina apariția unui teren arid, împietrit, conțin precizarea „uscat” și încă în cel mai înalt grad *(„uscat cu* **desăvîrșire,** *uscat* **de tot**”).

2.3. În afara adj. *stur*, limba română mai cunoaște și un substantiv cu aceeași formă. Dacă cel dintîi nu a fost pînă acum înregistrat de dicționar, nu același lucru se poate spune despre *stur* s.m. PEW, 1664 și DDA, 1827 semnalează arom. *stur* „stîlp” cu etimologia: lat. *stylus* <

gr. στιλος. CADE, SCRIBAN și CIORANESCU înregistrează, pentru dacoromână, pe *stur* cu următoarele sensuri : 1. țurțur de gheață [3]; 2. țurțur (!) de funingine ; 3. zgură. CIORANESCU înlocuiește formularea „țurțur [!] de funingine" cu una mai adecvată : „residuo de hollín" [= reziduu de funingine]. CADE și SCRIBAN consideră termenul ca avînd aceeași etimologie cu arom. *stur*. CIORANESCU o contestă, făcînd trimiterea la alb. *stulj*, cf. *tureatcă*.

Fără intenția de a aduce argumente pro sau contra uneia din soluțiile etimologice propuse, ne-am permite să desprindem din datele oferite de dicționare pe *stur* „reziduu de funingine" și *stur* „zgură", în măsura în care credem că acestea au o tangență (prin fonetism și afinități semantice) cu subiectul abordat în această lucrare. Dificultatea rezolvării etimologiei rom. *stur* s.m. ne pare a sta în faptul că acesta reprezintă nu numai sensuri foarte disparate, ci și proveniență diferită. Cu alte cuvinte, ne-am afla aici în prezența unor termeni în raport de omonimie.

Unul dintre aceștia ar fi *stur* „zgură" atestat de VICIU, GL. pentru Uricani, Jiu. DENSUSIANU, Ț.H. 335, îl include în indicele de cuvinte de la sfîrșitul cărții, cu glosarea : „țurțur de funingine închegată", explicație preluată de CADE, SCRIBAN. Cercetări recente pe teren indică existența și în graiurile din Gorj a lui *stur* „rest de cărbune ars care rămîne după foc" (SUFLEȚEL, M.).

2.3.1. Ca și în cazul adj. *stur*, se poate și aici scoate în evidență paralelismul existent între *stur* „funingine, rest de cărbune, zgură" și semantismul etimologic al vb. *storî(sturî)* „a se scoroji, a se face scrum". Dacă nu poate fi exclusă posibilitatea ca verbul să fi servit ca punct de plecare în obținerea prin derivare regresivă a acestui substantiv, apariția însă și a adjectivului *stur* pe o cale similară nu poate fi luată în discuție. Aceasta cu atît mai mult cu cît, în familia de cuvinte a vb. lat. *torrere* (care stă la baza lui *extorrēre*, considerat de noi, după CADE și SCRIBAN, etimon al vb. rom. *storî/ sturî)*, există atît un substantiv, cît și un adjectiv de care ar trebui să se țină seama în stabilirea etimologiei termenilor românești : este vorba de *torris, -is* s.m. „brandon (= 1. șomoiog aprins ; 2. materie aprinsă care cade de la un incendiu)" (cf. ERNOUT — MEILLET, 697) ; „tăciune (cu flacără sau nu)" (GUȚU, L—R, 1233) și de adj. *torrus* „uscat, pîrjolit, ars, secătuit" (GUȚU, L—R, 12230). ERNOUT — MEILLET, 697, arată că adjectivul *torrus* este semnalat ca scriindu-se, într-o anumită epocă a latinei, cu un singur *r* (cei vechi nu notau geminatele), de FESTUS, 484, 4 ; „*torrum : torum*, ut significet *torridum aridum* (s.n.) . . ."

2.3.2. Coincidența semantică și morfologică între lat. *torris* subst. „tăciune" și rom. *stur* subst. „zgură", precum și cea dintre lat. *torrus* adj. „uscat, pîrjolit, ars, secătuit" și rom. *stur* adj. „(despre pămînt) uscat de tot" ne permite să presupunem existența în latină și a unor derivate cu *ex-* (**extorris*[4], respectiv *extorrus)* care să justifice fonetismul cu *s-* al cuvintelor românești. Afirmația noastră se bazează pe faptul că : a) derivatele, prin slăbirea treptată a sensurilor prefixelor, au putut intra în concurență cu formele simple ; b) tendința de înlocuire a termenilor simpli prin derivate fiind caracteristică mai ales limbii populare, neatestarea acestora din urmă în textele latinei clasice nu surprinde și c) pe faptul că *ex-* face parte dintre prefixele populare și vii în toată latinitatea (cf. TILR I 105—106 ; vezi și FCLR II 217—218).

3. În concluzie, considerăm corectă etimologia propusă de CADE și SCRIBAN, lat. *extorrēre* pentru vb. rom. *storî(sturî)*. Cu semantismul originar „a se usca", termenul se mai păstrează în graiurile din Oltenia și Banat. Cît despre sensul etimologic, „a arde tare", identificat în glosarea „a se scoroji, a se face scrum" a verbului, acesta caracterizează numai Oltenia.

Alături de vb. *storî (sturî)* din lat. *extorrēre*, româna a mai moștenit din familia de cuvinte a aceluiași verb latinesc și pe *stur* subst. „zgură" și *stur* adj. „împietrit, uscat de tot", cuvinte omonime cu un alt termen, tot de origine latină, *stur* „sloi de gheață", acesta din urmă continuator, împreună cu arom. *stur* „stîlp", al lat. *stylus*.

3.1. De la *storî (sturî)* cu sens etimologic am înregistrat un singur derivat: *sturală* „împietreală" (com. Boureni, jud. Dolj) LEX. REG. I 31.

3.2. Vb. *stori (sturî)* cu sensul generalizat „a se prăpădi, a se distruge, a se nimici; a face să dispară, a dispărea", sub diversele lui actualizări, este caracteristic graiurilor din sud-estul Banatului, Oltenia și Hațeg. Mult mai bine reprezentat decît cel dintîi, *storî (sturî)* cunoaște în graiurile din Banat o serie de derivate: *storanie, storenie, storaină*. Singur *storenie* este semnalat în diverse lucrări (≃ „estirpare" MOLIN, GR. BĂN. 195 și ≃ „prăpăd, nimicire" IONIȚĂ, M. 88, nota 83). Noi l-am înregistrat, alături de *storaină* (ȘV) și de *storanie* (ultimul greșit literarizat sub forma *storane* de PETNICEANU, A. 16), numai în construcții împietrite, în care se dovedește perfect substituibil cu *moarte*: *n-are storenie* = trăiește mult, n-are moarte; i-a murit moartea (MOLIN, GR. BĂN. 195; Zv); *a-și face singur storenia/storaina* sau *a-și face de storanie* = a se sinucide; *a face storanie de om* = a face moarte de om. Pe *storaină* l-am găsit întrebuințat și cu sensul „grozăvie, prăpăd" în sintagma *storaină de viscol (Au doamne-i* **storaină** *dă viscol „viscol mare"* ȘV).

SIGLE PENTRU BIBLIOGRAFIE ȘI IZVOARE

AAF III *Anuarul arhivei de folklor*, III, 1935.

AAR XXXV *Analele Academiei Române*. Memoriile Secțiunii Literare, XXXV, 1912–1913.

CADE I. A. Candrea, Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească"*, București, 1931.

CĂTANĂ, P.B.P. George Cătană, *Povești, balade, povestiri*. Antologie, studii, Bibliografie, glosar de V. Șerban, Timișoara, 1969.

CIORANESCU Alejandro Cioranescu, *Diccionario Etimológico Rumano*, Fasciculo 5° (POAM–STRI), Universidad de la Laguna, 1960, Fasciculo 6° (STRI–Z), 1961.

DDA Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân general și etimologic*. Ediția a II-a augmentată, București, 1974.

DENSUSIANU, Ț. H. Ov. Densusianu, *Graiul din Țara Hațegului*, București, 1915.

DIRL II Ov. Densusianu, *Istoria limbii române*, vol. II, București, 1961.

ERNOUT – MEILLET A. Ernout et A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, quatrième édition, Paris, 1959.

FCLR II *Formarea cuvintelor în limba română*, vol. al II-lea: *Prefixele*, București, 1978.

Gr S VII „Grai și suflet", VII, 1937.

GUȚU, L-R G. Guțu, *Dicționar latin-român*, București, 1983.

IONIȚĂ, M. V. Ioniță, *Metafore ale graiurilor din Banat*, Timișoara, 1985.

LEX. REG. I și II *Lexic regional* I, 1960; II, 1967.

MOLIN, GR. BĂN. Romul S. Molin, *Din graiul bănățenilor*, în „Noua revistă română", București, 1910, vol. VIII, nr. 13–14, p. 191–196.

NALR — BAN. I *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni — Banat*, vol. I, întocmit sub conducerea lui P. Neiescu, de E. Beltechi, I. Faiciuc şi N. Mocanu, 1980.
OANCEA, A. P. E. Oancea, *Anotimpuri*. Antologie întocmită de M. Deleanu, I. Scherfer şi un glosar de V. Ioniţă, Reşiţa, 1970.
PETNICEANU, A. N. D. Petniceanu, *Apa de duminică*, Timişoara, 1982.
PEW Sextil Puşcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*, Heidelberg, 1905.
PLOPŞOR, C. N. Plopşor, *Ceaur*, Poveşti, Craiova, 1928.
QUICHERAT L. Quicherat et A. Daveluy, *Dictionnaire latin-français*... revisé, corrigé et augmenté d'après les travaux les plus récents de la lexicographie latine par Emile Chatelain, Paris, 1925.
REW W. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*. 3 vollständing neuebearbeitete Auflage, Heidelberg, 1935.
SCRIBAN A. Scriban, *Dicţionaru limbii româneşti*, Iaşi, 1939.
SDB I *Studii şi documente bănăţene de istorie, artă şi etnografie*, prezentate de Ion Stoia Udrea, vol. I, fasc. 1, Timişoara, 1943.
STOICA DE HAŢEG Nicolae Stoica de Haţeg, *Cronica Banatului*. Studiu introductiv, ediţie, glosar şi indice de Damaschin Mioc, ed. a II-a revăzută, Timişoara, 1981.
SUFLEŢEL, M. Rodica Sufleţel, *Mots d'origine latine conservés dans la toponymie* (ms. la Tipografia Universităţii din Timişoara).
TILR, vol. I Acad. R. S. România, *Istoria limbii române*, vol. I : *Limba latină*, Bucureşti, 1965.
ŢICHINDEAL D. Ţichindeal, *Filosofice şi politice prin fabule, învăţături morale*, Bucureşti, 1838.
VICIU, GL. Alexiu Viciu, *Glosar de cuvinte dialectale din graiul viu al poporului din Ardeal*. Adunate şi explicate de ...,Bucureşti, 1914 (Acad. Rom. *Din viaţa poporului român*, Culegere şi studii XV).

SIGLELE LOCALITĂŢILOR ANCHETATE

Jud. Caraş-Severin : Blv = Bolvaşniţa, BR = Bocşa Română, Brl = Borlova, Bz = Bozovici, Cruş = Cruşovăţ, Dom = Domaşnea, Gb = Gîrbovăţ, Iabl = Iablaniţa, Iz = Iaz, LM = Lăpuşnicul Mare, Mh = Mehadia, Ml = Mal, MN = Moldova-Nouă, O-B = Ohaba-Bistra, Obj = Obreja, Prg = Prigor, R = Reşiţa, ŞV = Şopotul Vechi, V Bolv = Valea Bolvaşniţa, Vr = Var, VT = Valea Timişului şi Zv = Zăvoi.

storî, storénie, storáină

Bedeutungen und Etymologie

(Zusammenfassung)

Die Verfasserin stellt die Ergebnisse der Forschung über die Bedeutungen und die Etymologie des rumänischen Verbs *storî (sturî)* dar, welches sie als Fortsetzung des lateinischen *extorrēre* ansieht (nach CADE und SCRIBAN, und zum Unterschied von CIORANESCU). Als zusätzliche Argumente bringt die Verfasserin auch die rumänischen Wörter *stur* Subst. ,,Schlacke'' und *stur* Adj. ,,versteinert, ganztrocken'', wöfur sie die lateinischen erschlossenen Formen **extorris*, **extorrus* (cf. lat. *torris* Subst., *torrus* Adj. mit denselben Bedeutungen) als Etymma angibt.

Die Darstellung der abstraktverbalen Ableitungen *storenie (storanie)* und *storaină* (Termini die bisher in Wörterbüchern nicht gefunden wurden) bietet ein volkommenes Bild der Wortfamilie des Verbs *storî (sturî)*, ein Archaismus der für die Dialekte des Banats, Oltenien und Haţegs kennzeichnend ist.

NOTE

[1] Cf. băn. *dripi — dripit*, cu același semantism.

[2] Se înscrie în acest perimetru semantic *sturi* din citatul oferit de SCRIBAN din PLOPȘOR, C. 125 : *Fulgii se* **sturau** *și picioru nu se mai înfunda în zăpadă*.

[3] Cu acest sens, termenul este atestat de Ov. Densusianu în documente de limbă română din sec. al XVI-lea : *stur* ,,sloi de gheață'' < *stylus* (DILR II 318).

[4] Un adjectiv cu această formă exista în latină, cu sensul ,,exilat, proscris, expatriat'' : *extorris* < *terra* ,,țară, ținut natal'' (ERNOUT — MEILLET, 687 ; pentru sens, vezi QUICHERAT, 521). Între forma reconstruită de noi (subst. * *extorris)* și acest adjectiv ar fi apărut omonimia.

Aprilie 1987

Centrul de Științe Sociale
Universitatea din Timișoara
Timișoara, Bd. V. Pârvan nr. 4

DESPRE ORIGINEA ȘI EVOLUȚIA SEMANTICĂ A ROM. *GÎND*

L. BALÁZS

După ce semnalează inexactitatea unor etimologii care îngreunează cercetarea semantică, articolul — făcînd parte, în intenția autorului, dintr-un studiu sistematic al evoluției semantice a elementelor lexicale românești de origine maghiară — se oprește asupra rom. *gînd*, încercînd să arate motivele pentru care acest cuvînt a dezvoltat un număr atît de mare de sensuri, expresii și locuțiuni orientate, toate, în direcția cîmpului semantic « idee, cuget », îndepărtîndu-se considerabil de sensurile etimonului magh. *gond*.

1. Istoria de aproape două secole a studierii relațiilor lingvistice româno-maghiare a înregistrat, grație unor învățați pasionați, o serie de succese. A fost adunat un bogat material faptic permițînd realizarea unor sinteze de certă valoare științifică. Ultima lucrare amplă referitoare la istoria elementelor românești ale lexicului maghiar îi aparține lui F. Bakos (1982), care oferă și o prelucrare teoretico-sintetică a datelor, chiar dacă, din motive obiective, n-a putut valorifica integral rezultatul cercetărilor privind lexicul maghiar din epoca feudală. Cartea se remarcă prin preluarea critică a cercetărilor anterioare și prin contribuții personale pertinente. Un capitol valoros este consacrat fenomenelor de semantică.

Există contribuții și în studiul împrumuturilor românești de origine maghiară : ,,Dicționarul etimologico-istoric al elementelor maghiare din limba română'' (Tamás 1966), cercetările asupra încadrării fonetice (Király 1969) și morfologice (E. Kis 1975) a împrumuturilor, dar un studiu sistematic al evoluției semantice a împrumuturilor nu s-a făcut pînă în prezent.

1.1. Intenția de a întreprinde un studiu cuprinzător, inclusiv semantic, asupra împrumuturilor de origine maghiară întîmpină de la început o dificultate greu de învins : inexactitatea, nesiguranța multor etimologii.

1.1.1. Netinîndu-se seama de faptul că relațiile româno-maghiare au avut și au, pe o vastă zonă geografică, un caracter popular, de conviețuire și de conlucrare directă și că acestea au generat împrumuturi de tip popular, deci la nivel dialectal, indicațiile etimologice din dicționarele noastre și din tratatele de istorie a limbii se mulțumesc cu notarea unui etimon extras din limba maghiară literară. Necunoașterea formelor dialectale a dus la indicarea unor etimoane inexacte din punct de vedere fonetic. Rom. *chip* și *vig*, bunăoară, sînt explicate din magh. lit. *kép* și *vég ;* în realitate ele redau variantele dialectale *kíp* și *víg*, caracteristice zonei dialectale din regiunea Bihorului. Confruntînd împrumutul rom. dialectal *valolcazău* din Suatu (jud. Cluj) cu magh. lit. *vállalkozó* și varianta dial. din localitate *válolkazó*, ne dăm seama de adevăratul etimon al împrumutului (înseamnă ,,antreprenor'', ,,cel ce se angajează să ridice o casă'').

1.1.2. Necunoașterea istoriei limbii maghiare sursă a făcut să se explice rom. *oraș* din magh. *város ;* în realitate, el provine dintr-un mai vechi *wáras*. Așa cum a demonstrat, pe baza unui mare număr de fapte,

E. Petrovici (1954), în maghiara veche a existat o fricativă bilabială sonoră *w* din care se explică tratamentul *v* (*w*) > *o* al elementelor românești de origine maghiară.

1.1.3. Nu s-a ținut seama nici de faptul că, în procesul concret al împrumutării, cel ce preia un lexem din cealaltă limbă îl transferă în limba țintă în forma pe care o aude cel mai des și nu întotdeauna sub forma lui de bază. Rom. *seamă*, de pildă, a fost raportat la magh. *szám* (cf. DEX) și trebuie făcut apel la artificii analogice pentru a explica pe *-ă* final. Dacă s-ar fi recurs la o formă morfologică de o frecvență mult mai mare decît nominativul *szám*, și anume la *száma*, problema s-ar fi rezolvat mai simplu și mai convingător. În cartea lui E. Kis (1975), întreg capitolul 7 tratează amănunțit o serie de fenomene de acest fel. Adăugăm și cazurile de împrumut — reîmprumut repetat, destul de frecvente în localitățile cu o populație mixtă. La Uriu (jud. Bistrița-Năsăud), potrivit informației primite de la profesorul Șt. Szász, o parte din hotarul comunei se numea în magh. *Hosszú* „lung". La întrebarea „Unde mergi?", răspunsul era : *a Hosszúba*. (*-ba* „în"). Această formă afixată a fost preluată de către români : *Hosubă*. Maghiarii au reîmprumutat-o sub forma *Hosszúba*, simțită ca formă de bază, și i-au mai adăugat afixul *-ba*, creînd forma *Hosszúbába*. Între timp, în urma parcelărilor, în română s-a format și un plural : *Hosube*, tradus în maghiară prin *Hosszúbák*, iar românescului *la Hosube* îi corespunde în graiul maghiar *a Hosszúbákba*.

Exemplul de mai sus ne amintește de un alt caz de împrumut „restituit", cu consecințe nedorite pentru etimologie. Rom. *gingaș* a fost explicat din magh. *gyengés* (derivat de la *gyenge* „slab"), cuvînt atît de rar în maghiară încît e cu neputință să stea la baza cuvîntului românesc. S-a făcut apel la magh. *dzsingás* pentru a găsi un etimon apropiat lui *gingaș*. Așa cum a demonstrat F. Király (1967), etimonul real este magh. *zsengés* „plăpînd, firav", iar magh. dialectal *dzsingás* și variantele sale reprezintă un reîmprumut al cuvîntului românesc *gingaș*.

1.1.4. Sensul actual al rom. *marfă* este considerat — în mod greșit — o evoluție prin lărgire și deplasare pe teren românesc a magh. *marha* „vită cornută". În realitate, el este preluarea și păstrarea sensului mai vechi al cuvîntului maghiar. De origine bavarezo-austriacă (cf. vechea germană de sus *markat*, *marchat* „negoț, marfă, preț, tîrg", provenit din lat. *mercatus*, lat. pop. *marcatus*), cuvîntul maghiar apare întîi cu sensul de „avere, comoară" (1358), apoi cu acela de „avere mobilă" (1508), „marfă" (1533), „animal domestic" (1585) și numai din 1587 este atestat sensul de „vită cornută" (TESz 845). Evident, forma *marhă* „vită cornută", înregistrată de Tiktin în același articol cu *marfă*, trebuie considerată un împrumut reiterat realizat într-o zonă de contact dintre populația românească și cea maghiară.

1.1.5. Se întîmplă uneori ca cel ce stabilește etimonul să fie înșelat de asemănarea a două cuvinte din limba sursă. Rom. *chibzui* este explicat din magh. *képezni* „a forma". Tot F. Király (1964) a dovedit că el provine din magh. *képzelni* „a-și închipui", mult mai apropiat fonetic și semantic de cuvîntul românesc.

Caracteristic pentru „etimologiile" bazate nu pe fapte reale, ci pe etimoane presupuse, este și cazul rom. *ferăstrău*, explicat dintr-un magh. *fürésztő*, cuvînt inexistent în această limbă.

1.1.6. Nu este o raritate ca etimologiștii români să considere cuvîntul x de origine maghiară, iar etimologiștii maghiari să considere același

cuvînt de proveniență românească. Este cazul, de exemplu, al cuvintelor *alac*, *balmoș*, *tocană*, respectiv *alakor*, *bálmos*, *tokány*. Cunoscînd aria de răspîndire a acestor cuvinte maghiare și ținînd seamă de cîmpul semantic din care fac parte, înclinăm și noi să includem aceste cuvinte în seria împrumuturilor de origine românească ale limbii maghiare, împreună cu *bács*, *cserge*, *esztena*, *orda*, *sztrunga*, *zsendice* etc. (Cf. *Dicționarul elementelor românești ale limbii maghiare din epoca feudală* de Szabó T.A., lucrare în manuscris ; v. și Bakos 1982).

1.2. În anii din urmă asistăm la o intensificare a acțiunii de reexaminare a etimologiilor stabilite anterior. Sînt rectificate multe, stabilindu-se astfel etimonul real sau cel mai plauzibil și făcîndu-se posibilă și abordarea semantică a problemei împrumuturilor. Firește, acțiunea nu s-a încheiat, mai există multe aspecte discutabile alături de cele ce sînt sau par a fi definitiv soluționate.

1.2.1. Ca urmare a reverificării atente a vechilor etimologii, a aducerii în discuție a unor criterii și fapte noi, unor cuvinte considerate pînă nu demult de origine maghiară li se contestă această etimologie. Este vorba acum nu despre unele cuvinte dialectale de circulație tot mai restrînsă sau despre arhaisme pe cale de dispariție, ci despre cuvinte instalate profund în fondul principal. Tocmai existența lor în lexicul de bază, marea lor putere de derivare și de compunere, capacitatea lor de a forma expresii și locuțiuni au provocat îndoieli în privința provenienței lor din maghiară căci, se pare, vechimea de 7—8 secole în limbă nu e suficientă pentru a putea pătrunde atît de adînc. Și dacă, întîmplător, cuvîntul aparține unui cîmp lexical de maximă importanță, cum este terminologia părților corpului omenesc, se pune la îndoială originea străină și pe motivul că într-un asemenea cîmp nu sînt posibile elemente intrate după cristalizarea definitivă a limbii.

În articolul *Rom.* **talpă** : *împrumut sau moștenit?* apărut în SCL XXXI (1980), nr. 2, p. 151—159, după ce trece în revistă etimologiile și explicațiile date pînă acum de O. Densusianu, Al. Rosetti, N. Drăganu, S. Pușcariu, V. Pamfil, G. Alexics, O. Asbóth, L. Tamás, L. Șăineanu, C. Tagliavini, Al. Graur, E. Kis, de W. Meyer-Lübke (REW) și W. v. Wartburg (FEW), Marius Sala contestă originea maghiară a rom. *talpă*, argumentînd că un cuvînt împrumutat nu putea să dezvolte un număr atît de mare de sensuri (37), compuse (16), derivate (40) și expresii (18) și că nu e de conceput ca numele unor părți ale corpului să aibă o vechime atît de mică. Bazîndu-se pe o ipoteză a lui A. Cioranescu, pe datele din REW și FEW, M. Sala presupune existența în latină a unui **talpa* cu sens identic cu cel al rom. *talpă*. În latină a existat un *talpa*, dar sensul de „cîrtiță'' nu permite nici o apropiere de rom. *talpă*. (Totuși, relatează M. Sala, Leo Spitzer a încercat o apropiere semantică între lat. *talpa* și **talpa.)* Cuvîntul latinesc neatestat ar sta la baza friul. *talpe*, comel. *talpa*, a variatelor forme dialectale galoromane (aici mai toate au sensul de „labă de animal'' și sensuri derivate de la acesta, n.n.). Reflexe ale lui **talpa* au mai fost identificate în alte limbi romanice de vest. Este de presupus ca și rom. *talpă* să fie continuatorul cuvîntului latinesc.

Argumentele par convingătoare. Într-adevăr, nume ale părților corpului uman împrumutate sînt foarte puține în toate limbile. Chiar și în limba maghiară, cu atîtea împrumuturi din germană, nu există, după TESz, nume de origine germană pentru părțile corpului omenesc. De aceea, la cuvîntul *talp* se menționează (p. 832) că are o etimologie

incertă. Se aduce, totuși, în discuție *talpe* din germana medie de sus, cu sensul de „labă, picior de animal", și se menționează că, folosit pentru a denumi picior sau mînă de om, are un evident sens peiorativ, cum ar fi, adăugăm noi, utilizarea lui *labă* în românește cu sensul de „mînă". Este interesant, totuși, că în note atît REW cît și FEW acceptă pentru rom. *talpă* etimologia maghiară.

Faptul că cuvîntul există într-o serie de limbi și dialecte romanice nu exclude posibilitatea ca acest cuvînt să fi fost împrumutat tot dintr-un idiom germanic ca și *talp* din maghiară. De altfel, raritate nu înseamnă inexistență sau imposibilitate. La p. 159 M. Sala afirmă categoric că *talpă* „ar fi singurul termen de origine maghiară din această terminologie". Realitatea este că terminologia românească a corpului uman mai are pe *gît*, *gleznă*, *trup* împrumutate din slavă și pe *chip* și *labă* din maghiară, așa că *talpă* n-ar fi „singurul termen" care să distoneze cu originea, într-adevăr majoritar latină, a numelor părților corpului.

2.1. Că pentru „noțiuni fundamentale" o limbă poate recurge la împrumuturi, chiar „recente", ne-o arată Al. Graur (1965, p. 126): „Limba română actuală nu are nici un verb de origine latină pentru ideea de „a se gîndi", afară de *a cugeta* care are o valoare oarecum specială. Nici măcar verbe de origine slavă nu avem pentru această idee, ci mai toate verbele care înseamnă „a gîndi" vin din ungurește : *a se gîndi* (de la *gînd* < magh. *gond*), *a se socoti* (magh. *szokotálni* e considerat provenit din românește ; în orice caz, cuvîntul nu e creat de noi), *a se chibzui* (magh. *képezni*). Dar e imposibil de crezut că înainte de influența maghiară limba română se putea mulțumi cu singurul cuvînt *cugeta* pentru o noțiune atît de importantă. E probabil deci că *a păsa* se întrebuința cu înțelesul de „a gîndi" ". (Notăm că în DEX etimonul lui *a socoti* este ucr. *sokotyty*, iar *a chibzui* vine de la magh. *képzelni* „a-și închipui" — L.B.). Cîteva rînduri mai sus (tot la p. 126), Al. Graur arată că *a păsa* nu vine din lat. *passare*, ci din *pensare*, care a trecut de la înțelesul de „a apăsa" la acela de „a face să doară", „a chinui", „a îngrijora" și, întocmai ca în Occident, *pensare* a ajuns și la înțelesul de „a se gîndi" — și trimite la Gaston Paris, *Mélanges linguistiques*, publiés par Mario Roques, Paris, 1909, p. 558.

2.2. Originea și evoluția semantică a românescului *gînd*, de unde *a (se) gîndi*, pune o serie de probleme de principiu, de metodă, naște ipoteze, ilustrînd complexitatea fenomenelor de care se lovește cercetătorul dornic să aducă lumină într-o problemă mai dificilă de etimologie. Cu excepția DA, toate dicționarele românești care dau etimologia cuvintelor și toate tratatele de istorie a limbii române indică drept etimon al rom. *gînd* pe magh. *gond*, deși, cum se va arăta mai jos, există o distanță semantică considerabilă între cuvîntul românesc și etimonul său.

Urmînd exemplul lui M. Sala, cercetătoarea ieșeană Maria Eugenia Nistorică, în teza ei de doctorat *Raporturile lexicale maghiaro-române*, 1985, p. 10—13, ia în discuție problema originii rom. *gînd*, contestîndu-i proveniența din maghiară. Bazîndu-și argumentația tot pe extrem de bogata serie de expresii în care apare cuvîntul *gînd*, autoarea conchide : „...*gînd* trebuie să aibă o istorie mult mai veche decît cea a împrumuturilor din maghiară" (p. 13). M. E. Nistorică nu aduce nici o sugestie în legătură cu originea cuvîntului românesc. Ea afirmă doar că „în conformitate cu principiul etimologizării directe, trebuie exclus dintre împrumuturile provenite direct din maghiară" (p.10).

2.3. Poate, într-adevăr, rom. *gînd* nu vine direct din limba maghiară, ci prin filieră slavă nord-dunăreană, cum afirmă Sextil Pușcariu (1940, p. 299) : „Judecînd după reflexele lui *gomb* > *bumb* „nasture" (cu *g—b* asimilat în *b—b*) și *gond* > *gînd*, se pare că aceste două cuvinte unguresti au fost împrumutate mai întîi de slavii nord-dunăreni de la unguri și adaptate graiurilor lor și că **gąbŭ* slav a rezultat în românește *bumb*, ca *skąpŭ* > *scump*, iar din **gądŭ* a rezultat *gînd* ca *pąditi* > *pîndi*". DA II, p. 220, e și mai precaut în formulare. Se afirmă că *gînd* provine „din s. de aceeași origine cu ung. *gond* „grijă" (cf. *gondolat* „părere", „idee", „cuget")".

Din pasajul citat din Pușcariu rezultă că *gînd*, sosit prin filieră slavă, este în română și mai recent decît ar presupune o etimologie directă ; cu toate acestea, el a dezvoltat o arie semantică impresionantă, ceea ce înseamnă că importanța cuvîntului prevalează uneori vechimii.

Întrucît intermediarului slav ipotetic **gądŭ* nu i se cunoaște sensul, acesta nu poate contribui la rezolvarea problemei diferenței semantice destul de mari între rom. *gînd* și magh. *gond*. Ca lexem independent (neafixat), *gond* înseamnă „grijă", „necaz", „preocupare" și numai un derivat al său, anume verbul *gondol*, este un echivalent semantic aproape total al rom. *a gîndi* ; s-ar putea deduce de aici că rom. *gînd* nu se trage nici direct, nici prin intermediar, din magh. *gond*, ci e un derivat regresiv de la *a gîndi*, așa cum este, potrivit DEX, *cuget* de la *a cugeta*.

3.1. Pătrunzînd însă mai adînc în istoria limbii, din fenomenele complexe care ni se dezvăluie s-ar putea desprinde o linie evolutivă foarte interesantă și instructivă, care poate să excludă ipoteza enunțată în alineatul precedent și să explice pe altă cale orientarea hotărîtă și univocă a rom. *gînd(i)* către cîmpul semantic „idee".

Dicționarul istorico-etimologic al limbii maghiare (TESz), vol. I, p. 1074—1075 dă, în ordinea atestărilor, următoarele sensuri ale cuvîntului *gond* :

(1) 1372 gînd chinuitor, apăsător, îngrijorare (Sorge),
(2) 1474 grijă, îngrijire, preocupare de cineva (Fürsorge),
(3) 1525 idee, gînd (Gedanke),
(4) 1585 conștiinciozitate, exactitate (Sorgfalt),
(5) 1734 necaz, griji (Übel).

În continuare se arată că, pe baza derivatelor cuvîntului, sensul (3), eventual (2) par a fi originale, iar celelalte s-au născut prin îngustare de sens. În sfîrșit, la p. 1075 se spune că este „de origine necunoscută", că s-a dovedit greșită explicarea lui prin derivare regresivă și că nu stau în picioare etimologiile propuse (fino-ugrică, iraniană, mongolă și turcă).

Judecînd după frecvența mai mare a evoluției semantice de la concret spre abstract, înclinăm pentru a da întîietate sensului (1), acesta implicînd, pe lîngă o stare psihică de neliniște, de îngrijorare, de deprimare și necaz, și un puternic efort de gîndire, de căutare a unor soluții, o preocupare de a găsi o cale de scăpare de griji și de necazuri ; prin urmare, primul sens, mai concret, ar putea fi cel original, iar sensul de „idee", „gînd" s-ar fi dezvoltat ulterior, asemănător lat. *pensare* > fr. *penser*.

3.2. Prezența printre cuvintele din familia magh. *gond* a două serii de derivate clar distincte semantic, și anume cele formate cu ajutorul sufixului *-l* (*gondol*) și cele formate cu sufixul *-s* (*gondos*), ne conduce la

ipoteza că acest cuvînt *gond*, adînc instalat în limba maghiară, a avut poate un conţinut sincretic, în care toate sensurile exprimate azi printr-un mare număr de derivate şi compuse se găseau încă nediferenţiate în cadrul aceluiaşi lexem.

La un moment dat, în cursul procesului de abstractizare, cuvîntul *gond*, căruia i se formaseră cîteva derivate, s-a scindat semantic, formîndu-se două cîmpuri distincte, unul reprezentat de *gond* şi derivatele sale cu *-s* (*gondos* „grijuliu, atent", *gondosság* „atenţie, grijă", *gondoskodik* „a se îngriji", *gondoskodás* „îngrijire"), apoi cu *-talan* (*gondtalan* „fără griji"), cu *-nok* (*gondnok* „îngrijitor, administrator"), cu *-z* (*gondoz* „a îngriji") etc., iar celălalt, reprezentat de *gondol* „a gîndi" cu derivatele sale în *-at* (*gondolat* „gînd, idee"), în *-ás* (*elgondolás* „plan, intenţie"), în *-kod* ~ *-koz* (*gondolkodik* ~ *gondolkozik* „a se gîndi"), în *-ó* (*gondolkodó* „gînditor, filozof"), în *-ás* (*gondolkodás* „gîndire") etc.

Dacă astăzi între cele două cîmpuri distincţia este atît de netă, nu acelaşi lucru se poate spune despre trecut. Dialectele, prin unele forme ale lor, mai conservatoare, sugerează că separarea celor două cîmpuri s-a definitivat relativ recent. Bunăoară, în zona dialectală Göcsej, după mărturia dicţionarului maghiar dialectal (MTSz), *gondolkozik* are sensul „a (se) îngriji"; în schimb, în comitatul Nógrád, *gondoskodik* înseamnă „a (se) gîndi", deci tocmai invers decît în limba comună. Aceasta ne îndeamnă să credem că, timp îndelungat, cele două serii ale derivatelor (cele cu *-l* şi cele cu *-s*) se întrepătrundeau la nivelul uzului, ceea ce ar fi încă o dovadă că baza de plecare (*gond*) avea la început, potenţial, toate sensurile celor două cîmpuri formate ulterior.

3.3. Făcînd un inventar, chiar şi aproximativ, al sensurilor cuprinse în familia lui *gond-*, obţinem următorul rezultat :

(A) Griji, necaz, problemă, dificultate, grijă, atenţie, providenţă ;

(B) Gînd, idee, cuget, gîndire, conştiinţă, mentalitate.

Sensurile rom. *gînd* sînt orientate aproape exclusiv spre seria (B). După DEX, acestea sînt : 1. Proces şi rezultat : cuget, idee, 2. închipuire, imaginaţie, fantezie, inspiraţie, 3. loc considerat ca sediu al cugetării : minte, 4. intenţie, plan, 5. convingere, părere, 6. voie, dorinţă, plac. Numai sub sensul (1) apar cîteva expresii conţinînd ideea de îngrijorare : *a pune pe gînduri, a-şi face gînduri, a-i sta gîndul la ceva.*

La *a gîndi*, DEX dă următoarele sensuri : 1. a-şi forma o idee, a cugeta, a medita, 2. a se îngriji, a-i păsa de ceva (cineva), 3. a-i trece cuiva prin minte, a crede, a socoti, 4. a lua în considerare, a-şi da seama că..., 5. a intenţiona, a dori, a spera (reg.). Observăm că numai sensul (2) implică ideea de „grijă".

În DA II, la *gînd* sensurile sînt : 1. pensée, 2. idée, 3. imagination, 4. méditation, 5. hésitation, 6. souci, 7. pressentiment, 8. ésprit, 9. intention, 10. résolution, 11. conviction, 12. désir, 13. éspoir. Aceste sensuri sînt ilustrate cu citate, reluîndu-se în limba română sensurile enunţate în limba franceză : 1. Cuget, 2. idee, inspiraţie, 3. închipuire, fantezie, imaginaţie, 4. reflexiune, meditare, 5. chibzuire, îndoială, şovăire, ezitare, cumpănă, 6. grijă, îngrijorare, 7. presimţire, prepus, bănuială, 8. minte, 9. intenţie, scop, plan, 10. propunere, deciziune, hotărîre, 11. credinţă, convingere, [12. dorinţă], 13. nădejde, speranţă.

Se constată uşor că şi aici numai sensurile grupate la (5) şi mai ales la (6) sînt din domeniul stării de îngrijorare. Tocmai din aceste con-

siderente DA trimite la magh. *gondolat* ,,părere, idee, cuget'' și nu la magh. *gond.*

La verbul *a gîndi*, primele 11 sensuri sînt traduse în franceză prin *penser*, iar sensul (12) prin *craindre*. Se arată că *gîndi* este ,,înrudit cu ung. *gondolni* ,,idem''.

3.4. Comparînd acum sensurile rom. *gînd(i)* cu ale magh. *gondol*, constatăm că sensurile (3) ,,minte (cap)'' și (6) ,,voie, dorință, plac'', indicate în DEX, lipsesc dintre sensurile cuvîntului maghiar, ele fiind inovații pe teren românesc. Tot inovații pe teren românesc sînt o serie de expresii formate cu *gînd*, cărora în maghiară le corespund :

(a) Forme morfologice (derivate) avînd la bază pe *gondol* : *pe gînduri* = el*gondol*kozva, *a sta pe gînduri* = meg*gondol*, *a pune pe gînduri* = meg*gondol*koztat ;

(b) Expresii care conțin cuvîntul *gondol* : *a pune pe gînduri* = *gondol*kodóba ejt, *a-i da prin gînd* = az a *gondol*ata támad ;

(c) Cuvinte și expresii în care nu apare cuvîntul *gond(ol)* : *a sta pe gînduri* = *fontolgat* (,,a cumpăni''), *tétovázik* (,,a șovăi''), *a-l purta gîndul* = *a képzelet* (,,imaginația'') *elragadja*, *ieșit din gînd* = *eszét veszti* (*ész* ,,minte''), *nici cu gîndul n-am gîndit* = *eszem ágába se jutott*, *gînd bun* = *jószándék* (,,intenție bună''), *după gîndul lui* = *kedve, szándéka, akarata szerint* (,,după placul, intenția, voia lui'').

Cauza marii bogății a limbii române în expresii conținînd cuvîntul *gînd* rezidă, credem noi, în însăși natura limbii, care utilizează pe scară largă expresii și locuțiuni construite cu *a da*, *a lua*, *a pune*, *a bate*, *a avea*, *a face*, *a sta* etc. (Cf. *Gramatica Academiei*, I, 1963, p. 202–203).

3.5. Nu știm dacă ,,intermediarul slav'' a făcut sau nu o selecție în sensurile magh. *gond(ol)*. Este cert, în schimb, că româna, pornind probabil de la conținutul pe atunci încă sincretic al originalului, a făcut o selecție clară : n-a reținut din cuvîntul maghiar decît sensurile referitoare la ,,cuget, idee, gîndire'', întrucît pentru sensurile din celălalt cîmp ea poseda un mare număr de cuvinte de largă răspîndire : *necaz*, *grijă* (și *griji* pl.), *supărare*, *neajuns*, *pacoste*, *neplăcere*, *ananghie*, *îngrijorare*, *teamă*, *păs* etc.

Avîndu-l numai pe *a cugeta* (și *a păsa*), româna a împrumutat din maghiară – direct sau indirect – cuvîntul *gond-*, umplînd un gol real într-o epocă în care neologismele *idee*, *imaginație*, *fantezie*, *inspirație*, *intenție*, *plan*, *a medita*, *a reflecta*, *a filozofa* etc. nu apăruseră încă și singura modalitate potrivită era formarea de expresii și locuțiuni, datorită și transparenței acestora.

3.6. Judecînd după tratamentul fonetic al lui *on* (cf. Rosetti, 1962) care, în elementele slave ale limbii române apare fie ca *un*, fie ca *în* – și aceasta în funcție de timp, cele cu *un* fiind mai vechi, cele cu *în* mai recente – am putea plasa apariția rom. *gînd* cam în secolele XI–XII, el fiind atestat înainte de sec. al XV-lea (cf. Rosetti 1966).

Formula utilizată în DA II, p. 220 (,,Din s. cu aceeași origine cu ung. *gond* ,,grijă'' '') deschide perspectiva unei alte ipoteze cu privire la originea cuvîntului : rom. *gînd* și magh. *gond* provin dintr-o limbă a unui popor cu care amîndouă popoarele ar fi ajuns în contact în primele secole ale mileniului nostru, cum ar fi pecenegii sau cumanii. Această ipoteză ar impune însă cercetări speciale la care, în momentul de față, nu ne putem angaja.

4. Rămînînd la cele constatate pînă acum, pînă la probe contrare care să poată indica mai exact originea rom. *gînd*, încheiem cu ideea că

și cuvinte „recent" intrate în limbă pot dezvolta, la nevoie, o serie de sensuri noi, expresii și locuțiuni de mare bogăție și varietate. Să ne gîndim doar la alte cuvinte de aceeași origine cu *gînd* care se bucură de aceeași răspîndire (*fel*, *chip*, *seamă*) și sînt instalate în fondul lexical al limbii române.

BIBLIOGRAFIE

Bakos 1982 — Bakos, Ferenc, *A magyar szókészlet román elemeinek a története* (Istoria elementelor românești ale lexicului maghiar), Budapest, 1982.

Gram. Acad. — *Gramatica limbii române*, I — II, Edit. Academiei R. S. România, București, 1963.

Graur 1965 — Graur, Alexandru, *Etimologii românești*, București, 1965.

Király 1964 — Király, Francisc, *Precizări etimologice*, în LR XIII (1964), nr. 6, p. 557—564.

Király 1967 — Király, F., *Etimologia și împrumuturile*, în LR XVI (1967), nr. 5, p. 407—411.

Király 1969 — Király, F., *Probleme ale adaptării fonetice : împrumutul și cuvintele străine*, în LR XVIII (1969), nr. 5, p. 459—469.

Kis 1975 — Kis, Emese, *Încadrarea substantivelor de origine maghiară în sistemul morfologic al limbii române*, București, 1975.

Nistorică 1985 — *Raporturile lexicale maghiaro-române*, teză de doctorat de Maria Eugenia Nistorică, Iași, 1985, manuscris.

Petrovici, 1954 — Petrovici, Emil, *O particularitate a fonetismului maghiar oglindită în elementele maghiare ale limbii române*, în „Studii și cercetări științifice" V (1954), seria III, nr. 3—4, p. 439—475.

MTSz *Magyar Tájszótár* (Dicționar maghiar dialectal), de Szinnyei József, Budapest, 1893—1896.

Pușcariu 1940 — Pușcariu, Sextil, *Limba română. Privire generală*, București, 1940 ; reeditare 1976.

Rosetti 1962 — Rosetti, Alexandru, *Istoria limbii române*, III, 1962.

Rosetti 1966 — Rosetti, Alexandru, *Istoria limbii române*, IV, V, VI, București, 1966.

Sala 1980 — Sala, Marius, *Rom.* **talpă** *: împrumut sau moștenire ?*, în SCL XXXI (1980), nr. 2, p. 151—159.

Szabó — *A feudalizmuskori magyar nyelv román elemei* (Elementele românești ale limbii maghiare din epoca feudală), manuscris, elaborat de Szabó T. Attila și colaboratori.

Tamás 1966 — Tamás, Lajos, *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen*, Budapest, 1966.

TESz — *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* (Dicționarul istorico-etimologic al limbii maghiare), Budapest, 1967.

Sur l'origine et l'évolution sémantique du roum. *gînd*

(Résumé)

Après avoir signalé quelques types d'inexactités étymologiques qui donnent de grandes difficultés dans l'étude systématique de l'évolution sémantique des mots d'emprunt, l'auteur essaye de déterminer l'origine du mot roumain *gînd* „idée, pensée" (du hongr. *gond* „souci") et de préciser les causes de son évolution sémantique divergente et de la formation, en roumain, d'un grand nombre d'expressions et locutions à l'aide de ce mot qui, à une époque où il n'était pas possible d'introduire des synonymes néolatins, est devenu un des mots les plus importants du champ sémantique donné.

Februarie 1987

Facultatea de Filologie
Cluj-Napoca, Horea 31

ÎN LEGĂTURĂ CU ACCENTUAREA UNOR NEOLOGISME ÎN LIMBA ROMÂNĂ ACTUALĂ

ANCA ULIVI

Autoarea studiază cu ajutorul a trei tipuri de anchetă accentuarea unor neologisme din limba română actuală în vorbirea a 20 de subiecţi (10 lingvişti şi 10 nelingvişti). Cu mici excepţii (datorate fie tipului de anchetă, fie frecvenţei reduse şi necunoaşterii sensului unora dintre neologisme), rezultatele obţinute indică predominarea accentuării conform normei la majoritatea subiecţilor.

1. După cum se ştie, neologismele reprezintă o parte importantă a vocabularului limbii române actuale. La foarte mulţi vorbitori şi în emisiunile radiofonice sau TV „se înregistrează frecvent accentuarea oscilantă a anumitor cuvinte, deci greşeli de accentuare faţă de recomandările normelor ortoepice în vigoare"[1].

În cercetarea de faţă ne propunem detaşarea unei (unor) tendinţe la vorbitori ai limbii române actuale în accentuarea unor neologisme, majoritatea intrate în limbă începînd cu secolul al XIX-lea[2].

1.1. Observaţiile care urmează se bazează pe rezultatele obţinute cu ajutorul a trei tipuri de anchetă asupra accentuării unor neologisme în vorbirea a 20 de subiecţi. Dintre aceştia 10 sînt lingvişti (în vîrstă de 37—54 de ani), iar dintre subiecţii nelingvişti (în vîrstă de 36—68 de ani) 4 sînt persoane cu studii superioare, iar ceilalţi 6 — persoane cu studii medii.

1.1.1. Materialul pe care s-a bazat cercetarea noastră a fost extras din principalele dicţionare normative ale limbii române. În interpretarea răspunsurilor pe care le-am obţinut de la subiecţii anchetaţi, am ţinut seama de indicaţiile de accentuare din DOOM, cea mai recentă lucrare normativă.

1.1.2. Pentru primul tip de investigaţie am alcătuit o listă formată din 207 neologisme pe care am supus-o anchetei.

Subiecţilor din prima categorie, obişnuiţi cu transcrierea fonetică, le-am cerut să marcheze accentul pe cuvintele respective. De asemenea, am cerut sub. I să menţioneze cuvintele pentru care este posibil, după părerea lor, alt mod de accentuare.

Subiecţilor din cea de a doua categorie le-am cerut să citească lista de cuvinte, iar noi am notat modul în care au fost accentuate exemplele respective.

Am sugerat tuturor subiecţilor să facă, acolo unde consideră că este cazul, observaţii în legătură cu accentuarea unora dintre cuvintele din lista de exemple. Aceste observaţii, care au apărut pe parcursul tuturor experimentelor efectuate, au dovedit interesul subiecţilor pentru investigaţiile la care au participat şi au completat răspunsurile obţinute.

1.1.3. Plecînd de la premisa că un context mai larg (propoziţie, frază) poate modifica modul în care sînt accentuate unele cuvinte, faţă de situaţia în care aceleaşi cuvinte sînt citite izolat, am alcătuit un text în care figurează 29 dintre cuvintele din lista de bază; textul a fost uti-

lizat în cea de a doua anchetă. Unele cuvinte au fost repetate în contexte diferite. Modalitatea de obţinere a răspunsurilor a fost aceeaşi cu cea menţionată sub **1.1.2.**

1.1.4. Pentru cea de a treia anchetă am folosit o listă de 73 de cuvinte, înregistrate pe bandă de magnetofon. Lista a cuprins cuvintele care, în cel puţin unul dintre răspunsurile obţinute în prima anchetă, au apărut cu altă accentuare decît cea indicată în DOOM. Cuvintele care fac parte din perechi de omografe, diferenţiate prin locul accentului (de exemplu *diréctor* şi *directór)*, au fost înregistrate în cadrul unor sintagme sau fraze (de exemplu : *director de şcoală* şi *principiu director)*.

Cuvintele, sintagmele şi frazele au fost citite de noi. Fiecare dintre cuvintele studiate a fost pronunţat în două variante (care nu se învecinau în listă) : cu accentuarea din DOOM şi cu accentuarea diferită întîlnită în prima anchetă. Am cerut subiecţilor să indice, în scris, forma pe care o consideră *corectă, acceptabilă* sau *greşită.* Am citit unele exemple, mai întîi, cu varianta accentuată altfel decît după normele în vigoare, pentru a solicita mai mult atenţia subiecţilor, în aşa fel, încît ordinea cuvintelor să nu influenţeze răspunsurile obţinute [3].

2. Înainte de a analiza rezultatele obţinute la ancheta efectuată pe baza listei de cuvinte, menţionăm că atît sub. I, cît şi sub. II au accentuat un număr însemnat dintre exemple conform DOOM (104, respectiv 110) [4].

2.1. Cuvinte cu o singură posibilitate de accentuare după DOOM

2.1.1. Cuvinte bisilabice oxitone [5] : *antic, barbar, candid, Cezar, infam, matur, perfid, placid, satir, scrutin, sever, simbol, sordid, stabil, trafic, vector.*

Aproape în toate cazurile accentul a fost notat pe silaba finală, respectiv cuvintele enumerate au fost pronunţate cu accentul pe silaba finală (excepţie *ántic* la toţi sub. II) [6].

Doi sub. I au făcut deosebirea între accentuarea *bárbar* (adj.) şi *barbár* (subst.).

Accentuarea *áugust* pentru adj. *augúst* „slăvit, preamărit" şi confuzia cu substantivul care denumeşte luna a opta a anului în pronunţarea a 3 sub. II se poate explica prin necunoaşterea sensului cuvîntului [7]. Aceeaşi cauză a putut determina, la 8 sub. II, accentuarea *cézar* „împărat", după *Cézar.* Ca şi în cazul lui *augúst*, este vorba despre cuvinte cu frecvenţă redusă în vocabularul curent. Un sub. I, care a accentuat *cézar*, a menţionat *„dar dă cezárului, ce-i al cezárului"*.

Séver pentru *sevér*, condamnat în lucrări de cultivare a limbii [8], care a apărut la 2 sub. II şi a fost considerat „posibil" (alături de *sevér)* de 3 sub. I, se aude tot mai frecvent în emisiunile radio şi TV.

În *trafic*, *-ic* este neaccentuat în răspunsurile a 6 sub. I şi a 4 sub. II. Acad. Al. Graur constată că în ultimul timp se răspîndeşte pronunţarea *tráfic* şi consideră că această accentuare se explică prin interpretarea cuvîntului în discuţie drept un derivat cu sufixul *-ic*, ca şi în *grafic* etc. [9].

2.1.2. Cuvinte trisilabice oxitone : *caracter, conductor, corector* „persoana", *editor, fenomen, inductor, perceptor, preceptor, protector, prematur, regizor, revizor, senator, tranzistor.*

Accentuările *carácter* (3 sub. II) și *fenómen* (un sub. II) sînt socotite neliterare în unele lucrări normative [10].

După cum se poate observa, majoritatea exemplelor citate sînt neologisme cu finala în *-tor*, *-or*. Sufixul *-tor* este unul dintre cele mai vii și mai frecvent întrebuințate în formarea cuvintelor românești. Neologismele care au primit în română finala *-tor*, *-or* provin din limbi diferite [11]. Cuvintele derivate cu ajutorul lui *-or*, *-tor* au, de cele mai multe ori, accentul pe sufix pentru că această accentuare este obișnuită în cuvintele moștenite și în cele formate (derivate) pe teren românesc [12]. La cuvintele care au intrat în limba română dintr-o limbă romanică accentul s-a păstrat pe sufixul *-tor*, la cele care au pătruns în limba română prin filieră germană accentul este pe silaba penultimă.

Deși formal distincția dintre substantivele și adjectivele în *-tor* a dispărut, totuși, deplasarea accentului de pe o silabă pe alta antrenează uneori o diferență funcțională. Accentul se află pe penultima silabă pentru substantive *(diréctor*, *coléctor*, *protéctor* etc.) și pe ultima silabă pentru adjective *(plan directór* [13], *canal colectór*, *gest protectór* etc.) [14].

La subiecții anchetați am constatat preferința pentru accentuarea pe ultima silabă a cuvintelor în *-tor*, *-or*. Unii cunosc însă două feluri de accentuare și atribuie deosebirii dintre ele o funcție semantică. În DOOM, de exemplu, se indică, pentru ambele sensuri ale lui *conductor* (persoană; element tehnic) accentuarea *conductór*. Doi sub. I și un sub. II au specificat *conductór* („la tren") și *condúctor* („în tehnică"). Restul subiecților nu a făcut vreo deosebire de sens în funcție de locul accentului; răspunsurile obținute au fost : *conductór* (3 sub. I, 5 sub. II) și *condúctor* (4 sub. I, 5 sub. II). Adjectivul *protector*, inclus în listă, a fost accentuat oxiton de către 6 sub. I și 4 sub. II. Doi sub. I au făcut deosebirea între substantivul *protéctor* (în DOOM se indică ambele variante de accentuare : *protectór*/ *protéctor)* și adj. *protectór*. Au apărut ezitări la subiecții anchetați și în ce privește pe *corector* (în DOOM, *coréctor* „persoana", *corectór* „aparat"). Opt sub. I și 6 sub. II au accentuat substantivul *coréctor*. Adjectivul a fost accentuat pe ultima silabă de către toți subiecții I și de 4 dintre subiecții II. Un subiect I, după ce a făcut deosebirea între *coréctor* — subst. și *corectór* — adj., a menționat că avem a face cu o situație de același tip ca cea din *diréctor* și *directór*. Predominarea accentuării *regizor* (7 sub. I, 8 sub. II) s-ar putea explica prin influența accentuării pe *i* din *regie*.

Vom prezenta, în cele ce urmează, pentru unitatea observațiilor, rezultatele obținute pentru alte cuvinte terminate în *-tor*, încadrabile, după criteriile enunțate inițial, în alte categorii.

Accentuarea în conformitate cu norma a fost precumpănitoare la cuvintele de trei și de patru silabe : *constructor*, *inspector*, *instructor*, *redactor*, respectiv *compilator*, *legislator*, *mediator*, *meditator*. Ca și în cazul exemplelor de mai sus, la sub. I a predominat accentuarea oxitonă; sub. II au pronunțat toate cuvintele respective cu accentul pe ultima silabă. Pentru *administrator*, cuvînt format din cinci silabe, în majoritatea răspunsurilor s-a menționat forma paroxitonă *administrátor* (2 sub. II au considerat posibilă și accentuarea *administratór)* [15].

2.1.3. Cuvinte bisilabice paroxitone : *factor*, *invers*, *splendid*, *termin*, *unic*.

La ambele categorii de subiecți, accentuarea pe prima silabă, conform indicațiilor din DOOM, a predominat.

Factor are în DOOM o singură indicație de accentuare : *fáctor*. Toți sub. I și 8 sub. II au accentuat *fáctor* „poștaș"; 8 sub. I și toți sub. II au accentuat *factór* (determinant) [16].

Numărul egal al sub. I și II (5), care au accentuat fie *spléndid*, fie *splendíd* se poate explica prin existența unei accentuări după latină (*spléndid*) sau după franceză *splendíd* [17]. Un sub. I a indicat două posibilități de accentuare, în funcție de poziția față de substantiv : *spléndid* + substantiv sau în exclamația *spléndid!* și substantiv + *splendíd*.

În majoritatea răspunsurilor a apărut forma *únic*, cu accentul pe prima silabă. Un sub. I a distins, în funcție de context, două modalități de accentuare pentru *unic* : „ești *únic*, dar magazinul *Unníc*" [18].

Preferința subiecților pentru accentuarea *ínvers* se poate explica, după cum afirmă Iorgu Iordan, prin faptul că „cei care accentuează așa simt că prefixul *in-* conține partea mai importantă a sensului, oarecum negativ, al cuvîntului" [19].

Pentru *termin* (vb., pers. I sg.), 6 sub. I și 4 sub. II au indicat accentuarea *términ*. Accentuarea pe silaba finală, care există frecvent la unii vorbitori, și ezitarea curentă între paroxitonie și oxitonie apare și la alte verbe (*exercita*, *felicita*, *solicita* etc.).

2.1.4. Cuvinte trisilabice paroxitone : *capsulă*, *complice*, *halteră*, *legitim*, *maritim*, *mumie*, *precaut*, *reporter*.

Cuvintele respective au fost accentuate, în general, conform normei, pe penultima silabă. Oxiton a fost *precaut* (8 sub. I, 8 sub. II).

Accentuarea *cápsulă*, menționată de către un sub. II, am înregistrat-o și în pronunțarea altor vorbitori nelingviști (la o farmacie, de exemplu, am auzit răspunsul : „nu avem decît *cápsule*").

La mai mulți vorbitori profesioniști (actori) am auzit *cómplice* pentru *complíce* (toți subiecții anchetați au accentuat, conform normei, *complíce*).

Accentuarea *háltera* a apărut la 5 sub. I și la 8 sub. II ; restul au accentuat *haltéră*. Ezitări am înregistrat la unii comentatori sportivi : la același comentator am auzit : „a ridicat o *háltera* de 217 kg" și „concurs internațional de *haltére*". În aceeași zi (27.XI.1984), alt comentator sportiv a accentuat *haltéră*.

Reportér (oxiton) a apărut la un singur sub. II. În legătură cu acest mod de accentuare se consideră că „*reporter*, prin apropiere de *reportaj*, se accentuează, greșit, *reportér*, poate și prin analogie cu alte cuvinte care au accentul pe *-er* (ca *șofer*)" [20].

2.1.5. Cuvinte de patru silabe paroxitone : *hematie*, *penurie*, *prevedere*, *prozodie*, *superbie*.

Penurie a apărut la 4 sub. I și la 3 sub. II cu accentuarea proparoxitonă *penúrie*, nerecomandată, în general, de lucrările normative consultate [21].

Supérbie, proparoxiton, înregistrat la 3 sub. II, se poate explica prin influența accentuării din *superb*.

Deși se aude tot mai frecvent accentuarea *prevédere*, la subiecții din ambele categorii a apărut accentuarea în conformitate cu norma : *prevedére*.

2.1.6. Cuvinte de patru silabe proparoxitone : *butelie*, *cochilie*, *industrie*, *metropolă*.

Accentuările *cochilíe* și *butelíe* (1, respectiv 3 sub. II) sînt considerate greșite în lucrările de cultivare a limbii [22].

Pe *metropolă*, accentuat conform normei de către toți subiecții anchetați *(metrópolă)*, l-am auzit pronunțat la radio *metropólă* de către un critic muzical în contextul „viața muzicală a *metropólei britanice*" *(Actualitatea muzicală internațională*, 7.VII.1984).

2.1.7. Unele cuvinte terminate în *-ie*, care au pătruns pe mai multe căi, avînd astfel, cel puțin, două posibilități de accentuare au, în funcție de locul accentului, sensuri diferite. Este cazul, de exemplu, al lui *comédie-comedíe*, *compánie-companíe*, *istórie-istoríe*, incluse în lista de anchetă și discutate pe larg de către Mioara Avram [23].

Subiecții anchetați au sesizat deosebirea semantică, datorată accentuării diferite, în cazul cuvintelor mai sus menționate [24].

2.1.8. Fiind vorba despre un cuvînt cu frecvență redusă în limbă, pentru *cavaleríe* (paroxiton, cinci silabe) „ordinul cavalerilor" am obținut răspunsuri numai de la 7 sub. I; în schimb *cavalérie* „parte a armatei" a fost accentuat așa de către toți subiecții anchetați.

2.2. Cuvinte cu două posibilități de accentuare după DOOM

2.2.1. Cuvinte bisilabice oxitone/ paroxitone: *bismut*, *calcar*, *crater*, *despot*, *infim*, *onix*.

La subiecții din ambele categorii a predominat accentuarea pe penultima silabă: *bismut*, *crater*, *calcar* au fost oxitone în pronunțarea tuturor subiecților II [25].

2.2.2. Cuvinte trisilabice paroxitone/ oxitone: *profesor*, *translator*.

La subiecții din ambele categorii a predominat prima variantă (7 sub. I, 9 sub. II) pentru ambele cuvinte.

În DOOM se indică două posibilități de accentuare: *profésor* după germ. *Professor* și *profesór* după fr. *professeur*. *Profesór* este accentuarea considerată mai răspîndită de către unii lingviști [26]. I. Iordan susține că *profésor* se aude mai des, „cu toate că pluralul accentuat pe *o* este cel obișnuit, în special la forma articulată" [27].

2.2.3. Cuvinte trisilabice proparoxitone/ paroxitone: *neutru*, *satiră*.

Accentuarea *neútru* (9 sub. I, toți sub. II) este considerată greșită de către acad. Al. Graur [28]. Unul dintre sub. I a menționat: „specialiștii în limbi clasice pronunță *néutru*".

La toți sub. II și la toți sub. I a apărut accentuarea *satíră*. Un sub I care a accentuat *satíră* a făcut completarea "dar *Sátira duhului meu* de Gr. Alexandrescu". Alt sub. I a menționat: "clasiciștii zic *sátiră*".

2.2.4. Cuvinte formate din patru silabe proparoxitone/ paroxitone: *apendice*, **proparoxitone/ oxitone:** *simpozion*.

Toți sub. I au notat accentul pe silaba antepenultimă a lui *apendice*, în timp ce 7 sub. II au pronunțat *apendíce*. Unii subiecți au făcut observații de genul: „*apendíce* — în medicină", „*apéndice* — la o lucrare, de exemplu" (2 sub. I, 2 sub. II), în legătură cu diferența semantică obținută prin accentuare diferită. În cazul primei anchete, în care pentru *apendice* nu s-a precizat un anumit context, din care să reiasă sensul, sub. I au preferat varianta proparoxitonă, iar 7 sub. II pe cea paroxitonă.

Pentru *simpozion*, la subiecții din ambele categorii (excepție, un sub. I), răspunsurile au coincis cu varianta a doua de accentuare din DOOM, cea oxitonă. Un sub. I a menționat: „cînd mă controlez, zic *simpózion*".

3. În ancheta a doua am folosit cuvinte introduse în sintagme sau în scurte propoziţii. Cuvintele au fost grupate după criteriile folosite sub 2. Răspunsurile au fost comparate cu cele obţinute pe baza listei iniţiale.

3.1. Cuvinte cu o singură posibilitate de accenuare după DOOM

3.1.1. Cuvinte bisilabice oxitone

Numai 5, respectiv 3 dintre sub. II care au pronunţat *simból* şi *trafíc* la citirea listei, au accentuat : *era un simból pentru noi ; dimineaţa este un trafíc intens*. Restul subiecţilor au accentuat *símbol*, respectiv *tráfic*.

3.1.2. Cuvinte trisilabice oxitone

Am introdus pe *caracter* în două contexte diferite : *era un om de caracter* şi *cealaltă lucrare avea un caracter diferit*. Din răspunsurile obţinute a rezultat că 5 sub. II au accentuat *caractér* în a doua propoziţie, iar ceilalţi 5, *carácter*.

Pentru *conductor*, introdus în contexte diferite : *în tren dăduse peste un conductor înţelegător* şi *conductor de electricitate*, la ambele categorii de subiecţi a apărut diferenţierea semantică datorată locului diferit al accentului : accentuarea oxitonă *conductór* (persoana) — accentuarea paroxitonă *condúctor* (termen tehnic).

Prezenţa lui *corector* în contextele *fusese corector* (persoana) *o viaţă întreagă* şi *sistemul tehnic avea un corector* (termen tehnic) *defect* a „orientat" altfel răspunsurile sub. II faţă de accentuarea aceluiaşi cuvînt la citirea listei. Dacă pentru *corectór* din lista de cuvinte am înregistrat accentuarea pe silaba penultimă la 6 sub. II, pentru acelaşi cuvînt, în text, numai 3 sub. II au menţionat varianta paroxitonă. Accentuarea *coréctor* a predominat la sub. II şi în contextul *fusese corector* (7 sub.). La 8 sub. I am înregistrat accentuarea *corectór*, în contextul în care apare termenul tehnic şi la toţi sub. I accentuarea *coréctor* pentru sensul care denumeşte persoana. După cum se poate observa, contextul a modificat şi la sub. I răspunsurile la citirea listei.

Accentuarea pe penultima silabă a predominat pentru *regizor*, la ambele categorii de subiecţi, în cadrul celor două anchete. Un sub. I, care a accentuat *regízor*, a menţionat : „mi-am însuşit accentuarea (se pare) cea mai răspîndită, deşi nerecomandată de normă".

Dacă la citirea listei *director* a fost accentuat pe ultima silabă de către 9 sub. II, în contextul *principiul director al întregii lui munci*, numai 5 sub. II au accentuat *directór*.

În ce priveşte pe *indirect* (în contextul *între ei exista o legătură indirectă)*, ne-am fi aşteptat la un număr mai mare de subiecţi care să pronunţe cuvîntul accentuat pe antepenultima silabă (cîte un subiect din fiecare categorie ; la citirea listei, toţi subiecţii au accentuat pe ultima silabă). Facem această observaţie pornind de la constatarea că, de obicei, *indiréct* este accentuarea cuvîntului izolat. În vorbire, prefixul din acest cuvînt şi din alte cuvinte membre ale unor cupluri antonime diferenţiate prin prezenţa, respectiv absenţa lui *in-*, este de cele mai multe ori accentuat : *índirect*, cu scoaterea în evidenţă a opoziţiei faţă de *direct*.

Pentru *revizor*, introdus în propoziţia *era un simplu revizor contabil*, a predominat accentuarea paroxitonă. La prima anchetă, 4 sub. II au pronunţat *revizór*.

3.1.3. Cuvinte bisilabice paroxitone

8 sub. II au indicat, ca și la citirea listei, accentuarea *fáctor* „poștaș". Toți sub. I au accentuat *fáctor* „poștaș" în lista de cuvinte; în contextul *se angajase factor la o poștă*, 6 au accentuat *factór*, 4 *fáctor*.

Contextul a influențat cu siguranță răspunsurile subiecților II pentru *invers*; altfel, nu se pot explica 8 răspunsuri *ínvers* la citirea listei și 9 răspunsuri *invérs* în contextul *se deplasa în sens invers*.

Interesante ni s-au părut răspunsurile subiecților anchetați în legătură cu *splendid*, cu topică diferită în cele două propoziții în care a fost introdus: *am văzut un splendid apus de soare* (1) *am văzut un apus de soare splendid* (2). Dacă pentru prima investigație efectuată răspunsurile cu accentuarea *spléndid* și *splendíd* au fost în număr egal, 5, atît la sub. I, cît și la sub. II, situația complexă a cuvîntului introdus într-un context mai larg a modificat răspunsurile subiecților. Sub. I, ca și sub. II, au indicat pentru contextul I, în număr egal, accentuarea *spléndid* (7 răspunsuri). Pentru *splendid* din propoziția 2, la 7 sub. I a apărut accentuarea *spléndid*, în timp ce 7 sub. II au accentuat cuvîntul pe ultima silabă.

6 sub. II față de 4 la prima anchetă au accentuat *términ* în contextul *în curînd termin orele*.

În cazul lui *unic*, plasat în contextul *avea un fel al lui, unic, de a fi*, răspunsurile obținute la ambele categorii de subiecți indică creșterea numărului celor care au accentuat pe ultima silabă (9, respectiv 7 sub.).

În sintagma *Intim-Club*, la toți sub. I și la 8 sub. II am înregistrat accentuarea *íntim*.

3.1.4. Cuvinte trisilabice paroxitone

Răspunsurile subiecților anchetați pentru *precaut* au suferit unele modificări de la un tip de anchetă la altul (la citirea listei, cîte 8 subiecți din ambele categorii accentuaseră *precaút*; la fel au accentuat cuvîntul introdus în contextul *precaut ca totdeauna, nu spusese nimic*: 6 sub. I și 8 sub. II).

3.2. Cuvinte cu două posibilități de accentuare după DOOM

3.2.1. Cuvinte bisilabice oxitone/ paroxitone :

În DOOM pentru *infim* se indică două posibilități de accentuare: *infím*/ *ínfim*. În propoziția *ajutorul lui fusese infim*, subiecții din ambele categorii au preferat accentuarea pe ultima silabă. La prima anchetă, 2 sub. II au pronunțat *ínfim*.

3.2.2. Cuvinte trisilabice paroxitone/oxitone

Opt sub. I și toți sub. II au accentuat *profésor* în contextul *fusese un profesor stimat*.

Dacă pentru *translator* (*aveau nevoie de un translator*) toți sub. II au menționat prima variantă de accentuare, cea paroxitonă (*transláto*r), dintre sub. I numai 6 au preferat acest mod de accentuare. Locul accentului nu s-a schimbat în răspunsurile majorității subiecților (7 sub. I, 9 sub. II) nici pentru forma articulată *translatorul era ocupat cu o altă delegație*.

3.2.3. Cuvinte de patru silabe paroxitone/proparoxitone și proparoxitone/oxitone

Pentru *apendice*, la a doua apariție în text *(era un fel de apendice al biroului central)* a predominat accentuarea *apéndice* (la toți sub. I și la 6 sub. II), accentuare unică a cuvîntului și la apariția în lista de cuvinte. Forma articulată a cuvîntului *(îl supăra ae mai multă vreme apendicele)* a fost accentuată *apéndicele* de către 5 sub. I și 8 sub. II; restul subiecților au accentuat cuvîntul pe a patra silabă începînd de la sfîrșit. *Simpozion* a fost accentuat pe ultima silabă de către subiecții din ambele categorii anchetate *(a fost un simpozion reușit)*.

4. În a treia anchetă au fost avute în vedere unele cuvinte pentru care în prima anchetă s-au obținut două tipuri de răspunsuri (vezi **1.1.4.**).

4.1. Cuvinte cu o singură posibilitate de accentuare după DOOM

Revenind asupra unora dintre cuvintele folosite cu prilejul celei de a treia anchete, subiecții anchetați au făcut comentarii în legătură cu unele exemple[29].

August (luna): 2 sub. I au remarcat caracterul „popular" al accentuării *augúst*.

Barbar: accentuarea *bárbar* este „prețioasă" (I). Doi sub. I au menționat și la a treia anchetă că fac distincție între substantivul *barbár* și adjectivul *bárbar*.

Candid: *cándid* „mi se pare învechit" (I); „îl folosesc cînd mă controlez" (I); „accentuarea corectă este *cándid*, dar forma de feminin *candídă* este acceptabilă" (II).

Caracter: „are un *carácter* istoric, dar *caractér* frumos" (I); ambele forme sînt corecte, dar cu sensuri diferite: „om de *caractér* și lucrare cu *carácter* special" (II); „*caractér* este forma corectă, dar se spune și *carácter*, cu o intonație de dispreț: ai un *carácter*..." (II).

Corector: *coréctor* (persoana) — toți sub. I, 8 sub. II; *corectór* (la un sistem tehnic) — 7 sub. I, 8 sub. II.

Factor „poștaș" — la sub. I a predominat accentuarea *factór*; sub. II au accentuat, în marea lor majoritate, *fáctor*, conform indicației din DOOM.

Fenomen: 2 sub. I au considerat „prețioasă" accentuarea *fenómen*: un sub. II, care a considerat corectă forma cu accentul pe ultima silabă, a făcut observația: „totuși, cred că *fenómen* este corect".

Halteră: Sub. I au fost constanți, indicînd în număr egal (5) accentuarea *hálteră*, respectiv *haltéră* pentru cuvîntul introdus în lista inițială și în lista anchetei a treia. Constanți au fost și sub. II care au indicat în număr de 8, respectiv 9 accentuarea *hálteră*. Subiectul II care a accentuat *haltére* a considerat la singular drept corectă accentuarea *hálteră*. Un sub. I a menționat că este frecventă și, deci, acceptabilă accentuarea *hálteră*; alt sub. I, care a pronunțat la singular *haltéră*, a subliniat că „pluralul este *háltere*".

Indirect a fost introdus în aceeași propoziție ca în ancheta a doua. Doi sub. I și un sub. II au considerat corectă accentuarea *índirect*. Același tip de accentuare a fost considerat acceptabil de către 4 sub. I și de către 5 sub. II. Un sub. II a considerat acceptabilă accentuarea *índirect*: „dacă îl accentuez în mod deosebit în frază".

Invers : accentuarea considerată corectă de către toți sub. I a fost *invérs* (totuși, 5 sub. I au indicat drept posibilă și, deci, acceptabilă și accentuarea *ínvers*). Un sub. I, care a considerat corectă accentuarea *ínvers*, a adăugat : „am auzit spunîndu-se dicționarul *invérs*". Alt sub. a menționat că accentuarea *ínvers* sau *invérs* „depinde și de accentul în frază".

Penurie : s-au menținut ezitările, la ambele categorii de subiecți, în ce privește accentuarea *penúrie* sau *penuríe* (5 I, 6 II, respectiv 5 I, 4 II).

Precaut : a crescut cu 4 numărul sub. I care au accentuat *preoáut* față de răspunsurile obținute în ancheta 1 și cu 2 față de ancheta 2. Un sub. I a considerat acceptabilă accentuarea *precaút*, explicînd-o prin accentul din *precaúție*. După cum se vede, între răspunsurile obținute în anchetele 1, 2, 3 au existat, pentru acest cuvînt, ca și pentru altele, unele deosebiri, ceea ce reflectă existența unor șovăiri.

Prematur : „*prematúr*" numai în contextul *copil prematúr* (2 sub. I) ; „*prematúr* greșit, nerecomandabil" (I) ; „*copil prematúr*, dar *hotărîre prematúră*" (II).

Prevedere : a fost accentuat, conform normei, *prevedére*. Un sub. I a considerat acceptabilă accentuarea nerecomandată *prevédere*.

Regizor : „*regizór* — accentuare mai veche" (I).

Revizor : „foarte multă lume zice *revizór*" (I) ; „*revizór*, dar *Revízorul* lui Gogol" (I) ; „*revizór* (școlar), dar *revízor*-contabil".

Sever : *séver* „e regional în Ardeal" (I) ; „e arhaic, prețios" (I).

Simbol : accentuarea *símbol* „pare pretențioasă" (I).

Splendid : *spléndid* sau *splendíd*, în funcție de context (5 sub. I) ; „*Spléndid* ! dar *E pur și simplu splendíd*" (I), „*spléndidă* sau *splendídă*, în funcție de context și de emfază" (II) ; *spléndid* este accentuarea corectă, *splendíd* este o accentuare acceptabilă (6 sub. II).

Trafic : „corect *trafíc*" (II) — același subiect a menționat că, în anumite contexte, „apare la paritate cu *tráfic*" și a exemplificat cu sintagma foarte frecventă *tráficul rutier*.

Tranzistor : „*tranzístor* — înainte cred că ziceam și *tranzistór*, la aparat" (I).

Termin : *términ* (5 sub. I ; toți sub. II) ; *términă, dragă !* (accentuare considerată acceptabilă, în acest context, de către un sub. I).

Unic : (Magazinul) *Únic* (8 sub. I, 6 sub. II) ; „(Magazinul) *Únic* este accentuarea greșită, deoarece *únic* înseamnă unul singur, deci nu merge" (I) ; *am o únică dorință* (II) ; ești *unícă !* (II) ; un *únic comportament* (II).

4.2. Cuvinte cu două posibilități de accentuare după DOOM

Apendice : *apendíce* (medicină — 7 sub. I, 8 sub. II) ; *apéndice al biroului central* (toți sub. I, 8 sub. II).

Bariton : *baríton* (I), dar a completat „aș accentua *un bun baritón*, pentru un anumit ritm al frazei".

Satiră : accentuarea corectă este *satíră* (7 sub. I, 4 sub. II) ; *sátiră* (4 sub. II) ; *sátiră* este acceptabil (4 sub. I, 3 sub. II), accentuarea *sátiră* este „prețioasă" (I).

Translator: *„translatór*, accentuare acceptabilă, dar mai veche" (I).

5. Interpretarea rezultatelor obținute de la subiecții anchetați, pe baza a trei anchete diferite, pentru detașarea unei (unor) tendințe la vorbitori ai limbii române actuale în accentuarea unor neologisme, majoritatea intrate în limbă începînd cu secolul al XIX-lea, ne-a permis unele observații cu caracter general.

Iorgu Iordan consideră că „la neologisme, deosebirile de accent se datoresc fie limbii din care ne-au venit, în cazul nu tocmai rar, cînd același cuvînt l-am împrumutat din două limbi diferite, fie, mai cu seamă, unei tendințe pe care am putea-o numi etimologistă, conștiinței că cuvîntul în discuție are o anumită origine și trebuie deci accentuat nu potrivit spiritului limbii noastre, ci după modelul celei de origine" [30]. Aceste ultime observații pot fi valabile pentru vorbitorii care cunosc limba din care s-a făcut împrumutul; pentru ceilalți vorbitori, în foarte multe cazuri, cea mai bună călăuză o reprezintă normele privitoare la accentuarea cuvintelor din vechiul fond. Astfel, de exemplu, existența în limbă a unor cuvinte cu terminație identică, sufixul *-ie*, influențează accentuarea unor neologisme în *-ie* (*antinomie*, *armonie*, *oligarhie* etc.).

Numărul mare al cuvintelor cu accent pe ultima silabă, după indicațiile din DOOM, folosite pentru investigațiile efectuate, ca și numărul apreciabil al subiecților care au accentuat pe ultima silabă o bună parte a exemplelor respective nu ne permit să afirmăm existența unei tendințe ferme spre oxitonie în limba română, cel puțin pe baza criteriilor de analiză și a numărului de subiecți folosiți în cercetarea noastră. Despre existența unei preferințe pentru accentuarea oxitonă am putea vorbi, cel mult, analizînd răspunsurile obținute la ancheta pe baza listei de cuvinte, avînd în vedere faptul că pentru oxitonele bisilabice sau pentru oxitonele trisilabice, de exemplu, au predominat răspunsurile cu accentul pe ultima silabă, conform normei, nu pe penultima, cum ar fi fost posibil. De asemenea, nu se poate vorbi despre existența unei tendințe spre paroxitonie, răspunsurile cu un tip sau altul de accentuare (paroxiton, respectiv oxiton) neiind foarte ferme nici pe categorii de subiecți, nici în cadrul vreunui tip de anchetă (vezi, de exemplu, răspunsurile la cele trei experimente pentru cuvintele paroxitone bisilabice: *factor*, *unic*, *invers*, *termin* etc.).

La cuvintele paroxitone formate din patru silabe, am remarcat la subiecții anchetați o anumită consecvență, pe parcursul celor trei anchete, în accentuarea pe penultima silabă a cuvintelor respective (excepție *penurie*, pentru care ezitarea între *penuríe* și forma nerecomandată *penúrie* s-a menținut; în schimb, *prevédere*, accentuare din ce în ce mai răspîndită, a fost astfel accentuat de către unii subiecți la citirea listei și *prevedére*, conform normei, de către toți subiecții la ancheta a treia).

Subiecții anchetați au făcut distincția semantică sau/și morfologică, în funcție de locul accentului, între *comédie* și *comedíe*, *compánie* și *companíe*, *istórie* și *istoríe*, între adjectivele și substantivele în *-tor* (vezi **2.1.2.**, **2.1.7.**).

Unii subiecți au sesizat rolul topicii și al emfazei în accentuarea diferită a aceluiași cuvînt (vezi răspunsurile pentru *caracter* de sub **3.1.2.**, **4.1.** și pentru *splendid* de sub **3.1.3.** și **4.1.**)

Răspunsurile obţinute la cele trei tipuri de anchete ne-au permis şi alte observaţii :

— cuvintele accentuate conform recomandărilor din DOOM de către toţi subiecţii (vezi cele menţionate sub **2.**) sau aproape de către toţi subiecţii (vezi răspunsurile pentru cuvintele discutate sub **2.1.1.**, **2.1.6.**, **3.** şi **4.**) au predominat ;

— în accentuarea unor neologisme au apărut ezitări fie la acelaşi subiect, fie la subiecţi diferiţi pe parcursul celor trei anchete : *caracter*, *corector*, *director* (adj.), *indirect*, *invers*, *precaut*, *splendid*, *unic* etc.

— în cazul cuvintelor cu două posibilităţi de accentuare admise în normă, subiecţii nu au menţionat cu consecvenţă aceeaşi variantă dintre cele două recomandate în DOOM (vezi, de exemplu, **2.2.**, **2.6.**, **2.8.**).

În accentuarea unor neologisme persistă ezitări datorate frecvenţei reduse şi necunoaşterii sensului acestor cuvinte.

În general, deosebirile între răspunsurile obţinute de cele două categorii de subiecţi au fost nesemnificative.

ABREVIERI

Avram, M., *Accentuarea corectă* — Mioara Avram, *Accentuarea corectă a substantivelor feminine în ,,i-e''*, în ,,Limba şi literatura română'' XII (1984), 2, Bucureşti, p. 3—7.

Avram, M., *Note* — Mioara Avram, *Note asupra accentului ca mijloc de diferenţiere semantică în limba română*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, Bucureşti, 1958, p. 53—58.

DOOM — *Dicţionarul ortografic, ortoepic şi morfologic al limbii române*, Bucureşti, 1982.

Graur, *Capcanele* — Alexandru Graur, *Capcanele limbii române*, Bucureşti, 1976.

Graur, *Tendinţele* — Alexandru Graur, *Tendinţele actuale ale limbii române*, Bucureşti, 1968.

Iordan, *Gramatica* — Iorgu Iordan, *Gramatica limbii române*, Bucureşti, 1937.

Limba română corectă — *Limba română corectă. Probleme de ortografie, gramatică, lexic* (coordonator Vasile Breban), Bucureşti, 1973.

Nandris, *Phonétique* — Octave Nandris, *Phonétique historique du roumain*, Paris, 1963.

Puşcariu, LR II — Sextil Puşcariu, *Limba română*, vol. II, *Rostirea*, [Bucureşti], 1959.

L'accentuation de certains néologismes dans la langue roumaine actuelle

(Résumé)

L'auteur étudie, à l'aide de trois types différents d'enquêtes, la place de l'accent dans certains néologismes appartenant à la langue roumaine actuelle ; 20 sujets ont été questionnés (10 linguistes et 10 nonlinguistes). À quelques exceptions près les résultats obtenus indiquent, à la plupart des sujets, la prédominance de l'accentuation selon les normes orthoépiques.

NOTE

[1] Mioara Avram, *Accentuarea corectă*, p. 4. Autoarea menţionează, de asemenea, că pentru cuvintele în *-ie* există variante de accentuare nu numai la neologisme ; vezi, de exemplu, accentuările regionale (proparoxitone) opuse celor literare (paroxitone) în cuvinte vechi ca *frînghíe / frî́nghie, gingíe / gíngie, lipíe / lípie, hîrtíe / hî́rtie* (cf. *loc. cit.*).

[2] Dintre lucrările în care se fac referiri în legătură cu modul de accentuare al unor neologisme în limba română literară menţionăm : Sextil Puşcariu, *Au sujet des néologismes*, în *Études de linguistique roumaine*, Cluj — Bucureşti, 1937, p. 406—428 ; S. Puşcariu, *Rostiri şi*

forme șovăitoare, articol republicat în culegerea *Cercetări și studii*, București, 1974, p. 404—415 (printre alte aspecte, autorul a studiat, pe baza unei liste de cuvinte trimisă unor scriitori, modul de accentuare a unor neologisme; la cei anchetați au apărut deosebiri în accentuarea unor neologisme ca: *apendice, barbar, crater, precaut, profesor, simbol, unic* etc.), S. Pușcariu, LR II, p. 63—70; Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, București, 1956, p. 151; Ioan Guția, *Sull'accento nella lingua romena*, Societas Academica Dacoromana, Acta Philologica, tomus II, Roma, 1959, p. 275—277 (pe baza materialului oferit de buletine de știri și radiojurnale din emisiunile noastre radiofonice, recomandă accentuări de tipul: *matúr, prematúr, stábil, únic* etc.); Nandris, *Phonétique*, Paris, 1963, p. 266—270; A. Graur, *Les mots récents en roumain*, în „Beiträge zur romanischen Philologie", IV, 1965, 1, p. 161—162; Graur, *Tendințele*, București, 1968, p. 278; *Introducere în fonetica istorică a limbii române*, București, 1967, p. 39—43; Th. Hristea, *Probleme de etimologie*, București, 1968, p. 104; Valeria Guțu Romalo, *Corectitudine și greșeală* (Limba română de azi), București, 1972, p. 23; *Limba română corectă*, p. 171—172; în legătură cu accentuarea neologismelor în graiurile dacoromâne, ca și cu unele tendințe în accentuarea unor categorii de cuvinte, „eventual în anumite zone", vezi St. Dumistrăcel, *Influența limbii literare asupra graiurilor dacoromâne. Fonetica neologismului*, București, 1978, p. 297—301.

[3] *Corectă* = forma considerată ca atare de către cel anchetat, formă care poate fi sau nu în concordanță cu normele limbii române literare; *acceptabilă* = forma care, chiar dacă nu este recomandată de normă, este considerată ca tolerată; *greșită* = forma de condamnat, de neadmis.

[4] Menționăm că, deși gruparea exemplelor se putea face și după alte criterii, am preferat clasificarea cuvintelor în funcție de structura lor silabică și accentuală. Am dat spre anchetare și cuvintele pentru care în DOOM se indică două posibilități de accentuare, „prima dintre ele fiind cea preferată ca recomandare" (cf. DOOM, p. XXXIX).

Am comentat împreună răspunsurile subiecților din cele două categorii anchetate. Vom folosi prescurtările „sub. I" = (subiecți din categoria I) și „sub. II" = (subiecți din categoria a II-a).

[5] Nu am comentat toate cuvintele, ci numai pe acelea care ni s-au părut semnificative pentru detașarea, eventual, a unei (unor) tendințe în accentuarea neologismelor. Dintre cuvintele menționate ca exemple numai unele au fost folosite la a doua și la a treia investigație.

[6] Accentuarea *ántic* se poate explica prin „influența în sens invers", a accentuării neologismelor din franceză: acad. Al. Graur menționează că unii vorbitori, „știind că nu trebuie să ne luăm după accentul franțuzesc, îl schimbă și acolo unde era corect și zic *ántic* în loc de *antic* (*Capcanele*, p. 32; vezi și Pușcariu, LR II, p. 65). Un sub. I a menționat: „cînd mă controlez zic *antic*; alt sub. I a făcut observația: „mi-am însușit, în ultima vreme, accentuarea *antic*, știind că este recomandată de normă".

[7] În DOOM se admite accentuarea *augúst* cînd este vorba de numele sărbătorii (23 August); Iorgu Iordan, *Gramatica*, p. 37, înregistrează situația numelor proprii *Augúst* (numele împăratului roman) — *Áugust* (nume de persoană) și a adjectivului *augúst*, față de *áugust* (numele lunii).

[8] *Limba română corectă*, p. 271; Graur, *Capcanele*, p. 32.

[9] Cf. Graur, *Capcanele*, p. 32.

[10] Cf. *Limba română corectă*, p. 271; V. Guțu Romalo, *op. cit.*, p. 23; Graur, *Capcanele*, p. 33. Într-o recentă emisiune radiofonică (23.I.1986) am auzit vorbindu-se despre „cercetători ai *fenómenului* literar".

[11] Sursele de împrumut sînt, în primul rînd, latina, franceza, italiana și, în al doilea rînd, greaca, germana și rusa, perioada de împrumut începînd din secolul al XVIII-lea și continuînd pînă în zilele noastre (cf. Eugenia Contraș, *Din istoria adaptării neologismelor în -(a/i) TOR(IU), -OR(IU)*, în SMFC, vol. al VI-lea, 1972, p. 83).

[12] Cf. Iorgu Iordan, *Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor"*, ed. a II-a, București, 1947, p. 49—50.

[13] Eliza Glanzstein, *Quelques remarques sur le suffixe* -tor, în „Bulletin linguistique", XIV, 1946, p. 118, consideră că în *administrator, asesor, cenzor, chestor, colector, ctitor, director, doctor, factor, inspector, instructor, lector, lictor, meditator, pastor, perceptor, pretor, preceptor, profesor, protector, rector, redactor, retor, sculptor, sector* accentul nu este pe sufix, ci pe silaba penultimă care precedă sufixul. Afirmația este valabilă pentru unele dintre exemplele de mai sus, inexactă pentru altele.

[14] În acest sens, menționăm că, în cadrul emisiunii radiofonice *La sugestia dvs.*, din 5.XII.1984, Marin Preda era considerat „*directór* de conștiințe".

[15] Graur, *Tendințele*, p. 47, afirmă că „formațiile în *-ator* cu accentul pe *-a* constituie mai curînd curiozități". Totuși, față de *meditátor, senátor, translátor*, considerate variante pe cale de dispariție, *administrátor* este acceptat de către autorul menționat.

[16] Graur, *Tendințele*, p. 48, consideră, în schimb, că ,,poștașul e numit tot mai mult *factór*".

[17] Cf. Pușcariu, LR II, p. 65. Pentru accentuarea *spléndid* vezi Iordan, *Gramatica*, p. 36–37.

[18] În cadrul unui reportaj TV (13.X.1984) se vorbea despre ,,splendoarea *unícă* a civilizației de la Cucuteni".

[19] *Gramatica*, p. 36.

[20] *Limba română corectă*, p. 272.

[21] Excepții : A. Scriban, *Dicționarul limbii românești*, Iași, 1939 și Florin Marcu, Constant Maneca, *Dicționar de neologisme*, ed. a III-a, București, 1978.

[22] Vezi, de exemplu, *Limba română corectă*, p. 271 ; Graur, *Capcanele*, p. 31. Un sub. I consideră că *butelie* ,,apare în vorbirea oamenilor mai puțin instruiți". Pentru forma articulată un sub. II a menționat : *butelia;* vezi și M. Avram, *Accentuarea corectă*, p. 4.

[23] Vezi și Mioara Avram, *Note*, p. 53 ; Graur, *Tendințele*, p. 48.

[24] M. Avram, *Accentuarea corectă*, p. 5, menționează că în cazul unor neologisme ca : *armonie, cavalerie, colonie, companie* ,,limba a profitat de existența variantelor pentru a specializa cele două acccentuări pe anumite sensuri" prin diferențierea unuia și aceluiași cuvînt, ,,cînd dintr-un cuvînt unic la origine, pătruns la noi prin mai multe limbi, s-a ajuns la crearea unei perechi de cuvinte diferite și ca formă și ca sens".

[25] Pentru dubla posibilitate de accentuare a acestor neologisme, vezi Gh. Adamescu, *Adaptarea la mediu a neologismelor*, Academia Română, *Memoriile Secțiunii Literare*, seria III, tomul VIII, mem. 5, 1934, p. 44 ; Pușcariu, LR II, p. 68 ; Nandris, *Phónetique*, p. 267.

[26] Vezi Graur, *Capcanele*, p. 31, unde se limitează folosirea lui *profésor* alături de numele propriu sau de *tovarăș* ; cf., în acest sens, indicația de accentuare din *Dicționarul de cuvinte recente*, București, 1982 : *profésor (-diriginte)*.

[27] *Gramatica*, p. 36. Pentru *translator* vezi și nota 15.

[28] Este considerată corectă accentuarea : *néutru*, vezi *Capcanele*, p. 33.

[29] Cuvintele discutate împreună cu comentariile unora dintre subiecții anchetați sînt date în ordine alfabetică. Întrucît nici un comentariu nu se repetă, am menționat în paranteză sigla subiectului respectiv. Nu am luat în considerație cuvintele pentru care răspunsurile obținute la această anchetă nu ni s-au părut interesante.

[30] *Gramatica*, p. 36.

Mai 1987

Institutul de Cercetări Etnologice și Dialectologice București, Nikos Beloiannis 25

LE POSTILLE DI MATTEO BARTOLI ALL' *ETYMOLOGISCHES WÖRTERBUCH DER RUMÄNISCHEN SPRACHE* DI SEXTIL PUŞCARIU

III

P

1242. **păduchiós, -oásă** adj. "lausig".
romgn. *bdutššos* [→ *bdutšos*] : la forma romagnola è, infatti, registrata con la semplice : *bducios*, Morri, VRI 116 ; L. Ercolani, *Vocabolario romagnolo italiano*, Ravenna, s.a., 44 : *bduciôș* "pidoccioso", pl. *bduciùs*.

Nella lista dei termini istroromeni di p. VI è dato, inoltre, *peducl'ar*, per il quale cfr. Puşcariu, *Istr*. III, 126, e Kovačec, *Istr*. 164 : ,,Numai în exemplul *peducl'âr* (Jeiăn, Puşcariu, *St. ir*. II, 208) există un sens peiorativ-glumeţ, care din punct de vedere al sensului sufixului, în perspectiva istorică, se poate reduce la cazul lui *furniγâr*".

1243. **pădúre** sf. ,,Wald".
[femm. in rum. napol.] : nap. *padula*, f. ,,orto", D'Ambra, VNT 273, Altamura, DN 168, D'Ascoli, DEN 418, Farè, PI 6183 ; inoltre, Rohlfs, *Gram*. II, par. 394 : ,,femminile in lingua, ma in antico anche maschile (*Par*. IX, 46), e così nel veneto *el palú*, friulano *il palút*, toscano *il padule*".

1250. **páltin** sm. ,,Platane".
[influenza di *calpa*], [vegl. ⟨ *klep*⟩ *(calpa)* influenza *platan*]. Di un vegl. *klep* non c'è alcuna traccia nelle fonti consultate ; anche per quanto riguarda *calpa*, sembra improbabile un collegamento con *calpus* del tardo latino, discusso da Alessio, LE 68.

1254. ar. **pănúcl'e** sf. ,,Pest".
in Epir dafür *puškl'e* [it. mer. Salv.]. La stessa postilla anche nel 1412 *puşche*.

1258. **pápă** sf. ,,Speise (in der Kindersprache").
pg. [√‾ sardo] : sardo *pappa*, Spano, VSI 308, Wagner, DES II, 219 ; *bbáppa*, *pappắi*, AIS V, 1005.

1260. **I par** sm. ,,Pfahl".
[ir.]. Il corrispondente ir. *par* è riportato nella lista di p. VI e in Puşcariu, *Istr*. III, 127 : ,,*par* J. *gros pâr* (= it. ,,palo grosso")" ; cfr. Kovačec, *Istr*. 40, 178.

1266. **păreche** sf. ,,Paar".
a.-it. [→ it.] : con questo significato la voce italiana è attestata per la prima volta nel 1699, Cortelazzo-Zolli, DELI 881, anche se, col valore di ,,coppia di carte da giuoco uguali", essa è data già in Giovio nel 1535, e un *paricla* ,,paia di buoi" è attestato ne latino medievale di Calabria nel 1194.

[influsso francese] : il B. precisa che il valore di „paio, coppia (de' buoi aggiogati)", dato dal P., sarebbe dovuto ad influsso francesse. Della stessa opinione sono Devoto-Oli, DLI 1625, Rohlfs, *Gram.*, par. 248, D'Ovidio, AGI XIII, 387, mentre per altri esso si potrebbe ricollegare allo sp. *pareja*, Prati, VEI 734, Migliorini, VI 971, Battisti-Alessio, DEI 2777 ; inoltre, E. Zaccaria, *L'elemento iberico nella lingua italiana*, Bologna, 1927, pp. 301–302, e G. L. Beccaria, *Spagnolo e Spagnoli in Italia—Riflessi ispanici sulla lingua italiana del Cinque e Seicento*, Torino, 1968, pp. 85, 89.

1268. **părete** sm. „Wand".
[*parechernița = parietaria ?*]. Forse il B. vorrebbe collegare *parechernița* ('Parietaria officinalis', antiq. e reg. per *parachernița*, DLR s.v.) a *părete*. Ma, nei lessici romeni, questa voce è di origine sconosciuta.

1270. **păringă** sf. „Stange".
[ven. *paranco*]. Per il veneto *paranco* 'unione di più bozzelli armati di funi, p er sollevare gran pesi', che manca anche al Meyer-Lübke, REW 6455, v. Boerio, DDV 471. Per l'it. *paranco* (< lat. volg. **palanca*, attraverso una tradizione genovese), Battisti-Alessio, DEI 2769, Devoto-Oli, DLI, 1619, Cortelazzo-Zolli, DELI 878.
[*parangal* v. *paranco*]. Benchè il B. non faccia alcuna precisazione, *parangalo* è voce veneta della terminologia marinaresca, come *paranco*, Boerio DDV 471. Per la diffusione di *paranco* in area veneta, AIS II, 250.

1274. **párte** sf. „Teil, Anteil, Seite, Richtung".
ir. *pọrăt-u* [< sl.]. La continuazione ir. *porat*, data anche da Cioranescu, DER 6168, è considerata dal B. un prestito dallo slavo. Nelle liste del Bartoli, Pușcariu, *Istr.* III, 127, è rilevato **parte* solo a Jeiane. Nel glossario istro-dacoromeno di Glavina, Pușcariu, *Istr.* III, 207 : „*parte*, pl. *parcsile-parte*", sebbene questo dato, come tutti quelli forniti da Glavina, vada preso con riserva ; cfr., inoltre, Pușcariu, *Istr.* III, 262. Anche in Kovačec, *Istr.* 91, *pårte*, *pårț*.

1275. **părticeá** sf. „Teilchen".
it. *particella* [X]. La postilla sembra impropria : l'origine latina della forma italiana, oltre che da Meyer-Lübke, REW 6257, è sostenuta anche da Migliorini, VI 975, Devoto-Oli, DLI 1630, Battisti-Alessio, DEI 2785, Cortelazzo-Zolli, DELI IV, 884 ; cfr. Densusianu, HLR 164 ; ma il rom. *părticea*, per A. Graur, *Corrections roumaines au REW*, BL V, 108, „peut très bien avoir été fait en roumain sur *parte*".

1277. II ***pas** I vb.
sp. *pesar* „angehen" [X]. Tanto per l'a.fr. *me poise*, quanto per lo sp. *pesar*, il valore di „angehen" non è esatto, Wartburg, FEW VIII, 199, Real Academia Española, *Diccionario de la lengua española*, Madrid, 1956, p. 1016.

1282. **pasc-ui-ut** III vb. „weiden".
[ir.]. L'ir. *pașt*, omesso dal P., è riportato dal B. nella lista di p.VI ; cfr. anche le Liste del Bartoli in Pușcariu, *Istr.* III, 127 „*pașțe* S. *paste oile* L. *vaca nu va pâste*".

Kovačec, *Istr.* 200, registra *påšte* 'a paște', tra i termini di origine latina.

1284. **păstór** sm. „Hirt".
ir. *pastór* [X]. L'eliminazione della voce ir. è dubbia : un ir. *pastor* non risulta nelle fonti consultate, ad eccezione di Cioranescu, DER 6191, che, come in altri casi, potrebbe avere attinto a Pușcariu, e di Byhan, *Istrorumänische Glossar*, in I. Popovici, „Romania" XXXII (1903), p. 332, „*păstor* Byhan 303, existe aussi en Valdarsa, par ex. au lieu de *koňaru* (mot slave), on dit aussi *păstoru de kål'* 4 = un berger de chevaux".

1287. **pată** sf. „Fleck".
[< vegl. *pezzavola piccialei* ?>]. Se la nostra lettura della postilla è corretta, le forme date dal B. non risultano nelle fonti dalmatiche consultate.

1289. **pátru** num. „vier".
sard. l. *batturu* [→ *battur* ?]. Entrambe le forme, tuttavia, sono attestate : *batturu* è della zona mista fra logodurese e campidanese, Wagner, DES 188–189 ; un *battor*, non *battur*, è in logodurese antico, Wagner, DES 188, M. T. Atzori, *Glossario di sardo antico*, Modena, 1975, p. 82. Una variante *battoro* del logodurese moderno, è registrata anche in Spano, VSI 115. Sulla distribuzione di *batturu* e *battoro*, AIS II, 285.

1293. **pe** praep.
mille lira [→ lire].
porusskiĭ [→ *po russkiĭ*].

1300. **pĕște** sm. „Fisch".
lecce *piše* und *pisku* [Arch. IV 129 = *io pesco*]. La postilla si riferisce a G. Morosi, *Il vocalismo del dialetto leccese*, AGI IV, 129, dove vengono riportati *piscu*, chiaramente forma verbale, e *piše* ; per l'area leccese, AIS III, 526, p. 739 : *lu piše*, *lu piši*.

leccesische [X] : ad una base *PĬSCUS-UM non si può ricondurre il leccese *piscu* che è forma verbale.

1302. **pețese** IV vb. „werben".
sp. pg. [√‾ sard.] : log. *pedire*, Meyer-Lübke, REW 6444 ; *pèt(t)ere*, *petire* centr., *pediri*, *pidire*, nuor. log. 'chiedere' (nel camp. 'chiedere l'elemosina'), Wagner, DES II, 253 ; cfr. M. T. Atzori, *Glossario di sardo antico*, 270.

1303. **piátră** sf. „Stein".
sp. *peidra* [→ *piedra*]. Si tratta di un semplice errore di stampa.

1304. **pic** I vb. „tröpfeln, herunterfallen".
[< √‾ vegl. *pedlo*>] : Meyer-Lübke, REW 6494, e Skok, *Studi toponomastici sull'isola di Veglia*, AGI IX, 37–38.
un pic „ein wenig" [√‾ ven. *un jozo*] : ven. *giozzo*, Boerio, DDV 307.

Il B. cita il ven, *jozo* come esempio del passaggio semantico da „goccia" a „poco", che ha avuto il lat. GUTTA : *giozzeta* s.f. „gocciolina", *una giozzeta* „un tantino", *giozzeto* „gocciolo, ghiozzo, pochino, pocolino, un tantino", Boerio, DDV 307. Si tratta di forme antiquate : l'AIS VIII, 1642, registra soltanto *mpǫketo*, ma per „goccia" in tutto il Veneto : *una ǧọsa*, *ǵọsa* e *gọsa*, AIS VII, 1348.
[alb. *pik pik* = *a gocce a gocce* Murchianò 38] : M. Murchianò, *Canti popolari albanesi delle colonie d'Italia*, Foggia, 1908, p. 38 : „pic pic ghint bârde – A goccia a goccia sul candido seno" ; per i significati dell'alb. *pik*, Meyer, EW 337, Leotti, DAI 1041.

1309. **pielár** sm. „Kürschner".
[√‾ *pellaru*]. Anche se il B. non dà alcuna indicazione circa la lingua o il dialetto cui appartiene la voce annotata, dal segno di aggiunta apposto nel testo prima del prov., si può pensare ad un dialetto italiano : un *pellaru* „pellaio, chi acquista e vende pelli di animali macellati" si registra in provincia dell'Aquila, Giammarco, DAM III, 1485. Secondo Graur, BL V, 108, *pielar* „est très probablement fait en roumain sur *piele*".

1317. **pietrós, -oasă** adj. „steinig".
sp. *petroso* [?]. Lo sp. *petroso* deriverebbe dal. lat. PETRŌSUS secondo il *Diccionario de la lengua española* della Real Academia Española, 1018, mentre per Corominas, DECH IV, 536, è da annoverare tra i 'cultismos'.

1323. **pînză** sf. „Leinen".
[cfr. *spenza* rag. ⟨ da **pendere*⟩]. Le fonti dalmatiche consultate non presentano traccia alcuna di un derivato di *pendere*. Per Graur, BL V, 108, l'etimologia della voce romena è dubbia.

1326. **piță** sf. „Fleisch".
[*farsetto pezza rotto e ripezzato*, Decam. VI, 10]. Oltre che nel passo citato dal B., *pezza* ricorre frequentemente in tutto il Decamerone : si veda l'Index dell'edizione di V. Branca, Firenze, 1980.
alb. *pesę* [?] : la forma alb. è *pjesë*, Meyer, EW 342, Leotti, DAI 1053, Philippide, *Originea Românilor*, II, 651.

1334. **plec** I vb. „beugen ; fortgehen".
das Zelt zusammenbiegen [*far fagotto*]. Si tratta di un parallelismo concettuale tra il rom. *a pleca*, originariamente „das Zelt zusammenbiegen", e l'it. *far fagotto* „partire".

1344. **plumînă** sf. „Lunge".
Vielleicht ist sie dem Einfluss des gr. πλεμόνι [gr. ant. πλεύμων] L'influsso del greco antico a cui si riferisce il B., tuttavia, non è condiviso dalla maggior parte degli studiosi : Meyer, EW 343, Papahagi, DDA 998. Al gr. antico πλεύμων aveva pensato Diculescu, *Elementele*, 449, 475, cfr. Cioranescu, DER 6476. Su questa voce, cfr. anche P. Skok, ZRPh, 54, 433.

1349. **pom** sm. „Obstbaum".
a.-frz. *pome* [X]. Anche Meyer-Lübke, REW 6645, dà solo il fr. *pomme* „Apfel", ma un a. fr. *pome* è attestato in qualche dialetto, Wartburg, FEW IX, 152.

1356. **porcóiu** sm. **porcán** sm. **porșór** sm. „Heugarbe, Haufen"
sp. *porca* [X] : sp. *puerca*, Meyer-Lübke, REW 6656, Corominas, DECH IV, 675.

1359. **porúmb** sm. „Taube".
< PALUMBUS [< slavo ?]. La derivazione di *porumb* dal latino non è messa in discussione : Densusianu, HLR 400, 404, 409, Meyer-Lübke, REW 6181, Nandris, *Phonétique historique du roumain*, Paris, 1963, 51. Probabilmente il B. intende riferirsi al semantismo della voce romena : per un calco dal bulgaro *gălăb*, Cioranescu, DER 6668.

corube [→ *corumbe*].

1362. **pót, putúi, putút** II vb. „können".
ir. *pot* und *poc* [-*c* ?]. Il dubbio del B. non appare giustificato : *poc* anche in Pușcariu, *Istr.* III, 129, 208, Kovačec, *Istr.* 138, 140, 141, 151 ;

it. *podere* [-d- X] : *podere* in Dante „facoltà di operare, potenza, potestà", Battisti-Alessio, DEI 3043, Cortelazzo-Zolli, DELI III, 964;
und sp. *puede (que)* [bari *potsseke*]. La forma avverbiale barese, data dal Pușcariu in precedenza, viene più opportunamente collocata accanto al fr. *peut-être (que)*, allo sp. *puede (que)*, e al rom. *poate (că)*. Si veda anche Subak, AT 426;

frz. *peut-être* [*pote etre ?*]. Soltanto in alcuni dialetti francesi è presente *potêtre*, *puteθrə*, Wartburg, FEW IX, 232; ma non è chiaro il motivo dell'integrazione del B.

1363. mgl. **poteț** „kleiner Krug".
[sardo]: sardo *potu*, Spano, VS 348, Wagner, DES II, 301.

1369. **prat** sm. "Feld".
Das Wort [→ Das rum. Wort].

1375. **préót** sm. „Priester".
barri [→ bari].

1384. **prímă** adv. „frühzeitig, zuerst".
ar. *prima* [X qualità]. La postilla è relativa sia al significato dell'ar., che ha essenzialmente una connotazione qualitativa — ma anche Pușcariu precisa 'ausgezeichnet' —, sia all'origine della voce, che deriverebbe dall'it. *prima* : Papahagi, DDA 1012.

1386. **primăvară**, sf. „Frühling".
C. gl. III, 426 [7]. L'aggiunta del B. precisa il numero del rigo ισημερια αρινη soli stitium primauera.

1390. **prînzésc** IV vb. „zu Mittag essen".
< PRANDEO [→ PRANDIO]. Per Graur, BL V, 110, il rom. *prînzi* è un derivato da *prînz*.

1395. **púiŭ** sm. „Küchlein, Tierjunge".
r. [→ ir.].
tirol. [X trent.]. Probabilmente il B. non condivide la denominazione 'tirolese' e la sostituisce con 'trentino'.

1397. **púlbere** sf. „Staub".
PŬLVUS [X attestato] : cfr. Ernout-Meillet, *Dict. et.* 545; [*pulver*] : il B. segnala anche l'esistenza di un lat. *pulver* : C.G.L. VII, 160, Du Cange, *Gloss.* VI, 567, Forcellini, *Lexicon totius latinitatis*, III, 969 : alia forma *pulver*, veris est Apul. Herb. 35. Herbae pulver in vino exhibitus.

1398. ar. **pulicar** sm. „Daumen".
drum. *policar* ist mir unbekannt und scheint gelehrten [X]. L'origine dotta della voce dacoromena, non condivisa dal B., da Philippide, *Originea Romînilor* II, 651, e dal DLR, s.v. è, invece accettata da Cioranescu, DER 6610, che considera di origine antica solo l'ar *pulicar*.

1400. **pumn** sm. „Faust, Faustschlag, Handvoll".
ir. *pumnu* [-*u* X articol.]. Il B. cancella -*u* finale in quanto articolo, cfr. Kovačec, *Istr.* 95. Anche Cioranescu, DER 6967, registra *pumnu*.

1402. **punte** sf. „Steg".
alatri [?] In L. Ceci, *Saggi intorno ai dialetti della Ciociaria*, *Vocalismo del dialetto di Alatri*, AGI X, 172, è dato *ponte*, *ponti*. L'interrogativo posto dal B., pertanto, può riferirsi solo alla posizione del dialetto di Alatri nel testo.

Im Rum. Sp. [X] und in Graubünden ist das Wort weiblich. Anche Meyer-Lübke, REW 6649, e Corominas, DECH IV, 674, registrano la voce spagnola solo come femminile, ma *puente* è dato come ambigeno nel *Diccionario de la lengua española* della Real Academia Española, 1079.

1407. **purec** I vb. „Flöhe fangen".
[*spulciare*]. L'it. *spulciare*, tuttavia, non è considerato una continuazione di PULICO, Meyer-Lübke, REW 6817, Battisti-Alessio, DEI 3605.

1410. **puróiŭ** sm. „Eiter".
[neogr. πουράτα]. Il B. aggiunge il ngr. πουράτα „Eiter", considerato prestito dal lat. anche da Meyer, *Neugr. Stud.* III, 55; ma la voce dr. è di origine dubbia per Cioranescu, DER 6981.

1411. **púruri (a)** adv. „immer".
„und sie bewegt sich *immer*" [→ *immerhin*]; *immerhin* è traduzione più appropriata, rispetto a *immer*, dell'it. *eppur* dato nel testo. Sul dr. *pururi*, Subak, AT 426.

1412. **pușche** sf. „Bläschen, Pustel".
ar. [epir.]. Per l'epiroto *pušcl'e*, si veda il n. 1254, inoltre, Papahagi, DDA 1034–1035.
[it. mer. Salv.]. Forse il B. si riferisce alle forme cal. *pustella* 'vaiuolo', sic. *pustedda* (= *pusteḍḍra*) 'pustola', che però sono derivate da PŪSTĔLLA, Farè, PI 6866.

R

1427. **rag** II vb. „brüllen".
angeführte [→ angeführt].

1428. mgl. **rámă** sf. „Zweig, Ast".
mgl. *ramă* [?]. Il B. propone il dr. *ram* come parola-titolo, non registrato in Meyer-Lübke, REW 7035, e aggiunto dal Graur, BL V, 111.

1434. **răpésc** IV vb. „raffen, rauben, gewaltsam ergreifen".
eng. *rapir* [X]. La voce engadinese data dal Pușcariu è registrata, tuttavia, in Pallioppi, DIR 593.

1435. **răposa** I vb. „sterben (nur von Menschen)".
das Wort in der 1 sg. begreiflicherweise nie [X?] gebraucht wird. Evidentemente il B. non condivide l'affermazione secondo cui in mgl. il verbo non viene usato *mai* alla I persona.

1446. **răspúnd (-nz, -unsei, -uns)** III vb. „antworten". „durchdringen" [?]. L'interrogativo del B. si riferisce alla inesatta traduzione tedesca del fr. *répondre à la tête*.
D'altra parte, questo significato non è solo del fr. moderno, ma anche dell'a. fr. *respondre*, Wartburg, FEW X, 311.

1451. **rătund, -ă** adj. „rund".
a.-ven. *redond* [√]. L'a. ven. è *redondo*, Boerio, DDV 560.

1452. **rău, rea** adj. „schlecht".
Die Bedeutung 'schlecht', die sich aus'schuldig' leicht erklärt, teilt das rum. mit den ital. [!!]. Il valore di 'cattivo', infatti, non è solo dei dialetti italiani, ma anche del ladino del Tirolo, del veglioto, Densusianu, HLR 217, Meyer-Lübke, REW 7274.; *Das Dalmatische*, II, 218.

Sulla diffusione nei dialetti italiani, C. Salvioni, *Dell'antico dialetto pavese*, in „Bolletino della Società pavese di storia patria", II (1902), p. 234, Farè, PI 7274.

1465. **rîndunícă** sf. „Schwalbe".
[⟨ ven. *rondole*⟩]. Secondo il B. il veneto *rondole* è da porre tra le continuazioni di *HARŬNDŬLA. Per la diffusione di questo tipo lessicale in veneto, v. AIS III, 499; inoltre, Subak, AT 419.

1468. **rîs** sm. „Lachen".
eng. [X]. Un eng. *ris* è registrato solo come participio di *rir* 'lachen' in Pallioppi, DIR 619.

1471. **rod** (**roz**), **roséi, ros,** III vb. „nagen".
ir. *rodẹi* ist eher ven. *roder* [X]. L'ir. *rodei* non è un prestito dal veneto secondo il B., che annota questa voce sul frontespizio tra i termini da aggiungere al „romeno d'Istria". Dello stesso parere è anche A. Kovačec, *Istr*, 200, che annovera *rode* „a mînca (despre vite)" tra le voci di origine latina; inoltre, Pușcariu, *Istr*. III, 130–131.

1474. **romîn, -ă** sb. „Rumäne".
ir. *rumăr* [?]. Nella *Historia antica e moderna, sacra e profana*, di Ireneo della Croce, Venezia, 1698, p. 334, si legge: „Che perciò anche, i nostri Chichi addimandansi nel proprio linguaggio *Rumeri*", cfr. Pușcariu, *Istr*. II, 26. Tuttavia, solo Cioranescu, DER 7249, dà un ir. *rumăr*: la voce non è registrata nè in Glavina, nè nelle liste del Bartoli, nè in Kovačec.

1475. **roș, -ă** adj. „rot".
abruzz. *rọše* [√ sp. *rojo*]. Lo sp. *rojo*, tuttavia, è derivato dal lat. RUSSEUS, Corominas, DECH V, 5455. Ma, anche per l'abruz., che il Pușcariu vorebbe ricollegare a ROSEUS, si propone piuttosto RUSSEUS, Salvioni, ID IX, 202, Farè, PI 7379. Dal lat. ROSEUS deriverebbe, invece, il vald. *röjso* 'il colore rosa', Salvioni, ID IX, 202, Morosi, AGI XI, 342. Per l'etimologia del dr. *roș*, anch'essa controversa, si vedano P. Skok, ZRPh, XLVIII, 399, Cioranescu, DER 7259, che condividono la tesi del Pușcariu. Cfr. DLR IX, 564.

1484. I ar. **rup** sm. „Abgrund, abschüssiger Ort".
[⟨ leccese *rapene rupe*⟩]. La lettura è dubbia. In leccese non risulta, comunque, la forma data dal B. Nell'area italiana ñon si hanno continuazioni di RŪPES; RUPĪNA è continuato nel bolognese antico (1127) e ricorre nella zona alpina occidentale, Battisti-Alessio, DEI 3297.

1487. **rus, -ă** adj. „rot-blond (von der Kuh, Cihac II, 321)" ρούσσα „weisse" [?]. Il valore di „weisse Ziege" non risulta, infatti, nei lessici neogreci. Sulla derivazione del ngr. ρούσσος (ρούσσα) dal lat., G. Meyer, *Neugr. Stud*. III, 57, N. P. Andriotis, EL 218.

1489. **rútă** sf. „Raute".
Mir ist das [√ rum.] Wort unbekannt.

S, Ș

1490. **șa** sf. „Sattel".
pg. *sella* [X]. Il B. intende specificare che la continuazione port. non è *sella*, ma *sela*, Machado, DELP s.v., De Morais-Silva, GDLP X, 9.

1491. **să** conj. „das", II +, dial. „wenn".
alb. [?]. Sull'origine latina dell'alb. *se* „che, poichè, altrimenti", Leotti, DAI 1264, A. Kostallari, *Fjalor i shkipes së sotme*, Tirana, 1984, 1075, qualche dubbio è espresso anche dal Meyer, EW 383, *Der Einfluss des lateinischen auf die Albanesische Formenlehre*, in *Miscellanea di filologia e linguistica in memoria di N. Caix e U.A. Canello*, Firenze, 1886, 110.

1493. **săcáră** sf. „Roggen".
alb. *Thekërë* [→ *thékërë*]. La postilla è relativa all'uso del carattere maiuscolo per il minuscolo e alla mancanza dell'accento, Meyer, EW 88, A. Kostallari, *Fjalor* 1874. In questo caso l'accento è particolarmente importante : in rom. infatti esso si trova nella stessa posizione che occupa nei dialetti italiani del nord, mentre l'alb ; si ricollega alle altre lingue romanze, I. Şiadbei, *Contribuţii la studiul latinei orientale*, SCL, VIII (1957), 481.

1495. **ságeată** sf. „Pfeil".
sic. *sayita* [→ *sayitta ?*] : sic. *saitta* „dardo, fulmine", Mortillaro, DSI 955, Traina, *Vocabolario siciliano italiano illustrato*, Palermo, 1977, 848, AIS II, 392, 393.

1503. **Il salt** sm. „Sprung".
it. sp. pg. *saltu* [→ *salto*]. La forma *saltu* è dovuta probabilmente ad errore di stampa.

1504. **I sámăn** „ähnlich sein".
burg. [?]. Il B. appone un interrogativo sull'abbreviazione *burg.* che non risulta nell'elenco dato dal Puşcariu. Se anche si volesse intendere *berg.* (bergamasco), la voce *semna* non è registrata nei lessici bergamaschi antichi e moderni.

1511. **sap** I vb. „graben".
[ir. ?]. Il B. aggiunge l'abbreviazione ir., che poi cancella. Tuttavia *sapa* viene riportato nella lista delle voci da aggiungere al romeno d'Istria di p. VI ; nelle Liste del Bartoli, Puşcariu, *Istr.* III, 131, *sapå* è rilevato solo a Susneviţa e a Grobnico, mentre altrove si è affermato *zecopę'i ; sapa* è dato dal Kovačec, *Istr.* 200, tra le voci di origine latina, ma presente solo nell'area meridionale. Sul valore imperfettivo, id. *ib.* 220.

1513. **săptămînă** sf. „Woche".
frz. *semaine* [√¯ ⟨ span.⟩ *semana*]. Per l'origine latina dello sp. *semana*, Meyer-Lübke, REW 7834, Corominas, DECH V, 244—245, Real Academia Española, *Diccionario de la lengua española*, Madrid, 1956, 1187.
heisst *săptămîna* [→ *săptămînă*].

1517. **II sar** I vb. „salzen".
ir. Prtz. [anche infin.] : *sara* è tra le voci di p. VI ; *sarå* e *saråta* sono dati dal B. in Puşcariu, *Istr.* III, 132. L'uso dell'infinito non risulta altrove : Kovačec, *Istr.* 227. < SALO, -ARE [→ *SALO, -ARE]. La base latina, tuttavia, è attestata per Ernout-Meillet, *Dict. ét.* 539, e H. Mihăescu, *Langue lat.* 291.

1518. **sară** sf. „Abend".
a.-sard. [→ sard.]. La precisazione è giusta : *sero* in M.T. Atzori, *Glossario di sardo antico*, Modena, 1975, 395. La voce è tuttora viva in logodurese, Wagner, DES II, 408, AIS II, 340. Nel campidanese essa sopravvive solo in qualche locuzione : *eriseru* „ieri", Wagner, DES II, 408,

ed anche *dinantinisęro*, „ier l'altro", AIS II, 350, *d'erizéru* „iersera", AIS II, 341.

1525. **sárică** sf. „Zottiger Bauernmantel".
ngr. σιάρκα [?]. Probabilmente si tratta di un errore di stampa che il B. non intende : σιάρκα va corretto in σάρικα „vestimento invernale", E. Brighenti, *Dizionario greco moderno-italiano*, Milano, 1927, 548. La voce è viva anche nelle parlate greche d'Italia, G. Rohlfs, *Etymologisches Wörterbuch der unteritalienischen Gräzität*, Halle, 1930, 222, id. *Lexicon graecanicum Italiae inferioris*, Tübingen, 1964, 449.

1527. **șarpe** sm. „Schlange".
eng. [?]. L'eng. è *siarp*, AIS III, 452 ; ma *tserp* in Gröber, *Grundiss*, I, 617.

1529. **șase** num. „sechs".
[*sexe* Bullett. Stor. d. Svizz. it. 1897, ⟨ s. ai⟩ Altpav. 23].
Benchè la lettura non sia del tutto chiara, l'aggiunta della forma antico-pavese è confermata da C. Salvioni, *Dell'antico dialetto pavese*, „Bollettino della Società pavese di storia patria", II (1902), 236, che la dà documentata in un testo del terzo decennio del 1300.

1530. **saț** sm. „Sättigkeit".
nord.-sard. *satssu* [?]. L'interrogativo si riferisce forse alla rappresentazione grafica della voce sarda : cfr. Meyer-Lübke, REW 7615, AIS V 1027, *sattsu*. La forma riportata dal Pușcariu non è diffusa solo nel nord della Sardegna : *sazzu* anche in campidanese, Spano, VSI 372, e Farè, PI 7615.

1536. **scad, -zúi, -zut** II vb. „abnehmen".
ii. *scadére* [→ it. *scadére*].

1537. **scald** I vb. „baden".
ir. *scǫd* „schwimme" [?]. Il valore di „schwimme" non trova riscontro altrove, Pușcariu, *Istr.* III, 132 ; Cioranescu, DER 7526 : „ir. *scǫd* 'bañar' ".

1539. **scam** I vb. „abfasern".
[⟨ *camone*⟩]. Per l'abruz. *camone*, V. Belli, *Contributi alla conoscenza del lessico dei dialetti centro-meridionali*, ID V, 93 : *camone* „grano misto alla loppa che si raccoglie ai lati del mucchio che si spula", inoltre, Farè, PI 8200. Non si vede, tuttavia, la relazione della postilla con il rom. *scama* tanto più che l'abruz. ha anche *scamá* „spulare, nettare il grano dalla loppa", Giammarco, DAM IV, 1858.

1540. **scámă** sf. „Faser".
[= abruz. *cama* ⟨ loppa⟩] : Finamore, VA 64, Giammarco, DAM I, 389. Il tipo è diffuso nei dialetti centro-meridionali, Alessio, LE 389, AIS VII, 1477. Per Farè, PI 8199, si tratta di un deverbale da *škamà*.

1542. **scap** I vb. „entkommen".
[ir.]. Nella lista di p. VI è riportato con un interrogativo *skapat* : evidentemente il B. non è certo dell' esistenza di una continuazione ir. ; questa forma tuttavia è data in Pușcariu, *Istr.* III, 132 ; *scapâ* (< *EXCAPPARE) è riportato in Densusianu, HLR 168, e in Kovačec, *Istr.* 127, 131.

1543. **scáră** sf. „Leiter, Stiege".
„Leiter, Stiege" [e anche „staffa"]. Per questo significato del rom., accanto a quelli dati dal Pușcariu, cfr. Tiktin, DRG, s.v.

pg. *escala* [?]. I dizionari etimologici portoghesi, Machado, DELP, De Morais-Silva, GDLP IV, 621, C. De Figuereido, *Dicionário da língua portuguesa*, Lisboa, 1947, I, 1046, concordano nella derivazione dal latino SCALA; solo Meyer-Lübke, REW 7637, considera il port. *escala* un prestito dallo spagnolo.

Drum. *scală* als Ausdruck der Musik ist eine junge Entlehnung aus dem Ital. [X < ted.]: cfr. DLR, S, 256 (< germ. *Skala*).

1546. **scáun** sm. ,,Stuhl, Thron''.
ven. *skano* [→ *skaño*]. Il ven. *skano*, dato dal Pușcariu, ha un altro significato; la forma corretta è *skaño*, Boerio, DDV 614.

sp. *escaño* [√ lad.]: lad. *scagn*. Pirona, VE s.v.

1553. **scînteie** sf. ,,Funke''.
neap. *šentella* [-*t*- X → *d*]. Forse il B. si ricollega a Subak, AT 418: ,,una forma napoletana *šentella* è assolutamente impossibile, perchè a Napoli *nt* è affatto sconosciuto''. La sonorizzazione delle occlusive post-nasali, infatti, è un fenomeno normale nel napoletano e in buona parte dell' Italia meridionale, che di solito non viene rappresentato nella ortografia convenzionale dei testi dialettali e dei lessici meridionali, Rohlfs, *Gram*. I, 364. Così troviamo *scentella* in D'Ambra, VNT 329, Altamura, DN 210, P. P. Volpe, *Vocabolario napolitano-italiano*, Napoli, 1869. Rifacendosi a tali lessici, anche il Meyer-Lübke, REW 7720, dà il nap. *šentelle*.

Dem. frz. *étinceller* [→ *étinceler*]: Wartburg, FEW XI, 312.

Ein von Cihac I 244 angeführtes *scîntă* sf. ,,Funke''
[per 'poco' ven. *una sčanta*]: Boerio, DDV 624, *schianta* ,,scamuzzolo, minima parte di che che sia, pocolino; micino, micolino; pochin pochino, gocciolo, gocciolino; favilla''.

1559. **scol** I vb. ,,(aus dem Lager) auftreiben''.
[*se sculă* Crest. II 119]. L'aggiunta del B. è relativa al significato di questa voce: M. Gaster, *Chrestomathie roumaine*, Leipzig-Bucarest, 1891, II, p. 119. Per il valore riflessivo, A. Graur, *Les verbes 'réfléchis' en roumain*, BL VI, 80.

1562. **scot, -oséi, -ós** III ,,herausnehmen''.
eng. *skuoder* [X]. Il B. ritiene non ancora chiarita la derivazione dell' eng. *skuoder* da *EXCŎTERE, Farè, PI 2998.

1566. **scúip** I vb. ,,spucken''.
[abruzz. *sicupìje* sterco di colombi]. Per l'abruz. *sicupíje* ,,sterco di piccioni'', Giammarco, DAM IV, 2034, cfr. Meyer-Lübke, REW 7736, Farè, PI 7736: < SCŌPĪLIA.

1568. **scut** sm. ,,Schild''.
vgl. alb. *sk' üt* [X]. Il B. sembra condividere l'opinione del Meyer, EW 388, secondo cui l'alb. *sk' üt* sarebbe un antico prestito dallo slavo. Questa etimologia è contestata da M. Vasmer, *Studien zur albanesischen Wortforschung*, I, in ,,Acta et commentationes Universitatis Dorpatiensis'', B. Humaniora, I (1921), 57. Sull'origine latina, E. Çabej, *Zur Charakteristik der lateinischen Lehnwörter im Albanischen*, in ,,Revue roumaine de linguistique'', VII (1962), 186, H. Mihăescu, *Les éléments latins de la langue albanaise*, in ,,Revue des études sud-est européennes'', IV (1966), 20.

1574. **sécetă** sf. ,,Dürre''.
bress. *sotie* [?]. L'interrogativo del B. riguarda solo l'abbreviazione *bress.*, che potrebbe essere corretta in *bresc.*

(cfr. indice delle abbreviazioni, 233); a Brescia *söta* „siccità, aridità", G. B. Melchiori, *Vocabolario bresciano-italiano*, II, Brescia, 1817, 217, G. Rosa, *Vocabolario bresciano-italiano*, Brescia, 1877, 139.

1575. **secrét** sm. adj. „verlassener Ort, wo Geister spuken". [< sassar. *Sarachinella* nl. > Arch. XIII 123]. La postilla si riferisce a P. E. Guarnerio, *Gli statuti della Repubblica sassarese, testo logodurese del sec. XIV*, AGI XIII (1892), 123 : « *Sarachinella* 36 v. nl., regione campestre vicina a Sassari, detta ora *Serrainedda* ».

[vegl.] : vegl. *sekráit, sekrét* „segreto", Bartoli, *Das Dalmatische*, II, 222.

Im Rom. gelehrt [Rom. X] [it. *secreto*]. Il B. non condivide l'affermazione del Pușcariu proprio per la presenza delle continuazioni italiana e dalmatica. L'it. *secreto* è di derivazione diretta secondo Battisti-Alessio, DEI 3438 e 3443.

1576. **șed, -zúi, -zut** III vb. „sitzen".
eng. *sezzer* [→ *sezer*] : entrambe le varianti sono date in AIS IV, 662, 663, 664.

1577. **semn** sm. „Zeichen, Muttermal".
La postilla laterale è illeggibile, ma potrebbe riguardare una integrazione ir., come lascia supporre l'ir. *sẹmnu*, dato nella lista di p. VI, cfr. Pușcariu, *Istr.* III, 133.

1582. + **șerbése** IV vb. „dienen".
șerbesc [√ < da *șerb*>], < SERVIO, -ĪRE [X]. Per la derivazione da *șerb*, cfr. Meyer-Lübke, REW 7876, DLR XI, 66.

1591. I **sîn** „Busen, Schoss".
a sta ca [?]. Si tratta evidentemente di un errore di stampa per *cu*.

1592. II ar. **sîn, -ă** adj. „stark, kräftig, gesund".
pv. *sa* [√ frz. *sain*] : Wartburg, FEW XI, 189–191, Gamillscheg, EWFS 780.

1602. **șoárece** sm. „Maus".
ven. *sóreze* [→ *sorze*] : *sorze* in Boerio, DDV 678, REW 8098.
sp. *sorce* [X] : dal lat. SŌREX, -ĪCIS, per Corominas, DECH V, 310, ma parola rara e anche oggi poco diffusa.

a.-berg. *sortsel* [?]. Nei dizionari bergamaschi, A. Tiraboschi, *Vocabolario dei dialetti bergamaschi*, Bergamo, 1873, e S. Zappettini, *Vocabolario bergamasco-italiano*, Bergamo, 1859, è registrato solo *sorech*.

1603. **soarte** sf. „Schicksal".
it. *tirar le sorti* [→ *alla sorte*], Battisti-Alessio, DEI 3560.

1608. **sóră** sf. „Schwester".
lecce *suluri* [plur.] : Alessio, LE 383 : salent. *le sururi, li suluri*, Rohlfs, VDS II, 663, Farè, PI 8102 ; cfr. AIS I, 14, p. 738 (Avetrana). Su questo plurale, G. Rohlfs, *Gram.*, II, par. 373.
[sardo]. Anche il sardo *sorre, -i*, AIS, I, 14, omesso dal Pușcariu, è una continuazione del lat. SOROR, Wagner, DES II, 428. Sul plur. *sorres*, M. T. Atzori, *Glossario di sardo antico*, 400 ; si vedano le diverse tesi in Wagner, DES II, 428.

1612. **spăimînt** I vb. „erschrecken"
[*spavento*]. Benchè strano, sembra che il B. intenda aggiungere, l'it. *spavento*, per il quale è proposto un etimo da EXPAVĔNTĀRE, Meyer-Lübke, REW 3035, Battisti-Alessio, DEI 3581, Devoto-Oli, DLI 2301.

1615. **spáriu** I vb. „erschrecken".
[*spaurare ?*]. Il collegamento con l'it. *spaurare* è sostenibile procedendo da PAVOR, contrariamente a quanto afferma il Pușcariu, cfr. Densusianu, HLR 168. La base PAVOR, suggerita da Subak, AT 127, è condivisa per il dr. anche da Meyer-Lübke, REW 6314.
[calabr.]. Forse è riconducibile alla stessa base latina il cal. *spaurari*, „impaurire, spaventare, spaventarsi", Marzano, DE *cal.* 404, *spaulă* „atterrirsi", Rohlfs, NDDC 669.

1618. **spín** sm. „Dorn, Dornstrauch".
alb. *špinë* „Rücken" [√‾it.]. Anche in it. *spina* ha i valori di „Gräte" e „Rücken" : Battisti-Alessio, DEI 3592, Farè, PI 8150.

1622. **spíntec** I vb. „den Bauch öffnen ; zerreissen".
neap. *spandekă* [*s-* → *š-*]. La precisazione del B., fatta anche da Subak, AT 418, mette in evidenza la pronunzia palatalizzata di *s-* preconsonantico : Rohlfs, *Gram.* I, 258. Del resto, come in altri casi, questo fenomeno non si rileva dalla grafia dei lessici : *spanteca*, D'Ambra, VNT 355, Altamura, DN 230, D'Ascoli, DEN 613.

1625. **splínă** sf. „Milz".
ar. mgl. ~ [**?**]. Per l'ar. cfr. Papahagi, DDA 1108.
[< abr.> *fene* da *fiele* + *splene*]. La forma *fene*, aggiunta dal B., non è registrata nei lessici abruzzesi : Finamore, VA, Giammarco, DAM, nè risulta presente in alcun dialetto italiano, stando ai dati dell'AIS I, 140, 141.

1627. ar. **sprém (mi)** II „Drücken (beim Verrichten der Notdurft, auch vom Weibe beim Gebären gebraucht)".
[friul. d. Muggia *sprenta* Salvioni Muggia 583]. Il B. successivamente elimina il riferimento a Muggia, mantenendo solo l'abbreviazione *friul.*; il rimando è relativo a C. Salvioni, *Nuovi documenti per le parlate mugliesana e tergestina*, RIL, serie II, XLI (1908), 583, dove, infatti, è riportato un mugliesano *sprenta* col valore di „spinta", ben diverso dal friul. *sprente* „compressione, schiacciatura", Ascoli, *Saggi ladini*, AGI I (1873), 529, Pirona, 405, Lazzarini, VF 213, Farè, PI, 3057.

1628. **ar spridžúr** I vb. „(be)schwören".
[it. **?**]. L'annotazione non è molto chiara : l'interrogativo potrebbe riferirsi alla continuazione it. di [* EX-]PERJURO, che nella variante *pergiurar(si)*, data dal Pușcariu, potrebbe essere invece di tradizione dotta : Battisti-Alessio, DEI 2850. Ma non è escluso che il dubbio del B. sia relativo all'uso riflessivo di *spergiurare*, documentato solo in Matteo Villani : *Vocabolario degli Accademici della Crusca*, Venezia, 1612, 831.

1629. **sprînceánă** sf. „Augenbrauen".
Das Etymon ist SUPERCĬLIA [X]. L'etimo proposto dal Pușcariu per spiegare il genere femminile della voce romena, non è condiviso dal B. che forse preferisce una derivazione da SUPERCĬLIUM + GENA, accettata anche da Meyer-Lübke, REW 8459, G. Alessio, in „Paideia" III (1948), 68, id., LE 150. Si veda, inoltre, Densusianu, HLR 417, Cioranescu, DER 8102.
n.-pv. *subreciho* [→ *subrecilho*]. I lessici provenzali hanno *sobrecilh* : M. Raynouard, *Lexique roman ou dictionnaire de la langue des troubadours*,

II, 496, Levy, PSW VII, 703, L. Alibert, *Dictionnaire occitan-français d'après les parlers languedociens*, Toulouse, 1965, 643.

1630. ar. **sprună** „Asche".
alb. *špuzë* < SPODIUM [√¯]. Non è chiaro cosa il B. voglia aggiungere. Il dr. *spuză* potrebbe derivare direttamente da SPODIUM e non dall' alb., Meyer-Lübke, REW 8166, Rosetti, ILR 274. L'opinione del Pușcariu è condivisa da Meyer, EW 415, e A. Graur, BL V, 114. Sull'alb. *špuzë*, si veda anche H. Mihăescu, *Les éléments latins de la langue albanaise*, in „Revue des études sud-est européennes" IV (1966), 29.

1640. **stául** sm. „Stall".
mandră [sardo]. Il B. segnala il sardo *mandra* „recinto a muro o a siepe per rinchiudere il bestiame", Wagner, DES II, 64, che anticamente aveva anche il valore di „pascolo"; AIS VI, 1074.

1642. + **ștere** sm. „Mist, Stroh".
a.-lomb. *stercora* [X]. Un a. lomb. *stercora*, anche se non registrato nei lessici lombardi (Cherubini, VM, Angiolini, *Vocabolario milanese italiano*, Milano, 1897, G. Banfi, *Vocabolario milanese italiano*, Milano, s.a.), è documentato in C. Salvioni, *Annotazioni sistematiche alla „antica parafrasi lombarda del neminem laedi nisi a se ipso" di S. Giovanni Grisostomo*, AGI XII, 434. Cfr. inoltre Meyer-Lübke, REW 8244 a, Farè, PI 8244 a.

1644. **sterp, stearpă** adj. „unfruchtbar".
bresc. *sterpada* „agnello.." [→ agnella].
[sicil. *stierpa* vacca o pecora nel periodo in cui non può dar latte]: sic. *strippa* „dicesi delle femmine dei bestiami che vanno alla monta, e non restano pregne", Mortillaro, DSI 1075; Traina, *Vocabolario*, 924; *Vocabolario siciliano etimologico italiano e latino dell'Abbate Michele Pasqualino*, Palermo, MDCCXCV, V, 131, cfr. AIS VI, 1070. Tuttavia, della variante data dal B. non ci risultano attestazioni. Sui derivati siciliani di *EXTĬRPUS, Farè, PI 1072; cfr., inoltre, ven. *sterpa*, friul. *sterpe*.

1647. **stîng, -ă** adj. „links".
štëngërë [-*g*- → -*ǵ*- ?]. La forma data dal Pușcariu è corretta: Meyer, EW 415, Leotti DAI 1420.

Una variante con *ǵ* non è documentata.

1648. **știŭ -úi, -út** IV vb. „wissen".
[veron. 〈 Salvioni〉]. Il ver. *sia* è registrato, a quanto ci risulta, solo nel *Piccolo vocabolario veronese e toscano* di G. Angeli, Verona, 1821. Il Salvioni, che si era occupato di questa voce in „Studi di filologia romanza", VII, 216, „ravvisando in essa un estratto da **siencia* o **ciencia*", successivamente, *Note etimologiche e lessicali*, in „Romania", XXVIII (1899), 106–107, pensò ad una continuazione popolare di SCITA (pl. di SCĪTUM < SCIRE). E' a quest'ultimo studio che quasi certamente il B. fa riferimento.

1655. **stric** I vb. „verderben, schaden".
stric [√¯ir.]. L'ir. *strikat* è riportato nella lista di p. VI; cfr. Pușcariu, *Istr*. III, 135, Kovačec, *Istr*. 131.

[spagn. *estregar* it. *strico*]. Per l'etimologia di sp. *estregar*, Corominas, DECH II, 804. L'it. *stricare* è variante arcaica o regionale di *strigare* „districare", Devoto – Oli, DLI 2381, Battisti-Alessio, DEI 3555. Altre continuazioni romanze in Farè, PI 3103 a.

1661. strîng, -nséi, -ns III vb. „drücken, enger machen".
[Sub. 418]. Il B. si riferisce al triestino *strento*, riportato da Subak, AT 418, a proposito del valore di „geizig" nei dialetti sud-danubiani e in alb. Su questo valore del triestino, si veda Pinguentini, DT 227.

1674. șúer I vb. „zischen".
vgl. it. *zufola*, *ciufolare*, *subbiare* [*ts* > *č*]. Sembra che la postilla, collocata marginalmente e senza alcun riferimento, sia attinente alle forme italiane. Il B. vuole mettere in evidenza l'evoluzione *ts* > *č* in *ciufolare*, presente nell'antico italiano e vivo nei dialetti umbri : Battisti-Alessio, DEI 970, Cortelazzo-Zolli, DELI I, 243 (anno 1342, *Statuti di Perugia*). Il fenomeno ha luogo anche nel Lazio meridionale, Rohlfs, *Gram.* I, 226.

1678. súflu I vb. „blasen, wehen".
Nella lista di p. VI il B. annota : *suflame ęn cur*. La locuzione è data anche in Pușcariu, *Istr.* III, 135 (solo a Jejane) ; Kovačec, *Istr.* 131 : *suflå* (în Jeiăn, numai în înjurături).

1680. sug, supséi, supt I vb. „saugen".
Davon *sugar* [*subjugata* Vulgata Judith 24 5]: Forcellini, *Lexicon totius latinitatis*, IV 536, s.v. *subjugo* : „Quod quisque de subjugata provincia per triumphum apportavisset. Vulgat. interpr. Judith. 5. 24". Il Forcellini riporta questo passo come esemplificativo dei sensi figurati di *subjugo*, tuttavia non è chiaro l'accostamento con il derivato *sugar*.

1687. súiu IV vb. „hinaufsteigen".
sp. *subir a cavallo* [→ *caballo*].

1689. súlă sf. „Ahle, Spiess".
campob. *sughia* [√‾] : nel dialetto di Campobasso : *sugghia*, Giammarco, DAM IV, 2159, ma in D'Ovidio, AGI IV, 163 : *suglia* „subula" ; secondo il D'Ovidio, a Campobasso, *gl* < lat. BL, è esito normale accanto a *ggh*.

1696. súpăr I vb. „ärgern".
Wie im Rum. so hat sich auch im Span. [?]. In realtà il valore di „lästig sein, ärgern" non risulta attestato per lo sp. *sobrar* : Corominas, DECH V, 277.

1700. surd -ă adj. „taub".
[dalm. *šorta*]. Il valore di *š-* è incerto : in *Das Dalmatische*, II 225, il B. dà *sort*, *suart*, *suárd* „sordo".

1701. ar. **surín** sm. „der Sonne ausgesetzer Platz".
[alb. an. *šulë* (idem) < SOLANUM]. L'origine latina dell'alb. *šulë* è ammessa anche da Meyer, EW 419. Mihăescu, *Les éléments latins de la langue albanaise*, 31, lo include tra gli 85 termini latini conservatisi solo in albanese. Si veda, inoltre, N. Jokl, *Beiträge zur albanesischen Grammatik*, in „Indogermanische Forschungen", XXXVI (1916), 154.

1704. I suspín I vb. „seufzen".
frz. *soupirer* [√‾ spagn. pts.]. Benchè neppure il Meyer-Lübke, REW 8489, consideri di tradizione diretta lo sp. e il port. *suspirar*, i lessici etimologici spagnuoli e portoghesi concordano sull'origine latina : Corominas, DECH II, 748, De Morais-Silva, GDLP X, 557, Machado, DELP VI, 894.

1706. I súsur I vb. „summen".
[*susurrare*]. L'it. *susurrare*, meno comune di *sussurrare*, ma anch'esso di uso letterario, è di origine latina : Battisti-Alessio, DEI 3684, Devoto-Oli, DLI 2409.

1707. II **súsur** sm. ,,geräusch, summen".
[it. *susurro*]. Sulla derivazione di it. *susurro* (XIV sec.), Battisti-Alessio, DEI 3684, Devoto-Oli, DLI 2409.

T (Ţ)

1708. **tac, -úi, -út** II vb. ,,schweigen".
eng. *tašair* [-*š*- X]. La rettifica apportata dal B. non trova riscontro nè in Meyer-Lübke, REW 8517, nè in Pallioppi, DIR 764, che registrano *taschair*.

1709. **tăciúne** sm. ,,Feuerbrand, Getreidebrand".
neap. *tessone* [*te*- ?]. Benchè nei dizionari napoletani la voce sia data come *tezzone*, D'Ambra, VNT 542, D'Ascoli, DEN 669, una traccia del carattere indistinto della vocale protonica si riscontra in Altamura, DN 250, che registra *tëzzónë*.

1712. **ţară** sf. ,,Land".
sp. *tierra* [√ frc.] : Meyer-Lübke, REW 8668, frz. *terre* : dal lat. TERRA anche per Gamillscheg, EWFS 840.

1714. **ţărînă** sf. ,,Erde".
[anche ,,campagna", figliuol prodigo *ţărina ?*]. Nell'attribuire il significato di ,,campagna" a *ţărînă*, forse il B. trascura la differenza che corre tra *ţărînă* ,,Erde" e *ţárină* ,,Ackerland, Saatfeld, Acker", Tiktin, DRG 1564 : le due voci non hanno relazione alcuna tra di loro, poichè la seconda (dallo sl. *carina*, Tiktin, DRG 1564, Cioranescu, DER 8535) differisce anche sotto l'aspetto semantico. Il valore proposto dal B. pertiene a *ţárină*. Per i significati di quest'ultima, cfr. anche R. S. Popescu, *Despre sensurile cuvîntului* **ţárină**, LR XXXIV (1985), 232—238. Su *ţărînă*, Graur, BL VIII (1940), 221—222.

(C.I.L. III, 4533) [X, TERRA v.C.I.L. Suppl. p. 2549]. Il rimando bibliografico del Puşcariu è esatto, e riguarda la frase rituale riportata nel testo, per cui l'eliminazione del riferimento al C.I.L. sembra fuori luogo. Ciò che il B. annota in margine è, tutt'al più, una integrazione a quanto è dato nel testo : si tratta della voce TERRA, registrata negli indici del III volume del C.I.L., p. 2549, e della sua presenza nelle regioni danubiane.

fie-ţi tărîna [→ *ţărîna*].

1715. **ţărm, ţărmur(e)** sm. ,,Ufer".
liv. *term* [?]. Nella lista delle abbreviazioni del Puşcariu, *liv.* manca. Escludiamo che si possa trattare di Livinallongo, poichè in quest'area la continuazione di TĔRMEN è *tiermen*, C. Tagliavini, *Il dialetto di Livinallongo*, Bolzano, 1934, 326. Un *term* si riscontra solo in eng., A. Velleman, *Dicziunari scurzinieu de la lingua ladina*, Samaden, 1929, 787.

1717. **ţástă** sf. ,,Hirnschale".
[anticamente *ţestu* v. *ţest*]. Con il rimando a *ţest* (v.n. 1728), il B., che segna lateralmente tutto il lemma, vuole forse indicare la priorità di *ţest* rispetto a *ţasta*, che anche secondo Tiktin, DRG 1582, è una formazione più recente < *ţest*. Si veda, inoltre, I. Iordan, *Les dénominations du 'crâne' d'après l'ALR*, BL VIII (1940), 99—102, Cioranescu, DER 8580.

1718. **tátă** sm. ,,Vater''.
[nap. *pat̨eme* Sub. 419]. La postilla si riferisce alla affermazione del Tappolet, riportata nel testo, secondo cui nell'it. merid. esiste solo *tata*. Questa asserzione è smentita dalla presenza di *pateme*, a fianco a *tata*, nel napoletano : Altamura, DN 248, D'Ascoli, DEN 663. Sulla coesistenza di entrambi i tipi lessicali, AIS I, 5, Subak, AT 419.

1719. **tău, ta** pron.
mgl. *tou̯, ta* [√‾ ir.]. L'ir. *tău* è dato dal B. nella lista di p. VI. Tuttavia di questa forma non si possiede altra documentazione : Pușcariu, *Istr.* II, 77, III 136, Rosetti, ILR 112, Cioranescu, DER 8559.

1720. **tăún** sm. ,,Bremse''.
Il port. *tabão*, dato dal Pușcariu tra le continuazioni di TABANUS, viene spostato dal B. dopo il fr. *taon*, derivato da TABONEM. Sull'esistenza di una variante TABONEM in lat. volg., v.G. Paris, *Cronique*, ,,Romania'' XX, 377–378, mentre è contrario Meyer-Lübke, REW 8507, e *Rom. Gram.* I, 605. I dizionari portoghesi propongono la derivazione diretta da TABANUS solo per *tavão*, De Morais-Silva, GDLP X, 574 e 692, F. A. Coelho, *Diccionario manual etymologico da lingua portuguesa*, Lisboa, 1890, 1151. *Tabão* è dovuto ad influsso erudito per J. J. Nunes, *Compêndio da gramática histórica portuguesa*, Lisboa, 1930, 103.

1721. **táur** sm. ,,Stier''.
pv. *taur* [√‾ eng.]. Il Pușcariu dà il corrispondente eng. *tor* prima dell'a. fr. Il B., che non cancella la precedente forma eng., fa un'ulteriore precisazione : soltanto l'eng. superiore, infatti, presenta *tor*, mentre l'eng. merid. ha *taur*, T. Gartner, in Gröber, *Grundiss* I, 624, AIS VI, 1041. L'eng. merid. *taur* mantiene il dittongo *au*, cfr. anche friul. *taur*, Lazzarini, VF 247, Pirona, VF 563, e lad. centr., G. S. Martini, VB 153.

1723. **teámă** sf. ,,Furcht''.
ar. *angusă* [? *angust* ⟨ ia⟩ ve. ?]. Sull'ar. *angusă*, generalmente considerato un prestito dal ngr., Capidan, *Aromânii*, 188, Murnu, *Rum. Lehn.* 21, Papahagi, DDA 164, il B. esprime forse il dubbio di una derivazione dal veneto *angossa*. Per l'aspetto fonetico di questa voce, v. Meyer, *Neugr. Stud.* IV, 6.

1724. **teáră** sf. ,,Weberzettel''.
pg. [√‾ pv. ?]. Il prov. *tela* è generalmente considerato di origine latina : Raynouard, *Lexique roman* V, 313, Levy, PSW VIII, 106–108, L. Alibert, *Dictionnaire occitan-français d'après les parlers languedociens*, Toulouse, 1965, 655.

1726. **tem, -úi, -út** III vb. ,,eifersüchtig sein''.
ir. *temu ?* [X]. Tuttavia l'ir. *temu* è registrato in Pușcariu, *Istr.* III, 136 : ,,J. *i̯o me temu de morte*,'' ; Kovačec, *Istr.* 132, ,,*tẹ́me* (în Jeian., numai la oamenii mai în vîrstă)''.

... so dass die Annahme eines Einflusses des kslav. *bojati se* unnötig [X]. Evidentemente il B. ritiene che il modello slavo sia stato determinante nella formazione del riflessivo romeno. Del resto, lo stesso Pușcariu, *Limba română*, I, 273–274, pensa ad un influsso dello slavo *bojati se.* Al riguardo, si veda A. Graur, *Les verbes ,,réfléchis'' en roumain*, BL VI, 42, 47, 74, Rosetti, ILR 306–307. Qualche dubbio è espresso da Cioranescu, DER 1726, che rileva il parallelismo spagnuolo *me temo que.*

1733. **ţin, -úi, -út** II, III vb. „halten".
ţinut sm. „Gegend" [*tenuta*]. Come propone il B., l'it. *tenuta* „circuito di paese, possessione", documentato nel 1230 a Piacenza, e nel 1242 a Reggio Emilia, Battisti-Alessio, DEI 3753, va considerato tra i derivati di TENĒRE, Meyer-Lübke, REW 8646, insieme al friul. *tinũde*.

1739. **ţînţár** sm. „Gelse, Stechmücke".
[trent. *žinžale* ⟨ Cesar. 86⟩]. Il riferimento è forse relativo a qualcuno degli studi di Cesarini Sforza sul dialetto trentino, che non ci è stato possibile reperire (in „Strenna trentina", 1893, „Annuario della Società degli alpinisti tridentini", 1896, „Tridentum", 1898—1900, „L'agricoltore", 1895). Per la forma trentina data dal B., si veda Azzolini, VVI 900 : *sdinzala*, che altri dicono *slinzala*, e *zinzala*", Ricci, VT 511. Per Alessio, LE 450, nel trentino *zenzala* si conserva la forma originaria latina.

[ligure *sinsá* Arch. XVI 141]. Il B. sottolinea nel testo la protonica -*e*- dell'it. *zenzara*, variante di *zinzara*, comune anche in Toscana (Lucca e Pisa), Battisti-Alessio, DEI 4107. In relazione a questa variante, egli accosta all'it. il ligure *sinsá* che, dato come continuazione diretta dal lat. da Meyer-Lübke, REW 9623, è invece voce onomatopeica secondo E. G. Parodi, *Studj liguri*, AGI XVI, 141.

1742. **ţîţă** sf. „weibliche Brust, Zitze".
Kroat. [X → ven. Boerio], *cizza* [-*zz*- ?]. Benchè le due voci *sisa* e *cizza* siano effettivamente venete, Boerio, DDV 173, Alessio, LE 413, il luogo del testo in cui il B. propone di correggere il croato in veneto, non sembra il più opportuno per l'inserimento delle continuazioni di un dialetto it. L'interrogativo posto sull'affricata doppia può essere pertinente : ven *ciza* „ciccia, mollume", Battisti-Alessio, DEI 925, ma *cizza* in Boerio cit. La postilla non è comunque del tutto chiara, poichè *sisa* e *cica* esistono in croato, C. A. Parčič, *Vocabolario croato-italiano*, Zara, 1921, 57, 908, M. Vasmer, *Russisches etymologisches Wörterbuch*, II, Heidelberg, 1955, 629.

1746. **toc** I vb. „auf dem Klopfbrett klopfen, hacken".
vgl. it. *tochetto* [X]. Il B. in un primo momento correge l'it. *tochetto* in *tocchetto*, poi lo elimina. La voce, che risulta anche nel *Vocabolario degli Accademici della Crusca*, 507, è un derivato da *tòccio* „intingolo, sugo", *tòcco* „pezzo staccato dall'intero", entrambi di etimo incerto, Battisti-Alessio, DEI 3808.

1747. **torc, -rséi, -rs** II vb. „spinnen, schnurren (von der Katze)".
it. sp. pg. *tọrta* [-*ọ*- X]. Il B. rileva che la chiusura della vocale *ọ*, se va bene per l'it., non è corretta per il port. *tǫrta* che, pur derivando dalla stessa base latina, ha la vocale aperta per metafonia regolare, Corominas, DECH V, 561.

1750. **tot, toată** adj. „ganz, all".
alb. *me ģiϑę kętó* = *cu toate acestea* [?].
Il testo alb. non. sembra, infatti, corretto : non si spiega il sing. *kętó* al posto del pl. *kętę*.

1752. **trag, -ăsei, -as** III vb. „ziehen".
(Meyer-Lübke : *Einführung* § 72) [→ § 81]. La correzione del B. è pertinente.

(vgl. *trag vinul* „den Wein abziehen") [it. ? vegl.]. Questo valore è comune al vegl. *truar*, e all'it. *trarre*, Meyer-Lübke, REW 8844, anche se esso non viene segnalato nè nei lessici italiani, nè, per quanto riguarda

il dalmatico, da A. Ive, AGI IX, 125, 163, Bartoli, *Das Dalmatische*, II, 231, 390.

[rum. *trage* (corre)]. Per questo valore si veda Cioranescu, DER 8858.

[*menare* (condurre in moglie) Decam. V]. L'it. *menare* è più volte attestato nel Decamerone col valore di „condurre in moglie"; per lo stesso significato del rom. *a trage*, cfr. Tiktin, DRG 1634.

1761. **tresár** IV vb. „auffahren".

it. *trassalire* [→ *trasalire*]. L'it. *trassalire* „assalirsi", Battisti-Alessio, DEI 3871, non ha relazione alcuna con il rom. *tresar*. La correzione in *trasalire* è esatta, ma, secondo i lessici etimologici italiani, è inevitabile una mediazione dell'a fr. *tressaillir*, Battisti-Alessio, DEI 3866, Migliorini, VI 1513.

1764. **trist**, **-ă** adj. [√ *afflitto*]. Nel testo, infatti, è stato omesso il significato.

frz. *triste* [-*e* ?]. Il fr. *triste* è considerato voce letteraria da Meyer-Lübke, REW 8918, e da O. Bloch, W. v. Wartburg, *Dictionnaire étymologique de la langue française*, Paris, 1950, 621; tuttavia, *triste* è attestato nel XII secolo, F. Godefroy, *Dictionnaire de l'ancienne langue française et de tous ces dialectes du IXe au XVe siècle*, Paris, 1961, VIII, 79, Gamillscheg, EWFS 867. Il dubbio del B. non sembra accettabile, in quanto *trist* è solo dell'a. fr., Wartburg, FEW XIII, II Bd. 302, P. Robert, *Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*, Paris, 1951—66, fasc. 54, 853.

1769. **tufă** sf. „Strauch, Gebüsch"

Secondo P., il fr. *touffe* presenterebbe delle irregolarità nel consonantismo, mentre l'it. *tufazzolo* e lo sp. *tufo* avrebbero seguito uno sviluppo a sè nel vocalismo. A questa tesi il B. appone un interrogativo. Le irregolarità rilevate dal P., tuttavia, sono spiegabili se si scarta l'ipotesi di una derivazione diretta di queste voci dal lat. TUFA. Sulla loro etimologia, cfr. Meyer-Lübke, REW 8973, Wartburg, FEW XIII, IIBd. 397, Wartburg-Bloch, *Dictionnaire*, 610, Gamillscheg, EWFS 851, Battisti-Alessio, DEI 3925, Corominas, DECH V, 687—689.

U

1787. **úger** sm. „Euter".

it. *ubero* [→ *uvero*]. Solo l'it. *uvero* è di tradizione diretta, mentre *ubero* è voce dotta, Battisti-Alessio, DEI 3968, 3940. Nell'a.it. è attestato anche *ùveno*, Farè, PI 9026. Su altre continuazioni nei dialetti italiani settentrionali, AIS VI, 1056;

[cfr. *sugero*, *sovero*]. Anche se manca un preciso rimando, sembra che l'annotazione debba riferirsi alla contaminazione di *uber* con *suger*, proposta da P. per spiegare la -*g*- del rom. *uger*. Il B. intende forse stabilire un confronto con le due varianti italiane *sugero* e *sovero* (< SUBER, Battisti-Alessio, DEI 3571), entrambe di area toscana, AIS VII, 1330.

1791. **ulciór** sm. „Gerstenkorn".

[dalm. ?]. L'annotazione, apposta accanto alla parola-titolo, su una probabile forma dalmatica, non trova conferma nè in *Das Dalmatische*, nè nelle liste vegliote di A. Ive, AGI IX.

1799. **umbrátec** adj. ,,schattig''.
ŬMBRATĬCUS [→ *UMBRATICUS]. La base latina, in realtà, è attestata : Forcellini, *Lexicon totius latinitatis*, VI 387, Ernout-Meillet, *Dict. ét.* 745.

1803. **úmed, -ă** adj. ,,feucht''.
ir. *umid* [?]. Un ir. *umid*, dato solo da Cioranescu, DER 9047, quasi certamente attinto a Pușcariu, non è registrato negli altri repertori istroromeni. In Pușcariu, *Istr.* III, 138, si ha ovunque *umidăn*, forse di origine croata ;

n.-pv. *ime*, wall. *ume*, *wime*, sonst gelehrt [√‾ nap. *ummętę* Sub. 419, it. *umido*]. Il B. si ricollega a Subak, AT 419, secondo cui il nap. *ùmmətə* non è di origine dotta, aggiungendo anche l'it. *umido*, cfr. Meyer-Lübke, REW 4233, Devoto-Oli, DLI 2591. La provenienza dotta è invece sostenuta da Battisti-Alessio, DEI 3949.

1804. **úmflu** I vb. ,,aufblasen''.
sp. *hinchadura* [√‾ ⟨ *enflure*⟩]. Se la lettura è corretta, il B. propone l'aggiunta del fr. *enflure* (XII sec. : *enfleüre*), P. Robert, *Dictionnaire*, fasc. 14, 1578, Bloch-Wartburg, *Dictionnaire*, 214.

1808. **un, o (ună)** num. pron. indef. ,,ein''.
[spagn. *unos hombres*, Subak]. L'osservazione del Subak, AT 427, qui ripresa dal B., circa l'integrazione dello sp. tra le lingue romanze che possiedono il plurale usato come pronome indefinito, è corretta : V. García de Diego, *Gramática histórica española*, Madrid, 1970, 342, 386.

1810. **úndă** sf. ,,Welle''.
a.-frz. [→ frz.]. Il B. corregge in quanto il valore dell'a.fr. non sarebbe, come per P., ,,Welle'', ma ,,bouillon, soulèvement d'une matière en ébullition'', Wartburg, FEW XIV, 29–30 ; tuttavia, il valore di ,,Welle'' risulta attestato nel XII sec. : Tobler-Lommatzsch, AW VI, 1108, Gamillscheg, EWFS 648.

1812. **unde** adv. ,,wohin ; sobald ; denn''.
,,wohin'' [√‾ *wo*]. La postilla è integrativa, in quanto il dr. *unde* ha entrambi i valori, dello stato e del moto.

1813. **undós, -oasă** ,,wellig''.
[√‾]. Oltre all'it. *ondoso*, il B. propone di aggiungere altre continuazione romanze, che tuttavia non specifica : prov. *ondos*, a. sp. *ondoso*, Meyer-Lübke, REW 9065, Real Academia Española, *Diccionario de la lengua española*, 944, Battisti-Alessio, DEI 2654. La voce sp. sarebbe un derivato da *onda* per Corominas, DECH IV, 283, come pure il rom. *undos* deriverebbe da *undă* per A. Graur, BL V, 116.

1817. **únghiŭ** sm. ,,Ecke, Winkel''.
[sicil. *angru* (Gioeni) Arch. XV, 330]. I riferimenti bibliografici del B. sono due : il primo a G. Gioeni, *Saggio di etimologie siciliane*, Palermo, 1885, 27 : ,,*angru ;* sm. 'rupe' ; certamente da ANGULUS'' ; il secondo a V. De Bartholomeis, *Contributi alla conoscenza de' d aletti dell'Italia meridionale ne' secoli anteriori al XIII. I. Spoglio del Codex diplomaticus Cavensis*, AGI XV, 330 : ,,*anglone* (nl. 856 I 54)''.

Per il sic. *angru* 'rupe', Piccitto, VS I, 188 ; inoltre, Farè, PI 465 ; tuttavia, sul rom. *unghiu* (< ANGULUS) esprime qualche dubbio A. Graur, BL V, 88, che propone un confronto con l'a. sl. *ǫglŭ*.

1821. mgl. u̯órbil'i u̯ocl'i sm. pl. tant. „Schlafen".
Unklar ist mir mgl. *tšorbu u̯ócl'uluĭ* in derselben Bedeutung [rom. ecc.. *cieco*]; ma anche in Banato *orb de-un ochi* 'chiur' (ALRM I, 100), N. Saramandu, *Concordanțe lingvistice între aromână și graiurile din Banat*, LR XXXV (1986), 230.

1825. urciór sm. „Krug".
neap. *artšiuolo* [→ *artšiulo*]. La forma nap. data da P. è considerata sbagliata anche da Subak, AT 419; cfr. D'Ambra, VNT 56, Altamura, DN 71, D'Ascoli, DEN 65.

1842. ușe sf. „Tür".
[ir. *uşe?*]: *„ušę de beséreca, de casă, de țimer"*, Pușcariu, *Istr.* III, 139; *ușe* è tra i termini di origine latina in Kovačec, *Istr.* 198; inoltre, Densusianu, HLR 93.

V

1847. va 3 sg. präs. ind.
. . .*și că mai va* [*scapata*]. L'omissione nel testo può essere attribuita ad errore tipografico.

1856. văr sm. „Vetter".
Im Ar. und. Ir. [X]. Solo per Cioranescu, DER 9164: „ir. *veru* 'verdadero'. El sentido etimologico se ha conservado en ir.", ma il valore aggettivale dell'ir. non è dato nè da Pușcariu, *Istr.*, nè da Kovačec, *Istr.*

1857. váră sf. „Sommer".
pv. a.-frz. *ver* [*ver* X]. Un a. fr. *ver*, non dato da Meyer-Lübke, REW 9213, è tuttavia registrato F. Godefroy, *Dictionnaire* VIII, 183, Wartburg, FEW XIV, 272, cfr. C. Merlo, *I nomi romanzi*, 41—42.
eng. *vaira*[X]. Un eng. *vaira* non è registrato nei dizionari consultati.

1863. várză sf. „Kraut, Kohl".
vegl. *viarz* [X]. Il B. non nega l'esistenza di un vegl. *viarz*, *Das Dalmatische*, II, 234, ma forse la sua derivazione da *VĬRDIA; *viarz*, pl. *viarze*, nella raccolta di A. Ive, AGI IX, 135.

1869. vecín, -ă sb. adj. „Nachbar, -in; benachbart".
ir. *vetšin* [?]. Un corrispondente ir. non è registrato nè nelle Liste del Bartoli, nè in Glavina, ma è dato da Densusianu, HLR 90, come esempio delle sorti di Ĭ (> ę).

1872. venín sm. „Gift".
]*amaro come el velen* (anche nel ⟨ verso⟩ dell'Udina)].
Il riferimento del B. non è chiaro.

1873. veninós, -oasă adj. „giftig".
[*velenoso* che più ha di felle Par. IV 27]. Secondo il B., il valore di 'veleno' del *felle* dantesco potrebbe essere collegato a quello del dr. *venin* 'galle'.

1895. vînez I vb. „jagen".
frl. *vinar* [X]. La continuazione friulana di *VĒNO, -ARE, data anche da Meyer-Lübke, REW 9186, non è registrata nei lessici friulani consultati.

1904. víperă sf. „Viper".
[it. *vipera*]: Battisti-Alessio, DEI 4062, Migliorini, VI 1605, Devoto-Oli, 2666.

1909. **viséz** I vb. „träumen"
frz. *viser* [X]. Contrariamente all'opinione del B., tuttavia, il fr. *viser*, attestato dal XII sec., Gamillscheg, EWFS 894, viene fatto derivare da *VISO, -ARE, Meyer-Lübke, REW 9372, Wartburg, FEW XIV, 520, O. Bloch-W. v. Wartburg, *Dictionnaire étymologique de la langue française*, Paris, 1950, 643.

1910 **vítă** sf. „Vieh".
das sowohl lautlich als begrifflich fernsteht [X].
Benchè l'origine del rom. *vită* sia discussa, Cioranescu, DER 9315, la precisazione del B. è giusta : non non si comprende, infatti, perchè l'alb. *vjetę* „kalb" debba essere considerato lontano dalla voce romena sia sotto l'aspetto fonetico, sia sotto quello semantico.

1913. **vițél** sm. „männl. Kalb", **vițeá** sf. „weibl. Kalb". pg. *vitela* [?]. L'interrogativo del B. riguarda la presenza della sorda intervocalica al posto della sonora, come ci si attenderebbe secondo uno sviluppo regolare, J. J. Nunes, *Compêndio de gramática histórica portuguesa*, Lisboa, 1930, 101—102; tuttavia, i dizionari portoghesi registrano solo *vitela* : Machado, DELP 2176, De Morais-Silva, GDLP XI, 774, C. De Figueireido, *Dicionário da língua portuguesa*, II, 1315.

1914. **vítreg, -ă** adj. „stief (Vater u. Mutter)".
[corso *redigu*] : *redigu* „vecchio", F. D. Falcucci, *Vocabolario dei dialetti, geografia e costumi della Corsica*, Cagliari, 1915, s.v.

1920. **vréau, vrui, vrut** II vb. „wollen".
[ir.] : Pușcariu, *Istr.* III 141 „J. *poc, pac nú-voi* (= it. posso, ma non voglio)", Kovačec, *Istr.* 151.

Z

1926. **zac, -úi, -út** II vb. „Liegen".
a.-lomb. *džašer* [-š- ?]. Farè, PI 4562, registra un a. it. sett. *giaxer* „con dissimilazione *ž-š* per *ǧ-š*", *giaxer* anche in C. Salvioni, *Annotazioni sistematiche*, AGI XIV, 228.

1940. **zi** sf. „Tag".
<* DIA, -AM [→ DIA, Bourciez § 183 b]. Il rimando bibliografico non è esatto : una forma DIA, non postulata, non si riscontra in Bourciez, *Éléments* 183 b, tuttavia essa risulta attestata per Alessio, LE 182.

1942. **zînă** sf. „Fee (Märchengestalt)".
a.-frz. *gene* [X]. L'a-fr. *gene* „nom de fées malfaisantes appelées aussi estries", Godefroy, *Dictionnaire*, IV, 255, inoltre, Tobler-Lommatzsch, AW IV, 240, è considerato generalmente una continuazione del lat. DIANA, Meyer-Lübke, REW 2624, Wartburg, FEW III, 66 b.

Marzo 1987

GIUSEPPE PICCILLO
TERESA FERRO
Università di Catania

JØRGEN DINES JOHANSEN and HARLY SONNE (eds.), in collaboration with HARTMUT HABERLAND, **Pragmatics and Linguistics.** *Festschrift for Jacob L. Mey on his 60th Birthday 30th October 1986*, Odense University Press, 1986, 248 p.

Pragmatics and Linguistics este un volum omagial cuprinzînd 23 de articole, oferit cunoscutului om de știință Jacob L. Mey la cea de-a 60-a aniversare. Volumul se deschide cu o *tabula gratulatoria* ce înscrie numele a 100 de elevi și colegi ai lui Jacob L. Mey de pe toate meridianele și cu o scurtă biografie a cercetătorului omagiat și se încheie, în mod firesc, cu o listă a lucrărilor lui Jacob L. Mey, fondatorul și redactorul-șef al prestigiosului *Journal of Pragmatics*, care apare din 1977.

Aproape toate orientările pragmaticii contemporane sînt reprezentate în acest volum, ce abordează, din variate perspective, o multitudine de probleme de lingvistică teoretică și aplicată. Astfel, în articolul intitulat sugestiv *The Renaissance of Pragmatics and Beyond* (p. 163—172), Lars Qvortrup își propune să examineze caracterul contemporan al teoriilor pragmatice în epoca societății ,,postmoderne" a informației, cu scopul de a stabili în ce măsură profilul ,,tradițional" al științei informației trebuie modificat, adaptat la noile condiții (autorul preferă în mod constant termenul de ,,știință" a informației celui de ,,disciplină", care ne pare că ar fi fost mai potrivit). Cercetarea pornește de la premisa că instrumentele analitice tradiționale ale științei informației ar mai putea fi aplicate în viitor exclusiv la investigarea unor domenii limitate —de exemplu, ar fi încă interesant să examinăm diseminarea informației folosind un tip de analiză de conținut care să țină cont de condițiile de producere și receptare folosind paradigmele tradiționale ale teoriei comunicării. O astfel de analiză nu ar putea însă explica rolul transmiterii informației în cadrul complexelor relații sociale moderne. De aceea, autorul arată necesitatea revitalizării unei noi științe a informației în epoca inteligenței artificiale și a telecomunicației, care a făcut ca multe ,,secrete profesionale" să devină un bun comun. Societatea contemporană și, cu atît mai mult, aceea a viitorului se caracterizează prin unificarea fluxului informațional și pe deinstituționalizarea instituțiilor culturale (teatrele, cinematografele, bibliotecile sînt tot mai mult înlocuite de benzi de magnetofon și videocasete, tot mai multe discipline se învață prin corespondență etc.); de asemenea, înseși dimensiunile procesului de primire a informației s-au modificat (derularea benzii poate fi oprită, poate fi reluată etc.). Astfel știința informației, bazată pe jocuri lingvistice, văzută ca teorie a relațiilor sociale, devine ea însăși o știință a socialului: ,,pragmatica socială". Această caracteristică impune necesitatea elaborării și definirii paradigmelor care să ne permită structurarea jocurilor lingvistice disparate într-o acțiune purtătoare de sens.

Metodele semanticii logice sînt aplicate în trei dintre articole. Cel aparținind lui Brian Mayoh, *Natural Language = Formal Language?* (p. 115—128), abordează relația limbii naturale și a limbajelor formale cu lumea actuală, cu contextul situațional în care se încadrează și cu contextul lingvistic pe care-l creează. Autorul descrie succint semantica limbajelor formalizate și analizează etapele și implicațiile procesului prin care acestea generează diverse tipuri de mesaje, prin comparație cu procese similare din limba naturală, ceea ce-l conduce în mod firesc la reevaluarea argumentelor pro și contra relației de echivalență dintre aceste două tipuri de coduri. Semnul de întrebare din titlu nu se rezolvă printr-un răspuns ,,definitiv" în finalul articolului, care se caracterizează prin ,,deschidere" și obiectivitate.

Un aspect particular al acestei relații este abordat de Eva Hajičova în articolul *Focussing in Linguistics and in AI* (p. 85—93). Autoarea pornește de la constatarea că în ultimii zece ani termenul de ,,focus" (focalizare) a fost folosit pentru două noțiuni nu numai diferite, dar chiar opuse: focalizarea lingvistică (noțiune introdusă de Halliday și Chomsky) și focalizarea din inteligența artificială, care derivă din conceptul de ,,focalizare a atenției" din psihologie. Din perspectiva adoptată în acest articol, diferența dintre cele două noțiuni se poate face dacă discursul pe care-l caracterizează este introdus într-un context dinamic și dacă se analizează stocul de informații împărtășite de interlocutori în situații diferite. Ca fenomen lingvistic, conceptul de focus — numit și ,,rhemă", ,,comment" — este discutat dintr-o perspectivă generativistă. Concluzia implicită a articolului este că între termenul ,,focus" folosit în lingvistică și același termen integrat vocabularului din inteligența artificială este o relație de omonimie.

În articolul *Know If and Know That* (p. 37—48), Andrzej Bogusławski analizează implicațiile expresiilor *know if* și *know that* din punctul de vedere al semanticii logice (valoarea de adevăr a propozițiilor pe care le introduc, agenții care pot apărea în aceste contexte, tipurile de enunțiatori etc.) și propune un model logic conform căruia *know if* derivă, în structura de adîncime, din *know that*, propozițiile introduse de *know if* fiind doar un tip particular al propozițiilor introduse prin *know that*.

Peter Bøgh Andersen și Berit Holmqvist — *A Toolbox for Analyzing Work Language* (p. 3—22) — elaborează o metodă pentru analiza pe calculator a limbajelor folosite de om și de mașină în diverse procese de producție, ajungînd la concluzia că limbajul roboților nu este omogen. În cea mai mare parte a timpului roboții folosesc un ,,dialect tehnic", cu un vocabular și o sintaxă foarte restrînse; totuși, în situații mai puțin obișnuite, pot folosi și expresii din alte vocabulare. Autorii precizează că, pe baza unei metode ca aceea pe care o propun, poate fi explicat și uzul de rutină al limbajelor specializate folosite de om în procesul de producție și felul în care un robot complex adaptează acest uz la situațiile standard stocate pe calculator. Sînt analizate, de asemenea, metodele de elaborare pe calculator a diverse documente (de amînare, de înregistrare, de plată etc.) necesare în procesul de producție. Metoda de analiză folosește perspectiva actelor de vorbire, conceptul de bază fiind acela de ,,joc de limbaj". ,,Un joc de limbaj constă din secvențe de acte verbale care se presupun reciproc și care, pentru că pot fi subsumate aceluiași scop, formează o unitate autonomă în raport cu alte acte verbale. Un joc de limbaj este o unitate închisă de interacțiune, în sensul că, atunci cînd a fost spus ultimul cuvînt, nici unuia dintre parteneri nu i se mai cere să continue aceeași linie de argumentare, întrucît scopul a fost fie atins, fie abandonat. Un joc de limbaj poate fi identificat în funcție de rezultatul atins de totalitatea actelor verbale individuale" (p. 11). Criteriile pe baza cărora ar putea fi omologate rezultatele actelor verbale individuale nu sînt însă menționate în articol.

Această direcție de cercetare este ilustrată și de articolul lui Haldur Õim, *Where Do Communicative Acts Come From?* (p. 129—135), care arată că se simte tot mai mult nevoia unui model de generare a scopurilor comunicării, știut fiind că dialogul nu este exclusiv o activitate intelectuală direcționată spre un scop, ci și o activitate inconștientă ce are la bază o serie de motive. De aceea, cercetătorul menționează cîteva dintre actele implicite și motivațiile care duc la transformarea receptorului în emițător, propunîndu-și să pregătească astfel terenul pentru abordarea mecanismelor ce generează situațiile de comunicare și a actelor de comunicare înseși în schimburile comunicaționale.

Perspectiva actelor de limbaj este folosită și de Claudia Caffi în articolul *Writing Letters* (p. 49—57), ce pornește de la premisa — de altfel, unanim acceptată — că scrisorile sînt fragmente dintr-un dialog la distanță ce stabilește și presupune un grad mai mare sau mai mic de complicitate între expeditor și destinatar, în funcție de categoria în care sînt încadrate (scrisori oficiale, semioficiale, personale; de altfel, distincția tradițională între scrisorile oficiale și cele neoficiale poate fi reformulată, se arată în partea a doua a articolului, ținînd cont de cantitatea de cunoștințe împărtășită de participanții la comunicare necesară pentru decodarea actelor ce urmează să se producă) și de grija mai mare sau mai mică cu care sînt expediate (expres, par avion, recomandate). Aceste trăsături lingvistice și extralingvistice fac parte dintr-un ritual de comunicare cu reguli și strategii proprii. De asemenea, sînt considerate relevante pentru interpretarea scrisorii calitatea hîrtiei, tipul de scriere (de mînă, la mașină, pe calculator), ca și referințele spațio-temporale din text (de pildă, faptul că expeditorul se referă explicit la ștampila poștei, ce indică momentul și locul de unde a fost expediată scrisoarea, aceasta fiind o modalitate de a integra contextul situațional în cel lingvistic). Proprietățile semnelor scrise influențează direct alegerea strategiilor folosite în această ,,interfață" între două situații de comunicare. De exemplu, nevoia de acte de vorbire neambigue trebuie să țină seama de riscurile pe care le implică folosirea unor mărci ilocuționare explicite (pentru că scrisorile pot fi interceptate). De asemenea, distanța spațio-temporală dintre participanți și absența unui feedback imediat, care le-ar permite să-și modifice sau să-și clarifice actele, îi face pe cei doi participanți să anticipeze reacțiile posibile ale partenerilor și să folosească indici metacomunicaționali pentru a evita neînțelegerile. Faptul că, la fel ca și în alte texte scrise, expeditorul și destinatarul sînt efecte ale textului este un alt factor important în analiza actelor de comunicare mijlocite de scrisori. Clarificarea proceselor implicate în interpretarea scrisorilor, precizează autoarea în finalul demonstrației, ar marca un pas înainte în elucidarea modalităților în care se ,,construiește" cunoașterea reciprocă. Se impune, de asemenea, o analiză minuțioasă a modului în care participanții la comunicare își proiectează spațiul și timpul indicial implicate în diverse stadii ale schimbului comunicațional și își proiectează propria identitate în acest spațiu-timp. Ținînd cont de toate acestea, scrisorile pot fi un material adecvat de cercetare a frînelor, mijloacelor de atenuare, indicilor metacomunicaționali și, în general, a modalităților în care poate fi modificată forța ilocuționară.

Articolul *Politeness and Rationality* (p. 103—114), semnat de Asa Kasher, consideră că regulile politeții discursive guvernează forme ale activității lingvistice, adesea, practica politeții avînd propria sa istorie, care poate să aducă în centrul atenției și să expliciteze o convenție aparent inocentă. Practicile politeții discursive trebuie studiate pentru înțelegerea adecvată a unui

text, deoarece ele variază cu epoca, cultura, societatea etc. Autorul conchide arătînd că folosirea unor expresii ce indică o atitudine reverenţioasă (de pildă, formulele de adresare) ar trebui explicată prin convingerile vorbitorului în legătură cu contextul în care apar şi nu ca fiind guvernate de reguli de politeţe.

În cercetarea intitulată *Narrative Discourse Patterns as a Matter of Perspective* (p. 151—162), Uta M. Quasthoff arată că problema centrală a pragmaticii contemporane este de a stabili nu ce înseamnă un enunţ, ci în ce condiţii a fost emis (pronunţat) acel enunţ. Considerînd că atît detaliile, cît şi modul de a relata o întîmplare diferă în funcţie de caracteristicile pragmatice ale vorbitorilor articolul examinează problema diferenţei de perspectivă ce apare în diverse enunţuri din vorbirea indirectă cotidiană. În acest sens, sînt considerate importante, pe bună dreptate, referinţa enunţurilor şi modelul narativ abstract („frame") în care se încadrează acestea şi la care interlocutorul face apel pentru a decoda mesajul. Aceasta cu atît mai mult, specifică autorul, cu cît orice relatare este o reprezentare (o nouă prezentare şi, în acelaşi timp, o dramatizare a evenimentului relatat). Cum era şi de aşteptat, deixa este considerată a juca un rol esenţial în stabilirea modelelor narative abstracte, în configurarea universului mental al interlocutorilor etc. De asemenea, sînt importante detaliile furnizate şi aspectul verbal folosit la fiecare nouă relatare a evenimentului, ţinînd cont de necesitatea ca acţiunea relatată să fie *imaginată* cu uşurinţă de interlocutor. Ultima parte a articolului se ocupă de tipurile de evaluare pe care o face vorbitorul în re-prezentarea modelului narativ: la îndemîna oricărui subiect există atît mijloace de a integra evaluarea în povestire, cît şi mijloace de a detaşa vocea auctorială de povestire şi de a o face să „păşească în faţa cortinei, adresîndu-se direct spectatorului".

Volumul pe care-l prezentăm aici conţine o singură cercetare de semiotică peirceană: articolul *Sign Concept, Meaning and the Study of Literature* (p. 95—102), semnat de Jørgen Dines Johansen, în care autorul reexaminează noţiunea de poeticitate prin prisma conceptelor utilizate în teoria semiotică şi semantică a lui Ch. S. Peirce. Dintr-o astfel de perspectivă, poeticitatea este mulţimea de coduri ale interpretantului imediat care generează semnul (textul) liniar şi prin care acesta din urmă se deosebeşte de uzul lingvistic curent. Considerată astfel, poeticitatea textului poate fi definită, în opinia autorului, ca rezultat al unei codări „auxiliare", realizată fie conform unor principii universal valabile, fie după o serie de criterii ce acţionează pe perioade limitate.

În articolul *Origin of Language* (p. 187—195), Thomas A. Sebeok consideră că o cercetare a originii limbii trebuie să ţină seama de faptul că limba nu a apărut pentru a satisface o cerinţă de comunicare; o dovadă în acest sens o constituie perfecţionarea sistemelor de semne nonverbale (gesturi, atitudini, grimase etc.) pe măsură ce se dezvoltă codurile lingvistice folosite în comunicarea interumană. Autorul ajunge la concluzia că, deşi semioza (totdeauna precedată de informaţie) deosebeşte animatele de inanimate, limbajul este un mijloc de modelare exclusiv uman; evoluţia limbajului are loc o dată cu evoluţia omului. Pe de altă parte, comunicarea interumană şi comunicarea omului cu mediul înconjurător a inclus întotdeauna şi sisteme secundare de modelare (scrierea) sau terţiare (alfabetul Morse), limbajul articulat (sau ceea ce se numeşte cu un termen modern gramatica în sens larg) fiind numai unul dintre mijloacele de comunicare la îndemîna omului.

În cercetarea intitulată *Japanese Words. Tango Senza Cliché* (p. 59—68), Florian Coulmas reaminteşte cîteva dintre cauzele pentru care mulţi dintre lingviştii contemporani au abandonat analiza cuvîntului ca element fundamentat al limbii: nonidentitatea „cuvintelor" fonologice cu cele ortografice sau cu cele sintactice. Cu toate acestea, precizează în continuare autorul, cuvîntul este o unitate lingvistică importantă, fie şi pentru că majoritatea vorbitorilor au intuiţii în legătură cu unităţile de bază ale limbii lor, pe care le identifică drept cuvinte şi se aşteaptă să le găsească în dicţionare. De altfel, subliniază F. Coulmas, nici autorii de dicţionare nu se îndepărtează prea mult de la segmentările vorbitorilor obişnuiţi pentru că sînt nevoiţi să se adapteze la cerinţele acestora. În acelaşi timp, trebuie ţinut seama de faptul că noţiunile specific lingvistice implicate în delimitarea cuvîntului încorporează informaţii gramaticale importante în legătură cu limba în care este produs un text. Finalul cercetării se ocupă de limba japoneză, unde cuvîntul este greu de delimitat pentru că diferenţa dintre cuvîntul-bază şi compuşi este întotdeauna o diferenţă graduală; de altfel, ambele elemente pot avea aceeaşi structură sintactică. Segmentarea fluxului lingvistic în cuvinte depinde de opţiunea teoretică; de asemenea, trebuie ţinut cont de faptul că, în limba japoneză, noţiunea de unitate lingvistică, în general, şi cea de cuvînt în special, este influenţată în mod hotărîtor de sistemul de scriere şi de o serie de particularităţi ale limbajului scris.

Hans Basbøll semnează un articol de fonologie, *A Note on Phonological Contrast* (p. 23—30). Două enunţuri sînt considerate în contrast dacă diferă sistematic atît în ceea ce priveşte sunetele, cît şi în ceea ce priveşte sensul. Articolul demonstrează că noţiunea de contrast este pertinentă numai dacă se ia în considerare cîte o singură normă lingvistică bine definită şi arată că cercetătorii care s-au ocupat de analiza fenomenului de contrast în fonologie nu-şi iau această precauţie.

În articolul *What is English if not a Language?* (p. 137—140), Trevor Pateman discută relaţia dintre limba vorbită de un agent uman oarecare — văzută ca proiecţie abstractă insti-

tuționalizată, deci o limbă ale cărei norme și nivele pot fi descrise riguros și care pot fi identificate în practică folosind drept criterii tocmai adecvarea la acest model abstract — și convingerile, credințele fiecărui vorbitor cu privire la „limba" pe care o folosește, raportarea sa subiectivă la această „limbă".

Peter Sgall inserează în volumul pe care-l prezentăm aici cercetarea numită *Czech: A Crux Sociolinguistarum* (p. 197—206), în care oferă o descriere succintă a implicațiilor fenomenului de stratificare a limbii cehe în două coduri principale: „ceha standard" și „ceha comună". Așa cum se întîmplă și în cazurile în care apare diglosia (folosirea a două sau mai multe variante ale aceleiași limbi în funcție de circumstanțe), ceha standard este considerată de vorbitorii nativi superioară cehei comune; normele sale au fost studiate temeinic, în timp ce acelea ale cehei comune au fost inițial luate în discuție numai de cercetători din afara acelei comunități lingvistice. Dar, spre deosebire de diglosie, cele două coduri ale limbii cehe nu sînt foarte divergente. Autorul trece apoi în revistă diferențele idiolectale ce apar în folosirea limbii cehe și sprijină ipoteza conform căreia cele două coduri vor evolua în viitor într-unul singur, ce va avea însă mai multe nivele stilistice decît are de obicei o limbă, cu atît mai mult cu cît, în ultimul timp, expresii și trăsături ale cehei comune au pătruns masiv în literatură, chiar în poezie.

Dintre articolele de gramatică trebuie menționat în primul rînd cel al lui C. H. van Schoneveld, *Is the Vocative a Case?* (p. 179—186), în care se discută problema cazului vocativ din perspectiva relației sensului cu referentul, arătînd că, deoarece nu semnifică nici o relație cu celelalte părți de propoziție (cu excepția apoziției), este înrudit din punct de vedere semantic cu imperativul și reprezintă o întreagă propoziție din structura de adîncime, vocativul fiind considerat o clasă aparte, în afara sistemului regulat al cazurilor. Autorul își propune să combată această teorie, abordînd problema vocativului în termeni semantici și pragmatici. În acest scop, cercetătorul amintește că, la fel ca și imperativul (cu care este comparat pe tot parcursul articolului), vocativul își inserează referentul într-o situație de comunicare, în timp ce toate celelalte cazuri marchează relația dintre situația de comunicare și situația narată, în funcție de această relație referentul stabilind o serie de alte relații cu celelalte elemente în interiorul situației narate. Sintaxa cazurilor, precizează autorul, este o constantă a relației dintre situația de comunicare și referent, cazurile fiind de altfel marcate gramatical de trăsături deictice. Cu vocativul lucrurile stau însă altfel. Referentul vocativului se află permanent în interiorul situației de comunicare în care este inserat. În plus, vocativul este folosit în dialog, dar — cu excepția citatelor directe — nu apare niciodată într-un text narativ. Problema statu ului de caz gramatical al vocativului rămîne deschisă în finalul articolului.

Volumul omagial dedicat lui Jacob L. Mey conține și o serie de articole descriptive, ce scot în relief cîte o problemă importantă pentru istoria unei limbi sau a lingvisticii. Astfel, în articolul *Jacob Grimm on the Germanic Generic Second Person Singular Pronoun* (p. 79—84), Hartmut Haberland se ocupă de reacțiile vorbitorilor unei limbi la normele acelei limbi și la modul în care normele sînt aplicate în diverse circumstanțe. Autorul își exemplifică demersul readucînd în discuție argumentele lui Jacob Grimm cu privire la faptul că în germană persoana a II-a singular este folosită mai frecvent decît persoana a III-a singular cu funcție generică (sensul franțuzescului *on*), atît în limba literară (în traducerea *Bibliei* aparținînd lui Luther), cît și în diverse coduri specializate (enunțul problemelor matematice sau prescripțiile medicale) și în majoritatea dialectelor germane.

La rîndul său, Knut Bergsland, în articolul *An Exceptional Innovation* (p. 31—35), discută o situație tipică pentru limba din Groenlanda ale cărei cauze sînt strict de ordin social: folosirea pluralului „soți" pe lîngă un pronume sau adjectiv ce desemnează un singur posesor („soții mei"); această situație lingvistică este determinată de organizarea societății groenlandeze primitive, în care poligamia era mai ales poliginie.

Edgar Polomé, în *A Few Notes on Dutch Terms of Indian Origin* (p. 141—150), amintește că, în ciuda celor două secole de contacte comerciale directe între Țările de Jos și India, în olandeză pot fi reperate relativ puține cuvinte provenite din India; majoritatea acestora reprezintă, de altfel, împrumuturi din portugheză și engleză.

Articolul *Black Humor* (p. 69—77), aparținînd Marlenei Dolitsky, este o analiză pragmatică a umorului negru, luînd în considerare relația acestei specii cu lumea actuală a receptorului, cu reacția individului ca membru al unui grup social (caracterizat deci de o anumită ideologie etc.) și cu realitatea socialmente constituită (umorul negru este considerat rezultat al opresiunii și unic mijloc de defulare).

Direcția psihosociolingvistică a pragmaticii este ilustrată de articolul lui Harly Sonne și Bent Rosenbaum, *The Eye of the Pupil. Psychoanalysis in the Classroom* (p. 207—213), ce se ocupă de caracteristicile codului folosit în interacțiunea profesor—elev, considerînd că funcția principală a profesorului este de a-i ajuta pe elevi să folosească limba pentru a-și organiza experiența și nu aceea de a introduce o mulțime de forme lingvistice specifice.

În articolul „*Es ist nicht meine Haut". Die Unfähigkeit Rudolf Augsteins, den Feminism us zu verstehen* (p. 215—242), Senta Trömel-Plötz analizează competența conversațională și retorica discursurilor (anti)rasiste și a discursurilor (anti)feministe, stabilind și o serie de cauze și impli-

cației sociale ale acestora. La rîndul său, Marina Sbisà, *Some Remarks on Women's Language* (p. 173—178), consideră că limbajul femeilor este guvernat de principiile de „emancipare" și de „autonomie".

Deși, așa cum am încercat să ilustrăm prin această prezentare, articolele din volumul omagial dedicat lui Jacob L. Mey se caracterizează printr-o mare varietate, acoperind cele mai diverse ramuri și metode ale pragmalingvisticii, lectura acestora îi oferă cercetătorului avantajul unei viziuni cvasicomplete a stadiului actual al cercetărilor interdisciplinare de lingvistică în lumea întreagă.

Aprilie 1987 MARIANA NEȚ

Institutul de Lingvistică
București, Spiru Haret 12

MICHEL MALHERBE, **Les langages de l'humanité. Une encyclopédie des 3 000 langues parlées dans le monde**, Paris, Éditions Seghers, 1983, 444 p.

Excelentele condiții grafice ale acestei lucrări, cărora, de la copertă și pînă la dispunerea în pagină și la caracterul de literă nu li se poate reproșa nimic, ca și prezentarea făcută de editură („une image globale et moderne de toutes les langues parlées dans le monde...", coperta a IV-a) constituie îndemnuri la lectura sau consultarea cărții, considerată de editori ca fiind „sans précédent".

Prologul lucrării, *Une vraie tour de Babel*, oferă elemente mai concrete privitoare la concepția și structura ei. Înțelegem astfel că subtitlul, *Une encyclopédie des 3 000 langues parlées dans le monde*, se referă la multitudinea perspectivelor din care este abordat subiectul și nu la modalitatea de tratare a acestuia. Sîntem astfel avertizați că „le souci de la rigueur", o caracteristică esențială, după cît se știe, a unei enciclopedii, nu a intrat în preocupările autorului și că este vorba, de fapt, de „une approche journalistique et non scientifique" (p. 15).

Trecînd peste această (semnificativă totuși) incongruență dintre (sub)titlu și lucrarea ca atare ne pregătim să urmărim universul celor 3 000 de limbi vorbite astăzi și, pe această cale, să ne înțelegem mai bine, așa cum ne asigură autorul, locul în lume (remarcăm că opțiunea pentru numărul de 3 000 nu este în nici un loc argumentată; diversele izvoare indică cifre ce variază între 2 000 și 8 000).

O primă și foarte utilă cale de pătrundere în acest univers o oferă paginile (17—31), în care este prezentat succint, cu ajutorul unor sugestive hărți și tabele, *Le paysage linguistique à la fin du XXe siècle*. Se înfățișează distribuția limbilor pe continente, sînt enumerate limbile internaționale și limbile oficiale cele mai importante și principalele grupări de limbi. În toate cazurile, în afară de indicațiile de răspîndire geografică, sînt furnizate date privitoare la numărul de vorbitori. În absența precizării surselor folosite pentru tabele, cititorul rămîne nelămurit dacă opțiunile în prezentarea unor limbi aparțin autorului sau surselor — preluate *tale quale*. Este cazul, de exemplu, al limbilor bulgară și macedoneană sau finlandeză și estoniană, care apar aici ca un singur idiom — „bulgare-macédonien", „finnois-estonien". Este adevărat că, peste cîteva pagini, cititorul este informat că bulgara și macedoneana sînt dialecte ale unei singure limbi (neindicate), care „ont un caractère officiel dans deux pays voisins" (p. 29), la fel ca malaeza și babasa indonesia.

Avînd în vedere caracterul de popularizare al lucrării, nu ar fi fost poate inutilă precizarea sensului unor termeni, de exemplu limbă oficială sau limbă națională. De altfel, această ultimă noțiune nici nu este amintită aici, autorul considerînd, de exemplu, romanșa una din limbile oficiale ale Elveției. Asemenea erori, am spune de nivel elementar (un alt exemplu în acest sens îl constituie referința la „limba corsicană", grăitoare pentru confuzia dintre limbă și dialect, știut fiind că majoritatea lingviștilor admit că în Corsica se vorbește un dialect italian), nu pot fi justificate nici măcar într-o lucrare „qui se veut accesible sans formation linguistique supérieure" (p. 41).

Este ușor de înțeles și, credem, salutară formula la care a apelat autorul, de a informa un public eterogen evitînd neutralitatea limbajului științific, într-un stil degajat, ca într-un „reportaj pe viu". Așa se explică și introducerea secțiunilor intitulate *La vraie valeur des mots*, consacrată etimologiei, în care sînt prezentate fapte susceptibile de a trezi sau satisface curiozitatea unui cititor străin de asemenea preocupări, și *Langue et société*, în care problemele evoluției viitoare a limbilor sînt înfățișate sub forma unor diverse scenarii posibile. Condiția căreia lucrarea n-ar trebui însă să i se sustragă, pentru a-și atinge obiectivele, este subordonarea acestor aspecte, ținînd de formă, unei exigențe științifice, unei rigori de fond, grație căreia să poată

furniza măcar un minimum de cunoaştere reală, sistematică, a domeniului abordat. Din păcate, această performanță îi este străină. Pentru ilustrarea acestei aserțiuni vom recurge doar la cîteva fapte din secțiunile a doua şi a treia ale lucrării, *Éléments constitutifs d'une langue* (p. 37—129) şi *Les grands groupes de langues* (p. 132—292). Secțiunea a doua este menită să prezinte ,,les différents procédés'' que les langues ont à leur disposition pour se parler ou s'écrire''. Ar trebui deci să constituie o concentrată descriere a compartimentelor unei limbi, din perspectiva țelului lucrării : prezentarea celor circa 3 000 de limbi contemporane. De fapt, este vorba de juxtapunerea, fără nici o ierarhizare, a unor informații referitoare la fapte de structură a unor limbi, nu rareori greşit interpretate. Astfel, în spațiul de numai o pagină consacrat sistemului vocalic sînt menționate vocalele limbii franceze (*a, e, i, o, u,* inventariate deci la nivel grafic şi nu fonetic sau fonologic), ale birmanezei (inexplicabilă cifra de 64, față de 8 cîte indică lucrările de lingvistică), se semnalează bogăția vocalică a englezei şi sărăcia arabei, fenomenul armoniei vocalice specific unor limbi — informații care ar fi putut mai degrabă să fie date la fiecare dintre limbile respective şi care, evident, nu pot înarma un cititor cu ,,instrumentele'' necesare pentru înțelegerea vocalismului altor idiomuri. Vorbind despre modalitățile de îmbogățire a vocabularului unei limbi, autorul începe cu ,,l'exubérante prolifération des synonymes argotiques'' (p. 78), epuizînd apoi, în două pagini, prin intermediul cîtorva exemple, derivarea, compunerea, împrumutul. Singura parte cu adevărat interesantă în acest capitol este aceea consacrată scrierii, în care cele mai importante sisteme de scriere sînt reproduse în condiții grafice impecabile.

Aceeaşi impresie de juxtapunere a unor informații de proveniență diferită, puțin apte a contura o imagine globală asupra idiomurilor sau grupelor de idiomuri prezentate, o lasă şi cea de a treia secțiune, care ar trebui să constituie centrul de greutate al lucrării, *Les grands groupes de langues*. În viziunea autorului, acestea sînt : limbile indo-europene, dravidiene, hamito-semitice, aglutinante, limbile tonale din Africa neagră, malaiopolineziana şi khmera, limbile primitive ale Oceaniei. Clasificarea rezultată, cum se vede, din amestecul criteriilor genealogic, tipologic şi geografic, a fost considerată de autor mai puțin ,,frustrante pour le public'' decît tradiționalele clasificări genealogice. Sînt prezentate apoi succint ramurile aparținînd fiecărei familii sau grupări şi, prin cîteva caracteristici, de cele mai multe ori aleatorii, de multe ori eronate, principalele limbi ale familiei. Cititorul nu va afla, de exemplu, cîte şi care sînt limbile romanice, din rîndul cărora sînt menționate franceza, spaniola, portugheza italiana, româna (tratate în lucrare) şi ,,quantité de langues ou dialectes d'importance diverse, tels que le catalan, le provençal, le corse, l'occitan, le galicien, le sarde, le romanche...''. Dincolo de faptul că pentru cititorul căruia îi este destinată lucrarea problemele limbilor romanice ,,minore'' sînt în cea mai mare parte necunoscute şi, deci, informațiile în acest sens nu ar fi fost deloc lipsite de interes, datele furnizate pentru limbile tratate în lucrare cu greu pot fi considerate ca relevante pentru caracterizarea lor. Pornind de la premisa că limbile romanice au foarte multe puncte comune între ele şi că ,,leurs différences ne portent le plus souvent que sur des détails de peu d'importance'' (p. 141), autorul îşi propune să consemneze, doar pentru limbile ,,majore'', unele particularități de obicei ignorate sau uitate. Despre franceză se poate afla, astfel, că este rezultatul limbii formate pe teritoriul Galiei după cucerirea romană, care ,,n'est pas plus du gallois que du latin'' (p. 141), informație completată în altă parte (p. 377) prin caracterizarea francezei ca o ,,créole réussi''. Descrierea spaniolei (limbii) se rezumă la următoarele particularități : notarea frazelor interogative printr-un semn de întrebare scris invers la început şi normal la sfîrşit, prezența unei secțiuni speciale în dicționare pentru cuvintele care au la inițială ,,literele particulare'' *ll* şi *ch*, dublarea inițialei numelor la plural în abrevieri, cîteva exemple de americanisme din lexicul spaniolei americane. În cazul românei, dincolo de informațiile de ordin istoric eronate (românii sînt produsul unei colonizări, în evul mediu România a fost înglobată în Imperiul Bulgar), afirmațiile menite a contura specificul limbii sînt cel puțin surprinzătoare : româna este o limbă romanică în proporție de 90%, restul provenind din limbile slave ; are cîteva cuvinte albaneze şi maghiare ; idiomul vorbit de daci era o limbă ilirică, înrudită cu albaneza ; unele cuvinte româneşti sînt mai aproape de indo-europeană decît de latină, ca de exemplu *apă*, comparabil cu persanul *ab* ; o trăsătură — considerată de autor amuzantă — ar fi şi faptul că, dintre limbile romanice, catalana este aceea de care româna se apropie în mod deosebit (în ambele limbi, se argumentează, '' « feu » se dit *foc*..., à comparer avec *fuego* en espagnol et *foco* en italien''), explicația fiind că ,,la légion de Traian était composée pour une large part de soldats de Catalogne'' (p. 148). Ne întrebăm ce credit — ştiințific — poate fi acordat informațiilor referitoare la limbile mai puțin cunoscute şi studiate dacă limbile romanice — pentru care există numeroase şi foarte bune surse — sînt tratate într-un mod atît de simplist sau eronat. O nedumerire trezeşte şi, din nou, subtitlul lucrării, conform căruia lucrarea oferă informații despre 3 000 de limbi : cifra limbilor şi a grupărilor de limbi înregistrate în indicele de la sfîrşitul volumului nu depăşeşte 500. Singura parte a lucrării care nu dezamăgeşte pe cititor şi a cărei consultare este cu adevărat utilă este aceea cuprinsă în Anexe, care înregistrează *Les langues parlées dans les diffé-*

rents pays du monde, în ordinea alfabetică a țărilor independente (p. 411—432). Este însă prea puțin față de obiectivele declarate de autor.

Mai 1987 JANA BALACCIU-MATEI
Institutul de Lingvistică
București, Spiru Haret 12

ANDRÉ MARTINET, **Des Steppes aux Océans. L'indo-européen et les „Indo-européens"**, Paris, Payot, 1986, 274 p.

Încă o nouă privire de ansamblu asupra indo-europenisticii dă mărturie deopotrivă asupra interesului publicului larg pentru acest domeniu al ,,umanioarelor'', ca și asupra preocupării specialiștilor de a satisface un cerc cît mai vast de cititori.

Cartea învățatului maestru care este A. Martinet urmează marile linii firești pentru o lucrare de informare generală. Primele ei patru capitole (p. 13—61) situează indo-europeana (mai jos IE) comună, discută condițiile de viață și motivele mișcărilor de populații în mileniile VII î.e.n. — I e. n. și caută o corelare a datelor lingvistice cu cele arheologice. În ansamblu, imaginea propusă de autor este cea arheologică a Mariei Gimbutas : IE comună încă la 5000 î.e.n. în cultura kurganelor din stepele nord-pontice, cu trei valuri ulterioare de răspîndire a dialectelor IE, în jur de 4200, apoi 3300 și 2800, firește cu avansări succesive pînă în mileniul I î.e.n. ; ,,indo-europenizarea'' este văzută ca un proces lent, treptat, variat și complex, petrecut prin suprapunerea peste alte populații neolitice locale, factorii determinanți ai marilor mișcări IE fiind dezvoltarea agriculturii, creșterea populației, modificările climatice. În mod paradoxal, deși lingvist, autorul este relativ sceptic în privința argumentelor lingvistice privind precizarea patriei primitive IE (,,marea'', ,,fagul'', ,,peștele'' — dar fără celebrul *Lachsargument* —, ,,regele'', ,,plugul''), dar se arată receptiv la argumentele de ordin arheologic, admițînd înaintarea ,,oamenilor stepei'' din cultura kurganelor în dauna culturilor neolitice, în primul rînd a celei danubiene, înalt dezvoltate, începînd cu sfîrșitul mileniului V î.e.n. ; un șir de hărți și de scheme cronologice (p. 56—61) definesc mai limpede zona largă de plecare (între Nipru și nordul Caucazului) și etapele înaintării, pomenite mai sus.

Materialul expus în cursul unei rapide treceri în revistă a limbilor și a grupurilor de limbi IE (p. 62—102) permite schițarea problemelor lingvistice fundamentale cu care este confruntată reconstruirea stadiului IE comun. O expunere vie și captivantă desfășoară, rînd pe rînd, principiile și metodele care alcătuiesc arsenalul comparatistului (p. 103—132).

A doua jumătate a volumului o alcătuiește restituirea structurilor IE comune : sistemul fonologic, gramatica, vocabularul (p. 133—261). Cele mai de seamă trăsături ale acestei reconstituiri sînt : în domeniul fonetic-fonologic, susținerea teoriei glotaliste (promovată de autor încă din 1956) asupra sistemului oclusivelor IE, adoptarea teoriei laringale (lărgite), postularea pentru IE comună a unor ,,occlusives complexes'' de tip *kp, *gb și a unor ,,prénasalisées'' de tip *$^{n}d^{(h)}$, *$^{m}b^{(h)}$, precum și a unui accent de intensitate (acceptat mai degrabă pe baza mărturiei germanicei comune decît a martorilor tradiționali ca sanscrita, greaca, latina sau limbile baltice).

În domeniul morfologic, pornind de la un trunchi comun nume/ verb, pe lîngă susținerea unui ergativ inițial (sursa Ab. -G. în *-*es*, apoi și a N. în *-*s* — acesta din urmă ca ,,ferme conçue hors syntaxe'', p. 186) și identificarea unui ,,allatif'' vechi în * -*ey*/ -*i* (sursa D. și L.), anterior celui în *-*m* (sursa Ac.), se vorbește despre o dihotomie primară ,,accompli''/ ,,procès en cours'', ca sursă a dipticului ,,noms d'auteur''/ ,,noms d'action'' și, apoi, prin personalizare (pronominală — pers. I și a II-a), la verb, a cuplului ,,*perfectum*''/ ,,*infectum*'' (cu o eventuală bipartiție, ulterioară a acestuia din urmă în ,,situationnel'' (= durativ) și ,,événimentiel'' (= momentan, aorist). Aceasta, firește, spicuind doar datele majore ale acestei expuneri mereu percutante și personale, a cărei încheiere, oarecum surprinzătoare, ne aduce un ecou al ipotezei Sapir-Whorf : ,,Les idées que les hommes se font du monde dans lequel ils vivent sont, dans une large mesure, dépendantes des structures linguistiques qu'ils utilisent pour communiquer leur expérience. ... Ce n'est pas la pensée qui a créé le langage mais le langage qui, né des besoins communicatifs les plus divers, a permis à l'homme d'accédér à pensée'' (p. 229).

De un interes deosebit pentru cititor va fi capitolul dedicat vocabularului IE (p. 230—259), structurat pe arii semantice : rudenie, societate, zeii, deplasările și creșterea animalelor, fauna și flora, agricultura și o serie de alte ocupații omenești, în fine, definirea culorilor. Prin forța lucrurilor succintă, această trecere în revistă a cîtorva realități și reprezentări străvechi, văzute prin prisma cuvintelor restituibile IE comune, lasă celui ce citește o sănătoasă dorință de a căuta să afle mai multe în acest domeniu al științei.

O tablă de convenții grafice și trei indici selectivi, deci sumari („langues et peuples", „notions", „auteurs"), încheie volumul, facilitîndu-i considerabil întrebuințarea (p. 261—271).

O atare lucrare, scrisă nervos și repede [1], mai degrabă ca rod al convingerilor dobîndite în propria carieră științifică, decît ca sumă a rezultatelor larg acceptabile actualmente va provoca, fără îndoială, dezbateri aprinse. Ceea ce dă poziției autorului nota ei cea mai specifică este, înainte de toate, încrederea fără limite în propriile interpretări fonetice și fonologice și creditul acordat comparațiilor tipologice (în dauna mai puțin scînteietoarei reconstrucții interne și externe genealogice a metodei clasice), tendință pregnantă astăzi, cu alte nuanțe, și la alți indo-europeniști (de pildă T. V. Gamkrelidze și V. V. Ivanov).

Întemeierea pe considerente fonetice ajunge deci să pătrundă pînă și în explicarea heteroclisiei *(-r/-n-*, cu ipoteza *-n* > *-r*, p. 171 și 186), în stabilirea jocului apofonic (cf. p. 186 și 211 — „*g^{hw}né* (de *g^{hw}en) **imprononçable** et passé à *g^{hw}oné" — s.n.), în considerarea lui *$d\underset{o}{n}g^{h}weH_2$ „limbă" drept un compus nu pe considerentul morfologic al structurii sale morfematice, ci pe acela fonetic că „il n'y a pas de monème avec cinq *(sic)* consonnes" (p. 128) etc. Cît despre căutarea originii demonstrativului **so-/to-* într-un deictic *(*toló-/tólo-)*, bazat pe *t-*, pronunțat din vîrful limbii pentru că „lorsque le geste se fait non plus avec le doigt, mais avec la langue, c'est la pointe de cet organe qui entre en action", dovadă *tiens, dai, togli* sau *there* (p. 188) — adăugînd încă „une fermière qui donne du grain à sa volaille ponctue volontiers son mouvement d'un *ta, ta, ta! (ibid.)* — desigur că înseși statutele Societății de Lingvistică din Paris ar avea anumite obiecții. Apoi, întreaga teorie asupra accentului, care neagă *ex cathedra* posibilitatea accentului melodic IE — tot pe considerente tipologice — și susține că circumflexul „indique une mélodie qui monte pour atteindre son sommet vers la fin de la voyelle" (p. 74), va avea darul de a neliniști pe orice elenist, greu dispus să accepte drept rezultat al lungirii compensatorii „un sommet mélodique *sur le début* de la voyelle longue" (p. 176) [2].

De altfel, chiar dacă la un moment dat se încearcă o eludare principială a obiecției că acesta este luat drept un *deus ex machina* (p. 175—176), accentul joacă practic mereu rolul factorului motor al gradelor apofonice, deci al morfologiei cu flexiune internă (cf. p. 175, înaintea palinodiei, apoi p. 188 și 194/196), ceea ce îngăduie pierderea din vedere a fondării (motivării) morfosemantice și a restructurărilor analogice ale paradigmelor.

La rîndul lui, argumentul tipologic este subiacent unei bune părți a teoriilor de ansamblu sau a explicațiilor de amănunt, în special în capitolul dedicat sistemului fonologic (teoria glotalistă, postularea oclusivelor complexe și prenazalizate, teoria tonurilor, dar și ipotezele asupra ergativului), ajungîndu-se în final mai degrabă la restituirea unui posibil tip protoIE decît a IE comune dinaintea ruperii dialectelor (la care duce, clasic, reconstrucția dinăuntrul grupului IE).

La cele de mai sus, în contrast cu nenumărate dezvoltări sau excursuri captivante, ca acelea despre mișcările de populații, despre timp, mod, diateză, din secțiunea închinată vocabularului, se adaugă o seamă de detalii problematice : plasarea seacă — mai ales în fața unui public neinformat — a nașterii limbilor romanice în sec. II e.n. (p. 65), fixarea rutei indo-iranienilor prin Balcani și Asia Mică spre Iran și India (probabil din cauza regatului Mitanni, p. 55/57, 60—61 și 68—69), admiterea scrierii vechi perse și înainte de Darius cel Mare, din secolul VII î. e. n. (p. 69), înglobarea rapidă și parcă nejustificare a macedonenei antice lîngă tracă și nu lîngă greacă (p. 73) ori apropierea, fără explicație, a chinezului *ma* de engl. *mare*,

[1] Lipsa decantării în redactare se face simțită printr-o seamă de neatenții de moment, ca socotirea francilor (idolatri păgîni, pînă sub Clovis, după Grégoire de Tours) drept un popor „nominalement chrétien, mais sectateur de l'hérésie arienne" (p. 92), ca mențiunea șovăielii *l/r* exclusiv pentru sanscrită (nu și pentru vechea persă, p. 169), ca fluctuația între etimonul * *pater* (p. 232) și corectul * *pətēr* (p. 236) etc.

[2] Cf. M. Lejeune, *Phonétique historique du mycénien et du grec ancien*, Paris, Klincksieck, 1975, p. 294—295. Este curios de notat că A. Martinet trimite simplu la dicționarul etimologic al lui Boisacq (p. 42, n. 1), fără a pomeni de Frisk și de Chantraine.

ca descinzînd din „la plus ancienne désignation ancienne pour le cheval" (p. 241 — probabil IE **morko-)* ş.a. [3].

Orice carte bogată în fapte şi în idei, cu adevărat nouă, stîrneşte şi provoacă prin însăşi substanţa interpretărilor pe care le oferă. Verdictul timpului va decide dacă modernitatea axiomelor pe care se bazează lucrarea lui A. Martinet, ca sumă elementară a indo-europenisticii, îi va fi fost de bun augur.

Aprilie 1987

DAN SLUŞANSCHI

Facultatea de Filologie
Bucureşti, Edgar Quinet 5—7

[3] Să menţionăm în treacăt cîteva *coquilles*, fie amuzante (cum e *congénaires*, p. 115), fie eventual derutante, mai ales în etimoane (ca **weloden* pentru **wel oden* „apă", p. 229 ; **loiseH$_2$* pentru lat. *līra*, v. sl. *lěxa*, lit. *lyse* „brazdă", în loc de **leiseH$_2$* ; ** wesкslo-* în loc de **wekslo-* pentru lat. *uēlum* „pînză").

Anuar de lingvistică și istorie literară*, tomul XXX, 1985, A. Lingvistică, Iași, 430 p.

Acest al XXX-lea tom[1] al cunoscutei publicații ieșene cuprinde majoritatea comunicărilor prezentate la cel de al III-lea Simpozion Național de Dialectologie, ale cărui lucrări au avut loc la Iași în octombrie 1984.

Cele nouă capitole ale volumului reprezintă tot atîtea probleme importante ale cercetărilor dialectologice. Primul capitol, *Teorie și metodă în dialectologie* (p. 11—60), este dedicat unor probleme generale teoretice și metodologice. Capitolul se deschide cu articolul *Divergență dialectală și intercomunicare*, în care Emanuel Vasiliu formulează în termeni exacți modul cum înțelege intercomunicarea dintre doi indivizi care folosesc idiomuri diferite (limbi diferite sau dialecte, subdialecte sau graiuri ale aceleiași limbi). Valeriu Rusu se referă la *Etnotextele în perspectivă românească*, Dragoș Moldovanu discută *resemantizarea toponimelor* (concept introdus și definit de autor), iar Ion Mării continuă comentariile pe marginea *Atlasului lingvistic român*, publicate sub titlul *Din însemnările unui redactor* (aici partea a II-a). În sfîrșit, Marilena Tiugan face unele considerații, din perspectivă socioculturală, asupra moldovenilor rezidenți în București.

Capitolul al doilea, *Dialectologie europeană* (p. 61—118), reunește articolele privitoare la contribuțiile românești la *Atlasul limbilor Europei*, precum și la diferite probleme ale altor limbi sau graiuri. B. Cazacu relevă *Contribuția lingviștilor români la interpretarea datelor Atlasului limbilor Europei (Atlas Linguarum Europae)*, iar V. Arvinte realizează un *Comentariu lingvistic la întrebarea 047 „le bois", „la forêt" din Atlas Linguarum Europae (ALE). Denumiri pentru „pădure" al căror sens primar a fost „mlaștină"*. Ariton Vraciu examinează unele principii ale *Atlasului lingvistic lituanian*, Margareta-Sigrid Jumucă discută *Problema amestecului și a nivelării lingvistice oglindită în evoluția diftongilor din dialectul „Deutschböhmisch"*, Andrei Ivanov și Feodor Chirilă au în vedere principiile de alcătuire a *Dicționarului graiurilor rusești (lipovenești) din România*, precum și alte aspecte, gramaticale și semantice, ale graiurilor lipovenești.

În numeroase articole sînt abordate aspecte fonetice, morfologice și lexicale ale graiurilor dacoromâne. Acestea formează capitolul al III-lea, *Graiurile dacoromâne* (p. 119—238). Cele mai multe dintre fenomenele fonetice analizate acoperă întreg teritoriul dacoromân : *Schimbări fonetice populare formulate greșit sau incomplet* (G. Ivănescu), durificarea consoanelor prepalatale (Radu Sp. Popescu), iotacizarea verbelor românești (Ion Calotă), variantele fonetice și valorile prepozițiilor *de* și *pe* (Magdalena Vulpe). Altele sînt considerate specifice numai pentru anumite zone geografice : o disimilare consonantică proprie graiurilor dacoromâne de nord (Ion A. Florea), particularități fonetice ale graiurilor din valea Someșului Mare, județul Suceava, văzute ca factori de diferențiere a acestor graiuri (Ion-Horia Bîrleanu). Elemente *morfologice* arhaice păstrate în unele graiuri românești sînt relevate de Paul Lăzărescu (cu referire la graiurile românești de dincolo de Prut) și de Victorela Neagoe (forme arhaice de perfect simplu și mai mult ca perfect). Viorica Goicu se ocupă de valorile suf. *-oň* în graiurile și onomastica Banatului și Hațegului, sufix caracteristic acestor zone geografice. Și *lexicul* graiurilor, prin bogăția și însemnătatea lui pentru istoria limbii române, a stat în atenția cercetătorilor. Teofil Teaha remarcă vitalitatea cuvîntului *ghindură* (< lat. *glandula*) în graiurile românești actuale. Maria Purdela Sitaru discută termenii cu semnificația „a leșina" din lexicul subdialectului bănățean, iar Vasile Ioniță face unele observații etimologice asupra lexicului dialectal din DLR. Expresivitatea lexicului din graiuri este demonstrată în contribuțiile datorate lui Ion Nuță, care se ocupă de terminologia corpului omenesc (cu privire specială la creația metaforică în graiurile populare din nord-estul Moldovei), și Nicolae Felecan, care analizează metafora în terminologia meseriilor (pe baza ALRSN). Mai multe articole din acest capitol au adus în discuție fapte de limbă de pe întregul teritoriu pe care se vorbește limba română.

* Titlu sub care apare, din 1970, publicația *Anuar de filologie*, care continuă, începînd cu anul 1964, revista „Studii și cercetări științifice". Filologie. Academia R.S.R., Filiala Iași, 1950.

[1] Tomul al XXIX-lea a fost prezentat de Zorela Creța în SCL XXXVII, 1986, nr. 4, p. 351—352.

Capitolul al IV-lea a fost dedicat *dialectelor sud-dunărene* (p. 239—282). Sînt analizate aici, comparativ, transpuneri ale unor poeme eminesciene în aromână : lexicul *Luceafărului* în română şi aromână sub aspect statistic şi etimologic (Romulus Todoran) şi *Glossa* în două versiuni aromâne (Ştefan Giosu).

La aromână se referă şi Ion Popescu Sireteanu (contribuţia lui Ioan Caragiani la cunoaşterea acestui dialect), precum şi Mariana Bara (tipuri de *code-switching* în bilingvismul aromână-dacoromână). Date utile asupra meglenoromânei vorbite în Dobrogea aduce Elena Scărlătoiu.

Articolele în care graiurile sînt studiate în perspectivă diacronică alcătuiesc capitolul al V-lea, *Dialectologie istorică* (p. 283—310). Andrei Avram demonstrează că *Lexiconul heptaglot de la Oxford* constituie o sursă de informaţii asupra graiurilor dacoromâne din secolul al XVII-lea, C. Frîncu cercetează *Originea, vechimea şi difuzarea lexico-areală a formelor de perfect simplu în „-sei"* şi Eugenia Dima se opreşte asupra unor *Aspecte fonetice dialectale în traducerile munteneşti din a doua jumătate a secolului al XVII-lea.*

Unele probleme ale relaţiei dintre dialectologie şi onomastică au fost tratate în capitolul al VI-lea, *Dialectologia şi ştiinţele onomastice* (p. 311—346). De raportul dintre dialectologie şi *toponimie* se ocupă Mircea Homorodean *(Între toponimie şi dialectologie)*, Rodica Sufleţel care, continuînd studierea termenilor geografici populari din Banat, discută aici *Termeni hidrografici populari în toponimie* şi Puiu Filipescu *(Particularităţi regionale de limbă în entopice şi toponime din Valea Zeletinului (judeţul Bacău)*. Raportul dintre dialectologie şi *antroponimie* este relevat de Al. Cristureanu (cu referire la domeniul poreclelor) şi de Ana şi Al. Cristureanu (cu referire la numele de familie din Oltenia).

Cele cîteva contribuţii privind *istoria dialectologiei româneşti* din capitolul al VII-lea (p. 347—372) se referă la concepţia lui Sextil Puşcariu despre structura dialectală a dacoromânei (Vasile Frăţilă), la contribuţiile lui August Treboniu Laurian în domeniul dialectologiei (Katalin Dumitraşcu), la importanţa acordată de Timotei Cipariu cercetărilor dialectale pentru istoria limbii române (Carmen Gabriela Pamfil), la preocupările lui Nicolae Pauleti privind autenticitatea limbii folclorului (Petru Zugun).

Diferite aspecte ale raportului dintre faptele dialectale şi limba literară au stat în atenţia altor cercetători. Articolele cu această temă constituie capitolul al VIII-lea, *Dialectologie şi limbă literară* (p. 373—412). Rolul regionalismului în textul literar (artistic) este discutat de D. Irimie. La diferite aspecte ale limbii literare în textele vechi se referă Laura Vasiliu *(Sinonime coordonate : literar/ regional în texte vechi)* şi C. Dimitriu *(Fonetisme regionale, populare şi arhaice în „Codicele popii Bratul")*. Funcţia stilistică a regionalismelor (în pasajele satirice din *Cronica* lui Radu Popescu) este adusă în discuţie de Al. Andriescu. Gavril Istrati semnalează regionalisme (fonetice şi lexicale) folosite de Marin Sorescu în lucrarea *La Lilieci*, menţionînd că numeroase cuvinte nu sînt atestate în nici o operă lexicografică.

În ultimul capitol, *Dialectologie şi didactică* (p. 413—426), fenomenele dialectale (în special lexicale) sînt privite din punctul de vedere al activităţii instructiv-educative. Capitolul cuprinde două articole : *Conceptul de „bunăcuviinţă" şi formulele care îl exprimă în limba română*, semnat de Tatiana Slama Cazacu, şi *Elemente regionale în manualele de citire din învăţămîntul primar*, semnat de Mariana Ciolac.

După cum s-a putut vedea din această scurtă prezentare, graiurile populare au fost studiate din cele mai diverse puncte de vedere. Prin marea bogăţie şi diversitate a materialului pe care îl cuprinde, acest volum poate suscita nu numai interesul dialectologilor, ci şi al celor care se ocupă de lingvistica generală sau de istoria lingvsticii româneşti, al lexicologilor şi lexicografilor, al celor interesaţi de stilistică şi limbă literară, de etimologie şi onomastică, precum şi al profesorilor din învăţămîntul gimnazial şi mediu.

LUCREŢIA MAREŞ

GUILLERMO ROJO, **El lenguaje, las lenguas y la lingüística**, Universidad de Santiago de Compostela, 1986, 63 p.

Lucrarea inaugurează seria de lingvistică a colecţiei LALIA, ce va fructifica, în scopuri didactice, activitatea de cercetare a membrilor catedrei de filologie spaniolă, teoria literaturii şi lingvistică generală de la Universitatea din Santiago de Compostela. O altă serie va fi consacrată literaturii.

Titlul, structura şi, fără îndoială, dimensiunile acestei prime lucrări sînt determinate de precisa ei destinaţie : profesorii seminarului permanent de limbă spaniolă al cursului de orientare universitară, cărora le pune la dispoziţie o prezentare sistematică şi coerentă a principiilor de bază ce trebuie să le ghideze activitatea cu elevii din învăţămîntul mediu.

Lucrarea cuprinde trei capitole care expun, într-o formă concentrată, problemele limbajului în general *(El lenguajo como sistema de comunicación)*, ale limbilor istorice *(Unidad y variedad de las lenguas)* și ale științei al cărui obiect îl constituie aceste probleme — lingvistica *(Las disciplinas lingüisticas)*.

Primul capitol abordează aspecte ale structurii și funcțiilor limbajului uman în comparație cu alte sisteme de comunicare. Cel de-al doilea face referiri la varietatea și multitudinea limbilor naturale, enumeră și caracterizează sumar, dar pertinent, varietățile interne (,,limbile funcționale'') ale unei limbi, oprindu-se mai pe larg asupra relației limbă—dialect, examinează raportul sistem—realizare a lui. În sfîrșit, în cîteva pagini sînt sintetizate, în ultimul capitol, obiectivele și specificul metodologic al diverselor discipline lingvistice.

Așa cum arată și referințele bibliografice, perspectiva din care autorul înfățișează problemele esențiale ale științei limbii este una modernă, fructificînd aspectele valide și validate ale diverselor școli poststructuraliste. Limbajul clar și nesofisticat, simplitatea pedagogică a expunerii — de la particular la general — asigură realizarea într-o manieră exemplară a proiectului autorului, chiar dacă spațiul consacrat nu depășește cîteva zeci de pagini.

JANA BALACCIU-MATEI

B. DE LUCA, U. GRILLO, P. PACE, S. RANZOLI, **Language in Literature: Exploring Literary Texts**, Torino, Loescher Editore, ediția a II-a — 1986, vol. I — 244 p., vol. II — 422 p.

Cele patru autoare, profesoare de literatură engleză în Italia, prezintă un manual de analiză lingvistică a literaturii, care poate fi considerat un adevărat model, mai ales datorită complexității sale.

Introducerea lucrării începe printr-un citat din cunoscutul specialist englez de lingvistică aplicată, H. Widdowson: ,,Nu putem să-i expunem pur și simplu pe studenți textului literar și să sperăm ca ei să-i descopere mesajul esențial grație unei miraculoase revelații''. Plecînd de la această premisă, autoarele și-au propus să arate cum se poate citi textul literar într-o limbă străină cu un dublu obiectiv: 1) de a oferi studentului sau elevului modalitățile de a ajunge la o însușire conștientă a mijloacelor formale și a codurilor lingvistice care operează în literatură; 2) de a crea la elevi o competență autonomă de lectură prin examinarea elementelor analizabile și verificabile prezente în textul însuși. (Textele sînt englezești și americane.) În vol. I se prezintă trăsăturile distinctive ale genurilor literare majore, iar în vol. II se prezintă o panoramă a literaturii engleze din ultimele două secole. Se oferă, desigur, informațiile utile și încadrarea valorico-socială a perioadei, ca și prezentări ale unora dintre autorii reprezentați în antologie. Dar obiectivul central al acestei lucrări este, cum îl arată și titlul, de a contribui la analiza limbii, a mijloacelor lingvistice din textele literare, pentru a înlesni astfel înțelegerea ,,mesajelor literare''. În primul volum textele sînt însoțite de analize și exerciții ,,lingvistico-structurale'', iar în cel de al doilea se cere studenților să aplice procedeele de analiză învățate în primul volum și totodată să sublinieze aspectele caracteristice ale unor fapte literare în perioada respectivă. Autoarele subliniază faptul că nu au intenționat să ofere sinteze istorico-literare, ca scop în sine, ci încadrările prezentate urmăresc o mai bună ilustrare a ,,limbajului literar'' și a modului în care funcționează și se modifică în timp codurile funcționale (de ex. în vol. II, p. 47, 136, 155).

În legătură cu ,,diversele varietăți de limbă'' numite ,,registre'', în vol. I, la p. 141 și urm., relativ la poezia *Reported Missing* de Barry Cole, se dezvoltă conceptul de ,,situație'' în procesul de comunicare și se cere apoi să se ,,descrie situația din proces avînd în vedere acești factori'' (p. 142). Sau — referitor la *baladele* din evul mediu (p. 149) — între alte elemente de analiză, se cere să se compare două balade ținînd seama de vocabular, sintaxă, folosirea repetiției etc. Sau, pentru un sonet de W. B. Yeats, se solicită răspuns la întrebări ca: ,,În ce măsură corespunde limbajul cu tema aleasă?'' (p. 56) ,,Limbajul folosit se abate de la limba de fiecare zi?'' ,,Cuvintele mai au și implicații dincolo de sensurile lor din dicționar?'' (p. 157).

Fiind completate cu 2 broșuri ,,chei pentru profesori'', cu numeroase materiale auxiliare și cu o ilustrație foarte pregnantă, volumele de analize ,,a folosirii limbii în literatură'' elaborate de profesoarele din Italia îmbină toate calitățile dorite pentru munca universitară.

ANDREI BANTAȘ

Rumänistik in der Diskussion : Sprache, Literatur u. Geschichte, Günter Holtus ; Edgar Radtke (Hrsg.), Tübingen, Narr, 1986, 435 p. (= **Tübinger Beiträge zur Linguistik** 259).

Cartea *Rumänistik in der Diskussion* îmbogăţeşte seria studiilor referitoare la cultura românească apărute în străinătate. Lucrarea reuneşte, în cele 435 de pagini, un şir de referate dedicate limbii şi literaturii române, prezentate în cadrul seminarului de romanistică al Universităţii ,,Johannes Gutenberg'' din Mainz.

O scurtă introducere (de o pagină) — în care este prezentat în mod succint volumul, ca nou argument în favoarea vitalităţii cercetărilor de "românistică" în cadrul celor de romanistică—precede cele trei mari secţiuni ale volumului : I. Aspecte istorice ale cercetărilor despre România, II. Lingvistică, III. Ştiinţa literaturii. Celor trei domenii mai sus citate li se acordă un spaţiu tipografic inegal (304 pagini din cele 435 ale volumului tratînd probleme de lingvistică), ceea ce nu înseamnă, susţin editorii, că ar exista o disproporţie în ceea ce priveşte importanţa fiecărui domeniu în parte în cadrul studiilor de filologie română.

Cu toate că, sub aspect tematic, editorii nu au avut în intenţie să pună la dispoziţia cititorilor un studiu cu caracter exhaustiv referitor la limba şi literatura română — inserarea în volum a unei prezentări introductive, de sinteză, asupra stadiului actual al cercetărilor de ,,românistică" ar fi fost utilă publicului larg căruia cartea i se adresează.

Majoritatea referatelor prezentate constituie sinteze, corect alcătuite şi temeinic documentate, privitoare la tema luată în discuţie, unele dintre acestea relevînd aspecte inedite ale culturii româneşti.

În cadrul secţiunii de istorie ne reţine atenţia articolul lui Klaus Heitmann (Heidelberg) : *Emil Fischer (1855—1921) und seine Beiträge zur Rumänienkunde* (p. 12—39), care îşi propune să ofere o contribuţie la istoria cercetărilor germane asupra României şi totodată la istoria contactelor româno-germane, aşa cum apar ele în scrierile medicului bucureştean dr. Emil Fischer.

Secţiunea de lingvistică este subîmpărţită în trei capitole, corespunzătoare unor domenii de cercetare ale acesteia : 1. Istoria limbii, lexicografie şi lexicologie, 2. Varietăţi ale limbii române, 3. Aspecte tipologice şi diacronice ale gramaticii româneşti.

Urmărind structura tematică a articolelor încadrate în capitolele citate, remarcăm preferinţa unui număr mare de autori pentru un aspect major al romanisticii : latinitatea răsăriteană, reprezentată de limba română. Fiecare din capitolele enumerate conţin articole care studiază, sintetizează şi reargumentează acest subiect.

În cadrul primului capitol se acordă o atenţie deosebită dicţionarelor etimologice ale limbii române (vezi Johannes Hubschmid, Heidelberg/Bern, *Etymologische Wörterbücher des Rumänischen*, p. 74—91), prezentîndu-se un proiect pentru alcătuirea unui dicţionar etimologic al limbii române, în patru volume, avînd la bază o nouă concepţie (Rupprecht Rohr, Manheim, *Zur Konzeption des Rumänischen Etymologischen Wörterbuchs (RuEW)*, p. 91—93).

Este demn de luat în considerare numărul relativ mare de pagini (bazate pe cercetări de bibliotecă şi teren) dedicate, în capitolul al 2-lea, dialectelor româneşti sud-dunărene, idiomuri care constituie izvoare fundamentale, încă insuficient explorate, pentru studiile de ,,românistică" şi de romanistică totodată (vezi Johannes Kramer, Siegen, *Das Aromunische*, p. 217—242, Wolfgang Dahmen, Bamberg, *Das Istrorumänische*, p. 242—261, Wolfgang Dahmen, Bamberg/ Johannes Kramer, Siegen, *Das Meglenorumänische*, p. 261—280).

În capitolul al 3-lea sînt reluate unele teme, îndelung dezbătute în cadrul studiilor de istorie a limbii române, precum : latinitatea limbii române, articolul hotărît în limba română, supinul românesc.

Un număr relativ mic de referate îşi propun prezentarea unor aspecte ale limbii române în perspectiva unor noi domenii de cercetare — sociolingvistică, pragmatică (vezi de exemplu : Klaus Bochmann, Leipzig, *Für ein Wörterbuch der politisch-sozialen Begriffe im Rumänischen von 1780 bis 1860*, p. 93—104; Harald Thun, Mainz, *Schwerpunkte der rumänischen Dialoggsstaltung*, p. 280—296; Gerhard Damblemont, Mainz, *Schreiben in einer fremden Sprache. Zum Problem der Mehrsprachigkeit in Selbstzeugnissen von Emil M. Cioran und Mircea Eliade*. p. 377—399).

Articolul lui Harald Thun, citat, intenţionează să releve aspectele esenţiale ale structurii conversaţiei în limba română în comparaţie cu germana şi să propună totodată un model de descriere pentru unele elemente dificile, cu funcţie de propagare a sensului conversaţional.

Încercînd să depăşească stadiul lucrărilor de seminar prezentate pînă acum în R.F.G., care se rezumau la formularea şi discutarea unor cunoştinţe practice de limbă română, editorii speră că publicul cititor va acorda şi acestui domeniu de cercetare al Romaniei, ,,românistica", atenţia cuvenită.

Cartea poate stîrni în egală măsură interesul cercetătorilor români prin modalitatea de selectare și tratare a unor aspecte ale culturii românești de către studenți, profesori și cercetători din afara țării noastre.

MARGARETA MAGDA

AGRONYMES. Mélanges de toponymie et de dialectologie en hommage à Pierrette Dubuisson, Dijon, A.B.D.O., 1987, 152 p.

Editat și difuzat de ,,Association Bourguignonne de Dialectologie et d'Onomastique", volumul *Agronymes* este dedicat lui Pierrette Dubuisson — autor al unuia dintre atlasele regionale ale Franței, *Atlas linguistique et ethnographique du Centre* (AlCe), vol. I 1971, vol. II 1976, vol. III 1982.

Tematica variată a studiilor reunite în această lucrare și semnate de cercetători de seamă ai dialectologiei franceze pledează pentru cîteva dintre ideile și preocupările pasionatului cercetător de teren, Pierrette Dubuisson.

Volumul se deschide cu o succintă, dar sugestivă prezentare a activității lui Pierrette Dubuisson, semnată de Marie-Rose Simoni-Aurembou, urmată de o listă de lucrări ale autoarei, precum și de o *Tabula Gratulatoria*.

Sugerînd o ipoteză de lucru verificabilă prin cercetări aprofundate, Jean-Claude Bouvier (*Les Tribulations du champ dans l'espace gallo-roman*, p. 1—14) întreprinde, pe baza comparării datelor din atlasele lingvistice și din textele medievale neliterare, o fină analiză semasiologică și onomasiologică a tipului lexical *campus* în domeniul galo-roman. Concluzia care se degajă este că lexemele *terre* sau *pièce*, ocurente în lexicul comun al dialectelor respective, au un randament scăzut ca toponime, această funcție revenindu-i tipului *champ* sau *camp*. Așadar, cu toată interdependența care există între cele două discipline, dialectologie și toponimie, nu întotdeauna cuvintele din limba comună și numele de locuri corespunzătoare se supun acelorași reguli de formare sau de funcționare.

Patrice Brasseur, *Les noms de maisons de l'Île de Sercq* (p. 15—28), urmărește o clasificare a numelor de proprietăți și de case (începînd din secolul al XVI-lea și pînă la firmele comerciale actuale) — nume utilizate în locul obișnuitelor numere indicînd adresa — și o analiză a tipurilor de formare a acestor nume. Avînd în vedere că l'Île de Sercq se află la confluența a două limbi și a două culturi, autoarea se oprește și asupra unei analize statistice, remarcînd că în ultimii 50 de ani toponimia din Sercq se anglicizează în detrimentul celei franceze sau locale — care reprezenta altădată regula.

Interesantul articol al lui Jacques Chaurand (*Le traitement du suffixe* **-iacum** *en Thiérache et dans le Laonnois*, p. 29—36) reexaminează cîteva nume de locuri pornind de la grafiile medievale cunoscute. Ca și în epoca modernă, și în trecut, formele locale erau uitate, fiind substituite de cele transcrise aberant, uneori, dar cărora li s-a conferit prestigiul formei scrise — savante.

În *Le parler de Montluçon au XVIII*[e] *siècle et l'Atlas linguistique et ethnographique du Centre*, p. 37—50, Wolfgang Dahmen (de la Universitatea din Bamberg) constată atît o concordanță a trăsăturilor lingvistice aparținînd celor două epoci avute în vedere, cît și faptul că regiunea Montluçon a păstrat același caracter de zonă de tranziție ca în trecut.

Paul Fabre (*Sur quelques hidronymes et oronymes de la vallée du Cians : réflexions méthodologiques*, p. 51—58) discută cîteva hidronime și oronime explicate de C. Baylon în teza sa despre valea Cians (Alpii maritimi), încercînd să aducă unele corectări unor ipoteze și clasificări formulate de autor. Fabre subliniază faptul că în cercetarea toponimiei trebuie să se țină seama, în modul cel mai serios, de factorul istoric (prima atestare) și de cel geografic, căci un nume se perpetuează de-a lungul timpului cu condiția ca el să denumească un loc important în spațiu. Pe de altă parte, cu unele excepții recunoscute, microtoponimia este de dată recentă, deși numele pe care le vehiculează pot avea o origine foarte veche în vocabularul unui idiom. Este important de precizat că nu pot fi considerate hidronime (pre)celtice nume a căror singură etimologia este (pre)celtică, în timp ce utilizarea lor ca hidronime nu are decît vîrsta apelativelor respective.

Gabriel Guillaume (*Toponymie et documentation d'un atlas dialectal : notes de phonétique et de sémantique*, p. 59—70) prezintă cîteva date fonetice privind pronunțarea unui mic număr de nume referitoare la comunele înregistrate în *Atlas linguistique armoricain roman* și cîteva observații de semantică, pendulînd între lexic și gramatică. Avînd perspectiva dialectologului, autorul este convins că studiul geografiei lingvistice stimulează cercetarea onomastică.

Brigitte Horiot, *En complément à l'article 560 d'A. Vincent*, p. 71—82, aduce noi atestări ale descendenților lat. *nauda*, fr. ,,noue", și anume forma *nauve* cunoscută atît ca nume comun, cît și ca toponim în localități din Charente ; explică evoluția fonetică *nauda* > *nauve*,

bazîndu-se pe textele vechi și pe datele atlasului, și pune în lumină o trăsătură fonetică originală într-o arie (nordul Occitaniei) aflată la confluența a două izofone diferite. De asemenea, prezența formei *nauve* în loc de *noue* în Saintonge demonstrează existența unei noi trăsături occitane în această regiune.

Articolul lui Jean-Baptiste Martin, *Les dénominations du* **talus** *dans l'Atlas linguistique et ethnographique du Jura et des Alpes du nord*, p. 83—88, pune în evidență legătura ce se poate stabili între toponime și cuvintele din lexicul comun, urmărind tipurile lexicale înregistrate pentru *talus*.

Dezvoltînd una dintre ideile lui Pierrette Dubuisson, și anume că „les noms de lieux non habités font partie intégrante du vocabulaire rural, ils sont imbriqués dans le lexique dialectal", Marianne Mulon (*Vocabulaire topographique en région parisienne*: *la notion de hauteur et de pente dans les lieux-dits*, p. 89—98) pledează pentru alcătuirea unor atlase toponimice regionale, complementare celor lingvistice.

Jean-Claude Rivière (*Les dénominations de l'eau et des lieux humides à Vebret-Cantal*, p. 99—124) întreprinde un studiu onomasiologic și semasiologic, punînd accentul pe importanța studierii microtoponimiei în strînsă legătură cu realitatea terenului, arătînd că simpla inventariere a numelor și cercetarea etimologiei lor este insuficientă într-un demers științific.

Gérard Taverdet, *Dialectologie et toponymie: de quelques traitements de* **A** *en bourgogne*, p. 125—134, fiind convins de faptul că, în curînd, în condițiile societății moderne, nu vor mai exista vorbitori de grai care să cunoască pronunțarea locală a toponimului — fapt important în studierea onomasticii — și nici să indice locul exact pe care-l denumește acesta, susține adunarea grabnică a materialului toponimic existent.

Gaston Tuaillon semnalează în articolul *Toponymie et calembours*: *sur quatre noms de lieux savoyards*, p. 135—142, cîteva inadvertențe între toponimia locală și cea oficială, datorate unor interpretări greșite a toponimului popular, ajungîndu-se astfel la toponime cu etimologie aberantă.

Lothar Wolf (*Les noms de lieux en* **-ham** *et le problème des éléments non-franciques en français*, p. 143—149) își susține demonstrația lingvistică și prin studiile arheologice recente efectuate în această regiune.

Activitatea dialectologică intensă, desfășurată în ultimul timp în Franța, este orientată, după elaborarea unor serii de atlase lingvistice (și etnografice) regionale, spre lucrări de interes teoretic și metodologic, cu implicații largi interdisciplinare.

Oferind o imagine fidelă a preocupărilor actuale ale dialectologilor francezi, *Agronymes* constituie o sursă de informații metodologice subliniind necesitatea aprofundării cercetării toponimiei.

VICTORELA NEAGOE

XAVIER RAVIER, **Le récit mythologique en Haute-Bigorre**, Aix-en-Provence, Edisud/Editions du CNRS, 1986, 308 (= **Parlers et cultures des régions de France**);
FLORENCE CHARPIGNY, ANNE-MARIE GRENOUILLER, JEAN-BAPTISTE MARTIN, **Marius Champailler, paysan de Pélussin**, Aix-en-Provence, Edisud/Editions du CNRS, (= **Parlers et cultures des régions de France**) 1986, 277 p.

În contextul cercetărilor consacrate graiurilor și limbilor așa-zise regionale ale Franței, care au fost inițiate în perioada finalizării ideii-apel a lui Albert Dauzat — elaborarea *atlaselor lingvistice regionale* —, au apărut, firesc, în dialectologia franceză, o serie de inovații de metodă și tehnică.

Una dintre direcțiile cele mai interesante și mai productive, pînă astăzi, este cea cunoscută sub denumirea de *etnotexte* (termen lansat la un colocviu care a avut loc la Aix-en-Provence, aprilie 1975).

Prin *etnotexte* (culegeri de texte *orale*, în primul rînd, dar și *scrise*, literare — literatură orală — și neliterare — povestiri despre diversele aspecte ale vieții cotidiene —, avînd o certă valoare de informație etnologică, istorică, lingvistică) se urmărește surprinderea, într-o viziune *globală*, a *identității culturale* (a specificității culturale) a unei anumite comunități umane (vezi Jean-Claude Bouvier, Henry-Paul Bremondy, Philippe Joutard, Guy Mathieu, Jean-Noël Pelen, *Tradition orale et identité culturelle. Problèmes et méthodes*, Editions CNRS, Paris, 1980).

Etnotextele sînt supuse, în consecință, unui triplu comentariu: lingvistic, etnoantropologic și istoric.

După ce au fost realizate, în baza acestei metode, cîteva monografii remarcabile (Philippe Joutard, *La légende des Camisards. Une sensibilité au passé*, 1977, Jean-Noël Pelen, *La Vallée Longue en Cévenne. Vie, traditions et proverbes du temps passé*, 1975, Jean-Claude Bouvier, *Lus-la-Croix-Haute. La mémoire partagée*, 1978, Jean-Noël Pelen și Nicole Pelen, *Récits et contes populaires des Cévennes*, 1978, Jean-Noël Pelen, *Le Temps Cévenol*... 1980), Jean-Claude Bouvier, autor, în colaborare cu Claude Martel, al *Atlasului lingvistic și etnografic al Provensei*, publică, în colecția pe care o coordonează, „Parlers et cultures des régions de France", în 1986, două volume de un interes cu totul particular: Xavier Ravier, *Le récit mythologique en Haute-Bigorre* și Florence Charpigny, Anne-Marie Grenouiller, Jean-Baptiste Martin, *Marius Champailler, paysan de Pélussin*.

Xavier Ravier, autor, alături de profesorul său, regretatul Jean Séguy, al *Atlasului lingvistic și etnografic al Gasconiei*, s-a „convertit", evident fără dificultăți, la culegerea și studierea *etnotextelor*, căci încă din primele sale cercetări de teren (vezi Xavier Ravier și Jean Séguy, *Chants folkloriques gascons de création locale récemment découverts dans les Pyrénées*, în „Via Domitia", VI și VII, 1959, 1960) a acordat o atenție deosebită literaturii orale și perspectivei etnografice în studierea creativității populare.

Textele pe care le înregistrează Xavier Ravier în Haute-Bigorre, atestînd, adesea, numai elemente disparate ale unor mituri — se poate vorbi în aceste cazuri de *reconstituire* sau *reconstruire* a ceea ce a putut să fie, cîndva, un ansamblu mitologic al zonei cercetate —, se concentrează asupra faptelor și gesturilor unui autentic erou cultural, *Mulat-Barbe*, cel mai vechi agricultor, potrivit tradiției populare (întîlnit, de anchetator, inițial la Cèdre), asupra mitului precreștin, care ar putea fi denumit „Ultimele zeități și inventarea zăpezii" (mitul lui *Millaris*, cel mai vechi păstor, localizat în Haut-Adour), ca și asupra unor mituri despre descoperirea unor surse de apă, despre Zîna apelor, despre Săibatic, despre șerpi și urși, despre uriași etc.

Mulat-Barbe și *Millaris* semnifică, în fond, acea tensiune între sedentarism și transhumanță (vezi Mircea Eliade, *L'Epreuve du Labyrinthe*, entretiens avec Claude-Henri Rocquet, „Belfond", 1978, p. 111), specifică unui anumit peisaj de geografie fizică și umană, sursă a unei creativități populare de excepție.

Se evidențiază, în aria studiată a Pirineilor, existența unor „lumi" profund interiorizate, trăind ca într-un circuit închis, adevărate *izolate* (vezi p. 18 ș.u.), care ne amintesc de satele și „crîngurile" din Munții Apuseni.

Să precizăm, totuși că, în baza datelor dialectometriei, Xavier Ravier arată anumite rezerve față de noțiunea de *izolat* (p. 22), căci interesul unei zone nu rezidă atît în *singularitatea* cu orice preț pe care aceasta o prezintă, cît în faptul că în acele contexte se realizează, într-o manieră originală, un model supralocal (în cazul studiat, modelul cultural al Pirineilor de vest).

Miturile relevate aparțin, la urma urmelor, unui patrimoniu de tradiții ale căror teme fundamentale se regăsesc în toată Acquitania de munte și chiar de cîmpie, ele nefiind, deci, manifestări restrînse ale unei microregiuni sau ale unei microculturi (p. 23).

Demersul lui Ravier Xavier are și o valoare epistemologică modernă căci, subliniindu-se că este momentul ca științele umaniste „să redescopere chestiunea *sensului* sau cel puțin să-i dea locul cuvenit" (p. 24), se dezvăluie afinități certe cu gîndirea lui Mircea Eliade: „A fi om înseamnă a căuta *semnificația*, valoarea, a o inventa, a o proiecta, a o reinventa" *(op. cit.*, p. 191).

Cea de-a doua lucrare menționată, apărută în aceeași colecție, este o *monografie* a unui creator popular cu identitate bine marcată, din zona francoprovensală: *Marius Champailler*, un țăran din Pélussin.

Marius Champailler se înscrie într-o familie deja celebră de povestitori din Hexagon: Grenadou, Mémé Santerre, Gaston Lucas, Emilie Carles etc.

Ne aflăm în fața unei monografii realizate pe baza povestirii, de către informator, a propriei sale vieți, ca și pe baza comentării unor aspecte ale culturii rurale în care s-a născut și trăiește.

Notațiile fine, subiective și/sau ironice, adesea, ale informatorului, nu lipsesc ba, dimpotrivă, și ele dau o culoare cu totul particulară textelor. Să remarcăm și faptul că, în numeroase momente, Marius Champailler devine propriul său anchetator, sugerîndu-și, el însuși, subiecte și teme pe care trebuie să le povestească căci, desigur, cercetătorul le ignoră (Marius Champailler este convins de aceasta!), subiecte și teme pe care le însoțește cu reflecții și comentarii dintre cele mai variate și mai semnificative (compararea realităților de altădată cu cele de astăzi, regretul pentru părăsirea graiului, pierderea identității culturale, fără să nege, însă, prin aceasta, progresele remarcabile ale lumii moderne).

Textele publicate se referă la ciclul vieţii, sărbători, îndeletniciri casnice, unelte şi practici agricole, la vie şi vin; menţionăm un capitol substanţial de literatură orală (povestiri, legende). Aceste date sînt completate de un studiu lingvistic şi de un glosar.

Să remarcăm faptul că textele în graiul local, din ambele volume prezentate, sînt însoţite de transpuneri în franceză. De asemenea, se cuvine să menţionăm iconografia deosebit de interesantă (de bună calitate şi de certă valoare documentară).

Sugestii şi concluzii interesante pot fi degajate, evident, din compararea celor două volume din Colecţia ,,Parlers et cultures des régions de France'' cu volumele de texte şi glosare dialectale pe care le publică dialectologii români.

Este un motiv în plus să subliniem valoarea ştiinţifică şi culturală a colecţiei pe care o coordonează Jean-Claude Bouvier şi interesul deosebit pe care îl prezintă pentru dialectologia romanică, în căutare permanentă de noi metode şi tehnici de studiere a peisajului dialectal.

VALERIU RUSU

Bibliografia retorumantscha (1552–1984) e Bibliografia de la musica vocala retorumantscha (1661–1984), Lia Rumantscha, Cuira, 1986, 640 + 303 p.

Nu e pentru prima oară cînd Liga Romanşă pune la dispoziţia celor interesaţi o operă remarcabilă, indispensabilă cercetărilor de retoromană. Actuala bibliografie înregistrează tot ce s-a scris în retoromana vorbită în Elveţia, de la primele texte religioase pînă astăzi. Lucrarea nu reprezintă o reluare pur şi simplu a unor bibliografii mai vechi (cum ar fi, în primul rînd, *Bibliografia retoromontscha* I, 1938; II, 1956), ci o operă fundamental revizuită, care beneficiază de cercetările bibliografice din ultimele decenii.

Elaborarea lucrării a fost încredinţată unei comisii, sub preşedinţia lui Jachen Curdin-Arquint, din ea făcînd parte persoanele cele mai indicate din Grizon, în majoritatea lor reprezentanţi ai marilor biblioteci care conţin un fond romanş sau profesori (P. Vigeli-Berther, Norbert Berther, Ines Gartmann, Cristoph Jörg, Giusep Pelican, Gieri Ragaz, Rico Vital, Isidor Winzap), ca şi secretarii în funcţie ai Ligii Romanşe în perioada redactării: Hendri Spescha, Iso Camartin şi Bernard Cathomas.

După cum se vede din titlu, volumul cuprinde, de fapt, două bibliografii independente: una generală (cărţi, articole şi periodice), conţinînd 629 p., şi una cu subiect restrîns: *Bibliografia muzicii vocale retoromanşe*, de 279 p. Obiectul discuţiei noastre îl formează numai prima dintre ele.

Prefaţa volumului (p. 7–12), ca şi instrucţiunile de folosire (p. 17–40) sînt redactate în cele trei limbi ale cantonului Grizon, în următoarea ordine: romanşă, italiană şi germană. Partea romanşă este redactată în noua variantă literară, numită rumantsch-grischun, şi nu într-unul din idiomurile locale. Pentru orice vorbitor de romanşă, înţelegerea acestui koiné nu pune nici un fel de probleme. În rumantsch-grischun sînt redactate toate explicaţiile din cursul bibliografiei. Prefaţa, semnată din partea ligii de preşedintele şi de secretarul ei (Toni Cantieni şi Bernard Cathomas), arată raportul dintre actuala bibliografie şi cele două apărute anterior, componenţa comisiei şi sarcinile ei, susţinătorii financiari, morali şi ştiinţifici ai lucrării.

Instrucţiunile de folosire cuprind date cu privire la extragerea materialului şi la ordonarea lui (în două grupe: a. opere izolate şi serii; b. publicaţii periodice), la semnificaţia cuvîntului titlu (numele autorului sau al colectivului de elaborare, o parte din titlul lucrării prezentate etc.) şi la modul de diferenţiere a prezentării textelor originale în comparaţie cu cele traduse (la textele vechi, numele traducătorului, şi nu cel al autorului, figurează drept cuvînt-titlu) etc. Tot în acest capitol sînt date numeroase explicaţii legate de reproducerea titlului (cînd există mai multe variante), de locul apariţiei, de paginaţie şi format etc. Aici este inserată lista arhivelor şi a bibliotecilor care au furnizat corpusul prelucrat. Acest capitol este urmat de o listă de abrevieri şi de sigle cu care se operează în expunerea materialului.

Bibliografia îmbrăţişează o perioadă îndelungată, de la 1552, anul apariţiei primului text romanş păstrat, pînă în momentul predării la tipar a volumului (1984). Sub numele autorilor, daţi în ordine alfabetică, sînt inserate operele în ordine cronologică, ca şi ediţiile succesive ale unei scrieri.

De un real interes pentru lingvişti şi filologi sînt mai ales textele vechi romanşe, mai puţin cunoscute în literatura de specialitate. Cunoaşterea integrală a acestor texte a fost îngreunată de răspîndirea lor în diferite arhive sau biblioteci din Elveţia şi din alte ţări. Este destul să amintim că un text vechi, cum este cel al lui Gion Antoni Calvenzan (începutul secolului al XVII-lea), figurează sub douăzeci de numere, reprezentînd tot atîtea ediţii ale textului respectiv. În explicaţiile date de autorii bibliografiei se precizează locul unde se găsesc exemplarele originale, iar în cazul traducerilor, cine este sau poate fi traducătorul, ce părţi din original au fost omise etc.

Fără să poarte număr de ordine, în dreptul unui autor figurează toate contribuţiile lui (prefeţe, prelucrări, revizii, traduceri etc.) cu trimiteri la locul unde acestea sînt înregistrate.

Partea a doua, de mai mică întindere, a primei secţiuni (p. 573—592) cuprinde toate publicaţiile periodice — calendare, reviste, gazete, rapoarte anuale etc. — apărute în romanşă.

Bibliografia propriu-zisă este urmată de un indice de materii şi de un indice cronologic (vizînd anul de apariţie al publicaţiilor), ceea ce uşurează consultarea volumului.

Pentru bogăţia de material care a stat la baza operei discutate de noi este grăitor nu numai numărul de pagini, ci şi numărul de titluri prezentate : 6039. Dacă avem în vedere tehnica reproducerii datelor şi explicaţiile suplimentare — existente în unele cazuri — referitoare la arhiva unde se află textul original, publicaţia în care a apărut prima dată un studiu etc., cu trimiterile de rigoare la sursa care a furnizat informaţiile, ne dăm seama ce volum de muncă uriaş au depus autorii prezentei opere.

Concepută şi realizată după toate rigorile unei cercetări bibliografice moderne, lucrarea la care ne referim devine un instrument de lucru indispensabil pentru oricine se interesează de un domeniu legat de lumea romanşă : istorie, geografie, drept, literatură, lingvistică etc.

MAGDALENA POPESCU-MARIN

DIN SUMARUL REVISTEI PE ANUL 1986 (XXXVII)

4

P, SWIGGERS, Fonction du langage et typologie linguistique chez Humbold; ANDREI AVRAM, Despre tratamentul consoanelor [t'] şi [d'] în împrumuturile româneşti din maghiară ; MARIA TEODORESCU, Africatele prepalatale în graiurile dacoromâne. Teste de audiţie ; GIUSEPPE PICCILLO, TERESA FERRO, Le postille di Matteo Bartoli all'*Etymologisches Wörterbuch der Rumänischen Sprache* di Sextil Puşcariu.

5

ANCA MĂGUREANU, A nara — a povesti sau a mima ; ANCA COSĂCEANU, Narativ şi liric — nivele de incidenţă ; RODICA ZAFIU, Modele narative din perspectiva textului ; PAUL MICLĂU, Prezentul scriiturii ; MARIANA NEŢ, Arte poetice — narativ şi liric ; OLIMPIA BERCA, Stilistica antroponimelor în *Ţiganiada*.

*

VASILE FRĂŢILĂ, *Padeş* (Istoria unui cuvînt) ; MARIA PURDELA SITARU, Despre *aşteámăt(u)* adv. şi *şteámăt, -ă* s.n., s.f.

6

AL. ROSETTI, Despre vocalele nazalizate şi consoanele nazale în textele româneşti din secolul al XVI-lea ; LIA BRAD-CHISACOF, Asupra unor împrumuturi lexicale neogreceşti din română ; MILENA MORAROVA-VELINOVA, Determinarea nominală în legătură cu verbul în limbile bulgară şi română ; FULVIA CIOBANU, Adjectivarea substantivelor în limba română ; CAMELIA STAN, Asupra structurii de adîncime a unor sintagme cu verbe ,,reflexive" ; GABRIELA DUDA, Simbol şi simbolizare în poezia lui George Bacovia ; DANIELA FRUMUŞANI, Context şi convenţie în producerea / receptarea glumei.

DIN SUMARUL REVISTEI PE ANUL 1987 (XXXVIII)

1

EMANUEL VASILIU, Noţiunea de ,,temă" şi semioticile nonlingvistice ; ANCA MĂGUREANU, Cooperare, politeţe, raţionalitate. Litota ca strategie discursivă ; MARIANA NEŢ, citatul literar — normă lingvistică şi uz ; RODICA ZAFIU, Reprezentarea în secvenţa descriptivă.

*

TAIGO ITO, Puntos comunes al español y al rumano. Estado actual ; DIOMID STRUNG ARU Asupra etimologiei verbului *acira*.

2

LUCIA WALD, Implicaţii semantice în reconstrucţia etimonului indo-european (Aspecte metodologice) ; OANA SĂLIŞTEANU, Împrumut sau moştenit? Despre împrumuturile latineşti în limbile romanice occidentale ; SANDA REINHEIMER-RÎPEANU, Cuvinte de origine franceză?

3

AL. ROSETTI, Despre notarea unor inovaţii fonetice în secolul al XVI-lea ; MIRCEA BORCILĂ, Contribuţii la elaborarea unei tipologii a textelor poetice ; FLORICA BECHET, Tipare de gîndire umană (pe baza terminologiei latino-romanice a stupidităţii) ; AL. IONAŞCU, Etimologia drom. *arnici ;* VIOREL BAGEACU, Simbolismul fonetic în limbile iraniene contemporane ; FLORENTINA VIŞAN, Consideraţii asupra evoluţiei sintagmei cu dublu obiect în limba chineză.

RM—ISSN 0039—405X

c.—1327 I. P. Informaţia

Lei 30

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA
REPUBLICII
SOCIALISTE
ROMÂNIA

SCL

XXXVIII

5
septembrie-octombrie
1987

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

CONSILIUL DE CONDUCERE

Adresa Consiliului de conducere: Adresse du Comité de rédaction: Bucureşti 1, 79638 Spiru Haret 12, tel. 14 26 80 şi 15 74 30, int. 265.

Colaboratorii sînt rugaţi să trimită manuscrisele la adresa de mai sus. Cărţile şi extrasele pentru recenzii, ca şi publicaţiile pentru schimb se primesc la aceeaşi adresă. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Les collaborateurs sont priés d'envoyer les manuscrits à l'adresse ci-dessus. Les livres et tirés à part pour comptes rendus, ainsi que les publications destinées à l'échange seront envoyés à la même adresse.

La revue « Studii şi cercetări lingvistice » paraît 6 fois par an. Toute commande de l'étranger sera adressée à „ROMPRESFILATELIA" — sectorul export-import presă, P.O. Box 12—201, telex 10376, prsfi r, 78104 Bucureşti, Calea Griviţei nr. 64—66.

Le prix d'un abonnement annuel est de $ 60.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
R-79717 Bucureşti, Calea Victoriei nr. 125

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

BUCUREȘTI 1 SPIRU HARET 12 | 5–XXXVIII–1987 *septembrie – octombrie* | APARE DE 6 ORI PE AN

SUMAR

LIMBAJ ȘI (META)TEXT DRAMATIC

MARIANA NEȚ

Sînt analizate o serie de trăsături specifice ale dramaticului, considerat drept o categorie lingvistică ce-și are originea în structura de adîncime și dă naștere unei clase particulare de texte.

0. Categoria dramaticului ne va interesa în cele ce urmează exclusiv în calitate de manifestare discursivă prin intermediul unui limbaj. Ca atare, dramaticul poate domina în structura de adîncime diverse specii textuale (povestirea, poemul, piesa de teatru etc.).

Ca și liricul și narativul, dramaticul este o colecție ierarhizată și instituționalizată de procedee, deci o serie teoretic finită și descriptibilă de mecanisme și convenții, susceptibile de manifestare printr-un limbaj cu caracteristici specifice, care se pot combina într-un număr teoretic infinit de variante.

În această calitate, dramaticul este în primul rînd un constituent al structurii de adîncime a unei clase de texte.

1. În structura de suprafață a textului, dramaticul proiectează performativul într-un act de discurs — într-un act de comunicare lingvistică sau care poate deveni lingvistică [1].

Ca dominantă a limbajului identificată în structura profundă a textului, dramaticul proiectează în structura sa de suprafață o serie de semnale și de reguli necesare construirii — la lectură — a unei lumi.

Descrierea unei mulțimi care apare în suprafața textului dramatic nu se constituie prin ea însăși într-un analogon al lumii actuale (cum se întîmplă în cazul textului narativ); abia r e p r e z e n t a r e a — mentală sau materializată într-un spectacol — a acestei mulțimi este analogă lumii actuale. Acest analogon se deosebește de cel creat prin modelarea narativă a discursului, pentru că specificul celor trei tipuri de text — liric, narativ, dramatic — este determinat în mare parte de specificul obiectelor puse în discurs [2].

Specificul l i r i c u l u i este de a-și construi un limbaj propriu, în primul rînd cu ajutorul prozodiei [3]. Specificul narativului este de a propune un analogon al lumii actuale; privită din acest punct de vedere, dominanta textului narativ în structura de adîncime este secvențialitatea [4].

Textul liric trebuie să fie lizibil, textul narativ trebuie să satisfacă condiția de verosimil, textul dramatic trebuie să fie reprezentabil. Nu se poate deci stabili un paralelism între cele trei categorii, care sînt asimetrice.

2. Cititorul familiarizat cu retorica textului dramatic este în situația (paradoxală) nu numai de a proiecta o lume pornind de la dialog și didascalii (redate în text ca atare sau verbalizate în replica unui personaj), ci și — în textele în care didascaliile sînt insuficiente sau lipsesc — de a-și construi singur (explicit sau implicit) un sistem de „didascalii" care să-i permită reprezentarea mentală a lumii latente în acel text.

Este știut, de pildă, că în *commedia dell'arte* improvizația verbală a actorului nu era doar un procedeu admis de punerea în spectacol, ci și o regulă textuală instituționalizată; ea-i era deci permisă — chiar recoman-

dată — şi cititorului de teatru, orice lectură a unui text aflat sub incidenţa dramaticului fiind în primul rînd o reprezentare a acestuia.

Textul dramatic este deci o colecţie neapărat ierarhizată [5] de semnale ale unei lumi virtuale, este proiecţia unui act de comunicare şi/sau a unui act de discurs, nu numai rezultatul acestora.

3.1. Această caracteristică a textului dramatic de a fi în primul rînd „scriitură" [6] — proiecţie în structura de suprafaţă a regulilor punerii în text — oferă o explicaţie parţială utilizării pe scară largă (în sincronia şi în diacronia literaturii dramatice) a procedeului „teatrului în teatru".

3.2. Doar în raport cu piesa în piesă pe care o conţine, textul dramatic-cadru (piesa de teatru propriu-zisă) are statutul de reflectare (analogon) a(l) lumii actuale. Deci, în mod automat, în acest raport, în textul dramatic-cadru predomină funcţia referenţială; altfel, în clasa textelor dramatice din care procedeul teatrului în teatru este absent, funcţia referenţială este subordonată unui tip particular al funcţiei metalingvistice.

3.3. De aceea, în cercetările relativ recente [7], semioticienii care se ocupă de acest domeniu stabilesc o ecuaţie între actul critic — înţeles ca o epistemologie şi nu ca o axiologie sau ca o estetică — şi actul de reprezentare dramatică, punerea în spectacol. De altfel, este simptomatic că, în cele cîteva limbi ce ne sînt mai mult sau mai puţin familiare, cele două acte — ca şi rezultatele lor — sînt desemnate prin acelaşi termen : *interpretare*.

3.4. Postulatul de la **3.1.** conduce la concluzia (aparent paradoxală) că textul dramatic (piesa de teatru) are o funcţie metatextuală în raport cu spectacolul, abia acesta din urmă avînd statutul de „text". Raportul se păstrează şi în cazul în care relatele sînt opera literară şi interpretarea sa critică (text-rezultat, faţă de care opera literară îndeplineşte o funcţie metatextuală, pentru că oferă — explicit sau implicit — elementele şi regulile cu ajutorul cărora este generată interpretarea).

4.1. „Text" în raport cu piesa de teatru pe care se bazează, atunci cînd este introdus într-o relaţie dialectică cu un grad sporit de complexitate, spectacolul dramatic reprezintă o etapă superioară de concretizare în procesul generării unui „text" terţ — reprezentarea mentală pe care o obţine receptorul pe baza piesei de teatru (scriitura, textul prim, a cărui funcţie dominantă este cea metalingvistică) şi/sau pe baza spectacolului, a versiunii scenice a piesei (deci „textul" secund). Reprezentarea scenică, spectacolul, nu este aşadar decît o treaptă intermediară, care-i ajută receptorului să-şi imagineze lumea ficţională pe care i-o propune printr-o serie de semnale (cf. *supra*, **1.**) scriitura piesei.

4.2. Acest fenomen se observă, de pildă, şi la o examinare atentă a diferitelor genuri de decor posibile. Cu excepţia decorurilor „realiste" tradiţionale (şi, poate, nici a lor [8]), decorul nu este, de regulă, o materializare a cadrului referenţial al piesei, ci un sistem de semnale cu ajutorul cărora receptorul îşi poate proiecta mental acest cadru ; decorul reprezintă deci numai (o parte dintr-)un „schelet" referenţial.

De aceea, majoritatea decorurilor folosite în diversele şcoli contemporane de regie au în primul rînd o funcţie simbolică.

Tot un argument în acest sens este şi faptul că există posibilitatea decorurilor „vorbite" (folosite în teatrul elisabetan, pentru care un exemplu tipic îl constituie „zidul" şi „luna" din *Visul unei nopţi de vară* [9]) sau a decorurilor-inscripţie (din teatrul elisabetan sau din piesele lui Bertoldt Brecht), ca şi a decorurilor „povestite" („Imaginaţi-vă că ne aflăm într-un

palat, care...") sau redate prin mijloace sonore (de exemplu, zgomotul unei uși care se închide) fie pe scenă, fie în teatrul radiofonic.

4.3. Spectatorul unei piese de teatru poate reconstitui cu ușurință funcția metatextuală a textului dramatic pe care se bazează acel spectacol, datorită instanței mediatoare a regiei. Aceasta se interpune între o intenționalitate virtuală a dramaturgului, pe care o reconstituie prin analiza piesei, și lumea ficțională a spectatorului, pe care regizorul — actant intermediar — îl ajută să și-o proiecteze mental. În general, despre spectacolele în care mărcile metatextuale tind spre Ø, spunem, cu o expresie improprie, că regia lor este inexistentă.

5. Elementele cu funcție metatextuală ale unui text ce cade sub incidența dramaticului se proiectează în structura de suprafață conform unor reguli specifice — altele decît cele care acționează în textul narativ și altele decît în textul liric — și determină o serie de caracteristici diagnostice pentru acest tip de text.

5.1. Dramaturgul inserează în textul piesei indicații cu privire la modul cum trebuie rostite replicile, cum trebuie făcute gesturile etc. Aceste indicații sînt conținute în didascalii; uneori, în textele cu caracter de *artă poetică* [10], ele sînt verbalizate și în discursul personajelor, care își comentează sau își „corectează" propriile replici, mimica etc. Privite din acest punct de vedere, comentariile metatextuale ale emițătorului cu privire la modalitatea de rostire a replicilor și cele cu privire la gestică, mimică, mișcare etc. se situează pe același plan. Conchidem de aici
(1) că toate aceste indicații caracterizează nivelul enunțării și
(2) că rezultatul lor — enunțul verbal, enunțul gestual, baletul ca enunț, muzica etc. — sînt o serie de coduri echivalente la nivelul inventarului, al competenței, chiar dacă nu sînt echivalente într-un text dramatic sau într-un spectacol particular, în planul performanței.

Faptul că într-un spectacol vedem personajele rostindu-și replicile sau, în textul dramatic, citim, în mod obligatoriu, întîi numele personajului, apoi cele două puncte sau un echivalent al acestora (punctul, virgula, linia de dialog, blancul), apoi (dacă este cazul) didascalia și abia la sfîrșit enunțul atribuit personajului este un argument în acest sens. Observația își păstrează valabilitatea și în cazul în care replica personajului este înlocuită printr-un gest sau este marcată zero. Proiecția în suprafața textului dramatic a nivelului metatextual este exclusiv lingvistica.

Concluzia celor de mai sus este că textul dominat de dramatic propune în structura de suprafață un analogon al planului enunțării.

5.2.1. Fiind în mod asumat în primul rînd un act de proiecție — „inventarul" unor condiții de semioză — și abia în al doilea rînd rezultatul acestora, specific textului dominat de dramatic (indiferent dacă e vorba de o piesă de teatru, de un roman, sau de o poezie) este procedeul d e d u b l ă r i i — redarea unei „teme", unui motiv sau a unei scene de mai multe ori; trebuie însă de asemenea menționat că fiecare nouă ocurență în text a aceleiași „teme", a aceluiași motiv, a aceleiași scene se caracterizează printr-o perspectivă diferită.

5.2.2. Existența unor secvențe metatextuale — de regulă, de teatru în teatru — în textul dramatic este, la rîndul său, efectul unei dedublări de un tip special. „Discursul teatral — remarcă Patrice Pavis [11] — are proprietatea de a-și dedubla spontan ficțiunea și reflectarea ficțiunii prin ficțiune".

5.2.3. Convenţia principală a textelor dramatice cu un pronunţat caracter metatextual, a pieselor-artă poetică[12] este improvizaţia: personajele asumă că emit (compun şi/sau reprezintă scenic) un text dramatic, căruia „evenimentele" în care sînt implicate ii slujesc drept pretext. Secvenţele cu funcţie metatextuală se interferează deci — adesea, chiar se suprapun — cu secvenţele „textuale" tradiţionale (cele care redau intriga, conflictul dramatic etc.), pe care le subordonează. La rîndul său, limbajul clasei de texte constituite de piesele de teatru artă poetică este în acelaşi timp şi un metalimbaj. De aici tragem concluzia că textul dramatic şi metatextul pe care-l conţine acesta se bazează pe acelaşi model în structura de adîncime. Secvenţele textuale propriu-zise şi secvenţele cu funcţie metatextuală dintr-o piesă de teatru sînt rezultatul proiecţiei în structura de suprafaţă, din perspective diferite, a unor substanţe subliniate de acelaşi model în structura de adîncime.

5.3.1. Una dintre caracteristicile principale ale dramaticului (categorie din structura de adîncime a textului) este tensiunea provocată de discrepanţa perspectivelor. Aceasta ar putea fi şi o definiţie a dialogicului ca modalitate discursivă, pentru care dialogul (dramatic sau nu) reprezintă numai una dintre posibilităţile de manifestare în suprafaţă.

5.3.2. Înţeles astfel, dialogicul facilitează dedublarea ironică a proiecţiei în suprafaţă a modelului textual, a nivelelor textuale etc. O manifestare concretă, ce ţine de uz, a acestui procedeu fundamental este, de pildă, existenţa unei teme secundare, în registru ironic, în unele comedii shakespearene[13] şi în comedia franceză din secolul al XVIII-lea.

6.1. În piesele de teatru-artă poetică, actul evaluativ predomină asupra actului afectiv.

6.2. Actul evaluativ are o funcţie polemică în raport cu textele/cu secvenţele de text pe care asumă că le comentează; în piesele-artă poetică aceasta este sursa principală a dramaticului.

6.3. O cercetare ca aceea ale cărei concluzii au fost redate în paginile de faţă nu poate fi completă fără analiza dialecticii dintre strategiile de sinceritate şi strategiile de disimulare care acţionează (în textul dramatic tradiţional şi) în piesele metatext. O astfel de analiză, care nu a fost încă făcută, ar permite identificarea manifestărilor instanţei auctoriale în text.

Dramatic Language and Dramatic (Meta)Text

(Abstract)

A deep structure linguistic category, the dramatic is considered an ordered set of devices, i.e. a theoretically finite and describable series of mechanisms and conventions which can be rendered manifest through a language whose specific features may be combined in a theoretically infinite number of variants. In the textual surface structure, the dramatic projects the performative into an act of discourse (an act of linguistic communication).

The specific features of the dramatic language and of the dramatic text (seen as abstract categories) are constantly contrasted with those of the lyrical and of the narrative.

The article dwells upon the metatextual function of the dramatic text (i.e. of that hierarchized collection of signals by means of which the reader and/or spectator projects a possible world of his own), which is considered to dominate the referential function.

Three levels of textualization undergone by the dramatic category are therefore detected, i.e. (1) the level of the (written) play (écriture); (2) the performance (equally a metatext as compared to the next, third, level) and (3) the "text" mentally generated by the receiver on the basis of the metatextual information supplied by the two previous level.

The theoretical remarks put forth in the article are eventually refined by a close examination of their viability in such dramatic texts as explicitly claim to function as "artes poeticae" of their playwrights (e.g. Molière « La critique de l'école des femmes » and « L'impromptu de Versailles », Pirandello, "Sei personaggi in cerca di un autore" and "Stasera si recita soggetto", Anouilh, « La répétition » and Ionesco, « L'impromptu de l'Alma »).

NOTE

[1] V. în acest sens și afirmațiile lui Patrice Pavis din *Dictionnaire du théâtre*, Paris, Editions Sociales, 1980: ,,Limbajul teatral are un caracter cvasiperformativ. [...] Acțiunea enunțiatoare înlocuiește acțiunea fictivă. [...] Iconizarea enunțării este o trăsătură esențială a discursului teatral".

[2] V. Anca Măgureanu, *A nara — a povesti sau a mima*, în SCL XXXVI (1986), nr. 5, p. 263—371 și articolul din fascicula de față.

[3] V. și articolul Rodicăi Mihăilă, *Funcționarea și structura discursului dramatic în piesa înregistrată pe disc*, în SCL XXXVIII (1987), nr. 6 (sub tipar) care arată, între altele, felul cum se construiește un limbaj specific în reprezentarea unei piese scrise de un poet, reprezentare ce se realizează cu preponderență prin verbalizare.

[4] V. în această privință și Mariana Neț, *Arte poetice — narativ și liric*, în SCL XXXVII (1986), nr. 5, p. 383—391.

[5] Într-o intervenție în cadrul seminarului *Expresia și strategiile dramaticului*, desfășurat la Institutul de Lingvistică din București în perioada 11—16 mai 1987, acad. I. Coteanu se referea la neutralizarea unora dintre trăsăturile semantice din paradigma obiectelor reprezentate în textul dramatic.

[6] V. Irina Bădescu, *Le théâtre aux 17e et 18e siècles*, în *Limbile moderne în școală*, vol. II, 1985, p. 108—114.

[7] V., de ex., Patrice Pavis, *op. cit.*, și Giulia Ceriani, *Dal sincretico al sinestesico*, în ,,Versus". Quaderni di studi semiotici 41 (maggio—agosto 1985), p. 95—114.

[8] Cf. Irina Bădescu, *art. cit.*

[9] ,,Se-ntîmplă ca-n povestea aceasta-a lor/Să-nfățișez un zid [...]", William Shakespeare, *Visul unei nopți de vară*, (V, 1) în românește de Dan Grigorescu.

[10] Au fost analizate următoarele piese-artă poetică: Molière, *Critica școlii nevestelor* și *Improvizația de la Versailles*, Luigi Pirandello, *Șase personaje în căutarea unui autor* și *Astăseară se improvizează*, Jean Anouilh, *Repetiția*, și Eugène Ionesco, *Cameleonul ciobanului*. Nici una dintre analize nu este detaliată în cuprinsul articolului.

[11] *Op. cit.*

[12] V. de ex. nota nr. 10.

[13] *Comedia erorilor*, *Negustorul din Veneția*, *Mult zgomot pentru nimic* etc.

Mai 1987

Institutul de Lingvistică
București, Spiru Haret 12

SPECIFICUL TEATRALIZĂRII ÎN TEATRUL CHINEZ CLASIC

FLORENTINA VIȘAN

Lucrarea demonstrează că specificul teatralizării în teatrul chinez clasic constă în oprirea performării în textul însuși, care, în special la nivelul discursului, se caracterizează astfel printr-un potențial performativ foarte ridicat.

1. Apariția teatrului chinez într-o formulă pe deplin constituită și cucerirea primatului ca gen literar prin detronarea poeziei se petrece în timpul dinastiei Yuan (s. XIII), ca reacție la autoritatea mongolă opresivă. Impersonalitatea poeziei nu putea să satisfacă nevoia de adresare, de replică, de dialog. Imposibilitatea spunerii directe, de manifestare a acestei stări conflictuale, are drept rezultat un anume tip de disimulare, pe terenul favorabil al confucianismului, al cărui precept important era și acela de „a nu-ți exterioriza sentimentele'', și al Etichetei, ce impunea un ecranaj protocolar, deferent. Rezultatul constă într-o „ipocrizie estetică'' a cărei expresie concretă este piesa de teatru. De reținut că noul gen preia și lecția simbolizării specifice de la scriere, mit și poezie. Codul său se configurează deci dinspre un arhecod, din tradiția specifică a „artelor în situație'', precum și din tradiția spectacolului propriu-zis. Disimularea, ceremonia și simbolizarea favorizează *codificarea maximă*, cauza majoră a ceea ce vom considera teatralizarea sa maximă. Precizarea codului are loc o dată cu validarea spectacolului prin reacția publicului, care își asuma o cotă ridicată de participare la desăvîrșirea înscenării. Din acest unghi al cooperării cu publicul, ca deținător al unor complexe și sofisticate chei de decodare, am putea vorbi chiar de o teatralizare a receptării. Codul teatrului Yuan ne apare de fapt ca o interferare de coduri și am putea distinge metodologic *codul spectacolului*, subcodat la nivelul actorilor-roluri, cu comportamentul funcțional previzibil, al costumelor și al machiajului, minuțios specializate conform rolului, al gesticii riguros prestabilite și al obiectelor teatrale, economice, cu o simbolică precisă, apoi *codul ce vizează structura*, invarianta sintagmatică a piesei *zaju*, formată din prolog — *xiezi*, și patru acte — *zhe*, în care este codat chiar și locul dezechilibrului în schema actanțială ce generează intriga (în actul II), punctul culminant (actul III) și deznodămîntul (actul IV). La rîndul său, fiecare intervenție din rol are o rețetă prescrisă a componentelor : vers, recitativ, cîntec și, în funcție de ponderea acestora, în special a părții cîntate, se vor produce viitoarele modificări în diversele variante locale.

2. Ideea unei specificități a teatralizării în piesa chineză clasică a pornit de la observarea unei „anomalii'', care poate fi enunțată în termenii următori : textul citit al piesei se impune foarte puternic ca spectacol, se autoînscenează, iar spectacolul privit pare extrem de „literaturizat'', se „poetizează''. Această observație incită la reexplorarea raportului text/reprezentație, depășind însă tentația de a răsturna ordinea teoretică și de a considera textul secund, dependent de reprezentație. Referitor la istoricul practicii teatrale inițiale, vom reține doar o posibilă reformulare a convenției specifice : „scris după ce a fost reprezentat pentru a fi

reprezentat", cu perspectiva depistării „urmelor" lăsate în text de prereprezentaţie, ale cărei date sînt sublimate în cod, o dată cu evoluţia practicii teatrale şi apariţia autorilor profesionişti.

Lucrarea noastră îşi propune să demonstreze că textul scris al piesei de teatru nu doar se transformă în spectacol propriu-zis, ci că el însuşi fiinţează ca reprezentaţie, că lectura lui obligă la o specială activitate referenţială, de „înscenare". Nu e vorba deci doar de o asumare a lecturii ca teatru, ci de impunerea acestei lecturi teatralizante de către textul însuşi.

Modelul teoretic (limpezit în urma unor lecturi de specialitate şi ajustat conform obiectului) care deserveşte această demonstraţie consideră textul de teatru drept *textul literar cu cel mai mare spaţiu de reconstrucţie, cu marcări exprese ale reconstituirilor*, înţelegînd prin reconstituiri doar pe acelea care impun un *referent scenic*, nu reconstituirile cu referent în lumea exterioară, care pot însoţi orice text. În acest sens *teatralitatea* nu se rezumă la incompletitudinea care caracterizează orice text, ci se referă la „golurile" exprese, la spaţiile reconstituibile care dau textului o pulsiune creatoare, o stare de permanentă disponibilitate reformulatoare, o *tensiune* înspre reprezentaţia scenică.

Teatralitatea se defineşte astfel prin totalitatea virtualităţilor scenice din text, ca matrice de reprezentabilitate, nuclee dramatice din structura profundă a textului. Conotarea în text a acestor virtualităţi, modul specific de manifestare a conflictualităţii la nivelul limbajului aparţin *teatralizării*, înţeleasă, în modelul propus, nu doar ca transformare a semnelor verbale în semne scenice, nu ca o trecere a teatralităţii în fapt (aceea ar putea fi eventual o teatralizare 2, obiectivată), ci drept *marcările reconstituirilor în textul însuşi* sau *semnele performative din text*. În cadrul acestora putem distinge :

a) *semnele virtual performative*, care anunţă schimbarea referentului, cu o viitoare adiţionare a unor noi semne scenice obiectivate în spectacol ; atît repartizarea textului în dialog, cît şi didascaliile aparţin acestei categorii, cu menţiunea că marcarea lor grafică este deja o actualizare ;

b) *semnele performative actualizate* care includ *actualizatori deictici* şi „*ostentatori*" ce accentuează în text funcţia fatică (teatralizarea personajului, teatralizări în structură, ca de pildă existenţa prologului, adresări teatralizante la public, teatru în teatru şi alte modalităţi de „atenţionare" performativă care nu au inventar prestabilit).

Stabilirea *indicelui de teatralizare* constă în explorarea textului la diferite nivele, începînd cu cel semantic şi terminînd cu discursul. În urma acestui demers se poate constata, pe de o parte cît de manifeste sînt reconstituirile, deci care este gradul presiunii dinspre text spre reprezentaţie prin urmărirea frecvenţei şi precizării marcatorilor performativi, pe de altă parte în ce măsură se oferă textul inventivităţii regizorale la punerea în scenă.

3. Urmărind aceste obiective, în urma investigaţiei întreprinse asupra unui corpus de piese *zaju* de Guan Hanqing, autor dramatic reprezentativ din dinastia Yuan, se poate degaja specificul funcţionării teatralizării în textul chinez clasic : teatralizarea se manifestă ca *oprire în text a realizării performative* printr-o „buşonare" şi o dublare performativă, cu precădere la nivelul discursului.

Acţiunea piesei de teatru e propulsată în plan lingvistic, relatată de personajele care înscenează povestind ce se întîmplă prin anticipare şi

reluare, astfel încît se poate vorbi de o anaforizare — cataforizare a acțiunii. Anticipările, reluările, încastrările dau o progresie greoaie, o insistență obsesivă, înscriind o dialectică nouă, o mișcare a cărei circularitate ne induce într-adevăr impresia de „siderare". Asistăm la o anihilare deliberată a efectelor de surpriză, la o saturare care se soldează cu închiderea, blocarea întîmplării. Aceste modalități nu par a fi simple procedee de recurență în cadrul unei strategii narative. Ele se înscriu ca teatralizări din categoria ostentatorilor, mai întîi prin numărul lor extrem de mare. Astfel, în piesa *Gan tian dong di Dou E yuan* („Condamnata Dou E care a impresionat cerul și a zguduit pămîntul"), acțiunea este repovestită de doamna Cai de 6 ori, de Dou E de 4 ori, de tatăl acesteia de 2 ori, de către personajul Sailu de încă 2 ori. Aceste repetări insistente se produc cu predilecție în monolog, dar și în dialog. Aspectul lor ostentator este accentuat de stereotipia reluărilor în formulări aproape identice, care contribuie la acea ciudată progresie „înnămolită". La nivelul personajului, complexitatea acestui mod de teatralizare apare în evoluția sa deja previzibilă actanțial datorită codării, apoi performată prin autoprezentări recurente, identice și ca structură și ca ceremonial al discursului. Întîi în prolog, apoi de-a lungul piesei, doamna Cai se prezintă de 5 ori, literatul Dou de 3 ori, în exprimări ce diferă foarte puțin una de alta.

Anihilarea întîmplării, blocarea comportamentului funcțional al personajului sînt în relație cu proiectarea în prim-plan a discursului dramatic, cu afirmarea sa insistentă ca plăcere retorică, joc al presupozițiilor și regizare a enunțării. Discursul teatral are astfel un potențial performativ foarte ridicat. Teatralizarea sa se remarcă printr-o permanentă placare performativă, o raportare la un reper ales tot în discurs față de care „joacă", performează. Dialogul este astfel performativ față de monolog și didascalii, care apar ca partiturale, cu rol de comandă. Tot o dublare performativă se produce cînd emoția este anunțată mai întîi în monolog sau în replică, apoi reluată prin partea cîntată, printr-o inserție teatralizantă. De exemplu, eroina anunță printr-o actualizare deja teatralizantă „Ce rău mă copleșește soarta, ce tristă sînt !", apoi reia invitația de reprezentare în textul cîntat, aluziv, metaforic... Apar astfel permanent contrapunctări nu numai între instanțe discursive încarnate de personaje, ci în cadrul discursului aceluiași personaj. Invarianta unui monolog cuprinde trei timpi constituiți într-o minuțioasă strategie contrapunctică : întîi recitarea, ca o luare de contact indirectă, ca o adresare la o superinstanță ; apoi partea de proză ca adresare directă la public, care debutează cu pronumele *eu*, aglomerînd apoi alte deictice identificatoare (nume propriu, loc de baștină, vîrstă, profesie), care instituia o relație situațională precisă ; în timpul al treilea se revine la interlocutorul din scenă, cu o intrare în dialog marcată tot în contrapunct, printr-o serie de actualizatori cărora le-ar corespunde în română „hai să vedem", „dar acum hai să", urmate de numele celui interpelat. Se păstrează și se reafirmă totodată complicitatea cu publicul, teatralizantă, din timpul doi.

Pornind chiar de la marea frecvență a exemplelor de marcare deictică, putem afirma deci că discursul își produce situația în text. De remarcat, de asemenea, exemplele de „decor verbal", acei numeroși actualizatori deictici care acroșează discursul la enunțare. Marcarea performativă se amplifică cînd didascaliile cu indicații de gestică sînt reluate de discursul puternic actualizat al personajului. Astfel, doamna Cai spune conform didascaliilor : „*Acum* trec o ulicioară, *iată* dau colțul, *uite că* am ajuns".

Este încă o mostră a modului în care discursul şi semnifică şi „joacă", reprezintă. Exemplele furnizate de texte ne arată discursul teatrului chinez clasic drept un discurs foarte puternic orientat deictic. Teatralizarea se datorează actualizatorilor, dar intră şi în categoria ostentatorilor printr-o folosire superabundentă, parazitară faţă de o normalitate gramaticală. Teatralizarea discursului ca ostentaţie se realizează în primul rînd prin refuzul expresiei naturale, prin „vorbirea teatralizantă", prin marcarea exagerată a deferenţei şi protocolarităţii care teatralizează şi locutorul. Fraza recitativului este eliptică, sentenţios-aforistică, de o ceremonie ritmică ce aminteşte de proza ritmată. Alăturînd şi afisajul artificialităţii, al dezvoltării modului în care se construieşte, exhibarea funcţionării retorice face să crească şi mai puternic indicele de teatralizare a discursului.

4. Acest discurs atît de trufaş şi ambiţios, care instituie în text o scenă, în scena propriu-zisă, prin puternica sa manifestare redundant performativă, creează un fenomen de hiperteatralizare ce întoarce spectacolul spre literatură. Se produce o saturare a teatralizării, toate suplimentările datorate prezenţei fizice a actorului, costumului, gesticii, grimei aduc un surplus performativ care acoperă întreg spaţiul de înscenare, fără a mai admite o zonă de deteatralizare, de control al referinţei. Textul iniţial cu o triplă referinţă, în spectacol, ca text finit, neutralizează referinţa la lumea exterioară, exacerbînd-o pe cea autoreferenţială, de aici impresia de „poetizare".

În ceea ce priveşte posibilitatea invenţiei regizorale, dincolo de materializările actorilor, de gestică şi decor, echivalenţa între text şi reprezentaţie este totală, aşa încît, textul performînd aproape tot, spectacolul este „leneş", confirmativ. Ieşirea din această situaţie n-ar putea consta decît într-un atentat la rigoarea canonică a codului sau într-o erezie a lecturii textului, urmată de o serie de trădări, de alterări programate, recurgerea deci la o scenarizare subversivă.

La spécificité de la théâtralisation dans le théâtre chinois classique

(Résumé)

Ce travail se propose de démontrer que ce qui caractérise la théâtralisation dans les pièces *zaju* de la dynastie Yuan est le fait que l'on arrête dans le texte la réalisation performative, notamment au niveau du discours. Sont identifiés ainsi des actualisateurs déictiques et « ostentatoires » en tant que signes performatifs actualisés, qui donnent au texte un potentiel performatif très élevé.

La conclusion qui se dégage de cette démonstration est que ce type de textes, qui se met en scène par lui-même, se poétise dans la scène proprement dite avec un effet de hyperthéâtralisation, lequel recouvre entièrement la zone de contrôle référentiel et neutralise la référence au monde extérieur, tout en exacerbant la fonction autoréférentielle.

Iunie 1987

Facultatea de Filologie
Bucureşti, Edgar Quinet 5—7

DESPRE DIALOGUL DRAMATIC

ANCA MĂGUREANU

Abordînd discursul dramatic din perspectiva dialogului, se propun cîteva repere în definirea discursului literar în raport cu cel cotidian, după care se definesc discursul narativ și cel dramatic ca tipuri diferite de construire a referentului textual.

1. *Dialogul* apare ca expresie – sau strategie discursivă – a discursului dramatic, în corelație cu *monologul*, *a parte*-ul, *didascaliile* [1]. Dar, așa cum este bine cunoscut, discursul romanesc, narativ, utilizează de asemenea diverse modalități discursive, printre care diverse modalități de reproducere a dialogului personajelor : dialog (discurs direct), discurs indirect etc.

Pe de altă parte, conceptul estetic de *dramatic*, desemnînd în primul rînd un tip de discurs literar destinat reprezentării scenice, este utilizat prin extensie pentru a califica și alte forme de discurs (precum și evenimente). Încercînd o aprofundare a acestor concepte, vom lua în discuție cîteva caracteristici ale dialogului (conversației) autentic(e), proiectîndu-le asupra dialogului ficțional, produs în situația de comunicare literară ; vom formula apoi o ipoteză asupra funcționării dialogului în cele două tipuri de discurs ficțional în care apare predominant, cel dramatic și cel narativ (romanesc).

2. În discutarea dialogului autentic, care se desfășoară între doi sau mai mulți participanți prezenți în același timp și spațiu, vom utiliza conceptul de *situație*, pe care îl definim ca mulțimea de propoziții despre lume (tema dialogului, contextul spațio-temporal în care are loc dialogul, participanții – ei înșiși descriși ca universuri de cunoștințe, raporturile socioculturale dintre ei, codul utilizat) comune participanților la dialog. Situația este intersecția nonvidă a mulțimilor de propoziții ce caracterizează fiecare participant ca agent discursiv, raport – de un anumit tip, determinat de tipul de act de discurs performat – între două sau mai multe mulțimi de propoziții care descriu o stare a lumii [2].

2.1. Vom lua în considerare următoarele caracteristici ale dialogului autentic :

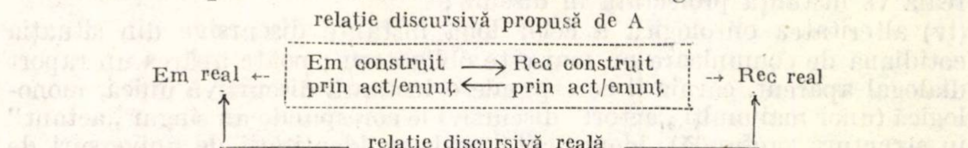
(1) configurația discursivă dia-logică este un datum factual, participanții la o conversație, indiferent de numărul lor, regrupîndu-se în funcție de rolurile discursive de *emițător* și de *receptor* ; orice apariție a unei terțe instanțe, de exemplu atunci cînd receptorul este disociat în *destinatar* (vizat de intenționalitatea emițătorului) și *auditor* – dacă devine pertinentă pentru procesul de semantizare a enunțurilor – schimbă tipul de situație de comunicare (așa cum vom arăta în **2.2.**).

(2) în cazul dialogului autentic orice enunț este semantizat în raport cu situația creată prin schimbul conversațional precedent, dar, în același timp, producînd un enunț în momentul t_i, emițătorul propune o nouă situație sau, mai exact, un anumit tip de modificare a situației de la momentul t_{i-1} în funcție de intenția sa discursivă și de modul în care el percepe situația creată în t_{i-1} ; modificarea se va produce și actul de

discurs va fi reușit dacă și receptorul înțelege corect și acceptă intenția discursivă a emițătorului și se conformează situației propuse de acesta (acceptă imaginea emițătorului și a receptorului pe care emițătorul o construiește prin enunțul său).

Punînd, de exemplu, o întrebare (de tipul da/nu) emițătorul A *se prezintă pe sine* ca (i) neștiind dacă p sau non p este cazul (unde p este o descriere de stare a lumii); în același timp, el *construiește receptorul* B ca (ii) știind dacă p sau non p este cazul, (iii) putînd și voind să-l facă pe A să cunoască dacă p sau non p este cazul (altfel spus, îl prezintă pe receptor ca putînd și voind să fie interlocutorul unui act de întrebare), și deci *se prezintă pe sine* ca știind (crezînd) (ii) și (iii).

Putem reprezenta schematic schimbul dialogal astfel:

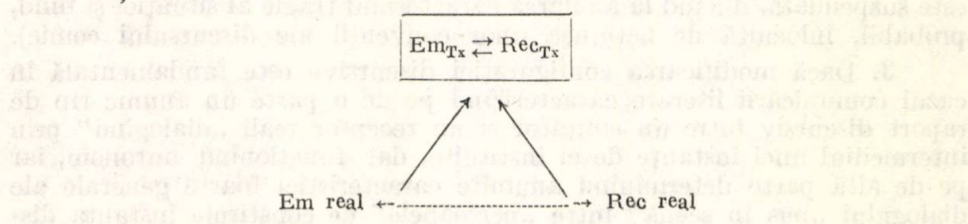
Remarcăm că succesul actului este asigurat de gradul de adecvare a relației discursive (a situației) propuse, ,,pusă în discurs'' de emițător în raport cu relația discursivă (situația) reală.

(3) acest mod de a descrie relațiile discursive[3] explică necesitatea și frecvența utilizării strategiilor discursive, care vizează în primul rînd asigurarea succesului fiecărui act de discurs și al dialogului în ansamblul său: strategii de *implicitare* presupoziționale și conversaționale (fenomenul indirecției), strategii de *explicitare*, de la articulatorii-regulatori ai discursului în explicitarea convențiilor actelor de discurs (în cazul întrebării: ,,Tu care le știi pe toate, spune-mi...'') și strategiile de *adaptare* (reveniri, corectări, precizări)[4].

(4) dacă performarea unui act de discurs se bazează pe existența unui ansamblu de convenții *constitutive* (regulile actelor, descrise de Searle, 1969), desfășurarea unui schimb dialogal (conversațional) autentic este reglată de convenții (principii) *normative*, studiate sub diverse denumiri: principiul cooperării (Grice, 1967/1975), principiul politeții (R. Lakoff, 1973; Leech, 1983; Kasher, 1986), principiul retoricii (Leech, 1983), principiul raționalității (Kasher, 1976, 1986; Apostel, 1980).

2.2. În cazul dialogului ficțional, inserat într-o situație de comunicare literară, aceste caracteristici ale dialogului cotidian se vor modifica astfel: (1) principala modificare pare a fi apariția unei terțe instanțe discursive[5], instanță textualizată cu rol de emițător și/sau receptor; aceasta nu mai este — ca în cazul situației de comunicare cotidiene — o posibilă imagine a interlocutorilor, ci o instanță autonomă în raport cu emițătorul (,,autorul'') și receptorul (,,lectorul'', ,,spectatorul'') reali, care, de altfel, o instituie. Putem spune că ea nu mai este numai ,,pusă în discurs'', ci devine ,,pusă în scenă'' în spațiul scenic al textului (lumii textuale).

Obținem:

(2) o serie de consecinţe decurg din această configuraţie discursivă ternară:

(i) medierea raportului discursiv real prin instanţa discursivă textualizată permite suspendarea convenţiei discursive de adevăr (regula de fictivizare, despre care vorbesc diverşi autori: Searle, 1975; Schmidt, 1976; Toma 1982 ş.a.);

(ii) personajul instituit printr-un act discursiv de referire şi construit prin diverse acte de predicaţie este întotdeauna atît şi numai atît cît se spune, explicit sau implicit, despre el;

(iii) ca urmare, emiţătorul şi receptorul textualizaţi (instanţa discursivă terţă) nu poate fi scindată, ca în cazul dialogului nonliterar, în instanţă reală vs instanţă proiectată în discurs;

(iv) alteritatea ontologică a celor două instanţe discursive din situaţia cotidiană de comunicare nu mai este obligatorie; poate apărea un raport dialogal aparent, căruia îi corespunde o instanţă discursivă unică, monologică (unor mai mulţi „actori" discursivi le corespunde un singur „actant" în structura profundă), identificată pe baza identităţii de universuri de cunoştinţe; invers, un personaj locutor — voce monologală — se poate disocia, pe baza criteriului manifestării unor universuri de cunoştinţe distincte [6].

Observaţie. Configuraţia discursivă ternară corespunde, după părerea noastră, unui ansamblu specific de practici semiotice, pe care Austin (1962/1970) le intuia ca fiind diferite de comunicarea cotidiană, numindu-le utilizări „neserioase", „debilizate" ale limbajului, şi care presupun existenţa unei instituţii (ca ansamblu de convenţii) secunde în raport cu limbajul cotidian. Freud (1905/1969) analiza astfel mecanismul glumei, şi tot în configuraţie ternară funcţionează diverse discursuri rituale, ceremoniale, precum şi discursul literar (Măgureanu, 1983, 1986).

(3) configuraţia discursivă ternară determină şi un comportament specific al strategiilor discursive, care pot funcţiona diferit în raport cu interlocutorul textualizat faţă de instanţa discursivă reală; astfel, o strategie de implicitare în spaţiul textului funcţionează mai degrabă ca o strategie de explicitare în raport cu cititorul; o strategie care poate să nu fie reuşită în spaţiul textului trebuie, teoretic, să fie întotdeauna percepută ca atare de receptorul real etc.

(4) în dialogul instanţelor textualizate vor rămîne constante convenţiile constitutive de performare a actelor discursive, chiar dacă ele pot fi demascate tocmai prin nerespectarea lor (procedeu frecvent utilizat în discursul dramatic absurd); pare posibilă, în schimb, modificarea convenţiilor normative (de exemplu, un „dialog" — tragic — între doi surzi care nu se pot înţelege pentru că nu-şi pot adapta reciproc contribuţiile la dialog, deci nu pot respecta maxima pertinenţei (Grice, 1967/1975), transpus în spaţiul textual devine comic: acţiunea principiului cooperării este suspendată, ducînd la anularea caracterului tragic al situaţiei şi fiind, probabil, înlocuită de acţiunea unor convenţii ale discursului comic).

3. Dacă modificarea configuraţiei discursive este fundamentală în cazul comunicării literare, caracterizînd pe de o parte un anume tip de raport discursiv între un emiţător şi un receptor reali „dialogînd" prin intermediul unei instanţe de ei instituite, dar funcţionînd autonom, iar pe de altă parte determinînd anumite caracteristici foarte generale ale dialogului „pus în scenă" între „persoanele" ce constituie instanţa dis-

cursivă textualizată, abordarea discursului dramatic din perspectiva dialogului cere precizări asupra specificului dialogului dramatic în raport cu dialogul inserat în alte tipuri de discurs literar.

3.1. Se pot formula două ipoteze :

(A) Orice tip de text are o structură profundă narativă care este pusă în discurs/scenă în modalități diferite : discursul omogen sau dialogizat al naratorului, discursul personajelor — monologuri sau dialoguri — reprodus prin diversele forme de discurs raportat. Dialogul este, conform acestei ipoteze, un procedeu compozițional de suprafață, o modalitate discursivă depinzînd de libera alegere a emițătorului ; nici o deosebire de natură sau funcțională nu ar diferenția dialogul dramatic de cel dintr-un discurs romanesc, ci numai una cantitativă [7].

(B) Ipoteza pe care o avansăm pleacă de la postularea unei diferențieri în structura profundă, care ține de modul diferit de construire a referentului (a lumii textualizate) printr-un discurs narativ ,,monologic", care apoi se poate manifesta ca dialog de suprafață sau, respectiv, printr-un discurs ,,dialogic" în structura profundă ; în această abordare, *narativ* nu mai este corelat cu caracterul, întotdeauna evenimențial, al referentului, ci este definit ca tip de discurs în opoziție cu discursul dramatic.

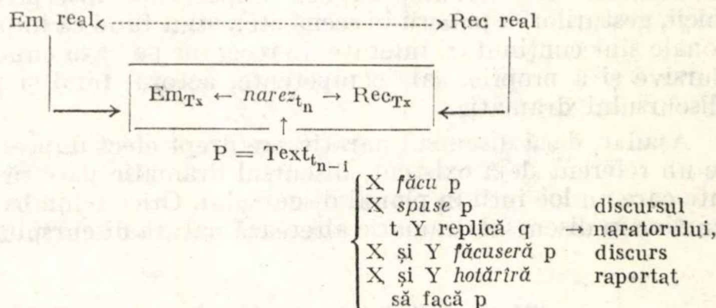
3.2. Remarcăm cîteva trăsături care par să determine specificitatea dialogului ,,narativ" în raport cu dialogul ,,dramatic" :

(1) — posibila analogie între cadrul discursului narativ în care este inserat dialogul și didascaliile din discursul dramatic este infirmată de funcționarea diferită a acestor două tipuri de discursuri :

— în textul narativ (clasic) semnalul apariției dialogului sînt verbe *dicendi* la perfectul simplu, cu funcționare nonperformativă (descriptivă) : ,,. . . *spuse* + pe un ton. . ., zîmbind etc." ;

— didascaliile sînt discursuri cu funcție performativă realizată prin prezentul verbelor *dicendi* utilizate : ,,. . . *spune* către X, pe un ton. . .", marcînd schimbarea circuitului discursiv, de la cel textualizat la cel real autor — actor/cititor.

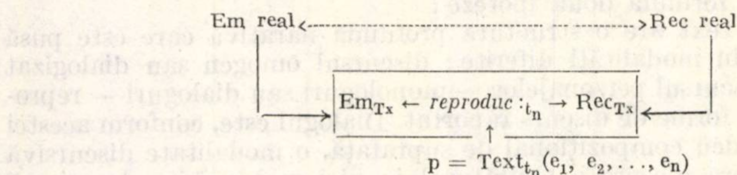
(2) — dialogul ,,narativ" funcționează ca o modalitate discursivă de suprafață pentru un tip de discurs monologic :

În structura profundă a discursului narativ, orice replică de dialog nu este decît un eveniment printre celelalte, dialogul în ansamblu putînd fi narat ca eveniment, ceea ce este marcat lingvistic prin utilizarea aceluiași sistem temporal al povestirii, în special a perfectului simplu.

În narațiunea ,,clasică", timpul evenimentelor narate este prezentat ca anterior timpului narării, anterioritate ce funcționează și ea ca marcă a alterității lumii textuale față de lumea reală (după părerea noastră,

anterioritatea temporală a evenimentelor narate constituie una dintre convențiile discursului narativ).
— discursul dramatic s-ar putea descrie astfel:

În discursul dramatic emițătorul textualizat, întotdeauna implicit, ca și receptorul, se identifică alternativ cu diversele personaje locutori prin actul de *reproducere* (termenul este convențional ales, s-ar fi putut propune *reprezentare*, mai apropiat de cîmpul lexico-semantic al dramaticului, *raportare*, *transcriere* etc.), care este un act de tip *a cita* (ceea ce s-a marcat prin :), aici în varianta citării de identificare; e_1, e_2 desemnează enunțurile produse de personaje.

Acest circuit discursiv interferează cu cel al didascaliilor care instituie, cum afirmam mai sus, un raport discursiv de tip directiv între emițătorul real și actorul sau cititorul reali, cerînd acestora să semantizeze fiecare eveniment discursiv reprodus, atribuindu-l unui anume personaj pe care trebuie să-l reprezinte.

Timpul reproducerii este convențional identic cu cel al performării de către personaje a actelor discursive respective.

(3) — discursul narativ construiește referentul ca „voce" omogenă înainte de a-l „pune în text" printr-o modalitate discursivă sau alta, ceea ce și explică posibilitatea de a substitui unei modalități discursive o alta fără a schimba specificul narativ al discursului;

— discursul dramatic creează evenimente discursive din care se pot infera, prin mecanismul implicațiilor conversaționale — logic nonvalide —, evenimente nondiscursive (exemplu: „Du-te... (se duce)", un personaj narează o luptă); această convenție a discursului dramatic: inferarea evenimentelor din discurs, explică importanța interpretării actorului, mimicii, gesturilor, a punerii în scenă etc., știut fiind că implicațiile conversaționale sînt conținuturi inferate de receptor pe baza cunoașterii situației discursive și a propriei sale competențe, actorul fiind și primul receptor al discursului dramatic.

Așadar, dacă discursul narativ are drept efect impresia că reconstruiește un referent deja existent, discursul dramatic pare să producă evenimente care au loc întîi în planul discursului. Orice schimbare a modalității discursive în discursul dramatic alterează natura discursului însăși.

Observații finale, în loc de concluzii

Ipoteza B sugerează existența unor conținuturi mai mult sau mai puțin „dialogabile" și, deci, mai ușor „dramatizabile" (ceea ce intuitiv pare să fie adevărat); „dramatizabil" are aici accepția strictă de reprezentabil scenic, iar nu cea largă de eveniment „dramatic".

Statutul diferit al discursului dramatic și al celui narativ din punctul de vedere al funcționării dialogului s-ar putea explica prin originea lor

diferită, respectiv prin derivarea discursului dramatic dintr-o formă de comunicare deja dialogală şi ritualizată, drama liturgică, faţă de originea mai probabil monologală a naraţiunii — actul de discurs cotidian al povestirii unor evenimente.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

Apostel, L., 1980, *Pragmatique praxéologique: Communication et action*, în H. Parret (éd.) *Le langage en contexte*, Amsterdam/ John Benjamins B.V.

Austin, J. L., 1962/1970, *Quand dire c'est faire*, Paris, Seuil.

Bahtin, M., 1963/1970, *Problemele poeticii lui Dostoievski*, Bucureşti, Univers.

Charaudeau, P., 1983, *Langage et discours*, Paris, Hachette.

Freud, S., 1905/1969, *Le mot d'esprit et ses rapports avec l'inconscient*, Paris, NRF.

Greimas, A. J., Courtés, J., 1979, *Sémiotique. Dictionnaire raisonné de la théorie du langage*, Paris, Hachette.

Grice, H. P., 1967/1975, *Logic and Conversation*, în P. Cole, J. Morgan (eds.), *Syntax and Semantics. Speech Acts*, New York, San Francisco, London, Academic Press Inc.

Kasher, A., 1976, *Conversational Maxims and Rationality*, în Kasher (ed.), *Language in Focus. Foundations, Methods, and Systems*, Dordrecht, Reidel.

— 1986, *Politeness and Rationality*, în *Pragmatics and Linguistics*. Festschrift for Jacob L. Mey, Odense University Press.

Lakoff, R., 1973, *The Logic of Politeness: or Minding your P's and q's*, în *Papers from the ninth Regional Meeting*, Chicago Linguistic Society.

Leech, G., 1983, *Principles of Pragmatics*, London, New York, Longman.

Măgureanu, A., 1983, *Discursul literar ca practică discursivă instituţionalizată*- în LMS I.

— 1986 *Remarques sur les discours institutifs*, în RRL—CLTA, XXIII, N° 1.

Schmidt, S. J., 1976, *Towards a pragmatic interpretation of fictionality*, în T.A. van Dijk (ed.), *Pragmatics of Language and Literature*, Amsterdam, Oxford, North-Holland Publ. Comp.

Searle, J. R., 1969, *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*, London, Cambridge University Press.

— 1975/1981, *Statutul logic al discursului ficţional*, în Borcilă, Mc Lain (eds.), *Poetica americană. Orientări actuale*, Cluj-Napoca, Dacia.

Toma, R., 1982, *Epistemă, ideologie. roman: secolul XVIII francez*, Bucureşti, Univers.

Le dialogue dramatique

(Résumé)

Par rapport à la situation du dialogue quotidien où les deux rôles discursifs d'émetteur et de récepteur organisent une configuration binaire d'instances discursives, le discours littéraire se caractérise par une configuration ternaire : un émetteur/récepteur textualisé se constitue en tierce instance produisant la modification des conventions discursives. Au sein de la discursivité littéraire une modalité différente de construire le référent dissocie dialogue narratif et dialogue dramatique : le dialogue narratif est une modalité discursive constitutive d'une structure textuelle de surface utilisée par une voix narrative monologique qui *narre* des événements présentés comme passés ; il est *reproduit* par un émetteur textuel toujours implicite s'identifiant tour à tour aux personnages dont il cite les paroles simultanément à leur production ; ainsi, le dialogue dramatique devient, de modalité, type discursif, constituant, avec le discours des didascalies, le discours dramatique.

NOTE

[1] Remarcăm că în acest cîmp de preocupări nu există o definiție precisă a *dialogului*; termenul este intuitiv utilizat pentru a desemna orice formă de comunicare între cel puțin doi participanți care ocupă alternativ rolul de emițător. În lingvistică s-a preferat termenul de *conversație* pentru același concept vag. *Dialog* ni se pare conotat de tradiția antichității grecești, cînd desemna în fapt forme *ritualizate* de comunicare: dialogul socratic, dialogul în teatrul antic, ceea ce poate explica asocierea frecventă a termenului cu discursul dramatic.

[2] Este evident că o condiție minimală a dialogului este existența unei situații minimale; pentru a preveni absența acesteia (cazul a două persoane care nu se cunosc), codul socio-discursiv european a creat actele metadiscursive de *salut* — prin care se instituie/se recunoaște existența unei relații sociale care poate fi transformată în relație sociodiscursivă (prin salut se acceptă, în principiu, rolul de interlocutor) și, respectiv, de *prezentare* prin care se pune în comun un minimum de informații reciproce, premisă pentru posibilitatea alegerii unei teme de discurs. Dialogul ia, teoretic, sfîrșit atunci cînd participanții ajung să împărtășească aceeași mulțime de propoziții despre o stare a lumii dată.

[3] În acest sens, v. și Charaudeau, 1983.

[4] Această ultimă clasă de strategii este specifică dialogului autentic oral; ele apar mult mai rar în dialogurile reproduse în scris (și deci și în dialogurile din textele literare).

[5] V. și Măgureanu, 1983.

[6] Criteriul este propus de Bahtin, 1963/1970.

[7] Această ipoteză este susținută de Greimas, Courtés, 1979, s.v. Dialogue, pentru care dialogul raportat al personajelor, inserat sau nu în discursul narativ, acoperă sau este traversat de un program narativ; el este un simulacru de discurs pe două voci care se poate extinde la dimensiunile întregului discurs literar, ca în discursul dramatic.

Mai 1987

Facultatea de Filologie
București, Edgar Quinet 5—7

DRAMATIC vs. NONDRAMATIC ÎN DIALOG *

LIANA POP

Sînt puse în evidență cîteva manifestări ale dramaticului în cotidian, în general, și în dialog, în special. Categoria dramaticului este urmărită în formele sale cele mai rudimentare, descriindu-se unele elemente/situații care în viața de toate zilele dobîndesc un caracter teatral. Se schițează o posibilă tipologie a discursurilor/dialogurilor subsumate de asemenea situații.

0. Scopul celor cîteva observații pe care urmează să le facem este de a pune în evidență cîteva *manifestări ale dramaticului în cotidian* în general și *în dialog* în special, de a regăsi forme ale atitudinii dramatice în afara instituției teatrale propriu-zise, care îi favorizează expresiile artistice cele mai complexe. Vom observa — sau mai bine zis vom re-observa, căci încercarea nu este nouă — *categoria dramaticului în formele sale cele mai rudimentare*, așa cum apare ea în existența de toate zilele, în comportamentul uman — verbal și/sau nonverbal — de multe ori impropriu denumit „spontan" sau „natural". Impropriu, spun, căci, așa cum vom vedea, situațiile cotidiene nu sînt întotdeauna lipsite de premeditare, de elemente ludice ori de amprenta conveniențelor, care le conferă un statut ambiguu, statut ce „cochetează" cu ceea ce, în limbajul comun cel puțin, numim „teatral", „dramatic", „regizat", „artificial", „nefiresc" etc.

0.1. Încercarea noastră se vrea sistematică în sensul că urmărește o descriere a unor *elemente*/a unor *situații* care în viața de toate zilele dobîndesc un *caracter teatral*, „*de reprezentație*", „*de joc*", *în sensul cel mai primitiv al termenului*. De asemenea, observațiile noastre încearcă să schițeze *o posibilă tipologie a discursurilor/dialogurilor subsumate de asemenea situații*, și aceasta în opoziție — implicită — cu discursurile/dialogurile propriu-zis spontane, nemarcate dramatic. Este vorba de unele tipuri de discurs cotidian ce intersectează cu discursul dramatic destinat reprezentației teatrale.

0.2. Intenția de sistematic, de riguros, nu va putea fi decît parțial realizată, dat fiind caracterul prin definiție vag, imprecis delimitat, al fenomenelor urmărite, caracter ce va conferi, inevitabil, considerațiilor noastre un statut relativ. Considerăm totuși necesare unele observații referitoare la ceea ce putem numi latura de teatral, de dramatic a cotidianului și, respectiv, a discursurilor, în contextul larg al discuției despre expresia și strategiile dramaticului.

0.3. Perspectiva pe care o adoptăm nu este aceea a teatrologului, ci a lingvistului preocupat de aspectele pragmatice ale comunicării verbale în general, de ceea ce poate fi numit *punerea în scenă a vorbirii*.

0.4. Ne-au fost utile unele tratări ale subiectului din studii filozofice (Sartre, Huizinga), sociologice și etnologice (Goffman, Argyle), ca și din unele lucrări teatrologice și lingvistice (Champigny, Larthomas etc.).

1. Atitudine dramatică și cotidian

Într-un demers ideal, ar trebui în primul rînd să oferim o definiție riguroasă a „dramaticului", pentru ca să urmărim apoi elemente ale definiției așa cum apar ele în diverse situații cotidiene. Nu ne vom angaja

decît la o *definiție provizorie* a ceea ce se înțelege prin *discurs* dramatic și o vom formula astfel :

Fiind destinat reprezentării scenice/jocului, *discursul dramatic* se constituie ca un discurs de gradul II,

a) presupunînd un *context de producere*, avînd drept element constitutiv de bază un *autor* caracterizat în principal prin intenția de a produce un *text reprezentabil scenic* și

b) implicînd un *context de reprezentare scenică* constituit din :

— elemente ajutătoare ale reprezentării : *regie*, *culise* etc.

— un spațiu-timp al reprezentării : *scena*

— protagoniștii reprezentării : *actori*, *spectatori* etc.

În această definiție, trei nivele par evidente :

— nivelul producerii discursului

— nivelul discursului propriu-zis [1]

— nivelul reprezentării sale scenice și al receptării, diferențiate net în cazul dramaticului de tip estetic. Pornind de la definiția de mai sus, vom încerca să detașăm cîteva componente ale sale, ca : scenă, privire, expunere și joc, mască sau personaj, costum, partitură, actor etc. Vom observa că aceste componente apar uneori izolat, dar că, de cele mai multe ori, ele se intercondiționează, apropiind situațiile obișnuite de ceea ce numim „spectacol". Întrebarea pe care ne-am pus-o este : *ce din situațiile cotidiene poate fi considerat la un moment dat expresie a unei atitudini teatrale, ce din discursul cotidian putem spune că deține un caracter dramatic?* Vom urmări pe rînd „locul", „atitudini ale indivizilor", „discursul" etc., încercînd să surprindem condițiile în care acestea dobîndesc caracteristici spectacular-dramatice. Vom vorbi despre loc ca „scenă"/„culise"/„sală", despre metamorfoza omului obișnuit în „spectator", „regizor", „actor" sau „autor", ca și despre convertirea dialogului cotidian în „text dramatic". Delimitarea între „dramatic" și „teatral" va fi mai dificil de păstrat, avînd în vedere relația de implicație dintre aceste două concepte.

1.1. Locul ca „scenă"/„sală"/„culise". Fiecare a observat că uneori locul în care se găsește îi dă sentimentul — mai confuz sau mai puternic — că se află pe o „scenă". Desigur, conformația în sine a unor locuri poate provoca această impresie : un podium, un loc înconjurat de scaune sau bănci etc. Dar multe alte locuri, chiar dintre cele mai comune, pot funcționa la un moment dat ca „scenă", „sală" sau „culise" (cf. și Goffman, 1959 : 107–128), pentru un singur individ sau pentru toți indivizii ce se află în acel loc, și aceasta numai în virtutea unor *atitudini* — le vom numi deocamdată „neobișnuite" — ale unuia sau altuia/ale unora sau altora dintre cei prezenți.

1.2. Spectatorul ca „prezență a celorlalți". Privirea. Există indivizi cărora simpla prezență a altora le dă o stare de *disconfort*, mai ales în anumite situații. Este vorba în general de persoanele timide și complexate, în conștiința cărora „ceilalți" reprezintă un oarecare pericol — pericolul de a-i observa, de a-i urmări cu privirea.

Mai mult decît simpla prezență a altora, *privirea* — nu cea „de orientare" (utilitară) și nici cea indiferentă — poate conferi unei situații caracter de „spectacol" (v. și etimologia cuvîntului). Se spune, într-adevăr, că în anumite civilizații este indecent să întîrzii cu privirea asupra unui necunoscut ori asupra unui trecător, pe stradă, căci aceasta înseamnă

a-l transforma într-un obiect al curiozității, a-i periclita anonimatul, libertatea ; Sartre ar spune „a-l poseda" chiar.

1.2.1. Fără a înclina balanța spre sensurile existențialiste ale *prezenței celorlalți* și *ale privirii*, reținem ideea stării de disconfort pe care aceste elemente o pot stîrni în unele persoane ca argument în definirea unei asemenea situații ca „ieșite din comun", mai precis în definirea unor locuri ca „scene", a unor situații ca „spectaculare". Sînt bine cunoscute, spre exemplu, acelea în care un individ intră într-o sală de așteptare, într-o sală de curs ori într-un restaurant, sosește într-o stație ori se expune privirilor în urma unui incident. Intrate în sfera de percepție a celor *pasivi*, implicit în postură de „spectatori", persoanele *active* dobîndesc inevitabil statutul de „actori", iar locul comun se convertește în „scenă".

1.2.2. Există un revers al atitudinii de *disconfort* din situațiile menționate : sentimentul de *plăcere* (confort) pe care unele persoane îl au atunci cînd ajung „în centrul atenției". Această atitudine caracterizează temperamente înclinate spre actorie și considerăm că sînt decisive în instituirea unor situații ca spectaculare.

1.2.3. Mai menționăm dintre situațiile care atrag privirile aparițiile neobișnuite, șocante, cele în care locul devine „scenă" prin prezența unei atracții, fie ea de ordin estetic sau nu. Se mai poate observa, de asemenea, că atitudinea corporală a oamenilor (mers, ținuta capului, privirea) diferă în general după cum aceștia se află pe o stradă periferică, mai puțin umblată, ori pe o stradă centrală, populată de mulți trecători. Pe străzile aglomerate, ținuta generală este mai supravegheată, mersul mai îngrijit, capul ridicat, privirea mai atentă. O oarecare preocupare, așadar, pentru aparență, vecină cu intenția estetică, cu „jocul".

1.3. Persoana ca „actor". Desigur, nu orice contemplare înseamnă spectacol, dar reprezintă o categorie *sine qua non* a teatralului. Considerînd în continuare unele determinări ale participanților la diferite situații cotidiene, vom observa că în general ceea ce se consideră „teatral", „regizat" etc. își poate avea originea în „modalizări" ale persoanelor dintre cele mai variate, cum sînt : aptitudini, prezumții, motivații, intenții ș.a.

1.3.1. „Actor fără voie". Am menționat mai sus faptul că statutul de „actor" poate fi conferit unor persoane de situații în care acestea evoluează în sfera de contemplare a altora. Avem de-a face în aceste împrejurări cu ceea ce am putea numi „actor fără voie", căci *nu intenția* expresă a acestora îi aduce în postura de „priviți", ci anumite determinări contextuale : locul, privirea altora etc.

1.3.2. Rolul social ca „mască". Există, de cealaltă parte, persoane permanent preocupate de aparența lor — vestimentară, comportamentală etc. — și în acestea recunoaștem atitudinea *intenționată* de „joc", în sensul, dacă putem spune așa, cel mai „vinovat" al cuvîntului. Este vorba de indivizi care și-au asumat total un rol social sau altul, lăsîndu-și complet în umbră autenticitatea, naturalul și afirmînd cu convingere : „în viață trebuie să joci teatru tot timpul". Champigny numea această situație „convertirea persoanei în personaj" (1965 : 198). Această atitudine își are originea într-o motivație socială, de tip obiectiv — conveniențele —, dusă pînă la extrem sau rău înțeleasă. Despre indivizii cu acest tip de atitudine se și spune în general că sînt „teatrali", „artificiali", „falși". Nu insistăm aici asupra faptului bine cunoscut că sociolingvistica, de exemplu, a împrumutat din terminologia teatrală termenul de *rol* pentru

a descrie ipostazele sociale ale indivizilor, dar îl menţionăm ca alt argument pentru observaţiile noastre. De asemenea, amintim asemănările care s-au făcut vestimentaţiei şi machiajului cotidian cu „deghizarea", cu „masca" teatrală.

1.3.3. O categorie intermediară între ceea ce am numit „actor fără voie" şi adoptarea intenţionată a rolului, ni se par că o reprezintă persoanele care *se cred* privite tot timpul atunci cînd se află într-o colectivitate. Comportamentul acestora îşi pierde naturaleţea şi indiferenţa şi se apropie de „teatral".

1.3.4. **„Homo ludens".** O motivaţie de origine subiectiv-temperamentală — *plăcerea de „a juca"* — şi care în general se susţine prin şi provine din „talent", generează un alt tip de „actori", preocupaţi, de data aceasta, nu de a apărea într-o lumină favorabilă cu orice preţ, ci de a întreţine o atmosferă plăcută, relaxată, în relaţiile cu ceilalţi. Faţă de categoria precedentă — cu care au în comun *intenţia de „joc"* —, indivizii cu înclinaţii ludice sînt dezinteresaţi, iar „jocul" lor este „nevinovat"; ceea ce le şi aduce, în limbajul cotidian, calificative de genul: „E un tip glumeţ/plăcut/reconfortant/haios" etc. „Jocul" lor constă în a spune anecdote ori în a deconstrui limbajul stereotip, conducîndu-l, de preferinţă, spre zonele de umor. Putem recunoaşte şi în această atitudine o oarecare căutare a esteticului.

1.3.4.1. Următoarea situaţie ni se pare reprezentativă pentru acest tip de comportament:

X, cu un temperament ludic de genul celui descris mai sus, călătoreşte în autobuz cu Y şi Z, două cunoştinţe vechi, despre care ştie că îi savurează „stilul". O călătoare, W, care a urcat la o staţie pe parcurs, îi întinde un bilet să-l perforeze. Şi dialogul se desfăşoară după cum urmează:

X (vrînd să ştie dacă trebuie să-l perforeze pentru o singură persoană sau pentru două): *Călătoriţi singură sau....?*
W (perplexă, dar intrînd în joc): *... Cu sacoşa...* (şi rîde)
X (întinde biletul către un călător care se află mai aproape de compostor şi îi spune: *Vreţi să îl... executaţi?... Vă rog* ... etc.

Formulele pe care X le substituie celor stereotipe instituie cu uşurinţă comicul, căci ele aparţin, în parte, unor formule deja uzate şi folosite adeseori parodic în alte situaţii, sugerate aici la un nivel conotativ. W, sesizînd „jocul", îl acceptă, cu oarecare stîngăcie însă, cu o oarecare timiditate, dar şi amuzată. În tot acest timp, Y şi Z au rămas în postură de spectatori, conştienţi că „jocul" le este destinat lor.

1.3.4.2. Exemple de dialoguri de genul celui citat mai sus sînt numeroase. Pot fi observate stiluri diverse de „joc" de la un individ la altul, diferenţele manifestîndu-se la nivele distincte: mimică, gestică, vorbire etc. Nu ne-am propus aici o observare mai atentă, ci doar semnalarea fenomenului şi situarea lui—alături de tipul de „joc" centrat pe inducerea în eroare a spectatorului—în categoria mai generală a *„jocurilor" intenţionate.*

2. Dialogul ca „partitură"

Pe lîngă aspectele amintite, ţinînd de *pragmatica dramaticului* (producere, reprezentare „scenică" şi receptare), ni se pare că o serie de *tipuri de discurs din vorbirea cotidiană* merită atenţie prin faptul că pot fi

considerate manifestări — în majoritate nonestetice — a ceea ce, în mod intuitiv, pentru moment, putem numi atitudine dramatică.

2.1. Spontan vs. nonspontan. După cum se știe, comunicarea umană pare a fi predominant dialogală. Și ceea ce caracterizează dialogul cotidian este în primul rînd *spontaneitatea*, la care se poate adăuga, pe de o parte caracterul utilitar, practic, al dialogurilor de tip tranzacțional, iar pe de altă parte un caracter gratuit și în general neorientat al conversațiilor zise de tip personal. Definitorii pentru ceea ce numim în general dialog de gradul I credem că sînt *sinceritatea* și *spontaneitatea*, în sensul în care ele desemnează lipsa unei *strategii discursive premeditate*, ceea ce echivalează cu lipsa unui „text" pregătit și/sau numai conceput pentru a fi „jucat". Discursurile de gradul II sînt de tip *mimetic*, *nonspontane* și aparțin unor „uzuri" speciale ale limbajului.

2.1.1. Mai mulți factori pot contribui la alterarea caracterului spontan și sincer al comunicării primare. Printre altele, anumite *situații* devenite **tip** au făcut necesară repetarea pînă la *ritualizare* a unor interacțiuni, ceea ce a dus la instituirea lor ca tipuri de comunicare caracterizate prin *constanța programului acțional* și, inevitabil, destinate reluării, repetării, „re-prezentării".

2.1.2. Convenientele sociale au subminat și ele caracterul spontan, nepregătit, al vorbirii cotidiene, introducînd într-o cantitate deloc neglijabilă elementul de *strategie*, în sensul de program acțional prestabilit, Și nu amintim aici decît *principiile politeții*, subordonate unor principii comunicative mai largi : al *nonsincerității* [2], pe de o parte, și al „*menajării partenerului*" [3], pe de altă parte.

2.2. Aceste trăsături : a) *pe plan pragmatic*, în general *prezența spectatorului*, de unde și *nerespectarea condiției de sinceritate* și, deci, adoptarea unei *strategii discursive pregătite* care b) *pe plan lingvistic* poate conferi discursului caracter *repetabil*, ni se par a fi definitorii pentru ceea ce numim atitudine dramatică în general — fără a presupune aici și o componentă estetică. Ele par să se repartizeze în mod diferit (v. și tabelul de mai jos) în tipurile de discurs care o actualizează în vorbirea cotidiană. Am încercat o grupare a lor în două categorii mari.

2.2.1. „Jocul". În prima categorie am inclus discursurile (în general dialogale) prin excelență **repetabile**, în care protagoniștii se comportă în general ca „actori", căci ei reiau

1° un tip de „reprezentație" cu dialogul mai mult sau mai puțin stereotip sau

2° un dialog care a mai avut deja loc.

Două subcategorii ni s-au părut, așadar, a se distinge : în prima s-ar include dialogurile stereotipate și anecdotele, iar în a doua — unele dialoguri ale copiilor.

2.2.1.1. Dialoguri publice. În multe locuri publice — în general situații de negociere : magazine, servicii publice diverse, schimburile verbale sînt stereotipate, protagoniștii rejucînd de fiecare dată roluri cu partituri bine cunoscute. „Jocul" nu este destinat unui „public" propriu-zis, ci se face în virtutea unor obișnuințe sociale. Sînt discursuri în care funcția utilitară concurează puternic caracterul dramatic, caracter conferit de existența strategiei constante și a „rolurilor" fixe. Un loc aparte în categoria discursurilor publice, ritualizate, trebuie acordat *ceremoniei*,

a cărei funcție simbolică se apropie cel mai mult de estetic. Menționăm aici ceremoniile populare, acordarea premiilor și a titlurilor, căsătoria etc.

2.2.1.2. Anecdotele. O motivație/intenție evident ludică și umoristică credem că stă la baza relatării anecdotelor. Este vorba, și aici, de reluarea unei partituri auzite, învățate și, eventual, deja jucate în fața altui public.

2.2.1.3. Dialogul „mecanic". De multe ori copiii simt plăcerea de a repeta unele dialoguri în forma în care acestea s-au mai desfășurat. Ei le re-inițiază — punînd, de exemplu, o întrebare al cărei răspuns le este deja cunoscut —, fiind grijulii să le urmeze foarte fidel cursul. Aceasta se întîmplă de obicei cu acele dialoguri în care au avut revelația unor fenomene noi, care i-au amuzat ori care i-au pus într-o lumină favorabilă. Re-jucarea scenariului se face, în acest caz, cu intenții ludice, în care putem distinge — desigur „în fașă" — și o plăcere estetică.

2.2.2. „Regia". A doua categorie de dialoguri în care putem recunoaște o atitudine de tip dramatic ni se pare că este formată de **dialogurile dirijate**, în care protagoniștii apar ca „autori", dar în aceeași măsură ca „regizori" și/sau „actori". Pe cînd în cazul dialogurilor repetabile (re-„jucate") (v. **2.2.1.**) participanții se comportă în principal ca „actori", în cazul acestui al doilea tip, accentul cade pe conceperea și, mai ales, pe „punerea în scenă" a unui scenariu, scopul fiind predominant persuasiv. Mai multe tipuri de dialog dețin această trăsătură : o *strategie dinainte stabilită*, elaborată în vederea unei demonstrații, a unei mistificări, a întreținerii sau creării unei atmosfere, a menajării partenerului etc., dar puține dintre ele se apropie de estetic. Ele dețin, însă, altă însușire care le apropie de dramatic : *demonstrația pentru un public*, care este sau nu este în același timp și interlocutor. Trecem în revistă cîteva dintre ele :

2.2.2.1. Discursuri demonstrative. Am inclus în această categorie : *conferința*, *interviul*, *masa rotundă*, *dialogul instructiv adult-copil*, *dialogul didactic*, *audiența* ș.a. Ceea ce le caracterizează în primul rînd este intenția de a impune o idee în fața interlocutorului și/sau auditorului, fapt care le motivează adoptarea unui program acțional/interacțional, în general, bine pregătit.

2.2.2.2. Dialoguri mistificatoare. În categoria aceasta se poate include *minciuna*, *înscenarea*, *păcăleala* și *strategiile indirecte* folosite *nesincer* (care în limbajul comun corespund „fățărniciei", incluzînd, de regulă, forme de politețe false). Aceste tipuri de dialog necesită, pe lîngă o foarte riguroasă respectare a „textului" destinat „reprezentării", și o „punere în scenă" infailibilă. Altminteri, ele pot fi „demascate" și, implicit, anulate.

2.2.2.3. La jumătatea drumului între dialogurile spontane, sincere, pe de o parte, și cele mistificatoare de cealaltă parte, se află dialogurile aparținînd **strategiilor indirecte** de comunicare. Ele se situează pe acel continuum pe care Goffman îl vede între minciună și adevăr (1959 : 62), „lăsînd" sau „dînd" interlocutorului să înțeleagă ceva, sub forme cît mai puțin radicale. Din punct de vedere logic, psihologic, sociologic și lingvistic, strategiile indirecte au fost descrise într-o măsură considerabilă. Ele ne interesează aici — fapt pentru care le și amintim — pentru că „pun" și ele „în scenă", ca și tipurile precedente, altceva decît autenticul, spontanul ; spre deosebire, însă, de acestea, indirecția „lasă" sau „face" referința transparentă, ceea ce nu se întîmplă în dialogurile mistificatoare. Multiplele forme de atenuare a sensului (ilocuționar și/sau tematic) au în primul rînd drept scop menajarea interlocutorului.

3. Dialogul ca „improvizație"

Într-o categorie aparte ar trebui incluse discursurile nepregătite, dar care se improvizează în anumite situații cotidiene.

3.1. „Salvarea aparențelor". Am distins aici în primul rînd dialogurile care se angajează între interlocutori pentru ceea ce se cheamă „salvarea aparențelor", adică acele dialoguri în care, de obicei, spațiul comun funcționează ca o constrîngere interacțională, în care persoanele nu au subiecte de discuție comune sau vor să evite unele neplăcute. Se recurge atunci la *comentarii asupra vremii* sau se improvizează dialoguri despre *obiectele înconjurătoare*, aceste tipuri de schimb verbal „umplînd" mai cu ușurință „timpul", fiind general abordabile și, de regulă, inofensive. Menționăm că nu totdeauna subiectele „vreme" sau „obiecte înconjurătoare" funcționează ca „dialoguri-refugiu"; ele au adesea funcție informativă și nu evident fatică, așa cum se întîmplă în situațiile despre care vorbim. În această categorie se mai includ și strategiile de „*reparare a unei gafe*", situație ce se salvează, în general, tot prin improvizație.

3.2. „Jocul de-a...". Jocurile în care copiii „pun în scenă" un tip de situație („de-a vînzătorul și cumpărătorul", „de-a medicul și pacientul" etc.) necesită și ele inventarea discursului într-o oarecare măsură, dar și regie și joc, în același timp. Un efort de regie și de joc poate fi observat și în situația precedentă — aici se face pentru întreținerea sau salvarea unei atmosfere; în cazul copiilor, „jocul" se improvizează gratuit sau, așa cum se mai spune, „de dragul jocului".

3.3. „A povesti întîmplări" nu ține întotdeauna de improvizație și de necesitatea întreținerii unei atmosfere, dar, ca și **plăcerea de a glumi**, se integrează unei categorii de discursuri cu motivație nonutilitară. Plăcerea de a relata întîmplări poate ține de o funcție estetică a comunicării, în care „povestitorul-actor" „pune în scenă" scenariul pe care îl creează.

4. Observații generale

Cu ajutorul unor trăsături distinctive — de ordin pragmatic și lingvistic — pe care le-am considerat operante, am încercat o privire de ansamblu asupra tipurilor de situații și de discurs pe care le-am subsumat atitudinii general dramatice. Am inclus, astfel, într-un tabel, toate tipurile de situații/discurs amintite, marcînd, pentru fiecare, ocurența sau nonocurența trăsăturilor distinctive pe care le-am propus.

Repartizate pe tipurile de discurs propuse, aceste trăsături fac mai evidentă diferențierea dintre ele. Acolo unde trăsăturile apar facultativ (+/—), cel puțin două subcategorii de discurs sînt posibile pentru acel tip. Analiza lor detaliată depășește, însă, intențiile acestei încercări: de a semnala fenomenul și a schița o posibilă perspectivă asupra lui. Cîteva constatări ni se mai par util de formulat, și anume:

4.1. Am inclus în tabel, deși nu le-am discutat detaliat, pe de o parte „*textul dramatic*" destinat reprezentației teatrale, iar pe de altă parte *dialogurile nondramatice, spontane*, aparținînd discursurilor cotidiene. Prima categorie nu se supune condiției de sinceritate, necesară, după Searle, reușitei comunicării „serioase"; așa cum nu se supune nici majoritatea discursurilor subsumate de noi dramaticului (v. în tabel), și aceasta în

opoziţie cu discursurile nondramatice. Această încălcare a condiţiei de sinceritate are drept consecinţă stabilirea unor strategii specifice reprezentărilor mimetice. „Cooperarea” de tipul locutor — interlocutor din discursurile de gradul I este astfel „bruiată” de o „cooperare” de tipul actor —

Tip de sit./disc. \ Trăs. dist.	Scena	Autor	Spectator	Actor: Motiv. ob.	Motiv. sub.	Aptitudini	Prezumţii	Intenţii	Sincer	Discurs: Strategie	Repetabil	Dirijat	Persuasiv	Estetic
Loc cu conform. scenică	+	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−
„Actor fără voie”	−	−	+	−	−	−	−	−	+	−	−	−	−	−
„Masca” socială	−	+	+	+	−	+/−	+	+	−	+	−	+	+	−
„Homo ludens”	−	+	+/−	−	+	+	+/−	+	+/−	+	−	+	+/−	+
Ceremonii	+	−	+	+	−	+/−	+	+	−	+	+	+	−	+
Dialoguri publice	−	−	−	+	−	−	−	−	+	+	+	−	−	−
Anecdota	−	−	+	+/−	+/−	+/−	+/−	+	−	+	+	+	−	+
Dialogul „mecanic”	−	+	+/−	−	+	+/−	−	−	+	+	+	−	−	+
Conferinţa	+	+	+	+	−	+/−	+	+	+/−	+	+/−	+	+	+/−
Interviul Masa rot.	+/−	+	+	+	−	+/−	+	+/−	+/−	+	+/−	+	+	−
Dial. did. Dial.instr.	+/−	+	−	+	−	+/−	+/−	−	+/−	+	+/−	+	+	−
Audienţa	+	+	+/−	−	+	+/−	+	+	+/−	+	+/−	+	+	−
Dial. mistificator	−	+	+/−	+/−	+/−	+/−	+	+	−	+	+/−	+	+	−
Strategii indirecte	−	+	+/−	+/−	+/−	+/−	+	+	+	+	−	+	+	+/−
„Salvarea aparenţelor”	−	+	+/−	+/−	+/−	+/−	+	+	−	+	−	+	+	−
„Jocul de-a...”	−	+	−	−	+	+/−	+/−	+	−	+	+/−	+	−	+/−
A povesti A glumi	−	+	+/−	+/−	+	+/−	+/−	+	+/−	−	+/−	−	+/−	+/−
„Textul dramatic”	+	+	+	+/−	+/−	+/−	+	+	−	+	+	+	+	+
Dialoguri nondram.	−	+	−	−	−	−	−	−	+	−	−	−	+/−	−

spectator, care se suprapune celei dintîi, uneori substituind-o total. Diverşi *indici*, alţii pentru fiecare tip de situaţie/discurs, pot marca — dar nu o fac întotdeauna — alunecarea spre *zona de dramatic a comunicării*. Astfel, pentru unele situaţii este suficientă conformaţia locului, existenţa unei instituţii (pentru ceremonii, dialoguri publice, conferinţă, interviu, masă

rotundă, dialog didactic, audiență etc.); pentru altele, dispoziția participanților este aceea care semnalizează „jocul" : privirea celorlalți („actor fără voie"), atitudinea generală („homo ludens", „masca" socială etc.); alte discursuri sînt definite dramatic prin *indici verbali* mai mult sau mai puțin *convenționali* :

— anecdotele, prin : „Să vă spun un banc bun...", „O știți pe aia cu...?", „Zice că..." („Cică...") etc.

— dialogul „mecanic", prin reluarea unei întrebări la care s-a răspuns deja satisfăcător ;

— jocul copiilor, prin : „Hai să ne jucăm de-a...", „(Acum) eu eram... și tu erai..." etc.

— povestirea, prin : „Mi s-a întîmplat ceva grozav...", „Să vă spun o întîmplare interesantă...", „Să vedeți ce (mi) s-a întîmplat..." etc.

— gluma, prin rîs, zîmbet sau „cvasicomentarii" de genul : „Am glumit", „Doar nu m-ai crezut...", „Nu-l luați în serios...", „Vorbești serios?" etc.

— strategiile indirecte și „salvarea aparențelor" sînt semnalizate de obicei prin contradicții în calculul inferențial. În primul caz, semnalizarea trebuie să se mențină ambiguă, căci ea reprezintă un „joc dublu", ce oscilează între semnificare și menajarea interlocutorului-spectator.

4.2. După cum s-a observat, spre deosebire de teatru, unde statutul de *autor* se distinge evident de cele de *personaj* și, respectiv, *actor*, în situațiile cotidiene marcate dramatic indivizii cumulează de obicei mai multe ipostaze : ei sînt de regulă nu numai „autorii" discursurilor care urmează să fie reprezentate/dirijate, ci și „regizorii", „actorii" sau „personajele" acestora. Ei imită discursuri spontane, producîndu-le, punîndu-le sau re-punîndu-le în scenă, jucînd sau re-jucînd partituri ale altora ori propriile lor scenarii, distingîndu-se și îndepărtîndu-se, prin dedublare, de eul lor natural, spontan, inconștient și indiferent. Tot așa cum și dialogul lor dublează un altul, nespectacular, al eului cu sine însuși. La fel se întîmplă și cu „spectatorul". El nu se detașează totdeauna de celelalte instanțe ale comunicării dramatice, așa cum se întîmplă în spectacolul teatral, ci, în majoritatea cazurilor, se identifică cu ceea ce în teoria dialogului se numește „interlocutor" (v. în tabel, la „spectator" : semnul (+) înseamnă prezența unui auditor distinct de interlocutor ; semnul (—) marchează absența acestuia, deci identificarea „interlocutorului" cu „spectatorul"), fapt care denotă tendința de suprapunere a celor trei nivele pe care le-am distins pentru comunicarea dramatică în general (v. **1.**).

4.3. În ceea ce privește *categoria esteticului*, se poate observa că ea nu este ruptă de cotidian, așa cum pare la prima vedere. Intențiile dramatice care se pot distinge în situațiile cotidiene sînt, așa cum am văzut, unele foarte aproape de utilitar, respectînd condiția de sinceritate și servind, astfel, succesului comunicării practice ; altele închid în ele sîmburele de estetic ce își găsește expresia plenară în teatru (în tabel am indicat cu (+) prezența unei intenții estetice).

4.4. În ceea ce privește *dialogul cotidian*, analiza de față face evident faptul că *funcției primare de comunicare* i se suprapune sau uneori i se substituie o *funcție secundară de tip dramatic* cu numeroase manifestări

particulare, ceea ce impune, în cadrul lui, o distincţie între discursuri de tip spontan – de gradul I – şi discursuri de tip dramatic – de gradul II.

4.5. Ni se pare că, în discursul cotidian, dramaticul se poate manifesta *textual* – prin tipuri de discurs ca dialogurile ritualizate, anecdotele, ceremoniile, conferinţa etc. – sau numai *discursiv* – prin procedee dramatice : strategii indirecte, minciuna, jocul de cuvinte, gluma etc. Discursul conceput pentru spectacolul teatral („textul dramatic" propriu-zis) se manifestă exclusiv *textual*; el îşi condensează efectele pentru a putea concentra în spaţiul-timp destinat spectacolului un fir epic finit, o „structură globală" cu semnificaţie proprie.

4.6. În cele de mai sus nu am făcut decît să deschidem discuţiei o serie de probleme pe care le pune categoria dramaticului, printre care :

– opoziţia discursuri marcate vs. discursuri nonmarcate dramatic;
– opoziţia discursuri marcate vs. discursuri nonmarcate estetic în interiorul discursurilor de tip dramatic;
– relaţia dintre atitudine dramatică şi atitudine ludică în general;
– relaţia dintre atitudine dramatică şi atitudine demonstrativă;
– relaţia dintre atitudine dramatică şi atitudine nesinceră;
– relaţia dintre atitudine dramatică şi atitudine estetică în general etc.

REFERINŢE BIBLIOGRAFICE

Argyle, Michael (1982) *La communication par le regard*, în „La Recherche", nr. 132, p. 490–497.
Champigny, Robert (1965) *Le genre dramatique*, Monte Carlo, Ed. Regain.
Frumuşani, Daniela (1986) *Context şi convenţie în receptarea glumei*, în SCL XXXVII, 6, p. 509–516.
Goffman, Erving (1959) *The presentation of self in everyday life*, Anchor Books ed.
(1969) *Strategic Interaction*, Philadelphia, Univ. of Pennsylvania Press.
Huizinga, Johan (1977) *Homo ludens*, Bucureşti, Ed. Univers.
Larthomas, Pierre (1972) *Le langage dramatique*, Librairie Armand Colin.
Roulet, Eddy (1981) *Echanges, interventions et actes de langage dans la structure de la conversation*, în „Etudes de linguistique appliquée", nr. 44, p. 7–39.
Searle, J. R., (1969) *Speech Acts*, Cambridge University Press.

Dramatique vs. non-dramatique dans le dialogue

(Résumé)

Le but de ces quelques observations est de mettre en évidence certaines manifestations du dramatique dans le quotidien, en général, et dans le dialogue, en particulier, de retrouver des formes de l'attitude dramatique hors de l'institution théâtrale proprement dite qui favorisent ses expressions artistiques les plus complexes. On envisage la catégorie du dramatique dans ses formes les plus rudimentaires, telle qu'elle apparaît dans l'existence de tous les jours, dans le comportement humain – verbal et/ou non-verbal –, souvent improprement dénommé « spontané » ou « naturel ».

L'article vise la description de quelques éléments/situations qui, dans la vie de tous les jours, acquièrent un caractère théâtral, de « représentation », de « jeu », dans le sens le plus primitif du terme. De même,

nos observations essayent d'esquisser une possible typologie des discours/dialogues inclus dans de telles situations, et cela en opposition — implicite — avec le discours/dialogues proprement dits spontanés, non-marqués dramatiquement. Il s'agit de certains types de discours quotidien qui se croisent avec le discours dramatique destiné à la représentation théâtrale proprement dite.

NOTE

* Comunicarea, prezentată la seminarul *Expresia și strategiile dramaticului*, organizată între 11 și 16 mai 1987 la Institutul de Lingvistică din București, a valorificat și unele sugestii și observații care s-au făcut cu ocazia susținerii și pentru care ținem să mulțumim.

[1] Menționăm că prin ,,discurs" înțelegem aici un discurs verbal și/sau nonverbal presupunînd toate codurile (limbajele) care concură la constituirea sa.

[2] Corespunzător ,,uzului parazitar", ,,neserios" al limbajului, despre care vorbește Searle, și opus uzului serios, ce respectă condiția de sinceritate a comunicării.

[3] Despre care vorbește R. Lakoff, 1977 : 88, apud Roulet, 1981 : 13, dar și sociolingviștii.

Iunie 1987

Facultatea de Filologie
Cluj-Napoca, Horea 31

DRAMATIC / DIALOGIC

RODICA ZAFIU

Se încearcă o caracterizare a dialogului dramatic prin investigarea unora dintre formele sale specifice, produse de presiunea principiului textual al conflictului.

0. Din ansamblul complex al factorilor semiotici care caracterizează categoria *dramaticului*, vom lua în considerare, în cele ce urmează, doar *textul* — definit prin dimensiunea sa *dialogică*. Demersul — nu reductiv, ci doar parţial — porneşte de la premisa existenţei unui specific al *dialogului dramatic*, formă de constituire a unui referent imaginar modelată doar în parte de schemele explicative ale *dialogului cotidian* şi care poate fi identificată printr-o serie de mărci lingvistice. Presupunem că studiul dialogului în genere are de cîştigat prin abordarea din perspectiva tipului dramatic, care oferă o paradigmă interpretativă diferită de cea a comunicării predominant informaţionale şi puternic cooperative [1].

1.1. Dialogul dramatic va fi definit prin condiţiile minimale care fixează modelul dialogic cel mai general — succesiunea replicilor, schimbarea alternativă a rolurilor de emiţător şi receptor între agenţii comunicării, orientarea discursului către receptor, prin funcţia conativă şi prin cea fatică, interdependenţa enunţurilor — , dar şi prin constrîngeri suplimentare (ţinînd de structura de adîncime a textului dramatic), dintre care cea mai importantă este cea a *conflictului*, a tensiunii generate de opoziţia dintre interlocutori [2].

1.2. Ca mod de constituire a unei lumi imaginare, dramaticul şi narativul se orientează deopotrivă către cuplul *relaţie — acţiune* (perspectivă structurantă diferită de cea descriptivă, centrată pe *entitate — relaţie)*; în structurile profunde ale modalităţilor succesiunii dinamice acţiunea şi relaţia sînt reprezentate inegal, prima caracterizînd narativul, cea de-a doua fiind definitorie pentru dramatic. Tensiunea dramatică tinde către acţiune şi o instituie — prin dinamica internă a contradictoriului, în reprezentare directă, în prezent, sau prin trimiteri referenţiale către trecut sau viitor — , păstrînd însă mereu în prim-plan *relaţia*. Constituind doar o parte (dar probabil cea mai importantă) din acţiunea reprezentată, acţiunea discursivă nu este decît o permanentă modificare a unei relaţii în echilibru instabil.

1.3. Presupunem că tensiunea nu este realizată doar în macrostructurile textului, în raporturile globale dintre personaje sau episoade, ci, la nivel microtextual, chiar în configuraţia oricărui dialog dramatic. Natura fundamental conflictuală a acestuia nu este condiţionată de relaţiile între interlocutori stabilite de schema actanţială din structura de profunzime a textului : simpla prefigurare a unei co-prezenţe în spaţiul scenic (relaţie eventual neutră) se transformă, sub presiunea modalităţii dramatice de ficţionalizare, în *opoziţie*.

1.4. Diferenţele dintre *dialogul cotidian* (în sensul cel mai larg, de conversaţie curentă, naturală, orientată sau nu de o temă dată) şi *dialogul dramatic* constau în prezenţa în cazul acestuia din urmă a unor constrîngeri suplimentare de natură : a) *general estetică* — selecţie, concentrare etc. ; b) *specific teatrală* — rezultate din interferenţa cu celelalte

limbaje (vizual, gestual) implicate în spectacol ; c) *textuală*. Constrîngerile pur textuale sînt, la rîndul lor, determinate 1) *pragmatic*, de obligaţia de a prevedea circuitele dublei comunicări : (i) între personaje şi (ii) între text/spectacol şi cititor/spectator, care organizează intern textul dramatic în scopul informării cît mai eficiente, în limitele convenţiilor verosimilului, a receptorului, şi 2) *semantic*, de necesitatea de a crea un tip anume de referent imaginar — cel dinamic-opozitiv.

2.1. A postula generalitatea situaţiei conflictuale în dialogul dramatic nu înseamnă a-l reduce pe acesta la tipuri evident noncooperative — dispută, înfruntare etc. Opoziţia — generată de simpla diferenţă de poziţie şi de perspectivă — se manifestă, gradual, în schimburi de replici subsumate celor mai variate categorii. Nici nu sînt posibile, de altfel, o verificare a caracterului conflictual şi o investigare a indicilor săi postulîndu-se dialogul ca o unitate abstractă sau redusă la una dintre formele sale de realizare. În absenţa unei tipologii constituite [3], vom urmări relaţia de opoziţie în cîteva forme de dialog a căror diversitate este departe de a epuiza aria de manifestare a fenomenului, dar poate sugera larga aplicare şi adaptabilitate a principiului conflictual.

2.2. Categoriile selectate ar cuprinde, la un nivel 0) — *actele de limbaj* care implică un răspuns nonlingvistic (dublat facultativ de unul lingvistic), de tipul *ordinului*, sau care sînt total convenţionalizate, de tipul *salutului*. Ar urma : 1) tipul dialogal *euristic*, de dominantă informaţională, studiat frecvent ca ilustrare ideală a activităţii cooperative ; 2) tipul *argumentativ*, constînd, într-o formă simplificată, în susţinerea a două teze contrarii şi vizînd convingerea reciprocă a interlocutorilor ; 3) tipul *estetic*, de construire a unei replici-text interesante nu prin oferta de informaţie, ci prin coerenţa interioară (adesea de tip narativ) care o izolează, oferind-o capacităţii de apreciere a celuilalt, acest tip de replică aşteptînd de la interlocutor o confirmare evaluativă şi un stimul de continuare.

2.3. Deşi se pot extinde la segmente textuale ample, se observă că tipurile de mai sus sînt identificabile, în forma lor cea mai pură, în conversaţia între *doi* interlocutori şi la nivelul minimal al schimbului de replici *binar* : *stimul — reacţie*. Unitatea de bază va fi deci reprezentată de cuplurile : 0) ordin — îndeplinire/refuz ; salut — răspuns la salut etc. ; 1) întrebare — răspuns ; 2) afirmaţie — contraafirmaţie/negaţie ; 3) microtext — replică de evaluare/de menţinere a contactului. Succesiunea tipurilor 1—3 corespunde unei treceri gradate de la ceea ce se consideră a fi *dialogul propriu-zis* (1) — cu cel mai strîns mod de „programare" a răspunsului prin replica emiţătorului prim — la o situaţie (2) interpretabilă ca intercalare a *două monologuri* — care totuşi interferează, determinîndu-şi reciproc o serie de componente — şi la tipul (3), foarte apropiat de *monologul* propriu-zis şi în care replica celuilalt nu determină decît superficial, formal, structura discursului principal.

În toate aceste forme de dialog se înregistrează (după cum s-a văzut, gradual) condiţia *obligaţiei la reacţie* : foarte puternică (susţinută şi de constrîngeri social-pragmatice speciale) în tipul (0) — pe care l-am scos parţial în afara schemei din cauza componentei sale nonverbale —, descrescînd apoi, ea lipseşte din aşa-numitul *fals dialog* [4], simplă alternare de replici, construct preponderent ficţional, cu corespondent mult mai slab în dialogul curent.

3.1. Principiul dinamic al desfăşurării dialogului dramatic exclude consensul şi redundanţa (în ciuda unor repetiţii care sînt însă doar

aparente, purtătoare de valori diferite), orientîndu-se nu către unificarea pozițiilor, ci către *diferențiere*; din perspectiva acestei tendințe este posibilă o remodelare teoretică a dialogului în genere, fără absolutizarea conceptelor de cooperare sau eșec [5].

3.2. Se poate determina modul de realizare specific dramatică a fiecăreia dintre categoriile stabilite mai sus. Caracteristic dialogului dramatic nu este, așa cum s-ar părea, tipul (1) — poate pentru că în interiorul lumii reprezentate nu relația epistemică este fundamentală, personajele pornind, în mare măsură, de la un deja dat, pe care doar spectatorul urmează să-l reconstituie —, ci tipul (2), al dialogului „argumentativ": relațiile esențiale se determină prin diferențe de opinie și de poziție afectivă mai mult decît prin diferența de informație. Aceste disocieri nu se vor rigide : ele pot doar să determine niște dominante — nu negînd componenta epistemică a dialogului pe care l-am numit „argumentativ", ci doar arătînd-o ca subordonată unui alt tip de relație.

Toate celelalte forme de dialog dramatic se asimilează modelului argumentativ, se supun logicii sale. De aceea ne vom și începe demonstrația cu el.

Dacă rolul tipului (1) este mai ales de situare, de stabilire a cadrului unificator, iar în (3) funcționează o tendință de fragmentare și izolare de text în text, dialogul argumentativ rămîne cea mai importantă modalitate de constituire a nucleului prezenței dramatice, a acțiunii care se desfășoară *prin limbaj*. Definirea relației în sine și ca nucleu generator de evenimente se realizează prin opoziția interdependentă a două acțiuni discursive.

3.3.1. *Dialogul dramatic de tip argumentativ* se caracterizează, în cadrul unității minimale de două replici și în forma sa cea mai simplă, prin raportul de succesiune dintre o primă *afirmație* și una dintre variantele mai tari sau mai slabe de răspuns : *negație* totală (directă ori implicită) sau parțială (=restricție), *modalizare* (trecere de la cert la posibil, punere la îndoială printr-o neîncredere adesea stimulatoare), *completare* și *aprobare*. Primele forme sînt extrem de frecvente și nu ridică, în direcția pe care o urmărim, probleme deosebite. Ultimele două ies însă, teoretic, din sfera conflictului. De aceea, apariția lor în textul dramatic este înșelătoare. Formele normale ale adeziunii sînt transformate, sub presiunea principiului conflictual, în modalități ale controversei. Metamorfoza cea mai simplă se realizează prin implicațiile conversaționale, care opun explicitului subînțelesul (caz tipic : ironia). Mai interesante sînt însă situațiile în care o formă normală de aprobare, respectînd regulile de bună formare și părînd să indice în structura de adîncime a textului o relație de asociere, de solidaritate între personaje (eventual, de supunere deplină a unuia față de celălalt), contribuie totuși la menținerea unei stări conflictuale. Confirmarea surprinzătoare a ipotezei universalității dramatice a conflictului o oferă, în aceste cazuri, analiza replicii care primește aprobarea interlocutorului. Răspunsul pozitiv apare, oricum, cu probabilitate scăzută; cînd există, el *urmează unei replici dramatizate intern*, astfel încît conflictul nu dispare, ci doar se deplasează. Funcția dramatică a opoziției este astfel preluată de discursul unuia dintre personaje. Replica de adeziune își păstrează valoarea dinamică și interesul pentru că, întărind una din poziții, se opune celeilalte.

3.3.2. Cazuri clasice de suite dialogale construite pe modelul aprobării sînt, în teatrul lui Caragiale, cele dintre Tipătescu și Pristanda

(O scrisoare pierdută, actul I, scena 1), Leonida și Efimița *(Conul Leonida față cu reacțiunea*, scena 1), Dumitrache și Ipingescu *(O noapte furtunoasă*, actul I, scena 1). Plasate la începutul textului, dialogurile respective au un evident rol informativ în relația cu spectatorul; în același timp, ele se subsumează, într-o anumită măsură, tipului (3), „estetic", din clasificarea de mai sus. La nivelul unităților minimale, aprobarea apare totuși în relație imediată cu o afirmație sau cu o evaluare, ceea ce justifică explicarea ei în cadrul modelului 2). Relația dintre personaje nu este identică în toate cele trei cazuri : opoziția, în măsura în care există (de pildă, mai evident, în cuplul Tipătescu — Pristanda), fiind periferică, fără rol dinamic notabil în desfășurarea acțiunii globale, funcția ei este limitată la procesul acțiunii discursive.

În schimbul de replici dintre Tipătescu și Pristanda, aprobarea survine întotdeauna pentru a sprijini una dintre atitudinile dramatizate în textul complex al primului interlocutor. În secvența „« [...] Rușine pentru guvernul vitreg, care dă unul din cele mai frumoase județe ale României pradă în ghearele unui vampir !... » *(indignat)* Eu vampir, 'ai ?... Caraghioz ! — Curat caraghioz !..." (Caragiale, I, 101) apare cu claritate situația ternară : conflictul, plasat în prima replică, între citat și comentariu — și adeziunea celui de-al treilea personaj la opinia polemică a interlocutorului său real.

O analiză a tuturor ocurențelor replicii „Rezon !" în dialogurile dintre Jupîn Dumitrache și Ipingescu conduce la concluzii similare. Aprobarea survine întotdeauna după o *negație polemică* — chiar fără adresă precisă, precum în celebra invocare a onoarei : „*Nu* că mi-e frică... *dar* am ambiț, domnule ; cînd e vorba la o adică de onoarea mea de familist... — Rezon !", după *reproducerea unui dialog exterior* : „[...] i-am zis pe șleau : « Nevastă, e băiat onorabil și credincios ; n-ai ce-i face : ce-i al omului e al omului ! » — Rezon !", sau *interior* : „m-am gîndit : eu negustor ... să mă pui în poblic cu un bagabont ca ăla, nu face... — Rezon !" (Caragiale, I, 15, 20, 18).

De altfel, schimbul de replici dintre Jupîn Dumitrache și Ipingescu este de la început foarte dinamic — aproape o dispută —, enunțul inițial fiind urmat de o negație restrictivă : „Nu se ia după toate, jupîn Dumitrache...", negată la rîndul ei printr-o replică violentă (în care transpare caracterul intern foarte puțin informativ al acestor dialoguri care tratează proiecția celuilalt ca pe o certitudine) „*Ba* să am pardon ! *Știu eu ce vrei dumneata să zici... Dar* [...]" (Caragiale, I, 13—14). Dialogul real este dublat, reluat de intervențiile interlocutorilor.

Dialogul Leonida — Efimița poate fi descris în același mod. O situație mai specială ar părea să o constituie cuplul cu un grad și mai mare de solidaritate, Farfuridi — Brînzovenescu. Și totuși nu : dialogul dintre cei doi se supune aceleiași reguli a conflictului („Poate să nu fie tocmai așa" ; „Nu-nțeleg" ; „E tare ! prea tare ! n-o iscălesc." ; fără a fi dialog propriu-zis, o secvență în aparteu subliniază divergența : „E galben ! — Ce roșu s-a făcut." — Caragiale, I, 119, 140, 120).

Replica „hiperexplicită" a acordului — „Aprob pozitiv" (Caragiale, I, 61) este emisă de Ipingescu într-o situație în care conflictul nu apare doar în replica anterioară, ci este materializat în două personaje în interacțiune (Jupîn Dumitrache — Chiriac) : cel care aprobă nu poate fi deci decît *un al treilea*, redus la condiția sa de *martor*, potențînd — nu și înlocuind — conflictul întotdeauna prezent.

Dacă admitem că adeziunea, aprobarea sînt și în dialogul curent consecințe ale unei divergențe preexistente, textului dramatic îi rămîne oricum meritul de a explicita, de a scoate în evidență această dimensiune a comunicării.

3.4. Nivelul la care presiunea modelului conflictual acționează prin suprimare este cel al *actelor de limbaj* a) *cu răspuns facultativ verbal* sau b) *puternic convenționalizate*.

În primul caz, răspunsul verbal este redundant față de cel adecvat, nonverbal — îndeplinirea ordinului, a rugăminții. Verbalizarea este însă necesară — chiar dacă nu și obligatorie — în cazul *refuzului*. În această formă negativă va apărea deci cel mai frecvent (însoțit de contraordin sau de motivare, explicație), în textul dialogic, actul respectiv.

Pentru cea de-a doua categorie am ales exemplul *salutului*. Se observă, cu surprinzătoare frecvență, în textul dramatic, caracterul său *unilateral*, obținut — în situațiile nemarcate — prin reducerea la o singură replică. Se pot presupune două cauze ale fenomenului : prima — principiul estetic al concentrării — oferind o explicație insuficientă, trebuie deci să se recurgă la principiul conflictual; răspunsul la salut este suprimat (desigur, din text, nu și din spectacol, unde suplinirea sa poate fi obținută în moduri diferite) pentru că anulează, în forma sa neutră și prin convențiile care îi stau la bază, orice tensiune, oferind un moment nesemnificativ de omogenizare. *Ceea ce nu se supune principiului conflictual trebuie deci să dispară.* Sînt preferabile dezechilibrul creat prin conservarea unei singure replici, cu rol indicial, sau omiterea totală a actului.

Se pot alege, la întîmplare, exemple de salut inițial sau final, între interlocutori cu raporturi sociale din cele mai diferite, pentru a demonstra că toate acestea nu au influență asupra structurii specifice a segmentului textual. În *O noapte furtunoasă*, formulele de despărțire rostite de Zița (actul I, scena 7), de Chiriac (II, 1) și de Rică Venturiano (II, 2) nu primesc răspuns marcat în text, fără ca aceasta să însemne pentru personaje o încălcare a regulilor dialogului; în *Mitică Popescu*, replica „Așa, la revedere, că am treabă [...] Sărut mîinile, doamnă, la revedere, domnilor!" (Camil Petrescu, II, 48) rămîne fără răspuns, deși cel care o pronunță este situat într-o poziție socială superioară față de cei cărora li se adresează; un ultim exemplu — de salut inițial : „Bonjour, Amélie... *(Îi sărută mîna.)* — Dar ce e cu voi, așa, pe neanunțate?" (Mușatescu, 222).

Excepțiile de la această practică a nonredundanței sînt explicabile, ele reprezentînd de obicei fie formule contrastante stilistic, purtînd deci mărcile unei opoziții — de exemplu, în *Steaua fără nume* : „Bună ziua. — Aaa ! Am onoarea, dom' profesor. Lume nouă." (Sebastian, 109) —, fie saluturi *deconvenționalizate*, *resemantizate* : „Ștefan : [...] N-ați uitat nimic? Ba da. Ați uitat să ne spuneți bună seara. Domnul, Cucoana *(se uită unul la altul, ezită, sînt încurcați, și pe urmă timid, aproape în același timp)* : Bună seara. Toți *(înclinîndu-se ușor)* : Bună seara." *(Jocul de-a vacanța*, Sebastian, 70—71); sau, în *O noapte furtunoasă* : „Mă duc; noapte bună, cocoană. — Noapte bună, Spiridoane. *(Spiridon iese)* Noapte bună ! [...] Eu și noapte bună !..." (Caragiale, I, 38—39).

3.5. Tipul de dialog a cărui unitate minimală o constituie cuplul *întrebare — răspuns* nu este orientat, în textul dramatic, către obținerea de informație, emițătorul urmărind, cel mai adesea, *provocarea* interlocutorului, verbalizarea unei atitudini implicite, etapă necesară delimitării față de ea, eventual și modificării ei. Pozițiile sînt de la început cunoscute

ca opuse, adesea emiţătorul prevede exact răspunsul pe care îl cere, dar vrea ca interlocutorul său să-l afirme explicit — pentru a i se putea opune. Întrebarea confirmativă conduce astfel către tipul (2) de dialog. Replicile pot să înceapă prin a părea informative, pentru a se reduce treptat la afirmaţii evaluative ; interogaţia asupra elementelor neesenţiale acţionează discursiv prin valoarea argumentativă a presupoziţiilor. Componenta euristică a dialogului devine tot mai mult o mască pentru cea afectivă.

Informaţia cerută de interogaţiile „revendicative" e inutilă ; ceea ce contează este precizarea relaţiei conflictuale : „Te sculaşi ? — După cum se vede. [...] — Ăsta e şezlongul dumitale ? [...] — Îha... — Care va să zică, îl duseşi aseară înăuntru, în vilă... — Exact." (Sebastian, 10—11) ; „Zi, nu vrei să mergi, ţaţo ? — Nu. — Nu ? — Nu." (Caragiale, I, 37). Resimţită ca *agresiune*, întrebarea dezvoltă la interlocutor tehnici de apărare, vizibile chiar în dezechilibrul formal dintre dimensiunile celor două replici : întrebare amplă, răspuns minimal.

3.6. În fine, tipul de dialog care tinde spre narativ şi monologic îşi realizează forma conflictuală echivalentă celor enumerate mai sus prin tehnici de dramatizare internă (v. **3.3.1.**) sau prin poziţia de neîncredere, de suspiciune, a ascultătorului. Rolul dinamizant al structurii dubitative — transformare sub presiunea principiului conflictual a replicii de valorizare şi de menţinere a contactului — este incontestabil.

4. Ca regulă de ficţionalizare specifică, dar şi ca principiu general al dinamicii comunicării, conflictul organizează dialogul dramatic ca pe unul dintre modelele tari ale activităţii discursive. O cercetare cît mai amănunţită a mărcilor textuale ale dramaticului este de aceea de interes larg : există cu certitudine o componentă dramatică a oricărui tip de discurs ficţional (narativ, liric) ; există, la fel de evident, un inventar comun de semne pe care sintaxa dialogului natural şi cea a dialogului dramatic le organizează diferit în unele puncte, similar în altele.

Desigur că nici „forţele de respingere" (conflictul), nici cele „de atracţie" (cooperarea conversaţională) nu pot fi absolutizate : interdependenţa lor este esenţială pentru funcţionarea sistemului comunicaţional. Necesităţi practice, de analiză, impun, fireşte, o temporară izolare şi o aparentă absolutizare. Cînd aceasta începe să devină primejdioasă, celălalt termen intervine ca un corectiv util. Prin prezenţa specifică a principiului conflictual, textul dramatic poate oferi un model teoretic coerent al dialecticii limbajului.

ABREVIERI

Camil Petrescu, I—III	Camil Petrescu, *Teatru*, vol. I—III, Bucureşti, Ed. Albatros, 1973.
Caragiale, I	I. L. Caragiale, *Opere*, vol. I, ediţie critică de Al. Rosetti, Şerban Cioculescu, Liviu Călin, Bucureşti, ESPLA, 1959.
Muşatescu	Tudor Muşatescu, *Teatru*, Bucureşti, ESPLA, 1958.
Sebastian	Mihail Sebastian, *Teatru*, Bucureşti, Ed. Eminescu, 1985.

Dramatique / dialogique

(Résumé)

Le caractère spécifique du dialogue dramatique est défini par rapport à la nécessité de créer un type particulier de référent imaginaire — dynamique et conflictuel. L'auteur considère que la structure du dialogue

dramatique est déterminée par la pression omniprésente du principe du conflit. Quelques exemples présentent l'action de ce principe dans quelques types de dialogue (argumentatif, euristique, etc.).

NOTE

[1] Dialogul dramatic s-ar subsuma astfel — în termenii distincției pe care o face Anca Măgureanu în *Dialog vs conversație. Propuneri pentru o tipologie a schimburilor comunicaționale*, în SCL XXXVI (1985), nr. 3, p. 229—232 — categoriei conversației, „ca modelul unei practici semiotice de tip secund" (p. 231), intenția discursivă dominant informativă, epistemică, denotativă revenind celuilalt termen (cu sens specializat) al opoziției.

[2] Dacă definirea dramaticului prin dialog este specifică unei abordări de tip lingvistic, definirea prin conflict este foarte bine reprezentată în tradiția estetico-filosofică. Poziția hegeliană e întru totul edificatoare: „acțiunea dramatică se bazează pe împrejurări, pasiuni și caractere care se ciocnesc, ducînd deci la acțiuni și reacțiuni care, la rîndul lor, fac necesară și ele aplanarea luptei și a conflictului" (G. W. F. Hegel, *Prelegeri de estetică, II*, trad. de D. D. Roșca, București, Editura Academiei, 1966, p. 557—558). Și, mai departe: „prin dialog pot duce lupta acești indivizi unii contra celorlalți și pot împinge astfel înainte acțiunea în chip efectiv" (id., *ib.*, p. 572).

[3] V. totuși foarte sistematica prezentare a teoriilor și tipologiilor parțiale ale discursului dialogat la Liana Pop, *Pentru o definiție a dialogului*, în volumul *Semiotică și poetică. 1. Contribuții la studiul dialogului*, Universitatea din Cluj-Napoca, Facultatea de Filologie, 1984, p. 1—38. În același volum, problemele specifice dialogului dramatic sînt tratate, într-o perspectivă integratoare, dominată de conceptul de spectacol, de Doina Modola Prunea: *Dialogul dramatic*, p. 89—130.

[4] V. Maria Cvasnîi Cătănescu, *Structura dialogului din textul dramatic (cu aplicare la dramaturgia românească)*, București, TUB, 1982: „Față de forma tipică de realizare a comunicării dialogate, unde fiecare replică este «stimul» al celei imediat următoare, falsul dialog se compune din intervenții succesive, formulate de locutori distincți, dar între care nu se stabilește o interacțiune verbală" (p. 135).

[5] Perspectiva predominant informațională, insistînd asupra conceptelor de cooperare și eficiență, se revendică în mare măsură de la principiile Grice-ene (H. P. Grice, *Logic and Conversation*, în P. Cole & J. Morgan (eds.), *Syntax and Semantics*, 3, *Speech Acts*, New York, 1975, p. 41—58). Abordările de tip matematic, din perspectiva teoriei jocurilor, sînt orientate — ca și cele sociologice — mai mult către aspectul opozitiv al relației conversaționale (v. Liana Popa Burcă, *Modele lingvistico-matematice ale dialogului. Dialogul: joc de strategie*, în „Anuarul Institutului de Cercetări Etnologice și Dialectologice", seria B, 1. Studii și seminarii. *Interacțiunea lingvistică*, București, 1981, p. 97—124.

Mai 1987

Institutul de Lingvistică
București, Spiru Haret 12

FUNCȚIILE SOLILOCVIULUI ÎN TRAGEDIA ELISABETANĂ

MĂDĂLINA NICOLAESCU

În acest articol solilocviul este considerat și analizat ca o formă directă de comunicare teatrală. Comunicarea directă este privită mai întîi dintr-o perspectivă diacronică, stabilindu-se continuitatea dintre teatrul medieval și cel elisabetan. Principalele funcții ale solilocviului sînt decelate din perspectiva receptării discursului dramatic de către publicul spectator. În acest context accentul cade asupra funcției pragmatice a solilocviului de a transmite și a consolida principalele norme și valori ce stau la baza universului ficțional. Comunicarea directă reprezentînd un element deviant față de codul dramatic, articolul urmărește modul în care ea este dramatizată în tragediile lui Marlowe și Shakespeare.

Discursul dramatic presupune existența și interacțiunea a două sisteme de comunicare — un sistem în cadrul lumii ficționale, unde comunicarea se desfășoară între două sau mai multe personaje ficționale și un al doilea sistem în care emițătorul este dramaturgul, iar receptorul este publicul. Al doilea sistem instituie un mod de comunicare indirect, de gradul doi. În linii mari, modelul de comunicare realizat în discursul dramatic poate fi considerat ca un fel de matrice pentru tipul de comunicare realizat în orice fel de discurs ficțional, aparținînd fie dramaticului, fie epicului sau chiar liricului. Ceea ce este specific pentru discursul dramatic este absența oricărui mediator între cele două sisteme de comunicare, astfel încît comunicarea din cadrul teatral, orientată dinspre autor spre public, se realizează în mod exclusiv prin intermediul comunicării dintre personajele ficționale în cadrul dramatic. Din această situație rezultă o altă trăsătură distinctivă a discursului dramatic : actele ilocuționare emise de un personaj ficțional vizează în mod simultan doi receptori aparținînd unor sisteme comunicaționale și deictice diferite. Personajul A se adresează atît lui B cît și publicului, care este un „al treilea" personaj, întotdeauna prezent în mod implicit.

În raport cu acest model comunicațional, solilocviul introduce un tip de comunicare aparte ce deviază de la normă ; el se definește în primul rînd în opoziție cu dialogul și în al doilea rînd cu monologul, reprezentînd o subcategorie a acestuia. Nu vom reduce solilocviul la formula dialogului, în care personajul s-ar dedubla și ar comunica cu un alter ego al său. După cum vom demonstra ulterior, ipostaza dedublării și a dialogului cu sine însuși a unui personaj reprezintă o formă tîrzie, „dramatizată" a solilocviului. Comparativ cu monologul, solilocviul se definește prin absența altui personaj pe scenă în afară de cel care îl rostește.

Pornind de la criteriul situațional enunțat la sfîrșit, putem constata că, de fapt, personajul se adresează publicului, solilocviul introducînd o nouă orientare deictică a discursului dramatic [1]. Intervine o modificare a rolurilor în comunicare : publicul nu mai este un „al treilea", prezent în mod implicit în comunicare, ci devine un „tu" preluînd rolul interlocutorului ficțional absent pe scenă. Personajul, la rîndul său, își iese într-o măsură mai mare sau mai mică din rol, devenind purtător de cuvînt al autorului. În acest context, în locul comunicării indirecte între emițător/autor și receptor/public se instituie o comunicare directă. Acest mod de comunicare deviant al solilocviului a determinat pe unii critici, precum Una-Ellis Ferimore, să-l considere un element narativ, epic, menit să

compenseze limitele genului dramatic, şi în special absenţa naratorului. Comunicarea directă contravine însă nu numai modelului comunicaţional specific genului dramatic, dar şi modelului discursului ficţional în genere. Ca atare, devierea pe care o introduce solilocviul nu vizează doar opoziţia dramatic versus narativ/epic, ci şi opoziţia aflată la un nivel mult mai profund, între ficţional şi nonficţional.

Este semnificativ că în teatrul elisabetan aceste devieri nu erau percepute ca atare. Pe de o parte modul de comunicare direct era înlesnit de forma şi structura specifică teatrului elisabetan, care încuraja o apropiere între universul ficţional şi cel real. Pe de altă parte comunicarea directă nu reprezenta în acea vreme o noutate, o violare de tip experimental a codului. Publicul era obişnuit cu acest tip de comunicare din teatrul medieval, unde el se constituise, am putea spune, chiar într-o convenţie teatrală. Paul Zumthor arată că în teatrul medieval comunicarea directă putea lua forma extremă a transmiterii univoce a mesajului de la emiţător/autor la receptor/public, marca acestui discurs fiind „je" [2]. Teatrul medieval, şi într-o măsură mai mică teatrul elisabetan, abundă în forme şi convenţii cu un pronunţat caracter ne-dramatic, forme prin care se tinde să se stabilească o comunicare directă cu publicul. Pornind de la distincţia operată de Bahtin între monolog şi dialog, am putea susţine că în teatru monologul autorului este transformat în dialogul personajelor, adică într-o interacţiune de voci şi perspective diferite. În teatrul medieval şi în teatrul elisabetan timpuriu se manifestă o teamă faţă de dialogul autentic şi se revine mereu la monologul autorului. În acelaşi timp persistă o neîncredere faţă de aspectul mimetic al reprezentării teatrale. Să nu uităm atitudinea ostilă a patristicii, a lui Augustin în special, faţă de seducţia exercitată de experienţa senzorială pe care o implică reprezentaţia teatrală. În acest context codul lingvistic domină celelalte coduri, limbaje şi mijloace teatrale. Textul dramatic este supracodat şi aproape resoarbe acţiunea. Nu este de mirare că teatrul renascentist a adoptat drept model clasic teatrul retoric al lui Seneca şi îl respinge pe Euripide ca fiind prea frivol. Funcţia estetică, ludică a teatrului nu se emancipase complet de funcţia pragmatică — de instruire — care a dominat teatrul medieval. Atitudinea cu care publicul elisabetan recepta o piesă de teatru nu se deosebea fundamental de atitudinea cu care recepta o predică. Preeminenţa funcţiei pragmatice în raport cu cea estetică explică atît tendinţa de a reveni la modul de comunicare direct, cît şi dorinţa de a controla prin intermediul codului lingvistic efectul pe care reprezentaţia concretă îl produce asupra publicului.

Wolfgang Clemens arată că în teatrul preshakespearian monologurile şi solilocviurile constituie cele mai importante componente ale piesei, stîlpii săi de susţinere [3]. În acest context acţiunea dramatică propriu-zisă trece pe planul doi. Frecvenţa mare a monologurilor şi a solilocviurilor în care ori se relatează acţiuni trecute ori sînt anticipate acţiuni viitoare proiectează universul ficţional pe dimensiuni deictice (atunci şi acolo), ce nu sînt specifice genului dramatic. Momentul „aici şi acum" al reprezentării concrete pe scenă este eludat. Are loc o mutaţie de accente din spaţiul mimetic înspre spaţiul diegetic configurat la nivel de limbaj. Se înregistrează şi fenomene de paralelism, în care o acţiune este pe de o parte redată în planul mimetic printr-o pantomimă, şi pe de altă parte este descrisă într-un monolog sau un solilocviu. Această practică persistă

pînă tîrziu în teatrul iacobit, din care putem cita solilocviul lui Mendoza din actul II, scena I, în *The Malcontent* de John Marston. Pe măsură ce funcţia estetică cîştigă tot mai mult teren în cadrul unei secularizări a teatrului, pe măsură ce acesta dobîndeşte autonomie estetică şi îşi dezvoltă o formulă dramatică proprie, scade ponderea comunicării directe şi, o dată cu ea, a solilocviului. Astfel, într-o piesă elisabetană timpurie cum ar fi *Gorboduc*, acţiunea dramatică este aproape integral descrisă sau narată în monologuri sau solilocviuri. *The Spanish Tragedy* a lui Thomas Kyd abundă în incidente ; în acelaşi timp se rostesc un număr impresionant de solilocviuri (13 numai în actul al treilea). Kyd reuşeşte totuşi să creeze o tensiune dramatică între acţiunea posibilă redată în formă de intenţii în solilocvii şi aceeaşi acţiune actualizată pe scenă. Numărul solilocviurilor scade în tragediile lui Shakespeare (*Hamlet*, *Macbeth* — 8, *Othello*, *King Lear* — 5). Această latură numerică indică amploarea crescută pe care Shakespeare o acordă reprezentării mimetice a unei acţiuni prefigurate în solilocviu. Totodată tensiunea între lumea posibilă proiectată în solilocviu şi lumea actualizată pe scenă devine una dintre sursele conflictului dramatic (în *Othello*, de exemplu, publicul urmăreşte cu stupoare şi groază cum acţiunea piesei materializează scenă cu scenă intenţiile lui Jago, cum decăderea morală a lui Othello, anticipată de Iago într-un context în care aceasta părea de neconceput, devine realitate). La Shakespeare solilocviul însuşi este supus unui proces de dramatizare ; comunicarea directă este asimilată într-un sistem de comunicare propriu genului dramatic.

Ce funcţii îndeplineşte solilocviul în tragedia elisabetană ? Critica dramatică anglo-saxonă a subliniat şi comentat cu precădere funcţia sa expozitivă. Desigur, importanţa acestei funcţii este incontestabilă. Teatrul elisabetan, asemenea celui medieval, este un teatru explicit. Publicul trebuie să deţină informaţii clare şi precise asupra acţiunii prezentate pe scenă pentru a-i putea descifra cu uşurinţă semnificaţiile morale. El trebuie să cunoască intenţiile tuturor personajelor şi să le urmărească jocul de pe o poziţie privilegiată. Superioritatea informaţională a spectatorilor în raport cu personajele ficţionale era postulată în acest tip de teatru ca o premisă a realizării funcţiei pragmatice de instruire şi edificare.

Prin intermediul solilocviului, teatrul elisabetan simplifică tehnica expozitivă din teatrul clasic, în sensul că renunţă la confident. Rolul de confident revine spectatorilor, iar în cazul foarte frecvent în care personajul este un intrigant machiavelic, publicul devine chiar un complice al acestuia. Această situaţie afectează însă procesul de receptare a piesei. Confesîndu-i-se publicului, eroul stabileşte o relaţie de intimitate cu acesta. Distanţa reflexivă este abandonată în favoarea unei identificări cu personajul respectiv. Shakespeare a cunoscut foarte bine potenţialul solilocviului de a opera ca o eficientă tehnică de manipulare a reacţiilor şi afectelor publicului şi a apelat cu succes la el ori de cîte ori dorea să cîştige simpatia spectatorilor pentru un personaj. De remarcat însă situaţia paradoxală în care solilocviul promovează identificarea publicului cu un personaj negativ, situaţie ce contravine tendinţei moralizatoare şi didactice a teatrului elisabetan.

Funcţia expozitivă a solilocviului este deseori parodiată în teatrul, autoreflexiv prin excelenţă, din această epocă. Lorenzo, „villain-ul" din

The Spanish Tragedy, comentează într-un solilocviu cu valoare metatextuală convenția potrivit căreia el ar trebui să se confeseze publicului. Neavînd însă încredere în nimeni, nici măcar în public, el nu-i divulgă secretele sale. O analiză mai atentă a funcției solilocviului în economia piesei indică că, de fapt, informațiile pe care el le furnizează nu sînt absolut necesare pentru înțelegerea acțiunii dramatice. În miracolul englez *The Fall of Man*, Satana dezvăluie publicului teribila sa invidie față de D-zeu și planul de a-i știrbi opera ispitindu-i pe Adam și Eva. Evident, aceste informații nu reprezentau o noutate, iar valoarea expozitivă a acestor date nu justifică introducerea unui solilocviu. În tragediile lui Shakespeare, cum ar fi de exemplu *Hamlet* și *Othello*, solilocviurile pot fi suprimate fără ca această operație să afecteze înțelegerea firului narativ al piesei. Funcției expozitive îi revine prin urmare un rol secundar.

Privit din perspectiva reprezentării teatrale, solilocviul se dovedește a fi o tehnică de focalizare asemănătoare camerei de filmat în cinematografie. El îngustează perspectiva globală pe care teatrul o oferă în mod obișnuit spectatorilor, concentrînd atenția asupra unui singur personaj, reliefat puternic pe fundalul unei scene goale. Trecerea de la dialog la solilocviu marchează, la rîndul ei, un moment de discontinuitate, scoțînd în evidență importanța enunțurilor emise de personaj. În continuare, tehnica de focalizare trebuie asociată cu comunicarea directă, care rămîne una dintre trăsăturile distinctive ale solilocviului, chiar dacă nu se prezintă întotdeauna în forma tranșantă și nedisimulată a adresării directe. Solilocviul se conturează ca un punct nevralgic, în care sînt focalizate liniile de forță ale piesei. În tragedia elisabetană acestea sînt opoziții de ordin etic și moral, opoziții care declanșează conflictul dramatic.

Atunci cînd Richard al III-lea anunță publicul că „I'm determined to be a villain", accentul nu se pune atît pe explicitarea intențiilor sale, prin urmare pe valoarea expozitivă a informației, cît pe sublinierea poziției sale simbolice în piesă. Richard este reprezentantul forțelor malefice, generatoare de dezordine și anarhie ; el este intrigantul machiavelic însetat de putere care, asemenea lui Lucifer, urmărește uzurparea autorității legitime. Publicul elisabetan sesiza imediat relațiile intertextuale și filiațiile simbolice pe care le stabilea solilocviul între Richard și alți intriganți din teatrul renascentist, și în continuare între el și Vice sau diavolul din moralități și miracole. Prin urmare, solilocviul realizează o raportare la sistemul de norme și valori ce operează atît în interiorul universului dramatic, cît și în lumea reală a spectatorilor. Solilocviul punctează pozițiile personajelor în configurația simbolică aproape alegorică a piesei și amintește publicului normele și criteriile pe baza cărora trebuie evaluate acțiunile ce urmează să se desfășoare.

În miracolul menționat mai sus Satana se autodefinește plasîndu-se în opoziție cu D-zeu, cu binele absolut. „Villain-ul" elisabetan își face și el autoportretul, pe de o parte descriind cu maximă candoare și acuratețe propriile sale vicii și, pe de altă parte, elogiind calitățile victimelor sale. Unui public obișnuit cu realismul psihologic i se poate părea ciudat sau oricum neverosimil faptul că Jago accentuează noblețea de caracter a lui Othello, iar Macbeth îl admiră pe rege pentru blîndețea și generozitatea sa, recunoscînd că numai ambiția sa nemăsurată îl îndeamnă la crimă. Aserțiunile personajelor nu dezvăluie o psihologie complexă și complicată, ci relevă schema morală care stă la baza piesei. Binele și răul sînt puși față în față, iar acțiunea dramei urmează să obiectiveze această confruntare.

Caracterul abstract și simbolic al solilocviului trebuie reținut atunci cînd îl analizăm în termenii de metaforă și metonimie propuși de Jakobson. În primă instanță am fi tentați să considerăm solilocviul drept o metonimie. Un exemplu elocvent în acest sens îl oferă tragediile shakespeariene, unde solilocviurile apar ca niște fragmente sau etape ale unui proces psihologic ce se desfășoară în subteran, paralel cu acțiunea ostendată pe scenă. O analiză mai cuprinzătoare a tragediilor din această perioadă demonstrează însă convenționalitatea surprinzătoare și schematizarea explicațiilor pe care le oferă personajele în solilocvii. Ele invocă motive stereotipe, pe care le prezintă într-o manieră ce trădează puternica influență a moralităților, ca de exemplu folosirea prezentului generic. În solilocvii personajul se introduce publicului prin trăsăturile sale universal tipice și nu prin cele individual idiosincratice. Însuși un personaj atît de fascinant ca Jago, care surprinde publicul prin subtilitatea cu care îl manipulează pe Othello, intuind refulările și complexele acestuia, ne dezamăgește atunci cînd se introspectează pe sine. Motivele pe care le aduce par superficiale și neconvingătoare. Pentru criticul care insistă să-i descifreze caracterul în solilocviurile sale, Jago se încăpățînează să rămînă opac. El nu este altceva decît un „villain". Psihologia sa este redată în mod deliberat în termeni convenționali, pentru a accentua funcția sa simbolică de răufăcător și intrigant diabolic, ce determină prin acțiunea sa prăbușirea interioară a eroului tragic. Prin urmare, nu procesul psihologic este focalizat în solilocviu. În acest context ar fi mai indicat să-l interpretăm din perspectiva celuilalt termen propus de Jakobson — metafora. În sprijinul unei asemenea analize putem aduce argumentele enunțate mai sus privind relațiile de opoziție paradigmatică stabilite și focalizate în cadrul solilocviului. Am putea deci considera solilocviul drept o metaforă ce surprinde *in nuce* viziunea morală și modelul abstract de acțiuni actualizate în tragedia respectivă.

Solilocviul surprinde o juxtapunere de planuri ale realității. Dacă în interacțiunea dramatică se țes intrigi și se creează cadre fictive în ale căror aparențe cad victime eroii tragici, solilocviul prezintă publicului planul opus — al realității și al esențelor. Este interesant că personajele care rostesc solilocviuri vădesc în majoritatea cazurilor identități duale. „I am not what I am" — declară Iago. În solilocviu este dramatizată scindarea personalității în rol social și identitate (self). Rolul, asociat cu masca sau deghizajul, se poate afla în relație de opoziție extremă față de adevărata identitate. Vindice în *The Revenger's Tragedy* a lui Turner joacă rolul de unealtă a prințului, situație în care este nevoit să încerce toate mijloacele pentru a-și corupe propria soră și mamă. Tensiunea dintre rol și identitate este dezvăluită în solilocviul ce urmează scenei tentației. Efectuînd o rapidă comutare de registru, Vindice adoptă tonul de indignare al moraliștilor și incriminează frivolitatea femeilor. Regele Lear, deși personaj central, nu rostește nici un solilocviu. Una dintre explicațiile pe care le putem oferi constă în fuziunea patologică dintre identitate și rol social, în absența oricărei dualități. Să nu uităm că teatrul reprezintă o școală în care atît actorii cît și spectatorii învață să preia o diversitate mare de roluri, păstrînd în același timp o distanță necesară față de acestea.

Avînd în vedere continua raportare la norme pe care o asigură solilocviul, se impune ca și opoziția rol—identitate să fie valorizată din această perspectivă. Rolul social pe care personajul îl adoptă în aparență poate întruchipa valori și norme sociale pozitive. În acest context, alienarea

identității de rol implică violarea acestor norme și conduce la degradarea morală a personajului. Scindarea personalității, dramatizată în solilocviurile lui Macbeth și Othello, sugerează prăbușirea unei ordini morale și instaurarea unui haos apocaliptic. Semnificațiile simbolice și metafizice degajate în solilocviu depășesc cu mult simplul context psihologic. În *Hamlet*, Shakespeare introduce situația opusă, în care rolul pe care trebuie să-l adopte eroul este guvernat de norme și valori îndoielnice. Prin urmare însăși acțiunea de raportare la norme devine problematică. Solilocviul din actul II, scena II („Oh, what a rogue and peasant slave I am"), pune sub semnul întrebării chiar convențiile și funcțiile analizate de noi mai sus. Afirmațiile cu care eroul își schițează autoportretul și își precizează poziția simbolică în schema morală a piesei sînt transformate în întrebări — „Am I a coward?". Este subminat și consensul de opinii și convingeri dintre dramaturg și public, consens pe baza căruia se operează evaluarea acțiunilor prezentate. Hamlet adresează publicului întrebări provocatoare de tipul „Who calls me a villain?" În măsura în care publicul îmbrățișează modelul de acțiune impus de rolul de răzbunător el nu poate decît să critice ezitările lui Hamlet. Această atitudine previzibilă a publicului este încorporată și parodiată chiar în solilocviu. Ea este întruchipată în autocritica pe care Hamlet și-o face cu o voce stridentă, în sentințele violente pe care le emite : „Bloody, bawdy villain ! Remorseless, treacherous, kindless villain ! O vengeance". Recunoscîndu-se în această imagine îngroșată, aproape grotescă, publicul își conștientizează rolul său de instanță socială. Aceasta îl determină să adopte o distanță critică față de propria sa atitudine. Se impune necesitatea de a revizui valorile și criteriile pe care le aplică de a le depăși și de a introduce noi norme cu care să poată evalua într-un mod mai adecvat situația complexă cu care-l confruntă piesa.

În solilocviu coexistă și interacționează mai multe voci, ceea ce îi conferă o structură dinamică, ba am putea spune chiar agonistică. În formele sale incipiente din teatrul medieval și cel al renașterii timpurii, vocea personajului este dominată de vocea auctorială, care se angajează într-o comunicare directă cu publicul. Personajul care monologhează se distanțează de rolul ficțional și se plasează pe o perspectivă exterioară, de unde se definește pe sine și situația dramatică în care este implicat. Nu este vorba de o dedublare a personajului. Vocea auctorială este atît de puternică, încît solilocviul poate fi retranscris ușor la persoana a treia. Poziția eroului de a fi simultan „un villain" și raisonneur-ul sau moralistul piesei este doar aparent paradoxală. Solilocviul conține aserțiuni cu valoare de adevăr în universul ficțional al piesei, în el fiind concentrat mesajul moral al autorului. Structura sintactică și logică a solilocviului este cea a unui discurs retoric întocmit după un plan argumentativ ce urmează cu strictețe preceptele retoricii clasice. Documentele vremii arată că lordul cenzor, atunci cînd își dădea acordul pentru montarea unei piese, verifica în primul rînd conținutul solilocviurilor, indiferent dacă acestea erau rostite de personaje pozitive sau negative [4]. În faza tîrzie a teatrului renașterii engleze, în care tragedia de răzbunare se combină cu satira, solilocviul oferă autorului prilejul de a face un rechizitoriu al moravurilor corupte ale vremii. Publicul spectator era, bineînțeles, direct avizat.

În tragediile lui Marlowe solilocviul are un tot mai pronunțat caracter dialogic (în accepția pe care Bahtin o dă acestui termen). Vocea auctorială se estompează, rămînînd în surdină, iar perspectiva proiectată în solilocviu

devine tot mai subiectivă și idiosincratică, corespunzînd personalității personajului. Monologul lui Faust marchează trecerea de la perioada dominată de discursul monologic al scolasticii și canoanelor medievale la perioada renascentistă ce favoriza pluralismul și dialogul ca modalitate de cunoaștere. Solilocviul din actul I al tragediei *Dr. Faustus* este structurat în forma unui dialog. Absent în spațiul mimetic, interlocutorul lui Faust este actualizat pe plan lingvistic, în spațiul diegetic. Subiectul cunoscător își proiectează un obiect cu care se confruntă. Este vorba de un „Gegenűber", de un obiect conceptual care cuprinde toate științele vremii, întregul orizont epistemologic al evului mediu. Faust îl citează pe Aristotel, Hipocrate, Iustinian și *Biblia*, autorități împotriva cărora se ridică și pe care le respinge în final. Prezența dramatică a acestui oponent abstract, care nu a putut fi prezentat în planul mimetic întrucît o asemenea vizualizare ar fi știrbit din totalitatea pe care o reprezintă este asigurată printr-un număr mare de elemente deictice ("Sweet Analytics, it is thou hast ravish'd me... Divinity, adieu! These metaphysics of magician / And necromantic books are heavenly..."). Adevărata structură a solilocviului reiese dacă luăm în considerare și prologul, cu care solilocviul se află în contrapunct. În prolog vocea auctorială statuează drept norme și valori tocmai canoanele pe care Faust le neagă. Prin urmare, nu ar fi prea hazardant să afirmăm că solilocviul redă confruntarea dintre perspectiva auctorială și cea a personajului, acordînd cîștig de cauză acestuia din urmă.

În solilocviul răufăcătorului, a „villain-ului", relația de intimitate, ba chiar de complicitate pe care eroul o stabilește cu publicul confesîndu-i-se este contracarată de perspectiva auctorială pe care personajul o adoptă. Această perspectivă explicitează poziția negativă a personajului în raport cu normele și asigură distanțarea publicului. Afirmații, ca de exemplu "Oh, I grow proud in prosperous treachery" *(Bussy D'Ambois*, II, v) sau "... now hate begin/I'll call foul incest but a venial sin" *(The Revenger's Tragedy*, I, ii), exclud orice urmă de oscilație sau ambiguitate din atitudinea publicului. Ce se întîmplă însă cînd în acest tip de solilocviu perspectiva auctorială tinde să fie suprimată. Shakespeare, de exemplu, a fost învinuit de amoralitate, pentru că în primele acte din *Macbeth* determină publicul să ia parte și să se identifice cu un viitor ucigaș și uzurpator. Pe de altă parte, pentru a putea înțelege tragedia lui Macbeth, este absolut necesar să ne transpunem în situația personajului și să ne identificăm cu el. Shakespeare ia însă toate măsurile de precauție pentru ca identificarea cu Macbeth să nu conducă la o confuzie de valori în rîndul spectatorilor. În solilocviurile din actul I și II Macbeth ia progresiv act de scindarea personalității sale. Shakespeare prezintă un proces de dedublare și introduce în această disjuncție perspectiva auctorială. Super egoul lui Macbeth se identifică cu vocea auctorială, reprobînd alter egoul ca pe o forță străină și malefică. În vestitul solilocviu din actul II, scena I, în care Macbeth are halucinația pumnalului ce îl poartă spre locul crimei, Shakespeare introduce, întocmai ca și Marlowe, un partener actualizat numai în spațiul diegetic. Elementele deictice din text identifică acest oponent în prezența imaginară a pumnalului: "Is this a dagger which I see before me/The handle towards my hand?/ Come, let me clutch thee". Pumnalul este o proiecție a crimei pe care Macbeth urmează să o săvîrșească. Unitatea dintre agent și acțiune a fost fisionată. Aflat în transă, Macbeth se disociază de propriul său act, care cîștigă o existență autonomă, marcată în plan lingvistic prin pronumele personal

„tu". O dată detașat și alienat de agent, actul se transformă el însuși într-un agent — pumnalul acționează asupra lui Macbeth îndreptîndu-l spre camera lui Duncan. În cadrul acestui proces de dedublare, Macbeth se află în poziție de victimă, solicitînd compasiunea publicului. În același timp, Shakespeare reușește să provoace reacția „corectă" de repulsie și oroare față de crimă. În partea a doua a monologului, Shakespeare dezambiguizează situația paradoxală în care publicul este solicitat să aprobe și să dezaprobe în mod simultan eroul. Dialogului i se substituie monologul, rostit de data aceasta de vocea auctorială, care incriminează atît actul, cît și agentul.

Comunicarea directă realizată în solilocviu se bazează pe un consens de opinii și principii morale între dramaturg și public. În perioada medievală, sistemul de valori și convingeri morale era deosebit de compact și coerent. Începînd însă cu Renașterea, survine o tensiune ce va duce la destrămarea acestui sistem, cedind, în perioada iacobită, unei adevărate crize a valorilor. Premisele comunicării directe sînt progresiv subminate, prin urmare se va restrînge spațiul acordat acestei forme de comunicare — unele convenții, cum ar fi prologul, devenind desuete. Treptat, scade și ponderea solilocviului, care va dispărea din dramaturgia engleză după anii 1620.

The Soliloquy : Its Functions in the Elisabethan Tragedy

(A b s t r a c t)

The soliloquy is first viewed as a form of direct communication with the audience. Direct communication is briefly considered from a diachronical perspective which reinforces the continuity between the medieval and the Elizabethan theatre. The approach to the soliloquy is basically an audience-oriented one. Adopting this line of research, the article questions the functions that have traditionally been assigned to the soliloquy, such as the expository function. Analyses of the soliloquy both in medieval plays and in Elizabethan tragedies support the idea that its real importance must be sought elsewhere. The article singles out its function as a focalising technique that further reminds the audience of the moral values and norms at work in the respective tragedy, and identifies the pragmatic function to be the major function of the soliloquy.

Starting from Jakobson's distinction between metonymy and metaphor, the author suggests that the soliloquy could be best viewed as a metaphor. The soliloquy brings to the fore basic oppositions such as the ones between appearance and essence and between interactional roles and the self, and further relates them to the system of values promoted in the play. It indirectly manipulates the audience's response which will sanction either the social role or the character's true self. Hamlet's soliloquy in act II, scene ii, puts into question the system of values itself and calls for a revision of the criteria the audience use when judging the character's actions.

In the concluding part of the article the soliloquy is dealt with in the Bahtian terms of monologic versus dialogic. Direct communication,

is definitely monologic and at the same time it transgresses against the dramatic code. In the hands of Marlowe and Shakespeare, however, the soliloquy tends to become dialogic and to assume a genuinely dramatic structure.

NOTE

[1] Keir Elam, Alessandro Serpieri, *Toward a Segmentation of the Dramatic Text*, in „Poetics Today", vol. 2 : 1, 1981, p. 170.

[2] *Încercare de poetică medievală*, Univers, 1983, p. 545.

[3] *English Tragedy before Shakespeare*, 1961, p. 12.

[4] Muriel Bradbrook, *Themes and Conventions of Elisabethan Tragedy*, p. 118.

Iunie 1987

Facultatea de Filologie
București, Pitar Moș 7—13

OBSERVAŢII PRIVIND SPECIFICUL DIALOGULUI TEATRAL

DANIELA ROVENŢA-FRUMUŞANI

În cele ce urmează ne propunem să discutăm unele trăsături ale dialogului teatral în raport cu cel uzual din perspectiva analizei conversaţiei, încercînd să definim în acelaşi timp categoria mai largă a spectacularului sau a teatralităţii, constelaţie semiotică specifică din care teatrul (de pe scenă) nu este decît una dintre posibilele actualizări.

1.0. Pornim de la premisa că se poate realiza o pertinentă aproximare a teatralităţii prin paradigma spectacularului : Duvignaud, Goffman, Baudrillard au demonstrat strălucit că spectacolul nu este excepţia, ci trama însăşi a existenţei şi culturii noastre (biologia comportamentului construită în termeni teatrali, sociologia lui Duvignaud analizînd teatralitatea cotidiană şi spectacularul în cadrul unei retorici universale, lingvistica discursului focalizată asupra unor mecanisme ale vorbirii pe care scena le idealizează etc.). Teatrul, mai exact teatralitatea înţeleasă ca o configuraţie semiotică specifică, apare ca principiu explicativ în nenumărate domenii : de la viziunea teatrală a existenţei în filozofie (celebrul « être là » heideggerian) la perspectiva dramatică a interacţiunii sociale (Goffman inter alii : "Life itself is a dramatically enacted thing" — *The Presentation of Self in Everyday Life)*. Problema deosebit de interesantă este cea a „declicului", a elementului (elementelor) care declanşează utilizarea ficţională a cuvintelor, gesturilor care, de obicei, sînt utilizate „serios"; un declic şi aceleaşi cuvinte constituie o glumă, un joc, un spectacol.

Doi oameni, de pildă, discută pe stradă pe un ton mai ridicat, mai multe persoane se opresc pentru a-i asculta; este deja teatru? Este teatralitatea negativă a lui „a se da în spectacol", pentru că atitudinea normală ar fi sau tăcerea sau îndepărtarea observatorului constituit ca public. Aceeaşi teatralitate negativă spontană (« à l'état sauvage ») apare în situaţia semiotică a simulării (a lui « faire semblant »), un exemplu clasic fiind atitudinea copilului care bănuieşte prezenţa mută a autorităţii materne şi mimează sîrguinţa în pregătirea lecţiilor, deşi „gîndurile îi zboară" în cu totul altă direcţie; un alt caz de disimulare apare frecvent în situaţii familiale, şi anume în replicile cu „falsă adresă" : un reproş adresat de părinte copilului *(De ce nu ai făcut x?)* este de fapt (poate fi în anumite contexte) o secvenţă discursivă adresată indirect celuilalt părinte.

Există în acelaşi timp o teatralitate pozitivă a riturilor interpersonale (metaforizînd, putem spune că salutul din conversaţia cotidiană este comparabil funcţional cortinei din teatru sau lui „A fost odată ca niciodată" din naraţiune; este acel declic care „instituie" o lume : a spectacolului, a ficţiunii, a interacţiunii sociale). Pe acest teren atît de complex, pragmatica întîlneşte fatalmente sociologia şi psihologia.

Deci, dacă vrem să înţelegem spectacolul ca eveniment, este obligatoriu să luăm în considerare prezenţa observatorului, care orientează, modulează practica teatrală : actanţii reprezentaţiei ştiu că observatorul

este acolo și îi observă, de aceea își vor construi strategia scenică și discursivă în funcție de el, iar autorul și regizorul vor modela reprezentare în funcție de aceeași constrîngere.

Dar observatorul nu există decît în măsura în care nu este marcat (dacă trece la acțiune își pierde specificitatea, devine locutor ca și ceilalți); observatorul poate fi studiat doar ca urmă („trace") în vorbirea celorlalți, ca efect de sens în enunțare și acest efect de sens poate fi : dedublare a sistemelor de semnificație (a dialogului în primul rînd), multiplicare a izotopiilor etc. (*infra* 3).

Spectacularul sau teatralitatea *largo sensu*, incluzînd comunicarea ludică, ceremonialurile, negocierile în prezența unui observator, implică instituirea unei lumi dublu orientate (către ficțiune și către universul real : relația scenă/sală), vizînd eliberarea și practicarea imaginarului (A. Helbo, 1984 : 5) ; spectacolul teatral (*stricto sensu*) nu este decît una dintre formele posibile ale acestui discurs spectacular, și anume o formă istoric și cultural instituționalizată. Teatrul manipulează sistematic repertoriul procedeelor spectaculare pe care locutorul le utilizează « à l'état sauvage » : deixisul și ostensiunea, funcțiile limbajului (pe care scena le concretizează (cf. A. Helbo, 1984 : 8)).

1.1. În această perspectivă de situare globală în raport cu cotidianul și spectacularul, obiectul semioticii teatrale va fi în primul rînd dubla articulare a semnificației, dubla interpretare a actului scenic de către interlocutorul ficțiunii și de către observatorul reprezentației ; de aici o permanentă orientare către public și o permanentă pluristructurare a discursului.

Deplasarea unghiului de abordare : de la teatru la teatralitate și de la text la reprezentare, evidențiată unanim de cercetarea actuală, a fost pertinent subliniată de practicieni ai teatrului încă acum 20 de ani (un Grotowski de pildă : « Vers un théâtre pauvre » — 1971 : « L'essence du théâtre ne se trouve ni dans la narration d'un événement, ni dans la discussion d'une hypothèse avec le public, ni dans la représentation de la vie quotidienne, ni même dans une vision. Le théâtre est un acte accompli *ici et maintenant* dans les organismes des acteurs, devant d'autres hommes » (apud P. Pavis, 1980 : 162).

2.1. Încercînd să justificăm pertinența unei abordări pragmatice a dialogului teatral, vom schița direcțiile sau deplasările de accent în cercetarea semiotică actuală consacrată fenomenului teatral.

Ruptura între textul teatral și „încarnarea" sa scenică constituie o moștenire a tradiției teatrale și a practicii critice. Prin reacție, semiotica s-a interesat în primul rînd de reprezentație, de unitatea scenică minimală(?), de taxinomia semnelor verbale și nonverbale, atitudine cu atît mai legitimă cu cît își propunea să dinamiteze logocentrismul dominant. Însă, în aceste condiții, textul a fost ocultat sau redus la numitorul comun de sistem semiotic, alături de cel iconic al decorului, indicial al eclerajului etc. fără a i se releva importanța și specificul. De aceea, pare imperativă reîntoarcerea la text fără a se pierde din vedere cîștigurile certe ale semioticii spectacolului.

După analiza comunicării teatrale pe baza sincretizării sistemelor semiotice (T. Kowzan, 1975, Bogatyrev, 1971, A. Helbo, 1975 etc.), semiotica teatrală se interesează astăzi (P. Pavis 1980, 1983, 1984, A. Ubersfeld 1978, 1981, K. Elam 1980, 1985, A. Helbo 1984, 1985, de Marinis 1983 etc.) de construirea semnificației evenimentului teatral,

de parcursul reprezentării și decelarea structurilor esențiale ale spectacolului : convenții teatrale, coduri extrateatrale (lingvistice, ideologice, proxemice, topologice) și ,,trouvailles-uri" (elemente inedite ale fiecărei reprezentări). Pentru a răspunde acestei naturi evenimențiale plurale, fenomenul teatral trebuie abordat ca un ,,colectiv de enunțare" (A. Helbo, 1984 : 8), ceea ce înseamnă depășirea clivajului scenă/sală în pactul reprezentării, mai ales în utilizarea presupozițiilor, investirea subiectului, marcarea interacțiunilor (Rovența-Frumușani, 1985).

2.2. Discutarea în termenii teoriei pragmatice a actelor de limbaj și analizei conversației a dialogului teatral se justifică din două puncte de vedere. Pe de o parte, teoria actelor de limbaj este bazată pe un model dramatic al limbajului curent (conceptele de rol, actor, replică, "turn taking" etc.), model pe care drama îl purifică, sistematizează, idealizează (K. Elam 1985 afirmă că drama instituționalizează forța socială și interpersonală a discursului, transformînd acțiunea incertă a conversației naturale într-un lanț dinamic de evenimente, o rețea). Pe de altă parte, teoria actelor de limbaj, ocupîndu-se de entități situate între lexis și praxis ("between page and stage" — L. Porter, 1986 : 254), poate ameliora reprezentația prin descrieri explicite de replici, acte, piese sau poate optimiza teoria analizînd discriminări pragmatice apărute în diversele performanțe. Intenționînd să citească teatrul ca ficțiune și reprezentare, abordarea pragmatică oferă imaginea vorbirii active, în relația ce o unește cu reprezentarea.

Lecturii lineare a *textului* teatral, ca și celei *tabulare* a *spectacolului* i se substituie o dublă ancorare (« Double brassage linéaire et tubulaire qui définit le travail du spectateur » — A. Helbo, 1985 : 45) : lectura lineară în termenii teoriei actelor de limbaj și analizei conversației, corelată celei tabulare în termenii semioticii spectacolului (rolul iconic/ vs/ indicial/ vs/ simbolic al decorului, costumului, muzicii, eclerajului, scenei etc.).

3.1. *Dialog teatral/ vs/ conversație cotidiană.* Cînd se analizează dialogul teatral, referința poate fi relația transtextuală cu epistema epocii, raportarea intraspectaculară la context sau o taxinomie formală. Nu ne vom ocupa nici de dialogul cu intertextul epocii (problemă crucială a raportului între un discurs teatral creat în raport cu un public determinat și receptat de un nou public, modelat de o altă epistemă, cu un alt "background", care necesită o investigație separată), nici de clasificarea diverselor forme de dialog teatral (lungi tirade în care personajele se confruntă retoric, sticomiții ca în momentele intense ale tragediei clasice, dialoguri paralele, de fapt suprapunere de monologuri ca în teatru absurd etc.), ci vom încerca să surprindem funcționarea dialogului într-un context semiotic specific : scena. Atît la nivelul ficțiunii (« Une pièce est une conversation » — Louis Jouvet), cît și la cel al reprezentării (definiția minimală a teatrului : « Ce qui se passe entre spectateur et acteur. Toutes les autres choses sont supplémentaires » — Grotowski, apud P. Pavis, 1980 : 341), infrastructura este dialogul, dublul dialog la nivelul enunțării (între autor, regizor și public) și la nivelul enunțului (între actori, ca personaje ale ficțiunii) :

$$\text{Autor } [(A_1 \ldots\ldots A_2)] \text{ Public}$$

Fiind vorba de un dublu circuit enunțiativ, dialogul teatral trebuie să satisfacă exigențele simultane, adesea contradictorii ale celor două categorii de receptori (receptorul direct al replicilor lui A_1 și receptorul indirect — publicul ; de aceea, vom asista pe de o parte la denaturalizarea maximelor

conversaţionale (la o demontare *in vitro* a strategiilor discursive disociate de eficacitatea lor cotidiană, cf. şi A. Helbo 1985 : 43), iar pe de altă parte la hiperbolizarea lui "Quand dire c'est faire" (în teatru majoritatea actelor sînt realizate verbal fie datorită unor constrîngeri culturale — "les bienséances" — care interziceau reprezentarea unor evenimente violente pe scenă, fie datorită forţei performative a acestui gen de limbaj — "azione parlata" la Pirandello, substituit al praxisului la R. Barthes "Parler s'est faire, le logos prend les fonctions de la praxis et se substitue à elle" (Barthes 1963 : 66)).

Iluzia realistă a asignat dialogului teatral caracterul de mimesis a vorbirii cotidiene (tradiţia verosimilului în poeticile clasice) şi, într-adevăr, există numeroase puncte comune între dialogul cotidian şi cel teatral : unitatea de bază este replica, luarea de cuvînt ("tour de parole"), determinată atît în ceea ce priveşte ordonarea, cît şi conţinutul, de statutul social al interlocutorilor ; conversaţia pune în joc faţa (pozitivă şi negativă) a actanţilor. Totuşi, dialogul teatral manipulează strategic (strategie care vizează publicul) principiile conversaţionale formulate de Grice *à propos* de dialogul cotidian. O primă strategie va viza *principiul cantităţii sau al informativităţii*. Spectatorii au un serios handicap privind competenţa enciclopedică legată de universul ficţional (rareori elementele acţiunii sînt cunoscute şi nu necesită o menţiune explicită — mitul în tragedia greacă, textul anterior în cazul unei parodii — *Mise en pièce du Cid* de Planchon). În majoritatea cazurilor, o serie de informaţii trebuie furnizate prin debut *in medias res* (Corneille în *Examen de Polyeucte* : „Ce sont des choses dont il faut instruire le spectateur en les faisant apprendre par un des acteurs à l'autre ; mais il faut prendre garde avec soin que celui à qui on les apprend ait lieu de les ignorer jusque là aussi bien que le spectateur"), prin construirea unui personaj proiecţie a spectatorului care pune întrebările potrivite pentru a circumscrie cantitatea de informaţie necesară înţelegerii ulterioare a piesei (prietena din copilărie în teatrul burghez, confidenta sau dădaca în teatrul clasic etc.). În sfîrşit, dacă toate personajele cunosc stuaţia problematică, ingeniozitatea dialogului teatral va consta în exploatarea presupoziţiilor ca armă tactică ce forţează spectatorul să accepte o stare de fapt, teleghidîndu-i judecata ideologică şi estetică ; astfel, în *Tyte et Bérénice*, spectatorul e informat indirect, fără a transgresa principiul cantităţii la nivelul ficţiunii de iminenţa ceremoniei :

„Et plus nous approchons de ce grand hyménée
Plus en dépit de moi je m'en trouve gênée".

În teatrul absurd, însă, presupoziţia este relevată doar pentru a fi negată :

„Doamna Smith — Ce păcat că a rămas văduvă atît de tînără.
Domnul Smith — Bine măcar că n-au avut copii.
Doamna Smith — Asta mai lipsea. Ce-ar fi făcut biata femeie?
Domnul Smith — Se poate recăsători. E încă tînără.
Doamna Smith — Şi cine va avea grijă de copii? Ştii că au un băiat şi o fată? Cum îi cheamă?
Domnul Smith — Bobby şi Bobby ca pe părinţii lor".

(Ionesco—*Cîntăreaţa cheală*)

Deci, spre deosebire de teatrul clasic, în care furnizarea informaţiilor este naturalizată şi „dramatizată" cu ajutorul diverselor tehnici de verosimilizare, de „diegetizare a enunţării" (P Pavis, 1980 : 119), teatrul modern dedramatizează şi evidenţiază producerea ficţiunii (Pirandello, Brecht —

personajele își declină ele însele identitatea) sau deturnează funcționarea normală a unor mecanisme fundamentale : presupoziția, de pildă în teatrul absurd. La E. Ionesco distorsiunea presupoziției apare atît la nivelul conținutului (enunțare de evidențe fără interes pentru desfășurarea acțiunii), cît și la nivelul relației comunicative (în loc de adresă la public, adresă la partener) :

„Doamna Smith (către domnul Smith) : E ora nouă. Am mîncat supă, pește, cartofi cu slănină, salată englezească. Copiii au băut apă englezească. Am mîncat bine în seara aceasta. Asta pentru că locuim lîngă Londra și ne numim Smith".

3.2. *Principiul pertinenței*, al adecvării înlănțuirii replicilor din discursul cotidian cunoaște o frapantă transgresare în utilizarea masivă a monologului. Această practică de aparentă adresare propriei personalități, considerată deviantă în viața curentă (taxată drept *folie)*, reprezintă o licență teatrală indispensabilă în condițiile absenței naratorului. Aparte-ul reprezintă în circuitul enunțiativ al universului imaginar reprezentat echivalentul tăcerii din vorbirea cotidiană, iar în cel de-al doilea circuit, al spectacolului, un efect de distanțare (Verfremdung la Brecht).

Legat de același principiu (al pertinenței), ni se pare interesant de semnalat *quiproquo*-ul, mecanism de bază al comediei, dar *malentendu* marginal în dialogul cotidian ; este vorba fie de un dialog cu dublă izotopie (celebra confruntare Harpagon—Valère din *Avarul*, în care lexemele fundamentale *crimă*, *afacere*, *rapt* sînt dublu interpretabile : ca seducție a fetei și furt al casetei), fie de o selecție deficitară a celor două niveluri ale comunicării : conținutul comunicat/ vs/ relația instituită (infra i) :

i) „Le lieutenant—Votre fusil ciré, astiqué, briqué, suprême joyau, sa baïonnette, fleuron de la couronne, son acier plus impitoyable que celui de l'œil du sergent . . .
Le sergent (au garde-à-vous) — Présent, mon lieutenant".
(Jean Gênet — *Paravents*)

Deci dialogul teatral posedă o serie de proprietăți care îl disting de dialogul cotidian, proprietăți legate în primul rînd de dispozitivul enunțiativ complex în care este înscris ; în afară de irealizarea limită (reprezentată de dialogul versificat), dialogul teatral tradițional elimină o serie de bruiaje) ale conversației cotidiene : tatonări, lapsusuri, reformulări, ezitări, tăceri, suprapuneri de voci (frecvente în tranzacțiile cotidiene, dar neacceptate în teatru). În schimb, teatrul contemporan (în special teatrul absurdului) utilizează disforic toate aceste mărci ale tranzacțiilor cotidiene pentru a demonta mecanismele vorbirii, condițiile de practicare a limbajului (cf. A. Ubersfeld, 1978 : 265 „Le discours théâtral est par nature une interrogation sur le statut de la parole. Qui parle à qui ? et dans quelle conditions peut-on parler ?") (infra ii) — parodierea clișeului, a rutinei, a interacțiunilor convenționale :

ii) „Domnul Smith — Hm. (Tăcere)
Doamna Smith — Hm. Hm. (Tăcere)
Domnul Smith — Hm, hm, hm. (Tăcere)
Doamna Smith — Oh, într-adevăr".

Însuşi principiul fundamental al cooperării discursive este subminat, ca şi reciprocitatea ritualurilor interpersonale (infra iii) :

iii) „Vladimir — Nu te plictisesc, sper.
Estragon — Nu te ascult".
(Beckett — *Aşteptîndu-l pe Godot*)

În succesiunea interacţională standard : acţiune — reacţie — evaluare, de genul Cît e ceasul? — 9 — Mulţumesc, dialogul teatral introduce fie modificarea ludică a evaluării, fie gomarea ei (infra iv) :

iv) „Doamna Smith (către bonă) — N-am mîncat nimic toată ziua. N-ar fi trebuit să lipseşti.
Mary — Dar dumneavoastră mi-aţi dat voie.
Domnul Smith — N-am făcut-o dinadins".
(concluzia infantilă de scuză la un act asimetric de interpelare stăpîn — servitor).

Încercînd să conchidem asupra celor două direcţii schiţate, teatralitatea generalizată şi specificul dialogului teatral, putem distinge patru tipuri de relaţii (I. Coteanu, 1987) : dialog cotidian în situaţii teatrale cotidiene, dialog teatral în piese de teatru, dialog cotidian în piese de teatru (asimptotic realizat chiar şi în teatrul naturalist şi realist), dialog teatral în situaţii cotidiene (inter-textul folosit parodic : un „Să trecem la plebiscit" folosit într-un dialog pentru a scurta intervenţia partenerului), care necesită, evident, o tratare aprofundată, la intersecţia sociologiei, analizei discursului, semioticii esteticii etc.

Dacă dialogul teatral se constituie ca denaturalizare a maximelor conversaţiei şi hiperperformativitate, teatralitatea spectacolului instituie un joc subtil între identificare şi distanţare, între aderarea la iluzie şi detaşarea de ficţiune. În teatrul contemporan, tropismul către limbaj este dublat de tropismul către destinul reprezentării a cărei esenţă ar fi : interacţia *hic et nunc* în prezenţa observatorului şi dubla structurare enunţiativă ; de aici pertinenţa unei abordări semiotice şi pragmatice.

BIBLIOGRAFIE

Alter, John, 1981, *From Text To Performance*, în „Poetics Today" 2/3, p. 113—139.
Barthes, Roland, 1964, *Essais critiques*, Paris, Seuil.
Bogatyrev, Petr, 1971, *Les signes au théâtre*, în „Poétique" 8.
Coteanu, Ion, 1987, *Convenţiile teatrale*, comunicare orală la seminarul „Expresia şi strategiile dramaticului", Bucureşti, Inst. de Lingvistică, 11—16 mai.
Eco, Umberto, 1975, *Paramètres de la sémiologie théâtrale*, în Helbo (ed.), *Sémiologie de la représentation*, Bruxelles, Ed. Complexe.
Elam, Keir, 1980, *The Semiotics of Theatre and Drama*, London, Methuen.
— 1985, *Much Ado About Speech Acts. Atti, fatti, effetti, affetti nella rappresentazione*, în „Versus" 41, p. 49—67.
Fischer-Lichte, Erika, 1984, *The Dramatic Dialogue-oral or literary communication*, în A. van Kesteren & H. Schmid (eds.), *Semiotics of Drama and Theatre*, Amsterdam, Philadelphia, John Benjamins.
Goffman, Ervin, 1978, *The Presentation of Self in Everyday Life*, Penguin.
Helbo, André, 1975 (ed.), *Sémiologie de la représentation*, Bruxelles, Ed. Complexe.
— 1981, *The Semiology of Theater*, în „Poetics Today" 2/3, p. 105—111.
— 1984, *Regards sur la pratique théâtrale*, în „Kodikas/Code" 7, nr. 1/2, p. 1—9.
— 1985, *Approches de la réception. Quelques problèmes*, în „Versus" 41, p. 41—48.

Kerbrat-Orecchioni, Catherine, 1984, *Pour une approche pragmatique du dialogue théâtral*, în ,,Pratiques'' 41, p. 46–61.
Kowzan, Tadeusz, 1975, *Littérature et spectacle*, Warszawa, Ed. Scientifique de Pologne.
de Marinis, Marco, 1983, *Stratégies de la communication syncrétique*, în *Sémiotiques syncrétiques*, în ,,Bulletin du Groupe de Recherches Sémio-linguistiques'' VI, 27, p. 8–15,
Pavis, Patrice, 1978, *Remarques sur le discours théâtral*, în ,,Degrés'' 13.
— 1980, *Dictionnaire du théâtre*, Paris, Ed. Sociales.
— 1983, *Production et réception au théâtre : la concrétisation du texte dramatique et spectaculaire*, în ,,Revue de sciences humaines'' 189, p. 51–88.
— 1984, *Du texte à la mise en scène : l'histoire traversée*, în ,,Kodikas/Code'' 7, nr. 1/2.
Petitjean, André, 1984, *La conversation au théâtre*, în ,,Pratiques'' 41, p. 63–88.
Porter, Joseph, 1986, *Pragmatics for Criticism*, în ,,Poetics'' 15, p. 243–257.
Rovenţa-Frumuşani, Daniela, 1985, *Problèmes de la réception (remarques sur la performance théâtrale)*, în RRL, XXX, n⁰ 6, p. 563–568.
Ubersfeld, Anne, 1978, *Lire le théâtre*, Paris, Ed. Sociales.
Ubersfeld, Anne, 1981, *Lire le théâtre II – L'Ecole du spectateur*, Paris, Ed. Sociales.
,,Versus'' 21/1978 – *Teatro e semiotica*.

Remarques sur la spécificité du dialogue théâtral

(Résumé)

Nous nous sommes proposé d'analyser corrélativement le dialogue théâtral par rapport à la conversation courante et la catégorie englobante du spectaculaire ou de la théâtralité ,dont le théâtre n'est qu'une actualisation possible parmi d'autres (tels la blague, le jeu, les cérémonies, les négociations en présence d'un tiers). Nous avons décelé à côté d'une théâtralité positive (infrastructure des rites d'interaction) une théâtralité négative du faire semblant, de la dissimulation ou du « se donner en spectacle ».

Le déplacement de l'angle d'approche : du théâtre à la théâtralité et du texte à l'événement sémiotique de la représentation justifie notre suggestion d'approche du discours théâtral à la lumière de la théorie des actes de langage et de l'analyse de la conversation et notre plaidoyer en faveur d'un double brassage : linéaire et tabulaire (ou pragmatique et sémiotique). Vu qu'au niveau de la fiction (« La pièce est une conversation » – Louis Jouvet) ainsi que de la représentation (« L'essence du théâtre est ce qui se passe entre spectateurs et acteurs » – Grotowski) l'infrastructure est le dialogue, nous avons visé la définition et le fonctionnement de ce dialogue au niveau de la structure profonde (maximes conversationnelles, jeu de l'implicite et de la présupposition) à même d'expliquer les avatars de l'iceberg dans le double circuit énonciatif (le dialogue des acteurs de la fiction et le macrodialogue auteur–metteur en scène–public au niveau de la représentation). Par rapport au dialogue quotidien informatif et effectif, le dialogue théâtral (ludique ou sadique) instaure une hyperperformativité (un « *Quand dire s'est faire* » *généralisé*) et une *dénaturalisation des principes griciens*.

Mai 1987 *Liceul ,,Electroaparataj'' Bucureşti*

FENOMENE DE ELIPSĂ GRAMATICALĂ ÎN DIALOG

CAMELIA STAN

Se analizează structura sintactică şi semantică a unor enunţuri care conţin termeni eliptici înscrişi într-o relaţie de coordonare adversativă.

Obiectul discuţiei de faţă îl reprezintă unele construcţii sintactice cu elemente componente neverbalizate şi modalităţile în care aceste construcţii se integrează într-un context enunţiativ de dialog (în texte narative şi dramatice). Vom avea în vedere, în cele ce urmează, aspecte ale coordonării adversative realizate la nivelul frazei prin joncţiunea a doi termeni (membri), dintre care unul — sau chiar nici unul — nu apare lexicalizat [1].

Dat fiind caracterul eliptic al enunţurilor de acest tip, credem că este necesar ca analiza relaţiilor sintactice (în planul expresiei) să fie completată cu identificarea şi cu explicarea raporturilor logice (în planul conţinutului) dintre constituenţii propoziţionali.

1. Coordonarea adversativă a propoziţiilor în frază a fost definită, în general, în lucrările de gramatică a limbii române contemporane, ca o opoziţie (nu însă excluziune) semantică între două unităţi propoziţionale — ambele principale sau ambele subordonate aceluiaşi element regent — [2], „nondependente" una faţă de cealaltă (deci substituibile alternativ cu zero) [3], conectorii specifici fiind conjuncţiile coordonatoare *dar*, *iar*, *însă*, *ci* ş.a.

Forma logică [4] a construcţiilor bazate pe coordonare adversativă în frază este : T_1, **R advers.** T_2. (Prin litera **T** indexată — T_1, T_2 — desemnăm termenii care participă la relaţia de coordonare; aceştia sînt fie propoziţii, fie grupuri de propoziţii în dependenţă sintactică unele faţă de altele. Simbolul **R advers.** indică un element de relaţie din clasa conjuncţiilor adversative.) De exemplu [5], fraza : (1) *Ion vorbeşte, însă Gheorghe nu este atent* are forma : T_1, **însă nu** T_2 (în care T_1 se glosează : (2) *Ion vorbeşte*, iar **nu** T_2 : (3) *Gheorghe nu este atent*; adverbul *nu* marchează aspectul negativ al predicatului *este atent* şi, totodată, al propoziţiei (3), din care predicatul face parte). Valoarea de adevăr [6] a unui enunţ cu forma : T_1, **însă nu** T_2 depinde atît de adevărul propoziţiilor care îl alcătuiesc — (2), (3) — , cît şi de cel al presupoziţiei [7] privitoare la incompatibilitatea [8] termenului T_1 (2) cu un termen negativ **nu** T_2 (3), deci la compatibilitatea dintre T_1 (2) şi un termen afirmativ T_2 : (4) *Gheorghe este atent*. Presupoziţia : (a) „[este de aşteptat, se crede că, dacă] Ion vorbeşte, [atunci Gheorghe este atent]" are forma unei implicaţii doxastice [9] : **[este de aşteptat, se crede că, dacă]** T_1, **[atunci** T_2**]**. Conţinutul semantic al relaţiei adversative constă în afirmarea compatibilităţii termenilor T_1 (2) şi **nu** T_2 (3) — prin însăşi enunţarea lor împreună — şi, totodată, în afirmarea faptului că această compatibilitate nu este conformă cu ceea ce se crede despre raportul logic dintre T_1 (2) şi **nu** T_2(3) [10].

Vom examina, în continuare, cîteva construcţii adversative incomplete gramatical, utilizînd conceptele şi principiile metodologice expuse mai sus.

2. (5) *[...] dacă n-au să vrea... Atunci... (Pleacă fruntea. Apoi brusc.) Dar eu cred că au să vrea [...]* [11] (Lucia Demetrius, *Trei generații*, în vol. col. *O antologie a dramaturgiei românești. 1944–1977*, I, București, 1978, p. 164).

Din punct de vedere sintactic, segmentul de enunț (5) cuprinde o propoziție circumstanțială condițională (6) — *dacă n-au să vrea...* — subordonată (cu ajutorul conjuncției subordonatoare *dacă*) unei propoziții principale regente eliptice (7) — *Atunci...* — (din care apare exprimat doar adverbul *atunci*, corelativ al conjuncției *dacă*) și o propoziție principală (8) — *Dar eu cred că au să vrea* — coordonată adversativ (prin conjuncția *dar*) cu propoziția (7). Absența predicației pe lîngă adverbul *atunci* marchează gramatical elipsa. Fraza este fragmentată prin izolarea — cu ajutorul punctelor de suspensie — , pe de o parte, a circumstanțialei condiționale (6) de propoziția regentă (7), iar, pe de altă parte, a celor două principale (7) și (8), coordonate între ele [12].

La nivel semantic, construcția condițională (9) — *dacă n-au să vrea... Atunci...* — exprimă o implicație doxastică, deci pe care vorbitorul o crede ca fiind adevărată : **[se crede că,] dacă T_1, atunci [T_x]** — (b) „[cred că,] dacă n-au să vrea, atunci [voi fi decepționată]". Propoziția (6) este notată prin simbolul T_1. Am reconstituit un termen T_x (10) *voi fi decepționată*, cerut de structura sintactică și de conținutul implicativ ale relației condiționale. Raportul adversativ (11) — *Atunci [(cred că) voi fi decepționată]. Dar eu cred că au să vrea*, **Atunci [T_x]. Dar T_2** — are la bază presupoziția : (c) „[este de așteptat, se crede (în general) că, dacă (eu cred că) voi fi decepționată, atunci nu cred că au să vrea (totuși să mă mărite cu el)]" — **[este de așteptat, se crede că, dacă T_x, atunci nu T_2]** — ; T_2 se glosează prin propoziția (8). Termenul T_x (10) este, deci, incompatibil cu un termen negativ **nu** T_2 : (12) *nu cred că au să vrea (totuși să mă mărite cu el)* și compatibil cu T_2 (8). În relația adversativă (11), T_x (10) și T_2 (8) apar ca fiind compatibili. Forma logică a segmentului de frază (5) analizat este : **dacă T_1... Atunci [T_x]. Dar T_2** — *dacă n-au să vrea... Atunci [(cred că) voi fi decepționată]. Dar eu cred că au să vrea.*

Faptul la care se face referire în T_x (10) (și anume perspectiva unei decepții) motivează gestul (personajului), notat ca indicație de regie, între paranteze : *Pleacă fruntea* [13]. Existența unui raport logic (de motivație) între secvențe din planuri diferite — unele din planul replicilor și celelalte din planul indicațiilor scenice — reprezintă un aspect al coeziunii semantice în textul dramatic.

3. (13) *Nu-i spun cine-i, ca să nu vîr intrigă*; *da-i bună prietină și nevastă de tovarăș.* (Mihail Sadoveanu, *Opere*, X, București, 1957, p. 625) [14].

Unitățile sintactice ale frazei (13) sînt două propoziții principale — (14) *Nu-i spun*, (15) *da-i bună prietină și nevastă de tovarăș* — coordonate adversativ prin conjuncția coordonatoare *da(r)*, o completivă directă — (16) *cine-i* — și o circumstanțială finală — (17) *ca să nu vîr intrigă* — , ambele subordonate propoziției (14).

Pentru determinarea conținutului semantic al construcției adversative, trebuie avute în vedere nu numai propoziția regentă (14), ci și cele două subordonate ale acesteia, (16), (17). Vom considera, așadar, că grupul de propoziții : (18) *Nu-i spun cine-i, ca să nu vîr intrigă* reprezintă în întregime un termen — **nu** T_1 — al raportului de coordonare

adversativ. Segmentul de frază (18) exprimă o presupoziție de tipul: (d) „[este de așteptat că, dacă am intenția] să nu vîr intrigă, [atunci] nu-i spun cine-i". Cel de-al doilea termen al relației adversative — T_2 — este propoziția (15). **Nu** T_1 (18) și T_2 (15) nu se află în opoziție de sens (vezi, supra, definiția coordonării adversative). Structura: **nu** T_1; **da**- T_2 se organizează în funcție de presupoziția cu forma unei implicații doxastice: (e) „[este de așteptat, se crede (în general) că, dacă am intenția] să nu vîr intrigă, [atunci nu-i spun (nici că]-i bună prietină și nevastă de tovarăș)" — **[este de așteptat, se crede că, dacă] nu** T_1, **[atunci nu** T_x**]** [15] —, în care am introdus un termen **nu** T_x: (19) *nu-i spun*, cerut de implicația doxastică (e). Prin presupoziție — (e) —, **nu** T_1 (18) este compatibil cu **nu** T_x (19) și incompatibil cu un termen afirmativ T_x: (20) *(î)i spun*. În construcția adversativă, **nu** T_1 (18) și T_x (20) devin compatibili. Propoziția T_2 (15) se subordonează predicatului din T_x (20), exprimat printr-un verb de declarație *(spun)*. Joncțiunea propozițiilor T_x (20) și T_2 (15) se realizează cu ajutorul unui relator conjuncțional **(R compl. dir.)** din clasa celor care pot introduce o completivă directă după un *verbum declarandi*. Forma logică a frazei (13) este deci: **nu** T_1; **da' [**T_x **R compl. dir.]** T_2 — *Nu-i spun cine-i, ca să nu vîr intrigă*; *da[-i spun că]-i bună prietină și nevastă de tovarăș.*

Elipsa verbului de declarație și a elementului de joncțiune subordonator al completivei directe (15) marchează gramatical stilul direct [16]. Prin propozițiile (14, 15, 16) se face referire la o situație de comunicare diferită de aceea în care este enunțată propoziția (17), ceea ce conferă complexitate structurii enunțiative de dialog a frazei (13) [17].

4. (21) *Am sculat toată casa*; *am trimis după doctor*; *dar săracul era în cele de pe urmă minute. (Scrierile lui Constantin Negruzzi.* Volumul I. *Păcatele tinereților*, București, 1872, p. 62). Fraza (21) cuprinde două relații sintactice de coordonare: una, copulativă paratactică, între propozițiile principale (22) — *Am sculat toată casa* — și (23) — *am trimis după doctor* —, iar cealaltă, adversativă — realizată prin joncțiune, cu conjuncția *dar* —, între aceste două principale, pe de o parte, și propoziția (24) — *dar săracul era în cele de pe urmă minute* —, de asemenea principală, pe de altă parte. Din punct de vedere atît sintactic, cît și semantic, unitățile propoziționale (22) și (23) formează împreună un termen al construcției adversative, T_1: (25) *Am sculat toată casa*; *am trimis după doctor*, care însă nu intră în opoziție de sens cu termenul al doilea, T_2 (24).

Semnificația raportului adversativ T_1; **dar** T_2 se identifică pornindu-se de la presupoziția: (f) „[este de așteptat, se crede că, dacă] am sculat toată casa; [dacă] am trimis după doctor, [atunci nu a fost în zadar]" — **[este de așteptat, se crede că, dacă]** T_1, **[atunci nu** T_x**]**. Introducerea unui termen **nu** T_x: (26) *nu a fost în zadar* este justificată de implicația doxastică exprimată în presupoziția (f). Prin presupoziție — (f) —, se stabilește un raport de incompatibilitate între T_1 (25) și un termen afirmativ T_x: (27) *a fost în zadar*. În construcția adversativă, T_1 (25) și T_x (27) sînt compatibili. T_x (27) se înscrie într-o relație de subordonare cauzală cu T_2 (24), printr-un conector **(R cz.)** specific circumstanțialelor de cauză, pe baza unei presupoziții de tipul: (g) „[este de așteptat, se crede că, dacă] săracul era în cele de pe urmă minute, [atunci a fost în zadar]". Forma logică a frazei (21) este: T_1; **dar [**T_x, **R cz.]** T_2 — *Am sculat toată casa*; *am trimis după doctor*; *dar [a fost în zadar, căci]*

săracul era în cele de pe urmă minute. Se poate adăuga că T_1 (25) implică doxastic concluzia T_y : (28) *am făcut tot ce se putea face.* Implicației doxastice : (h) „[se crede că, dacă] am sculat toată casa ; [dacă] am trimis după doctor, [atunci am făcut tot ce se putea face]" îi corespunde o structură sintactică de coordonare conclusivă [18] : T_1, **[R concl.** T_y**]** (prin simbolul **R concl.** se notează o conjuncție coordonatoare conclusivă) — (29) *Am sculat toată casa ; am trimis după doctor, [deci am făcut tot ce se putea face].* Introducîndu-se relația conclusivă (29) în forma logică a frazei (21), se obține schema : T_1, **[R concl.** T_y**] ; dar [**T_x**, R cz.]** T_2 — *Am sculat toată casa ; am trimis după doctor, [deci am făcut tot ce se putea face] ; dar [a fost în zadar, căci] săracul era în cele de pe urmă minute.* Raportul adversativ se construiește aici cu doi termeni neexprimați, T_x (27) și T_y (28), pe baza presupoziției : (i) „[este de așteptat, se crede (în general) că, dacă am făcut tot ce se putea face, atunci nu a fost în zadar]" — **[este de așteptat, se crede că, dacă** T_y**, atunci nu** T_x**].**

Termenii absenți T_x (27) și T_y (28) aparțin unui fond de presupoziții comun celor doi interlocutori [19] (emițătorului-personaj și receptorului-personaj), care face posibilă comunicarea dintre aceștia, în condițiile emiterii unui mesaj lingvistic incomplet verbalizat.

5. Concluzii. După criteriul apariției în text a unor indici gramaticali ai segmentului de frază neexprimat, se pot delimita două subclase de construcții adversative : (A) cu elipsă marcată și (B) cu elipsă nemarcată la nivel sintactic. Conjuncția coordonatoare cel mai frecvent înregistrată în exemple aparținînd ambelor subclase — (A), (B) — este *dar.*

Faptele de limbă de acest tip sînt, în general, puțin răspîndite în textele corpusului pe care se bazează analiza de față (texte scrise în stil beletristic — narative și dramatice — , din secolele al XIX-lea și al XX-lea).

Phénomènes d'ellipse grammaticale dans le dialogue

(Résumé)

On analyse la structure syntaxique et sémantique de quelques énoncés contenant des termes elliptiques inscrits dans une relation de coordination adversative.

NOTE

1 Cf. Gérald Antoine, *La coordination en français*, Paris, 1958, p. 525—527, despre „coordonarea sintetică" în condițiile elidării unui verb (de obicei *loquendi* sau *sentiendi)* în construcții cu frecvență redusă, din perioade mai vechi ale evoluției limbii franceze și aproape inexistente în franceza actuală.

2 *Gramatica limbii române*, II, ediția a II-a revăzută și adăugită, București, 1966, p. 240, 248 ; Ion Coteanu, *Gramatica de bază a limbii române*, București, 1982, p. 303, 314 ; Mioara Avram, *Gramatica pentru toți*, București, 1986, p. 331—332 ș.a. Cf. Valeria Guțu Romalo, *Sintaxa limbii române. Probleme și interpretări*, București, 1973, p. 42, 67, unde relația de coordonare este caracterizată prin repetarea unei poziții sintactice. La Emanuel Vasiliu și colab., *Sintaxa transformațională a limbii române*, București, 1969, p. 147, 161—162, se consideră a fi structuri coordonate exclusiv cele cu constituenți de același tip (care îndeplinesc aceeași funcție sintactică).

3 V. Guțu Romalo, *op. cit.*, p. 41.

4 Pentru conceptele aparținînd analizei logico-semantice pe care le utilizăm în continuare vom formula pe parcurs definiții de lucru, indicînd sursele bibliografice de unde acestea au fost preluate.

Forma logică a unei secvenţe de limbă date este modul în care constituenţii secvenţei respective se organizează în funcţie de raporturile logice dintre ei ; constituenţii se identifică la un anumit nivel sintactic (de exemplu, nivelul propoziţiei, nivelul frazei) ; forma logică se reprezintă printr-o schemă (cf. şi *Dicţionar de filozofie*, Bucureşti, 1978, p. 413).

[5] Redăm cu litere cursive unităţile de expresie, aparţinînd sau nu textului dat (fraze, segmente de frază, propoziţii, părţi de propoziţie, conectori sintactici). Formulările raporturilor logice (presupoziţii, implicaţii) le reproducem între ghilimele şi cu caractere tipografice drepte albe, iar schemele logice şi simbolurile, cu aldine. Notăm între paranteze drepte elemente care nu apar în textul dat şi simbolurile acestora, iar între paranteze rotunde, elementele pe care le-am considerat subînţelese în anumite contexte. În exemplele citate din piese de teatru, indicaţiile scenice sînt închise, de asemenea, între paranteze rotunde. Frazele, segmentele de frază şi propoziţiile le indicăm prin cifre arabe, iar presupoziţiile şi implicaţiile, prin litere mici (ale alfabetului latin).

[6] Valoarea de adevăr a unui termen este proprietatea acestuia de a fi adevărat sau fals (vezi, de exemplu, Emanuel Vasiliu, *Preliminarii logice la semantica frazei*, Bucureşti, 1978, p. 28 ş.a.).

[7] Presupoziţia se defineşte, în sens larg, ca o relaţie cu doi termeni, unul implicit şi celălalt explicit ; primul este adevărat indiferent de valoarea de adevăr a celui de-al doilea ; dacă primul termen este fals, cel de-al doilea nu are valoare de adevăr. În sens restrîns, prin presupoziţie se înţelege termenul implicit al unei relaţii cu caracteristicile menţionate aici (cf., de exemplu, Mariana Tuţescu, *La présupposition en français contemporain*, Bucureşti, 1978, p. 22, 50, 57—59 ; pentru definirea presupoziţiei în raport cu situaţia de enunţare, vezi idem, *op. cit.*, p. 123 ; Anca Runcan Măgureanu, *Aspecte semantice ale constituirii textului*, în vol. col. *Semantică şi semiotică*, Bucureşti, 1981, p. 53—54 ş.a.).

[8] Incompatibilitatea este proprietatea a doi termeni de a nu avea aceeaşi valoare de adevăr, deci de a fi unul adevărat şi celălalt fals ; compatibilitatea este proprietatea a doi termeni de a avea aceeaşi valoare de adevăr (vezi E. Vasiliu, *Preliminarii logice...*, p. 250 ş.a).

[9] Implicaţia doxastică este un raport cu doi termeni — un antecedent T_1 şi un consecvent T_2 ; valoarea de adevăr a consecventului este determinată de valoarea de adevăr a antecedentului ; conectorul specific este *dacă... atunci* ; în schema formei logice se include şi operatorul modal *se crede*, prin care este relativizat adevărul raportului implicativ (condiţionat, astfel, de ceea ce ,,se crede'' despre el) : **se crede că, dacă T_1, atunci T_2** (vezi E. Vasiliu, *Preliminarii logice...*, p. 43, 226 ; cf. şi definiţia implicaţiei pragmatice, după J. Lyons, *Éléments de sémantique*, Paris, 1978, apud André Rousseau, *L'implication en langue naturelle et en logique*, în ,,Travaux de linguistique et de littérature'', 1986, nr. 1, p. 39, şi cea a implicaţiei contextuale, apud Francis Jacques, *Implication, présupposition et stratégies discursives*, în ,,Travaux de linguistique et de littérature'', nr. cit., p. 156—157).

[10] Modelul de analiză a structurilor adversative este cel propus de E. Vasiliu, în *Preliminarii logice...*, p. 65—66, 250—251.

[11] Pentru a se înţelege mai clar sensul textului analizat, reproducem în întregime fraza din care acesta face parte : *Şi dacă n-au să vrea să mă mărite cu el... dacă n-au să vrea... Atunci... (Pleacă fruntea. Apoi brusc.) Dar eu cred că au să vrea, dacă se mărită Clémence.*

[12] Cf. Mioara Avram, *op. cit.*, p. 327.

[13] Punctele de suspensie marchează ,,întreruperea definitivă a vorbirii [...] ori de cîte ori vorbitorul nu vrea să-şi exprime pînă la sfîrşit gîndirea, considerînd restul uşor de subînţeles sau recurgînd la mimică şi gesturi'' (*Îndreptar ortografic, ortoepic şi de punctuaţie*, ediţia a IV-a, Bucureşti, 1983, p. 79 ; cf. *Gramatica limbii române*, II, *ed. cit.*, p. 402 ; Mioara Avram, *op. cit.*, p. 253 ş.a.).

[14] Enunţul (13) cuprinde relatarea unui dialog.

[15] Termenul antecedent al implicaţiei (e) este reprezentat de propoziţia (17), pe lîngă care se subînţeleg propoziţiile (14) şi (16). Întrucît o frază ca : ,,[este de aşteptat, se crede (în general) că, dacă am intenţia] să nu vîr intrigă [(şi de aceea] nu-i spun cine-i), [atunci nu-i spun (nici că]...)'' ni se pare greoaie în limba română, am inclus în formularea presupoziţiei (e) numai propoziţia (17), dar am notat termenul antecedent, în schema logică, prin simbolul **nu T_1** (18), care desemnează întreaga secvenţă (14—16—17).

[16] Cf. *Gramatica limbii române*, II, ed. cit., p. 345.

[17] Observaţia aparţine profesorului Ion Coteanu.

[18] Vezi, de exemplu, E. Vasiliu, *Preliminarii logice...*, p. 208, 209, 252.

[19] Cf., la Anca Runcan Măgureanu, *op. cit.*, p. 49—50, definirea conceptului ,,univers comun de discurs''.

Mai 1987

Institutul de Lingvistică
Bucureşti, Spiru Haret 12

NUMELE PROPRII EMINESCIENE

OBSERVAŢII PROZODICE ŞI STILISTICE

ŞTEFAN BADEA

Urmărindu-se variantele fonetice ale unor nume proprii eminesciene, se constată că apariţia uneia sau a alteia dintre acestea este dictată de necesităţi prozodice şi/sau stilistice şi oferă, uneori, indicii în legătură cu filiera prin care au intrat în limba artistului. În ceea ce priveşte numele proprii aflate în poziţie finală de vers, se încearcă evidenţierea consonanţei semantico-poetice a termenilor care alcătuiesc perechea rimică şi a funcţiei stilistice a acesteia. Între cele două vocabule aflate la rimă se descoperă, adesea, o relaţie de sinonimie sau de antonimie poetică.

Fără îndoială, numele proprii constituie un capitol fascinant al vocabularului poetic eminescian. Acestea impresionează deopotrivă prin numărul lor mare, prin diversitatea categoriilor onomastice reprezentate (nume mitologice, nume de persoane, nume de personalităţi [1] istorice şi culturale, nume de locuri, titluri etc.) şi, nu în ultimul rînd, prin utilizarea lor. Ne propunem să urmărim, în paginile de faţă, probleme legate de variantele fonetice ale unor nume proprii [2] şi de întrebuinţarea lor la sfîrşitul unităţii metrice [3].

I. VARIANTE FONETICE

32 de nume proprii din opera eminesciană cunosc cîte două şi chiar trei variante fonetice.

Mai puţin numeroase sînt numele înregistrate cu cîte două variante grafice. Este vorba de *Madona*, *Memfis*, *Ofir* şi *Tisa*, ortografiate şi *Madonna*, *Memphis*, *Ophir* şi, respectiv, *Tissa*. Nu poate fi invocată nici o raţiune stilistică şi cu atît mai puţin o raţiune prozodică în utilizarea uneia sau alteia din aceste forme ; este vorba, în cazul primelor trei, doar de presiunea grafiei din limba din care provin numele respective.

În ceea ce priveşte variantele fonetice, mult mai numeroase, lucrurile nu stau atît de simplu. Una ori alta din forme poate fi motivată prin prozodie, cînd numărul silabelor diferă, sau/şi prin filiera prin care numele propriu respectiv a intrat în limba artistului. Alteori, una din variante poate fi dictată de raţiuni stilistice. Vom urmări, în continuare, fiecare nume propriu cu variantele sale, încercînd, acolo unde este posibil, să motivăm alegerea operată de poet.

— În postuma *Minte şi inimă* [4], numele propriu **Achile** apare o singură dată cu această formă (II, 399) şi de 8 ori în varianta bisilabică. Una din aceste ocurenţe este cerută, în afară de măsura şi ritmul versurilor, de rimă :

Tu nu crede că-s aşa de rău *copil*,
Ştiu poveste mai frumoasă decît cea a lui *Achil* (II, 587)

— În cunoscutul vers din *Scrisoarea III*, numele **Allah** este repetat în variantă trisilabică :

Strigăte de-Allah! Allahu! se aud pe sus prin nori (I, 145).
A doua ocurență a termenului, cu o sonoritate care se pierde treptat, pare să fie ecoul răsfrînt de nori al numelui strigat.

— În poeziile de tinerețe întîlnim numele **Apollo** în varianta, mai apropiată de etimonul grecesc, *Apollon*. Varianta *Apollo* apare la sfîrșit de vers, în rimă cu *dincolo* și *acolo* (I, 150 ; II, 233), dar și în interior de vers (IV, 292). În sfîrșit, în proza eminesciană, ne întîmpină forma *Apoll* (VI, 95, 99).

— **Brigbelu** este înregistrat și cu varianta bisilabică, mai cu seamă cînd se află la sfîrșit de unitate metrică (II, 447, 448, 451).

— **Constantinopol** (II, 218) apare și cu forma mai veche *Constantinopole* (VI, 360).

— **C(h)ristos** cunoaște mai multe variante. Forma aceasta, de proveniență grecească, la fel ca *Hristos*, are cele mai multe ocurențe, una din ele rimînd cu *frumos* (I, 149). Varianta romanică *Crist* apare și ea la sfîrșit de vers, cerută la rimă de adjectivul *trist* (I, 110 ; II, 464), dar și, o dată, în proză (VI, 360).

— **Cupidon** (I, 154) este înregistrat și cu varianta *Cupido*.

— **Demiurg** este întîlnit și cu forma etimologică *Demiurgos*. Una din cele două ocurențe ale primei forme se află la rimă cu verbul *curg* (I, 156).

— **Dreptate** apare cel mai adesea cu forma veche, cerută stilistic de context, *Direptate* (vezi IV, 191, 192, 258, 307, 342 etc.).

— Unul din personajele prozei eminesciene se numește **Ermolachie Chisăliță**. Asocierea pretențiosului prenume (la origine derivat din numele mitologic grecesc *Hermes)* cu numele de familie provenit, probabil, dintr-o poreclă este sugestivă. Artistul însuși atrage atenția asupra numelui : „Tată-său fusese porcar la sat și, fiindcă băietul lui era leneș, rău și tîrziu la minte, a găsit că-i bun de popă. Apoi pe lîngă toate astea îl mai chema și Ermolachie Chisăliță" (VI, 383). Ceea ce sporește hazul este faptul că personajul însuși își ortografiază numele *Ermolapie Pisăliță* (VI, 390).

— **Evanghelie** este pronunțat, de un alt personaj, sub forma sa veche *Vanghelie* (VI, 158).

— **Franța** apare și cu forma populară și învechită *Francia*. Artistul oscilează, în aceeași pagină (VI, 158), între cele două forme ale numelui.

— **Genarul** este întîlnit și cu forma *Genariul*.

— Aflat la sfîrșit de vers, în rimă cu *nimănui*, **Gruie** pierde vocala finală, devenind monosilabic (IV, 330).

— **Heliade** (I, 21, 22) este ortografiat, în *Epigonii*, *Eliad*, așa cum însuși posesorul numelui semnase multe din lucrările sale.

— Căderea aspirantei *h* la numele proprii străine, în urma adaptării la sistemul fonetic al limbii române, ne întîmpină și în cazul lui **Hermance** și **Homer**. Primul, nume al unui personaj feminin din comedia *Gogu tatii*, simțit ca foarte pretențios, este asociat, ca și Ermolachie, cu un nume-poreclă : „*Ermance*! o, *Ermance*! și unde era s-o mărite cu dobitocul cel de Frige-Linte. O, *Ermance*... drăguța mea ... să fie *Ermance Frige-Linte*!" (IV, 165). În ceea ce privește numele poetului grec, Eminescu oscilează, în postuma *Icoană și privaz*, între cele două forme ale acestuia : *Homer* și *Omer* (II, 310, 311).

— În cadrul lunei repetiții, numele **Kamadeva** urmează variantei *Kama*.

— **Libanon** (II, 123), formă încă neadaptată a toponimului *Liban*, apare și cu varianta populară *Livan* (II, 124 ; IV, 51).

— **Ludovic**, evocat în *Bogdan Dragoș*, este întîlnit și sub forma sa nemțească, *Ludvig*.

— Într-un scurt text postum apare numele **Margareta** și corespondentul său francez *Marguerite* (VI, 449).

— Din necesități metrice, numele zeului roman al războiului este utilizat cînd în varianta sa bisilabică, **Marte** (I, 20 ; II, 124), cînd în cea monosilabică, *Mart* (II, 123).

— Într-o primă ocurență (VI, 214), numele **Mureș** apare sub forma sa regională, frecvent întîlnită, mai tîrziu, la Goga, *Murăș*.

— Trei din cele patru ocurențe ale numelui **Nero** sînt ortografiate *Neron*.

— Aflat la rimă, numele **Pepelea** își pierde vocala finală : „Feți-frumoși cu păr de aur, zmei cu solzii de oțele,/ Cititorii cei de zodii și șăgalnicul *Pepele*" (I, 90).

— **Pitagora** apare și cu forma mai apropiată de original, *Pitagoras* (II, 233).

— **Platon** este întîlnit și cu varianta *Plato* (II, 233).

— În funcție de necesitățile prozodice sînt întrebuințate și variantele **Satana** și *Satan* ori **Șeherezada** și *Șeherazade*. Ultima rimează, de fiecare dată, cu verbul *se cade* : „Nevasta lui e-acea *Șeherazade*,/ De-nțelepciune plină și de frumusețe : / Ș-a o privi doar soarelui *se cade*" (II, 234 ; v. și II, 247).

— Dacă forma **Tibru** este întîlnită de două ori, varianta *Tibur* ne întîmpină în postuma *Murmură glasul mării*, dar s-ar putea să fie o lecțiune greșită (v. II, 208).

— Alături de numele **Troia** (II, 130), întîlnim și forma veche *Troada* (II, 396 ; IV, 57).

— În sfîrșit, din necesități metrice, varianta **Zamolxe**, alternează cu *Zamolx*.

Utilizarea mai multor forme ale acelorași nume proprii are, așadar, diverse motivații : o motivație prozodică, cel mai adesea, stilistică uneori, iar alteori apariția unor forme diferite este justificată pur și simplu de existența paralelă în sistemul onomastic comun a două sau chiar trei variante ale aceluiași nume, între care personajele sau artistul însuși oscilează.

II. RIMA

Din prefața semnată de Marin Bucur aflăm că „O adevărată enciclopedie universală este răsturnată în manuscrisele *Dicționarului de rime* : filosofie, matematică, fizică, pictură, muzică, poezie, istorie, morală etc., alături de o puzderie de onomastice universale ; nume grecești, romane și chiar mai vechi : *Esopus*, *Nessus*, *Bessus*, *Scotus*, *Brutus*, *Craesus*, *Clytus*, *Phebus*, *Titus*, *Argus*, *Plutos*, *Vitus*, *Tyrus*, *Pyrrhos*, *Papphos*, *Samos*, *Amos*, *Hamos*, *Remus*, *Lemnos*, *Cornelius*, *Nepos*, *Paros*, *Eros*, *Menelaos*, *Agesilaos*, *Emaos*, *Danaos*, *Chios*, *Thestis*, *Ares*, *Paris*, *Hermes*, *Ibis*, *Thales*, *Laïs*. Nume germane : *Kars*, *Mars*, *Ems*, *Krems*, *Johannes*, *Prater*, *Traper*, *Haler*, *Spitzer*, *Schiller*, *Miller*, *Krupp*, *Otto*, *Bebel*, *Hegel*, *Gibel*, *Arnold*, *Gluck* etc. Nume englezești : *Wales*, *Bristol*, *Bacon*, *John*,

James, *Edgar* etc. Nume franceze : *Paris*, *Cavour*, *Hugo*, *Gaston*, *Rhône*, *de Born*, *Merlin*, *Jean*, *de Lorme*, *Jeanne d'Arc*, *Marne* etc. Nume italiene : *Rialto*, *Arto*, *Tasso*, *Arno*, *Como*, *Bertuccio*, *Albertuccio*, *Boccaccio*, *Ajacio*, *Modena*, *Parma*, *Roma*, *Apia*, *Calabria*, *Turin* etc. Nume spaniole : *Pablo*, *Vasco*, *Cid*, *Lola* etc.

Nume dintre cele mai variate, de pe meridianele lumii și din istorie : *Assyr*, *Epir*, *Emir*, *Abdel el Kader*, *Candahar*, *Palmir*, *Tao*, *Canaan*, *Batum*, *Torum*, *Şloim*, *Eloim*, *Ibraim*, *Ildirim*, *Liovul*, *Egiptul*, *Stambulul*, *New York-ul*, *Bugul*, *Adrianopol*, *Constantinopol*, *Arghiropol*, *Filipopol*, *Tirasopol*, *Basel*, *Bramaputre*, *Van der Velde*, *Thusnelde*, *Ind*, *Cube*, *Samakand*, *Gand*, *David*, *Rhodic* etc." [5].

Firește, nu toate vor fi utilizate în opera eminesciană, dar selectarea lor în *Dicționarul de rime* este în sine însăși semnificativă [6]. Așa cum observa I. Funeriu, „Prin participarea substantivelor proprii la rimă sînt obținute efecte acustice sui-generis datorită unor asociații sonore neașteptate" [7]. Cercetătorul amintit reține, totodată, tendința numelor proprii de a ocupa poziție în finalul versurilor. Într-adevăr, în poezia eminesciană, ocurențele numelor proprii sînt reliefate, de cele mai multe ori, prin așezarea acestora la sfîrșit de vers, acolo unde pauza care se creează, adăugată rimei, permite cuvîntului să încorporeze ecouri largi [8]. Observația aceasta o făcuse, în legătură cu utilizarea unor sinonime fonetice din stratul mai vechi al limbii, G. I. Tohăneanu : „retrase la final de vers, formele de acest gen capătă un prestigiu stilistic superior, datorită « ecoului rimic » și, mai cu seamă, « cutiei de rezonanță » constituite de pauza care pecetluiește consumarea unității metrice" [9].

Discutînd funcția stilistică a rimei, I. Funeriu subliniază faptul că „în marea poezie rimele funcționează, de multe ori, asemenea unor focare, concentrînd în ele tot ce are versul mai semnificativ din punct de vedere stilistic" [10]. Asupra acestui lucru atrăsese atenția Ibrăileanu : „Eminescu, pe cît se poate, pe cît îi permit sintaxa, măsura, ritmul etc., pune în rimă cuvîntul esențial din vers. [...] Dar cuvîntul din rimă mai are la Eminescu și altă calitate, iarăși pe cît e posibil : o sonoritate corespunzătoare ideii exprimate în versul respectiv" [11]. În lumina acestor observații devine relevant, pentru ponderea stilistică a numelor proprii în poezia eminesciană, numărul rimelor în care intră și un astfel de nume. Să precizăm, în acest sens, că, în întreaga lirică originală a lui Eminescu, antumă și postumă, și în teatrul în versuri, un număr de 153 de nume proprii intră în alcătuirea a nu mai puțin de 248 de rime. Dacă luăm în considerație și versurile albe, numărul numelor care se află la sfîrșitul unității metrice atinge cifra 213, cu 375 de ocurențe.

Cîteva observații privind realizarea strict lingvistică a rimei (clasele morfologice ale acesteia și structura ei metrică) nu sînt lipsite de legătură cu valoarea stilistică a elementului prozodic respectiv. Cu atît mai mult cu cît, așa cum observa Ibrăileanu, „În rima lui [Eminescu] se întîlnesc, pe cît e posibil, noțiuni cît mai deosebite, un substantiv concret cu unul abstract, un neologism cu un cuvînt băștinaș, un nume propriu cu unul comun, două « părți de cuvînt » deosebite, un cuvînt compus din mai multe cu unul simplu etc." [12]. În lucrările de prozodie din ultimele două decenii se face distincția între rime c a t e g o r i a l e și rime n o n c a t e g o r i a l e [13], cele dintîi realizate prin cuvinte care aparțin aceleiași clase

morfologice, celelalte prin cuvinte aparţinînd unor clase morfologice diferite. De altfel, distincţia respectivă este mai veche, dar se încadra în opoziţia b a n a l/r a r. Autorii volumului colectiv *Limbaj poetic şi versificaţie în secolul al XIX-lea (1800–1870)*[14] folosesc pentru aceeaşi distincţie conceptele de rime categoriale şi heterocategoriale. Dincolo de terminologia aceasta, discutabilă, ca mai orice terminologie, ni se pare interesantă tendinţa de evitare a rimelor categoriale în adevărata poezie. Aşa cum observa I. Funeriu, „rimele heterocategoriale corespund ultimei condiţii a lui Théodor de Banvile"[15]. Această condiţie era următoarea : „Vous ferez rimer ensemble, autant qu'il pourra, des mots très semblables entre eux comme son, et très differents entre eux comme sens"[16]. Este inclusă în condiţia enunţată însăşi funcţia estetică a rimei, sesizată, cînd este vorba de versul eminescian, de Ibrăileanu[17], şi care, aşa cum sublinia Gh. N. Dragomirescu, „este în esenţă [...] aceea de ornament muzical al versului şi de suport semantic al imaginii poetice. Aceasta înseamnă că rima în poezie reprezintă, pe de o parte, un element al formei, iar pe de altă parte, un element al fondului"[18].

În ceea ce priveşte rimele în structura cărora intră nume proprii, sîntem înclinaţi să le considerăm categoriale doar pe cele care sînt alcătuite din două astfel de nume, nu şi pe cele care sînt realizate dintr-un substantiv propriu şi unul comun. Mai mult decît atît, din punctul de vedere al surprizei determinate, rimele alcătuite din două nume proprii (de altfel, foarte puţine : doar opt) nu sînt cu nimic mai prejos de celelalte. Poate doar recurenţa mare a unor rime să pună sub semnul întrebării valoarea semantico-stilistică a acestora, întrucît, de la un punct încolo, ele devin previzibile şi, astfel, încetează a mai fi şi expresive. Acesta este cazul multor rime care conţin numele propriu *Dumnezeu*. Termenul respectiv intră în alcătuirea a nu mai puţin de 27 de rime. Dintre acestea, cîte 7 sînt realizate cu adjectivele pronominale *meu* şi *său* şi 5 cu pronumele personal *eu*. Am mai putea adăuga şi rima *Vineri/ tineri*, care înregistrează 5 ocurenţe.

Pe cît de semnificativă este revenirea aceluiaşi nume propriu la rimă, ca şi apariţia lui o singură dată la sfîrşit de vers, pe atît de discutabilă este valoarea estetică a uneia şi aceleiaşi rime repetate, atunci cînd solidaritatea a doi termeni nu are un sens mai profund. Un astfel de sens l-am putea afla totuşi în cazul rimei *Vineri/ tineri*, nu şi în acela al rimelor *Dumnezeu / meu* sau *Dumnezeu / tău*. Căci *Vineri* este varianta onomastică autohtonă a zeiţei romane a iubirii, *Venere*, şi este firesc ca numele acesta să-şi asocieze însuşi atributul fundamental al iubirii.

Gh. N. Dragomirescu observa că „rimele *pădure – mure*, *lină – senină* [rime categoriale, deci] sînt rime poetice întrucît ele denumesc obiecte şi atribute ale obiectelor legate spaţial în unitatea aceluiaşi tablou, adică a imaginii poetice"[19]. Acelaşi lucru se poate spune şi despre rimele *Vineri / tineri*, *Ondină / lumină* (3 ocurenţe) ori despre *April / copil* (2 ocurenţe). „Zîmbet de copil" devine, în context, un atribut nu doar al femeii iubite, ci şi al „lunii lui April":

Ci tu rămîi în floare ca luna lui *April*,
Cu ochii mari şi umezi, cu zîmbet de *copil*. (I, 134)

Viaţa mea cea strălucită
De ochii tăi cei de *copil*

Era cu zîmbet şi-nflorită
Precum e luna lui *April.* (II, 369)

Alte rime care înregistrează mai multe ocurenţe sînt *Dochii / ochii* (cu 3 ocurenţe) şi *Apus / s-a(u) pus, Arald / cald, Brigbel / el, Bucovină / lumină, Istaspe / oaspe, Mohamet / profet, Nord / acord, Prichici / zici, Satana / strana, Şeherazade / se cade, doña Sol / stol, Tatăl / iată-l* şi *Traian/ roman,* cu cîte 2 apariţii. Nu este vorba în aceste cazuri de o precaritate a mijloacelor lexicale de realizare a rimei, ci de o consonanţă semantică, de cele mai multe ori, a termenilor, dincolo de distanţa mare care îi separă în limbajul comun, consonanţă datorită căreia „se cheamă şi-şi răspund" reciproc. Că lucrurile stau aşa o dovedeşte *Dicţionarul de rime* al lui Eminescu, în care *Vineri,* de exemplu, încheie o serie destul de bogată de termeni, din care însă nu se cuplează la rimă decît cu primul : *tineri, gineri, ţineri, abţineri, susţineri, conţineri.*

Înainte de a reveni la semantica rimei eminesciene, să observăm, în ceea ce priveşte structura metrică a acesteia, că nu întîlnim rime dactilice, ci doar rime trohaice şi rime iambice. Raportul dintre acestea este sensibil egal : 50,8 % rime trohaice şi 49,2 % rime iambice. Trohaice sînt şi toate cele şapte rime compuse.

Observaţiile lui Gh. N. Dragomirescu în legătură cu o pereche rimică din ultima categorie *(Timiris / uimirii-s,* la care Eminescu a ajuns după variantele *Tomiris / subţiri-s,* respectiv *iubiri-s)* sînt de cea mai mare importanţă pentru semantica poetică a numelor aflate la rimă : „De aceea poetul [...] recurge la altă îngemănare de termeni, de astă dată realizînd o rimă şi bogată, şi desăvîrşită ca suport semantic al imaginii poetice. El găseşte în sfîrşit cuvîntul care exprimă ecoul de adîncă admiraţie a eroului faţă de frumuseţea lui *Tomiris* şi pe care îl pune la rimă :

O vezi ! ochii albaştri izvoarele *uimirii-s*
Şi cu mult prea frumoasă creat-ai pe *Tomiris*" [20].

Că această rimă îl satisface pe artist o dovedeşte faptul că ea este reluată în variante de cinci ori pînă la fixarea versurilor în forma cunoscută :

[Ochii] Frumoşi ca două basme, izvoarele *uimirii-s*
În păru-i lung de aur se învălea *Tomiris.* (II, 447)

Este o tendinţă constatată a liricii moderne „de a concentra spre partea terminală a versului focarul semnificativ al poemului " [21]. Vom urmări, în continuare, cîteva din rimele eminesciene care conţin nume proprii, încercînd să evidenţiem consonanţa semantico-poetică a termenilor. Mai întîi, dintre cele care sînt înregistrate cu mai mult de o ocurenţă :

— *Dochii / ochii.* Rima aceasta o întîlnim în sonetul *Afară-i toamnă...* şi în postumele *Sarmis* şi *Bogdan Dragoş.* Avem a face cu o rimă bogată, cei doi termeni avînd structura unor paronime. Versurile din *Sarmis* şi cele din piesa de teatru diferă doar foarte puţin :

Iar caii albi ai mării şi zimbrii zînei *Dochii*
Întind spre apă gîtul, la cer înalţă *ochii.* (II, 442)

Iar caii cei sălbatici şi zimbrii zînei *Dochii*
Întind spre apă gîtul, la cer înalţă *ochii.* (IV, 223)

Nu punem aici problema logicii poetice din ultimul vers ; ar putea fi vorba, pur și simplu, de o metaforă încă nesesizată : *apa cerului*. Să observăm doar că în sonetul publicat de poet contextul este cu totul altul :

Și eu astfel mă uit din jeț pe gînduri,
Visez la basmul vechi al zînei *Dochii*;
În juru-mi ceața crește rîndur-rînduri ;

Deodat-aud foșnirea unei rochii,
Un moale pas abia atins de scînduri. . .
Iar mîni subțiri și reci mi-acopăr *ochii*. (I, 124)

Poetul visează, așadar, cu ochii deschiși *(mă uit)*, nu altceva decît ,,basmul vechi al zînei Dochii". Realitatea, dacă realitate este, e percepută confuz *(foșnire*, ,,*moale* pas"), prin *ceață*. Gestul iubitei (dacă iubita este într-adevăr, și nu plăsmuirea zînei visate, întruchipată prin însăși intensitatea visării) nu face decît să închidă ochii peste imaginea formată pe retina visului, spre a o păstra nealterată. La fel ni se pare că, în postumele amintite, înălțarea ochilor spre cer nu urmărește decît captarea imaginii aceleiași zîne, ca o identificare cu propria esență.

— Rima *Apus / s-a(u) pus* este de două ori sugestivă : prin aceea că Mircea reia aidoma argumentul lui Baiazid, pentru a-l răsturna, fapt care justifică recurența rimei, și prin încadrarea celei de-a doua ocurențe în epanalepsis, figură de stil constînd în repetarea aceluiași cuvînt la începutul și la sfîrșitul unei unități sintactice :

Tu te lauzi că *Apusul* înainte ți *s-a pus* ?. . .
Ce-i mîna pe ei în luptă, ce-au voit acel *Apus* ? (I, 148)

— *Arald / cald*. În a doua ocurență a acestei rime, numele propriu devine cu atît mai expresiv cu cît împreună cu adjectivul *cald*, de la celălalt capăt al strofei, încadrează simetric ,,brațele de zăpadă" ale Mariei :

Și sufletul ei dulce din ce în ce-i mai *cald*. . .
Pe ea o ține-acuma, ce fu a morții pradă ?
Ea-nlănțuiește gîtu-i cu brațe de zăpadă,
Întinde a ei gură, deschisă pentru sfadă :
— Rege-a venit Maria și-ți cere pe *Arald* ! (I, 98)

— Justificată semantic este, de fiecare dată, și rima *Brigbel / el* din *Gemenii*. Chemat eufonic la rimă de pronumele *el*, în prima ocurență, numele fratelui uzurpator este chemat și logic, deoarece numai pronumele ar fi fost ambiguu :

La mijlocu-i de masă pe tronu-i șade *el*
Cu plete lungi și negre, întunecos *Brigbel*. (II, 447)

În a doua ocurență a acestei rime nu ar fi putut apărea nici numele propriu în locul pronumelui, nici pronumele în locul numelui propriu :

Și pe pumnaru-și scapă Brigbel mîna regală.
Din tron pe jumătate cu furie se scoală . . .
Nebunu-nalță dreapta, se uită lung la *el* —
Cu mîna pe pumnaru-i încremeni *Brigbel*. (II, 448)

— *Istaspe / oaspe*. Rima aceasta a atras atenția lui G. Ibrăileanu, care a și discutat-o în studiul citat (p. 164—165). Despre versurile :

> După vremuri, mulți veniră, începînd cu acel *oaspe*,
> Ce din vechi se pomenește, cu Dariu al lui *Istaspe*. (I, 147)

criticul face următoarele observație : „În deosebire de celelalte elemente ale formei, cred că în privința rimei Eminescu proceda intenționat. Cred că pleca adesea de la dicționarul lui de rime. Cred că-și impunea greutăți ca să le învingă. În versul de mai sus el avea nevoie numai de Dariu. Ar fi putut să-l pună în corpul versului și să scape ușor. Dar i-a plăcut rima rară : *oaspe — Istaspe* — și a construit versurile în vederea rimei (zic « construit », nu « inventat »). Și minunea este că nu se cunoaște intenția, căci aceste versuri dau impresia că sînt exact acele cari trebuiau să exprime ideea — așa cum este exprimată". Nu putem ști dacă este și adevărat ceea ce crede Ibrăileanu. Lucru cert e că, venit cu gînduri bune sau nu, pentru ospitalierul domn al acestor locuri, străinul fiu al lui Istaspe (evocat de cîntărețul orb la nunta lui Brigbelu și amintit de însuși Mircea, ca o pildă, cuceritorului Baiazid, care este primit totuși cu urarea de bun venit) nu este, pînă la dezvăluirea intenției cu care a venit, decît un *oaspe*. Mai mult decît atît, pentru cei care evocă „vizita" de neuitat, Istaspe, ca tată al lui Dariu, pare să fie mai vinovat decît Dariu însuși. Între cei doi termeni aflați la rimă se instituie, contextual și în accepția cea mai largă, o relație de sinonimie poetică.

— O relație de același fel este mai evidentă în cazul termenilor care alcătuiesc rima *Mohamet / profet* (I, 145 ; II, 597).

— Aceeași relație o descoperim între termenii rimei *Traian / roman* (I, 29, 151).

— În schimb, *Satana* și *strana* fac parte din sfere semantice antitetice. În postuma *Preot și filosof*, relația antonimică a celor două vocabule este relevată și contextual :

> În van cu mîni uscate se roagă, ținînd *strana*,
> Deasupra lui cu aripi întinse stă *Satana*. (II, 227)

De altfel, rima aceasta se încadrează, în poezia respectivă, într-un adevărat sistem de rime, în care, poetic, perechile de termeni sînt perechi de antonime : *plăcere / durere*, *nimicnicici / veciei*, *păcat / a creat*, *am înțeles / eres*, *se închină / ruină*, în timp ce alte rime sînt alcătuite din sinonime poetice : *mărire / domnire*, *sicriul / pustiul*, *absurzi / surzi*, *adevăr / cer*.

Cu modificări minime, versurile citate pot fi întîlnite și în postuma *Renunțare* :

> Ruga-mă-voi cu mîna uscată ținînd *strana*,
> Deasupra mea cu-ntinse aripi va sta *Satana* ; (II, 465)

În ciuda opoziției semantice dintre cei doi termeni, în postuma *Mureșanu*, viziunea eroului titular conciliază conceptele la care aceștia trimit :

> . . . sîmburele lumii e-eterna răutate ! !
> Cîntați-o dar, popoară ! În glasu-adînc al *stranei*
> Voi mesteca legenda cea veche a *Satanei*. (IV, 111)

— O relaţie de antonimie este instituită şi între termenii *Dumnezeu* şi *rău*, ştiut fiind că atributul fundamental al divinităţii supreme creştine este bunătatea. Rima aceasta însă este justificată, mai întîi, de epitetul ***nenduratul***, care precedă numele propriu în discuţie :

Astfel au căzut romanii, mari în bine, mari în *rău.*
Da-i cumplit să vezi un popol osîndit să fie mare
Chiar în rău, că mereu creşte ruşinoasa-i degradare
Şi nici moartea nu-i trimite nenduratul *Dumnezeu.* (II, 150)

Apoi, este motivată de însăşi ezitarea eroului în alegerea principiului care guvernează lumea :

O, pîrghie a lumei, ce torci al vremei fir,
Te chem cu desperare în pieptu-mi — cu delir,
Răspunde-mi cine-i suflet al lumei? *Dumnezeul?*
Orbirea? Nepăsarea? e binele — e *răul?* (IV, 109)

— În aceeaşi relaţie se află numele *Dumnezeu* şi cu adjectivul *ateu*, prezenţa celor două vocabule în rimă fiind posibilă prin negarea contextuală a numelui propriu de către „sensul ateu" :

De e sens în asta e-ntors şi *ateu,*
Pe palida-ţi frunte nu-i scris *Dumnezeu.* (I, 44)

— Antonime, la nivel poetic, devin, contextual, şi semnificaţiile termenilor *Demiurg* şi *curg*. Primul numeşte veşnicia însăşi, în timp ce verbul cu care rimează este unul al vremelniciei :

Căci a noastre vieţi cu toate sunt ca undele ce *curg,*
Vecinic este numai rîul: rîul este *Demiurg.* (I, 156)

— La fel, dacă *Baiazid* simbolizează forţa distructivă, termenul *zid*, cu care formează pereche rimică, i se opune, într-o semantică poetică, semnificînd însăşi capacitatea de rezistenţă în faţa oricărei forţe :

N-avem oşti, dară iubirea de moşie e un *zid*
Care nu se-nfiorează de-a ta faimă, *Baiazid!* (I, 148)

În mult mai multe cazuri însă, intîlnim la rimă termeni între care descoperim, la o lectură atentă, o relaţie de sinonimie poetică. Se înţelege că folosim conceptul de sinonimie, ca şi pe cel de antonimie, într-o accepţie foarte largă. Mai exact, dacă relaţia de antonimie pe care o depistăm între termenii rimelor *Satana / strana*, *Dumnezeu / rău*, *Dumnezeu / ateu*, *Baiazid/ zid* se întemeia pe opoziţia anumitor seme poetice ale acestora, raportul de sinonimie dintre termenii altor rime se bazează pe existenţa unor trăsături semantico-poetice asemănătoare.

— Astfel, *Lear*, numele regelui din drama omonimă a lui Shakespeare, presupune, prin chiar faptul că e nume de rege, ideea de „mărire". Este însă vorba de o „mărire" supusă deşertăciunilor, ca tot ce este omenesc, cunoscut fiind destinul personajului, de aceea şi termenul *măriri*, care rimează cu numele respectiv, este prins în structura construcţiei metaforice

a apelor măriri, care plasticizează ideea de caducitate (cf. „Ce e val ca valul trece"), în consonanță cu „cununa cea de paie":

Îi pare că prin aer în noaptea înstelată,
Călcînd pe vîrf de codri, pe-a apelor *măriri*,
Trecea cu barba albă — pe fruntea-ntunecată
Cununa cea de paie îi atîrna uscată —
Moșneagul rege *Lear*. (I, 69)

— *Mușatini* „rimează" nu doar eufonic cu *datini*, ci și semantic, primii domnitori cu acest nume fiind într-adevăr întemeietori de datini:

Rămîneți în umbră sfîntă, Basarabi și voi *Mușatini*,
Descălecători de țară, dătători de legi și *datini*. (I, 150)

— *Dalila* rimează cu *copila*, evidențiind astfel ideea că în orice femeie, dincolo de aparența inocenței, în spatele cochetăriei, se ascunde sufletul unei Dalile, în care mila nu își află locul:

Cînd cochetă de-al tău umăr ți se razimă *copila*,
Dac-ai inimă și minte, te gîndește la *Dalila*. (I, 158)

În finalul poemului, numele propriu rimează cu substantivul *milă*, dar acesta, raportat la termenul simbolic *Dalila*, este negat:

Cînd vezi piatra ce nu simte nici durerea și nici *mila* —
Dac-ai inimă și minte — feri în lături, e *Dalila* ! (I, 161)

— Nu mai este nevoie să insistăm asupra relației semantice dintre *Olymp* și *nimb* (II, 13); pe de altă parte, *renvierea* nu este altceva decît o reeditare a *Creării*:

Falnică-i pare legea *Creării*,
Lumi ce de focuri în lumi înot,
Candeli aprinse lui Zebaot,
Ce ard topirei și *renvierei*. (II, 19)

— În alt loc, elementul predicativ *aeriană* nu este decît un „atribut" esențial al Cosînzenei, cu care rimează:

Îmi pare-atunci că mîndră *Ileana Cosînzeană*,
Cu ochi, albastre stele, blondă, un spic de grîu,
În mine se-ndrăgește și-ușoară-*aeriană*
S-așează pe genunchii-mei... (II, 89)

— *Vulcan* este numele unui zeu din panteonul mitologiei romane, asonanța *Vulcan / roman* fiind, semantic, justificată:

Ard albastrele armure ale zeilor *romani*;
. . . .
Și se frîng scrîșnind în scuturi spadele-albe a lui *Vulcan*. (II, 144)

— Într-o onomastică poetică, numele sorţii poate fi *Moarte* şi aşa ne şi apare în *Povestea magului călător în stele*:

Dar — e un înger palid cu lungi aripi şi negre;
....
A celor trecătoare în mîna lui e *soarte*,
Frumosu-i ca nealţii şi numele-i e: *Moarte*! (II, 171)

— În plan sentimental şi într-un limbaj figurat, *Don Juan* şi *sultan* sînt substituibili. Deosebirea este că unul este stăpîn al unui harem instituţionalizat, în timp ce celălalt stăpîneşte un harem de... inimi. Aşezarea celor doi termeni la rimă şi contextul evidenţiază această „realitate":

— Te-oi sili să lupţi cu mine! iritat strigă *sultanul*,
Îşi zburli penele-n ceafă şi cu furie s-aruncă,
Luptă crunt, pe cînd deoparte stă nefericita pruncă,
Urzitoarea Iliadei, ce îşi plînge *Don Juanul*. (II, 236)

— Într-un context în care e vorba despre *pustiile Saharei*, despre *pustia plană*, despre *deşerturi lungi şi depărtate* etc., aşezarea la rimă a termenilor *caravană* şi *Fata Morgană* este, iarăşi, justificată semantic, aşa cum construcţia (ochii) „reginei Sabbe" rimează şi în planul conţinutului cu adjectivul *arabe*:

Iar pe-un divan, ascuns între perdele
Albastre, înfoiate şi cu stele,
Şedea regina basmelor măiastră —
....
Ochii adînci ca două basme-*arabe*
Samăn cu-aceia ai reginei *Sabbe*. (II, 244)

— Semantic se justifică şi rimele *Madona* / *corona* (II, 348), la care vom avea prilejul să revenim, şi *Suceava* / *slava* (II, 375).

— În sfîrşit, rima compusă, bogată şi ingenioasă *Amor* / *lumina-m-or* este justificată semantic în context, zeul iubirii fiind capabil să aprindă însuşi luceafărul:

Şi totuşi va luci în veci
Aprins de zeul *Amor*
Şi ale sale raze reci
Pe frunte *lumina-m-or*. (II, 478)

Observaţiile de pînă aici au avut menirea de a sublinia, dacă mai era nevoie, însăşi funcţia stilistică a rimei. Aşa cum a demonstrat G. Călinescu, adevărata „frumuseţe" a rimei este dată de modul în care ea participă la reliefarea imaginii, a ideii, de modul în care se integrează contextului poetic. Într-adevăr, „dacă putem folosi prin analogie termenul de muzică, atunci poezia nu e muzică muzicală, ordine de sunete supuse legilor acustice, ci muzică de idei, sub regimul coerenţei subconştiente a imaginilor" [21]. Că Eminescu n-a fost preocupat de rima în sine atrage

atenţia acelaşi Călinescu şi o dovedesc numeroasele asonanţe, rime imperfecte, din versurile poetului. Iar faptul că sfîrşitul de vers este o poziţie privilegiată spre care năzuiesc termenii-cheie ai textului îl ilustrează formele neliterare ale vocabulelor aduse la rimă. Mărginindu-ne la exemplele oferite de numele proprii, să remarcăm că multe dintre acestea exercită o presiune formală asupra perechii rimice. Astfel, numele *Garrick* impune forma neliterară *şoaric* :

Mieunînd în ode nalte, tragic miorlăind — un *Garrick*,
Ziua tolăgit în soare, pîndind cozile de *şoaric* (I, 53).

Menelaos impune participiul arhaic *adaos*, echivalentul formei actuale *adăugat* :

Ce? să-ngîni pe coardă dulce că de voie te-ai *adaos*
La cel cor ce-n operetă e condus de *Menelaos*? (I, 142)

Madonna determină folosirea variantei învechite *coronă* a cuvîntului :

E demn-a ta frunte să poarte *corona*,
Robit universul să-ţi fie — *Madonna*! (II, 348)

Numele propriu *Cain*, adus la sfîrşit de vers, impune chiar „siluirea" formei locuţiunii *în van* :

Să vă uriţi din leagăn, să v-omorîţi *în vain*,
V-am semănat în spaţiu pe voi sămînţa *Cain* (II, 538)

Nu lipsesc nici situaţiile cînd dubletul accentual al unui nume propriu este revendicat de rimă, cum se întîmplă cu *Valhalá*, cu *Dunăréa* ori cu *Mariá* :

Cînd pe bolta brună tremură Selene
Cu un pas melodic, cu un pas alene
Lin în calea sa,
Eol pe-a sa arpă blînd răsunătoare
Cînt-a nopţii dulce, mistică cîntare
Cînt din *Valhalá*. (I, 14)

Şi de-i vremea bună, rea,
Mie-mi curge *Dunăréa*. (I, 130)

Şi-a luat arpa-i de aur
Şi trecînd mîna pe ea
A-nceput a răsuna
Raiul.... luncile-i de aur
De-un blînd *Ave Mariá*. (II, 61)

Numele proprii îi prilejuiesc poetului unele din rimele cele mai bogate, mai ingenioase, sonoare şi, în acelaşi timp, extrem de semnificative în plan stilistic şi semantico-poetic.

Proper Names in Eminescu's Poetry
Prosodic and Stylistic Observations

(Abstract)

The article (a chapter from an ampler work) starts from the finding — unconfessed here — that proper names in Eminescu's poetry have not benefited a search according to their importance in this poetical universe.

All proper names are now analysed in entire Eminescu's poetry (whether antume, posthumous poetry or his dramatical attempts in manuscripts). The proper names which have two or more phonetic variants or the ones at the end of the metrical unity are also analysed. The author motivates — where it is possible — the appearance of a form (as far as the phonetic variants are concerned), by prosody, by means of a name entered within the poet's language or by stylistic reasons. The author of this article also appreciates the stylistic importance of proper names for the rhyme.

Sustained by arguments in the second part of the article, the conclusion is that proper names help Eminescu make most rich and sonorous rhymes which are also extremely significant from the stylistic and semantico-poetical point of view.

NOTE

[1] Distincția între *nume de persoană* și *nume de personalități* ni se pare necesară. Firește, orice nume de personalitate este și nume de persoană, dar nu orice nume de persoană este și nume de personalitate. Într-o operă literară, numele de persoană sînt convenționale, chiar dacă sînt alese pe baza unor criterii : în locul lui *Dionis*, *Tomiris*, *Dan* (nume de persoană) puteau apărea și altele, dar în *Scrisoarea III* nu puteau fi evocați decît *Mircea* și *Baiazid*.

[2] Variantele de accent, care sînt și ele tot variante fonetice, le-am discutat separat în articolul *Numele proprii din poezia lui Eminescu. Observații stilistice*, în LR XXIV (1975), nr. 5, p. 442—444.

[3] Trimiterile sînt făcute la M. Eminescu, *Opere alese*, ediție îngrijită și prefațată de Perpessicius, vol. I—III, ediția a II-a, București, Editura Minerva, 1973 ; M. Eminescu, *Opere*, IV, *Teatru*, ediție critică, note și variante de Aurelia Rusu, București, Editura Minerva, 1978, și M. Eminescu, *Opere*, VI, *Proză literară*, ediție critică de Aurelia Rusu, București, Editura Minerva, 1982.

[4] După cum s-a observat, nu am făcut nici o discriminare între poeziile definitive, postume și variante, întrucît am considerat că, în ceea ce privește numele proprii, această discriminare ar fi fost lipsită de importanță.

[5] M. Eminescu, *Dicționar de rime*, ediție îngrijită de Marin Bucur și Victoria Ana Tăușan, București, Editura Albatros, 1976, p. 21.

[6] Ca toate dicționarele de pînă la *Dicționarul istoric de rime* al Olimpiei Berca (București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983), și acesta al lui Eminescu „includ[e] repertoriul virtual al recurențelor omofonice pe care le oferă limba noastră [...], vizează competența rimică. [...] Dicționarul lui Eminescu are totuși un statut aparte, fiind un repertoriu realizat în mare măsură de poetul însuși'' (Olimpia Berca, *lucr. cit.*, p. 6).

[7] I. Funeriu, *Versificația românească*, Timișoara, Editura Facla, 1980, p. 114.

[8] Vezi *art. cit.* în nota 2, p. 441.

[9] G. I. Tohăneanu, *Sinonimia dincolo de cuvînt*, în *Studii de limbă și stil*, Timișoara, Editura Facla, 1973, p. 106.

[10] I. Funeriu, *lucr. cit.*, p. 72.

[11] G. Ibrăileanu, *Eminescu. Note asupra versului*, în „Viața românească", Iași, nr. 9—10 din sept. și oct. 1929, reprodus în *Scriitori români și străini*, București, EPL, 1969, vol. I, p. 171.

[12] Idem, *ibidem*, p. 163.

[13] Vezi Jean Cohen, *Structure de langage poétique*, Paris, Flammarion, 1966, p. 85 ş.u.

[14] Tipografia Universităţii din Timişoara, 1977.

[15] I. Funeriu, *lucr. cit.*, p. 47.

[16] Apud I. Funeriu, *ibidem*.

[17] G. Ibrăileanu, *ibidem*, p. 163.

[18] *Despre măiestria artistică a rimei eminesciene*, în LR XVI (1967), nr. 1, p. 26.

[19] *Art. cit.*, p. 35.

[20] Gh. N. Dragomirescu, *art. cit.*, p. 36–37.

[21] Olimpia Berca, *lucr. cit.*, p. 14.

[22] G. Călinescu, *Opera lui Mihai Eminescu*, vol. II, Bucureşti, Editura Minerva, 1970, p. 504 ş.u.

Mai 1987

Şcoala generală
Măneciu, Judeţul Prahova

CONSTITUENȚII CU REFERENT PARTIȚIONAT. SCHIȚĂ DE ANALIZĂ

IOAN N. BÎTEA

Această lucrare își propune să arate că în cazul constituenților ce denotă (au ca referent) o mulțime de cel puțin două elemente diferite de mulțimea vidă, referentul poate fi tratat nu numai ca o entitate omogenă, alcătuită din elemente de același fel (făcîndu-se, deci, abstracție de deosebirile dintre ele), ci și ca reuniune a unor submulțimi disjuncte [1] — așadar, ca o entitate în același timp omogenă (elementele sale propriu-zise au cel puțin o proprietate comună) și neomogenă (fiecare submulțime este compusă din elemente ce prezintă cel puțin o trăsătură care le deosebește de elementele celorlalte submulțimi).

1.1. Să ne oprim asupra enunțurilor (1)—(3):

(1) *Un articol este fie proclitic, fie enclitic.*
(2) *Orice complement este circumstanțial ori necircumstanțial.*
(3) *Toate substantivele sînt comune sau proprii.*

Ele au indiscutabil o interpretare în virtutea căreia construcțiile *fie proclitic, fie enclitic, circumstanțial ori necircumstanțial* și, respectiv, *comune sau proprii* sînt disjunctive [2] — cu alte cuvinte, potrivit căreia înglobează propozițiile-alternative (4a)—(4b), (5a)—(5b) și, respectiv, (6a)—(6b):

(4a) *Un articol este proclitic.*
(4b) *Un articol este enclitic.*
(5a) *Orice complement este circumstanțial.*
(5b) *Orice complement este necircumstanțial.*
(6a) *Toate substantivele sînt comune.*
(6b) *Toate substantivele sînt proprii.*

care sînt în mod evident incompatibile, numai cîte una dintre ele putînd fi adevărată într-o lume posibilă dată.

Un vorbitor al limbii române care posedă cunoștințe minime de gramatică va fi însă de părere că toate aceste șase propoziții sînt false și că enunțurile (1)—(3) au în realitate un cu totul alt sens, deoarece enunțul (1) afirmă că unele articole sînt proclitice, iar celelalte sînt enclitice, enunțul (2) împarte complementele în circumstanțiale și necircumstanțiale, în timp ce enunțul (3) susține că unele substantive sînt comune, iar celelalte sînt proprii. Conform acestei interpretări (care nu are nimic forțat, fiind, dimpotrivă, cît se poate de naturală), enunțurile (1), (2) și (3) au, prin urmare, același conținut propozițional și, din cîte ne putem da seama, aceleași presupoziții și implicații ca și enunțurile (7), (8) și, respectiv, (9):

(7) *Unele articole sînt proclitice, iar celelalte sînt enclitice.*

(8) *Unele complemente sînt circumstanțiale, iar celelalte sînt necircumstanțiale.*

(9) *Unele substantive sînt comune, iar celelalte sînt proprii* [3].

(motiv pentru care vom spune că ele nu conțin construcții disjunctive), asemănîndu-se în această privință cu enunțurile (10), (11) și, respectiv, (12):

(10) *Articolele sînt de două feluri: proclitice și enclitice.*

(11) *Complementele sînt de două feluri: circumstanţiale şi necircumstanţiale.*
(12) *Substantivele sînt de două feluri: comune şi proprii*[4].
de care se deosebesc însă prin faptul că, în timp ce în acestea din urmă numărul submulţimilor disjuncte este specificat în mod explicit, în enunţurile (1)—(3) numărul acesta este dedus de receptor după ce le-a analizat integral[5].

1.2. Nu încape îndoială că şi într-un caz, şi în celălalt, enunţurile (1)—(3) vizează toate elementele unei mulţimi date (toate articolele, toate complementele şi, respectiv, toate substantivele)[6]. Cele două interpretări discutate mai sus se deosebesc însă în ceea ce priveşte modul în care este conceput referentul sintagmei nominale cu funcţia de subiect[7].

În interpretarea disjunctivă, referentul subiectului trebuie asociat numai cu un singur predicat — care va fi satisfăcut de toate elementele mulţimii denotate de subiect —, indiferent de numărul constituenţilor coordonaţi[8]. Cu alte cuvinte, referentul subiectului este prezentat ca o entitate omogenă, alcătuită din elemente care au cel puţin o proprietate comună (pe baza căreia sînt incluse într-una şi aceeaşi mulţime), emiţătorul făcînd abstracţie de eventualele proprietăţi care fac posibilă clasificarea elementelor mulţimii respective.

În cazul interpretării nondisjunctive, subiectul este pus în relaţie simultan cu două predicate, iar fiecare dintre acestea este satisfăcut de o altă submulţime propriu-zisă a mulţimii denotate de subiect, submulţimile respective epuizînd elementele acestei mulţimi (vezi enunţurile (7)—(9)[9]. Aşadar, referentul subiectului este înfăţişat ca fiind reuniunea unor submulţimi disjuncte (toate elementele unei asemenea submulţimi au cel puţin o proprietate pe care nu o are nici un element al vreunei alte submulţimi). Cum se spune în teoria mulţimilor, enunţurile (1)—(3) definesc o partiţie pe mulţimea denotată de subiect : de aceea, vom zice că în asemenea situaţii avem de-a face cu ***constituenţi nominali cu referent partiţionat***.

În primul caz, enunţurile (1)—(3) exprimă judecăţi universale, iar în cel de-al doilea, judecăţi divizate (aşadar conjuncţii de judecăţi existenţiale)[10].

2.1. În această secţiune vom înfăţişa cîteva observaţii succinte cu privire la gama constituenţilor cu referent partiţionat.

2.2. Referent partiţionat pot avea nu numai constituenţii nominali, ci şi constituenţii adverbiali cu funcţie de complement circumstanţial de timp — vezi enunţurile (13) şi (14) :
(13) *Radu merge* **întotdeauna** *în concediu la mare sau la munte.*
(14) *Tatiana se duce* **săptămînal** *fie la teatru, fie la operă.*
ori complement circumstanţial de loc — vezi enunţurile (15) şi (16) :
(15) **Pretutindeni** *vezi steaguri roşii sau drapele.*
(16) **Peste tot** *ni s-au oferit garoafe ori trandafiri*[11].

2.3. Constituenţii cu referent partiţionat nu sînt în mod necesar nume generale[12] — singura condiţie pe care trebuie să o îndeplinească un asemenea constituent este să denote o mulţime cu cel puţin două elemente propriu-zise.

Astfel, enunţurile (17)—(19) :
(17) ***Zece colegi ai lui Matei vor merge la Crivaia ori la Trei Ape.***
(18) ***Numeroşi savanţi acceptă această ipoteză cu sau fără rezerve.***
(19) ***Majoritatea avioanelor au două sau patru motoare.***

au și ele atît o interpretare disjunctivă — cînd se subînțeleg propozițiile-alternative (20a)—(20b), (21a)—(21b) și, respectiv, (22a)—(22b):
(20a) *Zece colegi ai lui Matei vor merge la Crivaia.*
(20b) *Zece colegi ai lui Matei vor merge la Trei Ape.*
(21a) *Numeroși savanți acceptă această ipoteză cu rețineri.*
(21b) *Numeroși savanți acceptă această ipoteză fără rețineri.*
(22a) *Majoritatea avioanelor au două motoare.*
(22b) *Majoritatea avioanelor au patru motoare.*
cît și o interpretare conform căreia sintagmele nominale *zece colegi ai lui Matei*, *numeroși savanți* și *majoritatea avioanelor* au referent partiționat — cînd enunțul (17) afirmă despre zece colegi ai lui Matei că unii vor merge la Crivaia, iar ceilalți la Trei Ape, enunțul (18) susține că numeroși savanți acceptă această ipoteză : unii cu rezerve, iar ceilalți fără rezerve, în timp ce enunțul (19) afirmă că există atît avioane cu două motoare, cît și avioane cu patru motoare și că majoritatea avioanelor fac parte din aceste două mulțimi.

În mod asemănător, enunțurile (23) și (24):
(23) *Ștefan venea frecvent la servici cu bicicleta ori cu motoreta.*
(24) *Teofana a mers adeseori în excursie cu Raul sau cu Marius.*
au nu numai o interpretare disjunctivă — în cazul căreia se subînțeleg propozițiile-alternative (25a)—(25b) și, respectiv, (26a)—(26b):
(25a) *Ștefan venea frecvent la servici cu bicicleta.*
(25b) *Ștefan venea frecvent la servici cu motoreta.*
(26a) *Teofana a mers adeseori în excursie cu Raul.*
(26b) *Teofana a mers adeseori în excursie cu Marius.*
ci și o interpretare nondisjunctivă — în care caz în (23) *frecvent* vizează totalitatea ocaziilor cînd Ștefan a venit la servici cu bicicleta și, respectiv, cu motoreta, iar în (24) *adeseori* se referă la totalitatea ocaziilor în care Teofana a mers în excursie cu Raul și, respectiv, cu Marius.

2.4.1. Constituenții cu referent partiționat pot fi asociați nu numai cu construcții articulate de *fie*, *ori* și, respectiv, *sau*, cum rezultă din exemplele de pînă acum, ci și cu construcții copulative sau alternante.

2.4.2. Astfel, spre deosebire de enunțurile (27) și (28):
(27) *Elefantul este masiv și greoi.*
(28) *Elefanții sînt masivi și greoi.*
care susțin că fiecare elefant este în același timp masiv și greoi (sau, în limbaj matematic, că orice membru al mulțimii elefanților satisface ambele predicate), enunțurile (29) și (30):
(29) *Elefantul trăiește în Africa și Asia.*
(30) *Elefanții trăiesc în Africa și în Asia.*
nu afirmă nicidecum că unii și aceiași elefanți trăiesc atît în Africa, cît și în Asia, ci că o parte din elefanți trăiesc în Africa, în timp ce ceilalți trăiesc în Asia, din care cauză ele au același conținut propozițional și aceleași presupoziții și implicații ca și enunțul (31):
(31) *Unii elefanți trăiesc în Africa, iar ceilalți trăiesc în Asia.*

La fel enunțul (32):
(32) *El a găsit multe fraze cu trei și, respectiv, cu patru subiective.*
afirmă că persoana în cauză a găsit atît fraze ce conțineau trei subiective, cît și fraze ce conțineau patru subiective, și că aceste fraze au fost numeroase (altfel spus, *multe* vizează totalitatea acestor fraze, nicidecum numai pe cele cu trei subiective ori numai pe cele cu patru subiective).

2.4.3. În ceea ce privește enunțurile (33)—(36):

(33) *În multe situații de acest gen, Vasilica ba ne-a dojenit, ba ne-a făcut cu ou și cu oțet.*

(34) *În asemenea situații, Grigore cînd n-are astîmpăr, cînd e apatic.*

(35) *De multe ori, Mihnea ba întîrzie, ba nu vine deloc.*

(36) *Fratele lui Rodica întotdeauna ba nu-i de acord cu noi, ba are alte lucruri de făcut.*

ele au o singură interpretare, în virtutea căreia constituenții *în multe situații de acest gen*, *în asemenea situații*, *de multe ori* și, respectiv, *întotdeauna* au referent partiționat, nefiind asociați numai cu cîte unul dintre cei doi constituenți coordonați.

2.5. Constituenții nominali cu referent partiționat pot îndeplini și alte funcțiuni sintactice în afară de cea de subiect — vezi, de pildă, enunțurile (37)—(41):

(37) *Cămășile multora dintre ei sînt fie prea scurte, fie prea lungi.*

(38) *Mircea vrea să-i cunoască pe cei zece care au doi sau trei ani vechime.*

(39) *El e sprijinit direct sau indirect de mulți colegi.*

(40) *În majoritatea lor există cîte o echipă de divizia B sau C.*

(41) *În fiecare sîmbătă Daniela merge la Cluj ori la Tîrgu Mureș*[13].

în care constituenții *multora*, *pe cei zece*, *de mulți colegi*, *în majoritatea* și *în fiecare sîmbătă* sînt atribut, complement direct, complement de agent, complement circumstanțial de loc și, respectiv, complement circumstanțial de timp.

3. Analiza schițată mai sus a vizat doar circumscrierea gamei constituenților cu referent partiționat, accentul căzînd pe descrierea semantică. Ea are însă consecințe sintactice deloc neglijabile, care pun în discuție, pe de o parte, definirea coordonării în general și a construcțiilor coordonate în particular, iar pe de altă parte, stabilirea corelațiilor dintre analiza sintactică și cea semantică[14], și de aceea merită să fie examinate pe larg într-o lucrare aparte.

Constituents with Partitioned Referent

(Abstract)

This paper aims to show that when the constituents of a structure refer to a set containing at least two elements which are not identical to the empty set, their referents can be treated not only as a homogeneous entity (thus disregarding the difference between them) but also at the same time as a homogeneous entity (its elements displaying at least one common property) and a non-homogeneous entity (each of its subsets being constituted of elements containing a feature which characterizes it relative to the elements of the other subsets).

NOTE

[1] Despre două sau mai multe submulțimi se spune că sînt disjuncte dacă și numai dacă (i) ele aparțin uneia și aceleiași mulțimi și (ii) fiecare element propriu-zis figurează numai într-una singură dintre ele.

[2] Avem în vedere concepția despre coordonarea disjunctivă propusă în Ioan N. Bitea, *Construcțiile pseudodisjunctive copulative. Prezentare generală*, în LR XXXIV (1985), nr. 2, p. 113—114; idem, *Puncte de vedere despre coordonarea disjunctivă*, în LR XXXVI (1987), nr. 1, p. 35—37.

[3] Vezi I. N. Bîtea, *Construcțiile*..., p. 117–118, și Gh. D. Trandafir, *Observații asupra coordonării (II)*, în LR XXXV (1986), nr. 6, p. 480. Pentru limba engleză, vezi Ioan N. Bîtea. *On copulative* **or**, RRL XXIV (1979), nr. 6, p. 620, 626.

[4] Cf. Gh. D. Trandafir, *lucr. cit.*, p. 480.

[5] Seriile de enunțuri (1)–(7)–(10), (2)–(8)–(11) și (3)–(9)–(12) au aceeași orientare argumentativă.

[6] Aceste interpretări au și alte trăsături comune.

[7] Deosebirea aceasta este legată de celelalte deosebiri existente între cele două interpretări.

[8] În mod intenționat am ales exemple foarte simple. Este ușor de găsit exemple care conțin mai mult de doi constituenți coordonați – vezi, de pildă, enunțurile *Orice triunghi este oarecare, isoscel ori dreptunghic* și *Unghiurile sînt ascuțite, de 90° sau obtuze.*

[9] Avem de-a face, deci, cu submulțimi complementare. Vezi I. N. Bîtea, *On copulative* **or**, p. 620, 626, și Gh. D. Trandafir, *lucr. cit.*, p. 480. Cf. Peter Thomas Geach, *Reference and Generality. An Examination of Some Medieval and Modern Theories*, Third Edition, Cornell University Press, Ithaca and London, 1980, p. 86.

[10] Cf. Gh. D. Trandafir, *lucr. cit.*, p. 480.

[11] Se pare că dintre adverbele de loc, numai **peste tot** și **pretutindeni** pot avea actualizări cu referent partiționat.

[12] Gh. D. Trandafir are în vedere numai constituenți nominali cu valoare generică (*lucr. cit.*, p. 480).

[13] Cf. Gh. D. Trandafir, *lucr. cit.*, p. 480.

[14] Pentru o analiză transformațională a constituenților cu referent partiționat, vezi I. N. Bîtea, *On copulative* **or**, p. 620, 626.

Mai 1987

Timișoara, Abrud 18

AROMÂNA ȘI RAPORTURILE EI CU GREACA
(PE MARGINEA UNEI LUCRĂRI RECENTE)

Sub egida Institutului de Studii Balcanice din Salonic a apărut recent lucrarea lui Achille G. Lazarou, *L'aroumain et ses rapports avec le grec* (Salonic, 1987, 304 p. + 5 hărți), reprezentînd traducerea în franceză (cu unele modificări de redactare și adaosuri la bibliografie), a cărții cu același titlu apărute în grecește în 1976 [1] și fiind, la bază, teza de doctorat susținută de autor în 1975 la Universitatea din Atena (îndrumător: A. Babiniotis). Tipărirea cărții într-o limbă de circulație internațională arată intenția autorului de a-și face cunoscute opiniile unui cerc mai larg de cititori, în special din afara Greciei.

În lucrarea de față A. Lazarou reia teza din 1939 a istoricului grec A. Karamopoullos privind originea grecească a aromânilor [2], teză combătută la vremea respectivă de Th. Capidan [3]. Ignorînd critica la care a fost supusă teza lui A. Keramopoullos, A. Lazarou revine asupra ei, pentru a o sprijini și completa cu partea care-i lipsea, cea lingvistică, anume dovedirea caracterului grecesc al substratului aromânei.

> „Une suite scientifique cependant n'a pas été donnée à l'apport de Keramopoullos. Certes on ne manque pas d'études d'amateurs zélés. De plus, la bibliographie linguistique grecque sur l'aroumain reste par excellence pauvre, bien que Keramopoullos ait proclamé la nécessité et l'utilité de la recherche linguistique. [...] Nous entreprenons de combler ce manque reconnu par la présente étude [...]" (p. 14–15).

În cele ce urmează ne propunem ca, după prezentarea primelor capitole, să ne oprim mai pe larg asupra ultimei părți a lucrării, a treia, care cuprinde, în intenția autorului, contribuția sa cea mai importantă, de ordin lingvistic, la dovedirea „caracterului indigen și grecesc" al aromânilor (cf. *Prolog*, p. 9).

După „Prolog" (p. 9–10) și „Introducere" (p. 11–15), urmează cele trei părți ale cărții: I. „Schiță istorică a originii aromânilor și a idiomului lor romanic (aromâna)" (p. 19–103), II. „Desprinderea aromânei din latina orientală și stadiul ei actual" (p. 107–154), III. „Analiza și compararea aromânei cu greaca din punct de vedere fonetic, morfologic și lexical" (p. 157–259). Lucrarea se încheie cu un *indice de nume* (p. 261–277), *bibliografie* (p. 279–304) și următoarele 5 hărți: 1. „Harta stabilirii aromânilor în regiunile muntoase ale Peninsulei Elenice (reprodusă după M. Chrysochoos [1909])", 2. „Răspîndirea aromânilor în sud-estul Europei (după Th. Capidan și S. Pușcariu)" [4], 3. „Dialectele române din Peninsula Balcanică (după G. Weigand și S. Pușcariu)", 4. „Istroromâna (după S. Pușcariu)" [5], 5. „Întinderea Imperiului Roman în sud-estul Europei în primele două secole (după P. Bec)".

În „Prolog" A. Lazarou arată că obiectivul lucrării îl constituie „studierea originii aromânei, adică a idiomului propriu vlahofonilor, vlahilor din regiunile grecești și a raporturilor acestuia cu greaca" (p. 9).

Dintre problemele pe care autorul își propune să le urmărească menționăm : însușirea latinei de către greci, ceea ce a dus la formarea unor insule de limbă latină în spațiul grecesc septentrional" *(loc. cit.)*; relevarea și confirmarea, pe baza unor „criterii obiective, îndeosebi lingvistice" *(ibidem)* a originii grecești a aromânilor; literatura aromână; originea termenului *aromân* etc.

De acest din urmă termen A. Lazarou se ocupă chiar în *Introducere*, unde, preluînd opinia exprimată anterior de A. Keramopoullos, pune semnul egalității între *aromân* (< lat. *romanus*) și gr. ρωμαῖος (ρωμιός) „romeu, grec"; fiind vorba, în ambele cazuri, de „cetățeni romani", singura diferență dintre cei doi termeni ar consta în faptul că, pe cînd cel dintîi desemnează „subiectul bilingv, care vorbește greaca și aromâna" (p. 11), cel de-al doilea se folosește pentru vorbitorii care utilizează numai limba greacă [6].

Cf. și p. 81 : „le nom propre Romanus avait perdu beaucoup de son sens et était évité dans les régions danubiennes latinisées, et au-delà. Au contraire, dans les pays grecs, il est encore utilisé à la fois par les hellénophones et par les latinophones, tous de purs héritiers de l'Empire romain et de Byzance, et leurs continuateurs, dans les expressions populaires Romios et Armânu; la différence entre les deux consiste en ce que celui qu'on désignait par le premier avait acquis le droit de citoyenneté romaine, mais parlait seulement le grec, tandis que celui qu'on appelait par le second, en plus du même droit faisait également usage du latin, autrement dit il était bilingue".

Prezentînd într-un mod simplificat raportul dintre cuvîntul aromânesc și cel grecesc, A. Lazarou neagă, de fapt, valoarea de termen etnic a lui *aromân (român)*, golindu-l astfel de conținutul său real. El repetă eroarea lui A. Keramopoullos, pe care Th. Capidan a relevat-o în următorii termeni : „Autorul greșește în partea cea mai importantă din dezvoltarea cuvintelor Ρωμαῖοι și *Romanus*. Anume, în vreme ce primul, la bizantini, Ρωμαῖοι, însemna cetățeni romani numai sub raportul politic, fără referire la limba romanilor, al doilea, *Romanus*, din care a ieșit *român*, desemna pe cetățenii romani cari continuau să vorbească limba romanilor. Prin urmare, este o mare deosebire între felul cum a evoluat Ρωμαῖος la bizantini și *Romanus* la români" [7]. Din păcate, A. Lazarou nu amintește critica făcută de Th. Capidan.

Întemeindu-se pe echivalarea termenilor *aromân* și ρωμαῖος, A. Lazarou preia și ideea de bază a tezei lui A. Keramopoullos, anume că aromânii sînt urmașii grănicerilor din garnizoanele de pază ale vechii Macedonii, care ar fi fost formate din greci [8]. Dar, așa cum a arătat Th. Capidan, A. Keramopoullos „nu citează nici un document istoric prin care să ne confirme că granițele Macedoniei după ocuparea acesteia de către Romani, ar fi fost păzite de garde alcătuite numai din Greci" [9]. De altfel, așa cum menționează chiar A. Lazarou, opinia că aromânii ar fi greci latinizați, nu e, în general, acceptată de istoricii greci. Astfel, C. Amantos, autorul articolului despre aromâni din „Marea enciclopedie greacă", deși admite că unii greci și-au putut însuși limba latină în timpul serviciului militar efectuat în armata romană, consideră că în Grecia nu s-au stabilit latinofoni în acea perioadă [10]. La rîndul său, C. Paparrègopoulos, întemeindu-se pe mențiunile făcute de cronicarii bizantini, pe marile asemănări de limbă, în care elementul predominant este cel latin,

și pe identitatea de nume, a relevat unitatea etnică și lingvistică a românilor din nordul și din sudul Dunării.

„L'avis prédominant, aujourd'hui, est que les Valaques eux-mêmes étaient des parents des Valaques habitant au-delà de l'Istros ; et que ces derniers ont surgi du mélange des nombreux colons romains que l'empereur Trajan avait envoyés au début du IIe s.p.C. en Dacie, avec les indigènes de ce pays, mélange qui a fait que le principal élément de la langue valaque jusqu'à aujourd'hui est le latin. Cette thèse a déjà été admise par nos écrivains, Kinnamos et Chalkokondyle. D'autre part, celle selon laquelle les Valaques habitant en-deçà de l'Istros, et précisément ceux qui vivent aux alentours de la Thessalie et de l'Epire, sont des descendants directs de toutes les colonies romaines qui furent jamais fondées dans ces régions, ne paraît pas vraisemblable, surtout parce que, tel qu'est posé le problème, on voudrait que soit expliquée l'identité de nom des Valaques en-deçà et au-delà de l'Istros, et la grande ressemblance de l'idiome des deux peuples" (apud A. Lazarou, p. 12) [11].

Prima parte a lucrării cuprinde patru capitole : *romanii în Balcani* ; *propagarea latinei* ; *supraviețuirea romanității balcanice* ; *aromânii*.

După ce afirmă, pe bună dreptate, că „aromânii își datorează originea cuceririi Peninsulei Balcanice de către romani" (p. 19), A. Lazarou arată, în continuare, că ei sînt urmașii populației romanizate în teritoriile unde se găsesc și astăzi, în primul rînd Macedonia, Epirul și Tesalia.

Acest punct de vedere nu este nou. El a fost susținut și de învățații români : dintre istorici, de A. Xenopol, N. Iorga, G. I. Brătianu ; dintre lingviști, de Th. Capidan, S. Pușcariu, Tache Papahagi. Cu toate că menționează, pe baza surselor istorice, că, de exemplu, din Epir stăpînitorii romani au făcut, din rîndul localnicilor, deportări masive în Italia (izvoarele istorice dau cifra de 150 000 de persoane ; cf. p. 29, nota 47), A. Lazarou susține că, în provinciile menționate, populația predominantă o constituiau grecii (autorul consideră că epiroții și macedonenii vorbeau grecește).

„Bien sûr les savants contemporains ne mettent pas en doute le caractère hellénique des Epirots ni des Macédoniens" (p. 44–45). Această identificare nu apare, însă, la C. Koumas, care, așa cum ne informează A. Lazarou, a susținut cel dintîi autohtonismul aromânilor în teritoriile lor actuale, în *Istoria* sa publicată în 1832 la Viena : rezultatul stăpînirii romane, care a durat opt secole, a fost că *„les Macédoniens, les Thessaliens, les Grecs* apprirent la langue de leurs vainquers, et [...] beaucoup perdirent la leur. La langue grecque s'opposait seulement dans les grandes villes au latin, et les montagnes de l'Illyrie rejetèrent l'intrus, mais les habitants des villages et des plaines mêlèrent *leurs langues indigènes* à la langue romaine, créant ainsi une sorte de dialecte déformé, conservé encore dans de nombreux endroits de la Macédoine, de la Thessalie et de la Grèce. *Tous ces peuples* s'appellent avec le nom comun Βλάχοι (Valaques)" (apud A. Lazarou, p. 103 ; subl. n.). Ca urmare, aromânii sînt greci romanizați.

La p. 90, nota 29, autorul menționează afirmația lui Ἰωάννης λύδος (secolul al VI-lea) că nu toți „latinofonii" din Balcani descindeau din greci : „Cependant, déjà durant le VIe siècle, comme

Jean Lydien le témoigne, les latinophones existaient en Europe (balkanique) ; de plus, la plupart d'entre eux descendaient de Grecs".

Mergînd mai departe decît A. Keramopoullos, care, după cum am arătat mai sus (cf. p. 440), îi considera pe aromâni urmașii păzitorilor de graniță ai Imperiului Roman de Răsărit, care ar fi fost greci, ulterior latinizați, A. Lazarou acordă procesului de romanizare o extensiune mult mai mare ; acest proces ar fi cuprins întreaga populație grecească băștinașă, care a devenit bilingvă, însușindu-și latina ca a doua limbă, alături de greacă, limba maternă [12].

În acord cu opinia generală, unii autori greci consideră că romanizarea nu a avut loc în zona de cultură greacă ; recent, în acest sens s-a pronunțat I. S. Touloumakos (1972) : „Le terme « romanisation » (Romanization, Romanisierung) est ici impropre parce qu'il signifie également l'acceptation de la langue latine et de la civilisation romaine, chose qui, dans l'espace grec de l'empire romain, n'a pas eu lieu, comme on le sait" (apud A. Lazarou, p. 43, nota 30).

Citînd afirmația lui A. Keramopoullos, făcută de acesta într-o notă a lucrării sale, că populația în cauză „a rămas bilingvă și după aceea" [13], A. Lazarou, la fel ca predecesorul său, nu precizează pînă cînd. În lipsa unei asemenea precizări și întemeindu-ne pe faptul că autorul, așa cum vom avea prilejul să arătăm în continuare (vezi p. 445), prezintă schimbările suferite de unele cuvinte socotite vechi grecești ca rezultat al unei evoluții neîntrerupte, s-ar putea înțelege că această populație, sau cel puțin o parte din ea, a rămas totdeauna bilingvă, din antichitate pînă în zilele noastre, adică vreme de peste două milenii. Aceasta ne apare, însă, ca o imposibilitate, în condițiile în care greaca, așa cum arată chiar A. Lazarou, s-a bucurat întotdeauna de prestigiu cultural, iar în secolul al VIII-lea a înlocuit latina ca limbă oficială a Imperiului Roman de Răsărit. În situația nou creată nu exista nici un motiv ca grecii bilingvi să continue a vorbi limba foștilor stăpînitori. În realitate, populația autohtonă romanizată nu a rămas bilingvă prea multă vreme, abandonînd limba maternă în favoarea latinei.

În aceste împrejurări ne apare lipsită de temei concluzia cu care A. Lazarou încheie prima parte a cărții : „tragem concluzia, evidentă după noi, că *aromânii sînt greci puri*, la fel ca cei din alte regiuni, și că au fost bilingvi sau chiar au vorbit o altă limbă din cauza accidentelor suferite de națiunea lor" (p. 103 ; subl. n.).

Așa cum afirmase, anterior, că nu toți latinofonii descindeau din greci (vezi mai sus), autorul admite acum că unii aromâni au vorbit „o altă limbă" (decît greaca), așadar nu toți au rămas bilingvi în continuare.

În partea a doua a cărții (p. 107—154), A. Lazarou se ocupă de separarea aromânei din latina orientală și de stadiul ei actual. Deși prezintă aromâna și dacoromâna (în terminologia autorului : româna) ca limbi deosebite [14], formate independent, în împrejurări și la date diferite, autorul consideră, în cele din urmă, că aromâna nu este nici limbă, nici dialect ; ea este, simplu, „idiom romanic".

„D'après nous, la naissance de l'aroumain précède celle des trois autres idioms du latin balkanique, mais l'environnement dans lequel il est né n'a pas permis sa formation en langue indépendante ; parce que les Aroumains parlant aussi le grec ne sentirent pas le besoin de cultiver le latin vulgaire [...]. Par conséquent,

même la caractérisation de l'aroumain en tant que dialecte dérivé du roumain n'est pas du tout justifiée. Tout simplement, c'est un idiome roman" (p. 118). Autorul menţionează că termenul *idiom romanic* a fost folosit şi de Matilda Caragiu-Marioţeanu (cf. *Les idioms romans sud-danubiens*, în „Dacoromania. Neue Folge", Freiburg/München, I (1973), p. 222 ş.u.). A. Lazarou crede că poate cita, în sprijin, pe A. Tsopanakis, care, ocupîndu-se de asemănările şi deosebirile dintre romanitatea nord- şi sud-dunăreană, afirmă : „Toutes les ressemblances qu'ils présentent entre eux sont dues au fait que dans tout cet espace balkanique avait été créée *une langue néolatine* durant les 700 années, et même davantage, d'administration romaine ; les divergences cependant tiennent à ce que dans les deux régions ont été assimilés linguistiquement des peuples qui parlaient des langues différents" (apud A. Lazarou, p. 118–119 ; subl. n.). Dar, spre deosebire de A. Lazarou, A. Tsopanakis vorbeşte de *o singură limbă neolatină* şi de populaţii care *au fost asimilate lingvistic*, deci nu au rămas bilingve (greaca nu e menţionată ca limbă asimilată).

Ocupîndu-se, în ultimul capitol al părţii a doua, de literatura aromână cultă, A. Lazarou prezintă incomplet semnificaţia apariţiei acesteia, la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, în perioada iluministă. Astfel, se aminteşte faptul că Daniil Moscopoleanul recomanda învăţarea limbii greceşti, dar nu se spune că, spre deosebire de acesta, C. Ucuta susţinea, în *Noua Pedagogie* (Viena, 1797), instruirea aromânilor în graiul matern [15]. De asemenea, autorul uită patetica luare de poziţie a lui Mihail G. Boiagi, din prefaţa la *Gramatica* sa (publicată la Viena în 1813), împotriva celor care, defăimînd limba română, le contestau românilor dreptul de a se instrui în propria limbă : „Hotentoţi de-ar fi românii, vor avea totdeauna dreptul şi datoria de a se cultiva folosind propria limbă, ca cel mai adecvat mijloc în acest scop" [16].

În ultima parte a cărţii, a treia (p. 157–259), A. Lazarou îşi propune să înfăţişeze structura şi evoluţia aromânei — la nivel fonetic, morfologic şi lexical — din perspectiva raporturilor cu greaca.

În capitolul consacrat f o n e t i c i i, după ce expune sistemul vocalic şi consonantic al aromânei actuale, pe baza bibliografiei existente, în exclusivitate românească, de unde se reproduc şi exemplele (după cum autorul însuşi precizează, cf. p. 159, nota 11), A. Lazarou se ocupă într-un capitol special, intitulat „Evoluţii paralele" (p. 162–168), de următoarele trei fenomene : apariţia sunetului *ă (î, â)*, palatalizarea labialelor, prezenţa în aromână a consoanelor γ, δ, ϑ.

În ceea ce priveşte sunetul *ă*, care, după cum se ştie, apare, de asemenea, în albaneză şi bulgară [17], autorul afirmă că „la théorie d'un substrat illyro-thrace ne tient pas" (p. 166) şi că „raporturile aromânei cu greaca apar, incontestabil, în primul stadiu de evoluţie a sunetului *ă (î, â)* [stadiul ə]" *(ibidem)*. Deşi spune că un studiu asupra sunetului [ə] în greacă nu există, A. Lazarou citează, printre altele, fără să dea vreun exemplu, lucrarea lui A. A. Papadopoulos consacrată graiurilor greceşti nordice. În lucrarea citată lingvistul grec vorbeşte, însă, de un „sunet *ä*, plasat între *e* şi *a*, înclinînd mai mult spre *a*" [18], provenit din sinereza diftongului *eá (iá)* [19]. Nefiind vorba, aşadar, de *ă*, între sunetul din aromână (şi din română, în general) şi fenomenul dialectal grecesc nu există nici un raport.

Ocupîndu-se de palatalizarea labialelor, particularitate atît de caracteristică aromânei, A. Lazarou amintește, fără să dea exemple, că labialele se palatalizează și în graiurile grecești din insula Chios (situată în apropierea malului asiatic al Mării Egee), cu care aromâna nu are, evident, nici o legătură.

Prezența în aromână a consoanelor γ, δ, ϑ, în cuvinte de origine greacă [20], ar reprezenta, după autor, „une singulière originalité d'une grande importance" (p. 167). Este vorba, în realitate, de un fenomen periferic, sunetele în cauză (care apar, cel mai adesea, în împrumuturi locale, fiind o dovadă a caracterului recent al acestora) neîntîlnindu-se în graiurile aromânești nordice, vorbite în mediu negrecesc.

Th. Capidan, *Aromânii*, București, 1932, p. 356 : consoanele ϑ, δ „nu aparțin dialectului aromân, ci sînt introduse prin cuvinte intrate din greacă și albaneză" ; p. 359, despre formele cu γ : „Toate formele citate [...], în graiul românilor din nord se rostesc cu *g* [...]. Dar rostirea *g* pentru γ se aude și la sud". Cf. și Nicolae Saramandu, *Cercetări asupra aromânei vorbite în Dobrogea*, București, 1972, p. 86—94, 152—153. Punînd la îndoială constatările din lucrări anterioare și făcînd aluzie la o cercetare de teren recentă, despre care nu spune cînd și unde s-a efectuat, A. Lazarou afirmă, fără să dea, iarăși, vreun exemplu, că δ, γ, ϑ s-ar păstra pretutindeni în aromână. („Mais une recherche récente, et de plus qui a eu lieu sur place, a montré que δ, γ, ϑ se conservent partout, et qu'ils ont une influence même sur d'autres phonèmes dans les mots non tirés du grec", p. 193).

În continuare, A. Lazarou se ocupă de schimbările fonetice și morfologice ale elementelor grecești din aromână. Din păcate, întreaga expunere e viciată de faptul că autorul nu face delimitările cronologice necesare, ajungîndu-se la confundarea diverselor straturi de cuvinte grecești împrumutate. De altfel, A. Lazarou nu precizează decît în rare cazuri că este vorba de *împrumuturi*, susținînd chiar că unele schimbări ar proba, în anumite cuvinte de origine greacă, o evoluție fonetică neîntreruptă din epoca cea mai veche pînă astăzi.

Autorul consideră că, aromâna fiind neunitară, deoarece nu și-a creat o variantă literară (scrisă) comună, „fiecare grai aromânesc urmează evoluția fonetică a limbii grecești populare din diferite regiuni, unde se vorbesc ambele limbi, dar numai greaca este scrisă" (p. 168). În afară de afirmația inexactă că aromâna „nu a fost niciodată dezvoltată prin scris" *(ibidem)* [21], nu aflăm ce evoluție fonetică au urmat graiurile aromânești vorbite în alt mediu decît cel grecesc.

Cele mai multe din fenomenele fonetice prezentate de autor sînt nesemnificative sau accidentale, apărînd în cuvinte izolate sau care au o poziție cu totul periferică în vocabularul aromânei, fiind împrumuturi grecești locale, necunoscute graiurilor din alte regiuni. Astfel, unele schimbări, cum ar fi trecerea vocalelor *a*, *e*, *i* la *o*, sînt simple accidente fonetice (asimilare, disimilare), care apar o singură dată, în cuvinte cvasinecunoscute *(a > o* în *apondiha* ; *e > o* în *lakiδomonitŭ* ; *i > o* în *stolozmă)*, variantele în cauză nefiind reținute, de exemplu, de Tache Papahagi în dicționarul său.

Unele cuvinte de origine greacă au suferit modificări fonetice care se regăsesc la termenii moșteniți din latină, de exemplu, *e > i* în poziție nazală (în *kindimă* < gr. κέντημα, de altfel unicul exemplu, relevat deja

de Chr. Geagea), fenomen întîlnit, de asemenea, în împrumuturi mai vechi din alte limbi și nu numai în aromână (cf. dr. *grindă* < sl. *gręda*). Fiind caracteristice limbii române, asemenea schimbări dovedesc faptul că termenii grecești în cauză au fost împrumutați la o dată mai veche și nu că ar fi „des résidus anciens du grec" (p. 179), cum presupune autorul.

Considerînd că unii termeni grecești cu *e* accentuat păstrat în poziție de diftongare provin din greaca veche (cf. p. 178 : *léfcă, rémă* < λεύκα, ρέμα), autorul nu precizează nici un criteriu de ordin fonetic pentru a-i deosebi de împrumuturile recente (*aéră, munéδă*) sau de cele în care *e* > *ea*, dovedind că au pătruns în aromână la o dată mai veche (*xeánă* < ξένα). Respingînd explicațiile anterioare, care atribuiau această deosebire de tratament fonetic perioadelor diferite în care au intrat cuvintele respective în aromână, A. Lazarou afirmă că „vechimea unui cuvînt grecesc introdus în aromână nu trebuie să fie căutată în evoluția fonetică a elementelor latinești corespondente, ci în cea a elementelor grecești, care, cu timpul, evoluează paralel în greacă și în aromână, în măsura în care ambele sînt mijloace de expresie ale aceluiași om, aromânul bilingv, care trăiește și se deplasează în interiorul spațiului grecesc" (p. 179). Iată, așadar, că, desprinzînd fenomenele din contextul general românesc, autorul nesocotește posibilitatea delimitării împrumuturilor de cuvintele moștenite pe baza cronologiei relative a schimbărilor fonetice.

De altfel, prezentarea izolată a fenomenelor face ca, prin pierderea perspectivei de ansamblu, să li se acorde acestora o semnificație pe care nu o au în ilustrarea raporturilor dintre aromână și greacă. Astfel, menționînd cuvinte ca *neauă, măseauă, steauă* etc., la care s-au adaptat împrumuturile grecești (*miruδγeauă* < μυρωδιά), A. Lazarou relevă, pentru această categorie, „abundența cuvintelor aromânești de origine grecească" (p. 170), de altfel cu totul periferice în vocabularul aromânei, fără să spună că formele în *-eauă* se întîlnesc, de exemplu, dialectal, și în graiurile actuale ale dacoromânei.

În ceea ce privește alte schimbări, nu vedem cum poate fi explicată, de pildă, prin greacă redarea în aromână ca *-ă* a gr. -άς (*amiră* < ἀμιρᾶς), atîta timp cît modelul îl constituie, după cum arată chiar autorul, termeni moșteniți din latină (*dumnidză* < *domine deus*) [22].

La capitolul de m o r f o l o g i e ne întîmpină alte afirmații surprinzătoare, ca, de exemplu, aceasta, referitoare la articol : „Aromâna se deosebește de română [cit. dacoromână], dar se apropie de limbile romanice occidentale prin articolul proclitic al substantivelor comune : cf., de exemplu, [...] arom. gen. *casa* **a** *viținîl'ei*, rom. [= dr.] *casa vecinei*, fr. *la maison* **de la** *voisine*" (p. 199). În afară de faptul că nu există o legătură între procedeul din aromână și cel din franceză (ca și între arom. *a* și fr. *de la*), autorul uită că **a** apare nu numai în aromână, ci și în dacoromână (*o casă* **a** *vecinei, această casă* **a** *vecinei*), cele două dialecte procedînd, așadar, identic. În continuare, ocupîndu-se de articolul postpus, fenomen atît de caracteristic românei, care, după cum se știe, se regăsește în albaneză și în bulgară, A. Lazarou afirmă că ar fi vorba de „o evoluție paralelă [în limbile în cauză], unele indicii întîlnindu-se și în greaca veche" (p. 203). După cunoștințele noastre, nimeni nu a raportat, pînă în prezent, articolul postpus din română la cazurile izolate de enclizã a articolului proclitic atestate la Homer [23].

Prezentînd comparaţia analitică a adjectivelor, cu *ma (mai)* la comparativ şi *multu* la superlativ, A. Lazarou relevă „concordanţa" cu greaca (autorul nu aminteşte că greaca are şi forme sintetice de comparativ şi superlativ, necunoscute aromânei), dar omite să spună că comparativul cu *mai* (< lat. *magis*) e general românesc, întîlnindu-se şi în alte limbi romanice (sp. *mas*), iar superlativul cu *multu* (< lat. *multum*) apare în toate limbile balcanice (alb. *shumë*, bg. *mnogo*) şi, de asemenea, în unele limbi romanice (it. *molto*). Asemenea omisiuni, care, ca şi în alte cazuri, relevate deja, izolează fenomenele, scoţîndu-le din contextul lor real, creează o imagine deformată asupra faptelor, conducînd, prin ignorarea diferenţelor, la sporirea nejustificată a concordanţelor între aromână şi greacă.

În subcapitolul consacrat verbului autorul afirmă de la început : „Contrairement aux autres idiomes romans du latin oriental, la déclinaison [sic] du verbe aroumain suit de près l'évolution de la conjugaison du verbe grec" (p. 217). În continuare expunerea se rezumă la reproducerea, după lucrări româneşti anterioare [24], a tabelelor de conjugare a verbelor (p. 217—230), după care urmează, neprecedată de vreun comentariu, constatarea : „le rapport entre le verbe grec et aroumain est évident" (p. 230). Chiar dacă unele forme verbale compuse (cum ar fi mai mult ca perfectul analitic cu *avea* la imperfect : *aveam lucrată* = lucrasem, exemplu dat de autor) au corespondent în greacă, ele se regăsesc în limbile romanice occidentale şi în limbile balcanice, fapt nesemnalat de A. Lazarou. Între sistemul verbal grecesc şi cel al aromânei (de fapt, al românei, în general) există deosebiri fundamentale în ceea ce priveşte categoriile verbale, de exemplu *aspectul* (atît de important în greacă, inexistent în aromână) sau *diateza*, care se exprimă prin mijloace morfologice în greacă (unde există paradigme paralele de activ şi, respectiv, medio-pasiv, necunoscute aromânei).

A. Lazarou încheie capitolul consacrat morfologiei cu următoarea concluzie, referindu-se, în mod neaşteptat, şi la sintaxă, de care nu se ocupă, însă, nicăieri în cartea sa : „Par conséquent, les changements survenus au niveau du système morphologique et syntaxique furent introduits par des populations bilingues, dont *le grec était la première langue*" (p. 237 ; subl. n.). După cum se poate constata, autorul reia, în partea finală a concluziei sale, „teza" enunţată anterior, anume că greaca a fost „prima limbă" a aromânilor bilingvi, a cărei evoluţie aromâna ar fi urmat-o îndeaproape (vezi mai sus, p. 442 şi 444). Un asemenea punct de vedere creează confuzie în ceea ce priveşte locul elementelor greceşti în aromână, dintre care unele sînt prezentate, în mod greşit, ca moşteniri directe din greaca veche, astfel încît, în cele din urmă, nu mai ştim ce datorează cu adevărat aromâna influenţei greceşti.

Preocuparea constantă a autorului de a pune în evidenţă importanţa elementului grecesc în aromână capătă o amploare deosebită în capitolul consacrat l e x i c u l u i.

Este regretabil că A. Lazarou reproduce, fără vreun comentariu, statistica vocabularului aromânei făcută de C. Nicolaidi în 1909 (în care elementul grecesc reprezenta 52%), fără să amintească răspunsul critic al lui Th. Capidan [25]. După ce afirmă că „influenţa slavă asupra aromânei a fost limitată" (p. 244 ; în statistica lui C. Nicolaidi, reprodusă de autor, cuvintele de origine slavă reprezentau 0,26%), A. Lazarou susţine, pe baza interpretării eronate a datelor, că nu numai cantitativ, ci şi în

ceea ce privește componența elementului slav aromâna ar fi „în raport cu greaca, dat fiind că cele două limbi au primit aproape aceleași elemente slave" (p. 245). O asemenea afirmație, pe care autorul nu o susține cu exemple convingătoare, e neîntemeiată.

În același sens, autorul opune net aromâna dacoromânei în ceea ce privește influența slavă : „l'influence slave sur le roumain est sans proportion aucune avec celle qui s'est étendue sur l'aroumain, qui est d'ailleurs sur ce plan en rapport avec le grec, étant donné que les deux langues reçurent presque les mêmes éléments slaves" (p. 244–245).

A. Lazarou afirmă chiar că aromâna și greaca ar avea „un substrat lingvistic comun preroman" (p. 249) și că, în această privință, „aromâna e în legătură mai mult cu greaca" *(ibidem*; „également au niveau du substrat linguistique commun préromain, l'arroumain est en rapport davantage avec le grec"). Aceasta este o afirmație surprinzătoare, căci, în condițiile în care aromâna și greaca au un substrat comun preroman, este de neînțeles cum mai poate greaca să constituie, în același timp, substratul aromânei (vezi, mai departe, p. 448).

La capătul unei analize unilaterale, A. Lazarou ajunge la rezultatul paradoxal că aromâna are în comun cu greaca 28 de cuvinte din substratul preroman, iar cu dacoromâna (româna, în terminologia autorului) numai 13. E greu de înțeles cum a ajuns autorul la această din urmă cifră [26], căci, chiar din listele reproduse de el, numărul elementelor comune aromânei și dacoromânei este mult mai mare. De fapt, A. Lazarou uită să adauge la cifra 13, reprezentînd elementele de substrat comune aromânei și dacoromânei inexistente în greacă, cele 28 de cuvinte comune aromânei și graiurilor grecești nordice, care se regăsesc – t o a t e – în dacoromână *(baci, brad, groapă, grumaz, gușă, scrum, vătrai* etc.). În greacă, termenii în cauză, dintre care mulți aparțin domeniului pastoral *(barz, gălbează, rînză, sterp, strungă, șut, țap, țarc, vătui* etc.), au, în general, un caracter dialectal, circulînd îndeosebi în zonele unde locuiesc aromânii (Epir, Tesalia, Macedonia) și fiind, cel mai adesea, împrumuturi din aromână în graiurile grecești locale.

Aceste împrumuturi, al căror număr este, în realitate, mult mai mare, au fost studiate de George G. Murnu, *Rumänische Lehnwörter im Neugriechischen, mit historischen Vorbemerkungen*, München, 1902. Lucrarea a fost reeditată în 1977 de H. Mihăescu. Editorul, utilizînd dicționarul lui Tache Papahagi, a completat lista întocmită de George G. Murnu (155 de termeni), numărul împrumuturilor în cauză ajungînd la peste 300. Unii dintre acești termeni, care au căpătat o răspîndire mai largă în greacă, pătrunzînd chiar în limba comună, apar în dicționarul lui N. Andriotis, Ἐτυμολογικὸ Λεξικὸ τῆς Κοινῆς Νεοελληνικῆς [Dicționar etimologic al limbii grecești comune], unde sînt considerați împrumuturi din aromână.

În ceea ce privește elementul latin, căruia i se consacră numai două pagini [27], A. Lazarou afirmă că aromâna și dacoromâna (româna, în terminologia autorului) prezintă „diferențe notabile" (p. 249). Aceste diferențe sînt ilustrate cu o listă de 29 de cuvinte de origine latină prezente în aromână, care ar lipsi din dacoromână. În realitate, unele dintre aceste cuvinte se întîlnesc, dialectal, în dacoromâna actuală *(fară, fauă, picur, sărune, teară* etc.), iar altele sînt atestate în limba veche *(sumă)*; este

de presupus că cele mai multe au existat, în trecut, pretutindeni în română, pierzîndu-se sau ieşind, mai tîrziu, din uzul curent al unor dialecte. Ignorînd acest fenomen normal în evoluţia oricărei limbi, A. Lazarou consideră că aceste deosebiri, de altfel nesemnificative, ar fi o dovadă că aromânii nu au format, în trecut, un grup comun cu dacoromânii.

Cartea se încheie cu subcapitolul dedicat elementelor lexicale greceşti din aromână. Problema centrală o constituie cuvintele vechi greceşti, a căror prezenţă în română, deci şi în aromână, ar fi fost, după părerea autorului, minimalizată.

„Au centre du débat scientifique se trouvent surtout les éléments anciens, parce que leur présence en roumain et en aroumain rapproche Roumains et Aroumains de l'espace hellénique. C'est pourquoi, les Roumains tentèrent systématiquement de limiter ou de neutraliser les éléments grecs anciens, en proposant des étymologies les moins crédibles" (p. 251).

Citîndu-l pe G. Pascu, A. Lazarou menţionează existenţa în aromână a 22 de cuvinte vechi greceşti [28], pătrunse prin latină, fără să spună că cele mai multe dintre ele se întîlnesc şi în dacoromână *(broatec, curma, drum, frică, spîn, stup* etc.).

Unele tentative de a găsi alte elemente vechi greceşti în aromână, ca, de exemplu, încercarea recentă a lui A. Bousboukis (Πρωτοαρχαιοελληνικὲς λέξεις κοινὲς στὸν „Ομηρο καὶ τή Λατινομακεδονικὴ (= Κουτσοβλάχικη) [Cuvinte greceşti străvechi la Homer şi în aromână], Salonic, 1972, 42 p.) de a identifica în operele lui Homer cuvinte din aromână, ceea ce ar însemna că ele au fost moştenite direct din greaca veche, nu rezistă examenului critic. A. Lazarou, care aminteşte, în sprijinul tezei sale privind substratul lingvistic grecesc al aromânei, lucrarea lui A. Bousboukis (considerînd-o „un travail sérieux", p. 252), nu citează, din cei 72 de termeni relevaţi de acesta, decît unul singur : *afla*, care este, de fapt, de origine latină (lat. *afflare*). De altfel, cele mai multe dintre cuvintele înregistrate de A. Bousboukis au această origine *(arunca, iapă, cal, ierta, lua, lume, oaie, rău, rîu, vin* subst. etc.), altele fiind de origine slavă *(topi)* sau împrumuturi recente din turcă *(căhîre* „mîhnire"), din greacă (*γiatru* „doctor") etc.

În absenţa oricărei dovezi, A. Lazarou nu ezită, totuşi, să afirme că numărul elementelor vechi greceşti identificate pînă în prezent în aromână este suficient de mare „pour former le substrat de l'aroumain, base prouvant *le caractère hellénique des Aroumains*" (p. 253 ; subl. n.).

Şi seria afirmaţiilor inexacte continuă : „Car, en réalité, ces éléments grecs anciens sont plus nombreux que les éléments illyriens de l'albanais ou les éléments gétodaces du roumain" *(ibidem)*.

În realitate, asemenea cuvinte, intrate în latină, prin care s-au transmis românei, nu pot constitui dovada că aromâna ar avea elemente vechi greceşti ca moşteniri directe.

În continuare, A. Lazarou înşiră pe şase pagini (p. 253—259) liste de termeni greceşti de circulaţie internaţională, din domeniile ştiinţific *(arhitectu, astronom, filuzufie* etc.), ecleziastic *(arhiereu, episcop, patriarhu* etc.) şi şcolar *(alfa, caligrafie, paragraf* etc.), împrumutaţi în aromână, despre care spune, fără vreo explicaţie, că ar avea pentru aromâni „o semnificaţie nu numai culturală, ci şi etnologică" (p. 275). Adăugînd, la acestea, o serie de alte împrumuturi greceşti, de uz restrîns, cele mai

multe necunoscute aromânilor din afara Greciei (*aγamie* ,,celibat'', *aγrăxescu* ,,înțeleg'' etc.), autorul își încheie cartea, fără vreun alt comentariu, astfel : ,,Acest vocabular bogat și variat, care acoperă aproape toate situațiile vieții cotidiene, arată clar că *aromânii sînt greci*, care, cu toate că *aromâna le-a fost impusă ca a doua limbă*, au păstrat o parte din tezaurul inestimabil al primei limbi'' (p. 259 ; subl. n.).

,,Ce vocabulaire riche et varié, qui recouvre presque toutes les situations de la vie quotidienne, montre clairement que les Aroumains sont des Grecs qui, malgré le fait que l'aroumain leur fut imposé comme seconde langue, préservèrent une partie du trésor inestimable de la première langue'' (p. 259).

Această frază de încheiere, în loc să ne lămurească asupra tezei susținute de autor, dă naștere la noi confuzii.

Astfel, aflăm acum, cu surprindere, că grecilor ,,le-a fost impusă ca a doua limbă'' nu latina, așa cum se susținuse în cuprinsul cărții, ci a r o m â n a. E o schimbare de perspectivă neașteptată, care contrazice toate afirmațiile anterioare ale autorului ; din păcate, A. Lazarou nu ne spune *cînd*, *cum* și *de către cine* li s-a impus grecilor să vorbească aromâna.

Dat fiind că autorul se ocupase la p. 253—259 de cuvinte grecești recente, pătrunse în aromână ca i m p r u m u t u r i (vezi mai sus), afirmația ,,acest vocabular bogat și variat [...] arată clar că aromânii sînt greci'' rămîne de neînțeles, căci nu vedem cum poate fi determinat caracterul etnic al unei populații pe baza împrumuturilor recente de cuvinte.

Constatăm, în concluzie, că, în ciuda eforturilor depuse, A. Lazarou nu a reușit să aducă nici un argument convingător în sprijinul părerii sale că aromâna ar avea substrat lingvistic grecesc. În lipsa unor dovezi valabile, autorul ne-a convins de contrariul, anume că aromâna nu are un asemenea substrat ; substratul aromânei se regăsește în celelalte dialecte românești, identificîndu-se cu elementele pe care româna le are în comun cu albaneza.

A. Lazarou nu a izbutit, așadar, în încercarea sa de a oferi suport lingvistic tezei din 1939 a lui A. Keramopoullos privind originea grecească a aromânilor, teză combătută, la vremea respectivă, de Th. Capidan.

Izolarea aromânei de celelalte dialecte românești, ca și opoziția, falsă, pe care autorul o creează între aromână și dacoromână este o greșeală metodologică. Formarea românei și a dialectelor ei nu poate fi înțeleasă decît ca un proces unitar, desfășurat în vastul spațiu supus romanizării în părțile răsăritene ale fostului Imperiul Roman, care cuprindea teritorii atît în nordul, cît și în sudul Dunării.

Scoțînd fenomenele din contextul lor real, A. Lazarou le acordă o importanță pe care acestea nu o au în stabilirea locului elementului grecesc în aromână.

De fapt, raporturile dintre aromână și greacă, asemenea celor dintre aromână și alte limbi balcanice, intră în categoria i n t e r f e r e n ț e l o r lingvistice determinate de contactul dintre vorbitori și de bilingvism.

NOTE

1 'Αχιλλέως Γ. Λαζάρου 'Η 'Αρωμουνική καὶ αἱ μετά τῆς 'Ελληνικῆς σκέσεις αὐτῆς, Atena, 1976.

2 A. Keramopoullos, Τί εἶναι οἱ Κουτσόβλαχοι [Cine sînt aromânii], Atena, 1939, 152 p.

3 Th. Capidan, *Originea Macedoromânilor. Răspuns d-lui Keramopulos de la Academia Greacă din Atena, referitor la originea greacă a Macedoromânilor*, ,,Academia Română, Memoriile

secţiunii literare", seria III, tomul IX (1939), p. 11–34. Deşi menţionează, la *bibliografie*, răspunsul lui Th. Capidan, A. Lazarou nu precizează nicăieri în ce constă critica învăţatului aromân la cartea lui A. Keramopoullos.

[4] La tabla de materii harta apare cu titlul modificat: „2. Harta romanităţii răsăritene actuale şi nu a răspîndirii românilor în sud-estul Europei, cum pretindeau Th. Capidan şi S. Puşcariu"; această modificare nu apărea în ediţia grecească a cărţii.

[5] Hărţile 3 şi 4, care nu apăreau în ediţia grecească, sînt reproduse, în cuprinsul cărţii, cu titlul românesc, dar la tabla de materii sînt date, în franceză, cu titlul modificat: „3. Harta insulelor romanofone din Peninsula Balcanică (după G. Weigand şi S. Puşcariu)", „4. Harta localităţilor unde se vorbeşte sau se vorbea aşa-numita istroromână (după S. Puşcariu)".

[6] A. Keramopoullos, *op. cit.*, p. 13–14. Aceeaşi opinie a exprimat-o autorul şi într-un articol publicat mai tîrziu, în 1953: „Les Valaques de nos contrées eux-mêmes considèrent en entendent le nom Valaque comme un surnom, et ont pour nom national celui d'Aroumain ('Αρομοῦνος ou 'Αρμοῦνος) = Romanus (cives), citoyen romain = romios (ρωμιός), ... de même que les citoyens romains de langue grecque, des romains (ρωμιοί)" (apud A. Lazarou, p. 11, nota 6). Identificarea aromânilor cu grecii apare pentru prima dată la un alt autor grec, V. Colocotronis, *La Macédoine et l'Hellénisme*, Paris, 1919, p. 457: „Avec les Grecs sont étroitement liés ces braves pasteurs du Pinde qu'on appelle Koutsovalaques, ou tout court Valaques ou Vlaques ou encore Aromounes – terme qui provient du nom Aromîn, qu'ils se donnent eux-mêmes et qui ne signifie rien d'autre que Romains, c'est-à-dire Grecs" (apud A. Lazarou, p. 11, nota 3).

[7] Th. Capidan, *op. cit.*, p. 25–26.

[8] Această opinie a fost exprimată pentru prima oară de M. Chrysochoos, în Βλάχοι καὶ Κουτσόβλαχοι [Vlahi şi cuţovlahi (= aromâni)], Atena, 1909. După A. Keramopoullos, ea a fost preluată şi de alţi autori greci: N. Andriotis (1960: „les Valaques sont très vraisemblablement d'anciens Grecs latinisés"), A. Vacalopoulos (1961), G. Kolias (1969: „la masse principale des Koutsovalaques du Pinde est du point de vue racial grecque, tout autant que leurs voisins hellénophones de la montagne et de la plaine") (apud A. Lazarou, p. 14).

[9] Th. Capidan, *op. cit.*, p. 30.

[10] Apud A. Lazarou, p. 13.

[11] A. Lazarou a tradus greşit ultima parte din textul grecesc al lui C. Paparrègopoulos, unde nu apare nicăieri cuvîntul *popoare*: istoricul grec vorbeşte de „marea asemănare lingvistică a celor două idiomuri" („ἡ πολλὴ ὁμοιότης τοῦ γλωσσικοῦ ἀμφοτέρων ιδιώματος"; cf. ediţia grecească a cărţii lui A. Lazarou (citată în nota 1), p. 13).

[12] Sau, cum spunea A. Keramopoullos, *op. cit.*, p. 86, nota 3, „limba greacă părintească (strămoşească)" („τὴν πάτριον ἑλληνικὴν").

[13] A. Keramopoullos, *op. cit.*, *loc. cit.*: „παρέμεινε δίγλωσσος καὶ ἔπειτα"; la p. 118, A. Lazarou afirmă că „aromânii, vorbind şi greaca, n-au simţit nevoia să cultive latina vulgară", de unde rezultă că greaca nu a fost niciodată abandonată de populaţia bilingvă.

[14] Pe parcursul cărţii, aromâna e numită cînd *limbă* (cf. p. 129, 153, 168, 245 etc.), cînd *idiom* (p. 118, 242) şi chiar *limbaj* („langage aroumain", p. 138).

[15] „Primeşte lumina aceasta puţină, spre folosul copiilor noştri, căci cred că de mult îţi era dor să vezi acest început pentru neamul nostru, ca uşor să priceapă copiii noştri ceea ce cu pierdere de vreme şi cu greutate pricep în altă limbă", în *Scriitori aromâni în secolul al XVIII-lea (Cavalioti, Ucuta, Daniil)*, de Per. Papahagi, Bucureşti, 1909, p. 61 (transpunerea în limba literară aparţine editorului; textul aromânesc apare la p. 65).

[16] Mihail G. Boiagi, *Gramatica română sau macedoromană*, [Viena, 1813], reeditată de Per. Papahagi, Bucureşti, 1915, p. 12 (unde textul citat apare în greacă şi germană).

[17] O vocală de timbru [ə] în poziţie neaccentuată se întîlneşte şi în unele limbi romanice occidentale (franceză, portugheză), cf. Ed. Bourciez, *Eléments de linguistique romane*, ediţia a doua, Paris, 1923, p. 155, 382.

[18] A. A. Papadopoulos, Γραμματικὴ τῶν βορείων ἰδιωμάτων τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Γλώσσης [Gramatica graiurilor neogreceşti nordice], Atena, 1927, p. 13.

[19] A. A. Papadopoulos atestă fenomenul izolat în două puncte din Tesalia şi alte două din Tracia occidentală; acestea sînt, însă, regiuni în care se găsesc aromâni (în Larisa, Tîrnova, localităţile din Tesalia menţionate de autor, se întîlnesc numeroase familii), aşa încît prezenţa sunetului *ă* în graiurile greceşti locale poate fi o influenţă din partea aromânei, care cunoaşte această rostire ca fenomen dialectal (cf. Th. Capidan, *Aromânii*, Bucureşti, 1932, p. 206 243–244).

[20] Autorul uită să precizeze că, în aromână, δ şi ϑ apar şi în termeni de origine albaneză, limbă care are aceste consoane în cuvinte neîmprumutate din greacă (alb. *dhallë*, ar. *δală* „zară" alb. *thëlënzë*, ar. *ϑlăndză* „potîrniche" etc.).

[21] De fapt, A. Lazarou se contrazice, căci, într-un capitol anterior (p. 126–154), prezentase literatura aromână, e drept, într-o lumină nu prea favorabilă.

[22] Cf. p. 172. Analizînd aceeași schimbare, N. Katsanis (Ἑλληνικές ἐπιδράσεις στά Κουτσοβλάχικα, Salonic, 1977, p. 37) dă fenomenului o explicație internă; la fel procedase, înaintea sa, Tache Papahagi (în „Grai și suflet" VI (1934), p. 369–370).

[23] Pentru greaca veche, cf. E. Schwyzer, *Griechische Grammatik*, II, München, 1950, p.21.

[24] Cf., printre altele, Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*, ediția a doua, București, 1974 (*Introducere*, p. 58–84).

[25] Th. Capidan, *Réponse critique au Dictionnaire kutsovalaque de C. Nicolaidi*, București, 1909; lucrarea figurează la *bibliografie*.

[26] P. 249: „du tableau initial de 200 mots considérés comme albano-roumains communs, 28 mots ont leurs correspondants en grec, tandis qu'on n'en trouve que 13 en roumain, et quelques mots sans étymologie se rapportent aussi à l'espace hellénique méditérranéen".

[27] Celorlalte componente ale vocabularului aromânei (pe origini), autorul le rezervă un număr mai mare de pagini, după cum urmează: elemente slave (3 p.), albaneze (4 p.), grecești (8,5 p.). A. Lazarou nu se ocupă de cuvintele provenite din turcă sau din alte limbi, considerîndu-le — pe toate — intrate în aromână prin greacă: „Les termes turcs et d'autres mots d'origines diverses entrèrent *sûrement* dans l'idiom aroumain par l'intermédiaire de la langue grecque" (p. 242; subl. n.).

[28] Unele dintre ele nu au această origine (de exemplu, *cair* = caier), iar altele sînt împrumuturi ulterioare, independente în aromână și în dacoromână (*minie*, *proaspăt* etc.)

Iunie 1987

NICOLAE SARAMANDU
Institutul de Cercetări Etnologice și Dialectologice
București, Nikos Beloiannis 25

CRAI-NOU – ETIMOLOGIE POPULARĂ

DEX – sub *crai* – dă pentru sintagma *crai-nou* sensul „luna în prima ei fază, lună nouă", cu o etimologie din v. sl. *kralj*, probabil preluată din DA, tomul I, partea a II-a, *C*, unde *crai-nou* este trecut ca termen astronomic în Moldova, cu sensul de „lună nouă", față de *crai-vechi* „lună plină". Ca etimon se propune v. sl., bulg., sîrb. *kralj* „rege". DA *(loc. cit.)* menționează și ipoteza lui Weigand (Jahresber. XIX–XX, 53), care credea că sintagma *crai-nou* provine din v. sl. *kraj* „capăt, margine", termen apropiat prin etimologie populară de *crai* „rege"[1]. Mai departe, DA neagă însă această soluție, afirmînd că L. Șăineanu, DU s.v. (referindu-se la termenul polonez *księżyc* „crăișor", „lună", presupunînd legătura cu semiluna, simbolul dominației turcești), ar fi confirmat derivarea termenului românesc *crai-nou* din v. sl. *kralj* „rege".

Scriban, D, s.v. a legat pe *crai-nou* de cuvîntul menționat, v. sl. *kraj*, cu sensul de „capăt, margine", astfel încît *crai-nou* ar fi însemnat „prima margine a lunii care se arată". La fel, Cioranescu, DER, 247, raportează pe *crai-nou* la v. sl. *kraj* „margine", iar Tiktin, DRG, s.v. la v. sl. *kralj* „rege".

Originea cuvîntului fiind în ambele cazuri cea slavă, se cuvine a cerceta mai pe larg domeniul slav. În cazul de față, după părerea noastră, etimologia trebuie considerată v. sl. *kraj* „margine, felie, capăt", și nu v. sl. *kralj* „rege".

În „Dicționarul Academiei Jugoslave" (RHSJ, V, 28) găsim pentru *kraj* următoarele sensuri : 1. „margine, început, capăt, extremitate" ; 2. „colțuc de pîine" ; 3. „prima, ultima fază a lunii (termenul circulă în regiunea sudică a Serbiei)" ; 4. „district, localitate". Nu menționăm aici numeroasele derivate (ca de pildă *krajina* „parte marginală a țării" etc.), dintre care unele existente și în română.

Dicționarele etimologice ale limbilor slave (Berneker, I, p. 605–606 ; Brückner, p. 263 ; Skok, II, p. 176–177 ; Vasmer, I, p. 654 ; Bezlaj, II, p. 79 ; BER, II, p. 706–707 ; Holub–Kopečny, p. 184–185 ș.a.) derivă v. sl. *kraj* „margine, felie" din verbul *krojiti* „a tăia", așa că la început *kraj* a trebuit să însemne „o parte, o bucată tăiată din ceva, felie".

În limba slovenă *kraj* are sensurlie : 1. „sfîrșit, capăt, margine, felie" ; 2. „borul pălăriei" ; 3. „district, localitate", iar *krajec* (diminutiv al lui *kraj)* are sensurile : 1. „prima, ultima seceră a lunii" ; 2. „borul pălăriei" ; 3. „colțuc de pîine". De asemenea, expresia *luna je v krajcu* înseamnă „luna în prima sau în ultima ei fază". Există și forma diminutivală a lui *krajec*, el însuși diminutiv, și anume *krajček*, cu sensurile : 1. „seceră a lunii" ; 2. „colțuc de pîine" ; 3. „parte mică de ceva, bucățică" (vezi SSKJ, II, p. 464–465).

BER, explicînd originea cuvîntului *kraj* „capăt", afirmă despre *crai-nou* că provine din bulgară *(kraj* „margine"), care l-ar fi împrumutat din sîrbocroată.

În alte limbi slave : ucraineană (cf. SUM, IV, p. 322 ; Hrinčenko, II, p. 298, 441), rusă (cf. Sreznievski, I, p. 1311 ; SRJ, VIII, p. 8–10), polonă (cf. SJP, VIII, p. 334 ; Reczek, p. 168), cehă (cf. SSč, II, p. 123–125), slovacă (cf. SSJ, I, p. 760–761), termenul *kraj* înseamnă „capăt,

margine, sfîrşit; coltuc de pîine, brînză" etc., „parte marginală" sau pur şi simplu „bucată tăiată".

După cum am văzut, în ceea ce priveşte sintagma *crai-nou*, cele mai apropiate corespondente din punct de vedere semantic şi lexical le găsim în sîrbocroată şi slavonă. În celelalte limbi slave, pentru *crai-nou* există formule ca *molodaja luna*, *serp luny* (rusă), *novolunije* (bulgară), *mlada mesečina* (macedoneană), *sierp księżyca*, *młody* sau *nowy księżyc* (polonă) etc. Nu ne vom ocupa aici de termenul polonez, care ar fi intrat în limbă, după părerea lui W. Kupiszewski (*Polskie słownictwo z zakresu astronomii i miar czasu*, în „Rozprawy Uniwersytetu Warszawskiego, Varşovia, 1974, p. 27—137) (care reia părerea mai veche a lui Brückner), din gîndirea medievală, în care luna era denumită *mały ksiądz* (cneaz mic), faţă de soare, numit *welki ksiądz* (cneaz mare). Nu ne pare probabilă legătura semantică dintre pol. *księżyc* „cneaz mic" şi *crai-nou* la români. În ciuda multiplelor posibilităţi de interferenţă lingvistică, este greu de înţeles faptul că românii ar fi împrumutat pe *crai*, şi nu pe *cneaz* pentru noţiunea aici în discuţie. La fel, nu ne pare acceptabilă legătura pe care o face Şăineanu cu semiluna, ca simbol al puterii turceşti.

Referindu-ne la limba slovenă, observăm că ea oferă adesea lingviştilor informaţii interesante, aşa cum, pe de altă parte, româna, albaneza, maghiara etc., care au preluat de-a lungul istoriei anumite cuvinte slave, păstrează adesea semantismul lor originar. Dacă examinăm primele trei sensuri ale termenului sloven *krajec* (diminutiv al lui *kraj*), adică „borul pălăriei", „coltuc de pîine", „luna în prima şi ultima ei fază", vedem că în toate cazurile forma geometrică este aceeaşi, „felie semirotundă".

Presupunem că etimologia *kralj* „rege" a fost acceptată de mulţi lingvişti români din cauza lipsei unui material lexicografic amănunţit sîrbocroat şi sloven.

Crai „seceră a lunii" ar fi intrat, după părerea noastră, în română din graiurile vechi sud-slave, păstrînd înţelesul primar de „parte tăiată, felie, colţ" al unui obiect tăiat rotund. Compusul *crai-nou* este o contaminare cu *lună nouă*, termen răspîndit în majoritatea limbilor indoeuropene.

În concluzie, credem că putem afirma cu certitudine că sintagma *crai-nou* este înţeleasă ca provenind din *crai* „rege", datorită etimologiei populare. Cuvintele v. sl. *kralj* „rege" şi *kraj* „margine, bucată", „felie" (*kralj* > *crai*; *kraj* > *crai*) au creat în română omonime.

ABREVIERI

Cioranescu, DER — Al. Cioranescu, *Diccionario etimológico rumano*, Madrid, 1958.
Scriban, D. — A. Scriban, *Dicţionaru limbii româneşti*, Iaşi, 1939.
Şăineanu, DU — L. Şăineanu, *Dicţionar universal al limbiei române*, Craiova, ed. VI, 1929.
Tiktin, DRG — H. Tiktin, *Dicţionar român-german*, Bucureşti, I—III, 1897—1925.

BER — *Bălgarski etimologičen rečnik*, I—III, Sofia, 1979—1986.
Berneker — E. Berneker, *Slavisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1908—1913.
Bezlaj — F. Bezlaj, *Etimološki slovar slovenskega jezika*, Ljubljana, 1976—1982.
Brückner — Al. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa, 1970.
BTR — *Bălgarski tălkoven rečnik*, Sofia, 1963.
Gerov — N. Gerov, *Rečnik na bălgarskija ezik*, Sofia, 1976.
Holub — Kopečny — J. Holub, F. Kopečny, *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha, 1952,
Hrinčenko — S. Hrinčenko, *Slovar ukrainskogo jazika*, Kiev, 1908.
Reczek — S. Reczek, *Podreczny słownik dawnej polszczyzny*, Wrocław—Warszawa—Kraków, 1968.

RHSJ	*Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb, 1898–1903.
SJP	*Słownik języka polskiego*, Warszawa, 1966 et passim.
Skok	P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskog ili srpskog jezika*, Zagreb, 1971–1973.
Sreznievski	I. I. Sreznievski, *Materialy dlja slovarja drevene-ruskogo jazyka*, Petersburg, 1895.
SRJ	Akademija Nauk SSSR, *Slovar' ruskogo jazyka*, Moscova, 1981.
SSč	J. Gebauer, *Slovník staročeský*, Praha, 1970.
SSJ	*Slovník slovenského jazyka*, Bratislava, 1959.
SSKJ	*Slovar slovenskega knjižnega jezika*, Ljubljana, 1975–1985.
SSuM	*Slovar staroukrajinskoj movi*, Kiev, 1977.
SUM	*Slovnik ukrainskoj movi*, Kiev, 1973.
Vasmer	M. Vasmer, *Etimologičeskij slovar ruskogo jazyka*, Moscova, 1964–1973.

NOTE

[1] De fapt, in DA trimiterea la Weigand este indirectă ; in realitate, in „Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache" XIX–XX (1913), 53, figurează un articol al lui Rudolf Weidelt, *Semasiologische Untersuchung*, care trimite la Weigand („nacht Weigand"), fără a indica sursa concretă.

Iunie 1987

VIDA RUS
Iugoslavia

Actes du XVIIe Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes (Aix-en-Provence, 29 août — 3 septembre 1983). Avant-propos par Jean-Claude Bouvier. Aix-en-Provence, Publications Université de Provence. Vol. 1 — 1986 ; vol. 2, 3 — 1985 ; vol 4 — 1986 ; vol. 5 — 1984 ; vol. 6 — 1986 ; vol. 7 — 1985 ; vol. 8 , 9 — 1986.

Congresele internaţionale de lingvistică şi filologie romanică au reflectat dintotdeauna problematica şi orientările la zi ale domeniului. Este, ca urmare, evident că o recenzie a lucrărilor prezentate într-o astfel de întîlnire ştiinţifică reprezintă prilejul cel mai nimerit de referire la principalele aspecte ale lingvisticii romanice din perioada respectivă.

Congresul la ale cărui „Acte" ne vom opri în paginile următoare s-a ţinut la Aix-en-Provence, sub preşedinţia ilustrului lingvist Eugenio Coseriu, preşedintele de atunci al Societăţii de Lingvistică Romanică, şi a fost organizat de romaniştii de la Universitatea din Provence, în colaborare cu Societatea de Lingvistică Romanică. După cum sîntem informaţi de Jean-Claude Bouvier în scurtul său „cuvînt înainte" la cele nouă volume apărute, congresul a cunoscut o amploare deosebită, bucurîndu-se de participarea a aproape 700 de persoane şi reprezentînd o săptămînă de muncă intensă : au fost citite 290 de comunicări ştiinţifice, repartizate în 8 secţii, la care se adaugă 7 mese rotunde în care au fost discutate principalele orientări ale lingvisticii şi filologiei romanice contemporane.

Lucrările publicate în cele 9 volume (însumînd cca 4 500 de pagini)[1] reflectă, în întreaga ei complexitate, problematica lingvisticii şi filologiei romanice actuale, punctele de contact ale acesteia cu diverse aspecte ale teoriei lingvistice, ca şi contribuţia ei la dezvoltarea lingvisticii generale [2]. Lucrările relevă două aspecte importante ale evoluţiei lingvisticii romanice în ultimele decenii. Pe de o parte, remarcăm transformări importante în ceea ce priveşte panorama limbilor studiate de lingvistica romanică, de la limbile şi dialectele propriu-zis romanice (unde se include şi problematica limbilor romanice culturale „în curs de elaborare sau de emancipare", cum ar fi corsicana, catalana etc.), pînă la limbile creole cu bază romanică (portugheză sau franceză). Pe de altă parte, asistăm la o îmbogăţire remarcabilă a problematicii de natură teoretică şi metodologică abordate în studiile de lingvistică romanică : de la istoria gramaticii la raportul dintre lingvistica romanică şi lingvistica generală şi la aplicarea orientărilor teoretice actuale în cercetarea unor aspecte sincronice şi diacronice ale limbilor şi dialectelor romanice, de la cercetarea variaţiei sociolingvistice şi a variaţiei lingvistice în spaţiu la studiul interferenţei lingvistice şi al tipologiei generale şi romanice, de la cercetările de stilistică retorică şi poetică la discursul oral şi la critica şi editarea textelor.

Limba română s-a bucurat şi la acest congres de un statut deosebit, constituind obiectul unor lucrări datorate specialiştilor români, bucurîndu-se de atenţia unor lingvişti străini, care abordează mai ales aspecte ale evoluţiei ei istorice, şi fiind în mod constant introdusă în studiile de tipologie romanică şi de lingvistică romanică comparată.

Ne vom referi mai întîi, pe scurt, la contribuţiile româneşti.

Romulus Todoran *(Différenciations de l'élément latin du daco-roumain*, vol. 6, p. 445—461) face o sinteză asupra celor mai vechi diferenţieri dialectale în limba română (/ĉ, ĝ/ — /ţ, d̦/ ; rotacismul ; dispariţia lui [n] în *una, granum* etc. ; *căroare — căldură, baş — sărut, furnu — cuptor, disec — despic* etc.) şi în dacoromână *(staur — staul ; frasin — frapsin ; uşor, păşune — uşcior, păşciune ; sumete — sufleca (sufulca) ; rinichi — rărunchi ; scupire — stupire* etc.), unele dintre acestea reflectînd diferenţieri dialectale în latina populară. Autorul conchide, pe bună dreptate, că aceste fapte reprezintă dovezi de necontestat în favoarea ipotezei că limba română s-a format pe un teritoriu vast, la nordul şi la sudul Dunării (cf. şi faptul că formele *uşcior, păşciune, sufulca, rărunchi, stupi* nu sînt atestate în dialectele româneşti sud-dunărene).

După ce reaminteşte cîteva dintre trăsăturile generale ale limbii române (arie laterală care păstrează multe cuvinte latineşti dispărute în alte regiuni ale Romaniei, forţa ei asimilatoare etc.) şi întreprinde o scurtă incursiune în istoria culturală a românilor, Gheorghe Bulgăr *(Roman et non-roman dans le léxique roumain contemporain*, vol. 3, p. 263—270) analizează sintetic raportul dintre elementul romanic şi cel nonromanic în lexicul diverselor stiluri : stilul ştiinţific, administrativ, stilul presei şi limbajul scriitorilor. Elementul nonromanic, în inferioritate netă în toate stilurile, se dovedeşte mai rezistent în limba operelor literare, în care are o funcţie stilistică.

Adela-Mira Tănase *(Correspondances phonologiques franco-roumaines en diachronie*, vol. 2, p. 287—299) încearcă să evidenţieze cîteva asemănări între evoluţia fonetică a limbii române şi evoluţia fonetică a limbii franceze: nazalizarea vocalică, apariţia lui [ə], diftongii de tipul [ea], [oa].

Lucrarea rămîne interesantă ca abordare a nivelului de suprafaţă pe secţiuni sincronice în diacronie (pentru o analiză a acestor fenomene fonetice româneşti în context romanic, cf. şi Sala 1976).

Completarea acestei perspective cu una care ar avea în vedere specificitatea proceselor fonologice în cele două limbi ar fi, după părerea noastră, oportună. S-ar putea constata, de pildă, că procesele fonologice implicate în nazalizare sînt diferite în română şi franceză: în română vocalele nazale se închid (fenomen foarte vechi, de dată română comună), pe cînd în franceză aceste vocale se deschid (sistemul vocalelor nazale în franceză fiind, din acest punct de vedere, singular; cf. Ruhlen 1978). În ceea ce priveşte apariţia vocalei [ə], am releva aici doar faptul că româna nu cunoaşte confuziile de timbru vocalic care apar în franceză (evoluţia lui [e] la [ə] în română se datoreşte unor procese fonologice specifice; cf. şi Uriţescu 1986). O abordare de acelaşi tip ar fi relevantă şi în ceea ce priveşte diftongii [ea] şi [oa].

Ioan Baciu *(Le datif possesif roumain dans le contexte des langues romanes*, vol. II, p. 349—359) face o analiză detaliată a dativului posesiv în română, comparîndu-l cu acelaşi fenomen în alte limbi romanice (franceză, portugheză, italiană, spaniolă). Ipoteza de la care pleacă autorul este că dativul posesiv nu apare în română numai la pronumele personal şi reflexiv, ci şi la substantiv şi alte pronume, ipoteză justificată prin analiza pe care o întreprinde. Ni se pare însă că problematica unor propoziţii de tipul *Vecinului i s-a măritat fata* este mai complexă şi trebuie lămurită pe baza unei analize detaliate a aşa-numitului fenomen de „reluare" a complementului indirect (cf. *I s-a măritat fata* şi *I s-a măritat fata, vecinului*, dar **Vecinului s-a măritat fata)*, analiză care, după părerea noastră, ar putea lămuri apariţia dativului posesiv la substantive (fenomen original pe plan romanic). Interpretarea schiţată de Ioan Baciu poate oferi un punct de plecare pentru o asemenea analiză.

Două dintre contribuţiile româneşti reprezintă analize contrastive ale unor microsisteme în română şi franceză.

Maria Ţenchea *(Le système des prépositions temporelles en français et en roumain*, vol. II, p. 818—827) analizează structura semică (folosind trăsăturile distinctive de tip binar) a cîmpului semantic al relatorilor prepoziţionali temporali în franceză şi română, relevînd şi importanţa unor asemenea analize din punct de vedere teoretic (cf. posibilitatea descoperirii universaliilor lingvistice pentru diferite domenii semantice) şi aplicativ.

Lucrarea Eugeniei Arjoca reprezintă o interesantă analiză a microsistemului verbelor de gîndire în franceză şi română, bazată pe principiile semanticii structurale, autoarea reuşind să evidenţieze structurile formale ale microsistemelor avute în vedere. Este de reţinut, de asemenea, încercarea de a construi o bază pentru analiza semantică a discursului (analiza unor seme contextuale ni se pare plină de sugestii în acest sens).

Cunoscuta editoare a operei eminesciene, Aurelia Maria Rusu, face o demonstraţie riguroasă a ceea ce trebuie să însemne o ediţie ştiinţifică, o ediţie care să pună în valoare toate elementele care pot contribui la întregirea imaginii unei opere şi a unei personalităţi *(Que se cache-t-il sous la leçon manquée?*, vol. 9, p. 331—347). Comparaţia dintre lectura unui fragment din proza eminesciană în ediţia autoarei (M. Eminescu, *Opere*, VI. *Proză literară*, Editura Minerva, 1982, p. 342) şi lectura aceluiaşi fragment într-o ediţie anterioară, ca ilustrare a principiilor metodologice formulate în lucrare, ni se pare revelatoare.

Ne vom opri în continuare la cîteva dintre referirile mai importante la limba română prezente în lucrările unor cercetători străini [3], comentate în ordinea volumelor în care apar.

Witold Mańczak *(Le sarde est-il la langue romane la plus archaïque?*, vol. 2, p. 111—131) propune, pentru stabilirea caracterului arhaic al unei limbi romanice, folosirea criteriului frecvenţei faptelor de limbă cercetate pe texte. După ce stabileşte că italiana este mai arhaică decît sarda (pe baza comparaţiei unui fragment latin din *Vulgata* cu traducerea lui în sardă şi italiană, calculînd frecvenţa păstrării scheletului consonantic al cuvintelor latineşti în cele două limbi romanice), extinde analiza la alte patru limbi romanice, comparînd fragmente ale *Evangheliei* în latină, italiană, spaniolă, franceză şi română. Autorul ajunge la concluzia că italiana este cea mai arhaică (adică cea mai apropiată de latină), urmîndu-i spaniola şi franceza, româna fiind cea mai inovatoare.

Metoda ni se pare însă relativă. În primul rînd, frecvenţa nu este nici pe departe singurul criteriu pentru stabilirea importanţei faptelor de limbă (iar semnificaţia acestui criteriu depinde de nivelul de limbă pe care îl avem în vedere). În al doilea rînd, referirea la scheletul consonantic al cuvintelor este superfluă, din moment ce principiul nu este definit (autorul recurgînd, în ultimă instanţă, la principiul etimologic). În sfîrşit, se impune să precizăm că în cazul acesta ceea ce comparăm reprezintă un singur aspect al limbii — limba scrisă —, un nivel nonnatural (cf. Ivănescu 1972) şi, ca atare, puţin reprezentativ pentru caracterizarea unei limbi (naturale). O referire la limba română populară ar schimba, aşadar, concluziile

autorului. Spicuim, spre ilustrare, cîteva exemple (în toate aceste cazuri, la W. Mańczak româna este considerată diferită de latină; autorul nu face nici o diferență între cazurile în care cuvintele latinești au fost înlocuite cu alte cuvinte latinești și cazurile în care ele au fost înlocuite cu forme de alte origini): lat. *aut*, rom. *sau* (dar cf. rom. *au, o)*; lat. *et*, rom. *și* (dar cf. v. rom. și rom. dial. *e)*; lat. *filia*, rom. *fată* (dar cf. rom. *fie, fil'e, fiică)*; lat. *mori*, rom. *pieri* (dar cf. rom. *muri*; lat. *pulvis*, rom. *praf* (dar cf. rom. *pulbere)*; lat. *tempus*, rom. *vreme* (dar cf. rom. *timp)* [4] etc. Pentru unele dintre aceste cazuri este necesar să ne amintim ceea ce spunea Alf Lombard despre limba română (citat și de Gheorghe Bulgăr în prezentele „Acte", vol. III, p. 267): „Le roumain est à l'égard des mots étrangers une langue hospitalière, un peu comme l'anglais".

Helmuth Frisch (*Le français et le roumain: langues lexicologiques ou langues grammaticales?*, vol. 2, p. 131—148) analizează gradul de motivare a vocabularului limbilor română și franceză (pornind de la ideea lui Saussure că există „un passage continuel du motivé a l'arbitraire et de l'arbitraire au motivé") printr-o metodă simplă și interesantă: ia primele 100 de cuvinte cu litera „b" din două dicționare de buzunar și le clasifică în funcție de gradul de motivare: gradul 1 dacă ambele părți sînt motivate, gradul 0,5 dacă numai o parte este motivată, gradul 0 dacă nici o parte nu este motivată. Rezultatul este că româna apare ca o limbă lexicologică, iar franceza ca o limbă gramaticală.

Ni s-ar părea interesant ca metoda să fie aplicată pe un corpus de cuvinte mai cuprinzător, gradul de motivare putînd să fie stabilit și prin confruntarea cu diferite categorii de vorbitori nativi. Se cuvine să menționăm, în acest context, faptul că unii lingviști au ajuns la concluzii diferite tocmai în ceea ce privește motivarea în română și franceză (cf. Stan 1963, 1982; pentru abordarea rolului factorului psihologic în organizarea vocabularului, cf. și Coteanu, Forăscu și Bidu-Vrănceanu 1985).

Henri Guiter (*Valeurs discriminantes des composantes linguistiques*, vol. 2, p. 221—249) încearcă să stabilească distanța lingvistică dintre diferite limbi romanice (româna, spaniola, portugheza, franceza, provensala, italiana, catalana) pe baza metodei globale aplicate de autor în cercetările sale dialectometrice, vizînd evidențierea rolului fiecărei componente lingvistice (fonetică, lexicală și morfosintactică). Pentru componenta lexicală ia în considerare 100 de cuvinte neculturale, pentru cea fonetică — 34 de trăsături fonetice „importante", iar pentru cea morfosintactică — procentajele de întrebuințare a elementelor aceleiași categorii gramaticale (verbe auxiliare, pronumele personale, pronumele demonstrative). Este interesant, credem, să notăm cîteva dintre concluziile autorului în ceea ce privește limba română (care, împreună cu franceza, se prezintă ca „relativ aberantă"): cea mai mică distanță fonetică există între română și provensală (56%) și română și italiană (62%), cea mai mare, între română și spaniolă (83%, maximă în domeniul romanic), urmînd apoi distanțele dintre română și franceză (77%), catalană (74%), portugheză (71%); în ceea ce privește distanța lexicală dintre română și celelalte limbi romanice, aceasta tinde către limita maximă: provensală (28%), spaniolă (25%), catalană și italiană (24%), portugheză (23%), franceză (33%, limită maximă); în privința morfosintaxei, cea mai mică distanță există între română și franceză (18%), română și provensală (23%), iar cea mai mare între română și următoarele limbi romanice: portugheză (39%), italiană (29%), spaniolă și catalană (26%).

Fără să diminuăm importanța unor astfel de rezultate, ni se pare totuși că metoda suscită cîteva nelămuriri. Ne vom mărgini aici doar la cele referitoare la fonetică. Situarea cercetării la un nivel mai abstract în acest domeniu (observația este valabilă, credem, și pentru nivelul morfosintactic) ni s-ar părea mai adecvată (cf., în acest sens, procedeul aplicat de J. Séguy în atlasul său, componentele referitoare la fonetica istorică și la fonologie), putînd lua în considerare atît procesele fonetice, cît și rezultatele lor fonologice, mai ales că formele de suprafață reprezintă rezultatul mai multor procese fonologice și morfofonologice (acestea din urmă, pe nedrept neglijate). Dacă totuși luăm în considerare numai corespondentele de suprafață ale unor sunete latinești, pentru a ajunge la rezultate mai exacte ar trebui să se aibă în vedere toate variantele, stabilindu-se o ierarhie exactă, bazată pe analiza exhaustivă a formelor în care apar și pe frecvență, căci altfel nu mai avem, mai ales pentru limbi cu o morfofonologie bogată, corespondența „o trăsătură = o asemănare sau o diferență", iar alegerea variantelor poate fi arbitrară. Cf. faptul că, de exemplu, pentru [kw] + [a] în română este ales rezultatul [k] (pornindu-se de la *quando)*, neglijîndu-se rezultatul [p] (care este, de altfel, cel regulat: lat. *equa* > rom. *iapă)*; cf. și [w] > ∅ (pentru care vezi Sala 1976; Urițescu 1981); cf. și *ŏ* liber > *o*/[wa], *ŏ* + [kt] > [wa] (+ *pt*) (neglijîndu-se forme ca *opt* < lat. *octo)*, *ŏ* în silabă închisă > [wa] etc. (în acest din urmă caz, dar și în altele, contextele fonetice sînt irelevante atît pentru română, cît și pentru alte limbi romanice).

În sfîrșit, nivelul de limbă avut în vedere nu este întotdeauna clar. Referindu-ne la română, dacă pentru cele mai multe fenomene se pleacă de la limba română literară contemporană, pentru lat. *a* + [w] > rom. *a* [+ w] nivelul nu mai poate fi acesta, căci rom. [aw], corespunzînd lat. [aw], nu se mai păstrează decît dialectal și în contexte limitate (cf. și rom. [wn], pentru lat. *-mn-*). Pe de altă parte, româna are, pentru „femeie", atît *femeie* (citat de

Guiter), cît și *muiere* (dacă luăm în considerare limba populară ; primul are, desigur, altă etimologie decît fr. *femme*, prov. *femo)* [5].

Rodney Sampson *(Observations sur la diphtongaison de /ɛ/ en* **ie** *en protoroumain*, vol. III, p. 79—88) formulează o nouă ipoteză în legătură cu diftongarea lui /ɛ/ în „protoromână" : fenomenul a fost împrumutat dintr-o altă „variété du latin régional", anume din regiunile apropiate ale Italiei, „pour des raisons surtout sociolinguistiques", fiind apoi generalizat dincolo de contextele metafonice. Ipoteza nu ni se pare însă demonstrată. Pe lîngă faptul că „scenariul" creat de autor nu are o bază faptică (el se bazează în exclusivitate pe presupuneri, care pleacă probabil de la structura explicațiilor de tip sociolingvistic din literatura contemporană), lucrarea ocolește o serie de probleme, între care am menționa faptul că în secolul al V-lea (cînd și R. Sampson acceptă că s-ar fi produs diftongarea lui /ɛ/ ; cf. Rosetti 1986 : 93 ; Șiadbei 1957 : 477 ; Sala 1976 : 201) nu se mai poate vorbi de o pătrundere a unor fenomene fonetice din Italia în „protoromână" (vezi Rosetti 1986 : 87 ; Ivănescu 1980 : 179 ; cf. și Fischer 1985 : 197 ș.u.). Ipoteza lui R. Sampson nu explică, de altfel, nici evoluția lat. *ŏ* accentuat în limba română. Este mai probabil, așadar, că fenomenul trebuie socotit în continuare un proces fonologic natural legat de evoluția vocalelor relativ mai lungi sub accent (Rosetti 1947 : 93 ș.u.), proces care poate fi comparat cu diftongarea de tip nondifuz descrisă de Andersen (1972 : 25—26), mai ales că /ɛ/ (și /ɔ/, în limbile în care a existat) poate fi considerat ca fiind mai net marcat din punct de vedere al trăsăturii [$\pm$ închis] decît vocalele /e/, /o/. Fenomenul este, de altfel, frecvent atestat : cf., de exemplu, ca să rămînem în aria balcanică, evoluția lui /ɛ/ de origine indo-europeană în albaneză (Huld 1984 : 154 ; cf. și Șiadbei 1957 : 477), ca și fenomenul asemănător care poate fi presupus pentru geto-dacă (ILR II : 316), fenomen care îl face pe Georgiev (1960) să presupună că diftongarea lui /ɛ/ latinesc în română s-ar datora influenței substratului.

Cunoscutul specialist în meglenoromână, Petar Atanasov, face o sinteză originală, cu considerații de natură sociolingvistică, asupra influenței slave asupra dialectelor românești din sudul Dunării, în special asupra meglenoromânei *(La romanité sud-danubienne à la lumière du bilinguisme slavo-roman*, vol. V, p. 260—272). Autorul citează unele fapte noi și interesante în ceea ce privește efectul bilingvismului slavo-român asupra meglenoromânei (cf., de exemplu, întrebuințarea cu valoare „nontestimonială" a perfectului compus inversat în meglenoromână ; cf. și Atanasov 1984 : 527—528).

G. Piccillo *(Particularités dialectales moldaves dans les textes roumaines des missionaires italiens (XVIIe—XVIIIe siècles)*, vol. VI, p. 427—443) adaugă atestări noi unor fenomene fonetice dialectale (moldovenești) sau populare : diftongarea vocalelor [e] și [o], evoluția lui [i] la [u] după labiale, palatalizarea labialelor.

Extrem de bine documentată și convingătoare ni se pare lucrarea cercetătoarei italiene Teresa Ferro *(A proposito dell'origine delle formule romene di identificazzione del tipo* '*nome proprio* + *genitivo del nome del padre (o della madre)*', vol. VI, p. 538—551). Pe baza unei impresionante informații referitoare la latina balcanică, dar și la alte arii ale Romaniei, autoarea demonstrează că sistemul românesc popular de nume (tipul *Ion al lui Simion, Ion al Mariei* etc.) poate fi socotit, cel puțin parțial, un continuator al sistemului de nume traco-dacic.

În sfîrșit, Marinella Lörinczi Angioni *(Nouvelles données pour l'établissement d'une probable tradition graphique latino-moldave. L'orthographe polonaise chez M. Costin et D. Cantemir*, vol. IX, p. 319—330) aduce argumente interesante și, după părerea noastră, convingătoare în favoarea ipotezei că și în Moldova (nu numai în Transilvania și Banat) se poate vorbi de o tradiție grafică latino-română premodernă. Autoarea citează în acest sens, în afară de ortografia latino-poloneză folosită de Luca Stroici (1593), folosirea ortografiei latinești de către Miron Costin (faimosul glosar latino-român din cronica poloneză, numele de locuri, de fluvii, de grade ierarhice din scrierile acestuia) și D. Cantemir (liste de cuvinte scrise „à la polonaise" în *Descriptio Moldaviae)*.

Putem spune, în concluzie, că lucrările publicate în „Actele Congresului Internațional de Lingvistică și Filologie Romanică" de la Aix-en-Provence constituie o contribuție importantă la cercetarea limbii române în context romanic.

Vom încerca în continuare să caracterizăm pe scurt cele nouă volume de acte, relevînd, într-o selecție care prin forța lucrurilor este prea severă și subiectivă, cîteva idei care ni se par interesante.

Volumul 1, intitulat *Linguistique générale et linguistique romane. Histoire de la grammaire*, 503 p., începe cu două conferințe, prezentate în ședință plenară de Yakov Malkiel și Marc Wilmet.

Yakov Malkiel *(Linguistique générale et linguistique romane (des deux côtes de l'Atlantique)*, p. 13—32) face un interesant istoric al strădaniilor lingvisticii romanice de a se impune în lingvistica generală, pledînd pentru o mai largă colaborare a romaniștilor cu specialiștii din alte domenii ale lingvisticii. Modelul de contribuție a romanisticii la lingvistica generală este, se pare, pentru Malkiel de natură diacronică, autorul propunînd romaniștilor, pentru sfîrșitul acestui secol, să studieze tipologia dezagregării „limbilor-mamă". „Ne visant, dans ce contexte,

qu'au bien-être des études diachroniques, je crois qu'en matière d'étiologie (c'est-à-dire, en ce qui concerne l'enchevêtrement, ou emboîtement ou engrènement des facteurs qui contribuent à l'évolution d'une langue particulière, ou du langage comme faculté humaine), le romanisant peut aspirer à faire une contribution de très haut niveau, s'il apprend à saisir sa chance" (p. 31).

Marc Wilmet (*La grammaire et les grammairiens « du syntagme nominal »*, p. 33—48) pledează pentru revenirea la distincțiile lui N. Beauzée (*Grammaire générale*, 1767) pentru analiza comportamentului articolului în discurs.

Cele mai multe contribuții din această parte a volumului aplică sau discută anumite principii teoretice. Face excepție însă B. Bicharkjian (*L'évolution des langues romanes et l'évolution de l'homme*, p. 53—71), care încearcă să demonstreze, într-un mod interesant, dar, după părerea noastră, neconvingător (căci scapă din vedere două atribute esențiale ale limbii: sistem cognitiv avînd ca funcție principală comunicarea), că evoluția limbajului uman este pedomorfică, fiind determinată de factorii biologici care determină evoluția omului (am mai putea adăuga, poate, că unele dintre elementele care stau la baza analizei lingvistice întreprinse de Bicharkjian au fost valorificate în teoria lingvistică ; cf., pentru fonologie, Donegan și Stampe 1979 ; Andersen 1973).

Am mai aminti aici cîteva lucrări.

Arianna Uguzzoni (*Prospettive e limite della foneticità in sincronia e in diacronia*, p. 109—119) întreprinde o critică a fonologiei naturale și a fonologiei generative naturale, pledînd pentru luarea în considerare a factorilor structurali și sociolingvistici, precum și pentru punerea în valoare a cercetărilor de fonetică experimentală. De acord cu autoarea, am adăuga doar, pentru a-i face dreptate lui David Stampe, creatorul fonologiei naturale, că în fonologia naturală a fost propus un „blocking device" care ia în seamă factorii formali (cf. Stampe 1969 ; Donegan și Stampe 1979 ; numai fonologia generativă naturală tinde să excludă în totalitate factorii formali ; cf. și Urițescu 1986), iar în ceea ce privește punerea pe prim plan a factorilor formali, cu admiterea parțială a determinării naturale, trebuie citată o întreagă direcție a fonologiei generative (cf. Basbøll 1980 ; Urițescu 1986).

Chantal Rittaud-Hutinet (*Composantes phonologiques de l'interaction et stratégies discursives*, p. 121—136) propune o interesantă analiză a elementelor fonice implicate în discurs, pe linia cercetărilor de tip pragmatic. Premisa autorului este demnă de reținut: „Ainsi la phrase, entendue comme un ensemble ordonné de mots ayant une certaine signification, est-elle doublée d'une autres phrase, constituée d'un ensemble ordonné de marqueurs sonors ayant eux aussi une signification" (p. 123).

În sfîrșit, Robert Martin (*La notion sémantique d'univers de croyance*, p. 287—295) demonstrează importanța noțiunii de „univers de credințe" pentru teoria semantică fondată pe valorile de adevăr.

Volumul se încheie cu lucrările prezentate la masa rotundă *État actuel de la sémantique romane*, coordonată de Robert Martin (care este și autorul expunerii introductive cu același titlu, sinteză originală asupra semanticii poststructuraliste, caracterizate, după autor, prin interesul acordat unităților superioare cuvîntului, prin lărgirea cîmpului de investigație și prin deschidere interdisciplinară). Celelalte două contribuții sînt semnate de Bernárd Pottier — *La sémantique et son environnement* (care prezintă un model teoretic de analiză semantică a textului bazat pe trei nivele : logic, lingvistic (potențial) și enunțiativ) și Christian Rohrer — *Pour une sémantique du texte: la théorie des représentations discursives, illustrée à l'aide du plus-que-parfait et du passé antérieur* (o ilustrare a teoriei „reprezentărilor discursive", dezvoltată de H. Kamp, pe baza semanticii logice a lui R. Montague).

Volumul 2, *Linguistique comparée et typologie des langues romanes*, 589 p., se deschide tot cu două conferințe, prezentate, în ședință plenară, de Joseph Herman și Mario Wandruszka.

Joseph Herman (*La différenciation territoriale du latin et la formation des langues romanes*, p. 13—62) prezintă o sinteză originală a ultimelor rezultate obținute într-un domeniu de cercetare cu o istorie lungă, nu rareori controversat : acela al diferențierilor dialectale în latina populară și al raporturilor de continuitate dintre aceste diferențieri și trăsăturile sistematice ale diverselor limbi romanice. Această continuitate s-a reafirmat în ultimii ani pe fundalul unei schimbări metodologice : studiul cantitativ al textelor simptomatice, schimbare bazată ea însăși pe o reorientare cu rădăcini mai vechi : studiul latinei populare din perspectiva latinei, perspectivă diferită de cea bazată pe proiectarea trăsăturilor romanice asupra latinei populare (ultima fiind însă, am adăuga noi, un complement necesar și de multe ori revelator al celeilalte). Cu toate că, nu de puține ori, prin această metodă cantitativă se ajunge doar la confirmarea unor intuiții mai vechi, nu se poate nega plusul de exactitate și, am spune, de optimism realizat. Lucrarea lui Herman ni se pare, în consecință, deosebit de importantă. Am adăuga doar că, după părerea noastră, premisa teoretică nu trebuie să fie aceea, atît de controversată și, credem, falsă în cazul schimbărilor fonetice, că schimbările lingvistice în general se efectuează gradual, în sensul cuprinderii treptate a contextelor specifice sau în sensul extinderii prin variante (p. 24). Ceea ce reflectă textele este doar măsura în care schim-

bările s-au impus în normă (în sensul coserian al conceptului). Ni se pare, de altfel, că în acest fel trebuie să înțelegem și remarca judicioasă a lui Coseriu (1973 : 101) : „el cambio fónico no termina, sino que empieza con la 'ley fonetica' " (cf. și Andersen 1973).

Pentru abordarea unor aspecte referitoare la continuitatea lingvistică latino-romanică din perspectiva latinei, cu considerații statistice, cf., în același volum, lucrarea lui Dieter Wanner (*Protohistoire du placement des clitiques en roman*, p. 389—408) și lucrarea lui Paul A. Gaeng (*Autour du problème de la forme unique nominale dans les langues romanes. Une mise au point*, p. 325—337). Lucrări ca cea a lui Robert de Dardel (*Une nouvelle analyse spatio-temporelle du roman commun (À propos des subordonnants)*, același volum, p. 491—501) ar putea, pe de altă parte, ilustra aplicarea și dezvoltarea metodei bazate pe perspectiva romanică (lucrarea prezintă interes și pentru limba română, întrucît autorul se bazează pe sardă și română, „deux cas extrêmes et particulièrement nets"), iar îmbinarea celor două perspective s-ar putea ilustra, între altele, cu lucrarea Teresei Ferro (vezi *supra*).

Foarte interesantă este și cea de-a doua conferință, *Plurilinguisme au sein de la Romania* (p. 63—95), prezentată în plen de Mario Wandruszka, cunoscută autoritate în domeniu.

Ni se par, între altele, de reținut considerațiile asupra conceptului de „diglosie", termenul „diglosie" devenind, după părerea autorului, ambiguu (mai ales în Europa), avînd în plus gravul inconvenient de a sugera prezența a numai două limbi, „séparées l'une de l'autre par des cloisons étanches, quand la réalité sociolinguistique que nous observons nous présente le spectacle de leur interpénétration en perpétuel mouvement, conduisant à la création de nouvelles formes hybrides" (p. 73). Autorul analizează efectul bilingvismului în sudul Franței (regiune pentru care, în aceleași „Acte", unii cercetători susțin existența diglosiei ; cf. Robert Lafont, vol. 5, p. 303).

Ne vom opri puțin și la alte cîteva lucrări din acest volum.

Žarko Muljačić (*Les 'langues par élaboration' romanes. Notions préliminaires à l'étude de leur génèse et comparaison sur l'axe diachronique*, p. 213—220) propune noi distincții pentru studierea unui aspect care, deși neglijat în mare măsură în teoria lingvistică contemporană, prezintă o deosebită importanță teoretică : specificul evoluției (și structurii) limbilor literare în comparație cu evoluția (și structura) limbilor populare (se cuvine să amintim aici că Ivănescu (1972 : 23) sugera chiar existența a două lingvistici generale : cea a limbilor literare și cea a limbilor populare).

De un aspect al limbilor „în curs de elaborare" (după terminologia lui Kloss, adoptată parțial și de Muljačić) se ocupă și Klaus Bochmann (*Quel modèle de développement lexical pour les langues romanes en voie d'émancipation?*, p. 191—201), care propune elaborarea politicii lingvistice pentru astfel de limbi pe baza comparației cu evoluții paralele sau similare ale altor limbi romanice, pe plan sincronic sau diacronic (autorul citează aici și caracteristicile evoluției limbii române literare în secolul al XIX-lea).

Cunoscuta romanistă engleză Rebecca Posner (*Histoire de la négation et la typologie romane*, p. 263—271) propune o interpretare a cărei semnificație teoretică vizează relația dintre tipul lingvistic și schimbarea lingvistică, pledînd pentru cauzalitate multiplă : „En linguistique diachronique la causation est d'habitude plus complexe et un ensemble de conditions linguistiques et socio-culturelles doit être évoqué pour rendre compte de la différenciation linguistique au cours de l'histoire" (p. 270).

Eugen Roegiest (*Datif ou objet indirect: à propos de la construction factitive*, p. 361—375) propune o nouă analiză a construcțiilor factitive cu „faire" în franceză, spaniolă și italiană (autorul se referă și la specificul acestor construcții în limba română).

Am releva, de asemenea, lucrarea lui Timo Rüho (*Observaciones sobre la redundancia pronominal en ibero-rromance medieval*, p. 377—387), interesantă și pentru studierea fenomenului asemănător din limba română (la recomandarea autorului de a se studia fenomenul pe baza cercetărilor sintactice comparative am adăuga necesitatea studierii acestuia în legătură cu structura discursului), și lucrarea lui Max W. Wheeler (*Sincretismo entre categorías modales y cambio desinencial en el verbo románico*, p. 449—460), care include în comparație și limba română (împreună cu Romania centrală, Romania orientală prezintă schimbările cele mai numeroase).

Masa rotundă *Typologie des langues romanes* este coordonată de Žarko Muljačić, care, în expunerea introductivă, face un scurt istoric al cercetărilor de tipologie romanică, pledînd în general pentru introducerea criteriilor sociolingvistice în cercetările tipologice și relevînd dificultățile definirii tipului romanic în condițiile în care nu dispunem de o cunoaștere prealabilă a tuturor celorlalte tipuri lingvistice din lume.

Rezultatele cercetărilor pe compartimente lingvistice (fonetic și fonologic, morfologic, sintactic și lexical) ni se par însă simplificatoare dacă le raportăm la complexitatea unor modele

de cercetare tipologică cum este cel al ,,tipologiei integrale a limbilor reale", elaborat în ultimele decenii de E. Coseriu, model caracterizat în primul rînd prin ierarhia *normă — sistem — tip* (pentru descrierea generală a acestui model, cf. Saramandu 1986).

Elmar Ternes (*Typologie des langues romanes du point de vue phonétique et phonologique*, p. 541—554) încearcă stabilirea trăsăturilor caracteristice limbilor romanice mai ales la nivelul sistemului fonologic. Rezultatele sînt, fără îndoială, interesante, cu toate că pot suscita cîteva observații. Am adăuga, la cele spuse mai sus, faptul că considerațiile tipologice au în vedere numai segmentele, referindu-se doar sporadic la procesele fonologice și fără a lua în seamă trăsăturile distinctive. Referirea la fenomenele alofonice nu se face nici ea cu consecvență (se vorbește de realizarea neaspirată a oclusivelor surde, de exemplu, dar în cazul nazalizării se vorbește numai de fonemele vocalice nazale, nu și de nazalizare ca proces alofonic). Este greu, pe de altă parte, de dedus în ce măsură trăsăturile stabilite de autor sînt specifice limbilor romanice, în condițiile în care comparația se face, în general, numai cu limbile germanice (numai în cazul vocalelor nazale referirile se fac la limbile ,,naționale" europene). În sfîrșit, ni se pare că distincția dintre limbile populare și limbile literare romanice nu este suficient de clară.

Lucrarea lui Gustav Ineichen (*La morphologie dans la typologie romane*, p. 555—562) încearcă să stabilească rolul morfologiei în cercetarea tipologică, evidențiind în final faptul că tipologia morfologică nu a ajuns încă la rezultate ilustrative (cf. însă, în același volum, comunicarea prezentată de M. Iliescu).

Karl-Herman Körner (*La typologie syntaxique des langues romanes*, p. 563—572) susține ideea corelațiilor de felul celor postulate în cercetarea universaliilor lingvistice, stabilind două serii corelative bazate pe 8—9 fenomene sintactice. Corelațiile nu sînt însă suficient analizate, iar autorul (cum subliniază și Paul Teyssier în intervenția sa) nu face distincție între fenomenele generale și cele marginale sau particulare. În ceea ce privește limba română, am sublinia faptul că existența unui infinitiv ,,flexionné" care ar servi ca imperativ negativ plural, pers. a II-a (p. 568), nu se poate susține. El nu are, în orice caz, realitate psihologică, chiar dacă în textele vechi (și acum, în anumite dialecte, cf. Ionică 1965 : 403—407) este atestat un prohibitiv plural format analogic de la infinitiv (folosit, acesta, ca prohibitiv la sg.; Rosetti 1986 : 507—508). Același lucru se poate spune, credem, și despre imperativul negativ în engadină.

În sfîrșit, Henri Guiter (*Typologie des langues romanes : lexique*, p. 573—578) compară lexicul popular a nouă limbi romanice moderne (portugheza, spaniola, catalana, gascona, provensala, franceza, italiana, sarda și româna). Deși rezultatele sînt interesante, o abordare de acest fel nu face decît să confirme afirmația făcută la aceeași masă rotundă de Gustav Ineichen (p. 557) : ,,Quant au lexique, il faut le ranger dans un ordre différent, qui est d'ailleurs plutôt géolinguistique et non typologique", cu toate că, în fapt, chiar pe plan romanic s-a dovedit că abordarea tipologică a vocabularului este posibilă (cf., în lingvistica românească, Stan 1963; Coteanu, Forăscu și Bidu-Vrănceanu 1985).

Volumul 3, *Linguistique descriptive: phonétique, morphologie et lexique*, cuprinde lucrări cu o tematică foarte variată : analiza unor fenomene fonetice romanice pe plan sincronic sau diacronic (intonația, fonetica normei culte, sandhi, teoria domeniilor prozodice etc.), probleme de morfologie sincronică și diacronică (unele cu implicații teoretice; cf. definirea ambiguității morfologice în lucrarea lui Q. I. M. Mok, aplicarea principiilor gramaticii generativ-transformaționale în explicarea tipologiei pronumelor-subiect în limbile romanice — lucrarea lui L. Vanelli, L. Renzi și P. Benincà — etc.), aspecte ale structurii și dezvoltării lexicului contemporan al unor limbi romanice (Gh. Bulgăr, H. D. Paufler), analize semantice, vocabulare speciale, probleme ale realizării dicționarelor contextuale (M. F. Baclar do Nascimento și M. L. Segura da Cruz) și a dicționarelor dialectale (Claude Poirier), migrația lexicală (D. Kremer), istoria cuvintelor (cf. lucrarea lui T. Franceschi, care propune o abordare metodologică nouă a istoriei complicate a lat. *ficātum*), actele de limbaj (Françoise Letoublon) etc.

Ne vom referi în mod special la două lucrări, care ni se par că suscită unele observații.

Douglas C. Walker (*La chute du /l/ en français du Canada*, p. 89—103) întreprinde o analiză detaliată a unui fenomen lingvistic interesant : căderea lui /l/ în formele pronumelui subiect (tipul *il part* [ipar], *il arrive* [jariv], *ils partent* [ipart], *ils arrivent* [jariv]), ale pronumelui obiect (tipul *il la prend* [japrã], *il faut la prendre* [ifoaprẽn] etc.) și ale articolului (tipul *à la table* [aatab], *sous la mer* [suamer], *chez les autres* [ʃeezot] etc.), încercînd să stabilească regulile. După părerea autorului, fenomenul reprezintă un exemplu ,,des changements phonétiques qui sont aussi grammaticalement conditionnés" (p. 98), reprezentînd un contraexemplu la unele dintre ipotezele fonologiei generative naturale (referitoare la faptul că ,,MP-rules and via-rules never spring into the grammer fully formulated (except where they come into the grammar with borrowed forms)" (Hooper 1976 : 91) și că noile alternanțe apar întotdeauna ca alternanțe motivate fonetic (Hooper 1976 : 102)).

Deși ipotezele fonologiei generative naturale ni se par și nouă simplificatoare în privința acestui aspect (cf. și Urițescu 1984; Darden 1985), ipoteza lui Walker că în cazul fenomenului analizat am avea a face cu o schimbare fonetică presupunînd și condiționări morfo-

logice nu ni se pare demonstrată. Ne întrebăm, de aceea, dacă nu avem a face mai degrab cu o generalizare analogică a formelor fără /l/ după modelul formelor contrase de tipul: *du* (= *de le*), *au* (= *à le*), *aux* (= *à les*), *des* (= *de les*), generalizare care s-a putut petrece în cadrul categoriei cliticelor, pornindu-se de la articol. Ipoteza pare să fie confirmată de unele dintre condiționările relevate chiar de autor, dintre care reținem: /l/ nu dispare în cazul articolului cu vocala elidată (*sans l'homme* [sālom], *à l'aéroport* [alaeropɔr] etc.) și, prin analogie, în alte forme în care vocala /ə/ din *le* este elidată (*sans le couteau* [sālkuto] etc.). Pe de altă parte, deși /l/ din articolele *la* și *les* cade numai cînd acestea sînt precedate de un cuvînt care se termină în vocală, /l/ din *la* dispare fără excepție cînd este precedat de prepoziția *de* (la care se adaugă și alte prepoziții monosilabice sau clitice frecvente), cu toate că vocala acesteia este elidată (*donne-moi de la soupe* [dɔnmwadasup] etc.). Aceste condiționări amintesc restricțiile originare referitoare la „contragere".

Am adăuga că o astfel de interpretare nu diminuează semnificația teoretică a fenomenului, întrucît generalizarea unor alternanțe neproductive nu ne întîmpină prea des în literatura de specialitate. Dacă ipoteza noastră se confirmă, așadar, ea ar dovedi că astfel de generalizări trebuie să fie luate în seamă de teoria lingvistică (cf. și Darden 1985 : 51) : „A complete theory of morphophonemic alternations should at least take into account the potential existence of generalizations from unproductive patterns").

Într-o foarte interesantă analiză (*La naissance de la dérivation savante en français*, p. 177—188), Wiecher Zwanenburg încearcă să aducă argumente noi în favoarea ipotezei că apariția sistemului derivațional savant datează din franceza medie, cu toate că vechea franceză avea deja un anumit număr de cuvinte, radicale și afixe de formă savantă. Faptul că acest sistem nu s-a dezvoltat în vechea franceză este explicat de autor prin lipsa „mijloacelor fonice necesare", înțelegînd prin aceasta că în vechea franceză nu apăruseră încă regulile (morfo)fonologice care să facă posibilă distincția între derivatele populare și cele savante (*o* > *ou* în poziție protonă, *ai* și [ẹ] în aceeași poziție).

Explicația necesită, după părerea noastră, unele precizări suplimentare, cunoscut fiind faptul că nu toți autorii sînt de acord în privința datării închiderii lui [o] protonic (cf. Walker 1981 : 35—36). În ceea ce privește [e] „surd" în silabă deschisă protonică, acesta exista sigur în vechea franceză (cf. și Bourciez 1967 : 44 ; 107 : „Son affaiblissement est très ancien" ;în formele în care *é* s-a păstrat avem a face cu o reacție savantă), ceea ce înseamnă că identitatea dintre *pen-* în *penaud* și *pen-* în *penal* în vechea franceză este strict ortografică (cf. fr. mod. *penaud* — *pénal* ; Zwanenburg, p. 184—188).

Ca atare, dintre formele francezei moderne (și medii) avute în vedere de autor, numai tipul *clair* — *clairet* este în mod sigur posterior francezei vechi. Or, este, credem, dificil să explicăm lipsa unui sistem derivațional savant în vechea franceză numai prin lipsa unei alternanțe.

Volumul 4 — *Morphosyntaxe des langues romanes* — cuprinde un număr destul de mare de lucrări care discută aspecte teoretice și/sau metodologice ale studiului morfosintaxei: cf. Jean Loubatieres (demersul lui Guillaume pentru stabilirea tipului morfologic „natural"), Daniel C. Le Flem (o aplicare a teoriei guillaumiene în explicarea pronumelor pleonastice *en* și *y* în franceza din Québec, analiză care poate suscita discuții în ceea ce privește raportul sintaxă — discurs), Maria Helena Mira Mateus (noțiunea de „specificator" și gradul ei de adecvare), Patrick Sauzet (teoria metrică), Mira Rothemberg (noțiunea de valență), Fernanda Irene Fonseca (studiul categoriilor lingvistice dintr-o dublă perspectivă, a enunțului și a textului), Charlotte Shapira (interpretarea logico-semantică a unor relații sintactice), Georges Kleiber (probleme teoretice referitoare la analiza demonstrativelor) etc. Lucrarea Marianei Tuțescu, *De la présupposition lexicale à la présupposition discursive*, reprezintă o contribuție importantă la studiul raportului dintre presupozițiile semantice și cele pragmatice.

Cele mai multe lucrări, însă, reprezintă cercetări asupra unor fenomene morfosintactice particulare, sincronice și diacronice: dispariția sistemului bicazual în franceză (Pieter Th. van Reenen și Lene Schøsler), obiectul direct cu prepoziția *a* în corsicană (Jean-Baptiste Marcellesi), în corsicană și spaniolă (Jack Schmidely), posesivul în provensală (Frede Jensen) și în franceză (David Gaatone), „reduplicarea subiectului" în franceza vorbită (Colette Jeanjean), analiza funcțională a modului, cu referire specială la evoluția conjunctivului latin în limbile romanice (Margarita K. Sabaneeva), raportul dintre viitorul simplu și viitorul perifrastic în franceza vorbită (analiză sociolingvistică ; Louisette Emirkanian și David Sankoff), opoziția dintre perfectul simplu și perfectul compus în portugheză (Maria Henriqueta Costa Campos) negația în franceză (Glanville Price, Ambroise Queffelec) și în creola portugheză (Paul Peyssier) etc.

Pe baza similitudinilor între sintaxa negației în franceză și germană, Eugen Tănase (*Sur les origines de la négation à deux termes du français*, p. 577—590) propune o nouă explicație a negației franceze: termenul al doilea al acesteia a apărut sub influența germană. Ipoteza poate fi corelată cu explicațiile bazate pe factorii interni (ordinea dominantă a cuvintelor și valoarea semantică originară a negatorilor) și cu situația altor dialecte romanice cu negație

postverbală (occitană, sursilvană — pentru care se poate postula tot o influență germană —, dialecte italiene; vezi R. Posner, vol. II, p. 263—271).

Volumul 5 — *Sociolinguistique des langues romanes* — cuprinde lucrări referitoare la posibilitățile oferite de dialectometrie în ceea ce privește delimitarea dintre limbă și dialect pe baza criteriilor strict lingvistice (Lluís B. Polanco Roig), la posibilitatea reconstituirii conștiinței lingvistice pe baza textelor (cf. Irmela Neu-Altenheimer), la natura diferențierilor sociolingvistice dintr-o comunitate lingvistică (Silvia Elia — portugheza din Brazilia; Lorenzo Coveri — Italia; notăm faptul că cei doi autori definesc în mod diferit limbile mincritare), la planificarea lingvistică (cf. Bernd Fugger), la locul variabilei lexicale în cercetarea sociolingvistică (Pierre Martel), la destinul dialectelor în lumea contemporană și raportul dintre acestea și limba standard (Conxita Lleó — domeniul catalan; Rosita Rindler Schyerve — Franța și Italia) etc.

O idee interesantă formulează Valeriu Rusu (*Décadence et prestige du dialecte dans le monde contemporain*, p. 273—282): dacă, pe de o parte, cauze exterioare (sociale și economice) determină o anumită ,,decadență" a dialectului, din perspectiva unui anumit nivel al conștiinței lingvistice acesta recapătă, pe de altă parte, un evident prestigiu. Acest din urmă aspect este rezultatul reacției împotriva influenței limbii standard, influență pe care vorbitorii dialectului o receptează ca afectînd identitatea lor culturală prin amenințarea formei ei de expresie lingvistică. La aceasta se adaugă tendința omului a a-și regăsi personalitatea în societatea contemporană ,,depersonalizantă".

Remarcăm, de asemenea, o lucrare interesantă referitoare la cercetarea raportului genetic și structural dintre franceză și creola franceză (Robert Chaudenson), precum și o serie de lucrări care reprezintă cercetări sociolingvistice ale unor aspecte lingvistice particulare (Jean-Louis Chauzit, Normand Beauchemin, Anette Paquot, Francisco de B. Marcos Alvarez, Robert Jay Glickman, Pierre Lerat etc.).

Masa rotundă (*La sociolinguistique et les langues romanes*) este coordonată de Antonio Badia i Margarit, care, în cuvîntul introductiv, prezintă numeroasele tendințe și metode care se pot distinge în sociolingvistică.

Dintre contribuțiile la această masă rotundă amintim pe cele semnate de Brigitte Schlieben-Lange (metodologia sociolingvisticii istorice), Robert Lafonte (competență și performanță în situații de diglosie) și Jean-Baptiste Marcellessi (raportul dintre individualizarea lingvistică și normare, cu referire specială la corsicană).

Cele mai multe lucrări din volumul 6 — *Variation linguistique dans l'espace: Dialectologie, onomastique* — se referă la probleme speciale de dialectologie și onomastică. Unii autori evidențiază rezultatele obținute prin folosirea mijloacelor tehnice moderne (cf. D. Philps, cu referire la metoda dialectometrică a lui J. Séguy; Alberto A. Sobrero).

La masa rotundă (*La géographie linguistique dans le cadre européen*), coordonată de G. Tuaillon, se prezintă și discută documentele care constituie dosarul nr. 85 al *Atlasului limbilor Europei* — ,,Le prunellier". G. Tuaillon, după ce evidențiază cîștigul realizat prin abordarea geolingvistică a limbilor romanice în context european, prezintă sinteza galo-romanică, iar N. Saramandu prezintă sinteza romanică. În sfîrșit, J. Kruijsen relevă caracteristicile generale ale hărților onomasiologice și ale hărților motivaționale, ,,Le prunellier" reprezentînd un exemplu tipic de hartă motivațională (o hartă exclusiv onomasiologică la nivel european ar fi fost prea fragmentată).

În ceea ce privește volumul 7 — *Contacts des langues — Discours oral* —, vom sublinia doar semnificația discuțiilor la masa rotundă pe tema *Problèmes de l'enquête orale et de son exploitation dans les langues romanes*, coordonată de Claire Blanche-Benveniste și Jean-Claude Bouvier.

Discuțiile relevă principalele direcții de dezvoltare a dialectologiei romanice, direcții determinate în principal de dezvoltarea teoriei lingvistice: de la atlasele lingvistice și etnografice (care constituie baza cercetării științifice, sincronice și diacronice, a dialectelor), la studiul etnotextelor și a conștiinței lingvistice (Tulio Telmon, Jean-Claude Bouvier) și la anchetele orale asupra normei lingvistice culte (Maria Fernanda Bacelar Do Nascimento, Antonio Quilis). Cum pe bună dreptate remarcă Jean-Claude Bouvier, succesul atlaselor implica lărgirea și înnoirea concepției asupra dialectologiei, adică luarea în considerare, într-un proiect global, a celor patru dimensiuni constitutive ale acestei discipline: spațială, temporală, socială și culturală. Studierea textelor și a conștiinței lingvistice și cercetarea variantelor regionale ale normei culte vin, firește, în continuarea atlaselor lingvistice (cf. Jean-Claude Bouvier).

În intervenția sa, Valeriu Rusu prezintă cîteva aspecte ale anchetelor orale în România (*Arhiva fonogramică a limbii române*, publicarea volumelor de texte dialectale), anchete care se bucură de o tradiție îndelungată în țara noastră, și schițează proiectul unui *Tezaur lexical al dialectelor și graiurilor limbii române*, lucrare care, după părerea noastră, reprezintă o necesitate imperioasă fie și numai dacă avem în vedere ansamblul orientărilor dialectologiei romanice actuale.

Volumul 8 — *Stylistique, rhétorique et poétique dans les langues romanes* — este organizat în două părţi, prima cuprinzînd studii generale, a doua aplicaţii particulare (pe domenii lingvistice).

Masa rotundă, cu tema *Sémiologie et poétique des langues romanes*, coordonată de Jean Molino şi Joëlle Tamine-Gardes, cuprinde expunerile lui Jean Molino (care încearcă să construiască un model semiotic al poeziei) şi Elba Bohorquez (care analizează raportul dintre limbă şi limbaj poetic în concepţia Juliei Kristeva).

Nu ne vom opri, din lipsă de spaţiu, nici asupra studiilor, foarte interesante, cuprinse în vol. 9 (intitulat *Critique et édition de textes*).

Ne vom referi totuşi la un aspect al editării textelor care ni se pare că trebuie reţinut şi pentru lingvistica românească, aspect conturat în două dintre expunerile prezentate la masa rotundă cu tema *Problèmes d'édition de textes* (coordonată de Jacques Monfrin). Jacques Monfrin şi Marie-Rose Simoni-Aurembou se referă la lucrările în curs (în Franţa, dar şi în Elveţia şi Belgia) de constituire, ,,en marge des Atlas régionaux", a unor ,,dosare" de texte pentru istoria dialectelor, ceea ce presupune editarea (sau reeditarea), cu un aparat lingvistic adecvat scopului propus, a documentelor literare şi neliterare fundamentale pentru studierea istoriei lingvistice a tuturor ariilor dialectale. Marie-Rose Simoni-Aurembou subliniază că realizarea acestor ,,dosare" îmbogăţeşte în semnificaţii hărţile atlaselor lingvistice regionale şi ajută dialectologia să avanseze în două direcţii: în direcţie diacronică şi în direcţie sociolingvistică.

Dacă corelăm acest aspect cu cele discutate în legătură cu anchetele orale şi cu alte aspecte analizate şi discutate în aceste tomuri, pe cît de voluminoase, pe atît de dense, vom ajunge, dincolo de conturarea imaginii actuale a unor discipline particulare cum ar fi dialectologia romanică sau de receptarea lingvisticii romanice în ansamblul ei, la prefigurarea direcţiilor de cercetare care pot duce la înţelegerea în toată complexitatea lui a raportului dintre diacronie, istorie şi sincronie, fapt care ni se pare fundamental pentru ştiinţa limbii în general.

BIBLIOGRAFIE

Andersen, H., 1972, *Diphthongization*, în ,,Language" 48, p. 11—50.
1973, *Abductive and Deductive Change*, în ,,Language" 48, p. 567—593.

Atanasov, P., 1984, *Meglenoromâna*, în *Tratat de dialectologie românească*, coordonator: Valeriu Rusu, Craiova, p. 476—550.

Basbøll, H., 1980, *Phonology*, în ,,Language and Speech" 23, p. 91—111.

Bourciez, E. et J., 1967, *Phonétique française. Étude historique*, Paris, Klincksieck.

Coseriu, E. 1973, *Sincronia, diacronia y historia*, Madrid, Gredos.

Coteanu, I., Narcisa Forăscu şi Angela Bidu-Vrănceanu, 1985, *Limba română contemporană. Vocabularul*, ed. revizuită şi adăugită, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică.

Darden, B. J., 1985, *Explanation and Reality in Phonology*, în CLS 21/1, p. 40—64.

Donegan, Patricia şi D. Stampe, 1979, *The Study of Natural Phonology*, în Daniel A. Dinnsen (ed.), *Current Approaches to Phonological Theory*, Bloomington — London: Indiana University Press, p. 126—174.

Fischer, I., 1985, *Latina dunăreană. Introducere în istoria limbii române*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.

Georgiev, Vl., 1960, *Dakisches Substrat in der rumänischen Lautlehre*, în SCL XI, 3, p. 481—484.

Hooper, J. B., 1976, *Introduction to Natural Phonology*, New York, Academic Press.

Huld, M. E., 1984, *Basic Albanian Etymologies*, Columbus, Ohio, Slavica Publishers.

ILR II — *Istoria limbii române*, II, Bucureşti, Editura Academiei, 1969.

Ionică, I., 1965, *Noi atestări ale imperativului arhaic negativ*, în *Omagiu lui Alexandru Rosetti*, Bucureşti, Editura Academiei, p. 403—407.

Ivănescu, G., 1972, *Storia delle parlate popolari e storia delle lingue letterarie*, în ,,Philologica" II, p. 5—25.
1980, *Istoria limbii române*, Iaşi, Junimea.

Rosetti, A., 1947, *Mélanges de linguistique et de philologie*, Copenhague — Bucureşti.
1986, *Istoria limbii române. I. De la origini pînă la începutul secolului al XVII-lea*, ediţie definitivă, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.

Ruhlen, M., 1978, *Nasal Wowels*, în Joseph H. Greenberg (ed.), *Universals of Human Language*, vol. 2, *Phonology*, Stanford, California, Stanford University Press, p. 203—241.

Sala, M., 1976, *Contributions à la phonétique historique du roumain*, Paris, Klincksieck.

Saramandu, N., 1986, *Studiul tipologic al limbilor balcanice*, în SCL XXXVII, p. 331—347.

Stampe, D., 1969, *The Acquisition of Phonetic Representation*, în CLS 5, p. 443—454.

Stan, I., 1963, *Problems of Linguistic Typology*, în RL VIII, p. 229—237.
1982, *On the Typological Characterization and the Unity of Structure of the Romanian Vocabulary*, în RRL XXVII, p. 227—230.
Șiadbei, I., 1957, *Contribuții la studiul latinei orientale*, în SCL VIII, p. 467—491.
Uriţescu, D., 1981, *Cu privire la evoluția lui -u- intervocalic latinesc popular în limba română*, în AUT, XIX, p. 162—170.
1984. *Romanian Morphophonemics and Slavic Borrowings*, în Kot K. Shangriladze and Erica W. Townsend (eds.), *Papers for the V. Congress of Southeast European Studies*, Columbus, Ohio, Slavica Publishers, p. 362—373.
1986, *Theoretical Problems of Phonological Change and the History of Romanian Phonology*, în RRL XXXI, p. 227—243.
Walker, D. C., 1981, *An Introduction to Old French Morphophonology*, Otawa, Didier.

NOTE

[1] Volumele reproduc direct dactilogramele înaintate de autorii comunicărilor. Se cuvine totuşi un cuvînt de laudă la adresa editorilor pentru ţinuta ştiinţifică ireproşabilă a volumelor.
[2] Ţinînd seama mai ales de multitudinea orientărilor teoretice și metodologice discutate sau valorificate în lucrări ni se pare că ar fi fost necesar să se publice și textul discuțiilor. Pentru a nu „îngreuna" prea mult volumele (J.-Claude Bouvier, *Avant propos)*, editorii ar fi putut opera o selecţie bazată pe oportunitatea și interesul științific al intervențiilor. (Menționăm că au fost publicate numai intervențiile la cele 7 mese rotunde.)
[3] Lucrările prezentate la congres de ceilalţi cercetători români — Mariana Tuțescu, Valeriu Rusu, Nicolae Saramandu şi Eugen Tănase — tratează aspecte ale altor limbi romanice sau probleme de lingvistică generală (vezi *infra)*.
[4] Citarea rom. *scrîşnire*, ca punct de asemănare cu lat. *stridor*, este probabil o greșeală de dactilografie (rom. *scrîşnire* nu trebuia subliniat, întrucît este de origine slavă).
[5] În intervenția lui Guiter la masa rotundă referitoare la tipologia limbilor romanice, apare o altă scăpare în legătură cu noțiunea de „femeie" în română, considerîndu-se că româna a păstrat, împreună cu alte patru limbi romanice, lat. *femina* (vol. II, p. 577).

Mai 1987

DORIN URIȚESCU
Centrul de Științe Sociale
Timişoara, Bd. V. Pârvan 4

HORTENSIA PÂRLOG, MARIANA POPA (coordonatori), **Dicționar de termeni lingvistici englez-român.** — Pentru uzul studenților — , Tipografia Universității din Timişoara, 1986, 419 p.

În condiţiile existenței unui volum uriaş de cărţi, studii, articole etc. consacrate lingvisticii şi scrise în limba engleză, apariţia unui dicţionar terminologic de profil englez-român devine cu atît mai importantă cu cît este vorba de prima lucrare de acest gen, după cîte ştim, care apare în România.

Lucrarea este alcătuită dintr-un *Cuvînt înainte* (p. 1), dicționarul propriu-zis (p. 3—415) şi bibliografia (p. 416—419).

Autoarele, cadre didactice la Universitatea din Timişoara, și-au propus să acopere, prin acest dicționar, o arie terminologică cuprinzînd atît „*toate* nivelele limbii" și „*toate* domeniile lingvisticii", cît și „*principalele* curente lingvistice mai noi" (p. 1, s.n. — A.A.A.).

Structura cuvintelor-titlu este, în opinia noastră, foarte bine concepută. Articolele de dicţionar cuprind : cuvîntul-titlu în limba engleză, indicarea pronunției corecte prin intermediul transcrierii fonetice, echivalentul/echivalentele în limba română și definiția şi/sau explicația.

Pentru stabilirea cuvintelor-titlu în limba engleză, autoarele au recurs, așa cum se arată la p. 1, la dicţionare bilingve engleze-române sau la lucrări de specialitate în limba română. Într-un număr relativ mic de cazuri, dată fiind imposibilitatea găsirii unor echivalente în limba română, s-au adoptat și soluţiile traducerii perifrastice, ale împrumutului lexical sau chiar ale renunțării la traducere (înlocuită prin definiție și/sau explicație).

Autoarele au dat dovadă de discernămînt în ceea ce privește spațiul acordat explicațiilor articolelor de dicţionar. Corecte și caracterizate, în mod necesar, prin concizie, acestea constau, în majoritatea cazurilor, din definiţii. Totuşi, se procedează, în mod just, şi la explicaţii mai ample, în două situaţii : cînd este vorba de concepte de o mai mare generalitate, ca *grammar*,

language, linguistics, phonetics, phonology etc., precum și în cazul unor termeni relativ mai noi sau care au, astăzi, o sferă noțională, conceptuală mai extinsă, în lumina unor cercetări mai recente : *case grammar, feature, meaning, transformational grammar* etc.

Definițiile și/sau explicațiile sînt, adeseori și în mod util, ilustrate prin exemple (inclusiv din alte limbi decît engleza și româna) sau completate prin sinonime ale cuvintelor-titlu. Numeroase articole de dicționar cuprind și trimiteri la alte cuvinte-titlu. Prin aceasta, se facilitează atît înțelegerea termenilor respectivi, cît și o mai bună orientare în varietatea terminologică, expresie fidelă a diversității domeniilor, metodelor, abordărilor, procedurilor de analiză etc. specifice lingvisticii moderne.

În cele ce urmează, ne permitem să ne exprimăm unele obiecții atît de principiu, cît și referitoare la unele articole de dicționar.

Astfel, deși, în *Cuvînt înainte*, se afirma că dicționarul înregistrează ,,termeni reprezentativi pentru principalele curente mai noi'', o serie de orientări moderne din lingvistică, ca așa-numitele *Extended Standard Theory, Relational Grammar, $\overline{X}$-Syntax, Montague Grammar* etc., nu sînt deloc ilustrate prin articole de dicționar consacrate termenilor utilizați de acestea. Este surprinzător faptul că, într-un dicționar ce apare în 1986, autoarele își propun să reflecte, în plan terminologic, dezvoltarea lingvisticii doar ,,pînă în deceniul al șaptelea al secolului nostru'' (p. 1). Nu reiese, deci, ce înțeleg autoarele prin ,,termeni apăruți mai recent'' (p. 1). Din acest punct de vedere, dicționarul de față nu este de natură să faciliteze consultarea de către studenți, beneficiarii declarați ai dicționarului, a lucrărilor, tot mai numeroase, ce se înscriu în cadrul acestor direcții recente din lingvistică.

Ar fi fost util, credem, să se fi enumerat explicit, în *Cuvînt înainte*, domeniile și curentele lingvistice avute în vedere. În absența unor asemenea precizări, cititorii nu pot decît să le deducă, în mod implicit, pe baza cuvintelor-titlu incluse sau a celor care lipsesc.

Dintre termenii care lipsesc, unii fiind importanți prin frecvența cu care sînt folosiți și cu care apar în publicațiile de specialitate, menționăm : *alethic, argument, coherence, complementizer, constraint, correference, covert, deontic, epistemic, extraposition, implication, implicature, lexical insertion, movement, overt, passival, performative, predicative adjunct, presupposition, proposition, semiosis, variable* etc.

De asemenea, unele dintre opțiunile autoarelor ni se par cel puțin discutabile. Astfel, credem că s-ar fi putut renunța la denumirile de grupe de limbi ; menționarea tuturor ar fi ocupat prea mult spațiu, dar selectarea doar a unora devine arbitrară. Articolul *esperanto* putea și el lipsi, întrucît nu figurează și celelalte limbi artificiale *(interlingua, volapük* etc.). Nimic nu pare să explice prezența cuvîntului-titlu *journalese*, dar nu și a lui *legalese*. Explicația termenului *relativity* ar fi trebuit să cuprindă referiri și la E. Sapir ; de altfel, și cuvîntul-titlu *Whorfian hypothesis* ar fi trebuit, credem, să apară sub forma *Whorf-Sapir hypothesis*. Să semnalăm și eroarea strecurată la p. 220, unde sensului extensional *(extensional meaning)* i se opune, în mod eronat, sensul intențional *(intentional meaning)*, cuvînt-titlu la care se face trimitere, deși este inexistent în dicționar, în locul sensului intensional *(intensional meaning)* ; eroarea este parțial corectată prin explicația termenului *extension* și prin trimiterile ce se fac pornind de la articolele *extensional meaning* și, respectiv, *intensional meaning*.

Cu toate rezervele formulate mai sus, dicționarul elaborat sub coordonarea Hortensiei Pârlog și a Marianei Popa se dovedește a fi un instrument de lucru util atît pentru studenți, cît și pentru specialiști. Calitățile lucrării, care apare litografiată, o recomandă, credem, eventual cu o reactualizare terminologică în sensul celor arătate mai sus, pentru tipărirea sa propriu-zisă.

Iunie 1987

ANDREI A. AVRAM
Editura Academiei R.S. România
București, Calea Victoriei 125

Studii și materiale privitoare la terminologia de etnobotanică, Timișoara, Tipografia din Timișoara, 1986, 102 p.

Volumul de față, apărut în cadrul Centrului de Științe Sociale la Universitatea din Timișoara, cuprinde șapte studii tematice, cu un *Cuvînt înainte* semnat de Maria Purdela Sitaru și Livia Vasiluță.

Prima lucrare, aparținînd Doinei Babeu și intitulată *Contribuția lui Simeon Mangiuca la studiul terminologiei etnobotanice românești*, este o prezentare judicioasă a studiului lui Mangiuca, *De însemnătatea botanicei românești*, apărut în 1874 în revista ,,Familia'', nr. 43–49. Autoarea analizează contribuția acestui mare erudit la dovedirea latinității și continuității noastre în cuprinsul teritoriului dacic, prin bogatul material fitonimic, pus în legătură cu credințele poporului, mai ales în puterea vindecătoare a unor plante cu denumiri moștenite din limba latină. Pentru a reliefa și mai mult adevărul cercetărilor învățatului bănățean, D. B. confruntă unele denumiri date de acesta cu dicționarele de mai tîrziu și cu cele actuale. Dăm ca exemplu, după autoare, substantivul *cucută*, stabilit corect, din lat. *cucuta*, de către Mangiuca împotriva etimologiei slave propuse de Cihac. Strădaniile lui Mangiuca, ne spune D. B., au continuat și în calendarele tipărite între anii 1881 și 1883, considerate de autoare adevărate microenciclopedii.

În a doua lucrare, *Observații cu privire la structura formațiilor compuse din lexicul botanic popular*, Olimpia Berca face o interesantă analiză a denumirilor de plante compuse metaforic în graiul popular, cercetîndu-le structura formală și semantica elementelor de compunere, cu mențiunea că asemenea nume de plante se înregistrează din secolul al XVII-lea (este citată lista publicată de I. Coteanu, cu *fodormenta kalului, iarba sherpelui, okjul boului*). Este interesant de urmărit ceea ce autoarea dovedește prin numeroase exemplificări: transferul în structura semantică, mai ales din domeniul animal în cel vegetal, și mutațiile din domeniul umanului în cel vegetal. În felul acesta, denumiri populare ca cele studiate, au o funcție dublă, de prezentare a plantei și de sugerare a însușirilor ei.

Interesant este și studiul alcătuit de Elena Bercea și Livius Bercea: *Observații asupra bibliografiei românești de etnobotanică*. Autorii desprind în mod cronologic trei tipuri de lucrări sistematizate de la începuturi și pînă astăzi, după cum urmează: 1. liste de nume de plante, 2. dicționare și enciclopedii etnobotanice, 3. cercetări lingvistice, cuprinzînd etimologia, semantica și terminologia botanică. Urmează o bibliografie selectivă foarte utilă.

Studiul semnat de Maria Foarță, *Etnobotanică și lexicografie*, analizează denumiri metaforice populare de plante, existente aidoma, ca structură, la diferite popoare, și care corespund denumirii științifice actuale linneéne *(L)*, păstrînd adesea vechea nomenclatură prelinnéeană (pre *L*), după taxonomia greco-latină (Aristotel, Pliniu, Dioscoride). Identitatea se manifestă, de pildă, în română, latină, slavă, germană, engleză, franceză, ceea ce ar duce, cum remarcă autoarea, la izvoare culte pentru aceste denumiri. Citām dintre exemplele date: rom. *laba gîștii* (și forma *piciorul gîștei*), engl. *Goose feet*, germ. *Gänsefuß*. fr.*patte d'oie*(cf.v. gr. χηνοπόδος). Fără îndoială, explică Maria Foarță, este vorba de împrumuturi ori coincidențe științifice, devenite populare prin pătrunderea lor în graiul popular. Ne referim în speță la nota 13, în care ni se explică, printre altele, că numele științific al plantei *Vinca* circulă printre țăranii, din satul Stînca, care spuneau că aflaseră denumirea respectivă de la palatul Roznovanu. Adăugăm, în legătură cu această plantă, că termenul științific s-a popularizat în așa fel, încît toți grădinarii care îngrijesc spațiile verzi îl folosesc. Este drept că *Vinca*, plantă perenă care se întinde la suprafața solului, a fost adusă de prin alte țări și împodobea odinioară mai mult grădinile conacelor boierești. Credem că asemenea denumiri științifice, pătrunse în graiul popular, au fost adoptate împreună cu plantele respective. Apreciem, de asemenea, insistența cu care autoarea sugerează o cercetare intensă care să unească lingvistica, botanica, medicina, folcloristica, informația istorică, precum și verificarea exactității informative a dicționarelor noastre botanice. Regretăm că trebuie să semnalăm, totuși, cîteva erori strecurate în note: nota 2, citat din Plinius, XXV, XXXVI, 1, *gloria* în loc de *gloriam*; *Artemisa* pentru *Artemisia*; *que* pentru *quae*; *vocatur* pentru *vocabatur*. La nota 14, în citatul tot din Plinius XXV, L, 1, găsim *nids* pentru *nido*; *restitunt* pentru *restituunt*; *oculos* pentru *oculis*. De asemenea, la p. 43, în citatul din Plinius XXVI, XXXIX, 1, este scris *herba* pentru *herbam*.

Un sistem denominativ în terminologia românească de etnobotanică este titlul lucrării purtînd semnătura cercetătoarei Maria Purdela Sitaru. Autoarea se ocupă în special de denu-

mirile populare ale plantelor medicinale, denumiri în general compuse și metaforice. Aceste denumiri, ne spune autoarea, sînt adevărate depozite de arhaisme. Pentru întărirea afirmațiilor sale se fac chiar diferențieri între formele fonetice din Moldova și Transilvania.

Penultima lucrare, *Nume de plante în Toponimia din Banat*, elaborată de Rodica Suflețel, este rezultatul unor cercetări pe teren care explică în ce fel denumirile de plante sînt asociate la alcătuirea numelor bănățene de locuri, cu fonetica și sensul cuvintelor specifice graiului bănățean. Interesant este în mod deosebit faptul că Rodica Suflețel deschide drumul de cercetare a toponimelor provenite din nume de plante pentru întreaga țară. Am întîlnit, de pildă, în studiul cercetătoarei bănățene, *Múkia Pálcinului*, *Vîru lu Pálcinu* și ne-am dus cu gîndul la comuna *Paltin* din Vrancea, lîngă care se află o pădurice de paltini. Legate de brad sînt numeroase toponime menționate de Rodica Suflețel, pe care le întîlnim și în alte părți ale țării: *Brazi* (Ploiești), *Brazii* (Jud. Prahova) etc.

Ultima lucrare aparține Liviei Vasiluță și poartă titlul *Note lexicale (cu privire specială la Banat)*. Este un studiu interesant, bazat pe cercetări personale efectuate în numeroase localități din Banat. Autoarea propune uneori definiții, alteori cuvinte pentru dicționare, pe altele le explică dîndu-le sensuri noi, bazîndu-se pe atestări.

Volumul se încheie cu un indice de cuvinte foarte util.

FLORENTINA NATU

„Latomus". Revue d'Études Latines, XLV (1986), 1—4, Bruxelles, 932 p.

Semnalăm mai jos contribuțiile lingvistice și filologice cuprinse în cele patru fascicule ale anului precedent. Spre deosebire de anii anteriori, articolele cu acest obiect nu apar decît la rubrica „Variétés et discussions".

S. Camoletto, *Note all. VII del* **De medicina** *di A. Cornelio Celso*, 1, p. 132—142, se ocupă, în prima din cele două note, de raportul dintre terminologia tehnică latină și cea greacă la Celsus (scriitor cu tendințe puriste): școlile medicale grecești fiind mult mai dezvoltate decît cele latine, termenii medicali grecești sînt mai preciși decît cei latini; de aceea, Celsus însoțește orice denumire latină (de obicei generică) de corespondentul grecesc. Autorul semnalează de asemenea unele apropieri ale vocabularului lui Celsus de limba vorbită: *manducare* pentru *edere*, diminutive (*cicatricula, febricula, meliusculus, paruolus*; valoarea diminutivală nu este însă atenuată, *cicatricula*, de exemplu, desemnînd o cicatrice mică, lăsată de un ac folosit la prelevarea sîngelui). A doua notă conține propuneri de emendare a textului.

S. Byl, *Notule relative au glissement de sens de* **stelio**, 1, p. 143—146: este vorba de numele unei mici reptile, neidentificate cu precizie, care ajunge să însemne 'viclean, impostor', de unde termenul juridic *stelionatus* 'escrocherie': explicația evoluției semantice ar putea fi credința că reptila își mănîncă pielea năpîrlită, pentru a nu fi utilizată de oameni ca remediu (împotriva epilepsiei).

S. M. Oberhelman, *Clausural Rhythms and the Authenticity of the* **Pseudo-Sallustiana**, 2, p. 383—391, compară clausulele metrice ale operelor sallustiene cu autenticitate certă cu cele două scrisori către Caesar și cu *Invectiva* împotriva lui Cicero, lucrări a căror autenticitate e în general respinsă, deși în ultimii ani a găsit destul de numeroși apărători; ca texte „martor" sînt incluse în discuție *Catilinarele* și primele două *Philippice* ale lui Cicero. Rezultatul investigației statistice arată că, dintre cele trei opuscule cercetate, numai *Epistula a II-a* are ritmuri sallustiene. Autorul atrage însă atenția că această coincidență poate fi opera unui imitator iscusit, după cum și lipsa de coincidență (din *Epistula I* și *Invectivă*) poate fi interpretată ca o lipsă de unitate, normală la același autor (scrisorile lui Cicero, de exemplu, nu au același ritm cu discursurile). Concluzia este negativă: examinarea clauzulelor poate sprijini alte dovezi (istorice, literare) ale autenticității unei opere, dar nu le poate înlocui.

P. A. Perotti, *Observations sur quelques emplois de l'ablatif latin*, 3, p. 568—571, consideră că ablativul calității provine dintr-un ablativ al relației (sau al limitării); tot astfel, și ablativul măsurii și cel care exprimă complementul comparativului sînt aspecte particulare ale ablativului de relație. Conjuncția finală *quo* provine dintr-un ablativ instrumental, iar valoarea finală a propoziției derivă din cea potențială.

V. Fontanella, *Appunti sul testo del* **De die natali** *di Censorino*, 3, p. 638—649, discută cîteva pasaje din această operă tîrzie (din anul 238), pornind de la recenta (1983) ediție teubneriană a lui Klaus Sallmann.

P. Hamblenne, *Paradoxa grammaticorum*, 3, p. 650—664, este de fapt o amănunțită recenzie critică a lucrării lui R. Moes, *Les hellénismes de l'époque théodosienne*, Strasbourg, 1980, referitoare, în primul rînd, la compilația de biografii imperiale (din jurul anului 400), cunoscută sub numele de *Historia Augusta*.

Frédérique Biville, *Du modèle à l'imitation ou les avatars des mots grecs en latin*, 4, p. 848—854, sistematizează situațiile diverselor categorii de împrumuturi din punctul de vedere

al locutorului: în capitolul dedicat locutorului grec se semnalează caracteristicile (în primul rînd fonologice) ale sistemului lingvistic grecesc, care pot constitui dificultăţi pentru limba care împrumută şi diversele situaţii lingvistice (data împrumutului, diferenţele dialectale, greaca vorbită de străini). Capitolul dedicat locutorilor latini ia în discuţie problema bilingvismului, adaptarea împrumuturilor la structurile latine, situaţiile împrumutului.

Dintre „notele de lectură" semnalăm: W. E. Thomson, *Livy, 33, 15, 2*, 1, p. 178, discută o problemă de topică, explicabilă prin referirea la un original grec; F. Capponi, *Petr., Sat. 89, 30–33*, 1, p. 178–179, propune o emendare a textului transmis (*minas* pentru *minor*); D. Knecht semnează trei note critice la scrisorile lui Symmachus (3, 6, 6; 4, 50; 5, 40), 1, p. 180–182; P. Hamblenne se ocupă de trei pasaje controversate din Cicero (*Leg. agr.* 2, 55; 2, 80; 2, 103), 2, p. 405–407, pornind de la ediţia V. Marek, Leipzig, Teubner, 1983; F. Capponi reia discuţia cu privire la cuvîntul *oclopeta* (Petr., *Sat.* 35, 4), iar G. Liberman propune o emendare de text la Sen., *Agam.* 481 (în aceeaşi fasciculă, p. 407–409).

Ca şi în tomurile din anii trecuţi, o bogată rubrică de recenzii şi note bibliografice întregeşte sumarul revistei.

SEBASTIANA POPESCU-FISCHER

EXPRESIA ŞI STRATEGIILE DRAMATICULUI
(Bucureşti, 11—16 mai 1987)

Seminarul intitulat *Expresia şi strategiile dramaticului* s-a desfăşurat la Institutul de Lingvistică din Bucureşti, în perioada 11—16 mai 1987, sub conducerea acad. I. Coteanu. Ideea organizării acestei întîlniri a apărut în cursul discuţiilor privind *Narativul şi poeticul*, din mai 1986[1], fiind legată, între altele, de necesitatea explicării dialogului din discursul narativ în raport cu secvenţa evenimenţială şi cu cea descriptivă.

Tematica propusă reflectă complexitatea fenomenului studiat: sintaxa şi semantica mesajului dramatic; referentul textului şi al spectacolului dramatic; modalităţile de proiectare a dramaticului în text; structura dialogului şi strategiile de introducere a acestuia într-un enunţ dramatic sau narativ; dialogul ca mod de comunicare ş.a.

Participanţii — specialişti din centrele universitare Bucureşti, Cluj-Napoca, Iaşi, Timişoara — au prezentat douăzeci şi opt de comunicări, la care s-au adăugat numeroase intervenţii.

Unele lucrări au avut caracter mai pronunţat teoretic, autorii luînd în discuţie concepte fundamentale, ca: „(gen, discurs, text) dramatic", „dialog real", „dialog ficţional" ş.a.: acad. I. Coteanu, *Dramaticul ca mod de existenţă a textului* (formularea unei accepţii largi a termenului *dramatic*, şi anume aceea de „manifestare a funcţiei fatice a limbajului verbal în texte de tipuri diferite"; această expunere a fost prezentată în deschiderea seminarului); Doina Modola, *Precizări în legătură cu conceptul „dramatic"* (propuneri pentru o definiţie în care să se ţină seama de polisemia cuvîntului); Mariana Neţ, *Convenţie dramatică şi limbaj* (particularităţi ale dramaticului cu referire la piesele în care se expune o artă poetică a operei dramatice în general; aceasta din urmă este înţeleasă ca ansamblu de reguli privitoare la reprezentarea sa scenică ulterioară, deci ca text despre spectacol sau ca „metatext" al spectacolului); Medeea Freiberg, *Specificul dramaticului* (şi cel al narativului, într-o teorie a genurilor literare); Anca Măgureanu, *Dialogul narativ şi dialogul dramatic* (delimitări în cadrul opoziţiei dialog real/dialog ficţional); Rodica Zafiu, *Dramatic/dialogic* (structuri lingvistice şi funcţii ale dialogului dramatic, considerat a fi dimensiunea definitorie a textului dramatic); Daniela Rovenţa-Frumuşani, *Probleme ale dialogului teatral* (şi ale dialogului cotidian).

În cele mai multe dintre lucrările prezentate s-au analizat, din punctul de vedere al manifestărilor dramaticului, exemple ilustrative pentru diferite forme de expresie artistică şi nonartistică, realizate cu mijloace lingvistice, specifice variantelor stilistice ale limbii şi cu mijloace nonlingvistice.

Astfel, au fost examinate aspecte ale textului şi/sau ale reprezentării dramatice: Irina Bădescu, *Spaţiu scenic şi scriitură dramatică* (propunerea şi definirea conceptului de „scriitură dramatică" în legătură, mai ales, cu piese din teatrul francez); Florentina Vişan, *Specificul teatralizării în teatrul chinez clasic* (raportul dintre text şi spectacol; procedee ale teatralizării); Rodica Mihăilă, *Funcţionarea şi structura discursului dramatic în piesa înregistrată pe disc* (T. S. Eliot, *Asasinat în catedrală* — specificul montării destinate audiţiei); Doina Comloşan, *Retorica obiectelor şi discursul dramatic* (modul în care decorul şi recuzita contribuie la constituirea referentului unei piese); Doina Filimon, *Strategii ale textului şi spectacolului dramatic în opera lui Plaut* (mecanisme ale desfăşurării acţiunii; modalităţi de implicare a publicului în spectacol); Miruna Runcan, *Strategiile staticului sau lumea fără devenire la Teodor Mazilu* (structura şi funcţiile replicilor; tipuri de relaţii între personaje); Mihaela Mîrţu, *O posibilă semantică a imaginii în textul molieresc;* Odette Caufman, *Cod lingvistic marcat/cod lingvistic nonmarcat* (o analiză a textului dramatic din perspectiva teoriei actelor de comunicare).

De asemenea, au fost relevate modalităţi de interferare a dramaticului cu narativul şi cu liricul într-un text literar: Alexandru Tudorică, *Dramatic vs narativ în drama istorică* (o analiză comparată a elementelor cu caracter dramatic şi a celor cu caracter narativ din *Răzvan şi Vidra* de B. P. Haşdeu şi din *Despot-Vodă* de V. Alecsandri); Smaranda Vultur, *Incipitul naraţiunii şi resursele dramaticului* şi Corina Ciocîrlie, *Dramaticul în textul narativ* (structuri textuale dramatice în naraţiune; exemple din proza românească interbelică şi contemporană); Rodica Marian, *Strategiile dramaticului în* **Luceafărul**, *de M. Eminescu;* Felicia Şerban, *„Voci" în poezia lirică* (argumente pentru ipoteza existenţei unei compoziţii lirice în *Cîntarea cîntărilor* şi respingerea teoriei, aparţinînd altor comentatori, privitoare la unitatea elementelor lirice cu cele dramatice în structura poemului).

Dialogul și solilocviul în narațiune și în teatru au fost examinate de către : Cezar Tabarcea, *Dialogul „surzilor" și al „absurzilor"* (caracteristici ale unor tipuri de mesaje, considerate în raport cu anumite situații de enunțare și de receptare ; exemplele au fost luate din opera lui Anton Pann, a lui I. L. Caragiale și a lui Eugen Ionesco) ; Victoria Moldovan, *Strategii dialogale la Sadoveanu* (reflectarea în dialog a atitudinii personajelor unele față de altele, atitudine determinată de rolul social și de trăsăturile individuale de comportament ale acestora) ; Mădălina Nicolaescu, *Funcțiile solilocviului în tragedia elisabetană ;* Camelia Stan, *Fenomene de elipsă gramaticală în dialog* (structura sintactică și semantică a unor enunțuri cu constituenți neverbalizați, construite în stil direct, într-un context narativ sau dramatic).

În cîteva dintre comunicări se face referire la alte domenii decît cel al literaturii artistice culte : Liana Pop, *Dramatic vs. nondramatic în dialog* (componente dramatice ale conversației curente) ; Carmen Apostolescu, *Dramaticul — o modalitate de rescriere a textului științific* (și de interpretare a demersului științific) ; Șerban Anghelescu, *Structuri conflictuale în riturile de trecere* (din folclorul românesc) ; Șerban Soreanu, *Dramaticul în limbajul muzical* (exemplificările au fost realizate cu ajutorul cvartetului instrumental de coarde „Fidelis", alcătuit din studenți ai Conservatorului „Ciprian Porumbescu" din București, și anume : Rodica Oancea — vioara întîi ; Cristina Stănescu — vioara a doua ; Laurențiu Mătăsaru — violă ; Valeriu Popovici — violoncel).

Conceptele și principiile metodologice utilizate în modelele de analiză care au fost prezentate în seminar sînt caracteristice pentru direcții de cercetare diferite : sintaxă, semantică (lingvistică și logică), semiotică, psiho- și sociolingvistică, pragmatică, retorică, teorie literară ș.a.

Atît în comunicări, cît și în intervențiile din cadrul discuțiilor s-a urmărit relevarea complexității problematicii abordate, formulîndu-se și argumentîndu-se ipoteze de lucru, interpretări, dintre care menționăm, în continuare, cîteva. Astfel, se consideră că în structura de adîncime a oricărui text dramatic există un nucleu narativ (v. acad. I. Coteanu, M. Mancaș, R. Marian ș.a.). Un punct de vedere diferit este cel potrivit căruia evenimentele aparțin nivelului referinței doar în textul narativ, iar în textul dramatic acestea sînt inferate de către cititor (v. A. Măgureanu). Prin anularea funcției referențiale a deicticelor și a formelor temporale din paradigma verbelor, se realizează, în povestirea de ficțiune, o „autonomizare" a lumii create de autor, față de lumea reală (v. S. Vultur). Codul teatral cuprinde semne aparținînd mai multor tipuri de limbaje (verbal, gestual, al obiectelor etc.). Modul în care aceste semne sînt puse în relație, cu scopul de a se exprima o anumită semnificație, constituie „scriitura dramatică" a unui spectacol (v. I. Bădescu). În textul dramatic elementele din coduri diferite au expresie lingvistică și reprezintă mărcile destinației scenice a acestuia (v. A. Măgureanu, D. Comloșan, F. Vișan, D. Modola, R. Zafiu ș.a.). Obiectele de decor și de recuzită, ca semne în codul spectacolului, au valoare denotativă și/sau conotativă (contextuală). Ele contribuie la crearea a două planuri de referință : pe de o parte, spectacolul, iar pe de altă parte, imaginea lumii reale reprezentate mental de către spectator (v. D. Comloșan, M. Mihalevschi, M. Neț ș.a.). O particularitate definitorie a categoriei dramaticului este caracterul său conflictual, înțeles ca diferențiere a două elemente (acad. I. Coteanu), ca schimbare de stare (de exemplu, ca schimbare de rol social, v. Ș. Anghelescu), deci ca „presiune a viitorului" asupra momentului prezent (v. D. Modola), ca succesiune de replici într-un dialog de tip argumentativ (v. R. Zafiu) ș.a.

Seminarul a răspuns intenției organizatorilor și a participanților de a se realiza un schimb de opinii util.

[1] Vezi cronica din SCL XXXVII (1986), nr. 5, p. 452—454.

Iunie 1987

CAMELIA STAN
Institutul de Lingvistică
București, Spiru Haret 12

LUCRĂRI RECENT APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI

Academia Republicii Socialiste România. Institutul de Lingvistică al Universității din București. **Îndreptar ortografic, ortoepic și de punctuație.** Ediția a IV-a, 1983, 286 p., 16,50 lei.

Memoriile Secției de Științe Filologice, Literatură și Arte, seria IV, tom III (**1981**), 1983, 238 p., 19,50 lei ; tom IV (**1982–1983**), 1984, 192 p., 16,50 lei ; tom V (**1983–1984**), 1984, 182 p., 15 lei ; tom VI (**1984**), 1985, 176 p., 15 lei ; tom VII (**1985**), 1986, 224 p., 19 lei.

AL. PHILIPPIDE, **Opere alese**, 1984, 436 p., 48 lei.

Academia Republicii Socialiste România. **Dicționarul limbii române** (DLR). Serie nouă. Redactori responsabili : Iorgu Iordan, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Alexandru Graur, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Ion Coteanu, membru al Academiei Republicii Socialiste România. Tomul VIII. Partea a 5-a. Litera P (**Presin – Puzzolană**). Redactori responsabili ai tomului VIII (partea a 5-a) : Ion Coteanu, membru al Academiei Republicii Socialiste România. Mircea Seche, doctor în filologie, șeful Sectorului de lexicologie de la Institutul de Lingvistică din București, 1984, p. 1343–1866, 100 lei ; Tomlu X. Partea 1. Litera S (S – **Sclabuc**). Redactori responsabili ai tomului X (partea 1) : Ion Coteanu, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Mircea Seche, doctor în filologie, șeful Sectorului de lexicologie de la Institutul de Lingvistică din București, 1986, 400 p., 79 lei.

Academia Republicii Socialiste România. Institutul de Lingvistică al Universității din București. **Dicționarul explicativ al limbii române** (DEX), 1984, 1060 p., 250 lei.

Studii clasice, tom XXIII, 1985, 160 p., 15,50 lei ; tom XXIV, 1986, 186 p., 17 lei.

I. COTEANU, **Stilistica funcțională a limbii române. Limbajul poeziei culte**, 1985, 176 p., 17 lei.

MIOARA AVRAM, **Gramatica pentru toți**, 1986, 416 p., 35 lei.

Analize de texte poetice. Antologie (coordonator Ion Coteanu), 1986, 296 p., 28 lei.

FLORIN MARCU, CONSTANT MANECA, **Dicționar de neologisme**, 1986, 1168 p., 165 lei.

AL. GRAUR, **Puțină gramatică**, 1987, 226 p., 16 lei.

MIOARA AVRAM, **Probleme ale exprimării corecte**, 1987, 282 p., 25 lei.

DIN SUMARUL REVISTEI PE ANUL 1987 (XXXVIII)

RM—ISSN—0039—405X

I. P. Informația c. 1476

Lei 30

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SCL

XXXVIII
6
noiembrie-decembrie
1987

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Adresa Consiliului de conducere : Adresse du Comité de rédaction :
Bucureşti 1, 79638 Spiru Haret 12, tel. 14 26 80 şi 15 74 30, int. 265

Colaboratorii sînt rugaţi să trimită manuscrisele la adresa de mai sus. Cărţile şi extrasele pentru recenzii, ca şi publicaţiile pentru schimb se primesc la aceeaşi adresă. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Les collaborateurs sont priés d'envoyer les manuscrits à l'adresse ci-dessus. Les livres et tirés à part pour comptes rendus, ainsi que les publications destinées à l'échange seront envoyés à la même adresse.

La revue « Studii şi cercetări lingvistice » paraît 6 fois par an. Toute commande de l'étranger sera adressée à „ROMPRESFILATELIA" — sectorul export-import presă, P.O. Box 12—201, telex 10376, prsfi r, 78104 Bucureşti, Calea Griviţei nr. 64—66.
Le prix d'un abonnement annuel est de $ 60.

Pentru a vă asigura colecţia completă şi primirea la timp a revistei, reînnoiţi abonamentul dv.
În ţară, revistele se pot procura prin poştă, pe bază de abonamente.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
79717 Calea Victoriei nr. 125, sectorul I, Bucureşti

Studii și cercetări

LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

BUCUREȘTI 1
SPIRU HARET 12

6–XXXVIII–1987
noiembrie — decembrie

APARE DE 6 ORI PE AN

SUMAR

MISCELLANEA

NOTE BIBLIOGRAFICE și REVISTA REVISTELOR

CRONICĂ

IN MEMORIAM

SCL, an XXXVIII, nr. 6, p. 473—576, Bucureşti, 1987

UN DIFTONG FRIABIL ÎN VERSURI: *-OA-* DIN *OAZĂ*

G. I. TOHĂNEANU

Pornesc de la premisa că specialiştii — cîţi sînt — scriind cărţi cu titluri pretenţioase, neglijează „mărunţişurile", atît de necesare pentru înţelegerea mai profundă şi pentru rostirea, exactă şi nuanţată, a versului românesc. Un atare caz, numai în aparenţă „meschin", îl constituie încadrarea prozodică a neologismului *oază*, care, în poezie, poate fi supus „dierezei".

Înainte de a se trece la elaborarea unui tratat — eventual : academic — privind versificaţia românească, util ar fi să dispunem de cît mai multe articole şi studii serioase referitoare la o seamă de probleme nu prea „spectaculoase", dar indispensabile unei perspective cuprinzătoare a domeniului, mai ales că el — generos cu tentaţiile, dar, mai ales, cu riscurile „interdisciplinarităţii" — seduce spiritul diletantistic al veleitarilor. Amintesc, între altele, sinereza, diereza, sincopa, tot atîtea fenomene de mare însemnătate „practică", mişunînd în versurile poeţilor noştri clasici şi aşteptînd, încă, să fie supuse unei investigări minuţioase. Precizez, dacă nevoie mai este, că înseşi conceptele de „ritm" şi „măsură", esenţiale în prozodie, nu se pot fundamenta ştiinţific fără existenţa prealabilă a unor asemenea cercetări „de amănunt". Intenţia mea este să ilustrez aceste scurte propoziţii teoretice prin felul surprinzător în care este, uneori, încadrat în poezia noastră neologismul *oază*.

Înainte de orice, cată să amintesc că noi am împrumutat cuvîntul din germanul *Oase* (cf. DLR, DN), dar obîrşia lui este mult mai îndepărtată, anume în vechea egipteană (coptă) [1], de unde el a trecut în elină, iar apoi în latina tîrzie (*oasis* [2]; cf. fr. *oasis*), cu sensul general „loc în mijlocul unui deşert, unde există vegetaţie bogată şi apă" (DN_3). Sadoveanu, *Zodia Cancerului* : „Era singur cu Catrina Duca, potolindu-şi patima ca pe-o sete în pustie, cînd ajungi la o *oază*" (*Opere*, 10, ESPLA, 1957, p. 316). Bineînţeles că, denumind un „obiect" care se găseşte într-un contrast violent cu mediul înconjurător, *oază* este foarte expus sensurilor figurative. Geo Bogza : „Neted aici, vălurit în depărtare, ţinutul unde Oltul atît de mult se lasă pradă visului pare un paradis terestru, pe care nimic n-ar putea veni să-l tulbure. Doar momentele cosmice răzbat pînă în această *oază a liniştii şi nemişcării :* dimineaţa, amiaza, seara, arătînd că mecanismul uriaşului ceasornic al universului continuă să se rotească" (*Cartea Oltului*, Editura Minerva, 1976, p. 117—118). Prin această pregnantă însuşire a sa — de a contrasta viguros cu „ambianţa" — neologismul nostru ajunge într-o interesantă relaţie de sinonimie metaforică, parţială, cu *insulă* şi cu mai vechiul *ostrov*. Sadoveanu, *Baltagul :* „Pădurea era aproape. În fundul prăpăstiilor se mai ţineau *ostroave de omăt*" (*Opere*, 10, ESPLA, 1957, p. 632).

În ceea ce priveşte structura fonetică a cuvîntului, dicţionarele (DLR, DN, DOOM) recomandă, deopotrivă, rostirea lui în două silabe (*oa-ză*), fără a înregistra, măcar, vreo altă pronunţare posibilă. Iar în-

cadrarea prozodică a neologismului confirmă, de obicei, formula lui „trohaică" (∠∪). Așa ni se înfățișează el, de pildă, acolo unde ne și așteptăm să-l aflăm, mă gîndesc la cunoscuta poezie a lui Al. Macedonski *Noaptea de decembrie*, scrisă în versuri amfibrahice de cîte 12 silabe *(Opere*, II, *Poezii*..., EPL, 1966, p. 164) :

Abia, ici și colo, găsesc, cîteodată,
Verdeața de *oază* cu dor așteptată . . .

∪∠∪|∪ ∠∪|∪∠∪|∪∠∪
∪∠∪|∪[∠∪]|∪∠∪|∪∠∪

Adaug un citat dintr-o „parodie originală" a lui George Topîrceanu, după un sonet de Al. Mirea, intitulată *Sahara* și redactată în iambi de 10/11 silabe *(Scrieri*, I, Editura Minerva, 1983, p. 81) :

Mi-am rupt în coate hainele de dril.
Pe drumul ăsta lung cît Ramayana,
De-o săptămînă mergem către Nil . . .
A poposit în *oază* caravana.

∪∠ |∪∠ |∪∠ |∪ ∪|∪∠
∪∠ |∪∠ |∪∠ |∪ ∪|∪∠ |∪
∪ ∪|∪∠ |∪∠ |∪ ∪|∪∠
∪ ∪|∪∠ |∪[∠|∪]∪|∪∠ |∪

În schimb, în ultima strofă din poemul lui Octavian Goga *Singur*, rostirea „normală", adică : bisilabică, a neologismului *oază* ar deregla și ritmul și măsura, mai precis : iambii de 14 silabe, cu cezură puternică exact la jumătatea versurilor, după silaba a șaptea. Soluția — absolut necesară pentru ca versul să-și redobîndească fluența — este una singură, anume ca diftongul *-oa-* din *oază* să fie despicat prin hiat, supunîndu-se „dierezei". În consecință, cuvîntul devine, acum, trisilabic, alcătuind, considerat în el însuși, un amfibrah (∪∠∪). Dar iată și textul amintitei strofe din poemul lui Goga, urmat de schema corespunzătoare, în cadrul căreia am izolat, între „croșete", neologismul în discuție [3] :

Vei mai veni vreodată, minune călătoare,
Să-mi lumineze-n noapte din ochiul tău o rază,
Să-mi schimbi pustietatea din nou într-o *oază*,
Să-nvii pe beduinul ce blestemă și moare? . . .

∪ ∪|∪∠ |∪∠ |∪||∪∠ |∪ ∪| ∪∠ |∪
∪ ∪|∪∠ |∪∠ |∪||∪∠ |∪∠ | ∪∠ |∪
∪∠ |∪ ∪|∪∠ |∪||∪∠ |∪ ∪[∪∠|∪]

Schema „autentifică", dacă pot spune așa, varianta *o-á-ză*, rezultînd din diereză, adică din despicarea diftongului ascendent *-oa-* în două vocale, care aparțin, acum, la silabe diferite, identice cu vocalele înseși. Chiar dacă, în acest vers al lui Goga, diereza aduce prejudicii eufoniei — căci secvența *într-o oază* se poticnește în două hiaturi *(o—o* și *o—a)* care se succed nemijlocit — ea, diereza, este obligatorie : altfel, șchioapătă și

măsura, și ritmul. Or, așa ceva ar fi intolerabil pentru „urechea" bardului din Rășinari, extrem de atentă la curgerea și „căderea" armonioasă a versurilor.

Tratarea „amfibrahică" a substantivului *oază* (∪–́∪) nu este fără precedent în istoria versificației noastre. Am identificat-o, de două ori, la Eminescu, prima dată, în marele poem postum *Memento mori*, scris în măsura și în ritmul *Scrisorilor*, adică în trohei lungi, de 16/15 silabe, grupați însă în „sextine". Intuind riscul erorilor de lectură și dorind să le preîntîmpine, Perpessicius marchează, grafic, necesitatea dierezei, în versul 404 al poemului *(Opere*, IV, EA, 1952, p. 125) :

Iar o vale nesfîrșită ca pustiile Saharei,
Cu de flori straturi înalte, ca *oaze* zîmbitoare,
Cu un fluviu care poartă a lui insule pe el,
E grădina luminată a palatului în munte — ...

Varianta trisilabică *o-á-ză* — sesizată și marcată de editor — revine în versul 18 al altui poem postum, *Dumnezeu și om*, redactat în același metru și în aceeași măsură, cu singura deosebire că versurile, tot timpul de 16 silabe, cu cezură fermă la mijloc, sînt grupate, de astă dată, în catrene *(ib.*, p. 191) :

În pădurile antice ale Indiei cea mare,
Printre care, ca *oaze*, sunt imperii fără fine,
Regii duc în pace-eternă a popoarelor destine
Închinînd înțelepciunei viața lor cea trecătoare.

Las să urmeze și „schema", unde cuvîntul *oază*, devenit trisilabic, va fi prins între croșete :

∪ ∪ | –́ ∪ | ∪ ∪ | –́ ∪ || ∪ ∪ | –́ ∪ | ∪ ∪ | –́ ∪
∪ ∪ | –́ ∪ | ∪ [∪ | –́ ∪] || ∪ ∪ | –́ ∪ | –́ ∪ | –́ ∪
–́ ∪ | –́ ∪ | –́ ∪ | –́ ∪ || ∪ ∪ | –́ ∪ | ∪ ∪ | –́ ∪
∪ ∪ | –́ ∪ | ∪ ∪ | –́ ∪ || [–́ ∪] | –́ ∪ | ∪ ∪ | –́ ∪

În ultimul vers al citatului am izolat, tot între paranteze colțuroase (mă refer, evident, la „schemă"), și substantivul *viața*, pentru că, de obicei, cu ajutorul lui se ilustrează, în versificația noastră, fenomenul dierezei, asupra căruia îmi propun să revin cît de curînd. Deocamdată precizez că, în citatul imediat anterior, *viață* este tratat ca un termen bisilabic, așa cum se obișnuiește. La fel se întîmplă în iambii eminescieni din elegia *S-a dus amorul*, cu măsura de 8/7 silabe :

Să faci din *viața* mea un vis, ∪ –́ ∪ [–́ ∪] –́ ∪ –́
Din visul meu o *viață*. ∪ –́ ∪ –́ ∪ [–́ ∪]

Dar sînt nenumărate cazurile, tot la Eminescu, cînd, din „necesități, metrice", diftongul *-ia-* din *viață* este „rupt" în două, cuvîntul căpătînd drept consecință, o structură amfibrahică (∪–́∪). Cititorul atent va simți lesne, fără să mai fie nevoie de „scheme", că singura rostirea trisi-

labică a cuvîntului asigură corectitudinea, „puritatea" măsurii și a ritmului în următoarele citate, extrase dintr-un singur poem, *Împărat și proletar* (iambi de 14/13 silabe, cu cezură după silaba a șaptea):

Unii plini de plăcere petrec a lor *viață*...;
După ce-amar munciráți mizeri *viața* toată,
Ați mai purta osînda ca vita de la plug?...;
Nu! moartea cu *viața* a stins toată plăcerea...;
Acoperind cu noime sărmana lui *viață*...

Una dintre încheierile „practice" ale acestor însemnări ar fi, cred, aceea că, în poezie, ar trebui să se recurgă nu numai la „accentul grafic", în cazul „dubletelor accentuale" (*ántic* și *antìc* etc.), ci și la alte „semne", menite să înlesnească cititorului neprevenit lectura corectă a cuvintelor „dificile" și, în consecință, rostirea exactă a versurilor respective[4].

Sur la diérèse de la diphtongue *-oa-* dans les vers

(*Résumé*)

L'étude scientifique de la versification roumaine réclame l'existence préalable des recherches concernant les problèmes de détail, par exemple : la synérèse, la diérèse, la syncope, etc., qui présentent une grande importance pour la compréhension exacte et nuancée de la physionomie « technique » de nos vers. L'auteur se propose d'illustrer cette proposition théorique par le traitement de la diphtongue *-oa-* dans les vers roumains, notamment dans la structure phonétique du néologisme *oază* (« oasis »), où elle — la diphtongue — peut être soumise à la diérèse.

NOTE

[1] Informații mai bogate la Marius Sala, Ioana Vintilă-Rădulescu, *Limbile lumii*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1981, p. 63.

[2] Vezi Al. Graur, *Dicționar de cuvinte călătoare*, Editura Albatros, 1979, p. 99.

[3] Două poeme ale lui Octavian Goga se intitulează la fel, *Singur*: cel dintîi, redactat în versuri trohaice populare de 8 silabe, face parte din ciclul *Poezii* (1905); celălalt, scris în iambi de 14 silabe, cu cezură fermă la mijloc (după silaba a șaptea), aparține ciclului *Din umbra zidurilor* (1913). Strofa citată este extrasă din cel de al doilea (Octavian Goga, *Opere*, I, *Poezii*, EPL, 1967, p. 253).

[4] Vezi, în această privință, pledoaria persuasivă, de acum un sfert de veac, a lui Romulus Vulpescu: *Este necesar accentul grafic în ortografia noastră?*, în LR, XI (1962), nr. 2, p. 181—189 și *Diferențierea grafică a licențelor prozodice*, în LR, XI (1962), nr. 6, p. 661—666.

Mai 1987

Facultatea de Filologie
Timișoara, B-dul V. Pârvan 4

TEXT ȘI FIGURĂ

MARIANA NEȚ

Sînt propuse o serie de criterii de identificare și de definire a figurilor din poezia românească (cu referire specială la M. Eminescu), stabilindu-se astfel jaloanele unei retorici textuale orientate semiotic, ce consideră textul și figura generate pe baza aceluiași model autonom și funcționînd în strînsă dependență de norma lingvistică din momentul receptării, pe de o parte, și de diacronia receptării, pe de altă parte.

0. O trecere în revistă, oricît de succintă, a accepțiilor date figurilor de stil și a metodelor propuse pentru cercetarea lor în diverse teorii retorice, chiar dacă s-ar limita doar la direcțiile mai importante, ar depăși cu mult cadrul studiului de față. Precizăm numai că retoricile „tradiționale" — ce se revendică, în genere, de la Aristotel și Quintilian [1] — au devenit nesatisfăcătoare din perspectiva cercetătorului contemporan din cauza fărîmițării excesive, a caracterului neunitar și mai ales a mult prea deselor interferențe cu o estetică și o psihologie. Retoricile mai noi [2], structuraliste și poststructuraliste, sînt cvasiinoperante pentru studiul evoluției figurilor dintr-un limbaj poetic dat, din cauza caracterului lor inevitabil mecanicist, datorat încercării de a clasifica modele abstracte de figuri și de a căuta materializări ale acestora în spațiul cultural practic nelimitat reprezentat de totalitatea manifestărilor „poetice" posibile ale unei limbi într-o civilizație. La rîndul lor, teoriile contemporane de tip generativist, ce se revendică de la gramatica sau teoria textului[3], nu reușesc să depășească cadrul propoziției, deci nu explică în suficientă măsură caracterul „textual" al figurilor, deși tocmai acesta este scopul lor mărturisit.

Ceea ce trebuie deocamdată reținut este că, în ciuda diferențelor ce le separă, retoricile mai vechi sau mai noi sînt de acord în a considera figura drept materializare a unei devieri de la norma lingvistică.

1.1 În teoria pe care-o propunem, fiecare text poetic își instituie propria normă la nivelul s c h e m e i, de la care unele dintre secvențele sale concrete — aparținînd deci u z u l u i — deviază din punct de vedere gramatical, semantic sau prozodic.

1.2. În primul volum al celebrului dicționar de semiotică [4] datorat lui A.-J. Greimas și J. Courtès, figura (sau, în terminologia autorilor citați, „secvența metaforică") este considerată acea secvență care implică o „virtualitate de lecturi multiple, suspendate de disciplina discursivă". Acceptăm pentru moment această definiție de lucru.

Rezultă deci că se instituie o stare de tensiune între virtualitatea de lecturi multiple — proiecții ale receptorului în text, care își au originea într-o competență de lectură anterioară contactului său cu acel text și se caracterizează prin diverse grade de elaborare și de acceptabilitate — și „disciplina discursivă", adică retorica intenționalității textului, care orientează lectura.

SCL, an XXXVIII, nr. 6, p. 479—490, București, 1987

Într-un demers ca cel pe care-l vom schița în continuare, figura are, prin urmare, referință textuală și reprezintă un factor hotărîtor în „construirea" (și în reconstruirea) semanticii particulare a textului.

1.3. Considerăm că o figură textuală are două funcții principale. Ea este :

(1) o matrice creatoare de sens — un „punct tare", care presează asupra textului, orientînd semantica acestuia — și

(2) o unitate (o secvență) purtătoare de sens, deci un „punct tare" și pentru că în spațiul său converg semnificații ale textului. Relația dintre aceste funcții, ponderea uneia asupra celeilalte diferă de la figură la figură, de la text la text.

Din suprapunerea acestor două funcții — din presiunea figurii asupra textului și a textului asupra figurii —, funcții care nu sînt îndeplinite totdeauna în mod necesar de aceleași elemente (co)textuale [5], ia naștere tensiunea creatoare de poeticitate.

Pentru un lector avizat, cele două funcții îndeplinite de unitățile (co)textuale generează două tipuri de proiecție — două „modele" virtuale de lectură simultană — care conduc la posibilitatea de a considera întregul text drept o figură.

Ponderea diferită a celor două funcții în diverse clase de texte determină existența a două situații extreme :

(a) figura opacizează textul sau

(b) figura este ocultată de text.

În realitate, în practica comunicării textului poetic, aceste situații extreme se realizează rareori ca atare ; cel mai adesea, fiecare dintre ele se concretizează în grade variabile, în orice (sub)clasă de text.

Așa ne explicăm imposibilitatea de a exista figuri de un cuvînt [6], figurile fiind dependente întotdeauna de co(n)text.

1.4. Dacă ipoteza de mai sus este adevărată, atunci este greșit ca, în interpretarea unui text poetic, să „echivalăm" (fie și aproximativ) figurile cu lexeme, sintagme etc. ce denumesc „obiecte" din lumea actuală. Relația dintre figură și referent nu este niciodată o relație directă ; ea este totdeauna mediată de r e f e r i n ț ă [7], de semnificat.

În procesul de semioză ce se produce în comunicarea textului poetic, referința unei figuri (a unui semnificat textual) este acel element mediator între text și spațiul extratextual, care aparține enunțării.

Referința este înțeleasă aici ca un concept care acoperă în planul enunțării o clasă de referenți virtuali.

2. În *Dicționarul* lui A.-J. Greimas și J. Courtès generarea unei figuri, numită de autori f i g u r a t i v i z a r e, apare ca un proces în două etape :

(1) f i g u r a r e a, prin care se înțelege construirea unei figuri (semiotice) și

(2) i c o n i c i z a r e a, crearea iluziei referențiale cu ajutorul figurilor ; în această a doua etapă, figurile se transformă în „imagini ale lumii".

2.1. Credem că procesul se poate opri la prima etapă, fiind generate astfel figurile textuale „slabe".

2.2. Credem de asemenea că, drept urmare a iconicizării, figurile capătă statutul de emblemă pentru o anumită situaţie co- sau contextuală; un rol hotărîtor în acest sens îl are practica culturală.

2.3. Din postulatele de mai sus conchidem că figura este generată, printr-un mecanism complex, în acelaşi timp cu textul.

3. Un factor hotărîtor în asigurarea „disciplinei discursive", care suspendă virtualitatea lecturilor multiple implicate de prezenţa figurii în text, considerăm că este *p r o z o d i a.* Incidenţa prozodiei în structura de suprafaţă a textului stimulează continuarea lecturii datorită (1) inerţiei de care este cuprins receptorul şi (2) necesităţii de a completa cu o substanţă semantică în manifestare modelul prozodic instituit de text.

Se creează astfel o stare de tensiune între virtualitatea lecturilor multiple — între posibilităţile de interpretare ale căror proiecţii converg în spaţiul figurii — şi disciplina discursivă, asigurată de recursivitatea modelului prozodic.

3.1. În teoria pe care o propunem, prozodia modelează referinţa şi aparţine tot planului enunţării.

Prozodia este instanţa care mediază relaţia textului (1) cu limba naturală (determinînd transformarea acesteia într-un limbaj particular, cu caracteristici specifice textului care-l manifestă), (2) cu universul extratextual (mijlocind selectarea şi ierarhizarea unor elemente ale acestuia, în scopul construirii unui referent intern, unei „imagini asupra lumii" care e specifică acelui text) şi (3) cu istoria textului în diacronia receptării (în practica culturală ulterioară momentului emiterii).

Prozodia este totodată atît un mijloc de focalizare, cît şi un mijloc de a construi, de a ascunde sau de a scoate în evidenţă o relaţie semantică importantă pentru acel text. Astfel, ea nu numai că se constituie, din perspectiva receptorului, într-un semnal pentru prezenţa figurii, dar contribuie şi la generarea figurii în text (din perspectiva emiţătorului).

3.2. Prozodia este prin urmare un parametru la fel de important ca şi gramatica şi semantica în procesul de instituire a unei norme proprii textului, de la care unele dintre secvenţele acestuia deviază.

Prin prozodie nu am înţeles aici modelul cel mai abstract de la nivelul de adîncime — model preexistent textului-variabilă, care o selectează dintr-o mulţime ale cărei elemente-constantă sînt în număr finit —, ci matricea prozodică proprie acelui text, rezultată din interacţiunea între semantica textului şi modelul prozodic abstract, general — constanta ritmică (iambică, trohaică etc.), ce se regăseşte în structura de adîncime a oricărui text.

Se obţine astfel o matrice prozodică proprie fiecărui text, caracterizată printr-o serie de recurenţe şi printr-un număr relativ mic de secvenţe — de picioare metrice — deviante în raport cu aceste recurenţe.

3.3. Dacă prozodia — norma prozodică a textului — se stabileşte încă din planul enunţării, rezultă că şi specificul textului (nu numai clasa căreia-i aparţine acesta) îşi are originea tot în planul enunţării.

4. Analiza figurilor dintr-o serie de poezii de M. Eminescu cu ajutorul grilei de mai sus a permis rafinarea şi completarea observaţiilor de

pînă acum, ce s-au constituit apoi într-un sistem. Reproducem de aceea succint două dintre analize (*Peste vîrfuri* şi *Cînd te doresc*).

4.1. Matricea prozodică a poeziei *Peste vîrfuri* este următoarea:

Pes-te-vir-furi-tre-ce-lu-nă
— — ′ — /— — ″ —
Co-druşi-ba-te-frun-za-lin
′ — /′ —/ ′ —/ ″ θ
Din-tre-ra-muri-de-a-rin
— — ′ — /— — ″ θ
Me-lan-co-lic-cor-nul-su-nă
— — ′ —/ ′ — /″ —
Mai-de-par-te-mai-de-par-te
— — ″ — //— — ″ —
Mai-in-cet-tot-mai-in-cet
— — ″θ//— — — ″ θ
Su-fle-tumi-ne-min-gi-iet
′ — . — /— — — ″
În-dul-cind-cu-dor-de-moar-te
— — ′ /— ′ —/ ″ —
De-ce-taci-cind-fer-me-ca-tă
— ′ / ″θ// — — — ″ —
I-ni-mami-spre-ti-nen-torn
′ — — / — ′ — / ″ θ
Mai-su-na-vei-dul-ce-corn
— — ″ —//′ —/ ″
Pen-tru-mi-ne-vre-o-da-tă
— — ″ —//— —″ —

Existenţa, în fiecare strofă, a cîte unui singur vers în care ictusul cade pe prima silabă şi necesitatea de a insera o silabă cu valoare Ø înainte de cezură în cîte un vers din cea de a doua şi din cea de a treia strofă se constituie în „devieri" de la norma prozodică a acestei poezii.

Versul

Peste vîrfuri trece lună

se remarcă prin indeterminarea subiectului, procedeu folosit aici pentru prima dată în poezia românească, îndelung comentat şi controversat încă de la apariţie. Versul se constituie într-o figură, devenită emblemă pentru acest text şi pentru poezia lui Eminescu. Figura nu mai poate fi folosită de un alt poet, într-un alt text, decît dacă acel text asumă manierismul (fiind apoi „liber" să-l „nege" prin crearea unor efecte semantice diferite). Versul este prin urmare o figură (1) din cauza tensiunii care se creează între forma textuală a secvenţei şi proiecţia abstractă a formei ei prescrise de norma limbii române (la 1870 şi astăzi), dar este de asemenea o figură (2) datorită statutului de emblemă pe care l-a căpătat prin circulaţia sa în afara textului, deci o figură care-şi are originea şi motivaţia în text, dar e sancţionată totodată de practica culturală.

Personificarea *codrului* din cel de al doilea vers conduce la transformarea propoziţiei

Codru-şi bate frunza lin,

într-o figură (co)textuală. Datorită vecinătăţii i-mediate cu versul precedent — figură „tare" a textului, care a pătruns, încă de la apariţie, şi în circuitul extratextual — acest al doilea vers nu a căpătat însă şi valoare de emblemă. A fost împiedicat de la aceasta şi de faptul că versul *Codru-şi bate frunza lin* calchiază un model lexico-sintactic din poezia populară. Analogia propoziţiei citate cu o serie de secvenţe virtuale din poezia populară devine şi mai evidentă dacă scoatem versul al doilea din text ; în acest caz este însă mai greu de observat faptul că matricea sa prozodică diferă de acelea folosite în poezia populară ; acesta este un argument în plus în favoarea ipotezei că figura ia naştere în text şi se actualizează în funcţie de receptor.

Din motivele menţionate, secvenţa *Codru-şi bate frunza lin* este o figură textuală „slabă".

În poemul *Peste vîrfuri* abundă modalizatorii adverbiali, folosiţi, în general, în poziţii „privilegiate" (în finalul versului sau înainte de cezură). Singura excepţie o constituie versul

Melancolic cornul sună.

Secvenţa tinde să se transforme într-o figură textuală (1) pentru că raţiuni prozodice (faptul că versurile anterioare se terminau cu un ictus forte după care trebuia inserată o silabă cu valoare Ø) determină citirea vocalelor *o* din *melancolic* şi *cornul* şi *u* din *sună* ca vocale lungi, şi (2) pentru că deviază de la modelul morfosintactic pe care l-a instituit textul : în tot restul poeziei adverbialele se află la sfîrşitul secvenţei pe care o modalizează ; acum, modalizatorul este antepus.

Aceste motive nu sînt însă suficiente pentru ca tendinţa versului de a se transforma într-o figură să se materializeze. Propoziţia căreia-i dă expresie nu deviază şi în raport cu secvenţe analoage din limba naturală şi nu are corespondent în text. Totuşi, din raţiunile menţionate, întregul text tinde să se transforme într-o macrofigură, pentru că situaţii similare se vor întîlni pe tot parcursul poeziei.

Strofa a doua are o substanţă semantică mai clar individualizată (pentru care strofa întîi joacă rolul de „fundal").

În primul distih :

Mai departe, mai departe,
Mai încet, tot mai încet,

cezura se funcţionalizează pentru prima dată în acest text şi, tot pentru prima dată în text, modalizatorul — repetat — ocupă un întreg vers ; procedeul se materializează în două versuri care se succedă i-mediat. Din toate aceste motive, secvenţa citată deviază în raport cu norma textului ; ea are deci statutul de figură textuală. Receptorii avizaţi recunosc imediat citatul ca aparţinînd poeziei eminesciene *Peste vîrfuri ;* figura a căpătat deci şi statutul de emblemă a textului, sancţionată de practica culturală. Pentru că secvenţa nu deviază însă şi semantic nici de la norma textului, nici de la norma limbii, ea este o figură mai „slabă" decît *Peste vîrfuri trece lună*, în cazul căreia absenţa articolului hotărît, prescris de norma limbii, produce un efect de indeterminare la nivel semantic. Pe o posibilă scală a figurării, factorul „tare" rămîne, prin urmare, cel semantic.

Un prim semnal care anunță statutul de figură al secvenței

Suflelu-mi nemîngîiet
Îndulcind cu dor de moarte

este faptul că primul dintre versurile citate are accentul pe prima silabă, ceea ce contravine normei prozodice din această strofă (de fapt, numai cîte un singur vers din fiecare strofă are primul accent pe prima silabă). Secvența nu este (numai) o emblemă a textului, ci o macrofigură complexă, ce poate funcționa și independent de (co)textul care a produs-o. Principala rațiune este de ordin semantic. Secvența are valoarea și forma unei ,,sentințe'' (1) pentru că a fost izolată de restul textului după indici ce acționează la nivelul prozodiei (secvența urmează după o ,,ruptură'' marcată tot la nivel prozodic : *Mai departe, mai departe,/ Mai încet,* [Ø] *tot mai încet)* și (2) datorită schimbării focalizării, efect al unei ,,rupturi'' la nivel semantic (schimbarea focalizării este marcată suplimentar prin dispariția cezurii în aceste două versuri din finalul strofei).

În strofa a treia modalitatea de expresie se schimbă total. Întreaga strofă este dominată de interogație.

În primul vers se refuncționalizează cezura, la care renunțase emistihul precedent. Apare, de asemenea, procedeul inedit de a introduce, ca efect al presiunii exercitate de semantica textului asupra prozodiei, o silabă cu valoare Ø în al doilea emistih, în care cealaltă silabă poartă un ictus forte. Din punct de vedere semantic și sintactic, versul

De ce taci, cînd fermecată

formează o singură unitate cu versul următor,

Inima-mi spre tine-ntorn?

ceea ce strofa marchează la nivel prozodic prin ingambament (singurul ingambament din poezie). Toate aceste caracteristici prozodice reprezintă indici ai unei noi schimbări de focalizare (a treia din text) și ai necesității unui feedback final, subliniată și la nivel lexicosemantic de repetarea unor termeni sau a echivalenților unor termeni (declinați la alte cazuri gramaticale) care au apărut și în strofele precedente.

Din toate aceste motive, fiecare dintre cele două întrebări retorice s-a instituționalizat în diacronia receptării ca o emblemă a poeziei *Peste vîrfuri.*

Adjectivul *fermecată* din distihul

De ce taci, cînd fermecată
Inima-mi spre tine-ntorn?

are un statut morfosintactic echivoc ; datorită ingambamentului, a topicii și a abundenței adverbialelor în secvențele anterioare, termenul tinde să se transforme într-un adverbial. Apartenența termenului *fermecată* la o categorie de tranziție, aflată între adjectiv și adverb reprezintă efectul indeterminării ce caracteriza, într-un alt plan, secvența inițială a poemului, *Peste vîrfuri trece lună.* Aceasta este un argument în plus în favoarea statutului de figură al distihului citat.

Scoase însă din text, nici primul, nici cel de al doilea distih din strofa ultimă

Mai suna-vei, dulce corn,
Pentru mine vreodată?

(în care cezura se funcţionalizează de asemenea), nu-şi mai păstrează statutul de figură. Cu excepţia prozodiei bine marcate care le subîntinde şi a influenţei cotextului, de care, chiar dacă le izolăm, putem numai cu greu face abstracţie, cele două secvenţe, considerate separat, nu au caracteristici morfosemantice care să le individualizeze în raport cu formulările „nepoetice'' ale uzului lingvistic curent.

Conchidem, astfel, că statutul de emblemă al unei secvenţe textuale şi faptul că în spaţiul său este marcată o nouă modificare de perspectivă şi de focalizare a discursului reprezintă argumente necesare, dar nu suficiente pentru a acorda unei secvenţe statutul de figură „tare'' a textului. Factorul hotărîtor se dovedeşte, încă o dată, cel semantic.

Pe o scală a figurării, ultimele două emistihuri din poem ocupă o poziţie intermediară, aflîndu-se la limita dintre maxima figurare (*Sufletu-mi nemîngîiet* / *Îndulcind cu dor de moarte*) şi acele secvenţe textuale care, considerate separat, au doar rolul de „fundal'' de contrast pentru producerea figurii.

Numai versul întîi din poezie

Peste vîrfuri trece lună

şi versurile ultime din cea de a doua strofă

Sufletu-mi nemîngîiet
Îndulcind cu dor de moarte,

care deviază şi în raport cu normele uzului lingvistic curent, au statutul de figură şi în afara textului, independent de el.

Analiza a scos în evidenţă faptul că limbajul poeziei *Peste vîrfuri* tinde spre polul maximei figurări, că textul însuşi tinde spre statutul de macrofigură ; faptul că în practica culturală aproape toate secvenţele sale s-au instituit ca embleme pentru această poezie este o dovadă în acest sens.

4.2. La prima vedere, matricea prozodică a poemului *Cînd te doresc* este mult mai simplă. Remarcăm identitatea modelului prozodic al primului şi al ultimului vers.

Cînd-te-do-resc-eu-cînt-în-cet-în-cet
— — — –́ /— –́ /— –́ / — –̋ //
Plec-ca-pul-în-pă-mînt-în-cet-în-cet
— — — /— — –́ /— –́ /— –̋
Şi-gla-sul-meu-ră-su-nă-tîn-gu-ios
— –́ — — /— –́ —/— — –̋
Ca-tris-tul-glas-de-vînt-în-cet-în-cet
— –́ —/— — –́ /— –́ /— –̋
Şi-ori-ce-vis-ori-ce-do-rin-ţa-mea
— — — –́ /— — — –̋ — —

Eu-sin-gur-leam-în-frînt-în-cet-în-cet
— ∠ —/ — — ∠ /— ∠ — ״
Să-gea-ta-doar-a-cru-du-lui-a-mor
— ∠ — — /— ∠ — —/— ״
În-su-flet-mio-îm-plînt-în-cet-în-cet
— ∠ —/— — ∠ /— ∠ /— ״
Și-simt-ve-ni-nul-pă-trun-zînd-a-dînc
— ∠ /— ∠ —/— — ∠ /— ״
Cu-sîn-ge-lel-fră-mînt-în-cet-în-cet
— ∠ — —/— ∠ /— ∠ /— ״
Și-numi-ră-mî-ne-de-cît-să-por-nesc
— — — ∠ —/— — — — ״
Spre-al-meu-trist-mor-mînt-în-cet-în-cet
— — — ∠ /— ∠ /— ∠/— ״

Chiar și la o lectură superficială, se constată că poezia constă din două părți : un vers „cadru" :

Cînd te doresc, eu cînt încet-încet :

și celelalte 11 versuri — „cîntecul". Între cele două părți este o relație de interdependență, pentru că secvența-refren — *încet-încet* — apare și în „cadru" și în „cîntec" ; refrenul apare la începutul și la sfîrșitul poeziei, dar și la începutul și la sfîrșitul „cîntecului". De altfel, refrenul se identifică cu rima poeziei, căci apare la sfîrșitul a 7 din cele 12 versuri ; celelalte 5 versuri nu rimează. De aceea, el devine constanta în funcție de care trebuie analizat textul, cu atît mai mult cu cît este un modalizator.

Prima figură din poem apare în versurile 3—4 :

Și glasul meu răsună tînguios
Ca tristul glas de vînt încet-încet,

care introduc o comparație. Deși se află în finalul versului 4 (ce conferă expresie lineară celui de al doilea termen al comparației), modalizatorul *încet-încet* se referă deopotrivă la primul termen al comparației ; structura de adîncime a secvenței este [Și glasul meu răsună tînguios încet-încet, așa cum și tristul glas de vînt răsună tînguios încet-încet]. Personificarea *tristul glas de vînt* nu este importantă „în sine", ci pentru că oferă un temei suplimentar comparației cu *glasul meu ; tristul glas de vînt* se constituie într-un dublu — presupus uman — al enunțiatorului. În consecință, la nivelul linear al textului, personificarea apare ca efect al comparației. Secvența reprezentată de versurile 3—4 se constituie prin urmare într-o macrofigură.

În distihul următor

Și orice vis, orice dorinț-a mea
Eu singur le-am înfrînt încet-încet

textul poetic deviază atît de la norma prozodică curentă (la 1870 și astăzi) : ictusul forte cade pe antepenultima silabă într-un picior metric de șase silabe, cît și de la norma prozodică pe care și-a instituit-o singur. El nu

deviază însă la nici un nivel nici de la norma uzului lingvistic curent, nici de la propria sa normă lingvistică.

Fenomenul se constituie într-un semnal că modelul discursiv al textului şi-a epuizat toate valenţele expresive, deci manifestările sale la nivelul linear se apropie de sfîrşit.

Tinde totuşi să construiască o figură relaţia de echivalenţă stabilită pe fundalul devierii la nivel prozodic între emistihurile versului 5 (cele două GN sînt într-o relaţie de apoziţie şi au o structură morfologică identică ; în plus, posesivul din final le determină pe amîndouă) şi caracterul inedit al predicatului *(le-) am înfrînt* din versul 6 pentru argumentul *vis*. Echivalarea *visului* cu *dorinţa* şi vecinătatea imediată dintre acest din urmă argument şi predicatul *(le-) am înfrînt* (expresia [mi-am înfrînt dorinţa] satisface norma lingvistică standard de la 1870 şi de astăzi) tinde însă să anuleze statutul de figură al distihului citat, în spaţiul căruia se manifestă deci atît tendinţa spre figurare, cît şi aceea de negare a figurării.

Versurile 7—8 :

Săgeata doar a crudului amor
În suflet mi-o implînt încet-încet

chiar şi din perspectiva receptorului de la 1870, confereau expresie lingvistică unei catahreze. Prezenţa catahrezei — îndeobşte, catalizator al figurării — este un nou semnal că modelul textual care s-a manifestat pînă acum şi-a epuizat resursele.

De aceea, versurile 9—10

Şi simt veninul pătrunzînd adînc...
Cu sîngele-l frămînt încet-încet.

introduc explicit o modalitate de expresie diferită. „Ruptura”, marcată în sintaxa de suprafaţă prin puncte de suspensie, este însoţită de o deviere de la norma prozodică a textului. Versul 10,

Cu sîngele-l frămînt încet-încet.

(precedat de punctele de suspensie), este primul vers cu refren subliniat de o matrice prozodică diferită de a celorlalte versuri cu refren ce compun „cîntecul” din poemul eminescian *Cînd te doresc.*

Considerat izolat, ultimul distih din poezie :

Şi nu-mi rămîne decît să pornesc
Spre al meu trist mormînt încet-încet.

nu are statutul de figură ; epitetul *trist mormînt* tindea, chiar pentru receptorul de la 1870, să se constituie într-o catahreză. Distihul construieşte însă o figură textuală, dacă ţinem cont (1) de faptul că GN *trist mormînt* din această secvenţă conţine o determinare omonimă cu aceea a celui de al doilea termen al comparaţiei din versurile 3—4 :

Şi glasul meu răsună tînguios,
Ca tristul glas de vînt încet-încet,

şi (2) de faptul că matricea prozodică se schimbă în aceste ultime versuri pentru a treia oară, deviind deci de la norma pe care a instituit-o textul

(materializînd-o în versurile cu refren (2, 4, 6 şi 8, subîntinse de aceeaşi matrice la nivelul prozodiei).

Figura din versurile 11–12, motivată exclusiv prin apelul la (co)text, este deci mai slabă decît cea din versurile 9–10,

Şi simt veninul pătrunzînd adînc...
Cu sîngele-l frămînt încet-încet,

în spaţiul căreia se intersectează două modalităţi de expresie şi care marchează în suprafaţa textului o „ruptură" produsă la nivel semantic, şi mai slabă decît figura din versurile 3–4:

Şi glasul meu răsună tînguios,
Ca tristul glas de vînt încet-încet,

motivată la mai multe nivele ale textului şi totodată inedită în raport cu uzul curent al limbii române.

5. O figură textuală, aşa cum am înţeles aici acest concept, este întotdeauna o unitate semantică distinctă, autonomă, cuprinzînd prin urmare şi elementele „marginale" care au contribuit la construirea ei.

La cele de mai sus sînt necesare cîteva precizări finale, cu caracter de concluzii provizorii:

5.1. La construirea figurii textuale contribuie o multitudine de factori care se condiţionează reciproc. Hotărîtor, cu statutul de constantă, este însă factorul semantic.

Prin semantică am înţeles aici nu numai semantica limbii, de la care porneşte şi pe care o modelează textul, ci şi semantica particulară a textului.

Astfel, pentru a da un singur exemplu, una dintre funcţiile figurii este aceea de a impune feedbackuri, sau — dacă este plasată la începutul (unei părţi a) textului — de a se constitui într-un semnal al (schimbării) modalităţii de expresie proprii (unei părţi a) textului.

5.2. Figura ca realizare nu se compară cu (nu deviază de la) norma limbii, ci cu (de la) o mulţime de enunţuri virtuale, care ar rezulta din aplicarea normei.

5.3. Întotdeauna o figură textuală este subliniată de o prozodie deviantă în raport cu norma prozodică a acelui text.

5.4. Importanţa constituentului prozodic în construirea figurilor textuale este un argument în favoarea genezei figurilor în text. Se dovedeşte astfel că figurile sînt generate în acelaşi timp cu textul; la construirea lor contribuie aceiaşi factori care sînt hotărîtori pentru generarea întregului text.

5.5. Figura este şi punctul de incidenţă între norma textului şi norma limbii; astfel, figura însoţeşte întotdeauna o schimbare de focalizare în interiorul discursului poetic.

5.6. Dacă devierea de la norma limbii devine norma textului, textul este o macrofigură în raport cu mulţimea de texte virtuale din limba naturală, pe fundalul cărora se proiectează.

Este cazul textelor arhaice (de exemplu, literatura cronicarilor), care deviază pentru un receptor de la sfîrşitul secolului XX prin limbajul lor considerat ca sistem.

5.7. Un al treilea parametru care trebuie luat în considerare dacă întreprindem astăzi o analiză a figurilor folosite de un poet din trecut (să spunem, de pînă la 1900) este relaţia acestora cu practica culturală, cu jaloanele stabilite de diacronia receptării lor.

Există (1) figuri „controversate" în diacronia receptării, (2) figuri pentru care s-a instituţionalizat o anumită interpretare sau (3) figuri care au devenit clişee de vorbire, „puncte tari" convenţionalizate ale unui text. Ele domină astfel celelalte figuri ale textului nu numai prin propria lor semantică, ci şi prin convenţia culturală pe care au generat-o.

Potrivit acestui parametru, din perspectiva receptorului contemporan, *Peste vîrfuri trece lună* este o figură mai puternic marcată decît *Sufletu-mi nemîngîiet / Îndulcind cu dor de moarte*, deşi, dacă luăm în considerare numai devierea de la norma textului, lucrurile stau invers.

5.8. Figurile dintr-un text poetic se ordonează pe o scală graduală, în funcţie de parametrii luaţi în considerare (norma limbii, practica culturală, dar mai cu seamă norma textului).

Se observă astfel foarte bine interdependenţa dintre figură şi text, căci figura trebuie să fie motivată la toate nivelele textului. Numai astfel cotextul (proiecţia lingvistică a unui act de discurs) în care apare figura este un text şi nu o succesiune de enunţuri.

5.9. Astfel se poate ajunge la o nouă definiţie semiotică a textului, considerat ca expresie lingvistică a unui act de discurs, ce-şi instituie propria normă la toate nivelele constitutive şi permite reconstituirea regulilor conform cărora se produc abateri („prevăzute" în sistemul textual) de la această normă ; proiecţia lingvistică a acestui act de discurs se află întotdeauna într-o stare de tensiune cu mulţimea virtuală de enunţuri „corecte" din limba naturală în care este scris textul. Figurile sînt punctele din text în care această tensiune tinde spre gradul maxim.

5.10. Printr-un demers ulterior, se poate ajunge astfel la definirea retoricii particulare şi a stilului unui autor, la definirea artei sale poetice.

Aceşti parametri se pot constitui şi într-un criteriu de analiză a textului, criteriu unitar metodologic, dar şi adecvat specificului fiecărui text în parte.

The Poetic Text and the Poetic Figure

(Abstract)

The article sets forth a series of criteria for the identification and definition of poetic figures (with special reference to M. Eminescu), this way outlining a semiotic-oriented textual rhetoric. It is demonstrated (1) that both the poetic text and the poetic figure are generated on the basis of the same self-consistent model and (2) that the two categories are closely interrelated with the linguistic norm of the receiver, on the one hand,

and with the shared knowledge already stored in the diachrony of reception, on the other hand.

The figure is shown to deviate from a virtual set of utterances which might result from the correct application of norms. In its turn, the prosodic model which underlines a textual figure is deviating as to the prosodic norm any poetic text is shown to devise (i.e. its prosodic matrix). The poetic figure also proves to signal out a change of focus within the poetic discourse, as it stands at the intersection between the general linguistic norm and the particular norm of a given poetic text.

In compliance with the criteria already mentioned, the figures of a poetic text can be ordered on a gradual scale ; the cliché and the text as a macro-figure would be its two opposite poles.

NOTE

[1] Teoriile scolastice, cele a căror dezvoltare a fost permisă de Gramatica de la Port Royal, apoi tratatele lui Du Marsais și Fontanier, pentru a nu menționa decît lucrările cele mai cunoscute.

[2] Cum sînt celebrele *Rhétorique générale* (Paris, Larousse, 1970) și *Rhétorique de la poésie* (Bruxelles, Complexe, 1977), elaborate de Grupul de la Liège, sau cum sînt studiile, ce continuă, în general, această orientare, reunite în ades citatul număr 16 (1972) din „Communications", pentru a da, din nou, doar cîteva exemple.

[3] V., de ex., T. A. Van Dijk, *Some Aspects of Text Grammars*, Paris — The Hague, 1972 ; János S. Petöfi, *Text comprehension, objects and processes, text theory. Semantic aspects of text theory*, în „Quaderni di semantica", vol. VI, no. 1, June 1985, p. 81—90, ca și Ivan Fónagy, *Motivation et remotivation*, în „Poétique" 11, 1972, p. 411—431 ; sau articolele din celebrul număr din „Poetics" 2/3 (1415), August 1975, semnate de Werner Abraham, Teun A. van Dijk, Franz Guenthner, Dorothy Mack, J. J. A. Mooij, Barbara Leondar, János S. Petöfi, Françoise Soublin Joëlle Tamine, Elizabeth Wissman Bruss.

[4] *Sémiotique. Dictionnaire raisonné de la théorie du langage*, Paris, Larousse, 1979.

[5] Pe urmele lui J. S. Petöfi (cf., de ex., *art. cit.*) folosim termenul *cotext* cu înțelesul de context lingvistic, deci de ansamblu al elementelor lingvistice în care se integrează o unitate dintr-un enunț și prin interacțiunea cărora se realizează sensul, rezervînd termenul *context* pentru situația de discurs, extralingvistică, în care se produce și se receptează un enunț.

[6] Această ipoteză a fost avansată de acad. I. Coteanu în cursul special de retorică ținut la Facultatea de Limba și Literatura Română în perioada 1984—1986.

[7] Folosim termenul „referință" cu sensul, devenit tradițional, pe care i-l atribuie C. K. Ogden și I. A. Richards în celebrul volum *The Meaning of Meaning*, London, K. Paul Trench, Trubner and Co. Ltd., 1923. În această lucrare, *referința*, gîndul (semnificatul, n.n.) este acea parte a semnului (lingvistic) care mediază relația dintre *simbol* (semnificant, n.n.) și *referent*. În ipoteza pe care o propunem aici, figura joacă, prin urmare, rolul *simbolului* din triunghiul lui Ogden — Richards.

Iunie 1987

Institutul de Lingvistică
București, Spiru Haret 12

FUNCȚIONAREA ȘI STRUCTURA DISCURSULUI DRAMATIC ÎN PIESA ÎNREGISTRATĂ PE DISC

RODICA MIHĂILĂ

În cadrul unei comparații mai largi dintre lectură, spectacol și piesa înregistrată pe disc, lucrarea își propune să demonstreze modul diferențiat de funcționare a discursului dramatic în piesa tipărită, deci complet neutră din punct de vedere al interpretării, și cea înregistrată pe disc, care se bazează aproape exclusiv pe exploatarea de către regie a virtuților textului dramatic. Exemplul ales, drama în versuri *Asasinat în catedrală* de T. S. Eliot, interpretată de Royal Shakespeare Company în regia lui Terry Hands (înregistrată în 1976), pune în evidență posibilele relații dintre cele două tipare proprii oricărei drame poetice : cel dramatic, referitor la compoziția dramatică, și cel poetic, referitor la muzica poeziei, adică la efectul sonor și la structura poetică, realizînd în spirit eliotesc muzicalizarea discursului dramatic la nivelul limbii și o nouă funcționare a discursului dramatic printr-o structurare originală, care conferă comunicării o mai mare relevanță dramatică.

Specificitatea literaturii dramatice o constituie, printre altele, în primul rînd faptul că ea este destinată spectacolului — de aici și imposibilitatea separării studiului lucrărilor dramatice de realizarea lor teatrală. Dacă diferența dintre lectură și spectacol a devenit deja un loc comun al criticii de specialitate, dezvoltarea în acest secol a unor noi modalități de redare a textului dramatic — teatrul radiofonic, piesa înregistrată pe disc, teatrul T.V. — reclamă în mod firesc extinderea comparației dintre lectură și spectacol prin includerea acestor noi forme.

În cele ce urmează mă voi ocupa de trei termeni ai comparației, și anume : lectură, spectacol, piesa înregistrată pe disc. Este evident că piesa pe disc uzează de mijloace de redare a discursului dramatic diferite sau parțial diferite de piesa reprezentată scenic. Accentul este pus pe efectul sonor, căci din jocul actorilor, prin eliminarea mișcării, rămîne doar vorbirea, iar din mediul scenic se păstrează doar efectele auditive. S-ar părea că importanța acordată în secolul nostru dramaticului, corespunzînd nevoii de a demonstra caracterul obiectiv al artei (vezi, spre exemplu, tendința de dramatizare a romanului, de folosire a măștilor în poezie), a mutat centrul de greutate de pe „a spune, a nara'' pe „a arăta'', făcînd astfel mai puțin propice redarea textului dramatic prin intermediul înregistrărilor. Observăm, într-adevăr, cum din ce în ce mai mult spectacolul scenic beneficiază de interpretările tot mai personale pe care regizorii le dau textului dramatic prin utilizarea unor mijloace vizuale și auditive străine textului tipărit. În cazul piesei înregistrate principala sursă a interpretării regizorale rămîne limba, textul, care, o dată tipărit, nu mai poate fi modificat. Scopul articolului de față este tocmai acela de a demonstra că piesa pe disc se bazează aproape exclusiv pe virtuțile intrinsece ale textului dramatic, pe care regia are datoria să le descopere și să le sublinieze, și în al doilea rînd că funcționarea discursului dramatic este diferită în piesa tipărită (deci neutră din punctul de vedere al interpretării) și în cea înregistrată pe disc, unde între ascultător și discursul dramatic se interpune, uzînd de mijloace specifice, concepția regizorală.

SCL, an XXXVIII, nr. 6, p. 491—495, București, 1987

Voi lua ca exemplificare drama în versuri „Asasinat în catedrală" *(Murder in the Cathedral)* (1935) de T. S. Eliot în regia lui Terry Hands, interpretată de Royal Shakespeare Company cu Richard Pasco în rolul titular. Înregistrarea este realizată în 1976 în Catedrala Canterbury, chiar la locul unde în 1170 a fost asasinat Thomas Becket, arhiepiscop de Canterbury, loc indicat de Eliot însuși drept ideal pentru reprezentarea piesei.

Deși, după cum o dovedește discul, sonoritățile realizate în edificiul catedralei contribuie la crearea unei anume atmosfere, subliniind intențiile textului și suplinind lipsa decorurilor, calitatea înregistrării are întrucîtva de suferit de pe urma faptului că nu a fost făcută în studio.

Exemplul ales este fără îndoială un exemplu ideal, drama în versuri și în special în versuri de calitatea celor scrise de acest mare poet al contemporaneității pretîndu-se excelent la redarea prin intermediul înregistrării. Pentru cel familiarizat cu ansamblul creației lui Eliot, precum și cu contribuțiile sale teoretice și critice este evident că producția engleză își bazează succesul tocmai pe cunoașterea și exploatarea posibilităților oferite de apropierea dintre poezie și muzică făcută de Eliot de-a lungul întregii sale cariere, precum și pe înțelegerea subtilă a deosebirilor dintre poezie și drama poetică sugerate tot de Eliot în cîteva din eseurile sale.

„În sala de concert (...) începe să încolțească sîmburele unei poezii" [1] spunea poetul în eseul „Muzica poeziei" *(The Music of Poetry)*, iar posibilele paralele dintre diferite compoziții muzicale și marile sale creații, cum ar fi *The Waste Land* și *Four Quartets*, nu fac decît să sublinieze modul în care Eliot apropie condiția poeziei de cea a muzicii. Poezia care se apropie cel mai mult de condiția muzicii, spunea el în același studiu, este „poezia care prezintă un tipar muzical al sunetului și un tipar muzical constituit de sensurile secundare ale cuvintelor care o compun ; aceste două tipare sînt indisolubile, sînt unul și același" [2]. Muzica poeziei nu este așadar o simplă chestiune de sunet, ci și de structură poetică.

Și în drama poetică există un tipar dublu : unul care se poate examina din punctul de vedere al compoziției dramatice (tipar dramatic) și altul care se poate examina din punctul de vedere al muzicii (tipar poetic). În dramele în versuri cu adevărat izbutite structura muzicală întărește și e una cu mișcarea dramatică, accentuînd relevanța dramatică și contribuind prin intensificarea emoției spectatorilor la actul comunicării [3]. Căci modalitatea în care se efectuează comunicarea și relevanța dramatică sînt factorii care deosebesc esențial poezia de drama poetică. Poezia este scrisă de poet în funcție de propria sa voce, este vocea poetului vorbindu-și în primul rînd sieși. Chestiunea comunicării nu este prin urmare de importanță vitală. În teatru însă problema comunicării se pune diferit : aici poetul scrie deliberat pentru alte voci, nu pentru propria sa voce. Intenția sa este „de a scrie versuri care vor avea un efect imediat asupra unui public necunoscut și nepregătit, versuri interpretate pentru acel public de către niște actori necunoscuți îndrumați de un regizor necunoscut autorului". În aceste condiții „fiecare vers trebuie judecat în lumina unei legi noi, cea a relevanței dramatice" [4].

În cazul piesei înregistrate, depistarea și sublinierea tiparului sau structurii muzicale devine un obiectiv principal al regiei. În spiritul lui Eliot, Hands realizează o adevărată orchestrare a piesei, scoțînd astfel în evidență tema sa adîncă, și anume raportul dintre timp și eternitate, pe care muzica o poate reda mult mai sugestiv decît cuvintele. Este însă vorba de o muzicalizare a limbii, de muzica poeziei și nu de muzică propriu-zisă. Piesa pe disc are prin urmare două merite importante : 1) realizează în cel mai autentic spirit eliotesc muzicalizarea discursului dramatic la nivelul limbii ; 2) realizează o nouă funcționare a discursului dramatic printr-o structurare originală, care conferă comunicării o mai mare relevanță dramatică.

Acțiunea piesei este limitată, concentrîndu-se exclusiv asupra momentului morții lui Becket. Eliot nu a intenționat să reconstituie o epocă sau o personalitate istorică, ci, ca în toate creațiile sale, să dea o relevanță contemporană situației pe care se construiește conflictul dramatic și în același timp o imagine a eternității spre care duce acceptarea sacrificiului suprem. Căci asasinatul este de fapt o moarte pe care asemenea marilor martiri Thomas Becket o acceptă pentru izbăvirea semenilor săi. Așa cum remarcă M. C. Bradbrook, principalele personaje ale piesei sînt arhiepiscopul de Canterbury, care are voința să facă opțiunea supremă, și corul femeilor din Canterbury, care împotriva voinței lor „sînt angrenate în mecanismul destinului"[5].

Principala contribuție a regiei se face simțită în folosirea corului. În eseul „Poezie și dramă" *(Poetry and Drama)* Eliot arătase și motivele pentru care introdusese corul în piesă. Primul, acela că într-o piesă cu acțiune limitată, unde scopul este de a aduce în discuție problemele fundamentale ale morții și martirajului, un cor de femei neliniștite, speriate, uneori în pragul isteriei, „reflectă și subliniază prin intermediul propriilor emoții semnificația acțiunii" ; al doilea, că „un poet care scrie pentru prima oară pentru scenă (cum era cazul lui Eliot) mînuiește cu mai multă ușurință versurile corului decît dialogurile dramatice". Prin urmare, „utilizarea corului întărea efectele și atenua defectele tehnicii teatrale". „Din acest motiv", mărturisea Eliot, „am hotărît ca data viitoare să încerc o mai bună integrare a corului în piesă"[6].

Tocmai aici intervine ingeniozitatea regiei, care reușește, spre deosebire de textul tipărit, să realizeze această mai bună integrare, să scoată în evidență toate funcțiile pe care corul e menit să le îndeplinească : funcția emoțională intensificată prin asocierile dintre oamenii simpli din Canterbury și natură, funcția emblematică, prin care corul devine un simbol cu puternice ecouri contemporane al vinovăției colective bazată pe neutralitate și indiferență în fața crimei și a criminalilor, și funcția strict tehnică, legată de ritmul și muzicalizarea piesei, de accentuarea efectului ei dramatic. În acest scop regia desparte corul în voci care corespund tot atîtor idei sau atitudini diferențiate prin registrul diferit al fiecărei voci, cuvintele-cheie fiind subliniate întotdeauna de corul vocilor. Textul părților de cor este astfel magistral orchestrat, marcînd de cele mai multe ori începutul și sfîrșitul celor cinci mișcări ale piesei corespunzătoare unei ample compoziții muzicale, și anume : 1) sosirea arhiepis-

copului la Canterbury, 2) cele patru ispite, 3) predica, 4) asasinarea, 5) epilogul rostit de ucigași și de cor.

Dar muzicalizarea, așa cum teoretic o definea Eliot, este obținută în versiunea înregistrată nu numai cu ajutorul corului, ci și prin alte procedee : prin realizarea unor ritmuri foarte bine diferențiate, a unor crescendouri și descrescendouri ale vocii sau vocilor în raport cu efectul dramatic urmărit și cu natura ideii exprimate, prin utilizarea inspirată a pauzelor sau a diferențelor de intensitate în rostirea unor cuvinte alăturate în cadrul unei replici sau a unor replici care se succed, în sfîrșit, „prin exploatarea contrastelor dintre versurile ample, cu mare încărcătură poetică ale corului, stilul ascuțit, epigramatic al dialogului și pasajele în proză cuprinzînd comentarii și explicații" [7]. Pasajele în proză (predica lui Thomas Becket și mărturiile cavalerilor ucigași, care își justifică fapta în fața unui juriu imaginar format din generațiile de 800 de ani mai tîrziu) au fiecare în felul său un efect de șoc : predica, prin echilibrul, calmul și siguranța pe care le aduce în dezvoltarea impetuoasă a piesei — asemănătoare cu un moment de respiro, intitulat de altfel „interludiu" —, iar mărturiile cavalerilor, prin stilul lor de oratorie politică venită prin intermediul radioului, menit să-l trezească pe ascultător din starea de automulțumire și autoliniștire.

Regia a fost în general fidelă textului dramatic. Singurele omisiuni se referă la cuvinte care presupun vizionarea spectacolului, ceea ce subliniază ideea că versiunea lui Hands nu se vrea un spectacol de teatru înregistrat, ci o interpretare care se adresează exclusiv unui ascultător. Așa de pildă au fost omise unele cuvinte care implică prezența spectatorilor, cum ar fi cuvîntul „oculari" din mărturia celui de al patrulea cavaler („Cine l-a ucis pe arhiepiscop? Întrucît ați fost martori *oculari* ai acestei scene lamentabile, poate că vă veți simți ușor surprinși de întrebarea mea".) sau remarca „V-o citesc pe fețe !" (din mărturia celui de al doilea cavaler).

Muzica scrisă de Ian Kellam corespunde în general indicațiilor scenice, de altfel foarte rare, ale lui Eliot. Ea se rezumă la melodii cîntate de obicei de o singură voce sau cor de băieți. Efecte speciale se obțin prin utilizarea unor sunete metalice, a răpăitului de tobă, a sunetelor de clopot sau a zăngănitului de spade. Nicăieri nu se utilizează orchestra, deoarece rolul orchestrei este preluat, după cum am arătat, de către vocile corului. Și nu pot încheia această succintă analiză a funcționării discursului dramatic în piesa pe disc fără a menționa extraordinara contribuție a actorilor, în cazul de față a celor de la Royal Shakespeare Company, care aduc dicția la gradul ei maxim de perfecțiune, descoperind în graiul englezesc resurse sonore nebănuite și transformînd textul dramatic într-o adevărată muzică a ideilor și poezie a limbii.

Mijloacele prin care piesa pe disc impresionează ascultătorul sînt în parte diferite și mult mai limitate decît cele cu care operează spectacolul teatral, dar dacă, așa cum se întîmplă în cazul piesei lui Eliot, aceste mijloace își trag vitalitatea din însăși esența și semnificația adîncă a piesei, atunci există toate șansele ca audierea discului să producă o emoție artistică mai profundă și mai autentică decît spectacolul și, bineînțeles, lectura.

The functioning and structure of dramatic discourse in the recorded play

(Abstract)

Starting from general assumptions about the distinction between a printed play, a performance, and a recorded play, the paper investigates the functioning of dramatic discourse in the recorded play, where the meaning largely depends on the director's own way of exploring the resources of the dramatic text, as compared to the printed play, where the text is neutral. The example chosen has been T. S. Eliot's verse drama *Murder in the Cathedral*, performed by the Royal Shakespeare Company and directed by Terry Hands (The Decca Record Company Limited, Argo Division, 1976), which best illustrates the possible relations between the two patterns typical of verse drama : the dramatic pattern, pertaining to dramatic composition, and the poetic pattern, pertaining to sound and poetic structure. It is a perfect case of what might be called „musicalization of dramatic discourse'' at the level of language ; it is also a perfect case of a new functioning of dramatic discourse by means of an original structuring which lends greater dramatic relevance to textual communication.

NOTE

[1] T. S. Eliot, *The Music of Poetry*, în *On Poetry and Poets*, Faber and Faber, London, 1971, p. 38 (traducerea noastră).

[2] *Op. cit.*, p. 33.

[3] Vezi eseul *Poetry and Drama* (1951), în *op. cit.*

[4] *Op. cit.*, p. 79.

[5] M. C. Bradbrook, tradus din prezentarea de pe coperta discului.

[6] *Op. cit.*, p. 80.

[7] M. C. Bradbrook, *loc. cit.*

August 1987

Facultatea de Filologie
București, Pitar Moș 7—13

ASPECTE ALE IMPLICITULUI ÎN PROZA LUI M. SADOVEANU

LUMINIȚA VASILESCU

Analiza pragmatică a două fragmente de romane (*Zodia Cancerului* și *Baltagul*) evidențiază caracterul indirect și ceremonios al comunicării verbale între personajele lui Sadoveanu și importanța presupoziției în stabilirea relațiilor discursive.

1. Analiza presupozițiilor și a rolului acestora, plasată nu în cele două planuri distincte ale receptării (al operei și al cititorului), ci în exclusivitate în planul operei, mai precis al personajelor, urmărește stabilirea specificului schimburilor verbale, al relațiilor instaurate între personaje prin intermediul limbajului.

Ținînd seama de faptul că o operă literară poate fi considerată ca mesaj al unui unic emițător, autorul, o analiză a modului în care personajele interacționează prin vorbire nu poate rămîne fără consecințe pentru revelarea viziunii proprii a autorului asupra lumii, pentru sesizarea modelului uman pe care opera îl propune receptorului.

Modul de manevrare a conținuturilor presupuse este definitoriu pentru orice tip de acțiune verbală, deoarece presupoziția constituie unul dintre factorii esențiali care asigură coerența unui discurs, organizînd enunțurile după o direcție discursivă fixă și precisă.

Presupozițiile semantice reprezintă entități semantice implicite, incluse (neopozabile) sensului literal (componentei lingvistice [1]). Invariabilitatea contextuală și posibilitatea de a se menține atunci cînd conținutul asertat suferă anumite modificări (interogative, negative, imperative, disjunctive, condiționale și modale) sînt trăsături care permit acestui tip de presupoziții să stabilizeze discursul, constituind spațiul comun și constant al înfruntării verbale dintre emițător și receptor și delimitînd universul conversațional pe care nici unul dintre participanți nu-l poate refuza fără a provoca fie declanșarea unui conflict, fie încetarea evenimentului comunicativ.

Presupoziția este un act ilocuționar („acte effectué en disant quelque chose'' — Austin, 1970, p. 113); esența ei juridică (Ducrot, 1972, p. 78) și ilocuționară constă în faptul că schimbarea universurilor de gîndire [2] ale locutorilor, care survine datorită introducerii conținuturilor presupuse, se petrece în mod automat și simultan cu performarea enunțului, ca efect primar și nederivat.

Orice text nu poate fi definit, într-o perspectivă pragmatică, decît ca apel către un destinatar, ca raport între două universuri de gîndire a căror suprapunere parțială constituie factorul esențial, care generează și, în același timp, motivează stabilirea acestui raport.

Analiza relației posibile între universurile angajate într-un act comunicativ permite definirea condiției fundamentale a declanșării unui dialog, formulabilă astfel :

Un dialog poate fi declanşat dacă:

1) universurile de gîndire ale emiţătorului şi receptorului diferă prin cel puţin un element;

2) universurile de gîndire ale emiţătorului şi receptorului au în comun cel puţin un element.

Ambele cazuri sînt extreme şi ele trasează limitele de existenţă ale unei relaţii comunicative. În prima situaţie, universurile sînt aproape identice, iar discursul riscă să cadă în tautologie, urmărind doar verificarea suprapunerii lor cvasitotale. În a doua situaţie, baza discursului este foarte fragilă, astfel încît discursul poate deveni fie un act verbal nereuşit (receptorul nu sesizează intenţia emiţătorului), fie expresia unei comunicări fatice (posibilă între oricare doi locutori care posedă un cod comun).

Intersecţia celor două universuri de gîndire reprezintă universul discursului, nucleul presupoziţional comun, care delimitează cadrul constant, nemodificabil al enunţurilor ulterioare.

Definit ca succesiune nealeatorie de enunţuri care ia naştere din cooperarea pozitivă sau negativă a cel puţin doi participanţi, discursul se subordonează unor condiţii contrare, dar cu acţiune simultană (Ducrot, 1972, p. 87): a) condiţia de progres, b) condiţia de coerenţă.

Condiţia de progres cere discursului să evite repetarea şi să furnizeze informaţie nouă, această condiţie fiind satisfăcută la nivelul conţinutului asertat (în planul de suprafaţă al sensului literal) şi susţinută de legea înlănţuirii şi de legea informativităţii.

Condiţia de coerenţă impune participanţilor la actul comunicativ să-şi plaseze enunţurile într-un cadru stabil şi să respecte orientarea discursului care organizează elemente disparate într-o structură, împiedicînd dezagregarea discursului. Coerenţa acestuia este un fapt de redundanţă, ea implicînd repetarea conţinuturilor presupuse, reîntoarcerea la fundal fără de care conţinutul asertat nu ar putea fi pus în valoare.

Semnificaţia unui enunţ rezultă astfel tocmai din relaţia contrastivă instaurată între presupus şi asertat, raport analog cu cel dintre fundal şi figură: „...in a picture a figure stands out only relative to a background, and are well-known visual illusions or „ambiguities" where figure and ground are reversible, demonstrating that the perception of each is relative to the perception of the other. The analogy is that that the figure of an utterance is what is asserted or what is the main point of what is said, while the ground is the set of presuppositions against which the figure is asserted" (Levinson, 1983, p. 180).

Fenomenul totalizării, prezent atît la nivelul conţinutului asertat, cît şi la nivelul conţinutului presupus, este dirijat de legi diferite şi de condiţii contrare. Legea înlănţuirii acţionează numai în planul de suprafaţă, lăsînd în exterior presupoziţiile, dar este condiţionată de legea redundanţei care determină totalizarea elementelor planului presupoziţional de adîncime într-o modalitate specifică.

Astfel, într-un enunţ complex, realizat prin subordonare, natura relaţiilor dintre conţinuturile asertate este dependentă de specificul elementului de legătură, în timp ce conţinuturile presupuse rămîn indiferente faţă de elementul de relaţie, totalizîndu-se într-un mod asemănător însumării sau coordonării copulative.

Cazul enunțurilor complexe ridică, în același timp, problema anulării și a filtrării presupozițiilor, demonstrînd că independența lor contextuală este relativă. Anularea sensurilor presupuse se realizează îndeosebi în anumite contexte condiționale și disjunctive, cauza principală a dispariției lor fiind contradicția cu presupozițiile de fundal, ansamblu de cunoștințe minimale, pe care orice individ cu o oarecare competență comunicativă le posedă în urma experienței lui sociale și lingvistice.

Situațiile în care presupozițiile dispar sau sînt blocate reprezintă cazuri speciale, puțin numeroase, care nu reușesc să infirme concluzia cu privire la funcția de bază a presupoziției : trasarea cadrului conversațional, ancorarea (conectarea) discursivă a enunțurilor, stabilirea unui set de enunțuri posibile pentru continuarea eficientă și coerentă a discursului.

Rolul presupoziției de a construi teritoriul comun al acțiunii discursive a locutorilor, de a impune un anume univers de discurs apare cu mai mare pregnanță în cadrul dialogului. Necesitatea de a accepta nucleul presupozițional comun este dublată de obligația de a susține dialogul, obligație ce decurge din însăși natura actului interogativ (relație intersubiectivă bazată pe schimbarea permanentă a rolurilor între locutor și destinatar). Acest fapt intensifică sentimentul de adversitate între participanți și îndreptățește definiția discursului ca ,,une tentative de saisie de l'autre ou du monde'' și a relației între emițător și receptor ca ,,tensiune'' (Dubois, 1969, p. 106).

În cadrul dialogului, presupoziția este, mai mult decît în alte situații, o modalitate de anulare a libertății colocutorului, o posibilitate de manevrare disimulată a partenerului, prin trasarea unor limite obligatorii și inatacabile, care condiționează atît declanșarea, cît și continuarea dialogului.

Receptorul are, bineînțeles, posibilitatea de a refuza presupozițiile emițătorului, dar el determină astfel fie încetarea oricărui eveniment comunicativ, fie declanșarea unei polemici sau a unui nou dialog, prin impunerea unui alt nucleu presupozițional.

Existența discursului interogativ are ca punct de plecare ,,une complicité fondamentale qui lie entre eux les participants à l'acte de communication'' (Ducrot, 1969, p. 36), generată de comuniunea presupozițiilor și de acceptarea cooperării, înțeleasă ca ,,a common understanding and a common plan of action'' (Carlson, 1952, p. 5).

Orice întrebare își include, prin conținutul ei presupus, și setul de răspunsuri posibile, demersul fundamental al destinatarului fiind o selecție care actualizează numai cîteva dintre enunțurile potențiale, admise de presupoziție.

Oferta pe care emițătorul o face partenerului său depinde de situația conversațională și de specificul semantic al enunțului. Cu cît oferta este mai mare, cu atît ambiguitatea sporește (aproape pînă la opacitate) și libertatea acordată interlocutorului se dovedește mai degrabă un impediment în desfășurarea discursului. O ambiguitate redusă (care acordă întrebării transparență), adică un număr de răspunsuri cît mai mic, facilitează opțiunea receptorului, deși această ușurință rezultă tocmai dintr-o diminuare a libertății sale.

Presupozițiile sînt implicate nu numai în inițierea discursului, ci și în continuarea lui și în formularea replicilor. Intrînd în jocul dialogului și răspunzînd la întrebările și afirmațiile locutorului, colocutorul

1) acceptă un nucleu presupozițional comun și o intenție discursivă comună ;

2) permite instituirea unei relații discursive, definite ca „relation d'alternativité entre les descriptions possibles du monde appartenant au E et au R" (Măgureanu, 1979, p. 55) și efectuează o coacțiune discursivă ;

3) restituie presupozițiile în virtutea regulii care afirmă că „les seules réponses admises par une question sont celles qui conservent ses présupposés" (Ducrot, 1972, p. 90).

Refuzul unei întrebări nu este justificat decît de falsitatea presupozițiilor sau de faptul că receptorul le consideră nepotrivite în raport cu situația conversațională dată sau neinteresante, nefolositoare pentru realizarea scopurilor sale. A respinge întrebarea înseamnă deci a respinge presupoziția ei. Aceasta este una dintre formele cele mai violente de atacare a locutorului, pentru că ea determină blocarea dialogului și acuză emițătorul de a fi acționat în mod absurd, ignorînd legile psihologice care guvernează vorbirea (conform acestora, performarea unui enunț trebuie să fie motivată) sau impunînd dialogului premise false și, în consecință, inacceptabile.

Obligația de a restitui și de a menține presupozițiile, de a se raporta în permanență la ele este exprimată și în cerințele celor patru maxime conversaționale fundamentale (Grice, 1975, p. 41–58) :

1) Maxima cantității cere emițătorului să furnizeze cantitatea de informații necesare, solicitate de interlocutorul său.

2) Maxima calității îl obligă pe emițător să nu introducă în discurs decît propoziții

a) pe care le afirmă în mod sincer ;

b) pentru care are dovezi.

Maxima calității poate fi înțeleasă într-un mod oarecum diferit, dar mult mai aproape de desfășurarea reală a schimburilor conversaționale. L. Carlson (1952, p. 46) introduce în setul de reguli specifice dialogului ca joc „convenția seriozității" („Put forward a sentence only if you accept it"), precizînd că ea nu trebuie confundată nici cu maxima lui Grice, nici cu condiția de sinceritate a lui Searle. I se cere în acest fel locutorului să nu introducă în discurs enunțuri decît dacă el crede cu adevărat că acestea îi sprijină interesele conversaționale sau dacă este convins de eficacitatea lor.

3) Maxima relevanței impune emițătorului să furnizeze numai date legate de tema discursului.

4) Maxima clarității (a manierei) cere emițătorului să evite obscuritatea, ambiguitatea și prolixitatea expresiei.

2. O analiză pragmatică a prozei lui Mihail Sadoveanu pune în evidență caracterul indirect al comunicării verbale între personaje și demonstrează importanța deosebită a implicitului și îndeosebi a presupoziției în stabilirea relațiilor discursive.

Pentru personajele lui Sadoveanu limba constituie în primul rînd o modalitate de disimulare și o strategie a izolării, deoarece fiecare individ

își construiește un cod propriu în care semnificanții, deși identici cu cei ai colectivității, au funcții specifice, deci semnificați diferiți.

Datorită acestui fapt, adevărurile nu există decît dincolo de sensurile convenționale, în zona implicitului, astfel încît emițătorul și receptorul trebuie să posede o competență comunicativă superioară, unul pentru a-și plasa adevăratul mesaj în domeniul greu atacabil al presupozițiilor, celălalt pentru a decoda în mod corect o semnificație care se refuză mai totdeauna interpretării literale.

Comunicarea își păstrează caracterul ermetic, indirect nu numai între persoane adverse, dincolo de adversitatea inerentă instituită de limbaj, ci și între indivizii legați prin interese comune; evitarea unui conflict deschis, menținerea unui echilibru chiar fragil și nesigur par a fi obiectivele esențiale ale locutorilor și aceasta din cauză că vorbirea este pentru ei în primul rînd acțiune agresivă, dezbatere, competiție.

3. Dialogul dintre hatmanul Buhuș și Duca-Vodă, inclus în capitolul al X-lea din romanul *Zodia Cancerului*, reprezintă unul dintre modelele cele mai frecvente ale schimbului verbal între parteneri inegali social, dar care nu-și sînt adversari.

„— Măria ta — răspunse bătrînul hatman — am spus că au de gînd. De la sfat și vorbă pînă la faptă — mai este cale. Decusară, ieri chiar, a prins cărți la mîna orheienilor. I le-au adus cunoscuți ai lui. Acele cărți, din partea lui Dumitrașcu Cantacuzin-Vodă, făgăduiesc unele și altele răzvrătiților, îndemnînd să se miște, să iasă cu zurbale și pîri...

— Cum din partea lui Dumitrașcu Cantacuzin? Se poate asta? Vorba nu este de crezut.

— Măria ta, cu toate acestea Decusară mi-a adus cărțile. Iată, le pun subt ochii măriei tale. Le-a înfățișat răzășilor și mazililor orheieni Lupul sulgerul.

— Ha! Lupul sulgerul? (...) Se vădește ș-acum ca totdeauna, hatmane, că binele n-are niciodată răsplată. El a adus cărțile și le-a dat?

— El, măria ta. Așa spune Decusară.

Vodă, tăcînd și gîfîindu-și mînia stăpînită, desfăcu pripit hîrtiile și le cercetă în fugă. Își apropie ochii de iscălituri și de peceți, amirosi oarecum asupra lor și înălță fruntea, privind țintă spre Buhuș.

— Ce zice Decusară?

— Măria ta, el a încălicat și a ținut o fugă pînă aici, oprindu-se numai ca să schimbe caii. În urma lui a lăsat încă liniște (...)

— Te întreb ce zice Decusară de cărți. Le-a văzut și le-a înțeles?

— Bag de samă că măria ta ești cu îndoială, ca și mine. Decusară, care-i om ascuțit, de asemeni a stat ș-a cugetat. Nu poate fi un țarigrădean așa de lipsit de judecată încît să deie în lume scrisori cu iscălitură și pecete. Poate trimete vorbe, dar nu slove. Întocmai așa precum socotește măria ta (...).

(...)

După acest schimb de vorbe, tăcură, fiecare mai avînd ceva după perdea. Toată întortocherea fusese pricinuită de bătrînul curtean, care ca om încercat, voia să aibă deplină credință că nu încurcă vreo rînduială tainică a Domnului. Acuma lucrul fiind dat pe față și pe jumătate

înţeles, vestea avea mare greutate; la asta cugetau amîndoi. Lupul nu putea fi decît o unealtă. Capetele vicleniei se vor fi găsind între veliţii din jurul scaunului, ca totdeauna..." (*Zodia Cancerului*, în *Opere*, vol. 10, 1957, p. 91–93).

Analiza primei intervenţii a hatmanului duce la izolarea următoarelor presupoziţii :

P_1 Există nişte scrisori potrivnice lui Duca-Vodă.

P_2 Scrisorile au fost scrise din porunca lui Dumitraşcu-Cantacuzin.

Cea de-a doua presupoziţie este respinsă în replica lui Duca, la început prin enunţuri interogative, apoi prin comentariu metalingvistic, care apreciază informaţia ca falsă, deoarece ea vine în contradicţie cu presupoziţiile de fundal explicitate abia în finalul dialogului (un domnitor nu poate semna scrisori de uneltire pentru că îşi periclitează tronul).

Presupoziţia de existenţă P_1 nu este nici respinsă, dar nici inclusă în afirmaţiile domnitorului, şi, ca urmare, dialogul pare a intra într-un impas, sporit de agresivitatea care rezultă din respingerea presupoziţiei P_2.

Continuarea discursului prin răspunsul hatmanului este dovada unei abilităţi discursive deosebite, deoarece replica lui reia prima presupoziţie, încercînd să întoarcă convorbirea la fondul ei presupoziţional iniţial. Buhuş acceptă şi el respingerea presupoziţiei P_2, pentru că nu o mai introduce de această dată în enunţ şi insistă în schimb asupra faptului că scrisorile există. Elementul de corelaţie concesiv *(cu toate acestea)* apare în context bizar şi nepotrivit. Introducînd subordonata concesivă eliptică a propoziţiei principale cu care hatmanul îşi începe răspunsul, replica devine :

„Deşi măria ta nu crede că scrisorile sînt din partea lui Dumitraşcu Cantacuzin, cu toate acestea Decusară mi-a adus cărţile".

Această incoerenţă se datorează pe de o parte nereluării întregului set de presupoziţii, iar pe de altă parte ambiguităţii propoziţiei cu care se încheie intervenţia lui Duca-Vodă, mai precis subiectului propoziţiei *(vorba)*, entitate discursivă textual evocată (Prince, 1981), care trimite, de fapt, la două conţinuturi presupuse diferite.

Buhuş se foloseşte de libertatea pe care i-o acordă imprecizia introdusă de interlocutorul său şi efectuează următoarele „mutări" discursive :

1) reia presupoziţia de existenţă (prin folosirea ca declanşator a substantivului cu articol definit *cărţile)*,

2) ignoră presupoziţia respinsă în replica precedentă şi, în mod implicit, se declară de acord cu falsitatea ei.

Pînă în acest moment, informaţia cea mai importantă, aceea că există nişte scrisori plăsmuite potrivnice domnitorului, este introdusă în formă implicită, printr-un joc în care emiţătorul şi receptorul fac totul pentru a-şi ascunde intenţiile şi pentru a-şi verifica presupoziţiile.

Conflictul este aplanat prin intercalarea unor date referitoare la cei care au mijlocit transmiterea scrisorii, ceea ce îi prilejuieşte lui Duca o meditaţie care iese din cadrul restrîns al secvenţei dialogale anterioare şi îi neutralizează tonalitatea.

O nouă secvenţă discursivă importantă începe o dată cu răspunsul hatmanului, care întăreşte afirmaţiile lui precedente. Dialogul stagnează în aceste momente din punct de vedere informaţional, deoarece locutorii

nu fac altceva decît să reia același conținut, unul prin întrebare, celălalt prin răspuns.

„— Le-a înfățișat răzășilor și mazililor orheieni Lupul sulgerul.

— ... El a adus cărțile și le-a dat?

— El, măria ta. Așa spune Decusară.

(...)

— Ce zice Decusară?"

Presupoziția P_3 conținută în replica lui Buhuș, „Decusară zice ceva (acțiune lingvistică)", este menținută în întrebarea lui Duca, dar nereluată în răspunsul care îi urmează ; o dată cu ignorarea normei care susține că singurele răspunsuri admise pentru o întrebare sînt cele care conservă presupozițiile, are loc subminarea coerenței dialogului și încălcarea maximei relevanței, prin introducerea unor informații nesolicitate, care deviază de la orientarea generală a discursului :

„— Măria ta, el a încălicat și a ținut o fugă pînă aici..."

Enunțul schimbă cadrul conversațional, pentru că el nu se referă la o acțiune lingvistică, așa cum anticipa presupoziția P_3, ci la acțiuni extralingvistice, care în plus prezintă un foarte mic interes pentru ambii participanți.

Încălcarea regulilor discursive este, de fapt, o încercare de a depăși momentul stagnării generat de repetiție, deci de a satisface condiția de progres, de a realiza un transfer de cunoștințe care să motiveze instaurarea relației discursive.

Nereușita actului interogativ datorată infracțiunilor receptorului determină în mod firesc o acțiune redresivă, o reluare a întrebării, de această dată cu verbul performativ specific și cu precizarea obiectivului urmărit :

„— Te întreb ce zice Decusară de cărți. Le-a văzut și le-a înțeles?"

Obscuritatea textului se menține însă din cauza verbelor utilizate : *a vedea*, în locul lui *a citi*, și *a înțelege*, ambiguu prin diversitatea complementelor directe pe care le admite. Conținuturile inferate prin însăși utilizarea acestor verbe reprezintă forme de implicit al enunțării și ele rezultă din raționament, care parcurge următoarele etape :

1) analiza celor două verbe care duce la concluzia apariției puțin obișnuite a lui *a vedea* în acest context și la posibilitatea dublei determinări completive a lui *a înțelege* (complementele directe posibile se referă fie la mesajul, fie la intenția și la adevărații autori ai scrisorilor) ;

2) deducția bazată mai ales pe enunțarea primului verb, care determină opțiunea receptorului pentru al doilea complement (receptorul efectuează o selecție eliminînd variantele neacceptate de context).

Răspunsul hatmanului, care încalcă din nou maxima relevanței, conține concluzia acestui raționament, semnalat în text doar prin datele sale inițiale și finale :

„— Bag de samă că măria ta ești cu îndoială, ca și mine".

Sensurile fundamentale sînt exprimate însă tot la nivel presupozițional, declanșatori fiind verbul factiv din regentă *(a băga de seamă)* și comparația :

P_4 Măria ta este cu îndoială.

P_5 Eu însumi am o îndoială.

Apare acum ca perfect motivată și rațională ignorarea presupoziției P_2 chiar de vorbitorul care o introdusese (hatmanul Buhuș) și, în același timp, se explicitează pentru prima dată situarea locutorilor în raport cu tema discursului. Replica lui Buhuș ar fi fost perfect normală după prima întrebare a domnitorului, dar ar fi avut un coeficient de risc mult mai ridicat datorită faptului că teritoriul comun nu era precis delimitat.

„— Cum din partea lui Dumitrașcu Cantacuzin? Se poate asta? Vorba nu este de crezut.

— Bag de samă că măria ta..."

Tot acest joc al alternării afirmațiilor efective cu cele abia sugerate se dovedește a fi principiul unei strategii a amînării, prin care afirmațiile fundamentale sînt mai întîi verificate, introduse sub formă de presupoziții și apoi explicitate. Presupoziția nu este deci numai una dintre modalitățile prin care limba își afirmă agresivitatea constitutivă, ci și o posibilitate de a spori securitatea poziției locutorului.

Replica finală explicitează și presupoziția de fundal care anulează P_2 exprimată într-o manieră impersonală, sub forma unei reguli generale încadrate cu certitudine în universul de gîndire al fiecăruia dintre cei doi: „Nu poate fi un țarigrădean așa de lipsit de judecată încît să deie în lume scrisori cu iscălitură și pecete".

Numai considerarea acestui adevăr ca premisă, ca element aparținînd intersecției care constituie cadrul intelectual al dialogului justifică enunțul „Întocmai așa precum socotește măria ta", prin care se reconfirmă existența unei baze informaționale identice.

Concluziile nu sînt în întregime explicitate decît în comentariul realizat de naratorul autor care susține caracterul preponderent implicit („fiecare mai avînd ceva după perdea") și indirect („întortocherea") al comunicării și validează ipoteza că devierile de la normele discursului nu sînt consecința unei inabilități a partenerilor, ci, dimpotrivă, rezultatul unei strategii discursive.

Deși în plan social raportul de inegalitate între cei doi parteneri este în favoarea lui Duca-Vodă, inițiatorul acestei strategii și conducătorul mișcărilor dialogului este hatmanul Buhuș, manevrarea presupozițiilor devenind o posibilitate de anulare în plan lingvistic a poziției de subordonare din plan social.

4. În *Baltagul*, implicitul se înscrie într-o strategie a demascării, a descoperirii adversarului, bazată, în mare parte, pe forța cuvîntului și mai puțin pe fapte extralingvistice. Conținuturile-cheie sînt plasate la nivelul presupoziției, urmărindu-se declanșarea unui conflict deschis datorită negării lor inevitabile, generate de falsitatea lor (intenționată, nu involuntară).

Manevrele discursive ale Vitoriei Lipan constau în plasarea sensurilor problematice, negociabile într-un plan de adîncime, astfel încît receptorul nu le poate ignora și este obligat să-și precizeze poziția față de ele.

„Atunci Vitoria s-a crezut datoare să spuie ce știa. Anume că, după cumpărătura de oi de la Dorna, Nechifor a venit pînă aici cu doi tovarăși și prieteni, care trăiesc și acuma peste Stînișoara, la un loc care se chiamă Doi Meri. Acei prieteni arată că au cumpărat oile lui Lipan și i-au numărat

banii. După numărătoarea banilor, care s-a făcut sus, Lipan s-a întors purcegînd spre casă. Atunci se vede că cineva, care a fost de față ș-a văzut tîrgul și banii, s-a luat după el și l-a lovit. I-a răpit banii oilor. Altfel nu poate să fie, arăta Vitoria ; căci așa spun acei doi prieteni ai mortului, anume Calistrat Bogza și Ilie Cuțui. Deci Lipan nu și-a pus banii la un loc cu cei care îi mai rămăseseră ; ci îi purta în mînă. Ucigașul l-a lovit și i-a smuls banii [...] Rămîne de văzut cine era acel străin martor, care a văzut pe Lipan primind banii. După cîte înțelegea ea, gospodarii nu își aduc aminte cine ar fi fost acel om străin [...] În același timp se înțelege că au să facă și dovada cumpărăturii oilor cu vreo chitanță pe care Lipan a scris-o în vîrful muntelui, deși acolo nu se află nici un fel de canțelarie, iar vîntul nu aduce în vîrtejurile lui acolo nici cerneluri, nici pene de scris. Hîrtia de cumpărătoare e la Lipan în tașcă, nu-i la dînșii ; însă dacă spun ei că au dat bani pe partea lui de oi și i-au numărat acolo cu martori, cine poate îndrăzni să spuie că nu-i așa?" (*Baltagul*, în *Opere*, vol. 10, 1957, p. 637–638).

Presupozițiile introduse în discursul Vitoriei realizează, în mod intenționat, o descriere falsă a evenimentului morții lui Lipan, propunînd o posibilă succesiune a acțiunilor care ar exclude vinovăția celor doi și precizînd, în același timp, dovezile pe care ei le-ar putea aduce. Vitoria știe însă că aceste probe nu există și, situînd conținuturile false în domeniul implicitului presupozițional, blochează astfel continuarea dialogului, obligînd receptorul să conteste presupozițiile și să ajungă la concluzia culpabilității lui Bogza și Cuțui.

Conținuturile fundamentale implicite sînt :

P_1 Există doi *prieteni* care l-au însoțit pe Nechifor Lipan. ⇒ Nu ei sînt ucigașii lui Lipan.
P_2 Prietenii au cumpărat oile lui Lipan.
P_3 A existat un martor la cumpărare, care e și probabilul ucigaș.
P_4 Există o chitanță care poate dovedi cumpărarea.

Sensurile implicite reprezentînd o explicație ipotetică sînt contrazise de sensurile explicite, care trimit la evidențe și fapte incontestabile, această contradicție intenționată, abil construită, fiind cea care îi permite receptorului (subprefectul) să deducă existența bănuielii Vitoriei, îndreptate către tovarășii lui Lipan. Opoziția între semnificațiile rezultate la nivelul celor două planuri distruge coerența comunicării. Auditorul este dirijat spre a descoperi motivele acestei incoerențe nu în conținuturile asertate, ci în cele implicite, adică în propozițiile care susțin nevinovăția.

Demersul argumentativ al Vitoriei se desfășoară în două direcții simultane și de semn contrar ; ea structurează argumentele într-o scară argumentativă a culpabilității și o scară argumentativă a nonculpabilității, elementele din prima scară avînd o forță argumentativă superioară. Dacă propozițiile argumentative din prima clasă reprezintă adevăruri care nu pot fi contrazise și nu au nevoie de demonstrație, cele din clasa a doua sînt doar ipoteze, deci informații care necesită, la rîndul lor, argumentarea și validarea.

Tensiunea dialogului se mărește ca urmare a negării universului de discurs, a distanțării partenerilor prin creșterea diferenței de potențial

informațional. Această distanțare, introdusă strategic de emițător prin construirea unui nucleu presupozițional fals, antrenează relația discursivă spre dezagregarea ei, din cauza tendinței normale de înlocuire a bazei discursive, în vederea unei comunicări raționale și eficiente.

Momentul demascării lui Bogza coincide cu punctul culminant al tensiunii discursive acumulate prin cantonarea într-un spațiu delimitat de premise false.

5. Analiza modului în care personajele interacționează prin limbaj și interpretarea acestei acțiuni din punct de vedere pragmatic demonstrează caracterul protocolar, ceremonios și indirect al comunicării și implicit arhaicitatea mentalității și a lumii imaginate de Sadoveanu, univers în care cuvîntul are pentru oameni o forță magică, misterioasă, creatoare și modelatoare. În acest spațiu, a vorbi este, în primul rînd, a acționa și tocmai credința în puterea de transformare a cuvîntului este cea care conferă activității discursive un caracter de agresiune și competiție.

Eroii lui Sadoveanu posedă din această cauză un simț acut al limbii și o știință înaltă a ceremonialului dialogului, o abilitate aproape instinctivă de a mînui limbajul, mai ales la nivelul implicitului.

Caracterul indirect și ceremonios al frazei nu aparține numai vorbirii unui anumit personaj sau unui anumit tip de personaje, ci personajului sadovenian, fapt ce confirmă ideea lui G. Călinescu (1982, p. 619) că limbajul nu este mijloc de diferențiere a indivizilor, în opera lui Sadoveanu apărînd „un singur specimen uman în sute de ipostaze".

BIBLIOGRAFIE

Austin, 1970 — John L. Austin, *Quand dire, c'est faire*, Paris, Edition du Seuil.
Carlson, 1952 — Lauri Carlson, *Dialogue games*.
Călinescu, 1982 — George Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, București, Editura Minerva.
Dubois, 1969 — J. Dubois, *Énoncé et énonciation*, în „Langages", nr. 13.
Ducrot, 1969 — Oswald Ducrot, *Présupposés et sous-entendus*, în „Langue française", nr. 4.
Ducrot, 1972 — Oswald Ducrot, *Dire et ne pas dire*, Paris, Hermann.
Grice, 1975 — H. P. Grice, *Logic and Conversation*, în Peter Cole, Jerry L. Morgan (eds.), *Syntaxe and Semantics*, vol. 3, *Speech Acts*, New York, Academic Press.
Levinson, 1983 — Stephen C. Levinson, *Pragmatics*, Cambridge, Cambridge Univ. Press.
Măgureanu, 1979 — Anca Măgureanu, *La structure du dialogue dans l'œuvre d'André Gide. Vers une théorie du discours dialogué*, teză de doctorat, nepublicată.
Prince, 1981 — Ellen F. Prince, *Toward a Taxonomy of Given New Information*, în Peter Cole (ed.), *Radical Pragmatics*, New York, Academic Press.

Aspects de l'implicite dans la prose de M. Sadoveanu

(Résumé)

Après une introduction théorique présentant les buts de l'analyse des présuppositions dans une œuvre littéraire et les conditions d'un discours dialogué, l'auteur entreprend l'analyse pragmatique de deux frag-

ments tirés des romans de l'écrivain roumain Mihail Sadoveanu *Zodia Cancerului* et *Baltagul*. L'analyse met en évidence le caractère indirect et cérémonieux de la communication verbale entre les personnages de Sadoveanu et l'importance de la présupposition pour établir les relations discursives. Elle arrive à conclure que les personnages de cet écrivain possèdent une habilité presque instinctive de manier le langage, notamment au niveau de l'implicite.

NOTE

1 Componenta lingvistică ,,assigne à chaque énoncé, indépendemment de tout contexte, une certaine description (signification)" — Ducrot, 1972.

2 Univers de gîndire = ,,ensemble de mondes possibles que l'individu peut décrire au moyen d'une langue" (Măgureanu, 1979, p. 54).

Septembrie 1987

Facultatea de Filologie
București, Edgar Quinet 5—7

DOUĂ LECTURI ALE „ATLASULUI LINGVISTIC MEDITERANEAN"

MARIUS SALA

Se face o dublă analiză a numelor de vînturi din română obținute în ancheta pentru ALM : una ține seama de existența unor macroarii, numele de vînturi românești fiind comparate cu cele din alte limbi din bazinul Mării Negre, iar alta analizează subsistemul onomasiologic al numelor de vînturi din cele trei puncte anchetate pentru România (se insistă asupra punctelor slabe ale acestui sistem).

1. „Atlasul lingvistic mediteranean" este primul atlas dintre atlasele plurilingve de mari proporții a căror elaborare presupune o largă colaborare internațională. Inițiativa realizării acestuia aparține lui M. Deanović și lui C. Battisti, care, în 1959, au stabilit caracteristicile viitorului atlas. Este un atlas lexical imaginat ca o operă care să furnizeze materiale importante pentru studiile lexicologice și semantice, pentru interferența lingvistică, stratificarea și contrastele sociolingvistice. Domeniul cercetat cuprinde bazinul Mării Mediterane și, deși din titlu nu rezultă acest lucru, pe cel al Mării Negre (19 puncte din totalul de 160 localități anchetate). Includerea bazinului Mării Negre explică de ce atlasul în discuție interesează și limba română.

În urmă cu 25 de ani am făcut anchete pentru acest atlas, împreună cu Andrei Avram, în trei localități (Sfîntu Gheorghe, Constanța, Eforie) cu un chestionar cuprinzînd 810 întrebări referitoare la terminologia maritimă și pescărească. În cele ce urmează prezentăm cîteva comentarii cu privire la rezultatele din această anchetă consemnate acum în hărțile generale ale ALM. Menționăm că, deoarece pînă în prezent au fost publicate numai 26 de hărți de probă în *Saggio dell'Atlante Linguistico Mediterraneo* (Florența, 1971), am fost obligați să ne limităm în selectarea faptelor la un anumit domeniu, și anume la termenii pentru diversele vînturi (celălalt set de hărți de probă se referă la numele unor pești inexistenți în Marea Neagră).

Importanța vînturilor pentru viața maritimă este evidentă. Ea explică existența în chestionarul ALM a 9 întrebări pentru diversele vînturi : o întrebare referitoare la termenul generic *vînt* și alte 8 referitoare la vînturile ordonate după roza vînturilor : N, NE, E, SE, S, SV, V, NV. Pentru fiecare dintre cele opt întrebări a fost redactată cîte o hartă și, în plus, o hartă pentru termenul general. Ne propunem să facem o dublă lectură a celor opt hărți (harta cu termenul general nu prezintă interes pentru discuția noastră) : una *orizontală*, care să țină seama de existența unor macroarii interesînd mai multe sisteme lingvistice uneori neînrudite genetic, și alta *verticală*, care analizează un subsistem onomasiologic dintr-o perspectivă geografică. Prima lectură, cea mai la îndemînă în cazul unui atlas plurilingv, încearcă să stabilească poziția răspunsurilor din cele trei puncte anchetate față de restul de 157 de puncte ale

ALM, și anume în ce măsură cuvintele înregistrate aparțin sau nu unor arii de pe țărmul Mediteranei și/ sau de pe cel al Mării Negre. A doua lectură compară subsistemele vînturilor din cele trei localități între ele și apoi cu subsistemele altor puncte anchetate (învecinate sau îndepărtate).

2. Revenind la prima lectură, remarcăm că în cele trei puncte românești a fost înregistrat doar unul dintre termenii foarte răspîndiți împrejurul Mediteranei, și anume *levanti*, la Constanța, pentru „vînt de est", care, de altfel, a fost notat alături de alți doi termeni (*răsărit*, *vîntul de est*). Absența unor termeni mediteraneeni din punctele românești, care se poate constata și în punctele învecinate Varna (116 RPB) și Vîlcovo (120 URSS), este cu atît mai semnificativă cu cît toți termenii mediteraneeni au fost înregistrați în punctele anchetate pe teritoriul sovietic și, de cele mai multe ori, în punctul 115 — Sozopol — din RPB : *tramuntana* „vînt de nord" (8 puncte în URSS și 1 punct în RPB), *grego* „vînt de nord-est" (8 puncte în URSS și 1 punct în RPB), *levant(i)* „vînt de est" (6 puncte în URSS și 1 punct în RPB), *široco* „vînt de sud-est" (7 puncte în URSS și 1 punct în RPB), *ostria* „vînt de sud" (5 puncte în URSS și 1 punct în RPB), *garbí* „vînt de sud-vest" (6 puncte în URSS), *punente* „vînt de vest" (6 puncte în URSS și 1 punct în RPB), *maistra*, *maistro* „vînt de nord-vest" (7 puncte în URSS și 1 punct în RPB).

Răspunsurile din cele trei puncte românești se pot grupa în următoarele categorii :

termeni existenți atît în zona Mării Negre, cît și pe teritoriul limbii turce din Mediterană (**2.1.**);

termeni existenți numai în zona Mării Negre (**2.2.**);

termeni înregistrați exclusiv pe teritoriul românesc (**2.3.**).

2.1. Termenii existenți în zona Mării Negre și pe teritoriul mediteranean al Turciei sînt cei mai numeroși, atît ca număr, cît și ca apariții în cele trei puncte românești. Ei au fost înregistrați în ancheta pentru ALM și în Turcia. În ordinea rozei vînturilor aceștia sînt :

yıldíz „vînt de nord" ; la origine înseamnă „stea", dar sensul de „vînt de nord" este general în turcă (a fost înregistrat în toate cele opt puncte turcești ale ALM). La noi apare în punctele 117 (Eforie) și 118 (Constanța) și în RPB în punctul 116 ;

poyráz „vînt de nord-est" este la origine un termen grecesc βοριᾶς „vînt de nord", așa cum arată Kahane — Tietze, *The Lingue Franca in the Levant*, University of Illinois Press, Urbana, 1968, p. 469. Schimbarea de sens s-a produs pe teren turcesc, termenul avînd sensul de „vînt de nord-est" în toate cele opt puncte turcești ale ALM (de remarcat faptul că în punctul 137, Antalia, de pe coasta Mediteranei apare *poyraz* și pentru „vînt de nord" ; să fie o rămășiță a vechiului sens înregistrat în unele dicționare sau o simplă confuzie?). În România apare în toate cele trei puncte anchetate, ca și în punctul 116 din RPB ;

keşlemé, variantă dialectală a lui *keşişleme* „vînt de sud-est", este și el la origine, se pare, tot un termen grecesc. După aceiași Kahane — Tietze, *op. cit.*, p. 527, la baza termenului turcesc ar fi gr. *καφανεμία „vînt de sud-est", care prin etimologie populară a fost apropiat de *keşiş*

„preot creştin, călugăr" şi în partea finală de *-leme* / *-lama*, adverb însemnînd „direcţia". Şi termenul *keşişleme* a fost înregistrat în toate cele opt puncte turceşti ale ALM ; în România a fost notat numai la Eforie, iar în RPB în punctul 116 ;

lodós „vînt de sud-vest" este la origine un termen grecesc νότος „vînt de sud". Întrucît termenul a fost notat de G. Rohlfs în aria coloniilor greceşti din sudul Italiei cu sensul de „vînt de sud-vest", este de presupus că schimbarea de sens din turcă a apărut încă în greacă (Kahane — Tietze, *op. cit.*, p. 547). Există în toate punctele turceşti ale ALM, ca şi în toate cele trei puncte româneşti şi în punctul 116 din RPB ;

batí „vînt de vest" ; la origine înseamnă „apus" şi provine de la *batmak* „a se cufunda, a apune". Sensul de „vînt de vest" apare în 5 din cele 8 puncte turceşti ale ALM, iar în România la Eforie şi Constanţa ;

kara yel „vînt de nord-vest", la origine „vînt negru", este notat în toate cele opt puncte turceşti ale ALM, ca şi în toate cele trei puncte româneşti şi în punctul 116 din RPB.

De remarcat absenţa termenilor turceşti pentru „vînt de est" şi „vînt de sud".

2.2. Termenii exclusiv pontici, adică existenţi numai în zona Mării Negre, înregistraţi de noi sînt de origine rusă, toţi existenţi şi în punctul 120 (Vîlcovo, pe braţul Chilia). În ordinea rozei vînturilor ei sînt :

polunóč, *pólnoč* „vînt de nord", la origine „miazănoapte, nord", apare numai la Vîlcovo, iar la noi la Sfîntu Gheorghe şi Constanţa (în ultimul punct cu varianta *pólnič)* ;

vastok „vînt de est", de fapt termenul popular pentru „est", apare numai la Vîlcovo şi la Sfîntu Gheorghe ;

abazí̯a „vînt de sud-est" este la origine numele unei regiuni din Caucaz. În rusă Dal' îl înregistrează pentru Marea Neagră sub forma *abazá* „vînt aspru dinspre răsărit, dinspre ţărmul caucazian, periculos pentru pescarii de la Dunăre". Există şi alte cazuri de denumire a unor vînturi după numele regiunilor din care bat ele spre locul în care sînt cunoscute denumirile în cauză : cf. în ALM punctul 131 din URSS *trapezunda* „vînt de sud-vest", de la numele vechiului oraş din Anatolia *Trapezunt*. Termenul apare numai la Vîlcovo şi la Sfîntu Gheorghe şi Eforie (în ultimul punct cu varianta *abázia)* ;

polu ǵońa „vînt de sud", la origine „miazăzi, sud", apare sub forma *polud'ónka* la Vîlcovo şi la Batumi pentru „vînt de nord-vest". La noi apare la Sfîntu Gheorghe ;

zapad „vînt de vest", de fapt termenul popular pentru „vest", apare numai la Vîlcovo şi la Sfîntu Gheorghe.

De remarcat faptul că în cazurile prezentate este vorba despre vînturile care bat din cele patru puncte cardinale — N, E, S, V — (face excepţie *abázia)* şi că se folosesc în toate cazurile termenii populari din direcţii corespunzătoare punctelor cardinale. Remarca este cu atît mai interesantă cu cît în nici un alt punct din URSS nu se folosesc aceşti termeni populari, ci, atunci cînd vînturile se denumesc după punctele cardinale, se folosesc, în regiunea Caucazului, termenii culţi : *nord* (4

puncte), *nordost* (4 puncte), *ost* (2 puncte), *zúid-ost* (1 punct) și *zúid-vest* (1 punct), *zúid* (3 puncte), *zúid-vest* (3 puncte), *vest* (4 puncte), *nord-vest* (3 puncte).

2.3. Cei mai mulți dintre termenii existenți numai în România provin din vocabularul curent românesc. Face excepție unul singur, pe care îl discutăm la început fiindcă prezintă interes și pentru un alt aspect. În toate cele trei puncte românești a fost înregistrat termenul *moreána* ,,vînt de nord-est'' la Eforie, *mar̯ána* ,,vînt de sud-est'' la Constanța și ,,vînt de sud-vest'' la Sfîntu Gheorghe. Este un cuvînt rusesc neînregistrat în nici un alt punct din ALM și pe care Dal', în marele dicționar al limbii ruse, îl localizează în regiunea Astrahan cu sensul ,,numele unui vînt care suflă dinspre mare''. Acest sens general explică de ce sînt posibile cele trei sensuri diferite din română. Cf. termenul *morskoj* ,,vînt de vest'' înregistrat în ALM în două puncte (124, 131) care au marea spre vest.

Termenii care provin din vocabularul curent românesc sînt în ordinea rozei vînturilor următorii :

crivăț ,,vînt de nord'' (Constanța)

adînc ,,vînt de est'' (Eforie)

vînt alb ,,vînt de sud'' (Constanța)

apus, *muntean* ,,vînt de vest'' (Constanța) și *uscat* (Eforie).

Procesul denumirii unor vînturi cu termeni din vocabularul comun nu este străin și altor puncte din ALM. Cf. în primul rînd tc. *kara yel* ,,vînt negru'' ; în numeroase puncte din Spania și Italia există formații ca *terreno* ,,vînt de nord'' în sudul Spaniei, *vent in terra* sau *vent a terra* în Italia cu același sens sau în alte puncte ,,vînt de nord-est'', ,,vînt de est'', ,,vînt de sud-est'', ,,vînt de sud''. Important de subliniat că termenii din vocabularul curent sînt folosiți numai pentru denumirea vînturilor din direcțiile corespunzătoare celor patru puncte cardinale (N, E, S, V) și, pe de altă parte, trebuie reținut faptul că nu apare nici un astfel de termen din vocabularul curent la Sfîntu Gheorghe.

Din analiza *orizontală* a celor 8 hărți rezultă că în cazul numelor de vînturi punctele din România formează împreună cu Varna și parțial cu Vilcovo o arie tipică atît pentru ansamblul ALM, cît și pentru bazinul Mării Negre. Caracteristica principală a acestei arii este prezența masivă a termenilor de origine turcă, mai ales pentru termenii tehnici care se referă la direcțiile intermediare între cele corespunzătoare celor 4 puncte cardinale : NE, SE, SV, NV. În această arie se conturează două arii : una constituită din punctele 117 (Eforie) și 118 (Constanța), care prezintă fapte comune cu Varna, și alta din punctele 119 (Sfîntu Gheorghe) și 120 (Vilcovo), în care alături de termenii turcești, mai puțin numeroși, există termeni de origine slavă. Despre distribuția acestor termeni ne vom ocupa în cele ce urmează.

3. A doua lectură a celor opt hărți este o analiză a subsistemului onomasiologic al numelor de vînturi înregistrate în ancheta din România pentru ALM. Această analiză verticală nu pornește de la interpretarea fiecărei hărți, ci pe baza celor opt hărți recompune subsistemul numelor de vînturi în cele trei localități pentru a trage unele concluzii mai generale.

Subsistemul numelor de vînturi se prezintă în cele trei puncte astfel:

N *poirȩáz, nord*
karaįél, ildi̇z **NV** — **NE** *morȩána, nord-est*
uscat **V** — **E** *bati̇, est, adînc*
lodós, bati̇ **SV** — **SE** *ildi̇z, keşlemé, abázia*
S *sud*

Eforie, punctul 117

N *porȩáz, crivăț, vînt de nord*
karaįél, ildi̇z **NV** — **NE** *pólnič, abázia, vînt de nord-est*
munteán, apus **V** — **E** *răsărit, levánti, vînt de est*
vînt de vest
— **SE** *marįána, vînt de sud-est*
bati̇, vînt de sud-vest **SV** —
S *sud, lódos, vînt alb, vînt de sud*

Constanța, punctul 118

N *pólnoč, polunóč*
karaįel' **NV** — **NE** *purįáz*
źápad **V** — **E** *vastók*
lôdus, marįána **SV** — **SE** *abazíįa*
S *polućóńa*

Sfîntu Gheorghe

Compararea celor trei subsisteme scoate la iveală următoarele:

a) nu există identitate între cele trei localități sau între două dintre acestea;

b) subsistemele de la Eforie și Constanța folosesc o serie de termeni din vocabularul curent românesc, spre deosebire de cel de la Sfîntu Gheorghe, care nu are nici un astfel de termen. De subliniat că atît la Eforie, cît și la Constanța, opoziția dintre E și V se creează cu termeni românești: *uscat* / *adînc* (la Eforie) și *apus* / *răsărit* (la Constanța), în timp ce la Sfîntu Gheorghe această opoziție este realizată cu termenii străini *zapad* / *vastok*. Așa cum am precizat mai sus (**2.**), termenii românești sînt folosiți numai pentru cele patru puncte cardinale (N, E, S, V), termenii turcești fiind folosiți ca termeni „tehnici" pentru direcțiile intermediare corespunzătoare celor 4 puncte cardinale (NE, SE, SV, NV).

c) Subsistemul din punctul 119 (Sfîntu Gheorghe) se aseamănă aproape pînă la identitate cu cel din punctul 120 (Vîlcovo).

N *pólnoč*
karaįel' **NV** — **NE** *puriáz, γréγo*
západ **V** — **E** *vostók*
lódos **SV** — **SE** *abazíįa*
S *polud'ónka*

Deosebirea dintre cele două subsisteme constă în faptul că la Sfîntu Gheorghe apare și termenul *marįana* „vînt de sud-vest", iar la Vîlcovo apare și termenul *γreγo* „vînt de nord-est". Cele două puncte formează

deci o arie care se detașează net de celelalte puncte din Marea Neagră din Mediterană, în sensul că cele două subsisteme au aceleași elemente de inventar și, ceea ce este important, au o distribuție identică, deci fără deosebiri de sens de felul celor pe care le discutăm în continuare. Subsistemul respectiv se caracterizează prin folosirea acelorași termeni populari de origine rusă *(polnoč, vostok, poluǵoňa, zapad)* pentru direcțiile cardinale și a acelorași termeni turcești pentru direcțiile intermediare *(puriaz, lódos, karai̯el')*. Cele două subsisteme au aceeași inovație : *abazía* pentru ,,vînt de sud-est".

d) Punctele ,,slabe" ale subsistemului (NE,SE,SV,NV), pentru care se folosesc mai ales termeni turcești, prezintă numeroase fluctuații de sens :

batî < tc. ,,vînt de vest" înseamnă ,,vînt de sud-vest" și ,,vînt de est" la Eforie, iar la Constanța ,,vînt de sud-vest" ;

ildîz < tc. ,,vînt de nord" la Eforie înseamnă ,,vînt de nord-vest" și ,,vînt de sud-est", iar la Constanța ,,vînt de nord-vest" ;

lódos < tc. ,,vînt de sud-vest" este înregistrat cu sensul din turcă la Eforie și Sfîntu Gheorghe, iar la Constanța cu sensul ,,vînt de sud" ;

poi̯ráz, puri̯áz < tc. ,,vînt de est" la Eforie și Constanța înseamnă ,,vînt de nord", iar la Sfîntu Gheorghe ,,vînt de nord-est".

Un singur termen, *karai̯el'* < tc. ,,vînt de nord-vest", a fost înregistrat în cele trei puncte românești cu același sens, care este cel din turcă.

O confuzie semantică, poate mai puțin spectaculoasă, înregistrăm și pentru termenii de origine rusă :

pólnoč < rus. ,,vînt de nord" înseamnă la Constanța *(pólnič)* ,,vînt de nord-est" ;

mari̯ána, morȩána < rus. ,,vînt de mare" înseamnă ,,vînt de nord-est" la Eforie, ,,vînt de sud-est" la Constanța și ,,vînt de sud-vest" la Sfîntu Gheorghe.

Observăm că toți acești termeni denumesc vînturi care nu aparțin părții celei mai stabile a subsistemului denumirilor de vînturi. Situația actuală este rezultatul unui proces diacronic care poate fi interpretat în două feluri : sîntem la începutul formării unui subsistem sau, din contră, opozițiile existente în trecut s-au estompat. În ce ne privește optăm pentru prima interpretare, în sprijinul căreia aducem și faptul că la Eforie și Constanța, unde există confuziile menționate, am înregistrat la fiecare întrebare doi sau trei termeni, între care și termeni culți de felul *vînt de nord-est*.

4. Am prezentat cele două lecturi posibile ale hărților cu numele de vînturi din ALM pentru a sublinia importanța atlaselor plurilingve în deschiderea unor perspective metodologice și pentru interpretarea faptelor din atlasele naționale sau regionale.

Deux lectures de l'Atlas linguistique méditerranéen

(Résumé)

L'auteur entreprend une double analyse des noms roumains des vents qui ont été recueillis à l'occasion des enquêtes pour l'ALM : la

première relève l'existence de certaines macro-aires (les termes roumains y étant comparés à leurs correspondants dans d'autres langues du bassin de la Mer Noire), la seconde met en évidence le sous-système onomasiologique des noms des vents dans les trois points enquêtés en Roumanie (en insistant sur ses points « faibles »).

Septembrie 1987

Institutul de Lingvistică
București, Spiru Haret 12

PROPOZIȚIA CONCESIVĂ ÎN ROMÂNĂ, BULGARĂ ȘI GERMANĂ
(O PRIVIRE CONFRUNTATIVĂ)

S. BRONSERT

Articolul propune o clasificare semantică a propozițiilor subordonate concesive în : neutral-modale (= reale) și specific-modale (= ireale) : în ultima grupă se disting trei feluri de concesive : condițional-admisive, pur admisive și cu elemente introductive nehotărîte. Se descriu mijloacele de exprimare — elemente introductive, forme și perifraze verbale — a fiecărui tip și subtip în cele trei limbi confruntate, subliniindu-se asemănările (de ex. rom. *fără să*, bulg. *bez da*, germ. *ohne dass*) și deosebirile (de ex. balcanismele reprezentate de rom. *cu toate că*, bulg. *pri vse če* sau rom. *și ... să*, bulg. *i da*, cu o structură necunoscută germanei).

În cele ce urmează, vom încerca să avansăm unele opinii pe marginea problemei definiției, precum și a subîmpărțirii după criterii modal-semantice a concesivelor din română, confruntîndu-le cu echivalentele lor bulgărești și germane.

I. Fiind partea A a unei fraze concesive constituite din componentele A și B, subordonata concesivă [1] servește în cele trei limbi sus-numite semnalizării unei împrejurări care formează un obstacol pentru acțiunea mai importantă, supraordonată, din regentă, neputînd însă să anuleze, să împiedice (în întregime) sau — invers — să o impună pe aceasta din urmă.

Spre deosebire de fraza cauzală, componentele A și B ale construcției hipotactice concesive, sub raport logic, nu corespund. Într-un fel, concesivele pot fi caracterizate și ca subordonate cauzale cu o urmare inversă, adică cu o urmare, respectiv un efect nebănuit sau de neașteptat din punct de vedere logic [2].

Posibila transformare a unor fraze concesive în construcții paratactice concesive, foarte apropiate de construcțiile pur adversative [3] (comp. *Deși era flămînd, (totuși) nu mînca nimic* [4] > *Era flămînd, dar nu mînca nimic)*, nu ne îndreptățește totuși să substituim termenul „subordonată concesivă" prin „subordonată adversativă", cum procedează, de pildă, DRAȘOVEANU (1954), p. 93. Așa, spre exemplu, există subordonate pur adversative care se deosebesc clar, sub raport semantic, de cele concesive (comp. *Pe cînd ei munceau din greu, el stătea la soare și dormea ;* germ. *Während sie schwer arbeiteten, lag er in der Sonne und schlief* [5]).

Oarecum arbitrară ne pare a fi propunerea lui Barbu [6] să se trateze propozițiile care redau „acțiuni reale", cum ar fi *Deși orele sînt înaintate, cer totuși cuvîntul*, ca propoziții a d v e r s a t i v e și structurile sintactice introduse de adverbe relative nehotărîte, cum ar fi *Oricît ai fi de tare, nu mi-e frică de tine*, ca propoziții c o n c e s i v e. În fond, diferența

semantică dintre aceste două tipuri de propoziţii constă numai în inegalitatea statutului lor modal.

II. La o grupare semantică a concesivelor din cele trei limbi în chestiune trebuie să se plece de la clasificarea acestora în neutral-modale şi specific-modale, adică, pe de o parte, în structuri concesive cu conţinut r e a l şi, pe de altă parte, în structuri concesive cu conţinut n e r e a l. La propoziţia specific-modală, componentul semantic al unei admiteri de natură subiectivă (= „admisivitate")[7] se confundă cu o idee mai mult sau mai puţin distinctă condiţională, formînd un întreg modal-semantic[8]; propoziţia neutral-modală conţine, în schimb, exprimarea unei „contracauze" r e a l e.

Deosebirea dintre concesiva neutral-modală şi cea specific-modală este analoagă aceleia care există între tipurile respective de propoziţii pur cauzale şi cele condiţionale (vezi GLR II, p. 325).

Frazele concesive pot fi realizate în feluri foarte diferite, iar legătura dintre regentă şi subordonată este de cele mai multe ori incomparabil mai lejeră decît la frazele pur cauzale sau condiţionale, ceea ce îşi găseşte reflectarea în inexistenţa concordanţei de mod între predicatele regentei şi ale subordonatei.

Zonele de tranziţie între concesivitatea neutral-modală şi cea specific-modală sînt, de altfel, în toate cele trei limbi, destul de neclare. O lămurire asupra caracterului neutral-modal sau specific-modal al concesivei respective poate fi primită, în majoritatea cazurilor, pe baza posibilităţii sau imposibilităţii probei de substituire cu conjuncţii vădit neutral-modale, cum ar fi rom. *deşi*, bulg. *măkar če* sau germ. *obwohl* : *Chiar dacă nu cîştigă decît puţin, el (totuşi) nu este nefericit* (= poate fi substituit prin *Deşi* . — deci neutral-modal !); *Chiar dacă n-o să mai treci pe la mine, eu tot nu te voi uita* (= nu poate fi substituit prin *Deşi* . . . — deci specific-modal !). Diferenţa modală dintre cele două tipuri amintite de propoziţii concesive se marchează gramatical în general prin elemente constructive specifice, cum ar fi în primul rînd cuvinte introductive, dar şi forme verbale de mod, verbe auxiliare (înlocuitoare ale unor forme verbale de mod) ş.a.m.d.

Concesivele neutral-modale sînt introduse prin conjuncţii ca rom. *deşi*, *cu toate că*, *chit că*, *măcar că* ; bulg. *măkar če*, *văpreki če*, *pri vse (vsičko) če*, dar şi *măkar da* ; germ. *obwohl*, *obgleich*, *obschon*, *wiewohl*, în parte şi *wenngleich*, *wenn schon*, *wenn auch*, pe cînd conjuncţiile rom. *chiar dacă*, *chiar de*, *chiar să*, *măcar de*, *măcar să*, *şi dacă*, *şi de*, *şi . . . să* ; bulg. *daže da*, *dori da*, *văpreki da*, *măkar da*, *măkar i da*, *ako i da*, *da* ; germ. *selbst wenn*, *wenn auch*, *wenngleich*, *wenn schon*, *und wenn* semnalează cu precădere o concesivitate specific-modală. Pentru negativul germ. *wenn auch nicht (kein)* sau *obwohl nicht (kein)* apare uneori germ. *ohne dass*, echivalentul bulg. *bez da* sau rom. *fără să* : germ. *Er wurde plötzlich sehr aufgeregt, ohne dass ein Anlass gegeben war* ; rom. *Dintr-o dată s-a agitat foarte mult, fără să fi existat un prilej*.

1. Concesiva neutral-modală

Este vorba de construcţii sintactice ca cele următoare :

(1) rom. *Deşi sînt bătrîn, mai pot totuşi să muncesc* ; bulg. *Măkar če săm*

star, pak ošte moga da rabotįa ; germ. *Obwohl ich alt bin, kann ich trotzdem noch arbeiten.*

Un balcanism foarte răspîndit reprezintă următoarele conective compuse din prepoziţie, pronume nehotărît şi conjuncţie : rom. *cu toate că*, bulg. *pri vse če*, alb. *megjithëse* [9], grec. μολονοτι (dar germ. *obwohl) :*

(2) *Cu toate că nu merită (asta), îl voi ajuta ;* bulg. *Pri vse če ne zaslužava, šte mu pomogna ;* germ. *Obgleich er es nicht verdient, werde ich ihm helfen.*

Pe cînd construcţia românească cu *să* serveşte, în general, la exprimarea modală, bulgărescul *măkar* + *da* redă adeseori fapte concesive reale :

(3) bulg. ... *i măkar da săm nemarliv v prįakata si rabota, iztăkvat me i me magraždavat* (din STĂRŠEL, nr. 1984, 17. 2. 1984, p. 2) ; rom. ... *şi deşi sînt delăsător în munca mea nemijlocită, ei mă scot în evidenţă şi mă disting ;* germ. ... *und obwohl ich in meiner unmittelbaren Arbeit nachlässig bin, heben sie mich heraus und zeichnen mich aus.*

Exprimarea subordinativă a raportului concesiv poate fi realizată, printre altele, şi cu ajutorul rom. *fără să*, bulg. *bez da*, germ. *ohne dass* (vezi mai sus !). Aici, de fapt, este vorba de semnalizarea unui anumit efect, care survine în ciuda faptului că motivul (cauza) care ar putea să-l justifice este prezentat ca fiind neexistent(ă), respectiv negat(ă).

Propoziţia negativă poate fi ante- sau postpusă faţă de regentă :

(4) bulg. *Bez da beše vinoven, toį be osăden na tri godini zatvor ;* rom. *Fără să fi fost de vină, el a fost condamnat la trei ani închisoare ;* germ. *Ohne dass er schuld war, wurde er zu drei Jahren Gefängnis verurteilt.*

Există însă şi cazuri unde propoziţia postpusă cu *fără să* exprimă urmarea necorespunzătoare premisei antepuse concesive, care apare, formal, sub formă de regentă :

(5) *A învăţat zi şi noapte, fără ca examenele următoare să se fi soldat cu rezultatele corespunzătoare ;* germ. *Er hat Tag und Nact gelernt, ohne dass die folgenden Prüfungen die entsprechenden Ergebnisse gezeitigt hätten.*

Întrebuinţarea lui *fără să* (în exemplul următor bulg. *bez da)* în locul unei conjuncţii tipic concesive (rom. *măcar că)* poate să o arate în mod ilustrativ şi următorul citat bulgăresc din biblie în comparaţie cu citatul respectiv românesc [10] :

(6) bulg. *I bez da nameriat ni edna vina za smărt, iziskacha ot Pilata da go ubie* (BIBLIA (1897), *Faptele Sfinţilor Apostoli* 13, 28) ; rom. *Şi măcar că nici o vină de moarte nu au aflat într-însul, au cerut de la Pilat să-l omoare* (NT (1885), *loc. cit.) ;* germ. *Und wiewohl sie keine Ursache des Todes an ihm fanden, baten sie doch Pilatus, ihn zu töten* (NT (1916), *loc. cit.).*

Rămîne de reţinut că sus-amintitele propoziţii cu *fără să*, în ciuda folosirii construcţiei modale cu *da*, respectiv *să*, aparţin sferei neutral-modale a concesivităţii (comp. şi GLR II 29).

Propoziţiile aparent condiţionale, aşezate după întrebări cu *de ce* au, de asemenea, în toate cele trei limbi, un caracter clar concesiv (neutral-modal) :

(7) rom. *De ce botezi deci, dacă tu nu eşti Hristosul, nici Ilie, nici Proorocul?* (NT (1885), Ioan 1, 25)[11]; bulg. *A zašto krăštavaš, ako ne si Hristos nito Ilija, nito Prorokăt?* (BIBLIJA (1897), *loc. cit.)*; germ. *Warum taufst du denn, so du nicht Christus bist noch Elia noch der Prophet?* (NT (1916), *loc. cit.)*.

2. Concesiva specific-modală (vezi definiţia de mai sus)

2.1. Concesiva condiţional-admisivă

În asemenea fraze se relevă că acţiunea B din cadrul frazei concesive se realizează în ciuda unei condiţii anticipate de vorbitor pe linie mentală (= acţiunea A)[12]. Concordanţa de mod între aceste două propoziţii A şi B nu este obligatorie.

Ca mijloace introductive (vezi mai sus) în română apar conjuncţiile condiţionale *de* şi *dacă* (= germ. *wenn*), la care se adaugă, adeseori, şi *chiar* (= germ. *selbst, auch)* sau *măcar* (= germ. *auch, wenigstens)* — deci *măcar de* sau *chiar de (dacă)*. În bulgară întîlnim în majoritatea cazurilor *ako i*, respectiv *makar (i)*, urmat de construcţia cu *da* (comp. grec. καὶ ἂν 'şi dacă'); atestate sînt, de asemenea, şi formaţii ca *daže ako* + *da* 'chiar dacă':

(8) bulg. *No ako i da postradate za pravdata blaženi ste* ... (BIBLIJA (1897), I Petru 3, 14); rom. *Dar de veţi şi pătimi pentru dreptate, fericiţi veţi fi* (NT (1885), *loc. cit.)*; germ. *Und ob ihr auch leidet um Gerechtigkeit willen, so seid ihr doch selig* (NT (1916), *loc. cit.)*.

Conjuncţia formată din două părţi *de .. şi*, ca şi nemţescul *ob .. schon* sau *ob .. auch* aparţin limbajului biblic şi sînt învechite, pe cînd modernul *deşi* corespunde germ. *obwohl* din concesive neutral-modale; comp. şi următorul citat biblic:

(9) *Că de voi şi umbla în mijlocul morţii, nu mă voi teme de rele*... (BIBLIA (1968), Psalmii 22, 4); bulg. *I daže v dolăt na smărtnata sianka ako chodia, ne šte se oplaša ot zlo* ... (BIBLIJA (1897), *loc. cit.*); germ. *Und ob ich schon wanderte im finstern Tal, fürchte ich kein Unglück* ... (BIBEL (1950), Psalme 23, 4). Bulg. *daže* ... *ako* ar fi de fapt românescul *chiar dacă*, care, în exemplul următor, apare ca un echivalent al bulg. *ako i* + *da* (mot-à-mot 'şi dacă + să'):

(10) bulg. *Ako i da svidetelstvuvam az sam za sebe si, svidetetelstvoto mi e istinno* ... (BIBLIJA (1897), Ioan 8, 14); rom. *Chiar dacă Eu mărturisesc despre mine însumi, mărturia mea este adevărată* ... (BIBLIA (1968), *loc. cit.)*; germ. *So* (învechit!) *ich von mir selbst zeugen würde, so ist mein Zeugnis wahr* .. (NT (1916), *loc. cit.)*.

Pe lîngă bulg. *makar i da* există şi *makar .. da* (introducînd adeseori şi propoziţii neutral-modale):

(11) bulg. *Makar obitatelite na vilite da naričacha šumkarite banditi, tia znaeše, če* ... (TIUTIUN, (1968) p. 579); rom. *Chiar dacă locuitorii vilelor îi numeau pe partizani bandiţi, ea ştia (totuşi) că* ...; germ. *Wenn auch die Bewohner der Villen die Partisanen „Banditen" nannten, so wusste sie (dennoch), dass* ...

În schimb, rom. *măcar de* redă mai degrabă o notă de limbaj popular:

(12) *Nu scap eu de tine, nici tu de mine, măcar de s-ar pune nu ştiu cine şi cruciş şi curmeziş* (ISPIRESCU, în GLR II 327); germ. *Ich komm'*

von dir nicht los und auch du nicht von mir, wenn sich auch wer weiss wer kreuz und quer stellen würde.

Mai rar are bulg. *ako*, rom. *dacă* sau *de* fără adaos [13] o valoare modal-concesivă :

(13) *De m-aţi bate toată ziua, Nici de dascăl n-aş fi bun* (Coşbuc, în GLR II 327) ; germ. *Wenn ihr mich auch den ganzen Tag schlagen würdet, so taugte ich dennoch nicht einmal zu einem Pfarrgehilfen.*

(14) *Dacă i-oţi putea prinde şi ucide o să le puteţi lua pămîntul ? Călcaţi legea* ... (STANCU (1952) p. 130) ; germ. *Und selbst wenn ihr sie, fangt und totschlagt, könnt ihr ihnen dann auch das Land wegnehmen ? Ihr verletzt das Gesetz* ...

(15) *Zic vouă : Măcar de nu se va scula să-i dee pentru că este amicul său dară pentru stăruinţa lui se va scula să-i dee cîte-i trebuie* (NT (1885), Luca 11, 8) ; bulg. *Kazvam vi če ako ne stane da mu dade zaštoto mu e priịatel, to pone za bezočlivost šte stane i šte mu dade kolkoto mu trịabva* (BIBLIỊA (1897), *loc. cit.)* ; germ. *Und ob* (învechit pentru *wenn) er nicht aufsteht und gibt ihm, darum dass er sein Freund ist, so wird er doch um seines unverschämten Geilens willen aufstehen und ihm geben, wieviel er bedarf* (NT (1916), *loc. cit.).*

De natură „balcanică" pare a fi întrebuinţarea concesivă a lui „şi" + „să" : bulg. *i da ;* rom. *şi ... să ;* alb. *edhe* (...) *të* (comp. Domi, p. 154/5) [14] ; grec. καὶ νὰ (vezi MOSER-PHILTSOU, p. 425).

(16) *Pînă-ţi spăl obielele, vaca pînă mulg, Şi zece mîini încă să am, nu-mi ajung* (Pann, în GLR II, 327) ; germ. *Bis ich deine Lumpen wasche und die Kuh melke, wenn ich da auch noch zehn Hände hätte, so reichen sie mir nicht.*

(17) *Koịto viarva v mene, i da umre, šte oživee* (BIBLIỊA (1897), Ioan 11, 25) ; germ. *Wer an mich glaubt, der wird leben, ob er gleich stürbe* ... (NT (1916), *loc. cit.).*

Împreună cu o formă verbală condiţională a regentei, bulg. *da* + verb la mai mult ca perfect, respectiv conjunctivul perfect românesc exprimă nuanţa de ireal :

(18) bulg. *No i da bịacha uznali, nịamaše da se razvălnuvat* ... (TỊUTỊUN (1968) p. 872) ; rom. *Să şi fi aflat asta, ei tot n-ar fi fost mişcaţi prea mult* ... ; germ. *Und wenn sie auch davon erfahren hätten, so wäre es ihnen doch nicht nahegegangen* ...

(19) *Să fi dat mii de lei, nu găseai fir de mac* ... (Creangă, în GLR II 327) ; germ. *Hättest du auch Tausende von Lei gegeben, so hättest du dennoch kein Körnchen Mohn ... gefunden* [15].

Enunţurile condiţional-admisive negative pot fi introduse cu rom. *şi fără să*, bulg. *i bez da*, germ. *auch ohne dass :*

(20) *Ştii bine că şi fără să vrei tu, băiatul tot va trece* (Caragiale, în GLR II 327) ; bulg. *Znaeš dobre, če momčeto, i bez da šteš ti, vse pak šte premine ;* germ. *Du weisst wohl, dass der Junge, auch ohne dass du's willst, trotzdem durchkommen wird.*

2.2. Concesiva pur admisivă

Admisivitatea — ca o formă specifică de modalitate lingvistică, reprezentată în propoziţii de admitere subiectivă — este inerentă tuturor

concesivelor specific-modale. În caz că admiterea respectivă — care nu poate nici să împiedice, nici să promoveze realizarea unui alt fapt — nu este însoţită de nici o nuanţă condiţională distinctă, avem de a face cu concesivitatea pur admisivă. Ca reprezentări concrete ale concesivităţii pur admisive apar în română cu precădere forme verbale cu *să* sau imperativul, în germană forme conjunctivale, imperativul şi perifraze cu auxiliarul *mögen* 'a vrea, a putea', în bulgară mai cu seamă construcţii (cu *neka (da)* şi cu *da* :

(21) bulg. *Dori da e viarno, niama zašto da go razpraviaș* (BTR (1963), p. 156, s.v. *dori) ;* rom. *Chiar să fie adevărat, (tot) n-ai de ce s-o povesteşti ;* germ. *Mag es auch wahr sein, so brauchst du es dennoch nicht zu erzählen.*

22) *Blestemă cît oi vrea, dar eu de judecată nu mă las* (STANCU (1952), p. 265) ; bulg. *Neka da proklineš kolkoto šteš, vse pak niama da se otkaža ot deloto ;* germ. *Fluch nur, soviel du magst, ich lasse vom Prozess doch nicht ab.*

2.3. Concesiva specific-modală cu elemente introductive nehotărîte

Concesivele specific-modale pot fi introduse prin elemente (relative) nehotărîte a d v e r b i a l e (rom. *orişiunde*, bulg. *kădeto i da e*, germ. *wo auch (immer)*, rom. *(ori)cît (de deştept)*, bulg. *kolkoto i da (e umen)*, germ. *wie* (sau : *so) (klug) auch*) sau p r o n o m i n a l e (rom. *oricine*, bulg. *koito i da (e)*, germ. *wer auch (immer))*[16].

În timp ce în bulgară se foloseşte pe larg construcţia cu *da* 'să', în română se găsesc, pe lîngă forme analoage cu *să* (mai ales în limbajul popular !), mai mult forme condiţionale sau prezumtive ; în plus se observă în amîndouă limbile o impunere din ce în ce mai puternică a formelor indicative în detrimentul formelor sus-amintite :

(23) bulg. *Kakvoto i da mi kažeš, az niama da băda sărdit na tebe ;* rom. *Orice-mi zici* (sau : *Orice mi-ai zice) tu, eu n-am să fiu supărat pe tine ;* germ. *Was du mir auch immer sagst* (sau : *sagen würdest), ich werde nicht auf dich böse sein.*

(24) bulg. *Kolkoto i da e umen, vse pak niama da izdărze tezi ispiti ;* rom. *Oricît ar fi de deştept* (dar şi asemănător cu bulgara : *oricît să fie de deştept), tot n-o să treacă la aceste examene ;* germ. *So klug er auch sei, so wird er diese Prüfungen dennoch nicht bestehen.*

Populară sau familiară se dovedeşte a fi întrebuinţarea construcţiei cu *să* în concesive de felul următor :

(25) *Oricîte bunătăţi să am, singur la masă, nu-mi ticneşte* (Caragiale, în GLR II 328) ; germ. *Wieviele leckere Speisen ich auch haben mag, allein am Tische behagt's mir nicht.*

În cadrul următoarelor locuţiuni concesive condiţionalului românesc îi corespunde, în germană, conjunctivul prezent sau perifraza cu *mögen :* rom. *oricît ar fi de bun*, germ. *so gut er auch sei ;* rom. *orice ar fi* (lîngă expresia mai puţin recomandabilă *orice să fie)*, germ. *wie dem auch sei* (sau : *was auch sein möge) ;* rom. *oricare ar fi intenţiile tale*, germ. *welche auch deine Absichten sein mögen.*

BIBLIOGRAFIE

BIBEL (1950) *Die Bibel oder die ganze heilige Schrift des Alten und Neuen Testaments* nach der deutschen Übersetzung D. Martin Luthers. Evangelische Verlagsanstalt, Berlin.

BIBLIA (1968) *Biblia sau Sfînta Scriptură* tipărită sub îndrumarea şi cu purtare de grijă a prea fericitului părinte Justinian, patriarhul Bisericii ortodoxe române, cu aprobarea sfîntului sinod. Institutul biblic şi de misiune ortodoxă al bisericii ortodoxe române, Bucureşti.

BIBLIJA (1897) *Библия, сирѣчъ священното писание на ветхий и новий завѣтъ*, Цариградъ.

BTR (1963) *Български тълковен речник*. Второ издание, София.

DRAŞOVEANU (1954) D. D. Draşoveanu, *Concesivă sau adversativă*, în LR III, nr. 3, p. 91–95.

GLR II *Gramatica limbii române*. Academia R.S.R. Vol. II. Ediţia a II-a revăzută şi adăugită. Tiraj nou. Editura Academiei R. S. România, Bucureşti 1966.

GRUNDZÜGE (1981) *Grundzüge einer deutschen Grammatik*. Ak.- Verlag, Berlin.

MOSER-PHILTSOU, M. *Lehrbuch der neugriechischen Volkssprache*. Ediţia a IV-a, Leipzig, 1966.

NT (1885) *Noul Testament alu Domnului şi mântuitoriului nostru Iiisusu Christosu*, Bucuresci.

NT (1916) *Novum Testamentum Graece et germanice*. Ed. de E. Nestle, Stuttgart.

STANCU, (1952) Zaharia Stancu, *Desculţ*. Ed. a 4-a. ESPLA, Bucureşti.

STĂRŠEL «Стършел». Седмичник за хумор и сатира. София 1945 şi urm.

TJUTJUN (1968) Димов, Д, *Тютюн*. София: Български писатели.

Der Konzessivsatz im Rumänischen, Bulgarischen und Deutschen

(Eine konfrontative Betrachtung)

(Zusammenfassung)

In dem vorliegenden Beitrag, der zu entsprechenden rumänistischen Erörterungen zur Frage des Konzessivgefüges zu stellen ist, wird auf das Problem der Definition des Konzessivsatzes eingegangen.

Es wird weiterhin eine Einteilung der Konzessivsätze nach modal-semantischen Kriterien vorgenommen, wobei sich zwei grosse Untergruppen ergeben: 1) Neutral-modale, d. h. modal nicht näher markierte Konzessivsätze und 2) Spezifischmodale, d. h. modal besonders markierte Konzessivsätze.

Die Konzessivsätze der zweiten Untergruppe werden ihrerseits in 1) konditional-admissive, 2) rein admissive und 3) spezifisch-modale Konzessivsätze mit unbestimmt-verallgemeinernden Einleitungselementen wie *was (auch) immer* usw. unterteilt.

Als wichtige Neuerung erscheint in diesem Artikel die Einführung des Begriffes der „Admissivität".

Die konfrontative Darstellung, in der drei, jeweils unterschiedlichen Sprachgruppen zuzuordnende Idiome berücksichtigt werden, erlaubt es, eine grundsätzliche semantische Ähnlichkeit bei der Konzessivsatz-Gliederung festzustellen.

Ihm stehen allerdings auch jeweils von Sprache zu Sprache abweichende, spezifische konzessive Ausdrucksweisen gegenüber; typisch balkanisch scheint z. B. die konzessive Verwendung von bulg. *i da* bzw. rumän *și ... să* (= dt. wörtlich „auch ... dass") zu sein.

NOTE

[1] Exprimarea concesivității în cadrul unor propoziții sau chiar fraze coordonate — deopotrivă posibilă în toate cele trei limbi — nu este aici obiect al discuțiilor.

[2] Comp. *Kleine Enzyklopädie. Deutsche Sprache*, Leipzig, 1983, p. 203.

[3] Vezi Ștefania Popescu, *Gramatică practică a limbii române cu o culegere de exerciții*, București, 1983, p. 550.

[4] Vezi Ion Coteanu, *Gramatica de bază a limbii române*, București, 1982, p. 308; de asemenea G. Dragomirescu, *Sintaxa și stilistica propozițiunilor independente*, Brașov, 1939, p. 68 și urm.

[5] Cu astfel de adversative pot fi comparate propoziții cu subiect diferit, ca în exemplele următoare; asupra imposibilității transformării lor în construcții concesive se atrăsese atenția încă la Dragomirescu, *loc. cit.* (denumite aici ca „perfecte" față de cele „relative", transformabile!): *Eu lucrez, iar tu dormi* — germ. *Ich arbeite, und du schläfst.* Cf. și pasajul special „Adversativsatz" la G. Helbig, I. Buscha, *Deutsche Grammatik*, Leipzig, 1974, p. 595.

[6] Vezi N. I. Barbu, *Sintaxa limbii române după metoda istorico-stilistică*, București, 1944.

[7] Prin admisivitate înțelegem aici o formă specifică a modalității lingvistice privind exprimarea declarativă sau exclamativă a admiterii, a cedării ș.a.m.d. Admisivitatea apare atît în cadrul structurilor sintactice (adversativ-) concesive, cît și independent.

În română, această modalitate a admiterii, a cedării este reprezentată, printre altele, prin formații prezumtive *(O fi* — germ. *Sei's denn!)*, în germană însă adesea prin perifraze cu *mögen* 'a vrea, a putea' *(Mag sein 'O fi')*.

[8] Existența admisivității la concesive a relevat-o deja definiția concesivei din *Gramatica limbii române* a lui C. Șotropa și V. Grecu (București, 1931), unde se spune că propoziția concesivă ar exprima ideea admiterii, a admisibilității, a unei concesii făcute cuiva (după un citat la Drașoveanu (1954), p. 91).

[9] Comp. alb. *Me gjithë se u nis një ditë përpara shokëve, L. L. arriti me dy ditë vonesë në P.* 'Cu toate că L. L. a pornit cu o zi înaintea colegilor săi, a ajuns cu două zile (de) întîrziere la P.'.

[10] Pasajul respectiv grecesc (comp. NT (1916), *Faptele Sfinților Apostoli* 13, 28) prezintă în loc de concesivă o construcție participială: ... καὶ μηδεμίαν αἰτίαν θανάτου εὑρόντεσ ἠτήσαντο πειλᾶτον ἀναιρεθῆναι αὐτόν.

[11] Corespondentul grecesc conține și el *dacă* (= εἰ): τὶ οὖν βαπτίζεισ εἰ σὺ οὐκ εἶ ὁ Χριστὸσ οὐδὲ 'Ηλείασ οὐδὲ ὁ προφήτησ; (din NT (1916), p. 231).

[12] După GRUNDZÜGE (1981), p. 808, aici este vorba de construcții „care exprimă o condiție insuficientă".

[13] Comp. următorul pasaj din Biblie (Luca 9, 25): rom. *Că ce folosește omului, de va dobîndi toată lumea, iar însuși se va pierde sau se va păgubi?* (NT (1885); bulg. *Zaštoto kakvo sia polzuva čelovek, ako spečelia vsičkiia sviat, a pogubi ili otšteti sebe si?* (BIBLIJA (1897)); germ. *Und welchen Nutzen hätte der Mensch, ob er die ganze Welt gewönne und verlöre sich selbst und beschädigte sich selbst?* (NT (1916)).

[14] M. Domi, *Concordances et analogies syntaxiques albano-roumaines*, în „Studia albanica" (1966), 2, p. 155, atestă *Ata, edhe të donin, nuk do të mund bënin ndryshe* (Th. Kacorri) 'Ei n-o să poată să facă altfel, chiar dacă doresc aceasta'.

[15] Comp. cu exemplul analogic albanez la Domi, *loc. cit.*

[16] Bătătoare la ochi este și în cazul acesta marea similaritate a formativelor respective (comp. alb. *cilido* = rom. *oricine*, alb. *sido* = rom. *oricum* ș.a.m.d.): *Maceja sido bjerë, më këmbë do të bjerë* (Domi, *loc. cit.*) 'Oricum cade pisica, în picioare o să cadă'.

August 1987

Institutul Central de Lingvistică
Berlin, R. D. Germană

EXPRIMAREA MODURILOR ACȚIUNII *(AKTIONSART)* ÎN LIMBILE ROMÂNĂ ȘI BULGARĂ

DANIELA STOIANOVA

Se face o analiză contrastivă a capacității diverselor timpuri verbale de a exprima modurile acțiunii prin îmbinarea valorii temporale cu semantica lexemelor verbale și cu elemente contextuale, iar în bulgară și cu forma aspectuală.

1. Informația pe care o conferă o formă temporală despre acțiunea verbală redată implică, pe lîngă valoarea temporală, și valori care țin de gradul de realizare și de modul de desfășurare a acesteia. O cercetare asupra întrebuințărilor unui anumit timp verbal necesită includerea în analiză a mai multor factori, a căror aplicare ca criterii de delimitare și de definire a diverselor nuanțe ale folosirii contextuale a formelor verbale servește ca bază pentru a se determina posibilitățile lor funcționale. Atît valorile principale, cît și cele secundare reprezintă rezultatul unor interferențe între caracteristicile temporale și aspectuale, semantica lexemelor verbale și particularitățile contextului. Specificul acestor interferențe provine din interacțiunea dintre cele două categorii verbale fundamentale — categoria de timp și categoria de aspect. Referindu-se la gradul de realizare a acțiunii enunțate, adică la caracterul ei perfectiv (încheiat) sau imperfectiv (neîncheiat), aspectul verbal este inerent formei verbale ca sens gramatical, ceea ce presupune imposibilitatea de a fi desprinsă valoarea lui de cea temporală. Faptul acesta reiese și din definițiile înseși ale timpurilor verbale date în lucrările de lingvistică, care ar fi absolut incomplete dacă ar fi limitate numai la indicarea situării temporale în baza raportului dintre desfășurarea procesului și momentul de enunțare a acestuia. Uneori aspectul apare ca un element foarte important de diferențiere între două timpuri verbale, cum este cazul cu imperfectul și perfectul, între care se stabilește o opoziție de natură aspectuală. Strîns legate de valorile aspectuale sînt cele ale așa-numitului (germ.) *Aktionsart* — mod sau fel al acțiunii, al cărui conținut semantic constă în precizarea modului de desfășurare a acțiunii. Neavînd mijloace proprii de exprimare și fiind dependent de conținutul semantic al verbelor, Aktionsart este considerat o categorie lexico-gramaticală, care trebuie să fie distinsă de categoria aspectului. Această particularitate este formulată foarte clar și precis de A. V. Bondarko : „Pentru caracterizarea aspectului ca o categorie gramaticală (morfologică) este important faptul că opozițiile aspectuale, de principiu, pot avea loc în interiorul unui singur verb, în cadrul aceleiași valori lexicale" [1]. Posibilitatea realizării opoziției aspectuale în cadrul aceluiași mod al acțiunii (*допеть — допевать* — „a termina de cîntat, a cînta pînă la capăt", același mod al acțiunii, aspecte diferite) dovedește că valorile aspectuale aparțin unui plan deosebit de cel căruia îi aparțin valorile modurilor acțiunii.

O analiză corectă a funcționării modurilor acțiunii verbale necesită ca sensurile acestora să fie definite corect și să fie diferențiate de cele

aspectuale. Nu sînt puține cazurile în care definițiile aspectului scot în primul plan noțiunea de durată, ceea ce este o abordare greșită și duce la o confuzie în ce privește esența categoriei. J. Vendryes consideră că funcția de bază a aspectului constă în capacitatea de a indica durata acțiunii : „On appelle du nom d'aspect la catégorie de la durée..." [2]. Antoine Meillet completează acest punct de vedere cu gradul de realizare a acțiunii, prin aceasta apropiindu-se de conținutul de bază al categoriei : „La catégorie de l'„aspect", non moins variée que celle du „temps" embrasse tout ce qui est relatif à la durée et au degré d'achèvement des procès indiqués par les verbes" [3]. Analizînd valorile aspectuale în sistemul temporal al limbii engleze, Leonard Palmer își exprimă părerea că „The choice of aspect has nothing to do with the actual duration of the event"[4], deoarece aceeași întîmplare poate fi prezentată ca o unitate istorică ori ca un eveniment în curs de desfășurare. Caracterul perfectiv sau imperfectiv al acțiunii nu este condiționat de durata ei obiectivă — o acțiune de o durată extrem de scurtă (chiar aproape momentană) poate fi imperfectivă, în timp ce o acțiune de o durată lungă poate fi perfectivă. O formă verbală, cum ar fi de exemplu *intra* din enunțul *El intra în cameră*, primește următoarele caracteristici : din punct de vedere aspectual acțiunea este neîncheiată, iar din punctul de vedere al modurilor acțiunii, prin ea se redă modul momentan. În enunțul *Ea a locuit toată viața la București*, forma verbală *a locuit* îmbină caracterul aspectual perfectiv cu modul durativ al acțiunii.

2. Funcționarea valorilor modurilor acțiunii în limbile confruntate este în strînsă legătură cu particularitățile prin care se actualizează aspectualitatea [5].

2.1. Fiind o limbă slavă, bulgara a păstrat și a dezvoltat intens categoria aspectului verbal, care este folosit ca mijloc de bază pentru exprimarea valorilor aspectuale. Ambele aspecte sînt prezentate morfologic prin perechi de teme perfective și imperfective. Spre deosebire de celelalte limbi slave, bulgara a perfecționat procedeul imperfectivării, fapt avînd drept consecință numărul abundent de verbe cu două forme aspectuale. Procedeul perfectivării — crearea unor teme perfective din cele imperfective cu ajutorul unor prefixe — are efect direct asupra exprimării modurilor acțiunii. Avînd și o funcție lexicală pe lîngă cea gramaticală, prefixele produc nu numai o schimbare a sensului aspectual, ci și o schimbare a sensului lexical, care, în unele cazuri, este mai pronunțată, iar, în altele, se simte mai slab [6]. Perfectivarea temei imperfective este însoțită și de o modificare a modului acțiunii, ceea ce este valabil într-un grad mai scăzut pentru imperfectivare. Verbul *пиша* („a scrie", tema imperf.) poate servi ca bază pentru mai multe forme, de exemplu : *напиша* / *написвам* („a scrie pînă la capăt", tema perf. / imperf.) ; *допиша* / *дописвам* („a termina de scris", tema perf. / imperf.) ; *препиша* / *преписвам* („a copia", prefixul schimbă sensul lexical, tema perf. / imperf.) ; *запиша* / *записвам* („a nota", prefixul schimbă sensul lexical, tema perf. / imperf.) și altele. Exemplele date ilustrează clar întrepătrunderea mijloacelor gramaticale de exprimare a valorilor aspectuale și a celor ale modurilor acțiunii. Cele două aspecte se realizează contextual prin mai multe nuanțe ale valorilor principale. Apariția uneia sau a alteia dintre aceste nuanțe este determinată de conținutul semantic al verbelor, de

vecinătatea contextuală cu adverbe temporale, de îmbinarea cu valorile temporale și modale ale formelor verbale și de contextul sintactic. Conținutul lexical poate să împiedice sau să faciliteze funcționarea unei anumite valori. Pe lîngă aceasta el determină, destul de des, nuanțe suplimentare care se suprapun valorii respective. Mijlocul obișnuit prin care funcționează sensurile lexicale în contextul sensurilor aspectuale este modul acțiunii. El capătă funcția specifică de a realiza legătura între conținutul lexical și cel aspectual.

2.2. În română aspectualitatea nu poate fi analizată în baza aspectului verbal, deoarece acesta nu are o exprimare morfologică în cadrul sistemului gramatical al limbii. Inexistența aspectului este o realitate morfologică care însă nu afectează capacitatea limbii de a face față la gama variată de valori ale aspectului verbal și ale modurilor acțiunii. Timpurile românești, prin specificul lor îmbinat cu semantica verbului și cu anumite elemente contextuale, redau în mare măsură valorile aspectelor perfectiv și imperfectiv. Singurele timpuri situate pe același punct din sistemul temporal distinse prin opoziția aspectuală încheiat vs. neîncheiat sînt perfectul compus / perfectul simplu vs. imperfect. Conținutul lexical al verbelor joacă un rol important, uneori chiar decisiv în precizarea caracterului aspectual și a modului acțiunii. El nu trebuie desprins de timpul verbal, deoarece, de exemplu, un verb cu semantica durativă exprimă imperfectivul la prezent, imperfect și viitor și perfectivul la celelalte timpuri.

Vorbind despre modul acțiunii, am subliniat că el nu este o categorie gramaticală și se deosebește de aspect prin lipsa unei structuri gramaticale proprii, funcționarea lui fiind condiționată de conținutul semantic al verbelor și de alte elemente din context. După ce afirmă că nu poate fi vorba de o categorie morfologică a aspectului în cadrul flexiunii verbale românești, Ivan Evseev observă că „în limba română se constată doar prezența categoriei semantice a modului acțiunii (...), care include o serie de valori referitoare la felul în care se desfășoară acțiunea (...), redată prin modalitățile morfologice, lexicale și descriptiv-sintactice" [7]. Autorul distinge mai multe moduri ale acțiunii dintre care putem enumera: incoativ (*a începe, a se stîrni, a se ivi, a debuta*), finitiv (*a sfîrși, a isprăvi, a încheia, a duce pînă la capăt*), iterativ (una dintre valorile imperfectului și ale prezentului) și altele [7]. În afară de semantica verbelor, care presupune un mod al acțiunii sau altul, precizări sau nuanțe se introduc prin îmbinarea acestei semantici cu forma temporală, precum și prin alte procedee lexicale — prefixele, lexico-gramaticale — semiauxiliarele de aspect, repetiția. Făcînd parte din sfera periferică a aspectualității, modul acțiunii îndeplinește o funcție multiplă. Pe de o parte, el are o existență relativ independentă în ce privește valorile aspectuale prin referire la modul de desfășurare a acțiunii, la realizarea funcțiilor lui participînd activ și celelalte elemente periferice. Pe de altă parte, modul acțiunii concurează cu restul membrilor periferiei spre a „ajuta" formele temporale la redarea valorilor aspectuale, ceea ce rezultă dintr-o combinație a modalităților de exprimare. La fel ca și în bulgară, în care aspectul, de cele mai multe ori, își îndeplinește funcțiile prin modul acțiunii, se ivește pericolul de a se confunda valorile aspectuale cu cele ale modurilor acțiunii.

3. Cu toate că bulgara posedă aspectul verbal și dispune de variate posibilități pentru redarea modurilor acțiunii, în multe cazuri elementele morfologice se întrepătrund cu elementele semantice și sintactice care, în română, prin combinația cu valorile temporale ale formelor verbale, redau sensurile aspectuale și pe cele ale modurilor acțiunii. Prin urmare, în ambele limbi funcționarea modului acțiunii este condiționată de specificul categoriei funcțional-semantice a aspectualității. În cele ce urmează propunem o analiză contrastivă a capacității formelor diverselor timpuri verbale de a exprima valorile modurilor acțiunii prin îmbinarea valorii temporale cu forma aspectuală (în bulgară), cu semantica lexemelor verbale și cu elemente contextuale [8]. Nu ne vom opri decît asupra principalelor moduri ale acțiunii — durativ, momentan, repetitiv, incoativ și terminativ —, scopul nostru fiind de a scoate în evidență convergențele și divergențele cu privire la mijloacele funcționale.

3.1. Modul durativ, prin însuși specificul său semantic, presupune întrebuințarea unor lexeme verbale al căror conținut semantic să implice o anumită durată, care, în funcție de context, poate să fie limitată sau nelimitată. Aceasta determină folosirea, în bulgară, a aspectului imperfectiv, care nu funcționează numai ca indicator al neîncheierii acțiunii, ci devine și mijloc de redare a caracterului ei durativ. În continuare vom da cîteva exemple prin care vom ilustra capacitatea formelor diverselor timpuri verbale din ambele limbi de a exprima modul durativ.

română :	bulgară :
— Prezentul	
„Bine, taică, . . . *Mă prăjesc* la soare !"	„Добре съм. . . *Припичам се* на слънцето!"
	(Elin Pelin, *Pămînt*)
— Imperfectul	
„Colonelul Atanasiu *mînca, dicta* și, în același timp *se gîndea* la situație".	„Полковник Атанасиу *ядеше, диктуваше* и в същото време *мислеше* върху положението".
	(M. Preda, *Albastra zare a morții*)
— Perfectul compus / Perfectul nedefinit [9]	
„— E un om nefericit maiorul. *A slujit* cincisprezece ani în trupele coloniale . . ."	„„Майорът е нещастен човек. *Служил е* петнадесет години в колониалните войски".
	(Em. Stanev, *Hoțul de piersici*)
— Perfectul simplu / Aoristul	
„Vasile Bogoțină *se uită* la femeie lung și după cîteva clipe șopti uimit".	„Василе Богоцина *гледа́* дълго жената и след малко прошепна учудено".
	(M. Preda, *Albastra zare a morții*)

— Mai mult ca perfectul

„Tocmai că despre acele pogoane *vorbiseră* amîndoi cu cîtva timp înainte".

„Та точно за тия погони *бяха говорили* двамата преди малко".

(M. Preda, *Moromeții*)

— Viitorul I [10]

„Pe urmă *o să se adune* aici, la Băkărgiți, vitejii din toate părțile și *o să ne crească* puterea".

„Сетне *ще се събират* тука, на Бакърджиците, юнаци отвсякъде, *ще расте* силата ни".

(I. Iovkov, *Legende din Stara-Planina*)

— Viitorul anterior [10]

El *va fi dormit* destul pînă la prînz.

Той *ще е спал* достатъчно до обяд.

În cele două limbi durata acțiunii poate fi marcată cu:

— limita inițială:

Elevii ascultă/ ascultau/ au ascultat/ ascultaseră/ vor asculta lecția profesorului *de la ora zece*.

Учениците слушат/, слушаха/са слушали/бяха слушали/ще слушат лекцията на учителя *от десет часа*.

Elevii ascultă/ ascultau lecția profesorului *de o oră*.

Учениците слушат/слушаха лекцията на учителя *от един час*.

— limita finală:

Elevii au ascultat/ vor asculta / ascultaseră/ vor fi ascultat lecția profesorului *pînă la ora zece*.

Учениците слушаха/ще слушат/ бяха слушали/ще са слушали лекцията на учителя *до десет часа*.

— amîndouă limitele:

Elevii au ascultat/ vor asculta / ascultaseră lecția profesorului *de la zece pînă la unsprezece*.

Учениците слушаха/ще слушат/ бяха слушали лекцията на учителя *от десет до единадесет*.

După cum se vede, formele prezentului și ale imperfectului, avînd un caracter aspectual imperfectiv, nu permit indicarea limitei finale; formele perfectului, mai mult ca perfectului și ale viitorului implică, prin însăși natura lor aspectuală perfectivă, limita finală, indiferent dacă aceasta este precizată sau nu contextual; formele viitorului, fiind compatibile cu ambele sensuri aspectuale, se actualizează cu ambele limite.

3.2. Fiind opusul, prin conținutul semantic al modului durativ, cel momentan este redat prin verbe a căror semantică implică o durată scurtă,

foarte restrînsă a procesului enunțat. Imperfectul și prezentul manifestă un grad extrem de scăzut de frecvență a exprimării acestui mod, datorită particularităților lor de ordin aspectual. Limba bulgară face uz de aspectul perfectiv pentru a reda modul momentan la perfectul compus, aorist, mai mult ca perfect, viitorul I și viitorul anterior, iar la prezent și imperfect — de aspectul imperfectiv, cel perfectiv implicînd modul iterativ prin formele lui.

română :	bulgară :
— Prezentul	
,,— Te *sfătuiesc* să te lipsești''.	,,*Съветвам* те да не ходиш''.
	(Em. Stanev, *Hoțul de piersici*)
— Imperfectul	
Noi *ieșeam* cînd telefonul a sunat.	*Излизахме*, когато телефонът звънна.

Pentru ambele timpuri, modul momentan nu are o exprimare clară și convingătoare decît cu verbele de declarație.

— Perfectul compus / Perfectul nedefinit	
,,— *Ai auzit* de Ștefan, haiducul, nu?''	,,— Ти *чувал ли си* за Стефана, за хайдутина?''
	(I. Iovkov, *Legende din Stara-Planina*)
— Perfectul simplu / Aoristul	
,,Atunci Manol *se apleacă*, *îmbrățișă* blocul de marmoră, care-i ajungea aproape pînă la mijloc, *se opinti*, il *ridică*...''	,,Тогава Манол *се наведе*, *прегърна* мрамора, който му стигаше, кажи-речи, до кръста, *напъна се*, *вдигна* го...''
	(A. Doncev, *Vremuri de răscruce*)
— Mai mult ca perfectul	
,,Catrina Moromete îl *chemase* pe Neculaie în tindă, vrînd să-i dea să mănînce laptele...''	,,Катрина Моромете *беше извикала* Некулае на чердака, тъй като искаше да му даде млякото...''
	(M. Preda, *Moromeții*)
— Viitorul I	
,,Eu *am să*-ți *duc* cavaleriile pe pernă''.	,,Аз *ще* ти *донеса* ордените на възглавницата''.
	(M. Caragiale, *Craii de Curtea-Veche*)

— Viitorul anterior

El *va fi venit* la mine cînd tu sosești.	Той *ще е дошъл* при мене, докато ти пристигнеш.

Modul momentan se confundă adesea cu cel rezultativ, iar la formele temporale cu caracter aspectual imperfectiv apare o contradicţie între sensul imperfectiv şi presupusa încheiere a acţiunii momentane. Să comparăm următoarele enunţuri :

Mingea *cade* de pe scaun.	Топката *пада* от стола.

(acţiunea este evident momentană, însă imperfectivă)

Mingea *căzu* de pe scaun.	Топката *падна* от стола.

(acţiunea este momentană, încheiată)

Mingea *va cădea* de pe scaun.	Топката *ще падне* [1] / *ще пада* [2] от стола.

(acţiunea poate fi atît imperfectivă, cît şi perfectivă ; în bulgară tema perfectivă, 1, indică încheierea ei, iar cea imperfectivă, 2, implică ori caracterul iterativ, ori o nuanţă stilistică provenind din caracterul aspectual imperfectiv).

3.3. Modurile incoativ şi terminativ se apropie de cel momentan cu privire la semantica verbelor şi la formele aspectuale ale verbelor bulgăreşti. Ceea ce reprezintă o deosebire între română şi bulgară este folosirea frecventă, în bulgară, a temelor perfective prefixate (prin prefixe fiind exprimate sensurile incoativ şi terminativ). Limba română recurge ori la utilizarea unor verbe a căror semantică conţine sensurile respective, ori la semiauxiliarele de aspect, cu acestea fiind alcătuite predicate verbale compuse, ori la alte elemente contextuale.

română :	bulgară :
— Prezentul	
Apa *dă în clocot.*	Водата *завира.*
— Imperfectul	
Ieri după masă *terminam de citit* cartea cînd el a venit.	Вчера следобед *дочитах* книгата, когато той дойде.
— Perfectul compus / Perfectul nedefinit	
„Eram atît de obosit încît *am adormit*".	„Бях толкова изморен, че *съм заспал*". (A. Doncev, *Vremuri de răscruce*)

— Perfectul simplu / Aoristul

„Haiducul *simți* ceva greu pe suflet, și îndoiala *începu să-i roadă* inima ca un vierme. Se așeză pe o piatră și *căzu pe gînduri*".	„*Домъчня* му на Шибил, съмнението като червей *загриза* сърцето му. Той седна на един камък и *се замисли*".

(I. Iovkov, *Legende din Stara-Planina*)

— Mai mult ca perfectul

„Femeia *terminase de strîns* masa și se ștergea pe față de sudoare cu o treanță nu prea curată".	„Жената *беше свършила да разтребва* масата и бършеше лицето си от пот с един не много чист парцал".

(M. Preda, *Moromeții*)

— Viitorul I

„Ea *o să* te *vindece*, copila mea, milostivă, *o să* te *lecuiască*".	„Тя *ще* те *излекува*, мила, тя, милостивата, *ще* те *изцери*".

(Elin Pelin, *Neamul Gheracilor*)

— Viitorul anterior

Pînă ajungem acolo, el *va fi scris* scrisoarea.	Докато стигнем там, той *ще е написал* писмото.

Formele prefixate ale verbelor din bulgară cu ajutorul cărora se îmbină redarea modului terminativ/ incoativ cu sensul aspectual perfectiv sau imperfectiv (din tema aspectuală perfectivă alcătuindu-se prin sufixare și o temă imperfectivă) creează premise pentru echivalarea unei forme verbale românești prin mai multe forme verbale bulgărești, precum și pentru redarea a două sau trei forme verbale din bulgară printr-una singură din română. Enunțul *Mîine am să scriu această scrisoare* poate fi tradus în bulgară cu două variante :

Утре *ще пиша* това писмо.
(tema aspectuală imperfectivă, modul durativ)

Утре *ще напиша* това писмо.
(tema aspectuală perfectivă, modul terminativ)

Enunțul *Am să scriu această scrisoare de multe ori*, în care acțiunea enunțată are caracter repetitiv, are trei variante ale formei verbale în bulgară :

Ще пиша [1]/*ще напиша* [2]/*ще написвам* [3] това писмо много пъти.

(prin tema imperfectivă, 1, se redă o combinație a modurilor durativ și repetitiv fără a se indica dacă se va ajunge la vreun rezultat, iar prin cele prefixate, 2 și 3, o combinație a modurilor terminativ și repetitiv).

3.4. Modul iterativ se deosebește prin faptul că exprimarea lui este legată, de multe ori, de prezența în context a unor determinanți adverbiali denotînd caracterul uzual sau periodicitatea acțiunii. Semantica verbelor poate fi atît durativă, cît și momentană, valoarea iterativă fiind compatibilă cu orice durată a acțiunii. Modul acesta se îmbină cu toate cele trei moduri discutate mai sus.

română :	bulgară :
— Prezentul	
„Totdeauna cînd *se scoală*, *caută* buimac în jur".	„Винаги когато *става*, *се оглежда* замаян наоколо".
	(E. Barbu, *Șoseaua Nordului*)
— Imperfectul	
„De obicei, duminică după-masă cînd *se îmbrăca* să se ducă în sat, aproape toată familia *lua parte* la plecarea lui".	„Обикновено в неделя следобед, когато *се обличаше* да отива в селото, цялото семейство *участвуваше* в тръгването му".
	(M. Preda, *Moromeții*)
— Perfectul compus / Perfectul nedefinit	
„— Locul ăla e sfînt. Lelea Gana, dumnezeu s-o ierte, *a zis* de cîte ori !"	„— Туй място е свято. Леля Ганка, бог да я прости, *е казвала* колко пъти!"
	(I. Iovkov, *Legende din Stara-Planina*)
— Perfectul simplu / Aoristul	
„Titu *reciti* scrisoarea de cîteva ori, parc-ar fi vrut s-o învețe pe dinafară".	„Титу *препрочете* писмото няколко пъти, като че ли искаше да го научи наизуст".
	(L. Rebreanu, *Răscoala*)
— Mai mult ca perfectul	
„Stefciov fierbea de ciudă. Demnitatea lui *fusese* în mai multe rînduri *jignită* de Ognianov..."	„Стефчов кипеше от злоба. Той *бе понесъл* толкова удари на самолюбието си от Огнянова..."
	(Iv. Vazov, *Sub jug*)
— Viitorul I	
„— Bine face bătrînul ! Lasă să-i ascundă. Cînd o fi și o fi tot sufletul ăsta *o să bea* și *o să mănînce* din ei"...	„— Добре прави старецът! Нека ги крие тия пущини. Кога да е, пак тая душа *ще пие* и *ще яде* от тях..."
	(Elin Pelin, *Neamul Gheracilor*)

— Viitorul anterior

El ne *va fi vizitat* de mai multe ori pînă atunci.	Той *ще* ни *е посетил* няколко пъти дотогава.

După cum se vede din exemplele date, în bulgară apar ambele aspecte cu forme temporale redînd sensul modului iterativ. Alegerea temei aspectuale este condiționată de mai mulți factori, și anume : cu prezentul și imperfectul se utilizează mai ales aspectul imperfectiv, cel perfectiv fiind ocurent mai mult în propoziții subordonate ; cu aoristul — aspectul perfectiv ; cu timpurile perfectului și cu viitorul I întrebuințarea aspectului este determinată de nuanța valorii temporale [11]. Este greu de redat în română deosebirea de semnificație între următoarele două forme verbale : *е казала* (tema perfectivă) și *е казвала* (tema imperfectivă) în contextul enunțului *Мама е казала*[1]/*е казвала*[2] *много пъти да не ядеш сладолед. (Mama a spus de multe ori să nu mănînci înghețată.)* Prin forma alcătuită cu tema perfectivă, 1, se constată pur și simplu acțiunea iterativă ca un fapt, ca un rezultat (valoarea rezultativă a perfectului nedefinit), iar prin cea alcătuită cu tema imperfectivă (valoarea acțională a perfectului) se subliniază procesul desfășurării acțiunii, în felul acesta exprimîndu-se adesea și o atitudine din partea vorbitorului — insistență, iritație, ciudă etc. Pentru cea de a doua formă am sugera folosirea imperfectului în română : *Mama spunea de multe ori să nu mănînci înghețată.*, prin forma lui fiind scoasă în primul plan desfășurarea acțiunii. Dacă formulăm însă enunțul de mai sus în planul temporalității viitoare, ar fi destul de complicat de găsit un echivalent românesc : *Мама ще каже*[1]/*ще казва*[2] *много пъти да не ядеш сладолед. (Mama va spune de multe ori să nu mănînci înghețată.)*

4. Pe baza celor discutate putem afirma că în limbile română și bulgară se constată existența unui număr considerabil de procedee asemănătoare de exprimare a modurilor acțiunii : valorile temporale ale formelor verbale, conținutul semantic al lexemelor verbale, determinanții adverbiali, predicatele verbale compuse alcătuite cu semiauxiliare de aspect. Deosebirea fundamentală cu privire la mijloacele funcționale rezidă în posibilitățile pe care le oferă în această privință aspectul verbal în bulgară. În cazurile în care temele aspectuale sînt mijlocul principal de diferențiere a două sau mai multe moduri ale acțiunii, în română ori trebuie să fie luat în considerație contextul mai larg (particularitățile lui sugerînd modul respectiv), ori trebuie să se recurgă la unul dintre procedeele deja menționate. În legătură cu aceasta putem atrage atenția asupra faptului că traducerea corectă a unui enunț, cum ar fi de exemplu *Cînd vei face traducerea ?*, izolat de contextul mai larg, este imposibilă. Forma verbală fiind compatibilă cu două moduri ale acțiunii — durativ și terminativ —, echivalentele bulgărești sînt două : *Кога ще правиш/ще направиш превода?* Afirmația făcută este valabilă și pentru situația inversă, adică traducerea exactă în română a enunțului *Кога ще направиш превода?* (aspectul perfectiv, modul terminativ), care necesită ori folosirea unui predicat verbal compus : *Cînd vei termina de făcut traducerea ?*, ori folosirea unui circumstanțial : *Cînd vei face traducerea pînă la capăt ?*, ori încadrarea variantei *Cînd vei face traducerea ?* într-un context adecvat, care ni se

pare soluţia cea mai potrivită, celelalte două variante fiind, într-o anumită măsură, mai puţin obişnuite ca expresie.

Analizele efectuate în acest articol reprezintă o încercare de a se delimita bazele şi principalele direcţii pentru analize detaliate şi aprofundate ale funcţionării fiecărui mod al acţiunii în cadrul diverselor timpuri verbale. Consideraţiile noastre pot servi ca punct de orientare pentru studierea numeroaselor posibilităţi de nuanţare a sensurilor modurilor acţiunii în contextul valorilor temporale şi aspectuale ale formelor verbale, precum şi pentru studierea căilor şi mijloacelor de găsire a echivalentelor corecte în traducere.

The Expression of the Modes of Action *(Aktionsart)* in Romanian and Bulgarian

(Summary)

The contrastive analysis of the linguistic means of expressing the Aktionsart in Romanian and Bulgarian is carried out on the basis of the characteristics of aspectuality in the languages under discussion, the main difference between them being the existence of the verbal aspect as a grammatical category in Bulgarian. For that purpose, a special attention is paid to the morphological and functional distinction between the verbal aspect (a category referring to the completion of the enounced action, to its perfectivity or imperfectivity) and the Aktionsart (lexico-semantic groups of verbs denoting some more general characteristics of the action, such as durativity, inchoativity, repetitivity, resultativity etc.). The possibilities of expressing the Aktionsart values by the forms of the various tenses in both languages are illustrated with examples, most of them being excerpted from literary works.

NOTE

[1] A. B. Бондарко, *Грамматическая категория и контекст*, Leningrad, 1971, p. 168–169.

[2] *Le langage. Introduction à l'histoire*, Paris, 1921, p. 117.

[3] *Linguistique historique et linguistique générale*, Paris, 1921, p. 183.

[4] *Descriptive and Comparative Linguistics*, London, 1972, p. 116.

[5] Termenul *aspectualitate* este folosit cu sensul unei categorii funcţional-semantice conform teoriei lingvistului sovietic A.V. Bondarko (vezi *op. cit.* şi *Теория морфологических категорий*, Moscova, 1976). Cîmpul funcţional-semantic al aspectualităţii este constituit dintr-un nucleu — categoria gramaticală de aspect (dacă aceasta există) sau altă categorie verbală, de obicei, cea de timp) — şi elemente periferice — de natură semantică, lexicală, lexico-sintactică şi sintactică.

[6] Această problemă a fost studiată de mai mulţi lingvişti bulgari — vezi: Калина Иванова, *Десемантизация на глаголните представки*, Sofia, 1966; idem, *Върху взаимоотношенията на глаголната префиксация и категориите преходност/непреходност в съвременния български книжовен език*, în «Славистичен сборник», 1986; idem, *Начини на глаголното действие в съвременния български език*, Sofia, 1974; Др. Хр. Матеев, *Семантика на глаголните представки и нейното отношение към видовото значение на глаголите*, în «Известия на Института за български език», БАН, 1952, p. 65–91.

[7] Ivan Evseev, *Semantica verbului. Categoriile de acţiune, devenire şi stare*, Timişoara, 1974, p. 161; p. 88–89.

[8] Cf. și Halina Mirska-Lasota, *Aspectul verbal în limba română (pe baza comparației între limba polonă și limba română)*. Rezumatul tezei de doctorat, București, 1974 ; idem, *Compatibilitatea verbelor românești cu exprimarea sensurilor aspectuale*, în SCL XXVI (1975), nr. 4, p. 383–389.

[9] În sistemul temporal al limbii bulgare timpurile trecute absolute redind o acțiune încheiată sînt *минало неопределено време* (perfectul nedefinit) și *минало свършено време* sau *аорист* (perfectul simplu sau aoristul). Cu toate că valorile și întrebuințările lor nu coincid total cu cele ale perfectului compus și perfectului simplu, le vom analiza paralel în scopul urmărit în lucrarea de față

[10] N-am inclus în discuție timpurile bulgărești *viitorul în trecut* și *viitorul anterior în trecut*, deoarece acestea au aceleași manifestări cu privire la exprimarea modurilor acțiunii ca și viitorul I și viitorul anterior.

[11] Este vorba de cele două valori principale ale perfectului : valoarea acțională (cu aspectul mperfectiv) și valoarea rezultativă (cu aspectul perfectiv).

IZVOARE

I. L. Caragiale,	*O scrisoare pierdută*, București, 1951.
Mateiu Caragiale,	*Craii de Curtea-Veche*, București, 1970.
E. Barbu,	*Șoseaua Nordului*, București, 1959.
Marin Preda,	*Albastra zare a morții*, București, 1983.
Marin Preda,	*Moromeții*, București, 1955.
Liviu Rebreanu,	*Răscoala*, București, 1957.
Иван Вазов,	*Под игото*, София, 1983.
Антон Дончев,	*Време разделно*, София, 1971.
Йордан Йовков,	*Старопланински легенди*, София, 1980.
Елин Пелин,	*Гераците*, София, 1974.
Елин Пелин,	*Земя. Разкази и повести*, Пловдив, 1976.
Емилиян Станев,	*Крадецът на праскови. В тиха вечер*, София, 1980.

Iunie 1987

Universitatea din Sofia
R. P. Bulgaria

O PROBLEMĂ DE TERMINOLOGIE ÎN LEGĂTURĂ CU PALATALIZAREA LABIALELOR

Între consoanele dentale sau velare, pe de o parte, și cele labiale, pe de altă parte, există o deosebire esențială din punctul de vedere al comportării lor în cadrul proceselor denumite prin termenii *palatalizarea dentalelor*, respectiv, *palatalizarea velarelor* și *palatalizarea labialelor* (avîndu-se în vedere, ca rezultat al acestor procese, apariția unor consoane palatale). În primele două cazuri consoana care „se palatalizează'' își schimbă locul de articulație : dentala sau velara se transformă în palatală (de exemplu, [n] > [ń], [k] > [ḱ]). În cazul labialelor n u s e p r o d u c e o asemenea schimbare ; la o consoană palatală se ajunge prin „întărirea'' (= consonantizarea) lui iot, cum a arătat A. Lambrior, în cunoscutul său articol *Du traitement des labiales* **p, b, v, f** *dans le roumain populaire*, publicat în „Romania'' VI, 1877, p. 443–446 (reprodus în volumul A. Lambrior, *Studii de lingvistică și folcloristică*. Ediție îngrijită și studiu introductiv de Ion Nuță, Iași, 1976, p. 20–24) : „C'est ce *yod* palatal... qui, dans la bouche des gens du peuple, s'est durci au point de devenir une véritable consonne palatale'' (p. 445 ; în volumul citat, p. 22). Prin urmare, în timp ce termenii *palatalizarea dentalelor* și *palatalizarea velarelor* sînt, neîndoielnic, adecvați, termenul analog *palatalizarea labialelor* nu posedă această calitate.

În unele lucrări întîlnim afirmații ca următoarele, care nu concordă cu descrierea palatalizării labialelor datorată lui A. Lambrior : oclusivele bilabiale și fricativele labiodentale „passent à *ḱ (č), ǵ, ń, ḣ, ǵ* (*y*)'' (A. Rosetti, în „Zbornik za filologiju i lingvistiku'' IV–V, 1961–1962, p. 290) ; „există o serie de modificări succesive în articulația oclusivei labiale *(b, p, m)* sau a semioclusivei [sic] labiodentale *(f, v)*, sub influența unei vocale (sau semivocale) prepalatale următoare'' (Al. Rosetti, în FD V, 1963, p. 7 ; în același loc, [ḱ] la care s-a ajuns prin consonantizarea lui [i̯] din *piept* este considerat „provenit din *p*'' *)* ; „fenomenul palatalizării oclusivelor labiale *p*, *b*, *m* și a fricativelor labiodentale *f* și *v* constă în deplasarea modului [recte : locului] de articulație al acestor consoane, sub influența unui element palatal următor'' (idem, *Istoria limbii române*. I. *De la origini pînă la începutul secolului al XVII-lea*. Ediție definitivă, [București], 1986, p. 367 ; o descriere asemănătoare la Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, *Probleme de dialectologie română*, București, 1976, p. 139 : „fenomenul palatalizării labialelor constă în deplasarea locului de articulare al acestor consoane înspre regiunea palatală, sub influența lui iot următor'' – descriere corectată însă prin precizările făcute de autoare la p. 140 : „elementul care suferă propriu-zis modificări este iotul. Singura schimbare care afectează labialele este eliminarea lor din anumite grupuri consonantice apărute prin palatalizare'').

Numeroşi cercetători au adoptat însă punctul de vedere al lui A. Lambrior, ceea ce, după părerea noastră, implică admiterea faptului că termenul *palatalizarea labialelor* nu reflectă în mod satisfăcător natura schimbării (sau succesiunii de schimbări) fonetice prin care, de exemplu, de la *miel* [mi̯el] s-a ajuns, în unele graiuri, la [(m)ńel]. De altfel, cîţiva dintre cercetătorii vizaţi s-au şi pronunţat în acest sens.

„Aşa-numita palatalizare a labialelor constă în întărirea lui iod din grupul labială + iod (de ex. *p* + *i̯)*", scrie E. Petrovici (SCL I, 1950, 2, p. 193, nota). Iată şi un alt pasaj, dintr-un articol al aceluiaşi savant : „iod după labiale a fost articulat tot mai puternic îngustîndu-şi constricţiunea palatală şi devenind chiar o ocluzivă palatală, ceea ce a cauzat căderea labialei precedente. Este aşa-numita palatalizare a labialelor" (SCL VII, 1956, 3–4, p. 166).

În FD IV, 1962, p. 75–90, Gr. Rusu a publicat un studiu despre palatalizarea labialelor pe care l-a intitulat *Evoluţia în limba română a lui iod precedat de consoanele labiale şi consecinţele pe plan fonologic*, evitînd, în mod deliberat, termenul tradiţional (vezi justificarea prezentată la p. 76 : „considerăm că termenul de « palatalizare a labialelor » nu e potrivit, deoarece nu corespunde realităţii" ; în continuare, autorul trimite la lucrarea citată a lui A. Lambrior). Ulterior, lingvistul clujean şi-a schimbat în parte părerea asupra naturii fenomenului : „considerăm că e mai potrivit ca, în cazul labialelor [p, b, m], să vorbim de o evoluţie a lui iod, şi nu de palatalizarea acestor labiale, palatalizare care de fapt nici nu a avut loc" ; labiodentalele [f] şi [v] însă „au suferit într-adevăr o palatalizare" (Grigore Rusu, *Structura fonologică a graiurilor dacoromâne*, Bucureşti, 1983, p. 100 ; după opinia noastră lucrurile nu s-au petrecut altfel în *fier*, *vier* decît în *pier*, *biet*, *miel* : şi în prima categorie de cuvinte a avut loc transformarea semiconsoanei [i̯] în consoană propriu-zisă, nu o „palatalizare mutativă" a consoanelor urmate de [i̯], cum susţine autorul la p. 112).

Trimiţînd la mai mulţi dintre cercetătorii care l-au precedat (inclusiv la A. Lambrior), Ion Ionică, în FD VIII, 1973, p. 80, nota 2, observă, la rîndul său, că „termenul de p a l a t a l i z a r e a labialelor este socotit impropriu, chiar dacă se recunoaşte faptul că şi labiala are un rol, influenţînd într-un anumit mod procesul întăririi lui iot".

Întocmai ca Gr. Rusu (în articolul citat) procedează, în ce priveşte terminologia folosită, Ion Calotă, care a publicat, în LR XXVIII, 1979, 3, p. 239–251, un articol intitulat *Observaţii asupra transformărilor lui* i̯ *precedat de consoanele labiale în graiurile din Oltenia.* În introducerea articolului (p. 239), autorul menţionează că „mai toţi cercetătorii care au studiat fenomenul aşa-numitei palatalizări a labialelor au constatat, pe bună dreptate, că fenomenul în discuţie nu reprezintă o palatalizare propriu-zisă a labialelor, pentru că labialele nu sînt în nici un fel alterate, că deci termenul « palatalizare » este impropriu pentru această situaţie".

De remarcat că formula „aşa-numita palatalizare a labialelor" nu apare pentru întîia oară la E. Petrovici şi că ea nu este folosită exclusiv de lingvişti români. În legătură cu transformările prin care s-a ajuns la fonetisme de tipul [bǵet] (cu [bǵ] < [bi̯] < [bl'] < [bl]), [mńaft] (cu [mń] < [mi̯]) în unele graiuri albaneze (cf. alb. lit. *bletë* „albină", *mjaftë* „destul"), Carlo Tagliavini, *Le parlate albanesi di tipo Ghego orientale*

(Dardania e Macedonia nord-occidentale) (extras), Roma, 1942, p. 62, menţionează că aceste transformări „ricordano dappresso la cosidetta «palatalizzazione delle labiali» di molti dialetti rumeni" (pentru asemănările dintre română şi albaneză, sub aspectul care ne interesează aici, vezi şi A. Rosetti, *Mélanges de linguistique et de philologie*, Copenhaga / Bucureşti, 1947, p. 214–215). Aceeaşi formulă („aşa-numita palatalizare a labialelor") a fost folosită, mai recent, de A. V. Desnickaja, chiar în titlul unui articol, publicat în volumul *Fonetika. Fonologija. Grammatika. K semidesjatiletiju A. A. Reformatskogo*, Moscova, 1971, p. 50–58 : *K voprosu o tak nazyvaemoj palatalizacii gubnyx v nekotoryx albanskix i balkanoromanskix dialektax* (la p. 52, autoarea observă că albanologii n-au recurs niciodată la termenul *palatalizarea labialelor* pentru a denumi fenomenul în discuţie).

Lucrarea cea mai recentă în care am întîlnit formula „aşa-numita palatalizare a labialelor" este *Istoria limbii române* de G. Ivănescu (Iaşi, 1980 ; vezi p. 332).

Într-un articol publicat cu mulţi ani în urmă, scriam : „S-a arătat că termenul «palatalizarea labialelor» nu este adecvat... singura transformare pe care o suferă labialele în cadrul proceselor numite palatalizarea labialelor este dispariţia lor" (SCL XXIII, 1972, 3, p. 236). Am făcut aceeaşi observaţie referitoare la terminologie şi în alt loc : „După cum s-a arătat în repetate rînduri, termenul acesta [= *palatalizarea labialelor*], care s-a impus, nu este adecvat" (SCL XXVIII, 1977, 3, p. 277, nota 1).

Am utilizat formula „aşa-numita palatalizare a labialelor" într-un articol intitulat *Un aspect de la palatalisation des labiales en daco-roumain :* [sk̑er] *„fer"*, [zǵer] *„verrat" dans les parlers d'Olténie* („Revue de linguistique romane" XLIV, 1980, p. 241–246), în a cărui introducere figurează următoarea propoziţie : „Les parlers de la partie méridionale de l'Olténie (Petite Valachie) occupent une place à part parmi les parlers daco-roumains caractérisés par la soi-disant palatalisation des labiales" (în nota însoţitoare, ca justificare a prezenţei adjectivului *soi-disant*, am invocat un fapt bine cunoscut de la A. Lambrior încoace şi de atîtea ori amintit de diverşi cercetători : „On sait que ce n'est pas la labiale, mais le yod suivant qui devient une consonne palatale").

La articolul nostru menţionat în alineatul anterior se fac două referiri în rubrica nr. 24, *Palatalisation*, din partea finală a volumului A. Rosetti, *La linguistique balkanique suivie par Le nouveau en linguistique dans l'œuvre de A. Rosetti*, Bucureşti, 1985, p. 408 : „Sur la palatalisation des labiales en roumain. Vue erronée de A. Avram, *RRL*, XVIII, 1981, p. 3". „La tentative de A. Avram, de caractériser ce phénomène de soi-disant palatalisation des labiales a échoué, comme l'a démontré A. Rosetti *(RRL*, XVIII, 1981, p. 3)". După cum rezultă din paginile precedente ale acestor însemnări, caracterizarea corespunzătoare formulei citate a fost făcută de alţii, înainte de apariţia articolului nostru incriminat, iar formula ca atare nu reprezenta în 1980 o inovaţie terminologică (pentru ceea ce acad. Al. Rosetti consideră a fi o părere greşită a noastră vezi şi observaţiile pe care le vom face în continuare).

În contribuţia acad. Al. Rosetti la care se trimite în volumul din 1985 — apărută, sub titlul *Sur la palatalisation des labiales en roumain*, n RRL XXVI, 1981 — CLTA XVIII, 1981 (nu în RRL XVIII), p. 3 —

este reprodus un amplu pasaj din articolul lui A. Lambrior, cu sublinierea părții următoare : „on ne peut pas prétendre que la labiale n'ait aucune influence sur le durcissement de l'*i* ; autrement, nous aurions eu la même palatale dans tous les cas". Într-adevăr, natura consoanei labiale a jucat un rol în evoluția sunetului notat de A. Lambrior *i*. Faptul că s-a ajuns la consoane palatale de mai multe feluri (de exemplu, [k̑] după [p], dar [ń] după [m]) nu pledează însă în favoarea concluziei din articolul precitat — „Le phénomène du roumain, que nous venons d'examiner, est donc dénommé avec raison « *palatalisation des labiales* » (c'est ce que O. Nandriș, cité par Avram, p. 241, n. 1, a affirmé à son tour)" —, căci existența unui raport de dependență între modul de articulație al palatalei și cel al labialei nu anulează importanța constatării că palatala însăși provine din [i̯], nu dintr-o consoană labială (cf. Al. Rosetti, în „Revista istorică română" XIV, 1944, 1, p. 86 : „pentru a explica mecanismul palatalizării labialelor trebuie să plecăm de la *y*"). Cît despre părerea lui O. Nandriș asupra termenului în discuție, ea reiese cu claritate din fraza următoare : „Le terme « palatalisation » est assez impropre, car ne peuvent avoir leur point d'articulation reporté — par aplatissement, soulèvement, avancement ou recul — dans la zone pré- ou médiopalatale, que les consonnes dont l'articulation se situe sur la voûte palatine ou la zone dentale, ce qui n'est pas le cas pour les labiales *(p, b, m)* ou les labiodentales *(f, v)*" (Octave Nandris, *Phonétique historique du roumain*, Paris, 1963, p. 240 ; am trimis la acest pasaj, fără a-l reproduce, în nota 1 a articolului nostru din „Revue de linguistique romane").

După cum rezultă din cele arătate mai sus, nu o dată s-a folosit formula „a ș a - n u m i t a palatalizare a labialelor" și nu o dată s-a afirmat că termenul *palatalizarea labialelor* este inadecvat sau impropriu, ceea ce nu este de mirare, întrucît palatalele din [(p)k̑er], [(b)ĝet], [(m)ńel], [(f)h̑er], [vγ́er], de exemplu, nu provin din labialele urmate de [i̯] în *pier*, *biet*, *miel*, *fier*, *vier*, ci sînt, incontestabil, continuatoarele acestui [i̯]. În articolul nostru din 1980 la care se referă acad. Al. Rosetti n-am discutat dacă este sau nu cazul să renunțăm la termenul *palatalizarea labialelor*. Cînd am făcut acest lucru (în SCL XXIII, 1972, 3, p. 237) am ajuns la concluzia că „putem folosi termenul consacrat, « palatalizarea labialelor », fără nici un neajuns", concluzie pe care ne-o menținem. Sîntem însă de părere, în același timp, că, departe de a corespunde unor vederi eronate, formula „așa-numita palatalizare a labialelor" are meritul de a atrage atenția asupra faptului că termenul unanim acceptat nu reflectă adevărata natură a fenomenului.

Septembrie 1987

ANDREI AVRAM
Institutul de Cercetări Etnologice și Dialectologice
București, Nikos Beloiannis 25

VIORICA GOICU, RODICA SUFLEŢEL, **Dicţionarul toponimic al Banatului**, vol. II (C), 161 p., vol. III (D–E), 109 p., Timişoara, Tipografia Universităţii, 1986

La doi ani de la publicarea primului volum [1] au apărut următoarele două fascicule ale celui dintîi dicţionar toponimic regional din seria lucrărilor de acest fel care se elaborează în mai multe centre lingvistice din ţară (Bucureşti, Timişoara, Cluj-Napoca, Iaşi) ca părţi ale proiectatului *Dicţionar toponimic al României*. Prin volumele de faţă, autoarele pun, în continuare, la dispoziţia specialiştilor — în primul rînd lingvişti, dar şi istorici, geografi etc. — un material preţios care, împreună cu cel din primul volum şi din volumele ce vor urma, va contribui în bună măsură la lărgirea cunoştinţelor privind aria sud-vestică a teritoriului lingvistic dacoromân.

Înfruntînd dificultăţile inerente începutului, Viorica Goicu şi Rodica Sufleţel prezintă în dicţionar roadele unor cercetări îndelungate, de teren şi de arhivă, desfăşurate de-a lungul mai multor ani. Pe lîngă munca de culegere, selectare şi sistematizare a datelor, autoarele au efectuat investigaţii în mai multe arhive din ţară (Timişoara, Arad, Bucureşti, Cluj-Napoca) pentru identificarea celor mai vechi atestări documentare ale toponimelor şi au consultat dicţionarele etimologice ale limbii române şi ale altor limbi (sîrbocroată, germană, maghiară etc.) în vederea stabilirii originii termenilor.

Prin valoarea materialului toponimic şi însemnătatea istorică a ţinutului studiat, *Dicţionarul toponimic al Banatului* depăşeşte, ca importanţă, limitele unei cercetări cu caracter strict regional. Fiind una dintre provinciile intens romanizate, Banatul a devenit, de-a lungul timpului, o zonă de ample interferenţe şi contacte la nivel interdialectal (între graiuri româneşti din nordul şi din sudul Dunării) [2], cu implicaţii asupra raporturilor lingvistice dintre română şi limbile populaţiilor aloglote stabilite ulterior în această regiune.

Spre deosebire de lucrări anterioare similare (consacrate unor regiuni mai întinse [3] sau chiar întregii arii dacoromâne), în care datele proveneau, în general, din surse scrise mai vechi sau mai noi, dicţionarul de faţă prezintă un material inedit, cules integral prin anchete directe de teren, efectuate, după o procedură unitară, în aproximativ 600 de localităţi din judeţele Timiş, Caraş-Severin şi Arad (au fost extrase din documente de arhivă numai denumirile localităţilor dispărute, indicate ca atare în dicţionar).

Nu este nevoie să insistăm asupra necesităţii, resimţite de toponomaşti, a cunoaşterii *de visu* a realităţii geografice pentru înţelegerea corectă a sensului toponimelor şi stabilirea originii unor denumiri. La aceasta se adaugă necesitatea consemnării termenilor în rostirea locală (pe care autoarele au dat-o între paranteze, după forma literarizată din cuvîntul-titlu). Răspunzînd exigenţelor metodologice actuale, studiul la faţa locului deschide o nouă perspectivă cercetării, prin posibilitatea ce o creează de a investiga m i c r o t o p o n i m i a, cea care conferă, de fapt, specificul toponimic al unei zone geografice mai întinse, punînd, în acelaşi timp, în evidenţă s i s t e m u l de denominaţie.

După publicarea tuturor fasciculelor ar fi de dorit ca ele să fie reunite şi publicate într-un singur volum, care să aibă o circulaţie mai largă. În felul acesta, bogatul material cuprins în dicţionar va fi mai uşor accesibil cititorilor interesaţi (istorici ai limbii române, dialectologi etc.).

NOTE

1 Timişoara, 1984, coautor: Vasile Frăţilă.

2 Cf. Nicolae Saramandu, *Concordanţe lingvistice între aromână şi graiurile din Banat*, în LR XXXV (1986), nr. 3, p. 225–233.

3 Cf. Vasile Ioniţă, *Nume de locuri din Banat*, Timişoara, 1982.

NICOLAE SARAMANDU

Lenguas peninsulares y proyección hispánica. Coordinador Manuel Alvar. Fundación Friedrich Ebert, Instituto de Cooperación Iberoamericana, Madrid, 1986, 234 p.

După cum precizează coordonatorul volumului, *Lenguas peninsulares y proyección hispánica* reuneşte lecţiile ţinute în cadrul cursului din vara anului 1985 la Universitatea din Málaga. Problema care a constituit obiectul celor mai multe lecţii este aceea a limbilor în contact şi îndeosebi a plurilingvismului din Spania, privit din diferite unghiuri.

Primele materiale (Manuel Alvar, *Prolegomenos a unas lecciones sobre las lenguas de España;* Gregorio Salvador, *Lenguas de España, autonomías y fronteras lingüísticas;* Julio Fernández-Sevilla, *Algunos aspectos y problemas del multilingüismo español)* au caracter general şi pun în discuţie o serie de aspecte privitoare la studiul idiomurilor vorbite în Spania, la relaţia dintre limbă şi dialect (mai ales în legătură cu statutul valencienei) sau dintre limba standard şi diferitele variante regionale/ sociale.

Angel López García *(Caracterización de la gramática vasca)* ne oferă un compendiu de gramatică a limbii basce, foarte util pentru cei interesaţi de cunoaşterea acestui idiom.

Basca mai apare în studiul lui R. E. Knörr *(Notas sobre una experiencia de bilingüismo escolar)*, care analizează diferite fenomene ale bilingvismului basco-spaniol la copiii de vîrstă şcolară. Tot bilingvismului (hispano-francez) îi este consacrată şi lucrarea lui Antonio Quilis *(Español y francés en los niños españoles emigrantes en Francia)*, care urmăreşte interferenţele dintre franceză şi spaniolă la copiii bilingvi spanioli din Franţa. Humberto López *(Bilingüismo y actitudes lingüísticas: el caso de Puerto Rico)* este interesat de aspectele sociolingvistice ale bilingvismului în Porto Rico, iar Arnulfo Ramírez *(El español en Estados Unidos)*, tot în perspectivă sociolingvistică, se ocupă de spaniola din Statele Unite ale Americii (repartizare pe teren, canale mass-media de limbă spaniolă, varietăţi regionale, trăsături lingvistice, influenţe, dinamica demografică etc.), cu privire specială asupra spaniolei portoricane din S.U.A.

Despre idiomurile romanice din Spania găsim diferite informaţii la: Constantino García *(Vicisitudes históricas del desarrollo del gallego)*, care prezintă date, în general cunoscute, despre istoria extralingvistică a galicienei; Bernard Pottier — *El catalán en el marco de las lenguas románicas (síntesis)* —, care propune o abordare tipologică a limbilor romanice, pornind de la catalană; Joan Veny *(Aproximación a la lengua catalana)*, care semnează o lucrare cu note din istoria internă şi externă a limbii catalane.

Celelalte studii cuprinse în volum sînt din domeniul dialectologiei spaniole şi au o mare însemnătate teoretică şi practică: Antonio Llorente, *Las hablas vivas de Zamora y Salamanca en la actualidad;* Manuel Alvar, *Modalidades lingüísticas aragonesas;* José Mondéjar, *Naturaleza y status social de las hablas andaluzas;* José Muñoz Garrigós, *El murciano;* Ramón Trujillo, *Hablar canario;* Manuel Alvar Ezquerra, *Los regionalismos en los diccionarios y vocabularios regionales.* Dintre acestea, reţinem în mod deosebit lucrarea lui Antonio Llorente, care oferă o imagine complexă asupra unei zone foarte diferenţiate lingvistic şi de mare interes pentru studiile diacronice, dialectologice şi comparate.

Caracterul variat al studiilor şi, mai ales, problemele teoretice ridicate de autori sînt o mărturie a diverselor preocupări actuale ale lingviştilor din Spania. Pentru romanişti, acest volum constituie un preţios instrument de informare, o introducere în cercetarea idiomurilor din Peninsula Iberică.

COMAN LUPU

„Revista de Filología Románica". Facultad de Filología. Universidad Complutense de Madrid, III (1985)

Aşteptat cu justificat interes, cel de al treilea număr al revistei romaniştilor de la Universitatea Complutense din Madrid se remarcă prin densitatea materialelor publicate.

Secţiunea *Artículos* cuprinde 11 studii, dintre care 9 reprezintă textul unor comunicări ţinute la reuniunea de la Granada (20—22 martie 1985) a romaniştilor spanioli, sub titlul *Las lenguas románicas españolas tras la Constitución de 1978.*

Joan Martí i Castell (*Conflicto lingüístico en Catalunya : Análisis de la situación actual y perspectivas*), Emili Casanova (*El valenciano dentro del diasistema lingüístico catalán*) şi Antoni Ferrando Francés (*Presente y futuro de la normalización lingüística en el País Valenciano*) oferă date despre situaţia sociolingvistică actuală a catalanei şi a dialectelor ei, despre istoria, extensiunea şi trăsăturile lingvistice ale acestora.

Andaluzei îi sînt consacrate tot trei materiale : Pedro Carbonera (*Aspectos sociolingüísticos sobre la nivelación del español meridional*) se ocupă de tendinţa de creare a unei norme în spaniola vorbită în sudul Spaniei, José Andrés de Molina Redondo (*Las lenguas de España después de la Constitución de 1978 : el andaluz (sintaxis)*) abordează probleme de sintaxă andaluză, iar José Mondéjar (*El español, el español meridional y la Constitución de 1978*) subliniază în mod deosebit caracterul inadecvat al sintagmei „las lenguas españolas" din actuala Constituţie a Spaniei (şi care apare şi în titlul reuniunii de la Granada !) şi propune, după cum e şi firesc, să se folosească sintagma „las lenguas de España".

De real folos pentru romaniştii de pretutindeni este perspectiva asupra galicienei, oferită chiar de lingviştii galicieni. În *Variedades dialectales del gallego,* Francisco Fernández Rei delimitează graniţele lingvistice şi geografice ale galicienei şi ale graiurilor ei, grupate şi descrise pe baza materialului necartografiat încă al *Atlasului lingvistic galician.* Manuel González González (*La recuperación del gallego*) este interesat de istoria extralingvistică a galicienei, informaţiile despre situaţia ei actuală — mai puţin cunoscute în afara Spaniei — fiind şi cele mai utile. Elemente de istorie internă, puse în relaţie cu cea externă, găsim şi la Mercedes Brea, în *Formación y características del gallego.*

În secţiunea *Textos,* María Josefa Postigo Aldeamil continuă publicarea — începută în numărul anterior — a unui text spaniol medieval (*El Fuero de Plasencia*), iar sub titlul *Varia* sînt reunite articole despre diferite aspecte literare şi lingvistice romanice. José Polo (*Tres clásicos de la gramática histórica española*) şi Aurora Conde Muñoz (*El significado del uso dialectal y el concepto lingüístico en la obra de Pier Paolo Pasolini*) studiază monografic probleme de istorie a lingvisticii, iar María del Carmen Barrado („*Tamaral*", „*tamujal*", „*tamujo*", „*tamujoso*" *en Castilla la Nueva. El problema de su parentesco*) pune în discuţie nume topice din Castilia Nouă.

Spaţiul românesc este prezent prin Cornelia Ştefănescu, cu o incitantă perspectivă asupra raportului dintre literatura română şi cea universală, şi prin Juan Miguel Ribera Llopis şi colab. (*Sobre una nota de Nicolae Iorga*), care se opresc la o notă a lui Nicolae Iorga despre textul catalan privitor la istoria lui Jacob Xalabín.

Foarte bogată este şi partea rezervată recenziilor, unde sînt discutate un mare număr de lucrări, cu o problematică variată.

Întregul sumar reflectă rigoarea şi ambiţia pentru diversitate a echipei redacţionale.

COMAN LUPU

AL XIV-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL AL LINGVIȘTILOR

(Berlin, 10—15 august 1987)

Congresele internaționale „ale lingviștilor", organizate sub auspiciile Comitetului Internațional Permanent al Lingviștilor (C.I.P.L.), constituie de aproape 60 de ani cele mai mari și mai complexe reuniuni periodice — în ultimul timp, la intervale de cinci ani — ale specialiștilor în știința limbii. După Haga, Geneva, Roma, Copenhaga, Bruxelles, Paris, Londra, Oslo, Cambridge Massachussetts, București, Bologna, Viena și Tokio, gazda congresului din acest an a fost orașul Berlin, capitala Republicii Democrate Germane.

Congresul a înregistrat un record de participare : aproape 1800 de lingviști și studenți din 64 de țări de pe toate continentele. În mod firesc, cei mai numeroși au fost participanții din R.D.G. (peste 600) ; dintre celelalte state cel mai bine reprezentate numeric au fost, în ordine descrescîndă, S.U.A., R.F.G., Japonia, Olanda, U.R.S.S. Chiar dacă unele țări au avut o reprezentare simbolică, prin cîte un singur nume, importantă este lărgirea continuă a ariei de proveniență a participanților la congresele lingviștilor, pentru că ea este o premisă a extinderii relațiilor de colaborare. Dezvoltarea cunoașterii reciproce a celor ce slujesc această disciplină umanistă a fost ideea subliniată insistent în cuvîntările din ceremoniile de deschidere și de închidere a congresului.

Centrul de greutate al congresului l-au constituit ședințele plenare : șase, dintre care cinci cu cîte trei raportori, iar una cu patru. Expunerile raportorilor — publicate, cu o unică excepție, într-un volum (384 p.) difuzat la începutul congresului — au fost urmate de discuții, în medie 14 intervenții la fiecare plenară, iar în ședința finală „moderatorii" (conducătorii dezbaterilor) au prezentat cîte o dare de seamă, trăgînd concluzii asupra plenarelor de care au răspuns.

După deschiderea festivă a congresului, prima ședință plenară a avut o temă de istorie a lingvisticii care a însemnat un bine meritat omagiu adus unui mare lingvist german, întemeietor și patron al Universității din Berlin (organizatoare a congresului, alături de Academia de Științe a R.D.G. — Institutul Central de Lingvistică) : *Wilhelm von Humboldt și lingvistica modernă* (moderator : W. Bahner). Raportorii au dezvoltat următoarele aspecte : *Wilhelm von Humboldt și lingvistica ulterioară* (B. Malmberg), *Wilhelm von Humboldt inspirator și anticipator al lingvisticii moderne* (W. Neumann) și *Noțiunea de creativitate lingvistică la Wilhelm von Humboldt* (R. H. Robins). Dacă la această plenară inaugurală adăugăm cele șapte comunicări consacrate aceluiași savant în diverse secții (între care și la *Lingvistica computațională!*), se poate spune despre congresul de la Berlin că a stat sub semnul sau patronajul spiritual al lui Wilhelm von Humboldt (1767—1835).

A doua ședință plenară a discutat o temă interdisciplinară — *Semantica și psihologia cognitivă : structura sensului ca reprezentare a cunoașterii* (moderator : R. Ružička), cele trei rapoarte oprindu-se la : *Verbalizările repetate ca dovadă a organizării cunoașterii* (W. L. Chafe), *Rolul cunoașterii în înțelegerea propoziției* (F. Klix), *Sensul și reprezentarea cunoașterii* (R. Wilenski).

Unei discipline lingvistice de frontieră i-a fost consacrată cea de a treia ședință plenară — *Sociolingvistica : constituirea și validitatea normelor lingvistice* (moderator : A. Neubert). Problemele discutate în rapoarte au fost : *Normele limbii* (A. Bamgboșe), *Nașterea și difuzarea normelor* (Brigitte Schlieben-Lange), *Norma : origine și dezvoltare* (A. Șveițer).

A patra ședință plenară a dezbătut stadiul actual și perspectivele unei metode de cercetare lingvistică — *Tipologia : tipologia integrală versus tipologia parțială* (moderator : E. Coseriu). Primele două rapoarte au fost intitulate la fel sau aproape la fel ca tema comună : *Tipologie holistică versus tipologie parțială* (B. Comrie), respectiv *Tipologie integrală vs. tipologie parțială* (G. A. Klimov), în timp ce al treilea (al lui H. J. Seiler) s-a ocupat de *Tipologia limbii în modelul UNITYP* [= modelul dimensional al unui grup de cercetare a universaliilor lingvistice și a tipologiei].

Ședința plenară cu cei mai mulți raportori a fost cea de a cincea, cu tema *Lingvistica textului : dezvoltarea interacțională a textelor* (moderator : N. E. Enkvist). Rapoartele s-au ocupat de *Cunoaștere și emoție în interacțiunea discursului : o examinare preliminară a domeniului* (Fr. Daneš), *Cîteva aspecte ale construcției sensului textului din punctul de vedere al receptării* (J. S. Petöfi), *Dezvoltarea interacțională a tuturor textelor : repetiția în vorbire ca idiomaticitate spontană* (D. Tannen), *Cunoașterea ilocuționară și interpretarea textului* (D. Viehweger).

Ultima ședință plenară a avut o temă tradițională — *Lingvistica istorică : explicația schimbării lingvistice* (moderator : J. Herman). Și aici, ca și la cea de a patra plenară, două rapoarte au reluat, cu sau fără variații, titlul temei comune : *Schimbarea în limbă și lingvistica diacronică* (Th. V. Gamkrelidze), respectiv *Lingvistica istorică : explicația schimbării lingvistice* (H. M. Hoenigswald) ; raportul lui J. Perrot este singurul al cărui text nu a fost difuzat.

În afara ședințelor plenare, desfășurate în măreţul Palat al Republicii, activitatea congresiștilor s-a împărțit între cele 19 secții (unele cu cîte două sau chiar trei subsecții) tematice de comunicări și cele 21 de mese rotunde ; aceste două feluri de manifestări au avut loc în diverse localuri ale Universității. Organizatorii congresului au publicat un volum (552 p.) cu rezumatele celor mai multe comunicări, avînd buna intenție de a include în el și rezumatele intervențiilor la mesele rotunde, dar dintre acestea — nu din vina organizatorilor — sînt ilustrate integral numai două mese rotunde (7 și 9), iar una (18) figurează doar cu un plan de expuneri. Este regretabil că pentru majoritatea meselor rotunde nu s-au furnizat decît sumarele informații din Program : titlul, conducătorii discuțiilor și, nu la toate, participanții înscriși (invitați) la cuvînt.

După cum rezultă din Programul congresului, cele 19 secții tematice au întrunit un total de peste 900 de comunicări (socotindu-le atît pe cele programate ferm, cît și pe cele ținute „în rezervă" pentru a înlocui absențele). La majoritatea secțiilor s-au prezentat între 30 și 50 de comunicări ; numai două secții au avut sub 30 de comunicări, iar șapte au avut peste 50. În enumerarea secțiilor specific în paranteză numărul de comunicări pentru că el poate constitui, într-o oarecare măsură — în ciuda arbitrariului unor încadrări —, un indiciu al direcției preferințelor actuale în cercetarea mondială : 1. *Fonetică—fonologie* (65) ; 2. *Morfologie* (32) ; 3. *Formarea cuvintelor* (35) ; 4. *Sintaxă* (55) ; 5. *Sintaxă și semantică* (111) ; 6. *Semantică lexicală.* (66) ; 7. *Schimbare lingvistică* (60) ; 8. *Variație socială și teritorială* (50) ; 9. *Planificare lingvistică și politică lingvistică* (40) ; 10. *Contactul lingvistic* (36) ; 11. *Achiziția limbii* (54) ; 12. *Neurolingvistică* (28) ; 13. *Limbă și poetică* (35) ; 14. *Text și discurs* (118) ; 15. *Lingvistică computațională* (35) ; 16. *Universalii și tipologie* (48) ; 17. *Lingvistică comparativ-istorică* (44) ; 18. *Teoria traducerii* (25) ; 19. *Istoria lingvisticii* (47). Numărul și denumirea secțiilor arată că tematica lor a fost nu numai variată, ci și concepută cu un caracter foarte larg, deschis oricărui gen de contribuții. Comunicările au fost variate din toate punctele de vedere : alături de contribuții teoretice și generale au fost multe comunicări cu caracter concret și special ; s-au făcut referiri la diverse limbi vii și moarte ; s-au aplicat diverse metode ; s-au prezentat rezultate sau numai proiecte și ipoteze de lucru.

Mesele rotunde au avut, în general, o tematică mai restrînsă și mai precisă. La cele 19 anunțate în Program — număr egal cu cel al secțiilor — s-au adăugat două, așa încît s-a ajuns la 21 de mese rotunde, ceea ce ar părea să denote o preferință a congreselor actuale pentru acest gen de activitate. Dacă nu intervine simpla dorință de afirmare a unui grup, două sînt aici elementele de atracție : delimitarea temei și caracterul „de lucru" pe care ar trebui să-l imprime ponderea și libertatea discuțiilor ; din păcate, metodologia meselor rotunde este încă insuficient pusă la punct și adesea se anulează distincția dintre ele și ședințele de comunicări. Iată lista acestor mese rotunde, cu numele conducătorilor în paranteză : 1. *Structura informației lexicale* (D. Pesetsky, E. Williams, M. Bierwisch) ; 2. *Teoria nominației și problemele actuale ale onomasiologiei* (W. Fleischer, E. S. Kubriakova) ; 3. *Valență, cazuri și/ sau „scenarii" semantice* (G. Helbig) ; 4. *Contribuția teoriilor structurii cuvîntului la studiul formării cuvintelor* (W. Motsch, M. Reis) ; 5. *Conceptul de naturalețe în explicarea schimbărilor morfologice și sintactice* (W. U. Dressler, D. Stein, W. U. Wurzel) ; 6. *Modul propoziției și modularitatea* (E. Lang, F. Kiefer) ; 7. *Probleme ale limbii scrise* (G. Augst, D. Nerius) ; 8. *Traducerea automată* (J. Kunze) ; 9. *Gramatica funcțională : noi tendințe și aplicații* (A. M. Bolkenstein, C. de Groot, C. Vet) ; 10. *Teoria limbii și scrierea gramaticilor* (G. Graunstein, G. Leitner) ; 11. *Atribuțiile funcției în analiza discursului* (W. Hartung, W. Kallmeyer) ; 12. *Perspective pentru un nou structuralism* (H. Lieb) ; 13. *Interlingvistica* (D. Blanke, S. W. Kuznețov, R. Lötzsch) ; 14. *Metodologia analizei discursului* (E. Gülich, B. Techtmeier) ; 15. *Ilocuțiunile textului* (J. S. Petöfi, D. Viehweger) ; 16. *25 de ani de sintaxă după „Current Issues"* (Hans van Riemadijk) ; 17. *Probleme teoretice în studierea achiziției limbii* (T. Roeper, J. Weissenborn) ; 18. *Cercetarea sistematică a expresiilor*

onomatopeice (H. Kakehi); 19. *Psiholingvistica* (E. F. Tarasov); 20. *Descrierea situațiilor de contact între limbi : în căutarea unor noi formulări* (J. L. Ornstein-Galicia); 21. *Textul ca nou fundament al lingvisticii* (R. A. de Beaugrande). În măsura în care titlurile reflectă exact situația de fapt, rezultă că temele unor mese rotunde au coincis cu cele ale unor secții de comunicări (de exemplu, masa 17 cu secția 11) sau au avut același caracter larg (de exemplu, mesele 13 și 19 consacrate cîte unei discipline lingvistice). Întrucît rațiunea oricărei manifestări științifice internaționale este confruntarea între participanți cît mai diferiți, pare curios că unele mese rotunde au fost concepute cu o participare aproape exclusiv națională : de exemplu, 9 (olandeză), 18 (japoneză), 1 și 20 (americană).

Privind în ansamblu diversele activități ale congresului, se poate constata că, dintre toate domeniile de cercetare, pe locul întîi s-a situat studiul textului și al discursului : ședință plenară cu patru raportori, secție (14) cu trei subsecții și 118 comunicări (la care s-ar putea adăuga multe dintre cele prezentate în secția 13. *Limbă și poetică*, insuficient delimitată) și patru mese rotunde (11, 14, 15 și 21). Pe locurile următoare se situează sintaxa și semantica (lexicală și gramaticală). Lingvistica istorică a ocupat un loc mai mare decît s-ar părea la prima vedere : pe lîngă ședința plenară (6) și secția (17) cu titlul *Lingvistica (comparativ-) istorică*, trebuie luate în considerație aici activitățile desfășurate sub titluri ca *Schimbarea lingvistică* (secția 7 și masa rotundă 5) sau *Contactul între limbi* (secția 10 și masa rotundă 20).

Programate simultan, în timpul foarte limitat din afara plenarelor, comunicările din secții și mesele rotunde au creat, ca de obicei, congresiștilor dificultatea alegerii între ședințele paralele, al căror număr a fost uneori de peste 30. De aceea o apreciere valorică de ansamblu a acestor activități nu va putea fi formulată decît la apariția *Actelor* congresului, pe care organizatorii le promit, în mai multe volume, pentru 1989. Se poate spune de pe acum însă că, dintre cele două caracteristici vizate în tema generală a congresului : *Unitate și diferențiere în lingvistica actuală. Abordări și rezultate disciplinare și interdisciplinare*, lucrările lui au demonstrat în special diversitatea științifică, unitatea (sau dorința de apropiere) manifestîndu-se mai mult pe planul relațiilor umane.

Cei șapte (în Program și în volumul de Rezumate figurează mai mulți) participanți români au prezentat următoarele comunicări : Al. Rosetti, *Universalitatea silabei ;* B. Cazacu, *Comportamente lingvistice în evoluția cercetării dialectale ;* Mioara Avram, *Sfera conversiunii și unele interferențe cu alte procedee de formare a cuvintelor ;* Marius Sala, *Dispariția limbilor și contactul dintre limbi ;* Tatiana Slama-Cazacu, *Roman Jakobson și „Gestaltpsychologie"* ; Maria Țenchea, *Structura semantică a complementelor de timp prepoziționale în franceză ;* Ioana Vintilă-Rădulescu, *Caracterizarea genealogică negativă a limbilor.* Tatiana Slama-Cazacu a avut și o intervenție la masa rotundă (14) cu tema *Metodologia analizei discursului.* Majoritatea comunicărilor românești, cu caracter teoretic, s-au referit și la aspecte sau probleme ale limbii române și la contribuții ale lingviștilor români.

Limba română a fost prezentă ca obiect de cercetare și în comunicările unor lingviști din alte țări : de exemplu, W. van Eeden (Olanda) a avut o comunicare intitulată *Cliza în română* (româna literară și aromână), iar S. Berejan, A. Desnițkaia și S. Semcinski (U.R.S.S.) s-au referit la exemple sau fenomene din română într-un cadru mai larg. În ce privește utilizarea contribuțiilor românești, este de remarcat că o participantă din Brazilia și-a alcătuit comunicarea prin aplicarea metodei de analiză „dinamic-contextuală" a Tatianei Slama-Cazacu la un poem portughez.

O componentă importantă a congresului, care mărește eficiența lui informațională, a fost bogata expoziție de publicații lingvistice din ultimii ani, la care au participat edituri din Austria, Bulgaria, Cehoslovacia, China, Finlanda, Marea Britanie, Olanda, R.D.G., R.F.G., S.U.A. și Ungaria. Deși editurile românești nu au expus nimic, pierzînd un excelent prilej de propagandă, am avut bucuria de a constata că limba română a fost prezentă și la expoziția de cărți prin recenta *Grammatik der rumänischen Sprache der Gegenwart* publicată de colegii A. Beyrer, K. Bochmann și S. Bronsert (Leipzig, 1987, 374 p.)

În timpul congresului au avut loc și adunări generale a două importante societăți internaționale : Societatea Lingvistică Europeană și Comitetul Internațional Permanent al Lingviștilor. La ultima dintre ele s-a păstrat un moment de reculegere în memoria regretatului Iorgu Iordan, fost reprezentant permanent al țării noastre în C.I.P.L., a cărui figură a fost evocată de președintele acestui for, R. H. Robins. Marius Sala a fost ales în unanimitate membru în comitetul executiv C.I.P.L.

O gazetă publicitară scoasă de editura John Benjamin Publishing Co („Book Gazette" Summer/ Fall 1987) numea vara anului 1987 „vara lingvisticii", avînd în vedere marele număr de reuniuni internaţionale cu acest profil programate în lunile iunie — septembrie ale anului în curs în diverse puncte ale globului (la cele opt enumerate de editori — Berlin, Antwerp, Trier şi Lille din Europa, Sydney din Australia, Philadelphia, Stanford şi Toronto din America de Nord — se pot adăuga, după ştiinţa mea, cel puţin două : Tallin şi Kassel). Fără îndoială, congresul de la Berlin a reprezentat o săptămînă de vîrf în această vară fierbinte.

El s-a desfăşurat într-o organizare excelentă (preşedinte : W. Bahner ; secretari generali : Joachim Schildt şi Dieter Viehweger), în atmosfera favorabilă a festivităţilor prilejuite de cei 750 de ani ai oraşului Berlin, atestat din 1237.

Septembrie 1987

MIOARA AVRAM
Institutul de Lingvistică
Bucureşti, Spiru Haret 12

GHEORGHE IVĂNESCU

(1912 – 1987)

La 3 iunie 1987 a încetat din viață, cu cîteva luni înainte de a fi împlinit 75 de ani, profesorul Gheorghe Ivănescu, unul dintre lingviștii români de seamă ai vremii noastre, lăsînd în urmă o importantă operă științifică, cîteva generații de elevi și un impresionant exemplu de viață dedicată studiului.

Născut la 2 noiembrie 1912, în comuna Vutcani, județul Vaslui, a absolvit liceul din orașul Bîrlad, iar în perioada 1929–1933 a urmat cursurile Facultății de Litere și Filozofie a Universității din Iași.

Anii de formare profesională, petrecuți sub îndrumarea unor autorități științifice și didactice ca Alexandru Philippide, Garabet Ibrăileanu, George Pascu, Ilie Bărbulescu, Octav Botez, Iorgu Iordan, cărora le-a purtat întreaga viață o profundă recunoștință, s-au dovedit hotărîtori în orientarea sa spre studiul filologiei și lingvisticii, domenii în care dispunea la absolvirea facultății de o temeinică pregătire de specialitate. Din această perioadă datează și pasiunea pentru istorie, disciplină pe care a considerat-o mereu complementară lingvisticii. Animat de această concepție, a audiat cursurile unor profesori ca O. Tafrali, P. Nicorescu, I. Minea, însușindu-și solide cunoștințe de istorie a poporului român și a altor popoare.

În anii următori și-a perfecționat pregătirea la École Pratique des Hautes Études din Paris (1934–1935) și la Școala Română din Roma (1935–1937), adăugînd pasiunii și pregătirii pentru fonetică, lingvistică generală și istoria limbii, moștenite de la A. Philippide, preocuparea pentru romanistică și indo-europenistică (a urmat cursurile de limbi celtice ale lui J. Vendryes, de sanscrită ale lui C. Formichi și seminariile de filologie romanică ale lui M. Roque).

Revenit în țară, va funcționa ca asistent (pînă în 1945), profesor suplinitor (1945–1948), profesor titular (1948–1952) la catedra de limba română a Universității din Iași, apoi (1952–1955) ca cercetător științific la Institutul de Lingvistică și Istorie Literară din Iași. În 1946 devine doctor în filologie modernă al Universității din Iași cu o teză despre *Problemele capitale ale limbii române literare*.

Din această perioadă datează primele sale studii de lingvistică, publicate îndeosebi în Buletinul Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide" (o mare parte dintre articolele de fonetică sînt republicate în volumul *Lingvistică generală și românească*, Timișoara, Facla, 1983; lucrarea de doctorat a fost publicată în 1947, în „Buletin", și retipărită la București, în 1956), și primele cursuri universitare, litografiate

la tipografia Universităţii *(Originea românilor*, 1947 ; *Sintaxa limbii române*, 1948).

După ce o perioadă a activat în cadrul Comisiei pentru formarea limbii şi a poporului român de pe lîngă Academie, Gh. Ivănescu a devenit profesor de lingvistică romanică şi generală la proaspăt înfiinţata Universitate din Timişoara (1962—1969), apoi profesor de lingvistică românească şi indo-europeană la o altă nouă universitate, cea din Craiova (1969—1971), fiind şi directorul Centrului de Istorie, Filologie şi Etnografie din acest din urmă oraş. În cadrul acestor instituţii a desfăşurat o fertilă activitate de îndrumare ştiinţifico-didactică (a înfiinţat şi condus „Analele Universităţii din Timişoara. Secţia ştiinţe filologice" şi „Philologica" din Craiova, a îndrumat teze de doctorat şi licenţă, a format şi coordonat colective de tineri specialişti).

Din 1971 a revenit ca profesor de lingvistică indo-europeană la Universitatea din Iaşi, a condus colectivul de redacţie al „Analelor ştiinţifice ale Universităţii". Serie nouă, secţiunea III. C. Lingvistică — literatură şi a făcut parte din Consiliul de redacţie al revistei „Studii şi cercetări lingvistice". În 1965 a fost ales membru corespondent al Academiei R. S. România, for în cadrul căruia a prezentat numeroase comunicări ştiinţifice de mare valoare, îmbrăţişînd o largă arie tematică.

Ultimii ani ai vieţii, deşi umbriţi de o boală necruţătoare, au fost foarte prolifici, profesorul Gh. Ivănescu reuşind, printr-o voinţă şi un devotament ieşite din comun, să reia şi să desăvîrşească proiecte mai vechi şi să întreprindă altele noi. Acum publică monumentala *Istorie a limbii române* (Iaşi, Junimea, 1980), lucrare de referinţă în lingvistica noastră actuală, *Gramatica comparată a limbilor indoeuropene*, în colaborare cu Th. Simenschy (Bucureşti, EDP, 1981), amplul studiu introductiv la volumul de scrieri *(Opere alese — Teoria limbii*, Bucureşti, Editura Academiei R. S. România, 1984) ale lui A. Philippide, reeditat în colaborare cu Carmen-Gabriela Pamfil, precum şi numeroase articole răspîndite în reviste de specialitate şi de cultură.

Opera lingvistică a profesorului Gh. Ivănescu se caracterizează prin diversitate tematică, bogăţie a informaţiei, densitate a analizei şi originalitate a ideilor şi soluţiilor ştiinţifice. Într-adevăr, studiile sale de lingvistică românească (fonetică, gramatică istorică, istoria limbii, limbă literară, lexic, sintaxă, toponimie, stilistică, dialectologie romanică (circa 10 studii publicate şi unele cursuri în manuscris), indo-europeană (peste 25 de studii), de lingvistică generală şi de istoria lingvisticii conţin ample şi frecvente referinţe la numeroşi autori şi lucrări care aparţin diverselor perioade şi şcoli lingvistice, dezbaterea afirmaţiilor respective şi a concluziilor reieşite din bogatul material supus analizei coborînd pînă la cele mai mici detalii şi invocînd, deopotrivă, argumente filologice, lingvistice, istorice, filozofice, sociologice sau din alte domenii colaterale (antropologie, geografie, demografie, etnografie, folclor etc.). Profesorul avea o cultură, în primul rînd lingvistică, dar şi generală, de invidiat, bazată pe o memorie prodigioasă, o sete de cunoaştere nestăvilită şi o putere de efort intelectual cu totul ieşită din comun.

Dintre numeroasele contribuţii ale operei sale la progresul lingvisticii româneşti prezentăm în continuare numai cîteva, care ni se par mai semnificative.

În domeniul teoriei limbajului, Gh. Ivănescu, bazîndu-se pe concepția lui Al. Philippide, pe care o completează și o amendează în mod substanțial, elaborează teoria stadiului „antropologist" al lingvisticii, care constă, în principal, în explicarea funcționării și evoluției limbii prin om, văzut fizic, psihic și spiritual, în opoziție cu doctrina structuralistă care reducea limba la relațiile și funcționarea ei internă. Conform teoriei „antropologiste", realitatea limbii e o rezultantă a interacțiunii dintre dezorganizarea provocată de schimbările fonetice „oarbe" și reorganizarea determinată de baza psihologică, spirituală, raportul dintre aceste două tendințe, aflate permanent în luptă, fiind diferit în funcție de etapa de dezvoltare a unei limbi și de ipostaza sociofuncțională a acesteia (populară sau cultă).

Atît determinismului liniar al neogramaticilor, cît și schematismului exagerat al structuraliștilor li se opune teoria din tinerețe a lui Gh. Ivănescu cu privire la fonetică, destul de apropiată de fonologie de altfel, sugestiv exprimată în titlul lucrării sale apărute la Iași în 1939 — *Constituirea unei fonetici care să nu fie fiziologie și acustică.*

Preluînd o veche idee a lui G. Ibrăileanu, Gh. Ivănescu fundamentează teoria dialectelor literare ale limbii române, potrivit căreia limba noastră cultă a debutat sub forma unor variante regionale, care s-au unificat abia în secolul al XIX-lea. În legătură cu aceasta a susținut necesitatea realizării unei istorii a graiurilor populare (a căror origine o vedea în diversitatea regională a latinei populare de la baza limbii române), în paralel cu istoria limbii culte. În sintaxă și stilistică a adaptat la nivelul actual al științei și culturii teorii clasice, pe care le considera superioare experimentelor moderne, originale cu orice preț și excesiv de complicate.

Istoria limbii române, opera vieții sale, reprezintă o sinteză densă și originală, atît ca viziune și metodă, cît și prin numeroase soluții personale de detaliu, a evoluției limbii noastre de la latină pînă în zilele noastre, situînd autorul său în rîndul lingviștilor români proeminenți.

Este foarte probabil ca profesorul Gh. Ivănescu, care-și stabilise cu cîțiva ani în urmă un adevărat program de definitivare a cercetărilor anterioare și de elaborare a unor sinteze în diverse domenii lingvistice, să fi lăsat în manuscris studii importante, a căror publicare ar reprezenta un gest de recunoștință pentru munca și dăruirea învățatului și ar pune la îndemîna specialiștilor idei și fapte care, ca întreaga sa operă, pot constitui o bază solidă și un puternic stimulent pentru viitoare cercetări.

Septembrie 1987

ION TOMA

Ministerul Educației și Învățămîntului
București, Nuferilor 30

BORIS CAZACU

(1919 – 1987)

La 24 august 1987 s-a stins din viață Boris Cazacu, profesor la Universitatea din București, membru corespondent al Academiei R. S. România, reprezentant de frunte al lingvisticii românești actuale.

Născut în Chișinău, la 15 ianuarie 1919, Boris Cazacu a făcut studiile liceale în orașul natal și a urmat cursurile Facultății de Litere și Filozofie din București, pe care a absolvit-o în 1941. Numit asistent în 1947, devine șef de lucrări (1949), apoi conferențiar (1951) și profesor (1961) la Facultatea de Filologie a Universității bucureștene. De-a lungul a peste patru decenii de susținută activitate didactică și științifică a contribuit la formarea multor generații de cadre didactice pentru învățămîntul de toate gradele și de cercetători științifici în domeniul filologic.

A îndeplinit, în decursul anilor, diverse funcții : decan al Facultății de Filologie (1959–1960, 1962–1963), prorector al Universității din București (1963–1965, 1966–1972), director al Cursurilor de vară pentru specialiști și studenți străini de la Sinaia (1961–1973), director al Centrului de Cercetări Fonetice și Dialectale al Academiei R. S. România (1970–1974), șef al catedrei de istoria limbii române. De aproape două decenii (din 1968) era președintele Societății de Științe Filologice din R. S. România, a cărei publicație, „Limbă și literatură", o conducea din 1972. A fost redactor responsabil, redactor responsabil adjunct sau membru în colegiul de redacție al mai multor reviste : „Fonetică și dialectologie", „Revue roumaine de linguistique", „Studii și cercetări lingvistice", „Lingua e stile" (Italia). A fost vicepreședinte al Federației Internaționale de Limbi și Literaturi Moderne și membru în mai multe societăți lingvistice din țară și din străinătate.

Ca recunoaștere a meritelor pe tărîm științific, a fost ales în 1963 membru corespondent al Academiei R. S. România.

Încă de la începutul carierei sale științifice, în urmă cu peste patru decenii, Boris Cazacu și-a îndreptat atenția spre două domenii lingvistice de bază : istoria limbii române (îndeosebi a românei literare) și dialectologia, la care s-au adăugat apoi stilistica și sociolingvistica.

Elev al lui Ovid Densusianu (a cărui ediție de *Opere* a inițiat-o, în colaborare, în 1968), Boris Cazacu a continuat studiul istoriei limbii române prin luarea în considerare a perioadelor de evoluție mai puțin cercetate anterior, începînd cu secolul al XVII-lea, cînd se dezvoltă — urmînd a se fixa ulterior — variantele stilistice ale românei literare. Rodul preocupărilor în această direcție s-a materializat în *Istoria limbii române literare, I. De la origini pînă la începutul secolului al XIX-lea* (ediția I, 1961 ; ediția a doua, 1971), lucrare de referință, scrisă în colaborare cu Al. Rosetti și Liviu Onu. În continuarea acestor preocupări, Boris Cazacu a abordat, într-o serie de articole și studii, aspectele metodologice ale cercetării românei literare din secolul al XIX-lea, ocupîn-

du-se, de asemenea, de operele unor scriitori din diferite perioade (de la Miron Costin, Grigore Alexandrescu şi Mihai Eminescu la Mihail Sadoveanu, Tudor Arghezi şi Marin Sorescu). Prin studiile sale de stilistică lingvistică (unele reunite în volumele *Studii de limbă literară. Probleme actuale ale cercetării ei*, 1960; *Pagini de limbă şi literatură română veche*, 1964; *Limba română literară. Probleme teoretice şi interpretări de texte*, 1985), Boris Cazacu a contribuit la impunerea unei direcţii de cercetare, care consideră că opera literară poate şi trebuie să constituie obiectul de studiu al lingvistului.

Boris Cazacu a adus contribuţii de seamă la lămurirea unor aspecte de bază ale studierii dialectelor, în primul rînd a dialectelor româneşti. Studiul cu caracter de sinteză, publicat cu aproape trei decenii în urmă (în 1959), asupra controversatei probleme : *limbă sau dialect?* (cu aplicare la idiomurile romanice sud-dunărene) a rămas un model de analiză nuanţată, făcută într-un cadru teoretic mai larg şi în funcţie de diverse criterii (atît lingvistice, cît şi extralingvistice), a fenomenelor de limbă. Dintre contribuţiile cu caracter teoretic, întemeiate pe material lingvistic românesc (reunite în volumul *Studii de dialectologie română*, 1966), amintim pe cele referitoare la procesul de diferenţiere lingvistică în graiul unei comune, la reacţia subiectului vorbitor faţă de faptul lingvistic, la dinamica limitelor dialectale, ca şi la conceptele de *limbă vorbită*, *limbă scrisă* şi *stil oral*.

Excelent organizator, Boris Cazacu a îndrumat cu energie şi competenţă colectivul de dialectologie din cadrul fostului Centru de Cercetări Fonetice şi Dialectale al Academiei R. S. România, formînd echipele de anchetatori de teren, actualii autori ai atlaselor lingvistice ale Olteniei, Munteniei şi Dobrogei, publicate (începînd cu anul 1967) sau în curs de publicare la Editura Academiei. A iniţiat, în paralel, tipărirea unor serii de *texte, glosare şi monografii* dialectale, instrumente de lucru complementare, indispensabile în descrierea stadiului actual de evoluţie a graiurilor şi dialectelor limbii române.

Receptiv la direcţiile noi de cercetare, Boris Cazacu a fost, la noi în ţară, iniţiatorul studiilor de sociolingvistică şi de dialectologie urbană care au luat ulterior o mare dezvoltare.

Abordarea faptelor de limbă româneşti dintr-o perspectivă largă, atît naţională cît şi europeană, i-a apărut lui Boris Cazacu ca o necesitate încă de acum două decenii, cînd, alături de lingvişti din alte ţări, a contribuit la iniţierea „Atlasului limbilor Europei" *(Atlas Linguarum Europae)*, vastă operă de colaborare ştiinţifică internaţională, patronată de UNESCO, din care s-au tipărit, în 1983 şi 1985, primele două volume. Membru, din 1968, în Comitetul Internaţional de Redacţie, Boris Cazacu a adus, pe baza experienţei dialectologilor români, o contribuţie importantă la elaborarea atlasului, făcînd, prin aceasta, să sporească prestigiul lingvisticii româneşti peste hotarele ţării.

Spirit analitic, manifestînd o curiozitate înnăscută şi un ascuţit simţ critic, Boris Cazacu a acordat întotdeauna prioritate, în lucrările sale, f a p t e l o r, fiind preocupat de punerea corectă în lumină a raportului dintre general şi particular. A arătat, de aceea, neîncredere în orice încercare de a forţa realitatea lingvistică, datele oferite de observaţie, pentru

a le face – prin omiterea amănuntelor considerate nesemnificative – să ilustreze o anumită concepție sau să confirme o teorie dinainte elaborată.

Exigent cu sine, recomanda și altora să-și sprijine considerațiile cu caracter general pe cît mai multe date și pe cunoașterea bibliografiei la zi. Valoarea contribuției științifice o aprecia atît prin nivelul pregătirii, cît și prin prisma probității profesionale a autorului.

Tinerilor formați la „școala'' sa, cărora le împărtășea cu generozitate din experiența și cunoștințele proprii (nici o discuție sau consultație științifică nu se încheia fără o sugestie, o indicație bibliografică ori o corectură pe text), Boris Cazacu le-a transmis învățătura însușită de la dascălii săi, care însemna concizie și claritate în exprimare, folosirea corectă a metodei, argumentație convingătoare, întemeiată pe o informație cît mai bogată.

Desfășurînd pînă în ultima clipă o activitate plină de energia care îl caracteriza, Boris Cazacu a servit cu pasiune și devotament știința filologică. Prin dispariția sa prematură, lingvistica românească, limba română, pe care a respectat-o și a admirat-o ca pe cea mai de preț moștenire lăsată de înaintași, au pierdut pe unul dintre cei mai credincioși slujitori.

Septembrie 1987

NICOLAE SARAMANDU

Institutul de Cercetări Etnologice și Dialectologice
București, Nikos Beloiannis 25

INDICELE REVISTEI PE ANUL 1987

INDICE DE MATERII*

* Indicele de materii a fost întocmit de Alexandra Nicolescu.

INDICE DE AUTORI *

A

* Indicele de autori şi de cuvinte au fost întocmite de Mihaela Bârlădeanu.

D